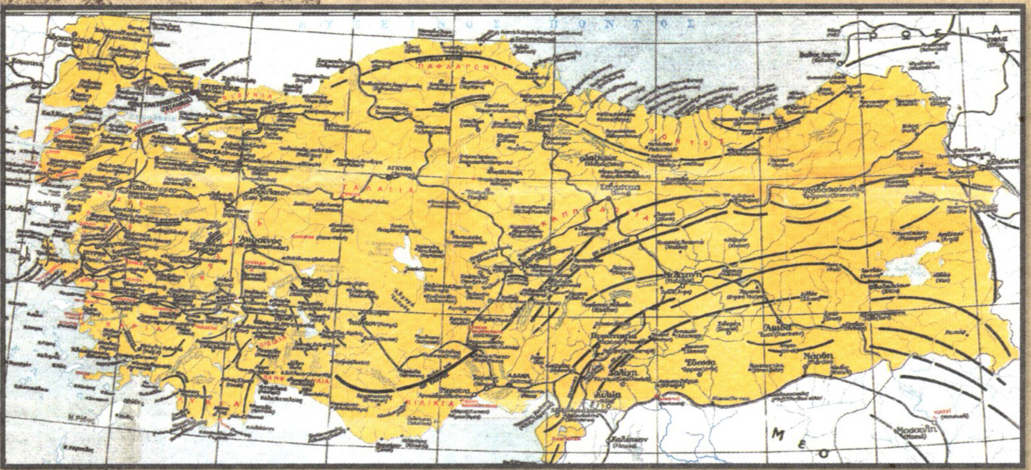
ΔΗΜΟΣ Ν. ΙΩΝΙΑΣ
ΚΕΝΤΡΟ ΣΠΟΥΔΗΣ και ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ
ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ (ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.)

1922 – 2022
100 Χρόνια από την Μικρασιατική Καταστροφή

Ο τραγικός ξεριζωμός των Χριστιανικών Πληθυσμών της Ανατολής
Οι διαδρομές σωτηρίας προς την Ελλάδα

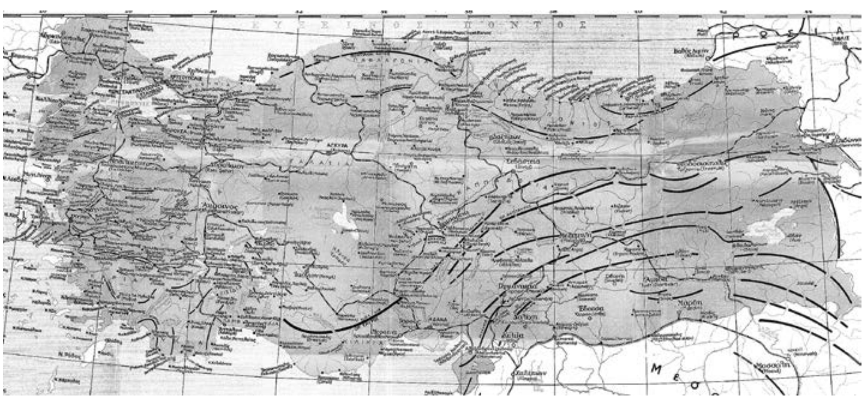
ΝΕΑ ΙΩΝΙΑ 2022

ΔΗΜΟΣ Ν. ΙΩΝΙΑΣ
ΚΕΝΤΡΟ ΣΠΟΥΔΗΣ και ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ
ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ (ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.)

1922 – 2022

100 Χρόνια από την Μικρασιατική Καταστροφή

Ο τραγικός ξεριζωμός των Χριστιανικών Πληθυσμών της Ανατολής
Οι διαδρομές σωτηρίας προς την Ελλάδα

ΝΕΑ ΙΩΝΙΑ 2022

Ο τραγικός ξεριζωμός των Χριστιανικών Πληθυσμών της Ανατολής
Οι διαδρομές σωτηρίας προς την Ελλάδα

Επιμέλεια κειμένων και διορθώσεις: Λουκάς Π. Χριστοδούλου

Επιμέλεια Προλόγου: Αρχάγγελος Γαβριήλ

Στο εξώφυλλο χάρτης από το Βιβλίο Μικρασιατική Εστία (1945).
Στο οπισθόφυλλο χάρτης από το Βιβλίο Π. Κοντογιάννη (1921).

Πατρ. Ιωακείμ 4 – 142 34 Ν. Ιωνία – Αθήνα, Τηλ. 210 27 95 012
Email: kemipo@otenet.gr - www.kemipo-neaionia.gr

Παραγωγή-Εκτύπωση-Βιβλιοδεσία: «Κ. Πλέτσας - Ζ. Κάρδαρη Ο.Ε.»
Γραφικές Τέχνες – Εκτυπώσεις Offset - www.typogafio.gr
Χαρ. Τρικούπη 107, Αθήνα 114 73, Τηλ. 210 38 20 148

ISBN: 978-618-86109-0-3

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

		Σελίδες
	Γράμμα Προέδρου	7
	Πρόλογος	9
1	**Άγκυρα -** Μαρία Βεϊνόγλου	13
2	**Αδριανούπολη -** Παντελής Στεφ. Αθανασιάδης	29
3	**Αϊβαλί (Κυδωνίες) -** Ειρήνη Βεκρή	45
4	**Αϊδίνι -** Κυριακή Μαθιώτη	59
5	**Αλάγια -** Γιώργος Νουβέλογλου	71
6	**Αλάτσατα -** Ειρήνη Θεμελή	81
7	**Αμισός -** Αντώνης Παυλίδης	89
8	**Αργυρούπολη -** Κυριάκος Χατζηκυριακίδης	101
9	**Αρτάκη -** Πέτρος Ποδάρας - Γιάννης Ρίζος	113
10	**Αττάλεια -** Κωνσταντίνα Σόγια	125
11	**Βουρλά -** Φώτης Καραλής	135
12	**Γκέλβερι (Ν. Καρβάλη) -** Καπλάνης Ιωσηφίδης	147
13	**Ζιντζίδερε (Φλαβιανά) -** Κατερίνα Νικολαΐδου-Ντάναση	161
14	**Ινέπολη - Κασταμονή -** Σταύρος Καπλάνογλου	177
15	**Καισάρεια -** Συμεών Κοιμίσογλου	191
16	**Καραγάτς (Ν. Ορεστιάδα) -** Δ. Κιηγμάς -Γ. Ρυζιώτης	209
17	**Καρς -** Βλάσης Αγτζίδης	217
18	**Κερασούντα -** Αλεξάνδρα Περχανίδου	237
19	**Κοτύωρα -** Μαρία Τοπαλίδου	251
20	**Κωνσταντινούπολη -** Νικόλαος Ουζούνογλου	263
21	**Μαγνησία -** Αρχοντία Παπαδοπούλου	271
22	**Μάδυτος -** Σταύρος Κατζάκης	285

23	**Μάκρη-Λιβίσι -** Εύα Αχλάδη	297
24	**Μαλακοπή -** Πάρης Βορεόπουλος	315
25	**Ματσούκα -** Θεοδόσης Κυριακίδης	331
26	**Μερσίνα-Σελεύκεια -** Αρχάγγελος Γαβριήλ	343
27	**Μουδανιά -** Μιλτιάδης Πολυβίου	357
28	**Νεβ Σεχίρ (Νεάπολη) -** Κώστας Νίγδελης	363
29	**Νίγδη-Πόρος-Τύανα -** Βάνα Χαραλαμπίδου	379
30	**Νίκαια - Νικομήδεια -** Επίχαρις Μιχαηλίδου	391
31	**Νικόπολη -** Νικόλαος Πετρίδης	407
32	**Ουσάκ -** Μικρασιατικός Σύλλογος Ν. Ευκαρπίας «ΟΥΣΑΚ»	421
33	**Πέργαμος -** Στρατής Μπαλάσκας	425
34	**Προκόπι -** Ελένη Γ. Καπετανίδου - Παρασκευή Σαραντίδου	433
35	**Ραιδεστός -** Θεοφάνης Μαλκίδης	447
36	**Σαράντα Εκκλησιές -** Ελευθέριος Χατζόπουλος	459
37	**Σαφράμπολη (Θεοδωρούπολη) -** Πέτρος Τριανταφυλλίδης	473
38	**Σινασός -** Χρήστος Χατζηιωσήφ	481
39	**Σμύρνη -** Γιώργος Πουλημένος	491
40	**Σπάρτη -** Λουκάς Χριστοδούλου	503
41	**Σύλλη-Ικόνιο -** Τάκης Σαλκιτζόγλου	517
42	**Τραπεζούντα -** Κυριάκος Χατζηκυριακίδης	529
43	**Τρίγλια -** Γεράσιμος Αποστολάτος - Βασίλης Σακελλαρίδης	541
44	**Τρίπολη Πόντου -** Παναγίτσα Ξενιτέλλη	555
45	**Τσεσμές -** Θοδωρής Κοντάρας	569
46	**Φάρασα -** Ιορδάνης Παπαδόπουλος	581
47	**Φώκαια -** Κώστας Χατζηαντωνίου	597

Αγαπητές φίλες και αγαπητοί φίλοι,

Συμπληρώνονται φέτος 100 χρόνια από τον Σεπτέμβρη του 1922 όταν ξεκίνησε ο ξεριζωμός 1.500.000 Χριστιανών Ορθοδόξων από τις πατρογονικές τους εστίες και χιλιάδες απεγνωσμένες οικογένειες έψαχναν στα λιμάνια και τις ακτές της Μ. Ασίας να βρουν πλεούμενο για να σωθούν, έχοντας οι περισσότεροι μαζί τους μόνο ένα μπόγο ρούχα.

Τι να θυμηθώ, τι να ξεχάσω, λέει ένα τραγούδι και θεωρώ ότι τα εκφράζει όλα: συναισθήματα αλλά και μνήμες βαθιά ριζωμένες στις ψυχές όχι μόνο των προσφύγων, αλλά και των απογόνων τους.

«Μνήμης γεγονότων χάριν», αλλά και διότι «***δι' ημάς ουκ απέσβετο το λάλον ύδωρ»,*** υποχρέωση ιερά θεωρούμε μερικές αναφορές, έτσι απλά, με τη συμπλήρωση των εκατό χρόνων από τα τότε να παραθέσουμε, κάποιες ιδιαίτερες στιγμές της ιστορίας.

Γι' αυτό λοιπόν το Κέντρο Σπουδής και Ανάδειξης Μικρασιατικού Πολιτισμού Δήμου Ν. Ιωνίας (ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.) στην προσπάθειά του να συμβάλει στις εκδηλώσεις μνήμης και αφού ονόμασε το 2022 **«Έτος Μικρασιατικού Ελληνισμού»,** αποφάσισε να εκδώσει έναν **επετειακό συλλογικό τόμο**, με τις διαδρομές-εξόδους σωτηρίας των προσφύγων από τις πατρογονικές τους εστίες στην Ανατολή, διότι βασική μας αρχή πορείας μέσα στο κοινωνικό γίγνεσθαι είναι πως: ***«δεν πρέπει να αφήνουμε τη λήθη να πνίγει τη μνήμη».***

Σκοπός λοιπόν τούτης της επετειακής μελέτης είναι η καταγραφή μα και η παρουσίαση συγκεντρωτικά μιας πτυχής της μικρασιατικής καταστροφής. Άγνωστης εν πολλοίς ή ίσως και, μάλλον αυτό συνέβη, συνειδητά καλυπτόμενης τόσο από τους θύτες όσο και από τα θύματα, με το πέρασμα του χρόνου να έχει μεν επουλώσει τα όποια τραύματα, αλλά να έχει αφήσει τα στίγματά του στις επόμενες γενεές.

Για την υλοποίησή του καλέσαμε να συνδράμουν και να συμμετάσχουν Πανεπιστημιακοί, ιστορικοί, ερευνητές, συγγραφείς και προσφυγικοί σύλλογοι που, γνωρίζοντας και μελετώντας την ιστορία των πόλεων της Ανατολίας, θα μας έδιναν πολύ χρήσιμα στοιχεία για την καταγραφή της προσφυγικής τραγωδίας κατά την διάρκεια της τριετίας 1922-1924.

Το εν λόγω βιβλίο φυσικά δεν είναι ένα βιβλίο λογοτεχνικό, ούτε βιβλίο μαρτυριών. Έχει γραφεί από απογόνους δεύτερης και τρίτης γενιάς, που με μια νεότερη ματιά αγγίζουν θα λέγαμε τις πατρογονικές εστίες των πατεράδων και παππούδων τους.

Βασικά θέματα και στοιχεία που τους ζητήσαμε να αναδείξουν, ήταν να συμπεριλάβουν στις εργασίες τους:

- ✓ Τον Γεωγραφικό προσδιορισμό (απόσταση από τα κέντρα διοίκησης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, Σμύρνη ή Κωνσταντινούπολη ή Καισάρεια, ή Τραπεζούντα και Κερασούντα).

- ✓ Την Ιστορική διαδρομή από το 1900 και μετά, μέχρι το Μουμπαντελέ-Ανταλλαγή ή εκδίωξη.
- ✓ Τον αριθμό των χριστιανών κατοίκων, όπως και Τούρκων, Αρμενίων, Εβραίων κλπ.).
- ✓ Αν υπήρχαν σχολεία, νοσοκομεία, ορφανοτροφεία, εκκλησίες και άλλα κοινωφελή ιδρύματα.
- ✓ Αν προϋπήρχαν διωγμοί και πριν το 1922.
- ✓ Τις ασχολίες κατοίκων.
- ✓ Τα ήθη και έθιμα συνοπτικά.
- ✓ Πότε εγκατέλειψαν τις πατρογονικές τους εστίες και υπό ποιες συνθήκες.
- ✓ Περιγραφή της διαδρομής και χώροι πρώτης εγκατάστασης.
- ✓ Πού εγκαταστάθηκαν τελικά στην Ελλάδα και σήμερα πού βρίσκονται οι απόγονοι τρίτης γενιάς.

Εμείς πάντως προσπαθήσαμε και ελπίζουμε πως καταφέραμε να αποτυπώσουμε, στο μέτρο του εφικτού, τον τραγικό ξεριζωμό των Χριστιανικών Πληθυσμών της Ανατολής και τις διαδρομές σωτηρίας προς την Ελλάδα.

Είναι γνωστό πως η εθνική καταστροφή γέννησε τον Γολγοθά μυριάδων προσφύγων που ξαφνικά, εν μια νυκτί, βρέθηκαν «ξένοι» στον δικό τους τόπο, αντιμέτωποι με τη δυσπιστία, τις χυδαίες αγριότητες, τις ξεδιάντροπες «αφαιμάξεις- πλιάτσικο», αλλά ακόμα και φονικά…

Έτσι, όταν κάποιος χάνει κάτι που αγαπά, προσπαθεί να αναπληρώσει το κενό και γι’ αυτούς που από τότε αποστερήθηκαν την πατρίδα τους, πατρίδα τους έγινε η μνήμη. Όσα είχαν αφήσει πίσω τους, εικόνες, ήχους, μυρωδιές, τα κουβαλούσαν μέσα τους πολύτιμα φυλαχτά, προστατευμένα μεσ’ της καρδιάς τα φυλλοκάρδια…

Φίλες και φίλοι μου!

Μπορεί ο ήλιος να είναι ίδιος σε κάθε γωνιά της γης, το χώμα μετά τη βροχή να έχει την ίδια μυρωδιά, ο ουρανός και η θάλασσα να έχουν παντού το ίδιο χρώμα, ο άνεμος όταν φυσά να κάνει τον ίδιο ήχο, αλλά όταν έρθει η ώρα να πάρει κανείς τον δρόμο της προσφυγιάς θυμάται τον ουρανό, τη θάλασσα, τον ήλιο και το χρώμα της πατρίδας του και καταλαβαίνει ότι ήταν μοναδικά, γιατί ήταν δικά του…

Για το Διοικ. Συμβούλιο του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.
Ο Πρόεδρος
Λουκάς Π. Χριστοδούλου

Πρόλογος

Το 1922, ένα έτος μετά τη συμπλήρωση εκατονταετίας από την κήρυξη της Ελληνικής Επανάστασης του 1821, ο Ελληνισμός γνώρισε τη μεγαλύτερη ίσως καταστροφή στην Ιστορία του. Τούτη τη χρονιά, με την πυρπόληση της Σμύρνης ξεκινά και ολοκληρώνεται το 1924 η οριστική απομάκρυνση ενάμιση εκατομμυρίου Ελλήνων από τις προαιώνιες πατρογονικές τους εστίες στα Μικρασιατικά εδάφη. Η Ελλάδα, η οποία με τη συνθήκη των Σεβρών γινόταν η χώρα των δύο Ηπείρων και των πέντε Θαλασσών, από το ζενίθ των επιτυχιών βρέθηκε στο ναδίρ των συμφορών και περιορίστηκε πλέον στα Ευρωπαϊκά της εδάφη.

Προσπαθώντας να καταλάβουμε πώς ακριβώς συνέβηκε η μεγάλη εθνική τραγωδία, θα πρέπει φυσικά να ερευνήσουμε και να μελετήσουμε το παρελθόν. Έτσι λοιπόν διαπιστώνουμε ότι βασικός σκοπός της ελληνικής εθνεγερσίας ήταν εξ αρχής η απελευθέρωση ολόκληρης της Ελληνικής φυλής από τον Οθωμανικό ζυγό. Αυτό ήταν το όνειρο του Ρήγα Φεραίου και της Φιλικής Εταιρείας. Τους ίδιους στόχους έθεσε και η πρώτη Εθνική Συνέλευση της Επιδαύρου. Δυστυχώς μετά το τέλος της Επανάστασης, μόνο μικρό μέρος του ελληνικού Έθνους πέτυχε να απελευθερωθεί. Ο αλύτρωτος Ελληνισμός που εξακολούθησε να στενάζει κάτω από τον Οθωμανικό ζυγό στα Βαλκάνια και τη Μικρασία, τα μάτια του τα είχε συνεχώς στραμμένα για βοήθεια στο μικρό αλλά ανεξάρτητο πια Ελληνικό κράτος[1]. Σε αυτό είναι που τότε αναπτύχθηκε και γιγαντώθηκε το γενναίο, φιλόδοξο αλλά συχνά και δονκιχωτικό απελευθερωτικό κίνημα της Μεγάλης Ιδέας, που έφτασε ακόμα και στα όρια *της ευγενούς τυφλώσεως του Έθνους,* η οποία μας οδήγησε στην εξευτελιστική ήττα κατά τον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897[2].

Η βασική αιτία της χρεοκοπίας της Μεγάλης Ιδέας κατά τον 19ο αιώνα ήταν η αναντιστοιχία των εκάστοτε στόχων και επιδιώξεών της με τις πραγματικές δυνάμεις της χώρας. Οι βασιλείς Όθων και Γεώργιος αλλά και ο πολιτικός κόσμος στην πλειοψηφία του εθελοτυφλώντας υποτιμούσαν την ισχύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και παραβλέπανε τη σημασία της εξασφάλισης υποστήριξης από τις Μεγάλες Δυνάμεις και της συγκρότησης συμμαχιών. Ευτυχώς μετά το στρατιωτικό κίνημα του 1909 και την ανάληψη της εξουσίας από το χαρισματικό ηγέτη Ελευθέριο Βενιζέλο που διακρινόταν για τη διορατικότητα και το ρεαλισμό του, η κατάσταση άλλαξε άρδην, παρά τα προβλήματα που συνεχώς του δημιουργούσε η διχαστική και αντιδραστική φιλοβασιλική αντιπολίτευση. Αποκορύφωμα των επιτυχιών τού σπουδαίου πολιτικού ήταν

1. Αστρινός, Θέμης (1945). Η μεγάλη Ιδέα του Ελληνισμού. Αθήνα, σ.σ. 50, 51.
2. Εφημ. Σάλπιγξ, 14 Ιουνίου 1897, Λεμεσσός, Κύπρος.- Γιανουλόπουλος, Γιάννης (1999) . Η ευγενής μας τύφλωσις… ,Αθήνα, Βιβλιόραμα, σ.σ. ιδ΄, σ. 161.

η υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών, που ικανοποιούσε σχεδόν πλήρως τα όνειρα του Ελληνισμού. Δυστυχώς οι καταστροφικές εκλογές του Νοεμβρίου του 1920 γύρισαν την Ελλάδα στην τραγική κατάσταση, από την οποία την είχανε βγάλει με μεγάλη προσπάθεια η επανάσταση του 1909 και ο Βενιζέλος. Η υποτίμηση του Κεμαλικού κινήματος εθνικής αναγέννησης της Τουρκίας και η εχθρική στάση των νικητριών Δυτικών δυνάμεων που εμπιστεύονταν μόνο το Βενιζέλο[3], οδήγησαν την μεν Ελλάδα σε συντριπτική ήττα, τη Μεγάλη Ιδέα σε οριστική[4] εξαφάνιση και τον Ελληνισμό της Μικρασίας σε ανθρωπιστική καταστροφή.

Οι απόγονοι του Θαλή, του Ηρακλείτου, του Αναξαγόρα και όλων εκείνων των Μικρασιατών διανοητών που πριν δεκαπέντε αιώνες θεμελίωσαν τον ελληνικό πολιτισμό, οι δυστυχείς αυτοί απόγονοί τους αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν πόλεις και περιοχές που η περίλαμπρη ιστορία τους σε πολλές περιπτώσεις χάνεται στην αχλύ του χρόνου. Ενδεικτικά αναφέρουμε μερικά ονόματα: Σμύρνη, Φώκαια, Πέργαμος, Φιλαδέλφεια, Μαγνησία, Αλικαρνασσός, Αττάλεια, Σελεύκεια, Ταρσός, Τραπεζούντα, Αμισός, Σινώπη, Τύανα, Φλαβιανά, Καισάρεια, Σεβάστεια ... Πολλές από αυτές τις ελληνικότατες πόλεις και περιοχές ξαφνικά άλλαξαν τα ονόματά τους και αποκόπηκαν από το ένδοξο ιστορικό παρελθόν τους. Στα σπίτια και στις περιουσίες των Ελλήνων προσφύγων, οι οποίοι με ελάχιστες αποσκευές επιβιβάστηκαν στα πλοία του ξεριζωμού, εγκαταστάθηκαν μουσουλμάνοι μουχατζίρηδες[5] από την Ελλάδα. Οι τελευταίοι αυτοί άτυχοι αλλά και τυχεροί συνάμα άνθρωποι[6], φυσικά δεν είχανε καμιά σχέση με την ένδοξη ιστορία των πατρίδων του Μικρασιατικού ελληνισμού.

Ο ξεριζωμός όμως των Μικρασιατών Ελλήνων δεν υπήρξε μόνο μια εθνική και ανθρωπιστική τραγωδία αλλά και μια θρησκευτική καταστροφή. Για πολλούς αιώνες η Μικρασία ήτανε το θεμέλιο, η δύναμη και το στήριγμα της Ορθοδοξίας. Δεν πρέπει να ξεχνάμε πως, όταν ο ευαγγελιστής Ιωάννης έγραφε το κείμενο της Αποκάλυψης, ξεχώρισε και απευθύνθηκε στις επτά σημαντικότερες πρωτοχριστιανικές Μικρασιατικές εκκλησίες της Εφέσου, της Σμύρνης, της Περγάμου, των Θυατείρων, των Σάρδεων, της Φιλαδελφείας και της Λαοδι-

3. Δεν ξεχνούσαν και τη φιλογερμανική πολιτική του Κωνσταντίνου.
4. Θα μπορούσε βέβαια να θεωρηθεί ως νεκρανάσταση της Μεγάλης Ιδέας ο αγώνας για την Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα που ξεκίνησε τη δεκαετία του ΄50 και δυστυχώς κατέληξε σε μια ακόμα εθνική καταστροφή το 1974, για τους ίδιους λόγους που προκάλεσαν τον προηγούμενο θάνατό της. Μια ανίκανη χουντική ελληνική Κυβέρνηση που δεν είχε διεθνή υποστήριξη και υποτίμησε τη δύναμη και αποφασιστικότητα της Τουρκίας, βύθισε τους αδελφούς μας Ελληνοκυπρίους στη συμφορά.
5. Muhācir: πρόσφυγας.
6. Άτυχοι γιατί και αυτοί χάσανε την πατρίδα τους. Τυχεροί γιατί εγκαταστάθηκαν σε περιουσίες πολύ μεγαλύτερες από αυτές που οι ίδιοι αφήσανε πίσω τους.

κείας[7]. Επίσης σε Μικρασιατικά εδάφη έγιναν τέσσερις Οικουμενικές Σύνοδοι[8], καθώς και δύο σημαντικές Περιφερειακές[9].

Αργότερα η Ορθοδοξία επί αιώνες θριάμβευε στην Καππαδοκία λειτουργώντας ως η ασπίδα του Χριστιανισμού και της Ρωμιοσύνης στις συνεχείς επιθέσεις των Αράβων και των Τουρκογενών φύλων. Δεν είναι περίεργο που η Καππαδοκία χαρακτηρίστηκε Αγιοτόκος, γιατί εδώ αναλογικά γεννήθηκαν οι περισσότεροι άγιοι και φρουροί της πίστεώς μας. Έτσι η Μητρόπολη Καισαρείας ανακηρύχθηκε πρωτόθρονη του οικουμενικού Πατριαρχείου. Σε τούτο ακριβώς το προπύργιο της Ορθοδοξίας οι Κεμαλικοί εθνικιστές αποπειράθηκαν να προωθήσουν τα σχέδιά τους που αποσκοπούσαν να διασπάσουν την Ελληνορθόδοξη Εκκλησία στη Μικρασία. Για το σκοπό αυτό προσπάθησαν να προσηλυτίσουν και να εγκλωβίσουν όσο το δυνατόν περισσότερους Καππαδόκες σε μια Τουρκοορθόδοξη εκκλησία, την οποία επιχείρησαν να ιδρύσουν ανόσιοι και επίορκοι διασπαστές[10]. Ως δέλεαρ και ισχυρό κίνητρο χρησιμοποιούσαν την υπόσχεση πως όλοι οι Τουρκοορθόξοι θα θεωρηθούν ως Τούρκοι και θα εξαιρεθούν από την Ανταλλαγή των πληθυσμών. Η προδοτική αυτή προσπάθεια εκδηλώθηκε το Μάιο του 1921 και συνεχίστηκε για τρία ακόμη χρόνια ως το τέλος του 1924[11]. Προς τιμήν όμως των Ελλήνων Καππαδοκών το διασπαστικό σχέδιο απέτυχε παταγωδώς και όλοι τους, εγκαταλείποντας τις περιουσίες τους, έφυγαν με τα καράβια για την Ελλάδα από τη Μερσίνα, τον τελευταίο σταθμό εξόδου του Μικρασιατικού Ελληνισμού. Με την αναχώρησή τους δυστυχώς έσβησε το φως της Ελληνορθοδοξίας στη Μικρασία αλλά τουλάχιστον καταβαραθρώθηκε το άθλιο διχαστικό Τουρκοορθόδοξο κίνημα.

Κατά τα πρώτα δύσκολα χρόνια και δεκαετίες που ζήσανε στην Ελλάδα οι Μικρασιάτες πρόσφυγες, η ψυχή τους είχε μείνει στο *Χαμένο Παράδεισο*[12] των πατρίδων τους. Πολλοί από αυτούς πίστευαν πως η εγκατάστασή τους στην Ελλάδα ήτανε προσωρινή και ορισμένοι επέκριναν το Βενιζέλο για την Ανταλλαγή των πληθυσμών. Η πολιτική της Ελληνοτουρκικής Φιλίας στη δεκαετία

7. Καινή Διαθήκη, *Αποκάλυψις Ιωάννου*, κεφ. Α′, κεφ. Β′, κεφ. Γ′.
8. Η Α΄της Νικαίας, η Γ΄της Εφέσου, η Δ΄της Χαλκηδόνας και η Ζ΄της Νικαίας.
9. Μία στη Λαοδίκεια και μία στη Γάγγρα της Παφλαγονίας.
10. Θα ιδρυόταν και ανεξάρτητο Τουρκοορθόδοξο Πατριαρχείο.
11. Την 1η Μαΐου 1921 δημοσιεύτηκε στην κεμαλική εφημερίδα της Αγκύρας *Hakimiyeti Milliye (Εθνική Κυριαρχία)* η αίτηση έντεκα χριστιανών προκρίτων που υποτίθεται πως αντιπροσώπευαν 2.749 Ορθόδοξους συμπολίτες τους. Με την αίτησή τους ζητούσαν την ίδρυση ενός Τουρκοορθόδοξου Πατριαρχείου σε ένα «κατάλληλο τόπο» της Ανατολής. Ως κατάλληλο τόπο υπονοούσαν την Καισάρεια. Επικεφαλής αυτής της κίνησης βρισκόταν ο διαβόητος Παπα-Ευθύμ.
12. Δες και: Μίλτον, Γκάιλς, 2008. *Χαμένος Παράδεισος, Σμύρνη 1922.* Αθήνα, εκδόσεις Μίνωας.

του ΄30[13] και στη συνέχεια ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, όπου η Τουρκία παρέμεινε ουδέτερη, έκαναν αρκετούς Μικρασιάτες και Ελλαδίτες να ξεχάσουν ή να παραβλέψουν για κάμποσο καιρό το αληθινό πρόσωπο της νέας εθνικιστικής Τουρκίας. Δυστυχώς από το 1955 και εξής αποκαλύφθηκαν οι πραγματικές προθέσεις των Τούρκων με τους επανειλημμένους διωγμούς των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, που θύμισαν έστω και σε σμικρογραφία τις γενοκτονίες των Αρμενίων και των Ποντίων. Επίσης οι περιπέτειες του Κουρδικού λαού μας δείχνουν ολοκάθαρα τι θα συνέβαινε αν οι Έλληνες της Μικρασίας είχανε παραμείνει στις εστίες τους. Αντίθετα, η μαζική εγκατάσταση των Μικρασιατών προσφύγων στη Μακεδονία εξασφάλισε την ελληνική κυριαρχία στην πολύπαθη αυτή περιοχή.

Έκτοτε θα μπορούσαμε να πούμε πως ειδικά για τους Μικρασιάτες Έλληνες η Μεγάλη Ιδέα που κατέρρευσε με την Καταστροφή, αναβίωσε έχοντας ένα άλλο σπουδαίο περιεχόμενο: Την κατάκτηση του μέγιστου αγαθού της Παιδείας[14] και την οικονομική ανάπτυξη της νέας τους Πατρίδας.

Το Διοικητικό Συμβούλιο του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.

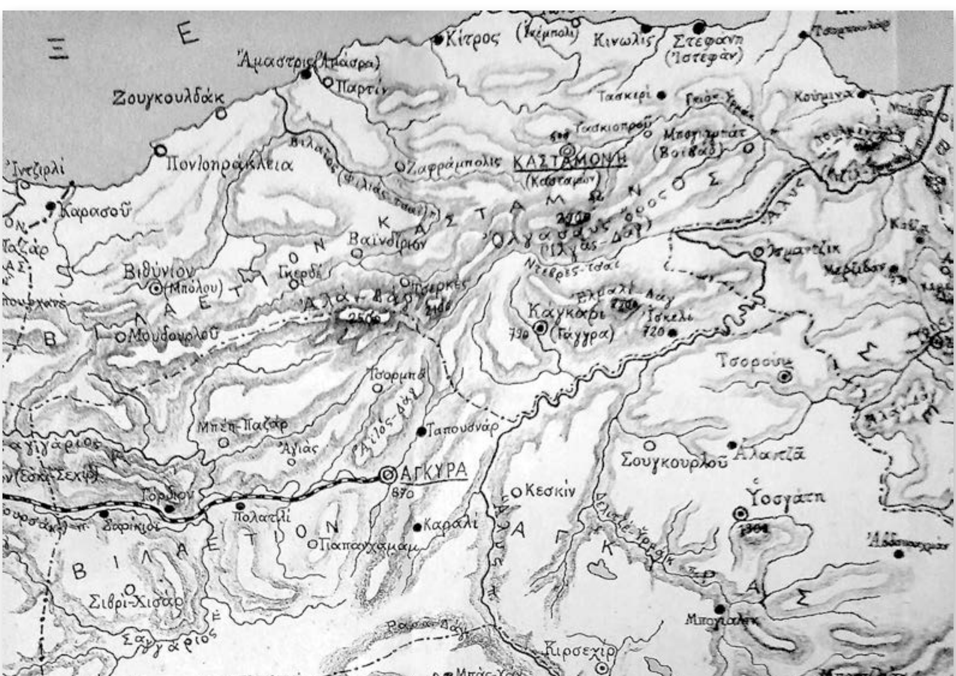
13. Υπογράφηκαν τρεις συμφωνίες φιλίας και συνεργασίας στις 30 Οκτωβρίου 1930 και το Βαλκανικό Σύμφωνο στις 9 Φεβρουαρίου 1934.
14. Την προώθηση της Παιδείας είχε ως βασικό στόχο και το κίνημα του Μικρασιατικού Διαφωτισμού μετά τα μέσα του 19ου αιώνα.

Η ΑΓΚΥΡΑ

Μαρία Βεϊνόγλου

Τοπογραφία – Ιστορία της Άγκυρας

Η πόλη της Άγκυρας, σημερινής πρωτεύουσας της Τουρκίας, κατέχει θέση στο κέντρο της Μικρασιατικής ενδοχώρας, ανάμεσα στα δυο μεγάλα ποτάμια, τον Άλυ και τον Σαγγάριο, ο οποίος έχει τις πηγές του στα ορεινά της Γαλατοφρυγίας. Είναι αρκετά τα ποτάμια που περιρρέουν την Άγκυρα, όπως ο Ινδζεσού στα ΝΔ της πόλης, ο Εγγιουρουσού, κοινώς 'ποτάμι της Άγκυρας', που αρδεύει κατά κύριο λόγο την ομώνυμη πεδιάδα, ο μικρός Σαγγάριος (Ταμπάκ σου). Ο Σαγγάριος στα δυτικά της πόλης, με τους δικούς του παραποτάμους, αρδεύει τις πεδιάδες της Κιουτάχιας και του Εσκί Σεχίρ (Δορύλαιο) και τέλος δέχεται και τα νερά του Μυσικού Ολύμπου[1] πριν εκβάλλει στον Εύξεινο Πόντο, κοντά στο Αντά Παζάρ. Γύρω από την Άγκυρα απλώνονται περιοχές ερήμων με σημαντικότερες την έρημο Μάνια (στο τρίγωνο μεταξύ Άγκυρας, Καισάρειας και Υοσγάτης), ενώ στην μεσημβρία της εκτείνονται η Αλμυρά Έρημος, η Αλμυρά Λίμνη(Τουζγκιόλ) και οι άνυδρες πεδιάδες του Ικονίου, του Πόρου, της Νίγδης και του Ερεγλί[2]. Τις περιοχές αυτές διακόπτουν χαμηλοί ασβεστολιθικοί

Από το βιβλίο Π. Κοντογιάννη «Γεωγραφία Μ. Ασίας»

1. Παντελής Μ. Κοντογιάννης, *Γεωγραφία της Μικράς Ασίας*, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, τύποις Πετράκου, Αθήναι 1921, σελ 22.
2. *Γεωγραφία της Ανατολής, υπό Α.Ν. Αναγνωστοπούλου, (υποστρατήγου), Τ.Α΄, Φυσική Κατάστασις της Ανατολής,* Ελληνική Χαρτογραφική Υπηρεσία, Εν Αθήναις 1922, σελ 205 και 209-210.

λόφοι, αλλά και μικρές χαριτωμένες αγροτικές περιοχές με καλλιέργειες, κοντά στην Άγκυρα. Η Αγκυρα απέχει από τη Μαύρη θάλασσα 190 χλμ, και από την Κωνσταντινούπολη 350 χλμ, ενώ από το 1893 αποτέλεσε σιδηροδρομικό κόμβο στη γραμμή Κωνσταντινούπολης – Εσκίσεχιρ – Καισάρειας, μέρος του δικτύου που οδηγεί σε Συρία και Βαγδάτη.

Από την αρχαιότητα η Άγκυρα υπήρξε κομβική πόλη στο Μικρασιατικό οροπέδιο, αφότου στα χρόνια των Λυδών χαράχτηκαν οι δρόμοι των Μεγάλων Βασιλέων που διέσχιζαν το οροπέδιο κι οδηγούσαν από τα παράλια στα Σούσα (* W. Ramsay, Historical Geography of Asia Minor). Συνδεόταν με όλες τις μεγαλουπόλεις των επαρχιών της Λυκαονίας, Φρυγίας, Βιθυνίας, Παφλαγονίας, Καππαδοκίας και του Πόντου[3].

Σύμφωνα με την διοικητική διαίρεση της Μικράς Ασίας που επέβαλε ο Νόμος περί Βιλαετίων του 1864, η Άγκυρα αποτέλεσε έδρα ομωνύμου βιλαετίου (νομού) που διαιρείτο σε πέντε σαντζάκια (Άγκυρας, Κιρσεχίρ- η αρχαία Μωκισσός, Υοσγάτης, Καισάρειας και Τσορούμ), ενώ κάθε σαντζάκι υποδιαιρείτο σε καζάδες (καϊμακαμλίκια) με επικεφαλής καϊμακάμη. Το σαντζάκι της Άγκυρας είχε 12 καζάδες: Αγκύρας, Αγιάς, Μπέηπαζαρ, Σιβρίχισαρ, Τσιμπούπαδ, Ναλλήχαν, Χαϊμανά (όπου και μια μικρή ορθόδοξη κοινότητα από 25 οικογένειες), Γιαπάναμπαδ, Μιχαλίτζικ, Ζίρβαλια και Καλαϊτζίκ. Πολύ πριν γίνει έδρα βαλή, η Άγκυρα ήταν έδρα μητροπολίτου και αποτελούσε μια από τις παλαιότερες, ιστορικής σημασίας μητροπόλεις του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στην Μικρά Ασία. Οι ιστορικές συγκυρίες όμως που σε μεγάλο βαθμό οφείλονταν στη γεωγραφική της θέση, της επιφύλαξαν όχι λίγες περιπέτειες και προκάλεσαν την δραματική συρρίκνωσή της. Έτσι η μητρόπολη Αγκύρας στις αρχές του 20ου αιώνα δεν ταυτίζεται ούτε καν με τα όρια της έδρας του βαλή της πόλης, ενώ η παλαιά, ευρεία επικράτειά της ποιμαινόταν πλέον από τις μητροπόλεις Χαλδίας και Καισαρείας[4],[5].

Την Άγκυρα ίδρυσαν τον 7ο αι. π.χ. οι Φρύγες. Τον 6ο αι. πέρασε στην κυριαρχία των Λυδών, κατόπιν στους Πέρσες και το 330 π.χ. στους Μακεδόνες του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Το 278 π.χ. η Άγκυρα έγινε πρωτεύουσα των Γαλατών που διώχθηκαν από τον Ελλαδικό χώρο και μετοίκησαν στην Μικρά Ασία[6], ενώ ακολούθως έγινε ρωμαϊκή επαρχία κι έλαβε το όνομα Αυγούστα, Σεβαστή. Περί τα μέσα του 1ου μ.χ αι. ο Απόστολος Παύλος την περιέλαβε στις περιοδείες του

---

3. ΚΜΣ, Η ΕΞΟΔΟΣ, ΙΙΙ. Περιφέρεια Άγκυρας (εισαγωγικά), Τ. Β΄(1982), Αθήνα,σελ 373.

4. Ο Αν. Λεβίδης εξηγεί τους λόγους που παρατηρούνται αυτές οι διαφοροποιήσεις, βλ Αναστάσιος Λεβίδης, *Απόσπασμα εκ της ανεκδότου περιγραφής της Κσππαδοκίας,* 'Ξενοφάνης' 5 (1909), σ. 182-188.

5. Ο Μ. Μωϋσείδης, για την ιστορική αναδρομή της Άγκυρας από την απώτερη αρχαιότητα, την Ρωμαϊκή περίοδο και τα Βυζαντινά χρόνια, από την έλευση των Σελτζούκων και τις διενέξεις τους με τους Οθωμανούς, την εισβολή του Ταμερλάνου (μάχη Αγκύρας 1402) και για τις πολύ ενδιαφέρουσες 'στάσεις' που σημειώθηκαν κατά της εξουσίας των Οθωμανών πριν και μετά την κατάληψή της (1362). Βλ. Μωϋσής Μωϋσείδης, *Συμβολή εις την Ιστορίαν της Ανθυπατικής Γαλατίας, Μονογραφία περί Αγκύρας*», περ. 'Ξενοφάνης', τόμος Β΄(1905-1906), σσ. 158-172.

6. Σύμφωνα με τον Γάλλο αρχαιολόγο G. Perrot, η Άγκυρα έλαβε το όνομά της από μια ναυτική άγκυρα που σύμφωνα με τον Παυσανία σωζόταν στην πόλη ως τον 2ο αιώνα, τρόπαιο των μαχών των Γαλατών με τα στρατεύματα του Πτολεμαίου στον Πόντο. Εγκυκλ. «Ήλιος», λήμμα «Άγκυρα».

οπότε και άρχισε η διάδοση του χριστιανισμού[7]. Είναι αξιοσημείωτο ότι στην Άγκυρα έγιναν δυο Οικουμενικές Σύνοδοι. Επί Βυζαντίου, ως η πρωτεύουσα του θέματος των Βουκελλαρίων, ήταν μόνιμη έδρα στρατηγού επικεφαλής ισχυρής στρατιωτικής δύναμης.

Κατά τις επιδρομές των Αράβων στην Μικρά Ασία βρέθηκε στο μάτι του κυκλώνα. Μια φορά λεηλατήθηκε από τον Χαρούν αλ-Ρασίντ το 806 μ.χ. και λίγο αργότερα, το 838 μ.χ. από τον Αλ-Μαμούν. Οι Άραβες συστηματικά εισέβαλλαν στην Καππαδοκία από τις Κιλίκιες Πύλες και ερήμωναν σημαντικές πόλεις (Τύανα, Μαλακοπή, Θήβασα, Ανδρασσό) καταλήγοντας στην Άγκυρα. Οι κατακτήσεις του Ισλάμ, προκάλεσαν τον μαρασμό πολλών πόλεων στην Ανατολή, ωστόσο το δίκτυο των Μικρασιατικών πόλεων κατάφερε να διατηρήσει την παλαιά του τάξη και αστικά κέντρα όπως η Έφεσος, η Μίλητος, η Νίκαια, η Πέργαμος, η Άγκυρα και η Καισάρεια στάθηκαν όρθια[8],[9]. Δεν φαίνεται όμως να ήταν τόσο άγνωστη η Άγκυρα και τα περίχωρά της στους στρατούς των Αρά-

Η Αγκυρα (Φωτ. Ερνεστ Μπ. Σόντσακ, από το NATIONAL GEOGRAPHIC, 11/1925)

7. Λήμμα *«Άγκυρα»*, Εγκυκλ Ήλιος, τ Α΄.
8. Διον. Α. Ζακυθηνού, *Βυζαντινή Ιστορία 324-1071*, εν Αθήναις 1977, σελ 169, 173 και 150.
9. Από τις εισβολές όμως των Αράβων θεωρήθηκε σκόπιμο για την άμυνά της να διαιρεθεί σε Γαλατία Πρώτη και Δευτέρα και υπήχθη στα θέματα της Χαλδίας και Παφλαγονίας βλ Ζακυθηνός ό,π, 213 και χάρτης σελ 208.

βων, όπως μαρτυρούν επιγραφές στην πόλη. Διότι είχε μεσολαβήσει η συστηματική διαρροή των Παυλικιανών αιρετικών προς τους Άραβες, και επί αυτοκράτορος Θεοφίλου ο Καρβέας (γνωστός μας από τα Ακριτικά έπη Χρυσόχειρ) με 5.000 πιστούς του προσέφυγε, σύμφωνα με μια επιγραφή, στον εμίρη της Μελιτινής. Έκτοτε, μαζί και με τον εμίρη της Ταρσού «ήρξαντο πραιδεύειν την ρωμανίαν»[10]. Μαζί με τους Παυλικιανούς ο εμίρης της Μελιτινής λεηλατώντας την χώρα έφθασε στην Άγκυρα το 871μ.χ. Τελικά οι βυζαντινοί τον κατέβαλαν. Μαζί του συνετρίβησαν και οι Παυλικιανοί - που ωστόσο οι αιρετικές τους κοινότητες στο μικρασιατικό οροπέδιο εξακολούθησαν να υπάρχουν[11].

Δύσκολο να προσδιοριστεί σε ποια κατάσταση βρέθηκε η Μικρά Ασία μετά την μάχη του Μαντζικέρτ (1071) και την διείσδυση των Τουρκομάνων. Η Αγκυρα φαίνεται ότι βρέθηκε εξ αρχής υπό την κυριαρχία τους, κι αυτό που είχε μεγάλη σημασία για την τύχη της, ήταν η αλλαγή προς την νομαδική κτηνοτροφία που σημειώθηκε στο κεντρικό οροπέδιο της Ανατολίας. Το αποτέλεσμα ήταν ο γλωσσικός εκτουρκισμός των πολλών παλαιών κατοίκων και ο εκνομαδισμός εκτεταμένων περιοχών[12]. Στο διάστημα αυτό οι Εκκλησίες της Ανατολής έμοιαζαν με ‘πλοία ακυβέρνητα’ ενώ δραματική ήταν η εξάρθρωση που υπέστη ο κοινωνικός ιστός του πληθυσμού. Έτσι, όταν και πάλι οι ελληνικές κοινότητες επανενώθηκαν με την εκκλησιαστική δομή, από τα τέλη του 15ου αι., οι μητροπόλεις της Μικράς Ασίας και το χριστιανικό τους πλήρωμα είχαν υποστεί πολύ μεγάλη συρρίκνωση. Η μητρόπολη της άλλοτε ‘πολυάνδρου’ Αγκύρας, θα αναδιοργανωθεί με βάση μια ολιγάνθρωπη χριστιανική κοινότητα που δια της βίας θα δικαιολογεί την ύπαρξή της ως έδρας μητροπολίτου, μέχρι και τον 20ό αι. Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως θεωρώντας την Άγκυρα κομβική για το μητροπολιτικό του δίκτυο και με ιδιαίτερο ιστορικό βάρος, επέμενε σταθερά στην διατήρησή της. Γνωρίζουμε ότι μεταξύ του 1520 και του 1535 μ.χ, ζούσαν στην Άγκυρα 277 χριστιανικές οικογένειες και ότι οι μητροπολίτες Αγκύρας συμμετείχαν ενεργά στις υποθέσεις του Πατριαρχείου[13], ενώ από το 1754 ως το 1756 η μητρόπολη Άγκυρας υποχρεωτικά υποβαθμίζεται από την 4η στην 31η θέση[14].

---

10. ‘*Πραιδεύειν*’, άρχισαν να λεηλατούν. *«Πένθει φθαρείσα και κλιθείσα το γόνυ χερσίν Περσικαίς μιαιφόνοις εκ πάλαι, νυν εξεγείρου των κακών ανειμένη, ίνα προς ύψος εμφανώς αναστήση σε, την πεσούσαν εκ βαράθρων κινδύνων χειρί κραταιά Μιχαήλ ο δεσπότης..., την σην νεουργών ασφαλή κατοικίαν, Άγκυρα τερπνή, παμφιεστάτη πόλις, πάσης Γαλατών πατρίδος συ λαμπρότης», βλ. Α.* Ζακυθηνός, όπ, σ 221-222.

11. Ζακυθηνός, όπ, σελ 247. Αλλά ήδη από το 378 μχ, ο Άγιος Ιερώνυμος περαστικός από την Άγκυρα, την περιγράφει ως μια από τις φανατικότερες εστίες αιρέσεων (Οφιτών και Μανιχαίων), όπως επιβεβαιώνει και ο βίος Βασιλείου πρεσβυτέρου Αγκύρας, που έζησε στα χρόνια του Ιουλιανού Παραβάτη, αλλά και άλλοι, βλ. Μ. Μωϋσείδου, *«Συμβολή εις την Ιστορίαν...»*, ό,π, σελ. 166-167.

12. Σπύρου Βρυώνη, *Η Παρακμή του Μεσαιωνικού Ελληνισμού στη Μικρά Ασία και η Διαδικασία Εξισλαμισμού,11ος-15ος αι*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1996, σελ 239. Το μητροπολιτικο δίκτυο κατεστράφη και πολλές μητροπόλεις έμειναν ανεπίσκοπες, οι εκκλησίες ερημώθηκαν, τα μοναστήρια παρήκμασαν, και διακόπηκε η θρησκευτική ζωή. Βλ Σπ. Βρυώνης, ό.π, σελ 518-519, 515, και 309.

13. Ελισάβετ Α. Ζαχαριάδου, (*Δέκα Τουρκικά Έγγραφα για τη Μεγάλη Εκκλησία 1483-1567*), Εθνικό Ιδρυμα Ερευνών, Ινστ Βυζαντινών Ερευνών, Πηγές 2, Αθήνα 1996, σελ. 133.

14. Π. Κονόρτας, *Οθωμανικές Θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο 17ος – αρχές του 20ού αιώνα,* εκδ. ‘Αλεξάνδρεια’, Αθήνα 1998, σελ 243 και 252.

Η Αγκυρα από τον 19ο αιώνα

Η πόλη είναι χτισμένη σε υψόμετρο 900 μ., στην δυτική και τη νότια κατωφέρεια ενός ηφαιστειακού βράχου που διατηρεί στην κορυφή του το αρχαίο κάστρο. Η αρχαία περιτείχιση της Άγκυρας (διασώθηκε σε ερείπια ως τον 20ό αι.), μέχρι το 1881 περιλάμβανε την 'παλαιά πόλη' που είχε ως κέντρο της το μπεντεστένι/μπιζεστένι[15]. Στο παλαιό 'κέντρο' ήσαν εγκατεστημένα τα παραδοσιακά εσνάφια της Άγκυρας που επεξεργάζονταν την τρίχα αιγός και τα δέρματα.

Από τα μέσα του 19ου αι, το κέντρο της παλαιάς πόλης 'μετατοπίστηκε' λίγο δυτικότερα, σε ένα νεώτερο χάνι, το 'Τάσχαν', προκειμένου να φιλοξενηθεί η εμπορευματική δραστηριότητα, που προοδευτικά υποσκέλισε την κατεργασία και τη μεταποίηση κι έλαβε αυτή την πρώτη θέση στην οικονομική ζωή της πόλης. Σ' αυτό συνέβαλε και η αλλαγή στην συγκοινωνία, με την άφιξη του τραίνου το 1893, που επέβαλε νέους όρους στην οικονομική δραστηριότητα και επέτρεψε στους Αρμένιους και στους Ρωμιούς να επωφεληθούν.

Η εμπορευματοποίηση και η αντίστοιχη μετατόπιση της αστικής προσόδου από τους εσναφλήδες μεταποιητές προς τους μικρεμπόρους και τους μεγαλεμπόρους της πόλης, συνοδεύεται και από τις αλλαγές στην πολεοδομία της Άγκυρας που προκάλεσε και η άφιξη, από το 1878, Βοσνίων προσφύγων. Η Υψηλή Πύλη τους εγκατέστησε με εγκύκλιό της, 'επιλεκτικά' στην πόλη της Άγκυρας και στην περιφέρειά της. Ενώ λοιπόν στην αγορά ο αριθμός των καταστημάτων ξεπερνά μόλις τα 200, ο νέος 'μαχαλάς των Βοσνίων' (Boşnak mahallesi) προσθέτει 13 νέα οικοδομικά τετράγωνα στην πόλη. Η παρουσία των εποίκων, (μουχατζίρηδων), είναι μια σημαντική παράμετρος που «οικοδομεί» κυρίως το ιστορικό της μέλλον[16]. Και δεν είναι τυχαίο ότι στο παλαιό κέντρο της πόλης, στο οποίο συγκεντρωνόταν η παρουσία και δραστηριότητα των Αρμενίων και των Ελλήνων, μπήκε το 1916 η μεγάλη φωτιά.

Ο Π. Κοντογιάννης παρατηρεί ότι η εκμηδένιση της βιομηχανίας του τιφτικιού/'μοχαίρ' στην Άγκυρα (που είναι μοναδικό λόγω της λεπτότητας της ίνας μαλλί), πρέπει να αποδοθεί στον Ευρωπαϊκό ανταγωνισμό, οπότε οι Αρμένιοι έμποροι μεσολαβούν να αποστέλλεται το πολύτιμο για την πόλη προϊόν στην Κωνσταντινούπολη, όπου καθαρίζεται και εξάγεται σε Βρετανία και Γερμανία για περαιτέρω επεξεργασία και παραγωγή ετοίμων αγαθών (μαλλιά, υφάσματα και ενδύματα). Στις αρχές του 19ου αι. η Άγκυρα είχε 1.000 μικρά υφαντήρια όπου απασχολούνταν 10.00 εργάτες, αλλά κάτω από αυτές τις νέες οικονομι-

15. Σάββας Τσιλένης, *Η ίδρυση πρωτεύουσας σε μια νέα δημοκρατία, το παράδειγμα της Άγκυρας.* Ιστορικά εκδ. Μέλισσα τ. 26 (Ιούνιος 1997), σσ 165-182, σελ 168. *λέξη '*Bedesten*', Στις Οθωμανικές πόλεις είδος σκεπαστής αγοράς με αποθήκες-καταστήματα, που συχνά (όπως πχ στην Σμύρνη) έφεραν δική τους οχύρωση.

16. Οι συγγραφείς (κυρίως οι Τούρκοι) ακολουθούν στις μελέτες τους την λογική της εξήγησης αυτών των διπλών αλλαγών (πολεοδομικές-οικονομικές) στην Άγκυρα, με τους όρους εξέλιξης της προβιομηχανικής πόλης, όπως η Sevgi Aktüpe '*19yy sonunda anadolu kenti mekansal yapi çözümlemesi*' (Η επίλυση των χωρικών δομών του αστικού κέντρου στην Ανατολία στο τέλος του 19ου αιώνα), Άγκυρα 1981, προβλ Σ. Τσιλένης όπ, σελ 4/υποσ 10 και 12. Ο Σ. Τσιλένης έχει επισημάνει για την Άγκυρα την σημασία του 'εξωγενούς παράγοντα' σ' αυτή την εξέλιξη, που οφείλεται οπωσδήποτε και στη νέα οντότητα των μουατζίρηδων.

κές συνθήκες εξάγονται πλέον 1και1/5 εκατομμ. χιλιόγραμμα ανεπεξέργαστης πρώτης ύλης (1200 τόνοι) κάθε χρόνο[17].

Η ‘έρημη χώρα’ δεν αποτελεί μόνον ποίημα του T.S Elliot. Χαρακτηρίζει και το κέντρο του Μικρασιατικού οροπεδίου, μέχρι και τις αρχές του 20ού αι., σύμφωνα με τις παρατηρήσεις ιστορικών και ταξιδιωτών[18]. Η γενικότερη εικόνα της ερημίας (που ξεκινούσε λίγο πιο έξω από την Σμύρνη), ήταν πιο εμφατική στο κέντρο της Μικράς Ασίας που παρέμενε σταθερά αραιοκατοικημένο από τον καιρό των κατακτήσεων (βλ. Σπ. Βρυώνης, κ.ά), Στις αρχές του 19ου αι., και παρά τις δημογραφικές αλλαγές που είχαν σημειωθεί από σημαντικές μετακινήσεις πληθυσμών της Καππαδοκίας, στην Γαλατοφρυγία και ακολούθως προς τον παραλιακό Πόντο, το κεντρικό οροπέδιο έμοιαζε με «ακατοίκητη χώρα», σύμφωνα και με χαρακτηρισμό του William Ramsay, και δεν φαίνεται να έχουν αντίρρηση οι ιστορικοί[19]. Αναμφισβήτητη όμως είναι η διατήρηση, σταθερά, χριστιανικών πληθυσμών στην Καππαδοκία, την Λυκαονία και τη Γαλατία. Και μόνον η σταδιακή απώλεια των Βαλκανικών κτήσεων, καθώς και περιοχών του Καυκάσου από τα μέσα και προς τα τέλη του 19ου αι., προέτρεψε την Υψηλή Πύλη, κυρίως επί εποχής του σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ (1876-1909), να ενδιαφερθεί για τις περιοχές αυτές ενθαρρύνοντας την μεταφορά μουσουλμάνων προσφύγων. Πρώτη επιλογή της οθωμανικής δοίκησης ήταν να τους εγκαταστήσει κοντά σε αστικούς, κυρίως χριστιανικούς οικισμούς όπου κατοικούσαν ευημερούσες Αρμενικές και Ελληνικές κοινότητες, έχοντας ως βασικό στόχο την αλλαγή της πληθυσμιακής σύνθεσης[20]. Χαρακτηριστικό είναι ότι μεταξύ των ετών 1859-1879, στα ΒΑ της Άγκυρας, μεταξύ Αγκύρας και Σεβάστειας, εγκαθίστανται 2 εκατομ. Κιρκάσιοι στους οποίους προστέθηκαν άλλοι 500.000 τις επόμενες δεκαετίες. Εξ αρχής θεωρήθηκαν ‘ανεξέλεγκτοι’ και χαρακτηρίστηκαν ως «δύσκολος πληθυσμός», δεδομένου ότι τελούσαν υπό την εξουσία φυλάρχων[21]. Διαχρονικά άλλωστε στην ευρύτερη κεντρική Ανατολία συμμορίες Τσερκέζων, Κούρδων, Τατάρων, Τουρκμένων δρούσαν αυθαίρετα σε βάρος των χριστιανών με ληστείες, κακοποιήσεις και απαγωγές

17. Π. Κοντογιάννης, *Γεωγραφία της Μικράς Ασίας όπ*, σελ 413.
18. Αβνί – Αλί Τζαντάρ, *Από την Άγκυραν εις Νέβσεχίρ*, έκδ. Λαϊκής Εστίας Αγκύρας, Άγκυρα 1933, χφη μετάφρασις Γ. Αμφιλοχιάδου για το ΚΜΣ, Νίκαια 1950. Περιγράφει δυνατά το τοπίο και δίνει άφθονες πληροφορίες για τα νομαδικά φύλα και τις εγκαταστάσεις τους.
19. Ο Ράμσεϋ συχνά αναφέρθηκε στον ξεριζωμό του χριστιανικού πληθυσμού της Μικρασίας και στην ερήμωση της, από την περίοδο των κατακτήσεων, W. Ramsay *Impressions of Turkey during twelve years,* London 1897. Του ιδίου, *The intermixture of Races in Asia Minor*, London (1917), προβλ. Στην Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία 19ος αι. – 1919. Οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες*, Β΄έκδοση ‘Ελληνικά Γράμματα’, Αθήνα 1998, σελ 128/σημ 46 και 48.
20. Σία Αναγνωστοπούλου, ό.π, σ. 128, υποσ 48. Περισσότερα στοιχεία για την σύνθεση πληθυσμού στην Κεντρική Μικρά Ασία βλ στον Γ.Κ. Σκαλιέρη (διαλέξεις του προέδρου του συλλόγου «Η Ανατολή»), *Λαοί και Φυλαί της Μικράς Ασίας, μετά πινάκων και Χαρτών*, εν Αθήναις 1922, σελ 153 και 157, επίσης στον Κ. Λαμέρα, *Πόσοι και Ποιοι οι κάτοικοι της Μικράς Ασίας,* Αθήναι 1929, σελ 47, αλλά και σελ 62, 63 και 75. Στατιστικά στοιχεία από τον Notis Botzaris(de la Société de Géographie de Paris), *Les Hellénes et l Asie Mineure,* Trad. de Léon Maccas, Paris 1919.
21. Σ. Αναγνωστοπούλου, όπ, σ. 115, 130–133, ιδίως υποσ 75 και 78.

αγοριών και κοριτσιών. Το σημαντικό μάλιστα είναι ότι πολλοί, οργανωμένοι πλέον από τους Νεότουρκους, έλαβαν αργότερα μέρος στους διωγμούς των Αρμενίων και των Ελλήνων (βλ πκ).

Δημογραφικά.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η συνοπτική επισκόπηση των δημογραφικών διακυμάνσεων της Αγκυρας.

Σύμφωνα με την απογραφή του έτους Εγείρας 929 (1592), από τα σπίτια στην πόλη της Άγκυρας, τα μουσουλμανικά ήσαν 2000, τα χριστιανικά 120 και 30 ανήκαν σε Εβραίους. Ο Tournefort στις αρχές του 18ου αι. αναφέρει 40.000 Τούρκους και 5.000 χριστιανούς, ενώ ο Ch. Texier (1830) σε ένα σύνολο 28.000 κατοίκων, εκτιμά ότι κατά το 1/3 είναι χριστιανοί, Αρμένιοι και Ρωμιοί. Ο A.D. Mordman (1856) κάνει λόγο για 12.000 κατοικίες από τις οποίες 2.600 ανήκουν σε Αρμενοκαθολικούς, 300 σε Αρμένιους Γρηγοριανούς, 800 σε Ρωμιούς και 80 σε Εβραίους. Ο Donald Quataert, με βάση τις δικές του εκτιμήσεις για τις αυξομειώσεις του πληθυσμού στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, που ειδικά στην Άγκυρα ήσαν σημαντικές, παρατηρεί ότι κατά το 1911 ο μουσουλμανικός πληθυσμός της Άγκυρας αποτελούσε το 87% του συνόλου των κατοίκων[22]. Η μεγάλη πάντως αύξηση του μουσουλμανικού στοιχείου στην Άγκυρα φαίνεται ότι σημειώθηκε στο διάστημα μεταξύ 1520 και 1530*, (όπως και σε όλη την Μικρά Ασία), όταν οι 277 μουσουλμανικές οικογένειες αυξήθηκαν μέσα σε μια δεκαετία σε 2399(!). Στο ίδιο χρονικό διάστημα σημειώθηκε αντίστοιχη μείωση του συνολικού χριστιανικού πληθυσμού, και προφανώς, πρέπει να αποδοθεί σε αθρόους εξισλαμισμούς καθώς και σε βίαιες μετακινήσεις. Η Μητρόπολη Αγκύρας, αντίθετα από άλλες πόλεις και μητροπόλεις της κεντρικής Μικρασίας που κατάφεραν σταδιακά να αποκαταστήσουν έστω και μικρό μέρος της παλαιάς αστικής, χριστιανικής τους φυσιογνωμίας, -όπως για παράδειγμα το Ικόνιο, η Καισάρεια και η Νίγδη-, παρουσιάζεται σταθερά με μειωμένο τον ελληνορθόδοξο χριστιανικό πληθυσμό.

Τον 20ό αι. ο πληθυσμός της Άγκυρας έχει αυξηθεί σε 45.00 κατοίκους, από τους οποίους οι 7.000 φέρονται ως ελληνορθόδοξοι, 12.000 είναι Αρμένιοι και οι υπόλοιποι μουσουλμάνοι[23]. Ο Σταμάτιος Αντωνόπουλος ωστόσο δίνει συντηρητικότερους αριθμούς, σύμφωνα με τα στοιχεία που του παρέχει η εκεί ομογένεια. Συγκεκριμένα η Άγκυρα έχει συνολικά περίπου 7.000 κατοικίες από τις οποίες οι 500 ανήκουν σε ελληνορθόδοξους, 300 σε Αρμένιους, 500 σε Αρμενοκαθολικούς, 150 σε Εβραίους, ενώ οι υπόλοιπες είναι μουσουλμανικές[24].

22. Donald Quataert, (State University of the New York at Binghamton), '*The Age of Reforms 1812-1914', An economic and social history of the Ottoman Empire, vol II (1600-1914)*, Cambridge Univ. Press 1994, pp:757-943, p.783.
23. Π. Κοντογιάννης, ό.π, σελ. 127-128.
24. Ο Σταμάτιος Αντωνόπουλος, εστιάζει κυρίως στον καζά Ακντάγ Μαντέν του σαντζακίου Υοσγάτης (χώρα των Χαλύβων του Ξενοφώντος), όπου εργάζονταν και κατοικούσαν οι Σταυριώτες Χριστιανοί μεταλλευτές από την Χαλδία του Πόντου, οι οποίοι ζούσαν εν κρυφεία μέχρι την ανακήρυξη της ανεξιθρησκείας από το Χάττι Χουμαγιούν. Βλ. Σταμάτιου Αντωνόπουλου, *Μικρά Ασία,* εν Αθήναις 1907, σελ. 61-64.

Αντίστοιχα η Οθωμανική επετηρίδα το 1907 δίνει ως πληθυσμό της πόλης 22.424 Μουσουλμάνους, 1.251 Έλληνες, 1.016 Αρμένιους και 6.611 Αρμενοκαθολικούς, ενώ το Annuaire Orientale[25] της ιδίας χρονιάς (1907), σημειώνει ότι η Άγκυρα έχει συνολικά 38.000 κατοίκους.

Ιδιαιτέρως διαφωτιστικά είναι τα στοιχεία που παρατίθενται για την Άγκυρα στις σελίδες του Annuaire Orientale του 1907: Η πόλη διαθέτει ένα τουρκικό σχολείο Idadiè (γυμνάσιο), πιθανόν και ένα Rüştiye (δημοτικό), νοσοκομείο, δημοτικό κήπο, στρατόπεδο όπου στάθμευαν μονάδες πυροβολικού και ιππικού καθώς και αστικά και ποινικά δικαστήρια α΄και β΄ βαθμού. Επίσης λειτουργούν ενδεκαμελές «Εμπορικό και Αγροτικό Επιμελητήριο», Γραφείο του Δημοσίου Λογιστικού, Γραφείο εξυπηρέτησης του Οθωμανικού Δημοσίου Χρέους, Γραφείο του Μονοπωλίου Καπνού, καθώς και δυο προξενεία, ένα της Γαλλίας (με πρόξενο και δραγουμάνο τον Αγκυραίο Κυριάκο Αλτιντόπ) και ένα 'Περσικό'[26]. Άλλες υπηρεσίες της Οθωμανικής διοίκησης στην Άγκυρα ήσαν της Επιθεώρη-

Η Αγκυρα (Φωτ. Ερνεστ Μπ. Σόντσακ, από το NATIONAL GEOGRAPHIC, 11/1925)

25. *Annuaire Orientale 1907, 2me Partie, Provinces, 3o Vilayet d' Asie*: pp 2001, δίνει συνολικό πληθυσμό για την Άγκυρα 38.000 κατοίκους.
26. Υπήρχε σκέψη για ίδρυση και Ελληνικού Προξενείου στην Άγκυρα, αλλά στο μεταξύ η πόλη εξυπηρετείτο από το Ελλ. Προξενείο Ικονίου. Ομοίως, το Ρωσικό προξενείο Ικονίου εξυπηρετούσε την Άγκυρα.

σης Γεωργίας του Υπουργείου Δασών και Ορυχείων, το Ταχυδρομικό γραφείο, ένας δημοτικός γιατρός και ο μόνιμος μηχανικός του βιλαετίου[27].

Την οικονομική ζωή της πόλης, υποστήριζαν ένα υποκατάστημα της Οθωμανικής Τράπεζας, 4 ιδιωτικές τραπεζικές επιχειρήσεις, και πολλές ασφαλιστικές εταιρείες - οι περισσότερες με Έλληνες αντιπροσώπους.

Οι θρησκευτικές αρχές των μειονοτήτων στην Άγκυρα περιελάμβαναν δύο Αρμένιους Επισκόπους (των Καθολικών και των Γρηγοριανών), τον Μητροπολίτη των Ορθοδόξων Σωφρόνιο, τον Ισραηλίτη Αρχιραβίνο και ένα Προτεστάντη πάστορα.

Δεν πρέπει να μας διαφύγει η διαχρονική αντιπαλότητα μεταξύ του αρμενικού και του ορθόδοξου κλήρου, όπως σχετικά αναφέρει ο Στ. Αντωνόπουλος, κυρίως από το γεγονός ότι στους Αρμένιους ανήκει το μοναστήρι της Βάνα, κοντά στην περιοχή όπου κατά την παράδοση δίδαξε ο Απόστολος Παύλος.

Το εκπαιδευτικό περιβάλλον στην Άγκυρα περιλάμβανε, εκτός από τα δύο τουρκικά σχολεία που ήδη αναφέρθηκαν, μια εμπορική σχολή καθώς και δύο καθολικά σχολεία, των Frères des Ecoles Chretiens και το Παρθεναγωγείο των Soeurs de l′ Immaculèe Conseption. Επιπλέον η ελληνορθόδοξη κοινότητα διέθετε τέσσερα δικά της σχολεία, δύο Αρρένων, ένα Θηλέων και ένα Νηπιαγωγείο. Σε ό,τι όμως αφορά την πρόοδο της ‘ελληνικής’ παιδείας, η τουρκοφωνία της μικρής κοινότητας των Ρωμιών της Άγκυρας, θεωρείται μεγάλο εμπόδιο για την πολιτισμική πρόοδό της[28]. Οι ιερείς δεν γνωρίζουν Ελληνικά και η λειτουργία δεν τελείται κατά το τυπικό, αλλά κατά τρόπο γενικό και αρκετά ελεύθερα στην Τουρκική γλώσσα[29]. Τα σχολεία δεν βοήθησαν αποτελεσματικά στην υποκατάσταση της Τουρκικής και την προώθηση της Ελληνοφωνίας. Κι όμως, έχουν διατεθεί μεγάλα κεφάλαια για την ίδρυσή τους προερχόμενα κυρίως από γενναίες χορηγίες ομογενών, ενώ δαπανώνται ετησίως για την ‘προβληματική’ λειτουργία τους σημαντικά ποσά προερχόμενα από ίδιους πόρους της κοινότητας Αγκύρας[30]. Αντικειμενικά, στον κοινωνικό ιστό της Ελληνορθόδοξης κοινότητας Άγκυρας, παρατηρούνται συμπτώματα που δεν προάγουν την ομοιομορφία αντιλήψεων, αλλά ούτε και τη διαφορετικότητά της από το Οθωμανικό στοιχείο που κυριαρχεί. Υπάρχει σημαντική μερίδα που δεν απορρίπτει την ιδέα και την δυνατότητα προαγωγής του Ελληνοθωμανισμού, στο ίδιο πνεύμα που

27. Σύμφωνα με το καραμανλίδικο χειρόγραφο ΚΜΣ του Ιω. Τιφτικτζόγλου, στις υπηρεσίες αυτές εργάζονται Ρωμιοί, οι αδελφοί Βασίλειος Τιφτικτζόγλου (ιατρός σπουδασμένος στην Αθήνα) και ο αδελφός του Βίκτωρ εφέντι ως βοηθός του αρχιμηχανικού, για την τοποθέτησή τους μάλιστα εκδηλώθηκε εύνοια του Βαλή λόγω της ελληνογνωσίας τους. Σημειώνεται και εδώ η ανταγωνιστικότητα από πλευράς των Αρμενίων Υοσγάτης. Βλ χειρόγραφο ΚΜΣ Ιω. Τιφτικτζόγλου, *Αυτοβιογραφία*, Υοσγάτη 1898, μετάφρ Μαυροχαλυβίδη, σελ. 374.

28. Στ. Αντωνόπουλος, όπ, σελ 223.

29. Ο ίδιος ο μητροπολίτης Αγκύρας κατηγορείται για ατασθαλίες (διότι χειροτονεί τον καβάση του στην ιερωσύνη αν και δεν κέκτηται τα σχετικά εφόδια).

30. Οι κώδικες ΓΑΚ 358 και 359 Αγκύρας αφορούν στα σχολεία και διαλαμβάνουν αναλυτικά τις δαπάνες, αλλά και τις πηγές των προσόδων που τροφοδοτούν τη λειτουργία τους. Όσο για την σχολική βιβλιοθήκη (Κώδ ΓΑΚ 358/Αγκύρας), κι αυτή δωρεά της χορηγού Κιουπετζόγλου (γένους Σινιόσογλου), η λίστα των καταχωρημένων βιβλίων αποδεικνύει ότι είναι περισσότερο αρεστό το ‘Κλίμα Μισαηλίδη’.

κινήθηκε και η γνωστή μας 'Οργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως'. Πρέπει να σημειώσουμε οτι στο πνεύμα της πολλοί υποστήριξαν από το 1908 και το κίνημα των Νεοτούρκων, τουλάχιστον στην πρώτη φάση του και στην πρώτη Βουλή, πριν γίνει κίνημα εθνικιστικό[31].

Το Ημερολόγιο των Φιλανθρωπικών καταστημάτων του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως του έτους 1907 αναφερόμενο στο βιλαέτι Αγκύρας μας πληροφορεί για τα εξής: Στο βιλαέτι λειτουργούν συνολικά 7 εκκλησίες, από τις οποίες οι 3 βρίσκονται στην πόλη Άγκυρας, και 4 είναι απλά παρεκκλήσια, με συνολικά 19 ιερείς και με επικεφαλής τον Μητροπολίτη Σωφρόνιο. Υπάρχουν επίσης 9 σχολεία (από τα οποία τα 4 είναι στην Άγκυρα), όπου εργάζονται 15 διδάσκαλοι και 11 διδασκάλισσες. Οι μαθητές ανέρχονται σε 770 άρρενες και 480 θήλεις (συνολικά 1250)[32].

Είναι δυνατόν ένας Μικρασιατικός σύλλογος με τόση εμβέλεια, όπως συγκεκριμένα ο σύλλογος «Η Ανατολή», να συμβάλει καθοριστικά στην εθνική ΄διαπαιδαγώγηση' μιας κοινότητας του εσωτερικού της Μικράς Ασίας;[33] Στην περίπτωση της Άγκυρας, η απάντηση χάνεται σε ένα πλήθος από καταγγελίες που δέχεται ο σύλλογος κατά διδασκάλων και ιερέων «ανικάνων» να επιτελέσουν το λειτούργημά τους[34]. Ορθώς έχει σημειωθεί ότι, για την μικρή κοινότητα της Άγκυρας το κατηγορητήριο στοιχειοθετεί ένα σύστημα «Ρητορείας της Παρακμής» στην προώθηση της Ελληνικής Ιδέας[35]. Η κοινότητα Αγκύρας βρίσκεται στο προσκήνιο[36], τα βέλη στρέφονται κατά του Διευθυντή των σχολείων, του

---

31. Ο Σουλιώτης - Νικολαΐδης Αθανάσιος, *Οργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως,* εκδ Δωδώνη, Αθήνα. Κατατοπιστικός πάντως και ο Σταύρος Θ. Ανεστίδης, '*Οθωμανικός, Πολιτικός Σύνδεσμος και Αρμενικό Φιλοσυνταγματικό – Φιλοδημοκρατικό Κόμμα: Εθνοκεντρικά αιτήματα και πολιτικός Φιλελευθερισμός,* ΔΕΛΤΙΟ ΚΜΣ/12(1997-8), σσ 189-201. Ο ίδιος ιδιαίτερα στην «Εισαγωγή» του στον Ιωάννη Κάλφογλου, *«Ιστορική Γεωγραφία της Μικρασιατικής Χερσονήσου», Εισαγωγή – Μετάφραση - Σχόλια Σταύρου Ανεστίδη*, εκδ. ΚΜΣ, Αθήνα 2002, σ.σ 13-34. Επίσης στον Alexandris, Alexis, *The Greek Minority of Istanbul and Greek – Turkish relations 1918-1924,* Center for Asia Minor Studies, Athens 1983.

32. Οι αριθμοί αυτοί δεν αντιστοιχούν στην γεωγραφική και διοικητική διαίρεση του βιλαετίου Αγκύρας, στο οποίο όπως σημειώσαμε, υπάρχουν περιοχές στην δικαιοδοσία των μητροπόλεων Καισαρείας και Χαλδίας.

33. Μαρία Σιδερή, *Οι σύλλογοι ως φορείς της Ελληνικής Εθνικιστικής ιδεολογίας στα τέλη του 19ου-αρχές 20ού αι, (Το παράδειγμα του συλλόγου «Η Ανατολή» και η συγκρότηση της Ελληνικής Εθνικής Ταυτότητας στις κοινότητες της Μικράς Ασίας)* διδακτορική διατριβή στο Παν/μιο του Αιγαίου, τμ Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Μυτιλήνη, Μαρτ. 2003, σελ 117.

34. Μ. Σιδερή, όπ, σελ 120-121.

35. Παράλληλα η Μ.Σιδερή παραπέμπει και στην αλληλογραφία της κοινότητας Άγκυρας με την 'Ανατολή' που αποδεικνύει την συνεργασία της επίσημης κοινοτικής δομής της (δημογέροντες και Εκκλησία) με τον Σύλλογο. Δυστυχώς, τα αρχεία του Συλλόγου *«Η Ανόρθωσις»* που ιδρύθηκε το 1909 στην Άγκυρα (κατά το πρότυπο των θυγατρικών συλλόγων της «Ανατολής»), έχουν για λόγους ασφάλειας της κοινότητας καταστραφεί, όπως και τα αρχεία του Συνδέσμου «Γαλατοφρυγία».

36. Ο μητροπολίτης (προφανώς ο Αγκύρας Σωφρόνιος) κρίνεται ως *«έχων εν μεγίστη δόσει ακηδείαν περί τε τα άλλα και αυτά τα θρησκευτικά...»,* και ως *«φίλος του επικρατούντος στοιχείου»,* Επιστολή Α.289 (Άγκυρα 1905), προβλ Σιδερή, όπ, σελ 150. Με το ίδιο θέμα υπάρχουν και επιστολές δασκάλων προς την 'Ανατολή'. Πάντως κατά το 1913, τα επεισόδια που μεσολαβούν

Μητροπολίτη, των ιερέων και κατά της Δημογεροντίας Αγκύρας. Μεταξύ των κατηγόρων είναι και ορισμένοι διδάσκαλοι. «Οι εκκλησιαστικοί και πολιτικοί ημών άρχοντες δείκνυνται ή μάλλον είναι φιλοτουρκότεροι των Τούρκων χάριν ιδιοτελείας»[37]. Οπωσδήποτε έχουν διαμορφωθεί στην κοινότητα δυο διαφορετικές τάσεις και η τουρκοφωνία των Αγκυραίων είναι στο στόχαστρο: Από τη μια ο σύλλογος «Η Ανόρθωσις» προωθεί την Ελληνογλωσσία κι από την άλλη, δεσμοί συνεργασίας μέσα στην αγορά διαμορφώνουν το δικό τους κλίμα, ενώ η ιδεολογία του 'Ελληνοθωμανισμού', με πρόταγμα την αγάπη και την περιφρούρηση της πατρίδας που διασαλπίστηκε με το Τανζιμάτ, έχει εγγράψει και στην ελληνορθόδοξη κοινότητα Αγκύρας κάποιους οπαδούς. Χαρακτηριστικό είναι, ανάμεσα στα άλλα ποιήματά του και το ποίημα 'Βατάν', του Δημητρίου Κλημεντίδη ο οποίος υπογράφει ως «Αγκαραλή – Ρουμή»[38].

Διωγμοί Αρμενίων και Ελλήνων

Οι σφαγές των Αρμενίων ξεκίνησαν το 1894-1896. Σ' αυτό το διάστημα οι Αρμένιοι της Άγκυρας προστατεύτηκαν από την προσωπική μεσολάβηση του βαλή Τεφίκ και του μουτεσαρίφη που στις περιστάσεις εκείνες επέδειξαν γενναιότητα και έξοχο χαρακτήρα. Από τότε όμως οι Τούρκοι, κατά διαστήματα προκαλούσαν ταραχές και δήθεν 'αυθόρμητα συμβάντα' που είχαν θύματα Αρμένιους και γενικά χριστιανούς[39]. Ο εποικισμός της Ανατολίας με μουχατζίρηδες των Βαλκανίων και του Καυκάσου στάθηκε εν προκειμένω μοιραίος. Άλλωστε και συμμορίες Κούρδων εξασφάλιζαν σταθερό εισόδημα κάνοντας επιδρομές σε χριστιανικά σπίτια στην ύπαιθρο γύρω από την Άγκυρα.

Τον Μάρτιο του 1915, ο βαλής της Άγκυρας Χασάν Μαζχάρ είχε εκδηλώσει την αντίθεσή του προς την «Επιτροπή Ένωσης και Προόδου». Το κλίμα όμως στην Άγκυρα διαμόρφωναν τώρα οι τοπικές Νεοτουρκικές οργανώσεις και η τοπική της Άγκυρας κατηγορούσε ευθέως τους Αρμενίους της πόλης για συνωμοσία. Ο βαλής, μετά την διενέργεια ερευνών που απέδειξαν το αβάσιμο των ισχυρισμών τους, έστειλε στο τουρκικό Υπ. Εσωτερικών το πόρισμά του και έκτοτε κωλυσιεργούσε να υπακούσει στις επίμονες διαταγές για εκτοπισμό. Ωστόσο τον Ιούλιο του 1915 αντικαταστάθηκε από τον φανατικό Νεότουρκο Ατίφ μπέη που ισχυρίστηκε ότι ανακάλυψε σε Αρμενικά σπίτια κρυμμένο οπλισμό. Κατά το γενικό πογκρόμ της 11ης Αυγούστου 1915, οι Τούρκοι συνέλαβαν ηγετικά πρόσωπα της Αρμενικής κοινότητας που, αφού πρώτα υποχρεώθηκαν σε ατιμωτική

στο ιεροδιδασκαλείο του Ζιτζίντερε Καισαρείας ανάμεσα σε Εφορία και Μητροπολίτη, έχουν ως συνέπεια την απομάκρυνση του μητροπολίτη Καισαρείας Αμβροσίου, κατηγορούμενου μεταξύ άλλων και για τουρκοφιλία.

37. Αρχείο συλλόγου 'Η Ανατολή', επιστολή Γ. 133(1905), προβλ Σιδερή, όπ, σελ 150.

38. Βλ. ποίημα *Βατάν* (Πατρίδα), *Μικρασιατικόν Ημερολόγιον ο «ΑΣΤΗΡ»*, έτους 1912-1913, που εκδίδει ο σύλλογος 'Παπαγεώργιος' της κοινότητας Νέβσεχιρ, σελ 122. Ο ποιητής κατοικεί στην Άγκυρα, και είναι κατ' επάγγελμα 'Commissioner', όπως προκύπτει και από το Annuaire Orientale του 1907, αλλά και από τον κώδικα ΓΑΚ 359 Αγκύρας.

39. Βλ. Benny Morris – Dror Ze'evi, *Τριακονταετής Γενοκτονία – Ο αφανισμός των Χριστιανικών Κοινοτήτων της Τουρκίας, 1894-1924.* Μεταφρ. Μ.Αστερίου, εκδ. Πατάκη, 2021, σελ. 119-120.

παρέλαση μέσα στην πόλη, στη συνέχεια εξοντώθηκαν σε γειτονικό δάσος [40]. Στη συνέχεια ο Ατίφ ανασυγκρότησε το τοπικό τμήμα της ‘Ειδικής Οργάνωσης’ (Teşkilat-ı Mahsusa, βλ πκ), στο οποίο συμπεριλήφθηκαν συμμορίες εθελοντών και πρώην φυλακισμένοι. Ακολούθησε η εξόντωση όλων των υγιών ανδρών της Αρμενικής κοινότητας καθώς και όσων Αρμενίων πολιτικών είχαν εν τω μεταξύ εκτοπισθεί στην Άγκυρα από την Κωνσταντινούπολη. Λεπτομέρειες για τη σφαγή υπάρχουν στα αρχεία του Βρετανικού F.O. Έζησαν μόνο τα μικρά παιδιά μετά από περιτομή των αγοριών καθώς και οι γυναίκες και οι κοπέλες που, αφού πρώτα εξισλαμίστηκαν, μοιράστηκαν σε διάφορα σπίτια.

Μετά την εξόντωση των Αρμενίων τα υπάρχοντά τους λεηλατήθηκαν και πουλήθηκαν σε πλειστηριασμό, ενώ το επόμενο έτος (1916) κάηκε ολοσχερώς η Αρμένικη συνοικία και μαζί της τμήμα της Ελληνικής με πολλά καταστήματα και σπίτια, καθώς και ο Ορθόδοξος Μητροπολιτικός ναός Αγκύρας του Αγίου Νικολάου[41].

Όπως γνωρίζουμε, η ‘αντιχριστιανική ατζέντα’ των Νεοτούρκων ξεκίνησε το 1914 με ένα ευρύ πρόγραμμα ‘εκτοπισμού’ των ελληνορθόδοξων πληθυσμών των δυτικών παραλίων προς το εσωτερικό της Ανατολίας, που όπως λέγεται, αποτέλεσε μια ‘γενική δοκιμή’ για ό,τι αφορούσε στον προγραμματισμένο να ακολουθήσει διωγμό των Αρμενίων[42]. Η «εθνοκάθαρση» με στόχο τις ελληνικές κοινότητες των παραλίων είχε ως πρόσθετο αποτέλεσμα, το πρώτο μεγάλο προσφυγικό κύμα προς την Ελλάδα. Στο ορφανοτροφείο της Καισάρειας (Ζιτζίντερε), είχαν συγκεντρωθεί ορφανά παιδιά προερχόμενα από τα δυτικά παράλια, και για τα κορίτσια δόθηκε το 1916 εντολή ‘άνωθεν’ να μεταφερθούν σε άλλα «ενδεδειγμένα μέρη»[43]. Ήδη η Άγκυρα από τον Πόλεμο είχε δεχτεί εκτοπισμένους ομογενείς από άλλες κοινότητες, όπως άλλωστε η Καρασούλη περιγράφει στις αναμνήσεις της[44].

Το πρόγραμμα της εθνοκάθαρσης που στόχευε στους ελληνορθόδοξους χρησιμοποίησε μέτρα, που εφαρμόστηκαν κατά τρόπο γενικό για το σύνολο των χριστιανικών κοινοτήτων. Αυτά περιλάμβαναν εμπορικό μποϋκοτάζ, εκφοβισμούς, «ανεξιχνίαστα» εγκλήματα[45], επιβολή εκτάκτων ειδικών φόρων κ.α. Με τέτοιες μεθόδους εμπόδισαν την εργασία στις πόλεις και στην ύπαιθρο. Η ελληνορθόδοξη κοινότητα της Άγκυρας δεν αποτέλεσε εξαίρεση, ενώ οι πιέσεις που ασκήθηκαν είχαν συχνά ως πρωταγωνιστές τους εγκατεστημένους στη περιοχή μουχατζίρηδες. Χρησιμοποιήθηκε και εδώ το ‘αφήγημα των αντιποίνων’ για τις αδικίες και

40. Benny Morris - Dror Ze’evi όπ, σελ 126 και 226, με συχνή αναφορά τους σε ξένα Αρχεία και στου Βρετανικού F.O.

41. Σάββας Τσιλένης, όπ, σελ 7, η S. Aktüpe, p. 10, ο Αναστάσιος Ιορδάνογλου, *Πρακτικά του Β΄ Πανελλήνιου Συνεδρίου για τον Ελληνισμό της Μικράς Ασίας*, περ. Καθ’ Ημάς Ανατολή, τ.Β΄)1994 =Αθήνα 1994, και με μεγάλη αναπαραστατικότητα η Α. Καρασούλη-Μαστορίδου στην μαρτυρία της.

42. Οι διώκτες εξοικειώθηκαν με τις τεχνικές κακοποίησης και δίωξης, ενώ παράλληλα δοκίμασαν τα όρια ανοχής των δυτικών δυνάμεων. βλ Μόρρις-Ζε’έβι, 157.

43. Μόρρις- Ζε’έβι, όπ, σελ 264.

44. Ανδρ. Καρασούλη-Μαστορίδου, *Η ζωή μου στην Άγκυρα*, χειρογρ ΚΜΣ αρ.2/ Γαλατία,

45. Βλ Μ. Βεϊνόγλου, Οι Τουρκοκρήτες, ..., Νέος Λόγιος Ερμής, τ....

κακοποιήσεις που υπέστησαν σε πολλά μέρη από τους Έλληνες, ενώ το γενικό μποϋκότ και η ιδεολογία που καλλιεργήθηκε στους μουσουλμάνους γύρω από την κατανάλωση, υποχρέωσε και στην Άγκυρα πολλούς ομογενείς να μείνουν χωρίς δουλειές. (Είναι πάντως γεγονός ότι τα μέτρα εναντίον τους δεν είχαν την ίδια βιαιότητα με αυτήν που εκδηλώθηκαν κατά των Αρμενίων). Η ατμόσφαιρα έγινε αποπνικτική, ιδίως μετά την εγκατάσταση του Κεμάλ στην Άγκυρα από τα τέλη του 1919 και την έναρξη λειτουργίας των δικαστηρίων ανεξαρτησίας (ιστικλάλ μουχακεμεσί) που καταδίκαζαν διαρκώς Τούρκους και Έλληνες. Οι Αγκυραίοι, έζησαν τότε μιαν 'άνευ προηγουμένου τρομοκρατία', όπως και αρκετοί Τούρκοι της Άγκυρας, δεδομένου ότι ανάμεσά τους υπήρχαν αρκετοί αντικεμαλικοί. Μεσολάβησαν εκτοπίσεις, εξευτελισμοί, ξυλοδαρμοί, επίταξη ελληνικών περιουσιών και καθημερινοί απαγχονισμοί. Οι άτακτοι οργίαζαν κατά των Ελλήνων[46]. Συνταρακτικές είναι και οι πληροφορίες του Κ. Τσαουσίδη στο χειρόγραφό του σχετικά με τα 'αμελέ ταμπουρού' που λειτουργούσαν υπό τον Οσμάνμπεη λίγο πιο έξω από την Άγκυρα, για την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής 'Ντεκοβίλ'. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες σ' αυτά χάθηκαν πολλές χιλιάδες Έλληνες, που θάφτηκαν σε ομαδικούς λάκκους και σε νεκροταφεία Ελλήνων στρατιωτών[47]. Μετά την κατάληψη της Σμύρνης ο Κεμάλ διέταξε τους Έλληνες της Άγκυρας να εγκαταλείψουν την πόλη σε ένα μήνα. Όσοι μπορούσαν ταξίδεψαν μόνοι τους κατευθυνόμενοι προς την Κωνσταντινούπολη και άλλοι αναχώρησαν ομαδικά για Ελλάδα. Αλλά και στις δυο περιπτώσεις δεν ήταν διόλου εύκολο το ταξίδι[48].

Εν κατακλείδι, δυο σημαντικά σημεία αξίζει να αναφερθούν ως τα δομικά ιδεολογικά και άλλα κίνητρα του σχεδίου της εθνοκάθαρσης /γενοκτονίας, στην οποία συμμετείχε και η παρακρατική 'Ειδική Επιτροπή'/(Τεχσιλάτι Μαχσουσά)[49]. Το πρώτο είναι η διαμόρφωση θρησκευτικής ομοιογένειας με δια της βίας

---

46. Μαρτυρία του Κ. Τσαουσίδη στην ΕΞΟΔΟ ΚΜΣ τ. Β΄, όπ, σελ 374-383. Ο Ιορδάνογλου, υποστηρίζει ότι μετά την πυρκαγιά του 1916 έγιναν οι εκτοπισμοί χριστιανών. Βλ Ιορδάνογλου, ό.π σελ 175. Ωστόσο υπάρχει γενικά διάσταση, ακόμα και ανάμεσα στους Τούρκους συγγραφείς για την χρονολόγηση των γεγονότων που μεσολάβησαν μεταξύ 1915 και 1916.
47. Βλ Κ. Τσαουσίδης, *Η Αγκυρα*, Θεσσαλονίκη 1957, χειρογρ ΚΜΣ αρ. 54 /Γαλατίας, σελ 73.
48. Βλ μαρτυρίες Ανδρονίκης Μαστορίδου/Αθήνα και Κωνσταντίνου Τσαουσίδη/ Θεσσαλονίκη, 'ΕΞΟΔΟΣ'/ΚΜΣ τ.Β΄ (Άγκυρα), ό.π σσ 373-383.
49. Η *'Ειδική Επιτροπή'* ιδρύθηκε κατά τον Τουρκοϊταλικό πόλεμο (1911-1912), κι αναδιαρθρώθηκε στον Α΄Π. Πόλεμο με μέλη Κιρκάσιους, Κούρδους και πρώην στρατιώτες που προορίζονταν αρχικά να δράσουν στον Καύκασο. Ακολούθως άλλαξαν δράση και από το 1915 προστέθηκαν στα μέλη της 10.000 άτομα καθώς και ποινικοί εγκληματίες. Ο Ενβέρ πασάς υπήρξε ο εμπνευστής της ανάθεσης στην 'Τεσκιλάτ' των «βρώμικων» υποθέσεων κατά των Αρμενίων, αλλά και της συστηματικής τρομοκράτησης των Ελλήνων. Επρόκειτο για μια σκιώδη Οργάνωση (φυσικά τα αρχεία της, όπως και κάθε αρχείο από την υπόθεση των Διωγμών, καταστράφηκαν επιμελώς), ώστε μόνον οι προφορικές μαρτυρίες και τα ξένα αρχεία την σημειώνουν και καταγράφουν τις τακτικές και τη δράση της. Ηγέτες της φέρονται οι Μπαχαετίν Σακίρ και ο Σελανικλί Μεχμέτ Ναζίμπεης. Ακόμα και όταν η 'Τεσκιλάτ' δεν αναλάμβανε άμεσα κάποια σφαγή, μέλη της τοποθετούντο επικεφαλής των «ατάκτων» ληστών (τσετών), ενώ οι ίδιοι διοργάνωναν τις 'πορείες θανάτου'. Βρίσκονταν πίσω από όλα τα άθλια γεγονότα μεταξύ του 1915 και του 1918 και δρούσαν με πανομοιότυπο τρόπο που επιβεβαιώνει ότι ακολουθούσαν συγκεκριμένο επιτελικό σχεδιασμό. Βλ Morris-Ze'evi, όπ, σ.147.

‘προσηλυτισμούς’ και η εθνοτική ‘αφομοίωση’ των μειονοτήτων. Το δεύτερο, καθαρά ιδιοτελές, στόχευε στην οικειοποίηση των περιουσιών επιφανών οικογενειών, άμεσα (όπως π.χ. το τσιφλίκι των Καρασούλη που κατελήφθη από Τσέτες), αλλά και από περιουσίες που προέρχονταν είτε από προίκες κοριτσιών που εξισλαμίστηκαν δια της βίας, είτε και από κληρονομίες των ορφανών προσήλυτων (muhdedi)[50]. Τέτοιες οικειοποιήσεις υπήρξαν και με τους γόνους Αρμενίων της Άγκυρας. Τέλος σε επίσημες αναφορές (του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως αλλά και πολλών ξένων ιεραποστολών) αναφέρονται μέχρι και δημόσια πορνεία με παιδιά, ενώ σκλαβοπάζαρα δημιουργήθηκαν σε Χαλέπι, Δαμασκό, Μερζιφούντα όπου πωλούνταν χριστιανόπαιδα, αποκλειστικά σε μουσουλμάνους.

Συνήθειες των Ρωμιών της Άγκυρας

Σε μια ακτίνα το πολύ ως 24 λεύγες (περίπου 90 χλμ.) από το κέντρο της πόλης έτρεφαν τις περίφημες αίγες της Άγκυρας, που από το τρίχωμά τους παράγεται το πιο φίνο κατσικίσιο μαλλί, το ‘τιφτίκι’, πανάκριβο και περιζήτητο στις ξένες αγορές, γνωστό μετά από επεξεργασία και ως «ανκορά». Το όνομά της όμως η πόλη έχει δώσει εκτός από τις αίγες και σε γάτες, οι περίφημες γάτες «Αγκύρας», που είναι από τα ωραιότερα κατοικίδια και δυστυχώς τείνουν σε εξαφάνιση. Κι όπως έλεγαν παλιά σκωπτικά, στην Άγκυρα μόνον οι γάτες και οι Αγκυραίες κυρίες τους περνούσαν όμορφα τα καλοκαίρια τους, ενώ οι άνδρες και τα γαϊδουράκια τους υποβάλλονταν καθημερινά σε μια οδυνηρή ταλαιπωρία[51].

Η Αγκυρα αν και περιβάλλεται από πανέμορφες εξοχές με καρποφόρα, κήπους και αμπέλια, στις αρχές του 20ου αι. χαρακτηρίζεται ως ‘αθλία’[52], κυρίως λόγω του υπερβολικά θερμού και υγρού κλίματος στη διάρκεια του θέρους. Βρώμικα νερά που ρέουν στην μέση των καλντεριμιών και αναδίδουν άσχημες οσμές, δρόμοι στενοί, ελικοεδείς, σπίτια διόροφα χωρίς κήπο΄, αλλά με αυλές και γλάστρες. Οι εύποροι Αγκυραίοι συνήθιζαν να μετοικούν με τις οικογένειές τους τα καλοκαίρια στις εξοχές για να παραθερίσουν, όπως στο ‘Γιαπάν Χαμάμ’ όπου κατοικούσε και μια μικρή κοινότητα ελληνορθοδόξων. Πολλοί εύποροι Αγκυραίοι διατηρούσαν εκεί εξοχικά σπίτια και η κοινωνική ζωή που περιγράφεται είναι αφιερωμένη σε «κοζερί», σ’ εθιμοτυπικό ψήσιμο του καφέ κάτω από τα δένδρα, στις συχνότατες συναναστροφές κυρίως μεταξύ των γυναικών. Αντιθέτως οι σύζυγοί τους διέσχιζαν με το γαϊδουράκι τους καθημερινά την απόσταση μέχρι το κέντρο της πόλης, όπου διατηρούσαν τα καταστήματα και τα γραφεία τους, - και μέσα στο ‘Κουρσουντζούν χαν’ πολλοί. Το βράδυ επέστρεφαν κατάκοποι στα εξοχικά τους για να ξυπνήσουν πρωΐ την άλλη μέρα.

Κατά τους χειμερινούς μήνες, στα αγαπημένα γλυκίσματά τους ήταν ο μπακλαβάς, οι ασουρέδες, χουρμάδες με γάλα και νισεστέ, ενώ βασιλεύει ο χαλβάς για τα

---

50. Morris-Ze’evi, ό.π, 567/υποσ 59, και σελ 259 – 264.

51. ‘*Ανκαρατα γιαζίν κεφ κετιλέρ ιλέ τουτουλαρά, τζιφά ισέ εσσεκλέρ ιλέ ερκεκλερέ’,* (Το καλοκαίρι στην Άγκυρα είναι για τις γάτες και τις κυρίες, ενώ τα βάσανα για τους γαϊδάρους και τους άνδρες). βλ Κ. Κηλιτζής, - Πρόδρομος Γιαννάσογλου *Τινά περί Αγκύρας*, ΑΠΠ ΚΜΣ φάκελο Αγκύρας, σελ 221.

52. Ο Σταμάτης Αντωνόπουλος, ό.π, σελ 223, αλλά και ο Κοντογιάννης όπ, σημειώνει ότι εξέπεσε σε αθλιότητα, σελ 128.

‘χαλβά σοχμπέτλερί’ (στις συζητήσεις), και το ‘χαλβά τελελί’ στις οικογενειακές βεγγέρες, που τον πούλαγαν στους δρόμους της Άγκυρας αργά την νύχτα για τους ξενύχτηδες. Στα ‘επίσημα’ γεύματα ακολουθούσαν ειδική «δίαιτα» εναλλάσσοντας γλυκά με αλμυρά φαγητά. Τέτοια γεύματα δεν περιλάμβαναν συνήθως κρέας[53].

Οι Αγκυραίοι μετά την Ανταλλαγή

Η Αγκυρα υπό τον Οθωμανική κυριαρχία διατηρούσε σταθερά και σχεδόν διαχρονικά μια μικρή αστική κοινότητα ελληνορθοδόξων. Αυτός είναι ο λόγος που δεν παρατηρείται κάποια διακριτή συγκέντρωση Αγκυραίων προσφύγων στον Ελληνικό χώρο. Άλλωστε, λόγω της ανώμαλης κατάστασης που μεσολάβησε από τον Α’ Π. Πόλεμο έως την ανταλλαγή των πληθυσμών, είχε γίνει ήδη η μετοικεσία των πλέον ευκατάστατων οικογενειών κυρίως στην Κωνσταντινούπολη. Το 1922 η κοινότητα αριθμούσε μόλις 2000- 2500 χριστιανούς ορθόδοξους.

Οι περισσότεροι Αγκυραίοι πρόσφυγες, δυσδιάκριτοι πλέον ως προς την καταγωγή τους, κατευθύνθηκαν κυρίως προς την Θεσσαλονίκη και καθώς ήσαν αστικός πληθυσμός εγκαταστάθηκαν στο κέντρο της πόλης καθώς και στις αναπτυσσόμενες γύρω περιοχές. Τα επαγγέλματά τους ήσαν και πάλι αστικά, αρκετοί άνοιξαν εμπορικά καταστήματα, όπως μαρτυρούν οι επωνυμίες αρκετών από τα παλαιά καταστήματα της πόλης (Μαστορίδης, Τσαουσίδης, Ιωακειμίδης κ.ά.). Ορισμένοι διακρίθηκαν στις επιστήμες. Ήδη από το 1924-1925 στην Θεσσσαλονίκη, δραστήριοι Αγκυραίοι όπως οι Κ. Τσαουσίδης και Σπαθάρης, συνέστησαν ιδιαίτερο σύλλογο με την επωνυμία «Γαλατοφρυγία» προκειμένου να συνδράμουν συμπολίτες τους, ώστε να ανταπεξέλθουν στις πρώτες δυσκολίες της εγκατάστασης. Ο σύλλογος αυτός λειτούργησε δραστήρια μέχρι το 1935, στο πλαίσιο του Προγράμματος της Αποκατάστασης Προσφύγων, με προέδρους τους Σπαθάρη, Τσαουσίδη, Πρόδρομο Ανανιάδη και τον Σωκρ. Βασιλειάδη (τέως διδάσκαλο του Ελληνικού Αρρεναγωγείου Αγκύρας). Ψυχή του συλλόγου φαίνεται ότι υπήρξαν οι Αγκυραίες κυρίες Σοφία Ιωακειμίδου, Γλυκερία Τσαουσίδου και Κυριακή Κλημεντίδη που με την προσωπική τους δράση βοήθησαν το σύλλογο και τους συμπολίτες τους τον δύσκολο εκείνο καιρό[54].

Ένα τμήμα της προαναφερθείσας οικογένειας Κλημεντίδη αναφέρεται ανάμεσα στους πρόσφυγες της Θεσσαλονίκης[55], ενώ γνωρίζουμε ότι ένα άλλο τμήμα κατευθύνθηκε προς την Κωνσταντινούπολη και εγκαταστάθηκε αρχικά εκεί.

---

53. Suraiya Faroqhi, *Κουλτούρα και Καθημερινή Ζωή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, από τον Μεσαίωνα ως τις αρχές του 20ού αιώνα*, εκδ Εξάντας, Αθήνα 2000, προσφέρει τη θέαση στην αστική ζωή της επαρχίας με την οποία, ως ένα βαθμό ευθυγραμμίζεται και η ζωή των Ρωμιών της Άγκυρας. Περιγραφή των σπιτιών, της αγοράς και των δρόμων, των μαχαλάδων που πιάνουν συχνά πυρκαγιά, την κυκλοφορία γυναικών στους εμπορικούς δρόμους. Δεν λείπουν από την αστική παράδοση και οι λόγιοι, ακόμα και χριστιανοί τουρκόφωνοι όπως ο ποιητής Δημήτριος Κλημεντίδης Αγκαραλή Ρουμής, ενώ το Θέατρο διοργανώνουν στο εσωτερικό τους οι φιλανθρωπικές αδελφότητες και σχολικοί σύλλογοι των μειονοτήτων.
54. Τσαουσίδης Κωνσταντίνος, «*Η Αγκυρα*», Θεσσαλονίκη 1954, χφο ΚΜΣ α/α 57, σελ 43-55.
55. Κ. Τσαουσίδης, ό.π σελ 36.

*

ΕΠΙΜΕΤΡΟ: Στενοί, ελικοειδείς και ακάθαρτοι ήσαν οι δρόμοι της Άγκυρας, όπως την περιγράφει ο Παντελής Κοντογιάννης (σελ. 128). Η σιδηροδρομική γραμμή που την σενέδεσε από το 1893 με την Κωνσταντινούπολη έγινε αφορμή να αρχίσει να βελτιώνεται με τη κατασκευή δρόμων που οδηγούσαν στον σταθμό. Τα κριτήρια με τα οποία προεκρίθη για πρωτεύουσα του κράτους της Τουρκικής Δημοκρατίας, απαριθμούνται στη συστηματική πολεοδομική αναφορά του Σάββα Τσιλένη. Κατά την γνώμη μας δεν διαφοροποιούνται σημαντικά από αυτά που παρακίνησαν τον Ελληνικό Στρατό να επιχειρήσει την κατάληψή της το 1921.

Η πολεοδομική της προέκταση, με ευρωπαϊκά πρότυπα, ξεκίνησε μετά το 1924 και ακολουθήθηκαν διάφορα στάδια, σύμφωνα και με τις αλλαγές που είχαν στο μεταξύ επέλθει, όχι μόνο στην οικονομική και πολιτική δομή της, αλλά και στην μορφολογική, ιδίως μετά τις πυρκαγιές του 1892 και του 1916 και την καταστροφή ολοκλήρων συνοικιών (Αρμενική κι Ελληνική). Τότε, που μαζί με τις εθνότητες εξαφανίστηκε ολόκληρο το παλαιό εμπορικό κέντρο και έτσι δόθηκε η ευκαιρία στην πόλη για την απόκτηση ωραίου χώρου πρασίνου![56]

Μαρία Βεϊνόγλου

D.E.A Sciences PO, Histoire du Monde Ouvrier Contemporain.
Διπλ. Νομικής (Αθήνα). Διπλ. Ο.Π.Ε (Θεσσαλονίκη).

Γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη και κατοικεί στην Αθήνα. Ασχολείται με την εθνολογική μελέτη και με τη λογοτεχνία ειδικότερα με την Καθ’ Ημάς Ανατολή.

Βιβλία: *Το ‘Μεγάλο Πλοίο’- Αφηγήματα από τη Δική μας Ανατολή*, Αθήνα 1994, *Το Πέρασμα της Μυκάλης - (τετραλογία)*, Εναλλ. Εκδόσεις, Αθήνα.1997. *Κοινωνία των Εθνών: Η Εγκατάσταση των Προσφύγων στην Ελλάδα – Γενεύη 1926,* (μετάφραση), εκδ. Τροχαλία, Αθήνα 1997. -*Το Φάντασμα της Προύσας,* εκδ Α. Μπαλτάς /εξ Ανατολών, Αθήνα 2014.

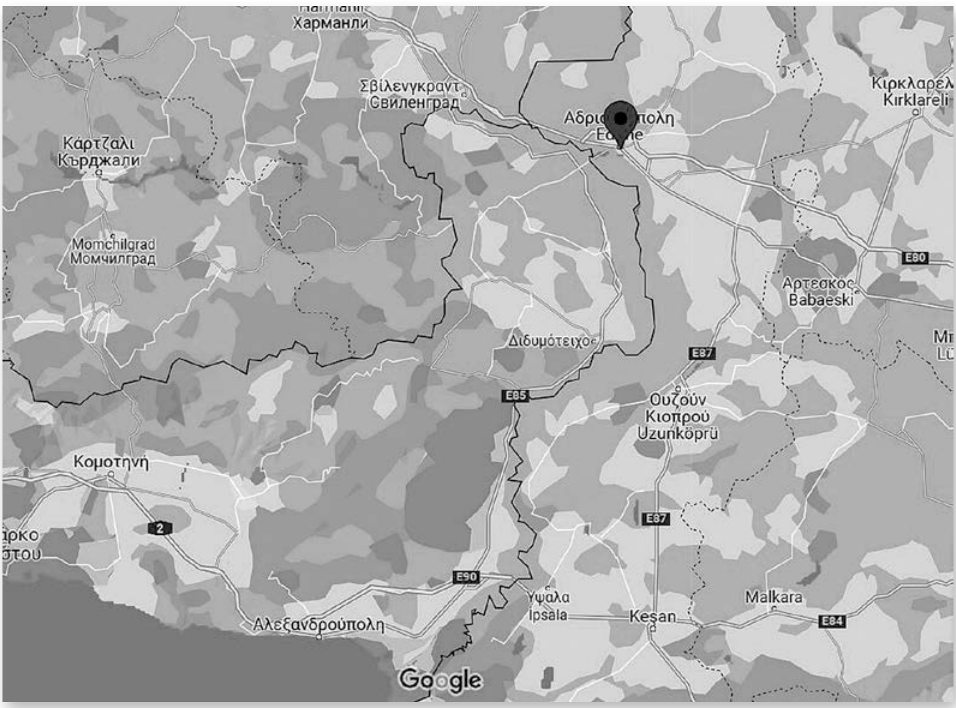
Άρθρα και μελέτες της έχουν δημοσιευτεί σε διάφορα έντυπα.

56. Αντίστοιχη υπήρξε και η δημιουργία χώρου πρασίνου (πάρκου), στην καμμένη έκταση της ενορίας Αγίας Αικατερίνης, της Σμύρνης.

ΑΔΡΙΑΝΟΥΠΟΛΗ

Παντελής Στεφ. Αθανασιάδης

Η Αδριανούπολη, ήταν πάντα, η μητρόπολη του Θρακικού Ελληνισμού, αρχόντισσα, πανέμορφη και ιστορική. Η σπουδαιότερη πόλη της Θράκης από το πανάρχαια χρόνια, έως τα πρώτα χρόνια του 20ου αι. Πολυεθνική και φυσικά πολυπολιτισμική στη σύνθεσή της, με κυρίαρχο πάντα και άκρως ακμαίο και δυναμικό, το Ελληνικό στοιχείο, πλούσια στο εμπόριο, προχωρημένη στα γράμματα, πρωτοπόρα στον πολιτισμό.

Στην πόλη αυτή, στις 14 Σεπτεμβρίου 1829, μετά από τον νικηφόρο πόλεμο των Ρώσων εναντίον των Τούρκων, υπεγράφη η ομώνυμη συνθήκη, με το άρθρο 10 της οποίας, η Τουρκία αποδέχθηκε χωρίς όρους όλες τις διατάξεις της συνθήκης του Λονδίνου, που αποτέλεσαν την αφετηρία της αναγνώρισης της Ελλάδας, ως ανεξάρτητου κράτους, μετά την νικηφόρα Επανάσταση του 1821.

Η Αδριανούπολη σήμερα, είναι μια αρκετά μεγάλη πόλη της Τουρκίας με Πανεπιστήμιο και πολλές στρατιωτικές και κρατικές υπηρεσίες, ιδιαίτερα φροντισμένη, χωρίς όμως να έχει την αίγλη του ένδοξου ιστορικού παρελθόντος της, στη σημερινή δομή του γειτονικού κράτους. Στην εποχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εθεωρείτο, η δεύτερη πόλη μετά τη Κωνσταντινούπολη. Υπήρξε η τρίτη κατά σειρά πρωτεύουσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από το 1363 έως το 1453, πριν η Κωνσταντινούπολη γίνει η τέταρτη και οριστική πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας.

Η πόλη αυτή διατηρούσε πάντα το σημαντικό γεωστρατηγικό ρόλο της, αφού είναι κτισμένη στη συμβολή τριών ποταμών. Του Έβρου, του Άρδα και του Τόντζου. Σύμφωνα με την ελληνική μυθολογία ο Ορέστης, γιος του βασιλιά Αγαμέμνονα, ίδρυσε την πόλη ως Ορεστιάδα, στη συμβολή των τριών ποταμών, οδηγούμενος εκεί από χρησμό της Πυθίας, όταν κατέφυγε στο Μαντείο των Δελφών ζητώντας εξιλέωση για τη μητροκτονία της Κλυταιμνήστρας και το φόνο του Αίγισθου καθώς και απαλλαγή από τις Ερινύες που τον καταδίωκαν. Εκεί προϋπήρχε Θρακικός οικισμός, που ονομαζόταν Ουσκουδάμα. Η πόλη επανιδρύθηκε παίρνοντας το όνομά της από το Ρωμαίο Αυτοκράτορα Αδριανό (117-138 μ.Χ.) το 125. Ήταν πρωτεύουσα των Οδρυσών. Ο Αδριανός την έκανε πρωτεύουσα της Ρωμαϊκής επαρχίας της Θράκης, την ανέπτυξε και την εξωράισε με υδραγωγεία, λουτρά, αγορά κλπ. και η πόλη διατήρησε στα μεταγενέστερα χρόνια το όνομά του.

Μια ανάλυση της σπουδαιότητας της Αδριανούπολης, αλλά και του ελληνικού χαρακτήρα της, περιλαμβάνεται στην έκθεση του Έλληνα πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη Ανδρέα Κουντουριώτη προς τον υπουργό Εξωτερικών Αλέξανδρο Ραγκαβή, με ημερομηνία 6 Δεκεμβρίου 1857. Μ' αυτήν προτείνει στην κυβέρνηση να αναβαθμίσει το υποπροξενείο, σε προξενείο, λόγω της σπουδαίας θέσης της Αδριανούπολης, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Είναι πολύ σημαντικό έγγραφο.

«Κύριε, υπουργέ, γράφει ο Ανδρέας Κουντουριώτης, *εκ των επαρχιών της Ευρωπαϊκής Τουρκίας η Θράκη ως είναι γνωστόν διακρίνεται καθ' όλην την Ανατολήν δια τε την εξαιρετικήν θέσιν της, το εμπόριον και τον πληθυσμόν της. Απασών δε των πόλεων της Θρακικής, η Αδριανούπολις, καθ' όλους τους λόγους κατέχει μετά το Βυζάντιον την επιφανεστέραν και διασημοτέραν θέσιν. Η πόλις αύτη είναι το κέντρον όλου του εσωτερικού εμπορίου, είναι ο μέγας κρίκος ο συνδέων δια ξηράς την Μητρόπολιν με τας άλλας εμπορικά πόλεις της Θράκης, της Μακεδονίας, της Βουλγαρίας κλπ. είναι δε η πολυπληθεστέρα των άλλων και η μάλλον υπό Χριστιανών κατοικουμένη. Αλλ΄ η Αδριανούπολις έχει ένα άλλον ουσιωδέστερον χαρακτήρα. Είναι η μόνη καθαρώς Ελληνική πόλις η διατηρήσασα ανέκαθεν αγνόν τον τύπον του εθνισμού της και αντιτάξασα πάντοτε γενναίαν και επίμονον αντίστασιν κατά των επιδρομών και αξιώσεων των άλλων φυλών. Εις την πόλιν ταύτην είναι ανάγκη η Ελλάς να αντιπροσωπεύηται μ' όλην την αξιοπρέπειαν, ήν απαιτούν τα συμφέροντα άτινα κέκληται να προστατεύση εις τας χώρας ταύτας…».*

Αλλά δεν ήταν μόνο η κυρίαρχη θέση της στη διοίκηση και την οικονομία. Ήταν και η ποιότητα των Ελλήνων κατοίκων της και ο πατριωτισμός τους. Οι Έλληνες κατείχαν την πρώτη θέση στην κοινωνική - όχι στην πληθυσμιακή - κατάταξη των εθνοτήτων.

Ο Πέτρος Λογοθέτης πρόξενος στην Αδριανούπολη το 1866, αν και εν μέρει επικριτικός για τους κατοίκους της Αδριανούπολης, αναφέρει σε έκθεσή του με ημερομηνία 17 Οκτωβρίου.

«... Οιαιδήποτε και να ώσι αι περί εκπαιδεύσεως σκέψεις των και αι λοιπαί ασύγγνωστοι προς την εν γένει κοινωνικήν πρόοδον ολιγωρίαι των, εισίν άξιοι ου μόνον επαίνου αλλά και θαυμασμού δια την φιλογένειαν και τον φιλελληνισμόν των οι ομογενείς της επαρχίας ταύτης, κατ' εξοχήν δε οι ανήκοντες εις την δευτέραν και τρίτην κλάσιν κάτοικοι. Μάρτυς δε τούτου αρίδηλος είναι οι αξιάγαστοι αγώνες, ούς

επί μακράς σειράς ετών κατά του Πανσλαβισμού και του Ουνιτισμού ηγωνίσαντο».

Στην Αδριανούπολη υπήρχαν πάντα μεγάλα και ονομαστά σχολεία, τα οποία συντηρούσε η φιλογένεια των υπόδουλων Ελλήνων. Ελληνικά Σχολεία υπήρχαν ήδη από τη Βυζαντινή εποχή, ίσως και νωρίτερα. Η πόλη αυτή υπήρξε πραγματικό φυτώριο της Παιδείας από το οποίο αποφοίτησαν άνθρωποι που διακρίθηκαν ως επιστήμονες, ως ανώτατοι θρησκευτικοί λειτουργοί, ως έμποροι και επιχειρηματίες και σταδιοδρόμησαν σε πολλά μέρη του Αλύτρωτου Ελληνισμού, όπως ήταν μέλη των γνωστών οικογενειών Καραθεοδωρή, Σακελλαρίου και Κουμανούδη. Εκεί υπηρέτησε περί το 1888 η Καλλιρρόη Σιγανού (μετέπειτα Παρέν) η οποία διακρίθηκε αργότερα ως η πρώτη φεμινίστρια της Ελλάδας Τα σχολεία της Αδριανούπολης κατόρθωσαν να γίνουν ονομαστά, για το υψηλό επίπεδο των σπουδών και των διδασκόντων.

Όταν άρχισαν να εφαρμόζονται οι μεταρρυθμίσεις που έφερε το Χατ-ι-Σερίφ του Γκιουλχανέ, ιδρύθηκαν στην Αδριανούπολη κατά την περίοδο 1829-1840, προκαταρκτικά σχολεία στο κέντρο της πόλης και περιφερειακά στις ενορίες.

Το 1883 ο εθνικός ευεργέτης Κωνσταντίνος Ζάππας, πληροφορήθηκε ότι, η περιοχή της Αδριανούπολης έχει ανάγκη από ανώτερο παρθεναγωγείο. Έτσι πρόσφερε γενναία δωρεά και χτίσθηκε το Κεντρικό Παρθεναγωγείο Αδριανουπόλεως στον περίβολο της εκκλησίας του Χριστού. Σ' αυτό δόθηκε το όνομα του δωρητή. Τα Ζάππειο Παρθεναγωγείο, υπήρξε ένα από τα αξιολογότερα εκπαιδευτικά ιδρύματα του αλύτρωτου Ελληνισμού. Σ' αυτό δίδαξαν πολλοί αξιόλογοι δάσκαλοι και καθηγητές όπως η Σμαρώ Χατζηαντωνάκη, ο μαθηματικός Αντώνης Τούσας οι γυμνασιάρχες Αλέξανδρος Ζουμετίκος και Δημήτριος Σάρρος, οι Κ. Κέκος, Βασ. Στεφανίδης, ο ιεροδιάκονος Γερμανός Βασιλάκης που δίδαξε Θρησκευτικά, η Αικατερίνη Νέστορος του Εργοχείρου και ο ιστορικός και λόγιος Γεώργιος Λαμπουσιάδης.

Το 1866, η Αδριανούπολη είχε έξι δημοτικά σχολεία, δύο παρθεναγωγεία, δύο προκαταρκτικά βουλγαρικά σχολεία και την Κεντρική Σχολή. Μέσα στο κάστρο της πόλης, ήταν τα δύο δημοτικά, με 230 μαθητές, τα δύο παρθεναγωγεία με 130 μαθήτριες, η Κεντρική Σχολή με 70 μαθητές το ένα βουλγαρικό σχολείο με 50 μαθητές, σύνολο 480 μαθητές. Από τα σχολεία που λειτουργούσαν έξω από το κάστρο της πόλης, στο Ιλδιρίμ υπήρχαν 200 μαθητές, στο Καΐκιοϊ 100, στο Ατ Παζάρ 65 και στον Κιρισχανέ 180.

Σε ό,τι αφορά τη σύνθεση του πληθυσμού περί το 1866, η Αδριανούπολη είχε 30.000 Έλληνες με 5.000 σπίτια, 10 εκκλησίες και εννέα Ελληνικά σχολεία. Επίσης είχε 42.000 Οθωμανούς με 8.000 σπίτια και 60 τζαμιά. Οι Βούλγαροι ανέρχονταν σε 7.000 άτομα με 800 σπίτια και τρία σχολεία αλληλοδιδακτικά. Υπήρχαν και 4.000 Ισραηλίτες με 500 σπίτια, 10 συναγωγές και δύο σχολεία. Οι Καθολικοί ήταν 200 με 50 σπίτια, ένα σχολείο και δύο ναούς. Οι Διαμαρτυρόμενοι ανέρχονταν σε 60 με 15 σπίτια και ένα ναό. Οι Αρμένιοι ήταν 5.000 άτομα με 1.000 σπίτια, δύο ναούς και δύο σχολεία. Οι σκηνίτες Αθίγγανοι ήταν 500. Υπήρχε επίσης ένα πληθυσμός 8-10.000 κατοίκων απροσδιόριστης εθνικότητας και γλώσσας.

Παρά το γεγονός ότι η Αδριανούπολη υπέστη μεγάλες καταστροφές από πυρκαγιές, διέθετε πάντοτε περικαλλή δημόσια και ιδιωτικά κτίρια, που μαρ-

τηρούσαν την δεσπόζουσα θέση της στην οικονομία και τη διοίκηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Το 1852 για παράδειγμα, από αναφορά του πρόξενου Ιωσήφ Βαρότση, πληροφορούμαστε ότι υπέστη μεγάλες καταστροφές από πυρκαγιά που ξέσπασε στις 22 Ιουλίου, στην μεγάλη αγορά της πόλης και αποτέφρωσε 600 εργαστήρια, χάνια και καφενεία. Ο Βαρότσης αποδίδει τα αίτια της πυρκαγιάς σε έριδες μεταξύ των Τούρκων. Στις 21 Ιουλίου είχε γίνει και άλλη μια απόπειρα εμπρησμού σε άλλη αγορά, αλλά η φωτιά κατασβέσθηκε γρήγορα από την Πολιτοφυλακή. Μια άλλη πυρκαγιά αναφέρει ο Βαρότσης, ότι κατέκαψε 70 σπίτια στις 17 Φεβρουαρίου 1849.

Η Αδριανούπολη, υπέστη στις 21 Αυγούστου 1905 μια άλλη φοβερή καταστροφή από τεράστια πυρκαγιά, η οποία κατέστρεψε μερικές χιλιάδες κτίσματα και άφησε άστεγους χιλιάδες ανθρώπους. Οι καταστροφές έγιναν στο κέντρο της πόλης που οι κάτοικοι ονόμαζαν την περιοχή αυτή «Κάστρο». Οι εμπρηστές δεν ανακαλύφθηκαν ποτέ. Σύμφωνα με τα δημοσιεύματα του Αθηναϊκού Τύπου, κάηκαν τότε σχεδόν 4.000 σπίτια, από τα οποία τα 500 περίπου, ήταν ελληνικά. Εκτός των σπιτιών είχαν αποτεφρωθεί οι ελληνικές εκκλησίες του Χριστού και της Παναγίας, η έδρα του Βούλγαρου αρχιμανδρίτη, το βουλγαρικό γυμνάσιο, δύο ελληνικά σχολεία, ο Ελληνικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος, ένας καθολικός ναός, δύο καθολικές σχολές, 12 εβραϊκές συναγωγές και ο αρμενικός ναός. Το ευτύχημα είναι ότι δεν υπήρξαν θύματα, αν και η κατάσβεση της πυρκαγιάς άργησε πολύ.

Μήλο της έριδος για τους κατακτητές

Η σπουδαιότητα της γεωστρατηγικής θέσης της Αδριανούπολης και ο πλούτος της πόλης και της περιοχής, ήταν ο μαγνήτης για τους ποικίλους κατακτητές που πέρασαν από τα εδάφη της. Αυτό εσήμαινε, ότι αυτή η πόλη που έστεκε στο σημείο, που ενώνονταν τρείς σημαντικοί ποταμοί δοκιμάστηκε σκληρά από πολιορκίες και κάθε είδους επακόλουθο των πολέμων, από τα πανάρχαια χρόνια.

Δραματικές στιγμές έζησε η Αδριανούπολη, στο ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1878, όταν δέχτηκε χιλιάδες Οθωμανών προσφύγων από τη Φιλιππούπολη και άλλα μέρη. Ρακένδυτοι έφταναν χιλιάδες πρόσφυγες Οθωμανοί, μέσα σε ανοιχτά βαγόνια ταξιδεύοντας μέσα στο ψύχος επί 26 ώρες. Στα βαγόνια ανέβαιναν ακόμα και στις οροφές, θέλοντας να ξεφύγουν από τους Ρώσους εισβολείς.

Αργότερα οι Βούλγαροι πραξικοπηματικά προσάρτησαν το 1880 την Ανατολική Ρωμυλία, αφαιρώντας από την Αδριανούπολη ένα μεγάλο μέρος της πλούσιας ενδοχώρας της.

Η Αδριανούπολη είχε αρχίσει να φθίνει σταδιακά, όταν οι Τούρκοι έκαναν εκτεταμένες σφαγές σε άμαχους, για να αντιμετωπίσουν την Επανάσταση των Ελλήνων το 1821.

Ο απαγχονισμός του Πατριάρχη Κύριλλου ΣΤ΄

Μείζονος σημασίας γεγονός, που συνδέεται με την Επανάσταση του 1821, είναι ο απαγχονισμός στην Αδριανούπολη του σχολάζοντος Πατριάρχου Κύριλ-

λου ΣΤ΄ μια εβδομάδα μετά τον απαγχονισμό του Γρηγορίου Ε΄ στην Κωνσταντινούπολη.

Ο Κύριλλος, γεννήθηκε το 1775 στην Αδριανούπολη, από φτωχή οικογένεια. Το όνομα του ήταν Βασίλειος Σερμπετζόγλου ή κατά ελληνοπρεπέστερη εκδοχή Βασίλειος Μελικρατίδης.

Το 1813 μετά την παραίτηση του Πατριάρχη Ιερεμία Δ΄ ο Κύριλλος εξελέγη Οικουμενικός Πατριάρχης σε ηλικία μόλις 38 ετών. Το έργο του στο νέο αξίωμά του υπήρξε σπουδαίο. Μεταξύ άλλων, φρόντισε να τακτοποιήσει τα οικονομικά της Εκκλησίας, να συμπαρασταθεί στο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων, το οποίο ταλάνιζαν οι προσπάθειες ετεροδόξων να το υποβαθμίσουν, φρόντισε για τη διοργάνωση και την πρόοδο της Μεγάλης του Γένους Σχολής, ίδρυσε σχολή Βυζαντινής μουσικής, συγκέντρωσε αρχαιολογικά ευρήματα από τα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας και επάνδρωσε πολλές μητροπόλεις με αξιόλογους ιεράρχες ενώ άνοιξε και πολλά ελληνικά σχολεία. Η Πατριαρχεία του διήρκεσε μόλις 5 χρόνια. Το 1818 υποχρεώθηκε να παραιτηθεί και να αποσυρθεί στην Αδριανούπολη εφησυχάζων. Αντικαταστάθηκε από τον Γρηγόριο Ε΄. Ο Κύριλλος, ανέπτυξε και σημαντικό συγγραφικό έργο.

Όταν ξέσπασε η Επανάσταση του 1821 ο σουλτάνος Μαχμούτ Β΄ διέταξε την Κυριακή των Βαΐων τον απαγχονισμό του Γρηγορίου Ε' και των συνοδικών αρχιερέων που βρίσκονταν στην Κωνσταντινούπολη. Ανάμεσά τους και ο Μητροπολίτης Αδριανούπολης Δωρόθεος Πρώϊος. Στη συνέχεια διέταξε τον απαγχονισμό του Κυρίλλου ΣΤ' στην Αδριανούπολη, μαζί με πρόκριτους και δημογέροντες. Με διαταγή του νομάρχη Ντερββίς Μπέη απαγχονίσθηκαν μπροστά στα σπίτια τους οι πρόκριτοι και δημογέροντες.

Στο διασωθέν φιρμάνι του Μαχμούτ Β΄ μεταξύ άλλων αναφέρεται: *«Επειδή εξηκριβώθη ότι και ο εκ της Κωνσταντινουπόλεως Πατριαρχείας των Ρωμαίων απολυθείς και εν Αδριανουπόλει εξορισθείς Κύριλλος, ο προκάτοχος του φονευθέντος Πατριάρχου, ενέχεται επίσης εις το κίνημα το παρασκευαζόμενον μεταξύ του Ρωμαϊκού Έθνους και εδέησε να εξαλειφθή και ούτος από προσώπου της γης προς παραδειγματισμός των άλλων, εξέδωκα μυστικώς το υψηλόν τούτο φιρμάνιον δι' ού διατάσσω τον απαγχονισμόν του ειρημένου Κυρίλλου εντός της Αδριανουπόλεως, μετά της ήν περιβάλλεται ενδυμασία....».*

Τελικά ο συλληφθείς Κύριλλος διαπομπεύθηκε από τους Γενίτσαρους στους δρόμους της πόλης και οδηγήθηκε στη Μητρόπολη, όπου είχε προπαρασκευασθεί ο βρόγχος του απαγχονισμού. Ο απαγχονισμός, που έγινε στις 18 Απριλίου 1821 δηλαδή της Δευτέρας του Θωμά, υπήρξε φοβερός. Μόλις το σώμα του Κυρίλλου βρέθηκε μετέωρο, έσπασε το σχοινί και το σώμα του βρέθηκε στο έδαφος! Έβαλαν και άλλο σχοινί αλλά και εκείνο έσπασε. Λέγεται ότι έσπασε και το τρίτο σχοινί. Οι Τούρκοι όπως συνήθιζαν διέταξαν να παραμείνει αιωρούμενος επί τρείς μέρες ο απαγχονισμένος Πατριάρχης και μετά να ριφθεί το σώμα του στον ποταμό Έβρο, απαγορεύοντας να το περισυλλέξουν οι Χριστιανοί και να το ενταφιάσουν με τιμές.

Τα ρεύματα του ποταμού το παρέσυραν νότια και το έφεραν στον ύψος του χωριού Κούλελι Μπουργκάζ (σήμερα Πύθιο) και το σφήνωσαν σε ένα δέντρο

κοντά στο νερόμυλο του Χρήστου Αργυρίου. Εκεί το βρήκε ο Αργυρίου, που το φόρτωσε κρυφά στο βοϊδάμαξό του και το μετέφερε στο σπίτι στο χωριό, όπου το ενταφίασε σε ένα μικρό δωμάτιο δίπλα στο φούρνο του σπιτιού του.

Όταν το 1920 απελευθερώθηκε η Ανατολική Θράκη, έγινε εκταφή, τα οστά του Κυρίλλου τοποθετήθηκαν σε χρυσή λάρνακα και μεταφέρθηκαν στη Μητρόπολη της Αδριανούπολης. Μετά την άδικη εκκένωση της Ανατολικής Θράκης και την παράδοσή της στους Τούρκους τα οστά το Κυρίλλου ΣΤ΄ και άλλα εκκλησιαστικά κειμήλια μεταφέρθηκαν στην Αθήνα και έκτοτε αγνοείται η τύχη των οστών, ενώ κάποια άλλα τεμάχια από το σύνολο των κειμηλίων εμφανίσθηκαν στις συλλογές του Μουσείου Μπενάκη.

Η κατάταξή του στο Αγιολόγιο της Ορθόδοξης Εκκλησία της Ελλάδος, έγινε με Συνοδική Πράξη του 1993, επί Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος Σεραφείμ, με ενέργειες του μακαριστού Μητροπολίτη Διδυμοτείχου, Ορεστιάδας και Σουφλίου Νικηφόρου και της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Θρακικών Σωματείων (ΠΟΘΣ).

Αξίζει να σημειώσουμε εδώ, ότι μετά την καταστροφή της Χίου από τον Καρά Αλή, αρκετοί Χιώτες πουλήθηκαν ως σκλάβοι σε μπέηδες και αγάδες της Αδριανούπολης.

Τους ανακάλυψαν οι Ρώσοι το 1829, όταν στον τότε ρωσοτουρκικό πόλεμο κατέλαβαν την Αδριανούπολη. Για την απελευθέρωση των σκλάβων της Χίου που βρίσκονταν εκεί, εκδήλωσε ενδιαφέρον ο Τσάρος της Ρωσίας και ο ναύαρχος Χέυδεν, που δέχθηκαν να πληρώσουν και λύτρα. Ζήτησαν μάλιστα τη βοήθεια του Ιωάννη Καποδίστρια, παρακαλώντας να διαθέσει ελληνικά πλοία, για να παραληφθούν οι αιχμάλωτοι από το λιμάνι της Αίνου και να μεταφερθούν σε ελληνικά παράλια.

Η σχετική αλληλογραφία, είναι άγνωστη και περιλαμβάνεται στα Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τα οποία φυλάσσονται στη Βιβλιοθήκη της Βουλής.

Ο δραματικός 20ος αιώνας

Δραματικές ήταν οι στιγμές που έζησε η Αδριανούπολη κατά τα πρώτα χρόνια του 20ου αιώνα. Υπήρξε μήλο της έριδος για τους Τούρκους, τους Βούλγαρους και τους Έλληνες. Ήταν η εποχή που δυνάμωναν στα Βαλκάνια οι εθνικοί ανταγωνισμοί, που οδήγησαν σε αιματηρές συγκρούσεις.

Στην Αδριανούπολη ιδρύθηκε από Βούλγαρους, το λεγόμενο Εσωτερικό Μακεδονο-Αδριανουπολίτικο Επαναστατικό Κομιτάτο. Δηλαδή μια βουλγαρική μυστική, αυτονομιστική οργάνωση, που συστάθηκε στα Βαλκάνια το 1893, και δραστηριοποιήθηκε με ένοπλο αγώνα από τα τέλη του 19ου αι. έως τις αρχές του.

Ο αγώνας των Θρακών, παράλληλα με τον γνωστό Μακεδονικό Αγώνα, αφύπνισε την Αθήνα, καθυστερημένα και οδήγησε στη δημιουργία του εξωθεσμικού, αλλά αποφασιστικού Μακεδονικού Κομιτάτου υπό τους Δημήτριο Καλαποθάκη (πολιτικό σκέλος) και Παναγιώτη Δαγκλή (στρατιωτικό σκέλος) το οποίο μετά τις πληροφορίες για την δραματική κατάσταση των Ελλήνων της Μακεδονίας και της Θράκης, άρχισε να οργανώνει μυστικές αποστολές αξιωματικών, οι οποίοι συγκροτούσαν ομάδες κατοίκων για άμυνα κατά των Βουλγάρων, δεδομένου ότι οι επικυρίαρχοι Οθωμανοί, δεν παρείχαν εχέγγυα

Το Ζάππειο Παρθεναγωγείο της Αδριανούπολης σε καρτ ποστάλ του 1914

ασφαλείας στους υπόδουλους Έλληνες. Δεκαεπτά αξιωματικοί έδρασαν τότε στη Θράκη.

Στη Θράκη ειδικότερα και ύστερα από απεγνωσμένες εκκλήσεις των Ελλήνων της Ανατολικής Θράκης, εστάλη με μυστική οργανωτική αποστολή, μια από τις μετέπειτα μεγάλες προσωπικότητες της πολιτικής και στρατιωτικής ιστορίας της χώρας, ο εκ των αρχηγών της Επανάστασης του 1922 Στυλιανός Γονατάς, υπολοχαγός τότε. Ο Γονατάς, με το ψευδώνυμο Στέργιος Γρηγορίου εγκαταστάθηκε στην Αδριανούπολη ως γραμματέας του Ελληνικού προξενείου και άρχισε να οργανώνει τον Θρακικό Ελληνισμό έναντι της Βουλγαρικής επιθετικότητας.

Και ενώ ο Ελληνισμός της Αδριανούπολης σημείωνε μεγάλες επιτυχίες στην Παιδεία με τα φημισμένα εκπαιδευτήριά του και εκπληκτική ανάπτυξη στο εμπόριο, χρειάστηκε να αντιμετωπίσει νέες περιπέτειες με τους Βαλκανικούς Πολέμους.

Η Αδριανούπολη, η πρώτη μεγάλη πόλη πολύ κοντά στα σύνορα με τη Βουλγαρία, υπήρξε ο πρώτος στόχος της Βουλγαρικής προέλασης.

Στα πρόθυρα της Αδριανούπολης γίνονταν σφοδρές μάχες από τα μέσα του Οκτωβρίου 1912. Η εξωτερική οχύρωση της Αδριανούπολης είχε κυκλικό σχήμα. Ο σφοδρός βομβαρδισμός της Αδριανούπολης άρχισε από τις 12 Οκτωβρίου. Προς τα τέλη του Οκτωβρίου οι Βούλγαροι με Σερβικές συμμαχικές ενισχύσεις επιχείρησαν γενική έφοδο κατά της Αδριανούπολης, αφού προηγήθηκε τριήμερος συνεχής εντατικός βομβαρδισμός. Κατόρθωσαν να καταλάβουν τα φρούρια Καρτάλ Τεπέ και Παπάζ Τεπέ. Η Αδριανούπολη ως μεγαλούπολη, έζησε άκρως δραματικές στιγμές, κατά τη διάρκεια της Βουλγαρικής πολιορκίας. Κοντά στον όλεθρο του πολέμου εμφανίστηκαν μέσα στην πόλη βασιβουζούκοι που λήστευαν. Ενέδρευε κάθε στιγμή και ο θάνατος από την πείνα, γιατί εξαντλούνταν τα τρόφιμα…

«Καθημερινώς- έγραφε ανταποκριτής στο «Νέον Άστυ» των Αθηνών- *έρχονται εξ όλων των διαμερισμάτων του Νομού φοβεραί ειδήσεις σφαγών και ληστειών. Φρικιώ και τρέμω, το δε αίμα μου παγώνει, οπόταν ενθυμούμαι παιδία με κεφαλάς μισοχωρισμένας εκ των μικρών σωμάτων των, γυναίκας με τα στήθη κομμένα και τας κεφαλάς κεχωρισμένας, μεταφερομένας κατά μεγάλα φορτία ομού μετά των κρεουργημένων πτωμάτων ανδρών πάσης ηλικίας. Εύσπλαχνε Θεέ, λυπήθητι τους δυστυχείς. Ας μας λυπηθή και τώρα οπότε πολιορκούμεθα, δια να απαλλαγώμεν μίαν ώραν το ταχύτερον των δεινών».*

Τελικά η Αδριανούπολη έπεσε στα χέρια των Βουλγάρων στις 26 Μαρτίου του 1913 με το νέο ημερολόγιο, μετά από πολιορκία σχεδόν πέντε μηνών.

Δεν έμεινε όμως για πολύ στα χέρια των Βουλγάρων. Την ανακατέλαβαν οι Τούρκοι, λίγους μήνες αργότερα, κατά τη διάρκεια του Β' Βαλκανικού Πολέμου, αλλά τα μόνιμα θύματα ήταν και πάλι οι χριστιανικοί πληθυσμοί και κυρίως οι Έλληνες. Οι ελληνικές διπλωματικές υπηρεσίες στην Τουρκία, συγκέντρωσαν στοιχεία, σύμφωνα με τα οποία ένοπλοι Τούρκοι έβαλαν φωτιά στα ελληνικά χωριά των περιοχών Μαλγάρων, Χαριούπολης, Μακράς Γέφυρας και Κεσσάνης. Η πυρπόληση και οι ποικίλες καταστροφές, αφορούσαν 48 αμιγώς ελληνικά χωριά, που λεηλατήθηκαν πρώτα από Τούρκους και στη συνέχεια πυρπολήθηκαν.

Ο Ελληνισμός της Θράκης, αντιμετώπιζε πάντα σκληρές και απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης... Οι νίκες των Ελληνικών όπλων δεν στάθηκαν ικανές για να αποσοβήσουν τις επόμενες δραματικές μέρες που έζησε ο Ελληνισμός της Θράκης. Το 1914 ήταν μια δραματική χρονιά. Από τις πρώτες μέρες του έτους, άρχισαν οι διωγμοί.

Οι Νεότουρκοι με την επανάσταση του 1908, έδωσαν στη διεθνή κοινότητα ένα πρόσωπο αρκούντως πολιτισμένο και ευρωπαϊκό, που παρέσυρε τα υποταγμένα έθνη στην Οθωμανική Αυτοκρατορία να πιστέψουν ότι θα αποκτήσουν πολιτικά δικαιώματα. Γρήγορα όμως λειτούργησε η εθνική αφύπνιση των Τούρκων, που συνέβαλε στην εντελώς εχθρική αντιμετώπιση των μειονοτήτων. Στο στόχαστρο βρέθηκαν βασικά οι Έλληνες (Θράκες, Μικρασιάτες, Πόντιοι) οι Αρμένιοι και οι Ασσύριοι.

Στην αρχή του 1914 είχαν γίνει μεταναστεύσεις Μουσουλμάνων της Σερβίας, της Βουλγαρίας και της Ελλάδας προς τη Μικρά Ασία, υποκινημένες από την Νεοτουρκική κυβέρνηση. Αυτό το γεγονός υπήρξε η αιτιολογία της τουρκικής κυβέρνησης, σε συνδυασμό με την αναμενόμενη είσοδο της Τουρκίας στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο, δηλαδή να εκδιώξει τους Έλληνες.

Η αρχή έγινε από τους Έλληνες της Ανατολικής Θράκης, οι οποίοι απομακρύνθηκαν βίαια από τις πατρογονικές εστίες τους στις αρχές του 1914. Όλη αυτή η επιχείρηση του διωγμού έγινε με την καθοδήγηση των Γερμανών, συμμάχων των Τούρκων. Η εκκένωση μεθοδεύτηκε πρώτα με ανθελληνική εκστρατεία του τουρκικού Τύπου και ταυτόχρονη καταπίεση των Ελλήνων για να εξαναγκαστούν σε δήθεν εκούσια» μετανάστευση.

Αυτή ήταν η πρώτη πειραματική εφαρμογή των σχεδίων Γενοκτονίας, που οργάνωσαν στη συνέχεια οι Νεότουρκοι. Και όταν διαπίστωσαν όταν δεν υπήρχαν σημαντικές αντιδράσεις από τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις και κυρίως από τις

λεγόμενες μεγάλες Δυνάμεις, εφάρμοσαν τις αγριότερες γενοκτονικές πολιτικές τους εναντίον των Ποντίων, των Μικρασιατών, των Αρμενίων και των Ασσυρίων.

Ενδεικτικά αναφέρεται ότι μόνο στις φυλακές της Αδριανούπολης («Πατρίς» 8 Ιανουαρίου 1914) είχαν ήδη πεθάνει 60 και πλέον κρατούμενοι ομογενείς από ξυλοδαρμό!!! Δείγμα πρόωρο του Νεοτουρκικού πολιτισμού.

Αυτό είναι το λεγόμενο «Μαύρο Πάσχα» των Θρακών, που η μνήμη των θυμάτων τιμάται στις 6 Απριλίου, από τους Θρακικούς φορείς. Αποκαλείται «Μαύρο Πάσχα» γιατί συνέπεσαν οι διωγμοί με το Πάσχα του 1914, που γιορτάζονταν εκείνη τη χρονιά στις 6 Απριλίου. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο σε ένδειξη πένθους, δεν γιόρτασε το Πάσχα, όπως συνήθιζε με μεγαλοπρέπεια, όλα τα προηγούμενα χρόνια. Εκείνη τη χρονιά δεν μοιράσθηκαν όπως ήταν το πατροπαράδοτο έθιμο κόκκινα αυγά. Το γεγονός αυτό θεωρήθηκε πρωτοφανές. Αντικατόπτριζε την οξύτητα της κατάστασης. Αντί για γιορτές συνεδρίασε η Ιερά Σύνοδος του Οικουμενικού Πατριαρχείου την ημέρα του Πάσχα, πράγμα που έγινε για πρώτη φορά και εξέτασε την δεινή κατάσταση του υπόδουλου Γένους. Εκδόθηκε μάλιστα και Μαύρη Βίβλος με λεπτομέρειες για τους διωγμούς των Χριστιανών.

Η ώρα της απελευθέρωσης

Οι μεγάλες στιγμές για την Αδριανούπολη, ήρθαν τον Ιούλιο του 1920, όταν τα ελληνικά στρατεύματα την απελευθέρωσαν.

Στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης στο Παρίσι, μετά τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ο Ελευθέριος Βενιζέλος και ο Έλληνας κυβερνητικός αντιπρόσωπος στην προσωρινή γαλλοκρατούμενη διοίκηση της Διασυμμαχικής Δυτικής Θράκης (Thrace Interalliée), Χαρίσιος Βαμβακάς, έδωσαν σκληρές μάχες για την εκχώρηση της Θράκης στην Ελλάδα και την υποχρέωση της ηττημένης Βουλγαρίας, συμμάχου των Γερμανών, να παραιτηθεί από κάθε κυριαρχικό δικαίωμα. Οι προσπάθειες του Βενιζέλου έφεραν καρπούς κατά τη Διασυμμαχική Διάσκεψη του Σαν Ρέμο (Απρίλιος 1920), όταν ο Έλληνας πολιτικός εξασφάλισε τη συγκατάθεση των Μεγάλων Δυνάμεων για την αντικατάσταση των συμμαχικών στρατευμάτων από τον ελληνικό στρατό σε ολόκληρη τη Θράκη (δυτικά και ανατολικά του ποταμού Έβρου). Ήταν η στιγμή της απελευθέρωσης. Πρώτα απελευθερώθηκε στις 14 Μαΐου η Δυτική Θράκη και στις 11 Ιουλίου 1920 άρχισε η απελευθέρωση της Ανατολικής Θράκης με πρώτη την Αδριανούπολη.

Οι κάτοικοι της Αδριανούπολης λίγο πριν από την απελευθέρωση γνώρισαν νέο κύμα διωγμών, όταν ο στρατιωτικός διοικητής της Αδριανούπολης συνταγματάρχης Τζαφέρ Ταγιάρ, σε συνεργασία με τον Μουσταφά Κεμάλ, αποφάσισε να αγνοήσει τους όρους της συνθήκης που είχε υπογράψει η νικημένη Τουρκία με την Αντάντ, να κηρύξει γενική επιστράτευση και να αρχίσει να ετοιμάζεται να αποκρούσει την ελληνική προέλαση. Για την απελευθέρωση της Ανατολικής Θράκης είχε αποφασισθεί επίθεση των ελληνικών δυνάμεων με διάβαση του ποταμού Έβρου και στόχο της κατάληψη της Αδριανούπολης και αποβατική ενέργεια από την θάλασσα της Προποντίδας.

Βρισκόμαστε στις 11 Ιουλίου 1920.

Στις 7 το πρωί καταλήφθηκε το Μπαμπά Εσκή, από την φάλαγγα Αναγνώστου.

Στο μεταξύ η προπορευόμενη ίλη του 3ου Συντάγματος Ιππικού με επικεφαλής τον τότε ανθυπίλαρχο Σόλωνα Γκίκα (μετέπειτα υπουργό των κυβερνήσεων Κωνσταντίνου Καραμανλή) κατευθυνόμενη προς τη Χάφσα βρέθηκε αντιμέτωπη (6 χιλμ. ΒΔ του Μπαμπά Εσκή) με ομάδα εφίππων του επιτελείου του Ταγιάρ.

Τι είχε συμβεί;

Στον Ταγιάρ έφταναν πληροφορίες ότι επέκειτο απόβαση ελληνικών στρατευμάτων από τη θάλασσα. Αναγκάσθηκε όταν έγινε η απόβαση, να ερευνήσει ο ίδιος τι συμβαίνει και για το λόγο αυτόν έφυγε από την Αδριανούπολη να επιθεωρήσει τις δυνάμεις του. Ήδη είχε ενισχύσει τις δυνάμεις του στα σημεία αντιστάσεως στην Τυρολόη, το Μουρατλή και την Χαριούπολη με έσχατο σημείο υποχώρησης το Λουλέ Μπουργκάς.

Η ίλη του Σόλωνα Γκίκα, κατόρθωσε να κυκλώσει τους Τούρκους ιππείς. Με τα σπαθιά στα χέρια οι Έλληνες μέσα σε λίγο χρόνο εξουδετέρωσαν τους Τούρκους αφού σκότωσαν έξι στρατιώτες και ένα αξιωματικό. Επίσης συνέλαβαν τρεις αιχμαλώτους. Οι αιχμάλωτοι ανέφεραν ότι με την ομάδα αυτή ήταν και ο ίδιος ο Ταγιάρ, ο οποίος διέφυγε τη σύλληψη, αφού ετράπη σε άτακτη φυγή.

Ο Ταγιάρ στάθηκε άτυχος κατά τη φυγή του. Μη έχοντας άλλη επιλογή, εμπιστεύθηκε την αραβική του φοράδα την Γκεϊλά, ότι θα τον σώσει με την φοβερή ταχύτητά της. Ίππευσε για χρονικό διάστημα περίπου τεσσάρων ωρών την αφηνιασμένη φοράδα του, αλλά κάποια στιγμή κατελήφθη από σκοτοδίνη, λόγω ηλίασης, έπεσε δίπλα σε ένα ρέμα και για 2,5 ώρες παρέμεινε αναίσθητος. Ό̈ταν συνήλθε είχε ένα μεγάλο μώλωπα στο δεξί του φρύδι. Άρχισε να περπατάει (γιατί είχε φύγει και η Γκεϊλά) χωρίς να γνωρίζει πού βρίσκεται. Βάδιζε νηστικός και διψασμένος επί πολλές ώρες.

Τότε συνάντησε ένα μικρό παιδί που έβοσκε τα πρόβατά του. Του ζήτησε νερό. Ρώτησε πώς το λένε. Το παιδί απάντησε Μεχμέτ Αλή, αλλά είπε ψέματα, γιατί δεν ήταν Τουρκόπουλο. Ήταν Ελληνόπουλο. Εκεί ο Τούρκος συνταγματάρχης έμαθε, πως βρίσκεται στο χωριό Τσομπάνκιοϊ, κοντά στο Μποστανλή. Ο Ταγιάρ του ζήτησε να ειδοποιήσει δύο πρόκριτους του χωριού για να τους μιλήσει. Όταν ήρθαν οι πρόκριτοι που ήταν Έλληνες, ο ένας από αυτούς αναγνώρισε τον Ταγιάρ έβγαλε πιστόλι και τον διέταξε να παραδοθεί. Οι χωρικοί τον συνέλαβαν τον έδεσαν σε ένα βοϊδάμαξο και πήγαν να συναντήσουν τον προελαύνοντα Ελληνικό Στρατό να τον παραδώσουν. Ήταν το άδοξο τέλος του Ταγιάρ, του Κεμάλ της Ανατολικής Θράκης… Τον παρέδωσαν στο συνταγματάρχη του 28ου Συντάγματος της Μεραρχίας Σμύρνης Γρηγ. Γουλιανό.

Στην επιχείρηση καταλήψεως της μεγάλης γέφυρας της Αδριανούπολης στις 8 Ιουλίου 1920 έπεσε μαχόμενος ο ηπειρωτικής καταγωγής Λοχαγός Διαμάντης Νικόλαος και 17 Εύζωνοι οπλίτες. Τραυματίσθηκαν 45 Αξιωματικοί και πολύ μεγάλος αριθμός οπλιτών. Η γέφυρα από τότε και μέχρι την εκκένωση της Ανατολικής Θράκης από τους Έλληνες, έφερε την ονομασία «Γέφυρα Λοχαγού Διαμάντη Νικολάου».

Τα ελληνικά στρατεύματα που κατέλαβαν ολόκληρη την Ανατολική Θράκη (πλην της Κωνσταντινουπόλεως) αιχμαλώτισαν 167 Τούρκους αξιωματικούς και 3.000 οπλίτες. Κυριεύθηκαν επίσης 121 πυροβόλα, 65 πολυβόλα, 14.000 όπλα και παντοειδές άλλο υλικό.

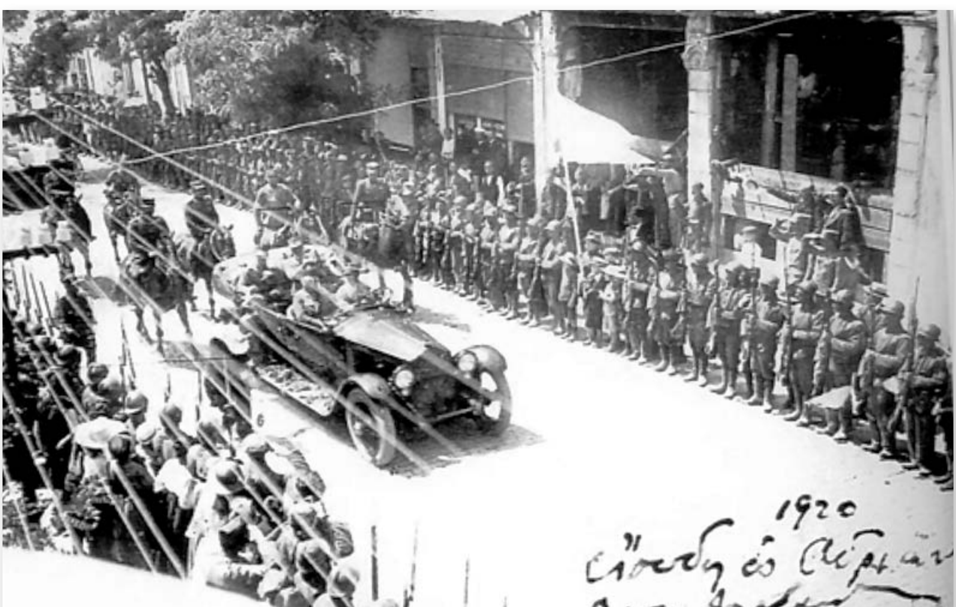
Ο βασιλεύς Αλέξανδρος στην Αδριανούπολη

Την απελευθέρωση της Αδριανούπολης, επικύρωσε η είσοδος σ' αυτήν του βασιλέως Αλεξάνδρου ο οποίος παρακολουθούσε τη θριαμβευτική προέλαση του ελληνικού στρατού.

Οι Αδριανουπολίτες παραληρώντας από ενθουσιασμό, όπως βεβαιώνουν πηγές της εποχής, και δημοσιεύματα του Τύπου, υποδέχθηκαν τα αποσπάσματα του 3/40 Συντάγματος Ευζώνων, που από το μεσημέρι της 11ης Ιουλίου διέρχονταν τη γέφυρα του Έβρου από την περιοχή του Καραγάτς και κινούνταν σε πειθαρχημένους σχηματισμούς.

Στις 13 Ιουλίου ο βασιλεύς Αλέξανδρος εισήλθε θριαμβευτικά στην ιστορική Θρακική πόλη, συνοδευόμενος από το Διοικητή της Στρατιάς Θράκης, Στρατηγό Εμμανουήλ Ζυμπρακάκη και το Επιτελείο του.

Η είσοδος αυτή έδωσε αφορμή για πρωτοφανείς πανηγυρισμούς από τους κατοίκους της Αδριανούπολης. Από τη γέφυρα του Έβρου που ονομάστηκε τιμητικά «Γέφυρα Λοχαγού Διαμάντη» και για περίπου 2 χιλιόμετρα μέχρι την Μητρόπολη Αδριανούπολης, ο δρόμος στρώθηκε με χαλιά και λουλούδια. Οι δρόμοι όλοι σημαιοστολίσθηκαν με γαλανόλευκες που πολλές είχαν ραφτεί και κεντηθεί κρυφά, εν αναμονή της απελευθέρωσης.

1920. Η είσοδος στην Αδριανούπολη του βασιλέως Αλεξάνδρου κατά την απελευθέρωση

Στη Μητρόπολη Αδριανούπολης, όπου είχε μαρτυρήσει το 1821 ο Κύριλλος ΣΤ΄, μετά από πεντέμισι αιώνες σκλαβιάς και πλέον τελέστηκε η πανηγυρική δοξολογία της και εψάλη ο ύμνος «Τη Υπερμάχω Στρατηγώ...».

Η κυβέρνηση Βενιζέλου διόρισε αμέσως ύπατο αρμοστή Θράκης τον διπλωμάτη Αντώνιο Σαχτούρη, ο οποίος άρχισε ένα σημαντικό έργο ανασυγκρότησης

και αναδημιουργίας της περιοχής, που στόχευε στην παλιννόστηση των Ανατολικοθρακιωτών οι οποίοι είχαν εκδιωχθεί από το 1914 και μετά. Η Ελληνική στρατιωτική παρουσία εξασφάλισε ισοπολιτεία και ισονομία για τους χριστιανούς και μουσουλμάνους κατοίκους της περιοχής και την ειρηνική, διαβίωση των πληθυσμών όλων των θρησκευμάτων. Σποραδικά γεγονότα, που διαδραματίζονταν κυρίως στην μεθόριο, από Τούρκους και Βουλγάρους κομιτατζήδες, που εισέρχονταν στην περιοχή τρομοκρατώντας και ληστεύοντας τα χωριά, αντιμετωπίζονταν άμεσα από τα Ελληνικά στρατεύματα. Η Αδριανούπολη είχε αρχίσει να βρίσκει την παλαιά της αίγλη και την οικονομική της ανάπτυξη.

Στις 18 Δεκεμβρίου 1920 διενεργήθηκε σε όλη την Ελλάδα απογραφή πληθυσμού. Το Β.Δ. που επικύρωσε τα αποτελέσματα της απογραφής υπεγράφη

Έλληνες αξιωματικοί διασκεδάζουν στην Αδριανούπολη το 1922

στην Προύσα από το βασιλέα Κωνσταντίνο στις 31 Αυγούστου 1921 και δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως στις 27 Δεκεμβρίου 1927 (ΦΕΚ 244 Α΄). Σύμφωνα με εκείνη την απογραφή η πόλη της Αδριανούπολης είχε πληθυσμό 50.201 κατοίκων (άνδρες 26.942, γυναίκες 23.250). Στο Β.Δ. δεν γίνονταν διαχωρισμοί εθνικότητας ή θρησκείας.

Η ώρα του δράματος

Η χαρά της λευτεριάς κράτησε λίγο… Οι τελευταίες ώρες που έζησε ο Ελληνισμός της Αδριανούπολης το 1922, ήταν άκρως δραματικές.

Είναι γνωστό, ότι η απόφαση για την εκκένωση της Θράκης πάρθηκε από τους Συμμάχους στις 9 Σεπτεμβρίου 1922 μετά από θυελλώδεις συσκέψεις τριών ημερών στο Παρίσι, μεταξύ του Γάλλου πρωθυπουργού και υπουργού Εξωτερικών Πουανκαρέ του Άγγλου υπουργού Εξωτερικών Λόρδου Κώρζον και του

Ιταλού υπουργού Εξωτερικών κόμη Κάρλο Σφόρτσα. Τις μέρες εκείνες δεν υπήρχε κυβέρνηση στην Αθήνα ικανή να αντιδράσει, ενώ στο στράτευμα επωάζονταν η επανάσταση των Γονατά- Πλαστήρα. Η Μικρά Ασία, είχε αρχίζει να ζει το δικό της δράμα. Η διάσκεψη των υπουργών Εξωτερικών των τριών συμμάχων κρατών με το ανακοινωθέν της έβαζε προκαταβολικά την ταφόπλακα στην υπόθεση της Ανατολικής Θράκης, με την ελεεινή μεταξύ άλλων διατύπωση:

«Αι τρεις Σύμμαχοι Κυβερνήσεις δράττονται της παρούσης ευκαιρίας όπως δηλώσουν, ότι λαμβάνουν υπό ευμενή άποψιν ΤΗΝ ΕΠΙΘΥΜΙΑΝ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΝΑ ΑΝΑΚΤΗΣΗ ΤΗΝ ΘΡΑΚΗΝ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΕΒΡΟΥ ΠΟΤΑΜΟΥ, συμπεριλαμβανομένης της Αδριανουπόλεως».

Και όταν ηρθαν τα άσχημα μαντάτα, η πόλη και η περιφέρεια είχαν αρχίσει να εκκενώνονται. Παντού ερημιά. Για όσους έμεναν ακόμα στην Αδριανούπολη η ζωή ήταν ένα μαρτύριο. Τα σπίτια ήταν κατάκλειστα. Όλοι έφευγαν σπεύδοντας να περάσουν τον ποταμό Έβρο και να βρεθούν στη δυτική του όχθη που παρέμεινε ελληνική. Αληθινός ξεριζωμός…

Στους δρόμους ήταν αφημένες οι κοπριές των ζώων, και τα καλαμποκόφυλλα που έτρωγαν τα μεγάλα ζώα, τα οποία έσερναν τα βοϊδάμαξα με τους Χριστιανούς, οι οποίοι ξεριζώνονταν άδικα από τις πατρίδες τους. Σόμπες πεταμένες και ξεχαρβαλωμένα έπιπλα στους δρόμους. Και στα δέντρα ακούγονταν μόνο οι δεκαοχτούρες με το μονότονο απαισιόδοξο τραγούδι τους!

Η τελευταία λειτουργία στη Μητρόπολη

Ελάχιστες μέρες πριν, είχε γίνει η τελευταία λειτουργία στο μητροπολιτικό ναό της Αδριανούπολης, χοροστατούντος του μητροπολίτη Πολύκαρπου, ο οποίος μίλησε στο εκκλησίασμα.

Οι πάντες ήταν δακρυσμένοι. Ο Πολύκαρπος διακοπτόμενος από τους δικούς του λυγμούς, δεν παρέλειψε να αναθεματίσει τους υπεύθυνους τέως κυβερνήτες, ενώ το πλήθος ξέσπασε σε κατάρες κατά των υπευθύνων. Καταλήγοντας συνιστά ευψυχία, θάρρος, πίστη στο Θεό και ακράδαντη ελπίδα ότι το Ελληνικό Έθνος, το οποίο είδε τόσες θύελλες και καταποντισμούς θα ανακάμψει «και ως ο άλλος θρυλικός φοίνιξ ανέθαλεν εκ της τέφρας του, ούτω πάλιν δεν θα παρέλθη καιρός, οπότε θα ανακτήση την αίγλην του και πάντες όσοι σήμερον εκπατρίζονται και εγκαταλείπουν τα οστά των προγόνων των, θα επιστρέψουν εις την πάτριον Θρακικήν γην, ήτις έχει ποτισθεί με άφθονον αίμα των τέκνων της». Όλοι έφευγαν, αλλά με την ελπίδα ότι θα επιστρέψουν σύντομα. Αλλοίμονο όμως…

Δημοσιογράφοι που παρέστησαν τηλεγραφούσαν στις εφημερίδες τους: «Λυγμοί και θρήνοι διέκοπτον τον εμπνευσμένον λόγον του Μητροπολίτου, του οποίου οι οφθαλμοί ήσαν πλήρεις δακρύων». Κατόπιν ο δεσπότης παρέδωσε τα κλειδιά των ιερών ναών και των εκπαιδευτηρίων στη διασυμμαχική επιτροπή και όρισε έδρα της Μητρόπολης το Κάραγατς, που η τύχη του δεν είχε κριθεί ακόμα.

Ο Πέτρος Ξ. Λεβαντής, διευθυντής της εφημερίδας «Μακεδονία» που στα μέσα Οκτωβρίου 1922 βρέθηκε στην Ανατολική Θράκη, έγραφε: «Η δημοσία οδός Αδριανουπόλεως μέχρι των 40 Εκκλησιών είναι υπερπλήρης θλιβερών καραβανίων, καθιστώντων αδύνατον πάσαν κίνησιν μέχρι του βαθμού ώστε

εγένετο ανάγκη να διατρέξω την οδόν ταύτην επί αυτοκινήτου εις οκτώ ολοκλήρους ώρας. Αληθινός τόπος κλαυθμώνος κατέστη η τεραστία αύτη οδός απ' άκρου εις άκρον».

Όμως αργά τη νύχτα γύρω στις 2 η ώρα, ο Λεβαντής μαζί με τον βουλευτή Έβρου Αλέξανδρο Παπαθανάση και τον αεροπόρο υπολοχαγό Θεμελή, κατευθύνονται στη Μητρόπολη. Χτυπάνε την πόρτα. Ανοίγει ο αρχιδιάκονος Μακαρώνης, που τους οδηγεί στην μεγάλη αίθουσα, η οποία είχε γεμίσει από τον καπνό των τσιγάρων. Μέσα βημάτιζε πάνω- κάτω ο Πολύκαρπος. Στα ωχρά μάγουλά του έτρεχαν δάκρυα. «Ποτέ δεν είδα- έγραψε αργότερα ο Λεβαντής- πόνο, τόσο ζωντανό, σαν τον πόνο, πού ήτανε αποτυπωμένος στο πρόσωπο του σεβάσμιου Πολυκάρπου. Η σμίλη ενός ζωγράφου θα δημιουργούσε ένα αληθινό αριστούργημα πόνου ζωντανού, με την αναπαράσταση του Πολυκάρπου, όπως τον είδα χτες τη νύχτα, δίπλα σε μια σκηνή που να εμφανίζη την Ραχήλ- Εκκλησία, που κλαίει τα προδομένα παιδιά της...».

Ο Λεβαντής έφυγε και στα αυτιά του βούιζε η αργή φωνή του σεβάσμιου ιεράρχη: «Ανάθεμα στους υπαίτιους»!

Στις 24 Οκτωβρίου στην εφημερίδα «Πατρίς» των Αθηνών δημοσιεύεται η ημερήσια διαταγή του συνταγματάρχη Γεωργίου Κονδύλη που διοικούσε μια Μεραρχία στην περιοχή της Αδριανούπολης. Ο παρορμητικός Κονδύλης υπογραμμίζει:

«Ας μην πλανάται πλέον η ευπιστία της Ελληνικής Φυλής και ας μη πιστεύη ότι είναι δυνατόν η Τουρκία του Μουσταφά Κεμάλ η υβριστικόν το βλέμμα και απειλητικήν την χείρα υψώνουσα κατά αυτών των Μεγάλων Δυνάμεων της Δύσεως να αρκεσθή εις τας σημαρινάς παραχωρήσεις και δεν θα ζητήσει να επεκταθεί προς Θεσσαλονίκην και Αλιάκμονα και προς όλας τας διευθύνσεις όπου υπάρχει και είς ακόμη Μουσουλμάνος». (σ.σ. πόσο αυτή διαπίστωση για την Τουρκία, φαντάζει σαν να είναι σημερινή.... Τίποτα δεν άλλαξε...).

Η παράδοση της Αδριανούπολης

Η Αδριανούπολη είχα αδειάσει από Έλληνες όπως και η υπόλοιπη Ανατολική Θράκη. Πριν έρθουν οι Τούρκοι είχαν εγκατασταθεί συμμαχικά στρατεύματα. Η επίσημη παράδοση της πόλης και η υπογραφή των σχετικών πρωτοκόλλων είχε κανονισθεί για τις 6 Νοεμβρίου 1922. Οι αρμόδιες υπηρεσίες θα παρέδιδαν την πόλη στο Γάλλο συνταγματάρχη Ντουκάς. Η ψυχική οδύνη στα πρόσωπα των Ελλήνων υπαλλήλων ήταν καταφανής. Ήθελαν δεν ήθελαν, ετοίμασαν τα πρωτόκολλα καταγράφοντας κτίρια, έπιπλα, όργανα και άλλες εγκαταστάσεις, Υπέγραφε πρώτος ο παραδίδων... Όλοι με τρεμάμενα χέρια έβαζαν την υπογραφή τους.

Οι Γάλλοι εντεταλμένοι παραλάμβαναν με λεπτομέρειες, όσα περιλάμβαναν τα πρωτόκολλα. Ειδικά τα της δημόσια υγείας παρέλαβε ο επίατρος Κρος, σε ένα μικρότερο οίκημα κοντά στο Δημαρχείο.

Το κτίριο του Διοικητηρίου παρέδωσε στους Γάλλους ο νομάρχης Λαμπριανίδης. Ήταν παρών και ο πρόξενος της Γαλλίας. Ο αναπληρωτής Γεν. Διοικητής Α. Μαυρίδης χαιρέτισε τυπικά τους Γάλλους αν και συντετριμμένος γιατί ήταν Θραξ στην καταγωγή και δικηγόρος Αδριανουπόλεως. Στις 2 παρά 20΄ το με-

Αδριανούπολη. Εκκένωση του 1922

σημέρι όλοι οι Έλληνες υπάλληλοι, που είχαν παραμείνει για να παραδώσουν την πόλη επιβιβάσθηκαν σε αυτοκίνητα και αναχώρησαν για το Κάραγατς. Από το Διοικητήριο έως τη γέφυρα του Έβρου είχαν παραταχθεί Γάλλοι στρατιώτες που παρουσίαζαν όπλα… Στη γέφυρα, υπήρχε ακόμα η αναμνηστική πλάκα, εκεί που είχε σκοτωθεί ο Έλληνας λοχαγός Διαμάντης όταν το 1920, ο στρατός μας απελευθέρωνε την Αδριανούπολη. Όλοι την κοίταζαν με λύπη Στην είσοδο του Διοικητηρίου ήταν σκοπός Έλληνας χωροφύλακας. Στις 3 το απόγευμα παρέδωσε σε Γάλλο συνάδελφό του. Όλα είχαν τελειώσει…

Οι Τούρκοι που κατείχαν πλέον την Αδριανούπολη, από τη 1 μ.μ. ύψωσαν τεράστια τουρκική σημαία σε βυζαντινό πύργο, η οποία φαίνονταν από το Κάραγατς…

Οι τελευταίοι Έλληνες υπάλληλοι επιβιβάσθηκαν σε τρένο που τους μετέφερε στην Κομοτηνή. Στο σταθμό του Κάραγατς, τους αποχαιρέτισε συγκινημένος ο Μητροπολίτης Πολύκαρπος, που έμεινε με το ποίμνιό του… Είχε αρχίσει να πέφτει χιόνι, έγραψε ο Πέτρος Λεβαντής.

Η ώρα της Νέας Ορεστιάδας έρχονταν…

Πηγές

- Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών.
- Επιχειρήσεις εις Θράκην (1919-1923). Εκδότης Δ.Ι.Σ./Γ.Ε.Σ. Δεκέμβριος 1969.
- Συνθήκη της Λωζάννης, Νομοθετικό Διάταγμα υπ' αριθμ. 238/ΦΕΚ Α΄/25.8.1923.
- Αρχεία εφημερίδων «Φως», «Μακεδονία» Θεσσαλονίκης, «Εμπρός», «Πατρίς», «Έθνος» «Εσπερινή» Αθηνών, Μαΐου- Ιουνίου- Ιουλίου- Αυγούστου 1923.

Παντελής Στεφ. Αθανασιάδης

Γεννήθηκε στις 4/7/1944 στο Διδυμότειχο Έβρου. Είναι έγγαμος με την Αντωνία Π. Λεκατσά. Έχει τέσσερα παιδιά. Σπούδασε Πολιτικές επιστήμες στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Ασχολήθηκε με τη δημοσιογραφία. Εργάσθηκε σε εφημερίδες, περιοδικά και τηλεόραση.

Εξέδωσε το βιβλίο «Ψηφίδες από τη Θράκη του χτες». Βραβεύθηκε με το βραβείο του Ιδρύματος Αθ. Μπότση (1990). Το 1974 πήρε το Γ' βραβείο της Ελληνικής Γλωσσικής Εταιρείας για τη μελέτη του «Συλλογή ιδιωματικών δημοσιογραφικών λέξεων». Το 2009 δημιούργησε την ιστοσελίδα «Νεότερη Ελληνική Ιστορία» (http://sitalkisking.blogspot.com). Είναι μέλος της ΕΣΗΕΑ και Θρακικών συλλόγων.

ΑΪΒΑΛΙ – ΚΥΔΩΝΙΕΣ

Ειρήνη Π. Βεκρή

Τόπος και Άνθρωποι

Το Αϊβαλί ανήκει στον ευρύτερο αιολικό χώρο του βορειοανατολικού Αιγαίου, στα παράλια της Μικράς Ασίας. Είναι δεν είναι 114 χλμ., από στεριάς, βορειότερα της Σμύρνης. Στα Ανατολικά, το χωρίζει από τη Λέσβο μονάχα το Μπουγάζι, η λουρίδα της θάλασσας που στενεύει πολύ στη Σκάλα των Μιστεγνών, κοντά στο Μανταμάδο, και απέχει από το Σαρμουσάκ, την άκρη της χερσονήσου του Αϊβαλιού 13 χλμ. Τόσο κοντά είναι, που ακούγεται, λένε, το λάλημα του πετεινού από τη μια στεριά στην άλλη. Το Μπουγάζι ξανοίγει πιο πάνω και βρέχει την Τρωάδα την εύφορη πεδιάδα, που ο Όμηρος την έκανε γνωστή σε όλες σχεδόν τις γενιές που διάβηκαν πόρτα σχολείου, από την εποχή του ραψωδού, αλλά και στις άλλες τις γενιές που κρυφά ή φανερά ποτίστηκαν από τα ελληνικά γράμματα. Για τα «γράμματα», που πολύ αγάπησαν και κανάκεψαν οι Αϊβαλιώτες, είναι πιο γνωστή στην Νεοελληνική Ιστορία η πόλη των Κυδωνιών. Πυλώνας του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, αφού το Αϊβαλί ήταν σημαντικός κρίκος στην αλυσίδα των τόπων που συνέβαλαν στη δημιουργία της νεοελληνικής εθνικής ταυτότητας, με τα σχολεία του, κυρίως με την περίφημη Ακαδημία.

Η «Ακαδημία των Κυδωνιών» υπήρξε ένα από τα αξιολογότερα εκπαιδευτικά ιδρύματα του τουρκοκρατούμενου Ελληνισμού. Προήλθε από την Ελληνική Σχολή της Παναγίας των Ορφανών[1], η οποία μετά το 1800, αναδιοργανώθηκε από τους Βενιαμίν Λέσβιο και Γρηγόριο Σαράφη, πήρε το χαρακτήρα ανώτερης σχολής και ονομάστηκε Ακαδημία. Ο Βενιαμίν Λέσβιος, από τους κύριους εκπροσώπους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, δίδαξε φιλοσοφία, μαθηματικά και φυσιογνωστικές επιστήμες, μαθήματα «καινοφανή» για την εποχή και προκάλεσε την αντίδραση εκκλησιαστικών κύκλων και το διωγμό του. Αργότερα η Ακαδημία κατηγορήθηκε και για επαναστατική δράση. Το 1811 τη διεύθυνσή της είχε αναλάβει ο ονομαστός λόγιος Θεόφιλος Καΐρης μέχρι το 1821, οπότε κάηκε η Ακαδημία. Οι μαθητές της Ακαδημίας των Κυδωνιών τίμησαν τα ελληνικά γράμματα.

Καλό είναι να ξεκαθαριστεί και από την αρχή το ερώτημα για το όνομα της αλησμόνητης πατρίδας: Αϊβαλί ή Κυδωνίες; Πρέπει να ειπωθεί πως Αϊβαλί και Κυδωνίες είναι βέβαια η ίδια πολιτεία. Κυδωνίες είπαν τον τόπο τους, οι πρώτοι του κάτοικοι. Κι επειδή το κυδώνι στα τούρκικα το λένε αϊβά, τον είπαν και Αϊβαλί. Για τους γραμματιζούμενους πάντα Κυδωνίες ήταν το σωστό. Όμως τόποι με το όνομα αυτό έχουν υπάρξει πολλοί. Έτσι μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, ο Ηλίας Βενέζης, ο Στρατής Δούκας[2], ο Φώτης Κόντογλου, ο Πάνος Βαλσαμάκης και άλλοι Αϊβαλιώτες των γραμμάτων και των τεχνών, που έταξαν σκοπό της ζωής τους να προβάλουν τον λαϊκό πολιτισμό της ιδιαίτερης πατρίδας

1 Τη Σχολή ίδρυσε ο Ιωάννης Δημητρακέλλης-Οικονόμος, που έφερε το «φιρμάνι αυτονομίας» στο Αϊβαλί. Ο Δημητρακέλλης πέθανε το 1892.

2 Γεννημένος στα Μοσχονήσια.

τους, επέλεξαν να λέγονται Αϊβαλιώτες και όχι Κυδωνιάτες. Γιατί αυτό το όνομα τους έκανε μοναδικούς. Απέκτησαν έτσι, τη δική τους πολιτιστική ταυτότητα[3].

Στις αρχές του 16^{ου} αι., το Αϊβαλί, ήταν μονάχα ένα ασήμαντο ψαροχώρι, καλά κρυμμένο από τους κακόβουλους. Είχε δύσκολη πρόσβαση από στεριά και από θάλασσα, και ήταν έξω από τους βασικούς δρόμους της Μικρασίας. Λέσβιοι ψαράδες, στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, εγκαταστάθηκαν εκεί πρώτοι, κυνηγημένοι, με το φόβο των Οθωμανών και των πειρατών.

«*Ο τόπος είναι ένα χερσόνησο σα δρεπάνι, που βγαίνει έξω από τη στεριά της Ανατολής και στρίβει κατά τον βοριά. Το μέρος της θάλασσας, που σφαλιέται ανάμεσα στο χερσόνησο και στη μεγάλη στεριά, το βουλώνει ένα νησί, τα Μοσκονήσια, κι αφήνει δυο περάσματα στενά, ένα κατά το βασίλεμα κι άλλο ένα κατά τον βοριά. Το πρώτο είναι το πιο φαρδύ και το λένε Ταλιάνι, το άλλο είναι κατά πολύ στενότερο και το λένε Ντουλάπι. Ήταν ένας κόσμος κρυφός που τον έκλειναν περίπου τριάντα νησάκια, που τα έλεγαν Εκατόνησα, δηλαδή Νησιά του Εκάτου, του Απόλλωνα ή και της Εκάτης, του Φεγγαριού*». Έτσι περιέγραψε την ιδιαίτερή του πατρίδα ο συγγραφέας και αγιογράφος Φώτης Κόντογλου[4].

Αϊβαλί – Μοσχονήσια.
(Πειραματικό Γενικό Λύκειο Μυτιλήνης – Πανεπιστημίου Αιγαίου).
https://docplayer.gr/137644672-Peiramatiko-geniko-lykeio-mytilinis-toy-panepistimioy-aigaioy.html

Μπροστά, είχε το Αϊβαλί τα Μοσχονήσια, που το έκρυβαν από αυτόν που ερχόταν από τα Δυτικά. Προς το Νοτιά είχε τρία βουνά, από Ανατολή προς Δύση. Το πρώτο το έλεγαν Προφήτη Ηλία. Τα άλλα δυο είχαν ονόματα παρμένα από το σχήμα τους. Ήταν «Του Λαγού τ' Αυτιά» γιατί είχε στην κορυφή δυο βράχια όρθια, και το τρίτο λεγόταν «Του Δαιμόνου η Τράπεζα». Ήταν σαν στρογγυλό τραπέζι, με μια κρούστα άμμου απλωμένη επάνω του. Μήτε λουλούδια, μήτε ραδίκια, μήτε αγκάθια φύτρωναν ποτέ εκεί...

3. Από το βιβλίο της Άννας Παναγιωταρέα «Όταν οι αστοί έγιναν πρόσφυγες».
4. Από το βιβλίο του Φώτη Κόντογλου «Το Αϊβαλί η πατρίδα μου».

Οι Αϊβαλιώτες ήταν λαός δημιουργικός και τολμηρός. Ο τόπος τους, από την αρχή χωρίς τον έλεγχο των Οθωμανών, που δεν έφτανε ως εκεί λόγω της γεωγραφικής του απομόνωσης, διευκόλυνε τη διακίνηση αγαθών, λαθραίων και αφορολόγητων. Οι πειρατές διάλεγαν τον τόπο τούτο για να διακινούν τα λάφυρα στο εσωτερικό της Ανατολής. Άνθιζε το κοντραμπάντο[5], άνθισε και το σύννομο εμπόριο, που έφερε πλούτο στους κατοίκους. Στη συνέχεια, χάρη στις πολιτικές συγκυρίες, που κατάλληλα αξιοποιήθηκαν και τη χαρισματική μορφή του παπά Ιωάννη Δημητρακέλλη-Οικονόμου[6] που για είκοσι χρόνια κυβέρνησε το Αϊβαλί, οδηγήθηκε η πολιτεία σε θεαματική οικονομική και οικιστική ανάπτυξη τον 18ο και 19ο αι.

Οι Κυδωνίες τον 19ο και αρχές του 20ου αιώνα

Όταν οι Τούρκοι στις 3 Ιουνίου του 1821 κατέκαψαν το Αϊβαλί[7], οι τύχες και οι δράσεις των Αϊβαλιωτών μεταφέρθηκαν στην Επαναστατημένη Ελλάδα. Εκεί πολέμησαν, δίδαξαν, χρησιμοποίησαν τις γνώσεις και δεξιότητές τους όπου τους ζητήθηκε, παραμένοντας πάντα ετερόχθονες-πρόσφυγες. Στην Γ' Εθνοσυνέλευση, το 1827, συζητήθηκε το προσφυγικό. Ο Κυβερνήτης Ιωάννης Καποδίστριας είπε ότι οι πρόσφυγες (κυρίως Κυδωνιάτες και Μοσχονησιώτες) έπρεπε να επιστρέψουν στις πατρίδες τους, γιατί η Πύλη θα κατηγορούσε την Ελληνική Κυβέρνηση πως υπερασπίζεται υπηκόους οθωμανικής δικαιοδοσίας. Η Ελλάδα δεν ήταν τότε σε θέση να μεριμνήσει και για αυτούς. Έτσι άρχισε και επίσημα η επάνοδος των προσφύγων στην κατεστραμμένη πόλη τους και η ανοικοδόμησή της. Το φιρμάνι της αυτονομίας των Κυδωνιών είχε καεί, όμως τα προνόμια ίσχυσαν, κατά το εθιμικό δίκαιο. Ο πληθυσμός ήταν και πάλι αμιγής ελληνικός.

«Οι Κυδωνιείς και προ της επαναστάσεως και μετά την επανάστασιν υπήρξαν όχι μόνον αμιγής Ελληνικός πληθυσμός μέσα εις το Τουρκικόν Κράτος, μια μικρά Ελλάς μέσα εις την Τουρκίαν, αλλά και εκατόν τοις εκατόν πάντοτε Έλληνες κατά την ψυχήν και το φρόνημα»[8].

Το 1831 στην ερειπωμένη πολιτεία βρέθηκαν περίπου 12.000 κάτοικοι. Οι Κυδωνιάτες και στην επιστροφή τους, διατήρησαν τα παλιά ήθη και έθιμα και την κοινωνική διαστρωμάτωση, σε Πάνω, Κάτω και Μέση Χώρα, με τις αντίστοιχες πολιτικές παρατάξεις. Οι μικροϊδιοκτήτες δανείζονταν από ανάγκη για να φτιάξουν τα σπίτια τους και να καλλιεργήσουν τα κτήματά τους. Αλλά οι τόκοι ήταν βαρύτατοι και κατηγορίες για κακοδιαχείριση έφεραν ταραχές. Ήταν

5. Ο όρος κοντραμπάντο χρησιμοποιείται για το λαθρεμπόριο, είναι περισσότερο συνδεδεμένος με την παράνομη διακίνηση καπνού.
6. Ο παπά Ιωάννης Δημητρακέλλης – Οικονόμος, πίστευε στα γράμματα και κυρίως σ' αυτόν οφείλεται η φιλοπρόοδη νοοτροπία και η πνευματική ανάπτυξη των Κυδωνιών.
7 Ως αντίποινα των Τούρκων, όταν οι Έλληνες το Μάιο του 1821 πυρπόλησαν το οθωμανικό δίκροτο στην Ερεσό. Ο λόγος που επέλεξαν το Αϊβαλί, ήταν μεν οι καραβιές με τα όπλα και πολεμοφόδια που φορτώνονταν από εκεί για την Πελοπόννησο, αλλά κυρίως ο φθόνος και ο φόβος των Τούρκων, λόγω της Ακαδημίας, που ήταν φορέας των ιδεών του Διαφωτισμού και της αυτογνωσίας των Ελλήνων.
8. Από το βιβλίο του Ιωάννου Καραμπλιά «Ιστορία των Κυδωνιών».

μια περίοδος αντιπαραθέσεων στο Αϊβαλί και τα Μοσχονήσια που διήρκεσε δέκα χρόνια. Μετά τις εκλογές του 1842, με τη μεσολάβηση του μητροπολίτη Εφέσου και την επιβολή στρατιωτικού νόμου, έγινε η συμφιλίωση.

Λίγα χρόνια μετά, από το τέλος του Ρωσοτουρκικού Πολέμου το 1878, μέχρι το Κίνημα των Νεοτούρκων το 1908, οι Κυδωνίες γνώρισαν μεγάλη ανάπτυξη. Οι Κυδωνιάτες τακτοποίησαν πρώτα τις φορολογικές τους εκκρεμότητες, που είχαν τεχνιέντως μέσα στις εσωτερικές ταραχές διογκωθεί από την Πύλη. Περιορίστηκαν οι διαμάχες ανάμεσα στις πολιτικές παρατάξεις. Άρχισαν να πολλαπλασιάζονται τα εργοστάσια και οι βιοτεχνίες, ενώ η ίδρυση ατμοκίνητων ελαιοτριβείων και η ανάπτυξη της ναυτιλίας έκαναν τις Κυδωνίες κέντρο εμπορίας λαδιού. Το λουστρίνι του Αϊβαλιού και το λάδι ήταν περιζήτητα. Οι Κυδωνιάτες κατάφεραν να καθιερώσουν την ονομασία «λάδι Κυδωνιών», για το ποιοτικό τους λάδι. Βασικός παράγοντας για την οικονομική ανάπτυξη ήταν η εκπαίδευση στον τομέα της γεωπονίας και η οργάνωση της παραγωγής. Υπήρχε πλήρης αξιοποίηση, τίποτα δεν πετιόταν από την ελιά. Γεωπόνοι, μηχανικοί και οικονομολόγοι εκπαιδεύονταν σε Πανεπιστήμια της Ευρώπης και στις δυο τελευταίες τάξεις των σχολείων διδάσκονταν μαθήματα Οικονομίας και Γεωπονίας.

Τα εμπορικά, εκπαιδευτικά και τα ταξίδια αναψυχής έφεραν τους Κυδωνιάτες σε επαφή όχι μονάχα με τους εμπορικούς οίκους του εξωτερικού και τα πανεπιστήμια, αλλά και με τη μόδα. Η μόδα απλώθηκε στους περισσότερους τομείς, τις κατοικίες, την επίπλωση, τη μουσική και την ενδυμασία. Το ντύσιμο έγινε Ευρωπαϊκό με απαραίτητο συνοδευτικό στοιχείο το κόσμημα. Οι έμποροι και επιχειρηματίες έντυναν τις γυναίκες τους με ακριβά ρούχα από το εξωτερικό. Μεγάλη αδυναμία είχαν οι Κυδωνιάτισσες στο κόσμημα, που βέβαια δεν ήταν μονάχα για λούσο, γιατί ήταν και επένδυση. Αυτά τα κοσμήματα, όσα κατάφεραν να φέρουν κρυφά στο Διωγμό μαζί τους, έσωσαν τις οικογένειες. Γιατί τα πούλησαν για ένα κομμάτι ψωμί βέβαια, αλλά δεν πέθαναν από την πείνα.

Το Ιερό Νοσοκομείο Αϊβαλιού
(Σύλλογος Μικρασιατών Σκάλας Λουτρών Λέσβου «Το Δελφίνι», Ημερολόγιο 2012)

Με την μεγάλη ανάπτυξη του εμπορίου, το Αϊβαλί φάνηκε ότι υστερούσε ως προς το λιμάνι του, που ήταν μικρό και ρηχό και δεν μπορούσε να εξυπηρετήσει μεγάλα πλοία. Υπήρχε και ο ανταγωνισμός με τη Σμύρνη. Το 1880 ο πληθυσμός των Κυδωνιών είχε ξεπεράσει τις 20.000, η τοπική οικονομία πήγαινε καλά. Αλλά οι Οθωμανοί δεν είχαν περιθώριο να αναλάβουν οικονομικά κανένα έργο, πόσο μάλλον σε μια πόλη αμιγώς ελληνική. Τότε βρέθηκαν αρκετοί ευφυείς και πλούσιοι επιχειρηματίες, που χρηματοδότησαν γενναία τις εργασίες για το λιμάνι. Πριν τις εργασίες, επίσης γενναία είχαν μοιραστεί τα «μπαχτσίσια» σε Τούρκους κυβερνητικούς υπαλλήλους. Χιλιάδες χρυσές λίρες πρόσφεραν πλούσιοι Κυδωνιάτες, για να δοθούν οι άδειες. Σε δυο χρόνια λειτούργησε το εκβανθυσμένο λιμάνι. Οι Κυδωνίες είχαν γίνει αυτάρκεις. Υπήρχαν σαράντα εργοστάσια σαπωνοποιίας, εικοσιπέντε ατμοκίνητα και μηχανοκίνητα εργοστάσια ελαιουργίας, ογδόντα εργοστάσια βυρσοδεψίας και πολλά κτήματα που ήθελαν περιποίηση όλο το χρόνο. Κανείς δεν μπορούσε να πεινάσει στις Κυδωνίες. Είχαν λιμάνι, νοσοκομείο, σχολεία, ό,τι απαιτούσε η ζωή μιας σύγχρονης πόλης. Κοινωνικοοικονομικά, υπήρχε πάντα η διαστρωμάτωση των τάξεων και του πλούτου.

Οι πλούσιοι λογάριαζαν τον πλούτο ως μέσο για την καλή ζωή. Τα λούσα και τα χρυσαφικά δεν έλλειπαν και τα σπίτια στολισμένα, κρυφά και φανερά. Κυρίως κρυφά, για να μην προκαλούν το φθόνο. Και το καθημερινό τους, ήταν μπόλικο, μπερκετλίδικο, σαν τη θάλασσα και σαν τη γη τους. Αλλά τα πλούτη χρησίμευαν πιο πολύ για να χαρίζουν στους ανθρώπους αξία στην κοινωνία. Για να ακούγεται η οικογένεια, να διαιωνίζεται το όνομά της, με δωρεές και αγαθοεργίες. Έτσι έγιναν τα εκπαιδευτήρια, το νοσοκομείο, το γηροκομείο και το βρεφοκομείο, που μετά την παλινόστηση έγινε ορφανοτροφείο. Όσα σχολεία υπήρχαν για τα αγόρια, άλλα τόσα υπήρχαν για τις κοπέλες. Γιατί οι Κυδωνιά-

Το Λιμάνι των Κυδωνιών
(Σύλλογος Μικρασιατών Σκάλας Λουτρών Λέσβου «Το Δελφίνι», Ημερολόγιο 2012)

τες πίστευαν πως μια μάνα για να αναθρέψει με ελληνική αγωγή τα παιδιά της και να διαφυλάξει τα όσια και τα ιερά του έθνους, έπρεπε να ξέρει γράμματα[9].

Οι δωρητές και ευεργέτες, έμποροι και κτηματίες πλήρωναν για να κτιστούν και να εξοπλιστούν τα ιδρύματα, αλλά χρηματοδοτούσαν και τη συντήρησή τους, γιατί η κυβέρνηση αδιαφορούσε ή αδυνατούσε να συντηρήσει ακόμα και τα δικά της, τα τουρκικά σχολεία. Το λιμάνι ήταν το τελευταίο έργο στο Αϊβαλί, που ολοκληρώθηκε με ιδιωτική πρωτοβουλία και είχε ξεκινήσει από τη δεκαετία του 1860.

Μετά την κατασκευή του λιμανιού, η αγαθοεργία πήρε άλλη μορφή. Γνωστό έμεινε στην Ιστορία των Κυδωνιών το λεγόμενο «Ψυχομερίδιον». Υπήρξε μια αρχική δωρεά, του πλούσιου έμπορου Μανωλάκη, ο οποίος πρόσφερε όλη την περιουσία του για να δημιουργηθεί ένας πιστωτικός οργανισμός. Αργότερα συνεισέφεραν όλοι οι πλούσιοι Κυδωνιάτες, καθώς η χειρονομία αυτή φιλανθρωπίας θεωρήθηκε συγχρόνως σπουδαία ένδειξη πατριωτισμού. Από αυτόν τον οργανισμό δανείζονταν οι αξιόπιστοι έμποροι με υψηλό επιτόκιο. Τα έσοδα από τους τόκους ικανοποιούσαν τις ανάγκες της κοινωνικής αλληλεγγύης. Από το «Ψυχομερίδιον» καλύπτονταν τα έξοδα του νοσοκομείου, κτίστηκε νέα πτέρυγα και αποκτήθηκε σύγχρονος εξοπλισμός. Το νοσοκομείο, που ονομάστηκε «Ιερόν», κάλυπτε όχι μονάχα ανάγκες Αϊβαλιωτών, αλλά και της Λέσβου και της Λήμνου. Ήταν δωρεάν για τους Έλληνες, αλλά και τους Τούρκους των γύρω χωριών. Δωρεάν προσέφερε και κάθε γιατρός τις υπηρεσίες του, δυο φορές την εβδομάδα.

Οι πλούσιοι Κυδωνιάτες, που για θέματα υγείας πήγαιναν στο εξωτερικό, ανακάλυψαν τις Λέσχες της Ευρώπης, που είχαν χαρακτήρα φιλανθρωπικό και τις μιμήθηκαν. Έτσι το 1870 ιδρύθηκε ο σύλλογος «Αγαθοεργός Αδελφότης», που στο καταστατικό του έγραφε ως σκοπό ίδρυσης τη φιλανθρωπία. Στην πραγματικότητα επιτελούσε έργο εθνικό ενισχύοντας με την εκπαίδευση την εθνική συνείδηση των Αϊβαλιωτών. Η «Αδελφότης» επέβαλε στα σχολεία το πρόγραμμα του Ελληνικού Υπουργείου Παιδείας. Οι απόφοιτοι του Γυμνασίου μπορούσαν να εγγραφούν στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, χωρίς εξετάσεις.

Η αδελφότητα ζήτησε ακόμα από τον εκδοτικό οίκο της Γαλλίας «Didot»[10], λόγω παλιάς γνωριμίας με την Ακαδημία, την αποστολή όλων των εκδόσεων του οίκου. Πράγματι η βιβλιοθήκη του Γυμνασίου, όχι μόνο εμπλουτίστηκε με τις εκδόσεις, αλλά ενημερωνόταν και σε τακτά διαστήματα με ό,τι νεότερο σε βιβλίο, περιοδικό ή εφημερίδα κυκλοφορούσε στην Ευρώπη.

Το 1882 ιδρύθηκε το «Φιλεκπαιδευτικόν Σωματείον Κυδωνιών» από επιστήμονες, φοιτητές και εμπόρους, που αποσκοπούσε στην ενίσχυση και διάδοση των γραμμάτων στην «ενδεή κοινωνική τάξη». Η εκπαιδευτική άνθηση των Κυδωνιών που συμβάδιζε με την οικονομική, προετοίμαζε τις νέες γενιές να προεκτείνουν τα όρια της ελευθερίας τους, ανακαλύπτοντας την εθνική τους ταυτότητα.

9. Από το βιβλίο της Άννας Παναγιωταρέα «Όταν οι αστοί έγιναν πρόσφυγες».

10. Ο Αμβρόσιος Διδότος, ένας από τους ιδιοκτήτες του οίκου, είχε στην αρχή του 19ου αι. φοιτήσει στην Ακαδημία των Κυδωνιών.

Αργότερα ιδρύθηκαν δύο μουσικοί σύλλογοι ο «Αρίων» και ο «Ορφεύς». Τα παιδιά, όλων σχεδόν των οικογενειών μάθαιναν ένα μουσικό όργανο. Στα πιο πλούσια σπίτια υπήρχε και πιάνο.

Το 1905 ιδρύθηκε ο γυναικείος σύλλογος «Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών» με σκοπό την ενίσχυση των γυναικών της κατώτερης τάξης. Οι γυναίκες μάθαιναν κέντημα και υφαντική. Ο σύλλογος λειτούργησε ως το διωγμό του 1917. Πολλές γυναίκες, όταν βρέθηκαν πρόσφυγες, μπόρεσαν να ζήσουν τις οικογένειές τους στήνοντας αργαλειό ή κεντώντας.

Οι διάφοροι σύλλογοι με τις δραστηριότητές τους είχαν προετοιμάσει το έδαφος για την ίδρυση και του «Πολιτικού Συλλόγου». Αυτός ήταν σύλλογος που τα ελληνικά προξενεία ανέλαβαν με ειδικές οδηγίες να ιδρύσουν, όπου υπήρχε ελληνικός πληθυσμός. Η Ελληνική Κυβέρνηση απέβλεπε στη δημιουργία κεντρικού οργάνου για την καθοδήγηση των κοινοτήτων του εξωτερικού. Την ευκαιρία για τη δημιουργία του συλλόγου αυτού έδωσε το νέο Τουρκικό Σύνταγμα που επέτρεπε συμμετοχή των μειονοτήτων στην Τουρκική Βουλή. Η Ελληνική Κυβέρνηση πίστεψε ότι θα μπορούσε να δημιουργήσει και πολιτικό κόμμα. Ο «Πολιτικός Σύλλογος» απέτυχε όμως, λόγω εσωτερικών διαφωνιών. Στις πρώτες εκλογές στην Τουρκία, με το Σύνταγμα του 1908, δεν υπήρξε Κυδωνιάτης υποψήφιος, γιατί κανείς δεν ήξερε Τουρκικά, που ήταν απαράβατος όρος για τη συμμετοχή. Όμως με όλες αυτές τις δραστηριότητες των Ελλήνων της Μικρασίας, οι Τούρκοι θορυβήθηκαν και κήρυξαν εμπορικό αποκλεισμό στα ελληνικά προϊόντα.

Συνέβη και ένα άλλο σημαντικό γεγονός που έκανε τους Τούρκους πιο υποψιασμένους και πιο ανήσυχους. Οι Κυδωνίες εκκλησιαστικά υπάγονταν στη Μητρόπολη Εφέσου. Τον Απρίλιο όμως του 1908, ανακηρύχθηκε η Μητρόπολη Κυδωνιών, υπαγόμενη απευθείας στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Το θέμα αναφέρεται ως Εφεσιακό μητροπολιτικό ζήτημα. Αρχή έγινε από τον μεγάλο στρατιωτικό φόρο που όφειλαν οι κάτοικοι των Κυδωνιών στην τουρκική κυβέρνηση, τον οποίον οι ίδιοι δεν αναγνώριζαν. Με σκοπό να διευθετήσει το ζήτημα, χωρίς όμως θετικό αποτέλεσμα, αναμείχθηκε ο τότε Μητροπολίτης Εφέσου Ιωακείμ Ευθυβούλης. Οι Κυδωνιάτες του απέδωσαν ευθύνες. Ωστόσο, υπήρχε κι άλλος λόγος. Είχε μαθευτεί πως ο Εφέσου Ιωακείμ ήθελε να μεταφέρει την έδρα της Επισκοπής στην Πέργαμο, υποβιβάζοντας την πόλη των Κυδωνιών, ορίζοντας εκεί αρχιερατικό επίτροπο μόνο.

Η Μητρόπολη Κυδωνιών αποσπάστηκε από αυτήν της Εφέσου, κάτω από την πίεση που ασκήθηκε, κυρίως από το λαϊκό στοιχείο, το οποίο ζητούσε πρόσβαση στην τοπική εξουσία, προβάλλοντας έτσι κάποιες κοινωνικοοικονομικές πραγματικότητες[11]. Η τουρκική διοίκηση, όταν είδε ότι οι Κυδωνιάτες σήκωσαν κεφάλι και στην εκκλησία τους ακόμα, είχε τις Κυδωνίες συνεχώς στο στόχαστρο.

11. Από το άρθρο Αθανασίου Καλαμάτα «ΟΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙΣ ΚΥΔΩΝΙΩΝ ΚΑΙ ΜΟΣΧΟΝΗΣΙΩΝ (19ος αι. – 1922)».

Οι Διωγμοί

Οι Κυδωνιάτες, μετά το Σύνταγμα του 1908 της Τουρκίας, νόμισαν ότι υπήρχε πραγματική ισοπολιτεία και ξεθάρρεψαν. Δεν δίσταζαν να τα βάλουν ανοιχτά με την τουρκική διοίκηση, όταν υπήρχε θέμα καταπάτησης των δικαιωμάτων τους. Αλλά οι Τούρκοι, ήταν πια εξαιρετικά υποψιασμένοι και περίμεναν ευκαιρία να επέμβουν.

Την 4η Ιουνίου 1909 κηρύχτηκε στρατιωτικός νόμος στο Αϊβαλί, εξαιτίας ενός συμβάντος ανταγωνισμού μεταξύ δύο παραγωγών λαδιού, όπου ο ένας δυσφήμιζε το λάδι του άλλου, που τύχαινε να είναι και διερμηνέας του υποπροξενείου. Ο λαός χωρίς να διερευνήσει το θέμα σε βάθος, αντέδρασε βίαια βάζοντας φωτιά στο ελαιοτριβείο του διερμηνέα. Έτσι δόθηκε η ευκαιρία επέμβασης των Τούρκων. Μπήκαν στην πόλη τρεις χιλιάδες στρατιώτες και στο λιμάνι άραξαν τρία τούρκικα πολεμικά. Πήγαν στα δικαστήρια οι δημογέροντες, γέμισαν οι φυλακές από πολίτες και έγιναν έρευνες στα σπίτια όπου βρέθηκε οπλισμός. Τότε καταργήθηκαν και τα προνόμια των Κυδωνιών οριστικά. Μερικοί, που δεν κατάλαβαν την κρίσιμη κατάσταση, βγήκαν να δουλέψουν στα χωράφια και ποτέ δεν ξαναγύρισαν. Πολλοί πέθαναν μέσα στις 60 ημέρες που κράτησε ο στρατιωτικός νόμος.

Λίγα χρόνια μετά, το 1914 ήταν χρόνος μεγάλης πείνας. Οι Τούρκοι από τα γύρω χωριά ασκούσαν πρωτοφανή τρομοκρατία, με λεηλασίες σε κτήματα, σπίτια και καταστήματα. Οι Αϊβαλιώτες περίμεναν πως η Ελλάδα θα έδινε σε όλους αυτούς μάθημα σκληρό. Στις 22 Νοεμβρίου 1915 όμως, στη δίνη του Α’ Παγκοσμίου Πολέμου, πάνω στο νησάκι Γυμνό, βρέθηκαν σαράντα αντάρτες κοντραμπατζήδες από Μοσχονήσια και Αϊβαλί, που θεωρήθηκαν κατάσκοποι του εχθρού για τους Τούρκους. Αυτό έγινε αφορμή για μεγάλη επίθεση σε βαθμό εξόντωσης των κατοίκων. Σκοτώθηκαν όλοι οι αντάρτες, πλην ενός. Ο Γερμανός στρατηγός φον Σάντερς, διέταξε τους Τούρκους, αφού ήταν επικεφαλής και στρατιωτικός σύμβουλός τους, να διώξουν τους Έλληνες μακριά από τα παράλια. Και αυτό έγινε.

Από το 1916, οι ευπορότεροι Κυδωνιάτες είχαν αρχίσει να καταφεύγουν στη Μυτιλήνη, που είχε ελευθερωθεί το 1912. Είχαν αρχίσει σταδιακά και οι διωγμοί των Ελλήνων σε Θράκη και Πόντο και τη Μικρά Ασία.

Τη Μεγάλη Εβδομάδα του 1917, ο Τούρκος στρατιωτικός διοικητής, παρουσία στρατού στην πόλη, έβγαλε διαταγή για τους Κυδωνιάτες να τραβηχτούν στο εσωτερικό της Ανατολίας για «λόγους ασφαλείας». Τη Μεγάλη Παρασκευή οι κάτοικοι άδειασαν το Αϊβαλί. Διατάχτηκαν να μείνουν μόνο ο μητροπολίτης[12]

12. Ο εθνομάρτυρας ιεράρχης Γρηγόριος Ωρολογάς διετέλεσε Μητροπολίτης Κυδωνιών (1908-1922). Σθεναρά αντιτάχθηκε στην προσπάθεια «οθωμανοποίησης» όλων των υπηκόων της Τουρκίας, η οποία συντελέστηκε με ένοπλη βία. Τούτο περίτρανα μαρτυρά η στάση του έναντι της πολιτικής του κινήματος των Νεότουρκων, κατά την περίοδο των αγρίων διωγμών που υπέστησαν οι κάτοικοι των Κυδωνιών. Το 1918 ο Γρηγόριος κατηγορήθηκε από τους Τούρκους για εσχάτη προδοσία, δικάστηκε δύο φορές στο Στρατοδικείο της Σμύρνης και φυλακίστηκε. Μετά την αποφυλάκισή του στις 16 Οκτωβρίου 1918 ο Γρηγόριος δέχθηκε εξοντωτικές πιέσεις από τον Ύπατο Αρμοστή στη Σμύρνη Αριστ. Στεργιάδη. Με αυτόν ήρθε σε σύγκρουση για να

Γρηγόριος Ωρολογάς και δέκα εξειδικευμένοι πολίτες που δούλευαν στα εργοστάσια. Οι εξόριστοι μετά από πολλές μέρες εξοντωτικής πορείας και βασανιστηρίων, πήραν εντολή να εγκατασταθούν στην Προύσα και το Αϊδίνι. Αρρώστιες, θάνατοι, πείνα, ξεπεσμός. Οι ελπίδες όμως, πως η Ελλάδα κάτι θα έκανε, ήταν τότε ακόμα ζωντανές. Οι εκτοπισμένοι γύρισαν στο Αϊβαλί το 1919, για να βρουν την πόλη τους λεηλατημένη, και γεμάτη κουρέλια, κυριολεκτικά, γιατί οι Τούρκοι έψαχναν σε στρώματα, παπλώματα και ντουλάπες για θησαυρούς.

Όταν το 1919 έφτασε ο ελληνικός στρατός στη Σμύρνη, ένα κλιμάκιο του Ερυθρού Σταυρού, έσπευσε στις Κυδωνίες που πανηγύριζαν. Οι καμπάνες χτυπούσαν, πολύτιμα χαλιά είχαν στρωθεί στους δρόμους για να πατήσουν οι γιατροί και οι νοσοκόμες και άσπρα σεντόνια είχαν απλωθεί στα μπαλκόνια για χαιρετισμό. Οι Κυδωνιάτες υποδέχονταν την Ελλάδα με ξέφρενο ενθουσιασμό, γιατί νόμισαν πως η ελευθερία θα ήταν παντοτινή[13]. Έπειτα, η κανονική ζωή ξανάρχισε σιγά-σιγά, παρόλες τις δυσκολίες που προξενούσε ο ύπατος αρμοστής Στεργιάδης, αλλά οι Κυδωνιάτες επιχειρηματίες και έμποροι που είχαν φύγει για τη Μυτιλήνη, δεν ξαναγύρισαν ποτέ στο Αϊβαλί.

Οι Κυδωνιάτες μάθαιναν πως ο ελληνικός στρατός προχωρούσε νικηφόρα προς την Άγκυρα, αλλά ήρθε το καλοκαίρι και τα ραγδαία κακά πολεμικά γεγονότα. Το οριστικό πλήγμα δόθηκε με την άτακτη υποχώρηση του ελληνικού στρατού, με τραγικές συνέπειες και για τις Κυδωνίες. Το Φεβρουάριο του 1922, το κλιμάκιο του Ερυθρού Σταυρού, καθώς και οι Έλληνες δημόσιοι υπάλληλοι στο Αϊβαλί, έλαβαν εντολή να φύγουν.

Μετά την αποχώρηση των ελληνικών πολιτικών και στρατιωτικών αρχών από τις Κυδωνίες, ο Μητροπολίτης Γρηγόριος σε σύσκεψη με τη δημογεροντία, εισηγήθηκε τη μεταφορά των κατοίκων των Κυδωνιών στη Μυτιλήνη, αλλά οι υποδείξεις του δεν έγιναν αποδεκτές. Στις 22 Αυγούστου 1922, άτακτος τουρκικός στρατός κατέσφαξε κοντά στην κωμόπολη Φράνελι του Αδραμυττηνού Κόλπου περίπου 4.000 Έλληνες[14].

Στις 29 Αυγούστου 1922 μπήκαν στην πόλη των Κυδωνιών τα πρώτα τουρκικά στρατιωτικά τμήματα, που ενισχύθηκαν στις 8 Σεπτεμβρίου. Οι άνδρες, από 18 έως 45 χρονών στάλθηκαν στα εξοντωτικά Τάγματα Εργασίας του εσωτερικού της Ανατολίας, και εκτελέστηκαν. Ελάχιστοι μόνο σώθηκαν. Την εμπειρία του στα Τάγματα Εργασίας περιέγραψε, στο βιβλίο του «Το Νούμερο 31328», ο Ηλίας Βενέζης, που μαζί με άλλους 3.000 Αϊβαλιώτες υποχρεώθηκε να υπηρετήσει σε αυτά για 14 μήνες, σε ηλικία 18 ετών. Ο Βενέζης ήταν ένας από τους 23 συμπατριώτες του που επιβίωσαν.

Ο υπόλοιπος πληθυσμός διατάχτηκε να εγκαταλείψει τα πάντα. Με ένα μπόγο στο χέρι, απ' όπου οι Τούρκοι, σαν λυσσασμένα σκυλιά, άρπαζαν κάθε πολύ-

---

αποχωρήσει από την επαρχία του. Όμως δεν απομακρύνθηκε [Αθανασίου Καλαμάτα «ΟΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙΣ ΚΥΔΩΝΙΩΝ ΚΑΙ ΜΟΣΧΟΝΗΣΙΩΝ (19ος αι. – 1922)»].

13. Από το βιβλίο της Άννας Παναγιωταρέα «Όταν οι αστοί έγιναν πρόσφυγες».

14. Από το άρθρο Αθανασίου Καλαμάτα «ΟΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙΣ ΚΥΔΩΝΙΩΝ ΚΑΙ ΜΟΣΧΟΝΗΣΙΩΝ (19ος αι. – 1922)».

τιμο. Γέροι, γυναίκες και παιδιά μπήκαν στα πλοία σωτηρίας και κατέπλευσαν στη Μυτιλήνη. Ο Μητροπολίτης Γρηγόριος[15] αρνήθηκε για άλλη μια φορά να αναχωρήσει και θανατώθηκε με φρικτό τρόπο, μαζί με δεκάδες άλλους ιερείς και προκρίτους των Κυδωνιών.

Η Πνευματική ζωή

Το 1922 στην πόλη των Κυδωνιών λειτουργούσαν έντεκα εκκλησίες ενοριακές, δύο εξωκλήσια, ένα μετόχι της μονής Ιβήρων, τρία κοιμητήρια και πολλοί ναΐσκοι, που γιόρταζαν με θεία λειτουργία ή και πανηγύρι την ημέρα του Αγίου τους. Επίσης λειτουργούσαν ένα γυμνάσιο, τρία αρρεναγωγεία και τέσσερα παρθεναγωγεία[16].

Τα φιλανθρωπικά ιδρύματα της πόλης περιλάμβαναν το νοσοκομείο, το γηροκομείο, το κοινοτικό ορφανοτροφείο και την Φιλόπτωχο Αδελφότητα Κυριών. Αξιόλογα ιδρύματα ήταν ακόμα το αγροκήπιο του γεωργικού συνδέσμου, το γυμναστήριο του γυμναστικού και ολυμπιακού ομίλου, η εμπορική λέσχη και ο σύνδεσμος εμποροϋπαλλήλων.

Οι έντεκα ενοριακές εκκλησίες, οι περισσότερες μονόκλιτης βασιλικής, ήταν:

- Ο Ταξιάρχης, ο παλαιότερος ναός. Τη λατρεία του Ταξιάρχη έφεραν μαζί τους οι Λέσβιοι. Το 1780, στον περίβολό του, αφού ο ναός είχε ανακαινιστεί και μεγαλώσει, ιδρύθηκε από τον Ιωάννη Οικονόμο «σχολείον της στοιχειώδους εκπαιδεύσεως» της Πάνω Χώρας. Σήμερα είναι μουσείο παιχνιδιών.
- Ο Αγιος Δημήτριος, στη γειτονιά των πλούσιων γαιοκτημόνων, χτίστηκε στα μέσα του 17ου αι., δεύτερος σε αρχαιότητα, μαζί με τον Αϊ Γιάννη. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του ήταν η επιβλητική στοά του έξω νάρθηκα, με επτά καμάρες σε κάθε πλευρά. Είχε σχολείο στον περίβολο. Τίποτα δεν υπάρχει πια. Μόνο η βρύση και γκρεμισμένα ντουβάρια ξεχωρίζουν εδώ κι εκεί[17].
- Ο Αι Γιάννης «στο Τσαρσί», δηλαδή στην Αγορά. Το παζάρι της Κυριακής γινόταν μπροστά στην εκκλησία, «τ' Άι Γιαννιού το Παζάρι». Από πέτρα του Σαρμουσάκ είναι το καμπαναριό, με το ρολόι που φαίνεται από όλες τις συνοικίες. Σήμερα είναι τζαμί.
- Η Κοίμηση της Θεοτόκου ή Μέση Παναγιά, η Μητρόπολη. Ήταν η τέταρτη παλαιότερη εκκλησία. Κι εδώ ο Οικονόμος ίδρυσε «σχολείον των κοινών γραμμάτων» ταυτόχρονα με τα δύο στον Ταξιάρχη και την Κάτω Παναγιά. Το 1923, πριν να φτάσουν ακόμα οι μουσουλμάνοι νέοι κάτοικοι του Αϊβαλιού, είχε γκρεμιστεί γιατί κάποιοι έψαχναν για θησαυρούς στα ντουβάρια της.

---

15. Ο Γρηγόριος παρά τους εξευτελισμούς που υφίστατο από τις τουρκικές αρχές, επισκεπτόταν συχνά και αγωνιζόταν να σώσει το ποίμνιο του. Όταν πληροφορήθηκε τη σφαγή του Μητροπολίτη Μοσχονησίων Αμβροσίου και των κατοίκων τους από τους Τούρκους, ο Γρηγόριος αγωνίστηκε υπεράνθρωπα για τη διάσωση του εναπομείναντος ελληνικού πληθυσμού (Από το άρθρο Αθανασίου Καλαμάτα «ΟΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙΣ ΚΥΔΩΝΙΩΝ ΚΑΙ ΜΟΣΧΟΝΗΣΙΩΝ (19ος αι. – 1922)».
16. Πηγή: https://www.paratiritis-news.gr/koinonia/i-iera-mitropolis-kydonion-2/
17. Πηγή: Στρατής Μπαλάσκας, Στο Νησί, https://www.stonisi.gr/post/12404/enas-ai-dhmhtrhs-sto-aivali-kapote

- Η Κάτω Παναγιά – Ζωοδόχος Πηγή. Είναι το πρώτο από τα έργα του Οικονόμου, μετά την εξασφάλιση των Προνομίων. Χτίστηκε παράλληλα με την Ελληνική Σχολή, το Νοσοκομείο και το Ορφανοτροφείο στον περίβολό της. Σήμερα είναι το Χαϊρεντίν πασά τζαμί.
- Ο Αγιος Γεώργιος, χτισμένος μαζί με το μητροπολιτικό μέγαρο, ήταν έδρα της Μητρόπολης Εφέσου μέχρι το 1908. Έως το 1922 φυλάσσονταν εκεί το λείψανο του νεομάρτυρα πολιούχου των Κυδωνιών Αγίου Γεωργίου του Χιοπολίτη και η ματωμένη πέτρα πάνω στην οποία τον αποκεφάλισαν. Σήμερα είναι τζαμί.
- Ο Αγιος Νικόλαος, πλούσια διακοσμημένος ναός στα ανατολικά της πόλης, υπήρχε από την εποχή του Οικονόμου. Αρχικά ήταν παρεκκλήσι στο μετόχι της Μονής Παντοκράτορος του Αγίου Όρους. Εκεί είχε γίνει αρχικά νεωκόρος ο Βενιαμίν ο Λέσβιος. Ο ναός έχει γκρεμιστεί.
- Η Εκκλησία του Αγίου Βασιλείου χτίστηκε ανάμεσα στον Ταξιάρχη και τον Άγιο Γεώργιο. Στο μεγάλο αυλόγυρό του προγραμματιζόταν η ανέγερση σχολείου. Πρόλαβε ο Διωγμός.
- Ο Προφήτης Ηλίας, το 1835, ήταν ο πρώτος ναός που χτίστηκε εκ θεμελίων στο λόφο με τους ανεμόμυλους. Τεράστια κυβερνητικά κτίρια βρίσκονται σήμερα στον τόπο που έστεκε πριν ο ναός.
- Ο Αγιος Χαράλαμπος, όπου συνυπήρχαν το Νοσοκομείο, το Γηροκομείο και το παρεκκλήσι της Ευαγγελίστριας, με την παλιά θαυματουργή εικόνα και τη νεότερη «Φανερωμένη» που βρέθηκε το 1852. Τα έσοδα των ναών ενίσχυαν το Νοσοκομείο[18]. Ο ναός δεν υπάρχει πια.
- Η Αγία Τριάδα, χτίστηκε το 1846 στις παρυφές της πόλης για τις ανάγκες της ενδέκατης ενορίας. Κάποιες εικόνες του Τέμπλου της Αγίας Τριάδας σώθηκαν και βρίσκονται στον Άγιο Νικόλαο της Επάνω Σκάλας στη Μυτιλήνη. Ο ναός μετά το '22 είχε γίνει αποθήκη καπνού. Υπάρχουν πληροφορίες ότι επισκευάζεται.

Ένα χρόνο μετά το Διωγμό των Ελλήνων, το 1923, με την «ανταλλαγή των πληθυσμών» που βασίστηκε στη θρησκευτική ταυτότητα, στις Κυδωνίες ήρθαν να κατοικήσουν οι Τούρκοι από Λέσβο, Κρήτη και Μακεδονία. Το ότι οι μουσουλμάνοι έποικοι δεν σεβάστηκαν τους ναούς, που οι Κυδωνιάτες με μεγάλη ευλάβεια και θρησκευτικό ζήλο έχτισαν και στόλισαν μέσα στην πολύχρονη πορεία τους στα χώματα της Μικράς Ασίας, λίγη εντύπωση πια κάνει. Σημαντικό γεγονός όμως είναι ότι το 2007 στο λιμάνι του Αϊβαλιού έγινε για πρώτη φορά μετά το 1922 τελετή Αγιασμού των Υδάτων κατά την ημέρα των Θεοφανίων. Επίσης τον Νοέμβριο του 2012 ενθρονίσθηκε ο Μητροπολίτης Κυδωνιών Αθηναγόρας Χρυσάνης, ο πρώτος Μητροπολίτης στο Αϊβαλί μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή.

18. Οι ιερείς του είχαν το προνόμιο με την εικόνα της Παναγίας να τελούν αγιασμούς και παρακλήσεις σε όλες τις ενορίες. Στους πόρους του Νοσοκομείου περιλαμβάνονταν και τα έσοδα από τα λατομεία Σαρμουσάκ, που με την κόκκινη πέτρα του χτίστηκε το Αϊβαλί και η Λέσβος.

Η διαδρομή, η πρώτη εγκατάσταση και οι απόγονοι της γ΄ γενιάς[19]

Το 1922 οι πρόσφυγες από την περιοχή των Κυδωνιών πέρασαν στη Μυτιλήνη. Οι περισσότεροι αστοί - μεγαλοκτηματίες, επιχειρηματίες, επιστήμονες, επαγγελματίες -έχοντας υπόψη τους τα ιστορικά προηγούμενα του 1821 και του 1917, είχαν ελπίσει ότι θα ξαναγύριζαν στην πατρίδα τους και έμειναν αρχικά στο νησί. Από το δεύτερο όμως χρόνο κατάλαβαν ότι η διεθνής κοινότητα δεν ήταν διατεθειμένη να βοηθήσει και το ενδεχόμενο επιστροφής τους δεν ήταν πια εφικτό. Τότε άρχισαν να φεύγουν για να εγκατασταθούν στα πιο μεγάλα αστικά κέντρα. Οι πιο πολλοί κατέληξαν στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη. Στη Μυτιλήνη έμειναν κυρίως οι εργάτες και οι μικροαστοί, που βρήκαν γρήγορα δουλειά, προσφέροντας φτηνά και εξειδικευμένα χέρια. Μερικοί άνοιξαν μικρές επιχειρήσεις, ανάλογες με εκείνες που είχαν στο Αϊβαλί. Ήξεραν καλά την τέχνη της ελιάς. Έκαναν και εργοστάσια αϊβαλιώτικα. Έως το 1925, όσοι έμειναν στη Μυτιλήνη ή στην περιφέρεια, απέκτησαν σχετική οικονομική αυτάρκεια. Στη Λέσβο και στην Αττική, περιοχή Αιγάλεω, δημιούργησαν συνοικισμούς με το όνομα «Νέες Κυδωνίες». Πολλοί Αϊβαλιώτες έφυγαν και από την Ελλάδα. Διακρίθηκαν παντού, σε όλους τους τομείς, επιστήμες, τέχνες, πολιτική, πολιτισμό.

Στη Λογοτεχνία, στο μεσουράνημα της περίφημης Γενιάς του ‘30, και την άνθιση της «Λεσβιακής Άνοιξης», οι Αϊβαλιώτες, έδωσαν ηχηρό το «παρών» με τη δική τους συμβολή. Από τους πιο γνωστούς νεοέλληνες πεζογράφους ο Ηλίας Βενέζης, έγινε ο ραψωδός της προσφυγιάς και του ξεριζωμού, της ανθρωπιάς, της καρτερίας και της πίστης με την τριλογία του «Το Νούμερο 31328», «Γαλήνη» και «Αιολική Γη». Άλλος γνωστός Αϊβαλιώτης ο Φώτης Κόντογλου, μοιρασμένος ανάμεσα στον χρωστήρα και τη γραφίδα, προσηλώθηκε σε ό,τι θεώρησε καθαρά ελληνικό, από την παράδοση του Βυζαντίου και της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Οι Αϊβαλιώτες πρόσφυγες διατήρησαν σε κάποιο βαθμό την κοινωνική τους διαίρεση σε τάξεις, που είχαν και στο Αϊβαλί. Πολλά κορίτσια των μεγάλων σπιτιών, της Επάνω Συνοικίας, προτιμούσαν να μην παντρευτούν παρά να πάρουν σύζυγο κατώτερης τάξης. Ο διαχωρισμός ήταν και ο κύριος λόγος που άργησαν να συσπειρωθούν σε σύλλογο, ώστε να προωθηθούν τα προσφυγικά τους θέματα. Έτσι η «Ένωση Κυδωνιατών» ιδρύθηκε τριάντα χρόνια μετά το Διωγμό. Υπήρξαν επιτυχημένες ενέργειες της Ένωσης, όπως η έκδοση της εφημερίδας «Αιολικός Κήρυξ», που αργότερα έγινε περιοδικό ο «Κυδωνιατικός Αστήρ» και η ίδρυση του οικισμού «Νέα Αιολίς». Ο σύλλογος όμως, δεν είναι πλέον ενεργός.

Τον τελευταίο καιρό γίνεται προσπάθεια, από απογόνους Αϊβαλιωτών, της τρίτης κυρίως γενιάς, να δημιουργηθεί σύλλογος των απανταχού «εχόντων την καταγωγή». Η Ιστορία των εκατό χρόνων μετά το Διωγμό έδειξε πως η πρώτη γενιά ήθελε να ξεχάσει, η δεύτερη θέλησε να δημιουργήσει και να προβληθεί. Η τρίτη γενιά υπερήφανη για την καταγωγή της, ζητά τώρα να μάθει, επιδιώκοντας να μη λησμονηθεί η «Αλησμόνητη» Αιολική Πατρίδα.

19. Από το βιβλίο του Δημήτρη Ψαρρού «Το Αϊβαλί και η Μικρασιατική Αιολίδα» (σ. 482-483).

Βιβλιογραφία:

- Καλαμάτας Α., «Οι Μητροπόλεις Κυδωνιών & Μοσχονησίων ($19^{ος}$ αι. –1922)»,13/9/2015 - https://blogs.sch.gr/akalamatas/2015/09/13/oi-mitropoleis-kydonion-kai-moschonis/
- Καραμπλιάς Ι., «Ιστορία των Κυδωνιών», Τυπογραφείον Γερ. Σ. Χρήστου & Υιός, Αθήνα, 1949
- Κόντογλου Φ., «Το Αϊβαλί η Πατρίδα μου», Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 2019
- Μπαλάσκας Σ., Στο Νησί, 25/10/2020 https://www.stonisi.gr/post/12404/enas-ai-dhmhtrhs-sto-aivali-kapote
- Παναγιωταρέα Α.,«Όταν οι αστοί έγιναν πρόσφυγες», Κυδωνιάτες αστοί και πρόσφυγες, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1994
- Σιδηράς Ι., Μητρόπολη Κυδωνιών, Παρατηρητής της Θράκης, 10/8/2016, https://www.paratiritis-news.gr/koinonia/i-iera-mitropolis-kydonion-2/
- Σύλλογος Μικρασιατών Σκάλας Λουτρών Λέσβου «Το Δελφίνι», Ημερολόγιο 2012
- Ψαρρός Δ., «Το Αϊβαλί και η Μικρασιατική Αιολίδα», Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2017

Ειρήνη Π. Βεκρή

Γεννήθηκε στη Μυτιλήνη, τρίτη γενιά Μικρασιατών προσφύγων. Σπούδασε Μηχανικός Παραγωγής, ασχολήθηκε με την Πληροφορική και φοιτά στο Μεταπτυχιακό Τμήμα Νεοελληνικής Ιστορίας του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Έχει διακριθεί σε λογοτεχνικούς διαγωνισμούς. Πρόσφατα, το 2017 από το ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. και το 2019 από τον Πολιτιστικό Οργανισμό «Culture4all-Πολιτισμός για Όλους» σε συνεργασία με την «Εθνική Εταιρία Ελλήνων Λογοτεχνών». Έχει εκδώσει τα μυθιστορήματα «Ουρανία - Χίλια Μύρια Κύματα Μακριά», «Δήλος, 88 π.Χ.», «Ο Ανθρωπος που έκανε τις Κυδωνίες ν' ανθίσουν» και «Η αμεριμνησία των μελτεμιών της Μόριας». Έχει συμμετάσχει επίσης σε ομαδικές εκδόσεις και λογοτεχνικά περιοδικά με διηγήματα και άρθρα.

Αϊβαλί

ΑΪΔΙΝΙ

Κυριακή Μαθιώτη

Οι αρχαίες Τράλλεις και οι διαδοχικές κατακτήσεις

Οι Αρχαίες Τράλλεις(σημερινό Αϊδίνι) ήταν μια οχυρωμένη ακρόπολη στις πλαγιές της καταπράσινης Μεσογίδας, που καθρεφτίζονταν στα γαλήνια νερά του ποταμού Μαιάνδρου και βρισκόταν στα ευρύτερα όρια της περιοχής της Λυδίας. Πήρε την ονομασία Τράλλεις από τους Αργείους και Θράκες Τραλλιανούς, που πιστεύεται ότι την αποίκησαν τους προχριστιανικούς χρόνους. Οι Τραλλιανοί εκτίμησαν την φυσική της οχύρωση, την ευφορία του εδάφους της και το γεγονός ότι αποτελούσε σταυροδρόμι των εμπορικών καραβανιών, προερχόμενα από τις μακρινές πολιτείες της Μικράς Ασίας. Ο γεωγράφος Στράβωνας(64π.Χ.-24μ.Χ.) μας πληροφορεί πως: «...συνοικείται δε καλώς ει τις άλλη των κατά την Ασίαν υπο ευπόρων ανθρώπων, και αεί τινές εξ αυτής εισίν οι πρωτεύοντες κατά την επαρχίαν, ους Ασιάρχας καλούσιν». Οι Θράκες πολεμιστές ήσαν βάρβαροι, αιμοβόροι και ατίθασοι. Εργάζονταν ως μισθοφόροι ή εκτελεστές. Οι «Ασιάρχας καλούσιν» ήταν αυτοί που αρχόντευαν στις Τράλλεις κι όταν χρειαζόταν μίσθωναν τους πολεμιστές, οι οποίοι είχαν τη φήμη των δεινών ιππέων.

Το 333π.Χ. οι Τράλλεις παραδόθηκαν εκούσια στον Μέγα Αλέξανδρο, ο οποίος εγκατέστησε ένα καθεστώς ιδιότυπης αυτονομίας. Από τον Διόδωρο μαθαίνουμε άλλωστε πως ο Μακεδόνας στρατηλάτης κατά την εκστρατεία του καθιστούσε τις ελληνικές πόλεις της Μικράς Ασίας που κατελάμβανε «αυτονόμους και αφορολογήτους». Κι ο Αρριανός επιβεβαιώνει ότι «ελευθέρους είναι αφήκεν».

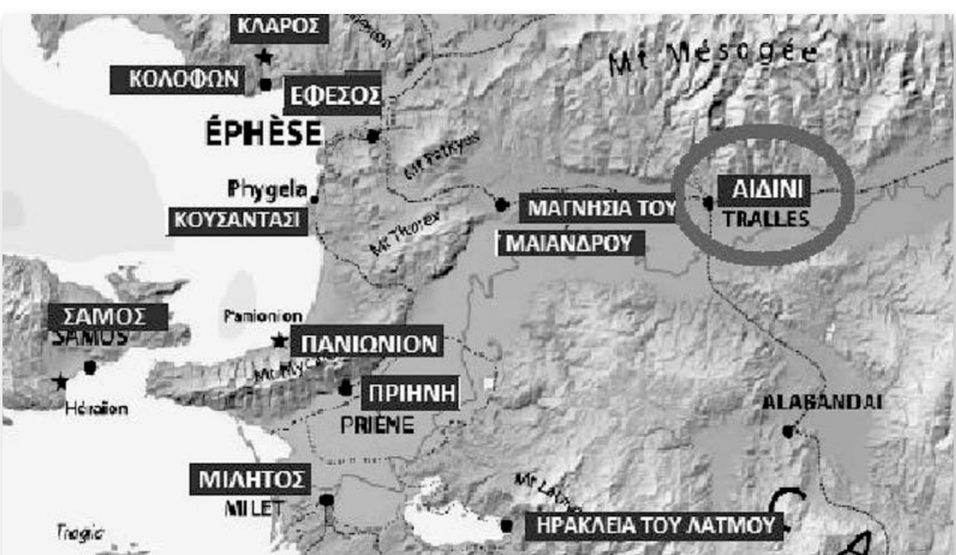
Οι Τράλλεις ονομάστηκαν Σελεύκεια, πριν ακόμη ο Πτολεμαίος Κεραυνός δολοφονήσει τον Σέλευκο Α΄ Νικάτορα και στείλει το πτώμα του στον Φιλέταιρο που το ζήτησε «δίνοντας πολλά χρήματα» κατά τον Αππιανό. Δεν ξέρουμε αν οι Τράλλεις μετονομάστηκαν από Σελεύκεια, Αντιόχεια, από το «βασιλόπουλο παιδί», τον Αντίοχο Α΄. Εκείνο που είναι βέβαιο, είναι ότι ανάμεσα στη δολοφονία του Σέλευκου και τον αποτρόπαιο θάνατο του Αντίοχου ΙΓ΄, ήταν η Αντιόχεια, που το 241π.Χ. ο Άτταλος ιδρύοντας το ανεξάρτητο Βασίλειο της Περγάμου, έχτισε εκεί ένα πολυτελές ανάκτορο, του οποίου λίγα ίχνη διασώθηκαν.

Οι Τράλλεις επανιδρύθηκαν μετά από έναν καταστροφικό σεισμό και πήραν την ονομασία Καισάρεια από τον αυτοκράτορα Αύγουστο. Ο Ιουβενάλης μέσα από την σάτιρά του την χαρακτηρίζει «επαρχιακή και μεμονωμένη». Ωστόσο γνωρίζουμε πως ο Καίσαρας φάνηκε υπομονετικός με το να την χτίζει ολοένα, κάθε που «χτυπούσε» ο εγκέλαδος, ο Αύγουστος με τον αλτρουισμό και την πυγμή του αλάφρωνε το οικονομικό της «χρέος» προς τη Ρώμη, ο Βεσπασιανός άνοιξε τους ορίζοντές της στο κυνήγι του μερκαντιλισμού κι ο Αδριανός φρόντισε για την λάμψη της.

Επί Βυζαντινής Αυτοκρατορίας οι Τράλλεις συγκαταλέγονταν ανάμεσα στις 43 πόλεις της επαρχίας της Ασίας και διοικούνταν από ανθύπατο. Ήταν δε, έδρα επισκόπου υπό τον Μητροπολίτη Εφέσου. Απο τις κυριότερες φυσιογνωμίες των Τράλλεων ήταν κι ο Ανθέμιος, ο αρχιτέκτονας του ναού της Αγίας Σοφίας. Κατα-

γόταν από οικογένεια επιστημόνων: ο πατέρας του Στέφανος και οι δύο αδερφοί του Αλέξανδρος και Διόσκορος, ήταν αξιόλογοι γιατροί, ο τρίτος αδερφός Μητρόδωρος ήταν γραμματικός κι ο τελευταίος, ο Ολύμπιος, ταλαντούχος νομικός.

Οι Τράλλεις κυριεύθηκαν μετά την ξακουστή νίκη στο Μαντζικέρτ, γνωρίζοντας την ωμότητα και τη νερώνεια συμπεριφορά των κατακτητών. Την καταπίεση και τον εξαναγκασμό των Τραλλιανών από τους Σελτζούκους Τούρκους, έδιωξε, όχι όμως για πολύ, ο Μανουήλ Α΄ Κομνηνός .Το 1278 ο Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος, τέθηκε επικεφαλής του βυζαντινού στρατού και κατάφερε να τρέψει σε φυγή τους μουσουλμάνους από την κοιλάδα του Μαιάνδρου. Οι Τράλλεις ανοικοδομήθηκαν εξ αιτίας των σεισμών και των καταστροφών από τους Τούρκους και ονομάστηκαν Ανδρονικόπολις ή Παλαιολογόπολις. Γρήγορα αποικήθηκαν κι ενδυναμώθηκαν. Βέβαια, μια πόλη που συχνά ήταν συντρίμμια από τους σεισμούς και τουρκικά ασκέρια την λεηλατούσαν και την ερήμωναν, δεν ήταν εύκολο να ορθοποδήσει. Δεν πέρασαν καλά-καλά δυο χρόνια κι οι Τούρκοι γοργοχαζιρεύγονταν να την πάρουν. Βιράνι είχε γίνει. Το 1280 οι Σελτζούκοι την ονόμασαν Γκιουζέλ Χισάρ (Ωραιόκαστρο). Με τον καιρό άρχισε να εγκαταλείπεται και να χτίζεται με γοργό ρυθμό και την χρησιμοποίηση πολλών από τα ερείπιά της, μια καινούργια πόλη, όχι μακρύτερα από 2χλμ. Καθώς διαλυόταν σιγά-σιγά το σελτζουκικό κράτος από τους Μογγόλους, ο σουλτάνος του Ικονίου έδωσε το Ωραιόκαστρο σαν φέουδο στον Αϊντίν-ογλού Μεχμέτ μπέη. Κι αυτός ήξερε τι έκανε ιδρύοντας το εμιράτο σ' αυτήν την εύφορη κοιλάδα, κάτι του έλεγε ότι το φυσικό σταυροδρόμι θα ευνοούσε πολύ στην εμπορική και πολιτική ανάπτυξη της Α. Μεσογείου. Με το πέρασμα των χρόνων, οι Οθωμανοί αντιλήφθηκαν την προνομιούχα θέση του εμιράτου-το οποίο πήρε την ονομασία Αϊδίνι- που εξασφάλιζε όλα τα αγαθά στους ηγεμόνες του και σκέφτηκαν πως αν περνούσε στην κατοχή τους θα τους βοηθούσε σημαντι-

Χάρτης Αϊδινίου

κά στην μεγαλομανία τους. Έτσι, το 1390 ο σουλτάνος Βαγιαζήτ Α΄ προσάρτησε τα εμιράτα του Αϊδινίου και του Σαρουχάν στο Οθωμανικό κράτος. Ήρθε ο καιρός όμως που το υπόλοιπο κατακτητικό του πρόγραμμα θα έμενε ανεκτέλεστο: ήταν το κρίσιμο τέλος του 14ου αιώνα. Ο Βαγιαζήτ Α΄ Κεραυνός, δεν θα έλεγε ποτέ «χος γκελντίν» στην καινούργια εκατονταετία που θα τον έφερνε αντιμέτωπο με τον περιλάλητο Τιμούρ Λενκ (Ταμερλάνο). Ο τελευταίος λεηλάτησε το Αϊδίνι αφήνοντας πίσω του μόνο χώμα και καπνιά. Το 1425 το κατείχαν πάλι οι Οθωμανοί Τούρκοι.

Το Σαντσάκι Αϊδινίου, Φυλές-Κάτοικοι

Στα μέσα του 19ου αιώνα το σαντζάκι(περιφέρεια) Αϊδινίου αριθμούσε 12.000 σπίτια. Αυτό οριζόταν βόρεια από τα σαντζάκια Σμύρνης και Σαρουχάν(Μαγνησίας), ανατολικά από το σαντζάκι του Δενιζλή, νότια από το σαντζάκι του Μεντεσέ και δυτικά από το Αιγαίο πέλαγος. Ήταν απλωμένο στο μεγαλύτερο μέρος της κοιλάδας του Μαιάνδρου, καλύπτοντας μια επιφάνεια 7.604τ.χλμ.,από την οποία, τα 2.400τ.χλμ. ήταν σπαρμένη γη, τα 850τ.χλμ. βοσκοτόπια ,τα 3.880τ. χλμ. βουνά και τα 524τ.χλμ. λόγγοι. Όλα μαζί και τα πέντε σαντζάκια, απαρτίζανε το βιλαέτι Σμύρνης, που είχε εμβαδόν 55.900τ.χλμ. και περιλάμβανε 39 υποδιοικήσεις(καζάδες) με 49 δήμους και 2.822 χωριά. Ο πληθυσμός του βιλαετίου που έφτανε τα 1.400.500 κατοίκους, κατανέμονταν ως εξής: Έλληνες ορθόδοξοι 676.000,Έλληνες καθολικοί 15.000,Κρήτες(μουσουλμάνοι) 32.326, Ζεϊμπέκες 39.800, Πομάκοι 20.329, Γιουρούκοι (Βιθυνοί, Μυσοί, Λυκίοι κλπ) 96.825, Κιρκάσιοι 25.000, Δερβίσες 9.025, Αθίγγανοι 3.846, Αρμένιοι 18.328, Πέρσες 6.051, Βόσνιοι 20.462, διάφοροι διαμαρτυρόμενοι 3.405, διάφοροι καθολικοί 6.240, Τούρκοι και Οθωμανοί 378.769, Τάταροι 12.090 και Εβραίοι 36.834.

Διοικητικά το σαντζάκι Αϊδινίου ήταν διαιρεμένο σε πέντε καζάδες (στον καθένα απ' αυτούς προΐστατο ο Καϊμακάμης) και εννιά ναχιέδες(δήμους). Αριθμούσε δε 150 χωριά που ήταν:1) Καζάς Αϊδινίου με 4 δήμους(Ινέ-ιμπάτ, Σαμπουντζέ ,Κιόσκι και Καράϊτ) και 158 χωριά.2) Καζάς Σωκίων(Σεβκέ) με 54 χωριά.3) Καζάς Τσίνας,με έδρα το Κιρ-οβά και 92 χωριά.4) Καζάς Μποζδογάν, με το δήμο Γενή-παζάρ και 53 χωριά και 5) Καζάς Ναζλίου ,με τους δήμους Κουγιουτζάκ, Ακτιέ, Σουλτάν-Χισάρ, Καρασού και 93 χωριά.

Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης οι εκκλησιαστικοί κατάλογοι αναφέρουν δύο επισκοπές υπό τον Μητροπολίτη Εφέσου: 1)Ηλιουπόλεως και Θυριατείδων και 2) Κρήνης και Αναίων. Η επαρχία του Αϊδινίου υπαγόταν στον Μητροπολίτη Ηλιουπόλεως που είχε έδρα την ομώνυμη πόλη. Πρώτος Μητροπολίτης του Αϊδινίου ήταν ο Ταράσιος Βασιλείου από την Χριστούπολη που ανέλαβε καθήκοντα από τις 19 Φεβρουαρίου 1877 μέχρι τον Αύγουστο του 1910. Ο Μητροπολίτης Ηλιουπόλεως αναγνωριζότανε ως υπέρτιμος και έξαρχος της Λυδίας και όλης της Καρίας και μαζί με το Αϊδίνι είχε και άλλες τρεις πόλεις, το Ναζλί, το Κιρκιντζέ και την Αλικαρνασσό.

Από παλιές στατιστικές μαθαίνουμε ότι ο γενικός πληθυσμός του σαντζακίου Αϊδίνιου ανέρχονταν στους 205.577 κατοίκους, από τους οποίους (κατά τους Τούρκους) οι 185.000 ήταν μουσουλμάνοι, 16.907 Έλληνες, 634 Αρμένιοι

και 2.024 Εβραίοι. Όπως υποστήριξαν πολλοί, η αναλογία του πληθυσμού από τους Τούρκους ήταν λαθεμένη για λόγους σκοπιμότητας.

Πολλοί λίγοι κάτοικοι του σαντζακίου Αϊδινίου ήταν Τούρκοι με γνήσια τουρκική ή τουρκομογγολική καταγωγή. Το περισσότερο μουσουλμανικό στοιχείο αποτελούσαν διάφορες φυλές: Γιουρούκοι, Ερυθίνοι (Κιζηλμπάσηδες-με φρυγοπελασγική καταγωγή), Κιρκάσιοι (Τσερκέζοι-βουνίσιοι, απόμακροι, μ’ ένα μείγμα μουσουλμανισμού και χριστιανισμού στις θρησκευτικές τους δοξασίες), Δερβίσες(προέρχονταν από Έλληνες αιρετικούς, Νεστοριανούς, Νικολιανούς κ.α. και δέχτηκαν τον ισλαμισμό δίχως όμως να εκτουρκισθούν), Ζεϊμπέκες (εξισλαμισθέντες Θράκες, που την εποχή των δερεβέηδων αποτελούσαν το κύριο σώμα του άτακτου στρατού τους), Μπεκτασήδες(παρακλάδι των Δερβισών με τα περισσότερα φανερά αντιτουρκικά αισθήματα, ανήκαν σε χριστιανική αίρεση, πιθανον των Ευνομιανών [τουρκ. λέξη μπεκτάς=εύνομος] και σε συνεργασία με άλλους Δερβίσες έκαμναν διαδοχικές επαναστάσεις), Τσομακλήδες ή ροπαλοφόροι, Πομάκοι (ορεσίβιοι, εξισλαμισθέντες Θράκες που έκαμναν αγροτικές δουλειές ζώντας κοντά στους Κιρκασίους), Κρήτες(μουσουλμάνοι Έλληνες που ασχολούνταν με την γεωργία, πολλοί εξ αυτών δούλευαν σαν λεμβούχοι στη Σμύρνη και στις άλλες παράλιες πόλεις της Μικράς Ασίας). Σκορπισμένοι και μετρημένοι ήταν οι Λύκιοι τουρκοφανείς, οι Πισίδες,οι Λυκάονες, οι Πάμφυλοι, οι Ίσαυροι, οι Γαλλογραικοί, οι Τροκμηνοί,οι Βιθυνοί τουρκοφανείς, οι Μεσοχαλδινοί, οι Ανσαρίτες, οι Αλβανοί, οι Κούρδοι ,οι Αθίγγανοι κ.α.

Οι Έλληνες, είτε ήταν ορθόδοξοι, είτε καθολικοί, είτε διαμαρτυρόμενοι, ήταν αυτοί που κυριαρχούσαν αριθμητικά και είχαν συγκεντρώσει όλο τον πλούτο στα χέρια τους. Κατόπιν έρχονταν οι Εβραίοι και οι Αρμένιοι(Γρηγοριανοί, Δυτικοί, Διαμαρτυρόμενοι) .Οι πρώτοι είχαν μία συναγωγή στο Αϊδίνι και τρία σχολεία που τα συντηρούσε η Παγκόσμια Ισραηλιτική Ένωση και εκκλησιαστικά εξαρτώντο από τον αρχιραβίνο της Ιωνικής μητροπόλεως. Οι δεύτεροι διέθεταν έναν ναό στο Αϊδίνι και δύο σχολεία, ένα αρρένων κι ένα θηλέων, ενώ οι Γρηγοριανοί είχαν έναν ναό και δύο παρεκκλήσια και εκκλησιαστικά εξαρτώντο από την αρχιεπισκοπή της Σμύρνης. Ελάχιστοι ήταν οι ξένοι: Άγγλοι ,Γάλλοι, Ιταλοί, Αυστριακοί, Ολλανδοί, Γερμανοί κ.α .Εγκατεστημένοι μέσα στις πόλεις και τις κωμοπόλεις, ασχολούνταν κυρίως με το εμπόριο, στο οποίο διέπρεπαν και με διάφορα επικερδή επαγγέλματα. Μέσα στην πόλη του Αϊδινίου υπήρχε παρθεναγωγείο που το συντηρούσαν Γαλλίδες αδελφές του Saint Vincent de Paul και στο οποίο κορίτσια όλων των κοινοτήτων διδάσκονταν την γαλλική γλώσσα.

Στον τουρκικό συνοικισμό του Αϊδινίου, που βρισκόταν αντίκρυ από τον αρμενικό, υπήρχαν 14 τζαμιά με μιναρέδες, πολλοί, μικρότεροι ευκτήριοι οίκοι που οι μουσουλμάνοι τους ονόμαζαν μεσιζίτια, 3 τεκέδες και ένας μεντρεσές (μουσουλμανικό ιεροδιδασκαλείο), ακόμη 21 σχολές, στις οποίες ένα γυμνάσιο τουρκικό, πανδοχεία (χάνια), εστιατόρια ,λουτρώνες κ.α. Πριν την μικρασιατική καταστροφή, οι σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων θα μπορούσαν να θεωρηθούν καλές. Πολλοί Τούρκοι δούλευαν στις φάμπρικες των Ελλήνων για να τα βγάλουν πέρα. Δεν ήταν τόσο δραστήριοι για να πάρουν τα σκήπτρα από τους Έλληνες. Μόνο ο διοικητικός τομέας τους έμενε. Τους Τούρκους τους χαρακτήριζε πολύ η

παροιμία τους: του χότζα η μια του χούφτα στο φαΐ η άλλη στο άρπαγμα, αν και αυτό δεν ήταν αποκλειστικό χούι του τούρκου ιεροδιδάσκαλου, αλλά γενικά, όλων όσους είχε σε υψηλές θέσεις το Διβάνιο (Οθωμανική κυβέρνηση).

Στην ελληνική κοινότητα του Αϊδινίου, ο πρόεδρος της Δημογεροντίας, από πλευράς ιεραρχίας, ερχόταν δεύτερος μετά τον Τούρκο δήμαρχο. Οι δημογέροντες είχαν διοικητική, δικαστική και εν μέρει εκτελεστική εξουσία. Ήταν αυτοί που φρόντιζαν για όλα: από την τήρηση του πιο μικρού εθίμου, μέχρι την εποπτεία των πνευματικών ιδρυμάτων. Αν κάποιος Έλληνας είχε δικαστικό πρόβλημα, δεν κατέφευγε στον καδή της πόλης αλλά στην Δημογεροντία, η οποία είχε υψηλό το αίσθημα της ευθυκρισίας.

Πνευματική Κίνηση

Το 1910 το Αϊδίνι διέθετε:1)Τετρατάξιο δημοτικό σχολείο, 2)Τριτάξια ελληνική σχολή με μία τάξη γυμνασίου 60 μαθητών, 3)Παρθεναγωγείο πεντατάξιο και 4)Νηπιαγωγείο με 130 νήπια. Οι δάσκαλοι όλων των βαθμίδων ήταν 14 και οι δαπάνες για την λειτουργία των σχολείων άγγιζαν τις 800 λίρες Τουρκίας. Στους 11 ελληνικούς οικισμούς ή γιουνανοχώρια (όπως τα αποκαλούσαν οι Τούρκοι) γύρω από το Αϊδίνι, οι Έλληνες είχαν μικτά δημοτικά σχολεία. Από τους σημαντικότερους αυτούς οικισμούς ήταν το Κιόσκι,το Καραολάριο, η Τσίνα και το Ομορλού.

Το Πατριαρχείο, το 1908 (έτος ίδρυσης του Νεοτουρκικού Κομιτάτου «Ένωσις και Πρόοδος»), αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα που αφορούσαν τον τομέα της Εκπαίδευσης. Οι σοβινιστές Τούρκοι σκόπευαν να αποκολλήσουν τα ελληνικά σχολεία από την δικαιοδοσία του Πατριαρχείου και να τα υπαγάγουν στη Διεύθυνση του Υπουργείου Παιδείας. Ήθελαν να τα ελέγχουν όσο πιο πολύ γίνεται. Προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να είναι οι σκληροί και αδίστακτοι σαμποτέρς της διαιώνισης των ελληνικών γραμμάτων. Ήταν αυτοί που το 1911 ζητούσαν από τον Μητροπολίτη Χρυσόστομο να εξαφανιστούν από τα ελληνικά σχολεία οι γεωγραφικοί χάρτες που έφεραν τις εικόνες του βασιλιά και του διαδόχου της Ελλάδας. Ήταν αυτοί που προσήγαγαν σε δίκη δασκάλους ελληνικής υπηκοότητας, αφού είχαν απαγορεύσει την είσοδό τους στην Τουρκία, στοχεύοντας στην στάσιμη πρόοδο των σχολείων. Ήταν αυτοί που κατέστρεφαν ελληνικά σχολεία γιατί στη θέση τους ήθελαν δρόμους και πλατείες. Οι Έλληνες με τον Μητροπολίτη Χρυσόστομο έκαναν ότι μπορούσαν για να μην απορροφηθούν τα ελληνικά σχολεία από τον εθνικιστικό ανεμορούφουλα των Νεότουρκων.

Σημαντικό ρόλο σ’ ότι είχε σχέση με την πνευματική ανάπτυξη του ελληνισμού της Μικράς Ασίας, έπαιξε ο σύλλογος Μικρασιατών «Ανατολή», που ιδρύθηκε στην Αθήνα το 1891.

Η ελληνική κοινότητα του Αϊδινίου, πέρα από τα σχολεία που διέθετε και το νοσοκομείο των 16 κλινών, είχε φιλεκπαιδευτική και φιλανθρωπική αδελφότητα που συντηρούσε τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, όπως και τον φιλολογικό σύλλογο «Μέλισσα», με βιβλιοθήκη και φιλαρμονική εταιρεία. Υπήρχαν και δύο ναοί, του Αγίου Χαραλάμπους και του Αγίου Γεωργίου. Σε ολόκληρο το βιλαέτι Αϊδινίου, οι Έλληνες που είχαν κερδοφόρες επιχειρήσεις ,θεωρούσαν καθήκον

τους να κάνουνε φιλανθρωπίες, να δίνουνε αξιόλογα χρηματικά ποσά σε συλλόγους και λέσχες που αναλαμβάνανε τα έξοδα των πνευματικών ιδρυμάτων τους και γενικά, συμβάλλανε υλικά σε ποικίλα πολιτιστικά έργα.

Παραγωγή-Εμπόριο-Βιομηχανία

Οι κάτοικοι του Αϊδινίου έσπερναν τα κτήματά τους με προϊόντα που εύκολα ευδοκιμούσαν στην γόνιμη κοιλάδα του Μαιάνδρου: σιτάρι, κριθάρι, βρώμη, κεχρί, σουσάμι, βαμβάκι, ελιές, αμπέλια, καπνά, σύκα και λεμόνια. Ανάμεσα στα πολλά και σημαντικά γεωργικά προϊόντα που παρήγαγε το Αϊδίνι, ήταν και η γλυκόρριζα, την οποία εκμεταλλεύονταν, μονοπωλιακά σχεδόν, μια αγγλική εταιρεία, η οποία είχε υπογράψει μακροπρόθεσμα συμβόλαια με τους γαιοκτήμονες.

Στο βιλαέτι Αϊδινίου υπήρχαν αρκετά εργοστάσια κατεργασίας σύκων που απασχολούσαν πολλούς εργάτες. Τα ξακουστά «μπαρντατζίκια» σύκα, δεν άφησαν αδιάφορους ούτε τους Έλληνες εμπόρους ,ούτε τους Ολλανδούς. Όσο για το εμπόριο της ξανθιάς σταφίδας, έπαιρνε κι έδινε, πλουτίζοντας όσους καταγίνονταν μ 'αυτό. Σ' όλο το νομό υπήρχαν και πολλά καπνεργοστάσια. Στις όχθες του Εύδωνα (παραπόταμος του Μαιάνδρου), υπήρχαν αρκετά βυρσοδεψεία. Στα δερματουργεία κατασκευάζονταν διάφορα δερμάτινα είδη, κυρίως σελαχλίκια για τους ζεϊμπέκους. Τα ελαιουργεία, ελαιοτριβεία, εκκοκκιστήρια βάμβακος, εργοστάσια που παρασκευάζανε τανίνη από τα κουκούλια και τους φλοιούς βαλανιδιάς, ήτανε μετρημένα, όπως και τα νηματουργεία και υφαντουργεία. Πολλά υφαντήρια και κλωστήρια υπήρχαν σ' όλη την έκταση του βιλαετίου Αϊδινίου. Είχε συνηθιστεί το είδος της βιοτεχνίας κατ' οίκον, με την μορφή του αργαλειού, που τον δούλευαν γυναίκες. Τα εγχώρια υφάσματα που είχαν την ονομασία «μανούσα» και «πεστεμάλια», ήταν εξυπηρετικά για τους τοπικούς καταναλωτές. Οι μουριές που καλλιεργούνταν συστηματικά σ' όλο το νομό, έδιναν την τροφή στους μεταξοσκώληκες κι αυτοί την πρώτη ύλη του μεταξιού σε μεγάλες ποσότητες, αυξάνοντας τα κέρδη των παραγωγών. Η ταπητουργία ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένη στα Κούλα του νομού Αϊδινίου.

Ο ορυκτός πλούτος του Αϊδινίου περιλάμβανε χαλκό, σμύριδα, λιγνίτη και υδράργυρο.

Στις εκβολές του Μπουγιούκ Μεντερέ(Μαίανδρος) υπήρχαν απέραντες εκτάσεις με αραιούς θάμνους που ευνοούσαν την νομαδική κτηνοτροφία.

Η ελληνική εθνικότητα των ιδιοκτητών των εργοστασίων και εργαστηρίων στο βιλαέτι Αϊδινίου, υπερτερούσε των άλλων εθνικοτήτων: 4.008 ήταν οι βιομηχανικές εγκαταστάσεις των Ελλήνων, έναντι 1.216 των Τούρκων, 28 των Αρμενίων και 21 των Εβραίων. Από τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο και μετά, οι βιομηχανίες όχι μόνο του βιλαετίου Αϊδινίου αλλά και ολόκληρης της Μικράς Ασίας, δοκιμάστηκαν σκληρά. Οι Τούρκοι πήραν αυστηρά μέτρα: κήρυξαν τον αποκλεισμό από τη θάλασσα και αρχίσανε τις βίαιες επιτάξεις των βιομηχανικών εγκαταστάσεων. Για τον Έλληνα βιομήχανο δύο ήταν οι δρόμοι που μπορούσε να διαλέξει: ή να προτιμήσει την επίταξη και να δεθεί παίρνοντας ένα μικρό ποσό ή να συνεταιριστεί με Τούρκο και να θέσει την επιχείρησή του κάτω από τουρκική επωνυμία για να γλυτώσει τον εκβιασμό της επίταξης. Όλα έδειχναν

ότι η κυριαρχία των Ελλήνων, τον καιρό εκείνο, στην οικονομική ζωή της χώρας, έφτανε σ’ ένα άδοξο τέλος.

Καθημερινή ζωή - Γιορτές - Ήθη κι έθιμα

Όταν ο καιρός με σύμμαχο τον ήλιο γυάλιζε τα γάργαρα νερά στου Τσακίρογλου, έκανε γιορτινό το πράσινο στο Μπουνάρι, στο Ταγαράκι και στο Κέπεζι, οι οικογένειες των Ελλήνων πολύ συχνά τα χαίρονταν, ξεχνώντας την τουρκική περίπολο έξω από τα σπίτια τους, τους μπέηδες, που ‘χαν πάντα το χέρι απλωμένο στα μπαξίσια και τα ρεγάλα, το βεργί που πλήρωναν κι ήταν σχεδόν «ελαφρύ» όταν ήταν να σώσει κανέναν από τα αμελέ-ταμπουρού, το Νεοτουρκικό Κομιτάτο, που στα σχέδια του εθνικιστικού του χαρακτήρα, η λέξη μποϋκοτάζ κυριαρχούσε. Η βαργεστισιά έλειπε από τα πρόσωπά τους, καθώς το πλούσιο φαγοπότι, η μουσική και το παιχνίδι είχαν τη δύναμη να την παίρνουν. Την Καθαρά Δευτέρα και την Πρωτομαγιά διάλεγαν πάλι τις εξοχές και τα ρουμάνια για να γιορτάσουν.

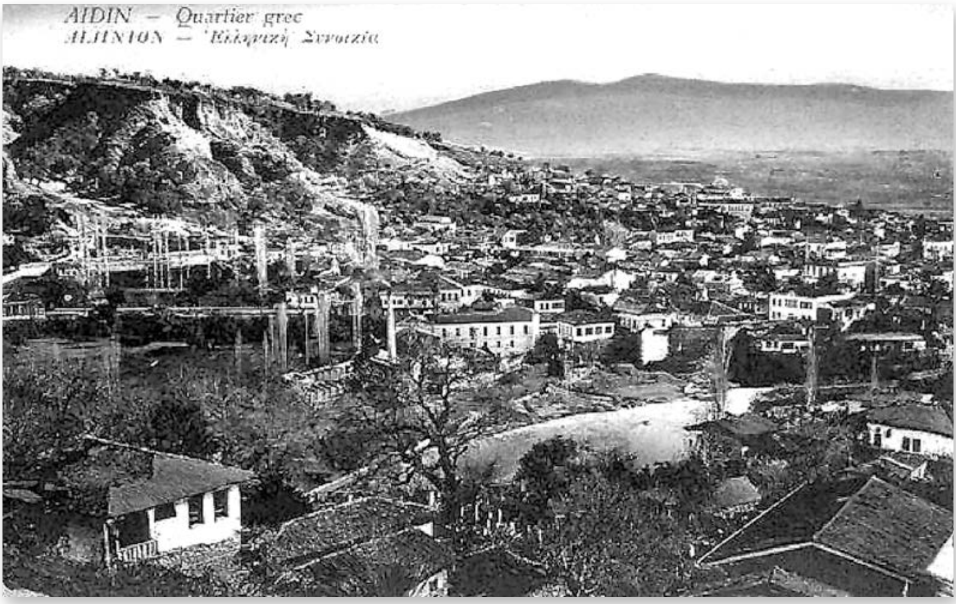
Στις μεγάλες σάλες των αρχοντικών σπιτιών, γίνονταν κάθε τόσο δεξιώσεις, χοροί, γλέντια ή εκείνα τα ονομαστά «ζουρ φιξ» Οι καλεσμένοι σερβιρίζονταν γλυκίσματα και ηδύποτα, έπαιζαν χαρτιά, χόρευαν βαλς, καντρίλιες και λανσιέδες και συζητούσαν για την πολιτική, για το νέο μπεντέλι που ζητούσαν οι Τούρκοι, για ταξιδιωτικές εντυπώσεις κ.α. Πολλοί από αυτούς που απαρτίζανε τα «ζουρ φιξ» ήταν μέλη της Λέσχης και του φιλολογικού συλλόγου «Μέλισσα». Αυτοί οι λόγιοι του Αϊδινίου δίνανε πολύ συχνά διαλέξεις με θέματα επιστημονικά ή καθαρά φιλοσοφικά.

Η κομψευόμενη κοινωνία του Αϊδινίου έκανε τη βόλτα της στη μεγάλη αλέα του Σεκέρ-Ογλού. Οι κυρίες και οι δεσποινίδες περπατούσαν κάτω από τα μεγάλα δέντρα με αργά και ήρεμα βήματα, συζητώντας χαμηλόφωνα, «σε τούτο το βραδινό σεργιάνι τους δεν φορούν ακριβά ρούχα, είναι ασκεπείς και σχεδόν όλες λευκοντυμένες» γράφει ο Gaston Deschamps. Οι άντρες πίνανε ρακί και καπνίζανε ναργιλέδες στα όμορφα καθίσματα του δημόσιου πάρκου.

Την γιορτή του Πάσχα οι Έλληνες του Αϊδινίου γιόρταζαν με μεγάλη θρησκευτική ευλάβεια. Την Μεγάλη Παρασκευή από νωρίς το πρωί οι γυναίκες στόλιζαν τον Επιτάφιο. Τον διακοσμούσαν με όμορφες γιρλάντες από πολύχρωμα άνθη. Όταν νύχτωνε καλά, άρχιζε η Ακολουθία. Η θρησκευτική πομπή της Ανάστασης περνούσε τους δρόμους της πόλης με προστασία της τουρκικής χωροφυλακής. Τότε άνοιγαν τα παράθυρα και πρόβαλαν γυναικεία κεφάλια στολισμένα με γαλάζια λουλούδια στα μαλλιά, τιμητικά για την πατρίδα, νοικοκυρές που δεν πήγανε στην εκκλησία ή κάνανε τάμα, ακουμπούσαν κατόπιν πάνω στην εικόνα ένα τζοβαϊρικό ή ένα πεντόλιρο. Ως και οι Τουρκάλες έβγαιναν έξω και κρεμούσαν χρυσοκέντητους τσεβρέδες στην Ανάσταση. Όλα αυτά τα πολύτιμα αντικείμενα οι δημογέροντες τα πουλούσαν και φρόντιζαν να ανταπεξέρχονται όσο το δυνατόν στις οικονομικές ανάγκες που τους καλούσαν.

Οι γάμοι στο νομό Αϊδινίου γίνονταν συνήθως από προξενιό. Στον αρραβώνα, που συχνά καλούσαν τον παπά, γινόταν η ανταλλαγή των δαχτυλιδιών, που για τον άντρα ήταν ασημένιο και για την γυναίκα χρυσό. Μία συγκεκριμένη ημέρα που ορίζανε πριν από τον γάμο, τα συμπεθέρια μαζί με τον γαμπρό, πή-

γαιναν στην Δημογεροντία, όπου παρουσία του αρχιερατικού επιτρόπου, των δημογερόντων και του γραμματέα της κοινότητος που είχε την αρμοδιότητα να συντάσσει συμβόλαια, ετοίμαζαν το προικοσύμφωνο της νύφης και την προγαμιαία δωρεά του γαμπρού στην μέλλουσα μνηστή του. Αν βέβαια δεν υπήρχε προίκα, οι συμβολαιογραφικές αυτές πράξεις δεν πραγματοποιούνταν. Όμως αυτό ήταν αρκετά σπάνιο.

Ο Σιδηροδρομικός Σταθμός Αϊδινίου – Αμαξιτοί δρόμοι

Οι ταξιδιώτες που σχεδίαζαν να επισκεφτούν το Αϊδίνι, έπρεπε να πάρουν το τραίνο από τη Σμύρνη. Η διαδρομή δεν πρέπει να διαρκούσε παραπάνω από δύο ώρες. Τον σιδηρόδρομο του Αϊδινίου εκμεταλλευότανε η αγγλική εταιρεία OTTOMAN AIDIN RAILWAY COMPANY, που είχε έδρα της το Λονδίνο. Μέτοχος της εταιρείας ήταν κι ο Ουίνστον Τσώρτσιλ. Η λειτουργία του ξεκίνησε το 1866.

Από τον σταθμό του Αϊδινίου υπήρχε αμαξιτός δρόμος μέχρι την κοιλάδα της Τσίνας. Άλλη αμαξιτή οδός ξεκινούσε από τον καζά Ναζλίου και έβγαζε στον καζά Μποζδογάν. Και μια τρίτη ακολουθούσε δίπλα-δίπλα τον σιδηρόδρομο από την διακλάδωση Μπαλατζίκ-Σώκια. Οι δρόμοι αυτοί ήταν σκαλιστοί και κακοτράχαλοι και έκαμναν μόνο για καμήλες και αραμπάδες. Το γενικό μήκος τους δεν ξεπερνούσε τα 86,5 χλμ.

Γεγονότα πριν την Καταστροφή

Στο Αϊδίνι ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος δεν σκόρπισε πανικό και τρόμο. Σ' άλλα μέρη ο κόσμος έτρεμε τη μανία των Τούρκων, πεινούσε και δεν τολμούσε να βγει παραέξω. Σ' άλλα μέρη οι δουλειές έμεναν στη μέση και η οικονομία ήταν σε άθλια κατάσταση. Οι Αϊδινιώτες συνέχιζαν τις δουλειές τους αν και με λιγότερη άνεση. Οι Έλληνες βιομήχανοι είτε χρυσοπλήρωναν τους μπέηδες για να 'χουν ασφάλεια,

είτε συνεταιρίζονταν μαζί τους, κατόρθωναν ν' αποφύγουν το στρατιωτικό, τις επιτάξεις και την αποπομπή από τα χώματα που τους έθρεψαν. Εβραίοι έβαζαν τα δυνατά τους να ξεπεράσουν σε πονηριά τους Αρμενίους και να κάνουν καλύτερα αλισβερίσια με τους Τούρκους. Οι τελευταίοι, που δεν φημίζονταν για την πονηριά τους, αλλά πιο πολύ για την τάση τους να παζαρεύουν, δίνανε εύκολα το λόγο τους. Έλληνες μ' όλη την σοβαρότητα και την ευπρέπειά τους, τους πλησίαζαν, συνομιλούσαν μαζί τους και κάποια στιγμή βγάζανε από την τσέπη τους ένα πεσκέσι ή λίγο παρά. Αρμένιοι πλησίαζαν κι αυτοί κι έκλειναν συμφωνίες με την καπατσοσύνη τους. Για ένα διάστημα, οι καθημερινές συζητήσεις στο Αϊδίνι είχαν κύριο θέμα τους τις συναλλαγές αυτές. Όσο πετύχαιναν καλές συμφωνίες με τους Τούρκους, ένιωθαν μια κάποια ασφάλεια, έστω και επίπλαστη..μια ιδιάζουσα ηρεμία στην ατμόσφαιρα. Κανείς δεν τους διαβεβαίωνε ωστόσο για τίποτα, γι' αυτό διατηρούσαν τις αισθήσεις τους σε εγρήγορση.

Στο μεταξύ η Τουρκία, που γεύτηκε την πικρή ήττα του πολέμου, είχε γίνει τώρα παιχνίδι στα χέρια των δυνάμεων της Αντάντ. Όλοι την έκοβαν και την έραβαν στο μυαλό τους, διεκδικώντας κι από ένα κομμάτι της. Τάχα οι Νεότουρκοι είχαν σκοπό να ξεπουλήσουν την Τουρκία! Ο Βενιζέλος φοβόταν ότι ο φανατισμός των Τούρκων εθνικιστών θα έκαμνε ανεπανόρθωτο κακό στους Έλληνες της Μικράς Ασίας. Στις 17 Δεκεμβρίου 1918, υπέβαλε υπόμνημα στο Συμβούλιο των Τεσσάρων Μεγάλων, ζητώντας να παραχωρηθούν στην Ελλάδα η Βόρειος Ήπειρος, η Θράκη, η Δυτική Μικρά Ασία, τα Δωδεκάνησα και η Κύπρος. Ήταν, σαφώς, δύσκολα τα πράγματα για το σύνολο των διεκδικήσεων από ελληνικής πλευράς. Προς το παρόν, η ταπεινωτική για τους Τούρκους, «Ανακωχή του Μούδρου», δημιούργησε μια αναβράζουσα κατάσταση σ' όλη τη Μικρά Ασία. Οι όροι της ήταν ανεφάρμοστοι, η λαϊκή δυσφορία αυξάνονταν, εκατοντάδες λιποτάκτες του σουλτανικού στρατού κυκλοφορούσαν ανενόχλητα, επιδιδόμενοι σε λεηλασίες και σφαγές. Οι σύμμαχοι δεν μπορούσαν να τους ελέγξουν. Η εντολή στον Βενιζέλο να κάνει κατάληψη της Σμύρνης και της περιοχής της, είχε δοθεί. Την αυγή της 2ης Μαΐου 1919, η νηοπομπή, ξεκινώντας από το λιμάνι των Ελευθερών, αγκυροβολούσε στο λιμάνι της Σμύρνης. Μία σκηνή σύγχρονης αργοναυτικής εκστρατείας, αποτελούμενη από 18 αποβατικά-οπλιταγωγά, με 5 ελληνικά και 3 αγγλικά αντιτορπιλικά. Ο διοικητής της Α΄ Μεραρχίας του Α΄ Σώματος στρατού, συνταγματάρχης Νικόλαος Ζαφειρίου, κατά την ετοιμασία του απόπλου, έκανε τρείς φορές τον σταυρό του, ενώ η συγκίνηση δεν άφησε ανεπηρέαστη την δακρυϊκή συσκευή των ματιών του. «Να επροφήτευεν άραγε το δάκρυ την τραγωδίαν που θα εξέσπα τρία χρόνια αργότερα;» αναρωτιόταν ο Αγγελομάτης.

Κατάληψη του Αϊδινίου από τον Ελληνικό Στρατό.

Μετά την κατάληψη της Μαινεμένης και της Μαγνησίας, σειρά είχε το Αϊδίνι. Οι κάτοικοι είχαν πανικοβληθεί μαθαίνοντας ότι ένοπλοι Τούρκοι είχαν ζώσει την πόλη. Ήταν επείγουσα η κατάληψή της από τον ελληνικό στρατό για να αποφευχθούν τα έκτροπα. Από πριν οι Τούρκοι είχαν έρθει σε συνεννόηση με τους Έλληνες προεστούς, καταλήγοντας να συμφωνήσουν στην αποτροπή μιας πολυαίματης μάχης, μιλώντας αμφότεροι στον στρατό τους.

Το ανοιξιάτικο πρωινό της 14ης Μαΐου 1919 ο ελληνικός στρατός έμπαινε στο Αϊδίνι. Λεβεντόκορμα παλικάρια πατούσαν τα χώματα των αρχαίων Τράλλεων. Έλληνες και Τούρκοι πρόκριτοι τους υποδέχτηκαν με ζεστή καρδιά, ενώ οι κάτοικοι πάσχιζαν να μετριάσουν τις εκδηλώσεις χαράς, για να μην δώσουν αφορμή στους Τούρκους να ξεσπάσουν με αντίθετα αισθήματα. Το 4ο σύνταγμα με διοικητή τον συνταγματάρχη Αλέξανδρο Σχινά, βρισκόταν στην πόλη τους.

Στο μεταξύ ληστοσυμμορίες Τούρκων παραμόνευαν στα γύρω βουνά. Οι Έλληνες φοβόντουσαν να πάνε στα χωράφια τους. Οι αγροί έμοιαζαν με ρουμάνια. Τα σύκα, τα σταφύλια, τα σπαρτά, έμεναν αμάζευτα. Πτώματα σκορπισμένα εδώ κι εκεί μαρτυρούσαν τον κίνδυνο των Τούρκων ανταρτών. Εκείνη τη χρονιά δεν είχε σοδειές για το Αϊδίνι.

Η συγκέντρωση των Τσετών στην περιοχή της Τσίνας ήταν απειλητική για το Αϊδίνι. Οι Τούρκοι παραβίαζαν κάθε τόσο τους όρους ανακωχής, η ελληνική κυβέρνηση έκαμνε διαβήματα στην Πύλη κι αυτή κώφευε. Οι άσχημες διαδόσεις ότι Τσέτες με τη βοήθεια πυροβολικού θα έσπαζαν το μέτωπο του Αϊδινίου, δεν ήταν μόνο διαδόσεις. Οι Τσέτες ήταν προ των πυλών.

Οι σφαγές του Αϊδινίου

Το χάραμα της 15ης Ιουνίου οι Τσέτες με αρχηγό τον Γιουρούκ Αλή και ο τακτικός στρατός της 57ης Μεραρχίας με διοικητή τον Σεφήκ μπέη, χτυπούσανε πανταχόθεν το Αϊδίνι. Ο Σχινάς με όση ψυχραιμία του έμενε τηλεγραφούσε την επίθεση στη Σμύρνη ζητώντας ενισχύσεις «το ταχύτερον». Η νύχτα περνούσε εφιαλτική, με τους γκιουλέδες των Τούρκων να πέφτουν σαν το χαλάζι και να σπέρνουν τον όλεθρο, φωτιές να ξεσπάζουν εδώ κι εκεί, κατακαίοντας τα πάντα. Οι Έλληνες απαντούσαν δυναμικά κι όταν μερικές τουρκικές μονάδες κάνανε γιουρούσι μέσα στο Αϊδίνι, τότε δεν μπόρεσε να αποφευχθεί η μάχη στήθος με στήθος. Οι Τούρκοι κάτοικοι της πόλης άρπαξαν την ευκαιρία, πήραν όπλα κι από τα ανοιχτά παράθυρα των σπιτιών τους χτυπούσαν τους στρατιώτες μας πισώπλατα. Κόλαση είχε γίνει το Αϊδίνι. Έτρεμε ολόκληρο από τις οβίδες, σφύριζαν στον αγέρα του οι σφαίρες, φούντωναν οι φωτιές, σπάζανε με κρότο τα τζάμια. Ερείπια πλέον τα σπίτια και τα μαγαζιά. Χαλάσματα το όνειρο της λύτρωσης που πρόλαβαν να το ζήσουν για τόσο λίγο.

Ο Βενιζέλος τηλεγραφούσε να κρατηθεί το Αϊδίνι «πάση θυσία». Ο Σχινάς ήξερε πόσο δύσκολο ήταν αυτό, το έβλεπε, το ζούσε. Η μάχη δεν σταματούσε μέσα κι έξω από την πόλη. Ατσάλινη η ορμή των Τούρκων αλλά και ισχυρή η άμυνα των Ελλήνων. Ώρες ολόκληρες μάχονταν χωρίς σταματημό, ώσπου σώθηκαν τα πυρομαχικά κι οι Τσέτες σαν παλιρροϊκό κύμα ξεχύθηκαν, σφίξανε το Αϊδίνι σαν αληθινοί συσφιγκτήρες να πνίξουν την αντίσταση. Η φωτιά εξαπλωνόταν παντού. Η πλάστιγγα έγερνε υπέρ των Τούρκων κι ο Σχινάς μετά από πολύωρη σύσκεψη με τους υπαρχηγούς του αποφάσισε να υποχωρήσει. Δεν έφυγαν όμως όλοι. Στις αρχαίες Τράλλεις και τα βορειανατολικά υψώματα του Αϊδινίου, οι Εύζωνοι του 38ου τάγματος του Τζαβέλλα, έδιναν τη δική τους μάχη, το ίδιο και οι άντρες του Λαμπράκη (διοικητή της διλοχίας),που έσπασαν τον κλοιό και βγήκαν δυτικά της πόλεως. Μπροστά τους είδαν συγκεντρωμένα εκατοντάδες γυναικόπαιδα κι έμειναν για να τα προστατεύσουν.

Τρείς μέρες οι Τούρκοι ήταν οι αφεντάδες μέσα στην ρημαγμένη πόλη. Σε μια πόλη νεκρών και τεμαχισμένων ανθρώπων, σκελετωμένων σπιτιών, σχολείων και εκκλησιών, κατεστραμμένων και λεηλατημένων μαγαζιών κι εργοστασίων, ερειπωμένων λεσχών. Σε μια πόλη δολοφονημένων προεστών και προσκόπων. Σε μια πόλη πτωμάτων.

Αϊδίνι 1919 - Η Υπέρτατη Θυσία

Η θυσία των προσκόπων

Τα ελληνόπουλα του Αϊδινίου είχαν ιδρύσει δύο προσκοπικές ομάδες στην πόλη και οι μεγάλοι ένιωθαν περήφανοι γι' αυτούς. Μόλις ακούστηκαν οι κρότοι από τα ντουφέκια, οι πρόσκοποι έτρεξαν στο πλευρό του στρατού να βοηθήσουν. Ήταν όλοι κι όλοι 31, αλλά είχαν γενναία ψυχή και κάνανε για άλλους τόσους. Οι μεγαλύτεροι πολεμούσαν μαζί με τους στρατιώτες, ενώ οι μικρότεροι μεταφέρανε πολεμοφόδια, μετέδιδαν μηνύματα και περιέθαλπαν τους τραυματίες. Ο Σχινάς θα έπρεπε να ενθαρρυνθεί από το θέαμα των νεαρών προσκόπων που εργάζονταν εθελούσια για το καλό των δικών τους κι όχι να σηκωθεί και να φύγει, ολόκληρος αξιωματικός του στρατού, αφήνοντας τους μικρούς ήρωες να καλύψουν την οπισθοχώρησή του! Αρκετοί από τους προσκόπους σκοτώθηκαν στη μάχη. Οι υπόλοιποι, πέφτοντας στα χέρια του Μεντερές, οδηγήθηκαν στις όχθες του Ταμπάκ-Τσάϊ(Εύδωνα) όπου και φονεύθηκαν κατόπιν απερίγραπτων μαρτυρίων. Τον αρχηγό τους, Νικόλαο Αυγερίδη ,που αρνήθηκε να αλλαξοπιστήσει φωνάζοντας αγέρωχα «Ζήτω η Ελλάδα!» του βγάλανε το μάτι και τον κομματιάσανε. Τον Φιλοκτήτη Αργυράκη τον έγδαραν κυριολεκτι-

κά. Τον Μίνωα Βεϊνόγλου τον αποκεφάλισαν. Και όλοι οι άλλοι είχαν παρόμοιο φρικιαστικό τέλος. Ακόμη και νεκρούς, οι Τσέτες δεν τους άφησαν ήσυχους, παλουκώνοντας και ευνουχίζοντας τα κορμιά τους.

Ανακατάληψη του Αϊδινίου κι αποτίμηση των ζημιών

Όσοι πρόλαβαν να διαφύγουν στα γύρω βουνά και τα δάση, πήραν τον δρόμο για τη Σμύρνη, με τον πόνο νωπό και την καρδιά κουρέλι. Πολλοί αντάμωσαν τον στρατό μας και βοηθήθηκαν. Γλύτωσαν και λίγοι Έλληνες που κρύφτηκαν στην γαλλική σχολή. Μεταξύ των σφαγέντων ήταν κι ο αρχιδιάκονος Ιωακείμ Γούναρης.

Η αποτίμηση των ψυχών και των ζημιών ήταν μεγάλη και αποτυπώθηκε, τόσο στην Έκθεση του Νίδερ και του Πατριωτικού Ιδρύματος, όσο και στην Έκθεση της Διασυμμαχικής Επιτροπής. Ωστόσο ο αριθμός των νεκρών δεν ήταν μόνο 1.000, όπως διατείνονταν στις Εκθέσεις τους, αλλά πάνω από 3.000, διαβεβαίωνε ο Ελευθέριος Βενιζέλος στην Διάσκεψη της Ειρήνης. Ευνόητο είναι, αν σκεφτεί κανείς ότι από τους 7.500 άντρες και 3.500 γυναικόπαιδα, βρέθηκαν μόνο 4.500. Οι υπόλοιποι τι έγιναν; Μήπως να ρωτούσανε τους Τσέτες;

Στις 19 Ιουνίου το Αϊδίνι ήταν ξανά υπό την κυριαρχία του ελληνικού στρατού, καθώς συμπτύχθηκαν οι δυνάμεις του Σχινά με τους λόχους των Ευζώνων του Τζαβέλλα και άλλα τμήματα κάτω από την διοίκηση του αντισυνταγματάρχη Σταυριανόπουλου. Οι Τούρκοι δεν πρόβαλαν σθεναρή αντίσταση, τράπηκαν γρήγορα σε φυγή.

Εκείνες τις μέρες αποβιβαζόταν στη Σμύρνη το 3ο σύνταγμα πεζικού που επέστρεφε από τη Ρουμανία, με διοικητή τον συνταγματάρχη Γεώργιο Κονδύλη. Σ' αυτόν δόθηκαν διαταγές να τιμωρήσει τους μακελάρηδες του Αϊδινίου. Με κεραυνοβόλα επίθεση στο τουρκικό στρατόπεδο της Τσίνας, αψηφώντας τις απειλές των Ιταλών-επειδή εισχώρησε στη δική τους σφαίρα επιρροής-έκαμψε κάθε αντίσταση των Τούρκων. Είχε γίνει ο τρόμος κι ο φόβος τους. Ήταν τέτοιο το μένος του, που μόνο η θύελλα συγκρίνονταν μαζί του. Υπήρξε άξιος και δίκαιος τιμωρός της αποτρόπαιας εξόντωσης των Ελλήνων.

Η **Κυριακή Μαθιώτη**
(συγγραφικό ψευδώνυμο της Κυριακής Σεϊτανίδου), γεννήθηκε στη Βέροια. Έκανε σπουδές Νοσηλευτικής και Θεολογίας (Α.Π.Θ.). Έχει τιμηθεί με δύο βραβεία στην Ποίηση από τον Δήμο Θεσσαλονίκης (Β΄ Βραβείο 1986 – Γ΄ Βραβείο 1990). Το 1992 απέσπασε το Α΄ Πανελλήνιο Βραβείο από την Ένωση Σμυρναίων Μικρασιατών Β.Ε. για την συγγραφή της ιστορικής πραγματείας «Αϊδίνι-Μια πόλη μια ιστορία (Εκδόσεις Κώδικας 1995). Ζει και εργάζεται στη Θεσσαλονίκη στον χώρο της Υγείας.

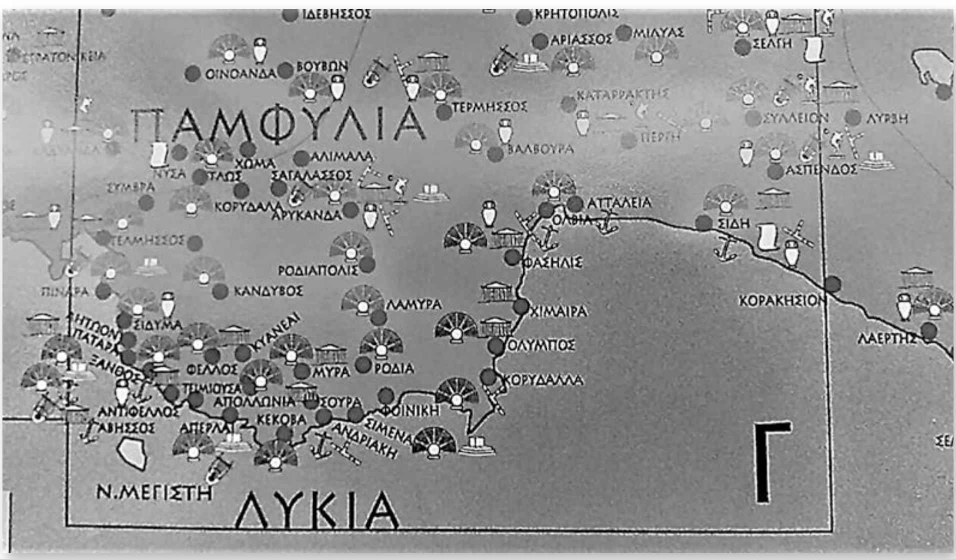
ΑΛΑΓΙΑ (ALANYA)

Γιώργος Νουβέλογλου

Το αρχαίο Κορακήσιον (Στράβων), το Βυζαντινό Καλονόρος (Καλόν Όρος), μετέπειτα Αλάγια (Αλάια) και σήμερα Αλάνυα (Alanya).

Η παραθαλάσσια Αλάγια της Παμφυλίας βρίσκεται 130 χλμ. ανατολικά από την Αττάλεια, 66 χλμ. από το Μάβαγκατ (αρχαία Σίδη), και είναι χτισμένη αμφιθεατρικά κάτω από την οροσειρά του Ταύρου, διαθέτει ήπιο και γλυκό κλίμα και εξαιρετική θάλασσα, με την αμμώδη παραλία της να είναι πολλών χιλιομέτρων σε μήκος.

Η Αλάγια είναι ένας εύφορος, ευλογημένος τόπος, με πλούσιους πορτοκαλεώνες και φυτείες μπανάνας, παράγει πρώιμα λαχανικά και εξαιρετικής ποιότητας σουσάμι. Και καθώς βρίσκεται στους πρόποδες του βουνού, η Αλάγια έχει πλούσια δάση, κατάφυτα από έλατα και πεύκα, που παράγουν αρίστης ποιότητας ξυλεία.

Χάρτης Αλάγιας (Κορακήσιον)

Ευρήματα στην κοντινή σπηλιά Καραΐν αποδεικνύουν ότι η Αλάγια είχε κατοικηθεί από την παλαιολιθική εποχή, από το 20.000 π.Χ. και υπάρχουν αρχαιολογικά στοιχεία από την Εποχή του Χαλκού γύρω στο 3.000 π.Χ.

Η πόλη άλλαξε χέρια πολλές φορές μέσα στους αιώνες και το όνομά της το αντικατοπτρίζει αυτό. Στην αρχαϊκή περίοδο ονομαζόταν «Κορακήσιον», θεωρείται δε το παλαιότερο γνωστό όνομα της πόλης, «Coracesium». Κυριολεκτικά, σχηματίζεται από το συνδυασμό των λατινικών λέξεων «Corax-Crow» και «Cesium-Sky» και σημαίνει «Ουράνιο Τόξο». Κατά τους βυζαντινούς χρόνους

είχε το όνομα Καλονόρος (Καλόν Όρος = Όμορφο Βουνό), και αργότερα, τον $13^{ο}$ και $14^{ο}$ αι., από Ιταλούς εμπόρους, η πόλη ονομάστηκε Candelore ή Cardelloro.

Τον $13^{ο}$ αι., όταν ο ηγεμόνας των Σελτζούκων της Ανατολίας, Αλααντίν Κεϊκουμπάτ, ή Alaaddin Keykubat κατέλαβε την καστροπολιτεία, άλλαξε το όνομά της πόλης σε Alaiyye δίνοντας στην πόλη το όνομα του. Αυτή η μορφή του ονόματος, Αλάια ή Αλάγια, χρησιμοποιήθηκε μέχρι το 1935, όταν ο Κεμάλ Ατατούρκ, ο οποίος επισκέφθηκε την πόλη, την αποκάλεσε από λάθος Αλάνυα.

Στα Τουρκικά αρχεία το 350 μ.Χ. αποκαλείται Korakésion με την υποσημείωση ότι έτσι λεγόταν και το λιμάνι το 67 π.Χ., όταν ο Πομπήιος νίκησε τους πειρατές, εξ ου και η ναυμαχία ονομάσθηκε «η μάχη του Κορακασίου». Το λιμάνι είχε γίνει για αιώνες ένα δημοφιλές καταφύγιο για τους πειρατές της Μεσογείου και η σκληρή περίοδος της πειρατείας έληξε με αυτήν τη ναυμαχία ενώ τον ίδιο αιώνα, ο Μάρκος Αντώνιος χάρισε την πόλη και τη γη της στη βασίλισσα Κλεοπάτρα της Αιγύπτου. Μετά τη μάχη του Ματζικέρτ το 1071 η Αλάγια πέρασε στο έλεγχο των Σελτζούκων Τούρκων, μόνο για να επιστρέψει στους Βυζαντινούς το 1120 υπό τον Ιωάννη Β΄ Κομνηνό. Μετά την επίθεση της Δ΄ Σταυροφορίας κατά των Βυζαντινών, το χριστιανικό Αρμενικό Βασίλειο της Κιλικίας κατείχε ανά διαστήματα την πόλη έως το 1220, όταν ο Αλααντίν Κεϊκουμπάτ την κατέλαβε.

Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του, η πόλη γνώρισε τις λαμπρότερες μέρες της, ήταν η σκηνή σημαντικών κατασκευαστικών δραστηριοτήτων όπως η ενίσχυση του Κάστρου της πόλης, η κατασκευή του πενταόροφου αμυντικού Κόκκινου Πύργου και του Ναυπηγείου και χρησιμοποιήθηκε ως δεύτερη πρωτεύουσα των Σελτζούκων. Εκείνη την εποχή, πολλοί λόγιοι και καλλιτέχνες εγκαταστάθηκαν στην πόλη και έγινε φημισμένο κέντρο πολιτισμού και εμπορίου σε σύντομο χρονικό διάστημα.

Η ιστορία αιώνων της Αλάγιας έχει αποτυπωθεί και στη νομισματοκοπία ξεκινώντας από τον Τραϊανό, τον 1ο και 2ο αι. μ.Χ.:

α) Νόμισμα Coracesium με προτομή του Τραϊανού (Αυτοκρατορική Περίοδος) όπου στην εμπρόσθια όψη έχει την προτομή του Τραϊανού με επιγραφή στα ελληνικά και στην αντίστροφη τον Δία και επιγραφή στα ελληνικά.

β) Νόμισμα Coracesium με προτομή του Μάρκου Αυρήλιου (Ρωμαϊκή επαρχιακή Αυτοκρατορική Περίοδος), που στην εμπρόσθια όψη έχει δαφνοστεφανωμένη προτομή του Μάρκου Αυρήλιου και επιγραφή στα ελληνικά και στην αντίστροφη τη θεά Τύχη και επιγραφή στα ελληνικά: ΚΟΡΑΚΙCΙΩΤΩΝ.

γ) Νόμισμα Coracesium με προτομή των Βαλεριανογών I D 253-260 μ.Χ. με επιγραφή AVT KAI O ΛΙΚ ΟVΑΛЄΡΑΝΟΝ C και προτομή δαφνοστεφανωμένη ενώ στην αντίστροφη, τη θεά Αθηνά με επιγραφή στα ελληνικά: ΚΟΡΑΚΙCΙΩΤΩΝ.

Η Αλάγια δημιουργήθηκε ως δήμος το 1872, εκλέγοντας τον πρώτο δήμαρχο το 1901. Πριν από τον ξεριζωμό του 1922, οι Έλληνες Χριστιανοί κάτοικοί της ήταν περίπου 2.500. Η ελληνική πόλη βρισκόταν μέσα στο Κάστρο (Τοπ Χανέ), το οποίο χτίστηκε αμφιθεατρικά στο ακρωτήρι, κατά την ελληνιστική περίοδο, σε υψόμετρο 250 μ., με μήκος τειχών 6,5 χλμ., με 83 πύργους, 140 προμαχώνες και 1.200 στέρνες, με Πύλες που έκλειναν μετά τη δύση του ηλίου.

Στο Κάστρο της Αλάγιας, ξεχωριστά από τους τουρκομαχαλάδες, έσφυζαν από ζωή οι τρεις πανέμορφοι μαχαλάδες των Ελλήνων, η Πάνω Ενορία (Γιοκαρή Μαχαλά), η Κάτω Ενορία (Ασαγή Μαχαλά), καθώς και η συνοικία της Αγίας Σοφίας (κατά άλλους Άη Γιώργη).

Με την εξάπλωση του Χριστιανισμού, το αρχαίο Κορακήσιον έγινε Επισκοπή. Η Χριστιανική κοινότητα της Αλάγιας το 1922 ανήκε στη Μητρόπολη Πισιδίας και διέθετε εξαιρετικές εκκλησίες όπως των Αρχαγγέλων Μιχαήλ και Γαβριήλ στην Πάνω Ενορία και τον Άγιο Κωνσταντίνο στην Κάτω Ενορία, με τα δύο νεκροταφεία πίσω από τα Ιερά τους. Επίσης, την Αγία Σοφία (κατά άλλους Άγιος Γεώργιος), βυζαντινός ναός με τρούλο του 11^{ου} αι. στην κορυφή του Κάστρου, με νωπογραφίες απαράμιλλης τέχνης της εποχής των Κομνηνών, που αργότερα μετατράπηκε σε τζαμί.

Το 1873 κτίστηκε ο Ορθόδοξος Βυζαντινός Ναός του Αγίου Γεωργίου του Βουνού, σε απόσταση 10 χλμ. από το Κάστρο, με τοιχογραφίες υψηλής αισθητικής αξίας. Άλλοι ναοί περιφερειακά της πόλης ήταν οι Άγιοι Ανάργυροι με το Αγίασμα, ο Άη-Γιάννης ο Πρόδρομος στο Ιτς Καλέ, βυζαντινός ναός με τρούλο, ο Άγιος Δημήτριος του Καλονόρους, επίσης βυζαντινός ναός με τρούλο και Μονύδριο στο Ακρωτήρι, το Αγίασμα των Αγίων Πάντων, ανατολικά της πόλης στο Κελέρ Μπουνάρ και η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου στον Αράπη.

Αξίζει να αναφερθεί ότι στις 15 Νοεμβρίου 2015 στην Αλάγια έγιναν τα Θυρανοίξια του νέου ναού της Παναγίας Πισιδιώτισσας, του πρώτου ορθόδοξου Ιερού Ναού που κτίστηκε στην ευρύτερη Μικρά Ασία μετά το 1922. Λειτουργεί επίσης και ο πρόσφατα ανακαινισμένος, από τον Δήμο Αλάνυας, ιστορικός Ι. Ναός Αγίου Γεωργίου του Βουνού.

Το Κάστρο της Αλάγιας

Η ακμάζουσα ελληνορθόδοξη Κοινότητα της Αλάγιας με τους Δημογέροντές της, τους εκκλησιαστικούς επιτρόπους, τους ιερείς και τους δασκάλους της, λειτουργούσε δύο σχολεία, το Αρρεναγωγείο, που στεγαζόταν κοντά στην Εκκλησία των Αρχαγγέλων και το Παρθεναγωγείο, κοντά στον Άγιο Κωνσταντίνο. Όπως συνέβαινε και στις άλλες Χριστιανικές Κοινότητες της Μικράς Ασίας, τους δασκάλους τους μισθοδοτούσε η Κοινότητα, η οποία φρόντιζε και για την αποδοτική λειτουργία των σχολείων.

Οι Αλαγιώτες ήταν έμποροι, ναυτικοί, τεχνίτες, χτίστες, κτηνοτρόφοι, ναυπηγοί, πλοιοκτήτες και τα εμπορικά καταστήματά τους δέσποζαν στο λιμάνι, δίπλα στο ναυπηγείο (ταρσανάς) και στο σύμβολο του λιμανιού, τον Κόκκινο Πύργο (Kizil Kule), όπου εκεί, κατά τον θρύλο, ο Άη Γιώργης σκότωσε το δράκο-στοιχειό της περιοχής, εξ ου και πολιούχος της πόλης.

Τα σπίτια της Αλάγιας ήταν μεγάλα, κυρίως δίπατα και τρίπατα, όλα με μεγάλη αυλή, η είσοδος της οποίας ήταν υψηλή για να χωράει το πέρασμα της καμήλας. Τα δωμάτια ήταν μεγάλα, ψηλοτάβανα, τέσσερα ή πέντε, χτισμένα από τα υλικά της γης, πέτρα, άμμο από τη θάλασσα ή το ποτάμι, ξύλα απ' τα βουνά, σίδερα σφυρήλατα από την Κύπρο.

Σπίτια φωτεινά, στρωμένα με κιλίμια ή χαλιά που σκέπαζαν το πάτωμα, χρώματα ολοζώντανα που έδιναν *«στα δωμάτια τη ζεστασιά της ψυχής και των χεριών της μάνας, της γιαγιάς, που ύφαιναν στον αργαλειό. Ο μουσεφίρ-οντάς ήταν μεγάλος [...] να χωράει τον κόσμο, ν' ανοίγει φιλόξενα στον ξένο, τον περαστικό, τον μουσαφίρη, σταλμένος από το Θεό ήτανε».*

Οι χρυσοχέρες Αλαγιώτισσες ακούραστα, με τέχνη και μεράκι, έψηναν ψωμί, ετοίμαζαν σας μπουρέκ, κεμπάπ και μαντί, σουρά αρνί γεμιστό και πιλαβίνα ανοιχτή τυρόπιτα με δυόσμο για το Πάσχα και τις γιορτές, μπουρέκια με τυρί ή με κιμά, παστουρμάδες, σουτζούκια και καβουρμά, σαρμάδες με λάχανο και κληματόφυλλα γιαλαντζί, σαραϊλί, μπακλαβά, κανταΐφι, γκιβρίμ, καντίν γκιομπέκ με γάλα και αμύγδαλα, όλα σιροπιαστά με φύλλο που άνοιγαν στο χέρι, χαλβάδες με λάδι και σιμιγδάλι, ο σαρακοστιανός για τις νηστείες, με βούτυρο ο γιορτινός, ντενέ χαλβά με βούτυρο και νισαστέ, κατμέρια στο τηγάνι, κουραμπιέδες και χοσάφια και λαχταριστά γλυκά του κουταλιού, το τριφτό το κυδώνι, το νεράντζι, το βύσσινο, το μελιτζανάκι, τις βανίλιες, μικρά γαστρονομικά θαύματα.

Λίγο πριν το 1922, είχε φτάσει πλέον και στην Αλάγια η μόδα της Ευρώπης. Όλοι είχαν ήδη αρχίσει να φοράνε τα «φράγκικα», οι άνδρες κοστούμι, κολλάρο, καπέλο με μπαστούνι με λαβή ασημένια, ενώ εμφανίστηκε ο κότσος στα γυναικεία μαλλιά και για τις νέες κοπέλες, το φουστάνι τους δεν έκρυβε πια το «πατσά» από μέσα.

Οι Αλαγιώτισσες ήταν κομψές μέσα στην απλότητά τους, με επιρροές από την Αττάλεια, φορούσαν μπλούζα ή πουκάμισο κλειστό από αλατζά ή μετάξι. Από μέσα φορούσαν το πατσά, ένα σαλβάρι με μπατζάκια, από αλατζά ή μετάξι, άνετο και φαρδύ για να μην εμποδίζει τις κινήσεις, που έκλεινε στον αστράγαλο εφαρμοστά με λάστιχο. Από πάνω ήταν ο ποδόγυρος όμορφα κεντημένος και τέλος φορούσαν το φουστάνι τους, που έφτανε λίγο κάτω απ' τα γόνατα. Τα παπούτσια τους ήταν τα γεμενιά, από δέρμα τα καθημερινά και από βελούδο

κεντημένα τα γιορτινά, ενώ τα μαλλιά τους, καλοχτενισμένα πάντα, σε δύο πλεξούδες και μαντήλι.

Στις επίσημες εμφανίσεις τους φορούσαν υπέροχο κεντημένο γιλέκο από αστραφτερό μετάξι, παπούτσια ευρωπαϊκά με χαμηλά τακούνια και κεντημένο φέσι, το οποίο ήταν άγραφος νόμος, αναγκαστικό από τους Τούρκους και δεν το έβγαζαν ούτε μέσα στην εκκλησία, μα για να λειτουργηθούν, το έκρυβαν με ένα μαντήλι από πάνω.

Ο Ταρσανάς της Αλάγιας

Και οι άντρες όλοι με φέσι βυσσινί, δίχως αυτό δεν υπήρχε περίπτωση να βγει ο άντρας από το σπίτι, πουκάμισο, μακρυμάνικο, ριγέ ή σκέτο άσπρο, που έκλεινε στο λαιμό χωρίς κολλάρο, κούμπωνε μ' ένα κουμπί μονάχα κι από πάνω γιλέκο από ύφασμα γερό, εγγλέζικη τσόχα ή κασμίρι με ρολόι με χρυσή καδένα και φλουρί στην άκρη. Για παντελόνι είχαν το ελιφέ, φαρδύ, από ύφασμα κρουστό και μαύρο, με άφθονες σούρες, που μάζευαν στον καβάλο κι ύστερα στένευε καθώς κατέβαινε στα γόνατα κι ως τον αστράγαλο ήταν πια εφαρμοστό. Στη μέση τους ζωνάρι, πλεχτό ή από ύφασμα χοντρό στις καθημερινές, μεταξένιο στις γιορτές, μήκους έως και τριών μέτρων. Τέλος, χειμώνα καλοκαίρι, φορούσανε σακάκι, ίδιου υφάσματος με το γιλέκο, μακρύ με πολλά κουμπιά, εφαρμοστό, που ήταν μεγάλη απρέπεια για τον άντρα να μη το φοράει. Για παπούτσια επίσης γεμενιά, ελαφρώς γυριστά στη μύτη, δερμάτινα και μονοκόμματα.

Μα πάνω από όλα, οι γυναίκες στην Αλάγια λάτρευαν τα κοσμήματα, αγαπούσαν τον χρυσό, γι' αυτό φορούσαν βραχιόλια πολίτικα ή σμυρνέϊκα και στα δυο τους χέρια με κεντήματα και περίτεχνα σχέδια, χρυσά δαχτυλίδια με πέτρες και οπωσδήποτε χρυσό σταυρό στον λαιμό, μέσα όμως από τα ρούχα τους για να μην προκαλούν τους Τούρκους. Στη γιορτινή τους εμφάνιση έβαζαν τα φλουριά τους σειρά γύρω από το λαιμό τους και όσες είχαν ακόμη πιο πολλά, πλαισίωναν το πρόσωπό τους με άλλη μια σειρά από μικρότερα φλουριά.

Οι άντρες στα καφενεία της Αλάγιας έπαιζαν χαρτιά παρέες, με ναργιλέ, ούζο και ρακί ενώ όλοι και όλες, χωριστά όμως πάντα, κάθε εβδομάδα πήγαιναν στα μοσχοβολιστά χαμάμ. Η οικογενειακή κοινωνική ζωή στην Αλάγια, οι θρησκευτικές γιορτές κι οι διασκεδάσεις ήταν γεμάτες από επισκέψεις στα σπίτια, τραπεζώματα και γλέντια. Οι Αλαγιώτες αγαπούσαν τη ζωή, αγαπούσαν το χορό, με ούτι, κανονάκι και βιολί, αγαπούσαν το καλό φαγητό.

Χαρακτηριστικά, ο γάμος στην Αλάγια ήταν ένα γλέντι ξακουστό που κρατούσε μία εβδομάδα! Στο σπίτι του γαμπρού, ξεκινούσαν τα τραπεζώματα κι ο χορός με όργανα από τη Δευτέρα για τους φίλους του, την Τρίτη για τους ηλικιωμένους και την Τετάρτη ως το Σάββατο το βράδυ για τους συγγενείς του πεθερού, με υπέροχο κόκκινο κρασί από την Κύπρο, μεζέδες όλων των ειδών και κυρίως άφθονα πιπεράτα πειράγματα!

Την Κυριακή του γάμου πια, από νωρίς μαζεύονταν οι φίλοι του γαμπρού στο σπίτι του, τον ετοίμαζαν και όλοι μαζί παρακολουθούσαν τη λειτουργία στην εκκλησία. Και μετά, με τραγούδια και όργανα, με τα παιδιά να πετούν λουλούδια στον κόσμο, όλοι μαζί οι καλεσμένοι, Έλληνες και Τούρκοι, με ρύζια και κουφέτα, με γέλια και χαρές, έφταναν στο σπίτι της χιλιοστολισμένης νύφης για να συνοδεύσουν το ζευγάρι στο μυστήριο του γάμου και τη νέα τους ζωή.

Στις θρησκευτικές γιορτές λόγω των τουρκικών περιορισμών δεν επιτρεπόταν η περιφορά του Επιταφίου και οι καμπάνες δεν χτυπούσαν ούτε καν στην Ανάσταση, με μόνη εξαίρεση τις κηδείες. Οι ευσεβείς Αλαγιώτες τηρούσαν ατόφια την παράδοση με λειτουργίες, ευχέλαια, αρτοκλασίες, νηστείες ενώ απαράβατα Τετάρτες και Παρασκευές απείχαν από το κρέας. Η θρησκεία τους κρατούσε πάντα εθνικά ενωμένους, τα ονόματά τους κρατούσαν από την Παλαιά και Καινή Διαθήκη, καθώς και από την αρχαιότητα. Οι ιερείς έρχονταν από Κύπρο και Αττάλεια. Λίγο πριν την έξοδο λειτουργούσε ο παπα-Στέφανος στον Άγιο Κωνσταντίνο, ο παπα-Κωνσταντής στους Ταξιάρχες, ενώ ξεχωριστή αναφορά αξίζει για τον αγιασμένο πατέρα Χαράλαμπο που εκοιμήθη στην Αλάγια.

Οι Αλαγιώτες είχαν όλοι τάμα να ταξιδέψουν στους Αγίους Τόπους και να γίνουν Χατζήδες. Στον Άη Γιώργη του Βουνού στην γιορτή του κατασκήνωναν εκεί για τρεις ημέρες ενώ η γιορτή των Τριών Ιεραρχών ήταν πανηγυρική. Στην γιορτή του Αγίου Δημητρίου (Κασίμ για τους Τούρκους), οι γυναίκες, ελληνίδες και τουρκάλες, κρεμούσαν ρούχα να αγιαστούν, να τα δένουν στο κεφάλι τους για τον πονοκέφαλο. Το Πάσχα, τσούγκριζαν τα κόκκινα αυγά στην Πρώτη Ανάσταση, πάντα μέσα στην εκκλησία για να μην προκαλούν τους Τούρκους, οι οποίοι τα δέχονταν με χαρά μαζί με τα πεσκέσια, το τσουρέκι και τα κουλούρια.

Μα ήρθε το 1922, η καταστροφή και ο ξεριζωμός. Οι Αλαγιώτες εκδιώχτηκαν από την προαιώνια πατρίδα τους αφήνοντας πίσω τους το βιός τους, τα σπίτια, τα σχολεία, τις εκκλησιές, τους νεκρούς τους, τη ζωή όπως την ήξεραν. *«Κι αναθυμιόνταν την πίκρα στα πρόσωπα των Τούρκων της Αλάγιας που έζησαν μαζί αιώνες κι ήταν φίλοι και δεν το κουβεντιάζανε και το 'κρυβαν πια όσο γίνονταν πιο καλά.»*

Οι Τούρκοι στρατιώτες, στις 14 Μαΐου του 1921, συγκέντρωσαν και εξόρισαν τους άντρες Χριστιανούς της Αλάγιας από 16 έως 60 ετών, στη Μαλάτια

και το Καρς και ως την Μικρή Αρμενία. Έμειναν στην πόλη μόνο τα γυναικόπαιδα και οι ηλικιωμένοι, χωρίς οικονομικούς πόρους και αναγκασμένοι να πουλήσουν τα υπάρχοντά τους σε εξευτελιστικές τιμές. Στις 8 Οκτωβρίου του 1922 ήρθε η διαταγή να εγκαταλείψουν την Αλάγια σε εννέα ημέρες με επτά οκάδες αποσκευές υποχρεωτικά. Τότε, ο εφοπλιστής φιλέλληνας Αλαγιώτης Κεφίκ Αζάογλου, διέθεσε τα δυο του πλοία και μερίμνησε στο λιμάνι ότι θα ταξιδέψουν με ασφάλεια.

Άλλοι κατέφυγαν στην κοντινή Κύπρο, όπου τεκμηριωμένες μαρτυρίες αναφέρουν πως υπήρξε περιορισμός στον αριθμό των Αλαγιωτών που έγιναν δεκτοί στη νήσο, λόγω του γεγονότος ότι οι Βρετανοί διοικητές δεν ήθελαν να διαταραχθεί η αναλογία του ελληνικού και μη πληθυσμού, ενώ όσοι έγιναν δεκτοί αναγκάστηκαν να εξαγοράσουν την απόβασή τους. Άλλοι, μετά από κόπους και αφόρητες κακουχίες, αφού πέρασαν από τη Ρόδο, τις Σπέτσες και τον Πειραιά, εγκαταστάθηκαν, ορισμένοι στην συνοικία Ασύρματος στα Πετράλωνα, άλλοι στη Νίκαια και την Κοκκινιά, ενώ οι περισσότεροι στη νέα τους πατρίδα, τη Νέα Ιωνία Αττικής, το 1923, με τον «Μωϋσή» τους, τον παπα-Κώστα Οικονομίδη.

Αξίζει να αναφερθεί ότι παλαιότερα, σύμφωνα με τους ιστορικούς, θεωρείται σχεδόν βέβαιο ότι το 13ο αι. και μετά την κατάκτηση της Αττάλειας από τους Σελτζούκους Τούρκους, και Καλορίτες-Αλαγιώτες αλλά και Ατταλειώτες κατέφυγαν στην Νάξο, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν και μετέφεραν με τιμή την εικόνα της Παναγίας της Καλορίτισσας (ή Ατταλειώτισσας).

«Και ήρθαν τα πράγματα έτσι κι άρχισε εδώ η καινούργια μεγάλη περιπέτεια κι εμείς στήριγμα άλλο από την πίστη στο Θεό και από τα χέρια μας δεν είχαμε, μας κοίταζαν οι άνθρωποι εδώ με το' να μάτι, μας βρίζαν, μας κορόιδευαν, τουρκόσπορους μας έλεγαν, γιαουρτοβαφτισμένους κι εμείς καλά καλά ούτε που τους καταλαβαίναμε, δεν ξέραμε τη γλώσσα. Κι εδώ μείναμε, και ριζώσαμε, στη Νέα Ιωνία [...]. Με δύναμη κι υπομονή βρήκαμε καινούργιο χώμα ν' απλώσουμε τις ρίζες, να βλαστήσουμε και να 'ρθουνε πάλι καρποί, καινούργιοι, ευλογημένοι. Κι εμείς οι Αλαγιώτες μάθαμε εδώ απ' την αρχή τη γλώσσα την ελληνική, τη γλώσσα μας, και στήσαμε πάλι τις δουλειές μας, κάναμε παιδιά, σπουδάσανε για να 'χει το Ρωμέικο κλαδιά πολλά, να μην πεθάνει και να πορεύεται στην ιστορία.»

Οι πρόσφυγες με καταγωγή από την Αλάγια και την Αττάλεια θέλοντας να αγωνιστούν για καλύτερες συνθήκες στέγασης και διαβίωσης, για την επαγγελματική αποκατάσταση, υγεία και πνευματική καλλιέργεια στη νέα τους πατρίδα, ίδρυσαν το 1945 στην Αθήνα την Ένωση Ατταλειωτών-Αλαϊωτών. Κύριο επίτευγμά της αποτέλεσε η ίδρυση Ιατρείου απόρων στα Πετράλωνα το 1946, ενώ αργότερα, αφού πραγματοποίησε κάποιες πρώτες επισκέψεις στην Αττάλεια-Αλάγια, περιέπεσε σε αδράνεια, με αποτέλεσμα ένα τμήμα από τους Αλαγιώτες, που είχαν εγκατασταθεί στη Νέα Ιωνία, να ιδρύσουν το 1963 τον Σύνδεσμο Αλαγιωτών Μ. Ασίας «Ο Αγιος Γεώργιος».

Τη δεκαετία του 1980 ο Σύνδεσμος μετονομάστηκε σε «Σύνδεσμος Αλαγιωτών Νέας Ιωνίας Αττικής και Περιχώρων» με σήμα τον Κόκκινο Πύργο και το Ναυπηγείο της πόλης. Την ίδια περίοδο, ο Σύνδεσμος, που είχε ξεκινήσει επισκέψεις στη μητρική γη από το 1952, γιγάντωσε το δεσμό με ετήσια ταξίδια με-

λών του, με αποτέλεσμα την ανάπτυξη αδελφικής φιλίας με τη Δημοτική Αρχή της Αλάγιας και πλειάδα φιλελλήνων Τούρκων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αδελφοποίηση της Νέας Ιωνίας με το Δήμο Αλάγιας στις 13 Μαΐου 2001, επί δημαρχίας Γ. Περτσεμλίδη για την Νέα Ιωνία και Χ. Σιπαχίογλου για την Αλάγια και επί προεδρίας του Συνδέσμου του Λεωνίδα Τσισμετζόγλου και επικουρία του Κώστα Τσοπανάκη.

Το 1989 ο Σύνδεσμος άρχισε τη βιντεοσκόπηση της ελληνικής συνοικίας και την καταγραφή ψηφιακών τεκμηρίων. Το 1993, στις 31 Ιανουαρίου, ο Σύνδεσμος τίμησε παλαιότερα μέλη του Δ.Σ. όπως και μέλη για την προσφορά τους στη διάδοση και διάσωση της Αλαγιώτικης πολιτισμικής κληρονομιάς για την προσφορά τους σε κειμήλια, προφορικές μαρτυρίες, ήθη, έθιμα, φωτογραφίες.

Σκοπός του Συνδέσμου ήταν και είναι η σύσφιξη των σχέσεων και η επικοινωνία των μελών του που επιτυγχάνεται με τη διοργάνωση γιορτών, εκδρομών στην αλησμόνητη πατρίδα, πολιτιστικών δράσεων και τη δημιουργία λέσχης - εστίας προς στέγαση των γραφείων του Συνδέσμου, κάτι το οποίο βρίσκεται στο τελικό στάδιο υπό την προεδρία του Γιώργου Νουβέλογλου, με τα εγκαίνια να προγραμματίζονται για το 2023, έτος εξαιρετικά σημαντικό, καθώς συμπίπτει με τα 100 χρόνια από την ίδρυση της Νέας Ιωνίας.

Ο Σύνδεσμος ως πρόδρομος της αδελφοποίησης και της φιλίας των δύο πόλεων στάθηκε αρωγός στην αγορά του Ιερού Ναού Αγίου Αλυπίου στην Αλάγια, μέσω του τότε προέδρου Κώστα Τσοπανάκη από τον Μητροπολίτη Πισιδίας κ.κ. Σωτήριο, την ανακαίνιση του Ιερού Ναού Αγίου Γεωργίου Βουνού Αλάγιας και την παραχώρηση από το δήμο Αλάνυας οικοπέδου για την μετέπειτα ανέγερση εκ θεμελίων του πρώτου νέου ναού στην μικρασιατική επικράτεια από το 1922, του Ιερού Ναού Παναγίας Πισσιδιώτισσας Αλάγιας με μόνιμο ιερέα καθημερινά τον πατέρα Κωνσταντίνο, με την απεριόριστη υποστήριξη του Μητροπολίτη Πισιδίας κ.κ. Σωτηρίου και του Επισκόπου Αμβροσίου Πισιδίας.

Ο Σύνδεσμος Αλαγιωτών στο Μουσείο Αλάνυας έχει αγιογραφήσει, προσφέρει και τοποθετήσει σε περίοπτη θέση εικόνα του Αγίου Γεωργίου. Μα και στην παραλία Αλάγιας, ως ένδειξη εκτίμησης και φιλίας, ο Σύνδεσμος και ο Δήμος Αλάνυας έχουν τοποθετήσει δύο ελιές με μαρμάρινη επιγραφή σε μορφή μνημείου με την επιγραφή ΙΩΝΙΑ στα ελληνικά.

Στα πλαίσια της αδερφοποίησης σε συνεργασία με το Δήμο Νέας Ιωνίας, ο Σύνδεσμος υποδέχεται και φιλοξενεί επί σειρά ετών αντιπροσωπείες παιδιών από την Αλάγια στην παιδική κατασκήνωση του Δήμου διοργανώνοντας πολιτιστικές και εκπαιδευτικές δράσεις αγάπης, φιλίας και ειρήνης.

Βιβλιογραφία:

- Γιώργος Παντελή Πεχλιβανίδης: “*Αττάλεια και Ατταλειώτες*”, Τόμος Α'. Εκδόσεις Ατλαντίς. 1989.
- Βάσος Η. Βογιατζόγλου: “*Η Αλάϊα της Μ. Ασίας*”. Εκδόσεις Φιλιππότη. 1995.

- Εταιρεία Μεσογειακού Πολιτισμού: *“Αττάλεια. Η αρχόντισσα της Μεσογείου”*. Β’ έκδοση. 2014.
- Σταύρος Π. Καπλάνογλου: *“Αλησμόνητες Πατρίδες: Το αρχαίο Κορακήσιον”*.
- Λουκάς Π. Χριστοδούλου: *“Η ιστορία των Σωματείων της Νέας Ιωνίας”*. Εκδόσεις Μπαλτά. 2014.

https://www.kozanilife.gr/2021/09/11/αλησμόνητες-πατρίδες-το-αρχαίο-κορακ/

ΝΟΥΒΕΛΟΓΛΟΥ ΓΙΩΡΓΟΣ, ελεύθερος επαγγελματίας Κατάγεται από την Αλάγια (Αλάνυα) Μ. Ασίας. Γεννήθηκε το 1979 στην Ν. Ιωνία Αττικής. Μετά τις σπουδές του, ακολούθησε την οικογενειακή επιχείρηση καλτσοποιΐας που δραστηριοποιείται από 1948 με έδρα τη Ν. Ιωνία, Μέλος Δ.Σ. Βιοτεχνικού Επιμελητηρίου Αθηνών από το 2016 μέλος του Δ.Σ. του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. Ν. Ιωνίας από το 2015, Πρόεδρος του Συνδέσμου Αλαγιωτών από το 2016. Η οικογένειά του ήταν από τις ιδρυτικές του Συνδέσμου Αλαγιωτών ενεργά από το 1963. Ερευνά, μελετά και καταγράφει ήθη και έθιμα, φορεσιές, μαρτυρίες, κειμήλια των περιοχών της Μ. Ασίας (Αλάγια, Αττάλεια, Κύπρου). Έχει επιμεληθεί ιστορικές ταινίες μικρού μήκους σε συνεργασία με πολιτιστικούς φορείς «Αττάλεια-Αλάγια, Ταύρος-Ποδαράδες: οι πρώτοι προσφυγικοί οικισμοί», «Άη Γιώργης, δοξαστικά έθιμα», «Αττάλεια-Αλάγια, Νάξος-Ν.Ιωνία: οι Πατρίδες του Σήμερα», καθώς και πλήθος εκδηλώσεων και άρθρα αναλόγου ερευνητικού περιεχομένου της Μ. Ασίας.

**Ο μικρός ναός του Αγ. Γεωργίου (ή της Αγ. Σοφίας),
του 10ου αι., στο Ιτς Καλέ (την ακρόπολη του μεγάλου κάστρου)**

ΑΛΑΤΣΑΤΑ

«Να χαμηλώναν τα βουνά να βλεπα το Λεβάντη
Να βλεπα και τ' Αλάτσατα που λάμπουν σα διαμάντι ...»

Ειρήνη Γ. Θεμελή

Ανάμεσα στη Χίο και τη Σμύρνη, στη χερσόνησο της Ερυθραίας[1], βρίσκονται τα όμορφα Αλάτσατα. Η κοινότητα των Αλατσάτων, δεσπόζει στις ακτές του κόλπου της Αγριλιάς περιτριγυρισμένη από λόφους και αποτελούνταν από το Πάνω και το Κάτω χωριό, τα οποία σταδιακά ενώθηκαν σε μία πόλη, αποκτώντας ένα ιδιόμορφο μακρόστενο σχήμα. Πρόκειται για έναν τόπο που έχει ως κύριο χαρακτηριστικό τους έντονους ανέμους, ένα φυσικό φαινόμενο το οποίο συνδέεται και με τους ανεμόμυλους, βορειοανατολικά του οικισμού, που αποτελούν ισχυρό τοπόσημο της περιοχής. Η προέλευση του ονόματος της ερυθραιώτικης πολιτείας προέρχεται κατά την επικρατέστερη άποψη, από την ελληνική λέξη άλας/αλάτι, λόγω ύπαρξης αλυκών στην περιοχή. Υπάρχουν όμως και άλλες εκδοχές σχετικά με την προέλευση της ονομασίας όπως αυτή που στηρίζεται στην παράδοση του παρδαλού αλόγου (Αλατσά Ατλί) που ανήκε στον κυβερνήτη της περιοχής.

Από χάρτη της Χαρτογραφικής Υπηρεσίας Στρατού του 1920 που έχει αναρτηθεί στην έκθεση «Η Σμύρνη των Ελλήνων» στην Παλαιά Βουλή

1. Η χερσόνησος της Ερυθραίας ανήκε στην αρχαιότητα στην Ιωνική Ένωση στην περιοχή της Ιωνίας στα δυτικά παράλια της Μικρά Ασίας.

Στις αρχές του 20ου αι., στα Αλάτσατα, κατοικούσαν περίπου 15.000 Έλληνες και μόλις 50 Τούρκοι. Πολλοί από αυτούς προέρχονταν από παλαιότερα μεταναστευτικά κύματα από την Ελλάδα και συγκεκριμένα από την Εύβοια, την Πελοπόννησο, την Κρήτη και τα νησιά του Αιγαίου. Ο Κ. Α. Βλάμος στο βιβλίο του, «Τα Αλάτσατα της Ιωνικής ή Ερυθραίας 1640-1914», αναφέρει ότι σύμφωνα με την απογραφή του 1910, οι κάτοικοι των Αλατσάτων είχαν ανέλθει στους 18.960 ελληνορθόδοξους, 110 Τούρκους, 8 Εβραίους, και 12 Αθίγγανους. Ο αριθμός όμως των Ελλήνων μειώθηκε αισθητά μετά τον πρώτο διωγμό το 1914 καθώς οι περισσότεροι Αλατσατιανοί δεν επέστρεψαν στη γενέτειρά τους. Η απογραφή πληθυσμού που διενεργήθηκε από την Ύπατη Αρμοστεία της Σμύρνης το 1921, κατέγραψε 9.950 Έλληνες και 50 Τούρκους.

Η ιστορία των Αλατσάτων ξεκινάει περίπου στα μέσα του 17ου αι., όταν εγκαταστάθηκαν στην περιοχή Χιώτες αγρότες, προκειμένου να καλλιεργήσουν τα τσιφλίκια δύο αγάδων[2]. Έναν αιώνα μετά, στα μισά του 18ου αι., τα Αλάτσατα γνωρίζουν ιδιαίτερη οικονομική, πολιτιστική και πνευματική ανάπτυξη και εξελίσσονται σε ένα από τα σημαντικότερα αγροτικά κέντρα των παραλίων της Μικρά Ασίας. Οι επιδόσεις των Αλατσατιανών στη γεωργία ήταν υποδειγματικές. Τους αποκαλούσαν «μαμούνια τση γης», εργατικά έντομα που διαρκώς σκάλιζαν τη γη τους για να την κάνουν να αποδώσει όσο το δυνατόν καλύτερα προϊόντα[3]. Η κύρια καλλιέργειά τους ήταν η αμπελουργία και η φημισμένη σταφίδα τους εξαγόταν σε πολλές πόλεις της Ευρώπης. Σημαντικές ήταν επίσης οι καλλιέργειες δημητριακών, καπνών, βαμβακιού και ριζαρίου (ερυθρόδανο ή μπογιά). Η κτηνοτροφία ήταν περιορισμένη σε οικιακό κυρίως επίπεδο ενώ η αλιεία αποτελούσε δραστηριότητα των κατοίκων της Αγριλιάς οι οποίοι τροφοδοτούσαν την περιοχή. Αν και οι περισσότεροι Αλατσατιανοί ήταν γεωργοί, υπήρχαν και κάποιοι οι οποίοι στην προσπάθειά τους να αυξήσουν το εισόδημά τους ασχολήθηκαν με τις εμπορικές δραστηριότητες (μπακάληδες, έμποροι υφασμάτων και ψιλικών).

Όσον αφορά την παιδεία και την πολιτιστική ανάπτυξη, κατά τα πρώτα χρόνια οικισμού των Αλατσάτων ο αναλφαβητισμός βρισκόταν σε πολύ υψηλά επίπεδα. Προς την εκπνοή του 17ου αι. ξεκίνησε να λειτουργεί ένα υποτυπώδες σχολείο. Πρώτοι δάσκαλοι υπήρξαν οι ιερείς οι οποίοι με τη βοήθεια των εκκλησιαστικών βιβλίων προσπάθησαν να μάθουν γραφή και ανάγνωση στους μαθητές. Οι αμόρφωτοι Αλατσατιανοί αγρότες του 18ου αι. όμως, φρόντισαν για τη μόρφωση των παιδιών τους είτε στέλνοντάς τα στα σχολεία των όμορων περιοχών είτε προσλαμβάνοντας δασκάλους στα σπίτια τους. Το πρώτο σχολείο των Αλατσάτων συστήθηκε τα πρώτα χρόνια του 19ου αι. και απέκτησε ιδιόκτητη στέγη το 1840[4]. Στο τέλος του αιώνα λειτουργούσαν το *Σχολαρχείον*, το *Αλληλοδιδακτικόν* και το *Παρθεναγωγείον*. Ο διακαής πόθος για μάθηση

2. Κ.Βλάμος, *Τα Αλάτσατα της Ιωνικής ή Ερυθραίας Χερσονήσου 1640-1914*, εκδόσεις Τριανταφύλλου, Θεσσαλονίκη 1946, σελ.31.
3. Φ. Κλεάνθης, *Αλάτσατα. Η χαμένη πατρίδα μου*, Αθήνα, 1987,σελ. 65.
4. *Στο ίδιο,* σελ.77.

και πνευματική πρόοδο γινόταν με τα χρόνια όλο και πιο έντονος και οδήγησε στη δημιουργία, το 1884, του συλλόγου «Ερυθραία» μετά από πρωτοβουλία μορφωμένων νέων και είχε ως απώτερο σκοπό την πολιτισμική και διανοητική ανάπτυξη των Αλατσατιανών.

Τα Αλάτσατα στη Μικρασία - Στην είσοδο της πόλης ο παλιός Μύλος

Οι πολιτισμικές τους δράσεις δεν περιορίζονταν μόνο στα πλαίσια του συλλόγου, η «Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών», οι ερασιτεχνικές θεατρικές παραστάσεις, οι μουσικές σπουδές, η ζωγραφική και κυρίως η αγιογραφία, υπήρξαν μερικές από τις δραστηριότητες της πνευματικής και κοινωνικής ζωής τους.

Ο θρησκευτικός ζήλος των Αλατσατιανών ήταν ανεπτυγμένος σε μεγάλο βαθμό, περισσότερο από κάθε άλλη πόλη της Μικρά Ασίας. «Ηχτίζανε κλησιές, που τσι βουλούσανε οι Τούρκοι, για να τσι ξανακάνουνε πια μεάλες (…) Τ' ότι οι Αλατσατιανοί ήσανε άθρωποι του Θεού και τση κλησιάς, φαίνεται κι αφ' τσι πολλοί παπάδες που τσι πηρετούσανε. Υμνούσανε το Θεό εσπέρας και πρωί και μεσημβρία»[5]. Πολλοί υπήρξαν οι νέοι που στράφηκαν προς την ιεροσύνη. Υπήρξε περίοδος που σε όλες σχεδόν τις ελληνικές εκκλησίες της Ευρώπης υπηρετούσαν Αλατσατιανοί ιερείς, το Πατριαρχείο των Ιεροσολύμων ήταν επανδρωμένο σχεδόν εξ ολοκλήρου από Αλατσατιανούς σε όλες τις βαθμίδες της ιεροσύνης αλλά και στο Άγιο Όρος στη Μονή Σίμωνος Πέτρας η πλειονότητα των μοναχών ήταν από τα Αλάτσατα[6]. Η ανέγερση πολλών εκκλησιών αποτελούσε ακόμη μία απόδειξη της βαθιάς θρησκευτικής τους προσήλωσης. Ο ναός Εισοδί-

5. Αρχιμ.π. Μαρινάκης Θεοφύλακτος, *Οι αετοί της Ανατολής*, Εκδόσεις Μέλισσα, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 169.
6. Κ. Ι. Γκαρμάτης, Μ. Ν. Μαστροσταμάτη, *Μετά τα Αλάτσατα. Οι Αλατσατιανοί ανά τον κόσμο*, Σύλλογος Αλατσατιανών «Τα Εισόδια της Θεοτόκου», 2007, Αθήνα, σελ.214.

ων της Θεοτόκου, αποτελεί και το σημαντικότερο σωζόμενο μνημείο, κτισμένος το 1832 πάνω στον παλαιότερο του 1804. Η άδεια της ανέγερσής του εξασφαλίστηκε από τον καπουδάν πασά, μετά τη μεσολάβηση ενός καπετάνιου από τον Τσεσμέ, του Νικόλα Ηλιάδη. Αρχιτέκτονάς του υπήρξε ο Σμυρνιός Εμμανουήλ Καλονάρης και κατασκευαστής του εντυπωσιακού του τέμπλου, ο Ιωάννης Χαλεπάς. Είναι και ο μόνος ναός που διασώζεται μέχρι σήμερα, ο οποίος από το 1938 λειτουργεί ως τζαμί[7]. Άλλοι ναοί των Αλατσάτων υπήρξαν ο ναός της Αγίας Τριάδας στο Πάνω Χωριό, ο ναός Αγίου Γεωργίου Αγριλιάς και ο ναός Αγίου Κωνσταντίνου στο Κάτω Χωριό.[8]

Όσον αφορά τη δημόσια υγεία, η πόλη των Αλατσάτων δεν είχε να προσφέρει πολλές υπηρεσίες τουλάχιστον κατά τα πρώτα χρόνια συνοίκησής της μιας και δεν υπήρχε καν γιατρός αλλά ούτε και νοσοκομείο. Όσοι ασθενείς έχρηζαν περίθαλψης μεταφέρονταν στη Χίο, στη Σμύρνη ή στα Βουρλά. Όταν αρρώσταιναν οι αλατσατιανοί κατέφευγαν στους γηραιότερους και στους εμπειρικούς γιατρούς[9].

Η καθημερινή ζωή στα Αλάτσατα πλαισιώνονταν από διάφορα ήθη και έθιμα που σχετίζονταν με την ψυχαγωγία τους, τη γαστρονομία, τις γιορτές των Χριστουγέννων, των Θεοφανίων, των Αποκριών, της Σαρακοστής, της Μεγάλης Εβδομάδας, της Λαμπρής, κ.α. Μία από τις πιο πλούσιες γιορτές, που αποτελούσε έθιμο για τους Αλατσατιανούς, ήταν η γιορτή «τ' Άη Γιαννιού του Φανιστή π' ανοίγουν τσοί Κληδόνοι», όπως έλεγαν. Άναβαν το βράδυ της ημέρας εκείνης «φανές» και έκαιγαν τα μαγιάτικα στεφάνια. Ένα έθιμο που συναντάμε μέχρι

Πανοραμική εικόνα των Αλατσάτων

7. *Στο ίδιο*, σελ.25.
8. http://monuments.hist.auth.gr/index.php/2018/02/22/alatsata/
9. Φ. Κλεάνθης, *Αλάτσατα. Η χαμένη πατρίδα μου*, ό.π., σελ. 56-57.

σήμερα, αυτό του Κλήδονα, στις 23 Ιουνίου, το οποίο οι Αλατσατιανοί τηρούσαν ευλαβικά και απαρέγκλιτα. «Σαν ήφτανε τα γιαγκίνια ηβρωμοκόπιε ούλο τ' Αλάτσατο αφ' το ντουμάνι»[10].

Σημαντική τομή στην ήρεμη ζωή των Αλατσατιανών και στην ιστορία της πόλης υπήρξε ο πρώτος διωγμός, τον Μάιο του 1914, ο οποίος ήταν και ο ισχυρότερος παράγοντας της μείωσης του πληθυσμού των Αλατσάτων καθώς και το προοίμιο της Μικρασιατικής Καταστροφής που ακολούθησε λίγα χρόνια αργότερα. Αμέσως μετά την ήττα των Τούρκων στους Βαλκανικούς πολέμους, οι Έλληνες κάτοικοι των Αλατσάτων εκδιώχθηκαν βίαια από τον Οθωμανικό στρατό και στα σπίτια τους εγκαταστάθηκαν μουσουλμάνοι πρόσφυγες από τα Βαλκάνια. Οι διωγμοί στην ευρύτερη περιοχή της Ερυθραίας ξεκίνησαν στις 12 Μαΐου 1914 και όλοι οι κάτοικοι έπρεπε μέσα σε δύο μέρες να εγκαταλείψουν τον τόπο τους παίρνοντας μαζί τους μόνο ότι μπορούσαν να κρατήσουν στα χέρια τους[11]. Ο πρώτος διωγμός ήταν η αρχή του τέλους, η αρχή της προσφυγιάς. Ήταν η πρώτη φορά στην ιστορία της περιοχής που διώχθηκαν συστηματικά από το ίδιο το Οθωμανικό κράτος χριστιανικοί πληθυσμοί.

Είναι αξιοσημείωτο να αναφερθούμε και στην αντίσταση που προέβαλε ο συμπαγής πληθυσμών των Αλατσάτων ο οποίος αποτέλεσε και αιτία ανάλογης συμπεριφοράς από το τουρκικό κράτος[12]. Οι Αλατσατιανοί που έφυγαν μεμονωμένα κατά τον πρώτο διωγμό κατέφυγαν κυρίως στη Χίο και τη Σάμο αλλά και στη Θεσσαλονίκη, τον Πειραιά, το Αγρίνιο, την Αθήνα και το Ηράκλειο Κρήτης. Οι περισσότεροι Αλατσατιανοί δεν επέστρεψαν στα πατρογονικά εδάφη ξανά. Όσοι γύρισαν (περίπου 5.000), τον Μάιο του 1919, μετά την κατάληψη της πόλης από τον ελληνικό στρατό και την απελευθέρωση της Ιωνίας, προσπάθησαν να ανασυγκροτήσουν την πόλη, να ξαναδημιουργήσουν τα νοικοκυριά τους και να επαναφέρουν την σφύζουσα ελληνική πνοή. Η αλήθεια είναι ότι όταν γύρισαν στην πατρίδα τους αντίκρισαν μία πόλη κατεστραμμένη και λεηλατημένη. Ο ενθουσιασμός όμως του επαναπατρισμού τους κράτησε όρθιους και δυνατούς. Καλλιέργησαν ξανά την γη τους, στόλισαν ξανά τις εκκλησίες τους, αποτελείωσαν και τον Άγιο Κωνσταντίνο στο Κάτω Χωριό, το εμπόριο με τη Σμύρνη ξανάρχισε και γενικά η ζωή, έως το καλοκαίρι του 1921, είχε βρει ξανά τον ήρεμο ρυθμό της με τις καινούριες εμπειρίες της προσφυγιάς μα και της προόδου.

Όμως η προσπάθεια αυτή διακόπηκε μετά την ήττα και την αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τη Μικρά Ασία. Όντας μακριά από τα μέτωπα, δεν είχαν επίγνωση των καταστροφών, των φονικών μαχών, του ολέθρου που κάθε μάχη σκορπούσε παντού. Έτσι τους έμενε κάποια αμυδρή ελπίδα πως ίσως δεν πειραχτούν από τον Κεμάλ. Με κάποιες τέτοιες σκέψεις, ολότελα αντίθετες με την εξέλιξη του πολέμου, οι Προεστοί συμβούλεψαν να μην εγκαταλειφθεί ο

---

10. Αρχιμ.π. Μαρινάκης Θεοφύλακτος, *Οι αετοί της Ανατολής*, ό.π., σελ. 426.
11. F. Sartiaux, «Le Sac de Phocee et L' Expulsion des Grecs Ottomans d' Asie Mineure», ανάτυπο από, *La Revu de Deux Mondes*, t. xxiv, 1914, σ. 673.
12. Κ. Ι. Γκαρμάτης, Μ. Ν. Μαστροσταμάτη, ό.π., σελ. 41-42.

πατρογονικός τόπος[13]. Ο οθωμανικός στρατός κατέλαβε τα Αλάτσατα στις 3 Σεπτεμβρίου του 1922. Όσοι δεν επιστρατεύτηκαν και δεν αιχμαλωτίστηκαν στα καταναγκαστικά τάγματα εργασίας πήραν ξανά το δρόμο της προσφυγιάς. Μεταφέρθηκαν πεζοί ως τον Τσεσμέ, ρακένδυτοι, πεινασμένοι και άυπνοι, από όπου αναχώρησαν για την Ελλάδα με ελληνικά πλοία. Η τραγική κατάληξη αυτής της ιστορικής φάσης είχε ως συνέπεια την αιματηρή και τελεσίδικη εκδίωξη των Αλατσατιανών μαζί με όλους τους Έλληνες από τα εδάφη της Μικρά Ασίας. Τα Αλάτσατα, λόγω της αδιαμφισβήτητης ελληνικότητάς τους, θρήνησαν πολύ μεγάλο αριθμό θυμάτων κατά τις μέρες τις Καταστροφής.

Είναι ανυπολόγιστος ο αριθμός των Αλατσατιανών κάθε ηλικίας και φύλου που σφαγιάστηκαν ή απήχθησαν από τον τούρκικο στρατό. Οι περιοχές της Ελλάδας που δέχτηκαν τους εκπατρισμένους Αλατσατιανούς πρόσφυγες ήταν η Αττική, η Θεσσαλονίκη, η Εύβοια, η Κρήτη, η Χίος, η Λέσβος, η Σάμος και το Αγρίνιο. Αρκετοί υπήρξαν και αυτοί που έφτασαν στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού, στις Η.Π.Α. Στο Σόμερβιλ της Βοστώνης δημιουργήθηκε από Αλατσατιανούς μετανάστες μία κοινότητα που ξεχώριζε για τη συνοχή και το δέσιμο των μελών της η οποία δραστηριοποιείται ενεργά μέχρι και σήμερα. Η δεύτερη ελληνική κοινότητα στην οποία εγκαταστάθηκαν οι Αλατσατιανοί μετανάστες ήταν το Φορτ Γουόρθ στο Τέξας, περιοχή που προσφερόταν για αγροτικές εργασίες κάτι που γνώριζαν πολύ καλά[14]. Ακόμα και σήμερα η κοινότητα του Φορτ Γουόρθ είναι από τις πιο ζωντανές και δραστήριες της διασποράς. Η μετανάστευση όμως των Αλατσατιανών ανά τον κόσμο δεν περιορίστηκε μόνο στις Η.Π.Α. αλλά και στην Αυστραλία, την Αίγυπτο, το Κογκό, το Σουδάν, την Αργεντινή και την Ουρουγουάη.

Οι απόγονοι των Αλατσατιανών, τρίτης γενιάς αισίως, έχουν δημιουργήσει οικισμούς με την ονομασία «Νέα Αλάτσατα» στο Βύρωνα Αττικής, στη Χαλκίδα και στο Ηράκλειο Κρήτης.

Ο γεωγραφικός χώρος της Μικράς Ασίας υπήρξε ένα χωνευτήρι πολιτισμών και ένας σύνδεσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση. Ο ιδιαίτερος ελληνικός πολιτισμός που αναπτύχθηκε στην περιοχή, γνωστός και ως Ιωνικός πολιτισμός εξάπλωσε το πνεύμα του και ο απόηχός του αφουγκράζεται μέχρι και στις μέρες μας μέσω των απογόνων τρίτης και τέταρτης γενιάς. Μέρος αυτού του πολιτισμού υπήρξε και η πόλη των Αλατσάτων με το ανθρώπινο δυναμικό της τους Αλατσατιανούς, οι απόγονοι των οποίων βρίσκονται σε διάφορα μέρη του κόσμου.

Η σημερινή όψη των Αλατσάτων έχει υποστεί σημαντική αλλοίωση. Η εγκατάσταση πάρκου ανεμογεννητριών σε κοντινή απόσταση από το ιστορικό κέντρο αλλά και η άλογη τουριστική ανάπτυξη σε συνδυασμός με τις μεγάλες οικιστικές επεκτάσεις συνέβαλαν καθοριστικά σε αυτό. Ωστόσο, παρά τις αλλαγές

13. «Η φοβερή, ανέκδοτη μαρτυρία για τη Γενοκτονία των Ελλήνων της Ανατολής», Μοναδική ανέκδοτη μαρτυρία του Μικρασιάτη Θανάση Γ. Κακογιάννη από τα Αλάτσατα της Ερυθραίας, στον Δημήτρη Κρασσά τον Σεπτέμβριο του 1987, https://mikrasiatwn.wordpress.com/, 2017.

14. Κ. Ι. Γκαρμάτης, Μ. Ν. Μαστροσταμάτη, ό.π., σελ. 199.

που επήλθαν με το πέρασμα του χρόνου, η πάλαι ποτέ ακμάζουσα ελληνική πολιτεία καταφέρνει και διατηρεί ανέπαφα δείγματα της πολιτιστικής της ταυτότητας και ευμάρειας που αντανακλώνται με εμφατικό τρόπο τόσο στα κτίρια όσο και στην καθημερινότητα των κατοίκων.[15] Οι Τούρκοι συνεχίζουν να ζουν στα παλιά ελληνικά σπίτια τα οποία έχουν ανακαινίσει ενώ και τα νέα κτίσματα ακολουθούν την ελληνική αρχιτεκτονική.

«*Ευτοί οι Αετοί τσ' Ανατολής, οι κιουρούδες μας, που ημοιάζανε σα ζωηρό ηλιοβασίλεμα κι ησταθήκανε πια πάνω αφ΄τη γης, πια πάνω αφ΄τα βάσανα και τον πόνο και πια πάνω αφ΄τη ζωή, ας γενούνε οδηγοί στη ζωή τση καινούριας γενιάς, που 'χει χαμένο το μπούσουλά τσης κι ας ζήσουνε στη μνήμη ντως, γιατί τέτοιοι άθρωποι δεν είναι να ξεχνιούνται*»[16]

Για αυτούς τους ανθρώπους που έζησαν στα Αλάτσατα, για τους απόγονούς τους, τους παππούδες, τους γονείς μας και αύριο για τα παιδιά μας οφείλουμε να διατηρήσουμε την Αλατσατιανή φλόγα που έχουμε μέσα μας άσβεστη. Γιατί πατρίδα είναι οι άνθρωποι.

Ειρήνη Γ. Θεμελή

Είναι πτυχιούχος της Φιλοσοφικής Σχολής, Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας με κατεύθυνση Νεότερη Ιστορία του Πανεπιστημίου Κρήτης. Από το 2020 είναι μεταπτυχιακή φοιτήτρια στο ΜΠΣ Δημόσια Ιστορία (MA Public History) του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Εργάζεται ως ακαδημαϊκή σύμβουλος σε ιδιωτικό εκπαιδευτικό όμιλο και έχει συνεργαστεί ως σύμβουλος σε δήμους και πολιτισμικούς οργανισμούς. Είναι απόγονος τρίτης γενιάς από τα Αλάτσατα της Μικρά Ασίας και ζει στο Ηράκλειο της Κρήτης όπου και γεννήθηκε.

15. Ελένη Γ. Γαβρά, Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, Βασίλης Δημητριάδης, Κλαίρη Γκιουφή, Αναστασία Μπουρλίδου, «Ανασύροντας την οικιστική μνήμη των μικρασιατικών παραλίων: η χερσόνησος της Ερυθραίας», Asia Minor Spark, Σέρρες, 2013, σελ. 65.
16. Αρχιμ.π. Μαρινάκης Θεοφύλακτος, *Οι αετοί της Ανατολής*, ό.π., σελ.12.

Αλάτσατα. Η εκκλησία των Εισοδίων

ΑΜΙΣΟΣ (ΣΑΜΨΟΥΝΤΑ)

Αντώνης Παυλίδης

1. Εισαγωγικά: Συνοπτική ιστορική θεώρηση, μέχρι τον 20ο αιώνα.

Η Αμισός (Σαμψούντα), βρίσκεται στη βόρεια ακτή της Τουρκίας στον Εύξεινο Πόντο, σε απόσταση, σε ευθεία γραμμή, από την Τραπεζούντα (που βρίσκεται ανατολικά της) 288 χιλ., από την Κωνσταντινούπολη (δυτικά) 620 χιλ., την Άγκυρα (νοτιοδυτικά) 330 χιλ., τη Θεσσαλονίκη (δυτικά) 1.133 χιλ. και την Αθήνα (δυτικά -νοτιοδυτικά) 1.139 χιλ.

Η πόλη ιδρύεται το 562 π.χ. από τους Ίωνες της Φώκαιας[1]. Ένας από τους αρχαίους λαούς που κατοικούσαν στην περιοχή, σύμφωνα με την ελληνική παράδοση, είναι οι Σάννοι ή Τζάνοι, ενώ κατάλοιπο αυτής της παράδοσης αποτελεί η ονομασία του Σαντζακιού της περιοχής από τη νεότερη οθωμανική διοίκηση ως Canık Sancağı (Σαντζάκι Τζανικής)[2]. Σε γενικές γραμμές, η πολιτιστική και οικονομική υπεροχή των Ελλήνων αποίκων στην περιοχή οδηγούν, όπως και στον υπόλοιπο χώρο του Πόντου, στην αφομοίωση των τοπικών εθνοτήτων και την ένταξή τους στο ελληνικό πολιτικό/κοινωνικό σύστημα[3].

Κατά την περίοδο του Περικλή, μια αθηναϊκή κληρουχία αποικίζει την Αμισό, που μετονομάζεται για ένα διάστημα σε Πειραιά[4]. Στη συνέχεια προσχωρεί στο Βασίλειο των Μυθριδατών, ενώ κατά τη ρωμαϊκή περίοδο η πόλη, μαζί με άλλες 10 πόλεις του δυτικού Πόντου, αποτελούν μέρος της ρωμαϊκής επαρχίας Βιθυνία -Πόντος[5].

Ο χριστιανισμός εξαπλώνεται νωρίς στην πόλη. Τα δεδομένα δείχνουν την ύπαρξη μιας εκκλησίας ήδη από τον 1ο αιώνα[6]. Κατά τη βυζαντινή περίοδο υπά-

1. Σαμουηλίδης, 1980: 89,90.
2. Ό.π.
3. Φωτιάδης, 1999: 99-100.
4. Στράβων, 1889: 3,25.
5. Reinach, 1890:400 και Σαμουηλίδης, 1966: 249 -250.
6. Ramsey, 1895: 225.

γεται στο θέμα Αρμενιακόν[7], ενώ η συνήθης ονομασία της είναι Αμινσός και Αμινσώ[8]. Μετά την κατάκτησή της από τους Σελτζούκους και τους Μογγόλους, τελικά καταλαμβάνεται από τους Οθωμανούς το 1393 υπό το Σουλτάνο Bayazıt Ğıldırım (Βαγιαζίτ Κεραυνό) και το έτος αυτό σηματοδοτεί τη μεγάλη περιπέτεια της οθωμανικής περιόδου της πόλης[9]. Κατά τους λεγόμενους «κλασικούς αιώνες» της οθωμανικής κυριαρχίας, η πόλη υφίσταται τα πάνδεινα, ιδιαίτερα κατά τον 17ο αιώνα, οι σφαγές και οι εξισλαμισμοί, είναι τεράστιας έκτασης. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Δοσίθεος, που επισκέπτεται τον Πόντο το 1681, δεν βρίσκει στην πόλη Χριστιανούς, για την ακρίβεια βρίσκει *«ένα και μόνον Χριστιανόν εις χωρίον πλησίον αυτής»* (της Αμισού)[10], υπονοώντας το Καδίκιοϊ (Kadıköy), δηλαδή την Άνω Αμισό.

Στα τέλη του 18ου αιώνα η Αμισός είναι ένα ασήμαντο μικρό λιμάνι, χωρίς εμπορικό ενδιαφέρον. Το 1797, με την κατάληψη, από τους Ρώσους, της οθωμανικής μέχρι τότε, Κριμαίας, με την οποία είχε εμπορικές συναλλαγές, σε συνδυασμό με τοπικά πολεμικά γεγονότα, αλλά και την ύπαρξη πολλών ελών που δεν επιτρέπουν εύκολο αγκυροβόλημα στα πλοία, η περιοχή οδηγείται σε οικονομική καθυστέρηση[11]. Όμως, από τα μέσα του 19ου αιώνα, με τις μεταρρυθμίσεις, ο ελληνισμός εισέρχεται σε μια πορεία οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης. Έτσι, ενώ περιοχές του εσωτερικού, που βρίσκονται εκτός των νέων οικονομικών δραστηριοτήτων, μένουν στάσιμες, η Αμισός, με την αύξηση της οικονομικής δραστηριότητας που προκαλείται, κυρίως από την κίνηση του λιμανιού της, αρχίζει να αναπτύσσεται. Χαρακτηριστικό γεγονός που ερμηνεύει αυτές τις εξελίξεις, αποτελεί η μεταφορά της Μητρόπολης το 1860 από την Αμάσεια του εσωτερικού, που μένει στάσιμη, στην παραθαλάσσια Αμισό[12], όπου ο ελληνισμός αρχίζει να ανακάμπτει τόσο δημογραφικά, όσο και οικονομικά, χωρίς πάντως να αλλάζει ο τίτλος του Μητροπολίτη («Μητροπολίτης Αμασείας, υπέρτιμος και έξαρχος παντός Ευξείνου Πόντου»). Ακολουθεί μια μεγάλη πυρκαγιά το 1866, που σχεδόν αποτεφρώνει την πόλη, στην οποία οι οικοδομικές κατασκευές ήταν κυρίως ξύλινες[13]. Με την πυρκαγιά αυτή φαίνεται να κλείνει ένα κεφάλαιο για την πόλη και να ανοίγει ένα νέο: Πάνω στις στάχτες χτίζεται μια νέα πόλη, με σύγχρονους δρόμους και προπάντων με μεγάλη οικονομική ορμή.

Η περίοδος των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ (Tanzımat) των μέσων του 19ου αιώνα, με τη θεσμοθέτηση μιας σειράς διατάξεων που προβλέπουν κυρίως την ισότητα μεταξύ όλων των υπηκόων, σηματοδοτεί την απαρχή μιας νέας εποχής για την αυτοκρατορία. Ο ελληνισμός της Αμισού, είναι σαν να εξέρχεται από ένα βαθύ λήθαργο. Αξιοποιώντας τις ευεργετικές γι' αυτόν διατάξεις των μεταρ-

7. Πορφυρογέννητος, 1840: 21,7.
8. Πανάρετος, 1958: 69,295.
9. Σαμουηλίδης, 1966: 253.
10. Δοσίθεος, 1717: 1129.
11. Σαμουηλίδης, 1966: 258
12. Αλεξιάδης,2011: 77. Σχετικά με τη χρονολογία, ο Θωμάς Αλεξιάδης, μελετώντας τα αρχεία του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, επικαλείται μαρτυρία του Ιάκ. Χατζησάββα, που υπήρξε στη Σαμψούντα μέλος του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου της Μητρόπολης.
13. Τριανταφυλλίδης Π, 1866:144

ρυθμίσεων και κυρίως εκείνων που έχουν σχέση με την εκπαίδευση και την οικονομία, εισέρχεται σε μια πορεία διαρκούς οικονομικής και πνευματικής ανάπτυξης, που φτάνει στο απόγειό της στις αρχές της δεύτερης δεκαετίας του 20ου αιώνα[14]. Παράλληλα όμως διαμορφώνονται αντίρροπες τάσεις: τις θετικές για τους χριστιανούς διατάξεις των μεταρρυθμίσεων αρνούνται να στηρίξουν τόσο η οθωμανική ελίτ, όσο και ο μέσος Μουσουλμάνος, στον οποίο, με την επιβολή της ισότητας, φαίνεται αδιανόητη η απώλεια της αίσθησης ανωτερότητας, η απώλεια 6 αιώνων κυριαρχίας του επί των «απίστων». Είναι χαρακτηριστικές οι αρνητικές δηλώσεις σημαντικών Οθωμανών αξιωματούχων σε σχέση με τις μεταρρυθμίσεις, που εκφράζουν την περιρρέουσα ατμόσφαιρα[15]. Αυτήν δηλαδή την περίοδο των μέσων του 19ου αιώνα διαμορφώνονται οι συνθήκες για την κρίση και όσα θα επακολουθήσουν αργότερα, όταν θα υπάρξει αλλαγή φάσης, με την άνοδο των εθνικιστών Νεοτούρκων και την έναρξη του 1ου Παγκοσμίου Πολέμου[16].

2. 20ος αιώνας

2.1. Γενικά

Η έλευση του 20ου αιώνα βρίσκει τον ελληνισμό της πόλης και της περιοχής σε εξαιρετική κατάσταση. Η έλευση Ελλήνων μεταναστών από την περιοχή της Χαλδίας, από τις πρώτες ακόμη δεκαετίες του 19ο αιώνα, μετά την παρακμή των εκεί μεταλλείων, εμπλουτίζει με ελληνικό αίμα όλη την περιοχή και περισσότερο τα χωριά που βρίσκονται γύρω από την πόλη, ενώ η ελληνική γλώσσα που από χρόνια είχε σιγήσει, αρχίζει να ομιλείται πάλι σ' ολόκληρη την περιοχή[17]. Οι νέοι κάτοικοι ενσωματώνονται γρήγορα στην κοινωνία της περιοχής και με το μόχθο και τη δημιουργικότητά τους αποκτούν σύντομα πλούτο, μέρος του οποίου επενδύουν, κυρίως στην εκπαίδευση. Η κατάσταση της εκπαίδευσης στις αρχές του 20ου αιώνα είναι πολύ καλή: Νηπιαγωγείο με 400 νήπια, επτατάξια Αστική Σχολή (περιλαμβάνοντας δημοτικό σχολείο και τρεις τάξεις του Σχολαρχείου) με 380 μαθητές, τριτάξιο Ημιγυμνάσιο με 62 μαθητές και τέλος επτατάξιο Παρθεναγωγείο με 300 μαθήτριες[18].

Η ανάπτυξη συνεχίζεται με ιλιγγιώδεις ρυθμούς, όπως μαρτυρούν τα δεδομένα. Για παράδειγμα, ενώ το 1891 η οικονομική παραγωγή είναι παραδοσιακή[19], δέκα μόνο χρόνια αργότερα, ο Ελλαδίτης πολιτικός και διανοούμενος Κων-

---

14. Παυλίδης, 2004:45
15. Σημαντικότεροι από αυτούς τους αξιωματούχους είναι οι Cevdet Paşa, χρονικογράφος του Σουλτάνου και ο Mustafa Reşit Paşa, νομικός, μεταρρυθμιστής του Tanzımat. Ο πρώτος χαρακτηρίζει την ημέρα υπογραφής του διατάγματος ως *«ημέρα πένθους και θλίψης για το λαό του Ισλάμ»*, ενώ ο δεύτερος υποστηρίζει ότι *«οι Μουσουλμάνοι θ' αντισταθούν σ' αυτές τις Μεταρρυθμίσεις, ακόμη και με τη βία»* (Παυλίδης,2009:30-31, από το Cevdet Paşa *Tezakir,* επιμέλεια Cavıt Baysun, 1986 Ankara). **Η απειλή αυτή θα πραγματωθεί μερικές δεκαετίες αργότερα, κατά την περίοδο 1914-1922.**
16. Παυλίδης, 2009: 30,31
17. Τριανταφυλλίδης Π., 1870:70-71 και Παυλίδης Α, 2004: 59-60
18. Παπαμιχαλόπουλος, 1903:325
19. Ως «βιομηχανική παραγωγή» της πόλης αναφέρονται μερικά κεραμοποιεία, αγγειοπλαστεία, η δασική βιομηχανία με την κατασκευή ξύλινων πιάτων και κουταλιών και τέλος ως επαγγέλματα αναφέρονται εκείνα των χαλκουργών, σαμαροποιών, υποδηματοποιών κλπ. (CUINET VITAL,1891:89,98).

σταντίνος Παπαμιχαλόπουλος που επισκέπτεται την πόλη, εντυπωσιάζεται από τη ζωτικότητά της. Οι εξαγωγές προϊόντων από το λιμάνι (προς την υπόλοιπη Τουρκία, αλλά και Αγγλία, Γαλλία, Αυστρία, Αίγυπτο, Ολλανδία, Ρωσία) που είναι κυρίως καπνός, το σημαντικότερο προϊόν της περιοχής, αλλά και δημητριακά, αλεύρι, μαλλιά και ξηροί καρποί, φτάνουν στο ποσό των 57.264 τόνων[20]. Άλλη πηγή μας πληροφορεί ότι οι εξαγωγές φτάνουν τους 39.961 τόνους και οι εισαγωγές (καφές, ζάχαρη, ελαιόλαδο, οπωρικά, ποτά, τροφές, υφάσματα, σαπούνι, σίδηρος κλπ.) τους 23.494 τόνους[21]. Όλα αυτά δείχνουν μια έντονη κινητικότητα. Τεράστιοι όγκοι προϊόντων μεταφέρονται από και προς το λιμάνι, με δεδομένο ότι η πόλη της Αμισού επιδρά άμεσα οικονομικά όχι μόνο στις περιοχές του δικού της Σαντζακιού[22], που περιλαμβάνει την ίδια την πόλη, την κωμόπολη Καβάκ και τις πόλεις –έδρες των Καζάδων της περιοχής αλλά και σε άλλες πόλεις του εσωτερικού της Μικράς Ασίας των οποίων αποτελεί επίνειο (Αμάσεια, Τοκάτη, Σεβάστεια, Καισάρεια). Η Αμισός δηλαδή ασκεί μια ισχυρή ελκτική δύναμη σε μια μεγάλη περιοχή, από την οποία εισάγει κυρίως πρώτες ύλες και στην οποία εξάγει κυρίως έτοιμα ευρωπαϊκά προϊόντα. Είναι χαρακτηριστικό ότι μόνο το 1911, στο λιμάνι της πόλης προσεγγίζουν 700 περίπου πλοία[23].

2.2.Όψεις της κοινωνίας της Αμισού

Στις αρχές του 20ου αιώνα οι Έλληνες δίνουν τον τόνο, κυριαρχώντας στην αγορά της πόλης[24]. Μεταξύ των πολλών Ελλήνων, συναντάμε και ένα αριθμό Ελλαδιτών, που εμφανίζονται ως επαγγελματίες στην πόλη[25]. Η Αμισός βρίσκεται σε μια εξόχως ενδιαφέρουσα από γεωοικονομικής απόψεως περιοχή, στο μυχό ενός κόλπου που δημιουργήθηκε από τις εκβολές δύο μεγάλων ποταμών της Μικράς Ασίας, του Άλυ (Kızıl irmak) δυτικά και του Ίρη (Yesıl irmak) ανα-

20. Παπαμιχαλόπουλος, 1903:320.
21. Ιωαννίδης Ι, 1904:
22. Το Σαντζάκι Τζανικής, με έδρα τη Σαμψούντα, ανήκει στο Νομό Τραπεζούντας και περιλαμβάνει, την κωμόπολη Καβάκ και τους Καζάδες: Πάφρας,Φάτσας, Οινόης, Τέρμε, και Τσαρσαμπά. Δομνηνός, 1896 και Παυλίδης Α, 2004: 20.
23. Κοντογιάννης, 1921:77
24. Είναι χαρακτηριστικό ότι η συντριπτική πλειοψηφία των επαγγελματιών και μάλιστα εκείνων που παράγουν με την υψηλότερη προστιθέμενη αξία, είναι Έλληνες. Για παράδειγμα: Από τους 13 πωλητές αποικιακών ειδών οι 10 είναι Έλληνες, οι 2 Τούρκοι και 1 Αρμένιος / Από τους 10 Δικηγόρους οι 6 είναι Έλληνες, 1 Τούρκος και 3 Αρμένιοι / και οι 7 επιπλοποιοί είναι Έλληνες / και οι 2 ζαχαροπλάστες επίσης Έλληνες / από τους 13 Γιατρούς οι 10 είναι Έλληνες, 1 Τούρκος, 1 Αρμένιος κι 1 ξένος / και οι 4 Τραπεζίτες είναι Έλληνες / και οι 3 Παντοπώλες είναι Έλληνες / και οι 6 φαρμακοποιοί είναι Έλληνες / από τους 10 Ασφαλιστές οι 9 είναι Έλληνες και 1 Αρμένιος κλπ. Οι Τούρκοι υπερτερούν μόνο ως Χαμαμτζήδες (Λουτρατζήδες), που είναι 4 (Ιωαννίδης Ι, 1904:295-299).
25. Αυτό τεκμαίρεται από ένα σημαντικό αριθμό εγγράφων (90), που βρέθηκαν στην κατοχή μας και είχαν συνταχθεί μεταξύ των ετών 1909 και 1914 από το Υποπροξενείο της Ελλάδας στην Αμισό και βρέθηκαν από το γράφοντα στο Προξενείο της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη. Πρόκειται κυρίως για εξουσιοδοτήσεις, συμβόλαια, πληρεξούσια κ.ά. έγγραφα, που αφορούν Ελλαδίτες επιχειρηματίες της Αμισού, οι οποίοι προέρχονται από διάφορες περιοχές του ελλαδικού χώρου: κυρίως από την Πελοπόννησο, αλλά και από την Κεφαλληνία, Δωρίδα, Αθήνα, Σαλαμίνα, Βόλο, Πειραιά κ.ά.-

τολικά, αποτελώντας μια ιδιαίτερα σημαντική πύλη προς τη μικρασιατική ενδοχώρα και με μια οικονομική δραστηριότητα που - με επίκεντρο το λιμάνι και την αγορά της πόλης - αναπτύσσεται διαρκώς, ενώ σ' όλο τον Πόντο η μόνη πόλη που υπερέχει της Αμισού σε οικονομική δραστηριότητα, είναι η Τραπεζούντα. Όλα αυτά προσελκύουν το ενδιαφέρον των ισχυρών χωρών της εποχής, οι οποίες γι' αυτό το λόγο ιδρύουν Προξενεία και Υποπροξενεία[26].

Η πόλη χωρίζεται ουσιαστικά σε δύο τμήματα. Στο επάνω μέρος σ' ένα ελαφρύ υψίπεδο ύψους 100 περίπου μέτρων από το επίπεδο της θάλασσας, είναι η Άνω Αμισός η Καντίκιοΐ (Kadıköy), σε απόσταση 2 περίπου χιλιομέτρων από το λιμάνι. Στο όμορφο αυτό προάστιο, όπου οι 2.000 περίπου κάτοικοι είναι μόνο Έλληνες, που προέρχονται από τους παλιούς κατοίκους της πόλης, διέρχονται οι δύο βασικοί δρόμοι που εξυπηρετούν τη συγκοινωνία και το εμπόριο και οδηγούν προς το εσωτερικό της χώρας, νότια[27]. Τα παλιά ξύλινα κατά βάσιν, σπίτια της, καίγονται σχεδόν ολοσχερώς από μεγάλη πυρκαγιά το 1900, ενώ αυτή η καταστροφική εξέλιξη γίνεται αιτία να αλλάξει τελείως όψη με την πλήρη ανοικοδόμησή της. Στο κάτω μέρος, προς τη θάλασσα, βρίσκεται το κυρίως τμήμα της πόλης, που αποτελεί υπέροχο κράμα πόλης ευρωπαϊκής και ανατολικής, στους δρόμους της οποίας συναντάς δύο πολιτισμούς, που συμβάλλουν *«στην ευτυχία και την ακμή της ωραίας και εν πολλοίς κομψής ταύτης πόλεως*[28]*».* Το κυρίως αυτό τμήμα της πόλης έχει πληθυσμό περί τις 22.000 κατοίκους, από τους οποίους περί τις 8.000 είναι Έλληνες Ορθόδοξοι, 2.000 Αρμένιοι, αρκετοί ξένοι που απασχολούνται σε διάφορες εργασίες και κυρίως σε τράπεζες και στο μονοπώλιο καπνού, που είναι γαλλικών συμφερόντων και οι υπόλοιποι 10.000 περίπου είναι Οθωμανοί[29].

Εκτός από τα σχολεία, στην πόλη δημιουργούνται και άλλες εστίες μόρφωσης και πνευματικής καλλιέργειας. Πρόκειται για τους μορφωτικούς συλλόγους «Περικλής» και «Αναγέννησις», την «Εμπορική Λέσχη Αμισού», τον αθλητικό «Παρευξείνιο Ελληνικό Σύλλογο», την αδελφότητα «Πατριάρχης Φώτιος ο Ομολογητής», τις εφημερίδες «Φως» και (τη σατυρική) «Διογένης» καθώς και τη «Φιλόπτωχο Αδελφότητα Κυριών»[30].

Η συμμετοχή του ελληνισμού στα διάφορα όργανα διοίκησης της πόλης γίνεται πλέον απαραίτητη εξαιτίας της οικονομικής, πολιτιστικής και δημογραφικής του ανάπτυξης: Ήδη το 1904 γνωρίζουμε ότι στο ανώτερο όργανο διοί-

26. Διαπιστευμένοι διπλωμάτες είναι: Υποπρόξενος Αυστροουγγαρίας, Αγγλίας και Γαλλίας, Πρόξενος Περσίας, Πρόξενος Ρωσίας, αντιπρόσωπος Προξένου Αμερικής (ο Έλληνας Γ. Στεφόπουλος), Υποπρόξενος Ελλάδας, αντιπρόσωπος Προξένων Βελγίου, Ιταλίας και Σουηδίας – Νορβηγίας (Ιωαννίδης Ι, 1904:291-292).
27. Παπαμιχαλόπουλος, 1903:317-318.
28. Ό.π., 319.
29. Ό.π., 319
30. Σαμουηλίδης,1966: 263. Ο Χρήστος Σαμουηλίδης, εργάστηκε για σειρά ετών ως ερευνητής του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών και μ' αυτή την ιδιότητά του πραγματοποίησε πλήθος συνεντεύξεων με Πόντιους πρόσφυγες πρώτης γενιάς σ' όλη την Ελλάδα, αποκτώντας έτσι μια πρωτόλεια γνώση της πρόσφατης ιστορίας του ποντιακού ελληνισμού. Τη σημαντική αυτή γνώση αξιοποίησε στο έργο του, προσφέροντάς μας πολύτιμες πηγές για τη μελέτη της Αμισού ειδικότερα, αλλά και όλου του Πόντου.

κησης του Σαντζακιού, το διοικητικό συμβούλιο, συμμετέχει ο Μητροπολίτης Άνθιμος. Στο πενταμελές συμβούλιο Δημοσίων Έργων συμμετέχει ο Γεώργιος Ποπάζογλου, στο πεντεμελές Πρωτοδικείο ο Κων. Καπλάνογλου, στο οκταμελές Εμποροδικείο οι Πέτρος Μαντζάρογλου (μέλος) και Βασ. Σούνογλου (ταμίας). Από τα 12 μέλη του Δημαρχιακού Συμβουλίου τα 6 καθώς και ο 7^{ος} (μηχανικός) είναι Έλληνες. Στο Εμπορικό Επιμελητήριο τα 4 από τα 9 μέλη είναι Έλληνες και στο Συμβούλιο Γεωργίας τα 3 από τα 9 μέλη είναι επίσης Έλληνες[31].

Οι προοπτικές λοιπόν για τον ελληνισμό διαγράφονται λαμπρές. Τίποτε δεν δείχνει ότι το αυγό του φιδιού, που εκκολάπτεται στον κόρφο της αυτοκρατορίας και η αλλαγή φάσης που θα επέλθει στο άμεσο μέλλον, θα φέρει πλήρη αντιστροφή των πραγμάτων.

2.4. Ο νέος Μητροπολίτης: από τη Μακεδονία στην Αμισό.

Το πρωί της 25 Μαρτίου 1908, μέσα σ' ένα πανηγυρικό κλίμα, φτάνει στην Αμισό ο νέος Μητροπολίτης Γερμανός Καραβαγγέλης. Πρόκειται για μια ιδιαίτερα χαρισματική προσωπικότητα, για ένα πραγματικό ηγέτη με οξυδέρκεια, ενθουσιασμό, θάρρος, αποφασιστικότητα, που με την όψη και το παράστημά του επιβάλλει το σεβασμό σε όσους έρχονται σε επαφή μαζί του[32]. Από τη μια ο ρόλος που παίζει γενικά ο Μητροπολίτης στο οθωμανικό διοικητικό σύστημα, που τον τοποθετεί στην κορυφή της πυραμίδας της ιεραρχίας της ελληνικής κοινότητας κι απ' την άλλη η χαρισματική και έντονη προσωπικότητα του νέου Μητροπολίτη, καθιστούν τον ίδιο κεντρικό παράγοντα και πρωταγωνιστή των εξελίξεων στην πόλη και την ευρύτερη περιοχή.

Η θητεία του μπορεί να χωριστεί σε δύο περιόδους. 1) Μεταξύ 1908-1914, κατά την οποία πραγματοποιεί ένα τεράστιο ειρηνικό έργο, βοηθώντας την ελληνική κοινότητα να εδραιώσει τη θέση της και 2) Η περίοδος των διωγμών μετά το 1914, κατά την οποία κάνει ότι είναι ανθρωπίνως δυνατό για να προστατέψει το χειμαζόμενο ποίμνιό του.

Πρώτη προτεραιότητα του Γερμανού είναι η αναδιοργάνωση των δυνάμεων της ελληνικής κοινότητας. Συντάσσει νέους, αυστηρούς κανονισμούς, με βάση τους οποίους θα εκλέγονται στο εξής τα νέα διοικητικά συμβούλια των συλλόγων και παράλληλα σχεδιάζει ένα πρόγραμμα ανάπτυξης όχι μόνο της κοινότητας Αμισού, αλλά όλης της εκκλησιαστικής επαρχίας Αμασείας, το παρουσιάζει σε έκτακτη Γενική Συνέλευση, εγκρίνεται και το θέτει αμέσως σε εφαρμογή[33].

Προάγει το Ημιγυμνάσιο Αμισού σε πλήρες πεντατάξιο Γυμνάσιο, το οποίο αμέσως αναγνωρίζεται από το ελληνικό Πανεπιστήμιο ως ισότιμο με τα ελληνικά[34], πείθει τον πλούσιο Ομογενή Τσινεκίδη να καλύψει το κόστος ανέγερσης του κτιρίου του, ενώ, με παρότρυνσή του, ο επίσης πλούσιος Ομογενής Πηνιάτογλου οικοδομεί δίπλα στο Γυμνάσιο και στη αυλή του μεγαλειώδους μητρο-

---

31. Ιωαννίδης Ι,1904:289-291
32. Κουλοχέρης Ιάκ, 1991:38.
33. Μπέλλου, 1992:92
34. Ό.π.

πολιτικού ναού της Αγίας Τριάδας ένα τεράστιο γυμναστήριο. Με συνδρομές πλούσιων Ομογενών ιδρύει και δεύτερη Αστική Σχολή, με τέσσερις τάξεις του Δημοτικού και τρεις του Σχολαρχείου[35]. Φυσικά δεν είναι δυνατόν να αναφερθούμε στο σύνολο της εκκλησιαστικής επαρχίας Αμασείας, όπου στήνει ένα τεράστιο δίκτυο σχολείων, ενισχύοντας παράλληλα όσα λειτουργούν μέχρι τότε. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Υποπρόξενος Τζανέτος, σε αναφορά του προς το Υπουργείο Εξωτερικών κατά το έτος 1911-12, αναφέρει ότι αυτά τα τρία χρόνια, εκτός απ' όλα τα άλλα, κτίστηκαν και ιδρύθηκαν πάνω από 115 σχολές και σχολεία στις πόλεις και στα χωριά της υπαίθρου[36].

Οικοδομεί νέο μητροπολιτικό μέγαρο, με πελεκητή πέτρα και ιωνικό πρόπυλο. Το εντυπωσιακό αυτό κτίσμα, που στοιχίζει το ποσό των δεκατεσσάρων χιλιάδων λιρών, είναι το ωραιότερο και μεγαλοπρεπέστερο κτίριο της Αμισού[37] και δηλώνει, με εμφαντικό τρόπο, την υπεροχή του ελληνικού στοιχείου στην κοινωνία της πόλης.

2.5.Διώξεις, φρίκη και θάνατος

Το 1914, δηλαδή λίγο πριν την έναρξη του 1ου Παγκοσμίου Πολέμου, τόσο στις πόλεις, όσο και στα χωριά της περιοχής, οι ωραιότερες συνοικίες και τα μεγαλύτερα κτίρια ανήκουν στους Έλληνες. Ειδικά τα ελληνικά χωριά, μέσα σε λίγα χρόνια έχουν προοδεύσει αλματωδώς. Δεν υπάρχει χωριό χωρίς το σχολείο και την εκκλησία του[38]. Τον ίδιο χρόνο, μόνο η ελληνική κοινότητα της Αμισού με τα περίχωρά της, διατηρεί: 164 εκκλησίες, 2 μονές, ένα Γυμνάσιο, 116 Αρρεναγωγεία, 5 Παρθεναγωγεία, 3 Νηπιαγωγεία, 1 επιμελητήριο κοπτικής και διαλέξεων, με σύνολο μαθητών και μαθητριών 5.100 και 186 εκπαιδευτικούς[39].

Μέχρι το 1908 οι σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων, όχι μόνο στον Πόντο, αλλά σ' όλο τον οθωμανικό χώρο, υπήρξαν ειρηνικές[40]. Με την άνοδο όμως, αυτό το χρόνο, των εθνικιστών Νεοτούρκων, πολλά αρχίζουν σιγά –σιγά ν' αλλάζουν, όπως για παράδειγμα η υποχρεωτική πλέον στράτευση των Χριστιανών. Στη συνέχεια, υπό την καθοδήγηση των Γερμανών πατρώνων τους, αρχίζουν την εφαρμογή ενός προγράμματος, με στόχο την αφομοίωση των, Ελλήνων κυρίως, αλλά και των άλλων Χριστιανών και εξουδετέρωσης της οικονομικής και κοινωνικής τους υπεροχής, με στόχο να κυριαρχήσουν οι ίδιοι[41]. Στο πλαίσιο αυτό ξεκινά μια έντονη προπαγάνδα σε βάρος των Ελλήνων, σ' όλο τον Πόντο. Οι πηγές βρίθουν ενός τεράστιου αριθμού σχετικών τεκμηρίων. Περιοριζόμαστε σ' ένα παράδειγμα: ένα εμπρηστικό άρθρο στην εφημερίδα Ακς –ι-σεδά (Ηχώ),

35. Ό.π, 90
36. Ό.π, 92
37. Αλεξιάδης, 2011: 79
38. Γαβριηλίδης, 1924: 196.
39. Ό.π., 164. Η τεράστια ανάπτυξη της εκπαίδευσης μέσα σε λίγα χρόνια, αποδεικνύεται από τον υπέρ τετραπλασιασμό του αριθμού των μαθητών: Από τους 1.142 μαθητές –τριες συνολικά το 1900 (όπως μας λέει ο Παπαμιχαλόπουλος), φτάνουμε εδώ τους 5.100.
40. Κουτσογιαννόπουλος, 1972: 9.
41. Γαβριηλίδης, 1924:24

επίσημο τοπικό όργανο των Νεοτούρκων της Αμισού, στις 4 Οκτωβρίου 1911, με τίτλο ***«Οθωμανοί εις τα όπλα»,*** με το οποίο προσπαθούν να ενσπείρουν το φόβο και την ανασφάλεια μεταξύ των Ελλήνων. Είναι τόσο προκλητικό το άρθρο αυτό, ώστε ο ίδιος ο Μουτεσερίφης της επαρχίας Τζανίκ (Σαμψούντας) καλεί στο γραφείο του το συντάκτη του άρθρου για να τον επιτιμήσει. Για του λόγου το αληθές παραθέτουμε μερικά μόνο σημεία του άρθρου αυτού: *«Εμπρός αδελφοί, ας* ***πίωμεν το αίμα των εχθρών****… Α****ς συγκρουσθώμεν μετά του εχθρού μέχρι θανάτου……. Όστις δεν θα καταδιώξει μέχρι θανάτου τον εχθρόν, είναι ανάξιος να θεωρηθεί μουσουλμάνος και άνθρωπος****…»*[42].

Με τους βαλκανικούς πολέμους του 1912-13, γίνεται η πρώτη επιστράτευση των Ελλήνων της αυτοκρατορίας. Πολλοί, μην επιθυμώντας να πολεμήσουν τους ενωμένους συμμάχους της Ελλάδας, δραπετεύουν και εγκαθίστανται στα βουνά[43] της Αμισού. Στους παραπάνω προστίθενται νέοι λιποτάκτες μετά τη γενική επιστράτευση (Sefer Berlık) τον Αύγουστο του 1914 με την έναρξη του 1[ου] Παγκοσμίου Πολέμου, που προσπαθούν να αποφύγουν το βέβαιο θάνατο στα τάγματα εργασίας (Amele Taburu) στα οποία τους στέλνουν για να κάνουν δήθεν διάφορα έργα, στην πραγματικότητα όμως για να τους οδηγήσουν στο θάνατο[44].

Τον Ιούνιο του 1915 οι Τούρκοι στρέφονται πρώτα εναντίον των Αρμενίων, με πρωτοφανή αγριότητα. Όλοι οι Αρμένιοι της Αμισού εξορίζονται και ταυτόχρονα οι περιουσίες τους δημεύονται. Κατά την πορεία τους προς το εσωτερικό σφαγιάζονται και εξοντώνονται μέχρις ενός[45].

Το 1916 αρχίζουν οι εκτοπισμοί των Ελλήνων, με σκοπό το θάνατο από την πείνα, τις αρρώστιες και τις κακουχίες. Όμως, ο Υποπρόξενος της Αυστρίας στην Αμισό Κβιατκόφσκι (*Kwiatkowski), φίλος του* Μητροπολίτη Γερμανού, τον ειδοποιεί κρυφά ότι έχει φτάσει κρυπτογραφικό τηλεγράφημα, σύμφωνα με το οποίο έχει αποφασιστεί η αθρόα μετατόπιση ολόκληρου του ελληνικού πληθυσμού του Πόντου, προς το εσωτερικό της χώρας[46]. Ο Μητροπολίτης κινητοποιείται ταχύτατα προς τα ρωσοτουρκικά σύνορα και συγκεκριμένα στο Σου Σεχίρ (Şu Sehri) για να συναντήσει το στρατάρχη Βεχίπ Πασά (Vehip Paşa), με στόχο να του ζητήσει να αποτρέψει την εκτέλεση της κυβερνητικής απόφασης, τουλάχιστον για την Αμισό, πράγμα που επιτυγχάνει, σώζοντας έτσι, έστω προσωρινά, την πόλη[47]. Κατά την επιστροφή του κι ενώ συμμορίες πυρπολούν τα ελληνικά χωριά εκτοπίζοντας τον πληθυσμό τους, με πρόθεση να εκτοπίσουν τους κατοίκους της πλούσιας Αμισού και στη συνέχεια ν’ αρπάξουν τις περιουσίες τους, εμφανίζεται ξαφνικά στην Αμισό ο αρχιστράτηγος Ιτζέτ πασάς (Ahmet Izzet Paşa). Για να πετύχει την εύνοιά του και τελικά τη σωτηρία της πόλης, ο Γερμανός τον προϋπαντεί έξω από την Αμισό με σύσσωμο τον ελληνι-

42. Α.Υ.Ε./ Κ.Υ./1911/αρ.πρωτ.440, Αμισός (13-10-1911).
43. Σαμουηλίδης, 1982:100
44. .Ο.π.
45. Γαβριηλίδης, 1924: 14-15.
46. Μπέλλου, 1984: 97- 98.
47. Ό.π.: 98.

κό πληθυσμό, και κατορθώνει να πετύχει το στόχο του. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο γερμανικής καταγωγής υπασπιστής του αρχιστράτηγου, εκμυστηρεύεται εμπιστευτικά στο Γερμανό ότι ο πασάς είχε στείλει προς την κυβέρνηση ευνοϊκή επιστολή για την πόλη της Αμισού[48].

Παρ' όλα αυτά, στο διάστημα που ακολουθεί συνεχίζονται τα μαρτύρια των Ελλήνων της Αμισού. Ένοπλα σώματα συλλαμβάνουν συχνά φυγόστρατους, τους οποίους εκτελούν σε κεντρικές πλατείες της πόλης, ενώ οι βιαιοπραγίες είναι τόσο μεγάλες, που δεν υπάρχει ημέρα χωρίς νέα θύματα. Οι στιγμές είναι τραγικές. Οι μικρές και άτακτες ομάδες των φυγόστρατων, που είχαν καταφύγει στα βουνά, μετεξελίσσονται σε αντάρτικα σώματα[49], για να προστατευθεί ο άμαχος πληθυσμός από την ολοκληρωτική καταστροφή. Ο Γερμανός, με την πείρα που είχε αποκτήσει στο μακεδονικό αγώνα, οργανώνει τις ομάδες αυτές σε τακτικά και αξιόμαχα αντάρτικα σώματα με άξιους και ικανότατους αρχηγούς, στους οποίους μάλιστα δίνει το χρίσμα ο ίδιος[50]. Μάλιστα ο Μουσταφά Κεμάλ αργότερα, στους λόγους του στην τουρκική εθνοσυνέλευση, αναγνωρίζει το ρόλο του Γερμανού στη δημιουργία των αντάρτικων αυτών σωμάτων, δηλώνοντας ότι (οι Έλληνες αντάρτες του δυτικού Πόντου) *«αποτραβήχτηκαν στα βουνά και εργάζονταν υπό την ηγεσία του Μητροπολίτη Γερμανού»*[51].

Η συνεισφορά του αντάρτικου στη διάσωση των γυναικόπαιδων είναι ανυπολόγιστη. Με ελάχιστα μέσα, κάτω από υπερβολικά δύσκολες συνθήκες, προσπαθούν κυρίως να διασώσουν τα απροστάτευτα από τις ορδές των ατάκτων Τούρκων γυναικόπαιδα. Πρόκειται δηλαδή για αντάρτικο σωτηρίας. Πραγματοποιούνται πολλές μάχες, κυρίως στα βουνά του δυτικού Πόντου, όπου συνήθως ελάχιστος αριθμός Ελλήνων ανταρτών, έχοντας υπό την προστασία του μεγάλο αριθμό γυναικόπαιδων, συχνά μερικές χιλιάδες, δίνει με επιτυχία σκληρές μάχες απέναντι σε πολυάριθμα τουρκικά σώματα. Δεν είναι δυνατόν να αναφερθούμε αναλυτικά στην εποποιία του ελληνικού αντάρτικου, θα σταθούμε μόνο σ' ένα από τα πολλά σχετικά περιστατικά: Τον Ιούνιο του 1921 μεγάλος αριθμός γυναικόπαιδων, που κρύβονται στα βουνά Σαλτούχ και Αγιού –τεπε, προστατεύονται από 600 αντάρτες. Οι Τούρκοι, με 7000 στρατό, μετά το καταστροφικό τους έργο στα γύρω χωριά, κυκλώνουν τα δύο βουνά και εξορμούν για σφαγή. Οι αντάρτες, για δύο ημέρες αντιτάσσουν ηρωική άμυνα σε τέτοιο βαθμό, ώστε αναγκάζουν τους Τούρκους να συμπτυχθούν, οπότε βρίσκουν την ευκαιρία να μεταφέρουν τα γυναικόπαιδα έξω από τον κλοιό και να γλυτώσουν[52].

Τα μεσάνυχτα της 22 Ιανουαρίου 1921 συλλαμβάνονται 72 πρόκριτοι της Αμισού, μαζί με άλλους από άλλες πόλεις του Πόντου και μεταφέρονται στην Αμάσεια, όπου δικάζονται από τα προσχηματικά «Δικαστήρια Ανεξαρτησίας»

48. Ό.π., 99.
49. Ό.π, 100
50. Ό.π., 101
51. Κεμάλ Αττατούρκ, 1995: 200-201
52. Σαμουηλίδης Χρ, από τα αρχεία του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, Φάκελος Σαμψούντας , Υποφάκελος «πρόσφατη ιστορία» και Σαμουηλίδης, 1982:108

(İstiklal Mahkemeleri) με κατασκευασμένες κατηγορίες και στις 20 Σεπτεμβρίου 1921 καταδικάζονται σε θάνατο με απαγχονισμό. Μεταξύ των καταδικασθέντων όλοι οι Μητροπολίτες των επαρχιών του Πόντου, που όμως είχαν αποφύγει τη σύλληψη. Ακολουθούν και άλλες καταδίκες, με αποτέλεσμα οι εκτελεσθέντες να φθάσουν τους 450 περίπου[53].

3. Επίλογος

Η τραγωδία του ελληνισμού της Αμισού κορυφώνεται το 1922. Είχε μετατραπεί πλέον σε πόλη -φάντασμα. Οι Έλληνες, βρίσκονται στα βουνά και τα δάση, χωρίς τροφή και θέρμανση, θερίζονται από την πείνα και τις αρρώστιες. Η απόπειρα ενός, δύσκολου ούτως ή άλλως, απολογισμού της συμφοράς από το 1914 μέχρι το 1922, περιλαμβάνει: από τους 75.494 Έλληνες κατοίκους της Αμισού και των περιχώρων (από τους οποίους 15.973 της πόλης, 3.285 της Άνω Αμισού και 56.236 των περιχώρων), θανατώνονται 10.946 (3.646 κάτοικοι της πόλης και 7.300 των χωριών). Από τους υπόλοιπους 64.548 οι 5.156 εξορίζονται σε αλλεπάλληλες αποστολές θανάτου προς το εσωτερικό της χώρας[54], 10.456 εξορίζονται έξω από τα τουρκικά σύνορα την 1η Νοεμβρίου 1922, ενώ οι υπόλοιποι 48.936 βρίσκονται μεταξύ ζωής και θανάτου, εξαφανισμένοι η κυνηγημένοι στα βουνά[55].

Η έξοδος των υπολειμμάτων των Ελλήνων της Αμισού (όπως και των υπόλοιπων περιοχών του Πόντου) πραγματοποιείται κυρίως τους τελευταίους μήνες του 1922 και τους πρώτους του 1923[56], δηλαδή πριν την υπογραφή (30 Ιανουαρίου 1923) και την έναρξη ισχύος (Ιούνιος του 1923) της Συνθήκης Ανταλλαγής. Φεύγουν όσο πιο γρήγορα γίνεται για ν’ αποφύγουν το βέβαιο θάνατο.

Οι τελευταίοι αυτοί κάτοικοι της μαρτυρικής Αμισού διασκορπίζονται ως πρόσφυγες σε διάφορες περιοχές της χώρας. Οι αστικές πληθυσμιακές ομάδες εγκαθίσταται εν μέρει στα μεγάλα αστικά κέντρα: Αθήνα, Πειραιά, Θεσσαλονίκη, κυρίως όμως στις πρωτεύουσες των καπνοπαραγωγών περιοχών Δράμας και Καβάλας[57]. Κύριοι τόποι εγκατάστασης των κατοίκων των χωριών της περιφέρειας Αμισού οι (καπνοπαραγωγικοί) νομοί Δράμας, Καβάλας, Κιλκίς, Ξάνθης και Πρέβεζας. Στις περιοχές αυτές, εξαιτίας της επιβίωσης ελάχιστων κατοίκων των χωριών, δεν έχουμε εγκατάσταση κατοίκων ξεχωριστών χωριών, αλλά ενός μίγματος κατοίκων διαφορετικών χωριών. Σε μερικά τέτοια νέα χωριά, οι κάτοικοι επιθυμώντας να διατηρήσουν τη μνήμη τουλάχιστον της περιφέρειας απ’ την οποία προέρχονται, δίνουν την ονομασία της περιοχής τους: Νέα Αμισός

53. Ξανθοπούλου, 2015: 373-374
54. Ο Σαμουηλίδης, υπολογίζοντας στοιχεία που λαμβάνει αφενός μεν από πρόσφυγες πρώτης γενιάς στο πλαίσιο του ΚΜΣ και αφετέρου από το βιβλίο του Γαβριηλίδη, περιγράφει εννέα αποστολές εξορίστων προς τα βάθη της Τουρκίας, με στόχο τη φυσική τους εξόντωση. Κατά τις πορείες αυτές υπολογίζει ότι από τους 5.156 που εξορίζονται, οι 2.588 σφαγιάζονται (Σαμουηλίδης, 1982:109)
55. Γαβριηλίδης, 1924:164-165.
56. Σαμουηλίδης, 1982: 110.
57. Σαμουηλίδης, 1982: 110-112.

στη Δράμα, Αμισιανά στην Καβάλα, Νέα Σαμψούντα στην Πρέβεζα, Νέα Αμισός στην Ξάνθη[58]. Οπλισμένοι με τις αρετές των προγόνων τους, επιμονή, μόχθο και δημιουργικότητα, παρά τις τεράστιες δυσκολίες που συναντούν, αλλά και το βαρύ φορτίο πόνου που φέρουν μαζί τους, κατορθώνουν να ριζώσουν στη νέα πατρίδα. Ένας μεγάλος κύκλος κλείνει κι ένας νέος ανοίγει για τους πρόσφυγες της Αμισού στη μητέρα πατρίδα, την Ελλάδα.-

Βιβλιογραφία:

-**ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ Θ** (2011) *Ο Μητροπολίτης Αμασείας Γερμανός Καραβαγγέλης* (Α.Π., τόμος 53ος, σελίδες 73-109, Αθήνα).

-**ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ ΑΝΤ** (1924) *Σελίδες εκ της μαύρης εθνικής συμφοράς του Πόντου* (Αθήναι. Επανέκδοση Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2002).

-**CUINET VITAL** (1891) *La Turquie d' Asie* (Paris).

-**ΔΟΜΝΗΜΟΣ Γ** (1896) *Γεωγραφία του Πόντου μετά παραρτήματος πινάκων* (Εκδόσεις Σεράση, Τραπεζούς).

-**ΔΟΣΙΘΕΟΣ** (1717) *Ιστορία παρά των εν Ιεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων* (Βουκουρέστιον).

-**ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΑΛΗΘΕΙΑ** (Τόμοι 24 και 31) περιοδικό του Οικουμενικού Πατριαρχείου, Κωνσταντινούπολις 1904 και 1911.

-**ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ Ι** (1904) *Ημερολόγιον του Πόντου* (Τραπεζούς).

-**ΚΕΜΑΛ ΑΤΑΤΟΥΡΚ** (1995) *Ομιλίες* (Αθήνα, Λιβάνης)

-**ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ Π** (1921) *Γεωγραφία Μικράς Ασίας* (Αθήναι).

-**ΚΟΥΛΟΧΕΡΗΣ ΙΑΚ** (1991) *Η Αμισός και τα πάθη της* (Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη)

-**ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Δ** (1972) *Αναμνήσεις από τον Πόντο* (Αθήνα).

-**ΜΠΕΛΛΟΥ –ΘΡΕΨΙΑΔΟΥ** ΑΝΤΙΓ (1992) *Μορφές Μακεδονομάχων και τα ποντιακά του Γερμανού Καραβαγγέλη* (Αθήναι).

-**ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ Α-ΓΕΩΡΓΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Ε-ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ Κ** (2015) *Οι Έλληνες του Πόντου και η Οθωμανική αυτοκρατορία* (Αρχείο Πόντου, Παράρτημα 36, Αθήνα)

-**ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝ** (1903) *Περιήγησις εις τον Πόντον* (Αθήνα).

-**ΠΑΠΑΝΑΝΙΑΔΗΣ ΕΛΕΥΘ**. (1958) *Έθιμα, Δοξασίαι, Προλήψεις και Δεισιδαιμονίαι Αμισού* (Αρχείο Πόντου, τ. 22ος, σελ. 244-260).

-**ΠΑΝΑΡΕΤΟΥ ΜΙΧ** (1958) *Περί των της Τραπεζούντος Βασιλέων, των Μεγάλων Κομνηνών* (έκδ. Λαμτσίδου Οδυσσ., Αθήναι).

58. Σαμουηλίδης, 1982: 111 και Αρχεία Κ.Μ.Σ, φάκελος Σαμψούντα, υποφάκελος «Σημερινή εγκατάσταση». Οι τόποι εγκατάστασης, συνοπτικά, σύμφωνα με την παραπάνω πηγή του ΚΜΣ: Στο νομό Καβάλας στα εξής χωριά: *Ζυγός, Νέα Κώμη, Ελευθερούπολη, Παλαιοχώρι, Χρυσούπολη, Αμισιανά.* Στο νομό Δράμας: *Άγιο Αθανάσιο, Νικηφόρο, Κοκκινόγεια, Μακρυχώρι, Ραβίκα, Νέα Αμισό, Κύργια, Ραβανί, Πλατανιά, Κάτω Νευροκόπι, Αμπελάκια, Αρκαδικό.* Στην Πέλλα: *Έδεσσα και Σκύδρα.* Καστοριά: *Οινόη και Αγία Κυριακή.* Γρεβενά: *Ελευθεροχώρι.* Κοζάνη: *Ροδίτη.* Θεσσαλονίκη: *Λαγκαδίκια, Κολχικό.* Ξάνθη: *Σταυρούπολη, Διομήδεια, Κομνηνά, Νέα Αμισό.* Πρέβεζα: *Νέα Σαμψούντα, Νέα Σινώπη.* Ιωάννινα: *Νέα Μπάφρα, Ανατολή.* Άρτα: *Νέα Κερασούντα, Κολχίδα.* Αττική: *Ωρωπό.-*

-**ΠΑΥΛΙΔΗΣ ΑΝΤ** (2004) *Το Φροντιστήριο Τραπεζούντας και η ιδεολογική κυριαρχία των Ελλήνων στον Πόντο* (Έκδοση Επιτροπής Ποντιακών Μελετών, Παράρτημα 24 Αρχείου Πόντου, Αθήνα).
-**ΠΑΥΛΙΔΗΣ ΑΝΤ** (2009) *Ο Ελληνισμός της Κωνσταντινούπολης (1800-1922). Εκπαίδευση και Πολιτική* (Αθήνα, Σμυρνιωτάκης).
-**ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ Κ** (1840) *Περί θεμάτων* (Βόννη).
-**RAMSEY WILL**. (1890) *The Historical Geography of Asia Minor* (London)
-**RAMSEY WILL.** (1895) *Church in the Roman Empire* (London).
-**REINACH THEOD**. (1890) *Mithridate Eupator* (Paris).
-**ΣΑΜΟΥΗΛΙΔΗΣ ΧΡΗΣΤΟΣ** (1966) *Αμισός –Σαμψούντα* (Αρχείο Πόντου, τόμος27ος, σελίδες 247-267, Αθήνα).
-**ΣΑΜΟΥΗΛΙΔΗΣ ΧΡΗΣΤΟΣ** (1980) *Η Περιφέρεια Σαμψούντας από Γεωγραφική, Δημογραφική, Οικονομική, Κοινωνική και Ιστορική Άποψη* (Αρχείο Πόντου, τόμος 37ος, σελίδες 32-118, Αθήνα).
-**ΣΤΡΑΒΩΝ** (1889) *Γεωγραφικά, τα περί Μικράς Ασίας* (εκδ. Π. Καρολίδου, Αθήναι, βιβλ. XII).
-**ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ ΠΕΡ** (1866) *Η εν Πόντω ελληνική φυλή, ήτοι τα Ποντικά* (Αθήναι).
-**ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ ΠΕΡ** (1870) *Οι φυγάδες* (Αθήναι)
-**ΦΩΤΙΑΔΗΣ ΚΩΣΤΑΣ** (1999) *Συνοπτική ιστορία του ποντιακού ελληνισμού* (στο «Εισαγωγή της ιστορίας του ποντιακού ελληνισμού στα διδακτικά βιβλία», πρακτικά συνεδρίου, Αθήνα).
-**ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΗΣ ΙΕΡΟΘΕΟΣ** (1906) *Μελέτη και Στατιστική της επαρχίας Αμασείας / τμήμα Αμισού* (Περιοδικό «Ξενοφάνης», τόμος 4, σελίδες:333-341 και 548-551, Αθήναι)

Αντώνης Παυλίδης

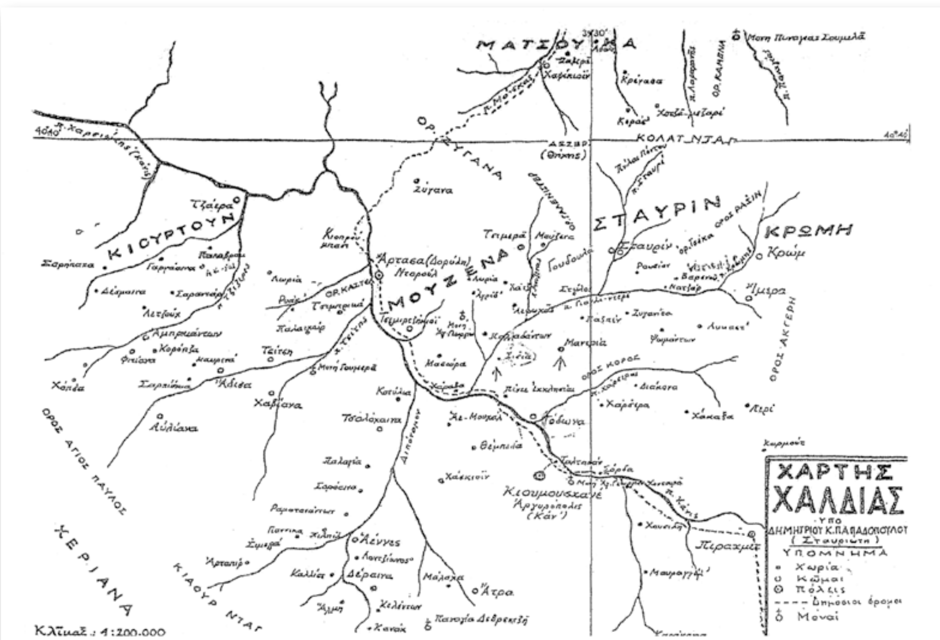

- Γεννήθηκε στο Ν. Σερρών, από Πόντιους γονείς.
- Βασικές σπουδές: Παιδαγωγικά και Πολιτικές Επιστήμες.
- Μεταπτυχιακά στη νεότερη Οθωμανική Ιστορία.
- Διδακτορική Διατριβή από το Πάντειο Πανεπιστήμιο, με βαθμό Άριστα. Θέμα: *«Οικονομικές και κοινωνικές συνιστώσες της εκπαίδευσης των Ελλήνων του Πόντου»*
- Δίδαξε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης* και στη Σχολή Εθνικής Ασφάλειας (μεταπτυχιακού επιπέδου) *Ιστορία του Ελληνισμού της Ανατολής και όψεις της σύγχρονης τουρκικής κοινωνίας.*
- Έχει συγγράψει βιβλία και πλήθος επιστημονικών άρθρων και έχει πραγματοποιήσει πλήθος εισηγήσεων σε επιστημονικά συνέδρια και ημερίδες.

ΑΡΓΥΡΟΥΠΟΛΗ ή ΑΡΓΥΡΟΠΟΛΗ
Η κοιτίδα των μεταλλουργών του Πόντου.
Από την ακμή στην Έξοδο του ‘22

Κυριάκος Χατζηκυριακίδης

Η Αργυρούπολη είναι μεσόγεια πόλη του Πόντου, ευρισκόμενη περίπου 120 χλμ. νότια της Τραπεζούντας, «εις διήμερον απ’ αυτής απόστασιν» όπως σημειώνει ο Δημ. Οικονομίδης στο άρθρο του για την πόλη, με τα δεδομένα των αρχών του 20ου αι. Βρισκόταν στο κέντρο του ελληνοκατοικημένου Πόντου, στην επαρχία Χαλδίας, της οποίας αποτελούσε και διοικητική έδρα, μια περιοχή που υπήρξε σπουδαίο κέντρο μεταλλουργίας ήδη από τους μυθικούς και αρχαίους χρόνους, χάρη στα πλούσια κοιτάσματα αργύρου αλλά και άλλων μεταλλευμάτων (μολύβδου, χρυσού κ.λπ.), με τα οποία η φύση την προίκισε (λ.χ. τα μεταλλεία αργύρου Κιρκ Παυλίν, Χαζνά μαγαρά, Ζουντούρ κ.ά.).

Χάρτης του Μεσοχαλδίου (υπό Δημητρίου Κ. Παπαδοπούλου-Σταυριώτη)

Κτισμένη στις κατωφέρειες των περιβαλλόντων αυτήν «δίκην φρουρίων» ορεινών και άγονων όγκων (Κουρκουλέτσου, Καραϊσάρ γωνέας και Κοπ), η Αργυρούπολη είχε όψη πανοραμική, κάτι που εύκολα διαπιστώνει κανείς και στις γνωστές φωτογραφίες στο άρθρο του Δημ. Οικονομίδη καθώς και στα επιστολικά δελτάρια των πρώτων δεκαετιών του 20ου αι. Από τα οροπέδια Ηλίπουριν, Σταυρωτόν ραΐν, Βουνέτην και Άγ. Θεόδωρο, των αναφερόμενων ορέων πήγαζαν έξι συνολικά μικροί χείμαρροι που συνέβαλαν στο κέντρο της

πόλης σχηματίζοντας ποτάμι που χυνόταν στον παραρρέοντα ποταμό Καν, στον οποίο η πόλη όφειλε και το αρχικό όνομά της. Κατά μία άλλη εκδοχή η Αργυρούπολη όφειλε το πρώτο της όνομα Καν (και ο κάθε κάτοικός της ως Κανέτες) στην τιμαριωτική οικογένεια Ικανάντων που είχε εξορισθεί εκεί στους βυζαντινούς χρόνους. Πάντως, με την εν λόγω επωνυμία συναντάται στα εκκλησιαστικά πράγματα, καθώς αποτελούσε την έδρα της επισκοπής Κανίου στις αρχές του 17ου αι., ενώ παράλληλα αναφέρεται και ως (Γ)κιουμουσχανέ (Gümüshane, δηλ. οίκος/ τόπος αργύρου) -επίσημο όνομα που φέρει μέχρι και σήμερα- ακριβώς λόγω της ύπαρξης των μεταλλοφόρων φλεβών. Αυτή άλλωστε η σκέψη, το ότι η πόλη είχε πλούσιο ορυκτό πλούτο όντας κτισμένη «επί της διαφιλονικουμένης ομηρικής θέσεως "Αργύρου γενέθλη"», οδήγησε τον λαμπρό παιδαγωγό και γνήσιο τέκνο της, Γεώργιο Κυριακίδη, να της δώσει το 1848, το μεταφρασμένο από το τουρκικό τοπωνύμιο, ελληνικό όνομα Αργυρούπολις ή Αργυρόπολις (ο δεύτερος τύπος συνηθέστερος στους λογίους), όνομα με το οποίο θα ήταν πλέον γνωστή, τουλάχιστον για τους Έλληνες του Πόντου, παράλληλα με το παρεφθαρμένο τουρκικό ως Κιμισχανά ή *Κιουμουσχανά*(ς).

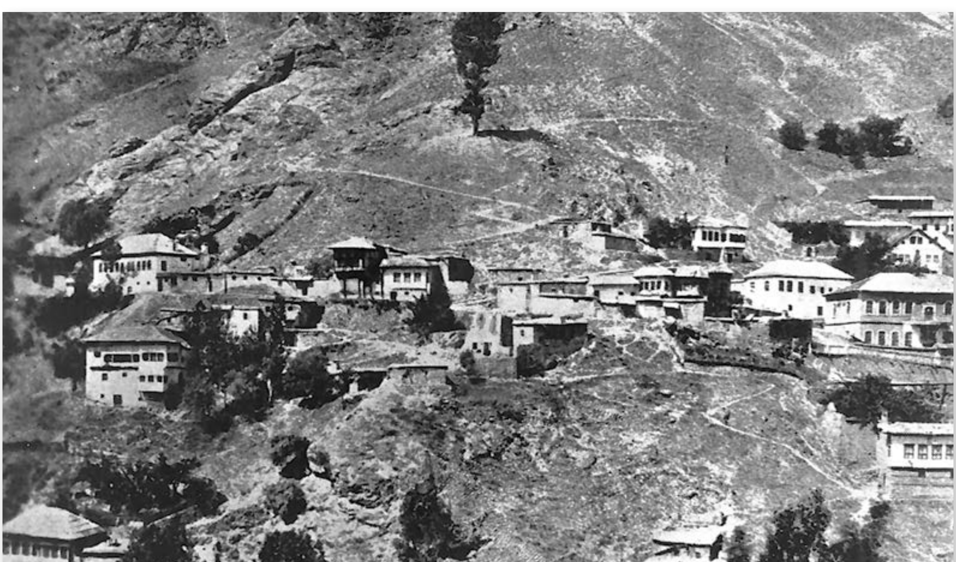
Η Γκιουμουσχανέ θεωρούνταν η πλουσιότερη και ισχυρότερη πόλη του Πόντου στους πρώτους αιώνες της Οθωμανοκρατίας. Συγκεκριμένα, μετά την κατάλυση της Αυτοκρατορίας των Κομνηνών και την παράδοση της Τραπεζούντας στους Οθωμανούς το 1461, και την παρεπόμενη παρακμή της «καλλίστης των πόλεων» πρωτεύουσας του Πόντου, η οικονομική αβεβαιότητα, οι εξισλαμισμοί και οι διώξεις σε βάρος του χριστιανικού στοιχείου της πόλης, οδήγησαν το τελευταίο να αναζητήσει καταφύγιο στον ορεινό όγκο της Χαλδίας. Η Αργυρούπολη αποτέλεσε ουσιαστικά τη «σωστική κιβωτό του Ελληνισμού της Ανατολής», σύμφωνα με τον εμβληματικό Αργυρουπολίτη δημοδιδάσκαλο και δημοσιογράφο Γ. Θ. Κανδηλάπτη-Κάνι, και, κατά τον Ανθ. Παπαδόπουλο, ήταν το «εθνικό καταφύγιο των απανταχού του Πόντου δυναστευομένων Ελλήνων».

Η «χρυσή εποχή», επομένως, της επαρχίας, περίοδος στην οποία η Χαλδία έφθασε στο απόγειο της οικονομικής ευμάρειας, και κατά συνέπεια και της πληθυσμιακής αύξησης, είναι σίγουρα ο 17ος και ο 18ος αι. Οι κάτοικοι της Γκιουμουσχανέ και της γύρω περιοχής της (οικισμών του Μεσοχαλδίου όπως της Κορώνιξας, της Τσολόχαινας κ.ά.), που ξεπερνούσαν ενδεχομένως και τις 5 χιλιάδες οικογένειες σύμφωνα με τον Δημ. Οικονομίδη, στη συντριπτική πλειοψηφία τους μεταλλουργοί, έχαιραν προνομίων, ήταν «μπεϊλικσήδες» (= ευνοούμενοι, άνθρωποι της κυβέρνησης). Η «γενναιοδωρία» αυτή της Αυτοκρατορίας εξηγείται από πολλούς λόγους: α) τα έσοδα από τα μεταλλεία μπορούσαν να επενδυθούν στον εξοπλισμό και την οργάνωση του στρατού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για τη συνέχιση του επεκτατικού της έργου, β) σε αντίθεση με τους Οθωμανούς, μόνο το ελληνικό στοιχείο είχε μακραίωνη παράδοση ενασχόλησης με τη μεταλλουργία. Οι Οθωμανοί, εξαιτίας των θρησκευτικών επιταγών του Κορανίου, και έχοντας παράλληλα την εξουσία στα χέρια τους, θεωρούσαν πολύ υποτιμητικό και ταπεινωτικό, αλλά και συνάμα βαρύ και επίμοχθο το έργο των μεταλλουργών, γ) δεν διέθεταν ούτε τις γνώσεις, αλλά πολύ περισσότερο ούτε και την ικανότητα να ασχοληθούν με την εξόρυξη του μεταλλεύματος. Η

αδυναμία και απροθυμία των Οθωμανών να ασχοληθούν με τη μεταλλουργία εξυπηρετούσε από την άλλη πλευρά τους αρχιμεταλλουργούς, αφού εξασφάλιζε την ομοιογένεια του προσωπικού του μεταλλείου, το οποίο επόπτευαν.

Η εθνωφελής δράση των αρχιμεταλλουργών, που προκύπτει από τις πηγές (λ.χ. τους Κώδικες της Πατριαρχικής Αλληλογραφίας), τονίστηκε και εξυμνήθηκε ουκ ολίγες φορές στη βιβλιογραφία. Οι φιλοπάτριδες και φιλόμουσοι αρχιμεταλλουργοί δεν περιορίσθηκαν μόνο στην εξεύρεση νέων μεταλλοφόρων περιοχών, στην εξασφάλιση εργασίας και την προστασία τού ελληνικής καταγωγής εργατικού δυναμικού των μεταλλείων ενώπιον των οθωμανικών αρχών και ιεροδικείων. Η προνομιακή θέση και η οικονομική δύναμή τους τούς επέτρεψε να «εισφέρουν αφειδώς δια τας εκκλησιαστικάς και εκπαιδευτικάς ανάγκας των χριστιανών». Το εθνικό έργο τους, κατά συνέπεια, επεκτάθηκε στην προστασία και την ανέγερση σχολείων, ναών, δημοσίων κτιρίων και ευαγών ιδρυμάτων, στη δωρεά ανεκτίμητης αξίας ιερών κειμηλίων στους ναούς και τις μονές του Πόντου, καθώς και στη γενναία οικονομική ενίσχυση των Αγίων Τόπων. Συμπαραστάθηκαν επίσης όχι μόνο ηθικά, αλλά και χρηματικά, στους ομοεθνείς τους στην απέναντι πλευρά του Αιγαίου κατά την Επανάσταση του 1821, καθώς και στην Κρητική Επανάσταση το 1866. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Γ.Θ. Κανδηλάπτης «εν τη ακμή ταύτη της πόλεως ωφελήθη όχι μόνον το Έθνος, αλλά και η Εκκλησία και Πατριάρχαι και Αρχιερείς ελθόντες ενταύθα ελάμβανον πλούσια τα ελέη των Χριστιανών και ηυλόγουν και ηγίαζον τον τόπον».

Πιο συγκεκριμένα, η Αργυρούπολη διέθετε, χάρη στις χρηματικές δωρεές και τα πλούσια (αργυρά και χρυσά) αναθήματα των αρχιμεταλλουργών, περικαλλείς ναούς γύρω από τους οποίους αναπτύσσονταν και οι αντίστοιχες ενορίες (έξι συνολικά: του Αγίου Γεωργίου, του Αγίου Στεφάνου ή Λειβαδίου, της Παναγίας ή Κοιμήσεως της Θεοτόκου, του Τιμίου Σταυρού, του Αγίου Ιωάννη/

Τμήμα της Ενορίας Αγίου Γεωργίου (από το άρθρο του Δημ. Οικονομίδη, «Αργυρόπολις», Αρχείο Πόντου, 3 (1931), 145-194)

Τιμίου Προδρόμου και του Αγίου Θεοδώρου που ήταν και ο παλιότερος ναός). Μεταξύ αυτών δέσποζε ο μητροπολιτικός ναός του Αγίου Γεωργίου, ο οποίος ιδρυμένος το 1723 μαζί με τα εσωτερικά σε αυτόν παρεκκλήσια της Γέννησης της Θεοτόκου, των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης, της Αγίας Τριάδας και των Ταξιαρχών, εγκαινιάσθηκε το 1729 από τους τότε μητροπολίτες Χαλδίας Ιγνάτιο Φυτιάνο τον Σκρίβα Α΄, τον Θεοδοσιουπόλεως Αζαρία Γρηγοράντη, τον Σελευκείας Γρηγόριο και τον Τραπεζούντος Ανανία.

Έλληνες, Αρμένιοι (στην αρμενική ενορία της Αγίας Σοφίας) και μουσουλμάνοι (δύο τουρκικοί μαχαλάδες στο κέντρο της πόλης, οι Ουλού-τσαμί και Κιουτσούκ-τσαμί μαχαλέ), έζησαν αρμονικά στην πόλη μέχρι και τις αρχές του 20ου αι. Η πόλη πια αριθμούσε τότε μόνο 6 χιλ. άτομα (2,5 χιλ. Έλληνες, 1.000 Αρμενίους και περίπου 2,5 χιλ. μουσουλμάνους), έχοντας πλέον μειωθεί στο ένα πέμπτο του αρχικού, λόγω της παρακμής των μεταλλείων. Η εικόνα της αρμονικής συνύπαρξης ετερόκλητων στοιχείων στην πόλη και της μεγάλης ανάπτυξής της αποτυπωνόταν στα δημόσια κτίσματά της: «μέγαρον του Εκπαιδευτικού Συλλόγου "Κυριακίδης" μετά μεγάλου θεάτρου… την ιδρυθείσαν εις τέσσαρα πατώματα μητρόπολιν μετά κήπου…αρμενική σχολή (σχολαρχείον), τουρκική Ρουστιέ, τρεις μεντρεσέδες, νεόκτιστον Διοικητήριον ιδρυθέν τω 1910, ταχυδρομείον, στρατώνας, στρατιωτικάς αποθήκας, τηλεγραφείον, απέραντα πανδοχεία…». Ακολούθησε όμως η έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και η συνακόλουθη εφαρμογή της αντιχριστιανικής πολιτικής των Νεοτούρκων, με τραγική συνέπεια τη γενοκτονία του αρμενικού στοιχείου, τις διώξεις σε βάρος των Ελλήνων μετά το 1916 και την αναγκαστική φυγή τους στην Ελλάδα μετά το 1922. Η άλλοτε ακμαία Αργυρούπολη ερημώθηκε. Ελάχιστες κατοικίες και ερείπια κτισμάτων (όπως λ.χ. του μητροπολιτικού ναού Αγ. Γεωργίου, του Παρθεναγωγείου και του Φροντιστηρίου κ.λπ.) μαρτυρούν σήμερα όχι μόνο την πρότερη αίγλη της, αλλά ακόμη και την ίδια την ύπαρξή της, καθώς μια νέα επαρχιακή πόλη, περίπου 22 χιλ. κατοίκων, οικοδομήθηκε περίπου 4 χλμ. βόρεια της παλιάς (Eski) Gümüshane.

Οι πρόσφυγες Αργυρουπολίτες διεσπάρησαν στον ελλαδικό χώρο μαζί με όλους τους υπόλοιπους πρόσφυγες. (Νέες) Αργυρουπόλεις ιδρύθηκαν στην Αττική (σήμερα Δήμος Ελληνικού-Αργυρούπολης) και κυρίως στη Βόρεια Ελλάδα: στους νομούς Κιλκίς και Δράμας, ενώ εγκαταστάσεις Αργυρουπολιτών σημειώνονται στη Νάουσα, στη Θεσσαλονίκη, στην Κοζάνη και αλλού. Διατηρούν τις παραδόσεις τους μέσα από τις συσσωματώσεις τους καθώς και με τις ετήσιες πολιτιστικές συναντήσεις τους.

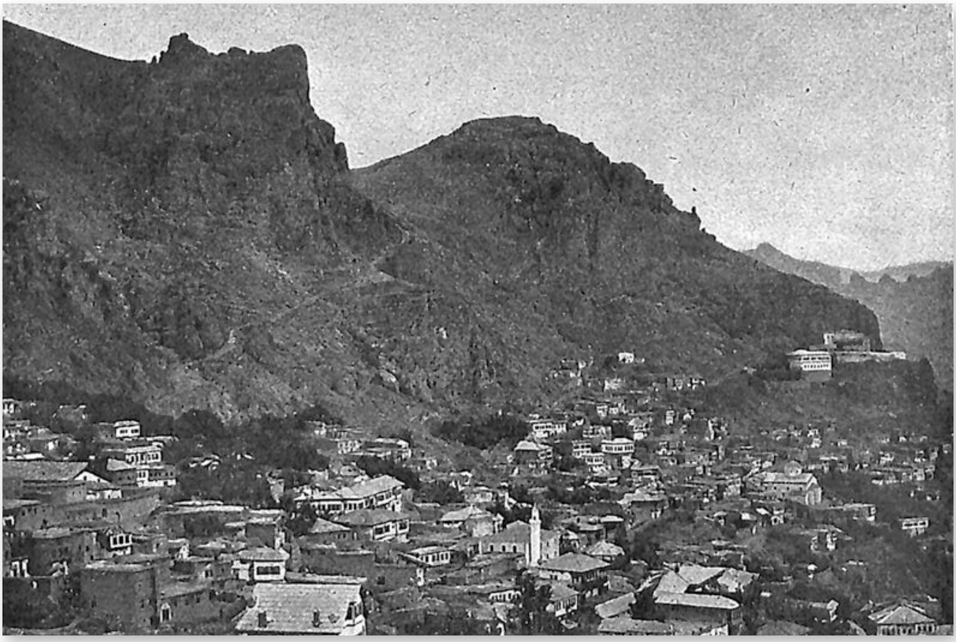
Κατάλογος Γενικών Αρχιμεταλλουργών (έδρα Αργυρούπολη), τέλη 18^{ου} αι. - 1874

Όνομα	Περιγραφή
Γρηγόριος Κιουτσούκ Ουστάς ή Ουστόγλους (1785-1802)	Ανακάλυψε πλούσια φλέβα μεταλλείων στην ενορία Αγ. Γεωργίου Αργυρούπολης. Φυλακίσθηκε για χρέη προς το Κράτος και δημεύθηκε η περιουσία του. Πέθανε κατά τη διάρκεια ταξιδιού του προς την Πόλη, όπου πήγαινε να απολογηθεί.

Ιάκωβος Γρηγοράντης (1802-1830)	Ανακάλυψε τα μεταλλεία Χαλβά στην περιοχή Παϊπούρτ με τη βοήθεια Κρωμναίων κρυπτοχριστιανών. Μέλος και χορηγός της Φιλικής Εταιρείας. Φίλος του Μεγάλου Διερμηνέως Κωνστ. Μουρούζη. Του αποδίδονται διώξεις και δολοφονίες Τούρκων. Δολοφονήθηκε από όργανα του Μαντέν Εμίνη Χασάν Αγά Χουλουσή, επειδή θεωρήθηκε ρωσόφιλος.
Χαράλαμπος Γρηγ. Ουστόγλου(ς) (1830-1849)	Γιος του Γρηγορίου Ουστόγλου. Σχέσεις με διοικητή Τραπεζούντας Οσμάν πασά. Περίοδος κρίσιμη για το μέλλον των μεταλλείων της Αργυρούπολης. Διαρροή μεταλλουργών.
Ι. Θ. Παύλος Εκμετσόγλου(ς) (1849-1854)	Από το Ρυάκιο Μεσοχαλδίας, αρχιμεταλλουργός των μεταλλείων της Τσίτης (πριν από την εκλογή του;). Μετά το θάνατό του τα μεταλλεία της Αργυρούπολης ανενεργά (1854-1866). Ιδιώτες επωφελήθηκαν, για να κάνουν εξορύξεις και να πωλούν το μετάλλευμα σε Ευρωπαίους για λογαριασμό τους.
Γρηγόριος Γρηγοριάδης (1866-1870)	Γιος κρυπτοχριστιανών από την Κρώμνη. Κάτοχος της τουρκικής (σπούδασε σε μεντρεσέ), της ελληνικής (σχολείο Αργυρούπολης) και της γαλλικής γλώσσας (Κων/πολη). Θεαματική υπηρεσιακή εξέλιξη λόγω και των ισχυρών διασυνδέσεων. Δολοφονήθηκε στην Τοκάτη το 1885.

Η Εκπαίδευση στην πόλη

Η οικονομική δύναμη των αρχιμεταλλουργών συνέτεινε και στην πνευματική-εκπαιδευτική ανάπτυξη της πόλης. Δεν είναι τυχαίο ότι και η Αργυρούπολη, όπως και η Τραπεζούντα, απέκτησε από πολύ νωρίς (1723) ένα σχολείο που έμελλε να αποτελέσει ένα από τα σημαντικότερα εκπαιδευτήρια των Ελλήνων του Πόντου από την πρώτη στιγμή της λειτουργίας του, αλλά κυρίως στη διάρκεια του 19ου αι. μέχρι και την αναγκαστική Έξοδο του 1922. Το αρχικό Γραμματοδιδασκαλείο, ιδρυμένο από τον αρχιεπίσκοπο Ιγνάτιο Φυτιάνο, με αρχική ονομασία «Σχολείο Ελληνικών Μαθημάτων», και άλλες που ακολούθησαν στη διάρκεια του 18ου αι. («Εν Κανείω Ελληνική Σχολή», «Εν Γκιουμουσχανέ Ελληνική Σχολή της Χαλδίας» και «Κοινόν Σχολείον Ελληνικών Μαθημάτων και της Μουσικής») έλαβε το όνομα «Φροντιστήριον» στις αρχές του 19ου αι., από τον Σεραφείμ Χατζή Ακεψιμά Φυτιάνο, εξαίρετο παιδαγωγό που είχε διατελέσει διευθυντής του στο διάστημα 1793-1802, όταν ο τελευταίος βρισκόταν πλέον στην Κωνσταντινούπολη από όπου απέστειλε βιβλία για τη Βιβλιοθήκη του πρώην σχολείου του «Δια το Φροντιστήριον του Κανείου». Στη διάρκεια της θητείας του στο εκπαιδευτήριο της Αργυρούπολης δίδαξαν διδάσκαλοι με σπουδές στην Πόλη και στις Παρίστριες Ηγεμονίες, ενώ μαθητές του υπήρξαν ο σπουδαίος παιδαγωγός του Πόντου Σάββας Τριανταφυλλίδης και ο μετέπειτα Άγιος Χαλδίας Σίλβεστρος Λαζαρίδης. Ο φωτισμένος ιεράρχης της Χαλδίας φρόντισε μάλιστα με κάθε τρόπο για την ενίσχυση του Φροντιστηρίου, εξασφαλίζοντας για το εκπαιδευτήριο πολλά βιβλία από τη δική του βιβλιοθήκη και από δωρεές άλλων.

Γκιουμουσχανέ, αργυρούχο μεταλλείο του ανατολικού Πόντου
(από το βιβλίο του Ewald Banse, Die Türkei. Eine Moderne Geographie, Hamburg 1919)

Στα μέσα του 19ου αι. στο Φροντιστήριο δίδαξε η εμβληματικότερη προσωπικότητα της Αργυρούπολης, ο Γεώργιος Παπαδόπουλος-Κυριακίδης, ο πρώτος διδάσκαλος με ανώτατες σπουδές (Πανεπιστήμιο Αθηνών). Ο Κυριακίδης μερίμνησε για την ανάπτυξη της Παιδείας τόσο στην ίδια τη γενέτειρά του όσο και στη γύρω περιοχή της, προσπάθεια που δεν σταμάτησε ακόμη και όταν μετακόμισε στην Τραπεζούντα όπου και ανέλαβε τη διεύθυνση του περιώνυμου Φροντιστηρίου της πόλης ή αργότερα στην Κωνσταντινούπολη. Αξιοποιώντας τις ευκαιρίες που έδιναν οι μεταρρυθμίσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Τανζιμάτ) και τα προνόμια που αυτές σήμαιναν για τους χριστιανούς, και μέσα από συσσωματώσεις που ο ίδιος ίδρυσε, τις «Αδελφότητες Αργυρουπολιτών» στην Τραπεζούντα και στην Πόλη (1865 και 1870 αντίστοιχα), ακόμη και στην Τιφλίδα, το Ερζερούμ και αλλού, φρόντισε για τη συγκέντρωση πόρων με σκοπό την καλή λειτουργία όχι μόνο του Φροντιστηρίου αλλά και των σχολείων της ευρύτερης περιοχής της Αργυρούπολης.

Με τα χρήματα που συγκεντρώθηκαν κατέστη μάλιστα δυνατή η πραγματοποίηση της θεμελίωσης του ιδιόκτητου διδακτηρίου του Φροντιστηρίου (Γιορτή των Αγίων Πάντων 1875), το οποίο ολοκληρώθηκε τέσσερα χρόνια αργότερα, χάρη στη μεγάλη συμβολή του «Αγίου της Παιδείας» στους οικισμούς της μητρόπολής του, του Αγίου Χαλδίας Γερβασίου Σουμελίδη. Ο τελευταίος δεν είχε διστάσει, από τα πρώτα κιόλας χρόνια της θητείας του, ακόμη και να εκποιήσει ή και να δώσει για τήξη ιερά αναθήματα προκειμένου να εξασφαλίσει χρήματα και ακίνητη περιουσία για τη λειτουργία και τις υποδομές του εκπαιδευτηρίου. Ση-

μειώνει ο Γ. Θ. Κανδηλάπτης: «Άπαντες οι ναοί επροικίσθησαν με πολύτιμα κειμήλια, δια δωρεών των Αρχιμεταλλουργών και των λοιπών Χριστιανών, ων 68 οκάδες αργύρου διαλυθείσαι εδόθησαν εις αγοράν προσοδοφόρων κτημάτων του ελληνικού Φροντιστηρίου». Αξίζει να σημειωθεί ότι στην επιγραφή αποπεράτωσης του κτηριακού συγκροτήματος αναγράφηκαν τα ακόλουθα: «Δι' εράνου των κατοίκων της Χαλδίας και καμάτων Γεωργίου Κυριακίδου, ως εστία των γραμμάτων τόδ' εκτίσθη το σχολείον, ποιμενάρχου τότε όντος Γερβασίου του μεγάλως την παιδείαν εκτιμώντος. Εν Αργυροπόλει τη 5η Ιουλίου 1875».

Αναμφίβολα, παρά τα προβλήματα που αντιμετώπισε κατά καιρούς στους δύο αιώνες της λειτουργίας του, το Φροντιστήριο Αργυρούπολης εξελίχθηκε, ειδικά μετά τα μέσα του 19ου αι. σε έναν «φάρο Παιδείας», χάρη και στην οικονομική στήριξη των Ελλήνων της Ρωσίας, όταν πια η Αργυρούπολη δεν ήταν πλέον η ακμαία πόλη των άφθονων και πλήρως λειτουργούντων μεταλλείων του προηγούμενου αιώνα. Στα τέλη πια του 19ου αι. το Φροντιστήριο αποτελούνταν, με βάση τις πληροφορίες του Γ.Θ. Κανδηλάπτη, «από πλήρη αστικήν σχολήν και 5 γυμνασιακάς τάξεις μετά 12 καθηγητών και διδασκάλων και υπερτριακοσίων τροφίμων. Έν καλλιπρεπές παρθεναγωγείον μετά 3 διδασκαλισσών και μιας νηπιαγωγού και 120 μαθητριών...». Στο ισόγειο λειτουργούσε ακόμη και τεχνική σχολή εκμάθησης της ταπητουργίας με την επωνυμία «Πηνελόπη», ιδρυμένη από τον διάδοχο του Γερβασίου Σουμελίδη, μητροπολίτη Χαλδίας Λαυρέντιο.

Η αξία του εκπαιδευτηρίου προκύπτει από την πληθώρα των σημαντικών δασκάλων και των «φιλότιμων και επιμελών» μαθητών του, «οίτινες και ήνοιξαν σχολεία ού μόνον εις την περίοικον, αλλά και εις άλλας επαρχίας Θεοδοσιοπόλεως, Βαϊβούρτ, Ερζιγγιάν και εν αυτή τη Μεσοποταμία», καθώς και από την εξαιρετικά σπουδαία Βιβλιοθήκη του, το περιεχόμενο της οποίας καταγράφηκε από τον Γ. Θ. Κανδηλάπτη. Αξιόλογες εκδόσεις κλασικών συγγραφέων, τυπωμένες στην Ευρώπη (Βενετία, Λειψία, Βιέννη κ.λπ.), και χειρόγραφα, όλα προερχόμενα από δωρεές, με κύρια εκείνη του Γ. Κυριακίδη, φυλάσσονταν στη Βιβλιοθήκη μέχρι και το 1923, έτος κατά το οποίο οι Αργυρουπολίτες υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν την πόλη τους. Με απόφαση της Κοινότητας όλες οι οικογένειες όφειλαν να συμμετάσχουν στο έργο της μεταφοράς, μαζί με τις οικοσκευές τους, και των χιλιάδων βιβλίων του Φροντιστηρίου και των ιερών κειμηλίων των ναών της πόλης.

Ο διδάσκαλος Ορφέας Κανονίδης θυμόταν: «Εκατόν πενήντα χιλιόμετρα μέχρι την Τραπεζούντα διένυσαν οι περίπου εκατό οικογένειες της Αργυρούπολης, σώζοντας μαζί με τις ζωές τους και τα βιβλία. Από εκεί, με πλοίο μεταφέρθηκαν στην Κωνσταντινούπολη, για να φτάσουν στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Τα βιβλία, 5.000 χειρόγραφα πρωτότυπα βιβλία, έως τις αρχές του 20ου αι., τα φυλάγανε ως κόρη οφθαλμού. Μεταξύ αυτών βιβλία θεολογικά και ελληνικής κλασικής φιλολογίας, ξενόγλωσσα, λεξικά, φιλοσοφικά, επιστημονικά και λογοτεχνικά».

Οι Αργυρουπολίτικες οικογένειες που είχαν επιφορτισθεί με αυτή τη σημαντική και συνάμα ιερή αποστολή εγκαταστάθηκαν στην ηρωική πόλη της Νάουσας και μαζί τους έφθασαν και τα πολύτιμα βιβλία, τα οποία στεγάσθηκαν αρχικά στο κτήριο του πρώην τουρκικού τεμένους της Νάουσας. Τη φροντίδα τους ανέλαβε ο επανιδρυθείς Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος «Γ. Κυριακίδης» (1927),

σύλλογος που είχε ιδρυθεί στην Αργυρούπολη φέροντας τιμητικά την επωνυμία του «αγλαού τέκνου» της. Στα τέλη της δεκαετίας του 1930 ο καθηγητής Παπυρολογίας και Παλαιογραφίας της Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ. Αντ. Σιγάλας επισκέφθηκε τη Νάουσα (1939) για να καταγράψει το περιεχόμενο της βιβλιοθήκης του συλλόγου, επίσκεψη που καταδεικνύει την αξία του περιεχομένου της. Στο μεσοδιάστημα όμως μεταξύ της εναπόθεσης των βιβλίων στο τέμενος μέχρι την καταγραφή από τον καθηγητή Αντ. Σιγάλα είχαν επισυμβεί, ειδικά μεταξύ 1933-1939, η κατάρρευση του τεμένους και η διάλυση του φιλεκπαιδευτικού συλλόγου, με αποτέλεσμα να χαθεί μεγάλο μέρος της βιβλιοθήκης. Με βάση την καταγραφή του 1939 τα βιβλία (έντυποι τόμοι) δεν ξεπερνούσαν πια τη χιλιάδα (968), ενώ σώζονταν 70 χειρόγραφα, 5 κώδικες και υπήρχε και ένα φιρμάνι.

Οι δοκιμασίες της ανεκτίμητης βιβλιοθήκης (μετεγκαταστάσεις και απώλειες) συνεχίστηκαν και στις επόμενες δεκαετίες. Η ίδρυση της «Ευξείνου Λέσχης Ποντίων Νάουσας – Εθνικής Βιβλιοθήκης Αργυρουπόλεως "Ο Κυριακίδης" (1959)», που αποτέλεσε στην ουσία τη συνέχεια του προϋπάρχοντος συλλόγου της πόλης, ομαλοποίησε σε κάποιο βαθμό την κατάσταση, τουλάχιστον αναφορικά με τη διακοπή των συνεχών απωλειών και καταστροφών. Σήμερα οι τελικώς διασωθέντες 972 τόμοι, κώδικες και χειρόγραφα, φυλάσσονται στους χώρους της «Ευξείνου Λέσχης», η οποία κατέβαλε τιτάνια προσπάθεια για να συντηρήσει το διασωθέν υλικό και να το διατηρήσει ανέπαφο στο διηνεκές.

Η εκμετάλλευση των μεταλλείων και η παρακμή τους

Η σωστή και προσοδοφόρα εκμετάλλευση των μεταλλοφόρων φλεβών της Αργυρούπολης απαιτούσε την οργάνωση των εργασιών και τη χρηστή διοίκησή τους. Σύμφωνα με την εσωτερική οργάνωση της τάξης των πολύπειρων μεταλλουργών της Χαλδίας, το γενικό πρόσταγμα το είχε ο γενικός *Αρχιμεταλλουργός*, αντιπροσωπεύοντας ταυτόχρονα όλους τους μεταλλουργούς στις οθωμανικές αρχές. Παράλληλα, ήταν ο γενικός τεχνικός διευθυντής όλων των μεταλλείων. Διορισμένος από τον ίδιο τον σουλτάνο, συνήθως χριστιανός ελληνικής καταγωγής, λογοδοτούσε στον Οθωμανό μαντέν-εμίνη. Οι δύο άνδρες είχαν ως έδρα τους την Αργυρούπολη. Δεν επόπτευαν μόνο τη λειτουργία και την εκμετάλλευση όλων των γνωστών ενεργών μεταλλείων και την αποστολή του επεξεργασμένου μεταλλεύματος στην Κωνσταντινούπολη, αλλά δημιουργούσαν και τις κατάλληλες συνθήκες για την έναρξη εργασιών σε νέες στοές.

Το αξίωμα του γενικού αρχιμεταλλουργού, απόρροια των δώρων του υποψηφίου προς τον σουλτάνο και την αυλή του, ήταν πολύ τιμητικό και ταυτόχρονα επικερδές και άρα πολυπόθητο. Αναμφίβολα, η απόκτηση μιας τόσο επίζηλης θέσης απέφερε αφενός πακτωλό χρημάτων στον ίδιο, αφετέρου όμως εγκυμονούσε και πολλούς κινδύνους· όλοι όσοι εποφθαλμιούσαν τη θέση, δεν δίσταζαν να χρησιμοποιήσουν κάθε θεμιτό και αθέμιτο μέσο για να την αποκτήσουν. Υπό τις εντολές του γενικού αρχιμεταλλουργού τελούσε ο αρχιμεταλλουργός (ή *εμπρολάτης* ή *ουστάμπασης* ή *μαντεντζή-μπασης*) κάθε μεταλλείου. Οι αρχιμεταλλουργοί, γνωστοί για την εθνική προσφορά τους, διακρίνονταν ωστόσο για τη σκληρότητά τους στην άσκηση των καθηκόντων τους. Επέβαλλαν αυστηρές

ποινές για κάθε αμέλεια ή παράπτωμα εργαζομένου -το χειρότερο ήταν η εγκατάλειψη του επαγγέλματος-, δίχως να υπόκεινται ποτέ οι ίδιοι σε έλεγχο.

Το σύντομο δημώδες άσμα του Πόντου, που διασώζει στο χειρόγραφό του ο Τσιτενός γέροντας Ι. Αβραμάντης, διεκτραγωδεί με παραστατικότητα και ρεαλισμό τη σκληρή ζωή του μεταλλουργού:

Νύχταν ημέραν λάσκουμαι απέσ' σα μαγαράδας
κύρην, μάναν κ' εγνώρισα απέσ' σα μαχαλάδας.
Όλ' λέγνε με, άχαρε, θαμμένε, ποθαμένε
κι η κάλη μ' η χιλιάκλερος, τσικάρι μ' πονεμένε.
Όλ' τρώγνε το ψωμίν ατουν σο φως και σην ημέραν,
κι εγώ ο κακορρίζικον ση λαγουμί την αθέραν.
Όλ' φορούνε και αναλλάζ' ν και πάν' σα πανηγύρια
κι εμείς πα οι πουγαλεμέν' σα γούμια, σα τσαμούρια.

Παρά τις δυσκολίες όμως η εργασία στο μεταλλείο σήμαινε για τον απλό εργαζόμενο κάποια σχετική ελευθερία, δυσεύρετη οπουδήποτε αλλού μέσα στην Αυτοκρατορία.

Υφιστάμενοι του αρχιμεταλλουργού ήταν οι *μιπασίρηδες* (*εργοδηγοί* ή *παραστάτ'*), ειδικοί τεχνίτες σε κάθε στοά (mağara, *μαγαρά*), οι οποίοι με τη σειρά τους επέβλεπαν την εργασία μιας ομάδας εργατών (*ισδζίδες*). Την κονιορτοποίηση των όγκων του εξορυγμένου μεταλλεύματος και το διαχωρισμό του από τις πέτρες αναλάμβαναν οι *τσαγιλτζήδες* (*τσαουλτζήδες*), ενώ την πλύση του σε επιμήκεις σκάφες οι *γιουμαδζίδες* (*πλύσταροι*), έτσι ώστε να καθαρίζεται αυτό από το χώμα, τις πέτρες και τις άχρηστες ουσίες, όπως λ.χ. το *τζουρούφ* (σκουριά). Η μεταφορά του συσσωρευμένου έξω από τις στοές μεταλλεύματος στους φούρνους του οικισμού ήταν έργο των αγωγιατών, των αποκαλούμενων και *κατιρτζήδων* ή *γατιρτζήδων*. Οι *μουτεβελλήδες* ή *παραστάτες*, εργάζονταν στους φούρνους και στα χωνευτήρια (*γκαλ χανέδες*), επιβλέποντας την τήξη του μεταλλεύματος. Στη διαδικασία αυτή απαραίτητη ήταν ακόμη η συμβολή των λεγόμενων *φυσητών*, οι οποίοι χειριζόμενοι τα φυσερά συνέδραμαν στην καλύτερη καύση των ξυλοκάρβουνων.

Νομοτελειακά όμως την περίοδο της ακμής ακολούθησε η παρακμή των μεταλλείων. Η σταδιακή μείωση της αποδοτικότητας των στοών ανάγκασε τους μεταλλουργούς, από τα μέσα κιόλας του 18ου αι., να μεταναστεύουν, αρχικά σε μικρές ομάδες και στη συνέχεια μαζικότερα, στο εσωτερικό της Μ. Ασίας αναζητώντας νέες μεταλλοφόρες περιοχές και τόπους εγκατάστασης. «... αι πηγαί απεξηράνθησαν πολλαχού και απαντώνται ήδη ναοί εν χωρίοις, εν οις ουδείς οικεί πλέον Έλλην», αναφέρει χαρακτηριστικά ο Περ. Τριανταφυλλίδης για τη Χαλδία, η οποία παρόλα αυτά αποτέλεσε «ανεξάντλητη δεξαμενή», που διοχέτευσε άφθονο, ζωτικότατο και δραστήριο ελληνικό στοιχείο στο εσωτερικό της Ανατολής.

Η εξακτίνωση των μεταλλουργών συντελέσθηκε με κέντρο τη Χαλδία και τη Μεσοχαλδία προς διάφορες κατευθύνσεις. Η πλειοψηφία των μεταλλουργών, με την καθοδήγηση και προστασία του εμίνη και του αρχιμεταλλουργού, ο οποίος μάλιστα είχε ήδη εξασφαλίσει τη σχετική άδεια (φιρμάνι) του σουλ-

τάνου, κινήθηκαν άλλοι προς τα παράλια και τον Καύκασο και άλλοι προς τα νότια, στην ενδοχώρα δηλαδή της Μ. Ασίας.

Στόχος των μεταλλουργών ήταν: α) να ανακαλύψουν πλούσιες μεταλλευτικές φλέβες και β) να ιδρύσουν νέους άρτια συγκροτημένους μεταλλουργικούς οικισμούς. Δημιουργήθηκαν έτσι από τους μεταλλουργούς της Αργυρούπολης και των γύρω οικισμών της αμιγείς ελληνικές νησίδες σε όλη την Ανατολία: από την Κασταμονή μέχρι το Ντιαρμπεκίρ και τη Μεσοποταμία, και από το Ερζερούμ και την Τραπεζούντα μέχρι τη Σεβάστεια, την Άγκυρα το Ικόνιο, ακόμη και μέχρι το Μπαλούκεσερ. Σε όλη τη διάρκεια του 19ου αι. αυτές οι νέες εγκαταστάσεις υπήρξαν ακμάζουσες αποικίες, οι περισσότερες από τις οποίες παρέμειναν μάλιστα υπό την εκκλησιαστική εξάρτηση του μητροπολίτη Χαλδίας.

Αυτή η διασπορά-μετακίνηση ήταν σημαντική τομή στην ιστορία των μεταλλουργών και των μεταλλείων τους, αφού δημιούργησε μια εντελώς νέα κατάσταση και μια νέα δυναμική όχι μόνο για την Οθωμανική Αυτοκρατορία, (σημαντικά οφέλη από την εκμετάλλευση των μεταλλείων της), αλλά και για το σύνολο του Ελληνισμού της Ανατολής.

Κάθε μεταλλουργικός οικισμός αποτέλεσε «όαση» ελληνικού πολιτισμού και Ορθοδοξίας στα βάθη της Μ. Ασίας ανάμεσα σε αμιγείς μουσουλμανικές περιοχές. Το δυναμικό και υγιές αυτό κύτταρο του ελληνικού στοιχείου της Μ. Ασίας διατήρησε την ανάμνηση της πρότερης καταγωγής του, παρ' όλο που με την πάροδο του χρόνου ανέπτυξε ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (με κυριότερα την παραφθορά της ποντιακής διαλέκτου και την υιοθέτηση βιολιού και κεμανέ στη μουσική παράδοση) λόγω της διαβίωσής του μακριά από την ιστορική γενέτειρα. Συμμετείχε ακόμη και στην ένοπλη αντίσταση των Ελλήνων του Πόντου (ανταρτικές ομάδες στην περιοχή Άκ νταγ μαντέν, Κιουμούς μαντέν με ονομαστούς οπλαρχηγούς, λ.χ. Κων/νο Καραχισσαρίδη, Χαρ. Κοντοβραχιονίδη και Ευάγ. Ιωαννίδη) ενάντια στα σχέδια των Τούρκων για εξόντωση του Ποντιακού Ελληνισμού στην περίοδο 1916-1922.

Η υπογραφή της συνθήκης της Λοζάνης και η ανταλλαγή των πληθυσμών σήμανε και για τους μεταλλουργούς το οριστικό τέλος της παρουσίας και της δραστηριότητάς τους στην καθ' ημάς Ανατολή. Οι μεταλλουργοί (*μαντεντζήδες*) «απογυμνωμένοι» όπως όλοι οι υπόλοιποι πρόσφυγες, από το βιος τους και από οποιοδήποτε υλικό αγαθό -στην προκειμένη περίπτωση τις στοές και τις εγκαταστάσεις των μεταλλείων τους- πορεύθηκαν κι αυτοί στο δύσκολο και αβέβαιο δρόμο της προσφυγιάς, εγκαταλείποντας τις πατρογονικές εστίες τους. Εγκαταστάθηκαν είτε σε αμιγείς προσφυγικούς οικισμούς μαντεντζήδων της Β. Ελλάδας (νομοί Θεσσαλονίκης, Δράμας, Σερρών, Κιλκίς, Πέλλας, Κοζάνης, Γρεβενών, Χαλκιδικής κ.λπ.) είτε σε άλλους οικισμούς μαζί με άλλους πρόσφυγες. Ζήτησαν αποζημίωση για τις εγκαταλειμμένες στοές τους, κάτι που αποδείχθηκε μάταιο. Παρόλα αυτά, πολύ γρήγορα κατάφεραν, όπως και η συντριπτική πλειοψηφία του προσφυγικού στοιχείου, να ανακάμψουν και να συνεχίσουν τον βίο τους στον ελλαδικό χώρο.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

- Γ. Θ. Κανδηλάπτης, «*Οι αρχιμεταλλουργοί του Πόντου και το εθνικόν έργον αυτών*», Εκδοτικός οίκος Αφοί Κυριακίδη Α.Ε., Θεσσαλονίκη 2000 (α΄ έκδοση Αλεξανδρούπολη 1929).
- Γ. Θ. Κανδηλάπτης, «*Γεωγραφικόν και ιστορικόν λεξικόν των χωρίων, κωμοπόλεων και πόλεων Χαλδίας*», Εκδοτικός οίκος Αφοί Κυριακίδη Α.Ε., Θεσσαλονίκη 2000 (Αισύμη 1931).
- Δημ. Οικονομίδης, «Αργυρόπολις», *Αρχείο Πόντου*, 3 (1931), 145-194.
- Π. Α. Στοΐδης, «Από την Αργυρούπολη…στο Διαδίκτυο», περιοδικό Νιάουστα αρ. 130 (Ιαν.-Μάρτ. 2010), 25-32.
- Κυρ. Στ. Χατζηκυριακίδης, *Το «Μεταλλείο Ταύρου (Μπουγά Μαντέν) 1826-1924. Συμβολή στην ιστορία των ελληνικών οικισμών της Μ. Ασίας»*, Εκδοτικός οίκος Αφοί Κυριακίδη Α.Ε., Θεσσαλονίκη 1999 (β΄ έκδοση 2004).
- Κυρ. Στ. Χατζηκυριακίδης, «Η εκκλησιαστική εξάρτηση των ελλήνων μεταλλουργών του Πόντου. Νέα στοιχεία μέσα από τους Κώδικες Πατριαρχικής Αλληλογραφίας και την Αλληλογραφία του μητροπολίτη Χαλδίας Γερβασίου Σουμελίδη», *Αρχείο Πόντου*, 52 (2007), 173-222.
- Κυρ. Στ. Χατζηκυριακίδης, «Η "Έξοδος" των ελλήνων μεταλλουργών του Πόντου», *Αρχείο Πόντου*, 53 (2011), 19-44.

Ο **Κυριάκος Χατζηκυριακίδης** δίδαξε ως επισκέπτης λέκτορας στο Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου τα ακαδημαϊκά έτη 2009-2011. Από το 2017 είναι επίκουρος καθηγητής της Έδρας Ποντιακών Σπουδών Φιλοσοφικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Παράλληλα, διδάσκει στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (Ε.Α.Π.) ως Συνεργαζόμενο Εκπαιδευτικό Προσωπικό. Τα θέματα που τον απασχολούν ερευνητικά, οι ανακοινώσεις του σε ελληνικά και διεθνή συνέδρια και τα συγγράμματά του σχετίζονται με την οικονομική και την κοινωνική ιστορία του Ελληνισμού της Ανατολής και της Κύπρου (19ος-αρχές 20ού αι.), με την Ελληνική Διασπορά, την Ελληνική Επανάσταση, καθώς και με την προσφυγική εγκατάσταση και τη συλλογική-σωματειακή οργάνωση των Ελλήνων του Πόντου στην Ελλάδα μετά το 1922.

1911. Gumuch-Hane

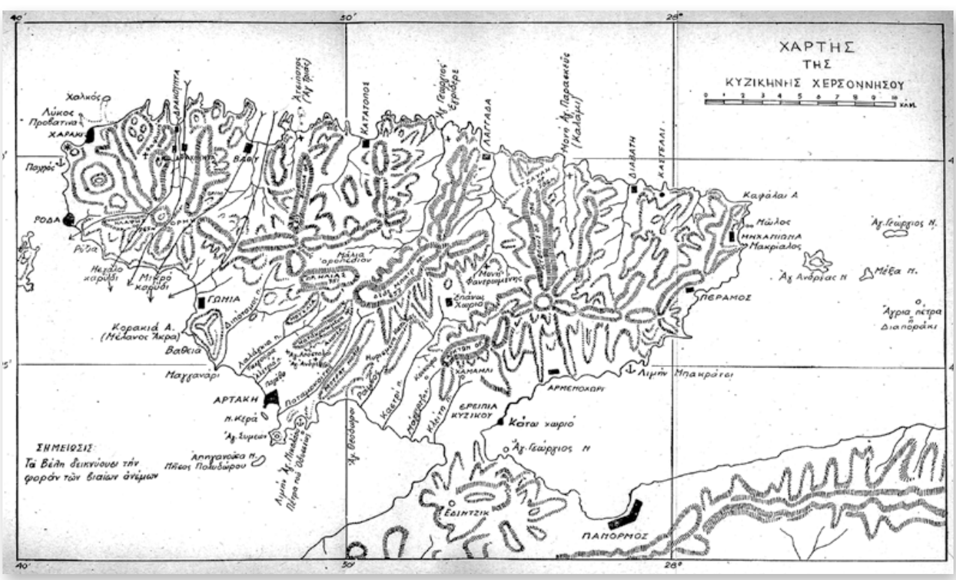
ΑΡΤΑΚΗ: Η νύμφη της Προποντίδας

Πέτρος Ποδάρας & Ιωάννης Ρίζος

1. Εισαγωγή – Γεωγραφικός προσδιορισμός

Η Αρτάκη Κυζίκου Μικράς Ασίας είναι μια όμορφη πόλη χτισμένη στα νότια παράλια της θάλασσας της Προποντίδας, στο νοτιοδυτικό τμήμα της Κυζικηνής χερσονήσου. Απέχει 20 χλμ. από την πόλη της Πανόρμου (Bandırma) και διοικητικά ανήκει στον Νομό Βαλουκεσερίου (Balıkesir Büyükşehir Belediyesi). Σήμερα αριθμεί πάνω από 30.000 τούρκους κατοίκους με καταγωγή, ως επί το πλείστον, από την Κρήτη και την ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας, και είναι η πρωτεύουσα του ενοποιημένου, πλέον, Δήμου Αρτάκης (Erdek Belediyesi) που περιλαμβάνει όλα τα χωριά της Κυζικηνής χερσονήσου (Kapıdağ Yarımadası).

Φτάνοντας στην Κωνσταντινούπολη, μπορεί κανείς να επισκεφθεί την Αρτάκη με δύο βασικούς τρόπους: Ο πρώτος είναι διά θαλάσσης, παίρνοντας το καραβάκι από το Yenikapı, τον βυζαντινό «Θεοδοσιανό λιμένα», διασχίζει 74 ναυτικά μίλια στην Προποντίδα και σε 2 ώρες ελλιμενίζεται στην Πάνορμο. Ο δεύτερος είναι διά ξηράς, ακολουθώντας τον δρόμο μήκους 300 χλμ. που περνάει από την καινούρια γέφυρα Osman Gazi Köprüsü, παρακάμπτει την Νικομήδεια, διέρχεται βόρεια της Προύσας και της Απολλωνιάδας λίμνης και φτάνει στον προορισμό του σε 3,5 περίπου ώρες.

Χάρτης της Κυζικηνής χερσονήσου

Στις αρχές του 20ου αι. η χερσόνησος της Κυζίκου είχε συνολικά 17 χωριά, εκ των οποίων τα 14 παράλια και τα 3 μεσόγεια. Ο συνολικός πληθυσμός όλων των χωριών ήταν 26.300 Έλληνες, 2.700 Τούρκοι, 1.000 Αρμένιοι, 500 Κιρκάσιοι, και λίγοι Εβραίοι και Αλβανοί.

2. Γενικά ιστορικά και οικονομικά στοιχεία

Η πόλη της Αρτάκης ιδρύθηκε από τους Μιλησίους τον 8ο με 7ο αι. π.Χ., την περίοδο του δεύτερου ελληνικού αποικισμού, αν και στην περιοχή ζούσαν ελληνικά φύλα ήδη από τον 15ο αι. π.Χ., καθώς αναφέρει ο Στράβωνας (*Γεωγραφικά*, XIII 1.3). Κατά την αρχαιότητα η Αρτάκη διατήρησε την αυτονομία της και όπως μας ιστορεί ο Ηρόδοτος (*Ἱστορίαι*, 6.33.2), έλαβε μέρος στην Ιωνική επανάσταση το 493 π.Χ. Την περίοδο του Πελοποννησιακού πολέμου ήταν σύμμαχος των Αθηναίων, ενώ αρκετά χρόνια αργότερα κυριεύθηκε από τους Κυζικηνούς, όπως και η γειτονική Προικόννησος ή Προκόνησος (Μαρμαράς), συμμεριζόμενη εφεξής την τύχη της πόλεως της Κυζίκου.

Στα χρόνια του Βυζαντίου η Αρτάκη άνθησε πνευματικά και υλικά, ενώ μετά τον σεισμό της 23ης Σεπτεμβρίου του 1063, ο οποίος κατέστρεψε ολοσχερώς την πόλη της Κυζίκου, έγινε η έδρα της –τέταρτης στην ιεραρχία του Οικουμενικού Θρόνου– Γεροντικής Μητροπόλεως Κυζίκου. Η άνθηση αυτή διήρκεσε μέχρι τα τέλη του 14ου αι., οπότε η Αρτάκη κατακτήθηκε από τους Οθωμανούς και η ανάπτυξή της ανακόπηκε βιαίως.

Κατά τον νεοελληνικό διαφωτισμό η Αρτάκη, όπως και ολόκληρη η Ρωμιοσύνη, αναγεννήθηκε πνευματικά. Το 1806 με προτροπή του Μητροπολίτη Κυζίκου Μακαρίου ιδρύθηκε ελληνικό σχολείο στην Αρτάκη, στεγαζόμενο σε ιδιόκτητο οίκημα και προσελήφθησαν ικανοί δάσκαλοι, επιφορτισμένοι με το καθήκον της αφύπνισης των ελληνοπαίδων, οι οποίοι για τέσσερις αιώνες ζούσαν στο σκότος της αμάθειας. Το 1824 με πρωτοβουλία του Μητροπολίτη Κυζίκου Ματθαίου οικοδομήθηκε το πρώτο σχολικό κτίριο στην Αρτάκη, το οποίο λειτούργησε αδιαλείπτως μέχρι το 1891, οπότε και αντικαταστάθηκε από νέο και μεγαλύτερο.

Στις αρχές του 20ου αι. η Αρτάκη αριθμούσε 12.500 κατοίκους, εκ των οποίων οι 10.000 ήσαν Έλληνες, οι 2.000 περίπου Τούρκοι, ενώ υπήρχαν και λίγες οικογένειες Αρμενίων και Εβραίων. Ήταν έδρα καϊμακάμη (επάρχου) και πρωτεύουσα καζά (επαρχίας), η οποία περιλάμβανε εκτός της Κυζικηνής χερσονήσου και τις Προκονήσους: Μαρμαρά, Αλώνη, Αφισιά και Κούταλη.

Οι Χριστιανοί κάτοικοι της Αρτάκης, στις αρχές του 20ου αι., ασχολούνταν κυρίως με την αλιεία, την γεωργία, το εμπόριο και διάφορα τεχνικά επαγγέλματα. Από τους Οθωμανούς κατοίκους, οι πλουσιότεροι ήταν κτηματίες και οι λιγότερο πλούσιοι γεωργοί και ξυλοκόποι.

Μεγάλη έκταση των κτημάτων της Αρτάκης ήταν καλυμμένη από ελαιόδενδρα, ενώ πολύ ανεπτυγμένη ήταν η σηροτροφία. Η Αρτάκη παρήγε επίσης πολλά οπωρικά, κυρίως κεράσια, βερίκοκα, πεπόνια και καρπούζια, με τα οποία προμήθευε την αγορά της Κωνσταντινούπολης.

Παράλληλα με την εντατικοποίηση της γεωργίας, ήταν αναπτυγμένη η ναυτιλία και το εμπόριο. Τα ξακουστά για την ποιότητά τους Αρτακηνά κρασιά, τα σταφύλια που καλλιεργούνταν παντού και σε διάφορες ποικιλίες, οι ελιές, το λάδι, τα κουκούλια, τα οπωρικά και τα παστά ψάρια, ήταν μερικά μόνο από τα προϊόντα που παρήγε η ευλογημένη γη της Κυζίκου. Τα Αρτακηνά ιστιοφόρα –60 τον αριθμό και όλα σε ελληνικά χέρια– τα μετέφεραν στην Κωνσταντινούπολη, τις Παρευξεί-

νιες χώρες, τα νησιά του Αιγαίου και πολλές Μεσογειακές πόλεις. Η πρόοδος αυτή σε συνδυασμό με τις διεθνείς οικονομικοπολιτικές εξελίξεις επέτρεψαν στην Αρτάκη να ακμάσει για τελευταία φορά, την περίοδο 1880 έως 1912 περίπου.

3. Ήθη και έθιμα

Η Αρτακηνή διάλεκτος είναι ένα ιδιαίτερο κράμα και σύμφυρμα λέξεων πολλών και διαφόρων γλωσσών και ιδιαίτερα της αρχαίας Ελληνικής, της δημοτικής και της Τουρκικής, αλλά επίσης και της Ιταλικής, της Γαλλικής της Αγγλικής και δευτερευόντως της Αραβικής, της Περσικής και της Σλαβικής. Δεν είναι στριφνή ούτε δυσνόητη, αλλά όμως δεν είναι καθαρά ελληνική δημοτική διάλεκτος.

Οι Αρτακηνοί συνήθιζαν πάντοτε στο τέλος κάθε συζήτησης ή αφήγησης να μεταχειρίζονται ως επισφράγισμα μια σχετική παροιμία, η οποία είτε με αλληγορία είτε με ζωντανές εικόνες παρείχε την κριτική και την ετυμηγορία της πείρας και της σοφίας του λαού σχετικά με τα λεχθέντα. Πολλές από τις παροιμίες αυτές είναι καθαρώς και γνησίως Αρτακηνές και συναντώνται μόνο στη λαογραφία της Αρτάκης.

Στην Αρτάκη υπήρχαν πολλά ωραία τοπικά έθιμα για τον Γάμο (η τελετή του γάμου μάλιστα λεγόταν «Χαρά» και γινόταν πάντοτε Κυριακή), τον Αρραβώνα, τον τοκετό, τη βάπτιση και το θάνατο.

Μεγάλες γιορτές ήταν Λαμπρή, τα Χριστούγεννα και τα Θεοφάνια, με την αγιασμό των υδάτων και την κατάδυση του Σταυρού. Την παραμονή των Χριστουγέννων ψάλλονταν τα παρακάτω κάλαντα, τα οποία παραθέτουμε ως δείγμα της Αρτακηνής λαογραφίας:

Ξτούγεννα, πρωτόγεννα, πρώτη χαρὰ τοῦ κόσμου
Ξηβγᾶτε, διῆτε, μάθετε, ποῦ ὁ Χριστὸς γεννιέται
Γεννιέται κι’ ἀναθρέφεται ’στὸ μέλι καὶ ’στὸ γάλα
Τὸ μέλι τρῶν οἱ Ἄρχοντες καὶ τὸ κερὶ ’στον Ἅγιο
Ἀφέντη μ’ ἀφεντάνθρωπε, Σὺ ἡ χαρὰ τοῦ κόσμου
Νὰ χαίρεσαι τὸ ταίρι Σου καὶ τ’ ἀρχοντόπουλά Σου
Κυρὰ μ’ τὴ θυγατέρα σου γραμματικὸς γυρεύει
Ἂν εἶναι καὶ γραμματικὸς πολλὰ προυκιὰ γυρεύει
Γυρεύει σπίτια δίπατα μ’ αὐλὲς μαρμαρωμένες,
Γυρεύει χωράφια ἀθέριστα μ’ ὅλους τοὺς θεριστάδες
Γυρεὺ’ ἀμπέλια ἀτρύγητα μ’ ὅλους τοὺς τρυγητάδες,
Γυρεύει πενῆντα παραγυοὺς κ’ εἴκοσι παρακόρες
Νὰ κοσκινίζουνε φλουριὰ νὰ δερμονίζουν γρόσα
Κι’ ἀπὸ τὰ δερμονίσματα δός μας καὶ μᾶς καμπόσα
Κι’ ἂν δὲν μᾶς δώσης ἑκατό, δῶσε μᾶς πεντακόσα.

Σε κάθε εορτή ακολουθούσε υπαίθρια πανήγυρις. Τις ετήσιες αυτές πανηγύρεις τις άνοιγε και τις έκλεινε ο Άγιος Συμεών, τον οποίο τιμούσαν ιδιαιτέρως οι

Αρτακηνοί. Άνοιγε με την εορτή της Υπαπαντής στις 2 Φεβρουαρίου (την επομένη τιμάται η μνήμη του Αγ. Συμεών του θεοδόχου) και έκλεινε με την εορτή του Συμεών του Στυλίτου κάθε 1η Σεπτεμβρίου. Οι προσκυνητές πήγαιναν στο παρεκκλήσι που γιόρταζε για τον εσπερινό, ακολουθούσαν χοροί και γλέντι μέχρι το πρωί και συνεχίζονταν μετά τη Λειτουργία μέχρι το βράδυ. Οι μεγαλύτερες και σπουδαιότερες πανηγύρεις ήταν των Αγ. Αποστόλων (30 Ιουνίου), της Αγίας Άννης (25 Ιουλίου), της Μεταμορφώσεως (6 Αυγούστου) και της Παναγίας Φανερωμένης (23 Αυγούστου).

Εκτός των θρησκευτικών εορτών υπήρχαν και γιορτές μη θρησκευτικές. Η μεγαλύτερη από αυτές ήταν ο Τρύγος, καθώς το σταφύλι και το κρασί ήταν τα κύρια προϊόντα της Αρτακηνής γης και ακολουθούσαν «το μέτρημα του κρασιού» και «η συγκομιδή των κουκουλιών».

4. Σχολεία και εκκλησίες

Ανέκαθεν οι Αρτακηνοί έτρεφαν ιδιαίτερη αγάπη για τη μόρφωση. Από την αρχαιότητα ακόμα, τότε που ο Εύδοξος με τον Κάλλιππο βασισμένοι κυρίως στις αστρονομικές παρατηρήσεις που έκαναν στην Κύζικο, διατύπωσαν τη θεωρία των ομόκεντρων σφαιρών, μέχρι και τις αρχές του 20ου αι., στην Αρτάκη υπήρχε έντονη πνευματική δραστηριότητα.

Η έλευση του 20ου αι. βρίσκει την Αρτάκη να διαθέτει Αρρεναγωγείο με 7 διδάσκοντες και 400 μαθητές, Παρθεναγωγείο με 4 διδάσκουσες και 150 μαθήτριες και Νηπιαγωγείο με 2 διδάσκουσες και 200 μαθητές και μαθήτριες, ενώ η συνολική ετήσια δαπάνη ανερχόταν σε 500 χρυσές λίρες μόνο για το Αρρεναγωγείο και το Παρθεναγωγείο. Επειδή όμως το Παρθεναγωγείο και το Νηπιαγωγείο στεγάζονταν ακόμη σε μικρούς μισθωμένους χώρους, κρίθηκε αναγκαίο από τη Δημογεροντία να κατασκευαστεί νέο σχολικό κτίριο, στο οποίο θα στεγαζόταν το Αρρεναγωγείο, ενώ το Παρθεναγωγείο θα μεταφερόταν στο σχολείο που χτίστηκε το 1891.

Σημειώνεται ότι τα δύο αυτά κτίρια, το παλιό Αρρεναγωγείο και το Παρθεναγωγείο, δεν σώζονται σήμερα.

Το 1908 τοποθετήθηκε ο θεμέλιος λίθος του νέου Αρρεναγωγείου (ή Αστικής Σχολής Αρτάκης), από τον επίσκοπο Μιλητουπόλεως Γερμανό. Τα σχέδια του Αρρεναγωγείου εκπονήθηκαν από τον διαπρεπή αρχιτέκτονα, καλλιτέχνη και στοχαστή Πάτροκλο Καμπανάκη (1858-1929), έναν από τους κύριους εκφραστές του αρχιτεκτονικού ρεύματος του εκδυτικισμού της Κωνσταντινούπολης.

Εξωτερικά στο κτίριο είχε μαρμάρινους τετραγωνικούς κίονες και έμοιαζε με το Εθνικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Αποτελείτο από 12 μεγάλες αίθουσες παραδόσεων και 4 μικρότερες για τις συνεδριάσεις της Εφορείας, το Διευθυντήριο και τα γραφεία των δασκάλων. Η οικοδομή στοίχισε 7.000 χρυσές λίρες και όλοι οι Αρτακηνοί προσέφεραν με γενναιοδωρία χρήματα, υλικά και προσωπική εργασία. Τα εγκαίνια έγιναν στις 8/11/1911 από τον Μητροπολίτη Κυζίκου Γρηγόριο Ζερβουδάκη, τον κατοπινό Οικουμενικό Πατριάρχη Γρηγόριο Ζ΄.

Σημειώνεται ότι το κτίριο αυτό σώζεται σήμερα, διατηρείται από τις τοπικές αρχές σε άριστη κατάσταση και χρησιμοποιείται για εκπαιδευτικούς σκοπούς.

Το Αρρεναγωγείο ή Αστική Σχολή Αρτάκης.

Η Αρτάκη είχε δύο μεγάλες εκκλησίες: Τον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Νικολάου στη δυτική παραλία και τον ναό των Αγίων Θεοδώρων στο κέντρο σχεδόν της πόλης. Τα παλιότερα χρόνια η Αρτάκη είχε 12 εκκλησίες, ισάριθμες προς τις αντίστοιχες δώδεκα ενορίες της. Οι δέκα από αυτές σώζονταν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Καμία δεν σώζεται σήμερα.

Ο μητροπολιτικός ναός του Αγίου Νικολάου της Αρτάκης ήταν μεγαλοπρεπέστατος, κτισμένος στα ερείπια αρχαίου ναού της Θεοτόκου. Κάηκε πρώτη φορά το 1770, ξαναχτίστηκε και κάηκε και πάλι στη μεγάλη πυρκαγιά του 1854. Θεμελιώθηκε εκ νέου το 1857 (επί Μητροπολίτου Ιωακείμ του Β'), εντός τετράγωνου περιβόλου πλευράς 150 περίπου μέτρων και εγκαινιάσθηκε στις 26/10/1865. Για την οικοδόμησή του, όλες οι κοινωνικές τάξεις της Χριστιανικής Κοινότητας συνεισέφεραν είτε με χρήματα, είτε με υλικά ή με προσωπική εργασία.

Ο ναός έπαθε μεγάλες ζημιές κατά την τελευταία πυρκαγιά του 1917. Τότε η Αδελφότητα του Αγ. Νικολάου δραστηριοποιήθηκε άμεσα, έφερε μηχανικό από την Κωνσταντινούπολη και για την επισκευή του ναού προσέφερε από το ταμείο της 1.000 τουρκικές λίρες και εξασφάλισε άλλες 2.000 λίρες από τους εν Αμερική Αρτακηνούς. Με τα χρήματα αυτά η επισκευή προχώρησε ταχύτατα.

Το εσωτερικό της εκκλησίας ήταν λαμπρά κεκοσμημένο. Στον ναό υπήρχε και παμπάλαια εικόνα της Θεοτόκου, η οποία εόρταζε την 8^{η} Σεπτεμβρίου. Ο ναός είχε ωραίο αρχιερατικό θρόνο με δύο ορειχάλκινους λέοντες εκατέρωθεν, ωραίο άμβωνα, εικονοστάσια, επίχρυσα προσκυνητάρια, μεγαλοπρεπή πολυέλαιο σε σχήμα ιστιοφόρου και τέσσερα χρυσοποίκιλτα θρησκευτικά λάβαρα (μπαϊράκια) τα οποία οι Αρτακηνοί έμποροι είχαν φέρει από τη Ρωσία.

Ο καλλιμάρμαρος Ι. Ν. Αγίου Νικολάου Αρτάκης,
από τους μεγαλύτερους σε ολόκληρη τη Μικρά Ασία

Οι 12 κίονες ήταν από ερυθρό χρωματιστό μάρμαρο του Αγίου Συμεών, ενός λόφου στο νότιο άκρο της Αρτάκης. Από το ίδιο ακριβώς μάρμαρο (του Αγ. Συμεώνος) ήταν κατασκευασμένοι και τέσσερις κίονες του ναού της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη.

Εξωτερικά, η εκκλησία επιστεγάζονταν από ωραίο θόλο, στην κορυφή του οποίου υψώνονταν μεγαλοπρεπής σταυρός. Το σχήμα της ήταν επίμηκες, με τρούλο και είχε τρία κλίτη. Στα άκρα της δυτικής πλευράς της υψώνονταν δύο κωδωνοστάσια, το βόρειο για τα σήμαντρα και το νότιο για τους κώδωνες. Όλος ο ναός ήταν μολυβδοσκεπής.

Μετά τον εκπατρισμό των Αρτακηνών, τον Αύγουστο του 1922, όταν οι τσέτες μπήκαν στην Αρτάκη, ανατίναξαν και ισοπέδωσαν το λαμπρό αυτό οικοδόμημα.

5. Το μοναστήρι της Παναγίας της Φανερωμένης

Λίγα χιλιόμετρα έξω από την Αρτάκη, στο κέντρο σχεδόν της Κυζικηνής χερσονήσου δυτικά της υψηλότερης κορυφής του Δίνδυμου όρους μέσα σε πυκνή βλάστηση, σώζονται τα ερείπια της Ιεράς Πατριαρχικής και Σταυροπηγιακής Μονής Παναγίας Φανερωμένης. Αρκετά στοιχεία μαρτυρούν πως το μοναστήρι ήταν χτισμένο στο μέρος όπου βρισκόταν ο αρχαίος ναός της θεάς Ρέας ή Κυβέλης, τον οποίο σύμφωνα με την παράδοση είχαν ιδρύσει οι Αργοναύτες, τον 13ο αι. π.Χ. περίπου. Από Βυζαντινά έγγραφα, Οθωμανικά φιρμάνια και νεώτερες ιστορικές καταγραφές μαθαίνουμε πως η Ιερά Μονή δεν έπαψε ποτέ να λειτουργεί από τους πρώτους Χριστιανικούς χρόνους μέχρι και το 1922.

Από τα τέλη του 19ου αι. και για δύο περίπου δεκαετίες η Μονή γνώρισε μεγάλη ακμή, κυρίως χάρις στον ακάματο ζήλο του εξ Αδριανουπόλεως Μητροπολίτη Κυζίκου Κωνσταντίνου Αλεξανδρίδη, των Ηγουμένων της μονής Αρκαδίου Βελίκογλου από τον Πύργο της επαρχίας Δέρκων και Δημητρίου Περδικίδη από το Καστέλλι της Κυζίκου, και στις γενναίες δωρεές ευσεβών Χριστιανών. Χτίστηκαν 99 ή κατ' άλλους 112 κελιά σε δύο ορόφους περιμετρικά της λαμπρής λιθόκτιστης εκκλησίας, η οποία ήταν αφιερωμένη στην Κοίμηση της Υπεραγίας Θεοτόκου και εόρταζε στις 23 Αυγούστου, στην απόδοση, δηλαδή, της εορτής της Κοιμήσεως. Μέσα στην εκκλησία, σε ιδιαίτερο μέρος, φυλασσόταν η θαυματουργή εικόνα της Παναγίας της Φανερωμένης, η οποία παρίστανε την Θεοτόκο στον τύπο της Οδηγήτριας να κρατάει στην αγκαλιά της τον Χριστό.

Τον Σεπτέμβριο του 1922, το ιερό αυτό εικόνισμα, το οποίο θεωρείται από τα σημαντικότερα που διασώζονται παγκοσμίως, μαζί με άλλα σεβάσματα της Πίστεώς μας, μεταφέρθηκε από το λιμάνι της Αρτάκης στην Κωνσταντινούπολη, με το ιστιοφόρο του Αρτακηνού δημογέροντα Ζημπούλη Κιουρ(κ)τσή, από τον ίδιο και τον Θεοφιλέστατο Επίσκοπο Μιλητουπόλεως Ιερόθεο Γιαχόπουλο, βοηθό του τελευταίου Μητροπολίτη Κυζίκου Καλλίνικου Δελικάνη, και εναποτέθηκε, τελικά, στον Πάνσεπτο Πατριαρχικό ναό του Αγίου Γεωργίου στο Φανάρι. Από τότε και μέχρι σήμερα, στέκει ολοζώντανη εκεί, καταντικρύ του Πατριαρχικού Θρόνου, η Κυζικηνή κόρη, η μάνα των προσφύγων, η Κυρά η Φανερωμένη, εξιστορώντας τα ατελείωτα πάθια και τους καημούς της Ρωμιοσύνης.

Την Κυριακή 23 Αυγούστου 2015, μετά από εννέα και πλέον δεκαετίες εγκατάλειψης και σιωπής, η Ιερά Μονή Παναγίας Φανερωμένης Κυζίκου λειτούργησε και πάλι, αναβιώνοντας το παλαιό έθιμο που ήθελε πλήθη πιστών την ημέρα αυτή να συναθροίζονται εξ ευλαβείας από τα πέρατα της οικουμένης προκειμένου να λάβουν τη χάρη της Παναγίας. Με πρωτοβουλία του Παναγιωτάτου Οικουμενικού Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου, με τη στήριξη των τοπικών Αρχών της Αρτάκης και του Βαλουκεσερίου, και την άμεση ανταπόκριση των ανά την Ελλάδα Αρτακηνών και λοιπών Κυζικηνών, τελέσθηκε μεγαλοπρεπής Θεία Λειτουργία, προεξάρχοντος του Οικουμενικού Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου και συλλειτουργούντων των σεβ. Μητροπολιτών Σηλυβρίας κ. Μαξίμου και Χαλκίδος κ. Χρυσοστόμου του Β΄. Έκτοτε, όπως αναφέρεται και στην Επετηρίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, «*ὁ Πατριάρχης κατά τήν ἡμέραν ταύτην μεταβαίνει, ἀπό τοῦ ἔτους 2015, μεθ' ἁπάσης τῆς Ἀκολουθίας Αὐτοῦ είς τήν Ἱεράν Πατριαρχικήν καί Σταυροπηγιακήν Μονήν Ὑπεραγίας Θεοτόκου Φανερωμένης Κυζίκου καί τελεῖ τήν Θείαν Λειτουργίαν, συμφώνως τῷ Τυπικῷ τῆς Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας*».

6. Η ταραγμένη δεκαετία 1912-1922

Κατά την περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων (1912-1913) πολλοί Αρτακηνοί που μπόρεσαν να αναχωρήσουν για την ελεύθερη Ελλάδα, υπηρέτησαν στον Ελληνικό στρατό ως εθελοντές. Όσοι μπόρεσαν να εξαγοράσουν τη θητεία τους στον Τουρκικό στρατό έμειναν στην Αρτάκη και όσοι δεν μπορούσαν να την εξαγοράσουν, αναγκάστηκαν να υπηρετήσουν, ενώ πολλοί από αυτούς δεν επέστρεψαν.

Κατά την περίοδο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου τα πράγματα ήταν πολύ δραματικότερα, καθώς ήταν πλέον αδύνατη η φυγή προς την Ελλάδα για την ένταξη στον Ελληνικό στρατό και σε συνδυασμό με το απαγορευτικό, πλέον, αντίτιμο εξαγοράς της θητείας, οι περισσότεροι στρατεύσιμοι κατατάχθηκαν στον Τουρκικό στρατό και στάλθηκαν στα τάγματα εργασίας «Αμελέ ταμπουρού» τα οποία λειτουργούσαν περισσότερα για την εξόντωση τους, παρά για την εκτέλεση έργων. Οι περισσότεροι Αρτακηνοί στάλθηκαν Άδανα, αλλά ελάχιστοι εξ αυτών επέτρεψαν. Τον πόνο της Αρτάκης έψαλε τότε η λαϊκή Μούσα:

Μάνες που έχετε παιδιά στα Άδανα σταλμένα
Να μην τα περιμένετε γιατί 'ναι σκοτωμένα.
Και εσείς οι πανδρεμμένες μαυροφορέσατε
Τους άντρες σας να δείτε δεν θα μπορέσετε.
Κι' οι λεύτερες να λυπηθούν
Χαράς τραγούδια να μην πουν
Λυπητερά να κλαίνε
«κρίμα στους νιους» να λένε.

Κατά τη διάρκεια του πρώτου διωγμού (1914), η Αρτάκη υποδέχθηκε πλήθη Ελλήνων που εκτοπίζονταν από τις ελληνικές πόλεις της Θράκης, του Ελλησπόντου και από τα νησιά του Μαρμαρά. Παράλληλα, όλα τα ιστιοφόρα της Αρτάκης επιτάχθηκαν από τις Τουρκικές Αρχές και τα περισσότερα από αυτά βυθίστηκαν από συμμαχικά υποβρύχια που επιχειρούσαν στη θάλασσα της Προποντίδας.

Εν μέσω αυτών των δεινών, ένα ακόμη μεγαλύτερο έπληξε την Αρτάκη: Η μεγάλη πυρκαγιά (το *γιαγκίνι*) που κατέκαψε σχεδόν ολοσχερώς την πόλη στις 14 Αυγούστου του 1917. Αν και η Αρτάκη είχε καταστραφεί τουλάχιστον άλλες δυο φορές από πυρκαγιά, σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές, η μία ήταν το 1770, όπως αναφέρεται στο χειρόγραφο «Αναγραφή της Κυζίκου» και άλλη μια στις 30 Ιουνίου του 1854, από την καταστροφή του 1917 ουσιαστικά δεν συνήλθε ποτέ, καθώς λίγα χρόνια αργότερα ήρθε η Μικρασιατική καταστροφή και ο οριστικός ξεριζωμός.

7. Η έξοδος

Τα Μικρασιατικά παράλια κατοικούνταν αδιαλείπτως για πάνω από 30 αιώνες και σχεδόν αποκλειστικά από Έλληνες, οι οποίοι χάριζαν απλόχερα το φως των Γραμμάτων, των Τεχνών και του τρόπου ζωής τους σε όλους τους λαούς με τους οποίους ερχόντουσαν σε επαφή, παρήγαν με λίγα λόγια *Πολιτισμό* ως το προϊόν των πόλεών τους. Έναν Πολιτισμό παγκόσμιο και ανθρωποκεντρικό. Αυτή η δραστηριότητα έλαβε τέλος –με εξαιρετικά βίαιο και επώδυνο τρόπο– το 1922, με τη Μικρασιατική καταστροφή και την αναγκαστική ανταλλαγή των πληθυσμών που επακολούθησε.

Όταν τον Αύγουστο του 1922, ξεκίνησε η υποχώρηση του Ελληνικού Στρατού από το Μικρασιατικό μέτωπο, το Γ΄ Σώμα Στρατού, το οποίο αριθμούσε 60.000 άνδρες, διατάχθηκε να αποχωρήσει από το Δορύλαιον της Φρυγίας (Eskişehir) και να κατευθυνθεί μέσω Προύσας στα λιμάνια της Αρτάκης και της

Πανόρμου. Από εκεί, οι μονάδες του διαπεραιώθηκαν στη Ραιδεστό της Ανατολικής Θράκης (Tekirdağ), μαζί με όλο το στρατιωτικό υλικό. Στην Αρτάκη, μάλιστα, στις 4 Σεπτεμβρίου του 1922, δόθηκε η τελευταία μάχη της Μικρασιατικής Εκστρατείας, η οποία κάθε άλλο παρά ατυχής ήταν για τα ελληνικά όπλα.

Για τους Έλληνες κατοίκους της Αρτάκης και των γύρω χωριών, η έξοδος πραγματοποιήθηκε συντεταγμένα, εξαιτίας του φύσει οχυρού εδάφους της Κυζίκου και της πολιτοφυλακής που είχε συσταθεί στην Αρτάκη και η οποία κράτησε ψηλά το ηθικό των Ελλήνων και εγγυήθηκε την τάξη και την ασφάλεια των κατοίκων. Ο Αρτακηνός ιατρός και συγγραφέας Ιπποκράτης Κ. Μακρής (1883-1967), ο οποίος έζησε τα τραγικά γεγονότα της εξόδου, από την Κωνσταντινούπολη όπου βρισκόταν την περίοδο εκείνη, μας αφηγείται:

«*Κατὰ τὰς δυσκόλους ἐκείνας ἡμέρας οἱ Ἀρτακηνοὶ ἐξετέλεσαν λαμπρῶς τὸ καθῆκον των, ὅταν δὲ ὑπὸ τῆς γενικῆς καταστάσεως πιεζόμενοι ἐσκέφθησαν περὶ ἐκπατρισμοῦ διενήργησαν τοῦτον ἐν πλήρει τάξει καὶ μεθοδικῶς. Πρῶτον ἐπιβιβάσθησαν καὶ ἀπεστάλησαν αἱ οἰκογένειαι τῶν πολιτοφυλάκων, κατόπιν δὲ ἐν ἡσυχίᾳ ὁ λοιπὸς πληθυσμὸς μετὰ τῶν ἀποσκευῶν των. Οἱ πολιτοφύλακες ἔμειναν τελευταῖοι ὅταν δὲ ὁ ὑποχωρῶν Ἑλληνικὸς Στρατὸς ἔφθασεν εἰς Ἀρτάκην παρέδωσαν εἰς αὐτὸν τὰ ὅπλα των, ἐπιτροπὴ δὲ Ἀρτακηνῶν ἔχουσα ἐπὶ κεφαλῆς τὸν ἀρχιερατικὸν ἐπίτροπον παπα-Σωτήριον παρεκάλεσεν αὐτὰς νὰ μὴ γίνουν βιοπραγίαι κατὰ τῶν Ἀρτακηνῶν Τούρκων, μεθ' ὧν πάντοτε ἐν εἰρήνῃ διεβίωσαν, ὅπερ καὶ ἐγένετο. Τὴν περιποίησιν ταύτην ἀνταποδίδοντες οἱ Τοῦρκοι παρεκάλουν πολλοὺς τῶν ἡμετέρων νὰ μὴ φύγωσι, αὐτοὶ δὲ ἀνελάμβανον νὰ προστατεύσωσιν καὶ σώσωσιν αὐτοὺς καὶ τὴν περιουσία των. Εὐτυχῶς, οἱ πλεῖστοι τῶν ἡμετέρων δὲν ἐπείσθησαν καὶ ἀναχωρήσαντες ἐσώθησαν*».

Έτσι, τη Δευτέρα 29 Αυγούστου 1922 οι περισσότεροι Αρτακηνοί βρίσκουν προσωρινό καταφύγιο στο νησί του Μαρμαρά, απέναντι από τη χερσόνησο της Κυζίκου, στη θάλασσα της Προποντίδας, ενώ όσοι είχαν δικά τους καΐκια –και ήσαν αρκετοί αυτοί, διότι όπως είδαμε η Αρτάκη διέθετε στόλο εξήντα ιστιοφόρων– τα χρησιμοποιούν προκειμένου να διαφύγουν στην Ανατολική Θράκη, στις Παρευξείνιες χώρες και στα νησιά του Αιγαίου. Κλειδώνουν τα σπίτια τους και κρύβουν τα κλειδιά κάτω από γλάστρες και κεραμίδια, πιστεύοντας ενδόμυχα ότι σύντομα θα επιστρέψουν. Φεύγουν παίρνοντας μαζί τους μόνο έναν μπόγο με ρούχα και τα ιερά τους εικονίσματα. Καθώς ξεμακραίνουν από το λιμάνι της Αρτάκης τα μάτια τους βουρκώνουν. Αποχαιρετούν την αγιοτόκο και αγιοτρόφο γη της Κυζίκου, εκεί που έδρασαν και θυσιάστηκαν για την Ορθοδοξία ο άγιος Αιμιλιανός, ο άγιος Πρόκλος, ο άγιος Γερμανός, οι άγιοι εννέα μάρτυρες εν Κυζίκω και άλλοι, «οὓς Κύριος οἶδε».

Άδοξα και απρόσμενα, λοιπόν, οι Αρτακηνοί εγκαταλείπουν τις προαιώνιες πατρογονικές τους εστίες. Αφήνουν πίσω τους τα ιερά χώματα των προγόνων τους, τον τόπο που γεννήθηκαν, τα μέρη που μεγάλωσαν, τις τοποθεσίες που έπαιξαν, δημιούργησαν, ερωτεύτηκαν: την Κερά, την Απηγανούσα, τον άγιο Συμεών, το Παγάθο, τον άγιο Ανδρέα, τους αγίους Αποστόλους, την Τσιγούρα, τον Κεραμιδά, την Κατακρυωμένη, τη Μουχλιά, την Κανάβα, το Δίνδυμο όρος. Για τους περισσότερους, αλίμονο, έμελλε να είναι η τελευταία φορά που τα αντίκριζαν.

Στα Προικόννησα οι Αρτακηνοί παρέμειναν για έναν περίπου μήνα, μέχρι που τα ατμόπλοια «Προποντίς» και «Εύξεινος» τους μετέφεραν στη Θεσσαλονίκη, στο Μικρό Καραμπουρνού. Η αποβίβασή τους εκεί πραγματοποιήθηκε υπό ραγδαία βροχή, το Σάββατο, 30 Σεπτεμβρίου 1922. Η περίοδος αυτή, της παραμονής δηλαδή στο Καραμπουρνάκι και συγκεκριμένα στα «απολυμαντήρια» της Καλαμαριάς, καθώς και σε στρατιωτικούς θαλάμους στην Τούμπα, όπου μεταφέρθησαν στη συνέχεια, θα αποβεί μοιραία για τους Αρτακηνούς. Το ψύχος, η πείνα, ο τύφος και η ελονοσία, κυριολεκτικά θα τους αποδεκατίσουν.

8. Η ίδρυση της Νέας Αρτάκης – Οι πρώτες δεκαετίες

Από τους πρώτους μήνες του ξεριζωμού, οι Αρτακηνοί θέλησαν να ιδρύσουν χωριό στην ελεύθερη Ελλάδα (χωρίς όμως ποτέ να σβήσει από μέσα τους το Μικρασιατικό όνειρο), το οποίο αφενός μεν να μπορεί να θρέψει τις οικογένειές τους, αφετέρου δε να μοιάζει στην πατρώα τους γη. Με αφετηρία τη Θεσσαλονίκη, όπου και βρισκόταν ο κύριος όγκος των Αρτακηνών προσφύγων, ομάδες και μεμονωμένα άτομα περιδιάβαιναν την Ελλάδα –κυρίως τη Μακεδονία– με την ελπίδα ότι θα ανακάλυπταν κάποιον τόπο που να πληροί τις δύο προϋποθέσεις που είχαν θέσει.

Τον Σεπτέμβριο του 1923 ο Αρτακηνός επιχειρηματίας Κωνσταντίνος Θεολόγου, ο οποίος γνώριζε την περιοχή της Χαλκίδας και πριν το 1922, λόγω των επιχειρηματικών του δραστηριοτήτων, ενημέρωσε τους συμπατριώτες του σχετικά με το «*Βορρείως τῆς Χαλκίδος κείμενον κτῆμα Βατῶντα*». Στο άκουσμα της είδησης, οι Αρτακηνοί που διέμεναν προσωρινά στην Κάτω Τούμπα της Θεσσαλονίκης, αποφάσισαν να συστήσουν αμέσως επιτροπή, με αρχηγό τον Σωκράτη Παπαζ(λι)ώτη και μέλη τους: Μιλτιάδη Ψαθέρη, Κωνσταντίνο Μηλίδη ή Βουλγαράκη και Νικόλαο Καζλαρή. Λίγες μέρες αργότερα, στην επιτροπή ενσωματώθηκε και ο Κωνσταντίνος Θεολόγου, όταν υποδέχθηκε τα τέσσερα μέλη της που κατέφθασαν με τρένο στη Θήβα. Από εκεί με κάρο, μέσω Ριτσώνας και οι πέντε μαζί, επισκέφθηκαν τον τόπο που είχε προτείνει ο Κωνσταντίνος Θεολόγου και έμειναν σύμφωνοι για την ίδρυση του νέου χωριού «*καθ' ὅσον τὸ κτῆμα καὶ ἀρκετὴν ἔκτασιν εἶχε καὶ πόρρωθεν καὶ ὁμοιότητας τινὰς πρὸς τὴν παλαιὰν Ἀρτάκην*».

Μετά από κατατρεγμό και περιπλάνηση ενός και πλέον έτους στα Προικόννησα, την Ανατολική Θράκη, τη Θεσσαλονίκη, την Καβάλα, το Λαύριο, τον Πειραιά, τη Μυτιλήνη και όπου αλλού τους οδήγησε η προσφυγιά, σχεδόν 2.000 Αρτακηνοί «*δι' ἐπιτάκτου ἀτμοπλοίου ἦλθον ἐκ Θεσσαλονίκης*». Εγκαθίστανται οριστικά πλέον στο «*βορρείως τῆς Χαλκίδος κείμενον κτῆμα Βατῶντα*» στις 25 Σεπτεμβρίου 1923 και ιδρύουν το νέο τους χωριό.

Είναι σημαντικό, στο σημείο αυτό, να αιτιολογήσουμε τον ισχυρισμό μας περί του αριθμού κατοίκων. Το σημείωμα του Νικόλαου Βαλήλα, απόσπασμα από το οποίο παραθέσαμε στην προηγούμενη παράγραφο, είναι μια πολύτιμη και αξιόπιστη πρωτογενής πηγή, ωστόσο θεωρούμε ότι οι εκεί αναγραφόμενοι αριθμοί (10.000 πρόσφυγες εκ των οποίων επέζησαν οι 8.000) δεν είναι ακριβείς. Αν υποθέσουμε ότι γύρω στα 1910 η Αρτάκη είχε 10.000 Έλληνες κατοίκους, και με δεδομένο ότι την τελευταία «ταραγμένη δεκαετία» η σύσταση του πληθυσμού της αλλοιώθηκε σημαντικά λόγω της μετανάστευσης στην Αμερική,

των Βαλκανικών Πολέμων, του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, της επιδημίας χολέρας του 1914, της πυρκαγιάς του 1917 και της Μικρασιατικής εκστρατείας, θα πρέπει στη Θεσσαλονίκη να αφίχθησαν περί τις 6.000 Αρτακηνοί πρόσφυγες. Εξ αυτών, σχεδόν 2.000 πέθαναν από τις κακουχίες μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1923, ενώ άλλοι τόσοι διασκορπίστηκαν ανά την Ελλάδα· στην περιοχή της Καστοριάς (Άργος Ορεστικό, Κορησός, Μαύροβο), στην Καβάλα, στα Σήμαντρα Χαλκιδικής, στο Σκλήθρο Φλώρινας, στα Πλάγια Κιλκίς, στη Θεσσαλονίκη, στον Πειραιά, στη Νέα Σμύρνη, στο Αίγιο τη Λέσβο και τη Θάσο, ενώ αρκετές οικογένειες Αρτακηνών κατέληξαν στις ΗΠΑ και απετέλεσαν στήριγμα με τις δωρεές και τις ευεργεσίες τους προς τους συμπατριώτες τους στη Νέα Αρτάκη, κυρίως κατά τις πρώτες δεκαετίες μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Επομένως στην Νέα Αρτάκη υπολογίζουμε ότι εγκαταστάθηκαν αρχικά λιγότεροι από 2.000 Αρτακηνοί. Σε αυτούς προστέθηκαν αργότερα, περί το 1927, 30-40 οικογένειες από τον Κατάτοπο της Κυζίκου και 20-30 οικογένειες προσφύγων από άλλα μέρη της Μικράς Ασίας. Σήμερα η Νέα Αρτάκη έχει πάνω από 10.000 μόνιμους κατοίκους και είναι η δεύτερη σε πληθυσμό πόλη της Εύβοιας μετά τη Χαλκίδα.

Οι νέοι κάτοικοι ωστόσο αντιμετωπίζουν εξαρχής προβλήματα επιβίωσης, εξαιτίας των δυσμενών καιρικών συνθηκών, των λοιμωδών ασθενειών και της έλλειψης τροφής και βασικών αγαθών. Τους δύο πρώτους χειμώνες τους περνούν μέσα σε *τσαντίρια* (αντίσκηνα), που τους παραχώρησε η επαναστατική κυβέρνηση του Νικολάου Πλαστήρα, ουσιαστικά εκτεθειμένοι στα καιρικά φαινόμενα.

Ως ένα ελάχιστο δείγμα των πρώτων εκείνων δυσκολιών, μεταφέρουμε αυτούσιο το ακόλουθο περιστατικό, όπως το διέσωσε η Φεβρωνία Αργυροπούλου-Διακουμή:

«*Σε μια δυνατή βροχή, θυμούνται, είδαν μια ξύλινη κούνια μωρού να γλιστρά με ταχύτητα ανάμεσα στα ποτάμια για τη θάλασσα. Ξωπίσω έτρεχε αλαφιασμένη μια μάνα που στρίγγλιζε σπαρακτικά: «Αρτακιανοί χάνω το μωρό μου!». Εκείνοι που έτυχαν στ' ακρογιάλι έσωσαν το βρέφος της δύστυχης προσφυγοπούλας μάνας. Ήταν η κυρα-Περσεφόνη Βαμβακιά και το μωρό της η Άρτεμις, η πρώτη Αρτακηνή δασκάλα αργότερα στα νεότερα χρόνια αυτής της πόλης*».

Κανένας γηγενής κάτοικος της περιοχής δεν πίστεψε τότε ότι οι Αρτακηνοί θα μπορούσαν να ριζώσουν σε ένα τέτοιο, άγονο και φτωχό κατά τη γνώμη τους, μέρος. Αυτό επιβεβαιώνει και μία από τις αφηγήσεις του Αρτακηνού Βασίλειου Καλαθέρη (1892-1993), σύμφωνα με την οποία «*οι κολίγοι του Βουδούρη έβαζαν στοίχημα ότι σε λίγο καιρό θα εγκαταλείψουμε τον τόπο αυτό και θα φύγουμε για άλλα μέρη*».

Ωστόσο, η βαθιά πίστη των Αρτακηνών στον Θεό, ο φιλοπρόοδος χαρακτήρας τους και η μακραίωνη ιστορία που κουβαλούσαν, θα σταθούν οι αιτίες οι οποίες θα τους δώσουν δύναμη και θα τους κάνουν να εργαστούν αδερφωμένοι προκειμένου να δημιουργήσουν κυριολεκτικά «κάτι από το τίποτα». Μέσα σε λίγα χρόνια εκχερσώνονται βράχοι και σκίνα, ανοίγονται πηγάδια, αποξηραίνονται βάλτοι, χαράσσονται δρόμοι, χτίζονται σπίτια, φυτεύονται δέντρα, ναυπηγούνται καΐκια και βάρκες, κατασκευάζεται λιμενοβραχίονας, λειτουργεί εργοστάσιο παραγωγής πάγου και ηλεκτρικής ενέργειας, οικοδομείται Δημοτικό Σχολείο, αναγείρονται ο Ιερός Ναός των Αγίων Δώδεκα Αποστόλων και το

εξωκκλήσι του Προφήτη Ηλία, οργανώνεται Κοινότητα και εκλέγεται Πρόεδρος και Γραμματέας. Η μορφή του τοπίου αλλάζει άρδην. Μια νέα πόλη έχει γεννηθεί.

9. Επίλογος

Ανταποκρινόμενοι ασμένως στο κάλεσμα για την έκδοση επετειακού συλλογικού τόμου από το ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ., παραθέτουμε αυτό το σύντομο κείμενο. Είναι βέβαια προφανές ότι η πλούσια ιστορία της φιλτάτης ημών πατρίδος Αρτάκης Κυζίκου, την οποία πολλάκις έχουμε επισκεφθεί την τελευταία δεκαετία, αδυνατεί να χωρέσει σε λίγες μόνο σελίδες. Ωστόσο ο αναγνώστης διαβάζοντας και τις υπόλοιπες, πραγματικά αξιόλογες, εργασίες του τόμου, θα ακολουθήσει νοερά τη διαδρομή των Μικρασιατών προσφύγων, θα νιώσει ποικίλα συναισθήματα μαθαίνοντας τις ιστορίες τους, θα κλάψει νιώθοντας τον ανθρώπινο πόνο, μα στο τέλος θα αποκτήσει μια πιο ξεκάθαρη εικόνα της λάμψεως των πατρογονικών εστιών της Ανατολής και είθε να κρατήσει μέσα του αναμμένη για πάντα τη Μικρασιατική φλόγα.

Βασική βιβλιογραφία

- Ποδάρας, Π. & Ρίζος, Ι. (2014). Αρτάκη – Σύντομη Ιστορία. Νέα Αρτάκη: Κύζικος.
- Ρίζος, Ι. (2015). Η Παιδεία στην Αρτάκη. Στο Π. Ποδάρας (επιμ.) Ελληνικοί παραθαλάσσιοι οικισμοί της Προποντίδας. Νέα Αρτάκη: Κύζικος, σσ. 64-76.
- Ρίζος, Ι. (2019). Παναγία Φανερωμένη Νέας Αρτάκης, Η ιστορία ενός μεγάλου Ιερού Προσκυνήματος. Νέα Αρτάκη: Κύζικος.

Πέτρος Ποδάρας και Ιωάννης Ρίζος

Ο **Πέτρος Ποδάρας** είναι Διπλωματούχος Μηχανικός Η/Υ και Πληροφορικής, με προϋπηρεσία σε ελληνικές και πολυεθνικές εταιρείες του χώρου, ενώ σήμερα εργάζεται ως σύμβουλος επιχειρήσεων και οργανισμών σε θέματα καινοτομίας, entrepreneurship και ψηφιακού μετασχηματισμού.

Ο **Ιωάννης Ρίζος** είναι Διδάκτορας της Διδακτικής των Μαθηματικών του Πανεπιστημίου Πατρών και Διδάσκων του Τμήματος Μαθηματικών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Το 2014 ίδρυσαν στη Νέα Αρτάκη τις **Εκδόσεις Κύζικος** με σκοπό τη διάσωση, ανάδειξη και προβολή της ιστορίας και της λαογραφίας της Κυζικηνής χερσονήσου Μικράς Ασίας και της Νέας Αρτάκης Ευβοίας.

ΑΤΤΑΛΕΙΑ

Κωνσταντίνα Σόγια

Η γεωγραφική περιοχή

Αττάλεια, μία από τις μεγαλύτερες πόλεις στην Νοτιοδυτική Μ. Ασία, στο σταυροδρόμι των πολιτισμών μεταξύ Κύπρου, Δύσης και Ανατολής στην ομώνυμη επαρχία του Διαμερίσματος της Μεσογείου.

Η ιστορία του τόπου

Η Αττάλεια ιδρύθηκε από τον Άτταλο Β' επίγονο του Μ. Αλεξάνδρου, το 158 π.Χ. Η πόλη προοριζόταν για λιμάνι του βασιλείου της Περγάμου και αυτό υπήρξε η βάση της ευημερίας της. Κατά τη βυζαντινή περίοδο η Αττάλεια ήταν η σημαντικότερη πόλη του ναυτικού θέματος Κιβυρραιωτών. Η πόλη κατακτήθηκε από τους Σελτζούκους και το 1423 οι Οθωμανοί κατέκτησαν την περιοχή διατηρώντας την ονομασία για την επαρχία (σαντζάκι) της Αττάλειας. Σήμερα σώζονται τα τείχη με τα οποία περιφρούρησε ο Αλέξιος Α΄ τις βυζαντινές πόλεις Αττάλεια και την αλλοτινή Αλάγια, την σημερινή Αλάνυα.

Η ζωή στην Αττάλεια πριν το '22

Πριν την μικρασιατική καταστροφή, οι Ατταλειώτες ζούσαν αρμονικά στον τόπο τους με τις ασχολίες τους. Ήταν κυρίως ναυπηγοί, ασκούσαν την αλευροβιομηχανία, την σηροτροφία, την αγγειοπλαστική και την κεραμική τέχνη, την τέχνη του μαραγκού, την χρυσοχοΐα, την σιδηρουργία. Ήταν επίσης άριστοι χαλκουργοί και ταπητουργοί. Υπήρχαν γιατροί, μηχανικοί πρακτικοί, δικηγόροι-δικαστικοί, καλλιτέχνες, διανοούμενοι, πρακτικοί μουσικοί, επαγγελματίες και έμποροι.

Η ζωή των κατοίκων κυλούσε ήσυχα. Μέχρι τις αρχές του 20ου αι. στην Αττάλεια δεν υπήρχαν ούτε θέατρα, ούτε κινηματογράφοι. Η μόνη τους αναψυχή ήταν οι βεγγέρες με τις γυναίκες να πηγαίνουν πιο συχνά απ΄ ότι οι άνδρες οι οποίοι πήγαιναν μονάχα τις Κυριακές και τις γιορτές και στις ονομαστικές εορτές των συγγενών. Εκτός από το φαγητό και τις συζητήσεις, πολλές φορές περνούσαν την ώρα τους και με το Πανόραμα, τον κινηματογράφο της εποχής όπου με διόπτρες έβλεπαν φωτογραφίες από τοπία που εναλλάσσονταν. Στις βεγγέρες λέγονταν και παραμύθια. Γνωστός για τα παραμύθια του ήταν ο Παρετζής-Ντεντέ που αφηγείτο ενδιαφέρουσες ιστορίες με πλοκή.

Οι Ατταλειώτες αγαπούσαν τον χορό και το γλέντι. Στην Αττάλεια χόρευαν ανατολίτικους χορούς αλλά και ευρωπαϊκούς. Η ανατολίτισσα χόρευε «Καρσιλαμά» και εντυπωσίαζε με τη σαγήνη της, κατακτούσε με την θηλυκότητα και τα ναζιάρικα καμώματά της. Το ταίρι της, χόρευε με τσαλιμάκια πηδώντας όσο πιο ψηλά μπορούσε, με παλαμιές στο πόδι και γονατίσματα.

Στις γιορτές οι πλούσιες γυναίκες φορούσαν βαριά μεταξωτά φορέματα και μιντάνια στολισμένα με γούνες και από πάνω το μεταξωτό παλτό με γούνα. Τα κοσμήματα ήταν μεγάλα με έμφαση στα βαριά και τα φαρδιά βραχιόλια, στο κεφάλι βυσσινί φέσι και κορδέλα για τις νεώτερες που έδενε πίσω από τον αυχένα. Τα ευρωπαϊκά ρούχα δεν ήταν άγνωστα στις πλούσιες Ατταλειώτισσες με τα γάντια, το καπέλο, την ομπρελίνα και τη βεντάλια να συμπληρώνουν το ντύσιμο.

Οι άνδρες φορούσαν μεταξωτό γιλέκο (μιντάνι) και το καφτάνι. Για κάλυμμα της κεφαλής είχαν σκουφιά μαύρα των καλογέρων, σακάκι, γιλέκο, παλιότερα σαλβάρι με μάλλινη ζώνη και αργότερα παντελόνι από κασμίρι.

Οι εκκλησιές

Η χριστιανική πίστη των Ατταλειωτών ήταν έντονη και η ανάγκη για ύπαρξη λατρευτικών χώρων μεγάλη γι’ αυτό και υπήρχαν αρκετές εκκλησίες και παρεκκλήσια. Σε τακτική βάση στην Αττάλεια λειτουργούσαν δύο εκκλησίες: ο Μητροπολιτικός ναός του Αγ. Παντελεήμονα που αποτελούσε το κέντρο της κοινοτικής ζωής και δραστηριότητας των Ελλήνων και ο ναός των Εισοδίων της Θεοτόκου που λειτουργούσε ως ενοριακός ναός μέχρι και την αναχώρηση των Ρωμιών.

Ο Αγ. Νικόλαος βρισκόταν στις συνοικίες των Ρωμιών, μέσα στο κάστρο. Εκεί είχε τοποθετηθεί η θαυματουργή εικόνα της Παναγίας του Κύκκου «Τζίκο-Παναγιά», αντίγραφο της εικόνας της Παναγίας της Μονής Κύκκου Κύπρου.

Στον Ι.Ν Αγ. Αλυπίου φυλασσόταν η θαυματουργή εικόνα του Αγ. Απ. Φιλίππου.

Ο Αγ. Γεώργιος ήταν κυρίως προσκυνηματικός ναός, χάρη στην θαυματουργή εικόνα του Τροπαιοφόρου Αγίου. Τα τελευταία χρόνια ο ναός έχει πλήρως ανακαινισθεί και φιλοξενείται εκεί το Κέντρο Μεσογειακών Μελετών.

Ανάμεσα στους ναούς ξεχώριζε επίσης ο Άη-Γιώργης ο Κουλεσής, γνωστός ως Πύργος του Αγ. Γεωργίου, καθώς και ο Άγ. Λεόντιος, ο Άγ .Δημήτριος και η Αγ. Ειρήνη που κάηκαν στην πυρκαγιά του 1895, ενώ η βυζαντινή εκκλησία του Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου, μετατράπηκε σε τέμενος και τώρα είναι μουσείο.

Οι Μητροπολίτες

Μητροπολίτες στην περιοχή της Αττάλειας μέχρι το'22 διετέλεσαν οι:

Μητροπολίτης Πισιδίας Έξαρχος Σίδης, Μύρων και Ατταλείας Γεράσιμος Ταντιλίδης. Θέσπισε Καταστατικά και Κανονισμούς των Κοινοτήτων και των Σχολείων. Εξυγίανε το σύστημα εκλογής των μελών των Κοινοτικών Σωματείων. Μετά την ανακωχή του 1919 εκλήθη Συνοδικός στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, όπου υπηρέτησε μέχρι το 1922.

Επίσκοπος Πατάρων Μελέτιος Χρηστίδης. Ανέλαβε τα καθήκοντά του κατά την κρίσιμη εκείνη εποχή που είχαν αρχίσει οι διωγμοί και οι εξορίες κατά των χριστιανών. Εκείνος απτόητος συνέχιζε το πολύπλευρο αγιαστικό, ποιμαντικό, κηρυκτικό και εκπαιδευτικό έργο του. Με τις δραστηριότητές του είχε γίνει στόχος των διωκτικών Αρχών. Παρ' όλες τις παραινέσεις των χριστιανών του να φύγει, έμεινε στο χρέος του.

Μακαριστός Μητροπολίτης Πέργης, υπέρτιμος και έξαρχος Παμφυλίας, κυρός Ευάγγελος (Γαλάνης). Κατά το διάστημα της διακονίας του στην Πατριαρχική Αυλή και στη συνέχεια ως Μητροπολίτης, συνόδευσε τους αοίδιμους Πατριάρχες Αθηναγόρα και Δημήτριο καθώς και τον σημερινό Οικ. Πατριάρχη Βαρθολομαίο σε επίσημες αποστολές και ποιμαντικές επισκέψεις στο εξωτερικό.

Η θρησκευτικότητα των Ατταλειωτών

Οι Ατταλειώτες ήταν φιλόθρησκοι και ευλαβείς άνθρωποι. Λάτρευαν τις εικόνες και σέβονταν κάθε τι το ιερό. Σαν καλοί χριστιανοί, δεν παρέλειπαν να εκκλησιαστούν τις Κυριακές και τις γιορτές. Στην ονομαστική τους εορτή, έστελναν από την παραμονή στην εκκλησία πέντε άρτους, από ένα μπουκάλι ελαιόλαδο και κρασί -την κυπριώτικη «Κουμανταρία»- που προοριζόταν για την Θεία Κοινωνία.

Είχαν ως προστάτιδα την Παναγία την Ατταλειώτισσα γνωστή ως "Τζικο-Παναγιά". Η προφορική ιστορική παράδοση θέλει τον ίδιο τον Ευαγγελιστή Λουκά να δίνει την εικόνα της Παναγίας της Ατταλειώτισσας στον Απόστολο Βαρνάβα και εκείνος με την σειρά του να την προσφέρει στους χριστιανούς της Αττάλειας, πόλη στην οποία παρέμειναν μαζί με τον Απόστολο Παύλο κατά την Α΄ Αποστολική Περιοδεία.

Οι χριστιανοί και οι Τούρκοι της Αττάλειας με ιδιαίτερη ευλάβεια τιμούσαν την Θαυματουργή Εικόνα της Παναγίας της Κύκκου-Τζίγκο Παναγιά, η οποία είχε τοποθετηθεί σε περίοπτη θέση στον ναό του Αγ. Νικολάου της Αττάλειας. Η εικόνα είναι πιστό αντίγραφο του πρωτοτύπου το οποία φυλάσσεται στην Ι. Μονή Κύκκου της Κύπρου.

Οι Ατταλειώτες γιόρταζαν την θαυματουργή εικόνα την 8η Σεπτεμβρίου, ημέρα του Γενεθλίου της Θεοτόκου. Κάποια χρονιά, λέει η παράδοση, ξημερώματα Κυριακής των Μυροφόρων, ενώ γινόταν αγρυπνία στον ναό του Αγ. Νικολάου της Αττάλειας, η Παναγία θεράπευσε θαυματουργικά και κατέστησε απόλυτα υγιή μια κοπέλα εκ γενετής παράλυτη. Έκτοτε, οι χριστιανοί την γιόρταζαν δύο φορές τον χρόνο: μία φορά στις 8 Σεπτεμβρίου και μία την Κυριακή των Μυροφόρων, σε ανάμνηση του τελεσθέντος θαύματος.

Η νεώτερη ιστορία

Κομβικό σημείο για την νεότερη ιστορία της Αττάλειας, υπήρξε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και ο ελληνοτουρκικός πόλεμος που ξέσπασε στα πλαίσια του γενικευμένου μεγάλου πολέμου.

Κατά τον διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η Ελλάδα με εκφραστή της τον Ελ. Βενιζέλο άσκησε πίεση στους Συμμάχους ν' ανακτήσει όσα εδάφη είχαν 85% και άνω ελληνικούς πληθυσμούς. Η Αττάλεια δεν ανήκε σε αυτήν την κατηγορία, καθώς ο ελληνικός πληθυσμός της πόλης δεν αποτελούσε το 85% του συνόλου των κατοίκων.

Σύμφωνα με τη Συνθήκη των Σεβρών, σε πέντε χρόνια θα έπρεπε να πραγματοποιηθεί δημοψήφισμα σύμφωνα με το οποίο οι κάτοικοι της περιοχής θα εκδήλωναν την επιθυμία τους να προσαρτηθεί η περιοχή τους ή όχι στο ελληνικό κράτος. Η Συνθήκη των Σεβρών, δυστυχώς δεν εφαρμόστηκε ποτέ.

Η μακροχρόνια παρουσία του ελληνισμού στη Μ. Ασία έληξε με την νομιμοποίηση του ξεριζωμού που προέβλεπε η Συνθήκη της Λοζάνης, η οποία υπογράφτηκε τον επόμενο χρόνο, στις 24 Ιουλίου έως τις 10 Αυγούστου 1923 μεταξύ των συμμάχων, της Ελλάδας και της Τουρκίας.

Ο Ξεριζωμός και η άφιξη στην Ερμιόνη

Στις 18 Σεπτεμβρίου '22, με το παλιό ημερολόγιο, βγήκε η ανακοίνωση για την εξορία. Μέσα σε τρεις ημέρες, οι άνδρες έπρεπε να φύγουν πεζή, κατά φάλαγγες με τη συνοδεία έφιππων χωροφυλάκων για τον προορισμό τους, τα δε γυναικόπαιδα σε οκτώ ημέρες ν' αναχωρήσουν για το εξωτερικό. Οι γυναίκες, μάζεψαν όσα τους επέτρεψαν οι Τούρκοι να πάρουν μαζί τους. Έπιπλα και βαριά ογκώδη πράγματα δεν υπήρχε τρόπος να τα μεταφέρουν. Αυτό είχε ως απο-

τέλεσμα να ξεκινήσει ένα τραγικό ξεπούλημα με τους Τούρκους να επωφελούνται αγοράζοντας όσο-όσο τ' αναστατωμένα χριστιανικά νοικοκυριά.

Το οκταήμερο της προθεσμίας τέλειωσε και η κάθοδος άρχιζε προς το λιμάνι. Μερικές πλούσιες οικογένειες κατάφεραν και έφυγαν με τα καράβια της γραμμής. Άλλοι τράβηξαν για την Αλεξάνδρεια και άλλοι για τα νησιά κυρίως τη Σάμο. Οι υπόλοιποι με φορτωμένα τα πράγματά τους στις μαούνες περίμεναν τα καράβια από την Ελλάδα, να 'ρθουν να τους παραλάβουν.

Τελικά, μετά από αναμονή αρκετών ημερών, κατέφτασαν δύο υπερωκεάνια φορτηγά ελληνικά, χωρίς τη σημαία τους. Τα συνόδευε ένα αμερικάνικο αντιτορπιλικό. Τα πλοία ήταν τα επίτακτα από την ελληνική κυβέρνηση το «ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΝΔΡΟΥ» και το «ΑΝΔΡΕΑΣ ΑΝΔΡΟΥ της ατμοπλοΐας Εμπειρίκου που ήλθαν να παραλάβουν τους ανθρώπους χάρη στις ενέργειες και στις φροντίδες των συμπατριωτών των εγκατεστημένων στην ιταλοκρατούμενη τότε Ρόδο, των Νικ. Ιωαννίδου έμπορου και Ιωάννη Μ. Καραγεωργίου, σπουδαστή. Τον πρωτεύοντα όμως ρόλο στην αποστολή των καραβιών, έπαιξε ο εν Αθήναις ευρισκόμενος επίσης συμπατριώτης Στ. Παπαδάκης που κατείχε σπουδαία θέση κοντά στους Αμερικανούς.

Στο πρώτο πλοίο το «ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΝΔΡΟΥ» με ραγδαία βροχή, κατά το απόγευμα, επιβιβάστηκαν κάπου 5.000 άνθρωποι και ξεκίνησε χωρίς να παραλάβει τίποτα από τα υπάρχοντα που περίμεναν φορτωμένα στις μαούνες. Ο καπετάνιος του καραβιού δήλωσε: «Ήρθα για να σώσω ψυχές και όχι πράγματα». Την άλλη μέρα, τα πράγματα που ήταν στις μαούνες φορτώθηκαν στο «ΑΝΔΡΕΑΣ ΑΝΔΡΟΥ» μαζί με τον υπόλοιπο πληθυσμό και το πλοίο εκείνο, απέπλευσε για το Κατάκολο επίνειο του Πύργου της Ηλείας. Το καράβι πέρασε από την ιταλοκρατούμενη τότε Ρόδο χωρίς όμως να δοθεί σε κανέναν άδεια εισόδου στο νησί. Οι Έλληνες που βρίσκονταν εγκαταστημένοι στο νησί, βοήθησαν όσο μπόρεσαν. Με βάρκες προσέγγιζαν στο καράβι εφοδίασαν με νερό, τρόφιμα, φάρμακα. Κάποτε, ήρθε η διαταγή στον καπετάνιο, μέσω του Έλληνα Προξένου στη Ρόδο, να μεταφέρει τους εξόριστους και να τους ξεφορτώσει στην Ερμιόνη, μια κωμόπολη στη Νότια Πελοπόννησο.

Μετά από πολυήμερη ταλαιπωρία έφθασαν στην Ερμιόνη. Χαίρονταν που σε λίγο θα πατούσαν χώμα ελληνικό. Φαντάζονταν και περίμεναν μια θερμή, αδελφική υποδοχή με τα καΐκια των ντόπιων να έρθουν να τους παραλάβουν. Μάταια όμως. Απλοϊκοί άνθρωποι, νόμιζαν πως θα πάθαιναν κακό από τους «πρόσφυγγες» που κατέφθασαν. Μετά από δύο ώρες αναμονής και με τη μεσολάβηση των οικογενειών Δεληγιάννη και Καραγιάννη πείσθηκαν οι συμπατριώτες να δεχθούν να φιλοξενήσουν για λίγο καιρό τους εξόριστους Έλληνες αδελφούς τους που τους σκόρπισαν μοιράζοντάς τους σε εκκλησίες, σε σχολεία και μερικούς στα σπίτια τους.

Η ζωή κύλισε εκεί στην Ερμιόνη από τα τέλη του Οκτώβρη του '22 μέχρι τον Απρίλη του '23.

Όταν πέρασαν οι πρώτοι μήνες της προσφυγιάς και άρχισαν να συνειδητοποιούν την κατάστασή τους οι Ατταλειώτες, που αποτελούσαν καθαυτό αστικό πληθυσμό, άρχισαν να εγκαταλείπουν τις διάφορες αγροτικές περιφέρειες, στις

οποίες τους είχαν σκορπίσει και να συγκεντρώνονται στα μεγαλύτερα αστικά κέντρα. Οι περισσότεροι συγκεντρώθηκαν στην Αθήνα και εγκαταστάθηκαν στους πρώτους πρόχειρους συνοικισμούς που δημιουργήθηκαν γύρω από την Ακρόπολη, το Θησείο και τα Άνω Πετράλωνα. Σύμφωνα με τον Σχεδιασμό της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων (Ε.Α.Π.), παρεχόταν στις προσφυγικές οικογένειες οικοδομήσιμα οικόπεδα και δάνειο προκειμένου ν' αποκτήσουν στέγη.

Η μεταφορά της εικόνας της Παναγίας της Ατταλειώτισσας

Μέσα στην θύελλα της καταστροφής, οι Ατταλειώτες δεν εγκατέλειψαν την ιερή εικόνα. Στο ταξίδι, η ιερή εικόνα στριμώχτηκε μαζί με τις ανθρώπινες ψυχές στα αμπάρια του υπερωκεανίου φορτηγού «ΑΝΔΡΕΑΣ ΑΝΔΡΟΥ» και αποβιβάστηκε και μεταφέρθηκε στο Κατάκολο Πύργου Ηλείας.

Η είδηση ότι η εικόνα της Παναγιάς σώθηκε και βρίσκεται στην Ελλάδα διαδόθηκε γρήγορα σε όλα τα μέρη που εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες από την Αττάλεια. Μέσα στη συμφορά τους, το νέο αυτό τους γέμισε ελπίδες για την αντιμετώπιση της νέας ζωής.

Μετά την οργάνωση της αστικής αποκατάστασης των προσφυγικών πληθυσμών, οι Ατταλειώτες αποφάσισαν να μεταφέρουν το 1923 την εικόνα της Παναγίας από τον Μητροπολιτικό Ναό του Αγ. Νικολάου του Πύργου, στην Αθήνα.

Αρχικά, η εικόνα στεγάστηκε στον Ιερό Ναό του Αγ. Αποστόλου Φιλίππου στο Θησείο όπου παρέμεινε μέχρι τις 15 Αυγούστου 1929. Αργότερα, οι Ατταλειώτες εγκαταστάθηκαν στην περιοχή των Σφαγείων. Η περιοχή μετονομάστηκε σε "Ταύρο", σε ανάμνηση της περίφημης οροσειράς του Ταύρου που περιβάλλει την ευρύτερη περιοχή της Αττάλειας και της Αλάγιας, πόλης που ανήκε στην ίδια διοικητική περιφέρεια.

Η συνάντηση Ατταλειωτών-Αλαγιωτών

Η "Ενωσις Ατταλειωτών–Αλαϊωτών", ιδρύθηκε το 1945 στα Πετράλωνα θέτοντας ως σκοπό να συνενώσει 12.000 Ατταλειώτες και 2.000 Αλαγιώτες, τους ξεριζωμένους πρόσφυγες που κατέφυγαν στην Ελλάδα και το εξωτερικό υπερασπιζόμενη τα δικαιώματά τους για καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, επαγγελματική αποκατάσταση, υγεία, πνευματική καλλιέργεια.

Ήταν αυτή που ανέλαβε την ανέγερση του ναού που θα αντικαθιστούσε τον πρώτο ξύλινο ναό της Κοιμήσεως Θεοτόκου στην οποία μετέφεραν την εικόνα της Παναγίας στις 25 Αυγούστου 1929 και όπου την εόρταζαν μαζί με τους Αλαγιώτες. Η Ενωση Ατταλειωτών-Αλαγιωτών στη συνέχεια ατόνισε.

Το κενό ήρθε να συμπληρώσει με την ίδρυσή του το 1965 ο Σύνδεσμος Αλαγιωτών «ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ» στη Ν. Ιωνία Αττικής με μέλη τους καταγόμενους από την περιοχή της Αλάγιας Μ. Ασίας που διέμεναν στην περιοχή της τέως Διοίκησης Πρωτεύουσας του Ν. Αττικής και αργότερα εγκαταστάθηκαν στη συνοικία της Ελευθερούπολης, στη Ν. Ιωνία.

Αποστολή του Συνδέσμου, η διατήρηση της μνήμης των Αλησμόνητων Πατρίδων και ιδιαίτερα της Αλάγιας και η ανάπτυξη των κοινωνικών δεσμών ανάμεσα στους συμπατριώτες που κατάγονται από την Αλάγια Μ. Ασίας υποστηρίζοντας την αδελφοποίηση του Δήμου Ν. Ιωνίας με τον Δήμο της Alanya.

ΟΙ ΠΑΤΡΙΔΕΣ ΤΟΥ ΣΗΜΕΡΑ

Η εγκατάσταση των Ατταλειωτών στην Γαλήνη της Νάξου.

Εξήμισι χιλιόμετρα από τη Χώρα της Νάξου και στον λόφο απέναντι από το χωριό της Γαλήνης βρίσκεται η Μονή της Αγίας Γεννήσεως. Εκεί βρίσκεται το μνημείο που ονομαζόταν Καλόν Όρος, ενώ η μονή αναφέρεται ως μοναστήρι της Παναγίας της Καλορίτισσας. Οι ονομασίες Καλόν Όρος και Καλορίτισσα παραπέμπουν στο Καλόν Όρος της Βυζαντινής Παμφυλίας, το επονομαζόμενο και Κορακήσιον από την ύστερη αρχαιότητα της και κατά τους βυζαντινούς χρόνους, στην περιοχή της Αλάνυας.

Σύμφωνα με τους ιστορικούς θεωρείται σχεδόν βέβαιο ότι το 13ο αι. και μετά την κατάκτηση της Αττάλειας από τους Σελτζούκους Τούρκους, Ατταλειώτες και Καλορίτες-Αλαγιώτες εποίκισαν την Νάξο. Είναι φανερό ότι υπήρχαν προγενέστερες σχέσεις μεταξύ Μικρασιατών και Κυκλαδιτών και πολλές ομοιότητες στην αρχιτεκτονική και τον εσωτερικό διάκοσμο των βυζαντινών ναών της Νάξου και των αντίστοιχων μικρασιατικών ναών.

Η Παναγία η Ατταλειώτισσα της Νάξου & το Καλόν Όρος

Η φήμη της θαυματουργής εικόνας της Παναγίας της Αττάλειας έφθασε σε πολλά μέρη της Μεσογείου. Στην Γαλήνη της Νάξου υπάρχει ναός αφιερωμένος στην Παναγία την Ατταλειώτισσα και είναι Πολιούχος της περιοχής. Η εικόνα της Θεοτόκου στο τέμπλο του Ιερού Ναού έχει την επονομασία Παναγία η Ατταλειώτισσα και θεωρείται αντίγραφο της εικόνας που βρισκόταν στην Αττάλεια.

Ο θρύλος της εύρεσης της εικόνας

Η εύρεση της εικόνας και η οικοδόμηση της εκκλησίας εγγράφονται σε αντικρουόμενες παραδόσεις. Άλλες υποστηρίζουν ότι η εικόνα ήρθε μόνη της και άλλες μέσω ενός κομιστή με χαρακτηριστικά βασίλισσας. Όλες όμως συγκλίνουν στο ότι ήρθε μέσω της θάλασσας από την Αττάλεια της Μ. Ασίας στην παραλία του Αμμίτη. Σύμφωνα με την παράδοση με τον κομιστή, το ιεροφανειακό αυτό πρόσωπο έρχεται από μακριά μεταφέροντας την εικόνα-πηγή της ιερότητας. Αποβιβάζεται στον Αμμίτη και οικοδομεί εκεί τον Αη-Γιώργη ως ευχαριστήριο αφιέρωμα, ανεγείρει την Ατταλειώτισσα και καθίσταται κτητόρισσά της, εξολοθρεύοντας ένα θηρίο-δράκοντα κατά το αρχέτυπο του Αγ. Γεωργίου και των αρχαιοελληνικών δρακοκτόνων ηρώων.

Ο Πολιτιστικός Εξωραϊστικός Σύλλογος Γαληνιωτών «Παναγία Ατταλιώτισα»

Στην Γαλήνη της Νάξου έχει ιδρυθεί από το 1991 Σύλλογος με σκοπό την διατήρηση, και διάδοση ηθών, εθίμων και παράδοσης. Το όνομά του προέρχεται από την προστάτιδα του χωριού την «Παναγία Ατταλιώτισσα». Ο Σύλλογος έχει γίνει εκτός από αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής των μελών της ένας από τους πιο αναγνωρίσιμους Συλλόγους της Νάξου ιδιαιτέρως με την ετήσια διοργάνωση του Πανηγυριού της Πολιούχου αλλά και τη συνδρομή του σε σημαντικά έργα που αφορούν το Δημοτικό Διαμέρισμα.

Νέα συνάντηση Ατταλειωτών-Αλαγιωτών

Κοινή καταγωγή, κοινή ιστορία, κοινές πορείες, κοινές δοξασίες, εποίκηση της Νάξου από Ατταλειώτες και Καλορίτες-Αλαγιώτες μετά την κατάκτηση της Αττάλειας από τους Σελτζούκους Τούρκους, ένας σύλλογος που συσπείρωνε Ατταλειώτες και Αλαγιώτες μετά τον διωγμό του ‘22 στον Ταύρο.

Όλα αυτά έφεραν κοντά σε μια ιστορική μικρασιατική συνάντηση στις 29 Αυγούστου 2021 τον Πολιτιστικό Εξωραϊστικό Σύλλογο Γαληνιωτών Νάξου επί προεδρίας της κ. Εμμανουέλλας Κουτάντζη με τον Σύνδεσμο Αλαγιωτών Ν. Ιωνίας Αττικής επί Προεδρίας του κ. Γιώργου Νουβέλογλου στη Γαλήνη της Νάξου, επ΄ ευκαιρία της συμπλήρωσης των 30 ετών του Συλλόγου Γαληνιωτών από την ίδρυσή του. Η επετειακή εκδήλωση είχε τίτλο: *«Αττάλεια-Αλάγια: οι Αλησμόνητες Πατρίδες, Γαλήνη Νάξου, Ν.Ιωνία: οι Πατρίδες του Σήμερα».*

Στην εκδήλωση προβλήθηκε ταινία-αφιέρωμα στις αλησμόνητες πατρίδες παραγωγής Συνδέσμου Αλαγιωτών Ν. Ιωνίας Αττικής καθώς επίσης βραβεύθηκαν οι Ναξιώτισσες ερμηνεύτριες κ. Ειρήνη Κονιτοπούλου-Λεγάκη και Ελένη Λεγάκη για τη συμβολή τους στη διάδοση της νησιώτικης μουσικής με έντονες τις επιρροές από την μικρασιατική μουσική παράδοση.

ΤΟ ΣΗΜΕΡΑ ΣΤΗΝ ΑΛΗΣΜΟΝΗΤΗ ΠΑΤΡΙΔΑ

Ο Σεβ. Μητροπολίτης Πισιδίας, Εξάρχου Σίδης & Ατταλείας, κ. Σωτήριος (Τράμπας).

Ιεροκήρυκας, Πρεσβύτερος και Αρχιμανδρίτης στην αρχή και αργότερα στρατιωτικός Ιεροκήρυκας, διορίστηκε Πρωτοσύγκελος της Ι. Αρχιεπισκοπής Αθηνών και αργότερα Προϊστάμενος του Ι. Ν. Αγ. Νικολάου, Σεούλ και Γενικός Αρχιερατικός Επίτροπος Άπω Ανατολής. Εργάστηκε για την αναδιοργάνωση της εκεί Ορθόδοξης Ιεραποστολής και της Ορθόδοξης Κοινότητας. Μερίμνησε για την επέκταση της Ορθόδοξης Ιεραποστολής και σε άλλες περιοχές της Ν. Κορέας.

Το 1982 διορίσθηκε Διευθυντής του Θεολογικού Σεμιναρίου «Άγ. Νικόλαος» Σεούλ και το 1986 Πρόεδρος του Ιεραποστολικού Οργανισμού, που συστήθηκε από το Οικ. Πατριαρχείο και αναγνωρίστηκε από τις Κορεατικές αρχές με την επωνυμία Orthodox Eastern Mission.

Στη συνέχεια εκλέχτηκε από την Αγία και Ιερά Σύνοδο του Οικ. Πατριαρχείου Βοηθός Επίσκοπος του Μητρ. Ν. Ζηλανδίας και αργότερα διορίσθηκε Προϊστάμενος του νεοσύστατου ιεραποστολικού Ιδρύματος Εξαρχία του Οικ. Πατριαρχείου στην Κορέα. Την 27η Μαΐου 2008, εξελέγη από την Αγία και Ιερά Σύνοδο του Οικ. Πατριαρχείου Μητροπολίτης της Ι. Μ. Πισιδίας.

Ο Ιερός Ναός του Αγίου Αλυπίου

Στην Αττάλεια, ο ναός του Αγ. Αλυπίου περιήλθε μετά το ’22 στην ιδιοκτησία ιδιώτη και στη συνέχεια στην ιδιοκτησία του Οικ. Πατριαρχείου. Αφού πραγματοποιήθηκε η συνολική στερέωση και αποκατάσταση του ναού και καθώς δεν υπήρχε πλέον ναός του Απ. Παύλου στην Αττάλεια, αποφασίσθηκε να τιμάται και στο όνομα του Απ. Παύλου.Το 2011 έγιναν τα θυρανοίξια του ναού όπου τοποθετήθηκε η ιερά Εικόνα της Παναγίας του Κύκκου, όμοιο αντίγραφο της Θαυματουργής Εικόνας.

Χριστιανικές εορτές στην Αττάλεια

Στις μέρες μας οι χριστιανικές εορτές εορτάζονται στον Ναό του Αγ. Παύλου & Αγ. Αλυπίου. Πιστοί συρρέουν για ν' ακούσουν τους ύμνους από την Χορωδία του ιερού ναού. Το Ευαγγέλιο αναγιγνώσκεται στην ελληνική, ρωσική, γεωργιανή, τουρκική και κορεατική γλώσσα.

Η χειροτονία Βοηθού Επισκόπου

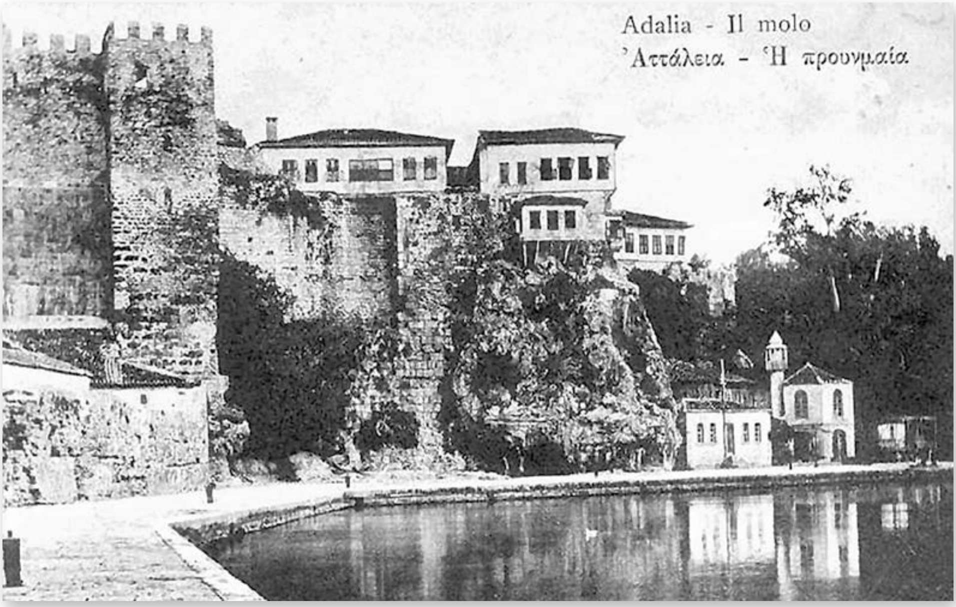
Στις 21 Ιουλίου του 2019, στον Ι. Ν. Αγ. Αλυπίου Ατταλείας ο Οικουμενικός Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαίος, συμπαραστατούμενος από τους Μητροπολίτες κ.κ. Πισιδίας Σωτήριο, Καλλιουπόλεως & Μαδύτου Στέφανο, Κυδωνιών Αθηναγόρα και Σηλυβρίας Μάξιμο διετέλεσε την εις Επίσκοπον χειροτονία του Αμβροσίου Χοροζίδη, αρχιερέα του Οικ. Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, Επισκόπου Ευδοκιάδος ως βοηθός Επίσκοπος της Ι. Μητροπόλεως Πισιδίας.

Παρέστησαν κληρικοί, Αγιορείτες Πατέρες πλήθος πιστών από την Κωνσταντινούπολη, Ρώσοι, Ουκρανοί, σλαβόφωνοι της νοτιοδυτικής Τουρκία, καθώς και μεγάλος αριθμός προσκυνητών από την Ελλάδα και το εξωτερικό.

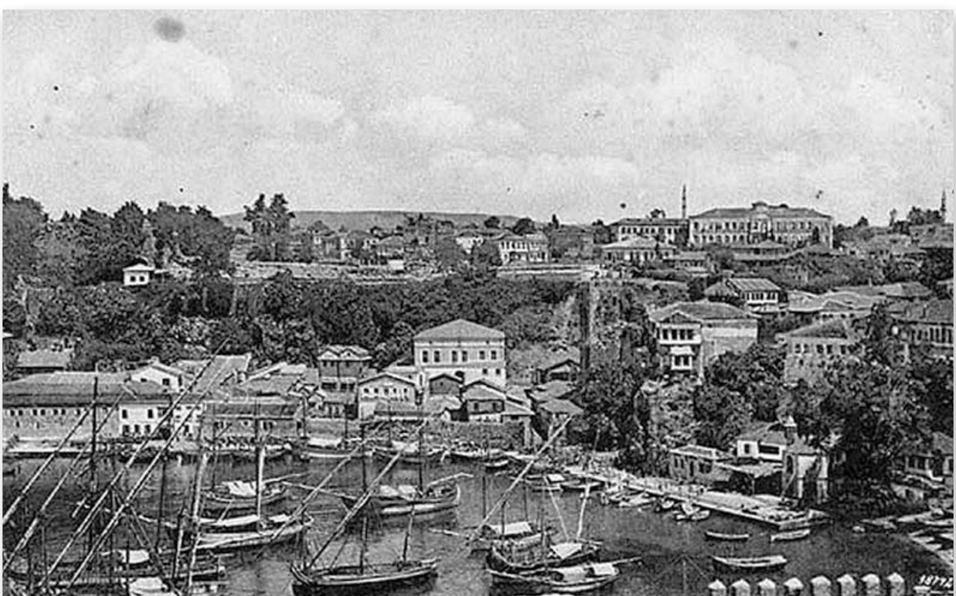
Βιβλιογραφικές αναφορές:
- Μαρία Χρόνη Βακαλοπούλου: «Ιστόρησις της Θεοτόκου στα Μικρασιατικά Παράλια», Εταιρεία Μεσογειακού Πολιτισμού, Αθήνα, 2014.
- Γ. Π. Πεχλιβανίδης: «Αττάλεια και Ατταλειώτες», (Α' & Β΄ Τόμος), Εκδόσεις Ατλαντίς-Μ. Πεχλιβανίδης & Σία, Αθήνα, 1989.
- Αλέκος Φλωράκης: «Παναγία Ατταλειώτισσα Γαλήνης Νάξου». Πολιτιστικός & Εξωραϊστικός Σύλλογος Γαλήνης Νάξου «Παναγία η Ατταλειώτισσα», Αθήνα 2015.

Η **Κωνσταντίνα Σόγια** μεγάλωσε στη Ν.Χαλκηδόνα Αττικής από μικρασιάτες γονείς πρώτης γενιάς. Ολοκλήρωσε τη Δευτεροβάθμια εκπαίδευσή της στο Τοσίτσειο-Αρσάκειο Θηλέων Εκάλης και αργότερα αποφοίτησε από το Τμήμα της Γαλλικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Βουργουνδίας (Dijon Γαλλίας). Είναι επίσης απόφοιτος της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών του Ε.Α.Π. «Διοίκηση Επιχειρήσεων και Οργανισμών», κάτοχος του μεταπτυχιακού τίτλου ειδίκευσης «Σπουδές στην Εκπαίδευση» με πτυχιακή εργασία «Η συμβολή της ανάγνωσης ιστοριών και παραμυθιών και η ανάπτυξη της δημιουργικότητας σε παιδιά προσχολικής ηλικίας». Έχει φοιτήσει στη Σχολή Αφηγηματικής Τέχνης του Γιώργου Ευγενικού με πτυχιακή εργασία «Οι ιστορίες του Χότζα», έχει παρακολουθήσει Προγράμματα Συμπληρωματικής Επιμόρφωσης («Μουσείο και Παιδί», «Μουσειακές Αφηγήσεις», «Ειδική αγωγή-αναπτυξιακές διαταραχές») του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και είναι πτυχιούχος Ανώτατων Εμπορικών Γαλλικών του Ελληνο-Γαλλικού Εμπορικού Επιμελητηρίου.

Η Προκυμαία

Πανόραμα

ΤΑ ΒΟΥΡΛΑ ΜΑΣ

***«Στα Σάλωνα σφάζουν αρνιά και στον Βουτζά γελάδια,
στα παινεμένα τα Βουρλά σφάζονται παλικάρια!».***

Φώτης Καραλής

Ο ιστορικός τόπος των Βουρλών ήταν ξακουστός σε όλη την Ανατολή τόσο για τη λεβεντιά, την αρχοντιά, τη νοικοκυροσύνη και την τάξη των κατοίκων του στα σπίτια και τα αμπέλια, όσο και για την Εφέστια εικόνα της Παναγίας της Οδηγήτριας, της επονομαζόμενης «Παναγιά Βουρλιώτισσα».

Οι Έλληνες των Βουρλών φημίζονταν για την παλικαριά τους. Ο Γ. Καψής στο βιβλίο του «Χαμένες Πατρίδες» γράφει: «*Εκείνος που γνωρίζει τι θα πει Βουρλιώτης, δεν μπορεί ν' αμφιβάλλει. Είχαν τα όπλα ζωσμένα στα ζωνάρια τους, γιατί λάτρευαν τον πόλεμο. Ήταν το καμάρι της Ερυθραίας και πολλοί Σμυρνιοί κατέφευγαν στα Βουρλά για να ζήσουν, έστω και λίγο, ελεύθεροι, γιατί ήταν ένα κομμάτι ελεύθερης ελληνικής γης. Όπως και στ' Αϊβαλί, έτσι και στα Βουρλά, οι Τούρκοι είχαν συνθηκολογήσει με τους Χριστιανούς. Τους άφηναν ανενόχλητους να ζουν στο χωριό τους*».

Χάρτης από μνήμης πρόσφυγα της περιοχής

Τα Βουρλά ή Βρύουλλα ή Βρίουλλα είναι πόλη της Ιωνίας στα Μικρασιατικά παράλια και συγκεκριμένα στο κέντρο περίπου της Ερυθραίας Χερσονήσου. Η απόσταση από τη Σμύρνη είναι 40 χιλ., ενώ από τον Τσεσμέ, στο δυτικό άκρο της χερσονήσου, περίπου 50 χιλ. Η περιοχή προς τη θάλασσα, το επίνειο των

Βουρλών, λέγεται Σκάλα, ενώ τα νησιά του Ερμαίου Κόλπου ονομάζονταν αρχικά Κλαζομενές. Σύντομα οι Κλαζομένιοι πέρασαν στην απέναντι στεριά, στη θέση των Βουρλών και της Σκάλας, όπου εντοπίζεται και το αρχαίο Χύτριον.

Ίωνες οι πρώτοι κάτοικοι, άποικοι κατά τον 7ο π.Χ. αι. Ο σοφός Αναξαγόρας (500-428 π.Χ.) ήταν Κλαζομένιος και υπήρξε δάσκαλος των Περικλή, Ευριπίδη, Σωκράτη και άλλων επιφανών.

Από εδώ πέρασε και ο Μέγας Αλέξανδρος αφήνοντας αθάνατο έργο. Ένωσε με δρόμο το νησάκι των Κλαζομενών (Αγίου Ιωάννου) με τη στεριά των Κλαζομενών, τη Σκάλα.

Η ιστορία των Βουρλών – Η ονομασία τους

Η ιστορία των Βουρλών, αρχίζει σχεδόν από τους Βυζαντινούς χρόνους. Ο Αυτοκράτορας Μιχαήλ Η΄ ο Παλαιολόγος περνούσε τα καλοκαίρια με την ακολουθία του και το στρατό του σ'αυτήν την τοποθεσία, κοντά στις αρχαίες Κλαζομενές. Αυτό αναφέρεται από τον βυζαντινό χρονογράφο Ακροπολίτη. Αποδεικνύεται καθαρά από το πλήθος των βυζαντινών ερειπίων και θησαυρών (αντικειμένων, τάφων, ψηφιδωτών δαπέδων, χρυσών νομισμάτων, κωνσταντινάτων), που συχνά βρίσκανε οι Βουρλιώτες, σκάβοντας τα χωράφια τους, στο κύλισμα.

Από τα Βουρλά πέρασαν και Γενοβέζοι κατακτητές, αφήνοντας κατάλοιπα στο τοπικό λεξιλόγιο λέξεις, όπως: Λότζα, φουντάνα, κόνσολας, Γκενοβέζικα και άλλες.

Ακολούθως, η τούρκικη κατοχή πιθανότατα πραγματοποιήθηκε το 1400 μ.Χ.

Ο Σιναΐτης μοναχός Χατζη-Κυριάκης δηλώνει την καταγωγή του «*Βουρλιότις εκ χόρας Βουρλά*». Αν και αγράμματος, ήταν πανέξυπνος και δραστήριος. Ταξιδεύοντας σε Ασία και Ευρώπη, είχε γνωριμίες με βασιλιάδες και άρχοντες της εποχής του τις τελευταίες δεκαετίες του 17^{ου} αιώνα, αρχές του 18^{ου}.

«*Εκινήσαμε από τα Βουρλά και ήλθομεν εις τον Τσεσμέ...*» διαβάζουμε σε πατριαρχικό κείμενο, στα 1725 μ.Χ. του χρονογράφου Χρυσάνθου Πατριάρχου Ιεροσολύμων.

Ο Αδαμάντιος Κοραής, φιλόλογος και γιατρός από τη Σμύρνη (1748-1833), σε αλληλογραφία του με τον Πρωτοψάλτη το 1785, ρωτά: «*αν ωφελήθηκε περί των θερμών από την αποδημία του στα Βουρλά*».

Κατά πάσα πιθανότητα, τα Βουρλά χρωστούν την ονομασία τους σε μιά αρκετά σημαντική βυζαντινή οικογένεια, τους Βρουλλάδες ή Βουρλάδες, που είχαν κτήματα στην περιοχή. Οι Βουρλάδες είχαν τον τίτλο του «σεβαστού» άρχοντα, ο κάτοχος του οποίου ήταν πέμπτος μετά τον αυτοκράτορα στην ιεραρχία.

Ο Γεώργιος Δ. Κριεζής, στην Ιστορία της Νήσου Ύδρας, γράφει: «*Κατά το έτος 1668 ήλθεν από τα Βουρλά, κωμόπολιν παραλίας της Σμύρνης, η οικογένεια των Γιακουμάκιδων, των οποίων απόγονοι εισίν οι Τομπάζοι*».

Επίσης, στην περιγραφή της νήσου Σάμου από τον αρχιεπίσκοπό της, Ιωσήφ Γεωργερίνη (1666-1671) διαβάζουμε τα ακόλουθα: *«Επί της κορυφής του όρους αυτού υπάρχει χωρίον Βουρλιώται καλούμενον,αποικία των παρά τη Σμύρνη Βουρλών, έχον 100 περίπου οικίας».*

Ως τώρα όλοι μιλάνε για Βουρλά.

Ο τύπος Βρίουλλα άρχισε να εμφανίζεται από τα πρώτα χρόνια του 19^{ου} αι.

Είναι η εποχή που αυξάνεται η μόρφωση και πολλαπλασιάζεται η μελέτη παλαιοτέρων κειμένων. Ο Βουρλιώτης αρχιερέας Γαβριλάκης, παρασυρόμενος, ίσως, από αρχαιολατρεία, καθιερώνει -κατά πάσα πιθανότητα - τη λέξη "Βρύουλλα" επί το ελληνικότερον.

Υπήρχε, βέβαια, αρχαία ελληνική πόλη με το όνομα Βρίουλλα. Την αναφέρει ο Στράβων και την τοποθετεί στη Νύσα της Καρίας, κοντά στο Μαίανδρο. Κοντά στο Μαίανδρο, επίσης, αναγράφονται τα Βρύουλλα στο χάρτη των βυζαντινών επισκοπών. Τα Βρίουλλα όμως του Στράβωνος και τα Βρίουλα των Βυζαντινών, που είναι τα ίδια, δεν έχουν καμία σχέση με τα Βουρλά της Ερυθραίας των παραλίων της Μ. Ασίας.

Σε έγγραφα του 1857 διαβάζουμε: «*ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΣ ΒΡΥΟΥΛΩΝ*", "*ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟΥ ΒΡΙΟΥΛΩΝ*» και «*ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΥΠΟΠΡΟΞΕΝΕΙΟΝ ΒΡΥΟΥΛΛΩΝ*».

Όμως ο απλός κόσμος έλεγε: **Ο Βουρλάς μας ή τα Βουρλά μας.**

Ο τύπος όμως Βουρλά διατηρήθηκε και στην ονομασία της Σχολής Βουρλών που ονομάστηκε «ΑΝΑΞΑΓΟΡΕΙΟΣ ΣΧΟΛΗ ΒΟΥΡΛΩΝ».

Επίσης, και οι εξαγωγικοί οίκοι της σταφίδας των Βουρλών ήταν υποχρεωμένοι να χρησιμοποιούν τον τύπο Βουρλά, γιατί έτσι ήταν γνωστός στην Ευρώπη ο τόπος και τα προϊόντα του. Στις αγορές του εξωτερικού εμφανίζονταν ως Vourla Soultanaw, Vourla Eleme κ.τ.λ.

Οι κάτοικοι μιλούσαν μόνο ελληνικά, εκτός από μερικούς που είχαν εμπορικά αλισφερίσια με τους Τούρκους. Υπήρχαν περίοδοι βιαιοπραγιών από μέρους των Τούρκων, ιδίως μετά τον ατυχή πόλεμο της Θεσσαλίας (1897), όταν πολλοί Βουρλιώτες αναγκάστηκαν να εκπατρισθούν και άλλοι, με απειλές, να γραφτούν Οθωμανοί για λόγους οικογενειακούς ή περιουσιακούς. Πολλοί στάλθηκαν εξορία στα «*Αμελέ Ταμπουρού*».

Στα πρώτα χρόνια του 20^{ου} αι. ο πληθυσμός των Βουρλών έφτανε τις 35-40 χιλιάδες ψυχές. Απ' αυτές οι 30.000-35.000 ήταν Έλληνες και οι υπόλοιποι Τούρκοι, λίγοι Εβραίοι (500-1.000) και ελάχιστοι Αρμένιοι (γύρω στις 30 οικογένειες).

Το αμπέλι του Βουρλιώτη

Η κυρία ασχολία των κατοίκων των Βουρλών ήταν η αμπελουργία και η σταφιδοπαραγωγή. Αμπέλια είχαν όλοι οι Βουρλιώτες. Και οι μεγάλοι σταφιδέμποροι και οι επαγγελματίες και οι επιστήμονες και οι απλοί εργάτες γεωργοί. Το αμπέλι για τον Βουρλιώτη δεν ήταν μονάχα το κτήμα του, το βιοποριστικό του επάγγελμα, η ζήση του. Ήταν, βέβαια, όλα αυτά, αλλά και κάτι σπουδαιότερο. Ένα κομμάτι από το ''είναι'' του, από την ψυχή του. Το αγαπούσε, το λαχταρούσε, το κανάκευε και το καμάρωνε σαν «*παιδί*» του. Χωρίς ρούχα μπορούσε να μείνει, σε μια δύσκολη περίσταση, και χωρίς λούσα κι αυτός κι η γυναίκα του, το αμπέλι, όμως, θα είχε τη δούλεψή του στην εντέλεια. Σπίτι μεγάλο και αρχοντικό δε ζήλευε ο Βουρλιώτης.

«*Σπίτι όσο χωρείς κι αμπέλι όσο θωρείς*», έλεγε.

Οι Βουρλιώτες, μετά τη φυλλοξήρα του 1890-1900, που κατέστρεψε όλα τα αμπέλια τους, κατάφεραν με πολλή προσπάθεια, κόπο, προσωπική εργασία

και στερήσεις να αναστήσουν τη γη τους. Έκαναν το «*κύλισμα*», φύτεψαν στην αρχή άγριο αμπέλι, που δεν το έπιανε η φυλλοξήρα, το μπόλιασαν και το έφεραν σε θέση να δώσει το πρώτο «*μαξούλι*».

Τους Βουρλιώτες μπορούμε να τους κατατάξουμε σε τέσσερις τάξεις:

α) τους φατόρους (μεγαλέμπορους)

β) τους συναφλήδες (επαγγελματίες και βιοτέχνες)

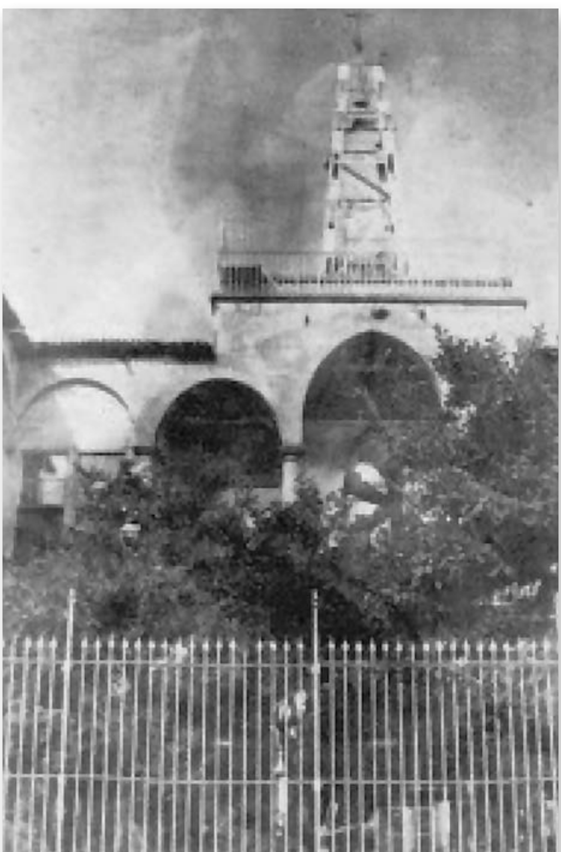
γ) τους νοικοκυραίους (γαιοκτήμονες) και

δ) τους ρεσπέρηδες (γεωργούς)

Τελείως πτωχοί ή άποροι αποτελούσαν σπάνια περίπτωση. Αν ορφάνευε από πατέρα μια πολυμελής οικογένεια, έπρεπε να πουλήσει τα κτήματά της για να ζήσει. Μα πάλι συντρέχαν οι συγγενείς. Οι ζητιάνοι συνήθως ήταν από άλλες περιοχές, ξένοι.

Τα «*Σινάφια*» ήταν τα Σωματεία και οι Συντεχνίες που στα Βουρλά είχαν όλα τα επαγγέλματα και που γιόρταζαν με τον κάθε Αγιο προστάτη τους. Η ενότητα των επαγγελματικών σκοπών, τόνωνε τη σύμπνοια και την εθνική συνείδηση.

Η Παναγιά μας. Η Παναγιά η Βουρλιώτισσα

Το καμπαναριό της Παναγίας

Τα Βουρλά χωρίζονταν σε περιοχές με ανάλογες ονομασίες. Είχαν πολλές εκκλησίες, με Μητρόπολη την Παναγία τη Βουρλιώτισσα και πολλά εξωκλήσια. Σχεδόν το κάθε τσιφλίκι είχε και την εκκλησίτσα του. Το καύχημα βέβαια των Βουρλιωτών ήταν η εκκλησία της Παναγιάς της Βουρλιώτισσας.

Στα επίσημα έγγραφα η εκκλησία της Παναγίας αναφέρεται ως «*Μητροπολιτικός ναός*». Μέσα στον περίβολο της εκκλησίας βρισκόταν η κατοικία του Αρχιερατικού Επιτρόπου, καθώς και του ιδίου του Μητροπολίτη Εφέσου ή του βοηθού του, όταν έρχονταν στα Βουρλά. Εκεί υπήρχαν, επίσης, οι αίθουσες και τα γραφεία της Κοινότητας και της Δημογεροντίας.

Ο μεγάλος Βουρλιώτης ιστορικός, Νίκος Μηλιώρης,

παραθέτει και τον εξής θρύλο σχετικά με το κτίσιμο της εκκλησίας: «*Ο τόπος όπου χτίστηκε αργότερα η εκκλησία ήταν πριν γεμάτος βουρλιές. Κάποιος τσοπάνης που έβοσκε εκεί γύρω τα πρόβατα του, πρέπει να υποθέσουμε πως, τίποτε δεν ήταν ακόμη χτισμένο εκεί κοντά, έβλεπε τακτικά τις νύκτες κάποιο φως να φέγγει ανάμεσα στις βουρλιές. Αλλά καί τη μέρα πρόσεξε ότι ένα πρόβατό του ξεμάκραινε τακτικά καί χάνοταν γιά κάμποσο, προς ένα ορισμένο σημείο ανάμεσα στις βουρλιές. Κάποτε το παρακολούθησε και τότε ανακάλυψε το αγίασμα καί μιά εικόνα της Παναγίας, στο μέρος ακριβώς πού έβλεπε καί τις νύκτες το φως. Το περιστατικό αυτό μαθεύτηκε καί τότε οι χριστιανοί χτίσανε εκεί μιά πολύ μικρή εκκλησία και φυλάξανε μέσα την ιερή εικόνα. Ήταν το μέρος, προσθέτει η παράδοση, όπου μέχρι την καταστροφή διετηρείτο ένα μικρό παρεκκλήσι, μέσα στον περίβολο της Παναγίας, πίσω ακριβώς από το «ιερό» του ναού, πού λεγόταν χαρακτηριστικά «Εύρεση».*

Στο χώρο που βρέθηκε το εικόνισμα της Παναγίας, το 1689, ανεγέρθηκε τρίκλιτος ναός που ξεχώριζε, καθώς το τέμπλο του, ξύλινο και σκαλισμένο, ήταν ιδιαίτερης καλλιτεχνικής αξίας. Οι εικόνες του ήταν όλες ασημοσκεπασμένες με αργυρόχρυσα καντήλια. Αριστερά της Ωραίας Πύλης στο τέμπλο ήταν θρονιασμένη η θαυματουργός εικόνα της Παναγίας της Βουρλιώτισσας. Η εικόνα παρίστανε την Παναγία την Οδηγήτρια και ήταν πολύ παλιά, με φθαρμένα τα χαρακτηριστικά των προσώπων και έντονα τα σημάδια από το διάβα των χρόνων.

Λέγεται ότι η εικόνα είχε ζωγραφιστεί από τον Αγιο Λουκά. Σε βουρλιώτικη εφημερίδα το 1873, αναφέρεται ότι χρονολογείτο τα βυζαντινά χρόνια και ότι οι Τούρκοι την αποκαλούσαν Καρά Παναγιά, δηλαδή Μαύρη Παναγιά, επειδή μόλις που διακρίνονταν τα χαρακτηριστικά του προσώπου.

Όλο το εικόνισμα ήταν σκεπασμένο με ασημένιο κάλυμμα έξοχης τέχνης, ενώ τα χέρια και τα φωτοστέφανα της Παναγίας και του Χριστού ήταν σκεπασμένα με φύλλο χρυσού. Είχαν δε πρόσθετα στέφανα, όπου πάνω ήταν πολύτιμα πετράδια. Πάνω στο στέμμα της Παναγίας υπήρχαν δέκα διαμαντόπετρες, μεγάλης αξίας. Για τη θαυματουργή αυτή εικόνα μιλούσαν όχι μόνο στα Βουρλά και τη Σμύρνη, αλλά και σε όλη τη Μικρά Ασία. Μάλιστα και οι Τούρκοι λέγανε πως τους έκανε θαύματα η Παναγία.

Το Δεκαπενταύγουστο πλήθος προσκυνητών συνέρρεε στα Βουρλά. Ξεκινούσαν τις παραμονές από τις πόλεις και τα χωριά με αραμπάδες και με καΐκια από τα Καράμπουρνα, τη Φώκαια, τη Σμύρνη και το Αϊβαλί.

Η ακτοπλοϊκή εταιρεία Σμύρνης έβαζε έκτακτα δρομολόγια με τα καραβάκια της προς τη Σκάλα των Βουρλών. Το 1853 εφημερίδα της Σμύρνης γράφει: *«Το μικρό καραβάκι «Μπουρνόβας» μεταφέρει διαρκώς προσκυνητές προς τα Βουρλά».*

Τρεις μέρες κρατούσε το πανηγύρι, παρόμοιο με της Παναγίας της Τήνου. Οι πιστοί έπαιρναν βαμβάκι με το οποίο έτριβαν το πρόσωπο τη Παναγίας και σταύρωναν ότι ήθελαν να γίνει καλά, ενώ συχνά το κρατούσαν και πάνω τους σαν φυλακτό.

Το Δεκαπενταύγουστο του 1922, ενώ τελείτο η θεία λειτουργία, ένα νέφος μπήκε στο ναό, σαν μια νεφέλη, και πήγε προς την εικόνα της Παναγίας, όπου είδαν να βγαίνει φωτιά, αφού πρώτα ακούστηκε μια φωνή να λέει **«Φωτιά! Φωτιά!»** και μετά να εξαφανίζεται η νεφέλη. Μετά από λίγες μέρες, κάηκαν τα Βουρλά και μαζί και η εκκλησία της Παναγίας της Βουρλιώτισσας.

Η Αναξαγόρειος Σχολή των Βουρλών

Κεντρικό σχολείο ήταν η Αναξαγόρειος, με πλήθος άλλων στην περιφέρεια των Βουρλών, που συντηρούνταν από τις εκκλησίες και τους συλλόγους, καθώς και από τους γονείς των μαθητών.

Το 1760 ιδρύθηκε το πρώτο σχολείο των Βουρλών με την επωνυμία «*ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ*», κοντά στην εκκλησία της Μητρόπολης των Βουρλών, στο κέντρο του χωριού με τους 3.000 κατοίκους. Ενισχύθηκε, εκτός από την εκκλησία της Παναγίας, από μία μεγάλη δωρεά ενός εμπόρου της Σμύρνης, τον Χ΄Νικολή Χρυσογιάννη από τη Μονεμβασιά της Πελοποννήσου -70 χρονών τότε - με 1.000 γρόσια και από συνεισφορές Βουρλιωτών με άλλα 1.000 γρόσια.

Πρώτος διδάσκαλος και διευθυντής αναφέρεται ο ιερομόναχος Καλλίνικος. Για είκοσι χρόνια δεν έχει ιδιόκτητο κτίριο διδασκαλίας και στέγη διδασκάλων. Το 1780 αποφασίστηκε να αγοραστεί ένας παλιός βερχανές - στοά με μαγαζιά - με οικόπεδο, απέναντι στην εκκλησία της Παναγίας. Αγοράστηκε με χρήματα της Παναγίας της Βουρλιώτισσας και φυσικά από τους Βουρλιώτες, πλούσιους και φτωχούς. Στη συνέχεια, έγινε η ανακαίνιση, κατάλληλη για σχολείο. Μεγάλο μέρος των εξόδων «*σήκωσε*» ο μοναχός δάσκαλος Καλλίνικος.

Αυτή είναι η αρχή της «*ΑΝΑΞΑΓΟΡΕΙΟΥ ΣΧΟΛΗΣ ΒΟΥΡΛΩΝ*». Στην είσοδο του κτιρίου υπήρχε μια παλιά κρήνη στο μάρμαρο της οποίας έγραφε:

«*1803 Ιουνίου 5.*

Ήδη πρώτον δομηθείσα ετελέσθη αναλώμασι μεν της Αγίας Εκκλησίας της Παναγίας, συνδρομή δε και Επιστασία των επιτρόπων και τιμιωτάτων προεστώτων κυρ. Μανωλάκη και κυρ. Ανδρέου Μπάρμπογλου.

ΝΙΨΟΝ ΑΝΟΜΗΜΑΤΑ ΜΗ ΜΟΝΑΝ ΟΨΙΝ

Κοινωνών του ύδατος μέμνησο και των άνω».

Η Αναξαγόρειος Σχολή Βουρλών ήταν ένα ολοκληρωμένο, ογκώδες και επιβλητικό κτίριο, με πλατιά στέγη από κόκκινα κεραμίδια. Το καύχημα των Βουρλών. Λογαριαζόταν τότε ως το μεγαλύτερο της Ανατολής, ίσως και των Βαλκανίων. Ελληνικού ρυθμού κτίριο με κολώνες δωρικού ρυθμού και αετώματα. Στην όψη θύμιζε τα παλαιά ανάκτορα των Αθηνών. Είχε μήκος 64 μ., πλάτος 24 μ. και ύψος 16 μέχρι 18 μ. Εσωτερικά οι αίθουσες είχαν 5,5 μ. ύψος. Είχε δύο προσόψεις, η μια στη νότια μεγάλη πλευρά με δύο εισόδους, των Αρρεναγωγείου και Παρθεναγωγείου. Στην ανατολική πλευρά βρισκόταν η κυρία είσοδος του Αρρεναγωγείου. Κάθε είσοδος αποτελούσε ένα είδος μικρών προπυλαίων με μαρμάρινη σκάλα. Δωρικού ρυθμού οι κολώνες που στήριζαν την οροφή του επάνω πατώματος. Στον δεύτερο όροφο και πάνω από τα προπύλαια υπήρχε ένα τριγωνικό αέτωμα που συμπλήρωνε την κλασικότητα του κτιρίου.

Η Αναξαγόρειος Σχολή

Η Αναξαγόρειος Σχολή.

Δεξιά και αριστερά κάθε εισόδου ήταν τοποθετημένες δύο σειρές από οκτώ παράθυρα και στα δύο πατώματα, με ανάλογη αντιστοιχία και στις άλλες πλευρές. Από κάθε είσοδο της επιμήκους πλευράς, εσωτερικά, ξεκινούσε ένας διάδρομος μήκους 20 μ. και πλάτος 7 μ. Κατέληγε σε δύο ευρύτατες καλλιτεχνικές σκάλες για το επάνω πάτωμα. Άλλος εγκάρσιος διάδρομος, ίδιου φάρδους, έδινε το σχήμα του σταυρού, στο εσωτερικό των δύο ορόφων. Χρησίμευε και ως αίθουσα εκδηλώσεων. Ένα κυκλικό κυγκλιδωτό μπαλκόνι διευκόλυνε την παρακολούθηση κάθε τελετής όσων βρίσκονταν στο επάνω πάτωμα.

Συνολικά είχε 16 αίθουσες παραδόσεων. Τα γραφεία και το διευθυντήριο είχαν εξοικονομηθεί στο βάθος των διαδρόμων, κάτω από τη φαρδιά μαρμάρινη σκάλα και τον πρόδρομο των προπυλαίων. Στο κτίριο της παλαιότερης πτέρυγας υπήρχαν και δύο ημιυπόγεια ευρύτατα δωμάτια, τα οποία πριν χρησίμευαν για αίθουσες παράδοσης μαθημάτων των τμημάτων της Προκαταρκτικής Τάξεως. Ο μεγάλος χώρος κάτω από το πρώτο πάτωμα του Αρρεναγωγείου ήταν το χειμερινό Γυμναστήριο της Σχολής. Η αυλή, περιτριγυρισμένη με μαντρότοιχο, είχε δύο εισόδους.

Στη στρογγυλή σφραγίδα της Αναξαγορείου Σχολής υπήρχε στο κέντρο ένα λυχνάρι και γύρω το ρητό του Αναξαγόρα του Κλαζομένιου: *«ΟΙ ΤΟΥ ΛΥΧΝΟΥ ΧΡΕΙΑΝ ΕΧΟΝΤΕΣ ΕΛΑΙΟΝ ΕΠΙΧΕΟΥΣΙ».*

Έμβλημα της Σχολής το λυχνάρι που οι Βουρλιώτες, είτε πλούσιοι είτε φτωχοί, φρόντιζαν να διατηρείται πάντοτε αναμμένο. Κατά τα τελευταία χρόνια, πριν τη Μικρασιατική Καταστροφή, λειτούργησε και Νυκτερινή Σχολή, 6 με 9 το βράδυ, όπου φοιτούσαν ακόμα και ενήλικες μαθητές, με ζήλο για μόρφωση.

Των αρρένων γιόρταζε των Ταξιαρχών, 8 Νοεμβρίου και των θηλέων στα Εισόδια της Θεοτόκου.

Χαρακτηριστικό της ζωτικότητας και πνευματικής δραστηριότητας ήταν η έκδοση εφημερίδων μέσα στα Βουρλά, με τυπογραφείο από τον Κωστή Φουρούλη. Κατά καιρούς εκδίδονταν οι εφημερίδες: *«ΑΙ ΚΛΑΖΟΜΕΝΑΙ»*, *«ΣΥΝΤΑΓΜΑ»*, *«ΣΦΗΚΑ»* και η *«ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΠΡΟΟΔΟΣ»* με ευρεία κυκλοφορία.

Ήδη από το 1853 λειτουργούσε στα Βουρλά *«ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΡΙΟΝ»* και οι πνευματικοί σύλλογοι *«ΑΝΑΞΑΓΟΡΑΣ»*, *«ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑ»* και *«ΟΜΟΝΟΙΑ»*. Είχαν μάλιστα τον *«ΜΟΥΣΙΚΟΝ ΟΜΙΛΟΝ ΒΟΥΡΛΩΝ»* από το 1895 με φιλαρμονική, τον *«ΣΥΝΔΕΣΜΟΝ ΦΙΛΟΜΟΥΣΩΝ»* (1906), καθώς και το *«ΓΕΩΡΓΙΚΟΝ ΑΔΕΛΦΑΤΟΝ ΒΟΥΡΛΩΝ»*. Την φιλόπτωχον Αδελφότητα *«ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΑ»* (1900), την θρησκευτική αδελφότητα *«ΑΛΗΘΕΙΑ»* (1908), την *«ΑΓΑΘΟΕΡΓΟΝ ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΑ ΚΥΡΙΩΝ»* (1908) με συνεχή δράση ως το 1922 και άλλους συλλόγους κυριών.

Υπήρχαν παιδικοί σύλλογοι, όπως: *«Ο ΟΜΙΛΟΣ ΦΙΛΟΤΕΧΝΩΝ»*, *«ΑΝΑΞΑΓΟΡΑΣ»*, *«ΟΙ ΦΙΛΟΙ ΤΩΝ ΖΩΩΝ»* (1911) με εφημερίδα σε πολύγραφο.

Αξιοσημείωτη ήταν ακόμα η δράση της *«ΛΕΣΧΗΣ»* του Χατζηχριστοφή για συγκεντρώσεις των παλικαριών και για παραστάσεις θεάτρων, όπου έρχονταν αξιόλογοι θίασοι από Σμύρνη και Αθήνα. Μερικά χρόνια πριν από την Καταστροφή του 1922, ο μεγάλος καφενές του Φλώρου, στο Φαρδύ Σοκάκι, μετατράπηκε σε κινηματογράφο. Ακόμα υπήρχαν νοσοκομείο φτωχών και λοιμωδών νόσων, καθώς και νεκροταφείο με τρίκλιτη εκκλησία, με χτιστούς μαρμαρένιους τάφους, δεντροφυτεμένο με τσικουδιές.

Βουρλιώτες - Παλικάρια στη Μικρασιατική Καταστροφή

Οι Βουρλιώτες πατριώτες έδωσαν δυναμικά το παρόν και στην πατριωτική κίνηση ίδρυσης στη Σμύρνη και σε άλλες πόλεις μυστικής οργάνωσης με την ονομασία *«Μικρασιατική Άμυνα»*, περί τα τέλη Οκτωβρίου του 1921. Όταν πια κατέρρευσε πλήρως ο ελληνικός στρατός, η Επιτροπή Μικρασιατικής Άμυνας Βουρλών αποφάσισε να μείνουν και να υπερασπιστούν την πόλη τους και άρχισε να οργανώνει την άμυνά της.

Τα Βουρλά, τελικά, κατελήφθησαν κι ο τουρκικός στρατός αναζήτησε τα μέλη της Επιτροπής Μικρασιατικής Άμυνας, ώστε να τους τιμωρήσει παραδειγματικά. Οι περισσότεροι απ’ αυτούς βρήκαν τραγικό θάνατο στου *«Μουσελέ τα τέλια»*.

Οι Βουρλιώτες στάθηκαν όρθιοι, ωστόσο, και μετά την ήττα στον Σαγγάριο. Όταν, μετά τις 15 Αυγούστου 1922, άρχισαν να περνούν απ’ τα Βουρλά τα διαλυμένα τμήματα της μεγάλης στρατιάς, εξαθλιωμένοι και ρακένδυτοι Έλληνες στρατιώτες που κατευθύνονταν προς τα παράλια για να καταφύγουν στα πλοία, τα μαύρα σύννεφα της συμφοράς άρχισαν να ζώνουν και τα Βουρλά. Πολλοί Βουρλιώτες με τις οικογένειές τους κατέφυγαν στα απέναντι νησάκια. Ο ίδιος ο Χρυσόστομος Σμύρνης τους παρότρυνε να φύγουν, γιατί τα Βουρλά *«ήσαν κάρφος εις τους οφθαλμούς των Τούρκων»*. Οι Προεστοί, όμως, αποφάσισαν να μείνουν και άρχισαν να οργανώνουν ένοπλες ομάδες για να ελέγχουν τις εισόδους και εξόδους της πόλης.

Μεταξύ των χριστιανών και των Τούρκων προκρίτων των Βουρλών υπήρξε συμφωνία, που προέβλεπε την από κοινού προστασία και των δύο πλευρών σε

περίπτωση βιαιοπραγιών από οποιοδήποτε Τούρκο ή Έλληνα. Οργανώθηκαν ένοπλες περιπολίες, οι οποίες ανέλαβαν την προστασία των τούρκικων συνοικιών από τους υποχωρούντες Έλληνες στρατιώτες.Οι Τούρκοι όμως δεν τήρησαν τη συμφωνία.Το αντίθετο μάλιστα.

Δυστυχώς, οι Βουρλιώτες, ακόμη και εκείνοι που είχαν καταφύγει στα νησάκια της Ερυθραίας, επέστρεψαν στα σπίτια τους, και όπως γράφει ο Ρενέ Πυώ:

«Επέστρεψαν όμως διά να παραστούν εις την φρικωδεστέραν τραγωδίαν, διά να ίδουν την πόλιν των πυρποληµένην και σφαγµένους και κακοποιηµένους τους εαυτούς των, τας γυναίκας των να ρίπτωνται εις τα πηγάδια και διά να χαθούν και οι ίδιοι διά πυρός και σιδήρου».

Το Σάββατο 27 Αυγούστου 1922, στις 10:30 το πρωί, οι Τούρκοι μπήκαν στη Σμύρνη. Εκείνο το πρωινό περνούσαν από τα Βουρλά τα τελευταία τμήματα του διαλυμένου ελληνικού στρατού με κατεύθυνση τις ακτές. Οι Βουρλιώτες κοίταζαν τους εξαθλιωμένους και ρακένδυτους στρατιώτες περίεργα και το μόνο που τους ζητούσαν ήταν να τους δώσουν τα όπλα τους:

«Τα θέλουμε. Εσείς φεύγετε και μας αφήνετε. Μα εμείς θα μείνουμε. Έχουμε τα σπίτια μας εδώ και δεν θ' αφήσουμε να τα πατήσουν οι Τούρκοι. Θα πολεμήσουμε, θα πεθάνουμε, μα οι Τούρκοι δεν θα περάσουν. Ο επικεφαλής του τμήματος θέλησε να τους πείσει, ότι άδικα θα χανόντουσαν. Ποιος όμως να πείσει την ατίθαση εκείνη ράτσα; Ήταν οι Κρήτες και οι Μανιάτες της Ανατολής, έτοιμοι να προσφέρουν ένα ακόμη Αρκάδι στην ιστορία της φυλής».

Το απόγευμα της Κυριακής, 28 Αυγούστου 1922, πέρασε από τα Βουρλά το ηρωικό και αήττητο 5/42 Σύνταγμα του Ν. Πλαστήρα. Αντί για τρομοκρατημένους χωριάτες, οι εύζωνοι αντίκρισαν πάνοπλα παλικάρια να τους χειροκροτούν. Ο Ν. Πλαστήρας, που κατάλαβε τι επρόκειτο να συμβεί, προσπάθησε να τους αποτρέψει. Κάποιους τους ήξερε από τους Βαλκανικούς πολέμους. Τους παρότρυνε να φύγουν για να μη σφαγούν απ' τους Τσέτες. Κοίταξε στα μάτια τον Αναστάση τον Μπουτζαλή. Τον ήξερε καλά. Τον είχε Λοχία στη Μακεδονία.

«Ο πόλεμος δεν τελείωσε, του είπε, η πατρίδα σας χρειάζεται. Δεν έχετε το δικαίωμα να πεθάνετε άσκοπα».

Εκείνοι όμως δεν τον άκουσαν.

«Πήγαινε στο καλό, καπετάνιο. Εσείς πολεμήσατε, κάνατε το καθήκον σας. Αφήστε κι εμάς να πολεμήσουμε.Πως να εγκαταλείψουμε τα σπίτια μας και τα γυναικόπαιδα;».

Ο Πλαστήρας κατάλαβε ότι ήταν άσκοπο να επιμένει.Εσφιξε το χέρι του Μπουτζαλή κι έφυγε κρύβοντας ένα δάκρυ συγκίνησης, θαυμασμού και πόνου.

Έφυγε, αλλά δε μπόρεσε να κρατήσει το παράπονό του.

«Δεν ήταν, μωρέ, να τους είχα μαζί μου εκεί πάνω στο Τουμλού Μπουνάρ;» ακούστηκε να ψιθυρίζει.

Στις 29 Αυγούστου 1922 μπήκαν οι πρώτοι Τσέτες στα Βουρλά κι άρχισαν οι πρώτες σφαγές και βιαιοπραγίες.

Ξημερώματα του Σαββάτου, 3 Σεπτεμβρίου 1922, τα Βουρλά παραδόθηκαν στις φλόγες. Με την επέκταση της πυρκαγιάς οι Βουρλιώτες βγήκαν απ' τα σπίτια τους, που τα είχαν μετατρέψει σε φρούρια, για να μην καούν και έτσι έγιναν

εύκολη βορά στα χέρια των βαρβάρων. Όσοι πρόλαβαν να ξεφύγουν κατευθύνονται προς την Σμύρνη. Την τρίτη μέρα από την εισβολή οι Τούρκοι στρατιώτες συγκέντρωσαν στα *«τέλια του Μουσελέ»* όλους τους άντρες από 18-60 ετών. Άφησαν ελεύθερους μόνο τους πιο γέρους και τα παιδιά, κάτω των 14 ετών.

Στα *«τέλια του Μουσελέ»,* στη νότια ανατολική έξοδο της τουρκικής συνοικίας των Βουρλών, σ' ένα τεράστιο χωράφι, το οποίο ο τουρκικός στρατός μετέτρεψε σε πρόχειρο στρατόπεδο συγκέντρωσης, συγκέντρωσαν τον χριστιανικό ανδρικό πληθυσμό των Βουρλών με στόχο την εξόντωσή του.

Ήταν περίπου 11.000 ψυχές, από τους οποίους ελάχιστοι σώθηκαν.

Ο ακριβής αριθμός όσων μαρτύρησαν εκείνες τις μέρες στο κολαστήριο αυτό είναι άγνωστος, πρόκειται όμως για πολλές χιλιάδες ψυχές. Τους έσφαζαν κυριολεκτικά «σαν αρνιά», αφού προηγούμενα τους βασάνιζαν άγρια, τους έβγαζαν τα μάτια, τους ακρωτηρίαζαν τα μέλη και τους άφηναν να πνιγούν στο αίμα τους. Πολλούς απ' αυτούς τους οδήγησαν προς το εσωτερικό της Μ. Ασίας για να τους εξοντώσουν με τις κακουχίες.

Απ' το άγριο εκείνο στρατόπεδο και από την εξορία στην Ανατολή σώθηκαν μόλις 1.000 περίπου Βουρλιώτες, οι οποίοι δραπέτευσαν στη διάρκεια της πορείας και κατέφυγαν στη Σμύρνη και από εκεί στην Ελλάδα. Από τους υπόλοιπους που οδηγήθηκαν στο εσωτερικό της Τουρκίας (υπολογίζονται 10.000) σώθηκαν περίπου 2.000, που αργότερα μεταφέρθηκαν και αυτοί στην Ελλάδα.

Η Σκάλα των Βουρλών, αποσπάσματα εφημερίδων

Αφού Τσέτες και Τούρκοι στρατιώτες χόρτασαν τη μανία τους με λεηλασίες, βιασμούς, άγριες δολοφονίες γυναικών, παιδιών, νηπίων, γερόντων, συγκέντρωσαν τα γυναικόπαιδα στο δημόσιο δρόμο των Βουρλών, για να τα οδηγήσουν υποτίθεται στην παραλία, προκειμένου να μπουν στα πλοία για την Ελλάδα.

Οι ληστείες και οι βιασμοί, όμως, συνεχίζονταν έστω και σποραδικά, ιδιαίτερα τις νυχτερινές ώρες. Άρπαζαν τις νεαρές κοπέλες και τις βίαζαν μπροστά

στις μανάδες τους, πολλές απ’ τις οποίες παραφρόνησαν, όντας ανήμπορες να σώσουν τα κορίτσια τους. Οι γέροι, οι γυναίκες και τα μικρά παιδιά, όσοι σώθηκαν από το μαρτύριο αυτό βρέθηκαν κάτω από δραματικές συνθήκες στα πλοία και εξαθλιωμένοι και απελπισμένοι ξεκίνησαν για την Ελλάδα.

Οι κουλάδες - εξοχικά σπίτια στ’ αμπέλια - μέσα σε λίγες ώρες ερήμωσαν και ορφάνεψαν, οι σταφίδες έμειναν κατάχαμα να περιμένουν τον κύρη τους να τις μαζέψει … μια σπορά δίχως θερισμό, όπως ποιητικά απέδωσε το γεγονός ο Βουρλιώτης συγγραφέας Παύλος Φλώρος.

Η σφαγή του ελληνορθόδοξου πληθυσμού της Μικράς Ασίας πρέπει να συγκαταλεχτεί μεταξύ των γενοκτονιών του αιώνα μας. Ένας ολόκληρος ιστορικός πληθυσμός κι ο πολιτισμός του εξαφανίστηκε με βίαια μέσα.

Γράφει η Φιλιώ Χαϊδεμένου, η γιαγιά όλων των Μικρασιατών, η κόνα-Φιλιώ, στο βιβλίο της «*Τρείς αιώνες, Μια ζωή*».

«*Έβλεπα τη Σμύρνη και τα Βουρλά να καίγονται και έδωσα έναν όρκο:*

-Είπα, Βουρλά μου αγαπημένα δεν θα σας ξεχάσω ποτέ.

Όσο ζω κι αναπνέω δεν θα σταματήσω ποτέ να μιλώ για όσα ζήσαμε οι Έλληνες της Σμύρνης, της Μικράς Ασίας, με τη φωτιά, τον διωγμό, τον ξεριζωμό μας από τα άγια χώματα, την καταδίκη σε προσφυγιά. Αυτά τα μάτια ώσπου να κλείσουν, θα βλέπουν μπροστά τους τα όσα έγιναν, και δεν συμφέρουν, και το στόμα μου θα μιλά για το άδικο του Ελληνισμού και θα ζητά την επιστροφή εκεί που είδαμε το φως, που μεγαλώσαμε, προκόψαμε, για να χαθούν όλα μέσα στον καπνό και στη φωτιά.

….Δυο μέρες και δυο νύχτες μείναμε όρθιοι,στη Σκάλα,στην παραλία περιμένοντας να μπούμε σε κάποιο πλοίο. Χιλιάδες κόσμος, απελπισμένος και εξαθλιωμένος, με μάτια άδεια απ’ τα όσα είχαμε δει και την ψυχή ματωμένη απ’ τον πόνο της απώλειας των αγαπημένων μας. Κάρα άδειαζαν πεθαμένους δίπλα μας, όπου έβρισκαν. Το βράδυ, όταν οι Τούρκοι άρχιζαν να βιάζουν και να κακοποιούν όποια γυναίκα έβρισκαν, οι Αμερικανοί άναψαν τους προβολείς των πλοίων και τους έριξαν πάνω μας, για να σταματήσουν κάπως το κακό. Φωνές ακούγονταν: «Τα γυναικόπαιδα να μπαρκάρουν πρώτα!» – θαρρείς και υπήρχε και κανένας άντρας ανάμεσά μας».

Ήταν μια φορά κι έναν καιρό μια τρανή πολιτεία που είχε στείλει 3.000 στρατεύσιμους στο μέτωπο του Σαγγάριου. Κανείς τους δεν γύρισε. Ο υπόλοιπος αντρικός πληθυσμός πέρασε απ’ τα «τέλια του Μουσελέ». Ήταν 11.000 ψυχές. Τα κόκκαλά τους είναι σπαρμένα στη γη της Μικρασίας, από τα πυρπολημένα Βουρλά ως τις όχθες του Ευφράτη.

Όσων το ριζικό τους έμελλε να ζήσουν, ήρθαν στην Ελλάδα, κακήν-κακώς, με την *«ψυχή στο στόμα».* Ξεριζώθηκαν από τ’ αγιασμένα χώματα της Μικρασίας, προαιώνια ελληνικά, αρχίζοντας από το μηδέν μια άλλη δύσκολη ζωή στη μητέρα πατρίδα.

Κι έφυγαν κι ήρθαν στη πατρίδα σαν τα τρελά πουλιά. Σκορπίσανε σ’ όλη την Ελλάδα γδυτοί και καμένοι … Άλλος εδώ, άλλος εκεί …

Πολλοί στην Αθήνα (Καισαριανή, Ν. Φιλαδέλφεια, Ν. Ιωνία, Πεύκη, Ταύρο), άλλοι στον Πειραιά (Νίκαια, Δραπετσώνα),στη Κρήτη (Ηράκλειο, Χανιά, Ρέθυμνο), στο Βόλο (Ν. Ιωνία) μα και κάποιοι στη Μακεδονία, στη Χίο, στη Σάμο, στο Πόρο, κ.α. Διαλύθηκαν και χάθηκαν οικογένειες. Μερικοί βρήκαν κάπου κάποιους δικούς τους και βολεύτηκαν και βοηθήθηκαν. Οι περισσότεροι όμως όπως-όπως τρυπώσανε όπου τους έβγαλε η ζωή. Σαν τα τρελά πουλιά!

Και ρίζωσαν, βλάστησαν και κάρπισαν.

Το χάσμα π' άνοιξε ο διωγμός το γιόμισαν με άνθη. Πρόκοψαν.

Σήμερα, κάθε φορά που βρισκόμαστε εκεί, περπατώντας στις εξοχές ή στα σοκάκια των Βουρλών και των τριγυρινών χωριών, βαδίζουμε στο χώρο και την ιστορία του, πάνω στα προγονικά μας χνάρια, από το νωχελικό Γκιούλμπαξε και τα αμμουδερά εγγλεζονησιώτικα ακρογιάλια ίσαμε τους απέραντους αμπελώνες και τους πολύβουους μαχαλάδες του Βουρλά.

Το λιμανάκι της Σκάλας και οι κλαζομενιακές σαρκοφάγοι, οι βουρλιώτικοι κουλάδες με τις χρυσοφόρες κουρμούλες της σταφίδας, οι λόφοι της άφαντης πολιτείας και τα απέραντα τιμάρια της βυζαντινής οικογένειας των Βρουλάδων, τα λεσπέρικα σπίτια και τα αρχοντικά των φατόρων, ο Άη-Γιώργης ο Αρφανός κι η Βρυσάρα του Σιραμαχαλά θα μας πουν την ιστορία τους, από τα βάθη της ελληνικής αρχαιότητας μέχρι εκείνη την αξημέρωτη Κυριακή της 4ης Σεπτεμβρίου 1922, όταν το φως παραχώρησε τη θέση του στο έρεβος και πάγωσαν τα γέλια των κοριτσιών στα μάτια της θαυματουργής Παναγιάς της Βουρλιώτισσας.

Ένα ταξίδι στα Βουρλά, πάντα αποτελεί για μας προσκύνημα στην πατρογονική γη, που ακόμη μας πληγώνει με τις καυτές της μνήμες, για να νιώσουμε τον απόηχο της σφριγηλής, αλλά μαρτυρικής βουρλιώτικης Ρωμιοσύνης, η οποία υπήρξε από τον 18ο αι. μια από τις δυναμικότερες εστίες του νεότερου Ελληνισμού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:
- Νίκος Μηλιώρης: «Τα Βουρλά της Μικράς Ασίας», Α΄ τόμος Ιστορικά .
- Νίτσα Παραρά–Ευτυχίδου: «Τα Βουρλά μας καίγονται» Γ΄ τόμος.
- Ο Σιναΐτης Χατζη-Κυριάκης εκ χώρας Βουρλά
- Γιάννης Καψής: «Χαμένες Πατρίδες»
- Πληροφορίες για τα Βουρλά και από ομιλία του Ν. Λεβογιάννη σε εκδήλωση της Ένωσης Βουρλιωτών Μ. Ασίας.

Φώτης Καραλής

Γεννήθηκε στον Πειραιά το 1957 και υπηρέτησε ως Αξιωματικός Πεζικού στις Ένοπλες Δυνάμεις. Αποφοίτησε με επιτυχία όλα τα προβλεπόμενα σχολεία του όπλου του και αποστρατεύτηκε το 2005. Από τότε ασχολείται με τα εθνικά θέματα, ιδιαίτερα αυτά που έχουν σχέση με τις Αλησμόνητες Πατρίδες μας. Είναι ιδρυτικό μέλος της «Ένωσης Βουρλιωτών Μ. Ασίας» και από το 2013 πρόεδρός της. Κατά το παρελθόν υπήρξε αντιπρόεδρος της Ομοσπονδίας Προσφυγικών Σωματείων Ελλάδος (Ο.Π.Σ.Ε).

ΤΟ ΓΚΕΛΒΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ
και
Η ΝΕΑ ΚΑΡΒΑΛΗ ΚΑΒΑΛΑΣ

Καπλάνης Α. Ιωσηφίδης

Το Γκέλβερι της περιφέρειας Νίγδης, επαρχίας Άκσαραϊ Καππαδοκίας, βρίσκεται στο κέντρο του Καππαδοκικού υψίπεδου που δημιουργήθηκε από τις εκχύσεις λάβας των δύο μεγάλων ηφαιστείων του Αργαίου όρους και του Χασάν Τάγ, σε υψόμετρο 1.480 μ. Απέχει 31 χλμ. από το Άκσαραϊ, 43 χλμ. από την Νίγδη, 108 χλμ. από την Καισάρεια και 170 χλμ. από το Ικόνιο. Τα αρχαία χρόνια ονομαζόταν Κάρβαλα. Ήταν όπως μαρτυρούν τα αρχαιολογικά ευρήματα πόλισμα του τρωγλοδυτικού πολιτισμού των Χετταίων ωστόσο πιθανόν να κατοικήθηκε και νωρίτερα από την παλαιολιθική ακόμη εποχή. Το πλήθος των ευρημάτων σήμερα συγκλίνει ότι εδώ βρίσκεται η περιοχή του τσιφλικοχωριού του πατρός Γρηγορίου του Ναζιανζού, η Αριανζός, όπου γεννήθηκε και μόνασε ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος.

Χάρτης Καππαδοκίας. Το Γκέλβερι στα αριστερά

Πρώτη αναφορά του ονόματος καταγράφεται στην επιστολή – διαμαρτυρία του Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου προς τον Αυτοκράτορα του Βυζαντίου Ουαλεντινιανό περί το 375 μ.Χ. όπου αποφασισμένος, λόγω της εγκατάστασης γυναικείας μονής πλησίον του ησυχαστηρίου του, να απομακρυνθεί γράφει: Εξελαυνόμεθα Καρβάλης ανοσιώτατα….

Έκτοτε χρησιμοποιήθηκαν διάφορα ονόματα και παραλλαγές όπως Καλάβρυα, Καλιβάρι, Καλάβρυτα, Κελλίβαρα, Κελπερί, Γκέλβερι και μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών το 1924 μετονομάσθηκε σε Γκιουζέλγιούρτ (όμορφη πατρίδα), ενώ οι πρόσφυγες Έλληνες Χριστιανοί που ήλθαν στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκαν στο τσιφλίκι Τσιρπιντί – Ακόντισμα, δίπλα στην Καβάλα της Μακεδονίας, ονόμασαν το νέο τους οικισμό Νέα Καρβάλη. Λίγο πριν την ανταλλαγή του 1924 στο Γκέλβερι κατοικούσαν περί τις 560 οικογένειες Ελλήνων Χριστιανών Ορθοδόξων και σε ξεχωριστή συνοικία, τον Τουρκομαχαλά, 50-60 οικογένειες Τούρκων Μουσουλμάνων. Ζούσαν αρμονικά μεταξύ τους, συνεργάζονταν και αλληλοβοηθούνταν μέχρι την τελευταία ημέρα του αποχωρισμού.

Η γλώσσα των Ελλήνων κατοίκων ήταν η Τουρκόφωνη Καραμανλίδικη διάλεκτος, που γραφόταν με χαρακτήρες του Ελληνικού αλφάβητου και ήταν μίξη αρχαίων Ελληνικών παραφθαρμένων, αρχαίων Καππαδοκικών Ιδιωμάτων, Ρωμαϊκών, Συριακών, Ιρανικών, Παλαιοτουρκικών και μεσαιωνικών Ελληνικών σ΄ ότι αφορά την Εκκλησιαστική ορολογία. Σύμφωνα με τις Ιστορικές πηγές ήδη το 1802 λειτουργούσε κρυφό σχολείο στις εγκαταστάσεις της Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου όπου καλόγεροι δίδασκαν στα παιδιά την Ελληνική αλφάβητο και την ανάγνωση Εκκλησιαστικών κυρίως αναγνωσμάτων.

Το Γκέλβερι, Ιερός τόπος λατρείας και προσευχής των Μοναχών τα Βυζαντινά χρόνια (το Άγιο Όρος της Ανατολής), κατοικείται από Ρωμιούς Χριστιανούς ορθόδοξους και ενδεικτικά στους φορολογικούς καταλόγους της Οθωμανικής αρχής του 1500 μ.Χ. αναγράφονται ονόματα των αρχηγών των οικογενειών όπως: Στεργιανός, Μανουήλ, Βασίλειος, Αρμούρης, Κωνσταντίνος, Καλόγερος, Κύριλλος, Ύπατος, Χριστόφορος, Αλέξιος, Μάμας, Φωκάς, Κομνηνός, Ανδρείος, Δούκας, Λέων, Μαυρανός, Σεβαστός, Ίσαυρος, Μάγγιστρος, Ανδρόνικος, Χαρίτων, Γρηγόριος, Καισάρειος, Αναστάσιος.

Χαρακτηριστική είναι η διήγηση της Γκελβεριώτισσας Ελισάβετ Καπλάν Ιωσηφίδη-Καπλάνογλου, που ήρθε από την Καππαδοκία 24 ετών.

«Οι πρόγονοί μας κατάγονται από τη Ναζιανζό. Νένεζι το λένε τώρα. Εμείς είμαστε απόγονοι καλογήρων. Κάποτε, χίλια χρόνια πριν, οι Τούρκοι θέλανε να πάρουνε τα μέρη μας ή να τουρκέψουμε με το ζόρι. Ελληνικά κρυφά μιλούσαμε μόνο στο σπίτι, στην Εκκλησία και τα μοναστήρια. Σχολείο δεν είχαμε τότε. Τα παιδιά δεν μάθαιναν γράμματα. Όποιο μέρος πατούσανε οι αλλόπιστοι φέρνανε την καταστροφή.

Ύστερα έπεσε πείνα μεγάλη στο Νένεζι-Ναζιανζός-. Οι τσέτες Τούρκοι καίγανε, καταστρέφανε τα πάντα. Η ζωή στον κάμπο ήταν ανυπόφορη. Όλοι κρυβότανε τη νύχτα στις σπηλιές κάτω από το χώμα. Κλέβανε, σκοτώνανε, ρημάζανε. Τότε ήρθε και ο μεγάλος σεισμός. Όλα καταστράφηκαν και οι χωριανοί και οι καλόγεροι αναγκάστηκαν να φύγουν. Έτσι άφησαν την Ναζιανζό ερείπια και έρημο τόπο. Άλλοι πήγανε στη Σινασσό και τα άλλα χωριά μέχρι το Νέφσεχιρ (Νεάπολη). Οι Γέροντες και οι Γερόντισσες -καλόγεροι- μαζί με τα σόγια τους, και το δικό μας μαζί, ήρθαμε στην Καρβάλη. Μαζί μας πήραμε και την Ιερή μας περιουσία, τα λείψανα του Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου και όλης της Άγιας Οικογένειάς του. Εδώ ήτανε τα Μοναστήρια. Εδώ ήτανε η Εκκλησία το Τιμίου Σταυρού. Εδώ

μόναζε ο Άγιος μας….. Σταματάει για λίγο την διήγηση, βγάζει από την τσέπη της ποδιάς της ένα χαρτί και διαβάζει…… (Χαρακτηριστικό των διωγμών και των εξισλαμισμών που υπέστησαν οι κάτοικοι των οικισμών γύρω από το Γκέλβερι από τους Σελτζούκους και τους Οσμανλήδες μετά την κατάκτηση, περίπου στα 1100 μ.Χ., είναι το γράμμα της Ευφημίας από τον οικισμό Περίστρεμμα).

…….Σκώθηκα για την προσευχή του Μεσονύχτιου.

Οι τσέτες αδίστακτοι, μοχθηροί κι' απρόσωποι, ξημέρωμα, μετά την πρώτη προσευχή του Μουεζίνη, θάναι στον τόπο μας. Περίστρεμμα το λένε τ΄ όμορφο χωριουδάκι μου. Χθες κάψαν και μαγάρισαν το Σέλιμε. Ζώσα ψυχή δεν έμεινε να μην τουρκέψει. Ο άνδρας μου στην ξενιτειά, μπορεί και να κοιμάται κουρασμένος τέτοια ώρα ή ξαγρυπνά μαζί μου από ένστικτο στης Πόλις τα πατάρια. Καλή του ώρα. Τ΄ αγγελούδια μου; πως θ΄ αφήσω τ΄ αγγελούδια μου;

Άνοιξη είναι, έχει ακόμα υγρασία που τρυπάει το κόκκαλο μεσ' τη σπηλιά και σπιτικό μου. Άντε να 'ρθει το χάραμα.

Ο πρώτος πετεινός είναι το σύνθημα να μαζευτούμε. Έγειρα πλάι. Είναι νωρίς ακόμη για τον όρθρο το στερνό. Ποια προσευχή να ειπώ για νάναι η πιο σωστή για τελευταία;

Η Αναστασία μου λούστηκε χθες. Θεός να τη φυλάει. Πρωί – πρωί την έστειλα στο Γκέλβερι στη θεία της, κι΄ ο Γαβριήλ; είναι μικρό ξέρει να κρύβεται. Χωρά σε τρύπες και σε μέρη απίθανα. Δεν τον φοβάμαι. Θα σωθεί.

Κύρημ΄ συγχώραμε. Αυτός είναι ο μόνος δρόμος που χάραξα. Που χαράξαμε όλες οι νιές κι΄ οι παντρεμένες χήρες του χωριού........

Λάλησε ο πρώτος πετεινός. Ώρα να φύγω. Θα συνεχίσω τη γραφή μου στο Ιστάρ. Εκεί που κόμπο – κόμπο κάθε μέρα συμπληρώναμε όλες μαζί το νήμα της ζωής στον αργαλειό, εκεί θα την τελειώσω.......

Όλες βουβές, μαυροντυμένες στη σειρά τρυπώσαμε απ΄ την κάτω τρύπα στο ύψος του νερού, ένας όροφος, σκαλιά, δεύτερος όροφος, σκυφτά συρθήκαμε. Φτάσαμε στο δώμα τ΄ αργαλειού. Τριάντα τρεις. Αμίλητες.

Σταθήκαμε όρθιες. Πιαστήκαμε σφιχτά απ' τα χέρια. Τα μάτια χαμηλά. Κύριε Ιησού Χριστέ ελέησον μας.

Κι΄ ύστερα δίνω στης δεύτερης το χέρι το μαχαίρι και προστάζω. Αρχίστε το τραγούδι.

"Πορφύρη πούναι τάλεγες εγώ κερδώ τον κόσμον; Ο Κόσμος εν ακέρδευτος κανείς δεν τον κερδίζει, κερδούν τον τα όρη τα βουνά τα χαμηλά τα πλάγια".

Έξω χαράζει. Μόνο η βοή του ρυακιού από κάτω κι΄ ένα - δύο πέρδικες φτερούγισαν φρτ – φρτ. Ησυχία.

Χωρίς φωνή, χωρίς κραυγή, χωρίς ουτ' έναν δάκρυ, η μια έσφαζε την άλλη με τη σειρά. Το αίμα ξεπετιόταν δυνατό, ζεστό, γέμισε το δώμα κι΄ άρχισε αργά και σταθερά να βρίσκει δρόμο από την τρύπα, να κυλάει αργά – αργά να κατεβαίνει στο ποτάμι.

Θεέ μου έμεινα τελευταία, μέχρι τη μέση μεσ΄ το αίμα. Ο αργαλειός καλύφθηκε. Ούτε στημόνι, ούτε κόμποι, μόνο αίμα και ξανθές και καστανές πλεξίδες.

Είπα κουράγιο κι΄ η γραφή να σώνει. Κατέβασα τη λάμπα από τη θέση της. Η γραφίδα μου έπεσε απ' το χέρι κύλησε προς την τρύπα.

Ας είναι θα υπογράψω μ' αίμα.

Να γνωρίζεις αναγνώστη. Όλες σφαχτήκαμε με το δικό μας χέρι. Απόφαση δική μας, περήφανες και όχι ντροπιασμένες. Αλλόπιστου το χέρι δεν θ' αγγίξει επάνω μας, μήτε ατίμωση.

Κρύβω τη γραφή καλά στην τρύπα. Όποιος κι΄ αν κάποτε τη βρει, να μάθει πως εμείς οι γυναίκες του Περιστρέμματος χαρίσαμε το αίμα μας στον ποταμό για νάναι πάντα δίκαια κόκκινος.

Εδώ τελειώνω. Θεέ μου συγχωράμε. Γεια -Ευφημία-

Βρέθηκε η γραφή, έφτασε στ΄ αυτιά μας η ιστορία. Ως τα σήμερα έμεινε και φαίνεται στο σπήλαιο εκείνο του Ιστάρ το παγωμένο αίμα και σ' όλη τη διαδρομή μεχ' το ποτάμι αποτυπωμένη η ουσία, μαύρη πια σαν πίσσα.

Πρωί πρωί όσοι βρεθήκαν μπρος στα άγρια στίφη των αλλόπιστων, αδυναμία πες, ανάγκη πες, τουρκέψαν.

Σήμερα το άλλοτε χριστιανικό χωριό ονομάζεται Μπελίσιρμα.

.......διπλώνει το χαρτί το βάζει στην τσέπη και συνεχίζει η αφηγήτρια....

Πριν γεννηθώ εγώ, πριν διακόσια χρόνια, τα πράγματα λίγο ηρέμησαν. Οι Τούρκοι δέχτηκαν τη θρησκεία μας και οι Γέροντες είπανε, η Εκκλησία μας είναι βιράν-ερείπιο- θα πέσει, και ζήτησαν άδεια. Έκαναν επισκευή και λίγο τη μεγάλωσαν και τότε έβγαλαν τις χοντρές πέτρες από το τέμπλο και βάλανε ωραίο ξυλόγλυπτο, χρωματιστό – Η επισκευή του 1835 -. Τότε έβγαλαν και τα λείψανα όλα από κάτω και τα έβαλαν σε πέτρινη μεγάλη λάρνακα, έτσι γυμνά, όλα μαζί. Όπως μπαίνεις στην Εκκλησία αριστερά στη δεύτερη κολώνα δίπλα. Τρεις κεφαλές, τέσσερα σκηνώματα μαζί όλα ανακατεμένα. Πως να τα χωρίσεις. Όλα Άγια είναι. Τα Ιερά σκηνώματα είναι του Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου, του Πατέρα του Γρηγορίου, της Μητέρας του Νόνας, του Αδελφού του Καισαρείου και πιθανόν ελάχιστα της Αδελφής του Γοργονίας. Έτσι έμειναν μέχρι που ένας πατριώτης μας Εκίζογλου Ποτός λέγανε πλήρωσε και φέρανε από την Κωνσταντινούπολη ή Άγιο Όρος; δε θυμάμαι, ξύλινη κάσα, γερή, ωραία, ευωδιαστή με ζωγραφιά στο καπάκι. Από πάνω ο Άγιος Γρηγόριος Πατριάρχης όπως κοιμήθηκε και από κάτω ο Τίμιος Σταυρός.

Σαν καλόγεροι ζούσαμε και εμείς. Όλη μου τη ζωή σαν καλόγρια. Παντρεμένη με παιδιά, αλλά όλοι έτσι συνηθίσαμε.

Πρώτα από την κούνια, μικρά ήμασταν, όλοι μαθαίναμε για τον Άγιο μας. Όλα τα ονόματα, όλα τα μοναστήρια, διαβάζαμε του βίους Αγίων κάθε βράδυ, τις αγρυπνίες, το μεσονύκτιο, τον όρθρο έπρεπε να σηκωθούμε όλοι. Ώρες, Ώρες τα λέγανε.

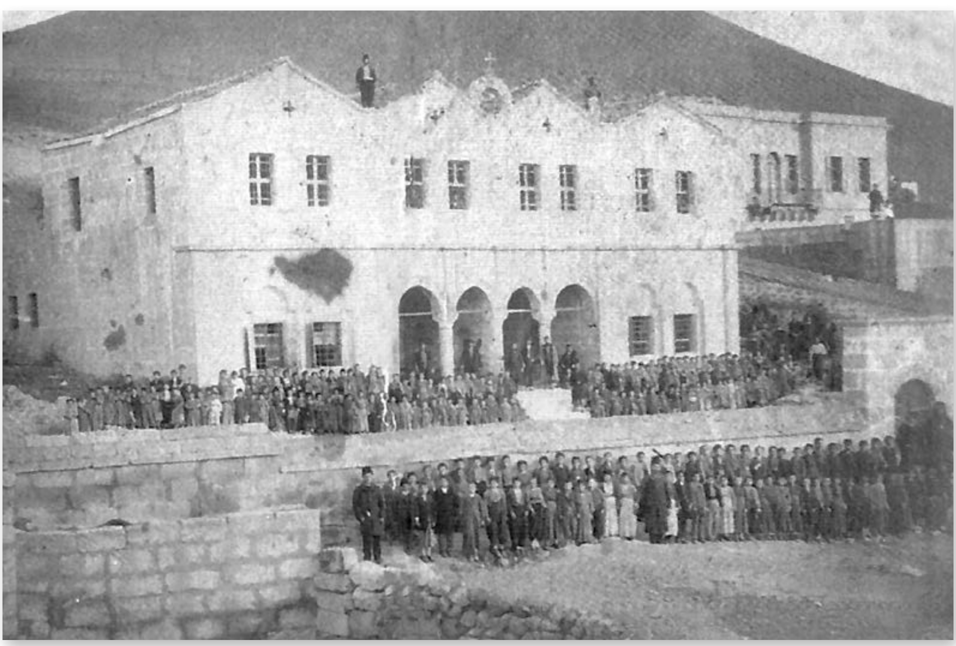
Όταν ήμουνα μικρή είχε ακόμη το Γκέλβερι τα Μοναστήρια. Όχι όλα. Μερικά είχαν ακόμη Γέροντες και Γερόντισσες. Ακόμα κι' αυτά που ήταν άδεια παραμονή και ημέρα του Αγίου που γιόρταζε τα λειτουργούσαμε. Σκουπίζαμε, στρώναμε, ανάβαμε τα κεριά, θυμιάζαμε. Τότε και εμείς ακόμη έπρεπε να ακολουθήσουμε το Τυπικό.

Μετά τον εσπερινό, όταν γινότανε........ Φως Ιλαρόν... όλοι μαζί μέσα στο εικονοστάσι ή στην Εκκλησία του σπιτιού, όλα τα σπίτια λίγο πολύ είχανε εκκλησία, έπρεπε να προσευχηθούμε. Όσοι είχαν καλόγερο στη γειτονιά μετά πήγαιναν

εκεί. Διαβάζαμε και γράφαμε εμείς τα μικρά, τα βιβλία αντιγραφή, για να μάθουμε τις ιστορίες αυτές. Πόσα Μοναστήρια είχαμε στο Γκέλβερι ξέρεις; Εγώ μέτρησα πάνω από 200.

Έτσι μας δίδασκε κάθε βράδυ ο Γέροντας Μισαήλ που είχε περάσει τα 100 χρόνια ζωής. Έκλαιγε όταν μιλούσε για τον Άγιο μας και τη ζωή του. Στο Σιμπίκ (κώνος υπόσκαφος με σπήλαια) απέναντι από το δικό μας σπίτι -in(τρώγλη)- καθότανε. Μέσα στο σιμπίκ του, από κάτω, είχε μέσα στο βράχο Εκκλησία της Αγίας Θέκλας. Δίπλα ήτανε το σπίτι του Χατζή παπάζ και λίγο πιο κάτω, απέναντι από την Εκκλησία, η Μονή του Τιμίου Προδρόμου και το κρυφό σχολείο της Μονής μέσα στο βράχο. Εκεί ήταν και ο Κιουτουπχανές (βιβλιοθήκη). Αυτός διάβαζε όταν ήτανε νέος στο Κιουτουπχανέ τα πετσιά, μεγάλα δερμάτινα βιβλία (ντερί κιταπλάρ -Κώδικες- περγαμηνές) όλο γραφές, γραμμένα στο χέρι με το φτερό και μαύρο μελάνι. Εκεί ήταν γραμμένα όλα αυτά. ʻΟλες οι ιστορίες και οι Λόγοι του Αγίου μας. Τόσο πολύ διάβαζε που τυφλώθηκε, σχεδόν δεν έβλεπε.

Ύστερα όλα εκείνα τα βιβλία ήρθε ο Δεσπότης από την Κόνυα (Ικόνιο) και φώναξε. Τι τα κρατάτε αυτά εδώ; Ούτε Ελληνικά να διαβάζετε ξέρετε. Αυτά είναι αρχαία. Μέσα στο βράχο, στις σπηλιές τα έχετε, μέσα στην υγρασία, μούχλιασαν. Έτσι διάλεξε τα καλά και τα πήρε μαζί του και τα άλλα, μισά, σκισμένα, τα κάψανε από φόβο, γιαβρούμ, για να φύγει η ευθύνη από πάνω τους. Και τα παιδιά, εκεί ήτανε σχολείο μέσα στο βράχο, είπανε τότε, ότι προλάβουμε να πάρουμε, να καπλαντίσουμε (να ντύσουμε) τα καινούργια μας βιβλία που φέρνανε από την Πόλη. Έτσι έγινε. Χάθηκε η βιβλιοθήκη μας. Όλα πρέπει να τα λέμε με το στόμα από γενιά σε γενιά. Αυτή είναι η Ιστορία μας.....»

Τα εγκαίνια του Παρθεναγωγείου στο Γκέλβερι
Στην είσοδο της αυλής διακρίνεται ο Ευεργέτης Ιωάννης Παντελεημονίδης

Τα μέσα του 19ου αι. ξενιτεμένοι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης όπου υπάρχει μεγάλη παροικία Καρβαλιωτών κάνουν προσπάθειες για την ίδρυση σχολείου και από το 1856 λειτουργεί στο Γκέλβερι το πρώτο σχολείο ούτως ώστε οι νέοι να μετέχουν της Ελληνικής παιδείας. Το 1884 νομιμοποιείται και η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα Καρβάλης «Ναζιανζός». Σκοπός της είναι να χρηματοδοτεί την πρόσληψη δασκάλων και τη λειτουργία των σχολείων. Συγχρόνως λειτουργεί στην Κωνσταντινούπολη από το 1908 και η Φιλανθρωπική Αδελφότης «Άγιος Παντελεήμων» και αυτή μετά το 1910 ενώνεται με την «Ναζιανζό».

Στις αρχές του 1900 με τη γενναία συμβολή πατριωτών ευεργετών και της αδελφότητος «Ναζιανζός» στην Καρβάλη ήδη λειτουργούν Δημοτικό σχολείο, αρρεναγωγείο και παρθεναγωγείο, αντίστοιχα ενός σημερινού Γυμνασίου και ονομάζονται Αστική Σχολή Καρβάλης.

Ωστόσο αταλάντευτα συνεχίζεται και η θρησκευτική ζωή, και παρόλο που η Μοναστική αδελφότητα συρρικνώθηκε μέσα στα όρια των τριών φαραγγιών του οικισμού, οι κόποι και οι αγώνες του αδικοχαμένου Ευεργέτη του Γκέλβερι Αρχιμανδρίτη Ιωάννη Παντελεομονίδη αποδίδουν καρπούς και λειτουργούν εκτός από τον Κεντρικό (Κυριακό) Ναό του Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου, τρία μοναστήρια της Θεοτόκου (γυναικεία Μονή), των Αγίων Αναργύρων, της Αναλήψεως. Η Μονή του Τιμίου Προδρόμου λόγω της γειτνίασης με τον κεντρικό Ναό είναι η βιβλιοθήκη των Μονών και περιφερειακά λειτουργεί κάθε Κυριακή ο αρχαίος Ναός του Αγίου Μάμμα και Ισαποστόλων Κωνσταντίνου και Ελένης στην κοντινή Μαμασό.

Οι κάτοικοι, αγρότες, σιδηρουργοί και επαγγελματίες της αγοράς στηρίζουν παντοιοτρόπως την ανάπτυξη του οικισμού και το 1906 ιδρύεται ο Δήμος Γκέλβερι με Έλληνα Δήμαρχο και πρωτοπόρα Δημοτική οργάνωση που λειτουργεί παράλληλα με την Δημογεροντία και την ενοριακή Εκκλησιαστική οργάνωση. Δημοτικά έργα μεγάλης σημασίας, ύδρευσης, βρύσες στα πλέον ενδεδειγμένα σημεία του οικισμού, καινούργιοι δρόμοι, εντός του οικισμού αλλά και λειτουργία αμαξιτής οδού σύνδεσης του οικισμού με το Άκσαραϊ και τη Νίγδη. Αξιοσημείωτη είναι η λειτουργία των συντεχνιών: των σιδεράδων «Ο Ηφαιστος», των γεωργών «Η Δήμητρα», των λαδάδων «Η Ομόνοια», των αγγειοπλαστών «Ο Αγιος Σπυρίδων» και των παντοπωλών «Ο Αγιος Βασίλειος».

Ονομαστό είναι και το μεγάλο παζάρι του Γκέλβερι όπου συγκεντρώνονται όλοι οι κάτοικοι των γύρω οικισμών καθώς και έμποροι και πραματευτάδες ταξιδεύουν από μακρινές πόλεις για να πουλήσουν την πραμάτεια τους.

Οι οικοτεχνίες των γυναικών που υφαίνουν τους περίφημους τάπητες Καρβάλης με τα πλατανόφυλλα και τα λιοντάρια και οι αγγειοπλάστες (τσολμεκτσήδες) με τα περίτεχνα και ονομαστά σ' όλη την Ανατολή καρβαλιώτικα κεραμικά (Καρβαλιά και λίκ-λίκ) αλλά και οι αμπελουργοί με τα άριστης ποιότητας κρασιά και τα τσίπουρα προσδίδουν χρώμα άριστα οργανωμένης και σύγχρονης κοινωνίας.

Ο Εθιμικός κύκλος που κρατά ενωμένους τους ανθρώπους στα εύκολα και τα δύσκολα στις χαρές και τις λύπες, αναλλοίωτος συνεχίσθηκε μέχρι και την τελευταία ημέρα. Οι χοροί και τα τραγούδια, τα πανηγύρια με τους διαγωνι-

σμούς στην πάλη το σπαθί και το λιθάρι, οι κονταρομαχίες πάνω στα άλογα, τα βαχτουβάρια του καλοκαιριού, οι φωτιές του Αυγούστου και τα Σάγια την παραμονή των Θεοφανείων, οι αγάπες της Κυριακής του Θωμά και τα νυφοπαζαρέματα της Ζωοδόχου Πηγής, η γιορτή της πρώτης Σεπτέμβρη και η ευλογία των καρπών μέχρι τα ιδιαίτερα έθιμα του Δωδεκαημέρου των Χριστουγέννων της μεγάλης Γιορτής του Πολιούχου Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου στις 25 Ιανουαρίου και του Πάσχα με τα σακουλάκια γεμάτα κόκκινα αυγά να στοιβάζονται στα παράθυρα της εκκλησίας τη Μεγάλη Πέμπτη για να ευλογηθούν από τα 12 Ευαγγέλια, όλα, κάθε στιγμή της κοινοτικής ζωής, η άυλη πολιτιστική μας κληρονομιά, μεταφέρθηκαν στο νέο τόπο εγκατάστασης στη Νέα Καρβάλη Καβάλας που έμελλε να γίνει ο τάφος από ελονοσία για τους μισούς. Αποδεκατίσθηκαν, αλλά στέριωσαν. Πείσμωσαν και έχτισαν τη Νέα Καρβάλη Καβάλας.

Έτσι βρίσκει τον οικισμό η Μικρασιατική καταστροφή του 1922 και το αναπάντεχο χαμπέρι της ανταλλαγής καταστρέφει τα όνειρα των Καρβαλιωτών για το μέλλον. Στις 30 Ιανουαρίου του 1923 ανήμερα των Τριών Ιεραρχών γίνεται φανερό ότι η διέξοδος είναι μία. Η έξοδος προς την Ελλάδα.

Η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα «Ναζιανζός», μαζί με τις επιτροπές καταγραφής ανθρώπων και περιουσιών οργώνει την περιοχή, συμβουλεύει, κατευθύνει τις ενέργειες προκειμένου την άνοιξη του 1924 όλα πλέον να είναι έτοιμα για το μεγάλο ταξίδι.

Διήγηση της Γιαγιάς Ελισώς (Ελισάβετ Καπλάν Ιωσηφίδη-Καπλάνογλου).

«…. Όταν έφτασαν οι μέρες για να φύγουμε, μας ειδοποίησαν, εμάς τα κορίτσια της γειτονιάς, οι επίτροποι μετά τη λειτουργία 6 Αυγούστου της Μεταμόρφωσης, να πάμε να θυμιάσουμε, να πλένουμε τα λείψανα και να τα ετοιμάσουμε για το ταξίδι. Εγώ ήμουνα μια από τις κοπέλες που τα ετοιμάσαμε. Ο παπά Χαράλαμπος έκανε αμαμία – Ιερή Ακολουθία-. Τα απλώσαμε όλα κάτω. Κλαίγαμε και λέγαμε προσευχές και μοιρολόγια.

Μια γυναίκα, Μπεϊνόγλου Μαρίκα τη λέγανε άρχισε να φωνάζει κλαίγοντας, σαν κηδεία.

Πετερίμ, Αζιζίμ κάτσ τεφά ταχά σουρουκλεγετσεκλέρ σενί; Πανάγιαμ σαπίρ βέρ μπιζέ - Άρχοντά μου, Άγιε μου πόσες φορές ακόμα θα σε σέρνουν (θα σε μετακομίζουν); Παναγιά μου δώσε μας υπομονή.

Η Επιτροπή έφερε κόκκινο πανί. Κόψαμε κομμάτια και δύο-δύο, τρία ή και περισσότερα τα μικρά λείψανα, τα ράβαμε μέσα στο πανί. Υπήρχε και ένα λείψανο από πόδι με δέρμα επάνω ξερό. Ύστερα όλα τα τυλίξαμε μέσα σε ένα Ρώσικο (teli) δουλεμένο με σύρμα, Ιερατικό σάκο που φορούσε ο Χατζή παπάζ (Ιωάννης Παντελεημονίδης). Ύστερα τα τυλίξαμε μέσα σε ένα χαλί της εκκλησίας και τα δέσαμε γύρω-γύρω με χοντρό σχοινί. Τα ξαναβάλαμε μοιρολογώντας και θυμιατίζοντας μέσα στην κάσα. Όταν την κλείναμε, όλοι ψάλαμε το τροπάριο του Αγίου μας. Ο Ποιμενικός Αυλός της Θεολογίας σου......... Έτσι σφραγίσαμε τη λειψανοθήκη.

Εκεί έμειναν οκτώ ημέρες. Αυτές τις ημέρες ο παππούς σου ο Καπλάν και οι άλλοι επίτροποι, ότι δεν μπορούσαμε να πάρουμε μαζί μας στο ταξίδι, τα κατέστρεψαν, τα έκαιγαν ή τα έκαναν κομμάτια και τα πέταξαν μέσα στο πηγάδι

της Εκκλησίας που ρίχναμε το νερό από τα βαφτίσια. Πόσα πράγματα, εικόνες, σκεύη της εκκλησίας όλα. Όταν άδειασαν την Εκκλησία, σφράγισαν από πάνω το πηγάδι, κανείς να μη ξέρει τίποτα. Να μην τα πατήσουν οι Τούρκοι.

15 Αυγούστου κάναμε Θεία λειτουργία, όλοι, όσοι είχαμε μείνει. Ίσως είμαστάν και οι τελευταίοι. Η εκκλησία ήτανε άδεια. Όλα τα πράγματα και οι εικόνες του τέμπλου και άλλα που διαλέξανε να πάρουμε μαζί ήτανε σε ξύλινα κιβώτια. Το τέμπλο, η Αγία Τράπεζα, ο Άμβωνας και η πέτρινη λάρνακα του Αγίου μας μείναμε εκεί, στη θέση τους, σαν ορφανά. Να ήσουνα εκεί να δεις τι γινότανε.

Όλοι γονατιστοί κοινωνήσαμε. Όλοι μοιρολογούσανε. Που θα πάμε; Τι μοίρα μας περιμένει; Έτσι έγινε παιδί μου.

Ύστερα από μία μέρα, 16 Αυγούστου 1924, όλα τα κιβώτια με νούμερα, τα φορτώσαμε στα κάρα μαζί με τα δικά μας. Κάναμε το σταυρό μας και φύγαμε. Ιστέ πού – Αυτό ήτανε….»

Η έξοδος των κατοίκων σε ομάδες έγινε σε τρείς φάσεις. Η αρχή έγινε στις 3 Αυγούστου του 1924. Η δεύτερη στις 7 Αυγούστου 1924 και η τρίτη και τελευταία που είχε και όλα τα σκεύη της Εκκλησίας, στις 17 Αυγούστου 1924. Η πρώτη στάση γινόταν στο Άκσαραϊ όπου οριστικοποιούνταν οι λίστες των ανταλλάξιμων δινόταν ατομικά οικογενειακά έγγραφα που θα χρησιμοποιούσαν στη συνέχεια για την επιβίβαση στο τραίνο από το Ερέγλι προς την Μερσίνα που ήταν και το λιμάνι εξόδου. Από το Άκσαραϊ σε ομάδες έφευγαν με τα κάρα και τα άλογα και σε δύο ημέρες έφταναν στο Έρεγλι, όπου περίμεναν να επιβιβασθούν στο τραίνο με προορισμό το λιμάνι της Μερσίνας. Εδώ έπρεπε να καταγραφούν πάλι, να σιγουρέψουν τις αποσκευές τους και νάναι έτοιμοι για επιβίβαση. Η διαδικασία αυτή κρατούσε το λιγότερο άλλη μία με δύο εβδομάδες. Τα δύο πλοία που μετέφεραν τις δύο αποστολές των Καρβαλιωτών ήταν το «Rize» και το «Παντελής». Πρώτος σταθμός ήταν ο Πειραιάς, στη συνέχεια ο Βόλος, η Μίκρα Θεσσαλονίκης και η Καβάλα τελικός προορισμός.

Από τα τέλη Αυγούστου 1924 άρχισαν να αποβιβάζονται στο λιμάνι της Καβάλας οι πρώτες ομάδες. Αυτές φιλοξενήθηκαν σε χώρους γύρω από την εκκλησία του Αη-Γιάννη έως ότου φτάσει και η τελευταία αποστολή.

Ο τόπος που είχε επιλεγεί για να στήσουν το νέο οικισμό ήταν το Τσιρπιντί Τσιφλίκι, το τελευταίο όριο της Καβάλας στα ανατολικά. Είχε ήδη φροντίσει η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (Ε.Α.Π.) να διατεθεί το ομώνυμο χωριό νυν Ακόντισμα και το τσιφλίκι και εδώ να χτισθούν 600 προσφυγικά σπίτια για να εγκατασταθούν οι πρόσφυγες Ανατολίτες Καρβαλιώτες, καθώς και να αποκατασταθούν με γεωργικό κλήρο.

Με την υπ’ αριθμό 54528 πράξη δωρεάς εν ζωή προς το Ελληνικό Δημόσιο, την 17/3/1924 ημέρα Δευτέρα, με βάση το υπ’ αριθμόν 8 της 10ης Σεπτεμβρίου 1923 πληρεξούσιο, τα παιδιά του Μεγάλου Εθνικού Ευεργέτη Ιωάννη Σισμάνογλου, Τραπεζίτου εκ Κωνσταντινουπόλεως Καππαδοκικής καταγωγής, Κωνσταντίνος και Αναστάσιος, δωρίζουν και παραχωρούν προς το Ελληνικό Δημόσιο το χωριό Τσιρπιντί, το τσιφλίκι, καθώς και όλες τις γεωργικές εκτάσεις του κάμπου της σημερινής Νέας Καρβάλης, με τον όρο να το διανείμει στους πρόσφυγες από την Ανατολή. Έτσι και έγινε.

Ο ίδιος ο Κωνσταντίνος Σισμάνογλου στην αυτοβιογραφία του (Αθήνα 1946) διηγείται πως έγινε η παραχώρηση.

...Στα τέλη του θλιβερού για την Πατρίδα χρόνου του 1923 κάποιο πρωινό μου λέγει ο αδελφός μου:

-Διάβασες τον τηλέγραφο που πήραμε;

-Όχι τι συμβαίνει;

-Να, τριακόσιες οικογένειες από πατριώτες μας τις μετέφεραν στο τσιφλίκι μας στην Καβάλα. Οι άνθρωποι σαν έμαθαν πως είναι δικό μας, τηλεγραφικώς μας παρακαλούν να τους παραχωρήσουμε το χάνι που βρίσκεται μέσα σε αυτό, για να κοιμούνται, γιατί ξενυχτούν έξω στα χιόνια. Πρέπει να βοηθήσουμε αμέσως και αποτελεσματικά.

-Και βέβαια. Να τους στείλουμε αμέσως δύο χιλιάδες λίρες.

-Σε δύο μήνες θα φαγωθούν τα χρήματα κι' αυτά Κωστή μου, όπως και τα προηγούμενα, και έπειτα τι θα κάνουν; Όχι. Το κτήμα είναι τόσες χιλιάδες στρέμματα, που αν τους το χαρίσουμε, θα γίνουν όλοι τους καλοί νοικοκυραίοι και θα εξασφαλιστούν για πάντα...... Αυτή νομίζω είναι η πιο αποτελεσματική αρωγή, αν την εγκρίνεις βέβαια.

-Αν την εγκρίνω; Αφού το λες εσύ θα πει πως έτσι είναι σωστό. Μη χάνουμε στιγμή. Στο μεταξύ, ως που να έλθει ο συμβολαιογράφος, τους στέλνουμε τηλεγραφικώς τις δύο χιλιάδες λίρες και τους αναγγέλλουμε συγχρόνως την απόφασή μας. Χαράς ευαγγέλια οι φτωχοί. Μία εβδομάδα τηλεγραφήματα ευχαριστήρια παίρναμε. Εμείς δια συμβολαίου, επειδή δεν είχαμε κανένα πρόσωπο αξιόπιστο, να του εμπιστευτούμε τη διανομή, παραχωρούμε το κτήμα στο Ελληνικό κράτος, με τη ρητή εντολή να το διανείμει αυτό στους άτυχους πρόσφυγες αμέσως. Έτσι και έγινε.

(Απόσπασμα της ιστόρησης-Βαρβάρα Θεοδωροπούλου–Λιβαδά «Ο Εθνικός Ευεργέτης Κωνσταντίνος Σισμάνογλου» έκδοση 1946)....

Η τελευταία αποστολή έφτασε στις 11 Σεπτεμβρίου 1924 και φιλοξενήθηκε για λίγο στην έξοδο του λιμανιού γύρω από την Εκκλησία του Αγίου Νικολάου στην Καβάλα. Όλοι μαζί φόρτωσαν τα πράγματα τους, το Ιερά και το όσια τους, άλλοι σε αραμπάδες, άλλοι πεζοί και το πρωί της 17 Σεπτεμβρίου ξεκίνησαν για τον πρόχειρα διαμορφωμένο με σκηνές χώρο που είχε ετοιμασθεί στα βόρεια του σημερινού οικισμού στην πλαγία δίπλα στον οικισμό Τσινάρ Ντερέ τη σημερινή Λεύκη.

Τα βάσανα των προσφύγων Καρβαλιωτών ωστόσο είναι ανείπωτα. Ο λαϊκός ποιητής της Καρβάλης Κοσμάς Α. Τσεκμέζογλου καταγράφει και περιγράφει έμμετρα την κατάσταση σε δύο ποιήματα του στην καραμανλίδικη όπως παρακάτω:

Βαπόρ γκελντί Καβάλαγια γιαναστί
Κόρκμαγιαν μιλλέτ βατάν γιακλαστί
Χασρετλιλέρ μπίρμπιρινέ καϊναστί
Γιουρεκτέν αχ τσεκερεκ αγλαστί
Τσιρπιντί οβασί μπιρντέν γκιορουντού
Μιλέτ κογιούν κιπί γιορουτού
Ντολντού αχαλί οβαγί πουρουδού.

Το καράβι έφτασε, άραξε στην Καβάλα
Όσοι δεν φοβήθηκαν πλησίασαν στην αποβάθρα
Το πλήθος ενώθηκε. Όλοι γίνανε μια συντροφιά
Το κλάμα βουβό έβγαινε απ’ τα σωθικά τους
Μπροστά φάνηκε η πεδιάδα του Τσιρπιντί
Οι άνθρωποι προχωρούσαν στη σειρά σαν πρόβατα
Γέμισε ο κάμπος με κόσμο που διέσχιζε το Τσιφλίκι.

Για το τι συνέβαινε τα δύο χρόνια που έμειναν στις σκηνές, συγκλονιστική είναι η μαρτυρία του Καρβαλιώτη Γεωργίου Χατίνογλου.

Στη Λεύκη στην πλαγιά του Αη Γιώργη, μείναμε δύο χειμώνες και δύο καλοκαίρια. Στο τέλος του καλοκαιριού του 1926 αρχίσαμε να κατεβαίνουμε στη Νέα Καρβάλη. Τα σπίτια, τα προσφυγικά, ήταν δεν ήταν έτοιμα. Το συμβόλαιο ίδρυσης της Νέας Καρβάλης υπογράφτηκε στις 17 Νοεμβρίου του 1924.

«Προφορική μαρτυρία από το Ιστορικό Αρχείο του Κέντρου Καππαδοκικών Μελετών Νέας Καρβάλης».

Όταν φτάσαμε στο Τσινάρ-Ντερέ, στην πλαγιά απέναντι από τον Αη Γιώργη ο εποικισμός είχε έτοιμα αντίσκηνα. Τρία μεγάλα, βάλαμε μέσα τα σεντούκια της Εκκλησίας και την κάσα του Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου. Τ’ άλλα όποιος έβρισκε έμπαινε. Εγώ πακάλης ήμουνα, πήρα ένα κοντά στη γωνία, στη μέση του τσαντιρομαχαλά. Τό κανα πακάλικο. Πήγα στην Καβάλα με τα πόδια. Στο Σούγιολου ήταν μια Αρμένισα. Ρόζα τη λέγανε, είχε μεγάλο πακάλικο, ζήτησα και μ’ εδωσε βερεσέ ότι ήθελα και ένα άλογο μ’εδωσε το φορτώσαμε και άνοιξα

Νοέμβριος 1924. Ο πρώτος χειμώνας στα τσαντήρια της Λεύκης

πακάλικο στο Τσινάρ Τερέ. Ήτανε Δεκέμβριος αλλά εμείς μαθημένοι στο κρύο και το χιόνι, είχαμε χαρά.

Σιγά-σιγά μαθεύτηκε, όλοι λίγο-πολύ κάτι ψώνιζαν άλλος λίγο- άλλος πολύ, είχα και τεφτέρι, έγραφα.

Τα Χριστούγεννα, παραμονή, ήρθαν τα παιδιά της Λεύκης να καλαντήσουν. Θυμάμαι τη Γεωργία του Χαρίλαου μαζί με δυο τρία κοριτσάκια γυρνούσαν σκηνή-σκηνή. Από μένα περίμεναν να δώσω κάτι παραπάνω. Τι να δώσω, όλα βερεσέ ήτανε. Κάτι αυγά έδωσα.

Οι άντρες έπαιρναν τις προίκες από τις γυναίκες τους και πήγαιναν στην Καβάλα, εκεί στις Καμάρες είχε παζάρι και τα πουλούσαν.

Καπνεργάτες ήτανε, μεροκάματο είχαν, παίρνανε.

Τον Φεβρουάριο 1925 ένα βράδυ έπιασε μεγάλη μπόρα. Τέτοιο πράμα δεν είχαμε ξαναδεί. Ο αέρας έπαιρνε, ξήλωνε τα αντίσκηνα και τα πήγαινε στο ποτάμι. Τα νερά από το βουνό φούσκωσαν το ποταμάκι δίπλα. Πήρε τους πεθαμένους και τους στοίβαξε στο ποτάμι. Όλοι έκλαιγαν. Χαλασμός. Άσε τι τράβηξε εκείνο το βράδυ ο κόσμος.

Πακάλικο-μακάλικο δεν έμεινε τίποτε. Όλα χύμα στην κατηφόρα. Και καταστράφηκα και εγώ, και στην Αρμένισα χρωστούσα. Άστα παιδί μου.

Αχ αυτή η προσφυγιά. - Πλήρωσα με λίγες χρυσές λίρες που είχα από την πατρίδα την Αρμένισα και έφυγα στην Αθήνα, νύχτα με το βαπόρι από την Καβάλα. Εκεί χαΐρι δεν είχε πια.

Γράψε. Γεώργιος Χατίνογλου

Αθήνα 1983, Οδός Ερμού, Υφασματάδικο

……..

Δύο χρόνια έκανε να χτισθεί η Νέα Καρβάλη. Οι γιατροί του οικισμού επέμεναν να γίνει η εγκατάσταση των Καππαδοκών Καρβαλιωτών στο ομώνυμο ερειπωμένο τότε τσιφλικοχώρι Τσιρπιντί νυν Ακόντισμα, αλλά οι Καρβαλιώται επέμειναν να χαράξουν τα χωριό δίπλα στη θάλασσα, ανάμεσα στους βάλτους, έχασαν 900 κατοίκους από την ελονοσία, επέμειναν και έφτιαξαν την σημερινή Νέα Καρβάλη.

ΣΤΑΘΜΟΙ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΔΥΣΚΟΛΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΤΗΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΚΑΡΒΑΛΗΣ 1924 – 1930

17 Μαρτίου 1924:	Δωρεά του χωριού & τσιφλικιού Τσιρπιντί (Ακόντισμα) από τους υιούς του Μεγάλου Εθνικού Ευεργέτου Ιωάννη Σισμάνογλου, Κωνσταντίνο & Αναστάσιο για να κατοικήσουν πρόσφυγες από την Ανατολή.
17-30 Σεπτεμβρίου 1924:	Εγκατάσταση των προσφύγων Καρβαλιωτών σε σκηνές, στον γιακά απέναντι από την εκκλησία του Αη-Γιώργη στη Λεύκη (Τσινάρ).

	Ξεριζώθηκαν από το Γκέλβερι 2.037 ψυχές (οικογένειες 560). Στη Λεύκη στα αντίσκηνα στοιβάχτηκαν περί τις 356 οικογένειες. Στη Κωνσταντινούπολη έμειναν περί τις 20 οικογένειες. Στην Αθήνα εγκαταστάθηκαν περί τις 135 οικογένειες. Στη Θεσσαλονίκη περί τις 25 οικογένειες. Στο Βόλο 2 οικογένειες, Στην Ελευσίνα 3, στον Άβαντα 9, στην Καβάλα 5. Στη Γαλλία – Ελβετία 2, στην Αμερική 3 οικογένειες.
17 Νοεμβρίου 1924:	**Επίσημη ίδρυση του συνοικισμού Τσινάρ-Τσιρπιντί (Νέα Καρβάλη).**
29 Νοεμβρίου 1924:	Υπογράφεται το συμβόλαιο με τον εργολάβο Νικόλαο Παπαδόπουλο προκειμένου να μεταφέρει πέτρες για να χτισθούν τα σπίτια στη Νέα Καρβάλη. Χτίζονται 350 σπίτια. Εκπρόσωπος της Δ/νσεως Εποικισμού Μακεδονίας – Θράκης είναι ο καρβαλιώτης Σταύρος Αντωνιάδης. Μηχανικός πολεοδόμος που ρυμοτόμησε τη Νέα Καρβάλη είναι ο Γ. Φωτιάδης.
Άνοιξη 1925:	Αρχίζει η ύδρευση της Κοινότητος Νέας Καρβάλης με αρίδα γλυκού πόσιμου νερού από το Υδραγωγείο δίπλα στο ποτάμι (ντεπο).
Άνοιξη 1925:	**Απόφαση ονομασίας του Νέου οικισμού ως Νέα Καρβάλη.** Ίδρυση στην Αθήνα του Συλλόγου «Ναζιανζός» που λειτουργεί ουσιαστικά ως παράρτημα της Αδελφότητος της Κωνσταντινουπόλεως και μέχρι την δεκαετία του 1960 προσφέρει τα μέγιστα στην αποκατάσταση των προσφύγων Καρβαλιωτών και βοηθά τους απόρους και την οργάνωση του σχολείου στη Νέα Καρβάλη.

Το 1926 αναγνωρίσθηκε ως Κοινότητα Νέας Καρβάλης.

Απογραφή 1928:	1.090 κάτοικοι
Μάιος 1925 – Μάιος 1930:	Πέθαναν περί τους 900 ανταλλαγέντες από ελονοσία Πέθαναν όλα τα νεογέννητα αυτής της πενταετίας από την ελονοσία (περί τα 300 μωρά). Δεν επέζησε κανένα. Από τους 900 και πλέον νεκρούς θύματα της ελονοσίας αυτής της πενταετίας, άλλοι θάφτηκαν πρόχειρα στο νεκροταφείο των σκηνών στην πλαγιά της Λεύκης, άλλους, μη έχοντας δύναμη να σκάψουν τάφους τους στοίβαζαν σε ομαδικούς στο ρυάκι δίπλα και

τους σκέπαζαν πρόχειρα, με αποτέλεσμα τη νύχτα να τους ξεθάβουν τα όρνια, οι λύκοι και τα τσακάλια και να τους διαμελίζουν. Ελάχιστοι θάφτηκαν στο νεκροταφείο της Νέας Καρβάλης και άλλοι πετάχτηκαν στο χωνευτήρι των νεκροταφείων της Καβάλας

1 Φεβρουαρίου 1928: Εγκαίνια Κοινοτικού ταπητουργείου (το πρώτο Ιστορικό Κοινοτικό κτήριο της Νέας Καρβάλης).

14 Σεπτεμβρίου 1929: Τίθεται ο θεμέλιος λίθος για την ανέγερση της εκκλησίας του Αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου.

30 Σεπτεμβρίου 1929: Τίθεται ο θεμέλιος λίθος για την ανέγερση του Δημοτικού Σχολείου Νέας Καρβάλης.

Άνοιξη 1930: Άρχισε να κατασκευάζεται ο δημόσιος δρόμος Καβάλας-Ξάνθης που περνά μέσα από τη Νέα Καρβάλη

Αυτή είναι η ιστορία της μετεγκατάστασης των κατοίκων του Γκέλβερι (Καρβάλη Καππαδοκίας) στη Νέα Ελληνική Πατρίδα, τη Νέα Καρβάλη Καβάλας. Ο Θεός ας αναπαύει τις ψυχές των αγωνιστών προγόνων μας που ξεσπιτώθηκαν, βίωσαν την προσφυγιά, τράβηξαν μύρια βάσανα και στέριωσαν στη Νέα τους πατρίδα.

Καπλάνης Α. Ιωσηφίδης

Διευθυντής του Κέντρου Καππαδοκικών Μελετών «Η Ναζιανζός».

Σπούδασε Πολιτικές Επιστήμες στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Τον Μάιο του 1981, ίδρυσε την Στέγη Πολιτισμού Νέας Καρβάλης Καβάλας και ασχολήθηκε με την δημιουργία έργων (ανοιχτό θέατρο-Ακόντισμα), συγγραφή βιβλίων και την δημιουργία θεσμών «Διεθνές Λαογραφικό Φεστιβάλ Ήλιος και Πέτρα» που προβάλουν παγκοσμίως την Ελληνική ιστορία και την παράδοση.

Το 1987 ίδρυσε και διευθύνει το Κέντρο Καππαδοκικών Μελετών «Η Ναζιανζός», το Ιστορικό και Εθνολογικό Μουσείο των Ελλήνων της Καππαδοκίας που βραβεύθηκε με το European Museum of the Year Award και το Ιστορικό Αρχείο των Καππαδοκών.

1917. Οικογένεια Καρβαλιωτών στην Κωνσταντινούπολη

1928. Εγκαίνια κοινοτικου Ταπητουργείου στη Νέα Καρβάλη

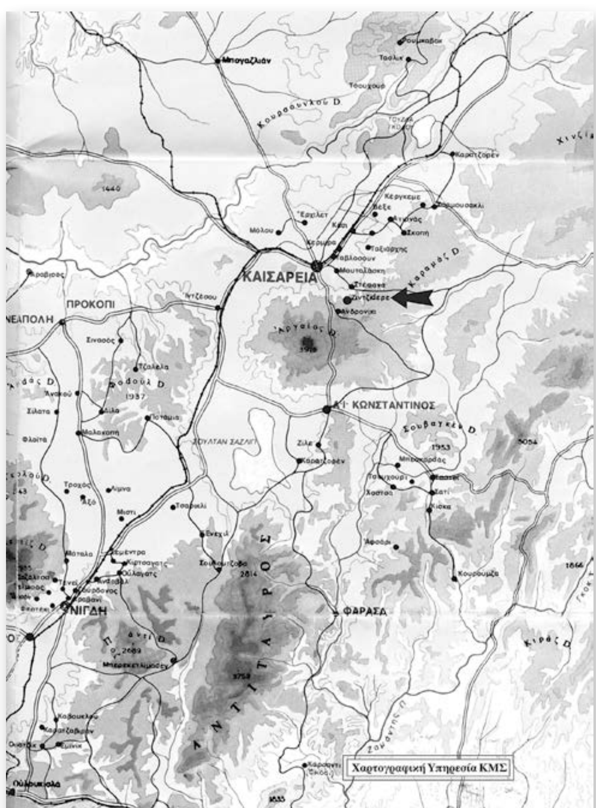
ΖΙΝΤΖΙΔΕΡΕ (ΦΛΑΒΙΑΝΑ)
Καισαρείας της Καππαδοκίας.
Πνευματικός φάρος του Ελληνισμού στο κέντρο της Μ. Ασίας

Κατερίνα Νικολαΐδου- Ντάναση

Ο καθηγητής Γεώργιος Χατζηδάκις πρότεινε: ***«…νά ἐκδώσωμεν λευκώματα τῶν μεγάλων κέντρων τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὡς τῶν Φλαβιανῶν τῆς Καισαρείας, τοῦ Φαναρίου τῆς Κων/πόλεως….»***, επισημαίνοντας τη μεγάλη σημασία του Ζιντζίδερε στη σύσκεψη για την προώθηση της Λαογραφίας, που πραγματοποιήθηκε στις 18 Ιανουαρίου του 1925 στον «Παρνασσό» με συμμετοχή του Πάπα και Πατριάρχη Αλεξανδρείας Μελέτιου Μεταξάκη, του Γ. Ασκητόπουλου, του Κ. Λαμέρα και άλλων σημαντικών προσώπων της πνευματικής ζωής.

1. Γεωγραφική θέση και γεωμορφολογία

Το Ζιντζίδερε είναι κωμόπολη και βρίσκεται 12 χλμ. ΝΑ της Καισάρειας, στις βορειοανατολικές υπώρειες του χιονοσκεπούς Αργαίου (Ερτζίγιες νταγ), στις βόρειες υπώρειες του Τεκίρι (Κοτς νταγ) και 3,5 χλμ. ΝΑ της κορυφής του Διδύμου όρους. Είναι χτισμένο πάνω σε οροπέδιο, σε υψόμετρο 1500 περίπου μέτρων από την επιφάνεια της Θάλασσας, σε πλαγιά μέσα σε χαράδρα. Η περιοχή είναι αγροτική και στα βόρεια του χωριού εκτείνεται μια εύφορη πεδιάδα. Το κλίμα είναι υγιεινό με πυκνές χιονοπτώσεις τον χειμώνα που άρχιζαν στις αρχές Νοεμβρίου και διαρκούσαν πολλές φορές ως τις αρχές Απριλίου. Τα καλοκαίρια ήσαν «ευάερα και ευχάριστα» και, καθώς το χωριό είχε το καλύτερο κλίμα στην περιοχή, σκιερούς τόπους και υγιεινό νερό, αποτελούσε θέρετρο για τους κατοίκους της Καισάρειας και της Μουταλάσκης (Τάλας).

Την περιοχή διέρρεαν δύο μικρά ποτάμια που πήγαζαν από το Κοτζ- νταγ. Το Γενί Αργκά με πλάτος 1,5 μέτρων και βάθος 15-20 εκατοστών περνούσε δυτικά του χωριού, ήταν ανοιχτό και το νερό προοριζόταν για το πότισμα των αγρών. Το ρεύμα κατευθυνόταν προς τα Στέφανα και έπειτα συνέχιζε προς τη Μουταλάσκη. Σύμφωνα με τις διοικητικές ρυθμίσεις, το νερό πότιζε τους κήπους του Ζιντζίδερε για δύο μέρες, των Στεφάνων για μία μέρα και της Μουταλάσκης για τέσσερες ημέρες. Το άλλο ρεύμα περνούσε ανατολικά του χωριού, κατέληγε σε πέτρινο σκεπασμένο υδραγωγείο και προοριζόταν για την ύδρευση της κοινότητας. Από το δεύτερο αυτό ρεύμα υδρευόταν και το γειτονικό οθωμανικό χωριό Αγδζέ Καγιά και ονομαζόταν Αγδζέ Καγιά-Σογιού. Το πόσιμο νερό των Φλαβιανών ήταν καθαρό, υγιεινό και διαυγές, ενώ το νερό του δυτικού βραχίονα, το προοριζόμενο για τους αγρούς, είχε χρώμα λευκό. Τα ρεύματα ζωογονούσαν την περιοχή και στις όχθες τους υπήρχε πλούσια βλάστηση και σκιεροί τόποι με λεύκες και ιτιές. Η διάβαση στις αντίπερα όχθες γινόταν με μικρά γεφύρια ή πατώντας πάνω σε πλατειές πέτρες. Εκεί εκτυλισσόταν η κοινωνική ζωή του χωριού και πολλοί άνθρωποι επέλεγαν την περιοχή για ψυχαγωγία και αναψυχή. Κεντρικό σημείο ήταν το καφενείο, γύρω από το οποίο οργανώνονταν οι διασκεδάσεις της κοινότητας και οι πανηγύρεις του θέρους. Στο σημείο όπου το ρυάκι πλησίαζε στο χωριό, υπήρχαν πολλές επίπεδες πέτρινες πλάκες, πάνω στις οποίες **οι γυναίκες του Ζιντζίδερε συνήθιζαν να πλένουν τα ασπρόρουχα.** Στα βόρεια του χωριού βρισκόταν το Τζακήλ Αρασή (στα χαλίκια), χώρος αναψυχής, κατάφυτος με καρυδιές.

2. Ιστορία

Το χωριό είχε κτιστεί πάνω σε αρχαία τρωγλοδυτική εγκατάσταση όπου εντοπίστηκαν σήραγγες με λαξευμένα στον πωρόλιθο πολλά υπόγεια οικήματα μεταξύ των οποίων φούρνοι, πηγάδια, στάβλοι, ειδωλολατρικοί ναοί που είχαν μετατραπεί σε εκκλησίες και τροχοί που έκλειναν τις εισόδους. Όσον αφορά στην προέλευση της ονομασίας υπάρχει διχογνωμία. Ο μεν Αναστάσιος Λεβίδης αναφέρει ότι προέρχεται από τις λέξεις «ζενδζί- δερέ» δηλ. φαράγγι του Άραβα (ζενδζ= Άραβας στην αραβική). Στην τοπική παράδοση έχει επιβιώσει ένας θρύλος, σύμφωνα με τον οποίον η κοιλάδα που βρίσκεται στους πρόποδες του λόφου Άϊ- Λια, ήταν παλαιότερα κρύπτη και ορμητήριο ενός μελαψού Άραβα, που καταλήστευε και τρομοκρατούσε τα γύρω χωριά. Κατά άλλην άποψη που αποδέχεται ο Ιωάννης Κάλφογλους, το χωριό παλαιότερα ονομαζόταν «Ζιντζιρλή- δερέ» (Zincirlidere) και προέρχεται από τις τουρκικές λέξεις zincirli (με αλυσίδες) και dere (κοιλάδα) και σημαίνει «κοιλάδα της καδένας». Όταν παλαιότερα το χωριό βρισκόταν στη θέση (Μ)πέλεμε (Ανάληψη), σε απόσταση μιας ώρας από τη σημερινή θέση, η επικοινωνία με τους κατοίκους του Αγίου Ζαχαρία γινόταν υπόγεια με την κίνηση της αλυσίδας που έφραζε τη χαράδρα. Με αυτόν τον τρόπο συνεννοούνταν για την ώρα τέλεσης της θείας λειτουργίας και για επικείμενη εχθρική επίθεση. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα ο οικουμενικός πατριάρχης Κύριλλος ΣΤ΄ (1813-1818), ταύτισε την παρακείμενη Μονή του Τιμίου Προδρόμου με την αρχαία Μονή Φλαβιανών όπου ασκήθηκε ο Άγιος Σάβ-

βας από τη Μουταλάσκη. Κατόπιν τούτου, και η περιοχή του Ζιντζίδερε ταυτίστηκε με τα αρχαία Φλαβιανά. Στην ευρύτερη περιοχή υπήρχαν διάσπαρτα ερείπια παλαιότερων οικισμών που εγκαταλείφθηκαν και πιθανόν οι κάτοικοι συνοίκησαν στο Ζιντζίδερε.

3. Διοίκηση και πληθυσμός

Διοικητικά υπαγόταν στον δήμο Μουταλάσκης, στην επαρχία και νομαρχία Καισαρείας και στην περιφέρεια Αγκύρας. Η κοινότητα αριθμούσε περίπου 350- 400 χριστιανικές (ορθόδοξες) οικογένειες και 25-50 οικογένειες Οθωμανών και δεν υπήρχε καμία οικογένεια Αρμενίων ή Εβραίων. Στα χρόνια της πείνας 20- 30 ρωμαίικες οικογένειες πιεζόμενες από την ανέχεια, είχαν ασπασθεί το προτεσταντικό δόγμα. Η προσχώρηση σε άλλο δόγμα ήταν σοβαρή απώλεια για τη χριστιανική κοινότητα, διότι η ταυτότητα των τουρκόφωνων χριστιανών ήταν η Ορθοδοξία. Το χωριό είχε δύο συνοικίες την Χαν Μπασί Μαχλεσί και την Καπλάν Μαχλεσί και υδρευόταν από δημόσιες βρύσες. Συνδεόταν με δημόσιους δρόμους με την Μουταλάσκη και Καισάρεια, με τα Στέφανα και Μουταλάσκη, με το Ανδρονίκιο και με το τουρκικό χωριό Αγδέ- Καγιά. Η συγκοινωνία γινόταν με ζώα και άμαξες. Τον χειμώνα οι συγκοινωνίες ήσαν δύσκολες και οι κάτοικοι αποκλείονταν λόγω των χιονοπτώσεων.

Οι χριστιανοί ήσαν τουρκόφωνοι, αν και πολλοί κατανοούσαν την ελληνική γλώσσα. Απέδιδαν δε την τουρκοφωνία τους στην παράδοση ότι, προ πολλών ετών οι Τούρκοι έκοψαν τις γλώσσες όλων των γονέων με αποτέλεσμα τα παιδιά, μη έχοντας κανένα άκουσμα της ελληνικής γλώσσας, απέμαθαν την ελληνική και έμαθαν την τουρκική. Το γεγονός αυτό δεν επιβεβαιώνεται ιστορικά και ο καθηγητής Παντελής Κοντογιάννης μας παρέχει μια ικανοποιητική εξήγηση γράφοντας: *«Έκ τῶν Ἑλλήνων μικρασιατῶν οἱ εὑρεθέντες ἐντός πυκνοῦ τουρκικοῦ πληθυσμοῦ ἀπέμαθαν τήν Ἑλληνικήν καί ἀπέβησαν τουρκόφωνοι. Ἀλλά διά τῶν σχολείων ἐπανέκτησαν ἐν μέρει ἤ τελείως τήν Ἑλληνικήν, είς τάς ἡμέρας μας…».* Ωστόσο, γνώριζαν την ιδιαίτερη γραφή της τουρκικής γλώσσας με χαρακτήρες του ελληνικού αλφαβήτου, τη λεγόμενη Καραμανλήδικη.

4. Η θρησκευτική ζωή

Εκκλησιαστικά υπαγόταν στη Μητρόπολη Καισαρείας που τα τελευταία χρόνια είχε έδρα τη γειτονική Μονή του Τιμίου Προδρόμου. Οι Καππαδόκες ήσαν βαθειά θρησκευόμενοι και τηρούσαν με ευλάβεια τους θείους κανόνες και τις ιερές παραδόσεις. Τηρούσαν δε πάντοτε τη νηστεία της Τετάρτης και της Παρασκευής και μερικοί τηρούσαν ακόμη και αποχή από το νερό. Τις τελευταίες μέρες του χρόνου πολλοί τελούσαν θείες λειτουργίες στις εκκλησίες και στα εξωκκλήσια. Το νεκροταφείο του χωριού είχε μεταφερθεί τα τελευταία χρόνια στα βόρεια του χωριού, βορειότερα της Μονής Τιμίου Προδρόμου.

Στο κέντρο του χωριού υπήρχαν δύο υπόγειες λαξευμένες εκκλησίες, αφιερωμένες στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος και στον άγιο Γεώργιο, που διαμορφώθηκαν έπειτα από επισκευές και κατάλληλες διαρρυθμίσεις αρχαίων ειδωλολατρικών ναών. Στον χώρο υπήρχε παλαιότερα μεγάλο μοναστηριακό συ-

γκρότημα και το Καθολικό της Μονής ήταν ο ερειπωμένος ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Ο ναός της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος και του αγίου Γεωργίου αποτελούσαν παλαιότερα μοναστηριακά παρεκκλήσια. Η κοινότητα είχε τρεις ιερείς και οι χριστιανοί εκκλησιάζονταν τακτικά στο ναό της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος. Η εκκλησία ήταν σκοτεινή, με στενή είσοδο και βαθμίδες ακανόνιστες, ολισθηρές και επικίνδυνες τον χειμώνα, αλλά η κατάσταση είχε βελτιωθεί τα τελευταία χρόνια. Στις 6 Αυγούστου ο ιερέας ευλογούσε τα πρώτα σταφύλια και τα πρόσφερε στους πιστούς μαζί με το αντίδωρο και ακολουθούσε πανηγύρι μπροστά στη Μονή του Τιμίου Προδρόμου. Το μεσημέρι γευμάτιζαν με ψάρια του γλυκού νερού που τους τα προμήθευαν οι Τούρκοι από τα παρακείμενα ύδατα. Επίσης τελούνταν ιπποδρομίες στη θέση Δεγιρμίν-πασί (Κεφαλάρι του μύλου).

Κατά τη νηστεία του Δεκαπενταύγουστου κάλυπταν τη στέγη της ερειπωμένης εκκλησίας της Κοιμήσεως της Θεοτόκου με σκηνή και ο εσπερινός και η θεία λειτουργία γινόταν εκεί με τη χρήση αντιμηνσίου. Η εκκλησία λειτουργούσε και άλλες ημέρες έπειτα από επιθυμία των πιστών. Την ημέρα εορτής του αγίου Γεωργίου η θεία λειτουργία ετελείτο στο υπόγειο παρεκκλήσι του αγίου Γεωργίου, που είχε στενή και ελικοειδή είσοδο και βρισκόταν σε απόσταση 25 βημάτων από τον ναό της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος. Και σε αυτό το παρεκκλήσι τελούνταν θείες λειτουργίες έκτακτα, οσάκις το ζητούσαν οι χριστιανοί.

Σε μικρή απόσταση από το χωριό βρίσκονταν τα εξωκκλήσια ή ερειπωμένες εκκλησίες του αγίου Θεοδώρου, του προφήτη Ηλία, του προφήτη Ζαχαρία και της Αναλήψεως. Στα βορειοδυτικά βρισκόταν το εξωκκλήσι του αγίου Θεοδώρου, μια μικρή πέτρινη εκκλησία βυζαντινής εποχής. Τη Μεγάλη Σαρακοστή οι γυναίκες μετέβαιναν εκεί, άναβαν κεριά, έκαιαν θυμίαμα και μία ευσεβής διάβαζε την ακολουθία της Παράκλησης. Την ημέρα εορτής του αγίου Θεοδώρου εκκλησιάζονταν εκεί όσοι είχαν ξενιτεμένο, προσευχόμενοι για την υγεία τους. Οι γυναίκες και τα παιδιά κρατούσαν στα χέρια τους «μικρά πετραδάκια» και προσπαθούσαν να τα εναποθέσουν στα κοιλώματα του αριστερού τοίχου της εκκλησίας, κάνοντας συγχρόνως μια ευχή. Σε περίπτωση επιτυχούς εναπόθεσης, το θεωρούσαν θεία ένδειξη για την πραγματοποίηση της ευχής. Στα βόρεια ήταν η ερειπωμένη εκκλησία της Αναλήψεως που περιβαλλόταν από τρωγλοδυτικά οικήματα. Την είχαν επισκευάσει πρόχειρα οι χριστιανοί των Φλαβιανών και την ημέρα της Αναλήψεως πανηγύριζαν δίπλα στα ρέοντα ύδατα. Ανατολικά της Αναλήψεως και σε μικρή απόσταση, βρισκόταν η ερειπωμένη εκκλησία του προφήτη Ζαχαρία, βυζαντινής εποχής, με πολλά υπόγεια τρωγλοδυτικά οικήματα και διάσπαρτα ερείπια και επιτύμβιες πλάκες στην επιφάνεια, ίχνη παλαιότερων χριστιανικών εγκαταστάσεων.

Οι μωαμεθανοί είχαν ένα τζαμί που είχε επισκευαστεί το 1887 και οι προτεστάντες ένα νεόκτιστο κτίριο που το χρησιμοποιούσαν ως σχολείο και τον επάνω όροφο ως εκκλησία που την ονόμαζαν «Δζοαράν». Στα νότια του χωριού είχε ανεγερθεί, με τη φροντίδα ελβετίδας, μεγαλοπρεπές ορφανοτροφείο για την περίθαλψη των Αρμενίων που είχαν μείνει ορφανοί μετά τις σφαγές των γονέων τους από τους Τούρκους το 1896. Το ορφανοτροφείο πρόσφερε σημαντικές υπηρεσίες παιδείας και περίθαλψης στα ορφανά.

5. Η οικονομική ζωή

Τα κτήματα ανήκαν κυρίως στην κυριότητα των χριστιανών που τα εκμίσθωναν στους μωαμεθανούς να τα καλλιεργούν ως «μισιακά» και να αποδίδουν στους ιδιοκτήτες το ήμισυ της παραγωγής. Παλαιότερα οι γεωργικές εκτάσεις του Ζιντζίδερε ανήκαν στο τέμενος της Χουβάντ- Χατούν στην Καισάρεια, που είχε αφιερώσει στη μνήμη της ο Σουλτάνος Ικονίου Αλλεδίν το 1233. Οι μωαμεθανοί γεωργοί του Ζιντζίδερε ήσαν φημισμένοι για την ικανότητα και την εργατικότητά τους. Τα χωράφια ήσαν λίγα και μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα επιδίδονταν και στην αμπελουργία. Είχαν γόνιμους κήπους που τους πότιζαν κάθε Σάββατο και Κυριακή και παρήγαγαν λαχανικά και περίφημα φρούτα, ιδιαίτερα κόκκινα μήλα. Στα χωράφια καλλιεργούσαν δημητριακά, λίγα σιτηρά, φακές, καρπούζια και τριφύλλι. Στα νότια του χωριού βρίσκονταν τα αλώνια της κοινότητας και ανατολικά ήταν το αλώνι της Μονής Τιμίου Προδρόμου. Στο χωριό λειτουργούσαν δύο νερόμυλοι ιδιοκτησίας της Μονής. Επίσης παρήγαγαν εξαιρετικής ποιότητας μέλι και μερικοί εμπορεύονταν μέρος της παραγωγής τους. Οι κάτοικοι διατηρούσαν λίγα οικόσιτα ζώα (μία αγελάδα και 2- 3 αιγοπρόβατα) για να καλύψουν τις ανάγκες τους σε κτηνοτροφικά προϊόντα. Στα χρόνια του Α΄ παγκοσμίου πολέμου η γεωργία επλήγη και όλη η γεωργική παραγωγή της περιοχής καταστράφηκε από τις ακρίδες και ένα άλλο έντομο που επέδραμαν με βοή στις καλλιέργειες.

Η καλλιέργεια του φυτού «τζεχρί», από το οποίο παραγόταν φυσική φυτική βαφή πράσινου χρώματος, υπήρξε επικερδής απασχόληση τον 19^{ο} αιώνα, αλλά η εισαγωγή φθηνότερων χημικών βαφών στην υφαντουργία και στην ταπητουργία επέφερε τον οικονομικό μαρασμό στις κοινότητες της περιοχής. Οι οικογένειες δεν είχαν κανένα εισόδημα τα τελευταία χρόνια και οι χριστιανοί οδηγήθηκαν στη μετανάστευση. Ξενιτεύονταν στην Κων/πολη, την Αμισό, τα Άδανα, την Ταρσό και τη Μερσίνα, όπου πολλοί ασκούσαν το εμπόριο με επιτυχία, ιδιαίτερα το εμπόριο καπνών. Μερικοί ήσαν φημισμένοι κτίστες, λιθοξόοι και αρχιτέκτονες και κατασκεύαζαν εξαιρετικά οικοδομήματα στην Κων/πολη και αλλού. Ξενιτεύονταν πρώτα οι άνδρες και άφηναν την οικογένεια στο χωριό που τη συντηρούσαν με εμβάσματα. Εάν η δουλειά τους πήγαινε καλά, κάποιοι επέστρεφαν στην πατρίδα έπειτα από 5 ή 7 ή 10 χρόνια και παρέμεναν στο χωριό. Κάποιοι άλλοι, αργότερα έπαιρναν μαζί τους στην ξενιτιά την οικογένεια και άλλους συγγενείς τους. Στο Ζιντζίδερε παρέμεναν λίγοι άνδρες, κυρίως μωαμεθανοί που ήσαν αγωγιάτες, εργάτες και γεωργοί.

Υπήρχε μια μικρή αγορά στα νότια του χωριού και είχαν συναλλαγές και σχέσεις με χριστιανικούς και τούρκικους οικισμούς. Το εσωτερικό εμπόριο ήταν περιορισμένο και οι προμήθειες έρχονταν με ζώα από την Κιλικία και κυρίως από τα Άδανα. Τα παλιά χρόνια λειτουργούσε μία βιοτεχνία χαλιών και περί το 1900 υπήρχε ένα υφασματοπωλείο. Στο χωριό λειτουργούσε ένα φαρμακείο με επιστήμονα φαρμακοποιό που κάλυπτε τις ανάγκες του χωριού, της Ιερατικής Σχολής και της γύρω περιοχής. Στο Ζιντζίδερε ήταν εγκατεστημένος ο γιατρός Σαράντης Μηνιάδης (από το Ζιντζίδερε) που πρόσφερε αφιλοκερδώς τις υπηρεσίες του στη Ροδοκανάκειο Ιερατική Σχολή κατά το πρώτο έτος λειτουργίας της.

6. Η κοινωνική ζωή

Οι άνδρες ήσαν ευσταλείς και δυνατοί, οι δε γυναίκες ήσαν λευκές και ροδοκόκκινες και έπλεκαν τα μαλλιά τους σε πλεξίδες, κατά προτίμηση σαράντα. Τα μακριά μαλλιά τους αποτελούσαν στοιχείο ομορφιάς, κοσμιότητας και αγνότητας. Όταν έφθασαν στην Ελλάδα με την Ανταλλαγή, υποχρεώθηκαν να κόψουν τα μαλλιά τους για λόγους υγιεινής. Αυτό αποτέλεσε γι αυτές βαριά προσβολή και τραυματική εμπειρία. Την εξέλαβαν ως κακοποίηση και μάλιστα αναφέρεται η περίπτωση μιας εγκυμονούσας που απέβαλε από τη μεγάλη της θλίψη. Τις γιορτινές μέρες φορούσαν στο κεφάλι τον περίφημο «τακκά», που ήταν ένα χαμηλό φέσι καλυμμένο με ωραίο τσεμπέρι, τον λεγόμενο «γιαζμά» και στερεωνόταν στο κεφάλι με καρφίτσες που είχαν μαργαριταρένιες κεφαλές. Ο «τακκάς» στολιζόταν περιμετρικά με αλυσίδες, από τις οποίες κρεμούσαν μικρά φλουριά (ασημένια ή χρυσά). Ο στολισμός και το μέγεθος του τακκά είχε περιοριστεί από το 1804 με εγκύκλιο του μητροπολίτη Καισαρείας Φιλόθεου, διότι προκαλούσε τον συναγωνισμό, την επιδειξιομανία και την αντιζηλία μεταξύ των μελών της κοινότητας. Οι γυναίκες φορούσαν πολλά κοσμήματα και περιδέραια με μικρά και μεγάλα φλουριά, τα ονομαζόμενα «τεστέ», που τα έπαιρναν ως προίκα ακόμη και οι πτωχότερες. Τον χειμώνα, για να προστατευθούν από το δριμύ ψύχος, άνδρες και γυναίκες φορούσαν γούνινα επανωφόρια, τα λεγόμενα «κιούρκ», που είχαν τη γούνα στο εσωτερικό του ενδύματος.

Η κοινωνική ζωή ακολουθούσε τον εορταστικό κύκλο της Εκκλησίας. Την Παραμονή των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς, οι έφηβοι μέχρι ηλικίας 18 ετών, περιέρχονταν τα σπίτια του χωριού ψάλλοντας τα τροπάρια των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς και οι χριστιανοί τους πρόσφεραν ξηρούς καρπούς που συνήθιζαν να καταναλώνουν τις μέρες αυτές. Την ημέρα των Χριστουγέννων έτρωγαν τον περίφημο «καϊγ(κ)ανά», που ήταν ανάλογο με το βυζαντινό «σφουγγάτο» και συμβόλιζε τη γονιμότητα. Γι αυτό συνήθιζαν να προσφέρουν καϊγ(κ)ανά στη γέννηση κάθε παιδιού και στον γαμπρό, όταν επισκεπτόταν το σπίτι της πεθεράς.

Την παραμονή των Θεοφανείων άναβαν φωτιά μόνο μπροστά στην εκκλησία, ενώ σε άλλες κοινότητες της Καισαρείας άναβαν φωτιές σε άλλους χώρους. Το δικαίωμα «της αφής» το αποκτούσε κάποιος χριστιανός έπειτα από πλειοδοτικό διαγωνισμό, σε αντίθεση με τις γειτονικές κοινότητες Μουταλάσκης και Ανδρονικίου, όπου τα παιδιά συγκέντρωναν με δική τους πρωτοβουλία τα ξύλα για τη φωτιά. Το έθιμο της φωτιάς λεγόταν «Σάγια» και είχε αποτρεπτικό χαρακτήρα από τα κακοποιά πνεύματα. Η πυρολατρεία αποτελούσε τη βάση της θρησκείας των Καππαδοκών κατά την αρχαιότητα. Κατά την άποψη του Αν. Λεβίδη αποτελούσε επιβίωση της αρχαίας γιορτής των Σακαίων και στόχευε στο κάψιμο του κακοποιού πνεύματος Σιφότ, δηλ. του Σατάν. Την ημέρα των Φώτων ο ιερέας επισκεπτόταν όλα τα σπίτια των χριστιανών για να τα αγιάσει ψάλλοντας το *«Ἐν Ἰορδάνῃ...»*, κρατώντας τον Σταυρό με βασιλικό στο ένα χέρι και ακολουθούμενος από μικρά παιδιά (και όχι εφήβους) με το απαραίτητο δοχείο αγιασμού.

Τις ημέρες των απόκρεω κάποιοι ντύνονταν καρνάβαλοι και έτσι διασκέδαζαν οι οικογένειες. Την Κυριακή της Τυρινής τα παιδιά, με τη συμμετοχή ενός

ενήλικα, έπαιζαν το γνωστό παιχνίδι με τον χαλβά δεμένο σε κλωστή. Το βράδυ της Τυρινής έτρωγαν το βραστό αυγό και «έκλειναν» το στόμα, που θα το «άνοιγαν» πάλι το βράδυ της Ανάστασης με το κόκκινο αυγό. Την Καθαρή Δευτέρα τα κορίτσια χόρευαν σε ανοιχτούς χώρους τον κύκλιο χορό της Καππαδοκίας και άρχιζαν τη νηστεία της Μεγάλης Σαρακοστής. Απείχαν από τη λήψη φαγητού για τις επόμενες 2-3 ημέρες, από την πόση νερού και μερικοί συνέχιζαν την αποχή μέχρι την Παρασκευή των Χαιρετισμών.

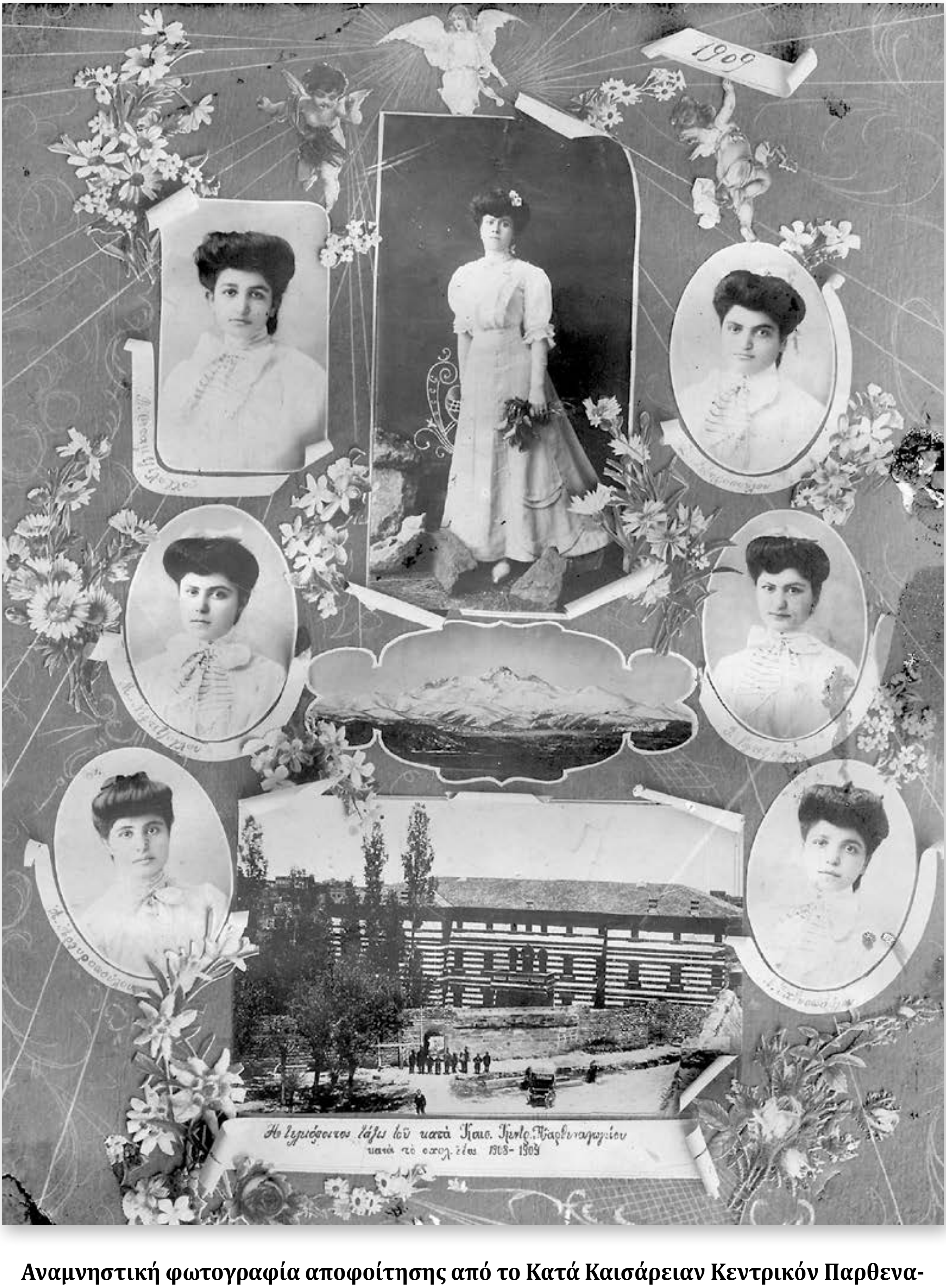
Τη Μεγάλη εβδομάδα εκκλησιάζονταν καθημερινά και τηρούσαν αυστηρή νηστεία. Τη Μεγάλη Πέμπτη παρακολουθούσαν με κατάνυξη την τελετή του Νιπτήρα στη γειτονική Μονή του Τιμίου Προδρόμου με προσέλευση πολλών προσκυνητών από μακρινές επαρχίες. Τη Μεγάλη Παρασκευή έκαναν την αυστηρότερη νηστεία του χρόνου. Το Μ. Σάββατο οι επισκέπτες ανέβαιναν στο βουνό του αγίου Βασιλείου (Δίδυμον όρος), όπου τελούσαν θεία λειτουργία στα ερείπια των αρχαίων εκκλησιών του Αγίου Βασιλείου και της Παναγίας και κοινωνούσαν των Αχράντων Μυστηρίων. Οι προσκυνητές επέστρεφαν την Κυριακή του Πάσχα για να παρακολουθήσουν τη λειτουργία της Δεύτερης Ανάστασης στο Ζιντζίδερε. Το Πάσχα γιορταζόταν πανηγυρικά και χόρευαν τον κύκλιο χορό, τον ονομαζόμενο «χορά» ή «χοράν» όπως και την ημέρα της Πεντηκοστής

Στις 3 Νοεμβρίου θυσίαζαν πουλερικά και άλλα ζώα μπροστά στην εκκλησία του αγίου Γεωργίου. Πιθανόν το έθιμο αποτελούσε κατάλοιπο ειδωλολατρικής τελετής, διότι κατά την επισκευή των υπόγειων εκκλησιών του χωριού εντοπίστηκαν αρχαίοι λίθινοι βωμοί. Εντύπωση προκαλεί το έθιμο των παρακοιμώμενων «ωτακουστών» της νυφικής κλίνης. Σύμφωνα με αυτό, την πρώτη νύχτα του έγγαμου βίου των νεόνυμφων, κάποιοι κοιμόνταν στο διπλανό δωμάτιο για να ακούν και να παρακολουθούν τα διαδραματιζόμενα στο νυφικό δωμάτιο, ούτως ώστε να αποτραπεί η μελλοντική γέννηση κωφού τέκνου! Η αιτιολογία αποτελεί πρόφαση και μάλλον πρόκειται για τη διαδικασία ελέγχου της αγνότητας και της παρθενίας της νύφης. Τα παιδιά συνήθιζαν να πλέκουν σφενδόνες και να παίζουν σφενδονομαχίες με τους σχετικούς τραυματισμούς. Προσφιλές παιχνίδι ήταν και οι αστράγαλοι και οι ενήλικες γνώριζαν και ασχολούνταν με την αστραγαλομαντεία.

7. Η παιδεία

Το χωριό είχε ευρύχωρα διδακτήρια και περί το 1870 λειτουργούσε μία εξατάξια αστική σχολή αρρένων με 200 μαθητές, μία πεντατάξια σχολή θηλέων με 150 μαθήτριες και ένα νηπιαγωγείο. Το παρθεναγωγείο βρισκόταν σε ένα κτίριο κοντά στην εκκλησία της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος που λεγόταν «Μετόχι». Τα πρώτα χρόνια τα σχολεία λειτουργούσαν άψογα με ικανούς δασκάλους και σημείωσαν σημαντική πρόοδο. Αξιόλογοι δάσκαλοι της εποχής ήσαν ο Δημήτριος Ηλιάδης και ο Ευθύμιος Ιωάννου που έδωσαν μεγάλη ώθηση στην παιδεία. Στα σχολεία του Ζιντζίδερε δίδαξε και ο Αν. Λεβίδης από τον Άγιο Κωνσταντίνο και ο Πλούταρχος Αδοσίδης από το Ταυλουσούν.

Στην εκπνοή του 19ου αιώνα λειτουργούσαν: α) Στη συνοικία Σπύρογλου δεκατάξιο πρωτοβάθμιο σχολείο αρρένων με 180 μαθητές. Διδάσκαλοι ήσαν οι Παναγιώτης Μηνιάδης, Νικόλαος Χρυσοστομίδης και Νικόλαος Περβάνογλου

Αναμνηστική φωτογραφία αποφοίτησης από το Κατά Καισάρειαν Κεντρικόν Παρθεναγωγείον (1909). Στο κέντρο- επάνω διακρίνεται η διευθύντρια Χ.Ο. Τσολακίδου με λευκό ένδυμα και χτένισμα «πομφώ», όπως και όλες οι εικονιζόμενες οι μαθήτριες. Στο βάθος διακρίνεται το κτίριο του Παρθεναγωγείου
(Αρχείο Αναστασίου Νικολαΐδη)

και δίδασκαν ελληνικά και τουρκικά. β) Στη συνοικία Τσαβτάρογλου εξατάξιο πρωτοβάθμιο σχολείο θηλέων με 70 μαθήτριες. Δίδασκε η Χαρίκλεια Ιορδάνου μόνο στην ελληνική γλώσσα γιατί τα κορίτσια δεν διδάσκονταν την τουρκική. γ) Νηπιαγωγείο. Περί το 1891, η εκπαίδευση άρχισε να οπισθοδρομεί λόγω της μετανάστευσης, της μετοίκησης των ευπορότερων χριστιανών και των ενδοκοινοτικών διαφωνιών. Το 1905 τα σχολεία αρρένων και θηλέων είχαν αναβαθμισθεί σε σχολαρχεία αρρένων και θηλέων. Οι μωαμεθανοί διατηρούσαν ένα σχολείο στον τουρκομαχαλά και οι προτεστάντες ένα σχολείο που συστεγαζόταν με την εκκλησία τους.

Οι φιλόμουσοι ξενιτεμένοι στην Αμισό συγκέντρωσαν ένα σημαντικό χρηματικό ποσό από δωρεές και διαθήκες για την οικονομική ενίσχυση των σχολείων της κοινότητας. Και οι κάτοικοι του χωριού συνέδραμαν οικονομικά και αγόρασαν ένα προσοδοφόρο κτήμα για να μην εξανεμισθεί το χρηματικό ποσό, όπως συνέβη παλαιότερα. Μάλιστα ίδρυσαν την φιλεκπαιδευτική αδελφότητα «Ένωσις Φλαβιανών» για την προώθηση της παιδείας, αλλά ατόνησε η λειτουργία της από τον εγωισμό μερικών μελών. Πάντως, η ίδρυση φιλεκπαιδευτικής αδελφότητας στη μικρή αυτή κοινότητα, αποτελεί εξαιρετικά προοδευτικό μέτρο για την εποχή. Το χωριό ανέδειξε σημαντικούς πνευματικούς άνδρες, όπως τον παπα- Ανδρέα, τον Εμμανουήλ Τσαλίκογλου, τους δασκάλους Δημήτριο Ηλιάδη, Ιωάννη Συμεωνίδη, Χρυσόστομο Γεωργιάδη, Ιωάννη Κάλφογλους, κλπ. Η οικογένεια Μαναήλογλου ή Εμμανουηλίδη ανέδειξε πολλούς επιστήμονες, κυρίως γιατρούς και φαρμακοποιούς που πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους στο Ζιντζίδερε, στη Σμύρνη και αλλού. Μεταξύ αυτών και ο Ηλίας Εμμανουηλίδης, γιατρός και καθηγητής στην Ιερατική Σχολή. Η ρωσική επιρροή ήταν πάντοτε αισθητή στην περιοχή.

8. Η Ιερά Μονή του Τιμίου Προδρόμου

Το Ζιντζίδερε είχε την ευλογία να αναπτύσσεται υπό τη σκέπη της Μονής του Τιμίου Προδρόμου. Η ίδρυση της ανάγεται σε βάθος χρόνου και επί αιώνες αποτελούσε σταθμό οδοιπόρων και καταφύγιο ταξιδιωτών κατά τους χειμερινούς μήνες γιατί ήταν πάνω στον δρόμο που οδηγούσε από την Κων/πολη προς το Μαράς. Είχε κτιστεί πάνω σε αρχαία τρωγλοδυτική εγκατάσταση και το υπόγειο ειδωλείο είχε μετατραπεί σε ναό του αγίου Παντελεήμονα, όπου ασθενείς- κυρίως ψυχικά πάσχοντες, έβρισκαν θαυματουργική ίαση. Με την πάροδο του χρόνου η Μονή ερειπώθηκε και το 1724, επί Σουλτάν Αχμέτ του Γ′(1673-1736) αποφάσισαν την ανέγερση νέας με συνεισφορά όλων των επαρχιωτών. Ο ναός του Τιμίου Προδρόμου είχε μήκος δέκα εξ και πλάτος οκτώ πήχεων και γύρω κτίσθηκαν 20 κελιά και περίβολος. Εγκαινιάσθηκε τον Ιανουάριο του 1728 από τον μητροπολίτη Καισαρείας Νεόφυτο τον Πάτμιο (1716-27 Σεπτ. 1734, πατριάρχης Κων/πόλεως). Η Μονή ανακαινίστηκε εκ βάθρων το 1803, επί σουλτάνου Σελήμ Γ′ (24.12.1761-28.7.1808) και τα εγκαίνια έγιναν στις 8 Μαΐου του 1804 από τον μητροπολίτη Φιλόθεο (1801-1806/1817 θαν). Ο νέος ναός είχε μήκος 40, πλάτος 25 και ύψος 13 πήχεων και γύρω κτίσθηκαν περί τα 100 δωμάτια για τη φιλοξενία των προσκυνητών και κελιά για τους μονα-

χούς. Επίσης κατασκευάσθηκαν αρχονταρίκι, μαγειρείο, τράπεζα, δεξαμενή και στάβλοι για τα ζώα. Η υπόγεια εκκλησία του αγίου Παντελεήμονα διευρύνθηκε και η Μονή περιτειχίσθηκε με ισχυρό περίβολο και προσέλαβε τετράγωνο σχήμα. Ανατολικά της Μονής κτίστηκε το σχολείο με μία αίθουσα διδασκαλίας, παρεκκλήσι των τριών Ιεραρχών και 16 δωμάτια για τη διαμονή μαθητών και δασκάλων. Το 1804 ορίστηκε ηγούμενος της Μονής και διευθυντής του Σχολείου ο ιερομόναχος Γερμανός εξ Αλεξανδρέττας, ο οποίος μετά βραχεία παραμονή αναχώρησε για την Καισάρεια και ανέλαβε την διεύθυνση της Κοινοβιακής Σχολής. Υπήρξε μεγάλος δάσκαλος της Καισάρειας, σεβάσμιος λόγιος με μεγάλη θεολογική μόρφωση, ενάρετος, ανιδιοτελής, αναμορφωτής της παιδείας στην επαρχία. Σκοπός του ήταν να εκπαιδεύσει μαθητές, οι οποίοι περιβαλλόμενοι το μοναχικό σχήμα να διασκορπιστούν στις χριστιανικές κοινότητες της επαρχίας και να ιδρύσουν σχολεία. Πράγματι, οι μαθητές του ίδρυσαν σχολεία σε πολλές κοινότητες και έθεσαν τη βάση για την πνευματική ανάπτυξη της περιοχής. Μέχρι τότε, η εκπαίδευση στην Καισάρεια δεν είχε συνέπεια και συνέχεια. Δυστυχώς εξεμέτρησε τον βίο ενωρίς το 1805, σε ηλικία 46 ή 50 ετών και τον θάνατό του θρήνησε όλη η επαρχία. Τον διαδέχθηκε στη Μονή ο μαθητής του Παΐσιος Κεπόγλου από τα Φάρασα της Καππαδοκίας.

Ο Παΐσιος Κεπόγλου υπήρξε λόγιος, δεινός ιεροκήρυκας, δυναμική προσωπικότητα, ηγετική μορφή με διπλωματικές ικανότητες. Ηγούμενος της Μονής από το 1805 έως το 1832 αναδιοργάνωσε τη Μονή και εισήγαγε το κοινοβιακό σύστημα που είχε μελετήσει στο Άγιο Όρος. Προσλάμβανε τους καλύτερους δασκάλους της επαρχίας για το σχολείο της Μονής, και όταν οι υποχρεώσεις του το επέτρεπαν, δίδασκε και ο ίδιος όπως το έπραξε κατά τα έτη 1805, 1815 και στα δύσκολα χρόνια του 1821. Το υψηλό επίπεδο άσκησης και η πνευματική ακτινοβολία της Μονής έφερε στη Μονή εξόριστους τους οικουμενικούς πατριάρχες Άνθιμο Γ′ (1822-1824), Χρύσανθο (1824-1826) και Αγαθάγγελο (1826-1830). Κατά μίαν άποψη ήταν μέλος της Φιλικής Εταιρείας, χωρίς να έχουμε περισσότερες πληροφορίες για τον τόπο και χρόνο μύησής του. Στα χρόνια της ηγουμενίας του αποτέλεσε πολύτιμο στήριγμα των επαρχιωτών έναντι της απουσίας, της αδιαφορίας και της φιλοχρηματίας των μητροπολιτών.

Το 1832 εξελέγη μητροπολίτης Καισαρείας (πρωτόθρονος) και μετέφερε την κατοικία του και την έδρα της μητρόπολης στη Μονή Τιμίου Προδρόμου. Το 1835 ανήγειρε δεύτερο ναό, ΝΔ του ναού του Τιμίου Προδρόμου και πάνω στην εκκλησία του αγίου Παντελεήμονα, αφιερωμένο στον άγιο Χαράλαμπο και κατέστησε τη Μονή εκκλησιαστικό, πνευματικό και εκπαιδευτικό κέντρο της επαρχίας. Με ενέργειές του κτίστηκαν και ανακαινίστηκαν πολλές εκκλησίες στα χωριά και αγωνίστηκε με πάθος κατά της διείσδυσης των προτεσταντών στην ορθόδοξη κοινότητα. Κατανόησε έγκαιρα ότι η αμάθεια των τουρκόφωνων χριστιανών οφειλόταν στην έλλειψη κατάλληλων βιβλίων στη γλώσσα τους και για την πνευματική ενίσχυσή τους μετέφραζε ο ίδιος και εξέδιδε θρησκευτικά βιβλία στην καραμανλήδικη γραφή. Το 1835 ήταν υποψήφιος στο τριπρόσωπο ψηφοδέλτιο για τον Οικουμενικό Θρόνο, υποστηριζόμενος από τον Στέφανο Βογορίδη και τον συμπέθερό του Αλέξανδρο Φωτιάδη. Το 1842, όταν

επανήλθε στη Μονή και ανέλαβε τη διεύθυνση της Σχολής ο πρώην μητροπολίτης Καισαρείας Φιλίππου Αγαθάγγελος, από τα Στέφανα, η Σχολή αναβαθμίσθηκε και μετονομάσθηκε σε Θεολογική και Επιστημονική Σχολή. Εκτός από τους μικρούς μαθητές, είχε και τμήμα επιμόρφωσης ενηλίκων, μερικοί από τους οποίους είχαν ήδη σημαντική κοινωνική θέση, επαγγελματική δραστηριότητα και πνευματική δράση. Η ισχυρή προσωπικότητα του μητροπολίτη Παΐσιου, οι γνωριμίες του με τους κυβερνητικούς αξιωματούχους και με κύκλους του Οικουμενικού Πατριαρχείου αποτελούσαν εγγύηση για την επαρχία. Στην πολυετή ηγουμενία και αρχιερατεία του (66 συνολικά χρόνια) καθοδήγησε τους χριστιανούς με ασφάλεια και γαλήνη σε χαλεπούς καιρούς και εκοιμήθη το 1871 πλήρης ημερών.

Περίφημες ήσαν οι πανηγύρεις της Μονής που η φήμη τους ξεπέρασαν τα όρια της επαρχίας. Τη Μεγάλη Πέμπτη γινόταν μέσα στον τειχισμένο περίβολου της Μονής η τελετή του «Νιπτήρα». Μετά τη θεία λειτουργία, ο μητροπολίτης Καισαρείας με δώδεκα ιερείς ή μαθητές της Ιερατικής Σχολής, ανέβαινε σε ειδικά κατασκευασμένη εξέδρα για να είναι ορατά τα δρώμενα από τους πολυπληθείς πιστούς που συνέρρεαν από όλα τα μέρη της Καππαδοκίας. Οι προσκυνητές από μακριά διανυκτέρευαν στους ξενώνες της Μονής. Στην Ορθόδοξη Εκκλησία «ο Νιπτήρ» ετελείτο στα Ιεροσόλυμα, στη Μονή Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Πάτμο και στο Ζιντζίδερε. Για τον λόγο αυτόν το Ζιντζίντερε ονομαζόταν από τους χριστιανούς της Μ. Ασίας *«Δευτέρα Ιερουσαλήμ».*

Οι χριστιανοί, υπό τον φόβο των διωγμών των προηγούμενων αιώνων, είχαν εγκαταλείψει τα πεδινά και είχαν εγκατασταθεί στα ορεινά μεταφέροντας εκεί και τις γιορτές τους. Οι πανηγύρεις του θέρους άρχιζαν στις 29ης Αυγούστου με τη γιορτή του αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, ακολουθούσε η αρχαιοτάτη γιορτή του αγίου Μάμα και στη συνέχεια η γιορτή της Βασιλειάδος. Γιορτάζονταν με μεγαλοπρέπεια, διαρκούσαν 10 ημέρες και αποτελούσαν σημαντικό θρησκευτικό γεγονός για όλη την Καππαδοκία. Σύμφωνα με διηγήσεις, πολλοί ασθενείς θεραπεύονταν αυτές τις μέρες θαυματουργικά. Ο άγιος Μάμας ήταν προστάτης της βλάστησης και της κτηνοτροφίας και ετιμάτο ιδιαίτερα από τους Καππαδόκες. Ο εορτασμός της «Βασιλειάδας» παραπέμπει στο μεγάλο κτιριακό συγκρότημα ευαγών ιδρυμάτων που είχε ιδρυθεί πάνω στους τάφους των μαρτύρων των πρώτων χριστιανικών χρόνων στην Καισάρεια και κατ΄ επέκταση στο φιλανθρωπικό έργο του Μεγάλου Βασιλείου. Οι προσκυνητές πρόσφεραν χρήματα, προϊόντα, ζώα και ακίνητα για να ενισχύσουν το φιλανθρωπικό και εκπαιδευτικό έργο της Μητρόπολης και της Μονής. Γινόταν δε μεγάλη αγορά και οι μικροπωλητές εξέθεταν τα εμπορεύματά τους στην πλατεία της Μονής. Μεγάλη λαμπρότητα προσέδιδαν στις πανηγύρεις και οι ιππικοί αγώνες που διεξάγονταν στην θέση Δεγιρμίν- Πασή.

9. Τα εκπαιδευτήρια της Μονής Τιμίου Προδρόμου

Το 1871 εξελέγη μητροπολίτης Καισαρείας ο Κλεόβουλος Ευστάθιος, από το Παλλαδάριο της Προύσας και το 1872, σε συνεργασία με φιλοπρόοδους Καππαδόκες ίδρυσε στην Κων/πολη την Κεντρική Καππαδοκική Αδελφότητα.

Ήταν ένας λόγιος ιεράρχης με ρητορική δεινότητα και σπουδές στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, της Λειψίας, του Βερολίνου και στη Σχολή Union Chretienne των Παρισίων. Κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες για την αναχαίτιση της δράσης των προτεσταντών και τη συμφιλίωση των αντιμαχομένων ομάδων των Καισαρέων. Καθώς είχε διατελέσει σχολάρχης της Μεγάλης του Γένους Σχολής, φρόντισε για την καταπολέμηση της τουρκοφωνίας και την οργάνωση της παιδείας, αλλά ο πρόωρος θάνατός του (1876) ματαίωσε το εκπαιδευτικό του όραμα.

Ο διάδοχός του μητροπολίτης Καισαρείας Ιωάννης Αναστασιάδης (1878-1902), Καππαδόκης από το Ιντσέσου Καισαρείας, απόφοιτος της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης, υπήρξε λόγιος με ευρεία μόρφωση, με λαμπρές σπουδές στην Αθήνα, στο Στρασβούργο, στη Χαϊδελβέργη και στο Γκέτιγκεν και ζηλωτής των ελληνικών γραμμάτων. Είχε διατελέσει καθηγητής της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης και σχολάρχης της Μεγάλης του Γένους Σχολής και έθεσε ως προτεραιότητα της αρχιερατείας του την ανάπτυξη της παιδείας στην Καισάρεια. Το 1882, έπειτα από συντονισμένες ενέργειες της Κεντρικής Καππαδοκικής Αδελφότητας, της Εκπαιδευτικής και Φιλανθρωπικής Αδελφότητας *«Αγαπάτε Αλλήλους»* και με την υποστήριξη του οικουμενικού πατριάρχη Ιωακείμ Γ', διατέθηκε το ετήσιο χορήγημα του Θεόδωρου Ροδοκανάκη (Χιώτη ομογενούς εκ Μασσαλίας) εκ 5.000 γαλλικών φράγκων για την ίδρυση της Κατά Καισάρειαν (Ροδοκανάκειος) Ιερατικής Σχολής. Σκοπός της ήταν η μόρφωση του Κλήρου και η εκπαίδευση δασκάλων για τις ανάγκες όλης της Μ. Ασίας. Το 1895 αναγνωρίσθηκε πλήρες Γυμνάσιο, ισότιμο με τα λειτουργούντα στην Ελλάδα. Οι μαθητές ήσαν όλοι εσωτερικοί, είχαν αυστηρή εκπαίδευση και ένα πολύ φορτωμένο πρόγραμμα. Αργότερα, ο μουταλασκηνός μεγαλοτραπεζίτης Συμεών Σινιόσογλου χρηματοδότησε την ανέγερση νέου κτιριακού συγκροτήματος με δωρεά 2.500 λιρών, που ολοκληρώθηκε το φθινόπωρο του 1908, οπότε η Σχολή μετακόμισε στις νέες της εγκαταστάσεις. Ήταν ένα σύγχρονο διδακτήριο με οργανοθήκη, γυμναστήριο και λοιπές ανέσεις.

Ο τάφος του μητροπολίτη Ιωάννη Αναστασιάδη έμπροσθεν του Ορφανοτροφείου Αρρένων, περιστοιχιζόμενος από τους μικρούς ορφανούς (Φωτογραφικό Αρχείο ΚΜΣ)

Το 1885 ίδρυσε το Κατά Καισάρειαν Κεντρικό Παρθεναγωγείο, ημιγυμνάσιο, για τη μόρφωση των κοριτσιών και την εκπαίδευση «νηπιαγωγών». Το 1887 ίδρυσε την Πρότυπο Δημοτική Σχολή με αποστολή, κυρίως, την εκπαίδευση, προετοιμασία και εξάσκηση των μαθητών της Ιερατικής Σχολής για το μελλοντικό διδασκαλικό επάγγελμά τους. Η Ροδοκανάκειος Ιερατική Σχολή λειτουργούσε ήδη ως «Διδασκαλείο», αλλά το 1893 η Πρότυπος διέκοψε τη λειτουργία της. Το 1891 ίδρυσε το Ορφανοτροφείο Αρρένων και το 1892 προχώρησε στην ίδρυση του Ορφανοτροφείου Θηλέων και μετέφερε τα ορφανά από τη Μονή Ταξιαρχών στη Μονή Τιμίου Προδρόμου. Έθεσε δε τον θεμέλιο λίθο για την ανέγερση νέου τριώροφου ορφανοτροφείου Αρρένων με δαπάνες του Συμεών Σινιόσογλου και άλλων Καππαδοκών που αποπερατώθηκε το 1897. Ο Συμεών Σινιόσογλου και η σύζυγός του Ευλαμπία κάλυπταν μεγάλο μέρος των εξόδων λειτουργίας των Καππαδοκικών Ορφανοτροφείων. Τα ορφανά αποκτούσαν, πλην της βασικής παιδείας και γνώση μιας τέχνης για τον μετέπειτα βιοπορισμό τους. Το Ορφανοτροφείο Θηλέων ενίσχυε τα κορίτσια για τη δημιουργία οικογένειας και όταν παντρεύονταν, τα προικοδοτούσε με 30 ή 50 λίρες μετρητά, μία ραπτομηχανή και όλα τα ρούχα τους. Όλα τα ανωτέρω ιδρύματα στεγάστηκαν στους χώρους της Μονής που κατέστη εκκλησιαστικό, πνευματικό και εκπαιδευτικό κέντρο με ακτινοβολία σε όλη τη Μ. Ασία. Ο μητροπολίτης Ιωάννης δεν αρκέσθηκε μόνο στην ίδρυση των ιδρυμάτων, αλλά με συνεχείς περιοδείες και εκκλήσεις προς τη φιλομουσία των Καππαδοκών φρόντιζε να εξασφαλίζει τους οικονομικούς πόρους για τη λειτουργία τους, γιατί η Μονή δεν είχε μεγάλη κτηματική περιουσία. Εκοιμήθη το 1902 και ετάφη μπροστά από το Ορφανοτροφείο Αρρένων σύμφωνα με την επιθυμία του.

Τα ιδρύματα συνέχισαν τα επόμενα χρόνια καρποφόρα τη λειτουργία τους και έδωσαν μεγάλη οικονομική και πνευματική ανάπτυξη στο χωριό, διότι οι νέοι μπορούσαν να συνεχίσουν εκεί τις σπουδές τους. Το 1911 ιδρύθηκε το Διδασκαλείο Νηπιαγωγών με ενέργειες του Μικρασιατικού Συλλόγου Αθηνών «Ανατολή», σε συνεργασία με το Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας. Στην Ιερατική Σχολή υπηρέτησαν μεγάλοι σχολάρχες- ιεράρχες, όπως ο Αμβρόσιος Σταυρινός, ο Ιωακείμ Φορόπουλος, ο Νεόφυτος Καλογερίδης, ο Νεόφυτος Ευαγγελίδης, ο Κωνσταντίνος Κωνσταντινίδης, ο Νικόλαος Παπανικολάου κλπ. Επίσης υπηρέτησαν μεγάλοι πνευματικοί άνδρες- καθηγητές, απόφοιτοι της Μεγάλης του Γένους Σχολής ή του Πανεπιστημίου Αθηνών, όπως ο Βασίλειος Μυστακίδης, ο Παντελής Κοντογιάννης, ο Κωνσταντίνος Ηλιάδης, ο Νικόλαος Παπαδάκις κλπ, που μετέφεραν στους μαθητές και μελλοντικούς δασκάλους το μήνυμα της εθνικής ενότητας και της Μεγάλης Ιδέας. Συνέβαλαν στην ενδυνάμωση της εθνικής συνείδησης, παρακάμπτοντας και αψηφώντας την οθωμανική νομοθεσία. Οι τετρακόσιοι απόφοιτοι της Σχολής διασκορπίστηκαν σε όλη τη Μ. Ασία και στελέχωσαν τα δημοτικά σχολεία, διδάσκοντας με τη σειρά τους την ελληνική γλώσσα και το ελληνικό εθνικό μήνυμα.

10. Οι σχέσεις των χριστιανών με τους Τούρκους

Στα χρόνια της ακμής, υπήρχε αρκετός πλούτος στο χωριό και οι κάτοικοι

είχαν ανεγείρει ευρύχωρα σπίτια, παρόμοια με τα κονάκια της Κων/πολης. Η κοινότητα άρχισε να φθίνει και ο πληθυσμός να μειώνεται στις αρχές του 20ου αιώνα με την μετοίκηση των χριστιανών στα μεγάλα αστικά κέντρα. Τα σπίτια τους έμεναν ακατοίκητα και είχε μειωθεί σημαντικά η οικονομική αξία τους, γιατί δεν υπήρχε αγοραστικό ενδιαφέρον. Τα πρώτα χρόνια οι σχέσεις των χριστιανών με τους μωαμεθανούς ήσαν αρμονικές, σχέσεις οικονομικής και κοινωνικής συνεργασίας. Μετά την επανάσταση των Νεοτούρκων και τις επακολουθήσασες πολεμικές συρράξεις, τα πράγματα διαφοροποιήθηκαν. Οι βαλκανικοί πόλεμοι δημιούργησαν μεγάλη δυσπιστία και καχυποψία μεταξύ των δύο κοινοτήτων και επιδεινώθηκε μετά την κήρυξη του Α′ παγκοσμίου πολέμου που έφερε Έλληνες και Τούρκους στο αντίπαλο πολεμικό στρατόπεδο. Με την έναρξη του Α′ παγκοσμίου πολέμου το χωριό έγινε κέντρο επιστράτευσης, όπου συνέρρεαν επιστρατευμένοι Τούρκοι από όλη την περιφέρεια. Οι επιτάξεις των ζώων και οι κατασχέσεις των σιτηρών για τις ανάγκες του πολέμου με την παράλληλη αύξηση της φορολογίας, εξαθλίωσαν οικονομικά τους χριστιανούς. Στα χρόνια που ακολούθησαν ενέσκηψε πείνα και οι χριστιανοί κατέφευγαν σε γειτονικά τούρκικα χωριά αναζητώντας τρόφιμα, κυρίως σιτηρά και σε αντάλλαγμα έδιναν ρούχα, έπιπλα και χάλκινα σκεύη.

Το 1916 τα κτίρια της Ιερατικής Σχολής και του Παρθεναγωγείου επιτάχθηκαν και μετατράπηκαν σε στρατιωτικό νοσοκομείο για την περίθαλψη των τραυματιών πολέμου. Τότε η Ιερατική Σχολή συμπτύχθηκε στο Ορφανοτροφείο Θηλέων, αλλά το 1917 οι Τούρκοι επέταξαν και τα κτίρια των Ορφανοτροφείων και οι μαθητές και τα ορφανά διασκορπίσθηκαν στα κελιά της Μονής και σε σπίτια στην κωμόπολη. Για να αντιμετωπίσει την κατάσταση ο σχολάρχης, ο πρωτοσύγκελος Νικόλαος Παπανικολάου, μίσθωσε δύο σπίτια στο Ζιντζίδερε και μετέτρεψε το ένα σε διδακτήριο και το άλλο σε κοιτώνες των μαθητών. Η Ιερατική Σχολή συνέχισε τη λειτουργία της μέχρι τη λήξη του σχολ. έτους 1917-1918. Τελευταίος διευθυντής ήταν ο επίσκοπος Νεαπόλεως Νικόλαος Παπανικολάου, μετέπειτα μητροπολίτης Γρεβενών. Οι μαθητές τον θυμούνταν με ευγνωμοσύνη για τη γενναιότητα με την οποία αγωνιζόταν να εξασφαλίσει σιτάρι και αλεύρι για τα παιδιά. Περιερχόταν τα χωριά εκείνη την εποχή, μόνος με το άλογό του, χωρίς σωματοφύλακα και χωρίς όπλο! Αλλά δεν κατόρθωνε πάντοτε να εξασφαλίσει τα απαραίτητα τρόφιμα για τα ορφανά που πεινούσαν και έβγαιναν σε αναζήτηση τροφής στους αγρούς γύρω από το χωριό, με αποτέλεσμα να σημειωθούν 2-3 θάνατοι ορφανών από την πείνα. Τα ορφανά μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα με ασφάλεια στις 22 Οκτωβρίου 1922 με την Αμερικανική Περίθαλψη.

Ο τουρκικός εθνικισμός εκδηλώθηκε επιθετικά, όταν ο ελληνικός στρατός επιβιβάσθηκε στη Σμύρνη και άρχισε την προέλαση προς το εσωτερικό της Μ. Ασίας. Στο Ζιντζίδερε φιλοξενήθηκαν Τούρκοι και Έλληνες εξόριστοι, που εγκαταστάθηκαν στα άδεια σπίτια των ξενιτεμένων χριστιανών. Οι Αμερικανοί περιέθαλψαν τους έλληνες εξόριστους και τους πρόσφεραν τρόφιμα, ρούχα και κλινοστρωμνές. Η ζωή είχε καταστεί δύσκολη και οι χριστιανοί αντιμετώπιζαν την τουρκική εχθρότητα σε καθημερινή βάση.

11. Η έξοδος

Όταν έγινε γνωστή η είδηση της Ανταλλαγής των πληθυσμών, μερικοί χριστιανοί τη δέχθηκαν με χαρά και ανακούφιση και άλλοι με προβληματισμό, γιατί θα έχαναν τα σπίτια και τις περιουσίες τους. Αλλά δεν είχαν άλλη επιλογή και όφειλαν να ετοιμασθούν για την αναχώρηση. Κατά τον χρόνο της Ανταλλαγής στο χωριό είχαν απομείνει μόνο 73 οικογένειες, 236 συνολικά τουρκόφωνοι Έλληνες και 300 περίπου Τούρκοι. Η άφιξη Τούρκων ανταλλάξιμων από τη Μακεδονία δημιούργησε πρόσθετη εχθρότητα εναντίον των χριστιανών, γιατί αυτοί διαμαρτύρονταν κατά της ελληνικής κυβέρνησης για την απώλεια των δικών τους περιουσιών. Κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας για την αναχώρηση, σημειώθηκαν μερικά κρούσματα βιαιοπραγιών, ληστειών και δολοφονιών από Τούρκους εναντίον των χριστιανών. Η προετοιμασία της κοινότητας για την «έξοδο», περιελάμβανε την απαραίτητη θεία λειτουργία, το προσκύνημα για τελευταία φορά στη Μονή Τιμίου Προδρόμου και μετάληψη των Αχράντων Μυστηρίων. Στη συνέχεια συσκεύασαν τις ιερές εικόνες, τα πολύτιμα εκκλησιαστικά σκεύη, τα ιερά άμφια για να τα μεταφέρουν στη νέα πατρίδα τους, ιερή απαρχή μιας καινούργιας ζωής. Η έξοδος το καλοκαίρι του 1924 είχε τη γνωστή πορεία προς τα Ουλούκισλα με άμαξες και συνοδεία Τούρκου για ασφάλεια. Έπειτα από στάσεις στην Καισάρεια, το Καραχισάρ, τη Νίγδη έφθασαν στα Ουλούκισλα, όπου επιβιβάστηκαν στο τραίνο μέχρι τη Μερσίνα. Εκεί παρέμειναν 15 μέρες σε αντίσκηνα και τελικά επιβιβάστηκαν στο πλοίο «Αρχιπέλαγος» για την Ελλάδα. Μετά την αναγκαία καραντίνα, εγκαταστάθηκαν προσωρινά στη Νέα Ιωνία και μερικοί αναχώρησαν για τη Βόρεια Ελλάδα με προορισμό τη Θεσσαλονίκη, την Καλλίφυτο Δράμας, τα Γιαννιτσά, την Έδεσσα και αλλού. Μερικά από τα πολύτιμα κειμήλια που μετέφεραν βρίσκονται στον ναό του αγίου Νικολάου στην Κοκκινιά και κάποια άλλα στο Βυζαντινό και χριστιανικό Μουσείο Αθηνών και στο Μουσείο Μπενάκη. Στις εγκαταστάσεις της Μονής στεγάστηκαν αργότερα υπηρεσίες του τουρκικού στρατού.

Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι όλο αυτό το εκπαιδευτικό εγχείρημα, η πνευματική άνθηση και αναγέννηση που συντελέστηκε στη Μονή Τιμίου Προδρόμου δεν ετάφη, αλλά μεταφυτεύτηκε και καρποφόρησε στην Ελλάδα. Η επέκταση της ελληνικής επικράτειας και η μεγάλη συρροή προσφύγων είχε δημιουργήσει τεράστια ζήτηση σε διδασκαλικό προσωπικό. Με την Ανταλλαγή, εκατοντάδες δάσκαλοι και πολλές νηπιαγωγοί που εκπαιδεύτηκαν στο Ζιντζίδερε εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα, στελέχωσαν τα ελληνικά σχολεία και βοήθησαν στην ομαλότερη ένταξη των προσφύγων στον εθνικό κορμό και στην κοινωνική και οικονομική πρόοδο της πατρίδας μας.

Ενδεικτική Ανέκδοτη Βιβλιογραφία

- ΚΕΝΤΡΟ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ - Αρχείο Προφορικής Παράδοσης (Α.Π.Π.) ΚΠ - Φ. Ζιντζίδερε.
- Κάλφογλους Ι. *Η Μονή Φλαβιανών*. (1957). Ανέκδοτη δακτυλογραφημένη μετάφραση Χρ. Τουργούτη και Γ. Μαυροχαλυβίδη. Βιβλιοθήκη Κ.Μ.Σ. [Ζινδζιδερέ καρ-

γεσινδέ πουλουνάν Ιωάννης Πρόδρομος Μοναστηρή γιάχοδ Μονή Φλαβιανών. (1898). Κων/πολις: Ανατολή].

- Λεβίδης Αν. (1897). *Ιστορικόν Δοκίμιον - Περιγραφή Καππαδοκίας.* Ζιντζίδερε: Μέρος Β′ Κ 2693, ΚΩΕ 3637. Μέρος Γ′ Κ 2693, ΚΩΕ 3637. Τόμος Γ′ ΚΩΕ 3637. Κ.Μ.Σ.
- ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ- Αρχείο τέως Ταμείου Ανταλλαξίμων Κοινοτικών και Κοινωφελών Περιουσιών: *«Κώδιξ των πρακτικών του καθηγητικού συλλόγου της εν τη Ιερά Μονή του Τιμίου Προδρόμου Ροδοκανακείου Ιερατικής Σχολής εν ω καταχωρίζονται και τα ετήσια προγράμματα των μαθημάτων και αι εκθέσεις της καταστάσεως αυτής 1882».* Κωδικός αναγνώρισης 241_XXXVIII, 307/336 και *«Πρακτικά των κατά καιρούς συνεδριάσεων του καθηγητικού συλλόγου υπό την προεδρείαν του κ. διευθυντού της κατά Καισαρείαν Ροδοκανακείου Ιερατικής Σχολής κατά το έτος 1886-87».* Κωδικός αναγνώρισης 242_ XXXIX, 329/337.
- Αρχείο Αναστασίου Νικολαΐδη.

Κατερίνα Νικολαΐδου-Ντάναση

Γεννήθηκε το 1950 στην Αμαλιάδα. Σπούδασε στο Νομικό Τμήμα της Νομικής Σχολής και στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας της Σχολής Κλασικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης. Εργάσθηκε στο Ελεγκτικό Συνέδριο και στο Γενικό Λογιστήριο του Κράτους και είναι επίτιμος διευθύντρια του ΓΛΚ. Έχει συγγράψει ένα τρίτομο έργο για την Καισάρεια. Οι δύο πρώτοι τόμοι με τίτλο *«Καισάρεια- Α’ τόμος, Η Μονή Τιμίου Προδρόμου στο Ζιντζίδερε-Φλαβιανά, το πνευματικό και εκπαιδευτικό κέντρο της Καππαδοκίας. Κερμίρα-Μερσίνα- Ποτάμια»* και *«Καισάρεια- Β’ τόμος, Η Κατά Καισάρειαν Ροδοκανάκειος Ιερατική Σχολή. Ανδρονίκιο-Μουταλάσκη-Στέφανα»*, τιμήθηκαν το 2020 από την Ακαδημία Αθηνών με το Λυκούργειο βραβείο για μελέτη με θέμα “από την Ιστορία του ελληνικού έθνους από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τη σύγχρονη εποχή”. Ο Γ’ τόμος υπό έκδοση.

ΙΝΕΠΟΛΗ-ΙΩΝΟΠΟΛΙΣ-ΑΒΩΝΟΤΕΙΧΟΣ ΑΒΩΝΟΥ ΤΕΙΧΟΣ - INEPBOLU

Σταύρος Π. Καπλάνογλου

Εισαγωγή

Η Ινέπολη, στην αρχαιότητα ονομαζόταν *Αβώνου τεῖχος* και ήταν δημιούργημα των Μιλησίων, λίγο πριν την δημιουργία της Σινώπης, από όπου και επεκτάθηκαν, δημιουργώντας τις πόλεις του Πόντου, αλλά και άλλες, στη Μαύρη θάλασσα.

Βρίσκεται στα παράλια του Εύξεινου Πόντου, στα βόρεια και σε απόσταση 67 χλμ., από την Κασταμονή και στα δυτικά-νοτιοδυτικά της Σινώπης, σε απόσταση 115 χλμ., 600 χλμ. ανατολικά της Κωνσταντινούπολης, 340 χλμ. βορείως της Αγκύρας και 633χλμ. Β.Α της Προύσας. Δυτικά από την πόλη, περνάει ο ποταμός Ικίτσαϊ (İki Çay).

Ιστορία.

Ίδρυση: Παρόλο, που δεν είναι γνωστό, πότε, ακριβώς, ιδρύθηκε η Ινέπολη, εκτιμάται ότι ιδρύθηκε, πριν από 2400 χρόνια, στην περίοδο του αποικισμού των Μιλησίων, τον 7ο αι. π.Χ., στο Boyranaltı, ως παράκτια αποικία του Ιονίου και ήταν μια πόλη που συνδέεται με την Σινώπη. Το όνομά της εκείνη την εποχή ήταν *Αβώνου τείχος.* Αυτό το όνομα σήμαινε *«ένα παντού διάσπαρτο κάστρο»*.

Αλλαγή ονόματος: Αυτό το όνομα άλλαξε σε *«Ιωνόπολη» (Ιόνια Πόλη),* κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ρωμαίου αυτοκράτορα Μάρκου Αυρήλιου, τον 2ο αι. μ.Χ. την εποχή, που μεσουρανούσε στην πόλη, ο Αλέξανδρος ο Αβωνοτειχίτης. *Ποιος ήταν ο Αλέξανδρος ή Ψευδομάντις ή Αλέξανδρος Αβωνοτειχίτης;*

Ο Αλέξανδρος Αβωνοτειχίτης έζησε ανάμεσά στο 105-175 π.Χ. Φέρεται να ήταν φιλόσοφος, με μαντικές ικανότητες και μυστικιστικές τάσεις. Γεννήθηκε και πέθανε στην πόλη *Αβώνου τείχος*. Η πόλη με τη δική του παρέμβαση μετονομάστηκε σε Ιωνόπολη. Ίδρυσε μαντείο-θεραπευτήριο στην πόλη που το οποίο

εξελίχθηκε σε κέντρο λατρείας και μυστηρίων. Ήταν μια προσωπικότητα που άσκησε έντονη επίδραση στην εποχή της, γεγονός που υποδεικνύει η μετονομασία της πόλης. Η φήμη του, εξαπλώθηκε ως την Ιταλία, και είχε εκτενή σχέση με τους Ρωμαίους ευγενείς. Η επίδραση, που άσκησε, είναι εμφανής, επίσης σε ορισμένα νομίσματα των αυτοκρατόρων Λεύκιου Βήρου και Μάρκου Αυρηλίου.

Υπάρχουν δυο απόψεις για τον Αλέξανδρο της Ινέπολης. Η μια ισχυρίζεται ότι επρόκειτο περί μεγάλου ανδρός που βρέθηκε στην Ινέπολη και εκμεταλλεύτηκε τις ιαματικές πηγές, που υπήρχαν, δημιουργώντας ιερό του Ασκληπιού και κατόρθωσε να πείσει τους κατοίκους της πόλης να μετονομάσουν την πόλη σε Ιωνόπολη. Υπάρχει και η αντίθετη άποψη, αυτή του αρχαίου συγγραφέα Λουκιανού, που ισχυρίζεται ότι επρόκειτο περί μεγάλου αγύρτη, που εκμεταλλεύτηκε την ευπιστία των κατοίκων της περιοχής, αλλά και την τάση των ανθρώπων να πιστεύουν στην ύπαρξη πνευμάτων, μαντείας. Έπειθε τον κόσμο, ότι είναι κάτι ξεχωριστό σε εκείνη την κοινωνία, αλλά και έξω από αυτήν μια και ότι χρησιμοποιώντας μια μαριονέτα για να δημιουργήσει τη δική του λατρεία με επίκεντρο ένα εξημερωμένο φίδι, τον Γλύκωνα. Η λατρεία του θεού φιδιού Γλύκων εισήχθη στα μέσα του δεύτερου αιώνα μ.Χ. και η φήμη του έφτασε στην Ρώμη και το πρόσωπο του, έφτασε να αποτυπωθεί σε νομίσματα και να γίνει ο ίδιος άγαλμα Αρκετές αφιερώσεις, αγαλματίδια και νομίσματα, που βρέθηκαν σε ολόκληρη την περιοχή μεταξύ του Δούναβη και του Ευφράτη, αποδεικνύουν ότι η λατρεία του Γλυκώνη παρέμεινε ζωντανή, τουλάχιστον, έναν αιώνα μετά τον θάνατο του προφήτη το 170. Το φίδι εμφανίζεται με ανθρώπινο κεφάλι και είναι πιθανό να συνδέεται με τη λατρεία του Σαράπη. Την άποψη αυτή υποστηρίζει και ο Λουκιανός.

Βυζάντιο: Κατά την διάρκεια των Βυζαντινών, δεν υπήρξε μεγάλη ή γνωστή πόλη.

Η έλευση των Οθωμανών: Το 1338, η πόλη κατελήφθη από τους Μουσουλμάνους, από τον Μουράτ Α΄. Από το 15ο έως το 19ο αι., η Ινέπολη φαίνεται,

ΙΝΕΠΟΛΗ- ΑΒΩΝΟΤΕΙΧΟΣ-ΑΒΩΝΟΥ ΤΕΙΧΟΣ - ΝΕΠΟΛΗΣ- -ΙΩΝΟΠΟΛΙΣ- INEBOLU

να είναι ένας οικισμός χωρίς ιδιαίτερη σημασία, ενώ αναπτύχθηκε στα πρώτα χρόνια του 19ου αι., λόγω του, ότι μετατράπηκε σε λιμάνι της Κασταμονής και ανέλαβε το ρόλο του ανεφοδιασμού της πόλης αυτής, από τη θάλασσα. Το δεύτερο μισό του 19ου αι., στην Ινέπολη κατοικούσαν Μουσουλμάνοι, Ορθόδοξοι Χριστιανοί και Αρμένιοι Γρηγοριανοί.

Οι Έλληνες της Ινέπολης το 1922

Το 1866, στην Ινέπολη υπήρχαν περίπου 2.000 Έλληνες. Στην απογραφή που άρχισε το 1881 και ολοκληρώθηκε το 1893, υπήρχαν 1.497 Έλληνες, 58.682 Μουσουλμάνοι και 17 Αρμένιοι. Το 1914, στην απογραφή υπήρχαν 3.289 Έλληνες, 80.431 Μουσουλμάνοι και 167 Αρμένιοι.

Από το διωγμό των ορθόδοξων, από την Ινέπολη, το 1922, ο συνολικός αριθμός των κατοίκων της πόλης ήταν 8.000, από τους οποίους 3.500 ήταν Ελληνορθόδοξοι και 1.200 Αρμένιοι. Στην Ινέπολη, εκτός από τους ντόπιους Ελληνορθόδοξους, υπήρχαν και άλλοι που κατάγονταν από τα γύρω χωριά και από άλλες πόλεις όπως τη Σινώπη, την Καισάρεια και την Τραπεζούντα. Αυτοί, προφανώς, εγκαταστάθηκαν στον οικισμό, μετά την οικονομική ακμή του, τον 19ο αι.

Συνοικίες

Η πόλη, είχε τις εξής συνοικίες: 1. Η «Αγορά» βρισκόταν στο κέντρο της αγοράς η πλειονότητα των κατοίκων ήταν Ελληνορθόδοξοι. 2. Η «Χατούπ αγά». Ζούσαν οι Μουσουλμάνοι, με ελάχιστες οικογένειες Ελλήνων. 3. Ο «Φάρος», που βρισκόταν στο ύψωμα, υπήρχε συγκατοίκηση Ελλήνων και Αρμενίων. 4. Το «Τεχπόι», βρισκόταν ο στρατώνας και εκεί υπήρχαν περίπου 50 σπίτια. 5. Στις άλλες συνοικίες κατοικούσαν μουσουλμάνοι και ελάχιστοι χριστιανοί.

Χωριά κοντά στην Ινέπολη

Οι Ελληνορθόδοξοι του οικισμού είχαν, ιδιαίτερα, στενή συνεργασία, με τέσσερα κοντινά χωριά. Του Παρθενίου του Ατζιδόνου, του Καρατζά, της Αγοράς της Ινέπολης και τελευταία του Ασκορδασίου. Η αλληλεγγύη των κοινοτήτων ήταν τόσο μεγάλη, ώστε αυτά τα χωριά θεωρήθηκαν, από μερικούς, συνοικίες της Ινέπολης. Σε κάθε χωριό υπήρχε σχολείο και εκκλησία.

Γλώσσα

Η γλώσσα των Ελληνορθοδόξων του οικισμού ήταν η ελληνική, αλλά χρησιμοποιούσαν πολλά στοιχεία της τουρκικής.

Δεισιδαιμονίες των Ινεπολιτών

Στην Ινέπολη, από ό,τι φαίνεται ο Αλέξανδρος Αβωνοτειχίτης άφησε κληρονομιά τις ιδέες του, μιας και οι δεισιδαιμονίες και οι προλήψεις, καλά κρατούσαν, την εποχή που έφυγαν οι Ελληνόφωνες, το 1922-23, όπως τις κατέγραψε η Θωμαΐς Κιζιρίδου.

Έγκυες: Οι έγκυες γυναίκες δεν έπρεπε να κάνουν δουλειές, το πρώτο τριήμερο του Φλεβάρη γιατί σε αντίθετη περίπτωση, το παιδί θα βγει σημαδεμένο,

σαν το μήνα που είναι σημαδεμένος από τις 3 λειψές ημέρες. Και αν για οποιοδήποτε λόγο έπρεπε να δουλέψει, ανακάτευε στάχτη λέγοντας *«ότι πιάκω ΄ς αυτήν να πιάσει»*. Οι έγκυες πίστευαν ότι, αν, κατά τύχη, καιγόταν το φόρεμα της από μπροστά, πίστευαν θα γεννούσε κορίτσι, ενώ αν καιγόταν από πίσω, αγόρι.

Λεχώνες: Ουδέποτε άφηναν τη λεχώνα μόνη της. Σε περίπτωση ανάγκης, έστηναν δίπλα στο κρεβάτι της μια σκούπα.

Βρέφη: Δεν πετούσαν τα πανιά του βρέφους, αλλά τα έκαιγαν, για να μη σαπίσει το βρέφος, όπως αυτά. Απέφευγαν νυκτερινές επισκέψεις μανάδες με βρέφος, για να ζήσει το νεογέννητο. Αν μια γυναίκα, πριν από την παρούσα γέννα είχε χάσει νεογέννητα παιδιά, για να σταματήσει το κακό και να ζήσει, το ζύγιζαν και έστελναν το βάρος του σε κερί, ως αφιέρωμα στην Παναγία.

Εκκλησία

Ανωτάτη Εκκλησιαστική Αρχή της πόλης: Η Μητρόπολη στην οποία ανήκε η χριστιανική κοινότητα της Ινέπολης ήταν, αρχικά, η Μητρόπολη Νεοκαισάρειας, με έδρα στην Τοκάτη (Ευδοκιάς) και αργότερα, στα Κοτύωρα (Ορντού). Στους σχετικούς πίνακες της Μητρόπολης αναφέρεται: *να) Ινέπολις (İnebolu) από τη σημερινή Επαρχία İnebolu (Ινεπόλεως) του Νομού Kastamonu (Κασταμονής).*

Εκκλησίες της πόλης: Μέσα στην πόλη υπήρχε μια ορθόδοξη εκκλησία και ήταν ο ναός της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού, ο οποίος χτίστηκε στην αγορά, το 1909. Στο Παρθένιο, υπήρχε η εκκλησία του Αγίου Βασιλείου

Το μοναστήρι: Στο Ασκόρδασι, κοντά στην πόλη, σε απόσταση 40 λεπτών, στην κορυφή του υψώματος Κερίς Νταγ, βρισκόταν το Μοναστήρι της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Το Μοναστήρι θεωρούνταν θρησκευτικό κέντρο των πέντε κοινοτήτων Παρθενίου, Ατζιδόνου, Καρατζά, Ασκορδασίου και της Αγοράς της Ινέπολης. Οι διαστάσεις του ναού του ήταν 14 x 11 μ. και είχε σχήμα σταυρού. Ήταν χτισμένο από πέτρα και δεν είχε καμπαναριό. Το μοναστήρι διέθετε 20 κελιά, αλλά δεν είχε μόνιμο καλόγερο. Οι Έλληνες που ζούσαν στην Ινέπολη γιόρταζαν, τον Δεκαπενταύγουστο, κάνοντας γλέντι.

Εκπαίδευση

Μέχρι το 1877, η κοινότητα, με δυσκολία, διατηρούσε ένα αλληλοδιδακτικό σχολείο, που στεγαζόταν σε ένα ετοιμόρροπο σπίτι. Αργότερα, οι κάτοικοι κατασκεύασαν καινούριο κτήριο, το οποίο χωρίστηκε σε δύο τμήματα, στο αλληλοδιδακτικό και στο παρθεναγωγείο. Έτσι, το 1896, σύμφωνα με τις πληροφορίες, στην Ινέπολη, υπήρχαν 2 σχολεία, στα οποία δίδασκαν 3 δάσκαλοι και ο αριθμός των μαθητών τους ανερχόταν σε 150. Το ανώτερο εκπαιδευτικό ίδρυμα της περιοχής της Ινέπολης βρισκόταν στο Παρθένιο και ονομαζόταν *Αστική Κεντρική Σχολή Ινεπόλεως ή Κεντρική Αστική Εμπορική Σχολή*. Ιδρύθηκε στις αρχές του 20ου αι., από το Μητροπολίτη Νεοκαισαρείας και έπειτα Καισαρείας, Αμβρόσιο. Μετά την τέταρτη τάξη του δημοτικού, οι μαθητές πήγαιναν στη σχολή αυτή και φοιτούσαν για επιπλέον τέσσερις τάξεις. Οι καθηγητές της σχολής έρχονταν από την Κωνσταντινούπολη.

Στο σχολικό έτος 1910-1911, το διδακτικό πρόγραμμα περιλάμβανε θρησκευτικά, ελληνικά, μαθηματικά, γεωγραφία, ιστορία, τουρκικά, φυσική και

εμπορική, που διδάσκονταν από τέσσερις δασκάλους. Οι απόφοιτοι της σχολής μπορούσαν να συνεχίσουν τις σπουδές τους στη *Μεγάλη του Γένους Σχολή της Κωνσταντινούπολης ή στην Ανώτατη Σχολή Γλωσσών και Εμπορίου ή στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης*. Εκτός από τα σχολεία της Ινέπολης, υπήρχαν σχολεία και σε τέσσερα κοντινά χωριά της Ινέπολης.

Απασχόληση

Οι κάτοικοι ασχολούνταν με το εμπόριο και τις μεταφορές με καΐκια, ιδίως όταν το λιμάνι έγινε επίνειο της Κασταμονής. Το λιμάνι της Ινέπολης ήταν αβαθές. Γι' αυτό, άλλωστε η φορτοεκφόρτωση των προϊόντων γινόταν με καΐκια, που μετέφεραν τα προϊόντα από τα αγκυροβολημένα πλοία στην ξηρά. Τα εμπορεύματα από την Κασταμονή έρχονταν στο λιμάνι της Ινέπολης και από εκεί εξάγονταν προς την Κωνσταντινούπολη ή προς το εξωτερικό.

Πολλά πλοία από ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Αγγλία, η Γαλλία, η Ιταλία, η Γερμανία, αλλά και η Ελλάδα, μετέφεραν προϊόντα από και προς την Ινέπολη. Γινόταν εξαγωγές ξυλείας για οικοδομές, δημητριακά, όπιο, κάνναβη, φρούτα, λαχανικά, μαλλί μοχέρ, διάφορα υφάσματα, σίδερο και γιαούρτι. Ασχολούνταν, επίσης, με τη βιοτεχνία, τη γεωργία, και την αλιεία. Οι χριστιανοί της πόλης, στην πλειονότητά τους, ήταν έμποροι ή τεχνίτες.

Αρχαιολογικά

Στην ακρόπολη έχουν καταγραφεί ίχνη αρχαίων τειχών, ενώ στην πόλη υπάρχουν και αρχιτεκτονικά θραύσματα. Υπάρχουν μόνον τα ερείπια της πρώτης, δεύτερης και τρίτης οχύρωσης.

1ο Κάστρο: Τα ερείπια του πρώτου κάστρου, τα περισσότερα από τα οποία έχουν καταστραφεί και πάνω στα οποία έχουν χτιστεί πολλά, βρίσκονται στο Μποϊράν (Boyran). Ο ανατολικός τοίχος του κάστρου εκτείνεται δυτικά από το ποτάμι, πάνω από τον λόφο Abas και μέχρι την συνοικία που ονομάζεται, σήμερα, Avara. Τα ερείπια των τειχών του φρουρίου βρίσκονται γύρω από τα νεκροταφεία στους λόφους Abas. Ένα τμήμα του βόρειου τοίχου του εσωτερικού κάστρου, το οποίο έχει ύψος 6 μ. και πλάτος 3 μ., εξακολουθεί να στέκεται.

2ο Κάστρο: Το δεύτερο κάστρο βρισκόταν εκεί, που βρίσκεται το σημερινό δημοτικό σχολείο Μαυροθάλασσα (Karadeniz). Στην Ανατολική πλευρά της πόλης, λίγα μέρη των τοίχων φαίνονται ακόμα.

3ο Κάστρο: Το τρίτο κάστρο βρίσκεται στο λόφο Gerisch, από όπου φαίνεται όλη η περιοχή τής Ινέπολης. Βρίσκεται νότια της πόλης και έχει σημαντικό ύψος.

Το μοναστήρι: Υπάρχουν, επίσης, τα χρονολογημένα ερείπια ενός μοναστηριού, τα οποία έχουν λεηλατηθεί σε μεγάλο βαθμό, πιθανόν, από αρχαιοκάπηλους. Μόνο ορισμένα τμήματα των τοίχων, μεγάλες σκάλες κύριας εισόδου και η λεκάνη βάπτισης παραμένουν.

Νομίσματα

Τα νομίσματα αυτής της πόλης είναι αρκετά σπάνια.

Από το 138-161 μ.Χ. 147-175. μ.Χ. και 222-235 μ.Χ.

Εμπρόσθια πλευρά: τα πορτρέτα των Antoninus Pius, Faustina II, Lucius Verus, Lucilla ,Geta as Caesar ,Severus Alexander, Trebonianus Gallus «*AY KA AΔPI ANTΩNINΩN ,ΦAYCTEINA CEBACTH, AV KAC Λ AVPH OVHPOC, ΛOYKIΛΛA CEBACTH, Λ CEΠ ΓETAC KAI, M AY CEY AΛEXANΔPOC AYΓ, BEIBI TPEB ΓAΛΛOC*»

Οπίσθια πλευρά: ο προσδιορισμός του τοπωνυμίου εκδόσεως του νομίσματος «*ABΩNOTEIXEITΩN, IONOΠOΛEITΩ, ΓΛYKΩN, IΩNOΠOΛEITΩN, IΩNOΠOΛEIT, ZEΦYPIC IONOΠOΛEITΩN".*

Μερικές από τις παραστάσεις αυτής της πλευρά ήταν: Ο Διόνυσος φορώντας μακριά ρόμπα, όρθιος αριστερά, κρατώντας τον κανθάρο και τον θυρσό, πάνθηρα στο πόδι αριστερά. Το κουλουριασμένο φίδι Γλύκων (Glykon,) γενειοφόρο και με μακριά μαλλιά, με το κεφάλι δεξιά. Η Αρτεμις περπατά δεξιά, κρατά το τόξο, φτάνει με ένα βέλος από τη φαρέτρα, πίσω από κάθε ώμο.

Οι διώξεις

Τον 20^{ο} αι., οι Ελληνορθόδοξοι της πόλης υπέστησαν δύο εκδιώξεις. Ο πρώτος διωγμός έγινε το 1915, όταν ο ορθόδοξος πληθυσμός εκτοπίστηκε σε διάφορες πόλεις της περιοχής. Αργότερα, μετά την ανακωχή του 1918, μερικοί επέστρεψαν στον οικισμό, όπου συνάντησαν καμένα και λεηλατημένα σπίτια και καταστήματα. Τον Ιούλιο του 1920, έγινε ο δεύτερος και καθοριστικός διωγμός των ορθοδόξων, κατά τον οποίο εκδιώχθηκαν, περίπου 296 άτομα. Αυτοί στάλθηκαν εξορία, στο εσωτερικό της Μ. Ασίας και αργότερα, μετά την υπογραφή της συνθήκης της Λοζάνης στα τέλη του 1923, μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα.

Η εγκατάσταση στην Ελλάδα

Η πόλη Ινέπολη του Πόντου είχε πριν την Συνθήκη της Λοζάνης, 5.765 κατοίκους από τους οποίους οι 3.000 ήταν Έλληνες. ΟΙ περισσότεροι από αυτούς συμπεριελήφθησαν στην ανταλλαγή των πληθυσμών, το 1923. Όσοι εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα, τους παραχωρήθηκε η συγκεκριμένη συνοικία της Νέας Ιωνίας, δυτικά από τους πρόσφυγες της Σαφράμπολης.

Αγρότες πρόσφυγες από την Ινέπολη, στην αρχική καταγραφή σύμφωνα με την Ε.Α.Π., το 1924, εγκαταστάθηκαν στους παρακάτω αγροτικούς προορισμούς. Στους νομούς Πιερίας 22 οικογένειες (εκ των οποίων 16 στον Πλαταμώνα), Χαλκιδικής 18 (εκ των οποίων 16 στον Βατοπέδι), Κοζάνης 16 (εκ των οποίων 7 στην Πεπονιά), Πέλλας 14 (εκ των οποίων 12 στο Μηλοχώρι), Λέσβου 6 (όλοι στην Λήμνο), Καστοριάς 6, Θεσσαλονίκης 4 (όλοι στα Κουφάλια), Πρεβέζης 3, Σερρών 3, Δράμας 3, Ιωαννίνων 2, Ευβοίας 2, Κιλκίς 1, Αιτωλοακαρνανίας 1. Αττικοβοιωτίας 1.

Η Ινέπολη σήμερα έχει 9.816 κατοίκους

Βιβλιογραφία:

- Κοντογιάννης, Π. Μ., *Γεωγραφία της Μικράς Ασίας. Φυσική σύστασις της χώρας, πολιτική γεωγραφία, φυσικός πλούτος* (Αθήναι 1921)

- Λουκιανοῦ *"Ἀλέξανδρος ἢ Ψευδομάντις"*, μτφρ. Ιωάννου Κονδυλάκη ed. A.M. Harmon, 1925, στο https://www.mikrosapoplous.gr/lucian/alexandros1d.htm
- Συλλογικό έργο, *"Εγκυκλοπαίδεια του Ποντιακού Ελληνισμού"*, Μαλλιάρης-Παιδεία, Θεσ/νίκη, 2007
- Οικουμενικόν Πατριαρχείον, *"Μαύρη Βίβλος διωγμών και μαρτυρίων του εν Τουρκία Ελληνισμού (1914-1918)"*, Κωνσταντινούπολις, - 1919, στο https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/3/e/8/metadata-130-0000004.tkl?dtab=m&search_type=simple&search_hel
- Παπαρρηγόπουλος Κ., *"Ιστορία του Ελληνικού Έθνους"*, τόμοι 6,7,12 , Κάκτος, Αθήνα ,1992
- Σολδάτος, Χ., Η *εκπαιδευτική και πνευματική κίνηση του ελληνισμού της Μικράς Ασίας (1800-1922) Α: Η γέννηση και η εξέλιξη των σχολείων*, Αθήνα 1989
- Συλλογικό έργο, *"Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Larousse Britannica"* , Αθήνα, 2006
- Συλλογικό έργο, *"Σύγχρονος Εγκυκλοπαίδεια Ελευθερουδάκης"*, Αθήνα, χ.χ.
- Λεύκωμα του συλλόγου «Προσφυγική κοινότης Ινεπόλεως» (Αθήνα 1955),

Ιστοσελίδες

https://www.kozanilife.gr/2018/04/11/inepoli-euksinou-pontou-kaplanoglou-stauros/ ;;;;

https://www.pontosnews.gr/646816/taxidi/kastamoni-komninoi-eyxeinos-pontos-kiziridoy/

"Ινέπολη. Περίληψη: Άλλες Ονομασίες. Γεωγραφική Θέση. Ιστορική Περιοχή. Διοικητική Υπαγωγή ΙΔΡΥΜΑ ΜΕΙΖΟΝΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ. 1.", στο https://docplayer.gr/43376764-Inepoli-perilipsi-alles-onomasies-geografiki-thesi-istoriki-periohi-dioikitiki-ypagogi-idryma-meizonos-ellinismoy-1.html

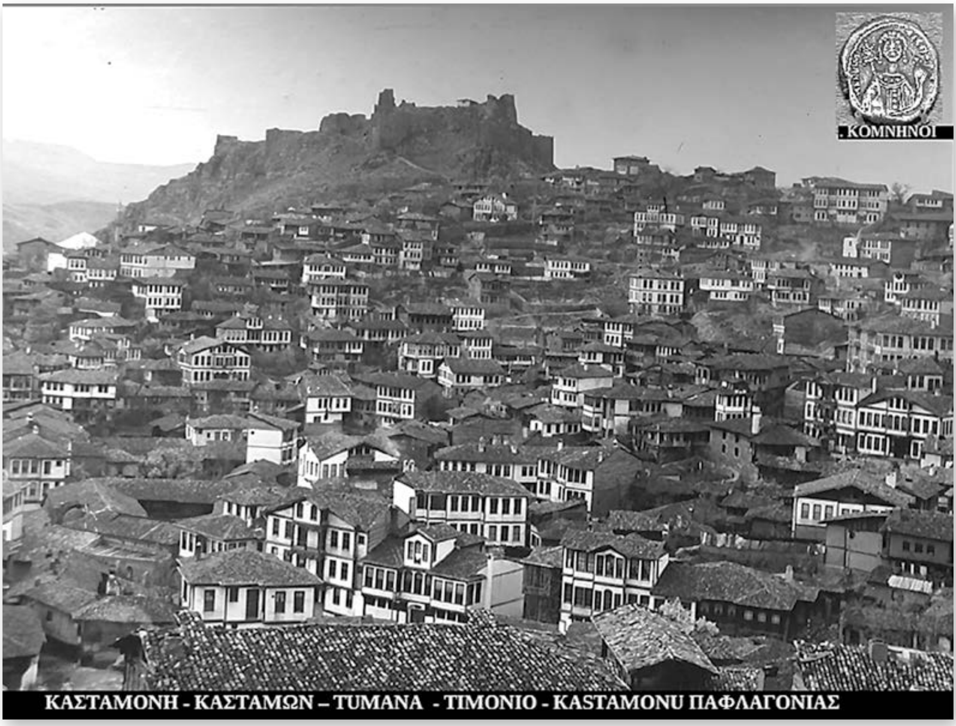
ΚΑΣΤΑΜΟΝΗ - ΤΙΜΟΝΙΟ - KASTAMONU ΠΑΦΛΑΓΟΝΙΑΣ

Άλλες ονομασίες της Κασταμονής: Κασταμών ή Κασταμόνα,
Τα Κάστρα των Κομνηνών, Casta Commeni

Εισαγωγή

Η Κασταμονή είναι μια ιστορική πόλη της Παφλαγονίας, στη βορειοδυτική Μ. Ασία, σε μια πλαγιά και σε υψόμετρο 900 περίπου μέτρων. Οι Ρωμαίοι την ονόμαζαν *Casta Commeni,* ενώ αργότερα αποτέλεσε γενέτειρα βυζαντινών Αυτοκρατόρων. Σήμερα, οι Τούρκοι την ονομάζουν Καστάμονου (*Kastamonu)* και αποτελεί πρωτεύουσα ομώνυμου νομού.

Η πόλη βρίσκεται λίγο πιο βόρεια από τον αρχαίο ποταμό Αμνία ο οποίος αποτελεί παραπόταμο του Άλυ ποταμού. Απέχει από το επίνειο της Ινέπολης 91 χλμ., τη Σινώπη 184 χλμ., την Άγκυρα 338 χλμ., την Κωνσταντινούπολη 524 χλμ. και την Προύσα 539 χλμ.

Οι Έλληνες μέχρι το 1922

Οι Έλληνες στην περιοχή της Παφλαγονίας, κατοικούσαν συνήθως στις πόλεις: Κασταμονή (Kastamonu), Ποντοηράκλεια (Eregli), Γάγγρα (Cankiri), Σινώπη (Sinop), Ινέπολη (Inebolu), Παρθένιο (Bartin) και Σαφράμπολη (Safranbolu). Ο Ελληνικός πληθυσμός της πόλης αποτελείτο από ντόπιους Κασταμονίτες και από μετανάστες από την περιοχή της Καισαρείας. Οι εκ Καισαρείας, προερχόμενοι Έλληνες μετανάστες κατέφθασαν στην Κασταμονή, κυρίως, κατά τα μέσα του 19ου αι., στην προσπάθειά τους, να αναζητήσουν εργασία. Σταδιακά, απέκτησαν πλούτο, ασχολούμενοι με το εμπόριο της γεωργοκτηνοτροφικής παραγωγής. Οι ντόπιοι ήταν απόγονοι των γηγενών βυζαντινών Ελλήνων από τα χρόνια της δυναστείας των Κομνηνών. Έως τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1878, ζούσαν στην Κασταμονή, πάνω από 200 ελληνικές οικογένειες, δηλαδή περίπου, 1.200 Ελληνορθόδοξοι. Η απογραφή του 1881-82, που ολοκληρώθηκε το 1893 έδωσε τα παρακάτω στοιχεία: 1.595 Έλληνες, 54.395 Μουσουλμάνοι, 561 Αρμένιοι.

Σύμφωνα με τον Ιωάννη Κάλφογλου, στα τέλη του 19ου αι. η Κασταμονή κατοικούνταν από 23.000 μουσουλμάνους και 2.000 ορθόδοξους. Στην απογραφή

του 1914, υπήρχαν 2.468 Έλληνες, 67.467 Μουσουλμάνοι και 2.153 Αρμένιοι. Η πόλη της Κασταμονής, στις αρχές του 20ου αι. είχε φθάσει 34.000 κατοίκους, εκ των οποίων 4.000 Έλληνες, 1.200 Αρμένιοι και οι λοιποί μουσουλμάνοι διαφόρων εθνοτήτων.

Η ιστορία της πόλης

Η Κασταμονή, είναι μία από τις αρχαιότερες πόλεις της Μ. Ασίας και εκεί υπάρχουν πολλά ιστορικά μνημεία της αρχαιότητας. Το 1948, βρέθηκαν λίθινα εργαλεία πυριτόλιθου στην Κασταμονή ηλικίας 50 χιλιάδων χρόνων. Η πόλη πιστεύεται ότι ιδρύθηκε τον 18ο αι. π.Χ., από τους Χετταίους. Μετά από τους Χετταίους εντάχθηκε στη Φρυγία και μετά στο Βασίλειο της Λυδίας. Τον 4ο αι. π.Χ., ήρθαν οι Πέρσες, τους οποίους έδιωξε ο Μέγας Αλέξανδρος. Στα Ελληνιστικά χρόνια ανήκε στο βασίλειο του Πόντου, το οποίο καταργήθηκε μετά την εμφάνιση των Ρωμαίων, τον πρώτο αι. π.Χ. Η πόλη ήταν γνωστή ως *Τιμόνιο,* κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, αλλά και ως *Casta Commeni.* Παρέμεινε στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία για πολλά χρόνια. Εντάχθηκε στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, το 395 μ.Χ., μετά τον θάνατο του Θεοδοσίου και τη διαίρεση της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και από το 395 μ.Χ. και μετά, εξελίχθηκε σε σημαντική πόλη για το Βυζάντιο και σε αυτό, συντέλεσε το γεγονός της διέλευσης του βορείου δρόμου Κωνσταντινούπολης - Ευφράτη ποταμού. Παλαιότερα, διάφοροι ιστορικοί γεωγράφοι πίστευαν ότι η πόλη ιδρύθηκε, περί τον 13ο αι., στη διάρκεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Κάτι τέτοιο δεν είναι σωστό, καθόσον απαντάται η πόλη με το ίδιο όνομα από τον 11ο αι. και ακόμα αρχαιότερα. Η αλλαγή του ονόματος της πόλης χρονολογείται στον 10ο αι. μ.Χ. Ο Μανουήλ Ερωτικός Κομνηνός, ένας Θραξ στρατιώτης, ο οποίος έγινε εξέχων στρατηγός και ο πατέρας του βυζαντινού αυτοκράτορα Ισαάκ Α Κομνηνού, έδωσε κάποιες εκτάσεις γύρω από το Κασταμόνιο, στον αυτοκράτορα Βασίλειο Β ‘ και έχτισε κάστρα, τα Κάστρα των Κομνηνών. Γύρω από αυτό το κάστρο, δημιουργήθηκε η πόλη που υπάρχει και σήμερα. Υπάρχουν πληροφορίες ότι το Κάστρο προϋπήρχε από πολύ παλιά, σε μικρότερο, όμως, μέγεθος. Το όνομα *Κάστρα Κομνηνών* συντομεύτηκε στο *Κασταμόνε* και αργότερα εισήχθη στο *Κασταμόνι* και στο *Κασταμούν*. Τον 11ο αι., καταλήφθηκε από τους Σελτζούκους Τούρκους. Τον 12ο αι., οι αντίπαλοι τους, Εμίρηδες, την πήραν από αυτούς, για να προσαρτηθεί τελικά, στην οθωμανική αυτοκρατορία το 1393 μ.Χ. Πριν από την οριστική προσάρτηση, αποτελούσε έδρα Οθωμανικού Πριγκιπάτου.

Μετανάστευση Ελλήνων μετά το 1878

Μετά το Ρωσοτουρκικό πόλεμο, όμως (1878) και την ήττα της Ρωσίας, πολλοί Έλληνες-Πόντιοι της Κασταμονής και άλλων γύρω περιοχών, φοβούμενοι αντίποινα των Τούρκων προς τους Χριστιανικούς πληθυσμούς, αφήνουν τις εστίες τους και αναζητούν καταφύγιο, ανατολικότερα, σε ρωσικό έδαφος. Έτσι, βρίσκονται στον Καύκασο, στο Καρς και στο Ταχταγράν, της επαρχίας Γκιόλιας,

οι οποίοι υπέστησαν από τότε πολλαπλό ξεριζωμό (Κασταμονή-Καρς-Ρωσία–Ελλάδα) είχαν, όμως, το κουράγιο, αποδεκατισμένοι βέβαια, να φτάσουν στην Ελλάδα, το 1920 και να εγκατασταθούν τελικά, στην Πατρίδα Βέροιας (1921), αλλά και σε άλλες περιοχές της Β. Ελλάδας.

Αρχαιολογικά κατάλοιπα

Κάστρο Κασταμόνου: Κατά πάσα πιθανότητα κτίστηκε την εποχή των Βυζαντινών και είναι άγνωστο, αν προϋπήρχε. Το κάστρο βρίσκεται μέσα στον αστικό ιστό της σύγχρονης πόλης, σε υψόμετρο περίπου 860 μ. Η βόρεια προς τη νότια διάσταση του κάστρου είναι 155 μ. και το πλάτος είναι 30 μ. έως 50 μ. στο φαρδύτερο σημείο. Υπάρχουν 15 προμαχώνες και ένα μυστικό πέρασμα για την έξοδο από το κάστρο. Το αρχικό κάστρο, που υπάρχει σήμερα, είχε οχυρωματικά τείχη γύρω από την πόλη.

Εκπαίδευση

Υπήρχαν ελληνικά εκπαιδευτήρια, όλων των βαθμίδων. Στην Κασταμονή, λειτουργούσε η *Παπαζόγλειος Αστική Σχολή*, η οποία κτίσθηκε στη θέση του παλιού σχολείου, που κάηκε το 1896-1897. Το σχολείο αποτελείτο από τρεις εκπαιδευτικές μονάδες: Αρρεναγωγείο, Παρθεναγωγείο και Νηπιαγωγείο. Η σχολή βρισκόταν κοντά στην εκκλησία, στο άκρο της ελληνικής συνοικίας, κτισμένη σε τρεις ορόφους και αποτελούμενη από δύο κτιριακές μονάδες. Επρόκειτο για ένα μεγάλο πετρόκτιστο οικοδόμημα, το οποίο σώζεται μέχρι σήμερα και το οποίο διέθετε αίθουσες συνεδριάσεων της Δημογεροντίας, της Εφορίας καθώς και Δεσποτικό διαμέρισμα. Διέθετε, επίσης, αίθουσα τελετών και πολλές αίθουσες διδασκαλίας.

Εκκλησία

Η Κασταμονή ανήκε στην εκκλησιαστική επαρχία (Μητρόπολη) της Νεοκαισάρειας, με πολύ έντονο το ελληνικό στοιχείο. Αν και επίσημη βάση της Μητρόπολης ήταν η Νεοκαισάρεια, ο Μητροπολιτικός θρόνος βρισκόταν στην Κασταμονή. Ο κεντρικός ναός ήταν η εκκλησία του Αγίου Ιωάννη Προδρόμου που κτίσθηκε περί το 1850.

Οι μουσουλμάνοι της περιοχής συμμετείχαν σε ορισμένες ορθόδοξες χριστιανικές τελετές, ενώ πίστευαν στις θεραπευτικές ιδιότητες του αγιάσματος, που ανάβλυζε από την σπηλιά του Προφήτη Ηλία, στο κοντινό δάσος Χατζή Ιμπραήμ της Κασταμονής.

Απασχόληση

Στην πλειοψηφία τους, οι Κασταμονίες ήταν αστοί και δεν διέθεταν κτήματα στα γύρω χωριά. Ασχολούνταν με το εμπόριο του γνωστού τιφτικιού (μαλλιά γίδας), νημάτων, υφαντουργικών αγαθών και δερμάτων. Υπήρχαν επίσης επαγγελματίες, βιοτέχνες, ραφτάδες, σιδεράδες, τσαγκάρηδες, χρυσοχόοι, υπάλληλοι εταιρειών, τραπεζών, φαρμακοποιοί, οδοντίατροι, δικηγόροι, και γιατροί.

Προσωπικότητες

Οικογένεια Κομνηνών: Από την Κασταμονή κατάγονταν η μεγάλη αυτοκρατορική οικογένεια των Κομνηνών. Η δυναστεία των Κομνηνών ήταν μία ισχυρή οικογένεια ευγενών, από την Κόμνη της Θράκης, που κυβέρνησε την Βυζαντινή αυτοκρατορία (1081-1185), αργότερα δημιούργησαν και κυβέρνησαν την Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας (1204 - 1261).

Κασταμονίτης Θεόδωρος: Ο Θεόδωρος Κασταμονίτης, έχοντας καταγωγή από την Κασταμονή ήταν Βυζαντινός αριστοκράτης και ο παντοδύναμος αρχηγός για το μεγαλύτερο μέρος της πρώτης βασιλείας του ανιψιού του, αυτοκράτορα Ισαάκου Β΄ Αγγέλου. Ο Αυτοκράτωρ Ισαάκου Β΄ Αγγέλου έκανε δυο θητείες στον θρόνο από το 1185 έως το 1195 και από το 1203 έως το1204. Ο λόγος της παντοδυναμίας του ξεκινούσε από την αδυναμία του ανιψιού να διοικήσει το Βυζαντινό κράτος, δημιουργήθηκαν οικονομικά προβλήματα και υπήρξε απώλεια εδαφών με την Κύπρο και την Βουλγαρία. Ο Θ. Κασταμονίτης ήταν ικανός αξιωματούχος, ιδιαίτερα σε φορολογικά θέματα. Η θέση του ήταν τόσο εξυψωμένη που ο Ισαάκ του επέτρεψε να χρησιμοποιήσει αυτοκρατορικά χαρακτηριστικά, όπως τον πορφυρό στρατιωτικό μανδύα και ένα πορφυρό κάλυμμα σέλας, ή να υπογράψει με το ειδικό μοβ μελάνι που προοριζόταν για τον αυτοκράτορα. Ο Θεόδωρος Κασταμονίτης είχε χρηματίσει προηγουμένως διοικητής του θέματος της Ελλάδος (Θέμα=Μεγάλη Βυζαντινή περιφέρεια). Η Διοικητική οντότητα ''Θέμα Ελλάδος'' συγκέντρωνε τον μεγαλύτερο αριθμό πόλεων από κάθε άλλο Θέμα της Αυτοκρατορίας με 79 πόλεις, ξεχώριζαν, όμως οι πόλεις του Μωριά και της Ρούμελης. (η περιφέρεια επί Βυζαντίου). Το Θέμα περιλάμβανε τμήματα της Στερεάς, της Θεσσαλίας και, μέχρι περίπου το 800 μ.Χ., της Πελοποννήσου. Δημιουργήθηκε τον ύστερο 7ο αι. και επέζησε μέχρι τον ύστερο 11ο/12ο αι. Ο Θ. Κασταμονίτης πέθανε το 1192 μ.Χ.

Οι ιδρυτές της Μονής Κασταμονίτου: Κατά μία παράδοση από την Κασταμώνα Παφλαγονίας ή Κασταμονή του Πόντου προέρχονταν ο μοναχός ή μοναχοί που φθάνοντας στο Άγιο Όρος ίδρυσαν τη Μονή Κασταμονίτου. Κατά νεότερη παράδοση πιθανόν να ιδρύθηκε από τον Αυτοκράτορα Μέγα Κωνσταντίνο και ολοκληρώθηκε από τον υιό του, Κωνστάντα.

Ζεϊμπέκηδες

Ο ζεϊμπέκικος ήταν, αποκλειστικά, αντρικός χορός. Είναι μια έκφραση, συνήθως, μελαγχολικής διάθεσης, με απόλυτη αυτοσυγκέντρωση και μια ένταση πάθους. Το ζεϊμπέκικο εκφράζει την ατομικότητα του χορευτή. Με ρυθμό 9/8, είναι ο μόνος ελληνικός χορός, που επιτρέπει τη μεγαλύτερη ελευθερία έκφρασης, στους χορευτές.

Στην αρχαιότητα, χορευόταν προς τιμήν της Κυβέλης, αποτελώντας μια αναζήτηση, για την ένωση του πνεύματος με το σώμα, του θεού με τον άνθρωπο. Κατά τον Ηρόδοτο, η λέξη *Ζεμπέκος* παράγεται από την αρχαία Θρακική λέξη *μπούκο,* που προέρχεται από την φρυγική λέξη *βέκος* και σημαίνει *βούκα=μπουκιά. Ζευς+βέκος= Ζεϊμπέκος*

Ο Τούρκος περιηγητής και συγγραφέας Εβλιά Τσελεμπί (Evliya Çelebi) υποστηρίζει πως ο «ζεϊμπέκικος είναι χορός σύνθετος που συνδυάζει στοιχεία και από άλλους χορούς: τον τσάμικο και ιδίως τον καλαματιανό, που φαίνεται να έχει και τον ίδιο ρυθμό, αλλά σε ανάποδη μορφή.

Η άποψη του Τσαρούχη για τους Ζεϊμπέκηδες ήταν, ότι αυτοί ήσαν Έλληνες, με καταγωγή, κατά κύριο λόγο, από τη Μακεδονία, αλλά και τη Θράκη, οι οποίοι ακολούθησαν τον Μ. Αλέξανδρο, στην εκστρατεία του, στα βάθη της Ασίας.

Την περίοδο της Τουρκοκρατίας, ο χορός αντλεί την καταγωγή του από το τάγμα των Ζεϊμπέκων. Οι Ζεϊμπέκοι θεωρούνταν *«ιππότες των όρεων»* και ήσαν, υπό διωγμό, εξαιτίας της παραβατικής συμπεριφοράς τους. Ο Τσακιτζής ήταν ο πιο διάσημος ζεϊμπέκης, ένας μυθικός, λαϊκός ήρωας, υπερασπιστής των φτωχών, που προστάτευε γυναίκες και ορφανά, ανεξάρτητα από την θρησκεία τους, ήτανε *Εφέ*, δηλαδή είχε τον ανώτατο βαθμό στην τάξη των ζεϊμπέκων. Ο αντίστοιχος, σε φήμη, *Εφέ,* για την περιοχή της Κασταμονής, ήταν ο Οσμάν Σεπετσίογλου. Η επίδραση του στην περιοχή ήταν τόσο μεγάλη ώστε το ζεϊμπέκικο, που χορεύεται, σήμερα, στην Κασταμονή, λέγεται, *Ζεϊμπέκικο Σεπετσίογλου.*

Ο Γιοβάν Τσαούς ή Ιωάννης Τσάους ή Γιάννης Αιτιτρίδης ή Γιάννης Εϊτζιρίδης ή Ετσιρεϊδης (1893-1942) ήταν Έλληνας μουσικός και λαϊκός συνθέτης ζεϊμπέκικων, αλλά και ρεμπέτικων τραγουδιών, με καταγωγή από τον Πόντο. Γεννήθηκε στην Κασταμονή. Το επίθετο *«Τσαούς»*, το κουβαλούσε από τον Τούρκικο στρατό, όπου υπηρέτησε ως λοχίας. Ήταν κορυφαίος μουσικός και ήξερε καλά, όχι μόνο τα ζεϊμπέκικα της Κασταμονής, αλλά και την υπόλοιπη μουσική παράδοση του τόπου του. Ασχολήθηκε από μικρή ηλικία με τη μουσική, παίζοντας ταμπούρ και άλλα έγχορδα (βιολί, ούτι κ.ά.). Πριν ακόμη τη Μικρασιατική καταστροφή, ήταν πασίγνωστος, ως μουσικός στη Μ. Ασία, σε σημείο που να καλείται από το σουλτάνο Αβδούλ Χαμίτ, για να παίξει στην αυλή του. Με τη Μικρασιατική Καταστροφή, ο Γιοβάν Τσαούς βρίσκεται από τα παλάτια του Αβδούλ Χαμίτ, στα προσφυγικά υπόστεγα του Πειραιά. Στην Ελλάδα δε δούλεψε καθόλου ως επαγγελματίας μουσικός. Έπαιζε και έγραφε για το κέφι του. Ζούσε, εργαζόμενος ως ράφτης, με βοηθό τη γυναίκα του Αικατερίνη. Το 1930-31 νοίκιασαν και λειτούργησαν ένα μαγειριό-ουζερί, προς το Πέραμα. Το 1937 μετακόμισαν στην Κοκκινιά. Ο Γιοβάν Τσαούς, μαζί με την γυναίκα του, πέθαναν ξαφνικά τον Οκτώβριο του 1942, αφού δηλητηριάστηκαν, από ακατάλληλη τροφή, την οποία κατανάλωσαν.

Οι διώξεις μετά τους Βαλκανικούς πολέμους

Το 1916, επεβλήθη υποχρεωτική στράτευση, στον άρρενα πληθυσμό της ελληνικής κοινότητας Κασταμονής ηλικίας 18-44. Όσοι είχαν την δυνατότητα να αποφύγουν την υποχρεωτική στράτευση, που σήμαινε βέβαιο θάνατο, διέφευγαν στην Κωνσταντινούπολη. Όσοι στέλνονταν στα τάγματα εργασίας, δεν επέστρεφαν ποτέ. Στην συνέχεια και μέχρι το 1922, υπήρξαν εμπόδια στη λειτουργία του σχολείου, εμπόδια στη χρήση της ελληνικής γλώσσας, καταπατήσεις περιουσιών Ελλήνων και κάψιμο της Εκκλησιάς.

Η εγκατάσταση στην Ελλάδα

Η ήττα του Ελληνικού στρατού και στη συνέχεια, η Συνθήκη της Λοζάνης εξαφάνισαν τον Ελληνισμό της Κασταμονής, εντάσσοντας τους, στο τεράστιο κύμα προσφύγων, προς την Ελλάδα. Οι Κασταμονίτες αποβιβάστηκαν σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας όπως Θεσσαλονίκη, Πειραιάς, Βόλος, Πάτρα, Πρέβεζα, Λευκάδα, Κεφαλλονιά και Κέρκυρα. Στη συνέχεια, οι περισσότεροι εγκαταστάθηκαν στα Ιωάννινα. Μεγάλος αριθμός προσφύγων, από την Κασταμονή εγκαταστάθηκε, το 1923, στην περιοχή της Νέας Ιωνίας Αττικής, στην Αθήνα αλλά και στη Θεσσαλονίκη.

Οι πρόσφυγες που ασχολούνταν με την γεωργία, στην αρχική καταγραφή εγκαταστάθηκαν στους παρακάτω αγροτικούς προορισμούς, στους νομούς: Κοζάνης 43 οικογένειες (εκ των οποίων, 17 στα Λεύκαρα και 15 στο Πρωτοχώρι), Θεσσαλονίκης 9, Πέλλας 9, Ιωαννίνων 8, Καβάλας 4, Δράμας 4, Κιλκίς 3, Πρέβεζας 3, Σερρών 1, Πιερίας 1 και Φλώρινας 1

Μια ομάδα που έφθασε στο Καράμπουρνού της Θεσσαλονίκης, το 1920, είχε εγκατασταθεί, μετά από ένα χρόνο στο χωριό Πατρίδα κοντά στην Βέροια, οι οποίοι μετά από διπλό ξεριζωμό μέσα σε 40 χρόνια (καθώς, πριν την εγκατάστασή τους, στην Ελλάδα, είχαν καταφύγει στο Καρς), είχαν το κουράγιο, αποδεκατισμένοι βέβαια, να φτάσουν στην Ελλάδα. Οι διωγμένοι, από την Κασταμονή, θα συναντήσουν κάποια στιγμή, εκεί, τους συμπατριώτες τους.

Η Κασταμονή σήμερα έχει πληθυσμό περίπου 86.085 κατοίκους.

Βιβλιογραφία:

- Γουλάρας Δ., "*Η Κασταμονή και το Ρεμπέτικο* 2010 *Από τον Οσμάν Σεπετσίογλου μέχρι τον Γιοβάν Τσαούς*", στο https://www.klika.gr/index.php/arthrografia/arthra/136-kastamoni-rembetiko.html
- Κάλφογλου Ιωάννης, *"Ιστορική γεωγραφία της Μικρασιατικής χερσονήσου"*, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα, 2002
- Κοντογιάννης, Π. Μ., *"Γεωγραφία της Μικράς Ασίας. Φυσική σύστασις της χώρας, πολιτική γεωγραφία, φυσικός πλούτος"* (Αθήναι 1921),
- Κοροβίνης Θ., "*Οι Ζεϊμπέκοι της Μικράς Ασίας*", Άγρα, Αθήνα,2005
- Οικουμενικόν Πατριαρχείον, "*Μαύρη Βίβλος διωγμών και μαρτυρίων του εν Τουρκία Ελληνισμού (1914-1918)*", Κωνσταντινούπολις, 1919, στο
- Παπαρρηγόπουλος Κ., "*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*", τ. 6,7,12 , Κάκτος, Αθήνα ,1992
- Σολδάτος, Χ., "*Η εκπαιδευτική και πνευματική κίνηση του ελληνισμού της Μικράς Ασίας (1800-1922) Α: Η γέννηση και η εξέλιξη των σχολείων*", Αθήνα 1989
- Συλλογικό έργο, *"Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Larousse Britannica"* , Αθήνα, 2006
- Συλλογικό έργο, *"Σύγχρονος Εγκυκλοπαίδεια Ελευθερουδάκης"*, Αθήνα, χ.χ.

- Συλλογικό έργο, *“Εγκυκλοπαίδεια του Ποντιακού Ελληνισμού”,* Μαλλιάρης-Παιδεία, Θεσ/νίκη, 2007
- Σχορέλης Τ. κ.α., *“Γιοβάν Τσαούς” στη “Ρεμπέτικη ανθολογία”,* Πλέθρον, Αθήνα, 1992
- Στ. Π. Καπλάνογλου Κασταμονή Παφλαγονίας Κοζανιλιφε 2018

Ιστοσελίδες

https://www.worldhistory.org/Asia_Minor/

http://asiaminor.ehw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=3502

http://asiaminor.ehw.gr/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaId=4588

https://www.worldhistory.org/Asia_Minor/

http://constantinople.ehw.gr/forms/fLemma.aspx?lemmaId=12490*Κομνηνών Δυναστεία (1081-1185) Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού,*

Σταύρος Π. Καπλάνογλου

Γεννήθηκε στην Κοζάνη το 1944 από πρόσφυγες γονείς. Πατέρας ο Παντελής Σταύρου Καπλάνογλου από την Σπάρτη της Μ. Ασίας και μητέρα η Ελισάβετ Ανθοπούλου γεννημένη στην Ρωσία (Τουαψέ) κόρη του Παναγιώτη με καταγωγή από τα Πλάτανα και Αργυρούπολη του Πόντου. Σπούδασε γεωπόνος στο Α.Π.Θ. και Οικονομικά στη Βιομηχανική Θεσσαλονίκης. Υπήρξε Νομαρχιακός σύμβουλος και Πρόεδρος του Εμποροβιομηχανικού Επιμελητηρίου Κοζάνης. Έγραφε και παρουσίαζε στην Τηλεόραση και τα Μ.Μ.Ε. για οικονομικά και ιστορικά θέματα και ιδιαίτερα για τις Αλησμόνητες πατρίδες (Συνέγραψε 2 βιβλία). Τιμήθηκε το 2012 από την Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας.

ΚΑΙΣΑΡΕΙΑ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ: Η «περιφανής Μητρόπολις»

Συμεών Κοιμίσογλου

Σε απόσταση 770 χλμ. ανατολικά της Κωνσταντινούπολης βρίσκεται η Καισάρεια, η πόλη της χριστιανικής διανόησης.

Χάρτης της Καισάρειας του Ιωάννη Παπακαρμέζη

Η περιοχή της Καππαδοκίας φιλοξένησε πολλούς πολιτισμούς. Μια «συλλεκτική συλλογή πολιτισμών» του κόσμου, που θα ήταν τιμή να έχουν όλα τα έθνη ξεδιπλώνεται στην ιστορία των Καππαδοκών. Ασσύριοι, Χετταίοι, Πέρσες, Έλληνες, Ρωμαίοι, Βυζαντινοί, Σελτζούκοι, Οθωμανοί πρόσθεσαν τα ήθη, τα έθιμα και τις παραδόσεις τους, από τους προϊστορικούς χρόνους έως σήμερα, πολιτιστικά στοιχεία που αποτυπώνονται στα δημιουργήματα του τόπου και την καθημερινότητα των ανθρώπων της.

Οι αρχαίοι Καππαδόκες λάτρευαν τη Θεά Μα[1], από την οποία πήρε το όνομά της η πρωτεύουσά τους Μάζακα, που τους επόμενους αιώνες μετονομάστηκε σε Καισάρεια.

Η πρωτεύουσα της Καππαδοκίας Καισάρεια[2], η «περιφανής των λόγων Μητρόπολις, η μήτηρ σχεδόν πασών των Εκκλησιών», όπως την αποκαλούσε ο άγιος Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός και, σύμφωνα με το θρύλο, μία από τις πρώτες που φτιάχτηκαν στη γη από τον Ιάφεθ, τον εγγονό του Νώε, ήταν, το θρησκευτικό και οικονομικό κέντρο του καππαδοκικού Ελληνισμού.

Τον 6ο π.Χ. αι., όπως μας πληροφορεί ο Στράβωνας, οι Μαζακηνοί χρησιμοποιούσαν τους νόμους του Χαρώνδα, έχοντας και νομωδό να τους ερμηνεύει.

---

1. Από τη γενεσιουργό εκείνη θεά προέρχεται και η ομορφότερη λέξη του κόσμου, η λέξη μάνα, μαμά.
2. Τουρκ. Kayseri (Κάισερι).

Μεγάλη ώθηση στη διάδοση των ελληνικών γραμμάτων στην Καππαδοκία δόθηκε και από τον βασιλιά Αριαράθη ΣΤ΄ (130-112 π.Χ.). Επί βασιλείας του δημιουργήθηκε η φιλοσοφική και ρητορική σχολή των Μαζάκων.

Στα χρόνια του βασιλιά Αριοβαρζάνη του Ευσεβή τα Μάζακα μετονομάστηκαν, προς τιμήν του, σε «Ευσέβεια η προς το Αργαίο» και μετά το 17 μ.Χ., όταν η Καππαδοκία έγινε ρωμαϊκή επαρχία, ο Ρωμαίος αυτοκράτορας Τιβέριος την ονόμασε Καισάρεια, προς τιμήν του πατέρα του Καίσαρα Αυγούστου, και οικοδόμησε σε αυτήν περίλαμπρους ναούς.

Ο πλούτος των ορυχείων της Καππαδοκίας απέφεραν πολλά οικονομικά οφέλη στους Ρωμαίους, που εγκατέστησαν στην Καισάρεια και τα Τύανα το αυτοκρατορικό νομισματοκοπείο τους.

Οι ελληνικές πόλεις της περιοχής είχαν ενωθεί σε «κοινά» με έδρα την Καισάρεια, γεγονός που αποδεικνύεται και από την επιγραφή «κοινόν της Καππαδοκίας»[3] σε αναφορά των αγώνων που τελούσε το «κοινό» στην Καισάρεια από την εποχή του Τιβερίου έως τους Σεβήρους.

Οι δώδεκα θεοί του Ολύμπου λατρεύονταν στην Καππαδοκία των προχριστιανικών χρόνων.

Στην Καισάρεια τιμούσαν τον Δία ως προστάτη των Μαζάκων με το όνομα «Δίας ο Μαζαίος», τον Απόλλωνα με τα ονόματα Απόλλων ο Πατρώος ή Απόλλων ο Δίδυμος, τον Ερμή, τη μητέρα των θεών Κυβέλη, την Αθηνά ως προστάτιδα των βασιλικών οίκων, την Ήρα, τη Δήμητρα, τον Ερμή, την Άρτεμη, τον Διόνυσο, τον Πάνα και, βεβαίως, τον Ηρακλή.

Στα βυζαντινά χρόνια, μετά τη διαίρεση της αυτοκρατορίας σε θέματα, η Καισάρεια ήταν πρωτεύουσα του «Χαρσιανού Θέματος».

Αποτελούσε δε, διαχρονικά, σπουδαίο εμπορικό κέντρο, με τους Καϊσερλήδες να ξεχωρίζουν για την εξυπνάδα και το εμπορικό τους δαιμόνιο.

Ταξιδεύοντας περιηγητικά στην Καισάρεια του 1900, βλέπουμε γύρω μας πέτρινα αρχοντικά με θολωτές εισόδους, τρούλους και καμπαναριά εκκλησιών και μιναρέδες να επιβάλλονται στην πόλη. Άνθρωποι από διαφορετικά έθνη κινούνται στους δρόμους της, όπου καμήλες καραβανιών μεταφέρουν εμπορικά προϊόντα.

Η Καππαδοκία ήταν σταυροδρόμι εθνών, θρησκειών, ηθών και εθίμων.

Οι κάτοικοί της το 1900[4] ήσαν 22.000 Τούρκοι, 15.000 Αρμένιοι και 3.000 Έλληνες, που ζούσαν μαζί, διατηρώντας τα δικά τους ήθη και έθιμα.

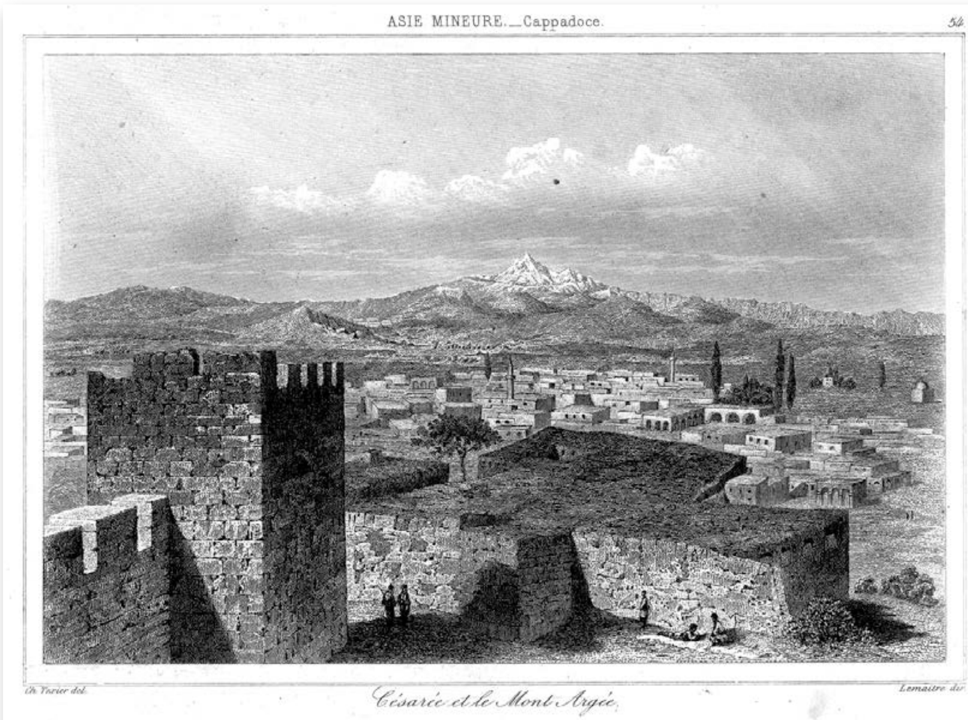
Το 1907 είχε πληθυσμό 55.000, από τους οποίους οι Μουσουλμάνοι ήσαν 40.000, οι Έλληνες 3.000 και οι Αρμένιοι 12.000.[5]

Πριν από την ανταλλαγή των πληθυσμών έμεναν στην Καισάρεια 146 ελληνικές οικογένειες με 624 άτομα, 29.000 Τούρκοι και 14.000 Αρμένιοι[6].

Οι Ρωμιοί της Καισάρειας αποτελούσαν μέρος μόνο του ελληνοχριστιανικού της πληθυσμού της, γιατί οι περισσότεροι, ζούσαν σε άλλα μέρη της Ανα-

3. (Corp. Inscr. Craec. 3428.)
4. Σαραντίδης Αρχ.: «Η Σινασός...» σελ. 112».
5. Αντωνόπουλος Σταμ: «Μικρά Ασία», σελ. 227.
6. Η Εξοδος, Κ.Μ.Σ., σελ. 35.

τολής ξεχωρίζοντας με το εμπορικό τους δαιμόνιο, με το οποίο αποκόμιζαν πολλά χρήματα.

Η Καισάρεια αποτέλεσε μεγάλο χριστιανικό εκκλησιαστικό κέντρο, με τους Καισαρείς να αγκαλιάζουν την πίστη του Χριστού από τα πρώτα βήματά της.

Την ώρα της σταύρωσης του Χριστού ο Λογγίνος, ένας αξιωματούχος του ρωμαϊκού στρατού που κατάγονταν από την Καισάρεια της Καππαδοκίας, ήταν ο επικεφαλής[7] του τάγματος που πήραν τον Χριστό και τον οδήγησαν στη σταύρωση. Όταν είδε τα θαύματα που έγιναν κατά τη σταύρωσή Του πίστεψε σ’ Αυτόν[8] και αναφώνησε «Αλήθεια, Θεού Γιος ήταν Αυτός»[9]. Κατόπιν επέστρεψε στην Καισάρεια και κήρυξε τη νέα θρησκεία. Αργότερα χειροτονήθηκε από τον Απόστολο Πέτρο, που πήγε στην Καισάρεια να κηρύξει το Ευαγγέλιο, ως ο πρώτος επίσκοπός της. Ο επίσκοπος άγιος Λογγίνος αγωνίστηκε για την πίστη του και μαρτύρησε για αυτήν.

7. Ύπαρχος.
8. Ιδών δε ο εκατοντάρχης το γενόμενον εδόξαζεν τον Θεόν λέγων, Όντως ο άνθρωπος ούτος δίκαιος ην. (Λουκ. 23, 47)
9. «Ο δε εκατόνταρχος και οι μετ' αυτού τηρούντες τον Ιησούν ιδόντες τον σεισμόν και τα γενόμενα εφοβήθησαν σφόδρα, λέγοντες, Αληθώς Θεού υιός ην Ούτος». (Ματθ. 27, 54.)

Η πνευματική άνθηση των Καππαδοκών συνεχίστηκε με τις μεγάλες πατερικές μορφές του επισκόπου Καισαρείας Αλέξανδρου (202-203)[10], του Φιρμιλιανού[11], του επισκόπου Νεοκαισαρείας Γρηγορίου του Θαυματουργού (213-270 μ.Χ.)[12], του υμνωδού Ευσέβιου του Παμφίλου, που γεννήθηκε στην Καισάρεια, και του ετέρου Καισαρέα Λεόντιου.

Ιδιαίτερα σπουδαίο είναι το έργο του Καισαρέα αγίου Βασιλείου του Μεγάλου και των άλλων μεγίστων φωστήρων της οικουμένης.

Το 370 ο μητροπολίτης Καισαρείας Μέγας Βασίλειος ίδρυσε έξω από την πόλη τη «Βασιλειάδα», το πρώτο νοσοκομείο που έγινε στον κόσμο, προσθέτοντας σε αυτήν ορφανοτροφείο, πτωχοκομείο, γηροκομείο, ξενώνες και επαγγελματικές σχολές, ως καταφύγιο προστασίας των αδυνάτων.

Όταν ο Ιουλιανός έγινε αυτοκράτορας και προσπάθησε να επαναφέρει την πίστη στους «Θεούς του Ολύμπου», διαπίστωσε πως οι Καππαδόκες ήταν από τους χριστιανούς εκείνους που δε θα άλλαζαν εύκολα την πίστη τους. Για να τους εξαναγκάσει να πιστέψουν στα είδωλα, επέβαλε τιμωρίες όχι μόνο σε ανθρώπους αλλά και σε πόλεις. Ανάμεσα στα άλλα αφαίρεσε τα προνόμια που είχε η Καισάρεια και διέταξε να ονομάζεται με το παλιό της όνομα Μάζακα. Αυτό το έκανε γιατί στα χρόνια του προηγούμενου αυτοκράτορα Κωνστάντιου Β΄, οι Καισαρείς με πρωτεργάτη τον άγιο Ευψύχιο είχαν γκρεμίσει τον ειδωλολατρικό ναό της Τύχης που υπήρχε στην πόλη τους. Επίσης ο Ουάλεντας, για να τιμωρήσει και να μικρύνει την επιρροή του επισκόπου Καισαρείας Βασιλείου, διαίρεσε την Καππαδοκία σε δύο επαρχίες, με διαφορετική η κάθε μια επισκοπή, γεγονός που πίκρανε πολύ το Μέγα Βασίλειο.

Η μητρόπολη Καισαρείας εθεωρείτο μητέρα όλων των εκκλησιών και ο επίσκοπός της πρώτος ανάμεσα στους άλλους μητροπολίτες. Έφερε τον τίτλο «Υπέρτιμος των υπερτίμων και έξαρχος πάσης Ανατολής». Είχε μάλιστα δικαιώματα Πατριάρχη, χειροτονώντας τους μητροπολίτες της διοίκησής του[13] έως το 451, όταν, με απόφαση της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου της Χαλκηδόνας ιδρύθηκε το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, και ο επίσκοπος Καισαρείας πέρασε στη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, διατηρώντας όμως τον τίτλο της «Πρωτόθρονης Μητρόπολης» ανάμεσα στις μητροπόλεις του Οικουμενικού θρόνου και ο μητροπολίτης της την πρώτη θέση ανάμεσα στους άλλους μητροπολίτες.

---

10. Είχε συμμαθητή του τον Ωριγένη, με τον οποίο σπούδασαν κοντά στον Πάνταινο και τον Κλήμη τον Αλεξανδρέα. Θεωρείται ο εισηγητής των εκκλησιαστικών σπουδών στη σχολή της Αλεξάνδρειας. Διετέλεσε επίσης επίσκοπος Ιεροσολύμων, όπου ίδρυσε και οργάνωσε την βιβλιοθήκη της συγκεντρώνοντας χειρόγραφα με έργα χριστιανών συγγραφέων. (Καραθανάσης Ε. Αθανάσιος: «Καππαδοκίας Τύχαι», Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 30-31.)
11. Ένας από τους κύριους θεμελιωτές των ορθοδόξων δογμάτων, της διοίκησης και των θεσμών της εκκλησίας.
12. Ήταν ένας από τους εισηγητές της Αλεξανδρινής σχολής, με πλούσιο συγγραφικό έργο.
13. Σε αυτήν υπαγόταν και η Αρμενία, ενώ είχε επίσης δικαιοδοσία και στις επισκοπές της εξαρχίας του Πόντου.

Λόγω της μεγάλης αύξησης των χριστιανικών κοινοτήτων, ιδρύθηκαν στη χώρα των Καππαδοκών δύο επισκοπικές έδρες. Η μία με έδρα την Καισάρεια και η άλλη με έδρα τη Μελιτηνή .

Η Καππαδοκία αποτέλεσε έναν από τους τόπους, όπου σφυρηλατήθηκε η ορθόδοξη χριστιανική πίστη και Θεολογία. Τούτο ενόχλησε τους διώκτες των οπαδών του Ναζωραίου, οι οποίοι προσπάθησαν με φοβερούς διωγμούς να ξεριζώσουν την πίστη τους. Αμέτρητοι μάρτυρες και άγιοι της Καππαδοκίας, έζησαν ανελέητους διωγμούς, ανάμεσα στους οποίους και πολλοί Καισαρείς, όπως οι μάρτυρες Ηλίας, Ιερεμίας, Ησαΐας, Σαμουήλ, Δανιήλ, Πάμφιλος, Σέλευκος, Ουάλης, Παύλος, Πορφύριος, Ιουλιανός, Θεόδουλος, Χρηστή, Καλλίστη, Θεόφιλος και Άνεκτος.

Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος εξορίστηκε στην Καππαδοκία από την Ευδοξία, σύζυγο του αυτοκράτορα Αρκαδίου (397-408). Σε επιστολή του[14] αναφέρει για την Καισάρεια και τους χριστιανούς της: «Όταν δε ύστερα από πολλά πάτησα στην Καισάρεια, ήλθα σαν από τρικυμία σε γαλήνη και σε λιμάνι. ... Ανακουφίσθηκα λιγάκι, γιατί ήπια νερό καθαρό, γιατί ... δεν λουζόμουν ακόμη μέσα σε σπασμένα πιθάρια, αλλά βρήκα οπωσδήποτε ένα λουτρό, γιατί έχω την άδεια, για την ώρα, να ξαπλώσω σε κρεβάτι... Πολύ φιλόφρονα δε μας υποδέχθηκε ο επίσκοπος αυτής της πόλεως και μας έδειξε πολλή αγάπη, ώστε αν ήταν δυνατόν ακόμη και τον θρόνο του θα μας παραχωρούσε ...»[15].

Η ιδιαίτερη πατρίδα του Βασιλείου Διγενή Ακρίτα πρέπει να ήταν το Χαρσιανό θέμα, πρωτεύουσα του οποίου ήταν η Καισάρεια της Καππαδοκίας. Οι ερευνητές καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι το κάστρο του Χαρσιανού βρισκόταν στο Τσουχούρ[16] Καισαρείας Καππαδοκίας.

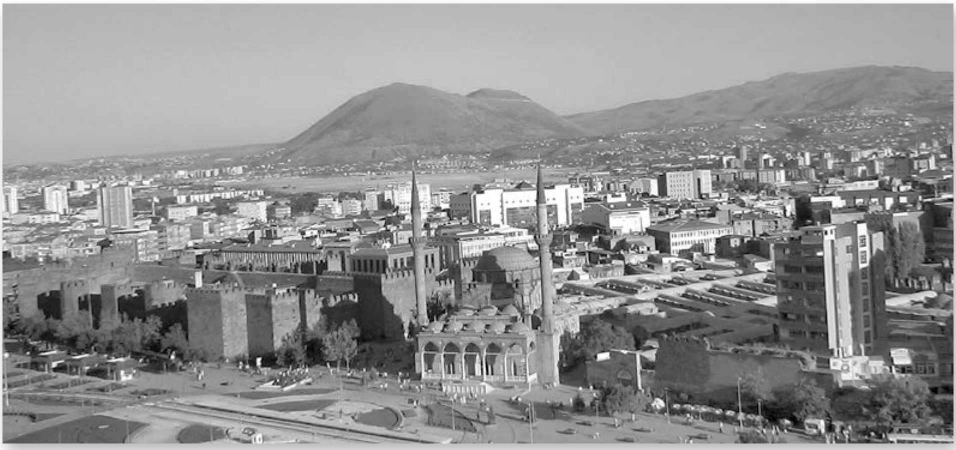
Οι Σελτζούκοι Τούρκοι κατέλαβαν την Καισάρεια το 1067 και βεβήλωσαν το ιερό του αγίου Βασιλείου. Η πρωτεύουσα της Καππαδοκίας καταστράφηκε και στη θέση της έμειναν μόνο ερείπια[17].

Η Καισάρεια το 1476 πέρασε οριστικά στα χέρια των Οθωμανών Τούρκων.

Παιδί του παιδομαζώματος ήταν και ο περιβόητος αρχιτέκτονας Σινάν, που ήταν ελληνόπουλο από το χωριό Αγυρνάς Καισαρείας. Ο Τούρκος πεζογράφος και ποιητής Σαΐ, σύγχρονος του Σινάν, τον οποίο είχε γνωρίσει προσωπικά, στο έργο του «Tezkeretulebniye»[18] αναφέρει: «Αυτός ο ταπεινόφρονας ήταν παιδί του παιδομαζώματος, που πραγματοποιήθηκε για πρώτη φορά στο σαντζάκι της Καισάρειας στα χρόνια της ροδοσπάρτου βασιλείας του Σελίμ Α΄»[19].

Το 1856 οι ορθόδοξοι χριστιανοί της Καισάρειας εκκλησιάζονταν στις εκκλησίες του αγίου Νικολάου και του αγίου Βασιλείου. Ο ναός του αγίου Νικολάου ήταν ο μητροπολιτικός τους, που ανακαινίστηκε το 1698 και κατόπιν

14. «Επιστολή προς Κυριακόν επίσκοπον εν εξορία όντα και αυτόν».
15. P.G., 52, 685.
16. Σημερινό Ozvatan, αρχ. Σάριχα ή Σιριχά.
17. Ξαναχτίστηκε το 1134.
18. =Πραγματείες περί οικοδομημάτων.
19. Hakki Konyali Ibrahim: «Mimar...», ό.π., σελ. 37-38.

Τα τείχη της Καισάρειας και στο βάθος το Δίδυμον όρος

το 1850[20]. Από το Ημερολόγιο Εθνικών Φιλανθρωπικών Καταστημάτων, του 1905, διαβάζουμε ότι στην εκκλησία εκείνη υπήρχε το επίγραμμα:

«ΑΧΙΗ΄ εν μηνί Αυγούστου επί της βασιλείας του Σουλτάν Σουλεϊμάν ανεκαινίσθη ο θείος και Υερός ναός του εν αγίοις Πατρός ημών Νικολάου η καθ' ημάς του Χού Μητρόπολης Κεσαρίας. Ενγγενιάσθη δε υπό του εν αυτή συν Θεό αρχιερατεύοντος Πανιεροτάτου Μητροπολίτου Κεσαρίας Καππαδοκίας κ.κ. Κυπριανού».

Υπήρχε επίσης και ένα επίγραμμα γραμμένο με τη καραμανλίδικη γραφή[21], που μεταφραζόμενο στα ελληνικά σήμαινε:

«Ο κατ' εξοχήν ναός του Αγίου Νικολάου
είναι η μήτηρ της Καππαδοκίας.
Κατά την βασιλείαν του σουλτάνου Αβδούλ Μετζίτ
και την εποχήν του Παϊσίου Καισαρείας.
Δια των λίθων της συνοικίας του Ντελικλί-Τας
δαπάναις των Ελλήνων της Καισαρείας»[22].

Οι Έλληνες της ευρύτερης περιοχής Καισαρείας ήταν τουρκόφωνοι και σπουδαίοι έμποροι.

Όταν, λέει, ο Θεός έριξε από τον ουρανό ένα αλέτρι, ένα βιβλίο και μια ζυγαριά, έτρεξαν οι Θρακιώτες και πήραν το αλέτρι, οι Πόντιοι το βιβλίο και οι

20. Σήμερα διατηρείται σε καλή κατάσταση, αλλά, δυστυχώς, χρησιμοποιείται ως γυμναστήριο, στη δε θέση του ιερού έχουν τοποθετήσει εγκατάσταση για ορχήστρες μουσικής.

21. Άγιος Νικολάοσουν σερί χανεσί
Καππαδοκίανην πούδηρ ανασή.
Απδούλ Μεδζίτ χοκμ ιδέρκεν ταχτηνδά
Καισαρείας Παΐσιος βακτινδά.
Δερικλί- τας ναμ μαχαλδέν τασλαρή
Κάϊσερη ρουμ μιλλετηδέν χαρτζλαρή.

22. Βλέπε Θεοφάνους Σπ. Θεοφανείδη, Συλλογή επιγραμμάτων εκ των εν Μικρά Ασία ιερών ναών, Μικρασιατικά Χρονικά, ό.π., τόμος 15ος, Αθήνα 1972, σελ. 401.

Καραμανλίδες τη ζυγαριά. Οι πολυμήχανοι Καισαριώτες έγιναν οι μεγαλύτεροι έμποροι της Ανατολής. Πολλοί από αυτούς πήγαιναν σε άλλα μέρη, αναζητώντας καλύτερης τύχη στους δρόμους του εμπορίου. Ήταν μάλιστα τόσο έντονη η τάση φυγής, που ακόμα και οι μανάδες νανούριζαν τα μωρά τους με λόγια όπως εκείνα που έλεγαν στο Ζιντζίντερε: «…Το αγόρι μου θα κοιμηθεί, θα μεγαλώσει, θα ξενητευθεί και θα κερδίσει λεφτά. Νάνι, μωρό μου, νάνι...»[23].

Η Μαρία Κοιμίσογλου με την παραδοσιακή φορεσιά των Καππαδοκών προγόνων της.

Σε στίχους ενός τραγουδιού της Καππαδοκίας οι λαϊκοί βάρδοι έλεγαν:

«Ο Αλάχ δεν έπλασε τον Κάισερλη με λάσπη.
Τον έπλασε με του Ερτζιές νταγ τη λάβα.
Ο Καισαριώτης όπου και να πάει, δεν τα χάνει.
Θα βγάλει το ψωμί του κι απ' την πέτρα! …»[24].

Το 1893 η B. Chantre σημειώνει: *«…Η Καισάρεια δίνει την εντύπωση πόλης έντονα ασιατικής. Οι επίπεδες στέγες, το στρώμα της σκόνης στους δρόμους, στους*

23. Βλέπε Τσαλίκογλου Ι. Εμμανουήλ: «Οι εν διασπορά Καππαδόκες. Βίος και δραστηριότητα αυτών», Αθήνα 1954, (ανεκδ. χειρόγρ. Κ.Μ.Σ., αρ. 58), σελ. 87.
24. Σαμουηλίδη Χρήστου: «Καραμανίτες…», ό.π., σελ. 367.

τοίχους και τα σπίτια, τα στενά δρομάκια, αληθινοί λαβύρινθοι όπου συνωστίζονται οι βαρυφορτωμένες καμήλες των καραβανιών, καβαλάρηδες, πεζοί, γυναίκες με καλύπτρα...Στο καινούριο παζάρι με τους ψηλούς θόλους, που απλώνεται σε μεγάλη έκταση, επικρατεί αρκετή κίνηση. Θεωρείται σπουδαιότερο από το παζάρι του Χαλεπίου. Οι έμποροι διαλαλούν το εμπόρευμά τους και καλούν τους περαστικούς για να τους δείξουν τα είδη τους. Με άλλα λόγια το μέρος σφύζει από ζωή...Συνοπτικά, η ντόπια αγορά είναι μεγάλη και με άφθονες προμήθειες. Όλο το εμπόριο βρίσκεται στα χέρια των Αρμενίων, των Ελλήνων και των Τούρκων. Η Καισάρεια είναι από τις ελάχιστες πόλεις της Ανατολής όπου οι Εβραίοι δεν μπόρεσαν να αναπτύξουν επικερδές εμπόριο. Οι Καισαριώτες περηφανεύονται γι' αυτό. Κυνηγούν με τόση απληστία το κέρδος ώστε ο ανταγωνισμός μαζί τους είναι αδύνατος. Κυκλοφορούν μάλιστα διάφορες ιστορίες για το θέμα, που έχουν γίνει παροιμιώδεις στην Ανατολία και αλλού...η Καισάρεια φαντάζει πραγματική πόλη της Ανατολής. Οι καλύβες από λάσπη, τα γερά πέτρινα σπίτια με τις θολωτές εισόδους και τις αψιδωτές στοές, μαυριτανικού σχεδόν τύπου, οι συστάδες με τις ιτιές που διακρίνονται εδώ κι εκεί, οι τρούλοι, τα καμπαναριά, οι μιναρέδες, όλα δημιουργούν μια μεγαλειώδη εντύπωση...»[25].

Οι Ρωμιοί της Καισάρειας είχαν σπουδαία συνεισφορά στην επανάσταση του Γένους των το 1821. Δεν ήταν λίγοι εκείνοι που πήγαν στη μητροπολιτική Ελλάδα για να πολεμήσουν κατά των Τούρκων. Είναι χαρακτηριστικό πως, όταν ο Όθωνας, με βασιλικό διάταγμα του 1835 παρασημοφόρησε Έλληνες αγωνιστές που είχαν πολεμήσει έως το Δεκέμβριο του 1829, παρασημοφορήθηκαν ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ο Νότης Μπότσαρης, ο Κωνσταντίνος Κανάρης και άλλοι ήρωες. Ανάμεσά τους[26] υπάρχουν και τα ονόματα του Καραγεώργη Σάββα από την Καισάρεια, του Κωνσταντή Γεωργίου του Καισαρέα, του Χατζή-Χρήστου Καισαρέα, του Καρόγλου και άλλων με τη σημείωση ότι κατάγονται από τη Μικρά Ασία ή από την Ανατολή[27].

Οι Καισαριώτες, που γνώριζαν τα οφέλη της εκπαίδευσης, έκαναν ό,τι μπορούσαν για να μορφώσουν τα παιδιά τους, οργανώνοντας σχολεία ήδη από το 1792, όταν ο ιερομόναχος Γερμανός, το «Φως της Ανατολής» όπως τον αποκαλούσαν, λειτούργησε σχολείο σ' ένα παλιό κτίριο της Καισάρειας και το διηύθυνε έως το 1805. Από εκείνο αποφοίτησαν οι πρώτοι δάσκαλοι της περιοχής και ο μετέπειτα μητροπολίτης Καισαρείας Παΐσιος, ο στυλοβάτης των ελληνικών γραμμάτων και το ορόσημο για το πνευματικό ανέβασμα των Καππαδοκών.

Εκατό χρόνια μετέπειτα, το 1892[28], λειτουργούσε στην Καισάρεια δευτεροβάθμια σχολή αρρένων με σαράντα μαθητές, πρωτοβάθμια σχολή αρρένων με 50 μαθητές, πρωτοβάθμια σχολή θηλέων με 50 μαθήτριες και ένα νηπιαγωγείο

25. B. Chantre: «Ταξίδι στην Καππαδοκία...», ό.π., σελ. 136-137.
26. Υπ' αριθμ. Πρωτοκόλ. εξερχ. 258/1-12-1836.
27. Αναστασιάδη Γεωργίου: «Η συμβολή των Μικρασιατών εις την εθνικήν αναγέννησιν», Μικρασιατικά Χρονικά, Σύγγραμμα Περιοδικόν, Εκδιδόμενον υπό του τμήματος Μικρασιατικών Μελετών της Ενώσεως Σμυρναίων, τόμος 3ος, Αθήνα 1940, σελ. 214-223.
28. Σύμφωνα με «τον κώδικα» της Μητρόπολης Καισαρείας με αριθμ. 210/318, σελ. 28-29.

με 150 νήπια, ενώ έξω από την πόλη λειτουργούσε και πρωτοβάθμια σχολή με 55 μαθητές[29].

Το 1899 οι Ρωμιοί μάθαιναν γράμματα σε μια επτατάξια δημοτική σχολή και ένα γραμματοδιδασκαλείο[30].

Στα χρόνια της ανταλλαγής των πληθυσμών, λειτουργούσε στην πόλη επτατάξια αστική σχολή, παρθεναγωγείο, νηπιαγωγείο και δημοτικό σχολείο.

Το πνευματικό κέντρο της Ρωμιοσύνης στη Μονή του Τιμίου Προδρόμου στο Ζιντζίντερε Καισαρείας, με την ιερατική σχολή, το διδασκαλείο, το παρθεναγωγείο και το ορφανοτροφείο, αποτέλεσε φυτώριο Ελλήνων δασκάλων και κληρικών, που αποφοίτησαν από τα εκπαιδευτήρια αυτά και συνέβαλαν στο διαφωτισμό των Ρωμιών στα δύσκολα εκείνα χρόνια.

Οι Ρωμιοί της Καισάρειας οργανώθηκαν το 1870 στη «Λέσχη Αθηνά»[31], με σκοπό τη διάδοση της ελληνικής παιδείας[32].

Το 1885 λειτούργησαν τις φιλεκπαιδευτικές αδελφότητες «Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος»[33] και «Ορθοδοξία», για να προφυλάξουν τους ορθόδοξους χριστιανούς από τους προσηλυτιστές[34].

Αρχίατροι του παλατιού στην Κωνσταντινούπολη κατάγονταν από την περιοχή της Καισάρειας, όπως ο Ανανίας Γαβριηλίδης από το Ζιντζίντερε και οι Αλέξανδρος και Νικόλαος Φερμάνογλου από τη Μουταλάσκη.

Μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών, οι Καισαριώτες εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλονίκη, στην Ελευσίνα, στην Καβάλα, στην Καισαριανή, στον Πειραιά, στη Χαλκίδα, στην Κέρκυρα, στη Νέα Ιωνία Βόλου, στους Προσκυνητές Ροδόπης, στη Δράμα, στην Κοζάνη, στη Λάρισα, στα Υπέρεια, στο Ελληνικό και στο Βασιλί Φαρσάλων.

Στην περιφέρεια της Καισαρείας ανήκαν διοικητικά πολλά ρωμαίικα χωριά, που υπάγονταν εκκλησιαστικά στη μητρόπολη Καισαρείας. Όλοι οι Ρωμιοί της περιοχής αυτής ήταν τουρκόφωνοι.

Χωριά της περιφέρειας Καισαρείας με ελληνικό πληθυσμό:

Η **Μουταλάσκη (Ταλάσι)**[35], οι «Βερσαλλίες της Καππαδοκίας» όπως την έλεγαν, πατρίδα του αγίου Σάββα, βρίσκεται λίγα χιλιόμετρα έξω από την Καισάρεια, στους πρόποδες του Δίδυμου όρους.

Λόγω του πολύ καλού κλίματός της, αποτελούσε τόπο θερινών διαμονών εύπορων Καισαραίων, που είχαν εκεί τα παραθεριστικά τους σπίτια.

---

29. Τσαλίκογλου Ι. Εμμανουήλ: «Ελληνικά Εκπαιδευτήρια και Ελληνορθόδοξοι Κοινότητες της περιφέρειας Καισαρείας», Εκδόσεις Κ.Μ.Σ., Αθήνα 1976, σελ. 10-11.
30. Σαρ, Αρχ.: «Η Σιν…», ό.π, σελ. 112.
31. Μαμώνη Κυριακή: «Σωματειακή οργάνωση του Ελληνισμού στη Μικρά Ασία. Σύλλογοι Καππαδοκίας και Πόντου», Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, τόμος ΣΤ΄, Αθήνα 1986-198, σελ. 162-163.
32. Βλέπε εφ. Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως, αρ. 790, 19 Ιουνίου – 1 Ιουλίου 1871, σελ. 2.
33. Εφ. Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως, αρ. 4914, 27 Σεπτ. – 9 Οκτωβρίου 1885, σ. 2.
34. Εφ. Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως, ΚΔ΄, περ. Β΄, αρ. 24, 13-3-1885, σ. 192.
35. Τουρκικά Talas (Ταλάς).

Το 1899 ζούσαν στο Ταλάς 2.000 Έλληνες[36]. Το 1924 είχαν απομείνει 255 οικογένειες με 1.091 άτομα[37].

Για την εκπαίδευση των παιδιών τους η ελληνική κοινότητα λειτουργούσε το 1892 στη συνοικία Αρχάγγελος τετρατάξιο πρωτοβάθμιο σχολείο αρρένων με 85 μαθητές και πεντατάξιο πρωτοβάθμιο σχολείο θηλέων με 132 μαθήτριες. Επίσης στη συνοικία του Αγίου Γεωργίου λειτουργούσε τετρατάξιο πρωτοβάθμιο σχολείο αρρένων με 60 μαθητές.

Υπήρχε επίσης αμερικάνικο σχολείο θηλέων.

Το 1921 τα ελληνικά σχολεία της ήταν άριστα και υπερτερούσαν κατά πολύ των αμερικάνικων.

Στο χωριό υπήρχαν οι εκκλησίες της Παναγίας Καπουσή, των Αρχαγγέλων Μιχαήλ και Γαβριήλ, του αγίου Γεωργίου, του αγίου Νικολάου και του αγίου Χαραλάμπους.

Μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών οι Μουταλασκηνοί διασκορπίστηκαν στη Θεσσαλονίκη, την Αθήνα, τον Πειραιά, την Έδεσσα, την Καβάλα και την Κοζάνη.

Το **Ανδρονίκιο**[38], βρίσκεται 10 χλμ. ΝΑ της Καισάρειας.

Ονομάστηκε Ανδρονίκιο από τον προστάτη της άγιο Ανδρόνικο.

Το 1912 κατοικούσαν σε αυτό 176 ελληνικές οικογένειες με 560 άτομα, ενώ το 1924 υπήρχαν μόνο 53 ελληνικές οικογένειες με 145 άτομα[39].

Εκκλησιάζονταν στη μεγάλη τρίκλιτη εκκλησία της Αγίας Τριάδας.

Οι φιλόκαλοι και φιλόμουσοι Ανδρονικιώτες είχαν σχολεία από το 1850.

Το 1892[40] λειτουργούσαν οκτατάξιο πρωτοβάθμιο σχολείο αρρένων και εννεατάξιο πρωτοβάθμιο σχολείο θηλέων[41].

Μεγάλο τέκνο του Ανδρονικίου ήταν ο επιστήμονας και εκπρόσωπος του Ελληνισμού στην τουρκική βουλή[42] Παύλος Καρολίδης.

Σε απόσταση 10 χλμ. από την Καισάρεια βρίσκεται το **Ζιντζίντερε**[43], τα αρχαία Φλαβιανά, που είχε πάρει το όνομά του από την Φλαβία Υπατεία, κόρη του τελευταίου βασιλιά της Καππαδοκίας Αρχέλαου.

Το 1899 ζούσαν σε αυτό 1.700 χριστιανοί ορθόδοξοι και 100 χριστιανοί διαμαρτυρόμενοι[44], ενώ το 1924 είχαν απομείνει μόνο 73 ελληνικές οικογένειες με 236 άτομα.

Το 1728 ανεγέρθηκε εκ βάθρων η πολύ σημαντική Μονή των Φλαβιανών, η

36. Σαρ. Αρχ.: «Σιν…», ό.π., 1899, σελ. 114.
37. Ασβέστη Β. Μαρία: «Επαγγελματικές ασχολίες…», ό.π., σελ. 80.
38. Τουρκ. Endrürlük (Εντρουρλούκ).
39. Έξοδος, σελ. 46.
40. Κωδ. Μητρ. Καισαρ., 210/318, σελ. 28-29.
41. Τσαλίκογλου Ι. Εμμανουήλ: «Ελληνικά Εκπαιδευτήρια…», ό.π, σελ. 13-14
42. Είχε εκλεγεί, με προτροπή της ελληνικής κυβέρνησης, βουλευτής της περιοχής Σμύρνης και Αϊδινίου.
43. Τουρκ. Zinzidere, που σημαίνει Αλυσόρεμα ή Αλυσοπόταμος ή Αλυσιδωτός ποταμός ή το φαράγγι του Άραβα.
44. Αρχ. Σαρ.: «Σιν…», ό.π., σελ. 112.

οποία το 1804 αναγορεύτηκε σε πατριαρχική και σταυροπηγιακή Μονή. Τότε κατεδαφίστηκε ο ανεγερθείς ναός του 1728 και στη θέση του οικοδομήθηκε το νέο μεγαλοπρεπές Μοναστήρι του Ιωάννου Προδρόμου.

Το μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου ήταν η θερινή έδρα του Μητροπολίτη Καισαρείας και το θερινό ενδιαίτημα των Καισαρέων.

Η Μονή των Φλαβιανών αποτέλεσε για τους Έλληνες της περιοχής την «κολυμβήθρα» της πνευματικής και εκκλησιαστικής τους αναγέννησης. Με την ιερατική σχολή, το διδασκαλείο, το παρθεναγωγείο και το ορφανοτροφείο, έγινε φυτώριο Ελλήνων δασκάλων και κληρικών, που αποφοίτησαν από τα εκπαιδευτήρια αυτά και συνέβαλαν στο διαφωτισμό των Ρωμιών στα δύσκολα εκείνα χρόνια.

Στο Ζιντζίντερε υπήρχε ο Καθολικός ή Κυριακός ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Υπήρχε επίσης η υπόγεια εκκλησία της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, που θεωρούνταν ως κοινοτική, στην οποία τελούνταν όλα τα μυστήρια. Εκτός όλων αυτών υπήρχαν πολλά ξωκλήσια και αγιάσματα.

Στην ίδια γεωγραφική γειτονιά υπάρχει το αρχαίο χωριό Στέφανα, στο οποίο συνυπήρχαν Ρωμιοί και Τούρκοι[45].

Τα πολύ παλιά χρόνια οι χριστιανοί εκκλησιάζονταν στην εκκλησία του αγίου Στεφάνου, από την οποία πήρε το όνομά του το χωριό.

Το 1840 έχτισαν οι χριστιανοί την εκκλησία της Γεννήσεως της Θεοτόκου, η δεξιά πτέρυγα της οποίας ήταν αφιερωμένη στον προστάτη του χωριού Πρωτομάρτυρα Στέφανο.

Το 1899 έμεναν στα Στέφανα περίπου 170 Έλληνες[46]. Τα τελευταία χρόνια πριν από την ανταλλαγή ζούσαν εκεί 25 ελληνορθόδοξες οικογένειες με 86 άτομα[47].

Το 1892 λειτουργούσε στη συνοικία της Παναγίας τριτάξιο πρωτοβάθμιο σχολείο με 24 μαθητές.

Τα χρόνια πριν από την ανταλλαγή στο μικρό δημοτικό σχολείο του χωριού δίδασκε ένας δάσκαλος σε 38 μαθητές.

Σε απόσταση 30 περίπου χλμ. ΝΔ της Καισάρειας είναι χτισμένη αμφιθεατρικά, γύρω από ένα ποταμάκι που διέρρεε στην κοιλάδα, βρίσκεται η κωμόπολη **Ιντζέσου**[48], αρχ. Σαδάκορα[49].

Το Ιντζέσου ιδρύθηκε το 1667.

Το 1899 κατοικούσαν σε αυτό 4.000 Έλληνες Ορθόδοξοι[50].

Το 1924 είχαν απομείνει 120 ελληνικές οικογένειες με 345 άτομα[51].

Οι Ρωμιοί, που κατοικούσαν στις συνοικίες του αγίου Ευσταθίου και του

45. Τουρκ. Resadiye (Ρεσάντιγιε).
46. Αρχ. Σαρ.: «Σινασός...», ό.π., σελ. 114.
47. Έξοδος, ό.π., σελ. 113.
48. τουρκ. Incesu.
49. Ιντζέσοθ σημαίνει Λεπτόν ύδωρ ή Λεπτονέρι ή λίγο νερό.
50. Αρχ. Σαρ.: «Σιν...», ό.π., σελ. 116.
51. Ασβέστη Β. Μαρία: «Επαγγελματικές ασχολίες...», ό.π., σελ. 79.

αγίου Δημητρίου[52], εκκλησιάζονταν στους αντίστοιχους ναούς των συνοικιών τους.

Το 1899 τα ρωμιόπουλα μάθαιναν γράμματα σε δύο δημοτικά σχολεία, μίαν Ελληνική Σχολή και ένα Παρθεναγωγείο[53].

Οι Έλληνες κάτοικοι ήταν δραστήριοι και έξυπνοι και φημίζονταν για τα καλά κρασιά και τους δικηγόρους τους.

Το Ιντζέσου ήταν πατρίδα του φιλόμουσου και διακεκριμένου αρχιερέα Ιωάννου Αναστασιάδη (1834-1895), που ήταν διευθυντής της Μεγάλης του Γένους Σχολής, μητροπολίτης Καισαρείας και μετέπειτα Οικουμενικός Πατριάρχης.

Σε απόσταση 8 χλμ. ανατολικά της Καισάρειας, μέσα σε μια κοιλάδα γεμάτη με αρχαία υπόγεια κρησφύγετα, σπίτια και σήραγγες, ορισμένες από τις οποίες, όπως λέγεται, έφθαναν ως την Καισάρεια, βρίσκεται το χωριό **Ταυβλουσούν**[54].

Λόγω του πλούτου των κατοίκων του, το έλεγαν Μικρή Αίγυπτο.

Το 1899 στο Ταυβλουσούν έμεναν 900 Έλληνες[55], αλλά το 1924 είχαν απομείνει 26 ελληνικές οικογένειες με 68 άτομα.

Η ελληνική κοινότητα είχε σχολεία αρρένων και θηλέων καλά οργανωμένα.

Το 1892 οι Ρωμιοί του χωριού αυτού λειτουργούσαν τριτάξια δευτεροβάθμια σχολή αρρένων, διτάξιο πρωτοβάθμιο σχολείο αρρένων και τριτάξιο νηπιαγωγείο[56].

Εκκλησιάζονταν στον παλαιό ναό του αγίου Βασιλείου, που είχε ανακαινιστεί το 1819.

Στα υπόγεια του χωριού υπήρχαν οι υπόσκαφες εκκλησίες του αγίου Χρυσοστόμου, του αγίου Βασιλείου και του αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου.

Έξω από αυτό υπήρχαν τα ερείπια της βυζαντινής εκκλησίας του αγίου Μηνά.

Σε απόσταση 7 χλμ. ΒΑ της Καισάρειας βρίσκεται το χωριό **Κερμίρα ή Κελμίρα**[57].

Ως αναφορά το όνομά του, άλλοι λένε πως ονομάστηκε έτσι από παραφθορά της αρμενικής λέξης καρμίρ, που σημαίνει δερματουργός, επειδή πολλοί κάτοικοί του ήταν βυρσοδέψες, και άλλοι λένε πως ονομάστηκε έτσι από την εκκλησία της Παναγίας στενογραφικά όπως γράφεται Κυρ Μηρ αντί Κυρία Μήτηρ.

52. Κάλφογλους Η. Ιωάννης: «Ιστορική γεωγραφία», ό.π., σελ. 151.
53. Αρχ. Σαρ.: «Σιν…», ό.π., σελ. 116.
54. Τουρκ. Tavlusun.
55. Αρχέλαος Σαραντίδης: «Σιν…», σελ. 114.
56. Τσαλίκογλου Ι. Εμμανουήλ: «Ελληνικά Εκπαιδευτήρια…», ό.π, σελ. 12.
57. Τουρκ. Germir Konaklar.

Το 1899 κατοικούσαν σε αυτό 3.000 Ορθόδοξοι Έλληνες[58]. Πριν την ανταλλαγή είχαν απομείνει 62 ελληνικές οικογένειες, αποτελούμενες από 211 άτομα[59], που ζούσαν μαζί με 1.000 Τούρκους και λίγους Αρμένιους.

Οι Ρωμιοί Κερμιριώτες εκκλησιάζονταν παλαιότερα στην εκκλησία των αγίων Θεοδώρων που είχε χτιστεί στην κάτω πλευρά του χωριού το 1725. Από το 1837 εκκλησιάζονταν και στο ναό της Παναγίας (Κοιμήσεως της Θεοτόκου), με το διώροφο καμπαναριό, που χτίστηκε το 1837, όταν με το διάταγμα της θρησκευτικής ελευθερίας Χάτ-ι-Σερίφ δόθηκε το δικαίωμα της ελεύθερης λατρείας σε μη μουσουλμάνους. Ο τρούλος και το κωδωνοστάσιο προστέθηκαν το 1839.

Οι κάτοικοι της Κερμίρας ήταν φιλόμουσοι και φιλόκαλοι και ανέδειξαν το χωριό τους ως το σημαντικότερο κέντρο παιδείας στην περιοχή, μετά την Καισάρεια και το Ζιντζίντερε.

Το 1892[60] λειτουργούσαν τριτάξιο δευτεροβάθμιο σχολείο αρρένων, τετρατάξιο πρωτοβάθμιο σχολείο αρρένων, διτάξιο πρωτοβάθμιο σχολείο θηλέων και τριτάξιο νηπιαγωγείο[61].

Το 1905 υπήρχαν στη βιβλιοθήκη του χωριού 200 τόμοι σπάνιων βιβλίων.

Οι κάτοικοί του αποδημούσαν και εμπορεύονταν στην Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη και την Αίγυπτο. Πολλοί Κελμιριώτες, με κέντρο την Υοσγάτη, έγιναν σπουδαίοι έμποροι στην Καισάρεια, στη Νίγδη, στην Αμάσεια και στην Άγκυρα.

Από την Κελμίρα κατάγονταν ο Ηλίας Καζάν-Καυτατζόγλου, ένας από τους μεγαλύτερους σκηνοθέτες του κόσμου.

Μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών, οι περισσότεροι Κελμιριώτες εγκαταστάθηκαν στην Τούμπα Θεσσαλονίκης.

Σε απόσταση 12 χλμ. βόρεια της Καισάρειας βρίσκεται το χωριό **Έρχιλετ ή Ερκιλέτ ή Ερκελέτ**[62]**,** η αρχαία Αρχελαΐς ή Άρχαλα.

Το 1871-1872 υπήρχαν σε αυτό 100 ελληνικά σπίτια[63], από τα οποία το 1924 είχαν απομείνει μόνο 14, με 45 άτομα[64], που ζούσαν μαζί με 600 περίπου Τούρκους. Οι υπόλοιποι είχαν μεταναστεύσει στην Άγκυρα και την Υοσγάτη.

Τα ρωμιόπουλα μάθαιναν γράμματα σε Ελληνικό σχολείο και Παρθεναγωγείο[65]. Πριν την ανταλλαγή των πληθυσμών, στο σχολείο του χωριού δίδασκε ένας δάσκαλος.

Η εκκλησία τους ήταν αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου.

---

58. Σαρ. Αρχ.: «Σινασός…», ό.π., σελ. 114-115.
59. ΕΞΟΔ., σελ. 83.
60. Κωδ. Μητρ. Καισ. 210/318, σελ. 28-29.
61. Τσαλίκογλου Ι. Εμμανουήλ: «Ελληνικά Εκπαιδευτήρια…», ό.π, σελ. 11-12.
62. Τουρκ. Erkilet (Ερκιλέτ).
63. Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως: «Έκθεσις…», ό.π., σελ. 201.
64. ΕΞΟΔΟΣ, σελ. 58.
65. Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως: «Έκθεσις…», ό.π., σελ. 201.

Σε απόσταση 16 χλμ. ΒΑ της Καισάρειας βρίσκεται το χωριό **Ταξιάρχης ή Ταξιάρχες ή Ταρσιάχ**[66]**.**

Πήρε το όνομά του από τη Μονή των Ταξιαρχών που υπήρχε σε αυτό.

Το 1899 έμεναν σε αυτό 500 Έλληνες[67], ενώ το 1924 κατοικούνταν από 52 ελληνικές οικογένειες αποτελούμενες από 135 άτομα[68].

Το 1905 λειτουργούσε ένα σχολαρχείο και ένα σχολείο στοιχειώδους εκπαιδεύσεως θηλέων. Την ίδια χρονιά λειτουργούσε στη Μονή των Ταξιαρχών ημιγυμνάσιο.

Το χωριό **Κέσι ή Κάση ή Κισκιούς**[69]**,** αρχ. Κασιανή βρίσκεται 17 περίπου χλμ. ΒΑ της Καισάρειας.

Το 1905 κατοικούσαν σε αυτό 120 Έλληνες, που εκκλησιάζονταν στο ναό της Μεταμορφώσεως[70].

Τα επόμενα χρόνια οι περισσότεροι Ρωμιοί διασκορπίστηκαν στους δρόμους της αποδημίας, γι’ αυτό το 1924 είχαν απομείνει 7 ελληνικές οικογένειες με 23 άτομα, οι οποίοι ζούσαν ανάμεσα σε 1.000 Τούρκους και Αρμενίους.

Το 1892[71] λειτουργούσε στη συνοικία Καραπάγ τετρατάξιο πρωτοβάθμιο Σχολείο με 20 μαθητές[72]. Το 1905 λειτουργούσε και πρωτοβάθμιο Σχολείο θηλέων. Μετέπειτα, όταν πια είχαν απομείνει ελάχιστοι Έλληνες, στο μικρό σχολείο του χωριού δίδασκε ένας δάσκαλος.

Σε απόσταση 18 χλμ. ΒΔ της Καισάρειας βρίσκεται το χωριό **Μόλος ή Μόλου**[73].

Το 1871-1872 υπήρχαν σε αυτό 15 ελληνικές οικογένειες, τα παιδιά των οποίων μάθαιναν γράμματα σε ένα Παιδαγωγείο.[74]

Το 1899 έμεναν σε αυτό 50 Έλληνες.[75]

Τα τελευταία χρόνια δεν είχαν σχολείο ούτε ιερέα, αλλά μόνο εκκλησία.

Σε απόσταση 19 χλμ. ΒΑ της Καισάρειας, βρίσκεται το χωριό **Βέξε**[76]**.**

Το 1899 κατοικούσαν σε αυτό 250 Ρωμιοί. Το 1924 είχαν απομείνει 27 ελληνικές οικογένειες με 68 άτομα[77].

---

66. Τουρκ. Kayabag, Taxiarch.
67. Σαρ. Αρχ.: «Η Σιν…», ό.π., σελ. 115.
68. ΕΞΟΔ., σελ. 118.
69. Τουρκ. Bagyurdurlu, Gesi, Efkere.
70. Ξενοφάνης, 1905, ό.π., σελ. 230.
71. Κωδ. Μητρ. Καισαρ., 210/318, σελ. 28-29.
72. Τσαλίκογλου Ι. Εμμανουήλ: «Ελληνικά Εκπαιδευτήρια…», ό.π, σελ. 14.
73. τουρκ. Molu
74. Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως: «Έκθεσις…», ό.π., σελ. 201.
75. Αρχέλαος Σαρ., Σιν., σελ 120.
76. Τουρκ. Özlüce (Όζλουτζε).
77. Έξοδος, ό.π., σελ. 53.

Οι Ρωμιοί εκκλησιάζονταν στο μικρό ναό της Γεννήσεως της Θεοτόκου.
Το 1899 είχαν καλά οργανωμένη δημοτική σχολή.[78] Πριν από την ανταλλαγή δίδασκε στους ελάχιστους μαθητές ένας δάσκαλος.

Σε απόσταση 23 χλμ. ΒΑ της Καισάρειας, βρίσκεται το χωριό **Αγυρνάς ή Άγιοι Ανάργυροι**[79]**,** αρχ. Αράγενα.
Το 1899 κατοικούσαν σε αυτό 500 Ρωμιοί.[80] Το 1924 είχαν απομείνει 77 ελληνικές οικογένειες με 294 άτομα.[81]
Το 1892 λειτουργούσε στο Αγυρνάς τετρατάξιο πρωτοβάθμιο σχολείο με 75 μαθητές[82]. Τα τελευταία χρόνια πριν την ανταλλαγή, ένας δάσκαλος δίδασκε στα ρωμιόπουλα του χωριού.
Εκκλησία των χριστιανών ήταν ο ναός του αγίου Προκοπίου.
Λίγο έξω από το χωριό υπήρχε η Μονή των αγίων Αναργύρων Κοσμά και Δαμιανού.
Από το χωριό αυτό καταγόταν ο σπουδαιότερος αρχιτέκτονας της οθωμανικής περιόδου, ο εξισλαμισμένος Ιωσήφ Δογάνογλου, ο μετέπειτα διάσημος Μιμάρ Σινάν πασάς.
Μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών οι περισσότεροι κάτοικοι του Αγυρνάς εγκαταστάθηκαν στους Ασκητές Ροδόπης και οι υπόλοιποι διασκορπίστηκαν στην ελληνική επικράτεια.

Σε απόσταση 25 χλμ. ΒΑ της Καισάρειας, βρίσκεται το χωριό **Σκοπή ή Σκόμπι ή Ισκόπι**[83]**,** αρχ. Επισκοπή-Μάνδη.
Το 1905 έμεναν σε αυτό 300 Έλληνες[84]. Φτάνοντας στα 1924 ζούσαν εκεί 46 ελληνικές οικογένειες με 140 άτομα[85].
Το 1899 οι Έλληνες είχαν καλά οργανωμένη σχολή[86]. Το 1905 λειτουργούσε και πρωτοβάθμιο σχολείο θηλέων. Τα τελευταία χρόνια πριν την ανταλλαγή των πληθυσμών, ένας δάσκαλος δίδασκε στα λίγα ελληνόπουλα.
Η εκκλησία του χωριού ήταν αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου και ήταν υπόγεια. Είχε χτιστεί το 1727 και ανακαινίστηκε το 1885.

Σε απόσταση περίπου 34 χλμ. ΒΑ της Καισάρειας βρίσκεται το χωριό **Κέρκεμε ή Κέρκιμε**, τουρκ. Cergeme.

78. Αρχ. Σαρ.: «Η Σιν…», ό.π., σελ. 115.
79. Τουρκ. Agirnaz (Αγιρνάς) ή Tasören.
80. Αρχ. Σαρ.: «Η Σινασός…» ό.π., σελ. 115.
81. Έξοδος, ό.π., σελ. 42.
82. Τσαλίκογλου Ι. Εμμανουήλ: «Ελληνικά Εκπαιδευτήρια…», ό.π, σελ. 14.
83. Τουρκ. Subasi (Σουμπασί), Uskübü, Skup.
84. Ξενοφάνης, τόμος 2, σελ. 230.
85. Έξοδ., σελ. 107.
86. Βλέπε Αρχ. Σαρ.: «Σιν…», ό.π., σελ. 116.

Το 1899 ζούσαν σε αυτό 60 ορθόδοξοι χριστιανοί.[87] Το 1924 είχαν απομείνει μόνο 4 ελληνικές οικογένειες με 16 άτομα.

Σε απόσταση 40 χλμ. ΒΑ της Καισάρειας, βρίσκεται το χωριό **Σαρμουσακλί ή Πουγιάντη-Χαμίδ ή Χαμιδιέ**,[88] η αρχαία Σέρμουσα.

Το 1899 έμεναν σ' αυτό 700 Έλληνες. Το 1924 οι Ρωμιοί ήταν 133 οικογένειες με 482 άτομα[89].

Στο Σαρμουσακλί υπήρχε μονοθέσιο σχολείο.

Οι χριστιανοί του χωριού εκκλησιάζονταν στον ιερό ναό του αγίου Νικολάου.

Μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών οι περισσότεροι κάτοικοι του χωριού αυτού εγκαταστάθηκαν στα Ίβηρα και την Άνω Βροντού Σερρών και στο Γρανίτη Δράμας.

Σε απόσταση περίπου 50 χλμ. ΒΑ της Καισάρειας βρίσκεται το χωριό **Τσοχούρ ή Τσουκούρ** Καισάρειας[90], αρχ. Σάριχα ή Σιριχά.

Το 1899 έμεναν σε αυτό 600 Ρωμιοί[91]. Το 1924, οι Έλληνες του Τσουχούρ ήσαν 150 οικογένειες αποτελούμενες από 589 άτομα[92].

Στο σχολείο του χωριού, τα τελευταία χρόνια πριν από την ανταλλαγή, μάθαιναν γράμματα περίπου 70 Έλληνες μαθητές.

Οι Ρωμιοί του Τσουχούρ εκκλησιάζονταν στην μεγάλη εκκλησία του αγίου Νικολάου και τη μικρή εκκλησία της Ζωοδόχου Πηγής.

Μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών, οι περισσότεροι Έλληνες κάτοικοι του Τσοχούρ πήγαν κι εγκαταστάθηκαν στο Καππαδοκικό Καρδίτσας, στη Θηριόπετρα Αριδαίας και ορισμένοι στο Βόλο.

Σε απόσταση περίπου 50 χλμ. ΒΑ της Καισάρειας βρίσκεται το χωριό **Καρατζάορεν ή Καράτζορεν** του Χαμιδιέ ή Καρατζόρεν[93].

Το 1899 κατοικούσαν σε αυτό 300 Ρωμιοί. Το 1924 υπήρχαν 101 ελληνικές οικογένειες με 338 άτομα[94].

Για τη μόρφωση των παιδιών τους το 1905 λειτουργούσε αρρεναγωγείο όπου δίδασκε ένας δάσκαλος.[95]

Στην εκκλησία τους, τα τελευταία χρόνια λειτουργούσε ένας ιερέας.

Μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών οι περισσότεροι κάτοικοι από το Κα-

87. Αρχ. Σαραντ.: «Σινασ…», ό.π., σελ. 115-116.
88. Τουρκ. Bünyan (Μπουνγιάν), Sarmusakli.
89. ΕΞΟΔΟΣ.
90. Τουρκ. Ozvatan ή Cukur.
91. Σαρ. Αρχ.: «Σιν…», ό.π., σελ. 120.
92. Ασβέστη Β. Μαρία: «Επαγγελματικές ασχολίες…», ό.π., σελ. 81.
93. τουρκ. Karacaoren
94. Ασβέστη Β. Μαρία: «Επαγγελματικές ασχολίες…», ό.π., σελ. 79.
95. Ξενοφάνης, τόμ. 2, σελ. 232, 1905.

ράτζορεν του Χαμιδιέ εγκαταστάθηκαν στα Υπέρεια, στο Ελληνικό και στο Σταυρό Φαρσάλων καθώς και στην Άνω Βροντού Σερρών.

Σε απόσταση 60 χλμ. ΒΑ της Καισάρειας, βρίσκεται το **Τασλίκ**[96].

Το 1899 έμεναν σε αυτό 200 Έλληνες[97].

Το 1924 οι ελληνικές οικογένειες ήταν 154 με 775 άτομα[98] ή σύμφωνα με άλλες πληροφορίες ήσαν 105 οικογένειες με 440 άτομα[99].

Στο σχολείο του Τασλίκ δίδασκε ένας δάσκαλος.

Η εκκλησία του χωριού ήταν στο όνομα του αγίου Γεωργίου.

Μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών οι περισσότεροι κάτοικοι του Τασλίκ εγκαταστάθηκαν στον Άγιο Κωνσταντίνο, στον Πλάτανο και στο Σταυρό Φαρσάλων, στους Χαλκιάδες της Λάρισας και στη Μπάφρα Ιωαννίνων.

Σε απόσταση 60 χλμ. ΒΑ της Καισάρειας, βρίσκεται το χωριό **Ρουμ Καβάκ** (=Ελληνική Λεύκα)[100].

Το 1900 οι ελληνικές οικογένειες στο Ρουμ Καβάκ ήσαν 90, αποτελούμενες από 700 άτομα. Το 1924 έμεναν σε αυτό 184 ελληνικές οικογένειες με 756 άτομα.

Η εκκλησία τους ήταν στο όνομα του αγίου Βασιλείου.

Ένας δάσκαλος δίδασκε στο σχολείο του χωριού.

Μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών οι περισσότεροι κάτοικοι του Ρουμ Καβάκ εγκαταστάθηκαν στη Ζωοδόχο Πηγή και στον Αμπελώνα Λάρισας, στο Ασβεσταριό και στη Θηριόπετρα Πέλλας και στα Γιαννιτσά.

Σε απόσταση 90 χλμ. ΒΑ της Καισάρειας, βρίσκεται το χωριό **Τζατ ή Τσατ**[101].

Το 1899 έμεναν σ' αυτό 300 Έλληνες. Το 1924 κατοικούσαν στο Τσατ 20 ελληνικές οικογένειες με 142 άτομα. Το 1899 οι Ρωμιοί είχαν δική τους εκκλησία[102].

Μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών οι περισσότεροι κάτοικοι του χωριού αυτού εγκαταστάθηκαν στη Μπάφρα Ιωαννίνων.

---

96. Τουρκ. Taslikkoy.
97. Αρχ. Σαρ.: «Σιν…», ό.π., σελ. 120.
98. Έξοδος, ό.π., σελ. 123.
99. Ασβέστη Β. Μαρία: «Επαγγελματικές ασχολίες…», ό.π., σελ. 81.
100. Τουρκ. Kavakli (Καβακλί).
101. Τουρκ. Catköy.
102. Αρχ. Σαρ.: «Σιν…», ό.π., σελ. 120.

Συμεών Κοιμίσογλου

Γεννήθηκε στο Ξηροχώρι Θεσσαλονίκης και είναι γόνος Ελλήνων από το Μιστί της Καππαδοκίας. Αφιέρωσε τη ζωή του στην έρευνα και συγγραφή της ιστορίας των Ελλήνων της Καππαδοκίας.

Έργα του:

«Αναδρομή στον ακριτικό Ελληνισμό της Καππαδοκίας», 1997.

«Ρωμανός Δ΄ Διογένης, η τελευταία αναλαμπή της Βυζαντινής αυτοκρατορίας» 2000.

«Καππαδοκία, Μνημείο Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Ελλήνων Ιστορία, Πίστη, Πολιτισμός», 2005.

«Μιστί Καππαδοκίας, η Μάνη της Μικράς Ασίας», 2006

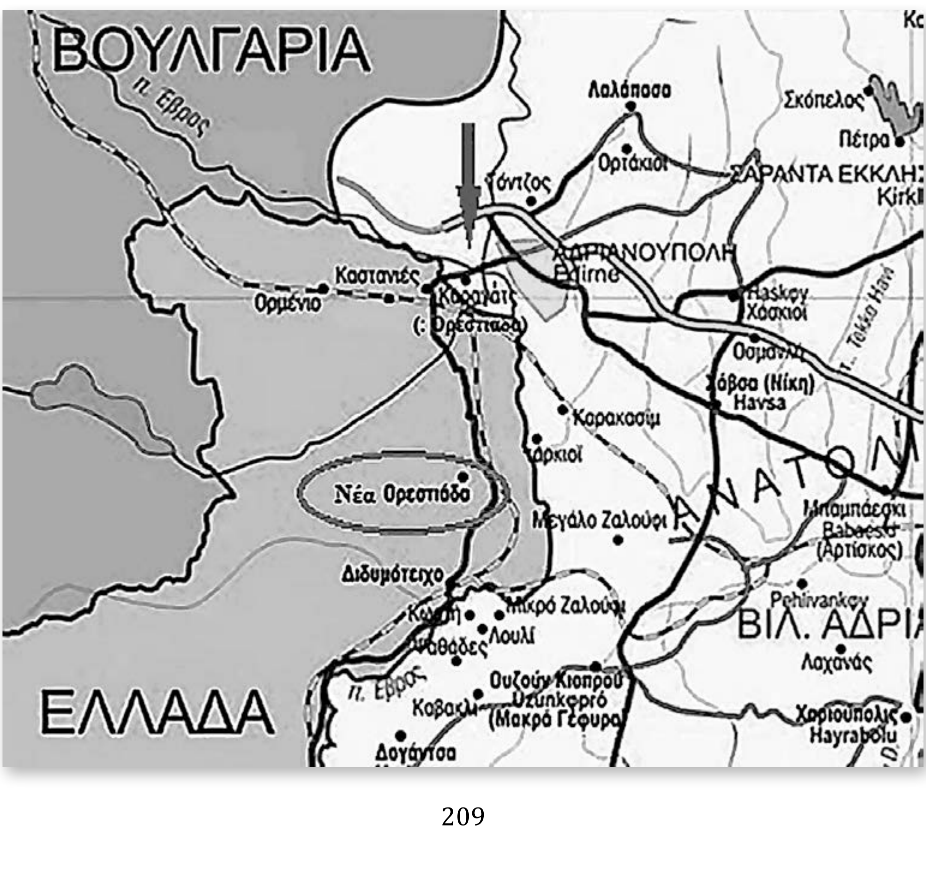
«Ρωμανός Δ΄ Διογένης», 2008

ΚΑΡΑΓΑΤΣ (: Ορεστιάδα) ΑΔΡΙΑΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
Ο τελευταίος σταθμός του ξεριζωμού

Δημήτριος Κιηγμάς - Γεώργιος Ρυζιώτης

Η Νέα Ορεστιάδα, η βορειότερη πόλη της σύγχρονης Ελλάδας, ιδρύθηκε το 1923 εκ θεμελίων και αποκλειστικά από πρόσφυγες κατοίκους του Καραγάτς. Το Καραγάτς είναι προάστιο της Αδριανούπολης, το οποίο έμελλε να μείνει στην ιστορία μέσω του «Πρωτοκόλλου περί του Καραγάτς και των νήσων Ίμβρου και Τενέδου» που συνοδεύει το κείμενο της Συνθήκης της Λοζάνης, ως το μοναδικό χερσαίο τμήμα στην περιοχή του Έβρου ποταμού που ανήκει στην Τουρκία, αν και βρίσκεται δυτικά του Έβρου ποταμού. Είναι κι αυτό ένα από τα στοιχεία που επιτείνουν την τραγικότητα των Νεοορεστιαδιτών προσφύγων.

Από την Οθωμανική κατάκτηση της περιοχής (1361) μέχρι και σήμερα βρίσκεται υπό οθωμανική/τουρκική κατοχή. Εξαίρεση αποτελούν οι περίοδοι: α) της βουλγαρικής κατοχής από τις 24 Αυγούστου 1915 (Σύμβαση της Σόφιας) ως τις 17 Οκτωβρίου 1918 (Ανακωχή Μούδρου), β) της γαλλικής κατοχής από τις 17 Οκτωβρίου 1918 ως και τις 16 Μαΐου1920 (απελευθέρωση από τον ελληνικό στρατό), γ) της ελληνικής διοίκησης από τις 16 Μαΐου1920 ως τις 27 Μαΐου 1923 (παραχώρηση στους Τούρκους).

Η ονομασία του προέρχεται, πιθανόν, από ένα δάσος με φτελιές –κοινώς καραγάτσια (μαύρα δέντρα)- κοντά στον περίφημο σιδηροδρομικό σταθμό. Το προάστιο βρίσκεται νότια της Αδριανούπολης σε απόσταση 4,5χλμ. απ' αυτήν και η έκτασή του στις αρχές του 20ου αι. ήταν περίπου 900 στρέμματα. Το ρυμοτομικό σχέδιο του προαστίου μετά το 1872, που εκπονήθηκε από την Εταιρεία Σιδηροδρόμων, είχε σχήμα ορθογώνιου παραλληλογράμμου, μήκους περίπου 1500 μ. και πλάτους 600 μ., και ήταν παράλληλο προς τη διεύθυνση της σιδηροδρομικής γραμμής. Οι δρόμοι του διασταυρώνονταν κάθετα, θυμίζοντας το αρχαιοελληνικό Ιπποδάμειο σύστημα δημιουργίας πόλεων[1].

Τις πρώτες γραπτές μαρτυρίες για το Καραγάτς τις βρίσκουμε στο ημερολόγιο του Dr. John Covel. Σύμφωνα με τα γραπτά του περιηγητή το 1675 ζούσαν εκεί πενήντα (50) ελληνικές οικογένειες και υπήρχαν δέκα (10) τσιφλίκια Τούρκων με τις γεωργικές καλοκαιρινές κατοικίες τους[2]. Κάποιες μαρμάρινες πλάκες στο δάπεδο του Ι.Ν. Αγ. Θεοδώρων του Καραγάτς προερχόμενες από νεκροταφείο του 1600 μ.Χ. μαρτυρούν την ύπαρξη του χωριού και πριν το 1600[3].

Μέχρι το 1870 ήταν ένα τυπικό χωριό με άναρχη δόμηση και χαμηλά σπίτια. Οι Έλληνες -κατά κύριο λόγο- κάτοικοί του ασχολούνταν με τη γεωργία, καθώς ο ποταμός Έβρος καθιστούσε εξαιρετικά γόνιμα και παραγωγικά τα χωράφια. Καλλιεργούσαν τα πάντα και ήταν από τους βασικούς προμηθευτές της Αδριανούπολης. Το χωριό ήταν γνωστό και για το εξαιρετικό κλίμα και το καθαρό πόσιμο νερό του[4].

Η οικονομία του Καραγάτς έγινε πιο ανθηρή περί το 1872, όταν κατασκευάστηκε εκεί ο Σιδηροδρομικός Σταθμός της Αδριανούπολης από την εταιρεία των ανατολικών σιδηροδρόμων (Compagnie de chemins de fer Orientaux) του Βαρώνου Hirsch, που τη συνέδεε με τη Βιέννη αλλά και με την Κωνσταντινούπολη.

Ο πληθυσμός των κατοίκων κάθε χρόνο αυξανόταν και λίγο πριν την απελευθέρωσή του από τον ελληνικό στρατό έφθασε τα 6.650 άτομα (απογραφή του 1920)[5], καθώς η εταιρεία των ανατολικών σιδηροδρόμων προσελάμβανε διαφόρους υπαλλήλους, κυρίως τεχνίτες, αλλά υπήρχε ενδιαφέρον για την περιοχή και από ευρωπαίους εμπόρους. Η αλματώδης πρόοδος κατέστησε το Καραγάτς το πιο όμορφο προάστιο της Αδριανούπολης, με όψη καθαρά ευρωπαϊκή. Σύμφωνα με τον Στυλιανό Γονατά (1922) ήταν κάτι αντίστοιχο με την

---

1. Γ. Ρυζιώτης - Δ. Κιηγμάς: «Καραγάτς Αδριανουπόλεως (Ορεστιάδα)». Νέα Ορεστιάδα: Περιφέρεια Αν. Μακεδονίας και Θράκης, Περιφερειακή Ενότητα Έβρου, Δ/νση Δημόσιας Υγείας και Κοινωνικής Μέριμνας, 2017.
2. T. Bent: «Extracts from the Diaries of Dr. John Covel (1670-1679)», *Early Voyages and Travels in the Levant*, (London: Hakluyt Society,1893): 243- 246.
3. Γ. Κωνσταντινίδης: «Η εν Αδριανουπόλει ελληνική κοινότης», Θρακικά, τ. 18ος, σ. 78-79.
4. Γ. Ρυζιώτης - Δ. Κιηγμάς: «Καραγάτς Αδριανουπόλεως (Ορεστιάδα)». Νέα Ορεστιάδα: Περιφέρεια Αν. Μακεδονίας και Θράκης, Περιφερειακή Ενότητα Έβρου, Δ/νση Δημόσιας Υγείας και Κοινωνικής Μέριμνας. 2017.
5. Τηλεγράφημα του Υπουργού Εξωτερικών Ν. Πολίτη (1922). Δες Γ. Ρυζιώτης - Δ. Κιηγμάς: «Καραγάτς Αδριανουπόλεως (Ορεστιάδα)», σελ. 121.

Κηφισιά της Αθήνας· οι ντόπιοι το αποκαλούσαν μικρό Παρίσι[6]. Εκεί διατηρούσαν τις εξοχικές τους κατοικίες οι πιο πλούσιοι Έλληνες και εκεί έκαναν τους περιπάτους τους, κυρίως τις Κυριακές, οι Ευρωπαίοι και γενικά οι ξένοι της Αδριανούπολης. Πολλοί μάλιστα από τους Ευρωπαίους σιδηροδρομικούς αλλά και εκπροσώπους εμπορικών οίκων[7], είχαν εγκατασταθεί στο Καραγάτς.

Στο προάστιο οι Τούρκοι ήταν ελάχιστοι, γι' αυτό και δεν υπήρχε τζαμί. Οι κάτοικοι συνέχιζαν να είναι κυρίως γεωργοί με μεγάλα χωράφια και αμπελώνες, ενώ άλλοι ασχολούνταν πλέον και με αστικά και βιοτεχνικά επαγγέλματα.

Στη βόρεια πλευρά του Καραγάτς υπήρχε ο Ιερός Ναός των Αγίων Θεοδώρων, ο οποίος χτίσθηκε το 1863[8]. Το 1906 χτίστηκε και ο ιερός ναός των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης[9], ο οποίος διατηρήθηκε και μετά το 1923 (έως και το 1944), υπό βουλγαρική όμως στο εξής κατοχή.

1921 Εκκλησία Αγίων Θεοδώρων του Καραγάτς
1921 Agii Theodori Church in Karagatz
1921 Църква "Св. Теодори" в Карагач

6. Αθ. Κόρμαλης: «Ελλαδίτου περιήγησις». Αθήνα: Πελασγός, 2002. Τ.Α΄, σ. 190.
7. Τον Αύγουστο του 1913 διέμενε στο Καραγάτς αντιπρόσωπος πωλήσεων της εταιρίας ραπτομηχανών SINGER.
8. Ν. Νικολαΐδης: «Η Αδριανού μας». Αθήνα: χ.ε., 1993. Τεύχος Ι κείμενο, σ. 91.
9. Γ. Κωνσταντινίδης: «Η εν Αδριανουπόλει ελληνική κοινότης». Στα Θρακικά. Αθήνα: Θρακικό Κέντρο, 1943. Τ. 18ος, σ.78-79.

Στο προαύλιο του ναού των Αγίων Θεοδώρων λειτουργούσε μέχρι το 1922 διώροφο ελληνικό σχολείο: στον κάτω όροφο η εξατάξια – αστική - σχολή αρρένων και στον πάνω όροφο το τετρατάξιο παρθεναγωγείο. Επίσης στο προαύλιο υπήρχαν δωμάτια για τους ιερείς, τους δασκάλους και τους καντηλανάφτες.[10] Το 1922 το εξατάξιο – πλέον μεικτό - σχολείο είχε 400 μαθητές και προσωπικό 12 ατόμων[11].

Εκτός του ελληνικού σχολείου υπήρχαν ένα Γερμανικό σχολείο αρρένων, ένα θηλέων (που κτίσθηκαν το 1897) και ένα Ιταλικό σχολείο.

Από το 1907 λειτουργούσε ο σύλλογος «Φιλόπτωχος Αδελφότης της ελληνικής κοινότητος εν Καραγατσίω». Άλλοι σύλλογοι που ανέπτυξαν σημαντική δράση στο Καραγάτς ήταν οι: «Συντεχνία Αρτοποιών» (ιδρύθηκε το 1914) με σκοπό τη φιλανθρωπία, «Αρμενική Εθνική Ένωσις» με σκοπό τη βοήθεια σε φτωχούς Αρμένιους, «Γεωργική Συντεχνία Καραγάτς» (ιδρύθηκε το 1880) με σκοπό τη αλληλοβοήθεια των μελών του, «Ισραηλιτική Κοινότης Καραγάτς» (ιδρύθηκε το 1913) με σκοπό τη διατήρηση της πίστης των μελών του, «Συντεχνία Κρεοπωλών» (ιδρύθηκε το 1917), Σύλλογος Κυριών και Δεσποινίδων «η Ελπίς» (ιδρύθηκε το 1920) με φιλανθρωπικούς σκοπούς, Συντεχνία «Ομόνοια» (ίδρυση το 1907) με σκοπό τη συντήρηση του Ι.Ν. Αγ. Κωνσταντίνου & Ελένης, Συντεχνία Υποδηματοποιών (ίδρυση 1917) και Συντεχνία Σιδηρουργών «Αμαξοποιών» κ.ά.[12]

Απελευθέρωση (1920)

Μετά την απελευθέρωση από τον ελληνικό στρατό (16 Μαΐου1920) το Καραγάτς, για να θυμίζει τον Ορέστη και τη λύτρωσή του από τις τύψεις της μητροκτονίας, όταν λούστηκε με τα αναμεμειγμένα νερά των τριών ποταμών της περιοχής, του Έβρου, του Άρδα και του Τούντζα, ονομάστηκε Ορεστιάδα. Το αποδεικνύουν διάφορα επίσημα έγγραφα της εποχής που έφεραν στο κάτω μέρος τους εκτός από την υπογραφή του Δημάρχου και στρογγυλή σφραγίδα με τις λέξεις ΔΗΜΟΣ ΟΡΕΣΤΙΑΔΟΣ ή αργότερα ΚΟΙΝΟΤΗΣ ΟΡΕΣΤΙΑΔΟΣ και τη μορφή του Ορφέα που συνεπαίρνει με την άρπα του τη φύση.

Σε πολύ σύντομο διάστημα επιτεύχθηκε η ελληνική επανόρθωση στη γλώσσα και τη Διοίκηση.

Οι οδοί του Καραγάτς (: Ορεστιάδας) έλαβαν (1920 – 1923) ελληνικές ονομασίες, όπως οδός Βασιλέως Αλεξάνδρου, Καραγάτς, Σκουλά, Βενιζέλου, Πρώτη, Ευζώνων, Παρασκευόπουλου, Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης. Συνέχισαν τη λειτουργία τους επιχειρήσεις και καταστήματα, όπως ο μηχανοκίνητος αλευρόμυλος και το παγοποιείο – ψυγείο του Πέτρου Αλτιναλμάζη, (πρώην καθολικό μοναστήρι με Γαλλίδες καλόγριες και εκκλησία, στον περίβολο των οποίων βρισκόταν η σχολή St. Basil), το σηροτροφείο και το εργοστάσιο επεξεργασίας κουκουλιών της οικ. Δημητριάδη, το φαρμακείο του Βασιλείου Ψαρόπουλου (μετά το 1923 οι Τούρκοι το μετέτρεψαν σε τζαμί), ο ανεμόμυλος - αλευρόμυλος του Αντών Λελιάτσου (ο οποίος μεταφέρθηκε στη Νέα Ορεστιάδα το 1923), ο αλευρόμυλος και

10. Ν. Νικολαΐδης: «Η Αδριανού μας». Αθήνα: χ.ε., 1993. Τεύχος Ι κείμενο, σ. 162-166.
11. Πρακτικά Διδασκαλικής Αδελφότητος 1909–1922. Από Γενικά Αρχεία Κράτους.
12. Ν. Νικολαΐδης: «Η Αδριανού μας». Αθήνα: χ.ε., 1993. Τεύχος 2 , Λεύκωμα, Πίνακας 5Πβ.

η αίθουσα κινηματογράφου «Πατέ» του Ιωαννίδη, τα κέντρα ψυχαγωγίας και η αίθουσα χορού του Ροσολάτου, κινηματοθέατρο και καζίνο, τα ξενοδοχεία «Αθηνά» του Ι. Ιωαννίδη, το ξενοδοχείο «Ευρώπη» του Κούτσα, το «Λονδίνο» του Κ. Λεμονίδη, το «Κωνσταντινούπολις» του Α. Παναγιώτου, το «Πανελλήνιον» του Γ. Χατζηκωνσταντίνου, ο κινηματογράφος και το καφενείο με το ίδιο όνομα.

1921: Εργαζόμενοι στο Σταθμό του Καραγάτς

Ιδιαίτερη μνεία αξίζει στο συγκρότημα «Τζανίκ», ιδιοκτησίας του Αρμένιου Τζανίκ, την εκμετάλλευση του οποίου από τα πρώτα χρόνια της κατασκευής του (αρχή του 20ου αι.) είχε, και μέχρι το 1923, ο Έλληνας επιχειρηματίας Ιωάννης Ιωαννίδης, ο οποίος αργότερα εγκαταστάθηκε στη Νέα Ορεστιάδα (όπου και έχτισε έναν αλευρόμυλο και ένα μικρό, τότε, ξενοδοχείο το επονομαζόμενο, σύμφωνα με τη διήγηση της εγγονής του, Νικόλ Ιωαννίδου, αρχικά «Γιάννης» και τελικά «Βιέννη»). Το συγκρότημα «Τζανίκ» περιλάμβανε: α) το ξενοδοχείο «Τζανίκ»[13] 20 δωματίων με εστιατόριο στο ισόγειο, καζίνο, θερινό κέντρο και υπαίθριο κινηματογράφο στην αυλή («Ορέστια Πάρκ»), β) την μπυραρία – κέντρο διασκέδασης «Μπομόντι», που πρόσφερε μπύρα του ομώνυμου εργοστασίου ζυθοποιίας της Κωνσταντινούπολης. Εκεί, σύμφωνα με τον Νικολαΐδη, εργάζονταν Ρουμάνες σερβιτόρες. Εξάλλου και ρουμάνικες ορχήστρες διασκέδαζαν τους θαμώνες του διπλανού κινηματοθεάτρου στα διαλείμματα των προβολών[14].

13. Ν. Νικολαΐδης: «Η Αδριανού μας». Αθήνα: χ.ε., 1993. Τεύχος 2 λεύκωμα.
14. Γ. Ρυζιώτης, Δ. Κιηγμάς: «Καραγάτς Αδριανουπόλεως (Ορεστιάδα)». Νέα Ορεστιάδα: Περιφέρεια Αν. Μακεδονίας και Θράκης, Περιφερειακή Ενότητα Έβρου, Δ/νση Δημόσιας Υγείας και Κοινωνικής Μέριμνας, 2017.

Από τα αρχοντικά των οικογενειών του Καραγάτς(: Ορεστιάδας) ξεχώριζαν της οικ. Δουλά, του Θαλασσινού, της οικ. Δουκίδη, της οικ. Δημητριάδη και της Φανής Φερνάτσα. Δυο –τρία τετράγωνα πριν την κεντρική είσοδο του σιδηροδρομικού σταθμού βρισκόταν (βρίσκεται ακόμη) το αρχοντικό του Πέτρου Αλτιναλμάζη, στο οποίο μάλιστα φιλοξενήθηκε το 1920 –λίγο μετά την απελευθέρωση- ο βασιλιάς Αλέξανδρος.

Τον Απρίλιο του 1922 λειτουργούσε στην Ορεστιάδα (: Καραγάτς) Γεωργική Λαϊκή Τράπεζα με πρόεδρο τον Αλέξανδρο Α. Θαλασσινό και σύμβουλο τον Ε.Δ. Καρακούση. Πιθανώς υπαγόταν στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, που διατηρούσε παράρτημα στην Αδριανούπολη, καθώς οι συναλλαγές των πολιτών μ' αυτήν γίνονταν μέσω του παραρτήματος της Ε.Τ.Ε. στην Αδριανούπολη.

Μικρασιατική καταστροφή

Η περίοδος ευφορίας δε διαρκεί όμως πολύ. Η απώλεια της Σμύρνης και της Μικράς Ασίας γενικότερα εξαπλώνει νέφη ανησυχίας και στην περιοχή του Καραγάτς (: Ορεστιάδας).

Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή και την επαίσχυντη συμφωνία των Μουδανιών (28 Σεπτεμβρίου 1922), ολόκληρη η ανατολική Θράκη παραδίδεται αμαχητί[15] στους Τούρκους και πλέον σύνορο με την Ελλάδα είναι ο ποταμός Έβρος.

Ως τις 15/28 Οκτωβρίου 1922 η ανατολική Θράκη - και η Αδριανούπολη - παραδόθηκε στις «συμμαχικές» δυνάμεις, οι δε Έλληνες κάτοικοί της πήραν το δρόμο της προσφυγιάς, άλλοι με τρένα, άλλοι με κάρα δημιουργώντας ένα θέαμα θλιβερό ακόμη και στον πιο ψυχρό θεατή. Τα καραβάνια των προσφύγων κατευθύνονταν προς το Καραγάτς και από εκεί στη δυτική Θράκη.

Ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού της Αδριανούπολης, με τις πολιτικές και θρησκευτικές αρχές μεταφέρθηκε στην Ορεστιάδα (: Καραγάτς), όπου κι εγκαταστάθηκε προσωρινά με την προσδοκία της επιστροφής.

Για εννιά περίπου μήνες η Δημογεροντία Αδριανουπόλεως συνεχίζει να ασκεί τη διοίκηση της ελληνικής κοινότητας με έδρα πλέον την Ορεστιάδα (: Καραγάτς).

Και ενώ η γενικότερη εντύπωση από τις διαπραγματεύσεις στη Λοζάνη είναι ότι σύνορο μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας θα παραμείνει ο ποταμός Έβρος, μετά τα μέσα Μαΐου 1923 οι πληροφορίες που φτάνουν στους κατοίκους της Ορεστιάδας (: Καραγάτς) δεν είναι αισιόδοξες. Πράγματι, στις 26 Μαΐου 1923, οι φόβοι επιβεβαιώνονται και η Ορεστιάδα (: Καραγάτς) παραχωρείται με ξεχωριστό Πρωτόκολλο, που το υπογράφει ο Ελ. Βενιζέλος, ο Ισμέτ Ινονού και

---

15. Ένας από τους δύο διαπραγματευτές, ο Αλέξανδρος Μαζαράκης έγραψε στα απομνημονεύματά του:
«...Προκειμένου, επαναλαμβάνω, δια τόσον μεγάλον έπαθλον όπως η Θράκη, ήξιζε τον κόπον να μεταχειρισθή η Ελλάς όλα τα μέσα δια να την κρατήση, φθάνουσα μέχρι του τελευταίου σημείου, όπου θα έβλεπε πλέον ότι η αντίστασίς της ήτο άσκοπος και εγέννα δεινοτέρους κινδύνους. ***Νομίζω λοιπόν ότι και ο Βενιζέλος εν Παρισίοις και η επανάστασις εν Αθήναις έσπευσαν πολύ, χάσαντες απ' αρχής κάθε ελπίδα, να αποδεχθούν την εκκένωσιν της Ανατολικής Θράκης». (***Βλ. Αλ. Μαζαράκης Αινιάν, «Απομνημονεύματα», Αθήνα: Ίκαρος, 1948).

άλλοι, στην Τουρκία, προκειμένου να παραιτηθεί η Τουρκία από οποιεσδήποτε άλλες απαιτήσεις και η Ελλάδα να μπορέσει να πορευτεί στον νέο πολιτικό βίο της χωρίς καινούργια χρέη.

Μετά το σοκ της είδησης για την οριστική απώλεια του Καραγάτς (: Ορεστιάδας), η Δημογεροντία με Πρόεδρο τον Σεβασμιότατο Μητροπολίτη Πολύκαρπο συγκαλεί *έκτακτη συνεδρία Αδριανουπολιτών και Καραγατσινών* στην 1 Ιουνίου 1923, κατά την οποία αποφασίζεται να μη διασκορπιστούν οι κάτοικοι αλλά να μετακινηθούν σύσσωμοι -τουλάχιστον οι αγρότες- όσο πιο κοντά μπορούν και να φτιάξουν μια νέα πόλη από την αρχή.

Παρόλο που ο Τούρκος Νομάρχης πρότεινε στις 7 Ιουνίου 1923 την παραμονή των Ελλήνων για όσο καιρό επιθυμούσαν, εκείνοι αποφάσισαν να εγκαταλείψουν την πατρίδα τους. Μόνη τους επιθυμία, που έγινε και αποδεκτή, η αναχώρησή τους να μετατεθεί για τον Σεπτέμβριο του 1923, ώστε να προλάβουν να μαζέψουν και να πάρουν μαζί τις σοδειές τους.

Το Ιούλιο του 1923 αρχίζει η μαζική αποχώρηση των Ελλήνων με κάρα και τρένα με προορισμό τον επόμενο σταθμό στη ζωή και στην ιστορία τους. Η εκκένωση του Καραγάτς (: Ορεστιάδας) ολοκληρώθηκε στις 14 Σεπτεμβρίου 1923. Στις 15 Σεπτεμβρίου πέφτουν οι τίτλοι τέλους με την επίσημη παράδοσή του από τις ελληνικές στις τουρκικές αρχές στο Δημαρχείο του Καραγάτς (: Ορεστιάδας).

«…Ξεκινήσαμε ήρθαμε εδώ όλοι με ό,τι μπορούσαμε να πάρουμε, επάνω στο κάρο… Με τα γελάδια, με τα κάρα ξεκινήσαμε, μέσω Καστανεών, τότε ο παλιός χωραφόδρομος, να πούμε, ο χωματόδρομος (από κει περνούσε), ξεκινήσαμε με τα κάρα και να βλέπεις πίσ' απ' τα κάρα το σκυλί, τα μουσκάρια, τα παιδιά, όσα μπορούσαν να περπατήσουν. Κι εγώ δεν μπορούσα να ανεβώ στο κάρο, περπατούσα· 10 χρονών ήμανε. Κι όλη αυτή η ταλαιπωρία, ήρθαμε εδώ στο αντίσκηνο, όπως βάζει η κλώσσα τα πουλάκια κάτω από το καλάθι, μας έμασαν και μας οι γονείς μας έτσι». (Από μαγνητοφωνημένη συνέντευξη που παραχώρησε ο Δημήτριος Κούκλατζης στο γιο του Νικόλαο στις 18/12/1993).

Νέα Ορεστιάδα

Περίπου 6.000 άνθρωποι, οι περισσότεροι Ορεστιαδίτες (Καραγατσιανοί) αγρότες, αρκετοί Αδριανουπολίτες αστοί και άλλοι πρόσφυγες από την ευρύτερη ανατολική Θράκη εγκαταστάθηκαν σε μια κενή αμμουδερή, λασπώδη έκταση ονομαζόμενη κούμ (=άμμος) τσιφλίκ, όπου δημιουργήθηκε σιγά σιγά η Νέα Ορεστιάδα, η νεότερη ακραιφνώς προσφυγική πόλη.

Αρκετές οικογένειες –των αστών- επέλεξαν άλλους προορισμούς, όπως την Αλεξανδρούπολη, το Διδυμότειχο, την Κομοτηνή, την Ξάνθη, τη Δράμα, την Καβάλα, τη Θεσσαλονίκη, τον Βόλο κ.ά. , καθώς είχαν την οικονομική άνεση να ενσωματωθούν στις νέες πατρίδες τους.

Το 2023 συμπληρώνονται με ανάμεικτα συναισθήματα 100 χρόνια ζωής για τη νέα πόλη, τη Νέα Ορεστιάδα και 100 χρόνια πένθους από την απώλεια της παλιάς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
- Bent. T.: «Extracts from the Diaries of Dr. John Covel (1670-1679)», Early Voyages and Travels in the Levant. London: Hakluyt Society,1893.
- Ρυζιώτης, Γ. - Κιηγμάς Δ.: «Καραγάτς Αδριανουπόλεως (Ορεστιάδα)». Νέα Ορεστιάδα: Περιφέρεια Αν. Μακεδονίας και Θράκης, Περιφερειακή Ενότητα Έβρου, Δ/νση Δημόσιας Υγείας και Κοινωνικής Μέριμνας, 2017.
- Κόρμαλης, Αθ.: «Ελλαδίτου περιήγησις», τ. Α΄. Αθήνα: Πελασγός, 2002.
- Κωνσταντινίδης, Γ.: «Η εν Αδριανουπόλει ελληνική κοινότης». Θρακικά, τ. 18ος Αθήνα: Θρακικό κέντρο, 1943.
- Μαζαράκης Αινιάν-Αλέξανδρος: «Απομνημονεύματα». Αθήνα. Ίκαρος, 1948.
- Νικολαΐδης, Ν.: «Η Αδριανού μας». Τεύχος Ι κείμενο. Αθήνα: χ.ε., 1993.
- Νικολαΐδης, Ν.: «Η Αδριανού μας». Τεύχος ΙΙ Παράρτημα. Αθήνα: χ.ε., 1993.
- Πρακτικά Διδασκαλικής Αδελφότητος 1909 – 1922. (Γενικά Αρχεία του Κράτους)

Δημήτριος Κιηγμάς

Ο Δημήτριος Κιηγμάς του Νικολάου και της Εριφίλης (Κούκλατζη) γεννήθηκε στην Αλεξανδρούπολη το 1968 αλλά ζει και εργάζεται ως καθηγητής στη Νέα Ορεστιάδα. Είναι απόφοιτος του τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας του Α.Π.Θ. με μεταπτυχιακές σπουδές στην Ορθόδοξη Θεολογία στο Ε.Α.Π. και υποψήφιος διδάκτωρ στη Διεθνή Περιβαλλοντική Πολιτική στο ΔΠΘ. Με συνεργάτη τον Γ. Ρυζιώτη έχει συγγράψει τα βιβλία: «Αδριανούπολη, Καραγάτς, Νέα Ορεστιάδα: μια πόλη» το 2010, «1ο Δημοτικό Σχολείο Νέας Ορεστιάδας – Κυρίλλειο: ιστορία μέσα από ένα κτίριο» (2010), «Καραγάτς: Σταθμός πριν τη Νέα Ορεστιάδα» (2013), «Ελληνική Σχολή - Γυμνάσιο Αδριανουπόλεως» (2020). Είναι Πρόεδρος του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Αδριανουπόλεως.

Γεώργιος Ρυζιώτης

Γεννήθηκε στη Ν. Ορεστιάδα το 1962. Είναι συνταξιούχος Εκπαιδευτικός (Δάσκαλος) και κάτοχος μεταπτυχιακού στη Θεολογία. Είναι μέλος των συλλόγων: 1) Ιστορικού και Λαογραφικού Μουσείου, 2) Απογόνων Καραγατσιανών Αδριανουπολιτών, 3) Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Αδριανουπόλεως και αιρετός Πρόεδρος της δημοτ. Κοινότητας Ν. Ορεστιάδας τα έτη 2019-20 και 2020-21. Ασχολείται με την τοπική ιστορία ως ερευνητής και έχει γράψει 7 βιβλία (τα 4 με τον Δ. Κιηγμά), ενώ κάνει ανάλογες ομιλίες. Τέλος δημοσιεύει άρθρα με ιστορικό και άλλο περιεχόμενο σε εφημερίδες και περιοδικά.

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΟΥ ΚΑΥΚΑΣΟΥ
(Η περίπτωση των Ελλήνων του Καρς)

Βλάσης Αγτζίδης

«Πρέπει να ομολογήσουμε ότι εμείς οι Έλληνες του Καυκάσου, που αποτελούσαμε τη φάλαγγα του Ελληνισμού στην κοντινή Ανατολή, κατά την χαώδη 'κείνη περίοδο του Καυκάσου, αγωνιστήκαμε με πρωτοφανή ορμή, για τη φυσική μας ύπαρξη και την εθνική μας οντότητα, που ανάβλυζε μεσ' απ' τους πυρήνες των κοινοτήτων μας».

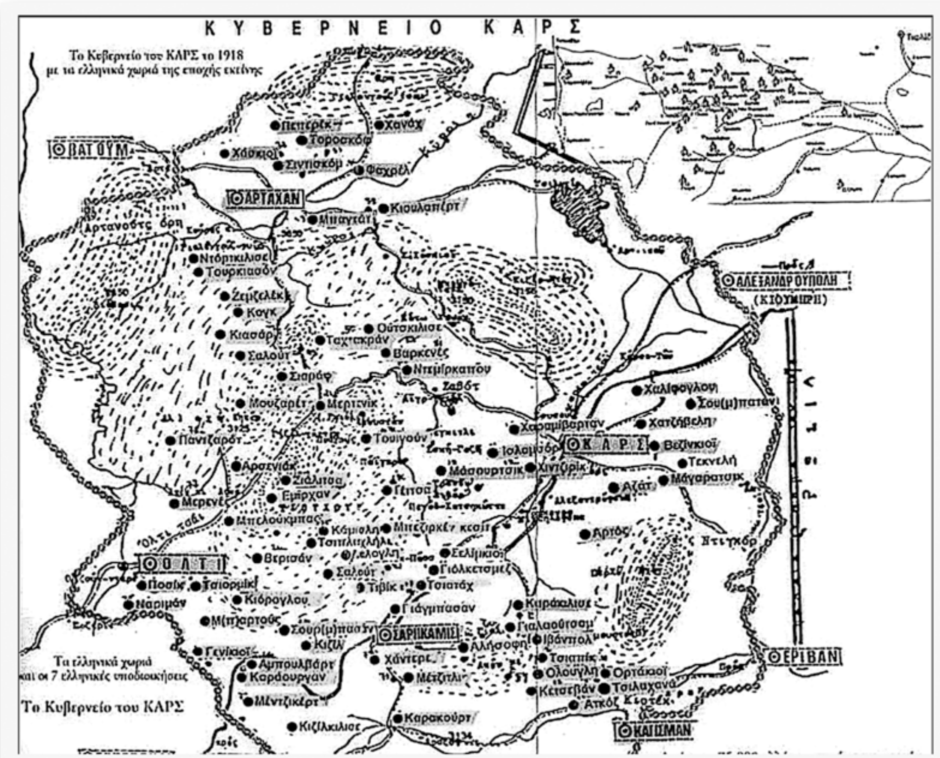
(Χριστόφορος Τσέρτικ, *Στις επάλξεις του Κάρς*, Λάρισα, 1985.)

Η εγκατάσταση των Ελλήνων στον Καύκασο, όπως και στην υπόλοιπη ρωσική επικράτεια, είναι ένα φαινόμενο που πρωτοεμφανίζεται στους αρχαίους χρόνους. Αποτέλεσμα της πανάρχαιας αυτής σχέσης των Ελλήνων με το χώρο είναι η επισήμανση από σοβιετικούς ιστορικούς του γεγονότος ότι οι Έλληνες είναι ένας από τους αρχαιότερους λαούς της περιοχής. Οι ελληνικές αποικίες στην Κριμαία και στην ανατολική Μαύρη Θάλασσα ιδρύθηκαν πολύ πριν οι περιοχές αυτές περιέλθουν στη σφαίρα επιρροής των Ρώσων. Η ελληνική παρουσία στον Εύξεινο Πόντο εδραιώνεται σε δύο βασικά κέντρα, πρωτευόντως στο μικρασιατικό Πόντο και στη συνέχεια στην κριμαϊκή χερσόνησο. Σ' αυτές τις δύο περιοχές, Κριμαία και Μικρασιατικό Πόντο, η ελληνική παρουσία θα παραμείνει συνεχής καθ' όλη της διάρκεια των αιώνων. Αντιθέτως, στη Νότια Ρωσία και στον Καύκασο η ελληνική παρουσία θα είναι φαινόμενο του 19ου αιώνα και θα οφείλεται στις μαζικές μεταναστεύσεις από τον οθωμανικό χώρο, τα νησιά και κάποιες περιοχές της ελλαδικής χερσονήσου. Γύρω από τις ακτές της Μαύρης Θάλασσας, οι Έλληνες ήταν εγκατεστημένοι σε συμπαγείς μάζες. Όπως γράφει ο Ε. Παυλίδης: *«Κατά μήκος εκατοντάδων χιλιομέτρων υπήρχον χωρία και πολίχναι κατοικούμεναι αποκλειστικά από Έλληνας μετανάστας εκ Πόντου, με ελληνικά σχολεία, με Έλληνες ιερείς και με ελληνικάς εκκλησίας.»* [1]

Η μαζική μετοίκηση των Ελλήνων, αλλά και των Αρμενίων, από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στον Καύκασο υπήρξε φαινόμενο ευθέως ανάλογο της επέκτασης των Ρώσων προς το Νότο, της συνεπακόλουθης ανάγκης επάνδρωσης των συνοριακών περιοχών από φιλικό πληθυσμό και συγχρόνως οικονομικής ανάπτυξης των περιοχών που εγκατέλειψαν οι μουσουλμάνοι κάτοικοί τους. Ο Ν. Βορομπιόφ που ήταν ο υπεύθυνος του εποικισμού γράφει: *«Το πρόγραμμα συστηματικού εποικισμού άρχισε το 1864... Στόχος ήταν να καλυφθούν οι άδειες περιοχές και να ξαναρχίσουν οι καλλιέργειες, που διακόπηκαν όταν οι βουνίσιοι*[2] *έφυγαν στην Τουρκία ή εξορίστηκαν... Αυτή η περιοχή απαιτούσε ανώτερη αγρο-*

1. Γεώργιος Βαλαβάνης, *Σύντομος Γενική Ιστορία του Πόντου*, β' έκδοση, Θεσσαλονίκη, εκδ. Αφών Κυριακίδη, 1986, σελ.11. Ως "Περατεία" αναφέρεται η σημερινή Κριμαία.
2. Έτσι αποκαλούσαν οι Ρώσοι τους ντόπιους μουσουλμάνους κατοίκους των κατακτημένων περιοχών.

τική κουλτούρα και σκέφτηκαν να καλέσουν τους Έλληνες και τους Αρμένιους που ταιριάζουν σ' αυτές τις συνθήκες.»[3],[4] Ένα από τα κίνητρα που χρησιμοποιούσαν οι Ρώσοι για να προσελκύσουν ελληνικούς πληθυσμούς ήταν η παραχώρηση οικονομικών προνομίων. Απαιτούσαν όμως την πολιτογράφηση των μεταναστών, όπως επίσης και τον εκρωσισμό των επιθέτων τους.[5]

Τα κύματα μετακινήσεων

Τον 18ο αι. μαρτυρούνται μετακινήσεις Ελλήνων μεταλλωρύχων από την Αργυρούπολη και τη Θεοδοσιούπολη (Ερζερούμ) στη Γεωργία. Τα μεγάλα κύματα μετακίνησης αρχίζουν από το δέκατο όγδοο αιώνα, για να φουντώσουν κυριολεκτικά το δέκατο ένατο. Κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1821 και των τριών ρωσοτουρκικών πολέμων, που ακολούθησαν, παρατηρήθηκε μετοίκηση Ελλήνων προς τις ρωσικές περιοχές. Ο φόβος των τουρκικών αντεκδικήσεων

3. F. P. Domprohotof, *Tsernomorskayia Pomperezie Kavkaza,* Αγία Πετρούπολη, 1916, ς23-29.
4. *Otserki Istorii Stavroupolskogo Krai,* τομ. 1, Σταυρούπολη εκδ. Stavroupolskoge Kniznae Izdantelstvo, 1984, σελ.268.
5. "Glava 1. Pozdenie selo Mertsan", *Asnavnii Andministrativa Teritarialniyie Preomprazavanie na Koumpani 1793-1985,* Κρασνοντάρ, 1986.

λειτούργησε ως επιπλέον κίνητρο. Μετά το ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1876-78 η μετανάστευση πήρε το χαρακτήρα της μαζικής φυγής από τον Πόντο.[6] *Μετακινήθηκαν κυρίως πληθυσμοί από τη βορειοανατολική περιοχή της Αργυρούπολης και γενικά από τη Χαλδία. Μεταξύ των εγκαταστάσεων που δημιουργήθηκαν ήταν τα 50 ελληνικά χωριά της Τιφλίδας. Εκατό χιλιάδες Πόντιοι εγκαταστάθηκαν στις περιοχές Τέρεκ, Σταυρούπολη, Σοχούμι και Βατούμι. Τότε δημιουργήθηκαν τα 77 ελληνικά χωριά του Καρς και του Αρνταχάν. Η περιοχή αυτή εντασσόταν στο χώρο της ιστορικής Αρμενίας. Μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και έως τον Δεκέμβριο του 1920 αποτέλεσε τμήμα της Δημοκρατίας της Αρμενίας.*

Το περιοδικό Εύξεινος Πόντος, *που εκδιδόταν στην Τραπεζούντα, υπολόγιζε ότι το 1880 100.000 Έλληνες είχαν ήδη μετοικήσει στην Κριμαία και στον Καύκασο. Από το 1880 άρχισε μετακίνηση ελληνικών πληθυσμών και από τα παράλια του Πόντου. Από τις περιοχές Τραπεζούντας, των Σουρμένων, των Κοτυώρων (Ορντού), της Κερασούντας, της Οινόης κ.λπ. μετανάστευσαν, δια μέσου της θάλασσας, προς όλα τα παράλια του Καυκάσου και στην ενδοχώρα της Γεωργίας, στην Κριμαία και στο Βόρειο Καύκασο (Κουμπάν).*[7]

Το πολιτικό πλαίσιο που διεκδικούσαν στη Ρωσία οι Έλληνες μετανάστες βασιζόταν σε αναγνώριση παρόμοια με το «σύστημα των μιλέτ», που ίσχυε στην Τουρκία για τις εθνότητες.[8] Η αφομοιωτική πολιτική της ρωσικής κυβέρνησης αφορούσε σε όλες τις μη ρωσικές εθνότητες που κατοικούσαν στην αυτοκρατορία. Τα αισθήματα πικρίας και εθνικής ταπείνωσης οδηγούσαν σε βίαιες εκδηλώσεις.[9] Όπως έγραψε μια ελληνική εφημερίδα της Ρωσίας λίγα χρόνια αργότερα: *«Σε κάθε βήμα σου δίνανε να νοιώσης ότι είσαι ξένος, ότι δεν βρίσκεσαι στο σπίτι σου, ότι δεν έχεις δικαιώματα. Η καταπίεσις, η περιφρόνησις και οι εμπαιγμοί ήσαν η νόμιμη τύχη του ξένου, αν δεν μπορούσε να εξαγοράση με δωροδοκίες την ευμένεια των υπαλλήλων του κράτους.»*[10]

Οι εκκλησίες στις ελληνικές κοινότητες αποτελούσαν εθνικά κέντρα συσπείρωσης. Οι σχέσεις με τις Μονές του Πόντου λειτουργούσαν ενισχυτικά, ενώ οι Έλληνες ιερείς που μετανάστευσαν καθώς και οι απόφοιτοι του Φροντιστηρίου της Τραπεζούντας αποτελούσαν ισχυρή δύναμη αποτροπής του εκρωσισμού.[11] Επιπλέον οι Έλληνες ιερείς δημιουργούσαν έναν ιδιαίτερο τύπο ιερέως που διέφερε από το ρωσικό. Αυτό εντοπίστηκε και από Ρώσους περιηγητές των αρχών

---

6. Στη συλλογική μνήμη των Ποντίων, αυτός ο πόλεμος έχει παραμείνει με το όνομα "τη Καρσί ο πόλεμον".
7. "Αι μεταναστεύσεις", περ. *Εύξεινος Πόντος,* Τραπεζούντα, τεύχ. 4 21 Ιουνίου 1880, σελ.51, Σπ. Κωφίδης, "Αι μεταναστεύσεις των Ελληνοποντίων εις Ρωσσίαν κατά τον 19ον αιώνα", περ. *Ποντιακή Εστία,* τεύχ. 34, Ιούλιος-Αύγουστος 1980, σελ.267-271, K. G. Efremov, *Tropami Gornogo Tsernamoria*, Μόσχα, 1960, σελ.51
8. Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία οι Έλληνες, με το όνομα "Ρουμ μιλέτι" (μιλέτι: έθνος), αναγνωρίζονταν ως ένα από τα βασικά έθνη της αυτοκρατορίας με επικεφαλής τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Αναγνωρίζονταν επίσης άλλα τρία "μιλέτια". Το κυρίαρχο μουσουλμανικό, το αρμενικό και το εβραϊκό.
9. Ισαάκ Ντώυτσερ, *Στάλιν,* τομ. 1, Αθήνα, εκδ. Χρησμός, 1971, σελ.6.
10. Ε. Γύπαρης, "Βοήθεια στα σχολεία μας", εφημ. *Σπάρτακος,* Νοβοροσίσκ, 28 Οκτωβρίου 1922, σελ.1.
11. N. N, Ioannidi, *Greki v Abhazii*, Σοχούμι, εκδ. Αλάτσαρα, 1990, σελ.39.

του αιώνα. Ο Σ. Βασικόφ έγραψε: *«Πρέπει να επισημάνουμε τις στενές σχέσεις των Ελλήνων με τη θρησκεία. Ο Ελληνας ιερεύς βρίσκεται εντελώς στον αντίποδα του Ρώσου ιερέως. Όσο ο Ρώσος ιερεύς προβάλει τον εαυτό του, τόσο ο Έλληνας ιερεύς είναι απλός. Τα ενδιαφέροντα των πιστών είναι και δικά του ενδιαφέροντα και τα μοιράζεται ισότιμα. Ο Ρώσος ιερεύς τα κάνει όλα μόνος του. Δεν έχει σχέσεις με τους πιστούς αλλά μόνο με τον στρατιωτικό διοικητή και με τον ψάλτη. Ο Έλληνας ιερεύς είναι πιο δημοκρατικός.»*[12]

Το ποσοστό αναλφάβητων στον ελληνικό πληθυσμό της Ρωσίας ήταν χαμηλότερο από το αντίστοιχο του ελλαδικού χώρου. Στην περιοχή του Κυβερνείου του Καρς, για το οποίο υπάρχουν λεπτομερέστερα στοιχεία, το 80% του αρσενικού πληθυσμού γνώριζε ανάγνωση και γραφή.[13] Από το 1900 άρχισε να αναπτύσσεται και η εκπαίδευση των γυναικών. Το 1910 στο ρωσικό Γυμνάσιο Θηλέων του Καρς φοιτούσαν εκτός από τις θυγατέρες των Ελλήνων αστών και πολλά κορίτσια από τα γύρω χωριά. Όσον αφορούσε στη συμμετοχή στις εκπαιδευτικές διαδικασίες, η ελληνική νεολαία κατείχε την πρώτη θέση. Ακολουθούσε η αρμενική, κατόπιν η ρωσική και τελευταία η μουσουλμανική (τουρκική, κουρδική, τουρκμενική).[14]

Την εποχή των επαναστάσεων

Τον Μάρτιο του 1917 εκδηλώνεται η αστική επανάσταση στη Ρωσία που ανέτρεψε την τσαρική απολυταρχία. Στις 23 και 24 Φεβρουαρίου (8 και 9 Μαρτίου με το νέο ημερολόγιο), κατόπιν αιματηρών συγκρούσεων, συνελήφθησαν και φυλακίστηκαν τα μέλη της κυβέρνησης. Την αρχή ανέλαβε η Μεγάλη Ανώτατη Επιτροπή, η οποία αποτελούνταν από τα φιλελεύθερα και ριζοσπαστικά στοιχεία της Δούμας (Ρωσική Βουλή). Η Επιτροπή διόρισε Προσωρινή Κυβέρνηση υπό την προεδρία του Πρίγκιπα Λβόφ, η οποία αναγνωρίστηκε αμέσως από τους συμμάχους. Στις 2 Μαρτίου ο τσάρος εξαναγκάστηκε σε παραίτηση υπέρ του αδελφού του, πρίγκιπα Μιχαήλ. Παράλληλα οι οργανωμένοι σε συμβούλια (σοβιέτ) εργάτες της Πετρούπολης επέβαλαν στην κυβέρνηση τον Κερένσκι, εξαναγκάζοντας τον Μιχαήλ σε παραίτηση.[15]

Η Προσωρινή Κυβέρνηση του Κερένσκι φάνηκε αποφασισμένη να ανεχτεί την κατάσταση που είχε διαμορφωθεί στην Τραπεζούντα με το ελληνικό καθεστώς. Στις περιοχές που είχε καταλάβει ο ρωσικός στρατός δημιουργήθηκαν σοβιέτ, δηλαδή επαναστατικές επιτροπές, στις οποίες συμμετείχε και ο μητρο-

12. S. Vasikof, ό.π., σελ.278.
13. Το 1897, το ποσοστό των ανθρώπων που ήξεραν γραφή και ανάγνωση στην τσαρική Ρωσία, ήταν 28,4% για τους άνδρες και 16,6% για τις γυναίκες. Περισσότερες από 100 εθνότητες και εθνικές ομάδες ήταν εντελώς αναλφάβητες. Το ποσοστό εγγραμμάτων μεταξύ 9 και 49 ετών στο Τατζικιστάν ήταν 2,3% και στην Κιργιζία 3,1% (Ι. Β. Λένιν, *Για την εκπαίδευση,* β' έκδοση, Αθήνα, εκδ. Χρόνος 1976, σελ.9).
14. Στυλιανός Β. Μαυρογένης, *Το Κυβερνείον Καρς του Αντικαυκάσου (Καρσκαγια Ομπλαστ),* Θεσσαλονίκη, εκδ. Ευξείνου Λέσχης, 1963, σελ.53.
15. Michell Heller-Aleksandr Nekrich, *Utopia in Power,* Λονδίνο, έκδ. Hutchinson, 1986, σελ.29-33.

πολίτης Χρύσανθος.[16] Οι Έλληνες, κυρίως όσοι υπηρετούσαν στο ρωσικό στρατό, συμμετείχαν στις διαδικασίες αυτές. Υπολογίζονται σε τρία συντάγματα. Συμμετείχαν επίσης και οι Έλληνες του Καυκάσου, οι οποίοι έγιναν γνωστοί ως Ποντοκαυκάσιοι.[17] Ενδεικτικό στοιχείο αυτής της συμμετοχής ήταν η διακυβέρνηση του νομού Καρς από τέσσερις κομισάριους, έναν Αρμένιο, ένα μουσουλμάνο, ένα Ρώσο και έναν Έλληνα.[18]

Η ανατροπή του τσαρικού απολυταρχισμού επέτρεψε στις ιδέες του διαφωτισμού να απλωθούν στο χώρο. Άρχισαν να εμφανίζονται χωριστικά εθνικά κινήματα. Ο Καύκασος, η Κριμαία, η Ουκρανία, η Πολωνία, η Φιλανδία, οι Κοζάκοι του Ντον, οι χώρες της Κεντρικής Ασίας και η Σιβηρία ακόμα αποσπάστηκαν από την τσαρική αυτοκρατορία και κήρυσσαν την ανεξαρτησία τους. Οι Έλληνες της Ρωσίας αντιμετώπισαν θετικά την ανατροπή του τσαρισμού, ο οποίος *«κατέπνιγε την φωνήν των αληθών τέκνων του τυραννούμενου λαού».*[19] Οι ιδέες της ελευθερίας και της ανεξαρτησίας τους οδήγησαν στο δρόμο της πολιτικής τους οργάνωσης για την κατάκτηση των δικαιωμάτων τους. Η κατάρρευση του ρωσικού κολοσσού αφύπνισε πολλές συνειδήσεις Ελλήνων.[20]

Στον χώρο του Καυκάσου οι Έλληνες εκφράστηκαν πολιτικά κυρίως σε δημοκρατικά ρεύματα, όπως το κίνημα των μενσεβίκων, των εσέρων και βεβαίως είχαν σε πρώτη προτεραιότητα την αποκατάσταση των πολιτικών δικαιωμάτων και στο χώρο του Μικρασιατικού Πόντου, όπου από το 1916 είχαν πραγματοποιηθεί μεγάλες εθνικές εκκαθαρίσεις κατά του ελληνικού πληθυσμού. Οπότε στο χώρο του Καυκάσου, αλλά και γενικά των Ελλήνων της Ρωσίας, ήταν μικρότερη η διείσδυση των μπολσεβίκικων ιδεών.[21]

Στο χώρο του Καυκάσου εμφανίστηκαν ακόμα και ελληνικά πολιτικά κόμματα. Στο Βατούμι ιδρύθηκε το Ελληνικό Δημοκρατικό Κόμμα, το οποίο εξαρχής δήλωσε ότι υποστηρίζει τις δημοκρατικές αρχές και ότι *«αναγνωρίζει το μάλλον τέλειον πολίτευμα, την Δημοκρατία...»* Το πρόγραμμα του κόμματος αυτού είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Τάχθηκε αλληλέγγυο προς τις τάσεις ανεξαρτησίας των διαφόρων εθνικοτήτων προς αυτοδιοίκηση και σχηματισμό αυτονομιών, ενώ συγχρόνως ζήτησε να γίνουν σεβαστά τα δικαιώματα των εθνικοτήτων που μειοψηφούσαν μέσω της παραχώρησης εθνικοεκπαιδευτικής αυτοδιοίκησης.

---

16. Ο Χρύσανθος είχε έρθει σε επαφή με τις σοσιαλιστικές ιδέες από το 1907, όταν ταξίδεψε στο Βερολίνο μαζί με το φίλο του Γεώργιο Κωνσταντινίδη, που έγινε γνωστός με το ψευδώνυμο Σκληρός (Χρυσάνθου Αναμνήσεις: *Βιογραφικαί Αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος 1881-1949,* επιμ. Γ. Ν. Τασούδης, Αθήνα, 1970.) Οι σοσιαλιστικές ιδέες φαίνεται ότι επηρέασαν το Χρύσανθο, εφόσον σε διάφορα άρθρα του προβαίνει σε θετικές νύξεις. Επιπλέον, η προσωπική του θέση για το γλωσσικό ζήτημα, τον τοποθετούσε στο δημοτικιστικό χώρο. Διαφωτιστική είναι η εργασία: Οδυσσεύς Λαμψίδης, "Γ. Σκληρός και μητροπολίτης Χρύσανθος Φιλιππίδης", περ. *Ιστορικά*, τόμ. 12, τεύχ. 23, Δεκέμβριος 1995, σελ. 351-368.
17. Νίτσα Γαβριηλίδου, *Ο πατέρας μου Κώστας Γαβριηλίδης,* Αθήνα, 1987, σελ. 25.
18. Χ. Σαμουηλίδης, ό.π., σελ. 45.
19. "Φωνή Δικαιοσύνης", εφημ. *Ήλιος,* Οδησσός, 18 Ιουνίου 1917, σελ. 1.
20. Θεολόγος Γ. Παναγιωτίδης, ό.π., σελ.16.
21. N. N. Ioannidi, *Greki v Abhazii*, Σοχούμι, εκδ. Alatsara, σελ. 23-26, Χριστόφορος Τσέρτικ, *Στις επάλξεις του Κάρς*, Λάρισα, 1985, σελ.91.

Υποστήριζε ότι τέτοιες αυτοδιοικήσεις θα επιτρέψουν σ' όλες τις εθνικότητες και ιδιαίτερα στους Έλληνες, την επίλυση των εθνικών και πολιτισμικών προβλημάτων σε μεγάλο βαθμό.[22]

Το συνέδριο στο Ταϊγάν

Η πρώτη πολιτική κίνηση των Ελλήνων του Καυκάσου ήταν η σύγκλιση της Εθνικής Συνέλευσης στην Τιφλίδα, το Μάιο του 1917. Αποφασίστηκε η εθνικοποίηση των ελληνικών σχολείων, η δημιουργία εθνικού τυπογραφείου, η έκδοση ελληνικής εφημερίδας και η συμμετοχή στο Πανελλήνιο Συνέδριο στο Ταϊγάν (Τανγκανρόκ). Σε συμφωνία με τους άλλους λαούς του Καυκάσου προχώρησαν στη δημιουργία αυτόνομου καθεστώτος για τις ελληνικές περιοχές και συγκρότησαν ελληνικό στρατιωτικό σώμα για την υλοποίηση αυτού του στόχου. Το Ελληνικό Σύνταγμα, με στρατιώτες και αξιωματικούς Έλληνες που υπηρετούσαν στο ρωσικό στρατό, είχε ως έδρα το Καρς και έφερε τον αριθμό 296.[23]

Στη συνέλευση της Τιφλίδας οι Έλληνες φάνηκαν αποφασισμένοι να απαιτήσουν τη βελτίωση της θέσης τους από εθνική άποψη. Δεν παρέλειψαν όμως να μιλήσουν και για κοινωνικά ζητήματα. Έτσι έθεσαν μεταξύ των πρώτων, το αγροτικό ζήτημα. Το αγροτικό πρόβλημα των Ελλήνων του Καυκάσου εμφανίζεται εξαιτίας του αγόνου των περιοχών ή της έλλειψης κλήρου.[24]

Στις 29 Ιουνίου του 1917 συνήλθε στο Ταϊγάν (Τανγκανρόκ) το Συνέδριο των Ελλήνων της Ρωσίας. Ένα από τα βασικά ζητήματα που συζητήθηκαν στο Συνέδριο ήταν η εθνικοποίηση, μέσω της απορωσοποίησης των σχολείων και της εκκλησίας. Τα σχολεία του δεύτερου κύκλου της κατώτερης εκπαίδευσης ιδρύονταν στα κέντρα των περιφερειών. Προτάθηκε η εκπαίδευση σ' αυτά να γίνει βαθμιαία υποχρεωτική.[25] Η περίοδος που ακολούθησε το Συνέδριο περιγράφηκε ως *«νέα κατάστασις πραγμάτων.»*[26]

Στην περιοχή του Καρς άρχισε η προσπάθεια εκτοπισμού της ρωσικής γλώσσας από τα ελληνικά σχολεία. Από το χωριό Καράουργαν, ο ιερέας του Γ. Χαριτίδης έγραψε στις 18 Νοεμβρίου 1917: *«Εφέτος έγινε η εθνικοποίησις των Σχολών και τώρα εις τα Ελληνικά Σχολεία του Καρς παραδίδεται η ελληνική γλώσσα...»* Προς τούτο οργανώθηκαν *«παιδαγωγικά μαθήματα μετά διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας για 150 διδασκάλους της περιφερείας Καρς.»*[27] Για την κοινότητα

22. ΑΥΕ, πρεσβεία Πετρουπόλεως προς Υ.Ε., Β/42, 1174/1/14-8-1917.
23. Κώστας Τσαλαχούρης, *Ο Ελληνισμός της Σοβιετικής Ένωσης,* Αθήνα, εκδ. Λιβάνη, 1992, σελ.52.
24. Θεολόγος Γ. Παναγιωτίδης, *Ο εν Ρωσία ελληνισμός*, Αθήνα, εκδ. Τρεμπέλα, 1919, σελ.17.
25. Η φοίτηση σ' αυτά είναι κοινή για αγόρια και κορίτσια. Τα υποχρεωτικά μαθήματα σ' αυτόν τον κύκλο είναι: Ιερά ιστορία, ελληνική και ρωσική γλώσσα, αριθμητική και στοιχεία γεωμετρίας, πατριδογραφία (της περιφέρειας όπου βρίσκεται το σχολείο), φυσική ιστορία, εθνική ιστορία, υγιεινή, καλλιγραφία, ιχνογραφία, εργόχειρα (για τα κορίτσια) και χειρωνακτική εργασία (για τα αγόρια), ωδική και γυμναστική. [Μάρθα Καρπόζηλου, *Ελληνική Εκπαίδευση (1917-1937),* Ιωάννινα, 1991, σελ.218-219.]
26. Διον. Γ. Μεταξάς- Λασκαράτος, *Δεύτε λάβετε φως,* Οδησσός, εκδ. Χρυσογέλου, 1917, σελ.88.
27. ΑΥΕ, 1917-1918, Β/42, Ελληνισμός Ρωσίας, αριθ. 19137, Σύνδεσμος των εν Ρωσία Ελλήνων, Κεντρικόν Συμβούλιον προς την Βασιλικήν Κυβέρνησιν της Ελλάδος, Ροστόβ, 9-1-1918.

της Καμπαρτίνκα ο Ιασωνίδης έγραφε: *«Εκεί όπου μέχρι εφέτος δεν ηκούετο, δεν εδιδάσκετο η Ελληνική γλώσσα, εφέτος -δια πρώτην φοράν- τα τέκνα της Καμπαρτίνκας τα ρωσοδιδασκόμενα, συνέρχονται υπό της εθνικοποιημένης Σχολής και τραγουδούσι το τραγούδι του Παύλου Μελά και τραγουδούσι μίαν προς μία τας πόλεις της Μακεδονίας και τα κλέη του 1912-1913.»*[28]

Το Κεντρικό Συμβούλιο του Συνδέσμου κατέθεσε στην ελληνική κυβέρνηση υπόμνημα για το ζήτημα της εκπαίδευσης των ελληνοπαίδων της Ρωσίας, οι οποίοι ανέρχονταν σε 50.000. Στο υπόμνημα καταγράφονταν η εκπαιδευτική κατάσταση του ελληνικού πληθυσμού και τα προβλήματα που υπήρχαν, όπως για παράδειγμα η έλλειψη σχολικών βιβλίων. Ο στόχος του υπομνήματος ήταν: *«... ν' αναπτύξωμεν εν Ρωσσία γενεάν Ελλήνων επικοινωνούσαν πνευματικώς μετά της συγχρόνου Ελλάδος.»*

Η συνεργασία με τις ελληνικές αρχές που βρίσκονταν στον παρευξείνιο χώρο ήταν καλή. Μέχρι την Οκτωβριανή Επανάσταση στα εδάφη της πρώην ρωσικής αυτοκρατορίας, η Ελλάδα είχε περί τους 30 προξένους σε διάφορες πόλεις.[29] Ένα από τα αιτήματα που διατυπώθηκαν ήταν η απόδοση ελληνικής υπηκοότητας στους Έλληνες της πρώην Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Οι Έλληνες γενικά ήταν είτε υπήκοοι της Ρωσικής Αυτοκρατορίας είτε, όσοι είχαν έρθει πρόσφυγες, της Οθωμανικής. Η δημιουργία νέων κρατών, η απόδοση νέων υπηκοοτήτων και η προσπάθεια επιστράτευσης των υπηκόων τους οδήγησε τις ελληνικές οργανώσεις να θέσουν το ζήτημα της υπηκοότητας των Ελλήνων. Το ζήτημα αυτό αντιμετωπίστηκε σε συνεργασία με τα κατά τόπους ελληνικά προξενεία και λύθηκε με την αναγνώριση της ελληνικής ιθαγένειας.

Τα αιτήματα και το εκκλησιαστικό ζήτημα

Όσον αφορούσε στο εκκλησιαστικό καθεστώς των Ελλήνων, ο Σύνδεσμος αποφάσισε να μην απαιτήσει εκείνη τη στιγμή δημιουργία αυτοκέφαλης ελληνικής εκκλησίας για τους Έλληνες της Ρωσίας, αλλά να διεκδικήσει έξι επισκοπικές έδρες από τη ρωσική εκκλησία.[30] Το μοντέλο εκκλησιαστικής αυτοδιοίκησης του ελληνισμού προέβλεπε την αναγνώριση της ρωσικής εκκλησίας ως υπερκείμενης αρχής. Η ρωσική εκκλησία με τη σειρά της θα έπρεπε να αποδεχτεί τη μη επέμβαση στο εσωτερικό της ελληνικής εκκλησίας, η οποία θα απαρτιζόταν από τις έξη επισκοπές.[31]

Οι Έλληνες της Ρωσίας έδιναν μεγάλη σημασία στην εκπαιδευτική και εκκλησιαστική αυτονομία, η οποία θεωρήθηκε ως η μόνη δυνατότητα να εμφυσηθεί εθνικό φρόνημα στον ελληνισμό και να μείνει έτσι συσπειρωμένος γύρω

28. Θεολόγος Γ. Παναγιωτίδης, ό.π., σελ.21.
29. Ανδρέας Ζαπάντης, ό.π., σελ.24.
30. ΑΥΕ Κεντρικόν Εκτελεστικόν Συμβούλιον του Συνδέσμου των εν Ρωσσία Ελλήνων. Ροστόβ 15/7/1917, φακ. Β/58.
31. Οι Έλληνες της Ρωσίας δηλώνουν ότι δέχονται τυπικώς τη Διοικούσα Σύνοδο της ρωσικής εκκλησίας, εφόσον η διεκδίκηση Αυτοκεφάλου μπορούσε να δημιουργήσει σοβαρά προβλήματα, προσκρούοντας στο Κανονικό Δίκαιο, κατά το οποίο η εκκλησιαστική χειραφέτηση ακολουθεί την πολιτική και δεν επιτρέπει τη συνύπαρξη δύο ορθοδόξων επισκόπων στον ίδιο χώρο.

από ελληνικά οργανωτικά κέντρα. Ο Ι. Καλφόγλου έγραφε από το Βατούμι στις 6 Νοεμβρίου 1917: *«Η ανασύστασις των Επισκοπών είνε δια τους Χριστιανούς Έλληνες, προ πάντων τους κατοικούντας εις την ύπαιθρον χώραν ουσιώδης... Ουδεμία προπαγάνδα, ουδέν κήρυγμα δεν επιδρά τόσον, όσον η εκ μέρους του Επισκόπου (Δεσπότου) συμβουλή, οδηγία... Είνε αναγκαία η ύπαρξις Έλληνος Επισκόπου... όστις δύναται να πράξει θαύματα...»*[32]

Το Κεντρικό Συμβούλιο του Συνδέσμου των εν Ρωσία Ελλήνων παρενέβη το Σεπτέμβριο του 1917 στην Ιερά Σύνοδο της Ρωσίας στη Μόσχα και πέτυχε την εκκλησιαστική αυτονομία των περιοχών Καρς και Αχταλείας. Η επιτυχία αυτή υποβοηθήθηκε από τις εξελίξεις στο χώρο της Υπερκαυκασίας και συγκεκριμένα την ανακήρυξη της Γεωργιανής Εκκλησίας ως Αυτοκέφαλης, μετά την δημιουργία της Γεωργιανής Δημοκρατίας.[33]

Τα καθεστώτα που προέκυψαν από την κατάρρευση του τσαρισμού ακολούθησαν την πολιτική που θεωρούσαν ότι εξυπηρετούσε τα συμφέροντα του κυρίαρχου έθνους και της ομάδας που κατείχε την εξουσία. Στο στόχαστρο αυτής της πολιτικής βρέθηκαν και οι ελληνικοί πληθυσμοί. Η παραδοσιακή πολιτική σφετερισμού και πίεσης που εφαρμοζόταν στη Ρωσία σε σχέση με τα σχολεία, τους ιερείς, τους δασκάλους, αλλά και με τα κληροδοτήματα συνέχισε να εφαρμόζεται και από τα νέα δημοκρατικά καθεστώτα, παρότι όπως επισημαίνεται, βάσισαν τη δημιουργία τους στις διακηρύξεις περί ελευθερίας και αυτοδιάθεσης των λαών. [34]

Η αρμενική κυβέρνηση προσπάθησε να στρατολογήσει τον ελληνικό πληθυσμό της[35] με αποτέλεσμα να χαρακτηριστεί η πολιτική της από αρκετούς Έλληνες ως «σοβινιστική-εθνικιστική.»[36] Η συμπεριφορά αυτή χρησιμοποιήθηκε αργότερα από τους μπολσεβίκους για προπαγανδιστικούς λόγους.[37]

Το Νοέμβριο του 1917 συγκλήθηκε στην Τιφλίδα μεγάλη σύσκεψη των τεσσάρων χριστιανικών εθνοτήτων του Καυκάσου, των Γεωργιανών, των Αρμενίων, των Ελλήνων και των Ρώσων. Αποφασίστηκε η στρατιωτική συγκρότηση κατά εθνότητα ανάλογα με τον πληθυσμό της. Στους Έλληνες με 200.000 πληθυσμό αντιστοιχούσε μια μεραρχία με τρία συντάγματα.[38] Την περίοδο αυτή οι Έλληνες της Υπερκαυκασίας έχουν εντονότατο το φόβο της σύνθλιψής τους

32. Θεολόγος Γ. Παναγιωτίδης, ό.π., σελ.28.
33. Θεολόγος Γ. Παναγιωτίδης, ό.π., σελ.26, Ελευθέριος Παυλίδης, ό.π., σελ.96-98.
34. Ισαάκ Λαυρεντίδης, "Μετοικεσία Καυκασίων 1895-1907", *Αρχείον Πόντου,* τόμ. 31, σελ.425.
35. Γ. Καραπατάκης, "Υπόμνημα περί των Καυκασίων μεταναστών και των προσφύγων του Πόντου", περ. *Ποντιακή Εστία,* τεύχ. 3, Μάιος '75, σελ.28.
36. N. N. Ioannidi, *Greki v Abhazii,* Σοχούμι, εκδ. Alatsara, σελ.28. Ομογενή, "Το κοινωνικό πρόβλημα των Ελλήνων της Σοβιετικής Ένωσης", περ. *Ποντιακή Εστία,* τεύχ. 80, Ιανουάριος-Φεβρουάριος- Μάρτιος 1990, σελ.10.
37. Το Συνέδριο αυτό έγινε στο Μπακού το Σεπτέμβριο του 1920 και είχε ως στόχο την επικράτηση των μπολσεβίκων και των ιδεών τους στην Υπερκαυκασία. Είναι πιθανόν οι συγκεκριμένες καταγγελίες να εξυπηρετούσαν την πρόθεση των μπολσεβίκων για στρατιωτική επέμβαση στην Γεωργία. (Ε. Χ. Καρ, *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης 1917-1923,* τόμ. 3, Αθήνα, εκδ. Υποδομή, 1977, σελ.460).
38. Στυλιανός Μαυρογένης, ό.π., σελ. 205.

από τον όγκο των γειτονικών εθνών. Το φόβο επιτείνει και η μεγάλη διασπορά των ελληνικών πληθυσμών. Αυτό το αίσθημα εθνικής επιβίωσης αποτελεί το ισχυρότερο κίνητρο για την πολιτική και στρατιωτική τους οργάνωση.

Γενική άποψη κωμόπολης του Καράουργαν, τότε

Σε ημερήσια διαταγή του στρατηγού Πρεζεβάλσκι, ο οποίος ήταν αρχιστράτηγος στο καυκασιανό μέτωπο, αναφερόταν ότι σε κάθε έθνος της Υπερκαυκασίας που παρέτασσε στρατό και ήταν ικανό να υπερασπίσει το μέτωπο, θα του αναγνωρίζονταν τα δικαιώματα μετά το τέλος του πολέμου. Για την ίδρυση της Ελληνικής Μεραρχίας πήρε απόφαση το Ελληνικό Εκτελεστικό Κομιτάτο. Για την υλοποίηση της απόφασης αυτής δημιουργήθηκε στην Τιφλίδα Ελληνικός Στρατιωτικός Σύνδεσμος και εκλέχθηκε το προεδρείο των ένοπλων ελληνικών δυνάμεων.[39] Στις 12 Δεκεμβρίου ο αρχιστράτηγος Καυκάσου προσκάλεσε την ελληνική στρατιωτική ηγεσία, η οποία αποτελούνταν από το συνταγματάρχη πυροβολικού Δ. Πανταζίδη, τους συνταγματάρχες του Γενικού Επιτελείου Ανάνιο και Κυληνκάροφ, για να αρχίσει η οργάνωση των εθνικών ελληνικών στρατευμάτων. Με ημερήσια διαταγή του στρατηγού Πρεζεβάλσκι επιτράπηκε ο σχηματισμός της Ελληνικής Μεραρχίας του Καυκάσου, η οποία είχε 3 τακτικά συντάγματα του πεζικού με 3 τάγματα το καθένα και 4 λόχους το κάθε τάγμα. Ως έδρες των συνταγμάτων ορίστηκαν η Τιφλίδα, το Καρς και το Μαγκλίς. Επίσης δημιουργήθηκαν: ένα εφεδρικό σύνταγμα με έδρα το Βατούμι, ένα σύνταγμα του ορεινού πυροβολικού που αποτελείται από 3 πυροβολαρχίες, 1 τάγμα ιππικού από 2 ίλες

39. ΑΥΕ, Α/5/VI(4), από έκθεση του συνταγματάρχη πυροβολικού του τσαρικού στρατού Δ. Πανταζίδη που στάλθηκε στις 28-11-1918 προς τον πρόξενο του Αικατερινοντάρ Τζανέτο.

και 1 λόχος μηχανικού. Η ηγεσία της Ελληνικής Μεραρχίας ορίστηκε σε ελληνικό συνέδριο, το οποίο συνήλθε από τις 29 Δεκεμβρίου 1917.[40]

Με διαταγές του Ρώσου αρχιστράτηγου μετατέθηκαν οι Έλληνες αξιωματικοί, υπαξιωματικοί και στρατιώτες από το ρωσικό στρατό στην Ελληνική Μεραρχία. Την περίοδο αυτή υπηρετούσαν στο ρωσικό στρατό 4.000 Πόντιοι.[41] Στα επιμέρους τμήματα της μεραρχίας αντιστοιχούσε εξοπλισμός του ρωσικού στρατού, τον οποίο άρχισαν να προμηθεύονται με πρωτοβουλία των διοικητών των συνταγμάτων και των λόχων. Η Ελληνική Μεραρχία του Καυκάσου αναγνωρίστηκε με διάταγμα που εξέδωσε η κυβέρνηση της Τιφλίδας. Όλο το υλικό της 4ης ρωσικής μεραρχίας θα παραλαμβανόταν από το επιτελείο του ελληνικού Σώματος. Το γενικό κλίμα της λιποταξίας που κυριαρχούσε στον Καύκασο επηρέασε και τους Έλληνες στρατιώτες με επιπτώσεις στις προσπάθειες συγκρότησης της Ελληνικής Μεραρχίας. Πλήρως επανδρώθηκαν οι συνοριακοί ελληνικοί λόχοι του Καράουργαν, του Μεντερέκ και του Αρνταχάν.[42] Ο Ανεξάρτητος Ελληνικός Λόχος του Καράουργκαν, που υπαγόταν στο 2ο Ελληνικό Σύνταγμα του Καρς[43], προμηθεύτηκε τον εξοπλισμό του από τις στρατιωτικές αποθήκες του Σαρίκαμις. Για τη μεταφορά του οπλισμού απαιτήθηκαν δέκα ιππήλατες άμαξες. Ο συγκεκριμένος λόχος προσέφερε κάλυψη σε οκτώ ελληνικά χωριά της περιοχής Χοροσάν.[44]

Οι πρωτεργάτες της προσπάθειας για στρατιωτική οργάνωση των Ελλήνων στην Υπερκαυκασία επισκέφτηκαν όλα τα μέρη που ζούσαν Έλληνες, προσπαθώντας να κατηχήσουν τους ελληνικούς πληθυσμούς και να κάνουν γνωστό τον σκοπό της συγκρότησης της Ελληνικής Μεραρχίας του Καυκάσου. Η πλειονότητα των Ελλήνων αξιωματικών ήταν επηρεασμένοι από τους μενσεβίκους και πολύ λιγότερο από τους μπολσεβίκους. Ο σκοπός των πρωτεργατών της κίνησης ήταν η συγκέντρωση όλων των Ελλήνων, ώστε να υπερασπίσουν τις ελληνικές πόλεις και τα χωριά *«από την μάχαιραν και την ατιμία των αγρίων Τούρκων»* και στο μέλλον, μετά την επικράτηση της ειρήνης, να αποκατασταθούν οι δίοδοι επικοινωνίας *«μετά της εθνικής υμών πατρίδος Ελλάδος»,* να αποσταλούν στον ελληνικό στρατό αξιωματικοί και υπαξιωματικοί, ώστε να διδαχτούν τους ελληνικούς στρατιωτικούς κώδικες και, επιστρέφοντας, να τις διδάξουν στους υπόλοιπους, ώστε με τον τρόπο αυτό *«να εμφυσήσωμεν το γόητρον, το αίσθημα... το ιδεώδες του Έλληνος...»*[45] Τελικά η Ελληνική Μεραρχία έφτασε να έχει 3.000 περίπου στρατιώτες, 4 πυροβόλα, 16 μυδραλιοβόλα και 155 ίππους.[46]

40. Διοικητής της μεραρχίας ορίστηκε ο συνταγματάρχης Ανάνιος Διοικητής του 1ου Συντάγματος διορίστηκε ο συνταγματάρχης Κυληνκάροφ, του 2ου Συντάγματος ο συν/ρχης Αθανασίεφ (Ρώσος), του 3ου Συντάγματος ο συν/ρχης Ευαγγελίδης, του Πυροβολικού Συντάγματος ο συν/ρχης Δ. Πανταζίδης. Ο λοχαγός Χαρίτοφ διορίστηκε διοικητής ιππικού και διοικητές των τριών πυροβολαρχιών ταγματάρχες Οικονόμου, Σακελλαρίου και Μιχαήλοφ (Ρώσος). [ΑΥΕ, Α/5/VI(4).]
41. Οδυσσεύς Λαμψίδης, *Οι Έλληνες του Πόντου υπό τους Τούρκους (1461-1922),* Αθήνα, 1957, σελ.44-45.
42. Χριστόφορος Τσέρτικ, ό.π., σελ.92.
43. ΑΥΕ, Α/5/VI(4).
44. Χριστόφορος Τσέρτικ, ό.π., σελ.67-68.
45. ΑΥΕ, Α/5/VI(4).
46. ΑΥΕ, Α/5/VI(4).

Ο αριθμός των Ελλήνων ενόπλων στη Ρωσία ξεπερνούσε κατά πολύ τον αριθμό των μετακινούμενων στρατιωτικών μονάδων της μεραρχίας. Πρέπει να ληφθεί υπ' όψιν ότι κάθε ελληνικό χωριό διέθετε ένοπλες ομάδες αυτοάμυνας, οι οποίες δεν ήταν ενταγμένες στη δύναμη Μεραρχίας. Το Παμπόντιο Συνέδριο της Μασσαλίας χαιρέτισε τη δημιουργία της Ελληνικής Μεραρχίας του Καυκάσου. Τηλεγράφημά του *«Προς τον μέραρχον των ελληνικών μεραρχιών Καυκάσου»* έγραφε: *«Απανταχού οι Πόντιοι πλήρεις χαράς και υπερηφανείας, χαιρετίζουν την συγκρότησιν ελληνικών μεραρχιών Καυκάσου. Ευγνωμονούσι δε δι έμπρακτον υποστήριξιν των εθνικών δικαιωμάτων.»*[47]

Η πολιτική έκφραση της στρατιωτικής οργάνωσης των Ελλήνων της Υπερκαυκασίας ήταν το Εθνικό Συμβούλιο Αντικαυκάσου ή επί το ορθότερο Ελληνικό Υπερκαυκασιανό Εθνικό Συμβούλιο. Σε όλη την έκταση του Μικρασιατικού Πόντου και των ελληνικών κοινοτήτων της Ρωσίας και του Καυκάσου, αναπτύχθηκε μια κοινή θέληση που στόχο είχε την πολιτική χειραφέτηση του ποντιακού ελληνισμού, τόσο στο μικρασιατικό Πόντο, όσο και στις συμπαγείς περιοχές των Ελλήνων στην ίδια τη Ρωσική Αυτοκρατορία, που είχε ήδη καταρρεύσει.

Η Συνθήκη του Μπρεστ Λιτόφσκ και οι Έλληνες του Καρς

Το μέλλον όμως του ελληνικού εθνικού κινήματος του Καυκάσου αλλά και του ίδιου του μικρασιατικού Πόντου κρίθηκε στη Μόσχα. Στις 23 Φεβρουαρίου, στην πέμπτη συνεδρίαση της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος των μπολσεβίκων, αποφασίστηκε η ειρήνευση με τη Γερμανία, αφού ο Λένιν *«με οξύτητα και κατηγορηματικό τρόπο απαίτησε να γίνουν δεκτοί οι όροι.»*[48] Στις 3 Μαρτίου 1918 υπεγράφη στο Μπρεστ Λιτόφσκ η ομώνυμη συνθήκη, με την οποία οι μπολσεβίκοι παραχώρησαν στη Γερμανία όλη την Ουκρανία και στη Τουρκία τις περιοχές Καρς, Αρνταχάν και Βατούμι. Με τη συνθήκη αυτή η Γερμανία έπαιρνε 300.000 τετραγωνικά μίλια εδάφους της πρώην ρωσικής αυτοκρατορίας.[49]

---

47. Δ. Ψαθάς, ό.π., σελ.288, 430, Χ. Σαμουηλίδης, ό.π., σελ.47.

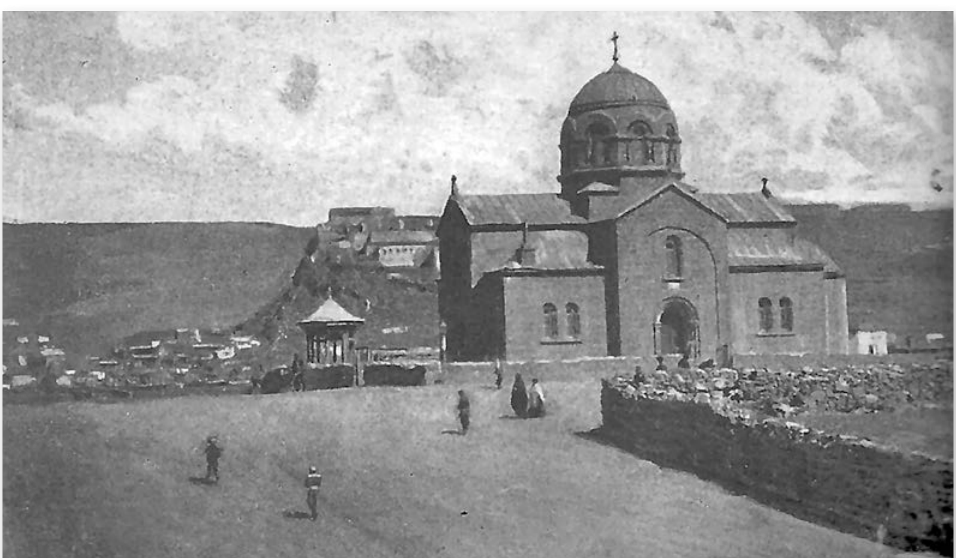
48. Στις δύο πρώτες συνεδριάσεις της Κεντρικής Επιτροπής είχε παρθεί η απόφαση για συνέχιση του πολέμου με τη Γερμανία και τη μετατροπή του σε επαναστατικό. Στις 21 Ιανουαρίου 1918, αφού έγιναν γνωστοί οι όροι των Γερμανών, σε μια συνεδρίαση της Κεντρικής Επιτροπής όπου πήραν μέρος και οι αρχηγοί των αντιπροσωπειών που ήρθαν για το 3ο Πανρωσικό Συνέδριο των Σοβιέτ, ο Λένιν ηττάται για πρώτη φορά. Αλλά και ύστερα από την υπογραφή των όρων της συνθήκης η ομάδα των Τρότσκι-Μπουχάριν αγωνίστηκε σ' ένα ειδικό συνέδριο του κόμματος το Μάρτιο για τη μη επικύρωση της συνθήκης(Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ, *Λένιν-Βιογραφία,* Αθήνα, εκδ. Μαντζαρίδη-Πέππα, 1956, σελ.92, Μιχαήλ Γκορμπατσώφ, *Περεστρόικα. Νέα σκέψη για τη χώρα μας και τον κόσμο,* Αθήνα, εκδ. Νέα σύνορα, 1987, σελ.172-174, Άντριου Ροθστάιν, *Από το Ποτέμκιν στο Στάλινγκραντ. Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης,* Αθήνα, εκδ. Χρόνος, 1954, σελ.55)

49. Σαν αποτέλεσμα της συνθήκης του Μπρεστ Λιτόφσκ βρέθηκαν υπό γερμανική κατοχή 56.000.000 υπήκοοι της ρωσικής αυτοκρατορίας, δηλαδή το 26% του πληθυσμού καθώς και το 27% των καλλιεργήσιμων εκτάσεων, το 33% των βιομηχανιών της, το 73% της παραγωγής σιδήρου και το 89% της παραγωγής άνθρακος Η Ρωσία απώλεσε την Πολωνία, τη Φιλανδία, τις Βαλτικές χώρες, την Ουκρανία, καθώς επίσης και 1.000 εργοστάσια κατασκευής μηχανών και 900 υφαντουργεία. (Άντριου Ροθστάιν, *Από το Ποτέμκιν στο Στάλινγκραντ. Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης,* ό.π, σελ.54, Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ, *Παγκόσμια Ιστορία*, τ. Η1Η2, Αθήνα, εκδ. Μέλισσα, 1965 σελ.92, Β. Ι. Λένιν, *Η επαναστατική φρασεολογία,* Αθήνα, εκδ. Χρόνος, 1974 σελ.37-38.)

Το Επιτροπάτο Υπερκαυκασίας, το οποίο εκπροσωπούσε την Επαναστατική Δημοκρατία της Υπερκαυκασίας, προέβη σε επίσημη διαμαρτυρία για την παραχώρηση εδαφών της Γεωργίας και της Αρμενίας, με βάση μια συνθήκη που υπεγράφη χωρίς τη συμμετοχή του στις διαπραγματεύσεις και τη συμφωνία του με αυτές.[50] Στην Υπερκαυκασία κατοικούσαν 7 εκατομμύρια άτομα που ανήκαν σε διάφορες, μικρές και μεγάλες, εθνότητες. Η εξουσία σε όλο το χώρο, πλην του Μπακού, ανήκε σε αντιπολιτευτικές προς τους μπολσεβίκους ομάδες, που εξέφραζαν την τάση για δημιουργία ανεξάρτητων εθνικών και δημοκρατικών κρατών.[51]

Η έξοδος από το Καρς

Στην περιοχή του Καρς, όπου επίσης υπήρχε πολιτική και στρατιωτική οργάνωση Ελλήνων, εμφανίστηκαν αλληλοσυγκρουόμενες απόψεις. Άλλοι πρότειναν παραμονή του ελληνικού πληθυσμού με οργάνωση της ένοπλης άμυνας, ενώ άλλοι πρότειναν τη φυγή. Η πρώτη άποψη εκφράστηκε από τους Έλληνες στρατιωτικούς, ενώ η δεύτερη από τα πολιτικά στελέχη του ελληνικού κινήματος. Οι στρατιωτικοί πίεζαν τον ελληνικό πληθυσμό να παραμείνει και να οργανώσει την άμυνά του εντασσόμενος στα τρία ελληνικά συντάγματα της *Ελληνικής Μεραρχίας* του Καυκάσου. Για να εμπνεύσουν τον ελληνικό πληθυσμό με αγωνιστικό φρόνημα, οργάνωσαν μια εντυπωσιακή παρέλαση των στρατιωτικών ελληνικών τμημάτων του 2ου Συντάγματος της Ελληνικής Μεραρχίας στην

Kars Rum Kilisesi
Candan Badem, Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti, εκδ. Birzamanlar Yayincilik, Κωνσταντινούπολη 2010, σ. 478

50. Ε. Χ. Καρρ, *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης 1917-1923,* τόμ. 1, Αθήνα, εκδ. Υποδομή, 1977, σελ.451.

51. Άντριου Ροθστάιν, ό.π., σελ.74.

πόλη του Καρς. Τα αποτελέσματα της παρέλασης δε θεωρήθηκαν ιδιαιτέρως σημαντικά.[52]

Για τον καθορισμό της στάσης του ελληνικού πληθυσμού, καθώς και των προτεραιοτήτων, συνήλθε το 3ο Εθνικό Συνέδριο στο Καρς. Συμμετείχαν εκπρόσωποι απ' όλες τις ελληνικές κοινότητες της περιοχής. Οι εκπρόσωποι των μεθοριακών και άμεσα απειλούμενων χωριών Αρνταχάν και Καρς παρουσίασαν τις τραγικές συνθήκες που επικρατούσαν στις περιοχές τους. Οι υπόλοιποι σύνεδροι, οι οποίοι προέρχονταν από άλλες περιοχές, τους διαβεβαίωσαν για την εθνική αλληλεγγύη των άλλων κοινοτήτων. Η κατάσταση αυτή οδήγησε το συνέδριο να αποφασίσει «*Μεσ' το παραλήρημα του πατριωτικού ενθουσιασμού, της εθνικής αλληλεγγύης...*» τη μετακίνηση των παραμεθόριων ελληνικών κοινοτήτων Αρνταχάν, Γκιόλια, Σογανλού, Καβουσμάν και Χοροσάν με ευθύνη του Εθνικού Συμβουλίου, προς το Καρς. Όμως η ραγδαία προέλαση του τουρκικού στρατού προς το Καρς και το Σαρίκαμις ανάγκασαν το συνέδριο να διακόψει τις εργασίες του.[53]

Οι Έλληνες κάτοικοι δεν πίστευαν ότι ήταν δυνατή η αντίσταση στον τουρκικό στρατό από τα τρία ελληνικά συντάγματα και τη μία αρμενική μεραρχία. Οι ειδήσεις για τις τουρκικές ωμότητες εις βάρος των Ελλήνων στο μικρασιατικό Πόντο άρχισαν να φτάνουν στον Καύκασο. Οι αφηγήσεις των ταλαιπωρημένων προσφύγων για τις αγριότητες κατά των Ελλήνων έκαμψαν και τις τελευταίες αντιστάσεις των εθνικών συμβουλίων. Εξάλλου η ελληνική στρατιωτική δύναμη του Καυκάσου ήταν μικρή μπροστά στον τουρκικό στρατό που κατέφθανε. Ειδικά στην πόλη του Καρς οι υπερασπιστές της ήταν μόνο 1.500 Έλληνες στρατιώτες. Έτσι αποφασίστηκε η παράδοση της πόλης στους Τούρκους.[54]

Η αποχώρηση άρχισε από το δεύτερο πενθήμερο του Μαρτίου. Ο Ε. Ηλιάδης περιγράφει τις προετοιμασίες των Ελλήνων στο χωριό Πελικπάς: *«Οι γυναίκες ανάβουν τους φούρνους, ζυμώνουν, ψήνουν ψωμί, το κάνουν φρυγανιές και παξιμάδια, κάνουν μακαρίνα (σ.τ.σ. μακαρόνια), γεμίζουν βαρελάκια ή τενεκέδες με βούτυρο και τυριά κ.λπ. Οι άντρες γεμίζουν σακιά με αλεύρι και σιτάρι, σφάζουν με σπαραγμό της καρδιάς τους τα εκλεκτά τους ζώα, ψήνουν σε μεγάλα καζάνια το κρέας τους και το κάνουν καβουρμάδες και με το λίπος μαζί το βάζουν σε βαρελάκια ή πήλινα δοχεία... Στις 12 Μαρτίου το πρωί έγινε η τελευταία θεία λειτουργία. Είχαν παρευρεθεί όλοι σχεδόν οι χωριανοί. Ήταν κάτι το ανεπανάληπτο. Τα πλήθη προσεύχονταν, προσκυνούσαν και με τρεμάμενο χέρι άναβαν το στερνό τους κερί. Κατάμεστη η εκκλησία από πιστούς, κατάμεστο και το μεγάλο προαύλιό της και οι πέρα απ' αυτό δρόμοι. Οι πιστοί παρακολούθησαν με κατάνυξη και θρησκευτική ευλάβεια τη θεία λειτουργία. Στο τέλος το χριστεπώνυμο, το αγνό πλήθος, το γεμάτο αγωνία, θλίψη και πόνο, αγκαλιάζεται, θρηνεί, σταυροκοπιέται και χύνονται πολλά δάκρυα αληθινά. Σύσσωμοι με σπαραγμό ψυχής ικετεύουν τον Άγιο να τους*

52. Χρήστος Σαμουηλίδης, ό.π., σελ.74.
53. Χριστόφορος Τσέρτικ, ό.π., σελ.92.
54. Ευάγγελος Μ. Ηλιάδης, *Νέος Καύκασος Ιστορική αναδρομή*, Αθήνα, 1989, σελ.60-61, Χρήστος Σαμουηλίδης, ό.π., σελ.74.

προστατεύσει, να τους βοηθήσει να φτάσουν όσο το δυνατόν ανώδυνα και γρήγορα στον προορισμό τους, στη φωτεινή Ελλάδα, για να ησυχάσουν και οι κατοπινές γενιές από τους συνεχείς ξεριζωμούς μ' όλα τα φρικτά επακόλουθα.»[55]

Η αποχώρηση των δεκάδων χιλιάδων Ελλήνων από την περιοχή του Κυβερνείου του Καρς δεν έγινε παντού ομαλά.[56] Οι Καρσιώτες μεταφέρθηκαν από την πόλη του Καρς στην Τιφλίδα με τρένο. Από κει άλλοι κατευθύνθηκαν προς το Μπακού του Αζερμπαϊτζάν, με στόχο να χρησιμοποιήσουν το τρένο που συνέδεε το Μπακού με το Αικατερινοντάρ της νότιας Ρωσίας, άλλοι πήγαν στο Κουμπάν μέσω Βλαδικαυκάς και οι περισσότεροι χρησιμοποίησαν το δρόμο από το Πότι. Δηλαδή έφταναν με τρένο στο Πότι της Μαύρης Θάλασσας και από 'κει με καράβι ως το Νοβοροσίσκ. Η πορεία που επέλεγε να ακολουθήσει η κάθε προσφυγική ομάδα καθοριζόταν από τις προξενικές και άλλες πληροφορίες που συγκέντρωνε, ώστε να αποφύγει τις περιοχές των εμφύλιων συγκρούσεων. Κυρίως εγκαταστάθηκαν στο Αικατερινοντάρ και στα χωριά του Κουμπάν, στη Σταυρούπολη, στην Κριμαία, στο Σοχούμι, στο Πετιγόρσκ, στο Νοβοροσίσκ, στην Ανάπα, στο Τουαψέ κ.α Πίστευαν ότι σύντομα θα μπορούσαν να μεταφερθούν από τη νότια Ρωσία στην Ελλάδα.[57]

Ο τουρκικός στρατός κατέλαβε τις αρμενικές και γεωργιανές περιοχές που παραχωρήθηκαν στην Τουρκία με τη συνθήκη του Μπρεστ Λιτόφσκ και άρχισε να προελαύνει προς το Μπακού, πρωτεύουσα του Αζερμπαϊτζάν,[58] στο οποίο υπήρχε σημαντική ελληνική κοινότητα, καθώς και ελληνικό προξενείο. Σε συνεργασία με τους ντόπιους μουσουλμάνους άρχισε τις σφαγές Αρμενίων και Ελλήνων·[59] Μεγάλο κύμα προσφύγων εγκατέλειψε το Αζερμπαϊτζάν και κατέφυγε στη Γεωργία και στην Αμπχαζία, με άμεσο αποτέλεσμα να γεμίσει το Σοχούμι με πρόσφυγες.[60] Πολλοί Έλληνες κατέφυγαν επίσης στη νότια Ρωσία.

Μπροστά στην ανάγκη να αντιμετωπιστεί η τουρκική απειλή και της παράλληλης αδυναμίας της ρωσικής κυβέρνησης να παράσχει οποιαδήποτε βοήθεια, η συνέλευση της Υπερκαυκασίας κήρυξε την ανεξαρτησία της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Υπερκαυκασίας·[61] Ο Τσχενκέλι, πρωθυπουργός της Υπερκαυκασίας, αποφάσισε την παράδοση του Καρς στους Τούρκους. Επειδή όμως οι Τούρκοι απειλούσαν με παραπέρα προέλαση, η Γεωργία αποφάσισε να κηρύξει την ανεξαρτησία της και να προσκαλέσει τους Γερμανούς, εμποδίζοντας με αυτό τον τρόπο την τουρκική προέλαση. Με την άφιξη του γερμανικού

55. Ευάγγελος Ηλιάδης, ό.π., σελ.61-63.
56. Ισ. Λαυρεντίδης, "Μετοικεσία Καυκασίων 1895-1907", *Αρχείον Πόντου* τόμ. 31ος, σελ.425, Γεώργιος Γρ. Γρηγοριάδης, *Ο Πόντος και το Καρς,* Αθήνα, 1973, σελ.132.
57. Μιχ. Χρ. Αιλιανός, ό.π., σελ.84. Ο Ηλιάδης υποστηρίζει ότι οι πρόσφυγες διατήρησαν την αισιοδοξία τους και ότι χαρακτηρίζονταν από "ακατανίκητη δύναμη εθνικής συνειδήσεως" και ακατάβλητο εθνικό σθένος" (Ευάγγελος Ηλιάδης, ό.π., σελ.60.)
58. Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ, ό.π., Β. Ι. Λένιν, *Η επαναστατική φρασεολογία,* ό.π.
59. Αχιλλέας Ανθεμίδης, "Οι διωγμοί των Ελλήνων είχαν εξελιχθεί σε γενοκτονία", εφημ. *Ποντιακά Νέα* Θεσ/νίκη, 29-5-89.
60. T.G.A.A., (Κεντρικό Κρατικό Αρχείο Αμπχαζίας-Σοχούμι), 2/1/156/1.
61. Ε. Χ. Καρρ, τόμ. 1ος, σελ.451.

στρατού η γεωργιανή κυβέρνηση διέταξε τη διάλυση όλων των μη γεωργιανών στρατευμάτων, εκτός αυτών που είχαν οι Γερμανοί της Ρωσίας. Ως αποτέλεσμα της διαταγής αυτής διαλύθηκε το Μάιο του 1918 και η Ελληνική Μεραρχία του Καυκάσου, η οποία, παρόλο που αναγνωριζόταν ως ελληνικός εθνικός στρατός, εντούτοις θεωρούνταν ότι ανήκε στο ρωσικό στρατό, εφόσον η μισθοδοσία και η επιμελητεία καλύπτονταν από τη ρωσική Κυβέρνηση.[62]

Η προσφυγοποίηση δεκάδων χιλιάδων Ποντίων τόσο από το Καρς όσο και από τον Πόντο ενεργοποίησε τις ελληνικές κοινότητες της Ρωσίας, οι οποίες με θαυμαστό αίσθημα αλληλεγγύης ανέλαβαν το βάρος της συνδρομής και της περίθαλψης των προσφύγων·[63] Το Κεντρικό Συμβούλιο διενήργησε εράνους υπέρ των προσφύγων, στους οποίους ανταποκρίθηκαν με προθυμία οι Έλληνες της Ρωσίας. Οι Έλληνες του Βατούμι μαθαίνοντας ότι οι Έλληνες του Ριζαίου και των Σουρμένων στον Πόντο κινδύνευαν να σφαγούν από τους Τούρκους, οι οποίοι ζητούσαν λύτρα, συγκέντρωσαν το ποσό των 200.000 χρυσών ρουβλίων και ναύλωσαν πλοία για την παραλαβή των προσφύγων. Μόνο η κοινότητα του Βατούμι περιέθαλψε 35.000 πρόσφυγες. Ο πρόσφυγας Σ. Κανταρτζής γράφει: *«Εδώ (στο Βατούμι) μας υποδέχτηκαν με πατριωτικά αισθήματα οι εκπρόσωποι της ελληνικής κοινότητας και φρόντισαν να μας εξυπηρετήσουν. Έθεσαν στη διάθεσή μας, κοντά στο σιδηροδρομικό σταθμό, το ελληνικό σχολείο....»*[64]

Η ελληνική κοινότητα στο Σοχούμι περιέθαλψε 15.000 πρόσφυγες. Υπεύθυνος της οργάνωσης της περίθαλψης ήταν η Εθνική Επιτροπή των Ελλήνων της πόλης. Το ίδιο έγινε και με τις άλλες κοινότητες στις πόλεις Τουαψέ, Νοβοροσίσκ, Κουμπάν, Κερτς, Αικατερινοντάρ, Μαϊκόπ, Βλαδικαυκάς κ.λπ. Η κοινότητα του Κερτς στην Κριμαία κατέβαλε υπεράνθρωπη προσπάθεια να ανακουφίσει τις χιλιάδες των προσφύγων που είχαν καταφύγει εκεί. Δημιούργησε ειδικό μηχανισμό με τμήμα επισιτισμού και νοσοκομειακή υπηρεσία. Ακόμα και οι μικρές και φτωχές κοινότητες προσέφεραν πάνω από τις δυνάμεις τους στον αγώνα για την περίθαλψη των προσφύγων. Ως εκπρόσωπος του Κεντρικού Συμβουλίου ο Λεωνίδας Ιασωνίδης διέτρεχε επί τρίμηνο τις ελληνικές κοινότητες, προκειμένου να διοργανώσει επιτροπές για τους πρόσφυγες·[65]

Μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου

Η ήττα των Νεότουρκων και των Γερμανών δημιούργησε νέες συνθήκες στην περιοχή. Κατ' αρχάς ξαναφούντωσαν τα όνειρα για τη δημιουργία της Δημοκρατίας του Πόντου. Επίσης αρκετοί πρόσφυγες επέστρεψαν στις εστίες τους στο Καρς, το οποίο βρέθηκε πια στην επικράτεια της νεοϊδρυμένης Αρμε-

62. ΑΥΕ, Α/5/VI(4).
63. Αλέξης Αλεξανδρής, ό.π., σελ.430, Ισαάκ Λαυρεντίδης, ό.π., σελ.24, "Από την ζωήν των προσφύγων", περ. *Οι Κομνηνοί*, Τραπεζούντα, αριθ. 3, 18 Ιουνίου 1916, σελ.38.
64. Σάββας Ι. Κανταρτζής, *Νίκη χωρίς ρομφαία,* Κατερίνη, 1976, σελ.533.
65. Η τρίμηνη περιοδεία του Λ. Ιασωνίδη έγινε κάτω από εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες Οι συγκοινωνίες δεν ήταν τακτικές, τα ταξίδια πλήρη κινδύνων λόγω της αναρχίας που επικρατούσε, συγκρούσεις μεταξύ των μπολσεβίκων και των αντιπάλων τους κ.λπ. (Θεολόγος Παναγιωτίδης, ό.π., σελ.24).

νικής Δημοκρατίας, όπου επικρατούσε το κόμμα του Ντασνάκ. Κόμμα σοσιαλιστικό που ήταν ενταγμένο στην Β' Διεθνή με έντονο εθνικό προσανατολισμό.

Παράλληλα, το κύριο ζήτημα των Ελλήνων στη Νότια Ρωσία και στον υπόλοιπο Καύκασο ήταν το προσφυγικό σε ένα περιβάλλον σκληρού ενδορωσικού εμφυλίου. Το ελληνικό υπουργείο Περιθάλψεως, βασισμένο στις εκθέσεις της επιτροπής που είχε αποστείλει, διέθεσε αρχικά πέντε εκατομμύρια δραχμές, καθώς και άλλα ποσά σε χρήμα και σε είδη αποκλειστικά για τους πρόσφυγες που κινδύνευαν. Απεστάλη επίσης μια τριμελής επιτροπή αποτελούμενη από τον Νίκο Καζαντζάκη, τον αντισυνταγματάρχη δικαστικού Ηρ. Πολεμαρχάκη και τον Ι. Ζερβό, για να μελετήσει το προσφυγικό πρόβλημα και το ποντιακό ζήτημα. Η Επιτροπή Περιθάλψεως ήταν αποδέκτης υπομνημάτων των Ελλήνων του Καυκάσου και της Ρωσίας, με τα οποία ζητούσαν την παλιννόστησή τους στο μικρασιατικό Πόντο. Στα υπομνήματα αναπτυσσόταν η άποψη ότι με την επανεγκατάστασή τους εκεί *«δύναται να στερεωθεί η εθνική ανεξαρτησία του Πόντου.»* Διαφωνούσαν με τη μετανάστευση στην Ελλάδα γιατί έτσι εξασθενούσε το εθνικό ζήτημα του Πόντου και δημιουργούσε ασυγκράτητο ρεύμα μετοικεσίας στην Ελλάδα, όλων των Ποντίων που βρίσκονταν στη Ρωσία.[66]

Ο Ν. Καζαντζάκης τηλεγράφησε στον Ε. Βενιζέλο τα συμπεράσματά του και ανέφερε ότι οι 500.000 Έλληνες της Ρωσίας, είτε πρόσφυγες είτε εγκατεστημένοι από παλαιότερα έτη, διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: σ' αυτούς που θέλουν να εγκατασταθούν στον Πόντο και σ' αυτούς που θέλουν να εγκατασταθούν στην ελεύθερη Ελλάδα. Εκτιμούσε ότι η παλιννόστηση στον Πόντο ήταν απολύτως αδύνατη επί του παρόντος, ελλείψει ασφαλείας. Θεωρούσε ότι η μοναδική προϋπόθεση της παλιννόστησης ήταν η ελληνική ή συμμαχική κατοχή του Πόντου.[67]

Ο Καζαντζάκης μετέφερε στον Βενιζέλο τις επανειλημμένες αιτήσεις των επιτροπών των Ελλήνων της Υπερκαυκασίας.[68] Την ομάδα αυτή, η οποία επιθυμούσε να μεταναστεύσει στην Ελλάδα, ο Ν. Καζαντζάκης την υπολόγιζε σε 100.000 άτομα. Πρότεινε την άμεση μεταφορά τους στην Αν. Μακεδονία, απ' όπου θα έφευγαν οι Μικρασιάτες και Ανατολικοθρακιώτες πρόσφυγες πηγαίνοντας στις απελευθερωμένες πια πατρίδες τους.[69] Για την περίθαλψη των προσφύγων ιδρύθηκαν ειδικές υπηρεσίες στη νότια Ρωσία και στην Υπερκαυκασία. Η Περίθαλψη έκανε μεγάλο αγώνα να εξεύρει τα απαραίτητα για τη διατροφή περισσότερων από εβδομήντα χιλιάδων προσφύγων. Ο Μ. Αιλιανός υποστηρίζει ότι η βοήθεια αυτή ήταν σημαντική και ότι *«... άνευ αυτής θα απέθνησκον της πείνης ασφαλώς.»*[70]

---

66. ΑΥΕ, 1919, Α/5/VI, Α/VI.
67. ΑΥΕ, 1919, Α/5/VI.
68. "Ευρισκόμενοι μεταξύ αλληλοσυγκρουόμενων φυλών κινδυνεύουσι την στιγμήν ταύτην να αφανισθώσιν από τους προχωρούντας εκ της Αρμενίας και Αζερμπαϊτζάν Κούρδους, Τατάρους.. σπεύδουσι να εκπλιπαρήσουν δι' εμού την ελληνικήν Κυβέρνησιν να μην τους αφήσει να χαθώσι" (ΑΥΕ, 1919, Α/5/VI.)
69. ΑΥΕ, 1919, Α/5/VI.
70. Μιχ. Χρ. Αιλιανός, ό.π., σελ.87.

Την ίδια εποχή άρχισε η άνδρωση του επιθετικού τουρκικού εθνικιστικού κινήματος υπό την καθοδήγηση του Μουσταφά Πασά, που αργότερα θα ονομασθεί «Ατατούρκ¨, δηλαδή «πατέρας των Τούρκων». Ο Κεμάλ ήταν ο εκφραστής της οθωμανικής γραφειοκρατίας και των στρατοκρατών, οι οποίοι διαφωνούσαν με την επίλυση του εθνικού προβλήματος με βάση τα δικαιώματα των εθνοτήτων. Τα χαρακτηριστικά του κεμαλικού κινήματος ήταν η τυραννία και η εκμετάλλευση. Ο φιλοναζισμός και άλλες αντίστοιχες ιδεολογίες υπήρξαν η νομοτέλεια του κεμαλισμού.[71]

Η επόμενη μέρα

Παράλληλα όμως με τις τουρκικές κινήσεις, κινητικότητα παρατηρήθηκε στους κόλπους του ποντιακού κινήματος. Στις 23 Ιουνίου 1919 έλαβε χώρα, στο κατεχόμενο από τους Βρετανούς Βατούμι, η πρώτη συγκέντρωση του Διαρκούς Γενικού Συμβουλίου των Ποντίων Ελλήνων, το οποίο εξέλεξε το Εθνικό Συμβούλιο του Πόντου. Έντυπο όργανο του Συμβουλίου ήταν η εφημερίδα *Ελεύθερος Πόντος*, η οποία εκδόθηκε στο τυπογραφείο της εφημερίδας *Αργοναύτης.* Ένα χρόνο αργότερα το Συμβούλιο μετονομάσθηκε σε Εθνοσυνέλευση των Ελλήνων Ποντίων, με στόχο να καταστεί κυβέρνηση εξορίας.

Η Εθνοσυνέλευση του Πόντου, η *«Ανατολική Βουλή του Ελληνισμού»* όπως αποκαλούταν, αποφάσισε ότι «το συμφέρον της πατρίδος απαιτεί την οριστικήν αναγνώρισιν της ελευθερίας του Πόντου και την δημιουργία Ελληνικού ανεξαρτήτου κράτους».[72] Η δημιουργία της Δημοκρατίας του Πόντου θεωρήθηκε ότι θα έλυνε σε μεγάλο βαθμό και το εθνικό ζήτημα των εκατοντάδων χιλιάδων Ελλήνων της Ρωσίας, ώστε *«να απελευθερωθούν οι 350.000 Έλληνες που βρίσκονταν εκεί και να επανέλθουν στις εστίες τους οι 500.000 των φυγάδων Ποντίων, οι οποίοι βρίσκονταν σε άθλια κατάσταση και πέθαιναν στη νότια Ρωσία και στον Καύκασο, καταδιωκόμενοι από τους μπολσεβίκους»* και αδυνατούσαν να επανέλθουν στον Πόντο από το φόβο των Τούρκων.[73]

Στις 14 Ιουλίου συγκλήθηκε στο Καρς το 1ο Συνέδριο των Ελλήνων της Αρμενικής Δημοκρατίας. Το Συνέδριο διαπίστωσε ότι ο ελληνικός πληθυσμός από πενταμήνου συνεχίζει κυριολεκτικά αμυντικό πόλεμο εναντίον καλοοργανωμένων ομάδων Κούρδων, οι οποίοι συστηματικά επιτίθονταν κατά των ελληνικών χωριών. Επίσης διαπιστώνει ότι οι Αρμένιοι δε βελτίωσαν καθόλου τη θέση των Ελλήνων. Τουναντίον μάλιστα, ο αρμενικός στρατός άρχισε να εφοδιάζεται και

---

71. Ο Ν. Ψυρρούκης γράφει: "Η προσεκτικότερη μελέτη του κεμαλισμού μας πείθει ότι πρόκειται για βαθιά αντιλαϊκή και αντιδημοκρατική θεωρία. Ο φιλοναζισμός και άλλες αντιδραστικές δοξασίες είναι νομοτελειακή εξέλιξη του κεμαλισμού... Ακόμα και οι κεμαλικές μεταρρυθμίσεις γίνονται με διοικητικές αποφάσεις από πάνω. Περιφρονούν τις πολιτιστικές παραδόσεις του τουρκικού λαού, εκφράζουν το σύμπλεγμα κατωτερότητας των Τούρκων αστών". (Νίκος Ψυρρούκης, *Η Μικρασιατική Καταστροφή,* Αθήνα, εκδ. Επικαιρότητα, 1982, σελ.224).
72. "Το διαρκές γενικόν συνέδριον των Ποντίων Ελλήνων εν Βατούμ", εφημ. Ελεύθερος Πόντος, αριθ. 3, 22 Ιουνίου 1919, σελ.1. Η επικοινωνία της Εθνοσυνέλευσης των Ελλήνων Ποντίων γινόταν μέσω της Ελληνικής Αρμοστείας που έδρευε στην Κωνσταντινούπολη, καθώς και μέσω της αποστολής του υπουργείου Περιθάλψεως (ΑΥΕ, ΚΥ, Α/5/VI, Πόντος)
73. Νέα Ελλάς, "Ελληνικά Δίκαια", εφημ. *Ελεύθερος Πόντος,* αριθ. 106, 15 Ιουλίου 1920, σελ.1.

να τροφοδοτείται σε βάρος του ελληνικού πληθυσμού και η τροφοδοσία αυτή επαύξανε ακόμα περισσότερο τη δυστυχία του πληθυσμού. Το πώς συμπεριφέρονταν προς το Εθνικόν Συμβούλιον των Ελλήνων αποδεικνυόταν από τα λόγια του Κυβερνήτου Καρς: *«Σεις δεν πρέπει να ασχολείσθε με τοιούτον είδους (εθνικάς) υποθέσεις, ο ρόλος σας είναι μορφωτικο-παιδαγωγικός και η ασχολία σας είναι τα φιλανθρωπικά έργα».*[74] Το Συνέδριο αποφάσισε να απαιτήσει από την αρμενική κυβέρνηση δικαιώματα αυτοδιοίκησης του ελληνικού πληθυσμού της Αρμενίας με διεύρυνση των δικαιωμάτων και λειτουργιών του Εθνικού Συμβουλίου. Οι Έλληνες της Αρμενίας θα υποστήριζαν την αρμενική κυβέρνηση στο μέτρο που και η κυβέρνηση θα υπεράσπιζε τα συμφέροντα και τη ζωή της ελληνικής δημοκρατίας (σ.τ.σ. εννοεί τις ελληνικές περιοχές στο εσωτερικό της Αρμενίας) και εφόσον δεν θα παραβιάζονταν τα δημοκρατικά τους δικαιώματα.[75]

Η σοβιετοτουρκική συμμαχία καθόρισε τις πολιτικές εξελίξεις στην περιοχή του Καυκάσου. Με αφορμή κάποιες συνοριακές διαφορές με την Αρμενία, ο εθνικιστικός στρατός των Τούρκων άρχισε τις εχθροπραξίες. Έχοντας καλύτερα εξοπλισμένες μονάδες γρήγορα κατέλαβε το Καρς και την Αλεξανδρούπολη, δημιουργώντας κύμα προσφύγων Ελλήνων, Ρώσων και Αρμενίων.[76]

Οι Έλληνες του Καυκάσου εγκατέλειψαν πλέον οριστικά τις εστίες τους, ως αποτέλεσμα των διαρκών συγκρούσεων με τους Τούρκους και του φόβου των σφαγών. Καταρχάς, τα 13 ελληνικά χωριά της Γκιόλιας και τα 8 του Αρνταχάν, μετά από συνεννόηση ξεκίνησαν μια νύχτα με τα ζώα τους και τα αμάξια, πέρασαν τον Κύρο ποταμό, πέρασαν χιονισμένα βουνά και μετά από 20 μέρες έφτασαν στο Βατούμι κι από κει με πλοία στο Καραμπουρνού της Θεσσαλονίκης.[77] Το Εθνικό Συμβούλιο των Ελλήνων της Αρμενίας μερίμνησε για την εκκένωση των ελληνικών περιοχών του Καρς και την προώθηση του πληθυσμού προς την Τιφλίδα. Δύο ελληνικά χωριά, που δεν ακολούθησαν τη φάλαγγα των Ελλήνων που αποχωρούσαν, καταστράφηκαν από τους Τούρκους, ενώ οι λίγοι που επέζησαν κατέφυγαν στο Βατούμι. Στην επιχείρηση εκκένωσης των περιοχών αυτών από τον ελληνικό πληθυσμό συμμετείχαν και οι αποστολές περίθαλψης της ελληνικής κυβέρνησης.[78] Στο Βατούμι κατέφυγαν όλοι οι φυγάδες της τελευταίας εξόδου από το Καρς, με σκοπό να αναχωρήσουν για την Ελλάδα.[79] Μέχρι το τέλος της άνοιξης του 1920 κανείς Έλληνας δεν παρέμεινε στην περιοχή του Καρς.[80]

---

74. Στυλιανός Μαυρογένης, ό.π., σελ.213-214.
75. Χ. Σαμουηλίδης, ό.π., σελ.118.
76. N. G. Volkof, *Kavkaski ethnografitseski smpornik,* Μόσχα, εκδ. Νάουκα, 1969, σελ.9.
77. Αγαθονικίδης Θεόφιλος, "Ο Τουρκικός στρατός αποσύρεται από την Γκιόλια", περ. *Ποντιακή Εστία,* τεύχ.73, Απρίλιος-Μάιος-Ιούνιος 1988, σελ.132-133.
78. Μιχ. Αιλιανός, *Το έργον της ελληνικής περιθάλψεως,*_Αθήνα, έκδ. Γραφείο Τύπου Υπουργείου Εξωτερικών, 1921, σελ.87.
79. "Οι περισσότεροι από τους Έλληνες του Καυκάσου που εγκατέλειψαν προηγουμένως τις εστίες τους μετακινήθηκαν προς τα ενδότερα της Ρωσίας διασκορπιζόμενοι στο Κουμπάν, Κρασνοντάρ, Σοχούμι, Νοβοροσίσκ, Τουαψέ, Πετιγόρσκ, Κριμαία κ.α. Μετά τους πρώτους δύο μήνες του 1921 κανείς Έλληνας από τους 70.000 δεν παραμένει πλέον στην περιφέρεια του Καρς [Στυλιανός Β. Μαυρογένης, *Το Κυβερνείον Καρς του Αντικαυκάσου (Καρσκαγια Ομπλαστ),* Θεσσαλονίκη, εκδ. Εύξεινος Λέσχη, 1963., σελ.239.]
80. Κωνσταντίνος Παπαδόπουλος, , "Οι Πόντιοι του Καυκάσου", περ. *Ποντιακή Εστία,* τεύχ. 67, Οκτώβριος-Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1986, σελ.5-6, Στυλιανός Β. Μαυρογένης, ό.π., σελ.239. Ευ-

Οι πρόσφυγες συσσωρεύτηκαν στα δύο λιμάνια, στο Βατούμι και στο Νοβοροσίσκ, περιμένοντας την αναχώρηση για την Ελλάδα. Σημαντικός λιμένας συγκέντρωσης προσφύγων από το Καρς ήταν το Βατούμι.Συγκέντρωση προσφύγων παρατηρήθηκε και στην πόλη του Σοχούμι. Οι πρόσφυγες αυτοί ανήκαν είτε στην ομάδα των προσφύγων απ' το μικρασιατικό Πόντο είτε σε ομάδες ντόπιων Ελλήνων που αποφάσισαν να αναχωρήσουν εξαιτίας των πολιτικών γεγονότων και της ανασφάλειας που επικρατούσε.[81]

Οι συνθήκες διαβίωσης των προσφύγων ήταν τραγικές: *«Οι κακουχίες, οι ασθένειες, η ανέχεια, η ψείρα, μαστίζουν τα πλήθη. Η μέριμνα της επιτροπής περίθαλψης είναι υποτυπώδης. Τα πλήθη αυτά φυτοζωούν μέσα στην αναδουλειά, στην αταξία, μέσα στις τρώγλες του χειρίστου είδους, κάτω από τρομερά ανθυγιεινές συνθήκες, εδώ στην φημισμένη ευρωπαϊκή πόλη (σ.τ.σ. το Βατούμι) με το μεγάλο μαρασμό στην οικονομική ζωή της. Μαστίζονται από την πείνα, τις διάφορες ασθένειες. Υποφέρουν, πεθαίνουν και μάλιστα κάτω από τα βλέμματα των ασυγκίνητων αντιπροσωπειών των χωρών της Ευρώπης. Και κοντά σ' όλες αυτές τις ελλείψεις, τις αθλιότητες, τα κακά, ξεσπούν τα πρώτα κρούσματα της επιδημίας του τύφου, που γρήγορα σαρώνει τα ταλαιπωρημένα, τ' αδύναμα αυτά πλήθη... Η θραύση που έκανε ο τύφος ήταν πρωτοφανής. Τρομερός ο αριθμός των αθώων θυμάτων».*[82]

Μέχρι την πλήρη σοβιετοποίηση της Υπερκαυκασίας (Φεβρουάριος του 1921) είχαν αναχωρήσει από το Βατούμι περίπου 52.878 Έλληνες. Την επιμέλεια των αποστολών από Βατούμι προς Θεσσαλονίκη είχε η Επιτροπή Περιθάλψεως της ελληνικής κυβέρνησης Οι αποστολές των προσφύγων άρχισαν το Μάιο του 1919. Απ' αυτούς, τα τρία τέταρτα προέρχονταν από την Αρμενία (κυρίως την περιοχή του Καρς) και οι υπόλοιποι από την περιφέρεια του Σοχούμι. Εξαιτίας της έλλειψης πλοίων, οι πρόσφυγες περίμεναν μέχρι και ένα χρόνο διαμένοντας σε σκηνές. Υπολογίζεται ότι το ένα τρίτο των Καυκασίων προσφύγων πέθανε περιμένοντας τα πλοία που θα τους μετέφεραν στην Ελλάδα.[83]

Εν τω μεταξύ η κυβέρνηση των μοναρχικών που είχε κερδίσει της εκλογές της 1ης Νοεμβρίου στην Ελλάδα δεν διέκειτο ευνοϊκά προς τους Πόντιους πρόσφυγες. Φαίνεται ότι για να σταματήσει το κύμα καθόδου ψήφισε τον περιβόητο νόμο 1870/Ιούλιος 1922 με τον οποίο απαγορευόταν κάθε μετακίνηση προς την Ελλάδα άνευ αδείας.[84] Ο νόμος αυτός θα εφαρμοστεί ένα μήνα αργότερα κατά των Ελλήνων της Μικράς Ασίας που μετά την κατάρρευση του μετώπου τον Αύγουστο του 1922 αναζητούσαν απελπισμένα τη σωτηρία στην φυγή.[85]

άγγελος Ηλιάδης, *Νέος Καύκασος Ιστορική Αναδρομή,* Αθήνα, 1989, σελ.79.

81. N. N. Ioannidi, *Greki v Abhazii,* Σοχούμι, εκδ. Alatsara, 1990, σελ.28.
82. Ευάγγελος Ηλιάδης, ό.π., σελ.81.
83. Γ. Καραπατάκης, "Υπόμνημα περί Καυκασίων μεταναστών και προσφύγων του Πόντου", περ. *Ποντιακή Εστία,* τεύχ. 3, Μάιος 1975, σελ.28.

84 Κωνσταντίνος Δ. Βλάσης, «Ο νόμος του 1922 για τη μετανάστευση», εφημ. *Καθημερινή*, 9 Μαρτίου 1921

85. «Το απόλυτο έγκλημα κατά του ελληνισμού της Ανατολής....», https://kars1918.wordpress.com/2018/12/18/smyrna-1922/ (πρόσβ. 10-1-2022)

Επίλογος

Η Μικρασιατική Καταστροφή και η ολοκλήρωση της γενοκτονίας των χριστιανικών πληθυσμών από τον τουρκικό εθνικισμό, αποστέρησε από τους Έλληνες της Μαύρης Θάλασσας το ζωτικό τους χώρο. Η μετακίνησή τους προς το βαλκανικό Νότο, όπου βρισκόταν ο μοναδικός ελεύθερος ελληνικός χώρος, έγινε μοναδική διέξοδος. Η πλειονότητα των Ελλήνων του Καυκάσου μετακινήθηκε προς την Ελλάδα. Σημαντικός αριθμός τους όμως παρέμεινε στη Σοβιετική Ένωση, ακολουθώντας όλες τις φάσεις του μεγάλου πολιτικού πειράματος και βιώνοντας τις θετικές και αρνητικές της πλευρές. Βίωσαν τα θετικά αποτελέσματα της λενινιστικής Νέας Οικονομικής Πολιτικής και υπέστησαν την τρομοκρατική πρακτική του σταλινισμού. Ένα μέρος των Ελλήνων του Καυκάσου -όσοι εκτοπίστηκαν βίαια στην Κεντρική Ασία κατά τις δεκαετίες '30 και '40- καταφθάνουν μέχρι σήμερα πρόσφυγες-ικέτες στην Ελλάδα, σημειώνοντας με τον πλέον χαρακτηριστικό τρόπο ότι οι συνέπειες των τραγικών γεγονότων της πρώτης εικοσιπενταετίας του 20ου αιώνα δεν έχουν ακόμα εξαλειφθεί.

Ο **Βλάσης Αγτζίδης** είναι διδάκτωρ Σύγχρονης Ιστορίας με βασικές σπουδές στα μαθηματικά. Έχει εκδόσει δεκαεπτά βιβλία, έχει συμμετάσχει σε αρκετές συλλογικές εκδόσεις, έχει δημοσιεύσει πλήθος άρθρων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό και έχει βραβευτεί από την Ακαδημία Αθηνών για τη συγγραφή της ιστορίας της Παρευξεινίου Διασποράς

Η ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΚΕΡΑΣΟΥΝΤΟΣ

Αλεξάνδρα Περχανίδου

Η Κερασούντα βρίσκεται στα νότια του Ευξείνου Πόντου και απέχει 137 χλμ. από την Τραπεζούντα και 791 χλμ. από τη Κωνσταντινούπολη. Πόλη παραθαλάσσια με αξιόλογο λιμάνι και μεγάλη παράδοση, πήρε το όνομά της από τις άφθονες κερασιές σύμφωνα με τη μαρτυρία του Jean Leime[1]. Μαζί με τη Τραπεζούντα, την Αμισό και την Αργυρούπολη αποτέλεσαν τις τέσσερεις μεγαλύτερες πόλεις του Πόντου με την μεγαλύτερη εμπορική άνθιση και οικονομική ευμάρεια, μετά τα τέλη του 18ου-αρχές 20ου αιώνα.

Εστίες Ελληνισμού στη Μαύρη Θάλασσα. Πηγή: Κώστας Φωτιάδης

Η οικονομική άνθιση της Κερασούντας καθώς και των περισσοτέρων πόλεων του Πόντου και του ευρύτερου χώρου της Μικράς Ασίας ήταν αποτέλεσμα των προνομίων, τα οποία είχαν δοθεί στις εθνότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μετά την υπογραφή του Χάτι Χουμαγιούν (*hatt-ı hümayun*) το 1856[2]. Η οικονομική άνθιση της πόλης έγινε εμφανής με την ανέγερση σχολείων, την αποπεράτωση εκκλησιών και τη μεταμόρφωση της πόλης με βάση τα δυτικά

1. Οδ. Λαμψίδη, *Η Κερασούντα τό 1911. Εντυπώσεις τοῦ Γάλλου Jean Leime,* σ. 266
2. Strauss, Johann, "A Constitution for a Multilingual Empire: Translations of the *Kanun-ı Esasi* and Other Official Texts into Minority Languages". In Herzog, Christoph; Malek Sharif (eds*.). The First Ottoman Experiment in Democracy,* Wurzburg, 2010, pp. 21–51

πρότυπα, ιδιαίτερα κατά τη περίοδο 1889-1906, όπου και διετέλεσε ισόβιος Δήμαρχος της πόλης ο Γεώργιος Κωνσταντινίδης, γνωστός και ως Γιωργής Πασάς[3]. Ήταν ο πατέρας του Κωνσταντίνου Κωνσταντινίδη ο οποίος αργότερα υπήρξε υπέρμαχος της ανεξαρτησίας του Πόντου.

Σύμφωνα με το Λαμψίδη[4], οι Έλληνες αποτελούσαν την πλειοψηφία των κατοίκων της Κερασούντος, αριθμώντας περί τις 20-22.000. Το Κέντρο Μελετών της Μικράς Ασίας αναφέρει επίσης ότι ο πληθυσμός της Κερασούντας το 1913 ήταν 30.0000 από τους οποίους οι 17.000 ήταν Έλληνες, οι 3.000 Αρμένιοι, οι 7.000 Τούρκοι και 3.000 άγνωστης καταγωγής κάτοικοι[5]. Οι συνοικίες, όπου ζούσαν, ήταν οι εξής: η συνοικία Κόκκαρη, στον ανατολικό τομέα της πόλης, όπου βρισκόταν η μεγαλύτερη εκκλησία της πόλης, ο Άγιος Νικόλαος. Ακολουθούσε η συνοικία Σάιτας, όπου σε αυτήν βρισκόταν ο ναός της Αγίας Τριάδας, η μικρότερη εκκλησία της Κερασούντος που ήταν παράλληλα και η εκκλησία του χριστιανικού νεκροταφείου. Η συνοικία Λιμένη, στο δυτικό τομέα της πόλης, όπου υπήρχε ο ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος. Το καμπαναριό κτίστηκε το 1908, είχε 15 μ. ύψος και 12 καμπάνες ενώ στην κορυφή του υπήρχε μεγάλος σταυρός και είχε εγκαταστημένο αλεξικέραυνο. Το καμπαναριό κατεδαφίστηκε αργότερα από τους Τούρκους[6].

Μετά ακολουθούσε η συνοικία Τσιναρλάρ, επίσης αμιγώς ελληνική. Οι συνοικίες Μπεγιούκ Παχτσέ, και Γενί Γκιολ κατοικούνταν από οικογένειες ελληνικές και τούρκικες, και η συνοικία Τσιρόνη, στην παραλία της πόλης, κατοικούμενη αποκλειστικά από Έλληνες. Η συνοικία Υψηλόν, αμιγώς ελληνική, βρισκόταν στα ανατολικά της πόλης. Και τέλος, η συνοικία Φανάρι, στα δυτικά της πόλης, ήταν επίσης αμιγώς ελληνική.

Ο εξωραϊσμός της πόλης από τον Δήμαρχό της Γεώργιο Κωνσταντινίδη, έδωσε στη Κερασούντα ένα αμιγώς ελληνικό χαρακτήρα. Κατά τη διάρκεια της Δημαρχίας του (1889-1906) η πόλη απέκτησε νέο οδικό δίκτυο, ένα θαυμάσιο Εθνικό Κήπο, τον οποίο δημιούργησε σε συνδυασμό με πολλές πλατείες σε επίκαιρα μέρη της πόλης. Δικαίως η πόλη χαρακτηρίστηκε τόσο από τους Έλληνες όσο και από τους Τούρκους ως Κιουτσούκ (Μικρό Παρίσι)[7]. Ο σεβασμός τον οποίο έτρεφαν οι κάτοικοι της Κερασούντας για τον Γεώργιο Κωνσταντινίδη πραγματώθηκε με την ανέγερση, κοντά στην εκκλησία της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος, μεγαλοπρεπούς μνημείου. Επρόκειτο για μία πυραμίδα, ύψους 10 μέτρων, μέσα στην οποία τάφηκε μετά τον θάνατό του. Για τη προσφορά του και

3. Γ. Π. Θεοφυλάκτου, «Κωνσταντίνος Γ. Κωνσταντινίδης εκ Κερασούντος Πόντου 1856-1930», Ποντιακή Εστία, τ. 17-18, Θεσσαλονίκη 1951, σ. 14
4. Οδ. Λαμψίδη, *Η Κερασούντα τό 1911. Εντυπώσεις τοῦ Γάλλου Jean Leime,* σ. 260-266
5. Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών: http://www.kms.org.gr/
6. Παπαδόπουλος Ιωάννης, «Σελίδες από την ιστορίαν της Κερασούντος και τα τερατουργήματα του αιμοσταγούς Τοπάλ Οσμάν καθ' όλην την περιφέρειαν του Πόντου», Ποντιακαί μελέται, Παντελής Φουρδιάδης (επιμ.), 1965, σ. 14
7. Παπαδόπουλος Ιωάννης, «Σελίδες από την ιστορίαν της Κερασούντος και τα τερατουργήματα του αιμοσταγούς Τοπάλ Οσμάν καθ' όλην την περιφέρειαν του Πόντου», Ποντιακαί μελέται, Παντελής Φουρδιάδης (επιμ.), 1965, σ. 22

το έργο του επίσης είχε τιμηθεί από την Οθωμανική Κυβέρνηση με το ανώτερο παράσημο του Κράτους και τιμητικό τίτλο του Πασά. Το ταφικό μνημείο καταστράφηκε επίσης από τους Τούρκους[8].

Το λιμάνι της πόλης ήταν ανοιχτό αλλά εξαιτίας της έλλειψης υφάλων, ήταν εκτεθειμένο στις τρικυμίες. Όσα ατμόπλοια προσέγγιζαν προς τη πόλη έπρεπε να κατευθύνονται σε απόσταση 60-100 μέτρων από τη ξηρά, ενώ για τα ιστιοφόρα στην ανατολική πλευρά του λιμανιού η πρόσβαση ήταν περισσότερο εύκολη καθώς δεν υπήρχε ο κίνδυνος τρικυμιών[9]. Το λιμάνι της Κερασούντας εξυπηρετούσε την ακτοπλοϊκή γραμμή Κωνσταντινουπόλεως-Κερασούντας-Τραπεζούντας-Βατούμ, με το εμπόριο σχεδόν εξ'ολοκλήρου στα χέρια των Ελλήνων[10]. Η αναμόρφωση του λιμανιού εξώθησε το εμπόριο καθώς μεγάλες ποσότητες ξυλείας από τη Κερασούντα εξάγονταν στην Αγγλία[11]. Η λεπτοκαρυά ήταν ένα ιδιαίτερο είδος ξύλου το οποίο αποτελούσε σχεδόν αποκλειστικά το εξαγωγικό προϊόν με μεγάλες ποσότητες οι οποίες εξάγονταν επίσης στη Τεργέστη, τη Μασσαλία, την Αλεξάνδρεια, τη Κωνσταντινούπολη και τη Ρωσία[12].

Παρά το ορεινό έδαφος του Πόντου, υπήρχαν εκτάσεις γης κατάλληλες για καλλιέργεια αρκετών γεωργικών προϊόντων[13]. Κυριότερα από αυτά ήταν το καλαμπόκι, με το οποίο τρέφονταν οι αγροτικοί πληθυσμοί, τα καρύδια και τα φουντούκια, τα οποία εξάγονταν στη Ρωσία και την Ευρώπη και των οποίων η καλλιέργεια επεκτεινόταν. Το κέντρο εξαγωγής των φουντουκιών ήταν η Κερασούντα, από την οποία εξάγονταν κάθε χρόνο γύρω στους 20.000 τόνους που προορίζονταν για τη Μασσαλία, το Αμβούργο, την Τεργέστη, τη Νέα Υόρκη και τη Ρωσία[14]. Ο Κωνσταντίνος Κωνσταντινίδης ήταν γνωστός για το μεγάλο εμπόριο φουντουκιών στους εμπορικούς κύκλους της Κερασούντας καθώς οι οικονομικές του δραστηριότητες επεκτείνονταν μέχρι τη Μασσαλία της Γαλλίας όπου και είχε ιδρύσει το δικό του εμπορικό οίκο[15].

Η οικονομική άνθιση της Κερασούντας σε συνδυασμό με τις δωρεές του Γεώργιου Κωνσταντινίδη, ωφέλησαν και στον τομέα της εκπαίδευσης. Στο Πόντο πριν το 1880, η παιδεία παρεχόταν κυρίως σε εκκλησιαστικούς κύκλους, με γνωστότερα τα Φροντιστήρια της Τραπεζούντας και της Αργυρούπολης τα οποία είχαν

---

8. Παπαδόπουλος Ιωάννης, «Σελίδες από την ιστορίαν της Κερασούντος και τα τερατουργήματα του αιμοσταγούς Τοπάλ Οσμάν καθ' όλην την περιφέρειαν του Πόντου», Ποντιακαί μελέται, Παντελής Φουρδιάδης (επιμ.), 1965, σ. 22
9. Οδ. Λαμψίδη, *Η Κερασούντα τό 1911. Εντυπώσεις τοῦ Γάλλου Jean Leime,* σ. 260.
10. Οδ. Λαμψίδη, *Η Κερασούντα τό 1911. Εντυπώσεις τοῦ Γάλλου Jean Leime,* σ. 262-264
11. Α. Υ. Παυλίδης, «ΤΟ ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΟ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΑΣ (1900-1914) και η ιδεολογική κυριαρχία των Ελλήνων στον Πόντο», Αρχείον Πόντου, *Παράρτημα 24*, Επιτροπή Ποντιακών Μελετών, 2004, σ. 21
12. Οδ. Λαμψίδη, *Η Κερασούντα τό 1911. Εντυπώσεις τοῦ Γάλλου Jean Leime,* σ. 261-262
13. Παντ. Κοντογιάννης, «Γεωγραφία της Μικράς Ασίας», Έκδοση του Συλλόγου προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, 1921, σ. 90-91
14. Γεώργιος Λαμψίδης, *Οι πρόσφυγες του 1922 η προσφορά τους στην ανάπτυξη της χώρας*, σ. 32
15. Α. Υ. Παυλίδης, «ΤΟ ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΟ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΑΣ (1900-1914) και η ιδεολογική κυριαρχία των Ελλήνων στον Πόντο», Αρχείον Πόντου, *Παράρτημα 24*, Επιτροπή Ποντιακών Μελετών, 2004, σ. 20-21

ιδρυθεί το 1682 και το 1723 αντίστοιχα[16]. Συγκεκριμένα για το Φροντιστήριο της Κερασούντας, η κατασκευή του κτιρίου ξεκίνησε το 1865 και ολοκληρώθηκε το 1866 όπως έγραψε ο Τριανταφυλλίδης στα *Ποντικά* του, σύμφωνα με την εφημερίδα *Κράτος* το 1905. Το 1870 στη Κερασούντα λειτουργούσαν Δημοτικό και Ελληνικό Σχολείο που συστήθηκε με την μέριμνα των κατοίκων. Τα σχολεία αυτά αποτελούνταν από 5 τάξεις οι οποίες μετεξελίχθηκαν σε εξατάξιο σχολείο μέσης εκπαίδευσης, με 6 δασκάλους. Στο Φροντιστήριο είχε δημιουργηθεί και βιβλιοθήκη με 2.000 τόμους δωρεά του Διονύσιου Κωνσταντινίδη. Το 1877 το Φροντιστήριο Κερασούντας προστατευόταν από τους αδελφούς Κωνσταντινίδη οι οποίοι από το 1822 ήδη πλήρωναν τους μισθούς των καθηγητών[17].

Στις αρχές του 20ου αιώνα διέθετε ημιγυμνάσιο, Παρθεναγωγείο, Σχολαρχείο και Δημοτικά Σχολεία με 1500 μαθητές και μαθήτριες καθώς και Ιεροδιδασκαλείο. Υπήρχε επίσης ελληνικό σχολείο με 80 μαθητές και αλληλοδιδακτικό με 300 μαθητές[18]. Ο πρώτος διδάσκαλος της πόλης ήταν ο Πτολεμαίος από την Χαλδία, ο οποίος είχε σπουδάσει στο φροντιστήριο της Τραπεζούντας και ήταν μαθητής του Σάββα Τριανταφυλλίδη. Τα επόμενα χρόνια δίδαξαν στις σχολικές βαθμίδες της Κερασούντας ο Μιλτιάδης Οικονομίδης, ο Ιωάννης Βαλαβάνης και ο Παρασκευάς Παπαδόπουλος οι οποίοι αρχικά ήταν μαθητές και έπειτα διδάσκαλοι[19].

Άποψη της Κερασούντας σε επιστολικό δελτάριο. Πηγή: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών

16. Χρυσούλα Ταμίσογλου, «Το Φροντιστήριο της Τραπεζούντας», Αρχείον Πόντου, τομ. 47 (1996-1997), σ. 227-242
17. Κωνσταντίνος Φωτιάδης Ηλιάδου-Τάχου, *Η Παιδεία στον Πόντο (1682-1922)*, σ. 185
18. Χρήστος Σαμουηλίδης, *Η Αμισός (Σαμψούντα) και η περιφέρειά της, 1992*, σ. 173
19. Τρύφωνας Ευαγγελίδης, *Η Παιδεία Επί Τουρκοκρατίας*, σ. 274-275

Η ζωή των κατοίκων της Κερασούντας ήταν ιδιάζουσα σε σύγκριση με τις περισσότερες πόλεις του παραλίου Πόντου. Οι περισσότεροι Έλληνες ασχολούνταν με το εμπόριο, τη ναυτιλία, τη βιοτεχνία και μία άρχουσα ευκατάστατη τάξη κατείχε τα σκήπτρα του πλούτου είτε ως μεγαλοκτηματίες, είτε ως έμποροι ή τραπεζίτες. Ενώ οι περισσότεροι κάτοικοι άλλων πόλεων ξενιτεύονταν για να μπορέσουν να συντηρήσουν τις οικογένειές τους, ταξιδεύοντας είτε προς τα ανατολικά και το Καρς, είτε προς τα δυτικά, σε άλλες πόλεις του Πόντου, ακόμα και στη Κωνσταντινούπολη, στη Κερασούντα δεν παρατηρήθηκε αυτό το φαινόμενο[20]. Σαφώς οι κάτοικοί της ασχολούνταν με το εμπόριο και τη ναυτιλία και ήρθαν σε επαφή με το δυτικό κόσμο, αλλά διατήρησαν τη ποντική διάλεκτο και τα πατροπαράδοτα ήθη και έθιμα. Στις υπόλοιπες ασχολίες στη περιφέρεια της πόλης, ιδιαίτερα κατά το μήνα Ιούλιο, όσοι κάτοικοι επέστρεφαν από τις εμπορικές τους δραστηριότητες, εργάζονταν στις αποθήκες και στα εργοστάσια όπου γινόταν η επεξεργασία και η παρασκευή των ξηρών καρπών. Με αυτές τις οικονομικές δραστηριότητες ενισχυόταν και η περιφέρεια, καθώς πολλοί κάτοικοι αποτελούσαν «εσωτερικοί μετανάστες», όπου ταξίδευαν για να εργαστούν είτε στα χωράφια, είτε στους υπόλοιπους βιοτεχνικούς κλάδους[21].

Όσον αφορά τα ήθη και τα έθιμα της Κερασούντας υπήρχαν μερικά τα οποία ήταν τυπικά μόνο στη συγκεκριμένη πόλη. Όπως και στον υπόλοιπο Πόντο έτσι και στη Κερασούντα υπήρχαν οι παραδοσιακές οικογενειακές δομές, της διευρυμένης πατριαρχικής οικογένειας και πρακτικές όπως τα προξενιά και τα συνοικέσια[22]. Σχετικά με το εθιμοτυπικό του γάμου υπήρχε το εξής έθιμο: στη πομπή της νύφης προς την εκκλησία προπορευόταν πάντα μία γριά γυναίκα φέροντας αναμμένη λαμπάδα. Η γυναίκα αυτή ονομαζόταν *παραμάνα* ή *παρανύφισσα* αποτελούσε τη σύγχρονη μορφή πανάρχαιου τελετουργικού, όπου η γριά παρίστανε την εκπρόσωπο του μητρικού γένους[23]. Ένα ακόμη έθιμο το οποίο είχαν κατ'εξαίρεση μόνο οι κάτοικοι της Κερασούντας, τιμόταν κατά τη Πρωτοχρονιά. Ονομαζόταν *καλάντισμα*, στο οποίο, μία ομάδα νέων ανδρών οι οποίοι μαζί με το καπετάνιο, ο οποίος κρατούσε ένα μικρό στολισμένο πλοίο επισκέπτονταν κάθε χριστιανικό σπίτι όπου έψαλλαν ύμνο, ως χορωδία υπό τη συνοδεία τραμπούκας και ζίλιας[24].

---

20. Παπαδόπουλος Ιωάννης, «Σελίδες από την ιστορίαν της Κερασούντος και τα τερατουργήματα του αιμοσταγούς Τοπάλ Οσμάν καθ' όλην την περιφέρειαν του Πόντου», Ποντιακαί μελέται, Παντελής Φουρδιάδης (επιμ.), 1965, σ. 26-27
21. Παπαδόπουλος Ιωάννης, «Σελίδες από την ιστορίαν της Κερασούντος και τα τερατουργήματα του αιμοσταγούς Τοπάλ Οσμάν καθ' όλην την περιφέρειαν του Πόντου», Ποντιακαί μελέται, Παντελής Φουρδιάδης (επιμ.), 1965, σ. 27
22. Α. Υ. Παυλίδης, «ΤΟ ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΟ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΑΣ (1900-1914) και η ιδεολογική κυριαρχία των Ελλήνων στον Πόντο», Αρχείον Πόντου, *Παράρτημα 24*, Επιτροπή Ποντιακών Μελετών, 2004, σ. 53
23. Α. Υ. Παυλίδης, «ΤΟ ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΟ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΑΣ (1900-1914) και η ιδεολογική κυριαρχία των Ελλήνων στον Πόντο», Αρχείον Πόντου, *Παράρτημα 24*, Επιτροπή Ποντιακών Μελετών, 2004, σ. 56-57. Ν. Πολίτης: «Ο γάμος παρά τοις νεωτέροις Έλλησιν», Λαογραφικά σύμμεικτα, 1985, σ. 285
24. Παπαδόπουλος Ιωάννης, «Σελίδες από την ιστορίαν της Κερασούντος και τα τερατουργήματα του αιμοσταγούς Τοπάλ Οσμάν καθ' όλην την περιφέρειαν του Πόντου», Ποντιακαί μελέται, Παντελής Φουρδιάδης (επιμ.), 1965, σ. 26

Σύμφωνα με τον Γεωργανόπουλο Ευριπίδη, αν και η κύρια περίοδος των διωγμών του Ελληνισμού του Πόντου αποτελεί το 1916-1923, ωστόσο εκλείπει η λεγόμενη «πολιτισμική Γενοκτονία», η οποία είχε εκτελεστεί από το Νεοτουρκικό κράτος πολύ νωρίτερα, σχεδόν από το 1908[25]. Αφορούσαν δηλαδή στα μέτρα που έλαβε η νεοτουρκική κυβέρνηση κατά των ελληνικών σχολείων, της διοικούσας εκκλησίας και της οικονομικής και πολιτικής υπόστασης των Ελλήνων, καθώς και οι διώξεις Ελλήνων και ο βίαιος εξισλαμισμός Ελληνίδων και παιδιών.

Ήδη από τον Αύγουστο του 1908, φανέρωσαν τους εκτουρκιστικούς τους σκοπούς ορίζοντας στο νέο σύνταγμα την τουρκική ως επίσημη γλώσσα, και επιβάλλοντάς την ως υποχρεωτική στην κατώτερη και μέση εκπαίδευση, σε αντίθεση με τις διακηρύξεις τους περί οθωμανικής εθνότητας[26]. Η προσπάθεια άμεσου ελέγχου της ελληνικής εκπαίδευσης σε όλη τη αυτοκρατορία παρουσιάστηκε και στην απόφαση για επικύρωση των πτυχίων των ελληνικών σχολείων από το υπουργείο Παιδείας και όχι από το Πατριαρχείο. Έτσι, ουσιαστικά δεν αναγνωρίζονταν ως έγκυρες οι διαδικασίες απόκτησης πτυχίου σε ελληνικά σχολεία ενώ ταυτόχρονα η κυβέρνηση ασκούσε άμεσο έλεγχο στην απονομή πτυχίων. Η υποβάθμιση των πτυχίων επιτάθηκε με το νομοσχέδιο του 1912, κατά το οποίο απαιτούνταν εξετάσεις στην τουρκική, για την εισαγωγή στο Οθωμανικό Πανεπιστήμιο ενώ αντίθετα **οι απόφοιτοι των Ελληνικών Γυμνασίων της αυτοκρατορίας γίνονταν δεκτοί στα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια χωρίς εξετάσεις**[27].

Ανατολική άποψη Κερασούντος. Fronti Michel (1919). Πηγή: Εθνική Πινακοθήκη. Ο παρών πίνακας ήταν δωρεά του Κων. Κωνσταντινίδου, υιού του Καπετάν Γιώργη Κωνσταντινίδη στην Εθνική Πινακοθήκη

25. Ε. Γεωργανόπουλος, «Η πολιτισμική γενοκτονία του ελληνισμού του Πόντου 1908-1923: μία άλλη πτυχή του διωγμού των Ελλήνων», Αργολική Αρχειακή Βιβλιοθήκη Ιστορίας & Πολιτισμού, 2020, σ. 4
26. F. Ahmad, «Unionist Relations with the Greek, Armenian and Jewish Communities of the Ottoman Empire, 1908-1914», Christians and Jews in the Ottoman Empire, τ. 1, επιμ. B. Braude-B .Lewis, Νέα Υόρκη-Λονδίνο 1982, σ. 403-6
27. Ν. Βλάχος, *Ιστορία των κρατών της Χερσονήσου του Αίμου 1908-1914*, Ο.Ε.Δ.Β., τ. 1, Αθήνα 1954, σ. 152-3, Α. Χ. Χαμουδόπουλος, *Ελληνισμός και Νεότουρκοι. Εθνική Δρά-*

Σημαντική εξέλιξη αποτέλεσε και η απαγόρευση παρέμβασης του Πατριαρχείου σε περιπτώσεις εξισλαμισμού με νόμο στις 28 Ιουλίου 1915. **Ως αποτέλεσμα οι εξισλαμισμοί έγιναν πιο οργανωμένοι** με την ίδρυση ειδικών ορφανοτροφείων για ελληνόπουλα που οι γονείς τους είτε είχαν δολοφονηθεί είτε εκτοπισθεί ή είχαν απαχθεί διά της βίας. Στα παιδιά αυτά παρεχόταν μόνο μουσουλμανική εκπαίδευση στην τουρκική γλώσσα με στόχο τον εξισλαμισμό και τον εκτουρκισμό τους[28].

Ταυτόχρονα το ξέσπασμα των Βαλκανικών πολέμων (1912-13), και οι νικητήριες μάχες του ελληνικού στρατού σε όλα τα μέτωπα δεν άφησαν άπρακτο τον Ελληνισμό του Πόντου παρά την αρθρογραφία η οποία παρατηρούνταν σε ελληνικές εφημερίδες όπως ο *Φάρος* της Ανατολικής Τραπεζούντας και ο *Ελεύθερος Πόντος*, εφημερίδα στο Βατούμ[29]. Επρόκειτο κυρίως για φαινομενικά θετικές ειδήσεις οι οποίες εξυμνούσαν τις τουρκικές επιτυχίες αλλά στη πραγματικότητα υπήρχε μεγάλη υποστήριξη προς την ελληνική πλευρά.

Ένας από τους τραυματίες των Βαλκανικών πολέμων ο οποίος επρόκειτο να εξελιχθεί σε μία από τις πιο γνωστές φυσιογνωμίες για τα εγκλήματά του κατά των Αρμενίων, των Ελλήνων του Πόντου και ιδιαίτερα της Κερασούντας ήταν ο Τοπάλ Οσμάν, όπου Topal σήμαινε κουτσός, εξαιτίας του τραυματισμού του στους Βαλκανικούς πολέμους[30]. Είχε γεννηθεί στη Κερασούντα και είχε καταταγεί εθελοντής. Με την έναρξη του Α' Παγκοσμίου πολέμου εκμεταλλεύτηκε το σχέδιο εξόντωσης των Ελλήνων του Πόντου δημιουργώντας δικά του σώματα εθελοντών κυρίως από Τσέτες, τρομοκρατώντας την ύπαιθρο.

Μετά την έναρξη του Μεγάλου Πολέμου η νεοτουρκική κυβέρνηση στράφηκε ολοκληρωτικά κατά της Ελλάδας. Έχοντας χάσει το μεγαλύτερο μέρος των ευρωπαϊκών της κτήσεων, η Οθωμανική Αυτοκρατορία γνώριζε ότι ο μεγαλύτερος κίνδυνος απώλειας νέων εδαφών για τον κυρίως οθωμανικό χώρο προερχόταν πλέον από το ισχυρό πληθυσμιακά και οικονομικά ελληνικό στοιχείο. Στράφηκε έτσι εναντίον των Ελλήνων αρχικά με τη γενική επιστράτευση που κήρυξε στις 21 Ιουλίου/3 Αυγούστου 1914[31], τη συνέχιση του οικονομικού αποκλεισμού και με νέους εκτοπισμούς του ελληνικού στοιχείου της δυτικής Μ. Ασίας. Στον Πόντο η γενική επιστράτευση επιδείνωσε την ήδη πιεστική κα-

σις του υποδούλου Ελληνισμού κατά την νεοτουρκικήν περίοδον 1908-1912, Θεσσαλονίκη 1926, σ. 118-119, 124

28. Στάθης Πελαγίδης, Ο ηρωικός Πόντος. Αλησμόνητες πατρίδες του Ελληνισμού, τ. 9, Θεσσαλονίκη (1999), σ . 100-103

29. Παπαδόπουλος Ιωάννης, «Σελίδες από την ιστορίαν της Κερασούντος και τα τερατουργήματα του αιμοσταγούς Τοπάλ Οσμάν καθ' όλην την περιφέρειαν του Πόντου», Ποντιακαί μελέται, Παντελής Φουρδιάδης (επιμ.), 1965, σ.34

30. Παπαδόπουλος Ιωάννης, «Σελίδες από την ιστορίαν της Κερασούντος και τα τερατουργήματα του αιμοσταγούς Τοπάλ Οσμάν καθ' όλην την περιφέρειαν του Πόντου», Ποντιακαί μελέται, Παντελής Φουρδιάδης (επιμ.), 1965, σ. 34. Doğan, Ümit, *Mustafa Kemal'in Muhafızı Topal Osman*, Kripto Kitaplar, 2014, p. 19

31. Παπαδόπουλος Ιωάννης, «Σελίδες από την ιστορίαν της Κερασούντος και τα τερατουργήματα του αιμοσταγούς Τοπάλ Οσμάν καθ' όλην την περιφέρειαν του Πόντου», Ποντιακαί μελέται, Παντελής Φουρδιάδης (επιμ.), 1965, σ. 35

τάσταση την οποία βίωναν οι Έλληνες τους τελευταίους μήνες. Αρχικά, στους στρατεύσιμους Έλληνες υπήρχε η δυνατότητα αντισηκώματος, δηλ. της εξαγοράς της θητείας. Σύντομα όμως αποδείχθηκε και αυτό ένα τέχνασμα του καθεστώτος προκειμένου να έχει άμεσα έσοδα που χρειαζόταν με νόμιμο τρόπο και ταυτόχρονα να αποδυναμώσει οικονομικά ακόμη περισσότερο το δοκιμαζόμενο ελληνισμό, καθώς η απαλλαγή αυτή δεν ήταν οριστική. Όσοι δεν μπορούσαν να πληρώσουν το αντισήκωμα έπρεπε να καταταχθούν στον οθωμανικό στρατό αλλά στη πραγματικότητα κατέληγαν στα τάγματα εργασίας, γνωστά και ως *αμελέ ταμπουρού*[32]. Στη Κερασούντα υπήρχαν αναφορές για επιτάξεις των ανδρών μεταξύ 25-50 ετών από την αρχή του πολέμου[33]. Η ήττα του Οθωμανικού στρατού στο Σαρικαμίς τον Ιανουάριο του 1915, αποδόθηκε στους Έλληνες οι οποίοι υπηρετούσαν στον οθωμανικό στρατό και αποτέλεσε την αφορμή για την έναρξη του γενικότερου σχεδίου εκτοπισμού του ελληνικού στοιχείου από το Πόντο. Έτσι παρατηρήθηκαν φαινόμενα λιποταξίας όπου πολλοί κατέφευγαν στα βουνά με σκοπό να γλιτώσουν τα τάγματα εργασίας. Ως αντίποινα οι Νεότουρκοι κατέστρεφαν περιοχές και χωριά με μαζικούς εκτοπισμούς και βιαιότητες κατά των κατοίκων. Στην επαρχία Κερασούντας, για αυτό τον λόγο, κάηκαν 88 χωριά ολοσχερώς μέσα σε τρεις μήνες. Οι Έλληνες της επαρχίας, περίπου 30.000, αναγκάστηκαν να διανύσουν, πεζοί, πορεία προς την Άγκυρα κατά τη διάρκεια του χειμώνα. Αναπόφευκτα το ένα τέταρτο αυτών πέθαναν καθ' οδόν[34].

Στα τέλη Οκτωβρίου 1915, οι διωγμοί επεκτάθηκαν. Στη περιοχή της Κερασούντας, Έλληνες οι οποίοι προσπάθησαν να ξεφύγουν συνελήφθησαν και κλείσθηκαν από τους Νεοτούρκους στον Άγιο Γεώργιο του Πάτλαμα όπου, χωρίς τροφή και νερό, πέθαναν βασανιστικά[35]. Η πόλη της Κερασούντας γλίτωσε το πρώτο σχέδιο εκτοπισμών, χάρη στον Παυλάκη εφέντη ο οποίος χάρη στις γνωριμίες του και στη τροφοδοσία του τουρκικού στρατού ήρθε σε συμφωνία με τον Βεχήπ Πασά. Οι κάτοικοι της Κερασούντας θα μετέφεραν πολεμοφόδια στο μέτωπο του πολέμου και ως αντάλλαγμα δεν θα εκτοπίζονταν, όπως συνέβη με τα χωριά γύρω από τη περιοχή[36]. Ο Τοπάλ Οσμάν την ίδια περίοδο κατεδίωκε πρόσφυγες και φυγόστρατους καίγοντας τις γύρω περιοχές. Χαρακτηριστικά, ένα από τα χωριά της Κερασούντας το Δεμιρτσή-κιοϊ κάηκε ολοσχερώς μαζί με τους 800 κατοίκους του[37].

---

32. Γεωργανόπουλος Ε., *Οι προσπάθειες των ελλήνων του Πόντου για αυτοδιάθεση κατά το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1916-1922*, Δημοσιευμένη διδακτορική διατριβή, 2007, σ. 34
33. Θεόδωρος Βαρ. Τσανακτσίδης, *Πορεία προς την λύτρωση 1853-1923*, 1997, σ. 29
34. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Τόμος ΙΕ΄, Εκδοτική Αθηνών, 2008, σ.102
35. Αγαθάγγελος Π. Τσαούσης, *Η Ιστορία του εν Πόντω χωριού Χόψα και η καταστροφή αυτής*, 1960, β΄μέρος 24-34.
36. Παπαδόπουλος Ιωάννης, «Σελίδες από την ιστορίαν της Κερασούντος και τα τερατουργήματα του αιμοσταγούς Τοπάλ Οσμάν καθ' όλην την περιφέρειαν του Πόντου», Ποντιακαί μελέται, Παντελής Φουρδιάδης (επιμ.), 1965, σ. 37
37. Παπαδόπουλος Ιωάννης, «Σελίδες από την ιστορίαν της Κερασούντος και τα τερατουργήματα του αιμοσταγούς Τοπάλ Οσμάν καθ' όλην την περιφέρειαν του Πόντου», Ποντιακαί μελέται, Παντελής Φουρδιάδης (επιμ.), 1965, σ. 38

Οι νίκες του ρωσικού στρατού στο ανατολικό μέτωπο και η επέλασή τους στο εσωτερικό του Πόντου τον Ιούνιο και Ιούλιο του 1916, οπότε και κατέλαβαν και μέρος της περιοχής της Κερασούντας δημιούργησε ένα κλίμα ασφάλειας και πολλοί από τους εκτοπισμένους γύρισαν πίσω στις πόλεις τους[38]. Αυτή τη φορά η νέα πρόφαση των Νεότουρκων για τη γενίκευση των εκτοπισμών ήδη από τον Ιούνιο του 1916 ήταν οι επαφές των λιποτακτών, οι οποίοι έγιναν αντάρτες, με τους Ρώσους με την αφορμή ότι όπλιζαν οι Ρώσοι τους αντάρτες. Στο τέλος Δεκεμβρίου 1916 έως το Φεβρουάριο 1917 ακολούθησε γενικός εκτοπισμός στη περιοχή της Κερασούντας με επικεφαλής τον βαλή της Τραπεζούντας Τζεμάλ Αζμή και τον Τοπάλ Οσμάν[39].

Με τη κατάκτηση της Τραπεζούντας από τους Ρώσους, ο Τοπάλ Οσμάν προχώρησε στη Κερασούντα σε διώξεις πλουσίων Ελλήνων, βιασμούς γυναικών και δολοφονίες ιερέων[40]. Η υποχώρηση των ρωσικών στρατευμάτων αργότερα, λόγω της Ρωσικής επανάστασης και το τέλος του Α' Παγκοσμίου πολέμου, έφεραν μία ανάπαυλα μερικών μηνών η οποία ωστόσο έληξε με την έναρξη του του κεμαλικού κινήματος που σήμανε μία νέα περίοδο μαζικών διωγμών από το καλοκαίρι του 1919 έως και το τέλος της Μικρασιατικής Καταστροφής.

Ήδη ο Κωνσταντίνος Κωνσταντινίδης είχε ιδρύσει στη Μασσαλία τη 1η Οκτωβρίου 1917 τον Εθνικό Σύνδεσμο του Πόντου (League Nationale du Pone) με τον οποίο διεκδικούσε ξεκάθαρα την ανεξαρτητοποίηση του Πόντου, καθώς η αυτονομία εντός της Ρωσίας φαινόταν απραγματοποίητη λόγω των εξελίξεων και η ένωση με την Ελλάδα ήταν αδύνατη[41]. Στις 6/21 Οκτωβρίου 1917 ο Κωνσταντινίδης απηύθυνε έκκληση στους Έλληνες του Πόντου να αγωνιστούν για την ανεξαρτησία του Πόντου καθώς ελπίδα ένωσης με την Ελλάδα δεν υπήρχε[42]. Ο Βενιζέλος, σύμφωνα με τον Κωνσταντινίδη, επιδοκίμασε θεωρητικά το σχέδιό του, χωρίς όμως να υποσχεθεί κάποια βοήθεια. Δεν υπάρχουν όμως περισσότερες πληροφορίες για αυτήν τη συνάντηση ούτε και μαρτυρίες από την πλευρά του Βενιζέλου ώστε να ερμηνευθεί η στάση του Βενιζέλου στο ζήτημα του Πόντου[43].

---

38. Γεώργιος Ηλία Σακκάς, Η ιστορία των Ελλήνων της Τριπόλεως του Πόντου, 1990, σ. 118-122
39. Φωτιάδης, Κωνσταντίνος Εμμ., *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, 2002-2004, τ. 7, σ. 138-142, 146-156
40. *Μαύρη Βίβλος διωγμών και μαρτυρίων του εν Τουρκία Ελληνισμού (1914-1918)*, Κωνσταντινούπολη 1919, σ. 224, 242-5
41. Κων. Γ. Κωνσταντινίδης, «Επιστολή», [δια την τύχην του Ελληνισμού του Πόντου], εφ. Εσπερία, 19 Οκτωβρίου 1917. Γεωργανόπουλος Ε., *Οι προσπάθειες των Ελλήνων του Πόντου για αυτοδιάθεση κατά το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1916-1922*, Δημοσιευμένη διδακτορική διατριβή, 2007, σ. 89-90
42. Όλο το κείμενο στο Πανάρετος, σ. 254-256. Κωνσταντινίδης, «Επιστολή», Εσπερία, 19 Οκτωβρίου 1917
43. Στις 13 Νοεμβρίου 1917 ο Κωνσταντινίδης έγραφε στην Επιτροπεία Αθηνών ότι συναντήθηκε με τον Βενιζέλο και είναι ευνοϊκά διακείμενος: «...επεδοκίμασε καθ' όλα το σχέδιόν μας και με ενεθάρρυνε δια την επιτυχίαν του», Βλ. Πάνος Καϊσίδης, «Β' Παγκόσμιο Συνέδριο Ποντιακού Ελληνισμού», ΠΕ, 74 (1988), σ. 251

Ο Κωνσταντινίδης ενέτεινε τις προσπάθειές του οργανώνοντας, λίγο πριν από την πτώση της Τραπεζούντας, στις 22 Ιανουαρίου/4 Φεβρουαρίου 1918, στη Μασσαλία Παμποντιακό Συνέδριο με αντιπροσώπους από Ποντίους της Ευρώπης και της Αμερικής όχι όμως της Ρωσίας και του Πόντου. Το κατά πόσο αυτό ήταν ένα παμποντιακό συνέδριο ή μία συγκέντρωση ορισμένων Ποντίων είναι ανεξακρίβωτο, αλλά το πιθανότερο ήταν να συμβαίνει το δεύτερο καθώς εν καιρώ πολέμου θα ήταν πολύ δύσκολο να σταλούν εκπρόσωποι των Ποντίων από όλο τον κόσμο. Συνεπώς απουσίαζε και από το σύνολο πιθανώς της κίνησης της ανεξαρτησίας η εκπεφρασμένη μέσω δημοκρατικών διαδικασιών λαϊκή έγκριση. Γι' αυτό το λόγο ασκήθηκε αργότερα κριτική για την κίνηση της ανεξαρτησίας αφού σε αυτή στηρίχθηκε ο Κεμάλ για να δικαιολογήσει την εξόντωση του ελληνισμού του Πόντου[44].

Οι διώξεις δεν ήταν μαζικές σε όλο τον Πόντο αλλά εντοπίζονταν σε κάποιες περιοχές[45]. Η κύρια περίοδος των μαζικών εκτοπισμών ήταν το καλοκαίρι του 1921 έως και το τέλος του 1924 με κλιμακώσεις των βιαιοπραγιών σε όλο τον Πόντο. Και σε αυτή την περίπτωση επαναλήφθηκαν οι καταστροφές εκκλησιών και σχολείων, η καταλήστευση ελληνικών περιουσιών, οι βίαιοι εξισλαμισμοί που έφτασαν να αφορούν ολόκληρα χωριά, με απαγωγές ελληνόπουλων και βιασμούς γυναικών, παιδιών αλλά ακόμη και νέων αγοριών. Ο Γάλλος Πρόξενος στη Τραπεζούντα έκανε αναφορές στους διωγμούς της Κερασούντας και των Κοτυώρων από τις 4 Ιουνίου 1919, ενώ στα τέλη Ιουνίου του 1919 ο Κεμάλ κάλεσε επίσημα τον Τοπάλ Οσμάν να συνεργαστούν[46].

Ο ίδιος ίδρυσε ανθελληνικό οργανισμό και αυτοανακηρύχθηκε Δήμαρχος της Κερασούντας το 1919. Χωρίς να βρει ιδιαίτερη αντίσταση χρησιμοποίησε τη πόλη ως ορμητήριο του ιδίου και του τάγματός του, για τους διωγμούς των Ελλήνων στις γύρω περιοχές, από τη Μερφιζούντα και τη Τρίπολη μέχρι τα Κοτύωρα και τη Τραπεζούντα[47]. Με διαταγή του το 1919, συνέλαβε 80 προκρίτους και εξέχοντα μέλη της ελληνικής κοινωνίας της Κερασούντας και τους απαγχόνισε, ενώ με προπαγάνδα υποδαύλιζε το φανατισμό των μουσουλμάνων κατά των Ελλήνων[48]. Μέχρι τον Οκτώβριο του 1919, ο Τοπάλ Οσμάν ήταν πλέον κυρίαρχος στην Κερασούντα και η συμμορία του δρούσε ανενόχλητη κατά των Ελλήνων[49].

44. Ι. Γ. Υφαντίδης, «Η 1 Νοεμβρίου αιτία της καταστροφής του Πόντου», εφ. Μεταρρύθμισις, 10 Οκτωβρίου 1921. Hassiotis, J. K., "Shared Illusions: Greek-Armenian Co-operation in Asia Minor and the Caucasus (1917-1922)", *Greece and Great Britain During World War 1*, First Symposium Organized in Thessaloniki by the Institute For Balkan Studies and King's College, έκδ. Institute For Balkan Studies, 1985 σ. 140-144

45. Στάθης Πελαγίδης, *Ο ηρωικός Πόντος. Αλησμόνητες πατρίδες του Ελληνισμού*, τ. 9, 1999, σ . 100-103, Γεώργιος Ανδρεάδης, «Πώς έζησα τη σφαγή», εφ. *Αγγελιοφόρος*, 16 Μαΐου 2010

46. Γεωργανόπουλος Ε., *Οι προσπάθειες των Ελλήνων του Πόντου για αυτοδιάθεση κατά το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1916-1922*, Δημοσιευμένη διδακτορική διατριβή, 2007, σ. 209-210

47. Morris, Benny, Ze'evi, Dror, *The Thirty-Year Genocide*. Harvard University Press, 2019, σ. 409

48. Ε. Γεωργανόπουλος, «Η πολιτισμική γενοκτονία του ελληνισμού του Πόντου 1908-1923: μία άλλη πτυχή του διωγμού των Ελλήνων», Αργολική Αρχειακή Βιβλιοθήκη Ιστορίας & Πολιτισμού, 2020, σ. 13-16

49. Γεωργανόπουλος Ε., *Οι προσπάθειες των Ελλήνων του Πόντου για αυτοδιάθεση κατά το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1916-1922*, Δημοσιευμένη διδακτορική διατριβή, 2007, σ. 274

Στην ίδια τη πόλη το 1920 ως αντίποινα για την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, ο ίδιος και οι στρατιώτες του, φυλάκισαν όλους τους άνδρες και τους κράτησαν αιχμαλώτους για λύτρα, βίασαν τα κορίτσια και τις γυναίκες ενώ κάθε μέρα σκότωναν από πέντε έως έξι αιχμαλώτους. Έκλεβαν και κατέστρεφαν τα χωριά της περιοχής βιάζοντας και σκοτώνοντας εγκύους, ενώ απήγαγαν και κρατούσαν μερικές από τις γυναίκες και τα παιδιά προς «απόλαυση των ανδρών»[50]. Οι ξένοι ανταποκριτές της εποχής τον κατηγόρησαν ως το διοργανωτή της γενοκτονίας των Ελλήνων και των Αρμενίων καθώς και για το ραγδαίο πλουτισμό του που προήλθε από τις περιουσίες των Ελλήνων και τα κατεστραμμένα ιερά κειμήλια των εκκλησιών[51]. Οι δράσεις του Τοπάλ Οσμάν στη Κερασούντα έγιναν γνωστές και στο Κωνσταντινίδη ο οποίος ζήτησε από το Βενιζέλο να επέμβει άμεσα και ενημέρωσε[52] και τον πρόεδρο της Κοινωνίας των Εθνών (ΚτΕ).

Οι διώξεις εναντίον των Ελλήνων του Πόντου κορυφώθηκαν τη περίοδο 1921-1923, όπου και υπογράφηκε η Συνθήκη της Λωζάνης. Η ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές νωρίτερα το Νοέμβριο του 1920 και η αλλαγή της στάσης των Μ. Δυνάμεων διακείμενη φιλική προς τον Μουσταφά Κεμάλ, άφησε τους Έλληνες του Πόντου χωρίς ηγεσία και συμμάχους. Ο Τοπάλ Οσμάν διορίστηκε γενικός διοικητής των παραλίων από τη Ινέπολη έως τη Χόπα, φανερώνοντας έτσι το κλιμακούμενο σχέδιο εξόντωσης του Ελληνισμού στο Πόντο[53]. Οι εκτοπισμοί γίνονταν τμηματικά με αποστολές πληθυσμιακών ομάδων, όμως τον Ιούλιο αποφασίσθηκε συνολικός εκτοπισμός ο οποίος επεκτάθηκε και σε άλλες περιοχές, τον Τσαρσαμπά, την Οινόη, τα Κοτύωρα, την Κερασούντα, και τη Μερζιφούντα[54].

Ωστόσο οι διωγμοί των Ελλήνων του Πόντου επισκιάστηκαν από τη κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου τον Αύγουστο του 1922, την σφαγή των κατοίκων της Σμύρνης και το τέλος της Μικρασιατικής εκστρατείας[55]. Με την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης στις 24 Ιουλίου 1923, αποφασίστηκε η ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ των δύο χωρών με βάση το θρήσκευμα ωστόσο δεν συμπεριελήφθησαν οι Έλληνες κρυπτοχριστιανοί και οι ελληνόφωνοι μουσουλμάνοι, οι οποίοι παρέμειναν στον Πόντο, αποτελώντας έτσι τους τελευταίους εκπροσώπους του ελληνισμού στη περιοχή[56].

50. Morris, Benny, Ze'evi, Dror, *The Thirty-Year Genocide*. Harvard University Press, 2019, σ. 420-421
51. "The Turk at Work". *The West Australian*. XXXVIII σ. 6, σ. 153). Western Australia. 6 January 1922.
52. Γεωργανόπουλος Ε., *Οι προσπάθειες των Ελλήνων του Πόντου για αυτοδιάθεση κατά το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1916-1922*, Δημοσιευμένη διδακτορική διατριβή, 2007, σ. 339
53. Γεωργανόπουλος Ε., *Οι προσπάθειες των Ελλήνων του Πόντου για αυτοδιάθεση κατά το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1916-1922*, Δημοσιευμένη διδακτορική διατριβή, 2007, σ. 349
54. Ανώνυμος, «Η μεγάλη τραγωδία του Πόντου. Σφαγαί, διωγμοί, λεηλασίαι. Συστηματική εξόντωσις του άρρενος πληθυσμού. Εξαφάνισις εκατοντάδων Ελληνικών χωρίων», εφ. *Νέα Ημέρα*, 14 Αύγουστου 1921. Φωτιάδης, Κωνσταντίνος Εμμ., *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, τ. 2, 2002-2004, σ. 655-659
55. Γεωργανόπουλος Ε., *Οι προσπάθειες των Ελλήνων του Πόντου για αυτοδιάθεση κατά το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1916-1922*, Δημοσιευμένη διδακτορική διατριβή, 2007, σ. 379
56. Γεωργανόπουλος Ε., *Οι προσπάθειες των Ελλήνων του Πόντου για αυτοδιάθεση κατά το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1916-1922*, Δημοσιευμένη διδακτορική διατριβή, 2007, σ. 381

Οι κάτοικοι της Κερασούντας μαζί με το μεγαλύτερο μέρος των εναπομεινάντων Ελλήνων του Πόντου μεταφέρθηκαν με πλοία προς τη Κωνσταντινούπολη και από εκεί προς τη Θεσσαλονίκη, στα απολυμαντήρια της Καλαμαριάς ή της Μακρονήσου. Οι μικροί οικισμοί, οι οποίοι δημιουργήθηκαν αργότερα στη πόλη αποτέλεσαν σε συνδυασμό με προσφυγικές οικογένειες από άλλες περιοχές του Πόντου, τη δημιουργία συνοικισμών στη Θεσσαλονίκη όπως για παράδειγμα η Αρετσού, η Καλαμαριά, και η Νέα Κρήνη. Αρκετοί πρόσφυγες επίσης εγκαταστάθηκαν σε αρκετές περιοχές της Μακεδονίας, της Ηπείρου και προς τη Ν. Ελλάδα, χωρίς να είναι δυνατόν να υπολογιστεί ο ακριβής αριθμός τους, λόγω της συνεχούς κινητικότητας καθώς και των θανάτων που ακολούθησαν εξαιτίας των άθλιων συνθηκών διαβίωσης και των επιδημιών που μάστιζαν την ύπαιθρο σύμφωνα με τις εκθέσεις της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ)[57].

Τέλος, ακολουθώντας ακόμη τις ίδιες εκθέσεις και λαμβάνοντας υπόψιν το έργο της αγροτικής και της αστικής αποκατάστασης των προσφύγων από την ΕΑΠ, οι πρόσφυγες της Κερασούντας εγκαταστάθηκαν σε περιοχές της Μακεδονίας και ασχολήθηκαν κυρίως με τη γεωργία, ενώ δεν έλειψε και η συμμετοχή πολλών μετέπειτα σε πολιτιστικούς και πολιτικούς φορείς με το πέρασμα των χρόνων[58].

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- «Ἡ πρώτη εκδήλωση (1.10.1917) γιά αυτονομία - ανεξαρτησία τοῦ ἑλληνικοῦ μικρασιατικοῦ Πόντου», Δωδώνη: Ιστορία καί Ἀρχαιολογία ΚΘ’ (2000), σσ. 95-112.
- Αλεξανδρής Α., «Η ανάπτυξη του εθνικού πνεύματος των Ελλήνων του Πόντου 1918-1922: Ελληνική Εξωτερική πολιτική και τουρκική αντίδραση», στο συλλογικό τόμο, Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του, Δημητρακόπουλος (επιμ.), Αθήνα 1980.
- Αλλαμανή Ε.-Παναγιωτοπούλου Κ., “Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας σε διωγμό”, Ι.Τ.Ε.Ε., τ. 15, Αθήνα, 1978.
- Ασλανίδης Σάββας, Η ωραία Κερασούντα, Αθήνα 2014.
- Βαλαβάνη - Γ. Βιολάκη, Σύγχρονος γενική ιστορία τοϋ Πόντου από τοϋ 1914-1923, Ἀθῆναι 1925.
- Βαλαβάνης Γεώργιος, «Λαογραφικά Κερασούντος», Αρχείον Πόντου. Παράρτημα 26 Επιτροπή Ποντιακών Μελετών, Αθήνα, 2010
- Βεϊνόγλου Φιλοκτήτης και Μαρία (μτφρ.), Κοινωνία των Εθνών, Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα, εκδ. Τροχαλία, Αθήνα, 1997.
- Βλάχος Ν., Ιστορία των κρατών της Χερσονήσου του Αίμου 1908-1914, Ο.Ε.Δ.Β., τ. 1, Αθήνα 1954.
- Γεωργανόπουλος Ε., «Η πολιτισμική γενοκτονία του ελληνισμού του Πόντου 1908-1923: μία άλλη πτυχή του διωγμού των Ελλήνων», Αργολική Αρχειακή Βιβλιοθήκη Ιστορίας & Πολιτισμού, 2020.
- Γεωργανόπουλος Ε., Οι προσπάθειες των Ελλήνων του Πόντου για αυτοδιάθεση κατά

57. Βεϊνόγλου Φιλοκτήτης και Μαρία (μτφρ.), Κοινωνία των Εθνών, Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα, εκδ. Τροχαλία, Αθήνα, 1997, σ. 43-45, 52-53, 79-80, 91, 100
58. Βεϊνόγλου Φιλοκτήτης και Μαρία (μτφρ.), Κοινωνία των Εθνών, Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα, εκδ. Τροχαλία, Αθήνα, 1997, σ. 43-45, 52-53, 79-80, 91, 100

το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1916-1922, Δημοσιευμένη διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2007.
- Ευαγγελίδης Τρύφων, Ιστορία της Ποντικής Τραπεζούντας από τα αρχαιοτάτα χρόνια μέχρι σήμερα (756 π.Χ.- 1897), εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1994.
- Θεοφυλάκτου Γ. Π., «Κωνσταντίνος Γ. Κωνσταντινίδης εκ Κερασούντος Πόντου 1856-1930», Ποντιακή Εστία, τ. 17-18, Θεσσαλονίκη 1951.
- Ιωαννίδης Σάββας, Ιστορία και Στατιστική της Τραπεζούντας και της γύρω περιοχής, (Κωνσταντινούπολη 1870), Θεσσαλονίκη 2000.
- Καϊσίδης, Πάνος, «Β΄ Παγκόσμιο Συνέδριο Ποντιακού Ελληνισμού», ΠΕ, 74, 1988.
- Κοντογιάννης Παντ., «Γεωγραφία της Μικράς Ασίας», Έκδοση του Συλλόγου προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, Αθήναι, 1921.
- Λαμψίδης Γεώργιος, Οι πρόσφυγες του 1922 η προσφορά τους στην ανάπτυξη της χώρας, Τρίτη έκδοση, εκδ.Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992
- Λαμψίδης Γεώργιος, Τοπάλ Οσμάν, Ιστορίες μιας Γενοκτονίας, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2020
- Λαμψίδης Οδ., Η Κερασούντα τό 1911. Εντυπώσεις τοΰ Γάλλου Jean Leime, Δωδώνη: Ιστορία καί Αρχαιολογία ΚΖ', τεύχ. 1 (1998) [1999], σσ. 247-280.
- Λαμψίδης Όδ., Οί "Ελληνες τοϋ Πόντου υπό τους Τούρκους (1461-1922). Πολιτική Ιστορία, Άθήναι 1957
- Μαύρη Βίβλος διωγμών και μαρτυρίων του εν Τουρκία Ελληνισμού (1914-1918), Κωνσταντινούπολη 1919
- Μητροπολίτου Τραπεζούντος Χρύσανθου, Η Εκκλησία Τραπεζούντος, Αθήνα 1933
- Οικονομίδου Δ. Η., Ο Πόντος και τα δίκαια του εν αυτώ Ελληνισμού, Αθήνα 1920
- Πανάρετος [Τοπαλίδης] αρχιμανδρίτης, Ο Πόντος ανά τους αιώνας, Δράμα, 1927
- Παπαδόπουλος Ιωάννης, «Σελίδες από την ιστορίαν της Κερασούντος και τα τερατουργήματα του αιμοσταγούς Τοπάλ Οσμάν καθ' όλην την περιφέρειαν του Πόντου», Ποντιακαί μελέται, Παντελής Φουρδιάδης (επιμ.), 1965
- Παπαμιχαλόπουλος Κωνσταντίνος Ν., Περιήγησις εις τον Πόντον, Αθήνα 1903
- Παυλίδη Ε., Πώς καί διατί έματαιώθη ή Δημοκρατία τοϋ Πόντου; Άθήναι 1956
- Παυλίδης Α. Υ., «ΤΟ ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΟ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΑΣ (1900-1914) και η ιδεολογική κυριαρχία των Ελλήνων στον Πόντο», Αρχείον Πόντου, Παράρτημα 24, Επιτροπή Ποντιακών Μελετών, Αθήνα 2004
- Πελαγίδης Στάθης, Ο ηρωικός Πόντος. Αλησμόνητες πατρίδες του Ελληνισμού, τ. 9, εκδ. Πυραμίδα, Θεσσαλονίκη 1999.
- Πολίτης Ν., «Ο γάμος παρά τοις νεωτέροις Έλλησιν», Λαογραφικά σύμμεικτα, Ακαδημία Αθηνών, 1985.
- Σακκάς Γεώργιος Ηλίας, Η ιστορία των Ελλήνων της Τριπόλεως του Πόντου, Αθήνα-Καλλιθέα 1990.
- Σαμουηλίδης Χρήστος, Η Αμισός (Σαμψούντα) και η περιφέρειά της, εκδ.Κυριακίδη, Θεσσσαλονίκη 2004
- τοΰ ίδιου, «Ή οικονομική ζωή τοΰ Πόντου μετά τό 1880. Κείμενα καί Έλληνες φορείς», Ο Ξενιτέας, 15 (1999) 9-183.]
- τοΰ ίδιου, «Ή προβληματική τής συγγραφής τής ιστορίας τοϋ Ποντικού Ελληνισμού κατά τήν Τουρκοκρατίαν», Α Π 30 (1970) 3-12,
- τοΰ ίδιου, «Ή Τουρκοκρατία στον Μικρασιατικό Πόντο 1463-1922», Α Π 33 (1975/76) 115-208' 34 (1977/78) 57- 76.
- Τριανταφυλλίδης Π., Ή έν Πόντω Έλληνική φυλή, ήτοι τά Ποντικά, Άθήναι 1866
- Τσανακτσίδης Θεόδωρος Βαρ., Πορεία προς την λύτρωση 1853-1923, Θεσσαλονίκη 1997

- Τσαούσης Αγαθάγγελος Π., Η Ιστορία του εν Πόντω χωριού Χόψα και η καταστροφή αυτής, Αθήνα 1960.
- Φωτιάδης Κ., Οι Εξισλαμισμοί της Μικρός Ασίας και οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου, Θεσσαλονίκη 1997.
- Φωτιάδης Κωνσταντίνος–Ηλιάδου Τάχου Σοφία, Η Παιδεία στον Πόντο (1682-1922), εκδ. Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 2007.
- Φωτιάδης, Κωνσταντίνος Εμμ., Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου, τ. 1-11, έκδ. Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη 2002-2004.
- Χαμουδόπουλος Α. Χ., Ελληνισμός και Νεότουρκοι. Εθνική Δράσις του υποδούλου Ελληνισμού κατά την νεοτουρκικήν περίοδον 1908-1912, Θεσσαλονίκη 1926
- Sezai Balci, Merve Kalifat Yilmaz, "»Captian Yorgi Konstantinidi: Mayor of Kerasounta (1829-1904)» στο Ο Πόντος στην Ύστερη Οθωμανική Αυτοκρατορία (1774-1908), Κοινωνία και Οικονομία, Πρακτικά 3ου Διεθνούς Συνεδρίου Ποντιακών Ερευνών, Θεσσαλονίκη 2016

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ
- ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ – ΕΣΠΕΡΙΑ - ΝΕΑ ΗΜΕΡΑ - THE WEST AUSTRALIAN

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ
- Anthony Bryer-David Winfield, The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos, Washington 1985.
- Doğan, Ümit, Mustafa Kemal'in Muhafızı Topal Osman, Kripto Kitaplar, 2014.
- F. Ahmad, «Unionist Relations with the Greek, .Armenian and Jewish Communities of the Ottoman Empire, 1908-1914», Christians and Jews in the Ottoman Empire, τ. 1, επιμ. B. Braude-B .Lewis, Νέα Υόρκη-Λονδίνο 1982.
- Hassiotis, J. K., "Shared Illusions: Greek-Armenian Co-operation in Asia Minor and the Caucasus (1917-1922)", Greece and Great Britain During World War 1, First Symposium Organized in Thessaloniki by the Institute For Balkan Studies and King's College, έκδ. Institute For Balkan Studies, Θεσσαλονίκη 1985.
- Morris, Benny, Ze'evi, Dror, The Thirty-Year Genocide. Harvard University Press, 2019.
- Sezai Balci, Giresun Rumları ve Gayrimüslim Bir Belediye Başkanı: Kaptan Yorgi Konstantinidi Paşa, 2016.
- Strauss, Johann, "A Constitution for a Multilingual Empire: Translations of the Kanun-ı Esasi and Other Official Texts into Minority Languages". In Herzog, Christoph; Malek Sharif (eds.). The First Ottoman Experiment in Democracy, Wurzburg, 2010.

Η **Αλεξάνδρα Περχανίδου** είναι απόφοιτη του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και κάτοχος Μεταπτυχιακού Τίτλου του Διεθνούς Πανεπιστημίου με ειδίκευση στην Ιστορία της Μαύρης Θάλασσας και της Ανατολικής Μεσογείου (MA in the Black Sea and Eastern Mediterranean studies). Διατελεί υπότροφος της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών.

ΚΟΤΥΩΡΑ/ΟΡΝΤΟΥ

Μαρία Τοπαλίδου

Ο Εύξεινος Πόντος αποτελεί μια περιοχή με ποικίλες κλιματικές συνθήκες, οι οποίες επηρέαζαν βέβαια και τη συμπεριφορά και τις συνήθειες των κατοίκων. Στην παράκτια περιοχή υπήρχαν δάση και συνήθως ομίχλη, γι' αυτό το καλοκαίρι η ατμόσφαιρα ήταν αποπνικτική και πολλοί πήγαιναν στα οροπέδια εκείνους τους μήνες. Τον χειμώνα το κλίμα ήταν μαλακό και υγρό, ενώ η πάχνη και η παγωνιά δεν ήταν συχνές. Σ' αυτές τις περιοχές συναντούσε κανείς ελιόδεντρα, λεμονιές και πορτοκαλιές. Οι περιοχές στα οροπέδια είχαν χιόνια και ομίχλη, ενώ οι περιοχές πίσω από αυτά είχαν πιο ξερό κλίμα, με λιγότερα φυτά και η ομίχλη ήταν αραιή δημιουργώντας ένα δροσερό κλίμα[1].

Όσον αφορά τα λιμάνια, η παράκτια περιοχή του Εύξεινου Πόντου δε διέθετε πολλά φυσικά λιμάνια, με την εξαίρεση της Σινώπης. Η χερσόνησος της περιοχής, όμως, ήταν ιδιαίτερα βοηθητική για την προστασία από τις καιρικές συνθήκες. Ένα λιμάνι στην παράκτια αυτή περιοχή για να είναι καλό έπρεπε να πληροί κάποιες προϋποθέσεις, να έχει μεγάλο βάθος και καθόλου βράχια και να προστατεύεται από τους βορειοδυτικούς ανέμους που μπορούσαν να δημιουργήσουν θύελλα καθιστώντας επικίνδυνη την προσέλευση μικρών σε τόνους πλοίων. Επιπλέον, το λιμάνι έπρεπε να είναι κοντά ή στο τέλος δρόμου που επικοινωνούσε με την ορεινή περιοχή για να έχει εμπορική και στρατιωτική σημασία. Επίσης, να διαθέτει γόνιμη και εύκολη στην πρόσβαση ενδοχώρα που θα στήριζε την πόλη-λιμάνι. Αυτοί οι παράγοντες κατείχαν καθοριστικό ρόλο για την παράλια περιοχή του Εύξεινου Πόντου και την ανάπτυξή της[2].

Η πόλη των Κοτυώρων

Η Ορντού ήταν μια πόλη-λιμάνι που βρισκόταν τρεις ώρες μακριά από την Κερασούντα και δώδεκα ώρες από την Τραπεζούντα, μέσω θαλάσσης. Η πόλη βρισκόταν σε θέση που προστατευόταν από τα βορειοδυτικά, ενώ εντοπιζόταν ένα ακρωτήριο από πάνω της πιθανόν ως ακρόπολη. Η ομαλή ανάπτυξη της ενδοχώρας της περιοχής προς τα ανατολικά της πόλης έδωσε τη δυνατότητα να υπάρχει πλούσια γη για αγροτικές και κτηνοτροφικές ασχολίες που θα στήριζαν την πόλη[3].

Τα αρχαία Κοτύωρα, αποικία των Σινωπέων, ιδρύθηκαν το χρονικό διάστημα 750-400 π.Χ. και εντοπίζονται δυτικά της Κερασούντας από την πλευρά του ποταμού Μελάνθιου. Στην Ιστορία η πόλη των Κοτυώρων αναφέρεται από τον

1. Σάββας Ιωαννίδης, *Ιστορία και Στατιστική της Τραπεζούντας και της γύρω περιοχής και στοιχεία για την εκεί ελληνική γλώσσα*, (Κωνσταντινούπολη 1870), Θεσσαλονίκη 1988, 131.
2. Anthony Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Washington 1985, 7.
3. Bryer-Winfield, *Byzantine Monuments*, 8-9˙ Δ. Η. Οικονομίδης, *Ο Πόντος και τα δίκαια του εν αυτώ Ελληνισμού απο χωρογραφικής εθνογραφικής και ιστορικής απόψεως: μετά πινάκων γεωγραφικών της χώρας, στατιστικών του πληθυσμού και της σχολικής κινήσεως και εικόνων*, Αθήνα 1920, 36.

Ξενοφώντα πρώτη φορά στην Κατάβαση των Μυρίων, καθώς διήλθαν από εκεί οι Μύριοι. Μπορεί να αναφέρθηκαν αρχικά από τον Ξενοφώντα ως αποικία της Σινώπης, αλλά στην πορεία του χρόνου αποτέλεσαν αντικείμενο αναφοράς και από άλλους. Μερικοί από αυτούς ήταν ο Αρριανός, ο Διόδωρος, ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Δοσίθεος, ο Περικλής Τριανταφυλλίδης, ο Σάββας Ιωαννίδης.[4]

Τον 15ο αι. σχηματίστηκε η πόλη που λαμβάνει το όνομα Ορντού και βρισκόταν δυτικότερα σε απόσταση περίπου μισής ώρας από την αρχαία πόλη των Κοτυώρων, η περιοχή μάλιστα που βρίσκονταν τα αρχαία Κοτύωρα ονομαζόταν στα τουρκικά «κλήσια μπουρούν» λόγω των ερειπίων ναού και «μποζούκ καλέ» για το ερειπωμένο φρούριο. Οι Οθωμανοί χρησιμοποιούσαν την πόλη για τις στρατιωτικές τους επιχειρήσεις, καθώς Ορντού σημαίνει στρατόπεδο και έδρα στρατιάς. Μάλιστα δυτικά της πόλης εντοπιζόταν η περιοχή Τάπια(ς) που υποδείκνυε οχυρωμένη τοποθεσία. Στη νεότερη ιστορία της περιοχής η ελληνική παρουσία εντοπίζεται στις αρχές του 18ου αι. όταν εγκαταστάθηκαν εκεί ελληνικοί πληθυσμοί κυρίως από την Αργυρούπολη και την Τραπεζούντα.[5]

Από τον 18ο αι. ελληνικοί πληθυσμοί που ήταν συγκεντρωμένοι στην περιοχή της Χαλδίας, λόγω κυρίως οικονομικών ζητημάτων και επιβίωσης, κατευθύνονται στις παράκτιες περιοχές του Πόντου, πολλοί μάλιστα κατάγονταν από εκεί. Έτσι, μετοικούν ξανά Έλληνες και στην περιοχή των Κοτυώρων. Γι' αυτό ξαναήρθε σε χρήση και το παλιό όνομα της περιοχής «Κοτύωρα». Η παλαιότερη αναφορά της ονομασίας, βέβαια, εντοπίζεται το 1813 όταν αποτελούσε κιόλας ένα μεγάλο χωριό. Έτσι, η πόλη αποτέλεσε την τελική κατοικία των περιφερόμενων αστών της Νεοκαισάρειας και οι παλιοί κάτοικοι της περιοχής έφεραν ξανά στο προσκήνιο την ονομασία Κοτύωρα, αν και είχαν περάσει χρόνια και δεν ήταν γνωστό το όνομα της αρχαίας ελληνικής αποικίας. Η ονομασία «Κοτύωρα» χρησιμοποιούταν από τους κατοίκους και τη Μεγάλη Εκκλησία, ενώ για ναυτικά και εμπορικά θέματα χρησιμοποιούταν η ονομασία «Ορντού»[6].

Τα Κοτύωρα υπάγονταν διοικητικά στην Τραπεζούντα αποτελώντας έδρα του Καζά με τον Καϊμακάμη (Υποδιοικητή) να αποτελεί τον διοικητικό υπάλληλο. Στην εκκλησιαστική διοίκηση ανήκε στη Μητρόπολη Νεοκαισάρειας. Μάλιστα με την ανάπτυξη των Κοτυώρων άλλαξε και ο τίτλος του Μητροπολίτη, από Μητροπολίτης Νεοκαισαρείας και Ινέου σε Μητροπολίτης Νεοκαισαρείας και Κοτυώρων. Παράλληλα, τα Κοτύωρα έγιναν και η έδρα της Μητρόπολης[7].

---

4. Ιωακείμ Δ. Σάλτσης, *Χρονικά Κοτυώρων*, Θεσσαλονίκη 1955, 5-6˙ Ξενοφών Άκογλου, *Από τη ζωή του Πόντου: λαογραφικά Κοτυώρων*, Κατερίνη 2005, 18˙ Μητροπολίτης Τραπεζούντος Χρύσανθος, *Η Εκκλησία Τραπεζούντος*, Αθήνα 1933, 32, 49, 87˙ Οικονομίδης, *Ο Πόντος και τα δίκαια του*, 36˙ *Αγών*, Μάιος 30, 1903, 1.
5. Περικλής Τριανταφυλλίδης, *Η εν Πόντω ελληνική φυλή, ήτοι τα Ποντικά*, Αθήνα 1866, 138˙ Σάλτσης, *Χρονικά Κοτυώρων*, 14˙ Άκογλου, *Λαογραφικά Κοτυώρων*, 18-19˙ *Αγών*, Μάιος 30, 1903, 1˙ *Αγών*, Σεπτέμβριος 22, 1905, 3-4.
6. Σάλτσης, *Χρονικά Κοτυώρων*, 16-20˙ Bryer-Winfield, *Byzantine Monuments*, 120-121˙ *Αγών*, Σεπτέμβριος 22, 1905, 3-4.
7. Άκογλου, *Λαογραφικά Κοτυώρων*, 22˙ Οικονομίδης, *Ο Πόντος και τα δίκαια του*, 36-37˙ *Αγών*, Μάιος 30, 1903, 1.

Ο πληθυσμός και η διαμόρφωση της πόλης

Στην περιοχή υπήρχε σημαντικός σε αριθμό χριστιανικός πληθυσμός, με το μεγαλύτερο μέρος του να βρίσκεται στην πόλη. Οι κάτοικοι των Κοτυώρων στις αρχές του 20ου αι. υπολογίζεται πως ήταν 14.000-15.000, οι μισοί Έλληνες και οι υπόλοιποι Αρμένιοι και Τούρκοι. Σύμφωνα με τη στατιστική της Μητρόπολης, η επαρχία Νεοκαισάρειας είχε περίπου 82.000 Έλληνες πριν τον Πόλεμο. Με τις εκτοπίσεις που έγιναν κατά τη διάρκεια του Πολέμου μειώθηκε ο αριθμός και μετά την ανακωχή ο αριθμός έφτασε περίπου τις 57.000.[8]

Η περιοχή γύρω ήταν πεδινή και εύφορη, ενώ βουνά εντοπίζονταν στα νότια. Έτσι, η διαμόρφωση της πόλης έγινε σύμφωνα με σχέδιο και γι' αυτό είχε καλοσχηματισμένους δρόμους και πλατείες. Δεξιά και αριστερά από τον κόλπο βρίσκονταν οι τρεις χριστιανικές συνοικίες. Η συνοικία της Υπαπαντής ήταν στα δυτικά της πόλης και σ' αυτήν βρισκόταν η Ψωμιάδειος Ελληνική Σχολή που ιδρύθηκε από τον Κωνσταντίνο Ψωμιάδη. Δίπλα στο κτήριο της σχολής βρισκόταν και ο ναός της Υπαπαντής. Ανατολικά της συνοικίας της Υπαπαντής ήταν η συνοικία του Αγίου Γεωργίου, πρόκειται για νεότερη συνοικία που έλαβε το όνομά της από την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου και στα ανατολικά του κόλπου της πόλης βρισκόταν η συνοικία του Αγίου Νικολάου. Ανάμεσα στις συ-

Πηγή: Ξενοφών Άκογλου, Από τη ζωή του Πόντου: λαογραφικά Κοτυώρων, Κατερίνη 2005.

8. Σάλτσης, *Χρονικά Κοτυώρων*, 30˙ Οικονομίδης, *Ο Πόντος και τα δίκαια του*, 37˙ Τριανταφυλλίδης, *Ποντικά*, 138˙ Γεώργιος Βαλαβάνης, *Σύγχρονος Γενική Ιστορία του Πόντου από του 1914-1923*, Αθήνα 1925, 187.

νοικίες της Υπαπαντής και του Αγίου Γεωργίου με αυτήν του Αγίου Νικολάου υπήρχε η αγορά των Κοτυώρων, η οποία ήταν διαμορφωμένη σύμφωνα με σχέδιο και τα κτήριά της είναι από λευκό μάρμαρο[9].

Οι Έλληνες σχημάτισαν πρώτα τη συνοικία της Υπαπαντής που ονομάστηκε έτσι από τον ομώνυμο ναό. Άλλες ονομασίες που χρησιμοποιούσαν για να την περιγράψουν ήταν «τη Παναγίας» και «Πέραν η μαχαλά», ενώ βρισκόταν στη δυτική πλευρά της πόλης. Σταδιακά κατοίκησαν σ’ αυτήν και άλλοι πληθυσμοί, πολλοί ήταν από την Κερασούντα. Στο δεύτερο μισό του 19ου αι. ο πληθυσμός αυξήθηκε και μετοίκησαν και στα ανατολικά της πόλης στη συνοικία του Αγίου Γεωργίου. Μερικά χρόνια αργότερα, στο τέλος του 19ου αι., ο ελληνικός πληθυσμός εντοπιζόταν και στη συνοικία του Αγίου Νικολάου σχηματίζοντας την τρίτη ελληνική συνοικία, από τον ομώνυμο ναό. Σε αυτήν κατευθύνθηκαν κάτοικοι από το Τσάμπαση και τα Χαψάμανα[10].

Οι τρεις συνοικίες στις οποίες κατοικούσαν Έλληνες βρίσκονταν στην παράκτια περιοχή της πόλης. Οι συνοικίες αυτές είχαν και τον ομώνυμο ιερό ναό. Από την άλλη πλευρά, οι μουσουλμάνοι και οι Αρμένιοι κατοικούσαν στο εσωτερικό της. Πάνω από την αγορά, στο βόρειο τμήμα της πόλης, κατοικούσε κυρίως ο μουσουλμανικός πληθυσμός, ήταν η συνοικία των μουσουλμάνων, ενώ πάνω από τη συνοικία της Υπαπαντής βρισκόταν η αρμένικη συνοικία. Η άλλη μουσουλμανική συνοικία, το Κετζίκιοϊ, βρισκόταν έξω από την πόλη σε απόσταση μισής ώρας. Σταδιακά στην πόλη συναντούσε κανείς ένα μωσαϊκό εθνοτήτων, Ελλήνων, Αρμένιων, μουσουλμάνων, αποτελώντας μια σημαντική παράκτια πόλη.[11]

Η ανάπτυξη των Κοτυώρων

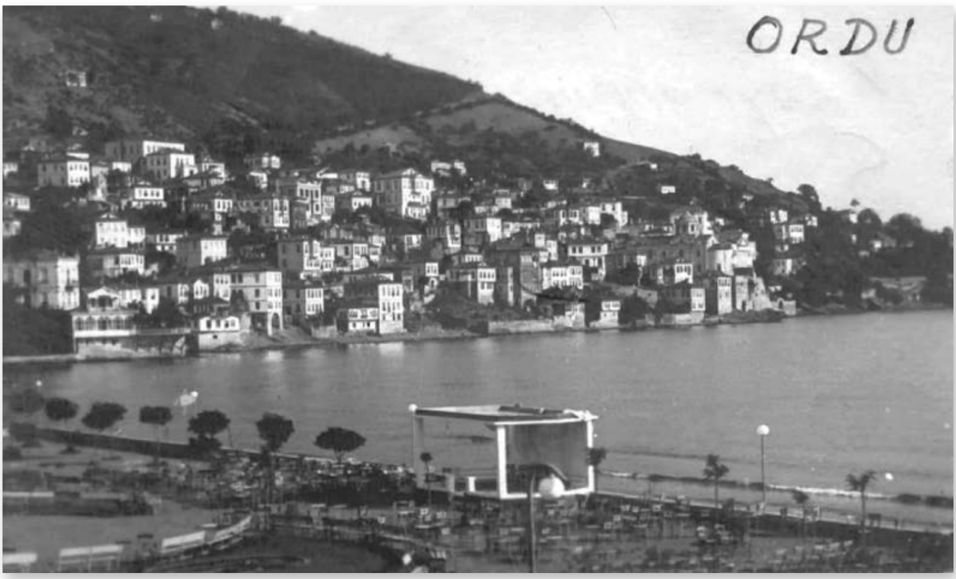
Τα Κοτύωρα ήταν πλούσια πόλη και οικονομικά ανεπτυγμένη. Το λιμάνι της Ορντού λειτουργούσε για εισαγωγή προϊόντων με σκοπό την κατανάλωση και εξαγωγή. Είχε επαφές με τις περιοχές κοντά σε αυτήν και γι’ αυτό οι εισαγωγές και οι εξαγωγές της γνώριζαν ανάπτυξη. Διατελούσε εξαγωγές, μεταξύ των οποίων ήταν το καλαμπόκι, τα φασόλια, τα φουντούκια, ο κανναβόσπορος, το ρύζι, το βούτυρο, το κριθάρι. Επίσης, μεγάλη ήταν η εξαγωγή αυγών που πωλούνταν κυρίως στη δυτική Ευρώπη και προσέγγιζαν τις 5.000 λίρες κάθε χρόνο. Ακόμα, εξάγονταν σε έναν χρόνο περίπου 250.000 οκάδες βούτυρο, 100.000 οκάδες μαλλί, ενώ εξαγόταν και ξυλεία που ήταν εξαιρετικής ποιότητας[12].

Τα Κοτύωρα είχαν σημαντικό ρόλο στην εξαγωγή και την εισαγωγή προϊόντων καθώς επικοινωνούσαν με τις περιοχές γύρω από αυτά τροφοδοτώντας τις. Η σημαντική αυτή εμπορική τους δραστηριότητα οδήγησε στην ύπαρξη πρακτορείων ατμοπλοϊκών εταιρειών στην πόλη. Γι’ αυτό όσες εταιρείες ατμόπλοιων

9. *Αγών*, Μάιος 30, 1903, 1˙ *Αγών*, Σεπτέμβριος 22, 1905, 3-4˙ Ιωαννίδης, *Ιστορία και Στατιστική της* Τραπεζούντας, 167.
10. Σάλτσης, *Χρονικά Κοτυώρων*, 20, 22, 27˙ Άκογλου, *Λαογραφικά Κοτυώρων*, 20.
11. *Αγών*, Μάιος 30, 1903, 1˙ Άκογλου, *Λαογραφικά Κοτυώρων*, 20, 23-24.
12. *Αγών*, Σεπτέμβριος 22, 1905, 3-4˙ Οικονομίδης, *Ο Πόντος και τα δίκαια του*, 36, 37˙ Τριανταφυλλίδης, *Ποντικά*, 138˙ Ιωαννίδης, *Ιστορία και Στατιστική της* Τραπεζούντας, 135, 137.

και ασφαλιστικές εργάζονταν στη Μαύρη Θάλασσα είχαν θέση και στα Κοτύωρα. Μάλιστα στην πόλη υπήρχαν οθωμανικές, ξένες και ιδιωτικές εταιρείες ατμόπλοιων. Παράλληλα διέθετε εκεί υποκαταστήματα και η Οθωμανική Τράπεζα[13].

Εκτός από την οικονομική άνθιση της πόλης σημαντική υπήρξε και η πολιτιστική, δημιουργήθηκαν οι σύλλογοι «Αναγέννησις» με πνευματικές δράσεις και «Ηρακλής» με αθλητικές δράσεις το 1908. Ανάλογη πορεία υπήρξε και στην Παιδεία, οι νέοι απόφοιτοι γυμνασίου συνεχώς πλήθαιναν. Συνεπώς, οι Έλληνες των Κοτυώρων γνώριζαν μεγάλη ανάπτυξη όταν ξέσπασε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος.[14]

Πηγή: https://www.pontiaka.gr/kotyora-w-80738.html (Ανάκτηση 28/11/2021)

Εκπαιδευτική κίνηση

Η πόλη των Κοτυώρων είχε σημαντικό ρόλο στην πνευματική ανάπτυξη καθώς διέθετε τρία αξιοσημείωτα εκπαιδευτικά ιδρύματα, την Ψωμιάδειο Σχολή, την Καριπίδειο Σχολή και το Παρθεναγωγείο. Η Ψωμιάδειος Αστική Σχολή ήταν επτατάξια και είχε στις αρχές του 20^{ου} αι. 300 μαθητές και επτά διδασκάλους. Ιδρύθηκε από τον Κωνσταντίνο Ψωμιάδη, που καταγόταν από τα Κοτύωρα και λειτούργησε σε ένα όμορφο κτήριο δίπλα στην εκκλησία της Υπαπαντής. Χτίστηκε την περίοδο 1870-1873 και εκεί διδάσκονταν κλασικά μαθήματα, αλλά και ξένες γλώσσες. Όσοι αποφοιτούσαν εργάζονταν στην πόλη σε εμπορικά γραφεία ή συνέχιζαν τις σπουδές τους στην Τραπεζούντα, την Κωνσταντινούπολη, την Αμισό[15].

13. Σάλτσης, *Χρονικά Κοτυώρων*, 33-34˙ Οικονομίδης, *Ο Πόντος και τα δίκαια του*, 37˙ Ιωαννίδης, *Ιστορία και Στατιστική της* Τραπεζούντας, 167.
14. Σάλτσης, *Χρονικά Κοτυώρων*, 57.
15. *Αγών*, Σεπτέμβριος 22, 1905, 3-4˙ Άκογλου, *Λαογραφικά Κοτυώρων*, 23-24˙ Βαλαβάνης, *Ιστορία του Πόντου*, 188.

Η Ψωμιάδειος Σχολή

Η Καριπίδειος Σχολή υπήρξε το δημοτικό σχολείο στην ενορία του Αγίου Νικολάου και διέθετε στις αρχές του 20ου αι. 150 μαθητές και τρεις διδασκάλους, χτίστηκε το 1895 από τον Χατζηχαράλαμπο Καριπίδη ο οποίος είχε καταγωγή από το χωριό Ματέν του Τσάμπαση. Στον Άγιο Γεώργιο υπήρχε, επίσης, δημοτικό σχολείο με τέσσερις τάξεις που χτίστηκε από την κοινότητα. Στην ίδια συνοικία λειτουργούσε από το 1912 και το Πολυκάρπειο Παρθεναγωγείο με έξι τάξεις, το οποίο ήταν κοντά στον ιερό ναό του Αγίου Γεωργίου και αποτελούσε δωρεά του Μητροπολίτη Νεοκαισαρείας και Κοτυώρων Πολύκαρπου Ψωμιάδη. Το Παρθεναγωγείο είχε πέντε τάξεις στις αρχές του 20ου αι. και διέθετε 150 μαθήτριες και τρεις διδασκάλους[16].

Αξιοσημείωτη ήταν η προσπάθεια των κατοίκων της πόλης να στηρίξουν τα σχολεία, τα οποία δε διέθεταν σταθερή και μόνιμη πηγή εσόδων. Τα έσοδά τους καλύπτονταν από την εγγραφή των μαθητών η οποία ποίκιλλε ανάλογα με την οικονομική κατάσταση του μαθητή. Οι οικονομικές συνδρομές των κατοίκων βοηθούσαν, όπως σημαντική υπήρξε η συνεισφορά της Εκκλησίας, αφού τα έσοδα από τον δίσκο, τις βαπτίσεις, τους γάμους, τα μνημόσυνα και τις λαχειοφόρους χρησιμοποιούνταν για τη στήριξη των σχολείων[17].

Εκτός από τις ορθόδοξες εκκλησίες και τα σχολεία, υπήρχε και ελληνική ευαγγελική εκκλησία και σχολείο στην πόλη. Παράλληλα, στις αρχές του 20ου αι. στην πόλη λειτουργούσαν και δύο σημαντικά οθωμανικά εκπαιδευτήρια. Σημαντικότερα, όμως, εκπαιδευτήρια στην πόλη των Κοτυώρων ήταν το σχολείο

---

16. *Αγών*, Σεπτέμβριος 22, 1905, 3-4˙ Άκογλου, *Λαογραφικά Κοτυώρων*, 24, 26˙ Σάλτσης, *Χρονικά Κοτυώρων*, 46.
17. *Αγών*, Σεπτέμβριος 22, 1905, 3-4.

αρρένων και το παρθεναγωγείο των Αρμενίων, σε αυτά διδάσκονταν οι μαθητές ξένες γλώσσες και είχαν εξειδικευμένους διδασκάλους. Γι' αυτό η αρμένικη κοινότητα γνώρισε σημαντική κοινωνική ανάπτυξη[18].

Έθιμα και συνήθειες των Ελλήνων των Κοτυώρων

Τα έθιμα των Ελλήνων του Εύξεινου Πόντου ήταν όμοια με τα έθιμα των Ελλήνων άλλων περιοχών, οι διαφορές εντοπίζονταν σε λεπτομέρειες, στη διάλεκτο, στους χορούς και τα τραγούδια. Τα τραγούδια με τη συνοδεία της λύρας και ο χορός αποτελούσαν σημαντικό τμήμα της ζωής των ανθρώπων εκεί[19].

Στα Κοτύωρα είχαν έθιμα και συνήθειες που σχετίζονταν κυρίως με τις γιορτές μέσα στον χρόνο, για παράδειγμα στη γιορτή των Θεοφανίων στις 6 Ιανουαρίου έριχναν αρρώστους στη θάλασσα στην κατάδυση του Σταυρού γιατί πίστευαν πως μπορούσαν να γιατρευτούν. Ένα έθιμο που αφορούσε την Πρωτομαγιά ήταν να πίνουν γάλα, γιατί θεωρούσαν πως καθαρίζει το αίμα. Όσον αφορά τις συνήθειες τους, γιόρταζαν με μεγάλη λαμπρότητα τον Άγιο Γεώργιο του οποίου υπήρχε ναός στα Κοτύωρα. Μάλιστα η πίστη στην προστασία του Αγίου ήταν τέτοια που τον είχαν στις κούνιες των παιδιών να τα προστατεύει, ενώ αξιοσημείωτο είναι πως τον φοβόνταν και τον σέβονταν οι μουσουλμάνοι. Επίσης, στην εορτή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου 15 Αυγούστου συνήθιζαν να πηγαίνουν σε χωριό βορειοδυτικά από τα Κοτύωρα στο οποίο υπήρχε εκκλησία αφιερωμένη στην Παναγία. Οι εορτές ήταν συνδυασμένες και με αγροτικές εργασίες, έτσι η εορτή του Προφήτη Ηλία στις 20 Ιουλίου αποτελούσε ορόσημο για να μαζέψουν τα φουντούκια[20].

Επιπλέον, το καλοκαίρι συνήθιζαν να μεταβαίνουν στο Τσάμπαση, που ήταν ορεινή περιοχή, λόγω του κλίματος στην πόλη και εκεί διεξαγόταν σημαντική εμπορική δραστηριότητα. Το Τσάμπαση ήταν περιοχή νοτιοανατολικά της πόλης και βρισκόταν 2000 μέτρα πάνω από τη θάλασσα. Είχε πεύκα και έλατα δημιουργώντας ευνοϊκό κλίμα και γι' αυτό έμεναν εκεί τους καλοκαιρινούς μήνες οι Κοτυωρίτες. Ασκούσαν τα επαγγέλματά τους και είχαν τις δραστηριότητές τους. Ωστόσο, από την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου οι Έλληνες της Ορντού έπαυσαν να πηγαίνουν στο Τσάμπαση[21].

Ιστορική πορεία

Κατά τον 19ο αι. με τις πολεμικές συρράξεις στην Ευρώπη, οι κάτοικοι των παραλίων παρατήρησαν αλλαγές στη ζωή τους. Μετά τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο το 1878 μουσουλμάνοι του Βατούμ, που έλαβε η Ρωσική Αυτοκρατορία μετά το τέλος του πολέμου, κατευθύνθηκαν στα παράλια του Ευξείνου Πόντου δημιουργώντας συχνά προβλήματα στους κατοίκους της περιοχής. Οι χριστια-

18. Σάλτσης, *Χρονικά Κοτυώρων*, 33˙ *Αγών*, Ιούνιος 6, 1903, 1.
19. Ιωαννίδης, *Ιστορία και Στατιστική της* Τραπεζούντας, 142-143.
20. Άκογλου, *Λαογραφικά Κοτυώρων*, 255, 261-264, 267, 269.
21. Τριανταφυλλίδης, *Ποντικά*, 138˙ Ιωαννίδης, *Ιστορία και Στατιστική της* Τραπεζούντας, 166˙ Σάλτσης, *Χρονικά Κοτυώρων*, 23-25.

νοί ήταν κυρίως δέκτες των επιθέσεων. Γι' αυτό την προστασία τους ανέλαβε ο Γρηγόριος της Τραπεζούντας, μαζί με τον Γενικό Διοικητή Τραπεζούντας και με τη Μεγάλη Εκκλησία. Όπως αναφέρει η Μεγάλη Εκκλησία, οι χριστιανοί των περιχώρων Κερασούντας και Κοτυώρων, δέχθηκαν μεγάλες πιέσεις από τους νέους πληθυσμούς. Η Μεγάλη Εκκλησία κατέβαλε προσπάθειες να προστατευτούν οι χριστιανικοί πληθυσμοί[22].

Στη συνέχεια, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος άλλαξε άρδην την κατάσταση, οι σχέσεις χριστιανών και μουσουλμάνων έγιναν πιο επιφυλακτικές και βέβαια οι άνδρες 20-45 ετών στρατεύτηκαν. Παράλληλα, οι ελληνικές και αρμενικές περιουσίες τέθηκαν στο στόχο των εκμεταλλευτών. Εμπορικά καταστήματα άδειαζαν, ενώ κατά τη διάρκεια του Πολέμου επλήγη σημαντικά η Παιδεία και η γλώσσα, καθώς μόνο το μάθημα της Γλώσσας μπορούσε να γίνεται στην ελληνική[23].

Ο συνεχής φανατισμός των τουρκικών αρχών προς τους αλλοεθνείς είχε άμεσες συνέπειες και στους Έλληνες. Παρέδωσαν τον οπλισμό τους οι νέοι άνδρες και οδηγήθηκαν στα τάγματα εργασίας, με στόχο την αργή και σταδιακή εξόντωσή τους. Σημαντική υπήρξε η συνδρομή ιδιωτών για να απαλλάξουν όσους μπορούσαν από αυτό το μέτρο και τις συνέπειες που υπήρχαν για όσους εγκατέλειπαν τα στρατόπεδα[24].

Η κατάσταση συνεχώς χειροτέρευε, μέσα στο 1915 είχε δοθεί η εντολή από την τουρκική κυβέρνηση να παραδώσουν οι κάτοικοι της χώρας τα όπλα τους. Λίγο αργότερα άρχισαν οι ενέργειες κατά των Αρμενίων. Επιτέθηκαν μάλιστα στην αρμένικη συνοικία μέσα στη νύχτα για να τους τρομάξουν και να τους αιφνιδιάσουν. Οι Αρμένιοι συλλαμβάνονταν και οδηγούνταν εκτός των σπιτιών τους. Οι κάτοικοι της πόλης έγιναν μάρτυρες της θανάτωσης μπροστά στα μάτια τους του διευθυντή του καταστήματος Ιπρασονιάν Αλτουνιάν. Αρκετοί κατάφεραν να διασωθούν με την αρωγή των Ελλήνων. Δεν ήταν λίγοι αυτοί που προτίμησαν να σκοτωθούν μόνοι τους παρά να αλλαξοπιστήσουν ή να τους συλλάβουν. Αρκετοί, μάλιστα, ήταν οι Έλληνες κάτοικοι των Κοτυώρων που βοήθησαν τους Αρμένιους είτε κρύβοντάς τους, είτε βοηθώντας τους να φύγουν, είτε φροντίζοντας τα παιδιά τους[25].

Μέσα στις δύσκολες συνθήκες του Πολέμου, η κατάληψη της Τραπεζούντας από τους Ρώσους τον Απρίλιο του 1916 προκάλεσε αίσθημα αισιοδοξίας σε πολλούς Έλληνες, καθώς ήλπιζαν ότι θα παύσει η κυριαρχία των Οθωμανών. Αυτή η κατάληψη είχε ως αποτέλεσμα να κατευθυνθεί ο μουσουλμανικός πληθυσμός από εκείνες τις περιοχές προς τις οθωμανικές κτήσεις, όπως τα Κοτύωρα. Υπό αυτές τις συνθήκες υπήρχε η φημολογία πως θα γίνει εξορία των Ελλήνων, έτσι αυτοί προσπαθούσαν να βρουν τρόπο να φύγουν είτε για τη Ρωσία είτε για τις περιοχές του Πόντου υπό ρωσική κυριαρχία. Το ταξίδι αυτό περιέκλειε πολλά εμπόδια από

22. Χρύσανθος, *Η Εκκλησία Τραπεζούντος*, 642-643.
23. Σάλτσης, *Χρονικά Κοτυώρων*, 58, 60.
24. Σάλτσης, *ό.π.*, 63-66.
25. Βαλαβάνης, *Ιστορία του Πόντου*, 190-191˙ Σάλτσης, *Χρονικά Κοτυώρων*, 62.

το 1916, καθιστώντας σχεδόν αδύνατο να φύγουν οι Έλληνες και στο τέλος του 1916 ξεκίνησε η μαζική εξορία των χριστιανών στο εσωτερικό της χώρας[26].

Κατά τη ρωσική κατοχή της Τραπεζούντας κατέφευγαν εκεί Έλληνες από τα Κοτύωρα ζητώντας βοήθεια από τους Ρώσους για τις δυσμενείς συνθήκες που βίωναν στην πόλη τους και αυτοί αποφάσισαν να επιτεθούν στην πόλη. Ο ρωσικός στόλος στις 11 Αυγούστου 1917 κατευθύνθηκε από την Τραπεζούντα προς τα Κοτύωρα, που κατείχαν οι Οθωμανοί, για να πυρπολήσει την πόλη. Επιτέθηκαν και κατέστρεψαν σημαντικά κτήρια της, όπως το νοσοκομείο, ενώ ο στρατός προέβη σε λαφυραγώγηση αντικειμένων ανεξαρτήτως εθνικής υπόστασης των ιδιοκτητών. Οι Ρώσοι έπαιρναν ό,τι πολύτιμα αντικείμενα είχαν από τους ανθρώπους που συναντούσαν (ρολόγια, κοσμήματα). Οι Έλληνες της πόλης για να ξεφύγουν από την οθωμανική διοίκηση καθώς φοβήθηκαν πως θα έχουν αντίποινα από τους μουσουλμάνους αποφάσισαν να τους ακολουθήσουν, ζήτησαν βοήθεια από τα ρωσικά πλοία και κατευθύνθηκαν στην παραλία πιστεύοντας πως θα επιβιβαστούν αλλά οι Ρώσοι δεν τους άφησαν. Στο τέλος μετά από προσπάθεια των Ελλήνων τους ανέβασαν στα πλοία και μετέφεραν στην Τραπεζούντα 3.000 ανθρώπους. Στην Τραπεζούντα πολλοί ήταν εκείνοι που τους συνέδραμαν και τους φιλοξένησαν, ειδικά η Μέριμνα οργάνωσε άμεσα συσσίτιο για τους κατοίκους των Κοτυώρων, ενώ οι γιατροί της πόλης ανέλαβαν την περίθαλψη τους. Η Μέριμνα και οι κάτοικοι της πόλης φρόντισαν, επίσης, να τους δοθούν ενδύματα. Δύο μήνες διήρκησε αυτή η κατάσταση καθώς μετά οπισθοχώρησαν οι Ρώσοι και πολλοί ήταν οι Έλληνες που τους ακολούθησαν[27].

Στην Τραπεζούντα βρέθηκαν περίπου 3.500 Έλληνες των Κοτυώρων και από τότε υπήρχαν σχέδια για την κατάληψη και του υπόλοιπου Πόντου από τους Ρώσους για να προστατεύσουν τους συμπατριώτες τους από τους Οθωμανούς. Ωστόσο, η κατάσταση στο εσωτερικό της Ρωσίας δεν έδινε πολλές ελπίδες για τα προβλήματα στον Πόντο. Με την είδηση της φυγής των Ρώσων πολλοί ήθελαν να τους ακολουθήσουν καθώς δεν αισθάνονταν ασφαλείς εκεί[28].

Από την άλλη πλευρά, όσοι Έλληνες δεν ακολούθησαν τους Ρώσους μετά την αποβίβαση του ρωσικού στόλου στα Κοτύωρα το 1917, οδηγήθηκαν σε εξορία στην ενδοχώρα, πολλοί προσπαθούσαν να πουλήσουν πράγματα αλλά οι τιμές ήταν πολύ χαμηλές. Τον Σεπτέμβριο του 1917 οι Έλληνες της πόλης εκτοπίστηκαν στην ενδοχώρα σε επτά τμήματα. Η πορεία προς το εσωτερικό ήταν εξαντλητική, ειδικά για τους αρρώστους και τους αδύναμους. Έτσι, αρκετοί πέθαιναν στον δρόμο. Η ψυχική και σωματική κόπωση ήταν μεγάλη, με αποτέλεσμα μητέρες να αφήνουν στον δρόμο τα παιδιά τους για να επιζήσουν. Στους τόπους εξορίας, όσοι έφθασαν, προσπάθησαν να δημιουργήσουν ξανά τη ζωή τους, ορισμένοι εκεί τους βοήθησαν με την παροχή σπιτιών. Ωστόσο, δεν τους επιτρεπόταν να πάνε στην παράκτια περιοχή. Μερικές από τις περιοχές

26. Σάλτσης, *Χρονικά Κοτυώρων*, 66-69, 73.

27. Βαλαβάνης, *Ιστορία του Πόντου*, 194-198˙ Χρύσανθος, *Η Εκκλησία Τραπεζούντος*, 749-750˙ Σάλτσης, *Χρονικά Κοτυώρων*, 77-86˙ Γεώργιος Ζερζελίδης, *Ιωακείμ Δ. Σαλτσής: 1893-1968*, Αθήνα 1973, 22.

28. Σάλτσης, *Χρονικά Κοτυώρων*, 89-91.

που πήγαν ήταν η Νεοκαισάρεια και η Τοκάτη, παρέμειναν εκεί μέχρι τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, τον Οκτώβριο του 1918. Αργότερα επέστρεψαν οι εναπομείναντες στα Κοτύωρα[29].

Μετά το τέλος του Πολέμου το 1918 οι εξορισμένοι επέστρεφαν σταδιακά στην πόλη, όπου είχαν να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα της επανένταξης. Ένα ακόμα ζήτημα ήταν οι αντιδράσεις των φανατισμένων Τούρκων εναντίον τους. Παρ' όλες τις πρώτες δυσκολίες κατάφεραν να στήσουν ξανά τη ζωή τους, να εργαστούν και να λειτουργήσουν τα σχολεία. Συστάθηκε και λειτούργησε ορφανοτροφείο για τα παιδιά που έμειναν χωρίς οικογένεια λόγω των συνθηκών. Παράλληλα, το 1919, μετά το τέλος του Πολέμου, ξεκίνησε ο επαναπατρισμός των κατοίκων των Κοτυώρων από τη νότια Ρωσία. Στην πόλη, ακόμα, ιδρύθηκε τον Μάιο του 1921 από τους νέους ο σύλλογος «Νέα Ζωή» με τρία τμήματα, το κοινωνικό, το ερασιτεχνικό και το αθλητικό. Το ερασιτεχνικό οργάνωνε παραστάσεις, ενώ οι δράσεις του αθλητικού δεν επιτράπηκαν γιατί θεωρήθηκαν επικίνδυνες[30].

Τα προβλήματα για τον ελληνικό πληθυσμό δεν έπαυσαν με την επιστροφή τους. Κατά τη διάρκεια της Μικρασιατικής Εκστρατείας, η κατάσταση των Ελλήνων των Κοτυώρων ήταν δύσκολη, καθώς οι λεηλασίες των καταστημάτων πλήθαιναν και οι Τσέτες επιτίθεντο και κακοποιούσαν τους Έλληνες, ένας που χτυπήθηκε μέχρι να ματώσει ήταν ο διευθυντής της Ψωμιάδειου Σχολής, Νικόλαος Βαφειάδης. Γι' αυτό πολλοί χριστιανοί ζούσαν με φόβο και κρύβονταν. Η περιοχή των Κοτυώρων, επίσης, βίωσε την κακοποιητική δράση των Λαζών και Τσετών, συγκεκριμένα στις 24 Μαΐου 1921 εισέβαλαν στο χωριό Σινανλή, πήραν τις προμήθειες των κατοίκων, τα στρώματα και τα ενδύματά τους. Ορισμένοι, μάλιστα, τους χτυπούσαν και τους απειλούσαν πως θα ξαναέρθουν. Παράλληλα, επικίνδυνες ήταν και οι χερσαίες διαδρομές καθώς οι Τσέτες τις παραφυλούσαν και πολλοί διερχόμενοι χριστιανοί σκοτώνονταν[31].

Επίσης, απαγορεύτηκε στον Μητροπολίτη Νεοκαισάρειας Πολύκαρπο να μεταβεί στην Ορντού από την κεμαλική κυβέρνηση και έτσι αυτός προσπαθούσε να τους πείσει πως δεν έχει πολιτικούς σκοπούς η επιθυμία του να πάει στα Κοτύωρα. Έτσι, έκανε προσπάθειες να βρει τη νόμιμη οδό για να πάνε από την Ορντού στην Κωνσταντινούπολη οι δικοί του, αυτό ήταν ριψοκίνδυνο καθώς υπήρξαν πρόσωπα που καταπάτησαν κάθε νομιμότητα και συνέβαλλαν και οδήγησαν στη φυλακή χριστιανούς αφού πρώτα βίωσαν τον τρόμο και την εκμετάλλευση[32].

Η κατάσταση στη χώρα ήταν έκρυθμη αυτά τα χρόνια, η πολιτική κατάσταση άλλαζε και υπήρχαν δύο αντίπαλα στρατόπεδα στο εσωτερικό της χώρας, οι υποστηρικτές του σουλτάνου και οι υποστηρικτές του Κεμάλ. Από το 1920 υπήρχε στα Κοτύωρα επίτροπος του κεμαλικού κινήματος για να πείσει τους μουσουλμάνους να ενστερνιστούν τον Κεμαλισμό. Ορόσημο για τη χειροτέρευ-

29. Άκογλου, *Λαογραφικά Κοτυώρων*, 20-21˙ Σάλτσης, *Χρονικά Κοτυώρων*, 96-103.
30. Σάλτσης, *ό.π.*, 94-95, 104-107, 109.
31. Βαλαβάνης, *Ιστορία του Πόντου*, 183-184, 198.
32. Βαλαβάνης, *ό.π.*, 189-190.

ση της κατάστασης αποτέλεσε η Συνθήκη των Σεβρών το 1920. Έκτοτε, ο αναβρασμός εντάθηκε και ο φανατισμός μεγάλωσε[33].

Στο τέλος του 1920 η περιοχή της Ορντού έγινε Διοίκηση υπό την εξουσία του Κεμάλ. Μέσα στο έτος είχαν απαγορευτεί και τα ταξίδια προς την Κωνσταντινούπολη και παράλληλα Έλληνες της πόλης διώχθηκαν και κατηγορήθηκαν από τις αρχές. Την ίδια περίοδο, τέλη του 1920, έπαυσαν σταδιακά τη λειτουργία τους τα ελληνικά σωματεία της πόλης και έκλεισε το ελληνικό ορφανοτροφείο με τα παιδιά να στέλνονται στην Κωνσταντινούπολη. Στον αντίποδα βρίσκονταν τα σχολεία που συνέχιζαν τη λειτουργία τους[34].

Ωστόσο τα προβλήματα συνεχίζονταν για τον ελληνικό πληθυσμό. Έτσι, με την κατηγορία πως συνέδραμαν για να κατακτηθεί και να σχηματιστεί Ανεξάρτητος Πόντος, Έλληνες της Ορντού συνελήφθησαν και είτε σκοτώθηκαν είτε εκτοπίστηκαν. Ακόμα, ο Τοπάλ Οσμάν και η ομάδα του πέρασαν από την Ορντού τον Φεβρουάριο του 1921 βιαιοπραγώντας κατά των Ελλήνων και προκαλώντας ζημιές. Παρόλο που ο διοικητής που υπήρχε στην πόλη από τις αρχές του 1921 ήταν ειρηνικός και προσπάθησε να βοηθήσει να κρατηθεί η ισορροπία στην πόλη χωρίς αναταραχές, οι προσπάθειές του υπήρξαν μικρής σημασίας μπροστά στον φανατισμό που γιγαντωνόταν. Μάλιστα χαρακτηρίστηκε από κάποιους ως φιλέλληνας[35].

Επιπλέον, τα ελληνικά σχολεία και οι εκκλησίες περιορίστηκαν σημαντικά και έκλεισαν και οι άνδρες οδηγήθηκαν στην εξορία. Τον Ιούνιο του 1921 αναχώρησαν από την πόλη οι νέοι χριστιανοί της περιοχής με αφορμή την στρατολογία. Υπήρχε η πεποίθηση μεταξύ των ανθρώπων πως η πραγματική αιτία ήταν άλλη, η εξόντωση. Ο κίνδυνος της ομάδας του Οσμάν ήταν ορατός γιατί είχε γίνει γνωστό πως η τύχη των Ελλήνων ήταν ο θάνατος. Οι εξαντλητικές πορείες με τα πόδια και χωρίς τροφή είχαν ως στόχο να μη μείνει κανένας ζωντανός[36].

Στις 21 Ιουνίου 1921 άνδρες και παιδιά από την Ορντού οδηγήθηκαν εκτός της πόλης από χωροφύλακες. Η πορεία τους ήταν εξουθενωτική, γεμάτη κινδύνους και προβλήματα. Κατευθύνθηκαν είτε στο Ερζερούμ είτε στο εσωτερικό σε δύσκολες εργασίες. Με τον εκτοπισμό των ανδρών οι γυναίκες της πόλης ανέλαβαν τις εργασίες τους για να μπορέσουν να ζήσουν. Ο άμαχος πληθυσμός της πόλης δεν εκτοπίστηκε εξαιτίας της προσπάθειας του διοικητή και ολίγων μουσουλμάνων που δε συμφωνούσαν με αυτή την τακτική. Από τους εξορισμένους ορισμένοι κατάφεραν να δραπετεύσουν και να φύγουν στη Ρωσία, άλλοι πέθαναν λόγω των συνθηκών και άλλοι κατάφεραν να πάνε στην Ελλάδα μετά την Ανακωχή των Μουδανιών. Ο δρόμος που ακολούθησαν ποίκιλλε, αλλά είχαν κοινό προορισμό την Ελλάδα[37].

---

33. Σάλτσης, *Χρονικά Κοτυώρων*, 114-117.
34. Σάλτσης, *ό.π.*, 118-121.
35. Σάλτσης, *ό.π.*, 122, 123, 126.
36. Βαλαβάνης, *Ιστορία του Πόντου*, 184-185˙ Ζερζελίδης, *Ιωακείμ Δ.* Σαλτσής, 11, 13, 26˙ Σάλτσης, *Χρονικά Κοτυώρων*, 125.
37. Σάλτσης, *ό.π.*, 126, 131-134, 137-138, 141, 143-145.

Η Διαταγή της Τουρκικής Κυβέρνησης για εγκατάλειψη της τουρκικής επικράτειας από τους χριστιανούς έφθασε στην Ορντού τον Νοέμβριο του 1922. Γι' αυτό, στην πόλη έφθασε μεγάλος αριθμός κατοίκων των γύρω περιοχών. Οι κάτοικοι της Ορντού έφυγαν κυρίως με γαλλικά πλοία, επί πληρωμή. Αξιοσημείωτο είναι πως οι ευαγγελικοί Έλληνες εξαιρέθηκαν από τη Συνθήκη, αλλά αυτοί των Κοτυώρων ακολούθησαν την πορεία των ορθοδόξων στην Ελλάδα[38].

Οι τρεις ιεροί ναοί στην πόλη υπέστησαν ζημιές από τους Τούρκους, ενώ οι Κεμαλικοί έλαβαν το μητροπολιτικό μέγαρο και την περιουσία του μητροπολίτη Νεοκαισάρειας (τη βιβλιοθήκη και τα πράγματά του) μετά την καταδίκη του σε θάνατο από τα δικαστήρια της Ανεξαρτησίας[39].

Τα περισσότερα ατμόπλοια από τον Πόντο πήγαν πρώτα στην Κωνσταντινούπολη, όπου έμειναν στον στρατώνα Σελημιέ και στον Άγιο Στέφανο και από εκεί έφυγαν για τα λιμάνια του ελληνικού κράτους. Στην Ελλάδα οι περισσότεροι πρόσφυγες από την Ορντού ήταν οικονομικά εξαθλιωμένοι. Έμειναν προσωρινά στα δημόσια κτήρια της χώρας μέχρι να λάβουν μόνιμη κατοικία. Κατευθύνθηκαν σε διάφορα μέρη της χώρας. Μετοίκησαν κυρίως στην Αθήνα (Νέα Ιωνία), στον Πειραιά (Δραπετσώνα), στη Θεσσαλονίκη (Καλαμαριά) και στην περιοχή της Μακεδονίας. Μάλιστα, στην Κατερίνη μπόρεσαν να συγκεντρωθούν και να δημιουργήσουν χωριό μόνο Κοτυωρίτες, ορθόδοξοι και ευαγγελικοί[40].

Η **Μαρία Τοπαλίδου** γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1997 όπου και μεγάλωσε. Αποφοίτησε από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ. με ειδίκευση στην Ιστορία το 2019 και έλαβε τον τίτλο μεταπτυχιακών σπουδών στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία στο ίδιο τμήμα το 2021. Έχει παρακολουθήσει μαθήματα της Έδρας Ποντιακών Σπουδών και έχει συμμετάσχει σε δράσεις της. Ομιλεί αγγλικά και γερμανικά.

38. Σάλτσης, *Χρονικά Κοτυώρων*, 145-148.
39. Βαλαβάνης, *Ιστορία του Πόντου*, 188.
40. Άκογλου, *Λαογραφικά Κοτυώρων*, 21˙ Σάλτσης, *Χρονικά Κοτυώρων*, 148˙ Βαλαβάνης, *Ιστορία του Πόντου*, 288.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ
Η Ιστορία των Διωγμών του Ελληνισμού της Κωνσταντινούπολης ως αναπόσπαστο τμήμα της Τραγωδίας της Ρωμιοσύνης της Ανατολής

Νικόλαος Ουζούνογλου

Παρόλο που η Κωνσταντινούπολη εξαιρέθηκε της αλήστου μνήμης της Συνθήκης Ανταλλαγής των Ελληνοτουρκικών Πληθυσμών και δεν βρέθηκε στο πεδίο του Ελληνοτουρκικού πολέμου 1919-22 έζησε τους ίδιους διωγμούς από το Νεοτουρκικό και το μετέπειτα συνέχεια αυτού Κεμαλικό καθεστώς.

Στη σύντομη εξιστόρηση που ακολουθεί εκτίθενται τα γεγονότα της περιόδου από τα μέσα του 19ου αιώνα μέχρι και σήμερα.

Η περίοδος ακμής του Ελληνισμού 1856-1908

Η Πολιτισμική και οικονομική ανάπτυξη του Ελληνισμού μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία την περίοδο των προσπαθειών μεταρρύθμισης της κρατικής οργάνωσης αποδίδει σημαντικά αποτελέσματα σε βαθμό που προβάλλεται από την ελίτ της Κωνσταντινούπολης, τους Νέο-Φαναριώτες η ιδεολογία ο Ελληνισμός να αποτελέσει το κύριο συστατικό μιας ανορθωμένης πολυεθνικής αυτοκρατορίας. Μόνο στην Κωνσταντινούπολη λειτουργούν 800 πολιτιστικοί Σύλλογοι και η Ελληνική οικονομική δύναμη είναι η πρώτη μεταξύ των λαών της Αυτοκρατορίας και μπορεί να ανταγωνίζεται τις Ευρωπαϊκές Δυνάμεις. Η πολιτική διείσδυση της Δύσης (κυρίως της Γαλλίας) αντιμετωπίζεται με αύξηση των προσπαθειών ανόδου της παιδείας. Λειτουργεί το Εθνικό Συμβούλιο (1862) που αποτελείται από 12 Μητροπολίτες και 12 εκλεγμένους λαϊκούς με πρόεδρο τον Οικουμενικό Πατριάρχη και παίζει σπουδαίο ρόλο στην πορεία του Γένους.

Σημαντική αλλαγή των πολιτικών εξελίξεων και της διεθνούς σκηνής στα Βαλκάνια συμβαίνει με τη απόσχιση της Βουλγαρικής εκκλησίας το 1871 από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Πίσω από την κίνηση αυτή βρίσκεται η Πανσλαβιστική πολιτική της Ρωσίας. Η αλλαγή αυτή έχει σοβαρές συνέπειες για τον Ελληνισμό της Βαλκανικής χερσονήσου. Το 1876 με την έναρξη επαναστάσεων στην Βοσνία και Ερζεγοβίνη και την Βουλγαρία τίθεται ξανά το ζήτημα των αναγκαίων μεταρρυθμίσεων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και με την πίεση της Δύσης την 23/12/1876 ανακηρύσσεται η Συνταγματική Μοναρχία με την ίδρυση Βουλής που συμμετέχουν και Έλληνες Βουλευτές. Το εγχείρημα τελειώνει σε 12 μήνες με την διάλυση της Βουλής από τον Σουλτάνο Αβδούλ Χαμίτ τον Β’ και εγκαθίδρυση ενός απολυταρχικού καθεστώτος για 33 χρόνια. Την περίοδο αυτή παρά τα πολλά εμπόδια και τις Ελληνοτουρκικές συγκρούσεις (επαναστάσεις στη Κρήτη-Θεσσαλία και Μακεδονία) σε γενικές γραμμές ο Ελληνισμός ενισχύεται μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία σε πληθυσμό, παιδεία, εμπόριο και παραγωγή.

Στο δεύτερο τμήμα του 19ου αιώνα η Κωνσταντινουπολίτικη πολιτική έχει διαφορές από την πολιτική του Ελληνικού Βασιλείου στην αντίληψη της «Μεγάλης Ιδέας». Ο όρος «Μεγάλη Ιδέα» στο Ελληνικό Βασίλειο έχει εισαχθεί από τον αρχηγό του Γαλλόφιλου κόμματος του Ιωάννη Κωλέττη ο οποίος αναγνωρίζεται ως ο ιδρυτής στην Ελλάδα της κομματικής φαυλοκρατίας και ουσιαστικά η Μ.Ι. χρησιμοποιήθηκε ως μέσο κατάκτησης της εξουσίας από τα κόμματα με την εκμετάλλευση των αγνών αισθημάτων του λαού, παρά με την πραγματική της έννοια. Αντίθετα η Κωνσταντινουπολίτικη παράδοση έβλεπε την μετατροπή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε ένα πολυεθνικό κράτος όπου ο Ελληνισμός θα ήταν ισχυρότερος παράγων και θα προσδιόριζε την πορεία ενός πολυεθνικού κράτους. Το πολιτικό όραμα αυτό είχε εμπόδιο την ιδεολογία του έθνους-κράτους που προερχόταν από την Δύση και συγκεκριμένα στον Ελλαδικό χώρο η ιδεολογία της αρχαιολαγνείας του Αδαμαντίου Κοραή.

Η περίοδος από την Λάμψη προς Αφανισμό 1908-1922

Η επιρροή που άσκησαν τα ιδεολογικά ρεύματα της Δύσης στους αντιφρονούντες στο απολυταρχικό καθεστώς του Χαμίτ Β’ και κυρίως η ανάμιξη της ιδεολογί-

ας κοινωνικού-δαρβινισμού (ακραίου εθνικισμού) αλλά και η παράδοση κρατικής βίας εξελίσσεται στο κίνημα των Νεοτούρκων που είναι οργανωμένοι σε Κομιτάτο-Σωματείο Ένωσης και Προόδου και οι οποίοι καταλαμβάνουν την εξουσία το 1908. Ενώ επίσημα προπαγανδίζουν την ισότητα μεταξύ των λαών της Αυτοκρατορίας προβάλλοντας μια νέα προσπάθεια μεταρρύθμισης ουσιαστικά όπως αποδεικνύεται εκ των υστέρων έχουν καταστρώσει σχέδιο για τον περιορισμό της Τουρκίας στην Μικρασιατική χερσόνησο, τον αφανισμό των χριστιανικών λαών της (Έλληνες, Αρμενίους και Συροχαλδαίους) και τον εκτουρκισμό των Μουσουλμάνων μη-Τουρκικών λαών (Κούρδοι, Κιρκάσιοι, Αλβανοί, Βόσνιοι, Λαζοί κτλ.). Οι πραγματικές προθέσεις του Σωματείου φαίνονται πολύ νωρίς από τα τέλη του 1908. Οι υποσχέσεις περί ισοπολιτείας μένουν στα χαρτιά και στα λόγια. Η κατάσταση αυτή οδηγεί τα Βαλκανικά κράτη ενώ έχουν πολλές διαφορές, να ενωθούν σε συμμαχία και στον Α' Βαλκανικό πόλεμο να απελευθερώσουν τα Βαλκανικά εδάφη. Κατά πάσα πιθανότητα αυτό είναι επιθυμητό από το Σωματείο για να επιτευχθεί ο σκοπός της ίδρυσης έθνους κράτους στην Μικρά Ασία.

Αρχές του 1913 εγκαθιδρύεται το δικτατορικό καθεστώς της τριανδρίας Ενβέρ-Ταλαάτ-Τζεμάλ και αρχίζει η προετοιμασία του ολοκληρωτικού αφανισμού του Ελληνισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η εφαρμογή του σχεδίου ξεκινάει με ένα κρατικά οργανωμένο οικονομικό αποκλεισμό- μποϋκότ που εφαρμόζεται στην Κωνσταντινούπολη με μεγάλη ένταση. Οι διωγμοί κατά του Ελληνισμού σε όλη την επικράτεια αρχίζουν σε μαζική κλίμακα από τις αρχές του 1914 με οργανωμένες επιθέσεις σε Ελληνικά χωριά στις περιοχές Ανατολικής Θράκης, Δυτικής Μικρασίας με αποτέλεσμα να εκτοπιστούν 250.000 Έλληνες. Με την είσοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο με πραξικοπηματικό τρόπο η κατάσταση επιδεινώνεται. Όλοι οι Χριστιανοί άνδρες 18-45 ετών οδηγούνται σε τάγματα εργασίας ενώ σε όλη την παράλια ζώνη 2.000 χιλιομέτρων οι Έλληνες εκτοπίζονται προς το εσωτερικό υπό συνθήκες τραγικές και παρόμοιες με του Αρμενικού πληθυσμού. Αν και η Κωνσταντινούπολη και η Σμύρνη εξαιρούνται από τους εκτοπισμούς οι συνέπειες είναι πολύ σοβαρές. Πρόκειται για ένα σχέδιο ολοκληρωτικού αφανισμού. Τέλη του 1918 το Οθωμανικό Κράτος χάνει τον πόλεμο σε όλα τα μέτωπα και στις 30/10/1918 υπογράφεται η ανακωχή στον Μούδρο. Η Κωνσταντινούπολη καταλαμβάνεται από τις δυνάμεις της Αντάτ και εγκαθίστανται και Ελληνικά στρατεύματα. Η πορεία της Μικρασιατικής Εκστρατείας επηρέασε άμεσα τον Ελληνισμό σε όλη την διάρκεια των ετών 1919-1922.

Η δραματική περίοδος 9/1922-10/1923

Η Μικρασιατική καταστροφή έχει σαν συνέπεια τον ξεριζωμό του Ελληνισμού της Ανατολής εκτός της Κωνσταντινούπολης. Η Αν. Θράκη εκκενώνεται από τον ελληνικό της πληθυσμό τον Οκτώβριο του 1922 μετά από την επιβολή προς την Ελληνική Κυβέρνηση της ανακωχής Μουδανιών. Η περίοδος Σεπτεμβρίου 1922-Οκτωβρίου 1923 είναι τραγική για τον Ελληνισμό της Κωνσταντινούπολης. Μεγάλος αριθμός Ελλήνων της Πόλης φοβούμενοι ότι επίκεινται σφαγές όπως στην Σμύρνη και γεγονότα διαφεύγουν προς την Ελλάδα. Η Κωνσταντινούπολη βρίσκεται στρατιωτικά σε μια χαλαρή κατοχή των Άγγλων ενώ

η Κυβέρνηση της Άγκυρας ελέγχει σε μεγάλο βαθμό την Πόλη. Στις 31/1/1923 υπογράφεται στην Λωζάννη μεταξύ Βενιζέλου – Ινονού η σύμβαση περί «Ανταλλαγής Πληθυσμών». (Πρόκειται για ένα τίτλο ψευδεπίγραφο αφού είχε αφανιστεί όλος ο Ελληνισμός εκτός της Καππαδοκίας στην Μικρά Ασία συνάφθηκε αυτή η πράξη που ουσιαστικά επικυρώνει τις εθνοκαθάρσεις που προηγήθηκαν). Η σύμβαση προέβλεπε την εξαίρεση από την «Ανταλλαγή» όλης της ζώνης της Νομαρχίας της Πόλης για όλους τους Έλληνες ανεξάρτητα αν ήταν Οθωμανοί ή Έλληνες υπήκοοι που ήταν κάτοικοι πριν από την 30/10/1918 . Η Τουρκική πλευρά αυθαίρετα ερμηνεύοντας ως όρια εξαίρεσης της ανταλλαγής τον Δήμο της Πόλης εξανάγκασαν περίπου 100.000 να υπαχθούν στην Ανταλλαγή.

Οι πρώτες παραβιάσεις της Συνθήκης της Λωζάννης

Το κλίμα για τους Έλληνες είναι εξαιρετικά βαρύ μετά αμέσως από την επανεγκατάσταση της Τουρκικής Διοίκησης. Απολύονται όλοι οι εργαζόμενοι σε ημι-κρατικές και ξένες εταιρείες, οι πιέσεις προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο είναι συνεχείς και έντονες, η Κυβέρνηση υποστηρίζει ανοικτά την ίδρυση ελεγχόμενης «τουρκο-ορθόδοξης εκκλησίας» χρησιμοποιώντας τον παπά Ευθύμ και καταλαμβάνονται Ελληνικές εκκλησίες και ιδρύματα. Η κατ' επίφαση «Ελληνοτουρκική φιλία» του Βενιζέλου-Κεμάλ δεν δίνει κανένα ουσιαστικό αποτέλεσμα παρά μόνο την τυπική απεμπόληση της περιουσίας των Ελλήνων προσφύγων. Το ύψος της περιουσίας με σημερινές τιμές εκτιμάται ότι υπερβαίνει τα 1 τρισεκατομμύρια Ευρώ. Στο κλίμα της Φιλίας το 1932 με ειδικό νόμο απαγορεύονται πλήθος επαγγελμάτων σε Έλληνες υπηκόους. Όλες αυτές οι ενέργειες συνιστούν κατάφορες παραβιάσεις της Συνθήκης της Λωζάννης (24/7/1923) και δεν βρίσκουν καμιά αντίδραση από τις χώρες που έχουν συνυπογράψει την συνθήκη και βέβαια και της Ελλάδος. Το 1936 εκδίδεται ο Νόμος περί Βακουφιών (Ευαγών Ιδρυμάτων) των Μειονοτήτων και ενώ προβλέπεται η διενέργεια εκλογών σε αυτά δεν εφαρμόζεται και μέσω της διαδικασίας καταγραφής κατάσχονται πολλές ιδρυματικές περιουσίες. Ο Νόμος αυτός είναι προμήνυμα για το τι θα ακολουθήσει στα χρόνια του πολέμου.

Οι Διωγμοί στην Διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου

Η Τουρκία παρά το σύμφωνο των Βαλκανικών χωρών συνεργάζεται ανοικτά σχεδόν με τον Άξονα την περίοδο 1940-43. Με την έναρξη της τριπλής κατοχής της Ελλάδος (Μάιος 1941) τίθεται σε εφαρμογή το σχέδιο εξόντωσης των μη-Μουσουλμανικών μειονοτήτων με δύο διαδοχικά σκληρά μέτρα:

- Η επιστράτευση 20οι ηλικιών: στο πρότυπο των Αμελέ Ταμπουρλαρι του πρώτου Π.Π. με μυστικό διάταγμα επιστρατεύονται 40.000 άνδρες Έλληνες-Αρμένιοι-Εβραίοι-και άλλοι μη- (18-45 ετών) και οδηγούνται σε στρατόπεδα εργασίας κάτω από εξαιρετικά αντίξοες συνθήκες. Η αλλαγή της πορείας του πολέμου με την μάχη του Στάλινγκρατ αναγκάζει την Κυβέρνηση να τους απολύσει επειδή τους περιμένει ένα σκληρότερο μέτρο: το Βαρλίγκ Βεργκισί

-Ο Φόρος (Ευμάρειας) Εξόντωσης. Πρόκειται για ένα σατανικό σχέδιο-του Ισμέτ Ινονού και Σαράτζογλου- που ούτε οι Ναζιστές αλλά ούτε και οι προκάτοχοι Νεότουρκοι το είχαν σκεφθεί.

Ο Φόρος Ευμάρειας- Βαρλίγκ Βεργκισί

Με νόμο που ψηφίζεται από την μονοκομματική Βουλή στις 11/11/1942 ορίζεται ένας έκτακτος φόρος για δήθεν όλους του πολίτες αλλά εφαρμόζεται με διοικητικές εντολές μόνο για τους μη-Μουσουλμάνους (έλληνες-αρμενίους-εβραίους και εξισλαμισθέντες ντονμέδες!) με τον καθορισμό, από τους κομματάρχες κάθε περιφέρειας ενός φόρου που για τους μειονοτικούς ήταν πολλαπλάσιο των περιουσιών τους. Έπρεπε να πληρωθεί μέσα σε 15 μέρες χωρίς δικαίωμα ένστασης και αν όχι εκποιούταν όλη η περιουσία του οφειλέτη. Σε περίπτωση που δεν καλυπτόταν η οφειλή συλλαμβανόταν ο υπόχρεος και στελνόταν στο Άσκαλε-σε ένα σημείο κοντά στα Ρωσικά σύνορα όπου επικρατούσαν πολικές συνθήκες κλίματος. Το μέτρο εφαρμόστηκε με εξαιρετική βαρβαρότητα και εξορίστηκαν πάνω από 2.000 μειονοτικοί. Τα αρχεία και για τις 20οι ηλικίες όσο και το Βαρλίγκ Βεργκισί παραμένουν κλειστά μέχρι σήμερα. Με την ήττα της Γερμανίας ο Νόμος καταργήθηκε στα μέσα του 1944. Οι τύψεις συνειδήσεων του εκτελεστικού υπευθύνου του Φόρου είχαν σαν αποτέλεσμα να γράψει και να δημοσιεύσει το 1952 βιβλίο με τίτλο «Η Καταστροφή του Βαρλίγκ Βεργκισί». Καμιά ευθύνη δεν ζητήθηκε από τους τότε Κυβερνώντες για τους διαπράξαντες αυτά από την διεθνή κοινότητα και η Τουρκία έγινε μέλος των Ηνωμένων Εθνών.

Μετά από τον Β’ Παγκόσμιο Πόλεμο

Με την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου και την δηλωτική διεκδίκηση της Σοβ. Ένωσης 6 νομών η Τουρκία προσεγγίζει τις Η.Π.Α και μαζί με την Ελλάδα το 1952 γίνεται μέλος του ΝΑΤΟ. Υπάρχουν αφελείς που πιστεύουν ότι έχει λυθεί το πρόβλημα για την Ελληνική μειονότητα της Πόλης. Διαψεύδονται σύντομα όπως θα φανεί σύντομα. Ήδη από το 1946 σε πρόγραμμα του Κυβερνώντος Λαϊκού (CHP) κόμματος αναφέρεται (αποκαλύφθηκε πρόσφατα) θετόταν ως στόχος το 1953 τα 500 χρόνια της Άλωσης να εορταστούν χωρίς την παρουσία Ελλήνων στην Πόλη.

Η έναρξη του αντιαποικιακού αγώνα στην Κύπρο δίνει την αφορμή να τεθεί σε εφαρμογή νέο σχέδιο για τον αφανισμό του Ελληνισμού της Πόλης: Μια κεραυνοβόλα επιχείρηση εξόντωσης.

Το σχέδιο προετοιμάζεται από τον μηχανισμό ανορθόδοξου πολέμου που χρηματοδοτείται από τον ΝΑΤΟ. Η Κυβέρνηση χρησιμοποιεί τις υπηρεσίες ανορθόδοξου πολέμου για να καταστρώσει μια νύκτα τρόμου στην Πόλη στις 6-7/9/1955.

Η προετοιμασία και εκτέλεση του Πογκρόμ

Οι μηχανισμοί πού έδρασαν και οι ενέργειες προετοιμασίας του Πογκρόμ της νύχτας 6-7 Σεπτεμβρίου 1955 όπως ατράνταχτα έχουν αποδειχθεί υπήρξαν:

Η χρήση μαζικής προπαγάνδας-κατευθυνόμενος τύπος-ραδιόφωνο-διαδηλώσεις οι Έλληνες ενοχοποιούνται ως «δαίμονες» που αξίζουν να πάθουν τα πάντα. Διαδίδονται ψευδείς ειδήσεις περί δήθεν μαζικής σφαγής των Τουρκοκυπρίων από τους Έλληνες στην Κύπρο και δήθεν σφαγών στην Δ. Θράκη.

Οργάνωση από τις μυστικές υπηρεσίες του Στρατού τάγματα εφόδου 40-50 ατόμων.

Η οργάνωση της προβοκάτσιας τοποθέτησης βόμβας στο σπίτι του Κεμάλ στην Θεσσαλονίκη με την συνδρομή και της Intelligence Service.

Όλοι οι στόχοι που θα χτυπηθούν είναι προσημειωμένοι (Εκκλησίες, Ιδρύματα, Σχολεία, Σπίτια και Καταστήματα των Ελλήνων κυρίως).

Το όλο σχέδιο σαν σύλληψη και σχεδιασμό έχει απόλυτη ομοιότητα με την Νύκτα Κρυστάλλων στην Ναζιστική Γερμανία κατά των Εβραίων (8-9/11/1938).

Η Νύκτα τρόμου 6-7/9/1955

Αρχίζοντας από τις 18.00 μ.μ. τα οργανωμένα τάγματα εφόδου με συντονισμένο τρόπο σε μια έκταση 30Χ50 χιλιομέτρων, σε συνοικίες που δεν έχουν καμιά επικοινωνία μεταξύ τους αρχίζουν τις επιθέσεις στους στόχους τους που κατά πλειοψηφία τους είναι Ελληνικά, αλλά στόχοι είναι και οι Αρμένιοι και οι Εβραίοι. Τα τάγματα εφόδου έχουν εντολή επί του παρόντος να μην γίνουν σφαγές, πράγμα που ακούγεται στα συνθήματα τους. Οι επιθέσεις διαρκούν 8 ώρες, αλλά είναι άκρως καταστροφικές. Τα κύματα επιθέσεων είναι τρία:

1. Σπάσιμο θυρών και καταστροφή,
2. Λεηλασία και
3. Πυρπόληση όπου δεν κινδυνεύουν, άλλα σπίτια Μουσουλμάνων.

Η επιχείρηση είναι εν γνώσει και της Κυβέρνησης αλλά ο νους είναι πάνω απ' αυτήν. Ο αριθμός των νεκρών είναι 35 ενώ οι βιασμοί γυναικών είναι εκτεταμένοι, πάνω από 500. Καταστρέφεται όλη η υποδομή της Ομογένειας. Οι αντιδράσεις της τότε Ελληνικής Κυβέρνησης είναι από εξαιρετικά ήπιες μέχρι αδιάφορες. Δεν γίνεται ούτε επίσημη καταγγελία σε διεθνείς οργανισμούς. Οι Η.Π.Α αδιαφορούν για την μαζική αυτή καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαι-

Ο Οικουμενικός Πατριάρχης προσεύχεται στον κατεστραμμένο Ιερό Ναό Αγ. Κωνσταντίνου Υψωμαθείων τις μέρες που ακολούθησαν το Πογκρόμ της 6-7/9/1955.

ωμάτων με την επίκληση της Σοβιετικής απειλής. Παρά την ασύλληπτη καταστροφή ο Ελληνισμός της Πόλης στην πλειοψηφία του παραμένει στις εστίες του και προσπαθεί να ορθοποδήσει και ανορθώνει όλες τις πυρπολημένες του εκκλησίες και ιδρύματα.

Οι Πολύπλευροι Διωγμοί

Τα διοικητικά μέτρα κατά των Ιδρυμάτων της Ελληνικής Κοινότητας της Πόλης και της Ίμβρου και Τενέδου είναι συνεχή και αδιάκοπα και περιλαμβάνουν κατασχέσεις περιουσιών ιδρυμάτων, συνεχείς ενέργειες κατά του Οικουμενικού Πατριαρχείου και πρώτα από όλα την μη-αναγνώριση της νομικής του υπόστασης. Ένας από τους πρώτους στόχους είναι η Ελληνική εκπαίδευση. Μεταξύ των πολλών διωκτικών μέτρων είναι και η προσπάθεια ίδρυσης κρατικά ελεγχόμενης «τουρκο-ορθόδοξης» εκκλησίας που ενεργεί ανοικτό πόλεμο προς το Πατριαρχείο και την Ελληνική Κοινότητα. Πάνω από όλα το χειρότερο είναι η συνεχής ψυχολογική βία και οι απειλές για την ζωή των Ελλήνων τις δεκαετίες 1960-1990. Το 1974 το Ανώτατο Δικαστήριο της Τουρκίας αποφασίζει, ότι επειδή οι πολίτες που ανήκουν σε μειονότητες δεν είναι ακριβώς πολίτες της χώρας, τα ιδρύματα τους δεν έχουν δικαίωμα απόκτησης ιδιοκτησιών μετά το 1936 και επομένως όσες δωρεές έχουν γίνει κατάσχονται.

Οι Απελάσεις του 1964-65

Το 1964 η τότε Κυβέρνηση της Τουρκίας θέτει σε ενέργεια προσχεδιασμένο πρόγραμμα της απέλασης των 12.500 Ελλήνων υπηκόων που είχαν αναγνωριστεί να έχουν τα ίδια δικαιώματα με τους Τουρκικής ιθαγένειας Έλληνες στη συνθήκη της Λωζάννης. Λόγω της παραμικρής μη-αντίδρασης της τότε Ελληνικής Κυβέρνησης οι απελάσεις γίνονται με ένα εξαιρετικό βάρβαρο τρόπο και αποτελούν πράξη εθνοκάθαρσης. Το μέτρο αυτό τελικά αποδίδει το σκοπό του αφελληνισμού της Πόλης, καθόσον η ψυχολογική και σωματική βία που ασκείται πανικοβάλλει μεγάλη πλειονότητα των Ελλήνων της Πόλης, βλέποντας ότι είναι ξεχασμένοι από όλους και από τους πάντες. Σε διάστημα ενός έτους (1964-65) ο πληθυσμός των Ελλήνων της Πόλης πέφτει από 65.000 σε 15.000. Παρόμοιο πρόγραμμα «Διάλυσης» εφαρμόζεται το 1964-80 στα νησιά Ίμβρο και Τένεδο.

Η σημερινή κατάσταση

Παρά τις πάμπολλες θύελλες που έχει αντιμετωπίσει ο Ελληνισμός της Πόλης συνεχίζει την ιστορική πορεία και φυλάει τις παραδόσεις του Γένους. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο με την παγκόσμια ακτινοβολία του, με την λαμπρή ηγεσία του Οικουμενικού Πατριάρχη Βαρθολομαίου Α’ συνεχίζει την παράδοση του Γένους με μια πρωτόγνωρη διεθνή αναγνώριση από όλους τους ανθρώπους της γης που είναι υπέρ της ειρήνης και της προόδου της ανθρωπότητας.

Αν και λίγες σήμερα, ακούγονται ειλικρινείς φωνές από Τούρκους, ότι αυτά που έγιναν κατά των Χριστιανών της Ανατολής ήταν καταστροφή και για την δική τους χώρα.

**Η απέλαση ενός Κωνσταντινουπολίτη το 1964
που θεωρήθηκε από το κράτος της Τουρκίας ως εθνική απειλή**

Η κινητοποίηση των Κωνσταντινουπολιτών που εκπατρίστηκαν από την πατρίδα τους για την υποστήριξη του Ελληνισμού της Κωνσταντινούπολης είναι αναγκαία και έχει σημασία να υποστηριχθεί από όλους. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η Ελληνική παρουσία είναι θεσμοθετημένη με διεθνείς συμβάσεις που δεν μπορεί κανείς να τις διαγράψει ή να τις απεμπολήσει. Στην Ευρώπη που έζησε δύο ολοκαυτώματα τον 20ο αιώνα, η αντίληψη του Οικουμενικού Ελληνισμού, της οποίας κοιτίδα είναι η Πόλη, είναι αναγκαίο να προβληθεί από όλους τους Έλληνες. Αυτόν τον αγώνα δίνει η Οικουμενική Ομοσπονδία Κωνσταντινουπολιτών για να αναζωογονηθεί ο Ελληνισμός της Πόλης. Είναι σίγουρο ότι αγώνας αυτός θα πετύχει και αυτοί που επενδύουν – είναι από πολλές πλευρές - στην ολοκληρωτική εξαφάνιση του Ελληνισμού της Πόλης θα απογοητευτούν οικτρά.

Νικόλαος Ουζούνογλου. Γεννήθηκε στην Χαλκηδόνα της Κωνσταντινούπολης το 1951. Αποφοίτησε από το Ζωγράφειο Γυμνάσιο (1963-69) του Πέρα. Έζησε από κοντά την περίοδο των σκληρών μαζικών διωγμών κατά του Ελληνισμού της Πόλης. Αποφοίτησε το 1973 από Κρατικό Πολυτεχνείο της Κωνσταντινούπολης και συνέχισε τις μεταπτυχιακές-διδακτορικές του σπουδές στο Ηνωμένο Βασίλειο. Υπηρέτησε ως καθηγητής στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο 1984-2018. Εκλέχθηκε τον Δεκέμβριο του 2007 ως πρώτος Πρόεδρος της Οικουμενικής Ομοσπονδίας Κωνσταντινουπολιτών, θέση στην οποία υπηρετεί και σήμερα. Τον Δεκέμβριο του 2011 τιμήθηκε από την Α. Θ. Οικουμενικό Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίο Α’ με το οφίκιο του «Προστάτη των Γραμμάτων».

Η ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΜΑΓΝΗΣΙΑ ΤΟΥ ΣΙΠΥΛΟΥ 975 π.Χ. – 1922 μ.Χ.

Αρχοντία Βασ. Παπαδοπούλου

Η Μαγνησία είναι κτισμένη σε υψόμετρο 71 μ. από τη θάλασσα και σε απόσταση 32 χλμ. βορειανατολικά της Σμύρνης. Απλώνεται στις βόρειες πλαγιές του όρους Σιπύλου και επάνω στην σπουδαιότατη σιδηροδρομική γραμμή Σμύρνη – Αφιόν Καρά Χισάρ – Άδανα.

Ιδρύθηκε στη θέση της πανάρχαιης Ταντάλίδας, στις όχθες του Έρμου ποταμού από τους Μάγνητες της Θεσσαλίας, μεταξύ του 975 με 800 π. Χ. Κατά τη μυθολογία, στο κτίσιμο της πόλης έλαβαν μέρος οι Αμαζόνες που ζούσαν στο Σίπυλο.

Η πόλη Σίπυλος ή Ταντάλίς βρισκόταν στο επίκεντρο των απαρχών του αρχαιοελληνικού Μυθολογικού αιτιολογικού και κοσμογονικού Κύκλου. Συνενώνει ιστορικές περιοχές όπως η Μικρά Ασία, η Πελοπόννησος, η Θήβα, το Άργος, η Πύλος.

Η θυγατέρα του Τάνταλου Νιόβη νυμφεύτηκε τον βασιλιά των Θηβών Αμφίωνα. Η κόρη της Μελίβοια ή Μελία, παντρεύτηκε τον βασιλιά της Πύλου Νηλέα και ο γιος της Νέστωρ, ήταν ο σοφός γέροντας της Ιλιάδας. Σύμφωνα με άλλο μύθο η Μελία παντρεύτηκε τον βασιλιά του Άργους Ίναχο και γέννησε τον Φορίωνα, που οργάνωσε την πρώτη κοινωνία ανθρώπων μετά τον Κατακλυσμό του Ωγύγου. Σύμφωνα με παραλλαγή του μύθου η Νιόβη (γνωστή και ως Μητέρα των Ανθρώπων) απέκτησε από τον Δία δύο γιους, τους Άργο και Πελασγό. Ο Αργος έγινε ο γενάρχης των Αργείων και ο Πελασγός του ελληνικού φύλου των Πελασγών.

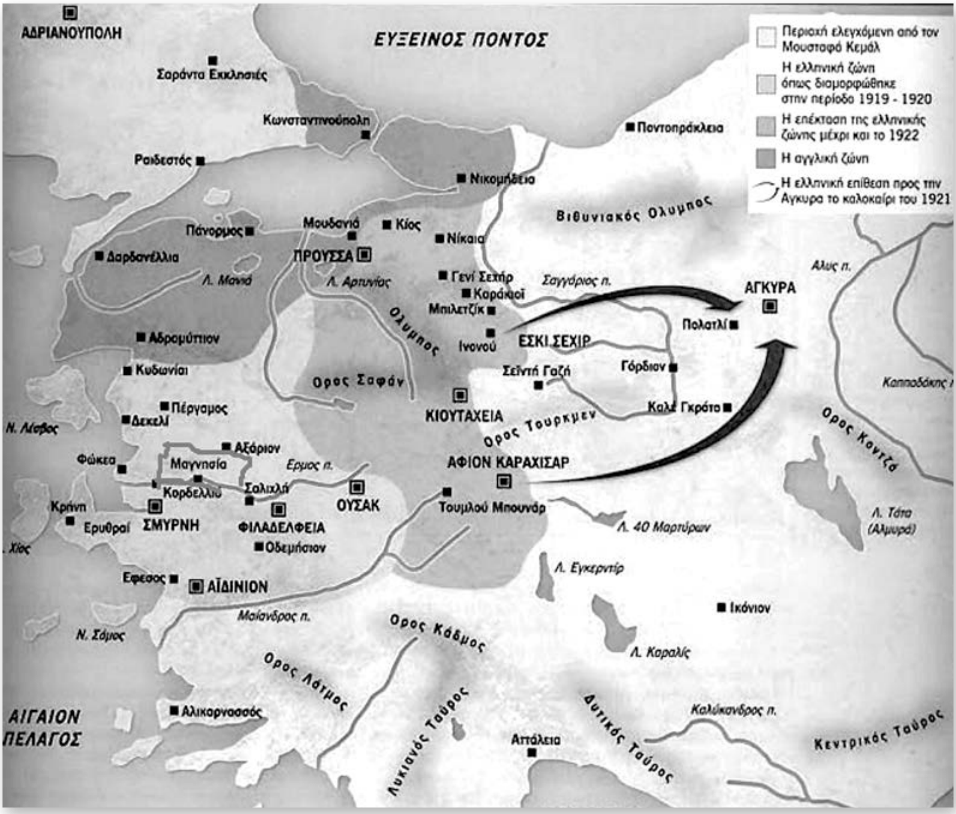
Ο γιος του Τάνταλου, Πέλοπας βασίλευσε στην Πελοπόννησο, της έδωσε το όνομά του και είναι γενάρχης των Πελοπιδών και Ατρειδών.

Η Μαγνησία βρίσκεται στην αριστερή όχθη του ορμητικού Έρμου ποταμού που διασχίζει την πεδιάδα της κατεβαίνοντας για το Αιγαίο Πέλαγος. Στις όχθες του φύτρωναν φουντωτές λυγαριές και τα αηδόνια συμπλήρωναν την μαγευτική φύση. Τα νερά του «*δρόσιζαν και τα βουβάλια που από το γάλα τους έφτιαχναν το περίφημο στις γύρω περιοχές καϊμάκι της Μαγνησίας*». Εκεί, υπήρχε ο ιππόδρομος όπου τον Μάρτιο διεξάγονταν ιππικοί αγώνες. Άλλα τρία μικρότερα ποτάμια διέσχιζαν το εσωτερικό της.

Ανήκε διοικητικά στο Βιλαέτι ή Βαλελίκι Σμύρνης. Αποτελούσε ένα από τα πέντε Σαντζάκια της Επαρχίας Σμύρνης με διοικητή Καϊμακάμη. Το Σαντζάκι Μαγνησίας ή Σαρουχάν αποτελούσαν ένδεκα κωμοπόλεις - Καζάδες και σε καθέναν από αυτούς προΐστατο ο Μουδίρης. Έδρα της Διοίκησης – Μουτεσαριφλίκι - ήταν η πόλη της Μαγνησίας, που αριθμούσε 38.926 Έλληνες, 37.000 Τούρκους, 2.000 Αρμένιους, 1.000 Εβραίους και 600 ξένους, σύμφωνα με στοιχεία Σωτηρίδη από το Αρχείο Χρυσοστόμου.

Οι ένδεκα καζάδες ήταν: Αξάρι, Σόμα, Κιρκαγάτς, Θείρα–Θυάτειρα, Κασαμπάς, Γόρδιον, Εσμέ, Δεμερτζί, Σαλιχλί, Κούλα, Φιλαδέλφεια. Όλα τα γύρω καϊμακλίκια υπάγονταν στην Μαγνησία.

Οι Μαγνησαλίδες μιλούσαν μόνον Ελληνικά με προφορά παρόμοια της σμυρναϊκής. Την Ελληνική Κοινότητα διοικούσε Δημογεροντία.

Χάρτης – Φωτογραφία διαδικτύου

Οι κάτοικοι, εκτός από τους Τούρκους, ήταν εγχώριοι Έλληνες και μετανάστες από τη νησιωτική και ηπειρωτική Ελλάδα. Πολλοί, μετά τα Ορλωφικά, έφυγαν για τη Μ. Ασία ώστε να αποφύγουν τα αντίποινα από τις οθωμανικές Αρχές και για αναζήτηση καλύτερης ζωής. Οι Τούρκοι τσιφλικάδες Καραοσμάνογλου με την τεράστια κτηματική τους περιουσία, προσλάμβαναν 200 – 300 χριστιανούς εργάτες, τους εγκαθιστούσαν μέσα στη Μαγνησία και στα γύρω χωριά της για να δουλεύουν στα κτήματά τους.

Από τον 16ο αι. και μετά άρχισε η πνευματική της ανάκαμψη. Το 1795 ενισχύθηκε η ελληνική εκπαίδευση από τον Μητροπολίτη Διονύσιο Καλλιάρχη με σχολεία Δημοτικά, αρρεναγωγεία, παρθεναγωγεία, Ημιγυμνάσια, Αστική Σχολή.

Στις αρχές του 20ου αι. λειτουργούσαν:

- Τρία νηπιαγωγεία Φροεβελιανής μεθόδου
- Δύο δημοτικά (αρρένων - θηλέων)
- Δύο εξατάξιες Αστικές Σχολές αρρένων και δύο θηλέων
- Επτατάξιο Αρρεναγωγείο
- Δύο ημιγυμνάσια (αρρένων - θηλέων)
- Ένα Παρθεναγωγείο

Στα σχολεία δίδασκαν Έλληνες διδάσκαλοι κληρικοί, λαϊκοί, διδασκάλισσες και καθηγητές. Τα μαθήματα που διδάσκονταν ήταν αυτά των σχολείων του Ελληνικού Κράτους. Η τουρκική γλώσσα διδασκόταν μόνο στις τελευταίες τάξεις του Αρρεναγωγείου από Έλληνα καθηγητή. Οι μαθητές μελετούσαν στο σπίτι, μετά από διδασκαλία στην τάξη, την Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης, επειδή η τουρκική κυβέρνηση είχε απαγορεύσει την επίσημη διδασκαλία της στα ελληνικά σχολεία.

Την εορτή των Τριών Ιεραρχών τιμούσαν οι μαθητές του Αρρεναγωγείου με εκδηλώσεις, ενώ τον Ευαγγελισμό και την εθνική εορτή του 1821 οι μαθήτριες του Παρθεναγωγείου. Υπήρχε ο θεσμός της «βιβλιοθήκης της οικογένειας» με νεότερα φιλολογικά ελληνικά και ξένα συγγράμματα, όπου φυλάσσονταν και οι Επιστολές του Αδαμάντιου Κοραή. Τα σχολεία διοικούσαν οι Έφοροι που ήσαν οι Επίτροποι του Μητροπολιτικού ναού.

Εκκλησιαστικά αποτελούσε την έδρα του Μητροπολίτη Εφέσου που διέμενε έξι μήνες στη Μαγνησία και έξι μήνες στο Κορδελιό. Μητροπολιτικός ναός ήταν η μεγαλοπρεπέστατη εκκλησία του αγίου Αθανασίου και πανηγύριζε στις 18 Ιανουαρίου. Ήταν τρίκλιτη βασιλική και τρισυπόστατος αφιερωμένος στον άγιο Αθανάσιο κεντρικά, δεξιά στον αυτοκράτορα Νικαίας άγιο Ιωάννη Δούκα Γ΄ Βατάτζη και προστάτη της πόλης, όπου φυλασσόταν ο πολύτιμος Σταυρός του και στα αριστερά στον άγιο Χαράλαμπο. Είχε πλούσιο εσωτερικό διάκοσμο και το ξυλόγλυπτο τέμπλο του ομοίαζε με αυτό της Αγίας Φωτεινής Σμύρνης.

Ο ναός αγίων Θεοδώρων (εντός του περιβόλου του Γηροκομείου) εσωτερικά είχε εξαιρετικό διάκοσμο. Βρισκόταν στη συνοικία με τα αρχοντικά σπίτια και τον μεγάλο δρόμο με τις ακακίες, που οδηγούσε από τον σιδηροδρομικό σταθμό στην πόλη.

Στη συνοικία Καράκιοϊ λειτουργούσε ο άγιος Δημήτριος, μια μεγάλη εκκλησία πλούσια διακοσμημένη εκκλησία Στη μέση του Κοιμητηρίου βρισκόταν ο μικρός ναός της αγίας Παρασκευής που λειτουργούσε τακτικά.

Στο κοντινό (3 1/2χλμ) της Μαγνησίας Χορόσκιοϊ λειτουργούσε ο λαμπρός ναός της θαυματουργής Αγίας Αναστασίας Φαρμακολύτριας, που η κτητορική επιγραφή του ανέφερε ως έτος ανέγερσης το 1818 και ως κτήτορα τον Κωνσταντίνο Αλτίνογλου.

Εόρταζε στις 22 Δεκεμβρίου, την Κυριακή του Θωμά και της Πεντηκοστής. Ο Δεσπότης χοροστατούσε στην πανηγυρική Θεία Λειτουργία της 22ας Δεκεμβρίου και στη Δεύτερη Ανάσταση που την πραγματοποιούσε την Κυριακή του Θωμά. Μεγάλα και πασίγνωστα ήταν τα πανηγύρια της σε όλο τον Μικρασιατικό χώρο.

Οι Τούρκοι είχαν μετατρέψει πολλές βυζαντινές εκκλησίες σε τζαμιά κατά την περίοδο της κατάληψης της πόλης από αυτούς τον 13ο αι.. Ο βυζαντινός ναός των Τριών Ιεραρχών είχε μετατραπεί σε τζαμί, αλλά ανήμερα της εορτής τους, επέτρεπαν στους μαθητές των σχολείων να επισκέπτονται μέρος του.

Άλλοι βυζαντινοί ναοί που είχαν μετατραπεί σε τζαμιά ήταν ό άγιος Ιωάννης στο Καράκιοϊ και κοντά στην Αγορά της συνοικίας η αγία Αικατερίνη, ο άγιος Χαράλαμπος σε Σινάν τζαμί, ο άγιος Γεώργιος σε Κιρτετζή τζαμί. Στη Μαγνησία

γεννήθηκαν ή έζησαν πολλοί άγιοι της Εκκλησίας. Από αυτήν καταγόταν και άγιος Γρηγόριος Ωρολογάς, τελευταίος Μητροπολίτης Κυδωνιών, που μαρτύρησε φρικτά τον Σεπτέμβριο του 1922.

1921 - Στο βυζαντινό φρούριο της Μαγνησίας. (Αρχείο της Ένωσης Μαγνησίας Μ. Ασίας)

Στην πόλη λειτουργούσαν νοσοκομείο, πασίγνωστο ψυχιατρικό νοσοκομείο. οδοντιατρεία, φαρμακεία και ιδιώτες ιατροί που δέχονταν επισκέψεις από το πρωί μέχρι το βράδυ στα φαρμακεία, ενώ έκαναν και κατ' οίκον επισκέψεις.

Τα σπίτια των Ελλήνων ήταν συνήθως δίπατα. Το ισόγειο χρησίμευε ως αποθηκευτικός χώρος και στον πρώτο όροφο έμενε η οικογένεια. Ήταν καλές και στιβαρές κατασκευές και με χειμερινά δωμάτια, τα σαχνισίκια. Κτίζονταν βάσει σχεδίων και ο Μηχανικός του Δήμου έδινε άδειες τόσο για την ανέγερση των οικοδομών και όσο και για τις επισκευές τους.

Στο πίσω μέρος υπήρχε η αυλή με κήπο, κληματαριές, περιβολάκια, φούρνο της οικογένειας. Εσωτερικά ήταν ευρύχωρα και βαριά επιπλωμένα. Τα πατώματα στρώνονταν με πλάκες και μάρμαρα, συνήθως άσπρα-μαύρα. Τα παράθυρα ήταν μεγάλα, υψηλά για άπλετο φυσικό φως στα δωμάτια και έκλειναν με ξύλινα βαριά, συμπαγή παντζούρια. Το κλίμα είναι ηπειρωτικό με βαρύ χειμώνα και βαρύ καλοκαίρι.

Η Μαγνησία ήταν πλούσια με τα τρεχούμενα νερά του Σίπυλου που την τροφοδοτούσε ασταμάτητα χειμώνα καλοκαίρι. Κατέβαιναν μέσα από υπαίθρια

κανάλια και ένας κεντρικός αγωγός τα έφερνε στην πόλη για να τα διοχετεύει στις πολλές βρύσες που είχαν οι δρόμοι της. Εκτός από τις βρύσες υπήρχαν και τα μουσλούκια. Μεγάλες μαρμάρινες ή πέτρινες γούρνες με σκέπαστρο. Από στόμιο του τοίχου έτρεχε νερό. Βρίσκονταν συνήθως έξω από τα χωριά, σε ερημικά μέρη για να ξεδιψούν οι διαβάτες και τα ζωντανά τους.

Στην πόλη λειτουργούσαν τρία χαμάμ – λουτρά, το Τσιμούρ Χαμάμ ή Ντιλ Σικέρ, της Σουλτάνας το Χαμάμ και το Αραπλάρ ή της Αραπίνας. Συνήθως ήταν διαφορετικά για γυναίκες και άνδρες, αλλά κάποια λειτουργούσαν και για τα δύο φύλα άλλες ώρες ή ημέρες.

Οι Μαγνησαλίδες αγαπούσαν τον χορό. Στα πανηγύρια των θρησκευτικών εορτών, Χριστού, Αϊβασιλιού, Απόκριες, Πάσχα έστηναν χορό με ούτι, κανονάκι, βιολί, σαντούρι. Οι χοροί τους ήταν χασάπικος, καρσιλαμάς, ζεϊμπέκικος και ευρωπαϊκοί όπως το βαλς. Οι γυναίκες δεν χόρευαν δημόσια. Στις ονομαστικές και θρησκευτικές εορτές όλα τα σπίτια ήταν ανοιχτά και τα τραπέζια στρωμένα με τα καλύτερα φαγητά, ποτά, γλυκίσματα, φρούτα.

Στον μεγάλο Δημοτικό Κήπο, λειτουργούσε ο Μπελαντιές, ευρύχωρη μαρμαρόχτιστη αίθουσα με σκηνή για τους θιάσους από την Αθήνα. Εκεί, έδωσαν παραστάσεις και ο Χρηστομάνος με την δεκαεξάχρονη, τότε, Κυβέλη. Όταν ήρθαν οι Έλληνες, απέκτησε η πόλη έντονη κοινωνική ζωή, με δεξιώσεις σε σπίτια και στον Μπελαντιέ, φιλανθρωπικούς χορούς, στρατιωτικές εορτές, αθλητικές επιδείξεις, ποδόσφαιρο από το 5/42 Σύνταγμα Ευζώνων του Πλαστήρα. Ακόμη και γήπεδο τέννις δημιουργήθηκε. Η ελληνική Κοινότητα έπαιζε ερασιτεχνικά θεατρικά για ψυχαγωγία των στρατιωτών. Στην πόλη λειτουργούσε ο Γυμναστικός Σύλλογος «ΣΙΠΥΛΟΣ», Φιλαρμονική, ο Μουσικός Όμιλος «ΕΡΜΗΣ», ερασιτεχνικές θεατρικές Ομάδες, Παιδική Μαντολινάτα και άλλοι φιλεκπαιδευτικοί, αγαθοεργοί σύλλογοι.

Ασχολίες

Ο απέραντος εύφορος κάμπος της Μαγνησίας ήταν περίφημος για τις σοδειές του και την πλούσια οικονομία που της πρόσφερε. Αμπέλια, ελαιώνες, σιτηρά, ζαρζαβατικά, φρούτα, καπνά, βαμβάκι, βελανίδια ήταν τα μεγάλα πλεονεκτήματα της γεωργίας. Τα προϊόντα και τα αγαθά έφθαναν στο λιμάνι της Σμύρνης με την αμαξιτή οδό, τα καραβάνια με τις καμήλες, σιδηροδρομικώς, αλλά και μέσω των λιμανιών της Περγάμου και του Δικελί, πόλεις με τις οποίες η Μαγνησία συνδεόταν με αμαξιτή οδό. Από εκεί διοχετεύονταν στην εγχώρια αγορά, στην Ευρώπη και Αμερική.

Ο Σίπυλος δεν μπορούσε να καλλιεργηθεί πέρα από τα πρώτα 150 μ. Εκεί καλλιεργούσαν τα περίφημα κεράσια της Μαγνησίας που πλημμύριζαν τις μικρασιατικές αγορές, καστανιές, σίκαλη. Έδινε ξυλεία και εμπορεύσιμα βελανίδια για ζωοτροφές.

Από τα τέλη του 19^{ου} αι. οι Έλληνες αγόραζαν μεγάλες εκτάσεις με αποτέλεσμα να υπάρχουν πολλοί μεγαλοκτηματίες και μικροκτηματίες. Μεγάλη ανάπτυξη παρουσίασε η Μαγνησία με την δημιουργία της σιδηροδρομικής γραμμής Σμύρνη – Μαινεμένη – Μαγνησία – Αξάρι, που άρχισε να κατασκευάζεται

το 1865 και εργάστηκαν εργάτες τόσο από την Μ. Ασία όσο και από τα νησιά, ώστε οι περισσότεροι παρέμειναν στη Μαγνησία και την γύρω περιοχή.

Από τον $16^{ο}$ και $17^{ο}$ αι. ασχολούνταν με την καλλιέργεια βαμβακιού, με άριστη αποκλειστικότητα τον $18^{ο}$ αι. Καταγράφονταν 10 βιοτεχνίες επεξεργασίας αγροτικών προϊόντων στο διάστημα 1800 – 1830 και 77 το 1900.

Καλλιεργούσαν αμπέλια με την καλύτερη σουλτανίνα σταφίδα (η σουλτανίνα πρωτοκαλλιεργήθηκε τον $12^{ο}$ αι. στη Μαγνησία από την περιοχή Σουλτανιέ της Περσίας, λόγω των εμπορικών σχέσεων και διαδόθηκε στην περιοχή Σμύρνης και της υπόλοιπης Μ. Ασίας), μετά απ' αυτήν των Βουρλών και εξαγόταν στο εξωτερικό.

Για να περπατήσει κανείς τον απέραντο κάμπο ήθελε τέσσερις ώρες και για να τον διασχίσει το τραίνο χρειαζόταν ένα τέταρτο της ώρας. Τα αμπέλια τους, με τους παχείς και υψηλούς κορμούς, κάλυπταν τους τρυγητές. Άλλα περιζήτητα προϊόντα τους ήταν τα πεπόνια, τα τεράστια καρπούζια τους και τα άφθονα περιβολικά. Στα κτήματα έκτιζαν τους κουλάδες ή μπινάδες. Πέτρινα σπίτια με ένα ισόγειο δωμάτιο, αλλά τα περισσότερα ήταν διώροφα με μπαλκόνι. Εκεί περνούσαν και τα καλοκαίρια τους.

Τα ψάρια που έτρωγαν περισσότερο ήταν τα σαζάνια της λίμνης Μαρμαρά. Τα γεννήματα τα πουλούσαν στις Λότζες, τις κλειστές Αγορές, που ήταν αμιγώς ελληνικές ή τούρκικες, αλλά και μεικτές. Υπήρχαν και δύο λότζες όπου ειδικοί εκτιμητές εκτιμούσαν την ποιότητα των γεννημάτων, όταν έρχονταν τα στάρια με τα σακιά από τα χωριά.

Ο αμαξιτός δρόμος που ένωνε τη Μαγνησία με τη Σμύρνη ήταν μακρύς και το ταξίδι διαρκούσε 16 ώρες. Περνούσε από τους πρόποδες του Σιπύλου και διέσχιζε τον κάμπο μέσα από κτήματα και χωριά. Το 1914 άρχισε η κατασκευή του νέου, πιο σύντομου δρόμου, με διάρκεια ταξιδιού 10 ώρες ακολουθώντας πορεία επάνω στο Σίπυλο.

Έθιμα Δωδεκαημέρου

Τα Χριστουγεννιάτικα γλυκά τους ήταν φοινίκια, κουραμπιέδες, αετούδια με την σφραγίδα του δικέφαλου αετού, τρίγωνα γεμιστά, ισλί, δίπλες, λουκουμάδες, μπακλαβάδες, σαραγλί.

Την παραμονή το βράδυ μικροί και μεγάλοι σε ομάδες γύριζαν τα σπίτια των χριστιανών και έψελναν τα κάλαντα. Τα ξημερώματα των Χριστουγέννων πήγαιναν στην εκκλησία, μεταλάβαιναν και επέστρεφαν στο σπίτι με τα φαναράκια. Ανήμερα τα Χριστούγεννα ετοίμαζαν εορταστικό τραπέζι και το απόγευμα έκαναν επισκέψεις και βεγγέρες.

Την παραμονή της Πρωτοχρονιάς μικροί και μεγάλοι έψελναν τα κάλαντα με σαντούρι, κρατώντας φαναράκια. Η οικοδέσποινα έδινε μπαξίσι, κρατούσε και τον δίσκο με τα πρωτοχρονιάτικα γλυκίσματα και τα λικέρ για τους καλαντιστές.

Οι Μαγνησαλίδες έκαναν Παραμονή Πρωτοχρονιάς στα σπίτια τους για να τους βρίσκει ο νέος χρόνος στο σπιτικό τους. Άναβαν μεγάλα μπακιρένια μαγκάλια, τα τραπέζια ήταν στολισμένα με τα βελούδινα ή μεταξωτά κεντητά τραπεζομάντηλα στολισμένα με ασημένια και κρυστάλλινα κηροπήγια και

Εκδρομή στο εξωκλήσι της Αγίας Παρασκευής. (Αρχείο της Ένωσης Μαγνησίας Μ. Ασίας)

ακριβά σερβίτσια. Οι πιατέλες ήταν γεμάτες γλυκά και στη μέση η Βασιλόπιτα με το χρυσό φλουρί ή ασημένιο νόμισμα για τον τυχερό της χρονιάς, ξηρούς καρπούς, σύκα, χουρμάδες, δαμάσκηνα.

Όταν ξημέρωνε άνοιγαν τις βρύσες για να τρέξει το νερό και να πάρει μαζί του τα κακά του παλιού χρόνου. Μετά πήγαιναν στην εκκλησία και επιστρέφοντας, καθώς έμπαινε στο σπίτι ο πατέρας - ο αρχηγός της οικογένειας - έσπαγε ένα ρόδι για να είναι πλούσια τα ελέη του Θεού στο σπιτικό του και έβαζε μια πέτρα στο πίσω μέρος της εξώθυρας, για να είναι στέρεο το σπίτι και η οικογένεια όπως η πέτρα.

Το μεσημέρι καθόταν όλη η οικογένεια στο τραπέζι. Ο πατέρας σταύρωνε τρεις φορές τη βασιλόπιττα, την έκοβε και μοίραζε τα κομμάτια στα μέλη της οικογένειας. Το πρώτο κομμάτι κοβόταν για τον Χριστό, το δεύτερο για τον άγιο Βασίλειο, το τρίτο για το σπίτι. Έκοβε και για τα ζωντανά της οικογένειας. Μετά άνοιγαν τα δώρα που ήταν πάντα χρυσαφικά ή ακριβά δώρα και παιχνίδια για τα παιδιά. Την Πρωτοχρονιά απέφευγαν να κάνουν «ποδαρικό» σε ξένα σπίτια, απαγόρευαν στα παιδιά να κλαίνε και δεν έψηναν καφέ. Όλα όμως τα σπίτια ήταν ανοιχτά για επισκέψεις.

Τα Άγια Θεοφάνια, όταν έριχναν τον Τίμιο Σταυρό στη δεξαμενή του Αγίου Αθανασίου. Την παραμονή, παιδιά και ψαλτάδες γύριζαν στα σπίτια και έψελναν στους νοικοκυραίους τα κάλαντα των Φώτων, ενώ οι ιερείς έκαναν αγιασμό στα σπίτια.

Τις άγιες ημέρες δεν ξεχνούσαν τους άπορους και πτωχούς συμπολίτες τους. Οι έμποροι και άλλοι πλούσιοι συσκεύαζαν προϊόντα και τα έστελναν ανώνυμα για να περάσουν και αυτοί καλά. Δεν ξεχνούσαν ούτε τους πενθούντες, που συγγενείς και γείτονες τους έστελναν από τα δικά τους γλυκά.

Αποκριές

Τις εβδομάδες της Αποκριάς γίνονταν μεγάλες, πολλές βεγγέρες. Μασκαρεύονταν κουδουνάτοι και αρκουδιάρηδες. Έβγαινε η καμήλα, οι αϊβαλάδες, το γαϊτανάκι. Έφτιαχναν σαραγλί, μπακλαβάδες, κανταΐφια και τυρόπιττα την Κυριακή της Τυρινής.

Την Καθαρά Δευτέρα ξεχύνονταν στις εξοχές του Χορόσκιοϊ για το τραπέζι των σαρακοστιανών με τις λαγάνες που είχαν «μπόλικο σουσάμι», το πέταγμα του τσερκενιού με τις ουρές καμωμένες από σερμπαντίνες και για τα βρεχτοκούκια. Ήταν ξερά κουκιά, μουσκεμένα από το προηγούμενο βράδυ και αφού έτρωγαν μερικά τα υπόλοιπα τα πετούσαν ο ένας στον άλλον σαν χαρτοπόλεμο. Άρχιζε η αυστηρή νηστεία.

Πάσχα

Την Κυριακή των Βαΐων τα παιδιά, κρατώντας μπουκέτα από δάφνες και ροκάνες, γύριζαν στα σπίτια και έψαλαν τα κάλαντα. Το μεσημέρι έτρωγαν ψάρι κολιό.

Τη Μεγάλη Πέμπτη πρωί–πρωί οι νοικοκυρές έβαφαν τα κόκκινα αυγά έχοντας αναμμένο καντήλι και θυμιάζοντας. Έψηναν και τα «λαζαράκια» - τσουρέκια σαν κοτσίδα μ΄ ένα κόκκινο αυγό. Το βράδυ στόλιζαν τον Επιτάφιο με λουλούδια ψάλλοντας τα τροπάρια της Μ. Παρασκευής. Αυτά τα λουλούδια τα μοίραζε ο ιερέας μετά την πρώτη Ανάσταση και τα χρησιμοποιούσαν σαν γιατροσόφια και να λιβανίζουν το σπίτι μαζί με το μοσχολίβανο όλο τον χρόνο.

Τη Μεγάλη Παρασκευή, περιφέραν τον Επιτάφιο γύρω από το προαύλιο της εκκλησίας. Πήγαιναν στο νεκροταφείο και στόλιζαν με λουλούδια τα μνήματα. Το κίτρινο κερί που κρατούσαν στον Επιτάφιο το φυλούσαν στο σπίτι και το άναβαν σε έντονη κακοκαιρία, αστραπές, βροντές σεισμούς.

Έτρωγαν μόνο φακές νερόβραστες που «ήταν τα δάκρυα της Παναΐας» και έριχναν μέσα ξύδι όπως «δώκανε ξύδι στο Χριστό» και μαρούλι με ξύδι.

Ένας ντελάλης χτυπούσε τις πόρτες, κυρίως στις μακρινές συνοικίες ώστε να ξυπνήσουν για την Ανάσταση που γινόταν μετά την ανατολή του ήλιου για λόγους ασφαλείας.

Το Μεγάλο Σάββατο, στην είσοδο του αγίου Αθανασίου στέκονταν Επίτροποι και έδιναν στον κόσμο το κερί του και τον ράντιζαν με ανθόνερο από το μεγάλο ασημένιο μυροδοχείο. Οι Επίτροποι συγκέντρωναν το τίμημα των κεριών για τη συντήρηση των σχολείων. Στους προκρίτους πρόσφεραν μεγάλες λαμπάδες που τις άφηναν στην εκκλησία μετά το πέρας της Αναστάσιμης Θείας Λειτουργίας και έριχναν στον δίσκο χρυσά νομίσματα. Η Ανάσταση γινόταν στον αυλόγυρο επάνω σε εξέδρα.

Το Πατριαρχείο είχε δώσει εντολή να μην πυροβολούν για λόγους ασφαλείας και να μην δίνουν αφορμή στους Τούρκους για επεισόδια, αλλά οι Μάγνητες

είχαν πυροκρόταλα (βαρελότα που οι μικροί έλεγαν μπόμπες) και έριχναν πυροβολισμούς.

Γάμος

Για να πάνε τα κορίτσια τα ρούχα στο σπίτι του γαμπρού ή της νύφης έκαναν σειρά, έβαζαν ένα μαξιλάρι στο κεφάλι και επάνω του πανέρι με τα ρούχα. Κατά την διαδρομή τραγουδούσαν και οι γείτονες από τα παράθυρα και τις εξώθυρες έραιναν με λουλούδια τα προικιά φωνάζοντας «Καλορίζικα», «με το Καλό», «Η Ώρα η Καλή». Τα ρούχα του γαμπρού τα τύλιγαν μέσα στον μποξά (μεταξωτό ή υφαντό μεγάλο τετράγωνο ύφασμα χρυσοκεντημένο με πολύχρωμα κεντίδια). Άλλοτε, τα πανέρια με τα προικιά της νύφης τα έβαζαν σε αμάξια και με την συνοδεία οργάνων τα έστελναν στο σπίτι του γαμπρού και τα παραλάμβανε η πεθερά που τα ράντιζε με αρώματα, ρύζι και κουφέτα.

Η νύφη βγαίνοντας από το πατρικό της σπίτι για να πάει στην εκκλησία έπρεπε να φορεί «χαμαλιά» στολίδια αποτρεπτικού χαρακτήρα που θα την προφύλασσαν από την γλωσσοφαγιά, το κακό μάτι, τον φθόνο.

Στη μέση της, η μητέρα της έδενε ένα σιδερένιο τρίγωνο χαϊμαλί με σταυρουδάκια καλυμμένο με ένα τριγωνικό μεταξωτό μαντήλι και κατάσαρκα κάτω από το λευκό νυφιάτικο ολοκέντητο πουκάμισό της ένα μικρό κομμάτι από δίχτυ ψαρά, που έπρεπε να έχει «περάσει 40 κύματα» για να μην την πιάνει το «φθονερό μάτι».

Στο σπίτι του γαμπρού αδέλφια, φίλοι, κουμπάρος τον έντυναν τελετουργικά, τον ξύριζαν, ενώ αντηχούσε η γειτονιά από τα γαμπριάτικα τραγούδια. Στη μέση του, η μάνα του, του φορούσε ένα κομμάτι δίχτυ ψαρά, περασμένο από σαράντα κύματα, ένα μικρό κομμάτι ψωμιού, ένα σταυρουδάκι για να τον φυλάει από κάθε κακό και στην τσέπη μικρό ψαλιδάκι για τις «κακιές γλώσσες».

Τα δώρα των καλεσμένων ήταν κοσμήματα και σπάνιες φορές οικιακά σκεύη επειδή αυτά τα είχε η νύφη ως προίκα από την οικογένειά της. Τα γαμήλια χρυσαφικά τα πρόσφεραν «στα στέφανα», την στιγμή που οι ιερείς έψελναν «Εν τη ερυθρά θαλάσση της απειρογάμου νύμφης...».

Γέννηση

Μετά τον τοκετό ερχόταν ο παπάς στο σπίτι και διάβαζε ευχή για τη μητέρα και το νεογέννητο, ενώ οι συμπέθεροι έκαναν τραπέζι και για γλυκό πρόσφεραν κατημέρια (τα έφτιαχναν τη δεύτερη ημέρα του γάμου και στην γέννηση των παιδιών).

Γείτονες και φίλοι έστελναν κανάτια με «θίασο», ποτό σαν σουμάδα από εκχύλισμα αμυγδάλου και ζάχαρης για να διευκολύνεται στον θηλασμό η λεχώνα. Δώριζαν στο μωρό χρυσό νόμισμα, μια λίρα, ένα φλωρί μεγάλο Ρεσαντιέ ή ένα απλό φλωρί και το έβαζαν κάτω από το προσκεφάλι του. Το δώρο έπρεπε να είναι χρυσό για να έχει ζωή ευτυχισμένη και να γίνει πλούσιο.

Την τρίτη ημέρα μετά την γέννηση, η γιαγιά ετοίμαζε το μωρό για την επίσκεψη των Μοιρών για μακροζωία, υγεία και πλούτη. Έβαζε στο προσκεφάλι του όλα τα χρυσά νομίσματα της οικογένειας, κορδέλες και πολύτιμα μεταξωτά

υφάσματα γύρω-γύρω και έλεγε: «*Να δούνε οι Μοίρες, πως το παιδάκι μας είναι πλουσιόπαιδο και να το ευχηθούνε αναλόγως*».

Κάτω από το μαξιλάρι της λεχώνας, αλλά και δίπλα στο νεογέννητο, έβαζαν μικρό τετραβάγγελο καλυμμένο με λεπτό μεταξωτό ύφασμα, αφού πρώτα το άφηναν στην εκκλησία να «λειτουργηθεί» και κομματάκι ψωμί, που συμβολίζει τη ζωή. Το τετραβάγγελο συνόδευε το μωρό στον ύπνο του σε όλη του την ζωή.

Όταν πήγαιναν το νεογέννητο για επίσκεψη στα σπίτια συγγενών ή φίλων, αυτοί έβαζαν στον «κόρφο» του τυλιγμένα σε χαρτάκι βαμβάκι και ζάχαρι και του εύχονταν «*να γίνεις γέρος με άσπρα μαλλιά και η ζωή σου νάναι γλυκιά σαν τη ζάχαρη*».

Νονός ήταν ο κουμπάρος του ζευγαριού για τα τρία πρώτα παιδιά τους και μετά κάποιος από το στενό συγγενικό περιβάλλον. Το «ασήμωνε» μόλις γεννιόταν με ένα χρυσό φλουρί κωνσταντινάτο, αγόραζε τα βαφτιστικά ρούχα, χρυσό σταυρό και το «κρεμασίδι». Ήταν ύφασμα που το έδεναν στις δύο άκρες του και όταν ο ιερέας έβγαζε το παιδί από την κολυμβήθρα το σκούπιζε και πριν το ντύσουν, περνούσε το «κρεμασίδι» στον λαιμό του νονού, ακουμπούσε το παιδί εκεί και έλεγε στον νονό ότι «*παίρνει το παιδί στο λαιμό του*». Ο νονός είχε υποχρέωση μέχρι δώδεκα χρονών να προσέχει πώς μεγαλώνει το παιδί.

Θάνατος

Έφερναν ιερέα στο σπίτι να μεταλάβουν τον ετοιμοθάνατο. Σκέπαζαν τους καθρέπτες με ύφασμα. Όταν «σήκωναν» τον νεκρό από το σπίτι έσπαζαν πίσω του ένα σταμνί ή ένα πιάτο (ένα σκεύος που χρησιμοποιούσε ο νεκρός) για να σπάσει το «κακό». Μετά σκούπιζαν όλο το σπίτι για «να φύγει» μαζί με τον νεκρό το «κακό» του θανάτου.

Στο τραπέζι μετά την κηδεία έτρωγαν ψαρόσουπα και όχι κρέας. Κρέας δεν έτρωγαν για σαράντα μέρες. Οι άντρες συγγενείς άφηναν γένια και δεν ξυρίζονταν για 15 ημέρες και φορούσαν πένθος στο δεξί μανίκι του σακακιού, του υποκαμίσου ή στο παλτό τους στο μέσον του μπράτσου, ενώ οι γυναίκες κατάμαυρα και μαντήλι.

1914

Κατά τους διωγμούς του 1914 προς τα ενδότερα των Μικρασιατικών παραλίων, οι Έλληνες της Μαγνησίας δεν μετακινήθηκαν. Βρέθηκαν ακριβώς στο απώτερο χιλιομετρικό όριο εκτοπισμών, αλλά υπέφεραν από βιαιοπραγίες, εκφοβισμούς, αρπαγές, δολοφονίες και άλλα επεισόδια.

1919

Όταν οι Έλληνες ήρθαν στη Σμύρνη, ο ιατρός Αθ. Πετρίδης πρότεινε στο Κοινοτικό Γραφείο να συγκεντρωθούν χρήματα για να αγοραστεί ασημένιος αμφορέας ώστε να προσφερθεί στο αντιτορπιλικό ΛΕΩΝ, πράγμα το οποίο έγινε.

Στις 12/ 25 Μαΐου 1919 το μεσημέρι εισήλθε στην πόλη το 5ο Σύνταγμα Πεζικού και Πυροβολικού με επικεφαλής τον αντισυνταγματάρχη Κ. Τσάκαλο

κρατώντας την Ελληνική Σημαία. Ηγείτο δύο ταγμάτων Πεζικού, ενός ουλαμού Ιππικού και ενός ουλαμού Πυροβολικού. Ο Τσάκαλος ήταν προετοιμασμένος να αντισταθεί σε ενδεχόμενη επίθεση από τους τσέτες, αλλά ουδείς Τούρκος κινήθηκε εναντίον του ελληνικού στρατού. Αυτό οφείλεται στην ακάθεκτη εφόρμηση του στρατού μας, φωνάζοντας «Αέρα», με αποτέλεσμα οι τσέτες, που πρώτη φορά αντιμετώπιζαν τον ελληνικό στρατό, να εγκαταλείψουν πανικόβλητοι την περιοχή. Παρέμειναν όμως στο χωριό Μουτεβελή, απ' όπου τους εκδίωξε μετά από μερικές ημέρες ο στρατηγός Νεγρεπόντης.

Η Μαγνησία, επειδή ήταν το ακρότατο προς Βορά σημείο της Ελληνικής κυριαρχίας βάσει της Εντολής των Συμμάχων, μεταβλήθηκε σε ενεργή εμπόλεμη περιοχή. Την πόλη χρησιμοποίησε ως Έδρα του το Σώμα Στρατού Σμύρνης με Διοικητή τον αντιστράτηγο Δημήτριο Ιωάννου. Μάλιστα, στο ένα άκρο της γέφυρας του Έρμου υπήρχε φρουρός Έλληνας στρατιώτης και στο άλλο τσέτης. Στην περιοχή γύρω από τον Έρμο ποταμό εγκαταστάθηκε η 5η Μοίρα ορεινού πυροβολικού με Αρχηγό τον Ταγματάρχη Κων/νο Δογάνη και, όταν το μεγαλύτερο μέρος του στρατού προχώρησε προς το βάθος, παρέμεινε η 13η Μεραρχία με Διοικητή τον Υποστράτηγο Ιάκωβο Νεγρεπόντη. Επίσης το Σύνταγμα 5/42 του Ν. Πλαστήρα στρατωνίστηκε μέσα στην πόλη.

Η είσοδος του ελληνικού στρατού στη Μαγνησία έγινε αφορμή για ένα ξέφρενο πανηγύρι. Οι ελληνικές σημαίες βγήκαν από τα σεντούκια. Οι Μαγνησαλιές έφτιαχναν γλυκά και φαγητά για τη μεγάλη ημέρα, τόσο για να φιλέψουν τους Έλληνες στρατιώτες, όσο και τους γείτονες που θα μπαινόβγαιναν στα ανοικτά και γιορτινά ντυμένα σπίτια.

Η επίσημη υποδοχή σχεδιάστηκε με λεπτομέρειες. Έστρωσαν χαλιά στον κεντρικό δρόμο του Χαϊβάν Παζάρ για να περάσει ο ελληνικός στρατός και οι Έλληνες ζητωκραυγάζοντες τους έραιναν με λουλούδια και φορούσαν δάφνινα στεφάνια στον λαιμό των αλόγων του ιππικού. Τους υποδέχθηκε ο Δεσπότης που τους ευλογούσε με τον Σταυρό, με όλο τον κλήρο και την Δημογεροντία. Έγινε δοξολογία στον άγιο Αθανάσιο και κτυπούσαν οι καμπάνες των εκκλησιών. Μετά ο Δεσπότης πήγε στον στρατώνα για να τους ευλογήσει και εκεί. Στον στρατώνα άρχισαν οι χοροί, συγκεντρώθηκε όλος ο κόσμος και έψηναν αρνιά. Τα τραγούδια και οι χοροί συνεχίστηκαν και την επομένη ημέρα.

Οι Έλληνες, με μεγάλη προθυμία πρόσφεραν εθελοντικές εργασίες στον στρατό και βοηθούσαν όσο και όπου μπορούσαν. Δημιούργησαν την Άμυνα, όπου παρουσιάζονταν εθελοντές Μαγνησαλίδες. Πρώτοι κατατάχθηκαν οι Πρόσκοποι της πόλης. Η Μικρασιατική Άμυνα οργανώθηκε μετά από σύσκεψη του Μητροπολίτη Εφέσου, των προκρίτων της πόλης και των στρατιωτικών Αρχών. Είχε σκοπό να προλάβει τουρκικές βιαιοπραγίες και να προστατεύσει τον άμαχο ελληνικό πληθυσμό της πόλης. Πρόεδρος ορίστηκε ο ιατρός Αθαν. Πετρίδης και εντάχθηκαν άνθρωποι κάθε ηλικίας από τη Μαγνησία, το Χορόσκιοϊ και τα περίχωρα. Τα μέλη της Άμυνας εκπαίδευαν Έλληνες αξιωματικοί του στρατού, ενώ είχαν την συμπαράσταση του Μητροπολίτη Εφέσου, καθώς και του στρατηγού Κ. Πετμεζά, διοικητή του βορείου συγκροτήματος με έδρα τη Μαγνησία.

Παράλληλα, ενεργοποιήθηκαν και οι γυναίκες της Μαγνησίας. Η Αμαλία Μιχαηλίδου, παντρεμένη με τον Σμυρναίο Ζήνωνα Μιχαηλίδη, συνταγματάρχη του πυροβολικού, πρωτοστάτησε και διοργάνωσε τον Σύνδεσμο «*Η Αδελφή του Στρατιώτη*».

Η Πολυξένη Μαυρίδου ήταν «Η Μάνα του Στρατιώτη». Επρόκειτο για μορφωμένη γυναίκα, παντρεμένη με πολιτικό μηχανικό και μητέρα τριών παιδιών. Είχε μετατρέψει το σπίτι της σε κέντρο συγκέντρωσης καλτσών, πλεκτών, φανελών, γαντιών που έπλεκαν και έραβαν οι Μαγνησαλιές για τους στρατιώτες.

Ήδη, μερικές ημέρες πριν τον Δεκαπενταύγουστο του 1922, οι Μαγνησαλίδες διαπίστωσαν την αλλαγή της στάσης και της συμπεριφοράς των Τούρκων της πόλης απέναντί τους. Οι Μαγνησαλίδες έμαθαν την επιστροφή του στρατού μας από τους στρατιώτες που έρχονταν πίσω προς τη Σμύρνη. Το συνειδητοποίησαν όταν είδαν τα τραίνα υπερφορτωμένα από στρατιώτες να περνούν από τον σιδηροδρομικό σταθμό χωρίς να σταματούν.

Σκηνές απερίγραπτες σημειώθηκαν σε ολόκληρη την πόλη. Οι τσέτες που μπήκαν στη Μαγνησία άρχισαν τις βιαιοπραγίες, εκτελέσεις κατοίκων, απαγχονισμούς, βιασμούς. Πρώτα θύματα όσοι συμμετείχαν στην Μικρασιατική ¨Αμυνα, κληρικοί, διδάσκαλοι, πρόκριτοι. Ο συνταγματάρχης Φ. Φιλίππου προσπαθούσε απεγνωσμένα να διασώσει γυναικόπαιδα και να τα βάλει στα τραίνα. Έφυγε τελευταίος. Τον πρόλαβαν οι τσέτες έξω από την Μαγνησία μαζί με άλλους 250 αξιωματικούς. Τους έσφαξαν με τσεκούρι στον χείμαρρο Ντερέ του Σίπυλου, όπως και 1.000 αξιωματικούς που τους είχαν συλλάβει έξω από την πόλη. Οι Έλληνες κάτοικοι προσπαθούσαν με κάθε τρόπο και μέσον να απομακρυνθούν από τη Μαγνησία και να φθάσουν στη Σμύρνη, όπου πίστευαν πως θα διασωθούν από τα συμμαχικά πλοία. Όσοι δεν πρόλαβαν να διαφύγουν βρήκαν τραγικό θάνατο, εκτελεσμένοι με διάφορους αποτρόπαιους τρόπους μαζί με χιλιάδες αμάχων Ελλήνων, στρατιωτών και αξιωματικών.

Σύμφωνα με τον Ηλία Βενέζη (αιχμάλωτος και ο ίδιος, από τους λιγοστούς που επέστρεψαν στην Ελλάδα) περίπου 40.000 Έλληνες, εκτελέστηκαν σε χαράδρες του Σίπυλου. Το ίδιο σκληρές είναι και οι περιγραφές των μαρτυρίων που υπέστησαν Μαγνησαλίδες, κάτοικοι γύρω περιοχών και στρατιωτών είτε στην αιχμαλωσία είτε στις εκτελέσεις.

Εγκατάσταση στην Ελλάδα

Οι Μαγνησαλίδες σκορπίστηκαν και εγκαταστάθηκαν στους προσφυγικούς συνοικισμούς σε ολόκληρη την νησιωτική και ηπειρωτικά Ελλάδα, όπως και στο εξωτερικό. Αγωνίστηκαν σκληρά μέσα σε αντίξοες και άθλιες συνθήκες ζωής και ανέθρεψαν παιδιά και εγγόνια με τις Αξίες τους και πρόσφεραν σε όλους τους τομείς της Πατρίδας Ελλάδας. Ίδρυσαν Συλλόγους και μέχρι σήμερα τα εγγόνια και τα δισέγγονά τους κάνουν αγώνες για την διάσωση, διάδοση και διατήρηση της Μικρασιατικής Ιδέας, των Ηθών, Εθίμων και του Πολιτισμού της Αλησμόνητης Πατρίδας μας.

Στον προσφυγικό συνοικισμό Νέας Κοκκινιάς – Νικαίας του Πειραιά (τον μεγαλύτερο συνοικισμό μετά την Θεσσαλονίκη), το 1954 Μαγνησαλίδες της α΄ και β΄ γενιάς ίδρυσαν τον Σύλλογο Μαγνησίας Μ. Ασίας – Χορόσκιοϊ και Περιχώρων Καταγομένων.

Το 2013 ιδρύσαμε την Ιωνική Λέσχη Ανάγνωση της Ένωσης μας και το 2017 την Θεατρική Ομάδα «ΣΙΠΥΛΟΝ» της Ένωσης με έργα Μικρασιατικού περιεχομένου που διευθύνει ο σκηνοθέτης, θεατρικός συγγραφέας και Γεν. Γραμματέας της Ένωσης Αντώνης Παπαδόπουλος. Από το 2018 προκηρύσσουμε Πανελλήνιο Διαγωνισμό θεατρικού Μονόλογου – Μονόπρακτου με θέματα αμιγώς μικρασιατικά. Και συνεχίζουμε. 100 χρόνια μετά….

ΠΗΓΗ:
«Η Μικρασιατική Μαγνησία του Σιπύλου: 975 π.Χ. – 1922 μ.Χ.», Αρχοντίας Β. Παπαδοπούλου, Αθήνα, Ιούλιος 2021, Εκδόσεις «Λεξίτυπον».

Αρχοντία Βασ. Παπαδοπούλου

Η Αρχοντία Βασ. Παπαδοπούλου είναι Μικρασιάτισσα της γ΄ γενιάς. Γεννήθηκε στον Πειραιά, μεγάλωσε και ζει στη Νίκαια. Είναι Πτυχιούχος του Ιστορικού - Αρχαιολογικού Τμήματος και της Γαλλικής Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Παν/μίου Αθηνών.

Ιστορικός–Φιλόλογος και ασχολείται με την ιστορική έρευνα του ευρύτερου Μικρασιατικού χώρου. Ιδρυτικό Μέλος της Ομοσπονδίας Προσφυγικών Σωματείων Ελλάδος (ΟΠΣΕ) με 20ετή θητεία στο Δ.Σ. Τέως Προϊσταμένη του 2ου Γραφείου Β/θμιας Εκπαίδευσης Πειραιά και πρώην Διευθύντρια της Δ/νσης Β/θμιας Εκπαίδευσης Πειραιά.

Μεταξύ των βιβλίων της είναι « Η ΑΤΤΙΚΗ ΝΙΚΑΙΑ» – «Το Κόσμημα της Ελληνικής Ανατολής» - «Η συμμετοχή των Ελλήνων της καθ΄ ημάς Ανατολής στην Παλιγγενεσία του 1821–Μέσα από τα έγγραφα των Αγωνιστών» - «Οι πρόσφυγες του Πειραιά» - «Η Μικρασιατική Μαγνησία του Σιπύλου 975 π. Χ. – 1922 μ. Χ».

Είναι Πρόεδρος της Ένωσης Μαγνησίας Μ. Ασίας.

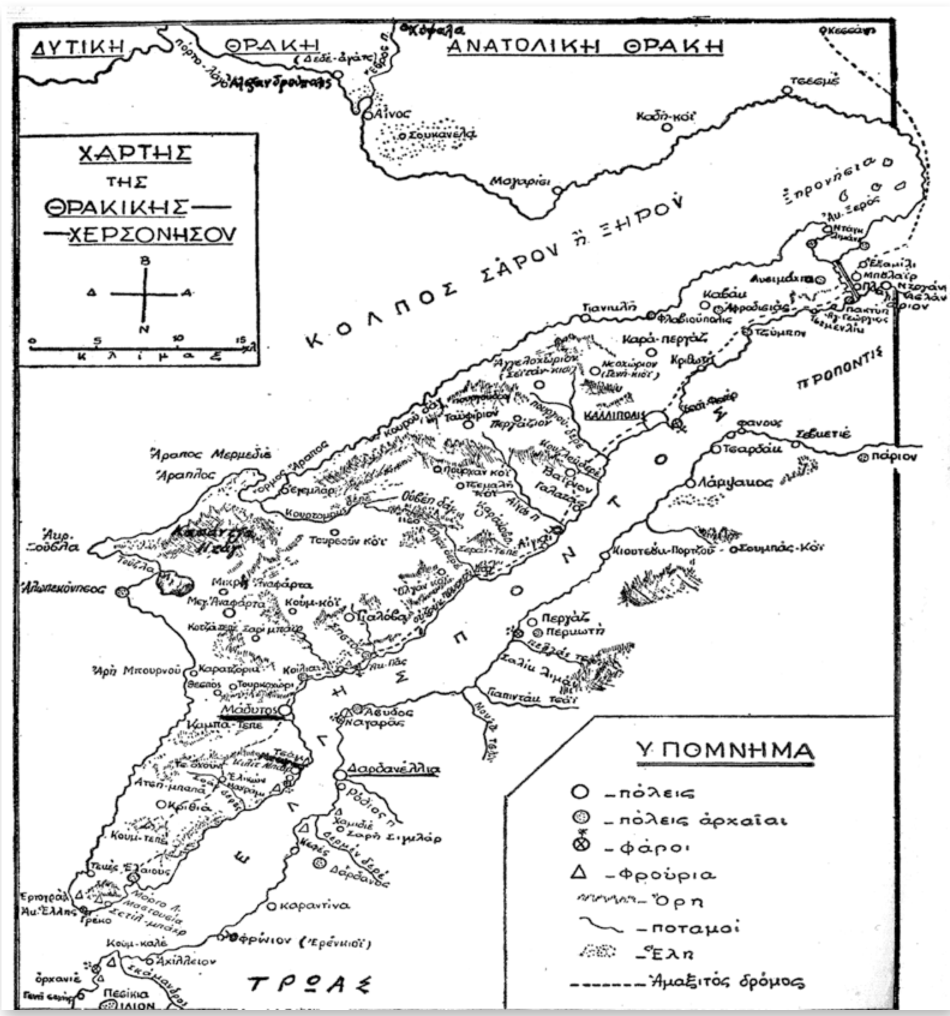
1921 - Κοντά στη Νιόβη (Από το αρχείο της Ένωσης Μαγνησίας Μ. Ασιας)

ΜΑΔΥΤΟΣ

Σταύρος Κατζάκης

Η Μάδυτος, πόλη της Θρακικής Χερσονήσου, βρίσκεται στην ευρωπαϊκή πλευρά του Ελλησπόντου, στο στενότερο σημείο του, απέναντι από τα Δαρδανέλλια (Τσανάκκαλε) της ασιατικής πλευράς. Τα στενά του Ελλησπόντου, νοτιοδυτικά και συνέχεια της Θάλασσας του Μαρμαρά προς το Αιγαίο, είναι το φυσικό σύνορο που χωρίζει τις δύο ηπείρους.

Ως προς την ονομασία της πόλης, εκφράστηκαν διάφορες θεωρίες. Ο Ηρόδοτος, όπως και ο προ αυτού Εκαταίος ο Μιλήσιος, καθώς και οι εφ’ εξής ιστορικοί και συγγραφείς, ονομάζουν την πόλη Μάδυτο, ενώ ο Στέφανος Βυζάντιος και ο Λέων Σοφός την ονομάζουν Μαδυτό και Μάδυτα, περιλαμβάνοντες στον πληθυντικό και την πόλη των Κοιλιανών (Κοίλια).

Αρχαίοι χρόνοι

Ο αρχαίος γεωγράφος Σκύμνος, που άκμασε κατά τον Β’ μ.Χ αιώνα, αναγράφει στις «Περιηγήσεις» του την Μάδυτο σαν κτίσμα των Λεσβίων (Αιολέων), ενώ ο Πτολεμαίος, αστρονόμος και γεωγράφος (125 μ.Χ.), την θεωρεί αθηναϊκή αποικία, η οποία κτίστηκε τον 6ο π.Χ. αι., κατά τον λαβόντα χώρα εποικισμό. Σε κάθε περίπτωση, λογικό είναι να αποικήθηκε κατά το πλείστον από Αθηναίους, λόγω των σχέσεων και του ενδιαφέροντος που έδειξαν για την περιοχή πολλές και μεγάλες αριστοκρατικές οικογένειες των Αθηνών, μεταξύ των οποίων και εκείνη των Φαλαϊδών, απόγονος της οποίας υπήρξε ο μεγάλος ιστορικός Θουκυδίδης. Η εγκατάσταση σ’ αυτή Αθηναίων, εθνολογικά συγγενών προς τους Χερρονησίτες και Θράκες, είχε καθοριστική επίδραση στην πολιτισμική αναμόρφωση της Θρακικής Χερσονήσου, αφού με την επιμιξία σχηματίστηκε μια ακμαιότερη γενιά, η οποία υπερίσχυσε και επιβλήθηκε τελικά στα μέρη αυτά, τόσο από εθνολογική όσο και από μορφολογική και διοικητική άποψη.

Με την επικράτηση λοιπών αυτών των Αθηναίων αποίκων και την επίδραση του εκπολιτιστικού και διοικητικού πνεύματός τους, μεταλαμπαδεύτηκε στους Χερρονησίτες το πνεύμα, ο πολιτισμός και η αλκή αυτών, στοιχεία ζωτικά τα οποία συνετέλεσαν να διαμορφωθεί στη Θρακική Χερσόνησο ένα νέο πολιτειακό και πολιτισμικό καθεστώς, στις πόλεις που έκτισαν ή αποίκησαν οι Αθηναίοι.

Χαρακτηριστικό της αναγνώρισης της Μαδύτου ως πόλης στρατηγικής σημασίας, σε ένα θελκτικό και εύφορο φυσικό περιβάλλον, είναι ότι όλοι οι ασχοληθέντες με την περιοχή αρχαίοι συγγραφείς την ιστορούν μεταξύ των σπουδαιότερων πόλεων μαζί με την Σηστό, την Άβυδο, τη Λάμψακο κ.λπ.

Την ακμή και οικονομική ευεξία της Μαδύτου βεβαιώνει η κοπή νομίσματος, αφού βρέθηκαν δύο χάλκινα νομίσματα, που χρονολογούνται το μεν ένα στο δεύτερο μισό του 4ου αι. π.Χ, το δε άλλο μεταξύ 2ου και 3ου αι. π.Χ. Το παλιότερο έχει στη μια όψη γυναικείο κεφάλι και στην άλλη τσαμπί σταφυλιού, και το νεώτερο στη μία όψη ταύρο που ορμά, μαζί με ψάρι, και στην άλλη σκύλο καθισμένο και ένα αστέρι. Κατά τους μελετητές, ο ταύρος με το ψάρι συμβολίζουν το ορμητικό ρεύμα του Ελλησπόντου και ο σκύλος το Κυνός Σήμα, όπως ονομάζεται το ακρωτήριο στα νότια της Μαδύτου· και στα δύο νομίσματα αναγράφεται ΜΑΔΥ (=Μάδυτος).

Βυζαντινή περίοδος

Η Μάδυτος, κατά τους χρόνους ίδρυσης του βυζαντινού κράτους, σύμφωνα με τις μαρτυρίες χρονογράφων της εποχής, βρίσκονταν σε μεγάλη ανάπτυξη σε σχέση με τις άλλες πόλεις της θρακικής χερσονήσου και εθεωρείτο μία των σημαντικότερων πόλεων του Ελλησπόντου. Κατά τις σημειώσεις του Φιλίππου του Κυπρίου (λόγιου κληρικού του ΙΖ’ αιώνα), αποτελούσε επαρχιακή έδρα της τότε γενικής διαίρεσης, κατατασσόμενη μάλιστα ως δέκατη επαρχιακή πόλη, κατά δε τους χρόνους του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρου Βοτανειάτου (Θ’ αι.) προήχθη σε μητροπολιτική έδρα που γνώρισε μεγάλη ακμή επί Μητροπολίτη Θεοφάνους, ο οποίος υπέγραφε ως «Μητροπολίτης Μαδύτου μετά της εαυτού Συνόδου».

Ότι η Μάδυτος ήταν η ακμαιότερη και σημαντικότερη πόλη του Ελλησπόντου, μαρτυρεί και ο ιστορικός και συγγραφέας Στέφανος ο Βυζάντιος (Ε' αι. μ.Χ.), ο οποίος, στο «περί πόλεων» έργο του, αναφέρει τη Μάδυτο ως «πόλη», τη δε Καλλίπολη ως «πολίχνη», όπως παλαιότερα και ο Στράβων. Βεβαίως, η Καλλίπολη αργότερα προόδευσε πολύ περισσότερο της Μαδύτου και κατέστη το κέντρο όλου του εμπορίου του Ελλησπόντου και της ενδοχώρας, αλλά μέχρι τον ΙΑ' αιώνα η Μάδυτος απαρτίζει ίδιο Β α σ ι λ ι κ ά τ ο , το οποίο δωρήθηκε από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο τον Μονομάχο στον Μιχαήλ Ψελλό.

Από την ίδρυσή της, η Μάδυτος δέχτηκε πολλές επιδρομές, πριν και μετά τους βυζαντινούς χρόνους, και κατελήφθη, εκτός από αρχαία ελληνικά κράτη (Σπαρτιάτες, Μακεδόνες κ.λπ.), και από ξένους , λόγω της καίριας γεωγραφικής της θέσης. Χρονολογικά, τα σημαντικότερα τέτοια ιστορικά γεγονότα ήταν:

- Η κατάληψη της Μαδύτου από τους Πέρσες (478 π.Χ.).
- Β' κατάληψη από τους Πέρσες (467 π.Χ.).
- Κατάληψη από τον Αντίοχο τον Γ', βασιλιά της Συρίας (190 π.Χ).
- Κατάληψη από τον Μυθριδάτη, βασιλιά του Πόντου (96 π.Χ.)
- Κατάληψη από τους Ενετούς (1204-1254).
- Κατάληψη από τους Καταλανούς και καταστροφή της απ' αυτούς (1308).
- Κατάληψη από τους Τούρκους (Μουράτ Β') επί αυτοκράτορος Ιωάννη Η' Παλαιολόγου (1414) και έκτοτε παρέμεινε υπ' αυτούς.

Οθωμανική περίοδος

Κατά τη μακρά περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, η Μάδυτος χάνει την αίγλη της και εισέρχεται σε αφάνεια ιστορική, παντελής δε άγνοια καλύπτει τα γεγονότα και την εξέλιξή της, καθώς ουδεμία αναφορά γίνεται γι' αυτήν από τους χρονογράφους της εποχής.

Ο μαρασμός αυτός οφείλεται, αφ' ενός μεν στην απουσία οποιασδήποτε αυτενέργειας των υποδουλωθέντων, λόγω της έλλειψης πολιτειακών ηγετών και θρησκευτικών ταγών, προκειμένου να οργανωθούν και να εξοικειωθούν προς τη νέα κατάσταση, ώστε να αναπτύξουν πρωτοβουλίες, αφ' ετέρου δε στον δεσποτικό και τραχύ χαρακτήρα των δυναστών, οι οποίοι θέλησαν να αποδυναμώσουν μια ακμάζουσα μέχρι τότε πόλη, η οποία θα ήταν εμπόδιο στην κυριαρχία τους. Όμως, προς το τέλος της περιόδου αυτής, και μάλιστα μετά την έναρξη της Επανάστασης, τα πράγματα άλλαξαν και μια νέα άνθηση ξεκίνησε για τον πολιτισμό και τα γράμματα στη Μάδυτο.

Εθνικοί Αγωνιστές

Τα εθνικά και πατριωτικά αισθήματα των Μαδυτίων ήταν πάντοτε πολύ ανεπτυγμένα, γι' αυτό η Μάδυτος ανέδειξε γενναίους και φιλοπάτριδες αγωνιστές.

Κατά τους νεώτερους χρόνους, πολλοί Μαδύτιοι υπηρέτησαν ευόρκως στις Ένοπλες Δυνάμεις αναδειχθέντες και καταλαβόντες ανώτερα αξιώματα. Στους χαλεπούς καιρούς της Ελληνικής Επανάστασης για την Εθνεγερσία, οι Μαδύτιοι έδωσαν το παρών με ποικίλους τρόπους.

Ο εξ αυτών Λάσκαρης Μαρκέλλος έγινε γνωστός ως «ο Μαδύτιος Φιλικός». Γεννήθηκε στη Μάδυτο το δεύτερο μισό του 18ου αι. και σε μικρή ηλικία ξενιτεύτηκε στη Ρουμανία, όπου επιδόθηκε στο εμπόριο και κατόρθωσε να αναδειχθεί σε έναν εκ των μεγαλυτέρων εμπόρων της προεπαναστατικής περιόδου. Όταν συστήθηκε η Φιλική Εταιρία εκδήλωσε τα φιλογενή αισθήματά του και ενστερνιζόμενος τα εθνικά κηρύγματα, κατέβαλε στη Φιλική Εταιρία χίλια (1.000) γρόσια, ποσό σοβαρότατο για την εποχή εκείνη, και θεωρείται εκ των μεγαλύτερων χρηματοδοτών της, αναδειχθείς ως Μέγας Ευεργέτης.

Άλλος εθνικός αγωνιστής ήταν ο Γεώργιος Αρχιγένης, εκ των προκρίτων της Μαδύτου, ο οποίος, εμφορούμενος από ανώτερα εθνικά αισθήματα, εγκατέλειψε οικογένεια με ανήλικα τέκνα, το μέγα εμπόριό του και την περιουσία του και μετέβη εθελοντής να πολεμήσει στο μαχόμενο τότε Μεσολόγγι (1824). Κατά την άφιξη εκεί του Λόρδου Βύρωνα, κατατάχτηκε στο τάγμα της φρουράς της πόλης, υπό τον Νότη Μπότσαρη. Κατά τη δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου, ηρωικά μαχόμενος τραυματίστηκε θανάσιμα.

Έντονη επαναστατική δράση κατά της τουρκοκρατίας ανέπτυξαν ο Γεώργιος Χατζή Γεωργούδης-Λιάπης και ο γιος του Κωνσταντίνος Χατζή Γεωργούδης – Λιάπης. Ο πρώτος, ιδιοκτήτης μεγάλου ιστιοφόρου, ταξίδευε κυρίως στα Ιεροσόλυμα και στις Κυκλάδες και μάζευε εθελοντές για τον αγώνα του 1821, μεταφέροντάς τους στον επαναστατημένο Μωριά. Σ’ ένα απ’ αυτά τα ταξίδια, τους συνέλαβαν οι Τούρκοι και τους μετέφεραν στα Ψαρά. Μαζί τους ήταν και ο Κωνσταντής, απ’ τους νεώτερους και ζωηρότερους του πληρώματος. Τον πατέρα Χατζή Γιώργη Γεωργούδη τον έσφαξαν οι Τούρκοι στην κουπαστή του πλοίου και έκλεισαν τους λοιπούς σε φυλακή. Ο Κωνσταντίνος κατόρθωσε να δραπετεύσει και συνέχισε τον επαναστατικό αγώνα. Μετά την Εθνική Παλιγγενεσία, ο γενναίος Κωνσταντίνος επέστρεψε στη Μάδυτο με φουστανέλα και λ ι ά π ι κ α τσαρούχια εξ ου και Λιάπης, όνομα που διατηρήθηκε σαν επώνυμο από τους απογόνους του.

Σημεία και τοποθεσίες της Μαδύτου

Επιχειρώντας μια περιγραφή της τοποθεσίας της προγονικής πατρίδας στην ακτή του Ελλησπόντου, παρατηρούμε ότι εκατέρωθεν της πόλης υπήρχαν δυο ξεροπόταμοι. Ο μεν στη δυτική πλευρά ξεκινούσε από τον Άγιο Βασίλειο και χυνόταν στο *Ταλιανούδι,* ο δε στην ανατολική ξεκινούσε από το ύψωμα *του Καλκμά,* περνούσε από τα *χωραφούδια* και κατέληγε στα *Τσουκαλαριά* (κεραμοποιεία, τουβλοποιεία).

Στο κέντρο ήταν το *λιμάνι* με την *Πιάτσα,* όπου βρίσκονταν το Διοικητήριο και τα καφενεία. Αντικρύζοντας την πόλη από τη θάλασσα, αριστερά του λιμανιού ήταν οι *ανεμόμυλοι,* πίσω τους τα *Γαϊτανάκεια* σχολεία και πιο πίσω τα *περιβόλια.*

Εσωτερικά, το κέντρο της Μαδύτου ομόρφαινε η πλατεία της *Βντάνας* με τη βρύση, τόπος συγκέντρωσης των γυναικών και ανταλλαγής... κοινωνικών σχολίων μεταξύ τους. Πιο ψηλά, στις υπώρειες του Καλκμά, ήταν: ο *Πόρος* και το *νεκροταφείο.*

Σχολεία, μόρφωση θρησκευτικότητα και ιερατείο

Για τις πρώτες μαθησιακές γνώσεις, λειτούργησαν στη Μάδυτο: α) επτατάξια Αστική Σχολή Αρρένων, β) εξατάξιο Παρθεναγωγείο και γ) Νηπιαγωγείο. Ήδη, κατά το έτος 1772, ο Μαδύτιος Χατζή-Ανδρέας Κάλφας αποφασίζει και χτίζει, αποκλειστικά με δικές του δαπάνες, την φερώνυμη Σχολή του, με σκοπό τη διδασκαλία της νεολαίας, την αναζωπύρωση της εθνικής συνείδησης και την τόνωση του ψυχικού τους οπλισμού, πιστεύοντας ότι η γνώση και η μόρφωση δημιουργούν πολίτες δυναμικούς και δραστήριους, οι οποίοι θα ηγηθούν για την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού.

Δυστυχώς, το 1852 εξερράγη πυρκαγιά, η οποία αποτέφρωσε μεγάλο τμήμα της πόλης και μαζί τη Σχολή του Χατζή-Ανδρέα Κάλφα. Η μαδυτινή νεολαία έμεινε χωρίς σχολείο, αλλά ο χατζη-Στέφανος Γαϊτανάκης, Μέγας Ευεργέτης των Μαδυτίων, έκτισε το 1857 και αυτός με δικές του δαπάνες τα περίφημα Γαϊτανάκεια Εκπαιδευτήρια και τα εμπλούτισε με όλα τα σύγχρονα για την εποχή εκείνη όργανα διδασκαλίας. Εκεί άκουσαν τα πρώτα εγκύκλια μαθήματα οι Μαδύτιοι δάσκαλοι του Γένους, οι μετέπειτα επιστήμονες, οι επιτυχημένοι επιχειρηματίες, που κάποιοι από αυτούς ευεργέτησαν τη Μάδυτο και την πατρίδα, καθώς και η πλειονότητα των Αρχιερέων και θεολόγων, για τους οποίους καυχάται η Μάδυτος, όπως:

Ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας και πάσης Αφρικής Χριστοφόρος ο Β’ (Χαραλάμπης Δανιηλίδης), ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, ο Αρχιεπίσκοπος Δυρραχίου Χρύσανθος Καραμάλλης, επονομαζόμενος Μουσικός Δεσπότης, ο Επίσκοπος Κλαυδιουπόλεως Παντελεήμων, ο μητροπολίτης Αμασείας Άνθιμος Αλεξούδης, ο μ. Ανέων Κωνσταντίνος Στυλιανίδης, ο μ. Νικοπόλεως και Πρεβέζης Κοσμάς Ευμορφόπουλος, ο μ. Φιλαδελφείας (Αλάσεχιρ) Λουκάς Πετρίδης, ο μ. Λιτίτσης Θράκης Νικηφόρος Λεβαντερίδης, ο μ. Αργολίδος Αθανάσιος Λάσκαρης, ο μ. Πολιανής και Κιλκισίου Φώτιος Παγιώτας, ο μ. Διοκαισαρείας Αρίσταρχος Βαφείδης, ο μ. Φλωρίνης Χρυσόστομος

Καβουρίδης, ο μ. Ρόδου Απόστολος Τρύφωνος (από την Κριθιά, «δίδυμη» πόλη της Μαδύτου). Την σεπτή χορεία των Μαδυτίων Αρχιερέων συμπληρώνει ο νεώτερος των προαναφερθέντων Στέφανος (κατά κόσμον Νικόλαος) Παλάσκας, Αρχιεπίσκοπος Γάζης, ο οποίος δεν πρόλαβε να συμπληρώσει τη μάθησή του στα Γαϊτανάκεια Εκπαιδευτήρια της γενέτειράς του, λόγω του βομβαρδισμού της Μαδύτου το 1915 και της καταστροφής τους.

Στη Μάδυτο, επίσης, γεννήθηκε ο πρωθιερέας Δημήτριος Καλλίμαχος, της γνωστής φιλόμουσης οικογένειας Παξιμαδά, ένθερμος πατριώτης (αγωνιστής του Μακεδονικού Αγώνα), με σπουδές στα Γαϊτανάκεια, στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης, στην Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης και στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Διετέλεσε αρχισυντάκτης και συνεκδότης του Εθνικού Κήρυκα της Νέας Υόρκης και προώθησε τα εθνικά και ομογενειακά θέματα.

Μέχρι την καταστροφή της, λειτούργησαν στη Μάδυτο ναοί τιμώμενοι στο όνομα της Θεοτόκου (δύο), της Γεννήσεως του Χριστού, των Ταξιαρχών, του αγίου Ιωάννου (όπου προϋπήρχε ναός του αγίου Γεωργίου), του αγίου Δημητρίου (στον φερώνυμο λόφο), και του αγίου Σπυρίδωνος, καθώς επίσης πολλά παρεκκλήσια και αγιάσματα. Οι Μαδύτιοι επέδειξαν υψηλό θρησκευτικό συναίσθημα, ως απόγονοι του πολιούχου της Μαδύτου Αγίου Ευθυμίου, και στη νεώτερη ιστορία ανέδειξαν – όπως προαναφέρθηκε – έναν Πατριάρχη (Αλεξανδρείας), δύο Αρχιεπισκόπους (Αθηνών και πάσης Ελλάδος και Γάζης Ιεροσολύμων), καθώς και πλειάδα αρχιερέων μητροπολιτών:

- *Άγιος Ευθύμιος, Επίσκοπος Μαδύτου:* Γεννήθηκε στη Μάδυτο και έζησε περί τα μέσα του $10^{ου}$ αιώνα. Οι γονείς του, ευκατάστατοι και θεοσεβείς, τον ονόμασαν Ευθύμιο, επειδή η γέννησή του έφερε χαρά και ευθυμία στην οικογένεια.

Ξεκίνησε ως ασκητής, στη συνέχεια εκάρη μοναχός και μόνασε στην υπ' αυτού ανεγερθείσα μονή, η οποία, μετά τον θάνατό του, έφερε το όνομα: «Μοναστήριον του Αγίου Ευθυμίου», πλησίον της οποίας ετάφη, όπου και το φερώνυμο αγίασμα.

Έζησε κατά τους χρόνους Μιχαήλ του Ψελλού, ηγεμόνα του Βασιλικάτου της Μαδύτου, ο οποίος, εκτιμώντας την ευσέβεια και το ήθος του Ευθυμίου, πρότεινε την προαγωγή του σε Αρχιερέα. Μετά τη χειροτονία του, ποίμανε την Επισκοπή Μαδύτου μέχρι τον θάνατό του και αναγράφεται στο κλιματολόγιο του Πατριαρχικού θρόνου της Κωνσταντινούπολης, ως «Μαδύτου και Κοίλης Ευθύμιος».

Η μνήμη του γιορτάζεται στις 5 Μαΐου.

- *Χριστοφόρος Δανιηλίδης, Πατριάρχης Αλεξανδρείας και πάσης Αφρικής:* Ο κατά κόσμον Χαραλάμπης Δανιηλίδης γεννήθηκε στη Μάδυτο το 1876. Μαθήτευσε στα λαμπρά Γαϊτανάκεια Εκπαιδευτήρια της γενέτειράς του και από παιδί αγάπησε τα ιερά γράμματα. Σε νεαρή ηλικία εισήχθη στη Σχολή του Σταυρού στα Ιεροσόλυμα, από την οποία απεφοίτησε αριστούχος το 1900. Ακολούθως, πήγε στην Αλεξάνδρεια, όπου και υπηρέτησε ποικιλοτρόπως την Αλεξανδρινή Εκκλησία, και το 1908 προήχθη σε Μητροπολίτη Αξώμης στην Αβησσυνία. Εκεί διέδωσε τον Χριστιανισμό και αγαπήθηκε και τιμήθηκε ιδιαιτέρως από τις Ορθόδοξες Κοινότητες. Μετά την επιστροφή του στην Αίγυπτο, ανεδέχθη τη διαποίμανση της χηρεύουσας επαρχίας του Σουδάν, με έδρα το Χαρτούμ, και στη συνέχεια εξελέγη Μητροπολίτης Λεοντοπόλεως, με έδρα το Ζαγαζίκ, όπου παρέμεινε επί μια 25ετία.

Το 1939 εξελέγη πανηγυρικά Πατριάρχης Αλεξανδρείας στον θρόνο του Αγίου Μάρκου, ως Χριστοφόρος Β'. Πολυσύνθετη και πολύμορφη πνευματική προσωπικότητα, με άρτια μόρφωση, γλωσσομάθεια, ταπεινοφροσύνη και πραότητα, αλλά και μαχητικότητα για την καλυτέρευση της ζωής των κατοίκων της Αφρικής, ανέπτυξε εθνική δράση ως Ε θ ν ά ρ χ η ς των Ελλήνων της Αφρικής. Δικαίωσε τη φ ή μ η του ως «Πατήρ πατέρων, ποιμήν ποιμένων, Αρχιερεύς αρχιερέων, τρίτος και δέκατος των Αποστόλων και κριτής της οικουμένης». Στο ενεργητικό του, η εισδοχή πολλών χιλιάδων αυτόχθονων, της Ουγκάντας, της Γκάνας, της φυλής των Μάου-Μάου κ.λπ., στην Ορθοδοξία.

Ο Χριστοφόρος ο Β' απεβίωσε στην Αθήνα το 1967 και κηδεύτηκε με τιμές Πρωθυπουργού εν ενεργεία. Στην κηδεία του, ο τότε Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Ιερώνυμος Κοτσώνης, στον επικήδειο λόγο του, τόνισε μεταξύ άλλων ότι «ο εις Κύριον εκδημήσας εγεννήθη εις την α ρ χ ι ε ρ ε ο τ ρ ό φ ο ν Μάδυτον...», τιμώντας έτσι και τη γενέτειρα πατρίδα του Πατριάρχη. Το τίμιο σκήνωμα του Χριστοφόρου ενταφιάστηκε στο παρεκκλήσιο του Αγίου Χριστοφόρου, στο Παλαιό Κάιρο.

- *Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος:* Γεννήθηκε στη Μάδυτο το 1868, δευτερότοκος γιος του ιερέα Ανέστη Δημητριάδη και της Φωτεινής. Το επώνυμο Παπαδόπουλος έλαβε αυτός και τα αδέλφια του, επειδή ήταν τέκνα ιερέα, δηλαδή παπαδόπουλα.

Τις πρώτες σπουδές του έκανε ο Χρυσόστομος στα Γαϊτανάκεια Εκπαιδευτήρια της Μαδύτου και συνέχισε στη Μεγάλη του Γένους Σχολή και στην Ιερατική Σχολή του Μπαλατά. Ακολούθως, γράφτηκε στη Θεολογική Σχολή του Τιμίου Σταυρού στα Ιεροσόλυμα και από εκεί στην Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης. Για μια διετία (1888-1891) παρακολούθησε θεολογικές σπουδές στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και στη συνέχεια στις θεολογικές σχολές του Κιέβου και της Αγίας Πετρούπολης. Το 1895 έλαβε το δίπλωμα από τη Θεολογική Ακαδημία της Πετρούπολης.

Το 1911 ανέλαβε τη διεύθυνση της Ριζαρείου Σχολής. Το 1914 εξελέγη καθηγητής της Γενικής Εκκλησιαστικής Ιστορίας στη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου. Το 1923 εξελέγη από την Ιερά Σύνοδο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και για πρώτη φορά δόθηκε ο τίτλος: «... και πάσης Ελλάδος».

Με εκπληκτική ευρυμάθεια, γλωσσομάθεια (μεταξύ άλλων σλαβικά και αραβικά) και πλουσιότατο συγγραφικό έργο, συνέθεσε μονογραφίες και μελέτες (που ξεπερνούν τις 500) για τις εκκλησίες Σερβίας, Ρουμανίας και Βουλγαρίας, για το πρωτείο του Πάπα, για τα εθνικά μας θέματα, την Εκκλησία της Ρωσίας, τον Πατριάρχη Γρηγόριο ΣΤ' και την Εκκλησία της Επτανήσου.

Στον πρώτο χρόνο της αρχιερατείας του, η Εκκλησία της Ελλάδας καθιέρωσε το νέο ημερολόγιο και ο Χρυσόστομος κράτησε τις λεπτές ισορροπίες των υποστηρικτών του νέου έναντι του παλαιού.

Ο Χρυσόστομος υπήρξε όντως μέγας εκκλησιαστικός ηγέτης, εθνικός άνδρας αλλά και χαλκέντερος εκκλησιαστικός ιστορικός, που άνοιξε νέους δρόμους στην ιστορική έρευνα. Άφησε μεγάλο επιστημονικό έργο με κλασική αξία, με μελέτες αξεπέραστες μέχρι σήμερα.

Απεβίωσε το 1938 σε ηλικία 70 ετών.

- *Στέφανος Παλάσκας, Αρχιεπίσκοπος Γάζης:* Ο κατά κόσμον Νικόλαος Παλάσκας γεννήθηκε στη Μάδυτο το 1908 από τον Κωνσταντίνο και την Ευαγγελία. Δεν πρόλαβε να μαθητεύσει στα Γαϊτανάκεια Σχολεία της γενέτειράς του, γιατί αυτά καταστράφηκαν από τον βομβαρδισμό το 1915. Κατέφυγε στην Κωνσταντινούπολη και αργότερα το 1922 στα Ιεροσόλυμα. Το 1928 εκάρη μοναχός και ονομάστηκε Στέφανος και αμέσως μετά χειροτονήθηκε διάκονος. Στην Αθήνα φοίτησε στη Θεολογική Σχολή και έλαβε το πτυχίο του το 1950, οπότε διορίστηκε καθηγητής στο Γυμνάσιο του Ιερού Κοινού του Παναγίου Τάφου. Το 1954, με πατριαρχική και συνοδική απόφαση, χειροτονήθηκε Αρχιερέας και έλαβε τον τίτλο: «Αρχιεπίσκοπος Γάζης, υπέρτιμος και έξαρχος πάσης Γης Επαγγελίας». Ποίμανε το χριστεπώνυμο πλήρωμα με αγάπη και σύνεση, τηρώντας λεπτές ισορροπίες μεταξύ δογμάτων και αντιθέσεων στα Ιεροσόλυμα. Εξεδήμησε το 1982 στα Ιεροσόλυμα.

Μουσική και μουσικοί στη Μάδυτο

Οι Θράκες, από την αρχαιότητα ακόμη, θεωρούνταν φιλόμουσοι. Εκτός από τον θεό της χαράς και του γλεντιού Διόνυσο, τον οποίο λάτρευαν ιδιαίτερα στη Θράκη, διάσημοι ήταν οι Θράκες μουσικοί, όπως ο ημίθεος Ορφέας, που οι ελληνικοί μύθοι τον ήθελαν να εφευρίσκει την κιθάρα ή να παίζει τη λύρα του. Αλλά και άλλοι διάσημοι μουσικοί της αρχαιότητας κατάγονταν από τη Θράκη, όπως ο Λίνος, ο Μουσαίος, ο Θάμυρις, ο Εύμολπος.

Στη Μάδυτο, η μουσική και τα τραγούδια ήταν το κύριο χαρακτηριστικό σε κάθε γλεντοκόπι, γέννηση, γάμο, πανηγύρι, νανουρίσματα, ερωτικά και νυφιάτικα τραγούδια, αλλά και πένθιμοι θρήνοι αποχαιρετισμού σημάδευαν κάθε γεγονός της καθημερινότητας. Μάλιστα, λόγω του υψηλού θρησκευτικού συναισθήματος των Μαδυτίων, ακόμα και στις διασκεδάσεις, πριν αρχίσουν το τραγούδι, έψελναν τα εκκλησιαστικά τροπάρια της ημέρας. Αυτή η καλλιέργεια του μουσικού συναισθήματος των Μαδυτίων με τη μεγάλη εκκλησιαστική επίδραση ανέδειξε σημαντικούς μουσικοδιδασκάλους και ερμηνευτές των ύμνων, που, παράλληλα με την εκκλησιαστική μουσική, διέδωσαν και το δημοτικό τραγούδι.

Έχει καταγραφεί ότι η μουσική παράδοση στη Μάδυτο, και κυρίως η βυζαντινή μουσική, εκφράστηκε διαχρονικά από διακεκριμένους μουσικούς, όπως οι:

- Χρύσανθος Καραμάλλης ο εκ Μαδύτου: Μητροπολίτης Δυρραχίου, Προύσης και αργότερα Σμύρνης (1770-1845). Ένας από τους τρεις εφευρέτες της νέας γραφικής μουσικής μεθόδου, κράτιστος μουσικολόγος, γνώστης και της ευρωπαϊκής και της αραβοπερσικής μουσικής, χειριστής του ευρωπαϊκού πλαγίαυλου και του αραβοπερσικού νέι. Ως μουσικολόγος, κάτοχος και του αρχαίου στενογραφικού συστήματος, συνέγραψε το Μεγάλο Θεωρητικό της Μουσικής (Τεργέστη 1832). Επίσης, το εγχειρίδιο του θεωρητικού και πρακτικού μέρους της εκκλησιαστικής μας μουσικής (Παρίσι 1821).

- Μιχαήλ Μουρκίδης: Γεννήθηκε στη Μάδυτο το 1848. Χρημάτισε πρωτοψάλτης σε διάφορες εκκλησίες της Αρχιεπισκοπής και της εν Βραΐλα Ρουμανίας ελληνικής εκκλησίας. Από το 1888 μέχρι το 1916 διετέλεσε πρωτοψάλτης στην Αγία Τριάδα Σταυροδρομίου της Κωνσταντινούπολης.

- Χρυσόστομος Λαυριώτης: Γεννήθηκε στη Μάδυτο το 1851. Άριστος υμνογράφος, καλλίφωνος ψάλτης και μουσικοδιδάσκαλος. Ως υμνογράφος εποίησε ακολουθία στον Άγιο Καισάριο και στον Άγιο Ορέστη. Ως μουσικός μελοποίησε διάφορα έργα.

- Κοσμάς Ευμορφόπουλος: Γεννήθηκε στη Μάδυτο το 1860. Παράλληλα με το ποιμαντικό του έργο, ως Μητροπολίτης Δρυϊνουπόλεως, ασχολήθηκε με τη συγγραφή μουσικού εγχειριδίου και τη σύνθεση ύμνων, τα οποία εξέδωσε με τον τίτλο: «Ποιμενικός Αυλός» (Αθήνα 1897).

- Χρυσόστομος Παπαδόπουλος: Αρχιεπίσκοπος Αθηνών, γεννήθηκε στη Μάδυτο το 1868, γνώστης της βυζαντινής μουσικής. Εξέδωσε εγκύκλιο προς τους ιεροψάλτες, με την οποία απαγόρευε τον καταρτισμό τετραφωνιών στους ιερούς ναούς των συνοικιών και συνιστούσε τη δημιουργία παιδικών βυζαντινών χορωδιών. Εργάστηκε με ζήλο για την αποκατάσταση της βυζαντινής μουσικής.

- Μιχαήλ Κατζάκης (1906-1982): Γεννημένος στη Μάδυτο, καλλίφωνος ερμηνευτής και άριστος γνώστης της εκκλησιαστικής βυζαντινής μουσικής. Διετέλεσε συνιδρυτής και αντιπρόεδρος του Πανελληνίου Συλλόγου Ιεροψαλτών και μελοποίησε διασκευές εκκλησιαστικών ύμνων.

Γιορτές, λαϊκά έθιμα, δοξασίες

Εκτός από τις μεγάλες χριστιανικές γιορτές (Χριστούγεννα, Θεοφάνεια, Πάσχα, Νιάμερα της Παναγίας με το παμμαδυτινό πανηγύρι κ.λπ.) που γιόρταζαν ανεμπόδιστα οι Μαδύτιοι, τηρούσαν κάποια ιδιαίτερα έθιμα και δοξασίες, όπως:

Οι φωτιές που άναβαν τις παραμονές του Αυγούστου για να καλοδεχτούν και να καλοπιάσουν τον θεωρούμενο σαν νοσογόνο μήνα.

Οι «αρφανοί» (αρί+φαίνω=φέγγω πολύ) του Πάσχα, όταν άναβαν πυρσούς με δυνατό φέγγος για να επικοινωνούν οπτικά με τα άλλα χωριά, ίσως κάτι σαν τα τωρινά πυροτεχνήματα.

Το έθιμο της «πιρπιρούδας» σε καιρό ανομβρίας, με ένα παιδί ντυμένο με παλιά ρούχα, που είχε στο κεφάλι ξερά χόρτα κι ένα ταψί ανεστραμμένο, περιφερόμενο στους δρόμους και παρακαλώντας τον Θεό να βρέξει.

Η «(Γ)καμήλα», χάρτινο ομοίωμα της οποίας τριγυρνούσαν στα σοκάκια οι στρατεύσιμοι της επόμενης σειράς, ίσως με τον συμβολισμό ότι θα αντέξουν στο στρατό, όπως η καμήλα στις δυσκολίες της ερήμου.

Τα τάματα για τη θεραπεία των νεραϊδοχτυπημένων.

Τα ξόρκια για την αντιμετώπιση των καλικάντζαρων στις παραμονές των Χριστουγέννων, και άλλα πολλά.

Διατροφικές συνήθειες

Οι μαδύτιες νοικοκυρές, όπως και οι περισσότερες μαγείρισσες της Ανατολής, ειδικεύονταν στις πίτες και τα μπουρέκια (γαλατόπιτες, τυρόπιτες), γιαλαντζί ντολμαδάκια, λαχανοσαρμάδες, καθώς και ιμάμ μπαϊλντί, που παρασκεύαζαν παραδοσιακά, αλλά με φαντασία και μεράκι.

Μια μαγειρική σπεσιαλιτέ ήταν το μαντί, με διαφορετικές παραλλαγές μέχρι σήμερα, αποτελούμενο από πουγκάκια-μαντι(λάκια) από ζύμη, τοποθετημένα το ένα δίπλα στο άλλο στο ταψί, που περιείχαν ψιλοκομμένο ή αλεσμένο κρέ-

ας και πληγούρι ή τραχανά, σκεπασμένα με ένα ανοιγμένο φύλλο, ψημένα στο φούρνο και περιχυμένα με ζωμό κρέατος.

Επίσης φημισμένη ήταν η «φλομαρ'στη» (φυλλομαριστή) βασιλόπιτα, φτιαγμένη από πολλά – ανοιγόμενα με τον πλάστη – λεπτά φύλλα ζύμης, αλειμμένα με καλό λάδι ή βούτυρο και πασπαλισμένα σε κάθε στρώση με τριμμένη καρυδόψυχα, ζάχαρη και κανέλλα. Έτσι, έμοιαζε γευστικά περισσότερο με μπακλαβά, παρά με παραδοσιακή βασιλόπιτα.

Παραγωγή και επαγγέλματα

Σε έναν τόπο εύφορο όπως η Θρακική Χερσόνησος, οι άνθρωποι του μόχθου είχαν την ικανοποίηση να βλέπουν τις προσπάθειές τους να ευοδώνονται και η γη να αποδίδει πλούσιους τους καρπούς.

Οι δυο σπουδαιότερες σε απόδοση καλλιέργειες ήταν του αμπελιού και του σταριού. Και στις δύο περιπτώσεις, οι καλλιεργούμενες εκτάσεις μπορεί να μην ήταν μεγάλες, αλλά η συγκομιδή ήταν άριστη σε ποιότητα.

Στα μέσα του 17^{ου} αι., ο Ιωάννης Φραγκίσκος GENELLI CARERI, αφηγούμενος το ταξίδι του στον Ελλήσποντο, αναφέρει ότι η Μάδυτος παράγει άφθονο καλό κρασί, το οποίο οι Γάλλοι έμποροι αγοράζουν σε πολύ καλή τιμή («ΘΡΑΚΙΚΑ» 1972). Επίσης, ο περιηγητής Εβλιγιά Τσελεμπί περιγράφει τη Μάδυτο όπως τη γνώρισε: «Είναι μια αμιγώς χριστιανική πόλη (ο μόνος μουσουλμάνος κάτοικος είναι ένας αξιωματικός της αστυνομίας), που κατοικείται κυρίως από οικοδόμους, οι οποίοι χαίρουν άκρας εκτίμησης σε ολόκληρη τη Ρωμυλία και την Κωνσταντινούπολη, χάρη στην τέχνη τους. Ο πληθυσμός ασχολείται με την αμπελουργία – ο οίνος είναι περίφημος – και την αλευροποιία και έξοχο είναι το λευκό αλεύρι της Μαδύτου». Την ασχολία τους με την καλλιέργεια, παραγωγή και άλεση σιτηρών μαρτυρεί η ύπαρξη αλευρόμυλων στην παραλία της Μαδύτου, δίπλα στα Γαϊτανάκεια σχολεία.

Καθ' όσον αφορά στην οικοδομική τέχνη, οι Μαδύτιοι ήταν ξακουστοί χτιστάδες που έφτιαξαν μεγαλοπρεπείς επαύλεις, αρχοντικά και δημόσια κτίρια στην Κωνσταντινούπολη, αφού μάλιστα γνώριζαν την τέχνη της τουβλοποιίας από τα δικά τους τ σ ι κ α λ α ρ ι ά , τα οποία παραδίδονταν προς χρήση από γενιά σε γενιά.

Μια άλλη, επίσης σπουδαία, πηγή εισοδήματος ήταν τα πλούσια αλιεύματα που τους παρείχε ο Ελλήσποντος, στο στενότερο σημείο του οποίου – στο Κιλίτ Μπαχρ – έριχναν τα δίχτυα τους, τα οποία πάντοτε μάζευαν γεμάτα με εκλεκτή ψαριά που κατέβαινε από τη Μαύρη Θάλασσα και τον Μαρμαρά προς το Αιγαίο.

Οικονομικά αυτάρκεις λοιπόν και ευτυχισμένοι οι Μαδύτιοι στις αρχές του 20ου αιώνα. Δυστυχώς, η καταστροφή δεν άργησε για τον Ελληνισμό της Ανατολής…

Βομβαρδισμός και καταστροφή

Στους νεώτερους χρόνους η Μάδυτος, στο απόγειο της πνευματικής και οικονομικής ακμής της, σε ένα φυσικό περιβάλλον ειδυλλιακό και ελκυστικό, στην ευρωπαϊκή ακτή του Ελλησπόντου, με πληθυσμό περίπου 10.000 αμιγώς ελληνικό (Κυρ. Μαμώνη – *Σύλλογοι Θράκης και Ανατ. Ρωμυλίας*), με ανθρώπους πνευματικά καλλιεργημένους, δημιουργικούς και επαγγελματικά επιτυχημένους, έχοντας άριστες σχέσεις με τους ελάχιστους αυτόχθονες μουσουλμάνους, έζησαν ειρηνικά, με πολλά όνειρα για το μέλλον, μέχρι και την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα. Απόδειξη της ελληνικότητας του πληθυσμού αποτελεί η ανυπαρξία ισλαμικού τεμένους στη Μάδυτο μέχρι την εμφάνιση των Νεοτούρκων στις αρχές του αιώνα.

Όμως, μετά την έναρξη και κατά την διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, η Μάδυτος, ως πόλη της τουρκικής επικράτειας και μάλιστα σε σημείο σπουδαίας στρατηγικής σημασίας για τον έλεγχο της ναυσιπλοΐας στον Ελλήσποντο, ενδιάμεσο πέρασμα από τη θάλασσα του Μαρμαρά προς το Αιγαίο, βρέθηκε μοιραία στο επίκεντρο των πολεμικών επιχειρήσεων και βομβαρδίστηκε το 1915 από τα συμμαχικά στρατεύματα των Αγγλο-Γάλλων. Θρήνησε πάμπολλα θύματα από τον άμαχο πληθυσμό και υπέστη ανυπολόγιστες υλικές ζημιές, αφού καταστράφηκαν οι περισσότερες κατοικίες, σχολεία, εκκλησίες και εγκαταστάσεις. Μετά την καταστροφή, οι περισσότεροι από τους επιζήσαντες, οι οποίοι είχαν καταφύγει για να εργασθούν ή να συνεχίσουν τις σπουδές τους σε περιοχές της Κωνσταντινούπολης (Βλάνγκα, Ταταύλα, Χαλκηδόνα κ.λπ.), αλλά και στην Πανόρμο, Αρτάκη και Δαρδανέλλια, διεσπάρησαν σε όλον τον κόσμο και κυρίως στην Αμερική και την Αυστραλία. Άλλοι επέστρεψαν και ανοικοδόμησαν μερικώς την πατρίδα τους, αλλά μετά την Μικρασιατική Καταστροφή και την υπογραφή της Συνθήκης της Λοζάνης για την ανταλλαγή των πληθυσμών, η πλειονότητα εγκαταστάθηκαν στην ηπειρωτική Ελλάδα και τα νησιά.

Διασπορά, Σύλλογοι, Σωματεία

Η διασπορά των Μαδυτίων μετά τον εκπατρισμό τους ήταν ευρύτατη. Πρόσφυγες μετανάστες στην Αμερική ίδρυσαν συλλόγους δυναμικούς στη Νέα Υόρκη, στη Βοστώνη, στο Σικάγο κ.λπ., με τους οποίους διατήρησαν τα έθιμα της γενέτειράς τους, συμμετείχαν σε άλλες ομογενειακές οργανώσεις (ΑΧΕΠΑ, ΓΚΑΠΑ) και μετά την κοινωνική αποκατάστασή τους βοήθησαν οικονομικά συμπατριώτες τους στην Ελλάδα. Παρόμοιες δραστηριότητες ανέπτυξαν και οι εγκατασταθέντες στην Αυστραλία (Σίδνεϋ, Μελβούρνη). Άλλοι Μαδύτιοι βρέθηκαν στην Αίγυπτο (Κάιρο, Αλεξάνδρεια) και στο τότε Βελγικό Κονγκό, στην Αιθιοπία και στα Ιεροσόλυμα.

Στην Ελλάδα, πρόσφυγες Μαδύτιοι, αφού περιπλανήθηκαν εν πλω αναζητώντας φιλόξενο τόπο εγκατάστασης φτάνοντας μέχρι και την Κέρκυρα, όπου κάποιοι παρέμειναν, αποβιβάστηκαν τελικά στο λιμάνι του Σταυρού της Χαλκιδικής και έκτισαν τη Νέα Μάδυτο, νότια της λίμνης Βόλβης, που διατηρεί – εκτός από το όνομα της γενέτειρας – ήθη, έθιμα και παραδόσεις της Μαδύτου. Εκεί, τον Αύγουστο του 2021, δημιουργήθηκε και λειτουργεί ΕΣΤΙΑ ΜΑΔΥΤΙΩΝ.

Το 1921 ιδρύθηκε στην Αττική πολυμελές Σωματείο «ΕΛΛΗΣΠΟΝΤΟΣ», με έδρα την Αθήνα, το οποίο επί εκατό χρόνια συγκεντρώνει και συνεγείρει Μαδυτίους πρώτης γενιάς και απογόνους τους, δεύτερης και τρίτης. Εκδίδει, από το 1950, την ομώνυμη εφημερίδα και αριθμεί πολλά μέλη συνδρομητές και φιλομαδύτιους σε όλον τον κόσμο, κυρίως δε σε περιοχές του Λεκανοπεδίου (Ν. Φιλαδέλφεια, Βύρωνα, Περιστέρι, Καλλιθέα, Νέα Σμύρνη, Δήμους της Περιφέρειας Πειραιά κ.λπ.) και της Βόρειας Ελλάδας (Ν. Μάδυτο, Θεσσαλονίκη, Καβάλα, Σέρρες, Κιλκίς κ.λπ.) καθώς και της Λήμνου, όπου βρίσκεται και η συνοικία «Μάδυτος» (Μύρινα).

Το 1971, εκδόθηκε από το Σωματείο το βιβλίο του Αποστ. Σιταρά «Η ΜΑΔΥΤΟΣ», με επιμέλεια, συμπληρώσεις της ύλης και φωτογραφίες από το αρχείο του Μιχ. Κατζάκη, στο οποίο ιστορείται η Μάδυτος από την αρχαιότητα μέχρι και τον 20ο αιώνα.

Το 2009 πραγματοποιήθηκε από το Σωματείο Ημερίδα, με θέμα «ΜΑΔΥΤΟΣ – Προγονική μας Πατρίδα», στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, με πρωτοβουλία του ναυάρχου Απόστολου Βασιλειάδη, στην οποία συμμετείχε ο Δήμος Μαδύτου, κατά την οποία εμπνευσμένοι ομιλητές – αναλυτές (Ελ. Γλύκατζη-Αρβελέρ, Φωτ. Ζαφειροπούλου, Νικ. Παπουτσόπουλος, Χαραλ. Μπούσιας, Θεοφ. Σουλακέλλης, Αθ. Καραθανάσης, Απόστολ. Βασιλειάδης, Βασ. Λιόγγαρης, Χρ. Μπουλώτης) φώτισαν άγνωστες ιστορικές πτυχές της Μαδύτου. Το 2015 κυκλοφόρησαν τα απομαγνητοφωνημένα Πρακτικά της Ημερίδας, με χάρτες και φωτογραφίες, σε ένα καλαίσθητο Τεύχος, για να εμπλουτιστεί η βιβλιογραφία για τη Μάδυτο και να μεταλαμπαδευτεί η Ιστορία της στις επερχόμενες γενιές, ως ιερή παρακαταθήκη.

Σταύρος Κατζάκης του Μιχαήλ

Γεννήθηκε το 1949 στην Αθήνα από πατέρα Μαδύτιο και μητέρα Κωνσταντινουπολίτισσα.

Είμαι συνταξιούχος επίτιμος Δικηγόρος του Δικηγορικού Συλλόγου Αθήνας, πρώην Πρόεδρος και νυν Αντιπρόεδρος του Σωματείου των Μαδυτίων «Ο ΕΛΛΗΣΠΟΝΤΟΣ» και υπεύθυνος εκδότης της ομώνυμης εφημερίδας του Σωματείου μας.

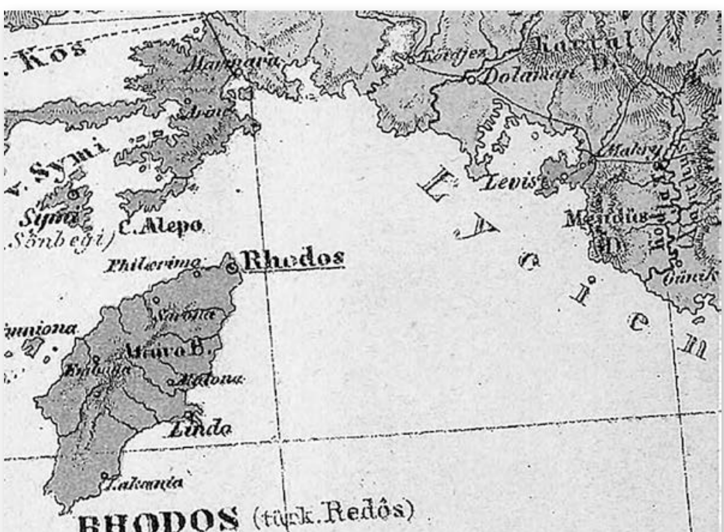
«Αυτή τη φορά εξορία ήταν στην πατρίδα μας»[1]

ΜΑΚΡΗ ΚΑΙ ΛΙΒΙΣΙ: δυο ελληνορθόδοξες κοινότητες με κοινή ιστορία

Εύα Αχλάδη

Η Μάκρη και το Λιβίσι, γνωστές σήμερα ως Φετχιέ (Fethiye) και Καγιάκιοϊ (Kayaköy) αντίστοιχα, βρίσκονται στη νοτιοδυτικά παράλια της Τουρκίας. Το λιμάνι της Μάκρης απέχει 45 ναυτικά μίλια ανατολικά της Ρόδου, 151 χλμ. από το Μαρμαρίσι και 295 χλμ. από την Αττάλεια. Το Λιβίσι, 8 χλμ. νότια του κόλπου της Μάκρης, χτισμένο αμφιθεατρικά στους πρόποδες μιας κορυφογραμμής του όρους Κράγου, όπως μαρτυρά και το τουρκικό όνομά του Καγιάκιοϊ, που σημαίνει Βραχοχώρι. Ένας οικισμός εγκαταλελειμμένος, χτισμένοαμφιθεατρικά με τα πέτρινα σπίτια του να στέκουν ακόμη όρθια, αλλά άστεγα και άδεια, γνωστό στα τουρκικά ως «χωριό - φάντασμα», προσφάτως αποτελεί σύμβολο της Ανταλλαγής του 1923.

Η Μάκρη και το Λιβίσι ταυτίζονται ή συσχετίζονται με δυο σημαντικούς οικισμούς της αρχαίας Λυκίας, την Τελμησσό και την Καρμυλησσό αντίστοιχα. Η Λυκία -γνωστές πόλεις της τα Μύρα, όπου και ο ναός του Αγίου Νικολάου, τα Λίμυρα, τα Πάταρα, τα Οινόανδα, η Τλως και η Ξάνθος- ανέπτυξε έναν ιδιότυπο πολιτισμό, με κύρια χαρακτηριστικά την ιδιαίτερη ταφική αρχιτεκτονική και την λυκιακή γλώσσα. Ο τάφος του Αμύντα, που δεσπόζει πάνω από το λιμάνι της Μάκρης, οι σαρκοφάγοι και τα ερείπια του αρχαίου θεάτρου της Τελμησσού είναι κάποια από τα απομεινάρια της αρχαίας ιστορίας της Μάκρης.

1. Μαρτυρία Δέσποινας Παπαβασιλείου από τη Μάκρη. Βλ. *Η Εξοδος. Μαρτυρίες από τις Επαρχίες της Κεντρικής και Νότιας Μικρασίας*, τ. Β΄, εισαγ. Πασχάλη Κιτρομηλίδη, επιμ. Γ. Μουρέλου, Αθήνα, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών 2004, σ. 477.

Σε κάποιες περιόδους της ιστορίας τους, οι δυο οικισμοί ερημώθηκαν για να αναγεννηθούν πάλι. Τον 5ο αι. ο επίσκοπος *Τελμησσού και Μάκρης* συμμετείχε στην Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο της Χαλκηδόνος (451). Τον 8ο αι. η Τελμησσός μετονομάστηκε σε Αναστασιούπολη προς τιμήν του αυτοκράτορα Αναστασίου Β΄. Από τον 10ο αι., μετά την κατάκτησή της από τους Σελτζούκους, το 1187, επικράτησε το τοπωνύμιο Μάκρη, το οποίο συνδέεται με το στενόμακρο νησί που δεσπόζει στην είσοδο του λιμανιού της.[2] Το 1307 τη Μάκρη κατέλαβαν οι Ιππότες της Ρόδου, ενώ η περιοχή ενσωματώθηκε στην οθωμανική επικράτεια το 1426 ως υποδιοίκηση (σαντζάκι) του Μεντεσέ, με έδρα τα Μούγλα. Μετά την οθωμανική κατάκτηση της Ρόδου το 1522 από τον Σουλεϊμάν τον Μεγαλοπρεπή, ενισχύθηκε η οικονομική και διοικητική σχέση της Λυκίας με τη Ρόδο.

Κατά την πρώιμη οθωμανική περίοδο η Μάκρη ερημώθηκε και το λιμάνι της,[3] λόγω του κλίματος και του φόβου της ελονοσίας, το επισκέπτονταν μόνο «*πολεμικά πλοία και περιηγητές*» όπως γράφει χαρακτηριστικά ο αρθρογράφος του *Φιλολογικού Συνέκδημου* το 1849, ο οποίος παροτρύνει τους νησιώτες από τα γειτονικά Δωδεκάνησα να αναζητήσουν την τύχη τους στις ευλίμενες αλλά έρημες πόλεις της Λυκίας.

«Τα παράλια, όλα σχεδόν της Εώας, έχουσι πολλάς θέσεις αρχαίων αξιολόγων πόλεων ωραίας, ευλιμένους και αείποτε οικησίμους, επισκεπτομένας κατά καιρούς υπό των Ευρωπαίων περιηγητών και των πολεμικών πλοίων. Ταύτας, ερημωμένας ήδη και ευωνήτους, οίαι προς τοις άλλοις αι της Εφέσου, της Πριήνης, της Μιλήτου, της Ιασσού, των Καρυάνδων, της Κνίδου, του Καύνου, των Πατάρων, της Φασήλιδος και Σίδης κτλ. Καιρός πλέον να κατοικίσωσιν οι νησιώται μάλιστα, έχοντες χρείαν αποικισμού εις την Εώαν προς πορισμόν βίου και αποκατάστασιν.»[4]

Η σταδιακή αύξηση του ελληνορθόδοξου πληθυσμού στην περιοχή καταγράφεται στις οθωμανικές απογραφές πληθυσμού (ανδρικού μόνο): στην απογραφή του 1835 στο Λιβίσι καταγράφονται 328 νοικοκυριά, με σύνολο 652 άντρες, το 1848, 429 νοικοκυριά, αριθμός που δεν απέχει πολύ από την απογραφή της Μητρόπολης Πισιδίας το 1852, η οποία καταγράφει 450 νοικοκυριά στο Λιβίσι. Οθωμανικό έγγραφο του 1887 καταγράφει 726 νοικοκυριά στο Λιβίσι.[5] Οι μεικτές απογραφές του 1884 και του 1904, που καταγράφουν και τον γυναικείο πληθυσμό, δεν είναι προσβάσιμες. Οι πρώτες οθωμανικές απογραφές (1831, 1835, 1848) καταγράφουν μόνο τον πληθυσμό του Λιβισιού, επειδή η Μάκρη αρχίζει να αναπτύσσεται μετά το 1840. Χάρη στο ασφαλές φυσικό λιμάνι της,

2. Clive Foss, *Lycian Coast in the Byzantine Age*, σ. 4.

3. Παρά την ερήμωση του οικισμού, το λιμάνι της Μάκρης δεν έπαψε ποτέ να λειτουργεί, όπως μαρτυρούν αναφορές σε οθωμανικά έγγραφα της περιόδου. Το 1798-99, κατά την εκστρατεία του Ναπολέοντα στην Αίγυπτο, πλοία του γαλλικού στόλου σταθμεύουν στη Μάκρη, ενώ τον Αυγούστου 1824 ο βαλής (διοικητής) της Αιγύπτου Ιμπραήμ πασάς στάθμευσε στο λιμάνι της Μάκρης για να επισκευάσει τα πλοία του. Βλ. Οθωμανικά Αρχεία Πρωθυπουργίας: A/HAT 926, 40233, HAT 926, 40233, A/HAT 920 40001, C/HAT 359, 200465, HAT 359, 20046, HAT 359, 20046, B/HAT 159, 6622, HAT 158, 6594, HAT 39.

4 *Φιλολογικός Συνέκδημος*, Αθήναι, 31 Μαρτίου 1849, έτος Α΄, αρ.7-8.

5 A.DVNS.KLS. d. (Kilise *Defteri* no 2)

η Μάκρη μετά το 1840 σημείωσε ραγδαία ανάπτυξη ως οικισμός-εμπορείο, από όπου διακινούνταν μια σειρά προϊόντων: σιτηρά, ρύζι, καλαμπόκι, σησάμι, κερί, βελανίδια, ξηρά σύκα, σταφίδες, φουντούκια, ξυλεία -μεγάλο μέρος της οποίας στελνόταν στην Αίγυπτο και την Ελλάδα- και μετά το 1878 και μεταλλεύματα.[6] Προσέλκυσε και πολλούς ξένους, οι οποίοι ανακάλυψαν τα σημαντικά προϊόντά της περιοχής και κυρίως την δυνατότητα μεταφοράς τους από το λιμάνι της. «*Η Μάκρη είναι απόκρυφαι Ινδίαι*» γράφει ο αρθρογράφος της *Εφημερίδος της Σμύρνης* το 1851:

«Είνε δε η Μάκρη απλώς εμπορείον (comptoire) σχηματισθέν από συγκλύδας Ευρωπαίους, Οθωμανούς και Γραικούς, εγχωρίους ή ξένους, όλους αυτού μετοικισθέντας χάριν του Κερδώου Ερμού. Άχρι του 1840 ηγνοούντο από τους έξω τα εμπορικά προϊόντα της, άτινα και ενέμοντο ησύχως εκ τινων Λειβησιανών και Σπαρταλήδων, οίτινες έκαμον θησαυρούς. Αλλ' έκτοτε ωσφράνθησαν την φωλεάν αυτήν τα λαγωνικά του εμπορίου και ώρμησαν ακαθέκτως εις την λείαν. Ιταλοί, Γάλλοι, Άγγλοι, Αυστριακοί, Ρόδιοι, Συμαίοι, Καρπάθιοι, Καστελορρίζιοι έπηξαν τας σκηνάς των, ως εις Καλλιφορνίαν, και ο πληθυσμός της Μάκρης, όστις το 1840 εσύγκειτο εκ διακοσίων ψυχών, το 1850 ανέβη εις χιλίας περίπου. Τωόντι δε η Μάκρη είνε το πλουσιώτερον επινείον της Μεσογείου κατά παράδοξον αντίπτωσιν το ήττον γνωστόν. Ήκουσα Αυστριακόν έμπορον κατοικούντα εις Σμύρνην και ευρισκόμενον τότε εις Μάκρην να λέγη μετά ορεκτικωτάτου αλλά δικαίου θαυμασμού ότι «η Μάκρη είναι απόκρυφαι Ινδίαι.» (Εφημερίς της Σμύρνης, 27 Απριλίου 1851, έτος Γ, αρ. 107).

Οι δυνατότητές της δεν διέφυγαν της προσοχής ξένων δυνάμεων, όπως η Αγγλία και η Γαλλία, που δεν άργησαν να διορίσουν προξενικούς πράκτορες στην περιοχή.Το 1848 διορίζονται ο Βρετανός Αλφρέδος Μπιλιότι (Alfred Biliotti) και ο Γάλλος πρόξενος Αντώνιος Καζίλης (Antonio Cassili), ενώ το ελληνικό προξενείο αρχίζει να λειτουργεί το 1864 με πρόξενο τον Γ. Λ. Φιλιππούση. Ο Αγγλος πρόξενος το 1850 αναφέρεται στην εμπορική ανάπτυξη της Μάκρης:

«Δεν υπάρχουν ευρωπαϊκές επιχειρήσεις αλλά έμποροι στέλνουν πράκτορες και κάποιοι έμποροι από το Ιόνιο έρχονται οι ίδιοι κατά διάρκεια του χειμώνα, γιατί τότε οι ντόπιοι έρχονται στα διάφορα λιμάνια να πουλήσουν τα προϊόντά τους σε ξένους [...] Οι πράκτορες των εμπόρων αγοράζουν σχεδόν όλα τα προϊόντα της επαρχίας, δηλαδή ρύζι, σιτάρι, καλαμπόκι, κριθάρι, αρακά, σησάμι, κερί, βαλόνεα, λάδι, ξερά σύκα, σταφίδες, καρύδια, ζώα και άλλα. Ένας άλλος διαδεδομένος κλάδος εμπορίου είναι η ξυλεία για την κατασκευή πλοίων και την αρχιτεκτονική, καθώς και καυσόξυλα. Όλα τα προαναφερθέντα προϊόντα είναι εξαιρετικής ποιότητας, καθώς η γη είναι πολύ εύφορη και το κλίμα ήπιο, εύκρατο, παρότι ανθυγιεινό το καλοκαίρι. Οι εξαγωγές υπολογίζονται σε 12 με 13.000.000 τουρκικά πιάστρα (109.090 με 118.181 αγγλικές λίρες). [...] Τα τελευταία 4 χρόνια περισσότερα από 400 μαγα-

6. Παντ. Μ. Κοντογιάννη, *Η Ελληνικότης των Νομών Προύσης και Σμύρνης*, 1919, σ. 74, 77-80. «*Κοινότητες Λυκίας.* Μικρόν μόνον μέρος της Λυκίας ανήκει εις τον νομόν Σμύρνης, το απέναντι της Ρόδου. Το άλλο, το και μεγαλύτερον, ανήκει εις τον νομόν Ικονίου. Η Λυκία είναι χώρα πλουσιωτάτη και ανεκμετάλλευτος. Τα οροπέδιά της είναι κατάρρυτα, τα δάση της ανεξάντλητα, αι πεδιάδες της γονιμώταται και τα όρη της κρύπτουν πλουσίους θησαυρούς μεταλλείων.»

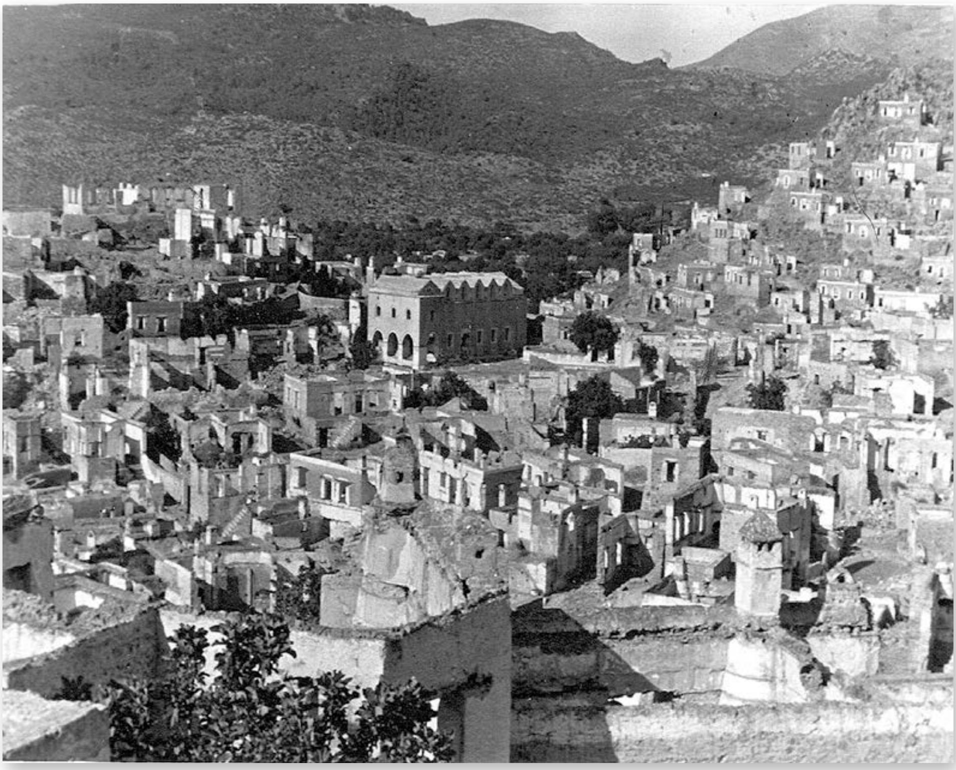
ζιά [αποθήκες] έχουν χτιστεί στη Μάκρη, το μεγαλύτερο μέρος για ξένους εμπόρους και σήμερα συνολικά υπάρχουν 800, ενώ, 6 χρόνια πριν, υπήρχαν μόνο 50.»

Φυσικές καταστροφές, όπως ο καταστρεπτικός σεισμός τον Φεβρουάριο του 1851, ανέκοψαν προσωρινά την ανάπτυξη της περιοχής.[7] Το 1878 η ανακάλυψη των ορυχείων χρωμίου σηματοδότησε την έναρξη μιας νέας οικονομικής άνθισης.[8] Μεγάλη πυρκαγιά στις 10 Ιουλίου 1886 κατέστρεψε ολοσχερώς τη Μάκρη και αποτέλεσε την αφορμή να ξαναχτισθεί ρυμοτομημένη μια μοντέρνα, ευρωπαϊκού τύπου πόλη.[9] Τότε σκεπάστηκαν τα έλη, φτιάχτηκε η προκυμαία και πολλοί Λιβισιανοί μετοίκησαν στη Μάκρη, ενώ και στους δυο οικισμούς εγκαταστάθηκε νέος ελληνικός πληθυσμός από τα Δωδεκάνησα και την Κύπρο. Το 1894, το αθηναϊκό περιοδικό *Αγάπη* καταγράφει τη ραγδαία οικονομική ανάπτυξη της Μάκρης, ιδιαιτέρως μετά την ανακάλυψη μεταλλείων χρωμίου:

« [...] *Η Μάκρη έχει διοικητήριον, προκυμαίαν, οδούς ευθυγράμμους, λιθοστρώτους και πεδιάδα εκτεταμένην, εν η υπάρχουσιν εγκατεσπαρμένα τουρκικά χωρία επτά ως προάστεια. Προϊόντα της Μάκρης είνε τα δημητριακά, βαλανίδιον, ζώα, δέρματα, έρια, κηρός, ξυλική οικοδομήσιμος και καύσιμος, ξυλάνθρακες και προ πάντων χρώμιον εξορυττόμενον εκ του όρους Δαίδαλα, εκ των ανακαλυφθέντων από του 1878 μεταλλείων χρωμίου, όπερ εκμεταλλεύεται ο εν Σμύρνη Άγγλος Πάτερσον. Εις την Μάκρην προσεγγίζουσιν ατμόπλοια δύο εταιρειών διατηρούντα τακτικήν συγκοινωνίαν μετά της Σμύρνης και των νήσων. Υπάρχει δε και τηλεγραφείον και ταχυδρομείον. Οι Μακραίοι εισίν άποικοι των Λειβησιανών, ή μάλλον η Λειβησιακή αριστοκρατία, ήτις εγκατέστη ένεκεν του εμπορίου και της γεωργίας εν Μάκρη. Αυξάνει δε οσημέραι ο αριθμός των κατοίκων, αλλ' είνε ελώδης ο τόπος και πυρετοβριθής και αναγκάζει τους κατοίκους να διαθερίζωσιν εν Λειβησίω, όπου το κλίμα είνε ευκρατές και υγιεινόν. Απέχει δε δίωρον εκ Λειβησίου, όπερ προς μεσημβρίαν απέχει ημίσειαν ώραν εκ της θαλάσσης. Είνε άρα το Λειβήσιον χερσόνησος περιωρισμένη υπό θαλάσσης, και μόνον προς ανατολάς ενούται με την μεγάλην ήπειρον.*» (*Αγάπη*, 16 Οκτωβρίου 1894, έτος Β΄, αρ. 94, σελ. 7, 8).

Ο Βρετανός Τζον Πάτερσον (John D. Paterson), ο οποίος λειτουργούσε τα 19 από τα 24 ορυχεία χρωμίου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, με ετήσια παραγωγή μεγαλύτερη από 20.000 τόνους χρωμίου, απέκτησε άδεια να εκμεταλλευτεί έκταση 2.424 στρεμμάτων στην περιοχή της Μάκρης. Με τον Πάτερσον συνεργάστηκε ο Χατζη-Νικόλαος Λουιζίδης, ο οποίος θα αναδειχθεί σε μέγα ευεργέτη της περιοχής.[10] Στα μεταλλεία εργάζονταν περίπου 2.000 Έλληνες και το εξαγωγικό εμπόριο χρωμίου και μαγνησίας είχε σημαντική συμβολή στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής, όπως υπογραμμίζει η εφημερίδα *Αγών* στις 3 Μαΐου 1902:

7. Η διάρκεια των «*αλλοκότων φαινομένων*», όπως περιγράφονται σε οθωμανικό έγγραφο, ήταν τέτοια, που η οθωμανική κυβέρνηση έστειλε επιτροπή να καταγράψει τις συνέπειες των σεισμών, ενώ καταγράφηκε στον ξένο τύπο. Βλ. Οθωμανικά Αρχεία Πρωθυπουργίας 23 Ş 1273-A. MKT. MVL. 86, 67, *Εφημερίς της Σμύρνης*, 1851, Παρασκευή 9 Μαρτίου 1851, έτος Γ΄, αρ. 100.
8. Παντ. Μ. Κοντογιάννης, *Η Ελληνικότης των Νομών Προύσης και Σμύρνης*, 1919, σ. 74-80.
9. Περιοδικό *Αγών*, 9 Μαΐου 1902.
10. Βλ. Οθωμανικά Αρχεία Πρωθυπουργίας: MV. 229, 61, MV 229, 59, MV. 231, 58, MV 182, 15, ML. EEM. 981, 20.

«Τα προϊόντα της χώρας είνε κυρίως οι δημητριακοί σίτος και κριθή, ων εκάστου κατ' έτος γίνεται εξαγωγή περί τας 350.000 κοιλών Κωνσταντινουπόλεως, είτα δε το σήσαμον, ούτινος εξάγονται είκοσι χιλ. στατήρες, και βαλανίδιον, ου η εξαγωγή ανέρχεται εις 30 χιλιάδας στατήρας. Αλλ' ο κυριώτατος πλούτος της χώρας έγκειται εις τα δασικά προϊόντα, ξυλείαν και ξυλάνθρακας, και εις τα μεταλλεύματα χρώμιον και μαγνησίαν. Τα δάση εκμεταλλεύονται πρωτίστως οι ημέτεροι. Τα δασικά ταύτα προϊόντα, είτε ως ξυλείαν είτε ως ξυλάνθρακας, μεταφέρουσιν εις Αλεξάνδρειαν ως επί το πλείστον διά των ιστιοφόρων αυτών οι κάτοικοι της Λυκιακής νήσου Μεγίστης (Μεγιστείς). Αλλ' εκ των κυριοτέρων πόρων της χώρας, ως είπον, είναι το χρώμιον και η μαγνησία, άτινα εξορύσσονται εν τοις προς το βορειανατολικόν της Μάκρης κειμένοις μεταλλείοις. Ταύτα δύο εταιρείαι εκμεταλλεύονται, η μεν τουρκική του Ραούτ πασά, η δε αγγλοελληνική των Πέτερσον - Λουιζίδου. Εν τοις μεταλλείοις τούτοις εργάζονται περί τους 3.500-4.000 εργάται, ων υπέρ το ήμισυ Έλληνες, οι δ' άλλοι Αρμένιοι και άλλοι ξένοι. [...] Το πλείστον της Λυκίας υπάγεται εις την υποδιοίκησιν Μάκρης, έδρας ούσης Καϊμακάμη, υπαγομένην και ταύτην εις τον νομόν Σμύρνης (Αϊδινίου), η όλη δε χώρα αριθμεί κατοίκους περί τας 75.000, ων αι 25.000 περίπου Έλληνες οικούντες τους παραλίους το πλείστον της Λυκίας συνοικισμούς.[11]

11. *Αγών*, Όργανον Ερεύνης των Ηθικών και Υλικών Δυνάμεων του Ελληνικού Έθνους, 3 Μαΐου 1902, Παρασκευή, Δ έτος, αρ. 143, σ. 3.

Η οικονομία της Μάκρης βρισκόταν σε οργανική σχέση με την ενδοχώρα και τα χωριά, όπου ήταν εγκατεστημένοι πολλοί Μακρηνολιβισιανοί. Σημαντικοί οικισμοί ήταν το Πελτζιάζι,[12] το Κεστέπι,[13] το Κιουτζέκι,[14] το Γιουκσέκουμο,[15] το Ταλιάνι,[16] το Καλαμάκι,[17] ο Αντίφελλος,[18] ενώ τοποθεσίες, όπου δεν υπήρχε οικισμός αλλά είχαν μόνο τα κτήματά τους ή τις εργασίες τους ήταν η Κιτριμισού (λιμάνι),[19] το Τουρούντ-Μουάριν,[20] το Σουιτζίκι,[21] τα Πάταρα,[22] τα Πόφορα,[23] οι Σέμενες.[24] Τα προϊόντα τους κατέληγαν στο λιμάνι της Μάκρης, κέντρο διαμετακομιστικού εμπορίου, όπου έπιαναν καράβια από τη Σμύρνη, το Μαρμαρά, τη Μαύρη Θάλασσα, και την Αίγυπτο. Σε στενή σχέση και εξάρτηση με τη Μάκρη βρισκόταν και η πλειάδα των νησιών, με πιο γνωστά τον Άη- Νικόλα,[25] τα Κιζίλατα (Ερυθρο-

12. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, φάκελος Λυκία, οικισμός Πελτζιάζι, μαρτυρία Χαρίτος Μαυρίκος.
13. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, φάκελος Λυκία, οικισμός Κεστέπι, μαρτυρία Νικόλαος Παπαβασιλείου.
14. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, φάκελος Λυκία, οικισμός Κιουτζέκι, μαρτυρία Στέργιος Γεωργίου.
15. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, φάκελος Λυκία, οικισμός Γιουκσέκουμου, μαρτυρία Γιάννης Χατζηδουλής.
16. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, φάκελος Λυκία, οικισμός Ταλιάνι, μαρτυρία Κώστας Σαρρής ή Κυπραίος.
17. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, φάκελος Λυκία, οικισμός Καλαμάκι, μαρτυρία Κουβανίδη Κωνσταντίνου.
18. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, φάκελος Λυκία, οικισμός Αντίφελλος, μαρτυρία Δέσποινα Σιδέρη.
19. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών (Α.Π.Π.), φάκελος Λυκία, οικισμός Κιτριμισού, μαρτυρία Παύλου Μπουτάρη και Αντώνη Καμπούρη.
20. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, φάκελος Λυκία, οικισμός Τρουντζ-Μουάριν (Πηγή Νεραντζιάς), μαρτυρία Αντ. Τζιζή.
21. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, φάκελος Λυκία, οικισμός Σουιτζίκιν, μαρτυρία Αντ. Τζιζή.
22. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, φάκελος Λυκία, οικισμός Πάταρα, μαρτυρία Μ. Κομήτη.
23. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, φάκελος Λυκία, οικισμός Πόφορα, μαρτυρία Αντ. Τζιζή.
24. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, φάκελος Λυκία, οικισμός Σέμενες, μαρτυρία Αντ. Τζιζή.
25. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, φάκελος Λυκία, οικισμός Τ' Αη-Νικόλα το Νησίν, μαρτυρίες Αντ. και Παρ. Λουίζου, Ι. Ηλιάδη, Ειρ. Γιαμάνη: «[...] Το νησί είναι γεμάτο ερείπια Βυζαντινής εποχής. Εκκλησιές, στοές, αγορές. Εδώ μέσα στις σπηλιές οι λαθρέμποροι έκρυβαν τα καπνά τους και τα όπλα τους, που τά 'φερναν από τη Σύμη και τη Σύρο. Το νησί έχει δάσος πυκνό και μεγάλο σε έκταση, οι Λιβισιανοί έκοβαν από το δάσος αυτό το παρανού (κοντάρι που στηρίζει τα κλήματα). Τα ερείπια της εκκλησιάς τ' Άη-Νικόλα είναι στη μέση του νησιού. Εκεί βρήκαν μια παλιά εικόνα τρίπτυχη: η Άη-Βαρβάρα, η Άη-Νικόλας, η Άη-Σάββας. Την τρίπτυχη αυτή εικόνα την μετέφεραν στο Λιβίσι και την έβαλαν ή στον Ταξιάρχη ή στη Μέση Παναγιά. Από το νησί αυτό μετέφεραν πελεκητές πέτρες στη Μάκρη για να γίνει το μουράγιο. Οι Λιβισιανοί γιόρταζαν εδώ την Καθαρή Δευτέρα. Από μια γριά Λιβισιανή άκουσα μια παραμυθένια ιστορία και θα προσπαθήσω να την ξανακούσω και να την καταγράψω.»

νήσι),[26] τον Ταρσανά,[27] το Χοιρονήσι (Ρόπισα),[28] το Μαλλιονήσι. Ο Μιχ. Μουσαίος το 1885 καταγράφει τα «*επιτηδεύματα*» των Μακρηνολιβισιανών:

«Επιτηδεύματα των Λειβησιανών είναι η γανωτική, η υποδηματοποιία, η ραπτική, η τεκτονική, η σιδηρουργία, η χρυσοχοϊκή, η γεωργία και το εμπόριον. Την πρώτην θέσιν κατέχουσιν ως προς την πληθύν οι υποδηματοποιοί, την δευτέραν οι γανωταί, την τρίτην οι έμποροι, και την εσχάτην οι γεωργοί. Το εμπόριον, ως και πάντα τα λοιπά επαγγέλματα, ενεργούνται ουχί μετά πολλής φιλοκαλίας, αι δε σχέσεις των τεχνιτών είναι πάντοτε μετά των Τούρκων. Ανταποκριτάς εν Σμύρνη ολίγοι τινές μόνον έχουσιν. Άξιον δε ιδιαιτέρας μνείας είναι το εμπόριον του χρωμίου, όπερ εξορύσσεται εκ των εσχάτως ανακαλυφθέντων πλουσίων μεταλλείων του ορυκτού τούτου, όπερ εκμεταλλεύεται ο Άγγλος Paterson, και εξ ου ουκ ολίγοι των Λειβησιανών επλούτησαν.»[29]

Την οργανική σχέση με την ενδοχώρα και έναν άτυπο καταμερισμό εργασίας με τους Τούρκους επιβεβαιώνουν και οι μαρτυρίες.

«Οι κάτοικοι του Λιβισιού ήταν όλοι βιοτέχνες, άλλοι παπουτσήδες, άλλοι μαραγκοί, χτιστάδες, καφετζήδες, κασάπηδες. Μονάχα δυο οικογένειες γεωργικές είχαμε. Τα χτήματά μας τα καλλιεργούσαν οι Τούρκοι. Όσοι δεν ήσαν τεχνίτες ήσαν καρβουνιάρηδες και εργάτες στα μεταλλεία.[30]

Οι Ρωμιοί όλοι εμπορευόμενοι και τεχνίτες ήτανε και κυρίως από τέχνη γεμενετζήδες.[31] [...] *Αγόραζαν και κτήματα μεγάλα έξω στα τουρκοχώρια με βελανίδια, με σουσάμια, με γεννήματα και τα κατέβαζαν και τα πουλούσαν στη Μάκρη... Από το λιμάνι της Μάκρης φορτώνανε το μετάλλευμα που βγάζανε στα μαντένια.*[32]*... Μέσα στη Μάκρη ζώα δεν είχε κανείς. Φέρνανε οι Τούρκοι χωριάτες τα βούτυρα και τα τυριά... Είχε και ψαράδες, όχι πολλούς όμως. Ψαράδες ήτανε οι Ταρσαναλήδες και οι νησιώτες οι Συμιακοί, οι Ροδίτες, οι Καστελλοριζιοί».*[33]

---

26. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, φάκελος Λυκία, οικισμός Κιζίλατα (κόκκινο νησί), μαρτυρία Αντ. Τζιζή.
27. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, φάκελος Λυκία, οικισμός Ταρσανάς, μαρτυρίες Αντ. και Παρ. Λουίζου, Τσακιργιάννη Β.: «Το νησί έχει περίπου 100 σπίτια χριστιανικά, Λιβισιανοί και νησιώτες, Συμιακοί οι περισσότεροι και λίγοι από τη Ρόδο. Έχουνε δικό τους γλωσσικό ιδίωμα. [...] Ήταν ψαράδες και το νησί ήταν το πέρασμα των σφουγγαράδων. [...] Οι περαστικοί σφουγγαράδες ήταν από τη Σύμη και Χάλκη. Έφερναν λαθραία όπλα, μπαρούτι και καπνά και φεύγοντας γέμιζαν τα καΐκια τους σφουγγάρια. Όταν οι Ιταλοί πήραν την Ρόδο, πήραν και τον Ταρσανά. Στα 1915 το εγκαταλείψανε οι Χριστιανοί, και οι Τούρκοι το κατακλέψανε, πήραν όλη την ξυλεία και τα πάντα.»
28. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, φάκελος Λυκία, οικισμός Χοιρονήσι (Domuz adası, Ropisa), μαρτυρία Β. Τσακιργιάννη.
29. *Εβδομάς*, Αθήνα, 20 Ιανουαρίου 1885, έτος Β΄, αριθ. 47. *Η εν Ασία Ελλάς, Το Λειβήσιον της Λυκίας* υπό Μ. Μουσαίου εν Λειβησίω της Λυκίας, κατ᾽ Αύγουστον 1883.
30. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, φάκελος Λυκία, μαρτυρία Μιχαήλ Αρχαγγελίδη.
31. Γεμενετζήδες: παπουτσήδες (< τουρκ. yemeni: είδος χοντρού παπουτσιού). Η λέξη χρησιμοποιείται και για κάποιο είδος σταμπωτού μαντηλιού.
32. Μαντένια: μεταλλεία (< τουρκ. maden: μέταλλο και maden ocağı: μεταλλείο).
33. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, φάκελος Λυκία, μαρτυρία Δέσπ. Παπαβασιλείου.

Οθωμανική διοικητική οργάνωση

Το 1831 ιδρύεται ο *λιβάς* του Μεντεσέ (Menteşe livası) και το 1847 υπάγεται στο *εγιαλέτι* (περιφέρεια) Αϊδινίου (Aydın Eyaleti) ως νομός (*σαντζάκι*) Μεντεσέ (Menteşe Sancağı). Η Μάκρη από το 1870 ήταν *καζάς* (επαρχία, υποδιοίκηση) στο σαντζάκι του Μεντεσέ. Το 1907 η διοίκηση του σαντζακιού Μεντεσέ αποτελείται από έξι καζάδες[34] με κέντρο τα Μούγλα και συνολικό αριθμό χωριών 352, από τα οποία 81 στον καζά Μάκρης. Μετά το 1908 η υποδιοίκηση Μεντεσέ έγινε ανεξάρτητο σαντζάκι. Στη Μάκρη βρίσκονταν όλες οι υπηρεσίες, τα στρατολογικά γραφεία, τα δικαστήρια. Η κοντινότερη ανώτερη εξουσία, ο *μουτεσαρίφης* (mutesarif), ήταν στα Μούγλα. Το 1874 ιδρύθηκε η Δημαρχία της Μάκρης, ενώ δήμαρχοι διετέλεσαν διακεκριμένα μέλη της ελληνορθόδοξης κοινότητας, όπως ο Μ. Κρεμμυδάς, ο ΧΝ. Λουιζίδης κ. ά. Το Λιβίσι διοικητικώς υπαγόταν στη Μάκρη και είχε προεστό Χριστιανό, ο οποίος διοριζόταν από τις τουρκικές αρχές, ενώ από το 1914 έγινε ανεξάρτητη υποδιοίκηση (*μουδουρλούκι*, müdürlük).[35]

Σημαντικά στατιστικά στοιχεία για την περιοχή δημοσιεύονται στις ετήσιες επετηρίδες (τους *σαλναμέδες*) των ετών 1900-1908. Σύμφωνα με τον *σαλναμέ* του 1908, ο συνολικός πληθυσμός των Ρωμιών όλου του καζά Μάκρης είναι 6.064, εκ των οποίων 3.148 άντρες και 2.916 γυναίκες, ενώ μόνο στην κωμόπολη Μάκρη ο συνολικός πληθυσμός είναι 2.980, από τους οποίους 710 Μουσουλμάνοι, 664 Ρωμηοί, 1.593 ξένοι και 13 Εβραίοι. Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία που συγκέντρωσε το ελληνικό κράτος το 1910, το Λιβίσι έχει 4.450 κατοίκους, από τους οποίους μόνο 450 είναι Μουσουλμάνοι, και η Μάκρη έχει 4.785 κατοίκους, από τους οποίους 2.000 Έλληνες, 1.500 Οθωμανοί και περίπου 1.285 περίπου Εβραίοι.[36]

Εκκλησιαστική ιστορία: Η Μητρόπολη Πισιδίας

Αναφορά του 1316 στην επισκοπή Μάκρης και Λιβισιού μαρτυρά την παλαιά σχέση των δυο κοινοτήτων.[37] Ο τίτλος *Μητρόπολις Πισιδίας* επικράτησε τον 14ο

34. Οι έξι καζάδες ήταν: τα Μούγλα (55 χωριά και οι *ναχιέδες* Μποζουγιούκ και Ούλα), η Μάκρη (81 χωριά και ο ναχιγιές Εσέν), τα Μύλασα (95 χωριά), το Μαρμαρίσι (23 χωριά και ο ναχιγιές της Δαδιάς, σημ. Datça), το Πετρούμι (η Αλικαρνασσός, με 29 χωριά) και το Γιουκσέκουμο ή Κιοΐτζεγίζ (Κοϊτζές, Köyceceğiz, με 69 χωριά).
35. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, φάκελος Λυκία, μαρτυρία Αντ. Τζιζή.
36. Ιστορικό Διπλωματικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών, φακ. 1910, Στατιστικά εθνολογικά, γεωγραφικά, πολιτικά, εμπορικά και βιομηχανικά στοιχεία του Βιλαετίου Αδάνων, Ατταλείας, Μάκρης και Βουρδουρίου. «Μάκρη: Πληθυσμός – Διοίκηση – Ναοί. Η Μάκρη μετά του Λειβησίου εκκλησιαστικώς μεν υπάγονται εις τον Μητροπολίτην Πισιδίας, εδρεύοντα εν Ατταλεία, πολιτικώς δε εις το βιλαέτιον Αϊδινίου. Είνε έδρα υποδιοικήσεως (Μέγρι καζασί) υπαγομένη εις την διοίκησιν Μεντεσέ. Ο πληθυσμός της μεν Μάκρης κατανέμεται εις 2.000 Έλληνας, 1.500 Οθωμανούς, 1.285 περίπου Εβραίους, το δε Λειβήσιον εις 4.000 Έλληνας και 450 Οθωμανούς. Η Μάκρη έχει έναν ναόν, τιμώμενον εις το όνομα του Αγίου Νικολάου και εν παρεκκλήσιον, τιμώμενον εις το όνομα της Αγίας Παρασκευής, προ του διοικητηρίου κείμενον, και τρεις ιερείς. Το Λειβήσιον έχει τρεις εκκλησίας, των Ταξιαρχών, της Κοιμήσεως της Θεοτόκου και τα Εύκολα, έν παρεκκλήσιον, η Μεταμόρφωσις του Σωτήρος, και 12 εξωκκλήσια, εξ ων τον Προφήτην Ηλίαν, την Αγίαν Παρασκευήν, την ερειπωμένην Μονήν των Ευκόλων, την Αγίαν Μαρίναν κλπ. Εκ των ναών τούτων λειτουργούσι οι τρεις πρώτοι πάντοτε, έχοντες ανά δύο ιερείς έκαστος.»
37. Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi sacra et profana collecta ediderunt Franciscus Miklosich et Iosephus Muller, volumen primo, Vindobonae, Carolis Gerold MDCCCLX, σ. 65.

αιώνα. Όταν το 1575 συμπεριλήφθηκαν σε αυτή οι μητροπόλεις Μύρων, Σίδης και Ατταλείας, ο τίτλος του μητροπολίτη άλλαξε: «*Υπέρτιμος, Έξαρχος πάσης Λυκίας, Σύδης, Μυρέων, Ατταλείας και Μικράς Αντιοχείας*». Το Λιβίσι, όπως και το Καστελλόριζο, προσαρτήθηκε στη Μητρόπολη Πισιδίας το 1731, ενώ παλαιότερα υπαγόταν απευθείας στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Η έδρα της Μητρόπολης ήταν το χειμώνα στη Σπάρτη και το καλοκαίρι στην Αττάλεια, σε απόσταση 180 και 140 χλμ. αντίστοιχα από τη Μάκρη. Στη Μητρόπολη Πισιδίας υπηρέτησαν σημαντικοί μητροπολίτες, όπως ο φαναριώτικης καταγωγής Γεράσιμος. Σημαντικές εκκλησίες του Λιβισιού είναι ο ναός των Ταξιαρχών, εκκλησία που χρονολογείται από την εποχή της Άλωσης, και ο ναός της Παναγίας (η Κάτω Παναγιά), το μοναστήρι του Αγ. Ελευθερίου στα Εύκολα (*τ' Αγι-Αύκουλα*) και περισσότερα από 12 ξωκλήσια, ενώ στη Μάκρη υπήρχε μόνον ο ναός του Αγίου Νικολάου.

Πρωταγωνιστές της κοινοτικής ζωής και μεγάλοι ευεργέτες

Στην οικονομική και κοινοτική ζωή διακρίθηκαν ο Βασίλειος Βασιλειάδης και ο Χατζη-Νικόλαος Λουιζίδης. Ο Βασίλειος Χατζη-Αποστόλου Βασιλειάδης (1860-1915), αναδείχθηκε μέγας ευεργέτης όχι μόνο της Μάκρης και του Λιβισιού, αλλά και της Σμύρνης.[38] Ο Χατζή-Νικόλαος Λουιζίδης (1848-1923),[39] με τον αδελφό του, νομισματολόγο Ιωάννη Λουιζίδη, πλούτισαν μετά το 1878 από τα μεταλλεία χρωμίου. Ο Χ-Ν. Λουιζίδης διετέλεσε Δήμαρχος Μάκρης την περίοδο 1878-1882, ενώ με τη σύζυγό του Καλλιόπη Λουιζίδου (1861-1918) συνέ-

38. Για την οικογένεια Βασιλειάδη, βλ. Πασχαλίδης 270.
39. Για τους ευεργέτες Χ-Νικόλαο και Καλλιόπη Λουιζίδη, βλ. *Μικρασιατικόν Ημερολόγιον* Ελένης Σ. Σβορώνου, Σάμος, έτος 1908, τ. 2, σ. 163-165, *Χ΄΄Ν. Λουιζίδης Πασάς και Ξενοφάνης, Εγκαίνια της εν Μάκρη νεοδμήτου Λουιζιδείου Αστικής Σχολής, Αθήναι* 1907, τόμος Δ΄, σ. 197-230.

δεσαν το όνομά τους με πολλά κοινωφελή έργα, όπως την ανοικοδόμηση σχολείων (περίφημη η Λουιζίδειος Αστική Σχολή Μάκρης, 1907), την αναστύλωση ναών κ. ά. Ανακηρύχθηκε με δημοψήφισμα *Μέγας Ευεργέτης* και τιμήθηκε για τη φιλανθρωπική του δράση από την οθωμανική κυβέρνηση, το Πατριαρχείο και την ελληνική κυβέρνηση.[40][41] Το μνημειώδες έργο του Σάββα Πασχαλίδη *Αρχαία και Σύγχρονος Λυκία* διασώζει πολύτιμες πληροφορίες για τις προσωπικότητες που πρωταγωνίστησαν στην ζωή των δυο κοινοτήτων.[42]

Πνευματική αναγέννηση των ελληνορθοδόξων κοινοτήτων

Η Μάκρη και το Λιβίσι συμμετείχαν στην πνευματική αναγέννηση της Μικράς Ασίας που σημειώθηκε από τα μέσα του 19ου αιώνα, με κύριο μέλημα την καθιέρωση «*ελληνοπρεπούς παιδείας*» και την ανύψωση του εθνικού φρονήματος. Η ανάδειξη του Συλλόγου Μικρασιατών *Ανατολή*[43] σε ρόλο ενός άτυπου υπουργείου Παιδείας για τις μικρασιατικές κοινότητες επιβεβαιώνεται και στην περίπτωση του Λιβισιού και της Μάκρης.[44] Πολλοί δάσκαλοι της Μάκρης και του Λιβισιού σπούδασαν στα σχολεία του συλλόγου *Ανατολή*, ενώ Μακρηνολιβισιανοί διετέλεσαν ενεργά ή επίτιμα μέλη του Συλλόγου,[45] και κατέγραψαν σημαντικές σελίδες της ιστορίας της στην περιοδική έκδοση του συλλόγου *Ξενοφάνης*.

Το όνομα, με το οποίο συνδέθηκε περισσότερο η πνευματική άνθιση του Λιβισιού και της Μάκρης, είναι του Μιχαήλ Κωνσταντίνου (1829-1896), τον οποίο οι μαθητές του τίμησαν με το προσωνύμιο *Μουσαίος*, ο θεραπευτής των Μουσών. Ο Μουσαίος, χαρακτηριστικός εκπρόσωπος του *«καθυστερημένου Διαφωτισμού»* που εκδηλώνεται κατά τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, έσπειρε τους πρώτους σπόρους για να ακολουθήσει μια γενιά Λιβισιανών και Μακρηνών που

40. Κ. Γ. Λαμέρας, *Η Μάκρη και το Λυβήσι, Λαογραφική μελέτη*, τ. Α΄, Αθήναι, 1964, σ. 120, 141, *Μικρασιατικόν Ημερολόγιον* Ελένης Σ. Σβορώνου, Σάμος, έτος 1908, τ. 2ος, σ. 163-165.
41. Πολύτιμες πληροφορίες για τις προσωπικότητες που πρωταγωνίστησαν στην ζωή των δυο κοινοτήτων βρίσκουμε στο μνημειώδες έργο του Σάββα Πασχαλίδη, *Αρχαία και Σύγχρονος Λυκία*, Αθήνα, Εταιρεία Ιστορικών Ερευνών «Λυκία», 2018, και στην κλασική μελέτη του Κ. Λαμέρα, *Η Μάκρη και το Λυβήσι, Λαογραφική μελέτη*, τόμος Α΄, Αθήναι, 1964.
42. Σάββας Πασχαλίδης, *Αρχαία και Σύγχρονος Λυκία*, Αθήνα, Εταιρεία Ιστορικών Ερευνών «Λυκία», 2018.
43. Ο Σύλλογος Μικρασιατών «*Η Ανατολή*» ιδρύθηκε το 1891 από μια ομάδα Μικρασιατών στην Αθήνα, με στόχο τη διάδοση και ενίσχυση της ελληνικής παιδείας στις μικρασιατικές κοινότητες, αλλά και την αλληλεγγύη των Μικρασιατών στην Αθήνα, ιδίως μετά το 1922. Ο Σύλλογος έδρασε ουσιαστικά μέχρι το 1939, αν και τυπικά διατηρήθηκε ως το 1949. Σημαντικό υπήρξε και το εκδοτικό έργο του. Πολλοί νέοι Μικρασιάτες σπούδασαν με υποτροφίες του Συλλόγου, ενώ το 1900 ο Σύλλογος ίδρυσε το «*Ιεροδιδασκαλείον της Αποκαλύψεως*» στην Πάτμο, το οποίο μεταφέρθηκε το 1906 στη Σάμο, μετονομαζόμενο σε «*Ιεροδιδασκαλείον Σάμου 'Η Ανατολή'*» καθώς και το Διδασκαλείο Νηπιαγωγών στα Φλαβιανά (Ζιντζίντερε) της Καππαδοκίας. Εξέδωσε μικρασιατικές μελέτες και το περιοδικό *Ξενοφάνης*.
44. Βλ. ενδεικτικά Βιβλιοθήκη Εστίας Νέας Σμύρνης, Αρχείο Συλλόγων Μικρασιατών Ανατολή (Α.Α.) Γ 193/5532, Κων/πολις, 6 Ιανουαρίου 1907, Γ 207/5881, Κων/λις, 11/17 Ιουνίου 1907, ΙΗ 127/6110, Βαθύ Σάμου, 25 Ιουλίου 1907, ΚΓ 12/9500, 20 Μαρτίου 1911, Ε 375, Μάκρη, 15 Ιουλίου 1911.
45. Ο Κων/νος Λαμέρας διετέλεσε γραμματέας του Συλλόγου *Η Ανατολή* για πολλά χρόνια.

σπούδασαν στο εξωτερικό, στη Σμύρνη και την Αθήνα.[46] Άλλη σημαντική προσωπικότητα στην πνευματική ζωή της Μάκρης και του Λιβισιού είναι ο πατήρ Διονύσιος Καλαφάτης Οικονόμος (1870-1939), δάσκαλος, ιερέας και ιερατικός προϊστάμενος της Μητροπόλεως Πισιδίας. Ίδρυσε τον «*Παλλύκιο Μικρασιατικό Σύλλογο 'Τελμησσός'*» στην Αθήνα, ο οποίος έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στην αποκατάσταση των Μακρηνοβιλισιανών σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας.

1908-1922: Η πορεία προς την Έξοδο και η εξορία στην «πατρίδα»

Οι μαρτυρίες των Μακρηνολιβισιανών επιβεβαιώνουν εκείνες των προσφύγων από άλλες περιοχές, αναφέρονται δηλαδή σε μια σχετικά αρμονική συμβίωση μέχρι το 1908, στις ελπίδες που γέννησε η νεοτουρκική επανάσταση και την σταδιακή επιδείνωση των σχέσεων, ιδιαιτέρως μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους, οι οποίες πήραν τη μορφή οργανωμένων διωγμών τα χρόνια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Οι συνθήκες, στις οποίες βρέθηκε ο χριστιανικός πληθυσμός της Αυτοκρατορίας κατά τα χρόνια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, είναι πολύπλοκες. Η πολιτική θέση της Ελλάδας στο στρατόπεδο των Συμμάχων, παρά την επίσημη ουδετερότητά της έως το 1917, ενίσχυσε τις προσδοκίες των Χριστιανών για την απελευθέρωσή τους. Στα χρόνια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου η Μάκρη, όπως και ολόκληρη η περιοχή του Αιγαίου, υφίσταται τις συνέπειες τόσο των εχθροπραξιών όσο και της εσωτερικής πολιτικής του οθωμανικού κράτους, το οποίο εφάρμοσε έκτακτα στρατιωτικά προληπτικά μέτρα από το φόβο της απόβασης των Αγγλογάλλων στα μικρασιατικά παράλια, αλλά και της συνεργασίας των ντόπιων Χριστιανών με τον εχθρό. Ο φόβος αυτός δεν ήταν εντελώς ανυπόστατος, επειδή η εδαφική μορφολογία στα παράλια της Λυκίας, με τα πολλά νησάκια, βοήθησε σε αυτόνομες δράσεις υπέρ των Αγγλογάλλων. Ειδικότερα, τα νησιά Ταρσανάς και Μαλλιονήσι αποτέλεσαν ορμητήρια κατασκόπων. Οι κάτοικοι του Ταρσανά, φοβούμενοι αντίποινα, εγκατέλειψαν το νησί ήδη από το 1915 και εγκαταστάθηκαν στη Ρόδο και το Καστελλόριζο.

Τόσο με την επιστράτευση, όσο και με το μέτρο του εκτοπισμού, πολλοί Μικρασιάτες οδηγήθηκαν κάτω από απάνθρωπες συνθήκες στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας. Για τους άντρες σε ηλικία στράτευσης, εκτοπισμός σήμαινε εργασία στα εργατικά τάγματα (*αμελέ ταμπουρού*), όπου η εξόντωση ήταν σχεδόν βέβαιη. Για τους ηλικιωμένους άντρες, τις γυναίκες και τα παιδιά σήμαινε εξορία, όπου, αν γλύτωναν από τις κακουχίες, τις επιδημίες και τις διώξεις, έπρεπε να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους σε άγνωστες περιοχές του εσωτερικού της Μ. Ασίας. Το μέτρο του εκτοπισμού εφαρμόστηκε στην περιοχή της Μάκρης και στα χρόνια του Πολέμου, αλλά και μετά την ανακωχή του 1918. Στα τέλη του 1916 εκτοπίστηκε η εφοροδημογεροντία του Λιβισιού, με την κατηγορία ότι συνεννοούνταν με το Ελληνικό Προξενείο της Ρόδου και οι προεστοί καταδικάστηκαν σε θάνατο από το στρατοδικείο του Ντενιζλί. Στις αρχές του 1917, εκτο-

46. Π. Μ. Κιτρομηλίδης, «Η Εξοδος της Κεντρικής και Νότιας Μικρασίας: αιτήματα της έρευνας και μεθοδολογικές προδιαγραφές», *Η Εξοδος*, τ. Β΄, Αθήνα 1982, σ. κγ΄-μ΄.

πίστηκαν 50 οικογένειες στο Ντενιζλί ως συγγενείς φυγοστράτων και ύποπτοι στις οθωμανικές αρχές. Μετά την ανακωχή (Οκτώβριος 1918), όσοι από τους εκτοπισθέντες Μακρηνολιβισιανούς σώθηκαν, αλλά και όσοι είχαν καταφύγει στη Σμύρνη τα χρόνια του πολέμου, παλιννόστησαν στην πατρίδα τους.

Το τέλος του πολέμου προκάλεσε νέες προσδοκίες στους μικρασιατικούς χριστιανικούς πληθυσμούς. Πολλές κοινότητες και σύλλογοι απευθύνουν ψηφίσματα στις νικήτριες δυνάμεις, όπου εκφράζουν την βούλησή τους να ενωθούν με την Ελλάδα. Οι διωγμοί της περιόδου του πολέμου καταγγέλλονται στην έκδοση «*Διωγμοί Μάκρης και Λιβισιού*» και στην «*Μαύρη Βίβλο Διωγμών και Μαρτυρίων του εν Τουρκία Ελληνισμού*» του Οικουμενικού Πατριαρχείου το 1919.

Μετά το τέλος του πολέμου, η περιοχή από τον Μαίανδρο έως την Αττάλεια καταλαμβάνεται από τους Ιταλούς,[47] συμπεριλαμβανομένης και της Μάκρης. Το ελληνικό κράτος, σε μια προσπάθεια να αντιμετωπίσει την οργανωμένη ιταλική προπαγάνδα στην περιοχή, στέλνει αποστολές του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού στην Αττάλεια, στην Αλικαρνασσό και στη Μάκρη. Η αποστολή του ΕΕΣ στη Μάκρη έληξε άδοξα με τον φόνο του αρχηγού της, ανθυπίατρου Ν. Μάνωλα, στις 25 Ιουλίου 1919,[48] που επέφερε και την ανάκληση των αποστολών του ΕΕΣ. Η συνύπαρξη αυτών των δυνάμεων και οι ισορροπίες αλλάζουν από μέρα σε μέρα. Η παρουσία του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη και η επέκτασή του στο βιλαέτι Αϊδινίου, αλλά κι ο φόβος κατάληψης νέων εδαφών στη Μικρά Ασία και η πιθανότητα ενίσχυσης του ελληνικού στρατού από τους ντόπιους Χριστιανούς οδήγησαν την οθωμανική κυβέρνηση σε νέα επιστράτευση και εκτοπισμό στο εσωτερικό. Τον Ιούλιο του 1921 οι οθωμανικές αρχές εκτόπισαν πάνω από 138 Μακρηνολιβισιανούς στο εσωτερικό με την κατηγορία της κατασκοπείας και προδοσίας. Ακόμη κι αν θεωρήσουμε ότι οι καταγγελίες και οι εκκλήσεις, γραμμένες με στόχο να επηρεάσουν τις νικήτριες δυνάμεις υπέρ των διεκδικήσεων των χριστιανικών πληθυσμών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, χαρακτηρίζονται από κάποια υπερβολή, οι προφορικές και γραπτές μαρτυρίες των προσφύγων τα επιβεβαιώνουν.[49] Πίσω από τις στατιστικές και τους αριθμούς κρύβονται ανθρώπινα δράματα, όπως αυτό που αποκαλύπτεται στην παρακάτω επιστολή προς τον Σύλλογο Μικρασιατών «*Ανατολή*»:

«Εν Κορδελιώ, τη 12η Οκτωβρίου 1921, Κύριον Κωνσταντ. Γ. Λαμέραν, Αθήνας.

Κύριε, ο φέρων την παρούσαν μου, Χ-Νικόλαος Δ. Μ., πρόσφυξ, τυγχάνει πατριώτης, έρχεται δε εις την πόλιν σας, όπως εισαγάγη την φρενοβλαβή θυγατέρα του εις τι φιλανθρωπικόν ή κυβερνητικόν νοσοκομείον, δι' ο σας παρακαλεί να τω παράξητε τας δεούσας προς τούτο, παρά τω Συλλόγω Τελμησσού ή αλλαχού, όπου υμείς γνωρίζετε, βοηθείας. Σημειώσατε ότι το κοράσιον τούτο έχασε τας φρένας

47. *The South Bend New Times*, 21 Μαΐου 1919: «*Οι Ιταλοί, οι οποίοι αποβιβάστηκαν στην Αττάλεια, επαρχία Ικονίου, πριν από την απόβαση των Ελλήνων στη Σμύρνη, επίσης αποβίβασαν στρατό στην Αλικαρνασσό και στον Κόλπο της Μάκρης, στην επαρχία Σμύρνης στις 17 Μαΐου.*»

48. Βλ. *Δράσις του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού*, Αθήναι 1927, σελ. 29. *Δράσις του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού*, Αθήναι 1927, σ. 29.

49. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, φάκελος Λυκία, μαρτυρία Νικολάου Παπαβασιλείου.

του εκ φόβου προ τριών ή έγγιστα ετών, ευρισκόμενον εν εξορία εις Δενιζλή, ο δε ειρημένος Χ. Νικόλαος Μ. κατεστράφη υλικώς, υποστάς τα πάνδεινα υπό των Τούρκων κατά τον πανευρωπαϊκόν πόλεμον, η δε οικονομική κατάστασις είναι οδυνηρά και σας παρακαλώ να μεριμνήσητε όσον δύνασθε, θέλετε δε με υποχρεώσει τα μέγιστα. Σας ευχαριστώ εκ των προτέρων. Χ-Νικόλαος Λουιζίδης.»

Έξοδος και εγκατάσταση Μακρηνολιβισιανών στην Ελλάδα

Όταν ανακοινώθηκε η απόφαση περί Ανταλλαγής των Πληθυσμών (1923), η πλειοψηφία του πληθυσμού στη Μάκρη και το Λιβίσι ήταν γυναικόπαιδα. Στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1922 οι Μακρηνολιβισιανοί εγκαταλείπουν για πάντα την πατρίδα τους. Η *Έξοδος* από τη Μάκρη και το Λιβίσι έγινε με τα πλοία «*Αλεξάνδρα*», «*Ευγενία*», «*Ιωάννης*», «*Ανδρέας*» και οι πρώτοι μεταβατικοί σταθμοί ήταν η Ρόδος, όπου μεγάλος αριθμός εγκαταστάθηκε και ζει εκεί έως σήμερα, το Καστελλόριζο, η Τζια και η Τήνος.[50] Οι Μακρηνολιβισιανοί σκορπίστηκαν σε όλη την Ελλάδα, αλλά και το εξωτερικό. Πολύτιμες μαρτυρίες για την *Έξοδο* περιέχει το Αρχείο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών (Κ.Μ.Σ.).

«[...] Έπειτα φεύγανε μια-μια οικογένεια. Άλλες στην Αμερική, άλλες στην Αυστραλία, Γαλλία, στην Αθήνα, Πειραιά, σε όλα τα μέρη της Ελλάδος. Το πρωί, αφού δώσαμε 6 λίρες το άτομο, μας πήγανε μέχρι τη Ρόδο με καΐκι. Εκεί ήρθε ένα βαπόρι καρβουνιάρικο. Μπήκαμε σ' αυτό μέσα 6 χιλιάδες ψυχές. Νερό μέσα στο βαπόρι δεν μας δίνανε.»[51]

Η αστική εγκατάσταση έγινε κυρίως στην Αθήνα, στις περιοχές Βύρωνα, Καισαριανής, Υμηττού και Αιγάλεω. Ως οικισμός αγροτικής εγκατάστασης επελέγη η παραλιακή περιοχή μεταξύ Ραφήνας και Μαραθώνα, γνωστή τότε ως Ξυλοκέριζα, η σημερινή Νέα Μάκρη, όπου εγκαταστάθηκαν αρχικά 93 οικογένειες, οι οποίες έφθασαν σταδιακά τις 150. Άλλος οικισμός που διέσωσε το όνομα του Λιβισιού στην Αττική είναι το Νέο Λιβίσι Ωρωπού, όπου εγκαταστάθηκαν λίγες (25) οικογένειες. Ωστόσο, Μακρηνολιβισιανές οικογένειες εγκαταστάθηκαν σε πολλά μέρη της Ελλάδας με σημαντικότερα τα παρακάτω: Φωκίδα, Εύβοια, Βοιωτία, Κρήτη, Σάμο και Ρόδο. Κάποιοι μετανάστευσαν στην Αυστραλία και τη Γαλλία (Μασσαλία) πριν και μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών. Εκτιμάται ότι 2.500 οικογένειες συνολικά εγκαταστάθηκαν σε όλη την Ελλάδα και περίπου 1.000 στο εξωτερικό.

Οι συνθήκες εγκατάστασης των Μακρηνολιβισιανών προσφύγων, ιδιαιτέρως στους οικισμούς αγροτικής εγκατάστασης, ήταν δύσκολες και παρόμοιες με αυτές άλλων περιοχών. Οι πρόσφυγες έμειναν αρχικά σε πρόχειρα καταλύματα, είχαν να αντιμετωπίσουν τεράστιες πρακτικές δυσκολίες, μία από τις οποίες ήταν το πρόβλημα της ελονοσίας, καθώς οι εκτάσεις που επελέγησαν, ήταν συχνά κοντά σε βάλτους, αλλά και πολλές φορές ήρθαν αντιμέτωποι με την καχυποψία και την εχθρότητα των ντόπιων πληθυσμών στις περιοχές όπου εγκαταστάθηκαν.

---

50. Εφημερίδα *Ροδιακή*, 10 Οκτωβρίου 1922.
51. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, φάκελος Λυκία, μαρτυρία Δέσπ. Παπαβασιλείου.

Ωστόσο, η εξέλιξη όλων των προσφυγικών οικισμών επιβεβαιώνει τη γενική διαπίστωση ότι η ένταξη των προσφύγων στο ελληνικό κράτος συνέβαλε στην εθνολογική ομοιογένεια, στην ενδυνάμωση της οικονομίας, στην ανάπτυξη της αστικοποίησης και εμπλούτισε την πολιτιστική ζωή της χώρας. Παρά την τραγικότητα της *Εξόδου*, της ανταλλαγής και το τέλος της μακραίωνης παρουσίας του Ελληνισμού στη Μικρά Ασία, οι αστείρευτες παραδόσεις της μπόλιασαν και πλούτισαν τον σύγχρονο νεοελληνικό πολιτισμό σε βαθμό που να μην μπορούμε να φανταστούμε καν πώς θα ήταν η Ελλάδα χωρίς τους Μικρασιάτες.[52]

Η σπουδή της ιστορίας των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καθώς και της μητρόπολης τους Κωνσταντινούπολης, συμβάλουν στην κατανόηση των ιστορικών γεγονότων που οδήγησαν στο τέλος της ελληνορθόδοξης παρουσίας στη Μικρά Ασία και στην ανασυγκρότηση του τεράστιου πλούτου του ιδιαίτερου μικρασιατικού πολιτισμού που διακόπηκε απότομα το 1922.

52. Συνεχίζοντας την παράδοση των μικρασιατικών σωματείων και των ερευνητικών κέντρων, η Εταιρεία Ιστορικών Ερευνών «*Λυκία*» ιδρύθηκε το 2006 στη Νέα Μάκρη, με στόχο τόσο τη συλλογή νέων μαρτυριών και αρχειακού υλικού για τις μικρασιατικές πατρίδες Μάκρη και Λιβίσι, όσο και την καλλιέργεια βιωματικής «εκμάθησης» της ιστορίας της στους νέους. Οργάνωσε εκθέσεις φωτογραφίας και ημερίδες στη Νέα Μάκρη αλλά και στο Fethiye (Μάκρη) και το Kayaköy (Λιβίσι) της Τουρκίας. Συνεργάστηκε με τον Τούρκο σκηνοθέτη Ενίς Ριζά (Enis Rıza Sakızlı) στην παραγωγή του ντοκυμαντέρ "Ayrılığın yurdu hüzün», 2001, το πρώτο ντοκιμαντέρ στην Τουρκία αφιερωμένο σε θέματα της Ανταλλαγής των Πληθυσμών, που συνετέλεσε στην προώθηση των σπουδών σχετικά με την Ανταλλαγή των Πληθυσμών στην Τουρκία. Το 2017 η «*Λυκία*» επανασυστάθηκε για να συμπεριλάβει απογόνους Μακρηνολιβισιανών από όλη την Ελλάδα και το εξωτερικό (Γαλλία, Αυστραλία). Η «*Λυκία*» με το ετήσιο παγκόσμιο αντάμωμα Μακρηνολιβισιανών, οδοιπορικά στη Μ. Ασία, την ιστοσελίδα (www.lycia.gr) και τις εκδόσεις της, αποσκοπεί να συμβάλει στην ανασυγκρότηση και την ανάδειξη της ιστορίας των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της Λυκίας - Μητροπόλεως Πισιδίας και την ένταξή τους στο πλαίσιο των μικρασιατικών σπουδών. Στο αρχείο της Εταιρείας Ιστορικών Ερευνών «*Λυκία*» φυλάσσονται περισσότερες από 300 γραπτές και προφορικές μαρτυρίες και σημαντικά χειρόγραφα. Κάποιες από τις εκδόσεις της είναι: Σάββας Πασχαλίδης, *Αρχαία και Σύγχρονος Λυκία* και Στέλιος Θεοδοσιάδης (επιμ. Ευαγγελίας Αχλάδη), *Το Μονοπάτι της Διάβας μου. Έργα και Ημέραι Στέλιου Θεοδοσιάδη εκ Μάκρης Μικράς Ασίας (1883-1915)*, Αθήνα, εκδ. Μπαλτά, 2021.

Βιβλιογραφία ελληνική

1. Αμαργιανάκης Γ. "Συμβολή εις την μελέτην της δημώδους ελληνικής μουσικής εκ Μάκρης και Λιβισίου Μ. Ασίας", Μικρασιατικά Χρονικά, 14, 1970.
2. Αναγνωστοπούλου Σ., Μικρά Ασία. Οι Ελληνορθόδοξες κοινότητες, Αθήνα, 1998.
3. Ανδριώτης Ν. Π., Το ιδίωμα του Λιβισιού της Λυκίας, Αθήνα 1961.
4. Αχλάδη, Ευαγγελία, «Ο Σύλλογος Μικρασιατών 'Η Ανατολή' και το πρόγραμμα 'εθνικής διαπαιδαγώγησης' των Ελληνορθόδοξων της Μικράς Ασίας», στο Σμύρνη: Η ανάπτυξη μιας μητρόπολης της Ανατολικής Μεσογείου (17ος αι. – 1922). Πρακτικά Διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 2016.
5. Βελισσαρίου Ρένα, Όσα Σάρωσε η Θύελλα. Το Χρονικό μιας Μικρασιατικής Οδύσσειας. Αθήνα, Λεξίτυπον, 2014.
6. Βρυώνης Σπύρος, Η παρακμή του μεσαιωνικού Ελληνισμού στη Μικρά Ασία και η διαδικασία εξισλαμισμού, 11ος-15ος αι., Αθήνα, εκδ. ΜΙΕΤ (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης), 2008.
7. Δελησάββας Π. Μιχάλης, Λαογραφικά Σύμμεικτα Μάκρης και Λιβισίου Μ. Ασίας και Νέας Μάκρης Αττικής, Αθήνα, Λεξίτυπον, 2009
8. Δελησάββας Π. Μιχάλης, Το Λεξικό Μάκρης και Λιβισίου Μικράς Ασίας με βάση το Λεξιλόγιο του Μακρηνολιβισιανού Γλωσσικού Ιδιώματος, Αθήνα, Λεξίτυπον, 2013.
9. Δημοτολόγιον Προσφύγων Ιτέας, Έκδοση συλλόγου Μακρηνών Ιτέας Φωκίδας, Ιτέα 2015
10. Διαμαντάρας, Α. Σ., Λυκιακά, Ξενοφάνης 6 (1909) 31-37.
11. Δράσις του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, Αθήναι 1927.
12. Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784-1974, επιμ. Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου, Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2008.
13. Ενεπεκίδης, Πολυχρόνης, Κοραής – Κούμας - Κάλβος, Αθήνα 1967.
14. Εξερτζόγλου, Χ., Εθνική Ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη τον 19ο αι. Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως, 1861-1912, Αθήνα 1996
15. Η Λυκία στον Τύπο του 19ου και 20ου αιώνα, επιμ. Ευαγγελία Αχλάδη, Αθήνα, εκδ. Εταιρεία Ιστορικών Ερευνών «Λυκία», 2021.
16. Θεοδοσιάδης Στέλιος, Το διάβα της ζωής μου, επιμ. Ευαγγελία Αχλάδη, Αθήνα, εκδ. Μπαλτά & Εταιρεία Ιστορικών Ερευνών «Λυκία», 2021.
17. Κάλφογλους Ι. Η. Ιστορική γεωγραφία της Μικρασιατικής Χερσονήσου, Κωνσταντινούπολις, 1899, ανατύπωση από το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα, 2002.
18. Καραγεωργίου Ν., Μάκρη και Λιβίσι Μ. Ασίας, 1986.
19. Κιτρομηλίδης, Π. Μ. «Η Εξοδος της Κεντρικής και Νότιας Μικρασίας: αιτήματα της έρευνας και μεθοδολογικές προδιαγραφές», Η Εξοδος, τ. Β΄, Αθήνα, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, 1982.
20. Κοντογιάννης Π. Μ., Γεωγραφία της Μικράς Ασίας, Αθήναι 1921.
21. Λαμέρας Κωνσταντίνος, Η Μάκρη και το Λιβίσι, Αθήνα 1945.
22. Μαθιουδάκη - Δραγασάκη Μαρία, Μνήμες Μικρασίας, Ιεράπετρα, 21ος Αιών, 2001
23. Μεχτίδης Π., «Λιβίσι: Μία ακμάζουσα κοινότητα της Μικράς Ασίας», Corpus 63

(Αύγουστος - Σεπτέμβριος 2004).
24. Μεχτίδης Π., «Μαρτυρίες Άγγλων περιηγητών για το Λιβίσι και τους Έλληνες της Λυκίας», Μικρασιατικά Χρονικά 23 (2009).
25. Μεχτίδης Π., «Λιβίσι - Το Μουσείο της Μικρασιατικής Καταστροφής», Μικρασιατική Σπίθα 15 (2010).
26. Μουσαίος Ι. Μιχαήλ, Βατταρισμοί ήτοι λεξιλόγιον της Λειβησιανής διαλέκτου μετ' εγχωρίων παροιμιών εν τέλει, Εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου Παρνασσού, 1884.
27. Μουσαίος Ι. Μιχαήλ, Ο Γάμος του Μαλώνη Αντιφάτου, εισαγωγή Βάλτερ Πούχνερ, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, τόμος Ε΄, σ. 275-359, Αθήνα 1984-1985.
28. Μουσαίου – Μπουγιούκου Καλλιόπη, «Εγκυμοσύνη – Γέννηση – Βρέφος, Έθιμα, δοξασίες, προλήψεις, δεισιδαιμονίες, λαϊκή ιατρική στο Λιβίσι και τη Μάκρη της αρχαίας Λυκίας», Μικρασιατικά Χρονικά ΙΔ΄ (1970), σ. 50-94.
29. Μουσαίου - Μπουγιούκου Καλλιόπη, Παραμύθια του Λιβισιού και της Μάκρης, Αθήνα, Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, 1976.
30. Ντέλλας Γ., «Οι εκκλησίες της Παναγίας της Πυργιώτισσας και του Αρχαγγέλου Μιχαήλ - Ταξιάρχη στο Λιβίσι της Μ. Ασίας», Κέντρο Σπουδής και Ανάδειξης Μικρασιατικού Πολιτισμού (ΚΕΜΙΠΟ), 3ο Συμπόσιο 'Τρεις χιλιετίες Μικρασιατικού πολιτισμού', Ν. Ιωνία 23-25/11/2007.
31. Ο ελληνικός Τύπος 1784 έως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις, Αθήνα, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, 2005.
32. Οικονόμου Παναγιώτης, «Τα δημοσιεύματα του περιοδικού 'Ξενοφάνης': Συμβολή στη μικρασιατική βιβλιογραφία». Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, 1, 169-215.
33. Πανταζίδης Ξενοφώντας Λ., Η Ιστορία του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, Αθήνα 1987.
34. Πασχαλίδης Σάββας, Η Αρχαία και Σύγχρονος Λυκία, επιμ. Ευαγγελία Αχλάδη και Μαρία Βαμβακά, Αθήνα: εκδ. Εταιρείας Ιστορικών ερευνών «Λυκία», 2018.
35. Σολδάτος Χρ., Η εκπαιδευτική και πνευματική κίνηση του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας, τόμοι Α- Γ, Αθήνα, 1989

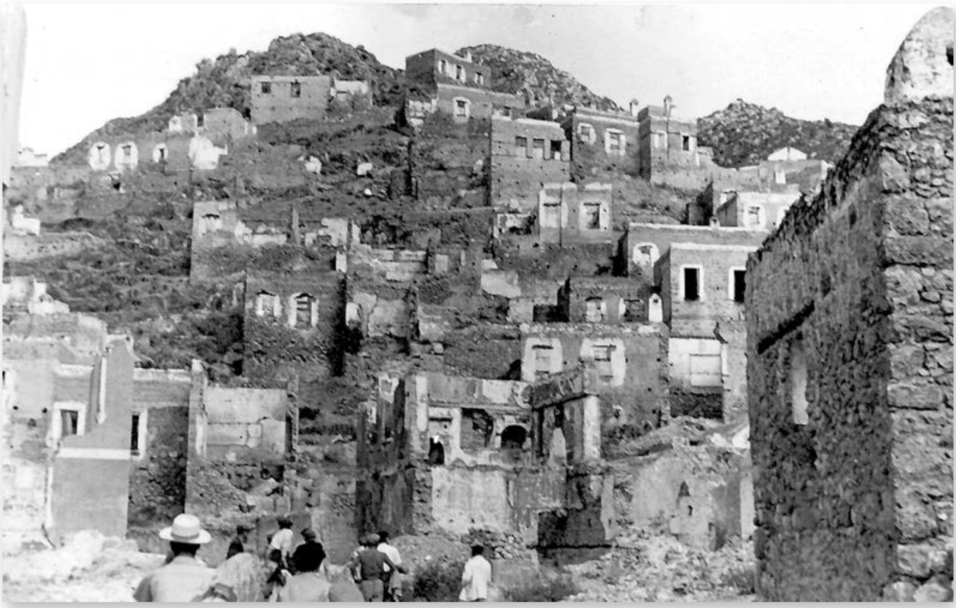
Βιβλιογραφία ξενόγλωσση

1. Akşit O., Likya Tarihi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, 1218, İstanbul 1967.
2. Bayburtluoğlu C., Lykia, Ankara Turizmi, Ankara: Eski eserleri ve Müzeleri Sevenler Derneği Yayınları 8, 1981.
3. Beaufort F., Karamania, or a Brief Description of the South Coaste of Asia Minor and of the Remains of Antiquity, London 1817 (2. Aufl. 1818).
4. Fellows Charles, Travels and Researches in Asia Minor more particularly the Province of Lycia by Sir Charles Fellows, London, 1852.

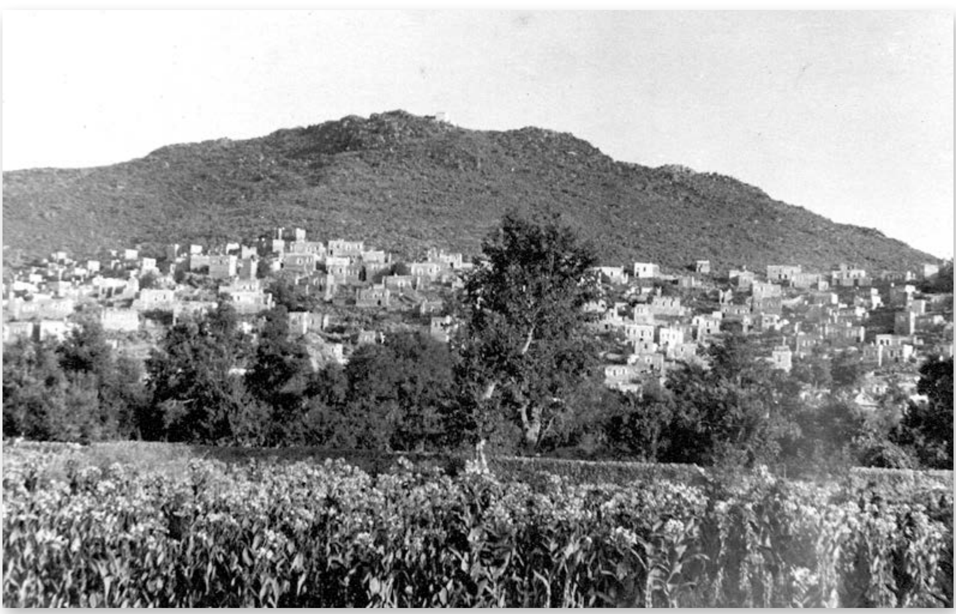
5. Foss Clive, Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor, Great Yarmouth, Norfolk, Variorum (VR CS 538)1996.
6. Persecutions and the Extermination of the Communities of Macri and Livissi (1914-1918). Extract from the Black Book of Asia Minor, Paris 1919.

Η **Ευαγγελία Αχλάδη** είναι υπεύθυνη της Βιβλιοθήκης και του Προγράμματος Ελληνικών Σπουδών του Γενικού Προξενείου της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη-Σισμανόγλειο Μέγαρο από τον Σεπτέμβριο 2011. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα περιλαμβάνουν Οθωμανική ιστορία του 20ου αι. (Ιστορία Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, κοινωνική και εκπαιδευτική ιστορία των Μικρασιατικών κοινοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καραμανλίδικη γραμματεία). Ενδεικτικές δημοσιεύσεις: "Smyrna: Forgotten City?", (2006), "Young Turks and Ottoman Greeks in Smyrna. The Greek Boycott (1908-1911)", *Kebikeç* (2008), "The Karamanlidika periodical AKTIS (1913-1915)", στο *Cultural Encounters in the Turkish-Speaking Communities of the Late Ottoman Empire*, επιμ. E. Balta & M.Olmez, Κωνσταντινούπολη, 2014, *Karamanlı Rum Ortodoks Bir Askerin Seferberlik Hatıraları, Çanakkale ve Doğu Cepheleri 1915-1919, [Τσανάκκαλέ και Ανατολικό Μέτωπο 1915-1919, Οι αναμνήσεις ενός Τουρκόφωνου Ελληνορθόδοξου στρατιώτη τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο]*, επιμέλεια Ευαγγελία Αχλάδη, Κωνσταντινούπολη, 2017, *Το Μονοπάτι της Διάβας μου. Έργα και Ημέραι Στέλιου Θεοδοσιάδη εκ Μάκρης Μικράς Ασίας (1883-1943)*, επιμέλεια Ευαγγελία Αχλάδη, Αθήνα 2021.

Λιβίσι (Συλλογή Καλλιόπης Μουσαίου-Μπουγιούκου)

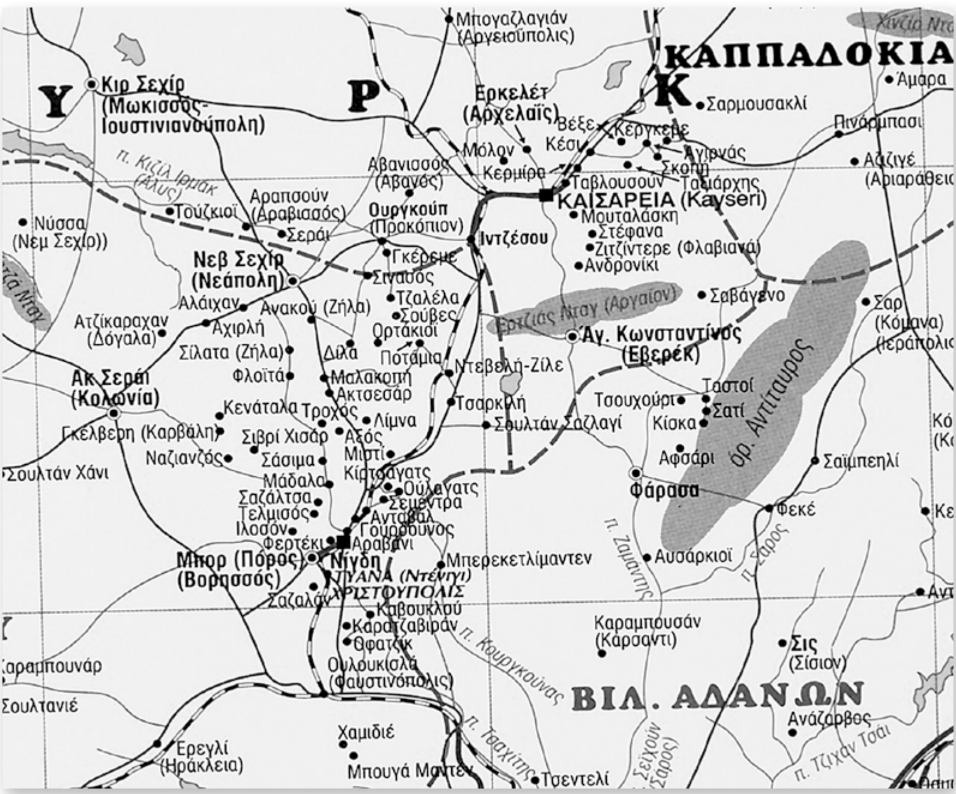

Η ΜΑΛΑΚΟΠΗ ΤΗΣ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ

Πάρης Βορεόπουλος

Η Καππαδοκία, η προαιώνια κοιτίδα, από τη φύση προικισμένη με τα ανεκτίμητα δώρα της καθαρότητας του κλίματος, του εδάφους και με μοναδικά γεωφυσικά φαινόμενα, δεν έπαυσε να αναδεικνύει ανθρώπους που διέπρεψαν με τη δράση τους στην παιδεία, στις επιστήμες, στα γράμματα, στις τέχνες και γενικότερα στον πολιτισμό.

Η περιοχή είναι μαγευτική, με το υπέροχο τοπίο των ηφαιστιογενών βράχων που δημιουργήθηκαν από εκρήξεις και τη λάβα ηφαιστείου, μοναδικό γεωλογικό φαινόμενο στον κόσμο.

Χάρτης περιοχής Καππαδοκίας

Τοπογεωγραφικά

Η Μαλακοπή της Καππαδοκίας, σημερινό όνομα Derinkuyu-Ντερίνκουγιου, «βαθύ πηγάδι» (Τουρκική ονομασία), είναι πόλη της επαρχίας Νεβσεχίρ, στο κέντρο της περιοχής της Κεντρικής Ανατολίας της Τουρκίας. Βρίσκεται νοτιοδυτικά της Καισάρειας 75 χλμ. και της Νεάπολης 27 χλμ. πάνω στη μεγάλη αρχαία οδό που οδηγεί από το Βυζάντιο στην Περσία και τη Βαγδάτη.

Μέσα από την περιοχή περνάει η οδός Σαμψούντας-Άγκυρας-Νεβσεχίρ(Νεάπολης)-Μαλακοπής-Νίγδης-Αδάνων-Ταρσού-Μερσίνης, δηλαδή ενός σημαντικού εμπορικού δρόμου, που συνδέει τον Βορρά με τον Νότο, τον Πόντο με τη Μεσόγειο. Από τη Βυζαντινή εποχή (4ο αι. μ.Χ.) έως το 1924, η Μαλακοπή ήταν γνωστή από τους Καππαδόκες κατοίκους ως Μαλακοπαία, Μελεκοπή, Μαλακοπιά, Μελάγκια (Μαλάγκια), Μελεκοπί ή Μάλα Κοπιά, Μαλάκια. Ήταν ένας χώρος ελληνοχριστιανικού πολιτισμού, όπου οι κάτοικοι έζησαν επί αιώνες με τους Μουσουλμάνους, αλλά διατήρησαν αναλλοίωτα τα θρησκευτικά και εθνικά τους φρονήματα.

Υπήρχε μία φυσική διαίρεση της κοινότητας σε δύο μεγάλους μαχαλάδες. Τον Πάνω και τον Κάτω μαχαλά, όπου στον καθένα υπήρχε εκκλησία και καφενείο. Η πιο χαρακτηριστική ήταν η Κάτω συνοικία όπου υπήρχε η αγορά, το σχολείο και οι διοικητικές υπηρεσίες. Στην κοινότητα υπήρχε μία κεντρική μεγάλη πλατεία και σημαντικοί δρόμοι. Οι κατοικίες ήταν χτισμένες κατά μήκος της κεντρικής οδού και είχαν ιδιαίτερο τρόπο κατασκευής, με πέτρα ηφαιστειογενή και πλιθιά, με στέγες επίπεδες, παράθυρα μικρά, πόρτες ξύλινες βαριές και ψηλούς φράκτες. Τα περισσότερα ήταν μονώροφα, με μεγάλη αυλή.

Πληθυσμιακά

Ο πληθυσμός της Μαλακοπής ήταν μεικτός και περιλάμβανε Χριστιανούς Ορθόδοξους και Μουσουλμάνους. Σταχυολογώντας τις διάφορες βιβλιογραφικές καταγραφές αναφέρουμε ενδεικτικά τις παρακάτω:

Κυρίλλου: *«Δυο ώρας από το Ενεγί επ' ευθείας εις το μέσον της λεωφόρου, είναι χωρίον διακοσίων οσπητίων, Μελεκοπί ή κοινώς Μάλα Κοπιά λεγόμενο...».*[1]

Ξενοφάνης*: «Μαλακοπή: κατώκουν 1.700 Έλληνες και 800 Τούρκοι...»*.[2]

Φαρασόπουλος Συμεών*: «Μαλακοπή, κωμόπολις κείμενη προς νότον της Ανακού 1-1/2 ώρας... απέχουσα ταύτης, κατοικείται δε υπό 2.000 ψυχών, εξ ων 1.600 Χριστιανοί Ορθόδοξοι...»*.[3]

Κοντογιάννης Παντελής: *«Μαλακοπή: κάτοικοι 4.000, Έλληνες 2.000»*.[4]

Μαραβελάκης Μ.–Βακαλόπουλος Α.: «*Η Μαλακοπή είχε 600 ελληνικάς ελληνοφώνους οικογένειες εκ των οποίων αι 200 ήσαν εγκατεστημέναι μονίμως εν Κωνσταντινουπόλει*...».[5]

Ασβέστη Μαρία*: «Με βάση τους πίνακες των Ελλήνων που ήρθαν στην Ελλάδα (1924). Μαλακοπή: οικογένειες 245 - άτομα 821*».[6]

1. *Κυρίλλου, Ιστορική περιγραφή του εν Βιέννη προεκδοθέντος χωρογραφικού πίνακος της Μεγάλης Αρχισατραπίας Ικονίου, 1815,* σ. 19.
2. *Ξενοφάνης*, περιοδικόν, έτος 1905, σ. 32.
3. *Φαρασόπουλος Συμεών, Τα Σύλλατα, μελέτη του νομού Ικονίου υπό γεωγραφικήν, φιλολογικήν και εθνολογικήν έποψιν, Κωνσταντινούπολη 1895, σ. 60.*
4. *Κοντογιάννης Παντελής, Γεωγραφία της Μικράς Ασίας, ό.π., σ. 152.*
5. *Μ. Μαραβελάκης- Α. Βακαλόπουλος, Προσφυγικές εγκαταστάσεις, στην περιοχή της Θεσσαλονίκης, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 28.*
6. *Μαρία Ασβέστη, Επαγγελματικές ασχολίες των κατοίκων της Καππαδοκίας, Επικαιρότητα, Αθήνα 1980, σ. 99.*

ΕΞΟΔΟΣ: *«Μαλακοπή: Οι κάτοικοί της τη στιγμή της Ανταλλαγής ήταν: Έλληνες ελληνόφωνοι 220 οικογένειες (765 άτομα) και Τούρκοι 800 άτομα περίπου»*.[7]

Εγκόλπιον Ημερολόγιον υπέρ των Σχολών της Κοινότητος Μαλακοπής, 1922 «*Η αρχαιοτάτη αύτη κωμόπολις έχουσα 360 ορθοδόξους οικογενείας*…».[8]

Αναγνωστοπούλου Σία: *«Η της Μαλακοπής χωρίου προς Ανατολάς της Φλογητής εις απόστασιν μιας περίπου ώρας, αριθμεί περί τας 350 ημετέρας οικογενείας παρά ισαρίθμοις* ίσως μωαμεθανικαίς».[9]

Ιστορικά

Η ιστορία της Μαλακοπής ξεκινάει από τα πολύ παλιά χρόνια με αναφορές σε διάφορα κείμενα και γεγονότα, όπως:

Καταγραφές που στηρίζονται στις υπάρχουσες ανθρώπινες αχρονολόγητες κατασκευές, όπως αυτές των υπόγειων πολιτειών των οποίων η κατασκευή και η χρήση καταμαρτυρούνται από τον Ξενοφώντα στο βιβλίο του «Κύρου Ανάβασης». Επίσης στις μαρτυρίες του γεωγράφου Στράβωνα, του βυζαντινού χρονικογράφου Λέοντα Διάκονου στη «Σύνοψη Χρονική» του 13ου αι. κ.α.

Η μάχη της Μαλακοπής το 863 όπου ο στρατός του Μιχαήλ Γ΄ (842-864) κατατρόπωσε τους Άραβες επιδρομείς.

Τέλος, υπάρχουν απλές καταγραφές από τους σύγχρονους ιστορικούς και μελετητές όπως ο Πατριάρχης Κύριλλος το 1815, ο Αρχέλαος Σαραντίδης το 1856, ο Ιωακείμ Βαλαβάνης το 1891, ο Νικόλαος Ρίζος κ.ά. που δείχνουν ότι στην περιοχή αυτή υπήρχε ελληνορθόδοξος πληθυσμός που ζούσε παράλληλα με Μουσουλμάνους.

Εκκλησιαστικά

Οι Έλληνες Χριστιανοί Ορθόδοξοι, κάτοικοι της κωμόπολης, υπάγονταν στη Μητρόπολη του Ικονίου.

Ο αρχαιότερος ναός της περιοχής είναι των Αγίων Θεοδώρων, ο οποίος σώζεται μέχρι σήμερα. Κατασκευάσθηκε το 970 από τον αυτοκράτορα του Βυζαντίου Ιωάννη Τσιμισκή, βρίσκεται στην Κάτω συνοικία και ανακατασκευάστηκε το έτος 1844. Το ίδιο έτος δημιουργήθηκε στην Άνω συνοικία και ο ναός των Ταξιαρχών. Οι ναοί αυτοί χτίσθηκαν με ντόπια ηφαιστειογενή πέτρα. Βεβαίως, στην περιοχή υπάρχουν και άλλες εκκλησίες όπως, οι Άγιοι Ανάργυροι, ο Άγιος Φίλιππος, η Αγία Κυριακή, ο Άγιος Ιωάννης, ο Άγιος Βασίλειος. Υπήρχαν επίσης

---

7. *Η ΕΞΟΔΟΣ, τόμος Β΄ Μαρτυρίες από τις επαρχίες της κεντρικής και Νοτίας Μικρασίας, Κ.Μ.Σ., Αθήνα 2004, σ. 163.*
8. *Εγκόλπιον Ημερολόγιον υπέρ των Σχολών της Κοινότητος Μαλακοπής, 1922.*
   Σημ.: Υπάρχει μια σημαντικότατη, κατά την άποψή μας, αναφορά, η οποία καταγράφει τα παρακάτω: «Ήδη δε υπό του βυζαντινού χρονογράφου Θεοφυλάκτου ευφήμως μνημονευομένη Μαλακοπαία, μόλις αρίθμει 110 οικογενείας ταλαιπωρουμένας καθ' όσον άλλαι ευτυχώς προ του πολέμου απεκαταστάθησαν κατά προτίμησιν ενταύθα…».
9. *Πρόκειται περί προξενικής αναφοράς για την Καππαδοκία με στοιχεία «ΙΑΥΕ Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως 1916 Β/59», βλ. Αναγνωστοπούλου Σία, Μικρά Ασία 19ος αι. – 1919, οι ελληνικές κοινότητες, από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σ. 591.*

και πολλά επίγεια και υπόγεια παρεκκλήσια. Στις εκκλησίες συλλειτουργούσαν πέντε ιερείς.

Εκκλησία των Αγίων Θεοδώρων - Δημοτικό Σχολείο Κατοικίες της κωμόπολης. (Φωτογραφία από το αρχείο: Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού της Ιεράς Μητροπόλεως Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως του Δήμου Νεάπολης-Συκεών)

Υπόγεια πολιτεία

Η Μαλακοπή είναι γνωστή για τη μεγάλη πολυεπίπεδη, επταόροφη υπόγεια πολιτεία, όπου οι κάτοικοι έβρισκαν καταφύγιο σε περιόδους εχθρικών επιδρομών. Περιείχε χώρους αποθήκευσης τροφίμων, λαδιού, κρασιού, μαγειρεία, τόπο λατρείας, σχολείο. Ακόμη και τον 20ο αι. οι κάτοικοι της πόλης, οι Χριστιανοί της Καππαδοκίας, εξακολουθούσαν να χρησιμοποιούν τις υπόγειες αίθουσες για να ξεφεύγουν από περιοδικά κύματα οθωμανικών διώξεων. Τελικά όταν υποχρεώθηκαν να αποχωρήσουν το 1924 με την ανταλλαγή των πληθυσμών, μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, οι σήραγγες εγκαταλείφθηκαν.

Διοικητικά

Το 1856 δημοσιεύθηκε το Χάττ-ι Χουμαγιούν που εξασφάλιζε πολιτική ισότητα σε όλους τους υπηκόους του Σουλτάνου. Οι Τούρκοι παραχώρησαν ένα είδος αυτοδιοίκησης, έτσι ώστε η κοινότητα μπορούσε να εκλέγει μόνη τον Πρόεδρο, εγχώριο Χριστιανό Έλληνα καθώς και τους συμβούλους του. Οι Τούρκοι της Μαλακοπής με τον ίδιο τρόπο εξέλεγαν τον Μουχτάρη από τους ομόφυλούς τους. Με τον τρόπο αυτό φαίνεται ότι στην κωμόπολη υπήρχαν δύο συμβούλια, το καθένα για τη δικιά τους φυλή, ανάλογα με τη θρησκευτική τους ιδιαιτερότητα και με τη δημογεροντία της ελληνορθόδοξης κοινότητας να είναι πενταμελής.

Οικονομικά

Καθότι η κωμόπολη βρισκόταν στο κέντρο πολλών ελληνορθόδοξων κοινοτήτων, αλλά και της κύριας εμπορικής οδού, διέθετε μια πλούσια αγορά που εξυπηρετούσε όχι μόνο τους κατοίκους της αλλά και το σύνολο σχεδόν του πληθυσμού της επαρχίας. Καταγράφουμε λοιπόν πως:

Υπήρχε πρωτογενής παραγωγική διαδικασία, η οποία περιλάμβανε τη γεωργία, την κτηνοτροφία, την πτηνοτροφία, τη μελισσοκομία, την αμπελουργία.

Δευτερογενής παραγωγική διαδικασία, η οποία περιλάμβανε αλευρόμυλο πετρελαιοκίνητο, τον μάγγανο, τον ελαιόμυλο, το τοπικό λατομείο, τις οικοτεχνίες κατασκευής χαλιών με αργαλειούς.

Τριτογενής παραγωγική διαδικασία, με διάφορα επαγγέλματα παροχής υπηρεσιών όπως: τεχνίτες οικοδόμοι, σιδεράδες, ελαιοχρωματιστές, μαραγκοί, τσαγκάρηδες, ράπτης, ράπτρια, γανωτής, φωτογράφος, ωρολογάς. Υπήρχαν επίσης έμποροι που διατηρούσαν καταστήματα όπως: υφασματέμπορος, ψιλικατζής, μπακάλης, κρεοπώλης, κουρέας. Επιπλέον η κωμόπολη διέθετε έναν λογιστή, έναν παιδονόμο για τα σχολεία, ένα νυχτοφύλακα, έναν αγροφύλακα, ταχυδρομική υπηρεσία, δημόσιες και κοινοτικές υπηρεσίες. Ακόμη έβρισκε κανείς δύο καφενεία και ένα χάνι-πανδοχείο.

Επίσης, υπήρχε γιατρός και φαρμακοποιός. Τέλος έβρισκε κανείς έναν πρακτικό κτηνίατρο και έναν πρακτικό οδοντίατρο, όπως και δύο γυναίκες που εκτελούσαν χρέη μαμής.

Λόγω οικονομικών δυσχερειών, ένα μεγάλο μέρος του ανδρικού πληθυσμού αναγκάστηκε να μεταναστεύσει στην Πόλη ή σε άλλες χώρες του εξωτερικού, κάνοντας διάφορα επαγγέλματα.

Γλώσσα

Η γλώσσα που μιλούσαν ήταν η ελληνική, γνώριζαν όμως και τα τουρκικά με αποτέλεσμα να έχουν παρεισφρήσει στη διάλεκτό τους αρκετά ξένα στοιχεία. Η ελληνική γλώσσα ποτέ δε χάθηκε στην Καππαδοκία, διατηρήθηκε και από το τέλος του 19ου αι. μοιάζει προς την αρχαία ελληνική γλώσσα.

Χρησιμοποιούσαν επίσης με ιδιαίτερο νόημα ιδιωματισμούς, λέξεις, εκφράσεις, προτάσεις που ήταν χαρακτηριστικά στοιχεία του προφορικού τους λόγου, στην καθημερινότητα και είχαν τεράστια σημασία για τη ζωή των ανθρώπων.

Επισημάνσεις- Παρατηρήσεις

Σύμφωνα με αναφορά του Τάκη Σαλκιτζόγλου *«Ελληνική γλώσσα και οθωμανική εξουσία»,* Μικρασιατικά Χρονικά, τ. 24ος, Αθήνα 2011, σ. 93-103, η αρχαία Καππαδοκική γλώσσα ανήκε στην οικογένεια των Ινδοευρωπαϊκών γλωσσών.

Τα Ελληνικά ήταν τον 7ο αι. μ.Χ. η διεθνής γλώσσα της εποχής και επίσημη στις διπλωματικές επαφές των Αράβων με τους Βυζαντινούς και από τους Οθωμανούς ως επίσημη γλώσσα για 150 χρόνια μετά την Άλωση, έως το 1600 περίπου. Ενώ αυτό γινόταν για την επικοινωνία με τα κράτη της Δύσης, αντίθετα στο εσωτερικό της επικράτειας ήταν απαγορευμένη, γιατί οι Οθωμανοί ήθελαν, ως κατακτητές, οι αλλόγλωσσοι υπήκοοι να μιλούν τη δική τους γλώσσα. Η άμυνα των Καππαδοκών που με το πέρασμα των χρόνων τουρκοφώνησαν

ήταν η ελληνική γραφή. Χρησιμοποίησαν το ελληνικό αλφάβητο προκειμένου να καταγράφουν τα Τούρκικα (τα γνωστά καραμανλίδικα), δηλαδή τούρκικες λέξεις με ελληνικά γράμματα. Καραμανλήδες ονομάζονταν αρχικά οι κάτοικοι της Καραμανίας. Κατ' επέκταση ονομάστηκαν και οι τουρκόφωνοι ορθόδοξοι πληθυσμοί της Καππαδοκίας. Μία ενδιαφέρουσα παράδοση εξηγεί το προσωνύμιο «Καραμανλής». Πρόκειται για παράδοση που καταδεικνύει τις πιέσεις που δέχτηκαν οι πληθυσμοί στο πέρασμα του χρόνου, στο θέμα της γλώσσας αλλά και το ακλόνητο της πίστης. «Κάποτε, ο υπεύθυνος Τούρκος διοικητής της περιοχής έστειλε τους αρμόδιους για να επιβάλλουν και να αλλάξουν την πίστη και τη γλώσσα των κατοίκων… Αφού προσπάθησαν για πολλά χρόνια απελπίστηκαν. Γύρισαν πίσω και ανέφεραν πως τη γλώσσα τους την άλλαξαν, αλλά την πίστη τους δεν την αλλάζουν με τίποτε… οπότε εκείνος αναφώνησε: "*Βάι, βάι, καρά ιμάν*", δηλαδή "*πω, πω μαύρη πίστη*". Έτσι από τότε τους τουρκόφωνους κυρίως τους λένε και Καραμανλήδες».

Οι Τούρκοι κατακτητές δε δίστασαν να εφαρμόσουν απάνθρωπες μεθόδους, όπως τη "γλωσσοκοπία" γονέων, το παιδομάζωμα, τους βίαιους εξισλαμισμούς και άλλες διώξεις που καταγράφηκαν στην ψυχή των κατοίκων. Όπως αναφέρει ο Νικόλαος Ρίζος, *«η γλωσσοκοπία γινόταν, όπως αναφέρουν οι παραδόσεις πιο πολύ στις μανάδες για να μην μαθαίνουν τη μητρική τους γλώσσα και να ξεκόβουν ευκολότερα από αυτήν».*

Παρόλα αυτά, η ελληνική γλώσσα μπόρεσε να επιβιώσει. Το γεγονός δείχνει τις ισχυρές αντοχές που είχαν οι άνθρωποι αυτοί, που εξακολούθησαν να μιλούν Ελληνικά στα βάθη της Ανατολίας, χάρη στη θέληση των κατοίκων της Καππαδοκίας να διατηρήσουν την ελληνική τους συνείδηση και χάρη επίσης στην αγάπη τους για την Ιστορία των Ελλήνων προγόνων τους.

Τα πολυάριθμα σχολεία σε όλη την Καππαδοκία, η αγάπη για την παιδεία και τον πολιτισμό, αποδεικνύουν περίτρανα τα θετικά αποτελέσματα που είχαν οι Καππαδόκες, γιατί μέσα από τα πολύ σοβαρά προβλήματα που αντιμετώπισαν, κατόρθωσαν να επιβιώσουν, να δημιουργήσουν και κυρίως να διαφυλάξουν την ελληνική γλώσσα όπως και την πίστη τους στη θρησκεία.

Τέλος, υπήρχε πάντα μια αδιάκοπη εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας, Στην περιοχή αυτή αναπτύχτηκε το Ακριτικό έπος κατά τη μέση Βυζαντινή περίοδο με τους αγώνες κατά των Αράβων. Όλα τα χρόνια υπήρχε άνθιση της λογοτεχνίας η οποία εκφραζόταν μέσα από τον περιοδικό τύπο.

Καθημερινότητα – Ήθη – Έθιμα – Παραδόσεις

Στη Μαλακοπή η πορεία των δύο θρησκευτικών κοινοτήτων, Ορθοδόξων και Μουσουλμάνων, ήταν κοινή και η συμβίωσή τους υπήρξε αρμονική και ειρηνική. Είχαν πολλές κοινές συνήθειες, παρακολουθούσαν από κοινού τις διάφορες κοινωνικές εκδηλώσεις, αρραβώνες, γάμους, κηδείες, πανηγύρεις, σχολικές εορτές, αλλά και τοπικές εορτές αγίων, συνεορτάζοντας.

Εξέφραζαν τα ήθη, τα έθιμα και τις παραδόσεις σε όλη τη διάρκεια του χρόνου μέσα από τις θρησκευτικές εκδηλώσεις. Οι χοροί των Ελλήνων διακρίνονταν για τη σεμνότητά τους και συνδεόταν με τη μουσική και τα τραγούδια

όπου έβρισκε κανείς ένα μείγμα παλαιών αρχέγονων αντιλήψεων μπολιασμένων με το Χριστιανισμό, μια κληρονομιά που μεταφέρθηκε με το διάβα του χρόνου, δυναμικά, ζωντανά βιωματικά, γεμάτα ομορφιά και μαγεία.

Κατά τη διάρκεια των θρησκευτικών νηστειών τηρούσαν τους κανόνες, προσέχοντας τη διατροφή τους, τρώγοντας χόρτα, όσπρια, ζυμαρικά, αποφεύγοντας κρέατα, τυριά, βούτυρα.

Στις παραδόσεις τους μπορούν να αναφερθούν τα υπέροχα νανουρίσματα της μάνας, οι θρύλοι του παππού, τα κάλαντα, τα παιχνίδια, τα τραγούδια, οι χοροί, οι ενδυμασίες, τα κεντήματα, μία κουζίνα χαρακτηριστική, ανατολίτικη, με τα υπέροχα φαγητά, γλυκά, κ.ά.

Οι γυναίκες στη Μαλακοπή έπαιζαν σημαντικό ρόλο στην οικογένεια και στην κοινωνία. Τα κορίτσια πήγαιναν στο σχολείο γιατί έπρεπε να μορφωθούν για να μπορούν, μεγαλώνοντας, να αντιμετωπίσουν σωστά τα θέματα μέσα στην οικογένεια και να συμβάλλουν στην καλή διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους.

Η περιοχή αυτή διέσωσε τα ήθη, τα έθιμα και τις παραδόσεις. Οι σχέσεις μεταξύ των ομόφυλων ήταν εγκάρδιες, φιλικές, όπως επίσης και με τους αλλοφύλους.

Τα Καππαδοκικά παραμύθια, που δημιουργήθηκαν σε ένα ενταγμένο κοινωνικό περιβάλλον, σε ένα χώρο με ξεχωριστή γεωγραφική ιδιαιτερότητα, έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη διασκέδαση, στην ψυχαγωγία, στη διδαχή και στη μετάδοση εμπειρίας. Μέσα από τις αφηγήσεις των παραμυθιών διακρινόταν μία θυμοσοφική διάθεση που επιδίωκε τη διδαχή ή τη σάτιρα, με τους δικούς της κώδικες επικοινωνίας: κοινωνική κριτική, ποικιλία θεμάτων, πλούτο ψυχαγωγίας και διδαγμάτων.

Οι κάτοικοι, θέλοντας να εκφράσουν τη βαθειά τους επιθυμία για μια καλύτερη ζωή, είχαν τη συνήθεια να δίνουν ευχές, μία προφορική έκφραση της επιθυμίας και της ελπίδας για κάτι καλό που επιθυμούσαν να συμβεί στο μέλλον. Οι μεγαλύτεροι σε ηλικία έδιναν συμβουλές και έκαναν νουθεσίες σε νεαρά άτομα.

Στην καθημερινή τους ζωή υπήρχαν βέβαια και οι βρισιές, οι κοροϊδίες, οι κατάρες, οι όρκοι, τα αινίγματα, οι παροιμίες, τα γνωμικά, οι προλήψεις, τα όνειρα που έβλεπαν κατά τη διάρκεια του ύπνου και προσπαθούσαν να ερμηνεύσουν τι θα συμβεί.

Διατηρούσαν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της φυλής τους στις διάφορες εκφάνσεις της καθημερινής τους ζωής, αυτά που τους σημάδεψαν θετικά και έμειναν για πάντα στη μνήμη, όπως: σύλληψη και γέννα, βάπτιση, αρραβώνας, γάμος, ταφικά, θρύλοι, μυθοπλασίες, ιστορίες, ιάματα και θάματα. Υπήρχαν επίσης και τα ακατάληπτα, τα δεισιδαιμονικά, τα μαγικά, τα μουχαμπέτια.

Είχαν αντιλήψεις-πεποιθήσεις που οδηγούσαν σε πρακτικές που ήταν βαθειά ριζωμένες μέσα τους, όπως η γιορτή των σταφυλιών, η περίφημη «Λαμπρή του σταφυλιού». Έλεγαν ότι σύμφωνα με την παράδοση τρία πράγματα ευλόγησε ο Χριστός: το κοτσί(σιτάρι), το σταφύλι και το τσαΐ ζεϊτούνι(λάδι). Το κοτσί γίνεται Πρόσφορο-Αντίδωρο, το σταφύλι Θεία Κοινωνία και το λάδι Μύρο.

Παιδεία

Ο 4ος αι. μ.Χ. χαρακτηρίστηκε ως ο «Χρυσός Αιώνας της Ορθοδοξίας», όπου έλαμψαν στην Καππαδοκία οι Μέγιστοι Πατέρες της Εκκλησίας, όπως αντί-

στοιχος είναι ο 5ος αι. π.Χ. ο «Κλασσικός Χρυσός Αιώνας των Αθηνών».

Στα δύσκολα χρόνια, πρώτοι δάσκαλοι ήταν ιερείς και μοναχοί που μάθαιναν στα παιδιά λίγα γράμματα από το Ψαλτήρι και την Οκτώηχο, γραφή και ανάγνωση, μέσα στις εκκλησίες και στα μοναστήρια, πάντοτε με φόβο, το λεγόμενο «Κρυφό Σχολείο».

Τον 18ο αι. οι προσπάθειες έγιναν συστηματικότερες και ιδρύθηκαν νέα σχολεία σε όλη τη Μικρά Ασία. Τα ελληνόφωνα χωριά γέμισαν με δασκάλους, δασκάλες και νηπιαγωγούς και η ελληνική γλώσσα διδάσκονταν στα σχολεία και τη μιλούσαν παντού.

Στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αι., μέχρι το 1924, έτος της ανταλλαγής των πληθυσμών, παρατηρείται μια σημαντική πνευματική κίνηση και άνθιση των γραμμάτων που είχε σαν στόχο την ουσιαστική αναβάθμιση της ελληνικής παιδείας.

Εκπαίδευση

Τα μέσα του 19ου αι. ήταν μία χρονική περίοδος που θεωρήθηκε ορόσημο, στην εκπαίδευση, για όλες τις κοινότητες της Καππαδοκίας. Με τις διατάξεις του διατάγματος του Χάττ-ι Σερίφ του Γκιούλχανε που δημοσιεύτηκε το 1839 επί βασιλείας Abdul Mecid και λίγο αργότερα του Χάττ-ι Χουμαγιούν το 1856, δόθηκαν ελευθερίες και έγιναν ανοίγματα σε θέματα που αφορούσαν την εκπαίδευση. Οι μεταρρυθμίσεις αναγνώριζαν ισονομία σε όλους τους λαούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας: Μουσουλμάνοι, Ορθόδοξοι, Εβραίοι και Αρμένιοι ήταν ίσοι ενώπιον του νόμου. Η παιδεία, στις μη μουσουλμανικές κοινότητες ήταν προνόμιο της κάθε φυλής. Γεγονός που επιτεύχθηκε με τα μεταρρυθμιστικά προγράμματα, τα οποία επέτρεψαν στα Μιλλέτ να ιδρύσουν δημόσια σχολεία, που σήμαινε πως το κάθε γένος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στα γενικά πλαίσια του κράτους, εφάρμοζε τη δική του εκπαιδευτική πολιτική. Η διαχείριση των εκπαιδευτικών θεμάτων δόθηκε στο Οικουμενικό Πατριαρχείο στην Κωνσταντινούπολη το οποίο σε συνεργασία με τις τοπικές κοινότητες και τις αντίστοιχες οργανώσεις, συλλόγους της Πόλης, εφάρμοζε ένα γενικό πλαίσιο εκπαιδευτικής πολιτικής, όσον αφορά τις σπουδές σε κατεύθυνση θρησκευτικών θεσμών, την εποπτεία, την χρηματοδότηση και άλλα.

Οι Έλληνες Καππαδόκες αξιοποίησαν τα νέα δεδομένα για την εκπαίδευση και με δωρεές από διάφορους φορείς έχτισαν σχολεία, τα επάνδρωσαν με δασκάλους, τα εξόπλισαν με βιβλία, εποπτικά μέσα διδασκαλίας κ.ά. Ο Εμμανουήλ Ι. Τσαλίκογλου πιστεύει ότι χωρίς τη συνδρομή των θρησκευτικών αρχηγών και των δημογερόντων, πολλοί από τους οποίους έχασαν τη ζωή τους στην υπηρεσία του γένους, δε θα ήταν δυνατή η υπαρκτή διατήρηση, δια μέσου πολλών αιώνων, του Ελληνισμού μετά την πτώση του Βυζαντίου. Αναφέρει ακόμη δύο διακεκριμένους ξένους για τις ανεκτίμητες και εθνοσωτήριες υπηρεσίες που προσέφεραν για τις εκκλησιαστικές οργανώσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Είναι ο ιατρός, ιστορικός, πολιτικός, υπουργός του Κεμάλ Ατατούρκ, δεύτερος Τούρκος πληρεξούσιος στη διάσκεψη της Λωζάννης το 1923 και έπειτα αυτοεξόριστος στη Δύση, αντικεμαλικός, Riza Nur που επέκρινε δριμύτατα τα αντιθρησκευτικά

μέτρα του Κεμάλ και έγραψε μεταξύ των άλλων πως *«Οι Αρμένιοι και οι Έλληνες επέζησαν πολλούς αιώνες με τα σχολεία και τη γλώσσα τους, χάριν στις εκκλησίες, τη θρησκεία και τις εκκλησιαστικές οργανώσεις τους. Η εκκλησία είναι φρούριο. Ο Κεμάλ το γκρέμισε».* Αυτά αναφέρονται στο βιβλίο του "Hayatve Hatiratim"(Η ζωή μου και οι αναμνήσεις μου) έκδ. Istanbul 1967. Φυσικά, η κυκλοφορία του έργου απαγορεύτηκε στην Τουρκία, αλλά κυκλοφόρησε παράνομα.

Επίσης, ο επί σειρά ετών Διευθυντής του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθήνας και ομότιμος καθηγητής του Πανεπιστημίου Aix en Provence, διακεκριμένος Γαλάτης, Octave Merlier γράφει: *«La langue en effet a pu parfois disparaître, mais les grecs turcophones de certaines cites cappadociennes n' en sont pas moins restés des hellènes authentiques. Et c'est alors l'Église qui a préservé leur hellénisme. Et, plus que l'église en soi, le Christianisme» (Η γλώσσα πράγματι μπόρεσε ενίοτε να εξαφανιστεί, αλλά οι τουρκόφωνοι Έλληνες ορισμένων καππαδοκικών περιοχών δεν έμειναν λιγότερο αυθεντικοί Έλληνες. Και είναι λοιπόν η Εκκλησία που προφύλαξε τον ελληνισμό τους. Και περισσότερο από την καθ' εαυτού εκκλησία, ο Χριστιανισμός).*

Οι πληροφορίες που υπάρχουν για την εκπαίδευση στη Μαλακοπή, δίνουν μια εικόνα η οποία είναι η ίδια περίπου με όλες αυτές των ελληνικών κοινοτήτων της Καππαδοκίας.

Τα είδη σχολείων που λειτουργούσαν στην Καππαδοκία, σύμφωνα με τις καταγραφές του Κωνσταντίνου Νίγδελη, *«Ήθη και έθιμα στον αέναο κύκλο του χρόνου»* ήταν τα ακόλουθα:

Νηπιαγωγείο: Για τους μαθητές μέχρι και πέντε χρόνων. Επρόκειτο για τάξεις υποδοχής, προπαρασκευαστικές της γλώσσας και της αριθμητικής.

Ελληνικό σχολείο: Ανήκε στη δεύτερη βαθμίδα της εκπαίδευσης και ήταν τριτάξιο. Παλιότερα ονομαζότανε «σχολαρχείο».

Αλληλοδιδακτικό: Ονομαζότανε το σχολείο στο οποίο ο δάσκαλος χώριζε τους μαθητές του σε ομάδες ανάλογα με την επίδοσή τους και στα οποία δίδασκαν οι πιο καλοί μαθητές, οι πρωτόσχολοι.

Η Αστική Σχολή: Το δημοτικό σχολείο, δηλαδή που είχε τέσσερις τάξεις και μετά επτά.

Δημοτικό σχολείο: Με τουλάχιστον τέσσερις αρχικά και επτά τάξεις αργότερα.

Ημιγυμνάσιο: Αποτελούσε τη μεγαλύτερη βαθμίδα της εκπαίδευσης στην οποία οι μαθητές υποβάλλονταν σε εξετάσεις δύο φορές το χρόνο.

Παρθεναγωγείο: Ήταν αποκλειστικά για τις μαθήτριες.

Μαθήματα που διδάσκονταν στα σχολεία της Καππαδοκίας από καταξιωμένους δασκάλους ήταν: Θρησκευτικά, Νεοελληνικά, Αριθμητική, Αρχαία Ελληνική Ιστορία, Νεοελληνική Ιστορία, Πατριδογνωσία, Γεωγραφία, Αριθμητική, Φυσική Ιστορία, Καλλιγραφία, Ιχνογραφία, Ωδική, Γυμναστική, Αρχαία Ελληνικά, Γραμματική, Συντακτικό, Μαθηματικά, Ρωμαϊκή Ιστορία, Βυζαντινή Ιστορία, Φυσιογνωσία, Τεχνικά, Τουρκικά, Γαλλικά.

Στα σχολεία υπήρχε κανονισμός λειτουργίας για τους μαθητές το 1872 και κανονισμός για τους δασκάλους της Διδασκαλικής Ένωσης το 1920.

Για το σχολείο της Μαλακοπής:

Πρώτη αναδρομή γίνεται στο έργο του Πέτρου Καρφόπουλου, ο οποίος για

την εκπαίδευση στη Μαλακοπή, σημειώνει: *«...οι Μαλακοπίτες ίδρυσαν το 1840 το πρώτο δημοτικό σχολείο, μετατρέψαντες σε σχολείο ένα δωμάτιο στη συνοικία Χασεκή, κοντά στην οικία Αγγελή Κιορπόγλου, το οποίο λεγόταν «Αρά Οτασή» και χρησίμευε ως ξενώνας των κυβερνητικών υπαλλήλων ή χωροφυλάκων ή των προσερχόμενων για την είσπραξη φόρων ή και για άλλες της κωμοπόλεως υποθέσεις...».* (Καρφόπουλος Δ. Πέτρος, Κώδιξ Μαλακοπής, 27/10/1895 Κ.Μ.Σ.).

Δεύτερη αναφορά, γίνεται, στο έργο του Μακρόα Δημητρίου «Μαλακοπή», όπου ο συγγραφέας μάς πληροφορεί *«πως το 1847 οι κάτοικοί της ανήγειραν στο κέντρο της κωμόπολής τους, πίσω από την αγορά, ωραίο λιθόκτιστο σχολείο, που είχε τέσσερις ευρύχωρες αίθουσες (με υπόγειο) από τις οποίες οι δυο για διδασκαλία μαθημάτων, μια για συνεδριάσεις της Δημογεροντίας ονομαζόμενη γι' αυτό «συνοδικόν» και μια αίθουσα τελετών σε έκταση 450 τ.μ. δαπανηθέντων για την ίδρυσή του εν όλω 40.619 γροσίων και 10 παράδων. Στην αίθουσα τελετών ήταν εντοιχισμένη μαρμάρινη ωοειδείς πλάκα που αναγράφει: ΩΚΟΔΟΜΗΘΗ Η ΣΧΟΛΗ ΑΥΤΗ ΔΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΤΩΝ ΦΙΛΟΜΟΥΣΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΤΑΥΤΗΣ + 1847 +».* (Πανελλήνιο Συνέδριο για τον Ελληνισμό της Μ. Ασίας, Θεσσαλονίκη 2002). Προσθέτει επίσης πως *«...πριν ανεγερθή το ρηθέν κτίριον ελάχιστοι Μαλακοπίται εγνώριζον γραφήν και ανάγνωσιν, διδασκόμενοι οι επιθυμούντες ή μάλλον οι των τότε ευπορωτέρων οικογενειών υιοί μόνον τον χειμώνα εις τας οικίας των ιερέων ψαλτήρι και οκτώηχον. Άμα τω πέρατι όμως της κατασκευής της Σχολής πάντες οι εν Μαλακοπή Ελληνόπαιδες απεστέλλοντο εις το σχολείον από του 5ου ή 6ου έτους της ηλικίας των προς εκμάθησιν γραμμάτων, μετακληθέντων προς τούτο διδασκάλων εκ Κωνσταντινουπόλεως και αλλαχόθεν...Ολίγα έτη μετά την ανέγερσιν του κτιρίου εσχηματίσθηκαν δυο σχολαί. Η Δημοτική με 5 τάξεις εν τη αριστερά πλευρά του σχολείου και η Ελληνική με τέσσερις τάξεις εν τη δεξιά...».*

Το 1856, ο Νικόλαος Ρίζος, στα «Καππαδοκικά» μας πληροφορεί πως «... *οι χριστιανοί ομιλούσι την απλοελληνικήν ατελώς ωκοδόμησαν δε εσχάτως σχολείον Ελληνικόν»* (το οποίο ανήκε στη δεύτερη βαθμίδα εκπαίδευσης και ήταν τριτάξιο) *και Αλληλοδιδακτικό»* (στο οποίο ο δάσκαλος χώριζε τους μαθητές σε ομάδες ανάλογα με την επίδοσή τους και στις οποίες δίδασκαν οι πιο καλοί μαθητές, "οι πρωτόσχολοι"), υπό τη διεύθυνση των *«αειμνήστων της κοινότητος διδασκάλων Σιλβέστρου ιερομονάχου, εκ των πρώτων τροφίμων της θεολογικής σχολής της Χάλκης, Ιορδάνου Στανίδου, πεφωτισμένου και ενθουσιώδους σκαπανέως της εκπαιδεύσεως, τελειόφοιτου της Μεγάλης του Γένους Σχολής σχολαρχούντος Ευσταθίου του Κλεόβουλου, του Βασιλείου Ιωαννίδου και άλλων ανταξίων αυτών επιζώντων, ουκ ολίγον συνεβάλλετο προς κατάρτισιν των κατοίκων καθώς και των περιοίκων...».*

Άποψη που επιβεβαιώνεται και από τους Μ. Μαραβελάκη και Α. Βακαλόπουλο με τις πληροφορίες που κατατίθενται στο έργο τους «Οι προσφυγικές εγκαταστάσεις στην περιοχή της Θεσσαλονίκης» και στο οποίο αναφέρουν πως *«... εις την Μαλακοπήν υπήρχε διώροφον λιθόκτιστον σχολείον σχήματος τετραγώνου και μεγάλων διαστάσεων. Εκτίσθη τούτο το 1893 πλησίον του παλαιοτέρου διδακτηρίου, έτος οικοδομήσεως 1856 και εστοίχισε περίπου 1200 λίρας Τουρκίας... Εις το σχολείο εστεγάζοντο δυο τάξεις νηπιαγωγείου και οκτώ τάξεις δημοτικού και ημιγυμνασίου* (το οποίο αποτελούσε τη μεγαλύτερη βαθμίδα εκ-

παίδευσης, σε στενά τοπικά πλαίσια, στο οποίο οι μαθητές υποβάλλονταν σε εξετάσεις δυο φορές το χρόνο). *Εδίδασκον δε 7-8 διδάσκαλοι και εφοίτων 400 μαθηταί και μαθήτριαι...».*

Επίσης, ο ιατρός Συμεών Φαρασόπουλος το 1895 σημειώνει πως, *«... Μαλακοπή, κωμόπολις... εξ ων 1600 Χριστιανοί Ορθόδοξοι διατηρούντες Αστικήν σχολήν* (δηλαδή το δημοτικό σχολείο με τέσσερις αρχικά και επτά τάξεις αργότερα) *και Παρθεναγωγείον... Τα εκπαιδευτήρια ταύτα διευθύνονται υπό τριών διδασκάλων και μιας ή δυο ενίοτε διδασκαλισσών...»*, ενώ σύμφωνα με μια άλλη καταγεγραμμένη πληροφορία στις αρχές του 20ου αιώνα στη Μαλακοπή υπήρχαν Δημοτικό και Επτατάξιο Γυμνάσιο.

Επιπρόσθετα, στο «Εγκόλπιο Ημερολόγιο υπέρ των σχολών της κοινότητος Μαλακοπής του 1922» διαβάζουμε: *«η προ εβδομηκονταετίας δε συσταθείσα ελληνική σχολή υπό την διεύθυνσιν των αειμνήστων της κοινότητος διδασκάλων... ουκ ολίγον συνεβάλλετο προς κατάρτισιν των κατοίκων και των περιοίκων. Εις τα εκπαιδευτήρια αυτής, νεώτατα και περίβλεπτα κτίρια, λειτουργούσιν αρτιώτατα επτάτακτος αστική σχολή μετά πενταταξίου Παρθεναγωγείου, έχουσε τελείως εξησφαλισμένην την συντήρησιν εκ των προσοδοφόρων κτημάτων εν τε Μαλακοπή και εν Κωνσταντινουπόλει υπό των φιλοτίμων κατοίκων ή σωματείων και αδελφοτήτων αυτής ιδρυθέντων ή εξαγορασθέντων...».*

Απ' όλα αυτά που προαναφέρθηκαν τεκμαίρεται ότι γινόταν μια σοβαρή προσπάθεια για να μάθουν τα παιδιά γράμματα, να βγουν από το τέλμα της αμάθειας, να δεθούν με τις ρίζες τους και τον εθνικό κορμό. Σ' αυτόν τον αγώνα συμμετείχαν όλοι, κυρίως οι ξενιτεμένοι, οι οποίοι δημιούργησαν "Αδελφότητες", για την εξασφάλιση των απαραίτητων κονδυλίων, για την ανέγερση σχολικών κτιρίων και τη συντήρησή τους.

Έξοδος – Ανταλλαγή πληθυσμών

Με τη Συνθήκη της Λοζάνης στις 30 Ιανουαρίου 1923 και στις μετέπειτα συμφωνίες, από τον Οκτώβριο 1924 έγινε υποχρεωτική ανταλλαγή ελληνοτουρκικών πληθυσμών. Οι κάτοικοι των περιοχών της Καππαδοκίας άφησαν τις λατρευτές τους πατρογονικές εστίες στις γενέτειρες πόλεις και χωριά και βάδισαν στο άγνωστο ως πρόσφυγες. Πήραν μαζί τους ιερές βυζαντινές εικόνες, άμφια, ιερά σκεύη χρυσά ή αργυρά, βιβλία από τις βιβλιοθήκες των σχολείων, σπάνιες εκδόσεις, χάρτες, πίνακες κ.λπ. και τα μετέφεραν στην Ελλάδα. Επίσης, έφεραν τους Κώδικες που ήταν γι' αυτούς η ψυχή της περιοχής του τόπου τους όπου κατέγραφαν τα καθημερινά γεγονότα της κοινότητας ή της εκκλησίας και που τα Αρχεία αυτά, όπως αναφέρει ο Octave Merlier, ήταν *«les Tables de la Loi de Hellenisme d' Asie Mineure»* δηλαδή *«οι Τράπεζες (πληροφοριών) του Νόμου του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας».*

Οι κάτοικοι της Μαλακοπής αναχώρησαν από την πατρίδα τους στις 16 Σεπτεμβρίου του 1924. Πήραν μαζί τους ότι απαραίτητα πράγματα μπορούσαν και ξεκίνησαν με κάρα, διανύοντας τη διαδρομή Μαλακοπή-Νίγδη-Ουλούκ Ισλά. Στη συνέχεια επιβιβάσθηκαν στα τρένα, με τελικό προορισμό το λιμάνι της Μερσίνας. Από εκεί και μετά από πέντε ημέρες ταξίδι, με πλοίο έφθασαν

Έξοδος Μικρασιατών προσφύγων 1924.
(Φωτογραφία από το αρχείο: Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού της Ιεράς Μητροπόλεως Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως του Δήμου Νεάπολης-Συκεών).

στο λοιμοκαθαρτήριο του Αγίου Γεωργίου στον Πειραιά, όπου παρέμειναν επιτηρούμενοι για 17 ημέρες. Στη συνέχεια διασκορπίσθηκαν σε διάφορα μέρη της Ελλάδας: στη Θεσσαλονίκη, με τρένα, αρχικά, έφθασαν στο Χαρμάνκιοϊ, περιοχή Ελευθέριο-Κορδελιό, όπου έμειναν, προσωρινά, σε έναν εγκαταλειμμένο συνοικισμό, με 560 ξύλινα παραπήγματα των γαλλικών στρατευμάτων του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και στη συνέχεια πήγαν σε διάφορες περιοχές, Τούμπα, Συκιές, Νεάπολη, Γιαννιτσά, Δράμα, Καβάλα κ.ά. και προσπάθησαν να κάνουν τις νέες κατοικίες τους, να βρουν δουλειές και να εργασθούν για την επιβίωσή τους.

Οι απόγονοι της τρίτης γενιάς των προσφύγων της Μαλακοπής, άξιοι συνεχιστές των προγόνων τους, συνεχίζοντας τη δημιουργική τους διαδρομή στη ζωή, προόδευσαν, διέπρεψαν και καταξιώθηκαν. Αρκετοί σπούδασαν και έγιναν επιστήμονες σε διάφορες ειδικότητες, άλλοι ασχολήθηκαν επιμελώς στον επιχειρηματικό τομέα και πέτυχαν.

ΠΙΝΑΚΑΣ

Μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών, το 1924, στην Καππαδοκία, όπως καθορίζει το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, από διηγήσεις προσφύγων, εντοπίστηκαν 81 κοινότητες, από τις οποίες, σημειούμενες με αστερίσκο, 28 ήταν ελληνόφωνες.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ (Κ Μ Σ)

ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ	ΓΚΕΛΒΕΡΙ	ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ	ΝΙΓΔΗΣ	ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ	ΦΑΡΑΣΩΝ
24	6	7	30	4	1
Καισάρεια	Ακσεράι	Νεάπολη	Νίγδη-Καγιάασι	Ουργκιούπ	⬩Φάρασα
Αγιρνάς	Γλέκβερι	⬩Ανακού	Ανταβάλ	⬩Ποτάμια	
Αϊ Κωστέν	Κενάταλα	*Αραβιοός	*Αραβανί	⬩Σινασός	ΑΠΟΙΚΙΕΣ
Βέξε	Σιβρίχισαρ	*Δίλα	*Αξό	⬩Τζαλέλα	ΦΑΡΑΣΩΝ 9
Εντουρλούκ	*Τσελτέκ	⬩Μαλακοπή	⬩Γούρδονος		⬩Αφοάρι
Έρχιλετ	Χαλβά ντερε	⬩Σίλατα	Γκιολτζούκ		Γκιουροιίμτζε
Ζίλε		⬩Φλοϊτά	Εμινίκ		⬩Καρσαντί
Ζιντζίντερε			Ένεχιλ		⬩Κίσκα
Ιντζεσού			Έρεγλι		Μπεσκαρδάς
Καράτζορεν			Ιλοσόν		*Σατί
(Εβερέκ)			Καβλάκτεπε		Ταστσί
Κέργκεμε			Καβουκλού		⬩Τοουχοΰρι
Κερμίρ			'Καρατζάβιραν		Χοστσάς
Κέσι			Κιτσαγάτς		
Μουταλάσκη			Μάταλα		
Ρουμκαβάκ			*Μισεί		
Σαρμουσακλί			⬩ΜπέμκιοϊΑξ.χ.		
Σκοπή			Μπουλγάρματεν		
Στέφανα					
Ταβλοσούν			(αποικίες Καβακλί,		
Ταξιάρχης			Εμινίκ, Οβατζίκ)		
ΤασλΙΚ			Μπορ		
*Τσατ			*Ντελμοσόν		
Τσουχούρ			Οβατζίκ ⬩Ουλαγάτς Περεκετλίματεν Σαλάτζα *Σεμέντερ Σουλουτζοβα Τένεϊ ⬩Τροχός ⬩Τσαρικλί ⬩Φερτέκ		

Πρακτικά του 2ου Συμποσίου «Ο Ελληνισμός της Μ. Ασίας από την αρχαιότητα μέχρι τη Μεγάλη Έξοδο» (25-27 / 11 / 2005), σελ. 210, Ιορδάνης Παπαδόπουλος

Έξοδος Μικρασιατών προσφύγων 1924
Φωτογραφίες από το αρχείο:
Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού της Ιεράς Μητροπόλεως Νεαπόλεως
και Σταυρουπόλεως του Δήμου Νεάπολης-Συκεών

Ελληνικά Εκπαιδευτήρια Μαλακοπής

Ενδεικτική Βιβλιογραφία:
- Αναγνωστοπούλου Σία, «Μικρά Ασία 19ος αι. – 1919, οι ελληνικές κοινότητες, από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος», Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
- Ασβέστη Μαρία, «Επαγγελματικές ασχολίες των Ελλήνων της Καππαδοκίας», Επικαιρότητα, Αθήνα 1980.
- Βορεόπουλος Πάρης, «Η Παιδεία στην Καππαδοκία από την αρχαιότητα ως την ανταλλαγή των πληθυσμών το 1924», Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού Ιεράς Μητροπόλεως Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως, Θεσσαλονίκη 2018.
- ΕΞΟΔΟΣ, τόμος Β΄, «Μαρτυρίες από τις επαρχίες της κεντρικής και Νοτίας Μικρασίας», Κ.Μ.Σ., Αθήνα 2004.
- Κυρίλλου, «Ιστορική περιγραφή του εν Βιέννη προεκδοθέντος χωρογραφικού πίνακος της Μεγάλης Αρχισατραπίας Ικονίου», 1815.
- Μαραβελάκης Μ. - Βακαλόπουλος Α., «Οι προσφυγικές εγκαταστάσεις στην περιοχή της Θεσσαλονίκης», εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993.
- Νίγδελης Κωνσταντίνος, «Καππαδοκία Λατρευτικά και άλλα τινά στον αέναο κύκλο του χρόνου», Δήμος Νέας Ιωνίας ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ., Αθήνα 2018, Έπαινος Ακαδημίας Αθηνών.
- Νίγδελης Κωνσταντίνος, «Καππαδοκία, Μουχαμπέτια, Παραμύθια και άλλα τινά», Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού Ιεράς Μητροπόλεως Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως, Θεσσαλονίκη 2019, Έπαινος Ακαδημίας Αθηνών.
- Νίγδελης Κωνσταντίνος - Ντίνα Αικατερίνη, «Καππαδοκία, με τη δύναμη του λόγου», Πανελλήνια Ένωση Καππαδοκικών Σωματείων, Θεσσαλονίκη 2021, Έπαινος Ακαδημίας Αθηνών.
- Νίγδελης Κωνσταντίνος, «Μαλακοπή», Θεσσαλονίκη 2021.
- Φαρασόπουλος Συμεών, «Τα Σύλλατα, μελέτη του νομού Ικονίου υπό γεωγραφικήν, φιλολογικήν και εθνολογικήν έποψιν», Κωνσταντινούπολη 1895.

Πάρης Βορεόπουλος

Γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη. Φοίτησε στο Κολλέγιο De La Salle. Σπούδασε Γαλλική Φιλολογία στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και Θέατρο σε Δραματική Σχολή. Εργάστηκε ως καθηγητής και διευθυντής σε σχολεία της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Ασχολήθηκε με την ποίηση, το θέατρο, το δοκίμιο, το διήγημα, τη μετάφραση κ.ά. Ως συγγραφέας δημοσίευσε έργα λογοτεχνίας.

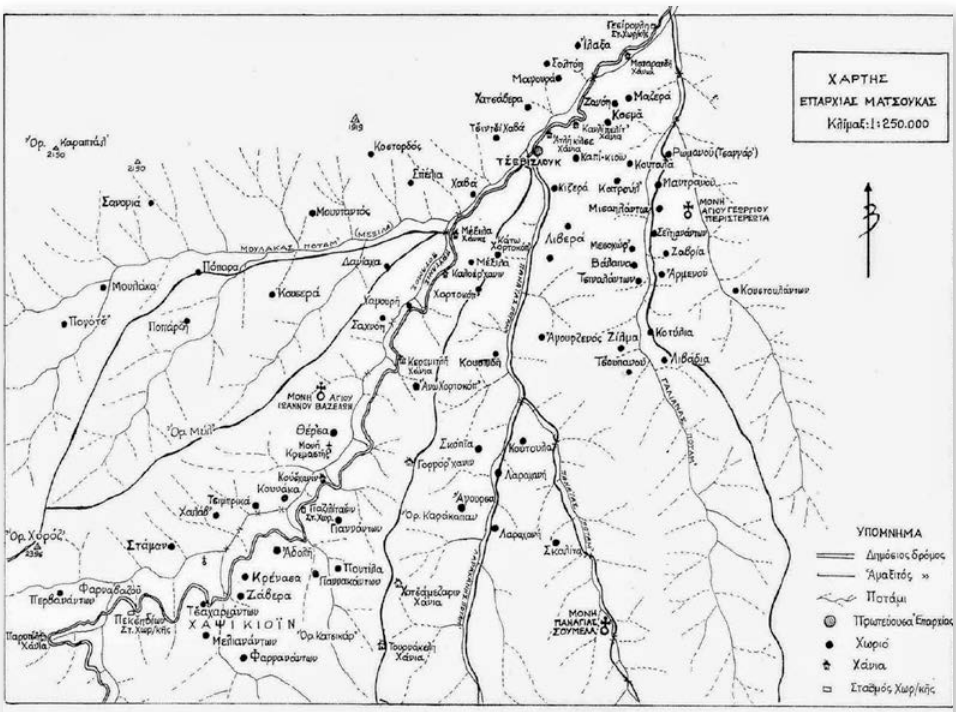

Λιτανεία της Β' Αναστάσεως εις τα Προπύλαια του ναού των Αγίων Θεοδώρων Μαλακοπής

ΜΑΤΣΟΥΚΑ (Matzouka, Macka)

Θεοδόσης Κυριακίδης

Η Ματσούκα βρίσκεται σε απόσταση 30 χλμ. από την Τραπεζούντα προς την ενδοχώρα στο δρόμο προς την Αργυρούπολη. Η Ματσούκα αποτελεί ουσιαστικά μια εκτενή περιοχή την οποία συναπαρτίζουν εβδομήντα χωριά εκ των οποίων τα σαράντα επτά αμιγώς ελληνικά, τα δεκατέσσερα τουρκικά και τα εννέα μεικτά[1]. Η στρατηγική της θέση της εξασφάλισε έναν σημαντικό ρόλο κατά τον ρου της ιστορίας. Κατά τη διάρκεια της μέσης βυζαντινής περιόδου αποτέλεσε μέρος του θέματος της Χαλδίας[2], ενώ κατά την ίδρυση της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας το βάνδο της Ματσούκας και ένα διάστημα και της Παλαιοματσούκας (1384-1408) υπήρξε εξαιρετικής σπουδαιότητας για την Αυτοκρατορία των Μεγάλων Κομνηνών καθώς οι Ματσουκαίοι υπήρξαν πιστοί στην υπηρεσία της Αυτοκρατορίας[3].

1. Γ. Ζερζελίδη, «Τοπωνυμικό της Άνω Ματσούκας», *Αρχείον Πόντου,* 23 (1959) 90.
2. Α. Σαββίδης, «Θέμα Χαλδίας», στο Βασιλική Βλυσίδου, Ελεωνόρα Κουντουρά-Γαλάκη, Στ. Λαμπάκης, Τ. Λουγγής, Α. Σαββίδης, *Η Μικρά Ασία των θεμάτων,* Αθήνα 1998, σ. 287-297.
3. Anthony Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos,* Washington 1985, σ. 251-2 και Anthony Bryer, "Rural Society in Matzouka", στο Anthony Bryer and Heath Lowry, *Continuity and change in late byzantine and early ottoman society,* Birmingham/Washington 1986, σ. 53.

Το βάνδο της Ματσούκας αποτελούνταν από κώμες και χωριά κατά μήκος του Πυξίτη-Πρύτανη ποταμού και των παραποτάμων του που εκβάλλουν ανατολικά της Τραπεζούντας. Συνόρευε με τα βάνδα Τρικωμίου και Γεμουράς και συμπεριελάμβανε τα χωριά που αποτέλεσαν αργότερα την εξαρχία των τριών μεγάλων μοναστηριών της Ματσούκας, της Σουμελά, Βαζελώνα και Περιστερεώτα[4]. Η Ματσούκα αποτελούσε το φρούριο της πρωτεύουσας αλλά και τον σταθμό για τον δρόμο Ταυρίδας-Τραπεζούντας, ενώ υπήρξε η ενδοχώρα που οι Μεγάλοι Κομνηνοί έλεγχαν στο διάστημα της βασιλείας τους απευθείας και όχι μέσω ενδιαμέσων[5]. Το μεσαιωνικό βάνδο αποτέλεσε αργότερα επί οθωμανικής διοίκησης με την ίδια περίπου έκταση το σαντζάκι της Μάτσκας[6].

Ο Πυξίτης ποταμός που εκβάλλει στη Δαφνούντα διασχίζει τη Ματσούκα και διαρρέει την κοιλάδα της Παναγίας Σουμελά με τον παραπόταμο Μεργέμανα ντερεσί (το ποτάμι της Παρθένου Μαρίας), στο Δικαίσιμο (Τζεβισλούκ) ενώνεται με τον Πρύτανη ποταμό (Μάτσκα ντερεσί), που διαρρέει την κοιλάδα της μονής Βαζελώνος, στην Όλασσα ενώνεται με τον Διπόταμο (Καλιάν ντερεσί και Κοστούλ ντερεσί) που προέρχεται από τη Γαλίανα, ενώ στη θέση Μέξιλα ενισχύεται από τα δυτικά από το ποτάμι της Μουλάκας[7]. Η Ματσούκα χωρίζεται από τη Χαλδία στα νότια από την οροσειρά του Παρυάδρη[8]

Στην περιοχή της Ματσούκας υπήρχαν κτήματα μοναστικά, αυτοκρατορικά και σουλτανικά[9]. Το χαρακτηριστικότερο, ίσως, στοιχείο της Ματσούκας είναι ότι στην περιοχή της βρίσκονταν οι τρεις μεγάλες πατριαρχικές και βασιλικές μονές του Πόντου, ο Άγιος Ιωάννης Βαζελώνα (270), η Παναγία Σουμελά (386) και ο Άγιος Γεώργιος Περιστερεώτα (752), στις οποίες ανήκαν ως εξαρχιακή δικαιοδοσία τα γειτονικά χωριά και μέρος των προσόδων τους[10].

Το 1461 με την πτώση και της ελληνικής Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας και με τη σταδιακή κατάκτηση των ανεξαρτήτων φρουρίων, όλη η Μικρά Ασία καταλήφθηκε από τους Οθωμανούς. Εκτός των άλλων δεινών που υπέστησαν οι χριστιανοί, πολλά κτήματα βασιλικά και μοναστηριακά περιέπεσαν στην κατάσταση των τιμαρίων[11]. Ιδιαίτερα φαίνεται πως τα μοναστήρια που βρίσκονταν μέσα στην πόλη της Τραπεζούντας και γύρω από αυτήν έχασαν όλη την περιουσία τους και πολλά από αυτά έπαψαν να λειτουργούν αμέσως μετά την Οθωμανική κατάκτηση[12]. Σε αντίθεση με τα παραπάνω, τα τρία μεγάλα μονα-

4. Anthony Bryer, *Rural Society in Matzouka,* σ. 53-55
5. Anthony Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments*, σ. 251.
6. Μητροπολίτου Τραπεζούντος Χρύσανθου, *Η Εκκλησία Τραπεζούντος*, Αθήνα 1933, σ. 52.
7. Μητροπολίτου Τραπεζούντος Χρύσανθου, *Η Εκκλησία Τραπεζούντος,* σ. 33 και Γ. Ζερζελίδη, *Τοπωνυμικό,* σ. 88-89.
8. Γ. Ζερζελίδη, *Τοπωνυμικό,* σ. 88 και Νίκου Λαπαρίδη, *Η Ματσούκα,* σ. 17.
9. Anthony Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments*, σ. 239 και 252-53.
10. Anthony Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments*, σ. 252.
11. Βλ. Heath Lowry, *Privilege and Property,* 97-128. Πρβλ. και Anthony Bryer, *Rural Society in Matzouka,* 81, όπου σημειώνει χαρακτηριστικά ότι οι περιουσίες των μονών, εκτός των τριών μεγάλων, είχαν κατασχεθεί πριν το 1486.
12. Heath Lowry, *Privilege and Property,* 121-122.

στήρια της Ματσούκας, δηλαδή της Σουμελά, του Περιστερεώτα και του Βαζελώνα, διατήρησαν τις περιουσίες τους σχεδόν ανέπαφες μετά το 1461. Αυτός ήταν και ένας από τους λόγους, για τους οποίους το βάνδο της Ματσούκας ήταν πιο διακεκριμένο, από άλλα βάνδα στην περιοχή του Πόντου και μάλιστα από πολλά άλλα μέρη του Βυζαντινού κόσμου[13].

Γεγονός, πάντως, παραμένει πως η κτηματική περιουσία των τριών κύριων μοναστηριών παρέμεινε σχεδόν ανέπαφη μετά το 1461. Μάλιστα, σύμφωνα με τον Anthony Bryer τα εισοδήματα των μονών της Ματσούκας αποτελούσαν πλέον τη μεγαλύτερη οικονομική μονάδα της Εκκλησίας μετά το Άγιο Όρος, ενώ ήταν αυτά, κυρίως, που υποστήριξαν χρηματικά και πλήρωσαν το πεσκέσι για την εκλογή του Τραπεζούντιου υποψηφίου Συμεών, στον Πατριαρχικό θρόνο το 1465[14].

Γύρω από τα μοναστήρια συγκεντρώθηκαν αρκετοί χριστιανοί της Τραπεζούντας, οι οποίοι αφενός ένιωθαν ασφάλεια και προστασία και αφετέρου οι οθωμανικές αρχές που δεν επιθυμούσαν την ερήμωση της υπαίθρου τους επέτρεψαν να ζουν κατά κύριο λόγο ανενόχλητοι[15]. Πράγματι στην περιοχή της Ματσούκας μέχρι το 1920 ο πληθυσμός είναι 76% χριστιανικός, ενώ μόνο στην περιοχή της Άνω Ματσούκας υπάρχουν 98 εκκλησίες[16].

Στα νεότερα χρόνια η περιοχή της Ματσούκας αποτελούνταν από 70 χωριά (47 ελληνικά, 14 τουρκικά και 9 μεικτά) και περιλάμβανε πέντε περιοχές: της Κάτω Ματσούκας, Άνω Ματσούκας, Παναγίας Σουμελά, Γαλίανας και Μουλάκας. Ο συνολικός πληθυσμός πριν την Ανταλλαγή σύμφωνα με τον Γ. Ζερζελίδη αποτελούνταν από 21.860, εκ των οποίων οι 16.525 ήταν χριστιανοί και οι 5.335 μουσουλμάνοι[17].

Κατά την περίοδο της Οθωμανοκρατίας και ιδιαίτερα κατά τον 17ο και 18ο αιώνα εμφανίζονται οι ισχυροί τιμαριούχοι, γνωστοί και ως Ντερεμπέηδες. Αυτοί ήταν τοπικοί δυνάστες, οι οποίοι εκμεταλλεύονταν την αδράνεια και την ανικανότητα των τοπικών αρχών, κυβερνούσαν μεγάλες περιφέρειες ανεξάρτητα από την κεντρική εξουσία, επέβαλαν φόρους και ασκούσαν δικαστική

13. Anthony Bryer, *Rural Society in Matzouka,* 81. Για το ότι οι τρεις μεγάλες Μονές διατήρησαν την περιουσία τους βλ. επίσης, Heath Lowry, *Privilege and Property,* 121-123, όπου και σημειώνει ότι ο λόγος που απουσιάζουν πληροφορίες για τις τρεις αυτές μεγάλες μονές, στα Οθωμανικά ντεφτέρια και στους φορολογικούς καταλόγους, είναι ακριβώς διότι διατήρησαν τα προνόμια που είχαν από τη Βυζαντινή εποχή.

14. Anthony Bryer, *Rural Society in Matzouka,* 84-86. Για το Συμεών και το πεσκέσι του βλ. τη μελέτη Δ. Γ. Αποστολόπουλου, Ο «Ιερός Κώδιξ» του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στο β΄ μισό του ΙΕ΄ αιώνα, Αθήνα 1992, κυρίως τις σσ. 89-97. Επίσης, Ελισάβετ Ζαχαριάδου, *Δέκα Τουρκικά έγγραφα,* 157-162, Μάχη Παΐζη-Αποστολοπούλου, *Ο Θεσμός*, 52-4 και Χρύσανθου Φιλιππίδη, *Η Εκκλησία Τραπεζούντος*, 525-529.

15. Στάθη Πελαγίδη, *Κώδικας,* 24-25, Νίκου Λαπαρίδη, *Η Ζάβερα,* 29 και 32, Κωνσταντίνου Φωτιάδη, *Τα Μοναστήρια,* 191 και Ιωάννου Ευφροσυνίδη, *Ιστορικαί σελίδες,* 8.

16. Anthony Bryer, *Rural Society in Matzouka,* 81.

17. Γ. Ζερζελίδη, «Τοπωνυμικό της Άνω Ματσούκας», *Αρχείον Πόντου* 23 (1959) 90, 93 και Νίκου Λαπαρίδη, *Η Ματσούκα του Πόντου, Ιστορική Διαδρομή,* Θεσσαλονίκη 1996, σ. 16 και 20, όπου σημειώνει συνολικά 26.000 κατοίκους, 21.000 χριστιανούς και 2.000 μουσουλμάνους.

εξουσία. Στην προσπάθεια της η Πύλη να τους ελέγξει, αναγκάστηκε να νομιμοποιήσει κατά κάποιο τρόπο την εξουσία τους, καθορίζοντας τα διοικητικά όρια του καθενός, υποβάλλοντας τους σε φορολογία και υποχρεώνοντας τους να συνεκστρατεύουν με την κεντρική εξουσία, εν καιρώ πολέμου[18].

Στη Ματσούκα, περιφέρεια των τριών σταυροπηγιακών μονών οι Ντερεμπέηδες προέρχονταν από την οικογένεια Τεμέλογλη που καταγόταν από το χωριό Λολόγγαινα. Τον οίκο των Τεμέλογλου ανέτρεψαν οι γιοί του Σουλεϊμάν, Τοσούν και Εγιούπ, από την περιοχή Χαμουρή που ήταν εξισλαμισθέντες χριστιανοί. Οι αδελφοί μοιράστηκαν μεταξύ τους την περιοχή. Τα χωριά της Γαλίαινας, όπου ήταν και η εξαρχία του Περιστερεώτα, τα πήρε ο Εγιούπ. Τον Εγιούπ διαδέχτηκε ο γιός του Απτή αγάς, που έμεινε γνωστός για την κτηνώδη και αιμοσταγή συμπεριφορά του, από την οποία οι χριστιανοί υπέφεραν πολλά δεινά[19].

Για την απομάκρυνση τους από την περιοχή αγωνίστηκαν για χρόνια (1831-1836) με παραστάσεις στην κεντρική εξουσία οι μητροπόλεις της Τραπεζούντας και της Χαλδείας καθώς και οι ηγούμενοι των τριών μεγάλων μονών της Ματσούκας[20]. Τελικά κατά τον 19ο αιώνα και με τα νομοθετικά διατάγματα του Τανζιμάτ επήλθαν διοικητικές αλλαγές στις επαρχίες της Αυτοκρατορίας με σημαντική την κατάργηση τελικά του συστήματος εξουσίας των Ντερεμπέηδων.

Το έτος 1821 με την έκρηξη της Επανάστασης, οι μουσουλμάνοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ξέσπασαν με αντίποινα στους υπόλοιπους χριστιανούς της Αυτοκρατορίας. Σε αυτή τη δύσκολη, για το χριστιανικό πληθυσμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εποχή, πολλοί παράγοντες συντέλεσαν, διαφορετικοί σε κάθε περιοχή, ώστε να διασωθούν οι χριστιανοί από τις σφαγές. Στην Χαλδία προστατευτικό ρόλο διαδραμάτισαν οι αρχιμεταλλουργοί, στην Τραπεζούντα ο Οσμάν Πασάς Σατήρογλης, και στην περιοχή της Ματσούκας τα Μοναστήρια. Ιδιαίτερα γνωστή είναι η περίπτωση της Μονής Βαζελώνα, όπου ο ηγούμενος της Χρύσανθος με τη βοήθεια του κρυπτοχριστιανού Κοστέλ αγά και 15.000 γρόσια, εξαγόρασε τις ζωές των χριστιανών της εξαρχίας του[21].

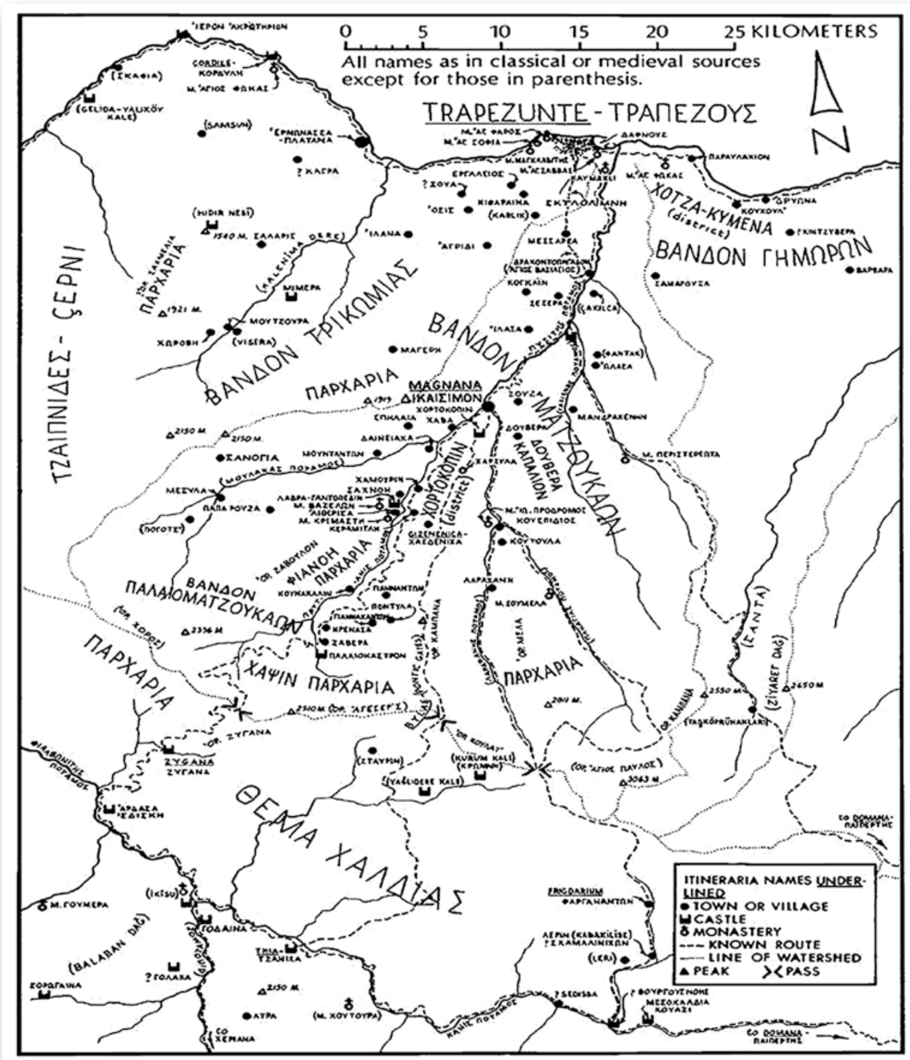
18. Πανάρετου Τοπαλίδη, *Βαζελών*, 42, 189-191, 195, 207, 233, 240-1, 376-390, Χρύσανθου Φιλιππίδη, *Η Εκκλησία Τραπεζούντος*, 706-717, Δημ. Αποστολίδη, *Ιστορία,* 80-1, Νίκου Λαπαρίδη, *Η Ματσούκα,* 29-31, 79-83, Αρχιμ. Πανάρετου Τοπαλίδη, *Ο Πόντος ανά τους αιώνας,* Δράμα 1927, σ. 103-107, Ιστορία και Στατιστική της Τραπεζούντας και της γύρω περιοχής και στοιχεία για την εκεί ελληνική γλώσσα, Κωνσταντινούπολη 1870, (Ανατύπωση Θεσσαλονίκη 1988) 113-114, Επ. Κυριακίδη, *Σουμελά,* 90-1, 134-5, 152-4, Οδ. Λαμψίδη, *Η προβληματική,* 4-6, Jacob P. Fallmerayer, *Byzanz und das Abendland,* 261-264.

19. Πανάρετου Τοπαλίδη, *Βαζελών,* 376-390. Για τις βιαιότητες και την αρπακτική διάθεση του Απτή αγά βλ. στο ίδιο σελ. 42, 195, 233, 240-1. Για τον Απτή αγά βλ. και Ιωάννη Κιουρτσίδη, *Ιστορικά,* 19-20, Ι. Κιουρτσίδη, *Περί Ματσούκας*, 1197-1198, Νίκου Λαπαρίδη, *Η Ματσούκα,* 80-2, 158, Περικλή Τριανταφυλλίδη, *Φυγάδες,* 97-8, Γεωργίου Θ. Κανδηλάπτου, *Ο Ελληνομνήμων*, 133, 136 και 138.

20. Αρχιμ. Πανάρετου Τοπαλίδη, Ιστορία της Ιεράς Βασιλικής Πατριαρχικής και Σταυροπηγιακής Μονής του Τιμίου Προδρόμου και Βαπτιστού Ιωάννου Ζαβουλών ή Βαζελών, Τραπεζούντα 1909, σ. 207-209, 386-390, 391. Πρβλ. Μητροπολίτου Τραπεζούντος Χρύσανθου, Η Εκκλησία *Τραπεζούντος,* σ. 618 και Περικλή Τριανταφυλλίδη, *Οι Φυγάδες,* Αθήνα 1870, σ. 96-101.

21. Πανάρετου Τοπαλίδη, *Βαζελών,* σ. 200-206, Λεωνίδα Αποστολίδη, *Άγνωστες σελίδες του Πόντου, (Το χειρόγραφο του Ιωάννου Μαρνόπουλου),* Θεσσαλονίκη 2001, 202-207.

Επίσης, σημαντικό ρόλο έπαιξαν και οι Κώδικες του μοναστηριού, διότι χρησίμευαν ως μητρώα βαπτίσεων των χριστιανών αλλά και των Κρυπτοχριστιανών. Έτσι, στα χρόνια των Τανζιμάτ και με τους μεταρρυθμιστικούς νόμους του 1839 και 1856 οι οποίοι εξασφάλισαν την μερική θρησκευτική ελευθερία, οι Κρυπτοχριστιανοί που ήθελαν να αποδείξουν την χριστιανική τους πίστη, κατέφευγαν στους Κώδικες των Μονών, όπου ήταν καταχωρημένη η βάπτιση τους. Στα αρχεία αυτά άλλωστε, σημειώνονταν διάφορες πράξεις των Κρυπτοχριστιανών, θρησκευτικές και ληξιαρχικές, όπως γεννήσεις, βαπτίσεις, γάμοι, θάνατοι, κ.α., καθώς και τα χριστιανικά ονόματα των Κρυπτοχριστιανών, οι οποίοι επίσημα κυκλοφορούσαν με τούρκικα ονόματα[22].

100. Matzouka-Trebizond Area, Map

22. Πανάρετου Τοπαλίδη, *Ο Πόντος,* 103-107, σ. 121, Πανάρετου Τοπαλίδη, *Βαζελών,* 133, Σάββα Ιωαννίδη, *Ιστορία και Στατιστική,* 116.

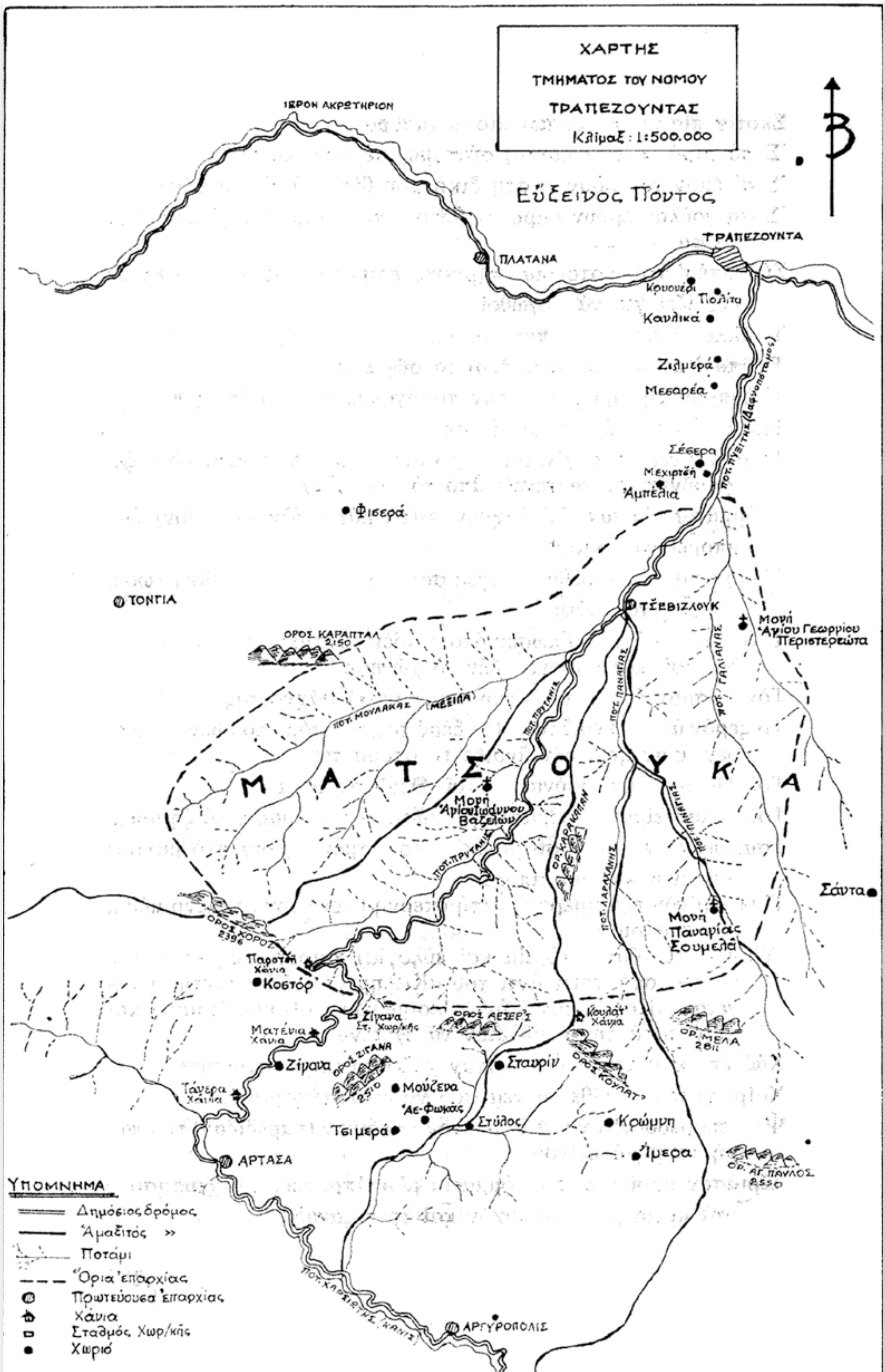
Σημαντική ήταν και η συμβολή των τριών σταυροπηγιακών Μονών της Ματσούκας στην εκπαίδευση. Άλλωστε, η ύπαρξη έργων της θεολογικής αλλά και της θύραθεν παιδείας, που βρίσκονταν αντιγραμμένα στις πλούσιες βιβλιοθήκες των μοναστηριών αλλά και η πλειοψηφία των λογίων μοναχών, πολλοί από τους οποίους αναδείχτηκαν και μητροπολίτες, αποδεικνύει το επίπεδο της εκπαίδευσης που παρέχονταν στις Μονές αυτές[23]. Μάλιστα και οι τρεις συνέβαλαν καταλυτικά στην ανώτερη εκπαίδευση των κατοίκων των εξαρχιών τους με την ίδρυση Κεντρικών Αστικών Σχολών όπως για παράδειγμα η Μονή Βαζελώνος στο Χαμψίκιοϊ στα 1872[24] και η Μονή Περιστερεώτα την Κεντρική Σχολή Γαλίαινας στα 1909[25].

Ένα βασικό ζήτημα που επηρέασε στο δεύτερο μισό και στα τέλη του 19ου αιώνα την περιοχή της Ματσούκας και των γύρω εξαρχικών χωριών ήταν το ζήτημα των εξαρχιών του Πόντου[26]. Το 1863, η Εθνοσυνέλευση αποφάσισε να εφαρμόσει το δέκατο τρίτο άρθρο των «Εθνικών Κανονισμών» που καταρτίστηκαν το 1860 και επικυρώθηκαν εκκλησιαστικά και αυτοκρατορικά το 1862 και το οποίο προέβλεπε την κατάργηση των πατριαρχικών εξαρχιών, μεταξύ των οποίων και οι τρεις εξαρχίες των μονών Σουμελά, Περιστερεώτα, και Βαζελώνα, τα χωριά των οποίων ενώθηκαν και δημιούργησαν την Αρχιεπισκοπή Ροδοπόλεως[27].

Η αλλαγή, όμως, αυτή δεν έγινε δεκτή με ενθουσιασμό από τους κατοίκους των πρώην εξαρχικών χωριών και ιδίως από τους πατέρες των μοναστηριών, οι οποίοι θεώρησαν ως προσβολή για τις μονές την κατάργηση της εξαρχίας. Αντέδρασαν έντονα διαβιβάζοντας προς το Πατριαρχείο πολλές διαμαρτυρίες, ζητώντας την κατάργηση της αρχιεπισκοπής Ροδοπόλεως. Ιδιαίτερα έντονα αντέδρασαν οι κάτοικοι της Σάντας που ήταν και οι κύριοι αίτιοι της κατάργησης της Αρχιεπισκοπής[28]. Πράγματι η Αρχιεπισκοπή καταργήθηκε το 1867 μετά τις διαμαρτυρίες των μοναχών και των κατοίκων των χωριών και ανασυστάθηκε το 1902 ως Μητρόπολη πλέον Ροδοπόλεως.

---

23. Βλ. ενδεικτικά Επαμεινώνδα Θ. Κυριακίδη, Βιογραφίαι των εκ Τραπεζούντος και της περί αυτήν χώρας από της Αλώσεως μέχρις ημών ακμασάντων λογίων, μετά σχεδιάσματος ιστορικού περί του ελληνικού φροντιστηρίου των Τραπεζουντίων, Αθήνα 1897, 87.
24. Πανάρετου Τοπαλίδη, Βαζελών, 313-314.
25. Θεοδοσίου Αρ. Κυριακίδη, Η Ιστορία της Ιεράς Σταυροπηγιακής και Πατριαρχικής Μονής Αγίου Γεωργίου Περιστερεώτα, Θεσσαλονίκη 2010, 157-158.
26. Για το θέμα των εξαρχιών του Πόντου και την Αρχιεπισκοπή Ροδοπόλεως δημοσιεύτηκε η διατριβή του πρώην ηγούμενου της Παναγίας Σουμελά νυν μητροπολίτη Δράμας, Παύλου Αποστολίδη. Βλ. Παύλου Γ. Αποστολίδη, μητροπολίτου Δράμας, Η Μητρόπολις Ροδοπόλεως, Το ζήτημα των εξαρχιών του Πόντου, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη [2]2007. Πρβλ. και Πανάρετου Τοπαλίδη, Βαζελών, 282-375.
27. Πανάρετου Τοπαλίδη, Βαζελών, 282-283, Παύλου Αποστολίδη, μητροπολίτη Δράμας, Η Μητρόπολις Ροδοπόλεως, 94-95 και Επ. Κυριακίδη, Σουμελά, 204. Πρβλ. και Χρύσανθου Φιλιππίδη, Η Εκκλησία Τραπεζούντος, 686-687, Γεωργίου Θ. Κανδηλάπτου, Ο Ελληνομνήμων, 176, Νίκου Λαπαρίδη, Η Ματσούκα, 53-54.
28. Πρβλ. Παύλου Αποστολίδη, μητροπολίτη Δράμας, Η Μητρόπολις Ροδοπόλεως, 100-113.

ΧΑΡΤΗΣ
ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ
ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΑΣ
Κλίμαξ: 1:500.000
Εὔξεινος Πόντος
ΙΕΡΟΝ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΝ
ΠΛΑΤΑΝΑ
ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΑ
Κουνουέρ
Πολίτα
Καυλικά
Ζιλμερά
Μεσαρέα
Σέσερα
Μεχιρτζή
Άμπέλια
Φισερά
ΤΟΝΓΙΑ
ΤΣΕΒΙΖΛΟΥΚ
Μονή Άγίου Γεωργίου Περιστερεώτα
ΟΡΟΣ ΚΑΡΑΠΤΑΛ 2150
ΠΟΤ. ΜΟΥΛΑΚΑΣ
ΜΕΞΙΠΑ
ΠΟΤ. ΠΡΥΤΑΝΙΣ
ΠΟΤ. ΠΑΝΑΓΙΑΣ
ΠΟΤ. ΓΑΛΙΑΝΑΣ
Μ Α Τ Σ Ο Υ Κ Α
Μονή Άγίου Ιωάννου Βαζελῶν
ΟΡ. ΚΑΡΑΚΑΠΑΝ
ΠΟΤ. ΛΑΡΑΧΑΝΗΣ
Σάντα
Μονή Παναγίας Σουμελά
ΟΡΟΣ ΚΟΡΟΣ 2396
Παροτὴ Χάνια
Κοστόρ
Ζίγανα Στ. Χωρ/κῆς
ΟΡΟΣ ΑΣΕΡΣ
Κουλάτ Χάνια
ΟΡ. ΜΕΛΑ 2811
Ματένια Χάνια
Ζίγανα
ΟΡΟΣ ΖΙΓΑΝΑ 2510
Μούζενα
Σταυρίν
ΟΡΟΣ ΚΟΥΛΑΤ
Τάγερα Χάνια
Άε-Φωκάς
Τσιμερά
Στύλος
Κρώμνη
Ίμερα
ΟΡ. ΑΓ. ΠΑΥΛΟΣ 2550
ΑΡΤΑΣΑ
ΠΟΤ. ΧΑΡΣΙΩΤΗΣ
ΑΡΓΥΡΟΠΟΛΙΣ
ΥΠΟΜΝΗΜΑ
Δημόσιος δρόμος
Άμαξιτός »
Ποτάμι
Όρια επαρχίας
Πρωτεύουσα επαρχίας
Χάνια
Σταθμός Χωρ/κῆς
Χωριό

Την περίοδο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και ιδιαίτερα με την προέλαση του ρωσικού στρατού τον Απρίλιο του 1916 οι κάτοικοι της Ματσούκας και ιδιαίτερα εκείνοι των παλαιών εξαρχιών της Μονής Παναγίας Σουμελά και Αγίου Ιωάννου Βαζελώνα υπέστησαν εκτοπισμούς και λεηλασίες εξαιτίας του γεγονότος ότι οι συγκεκριμένες περιοχές βρίσκονταν στην τουρκική και όχι στις υπό κατάληψη ρωσικές περιοχές, όπως συνέβη με τα εξαρχικά χωριά του Περιστερεώτα. Ειδικότερα οι κάτοικοι των εξαρχικών χωριών της Μονής Βαζελώνα που δεν εκτοπίστηκαν στο εσωτερικό κατάφεραν να διαφύγουν και πολλοί απ' αυτούς να κρυφτούν στη Μονή του Αγίου Ιωάννη Βαζελώνα και στη σπηλιά της Κουνάκας, την επονομαζόμενη «Αγροτσάλ». Εκείνοι που κρύφτηκαν στη σπηλιά αναγκάστηκαν να συνθηκολογήσουν έπειτα από τέσσερις μέρες και οδηγήθηκαν σε εξορία, κατά τη διάρκεια της οποίας αναφέρεται ότι 26 γυναίκες προκειμένου να μην ατιμασθούν έπεσαν από τη γέφυρα του Πρύτανη ποταμού και πέθαναν. Όσοι κρύφτηκαν στη Μονή διατάχθηκαν να την εκκενώσουν. Κοντά στους 300 ανθρώπους μαζί με κάποιους πατέρες της Μονής κρύφτηκαν στο παρακείμενο δάσος, ενώ οι Τούρκοι λεηλάτησαν τη Μονή και οδήγησαν στην εξορία, όσους βρίσκονταν εντός της, αφού δολοφόνησαν αρκετούς απ' αυτούς. Επιπλέον, όσοι από εκείνους που κρύφτηκαν στο δάσος συνελήφθησαν σφαγιάστηκαν αγρίως[29].

Με την αποχώρηση των ρωσικών στρατευμάτων το Φεβρουάριο του 1918, άρχισε και στο Νομό Τραπεζούντας εκτεταμένα πια η δράση των Τσετών, οι οποίοι πραγματοποιούσαν ληστρικές επιδρομές και φόνους στα χριστιανικά χωριά της Γαλίαινας, σκοτώνοντας ακόμα και προεστούς, όπως συνέβη στην κοινότητα Λειβάδια[30].

Για να προστατευθούν οι Έλληνες στην περιοχή της Γαλίαινας από τις επιδρομές των Τσετών, οργάνωσαν το 1918 την Ελληνική Ομάδα Ανταρτών της Γαλίαινας[31], οι οποίοι μεταξύ άλλων προμηθεύτηκαν όπλα από το μητροπολίτη Τραπεζούντας Χρύσανθο[32], αλλά και το Διοικητή της Χωροφυλακής Ματσούκας, Μουστά Εφέντη, κρυπτοχριστιανού καταγόμενου από την Κρήτη[33]. Οπλαρχηγός

29. Πανάρετου Τοπαλίδη, *Ο Πόντος,* 185-189 και Οικουμενικό Πατριαρχείο, *Μαύρη Βίβλος διωγμών και μαρτυριών του εν Τουρκία Ελληνισμού 1914-1918*, Κωνσταντινούπολη 1919, 269-272.

30. Παναγιώτη Κιαγχίδη, *Τα Ποντιακά αντάρτικα,* 73-74. Μεταξύ αυτών ήταν και ο πρόεδρος της Κοινότητας των Λειβαδίων Κωνσταντίνος Αμοιρίδης (Ευμοιρίδης). Βλ. επίσης στο Παναγιώτη Κιαγχίδη, σελ. 80-8, όπου παραθέτει τις μαρτυρίες κάποιων από των πρωταγωνιστών των γεγονότων, όπως των Νικόλαου Κιαγχίδη και Χαράλαμπου Γεωργιάδη. Επίσης βλ. και Ι.Χ. Σιανόγλου, *Από την τραγωδία του Πόντου,* 20-34 και Ιωάννου Σιαμίδη, *Σημειώσεις,* 21-22

31. Παναγιώτη Κιαγχίδη, *Τα Ποντιακά αντάρτικα,* 74. Πρβλ. και Παύλου Αποστολίδη, μητροπολίτη Δράμας, *Η Μητρόπολις Ροδοπόλεως,* 224.

32. Παναγιώτη Κιαγχίδη, *Τα Ποντιακά αντάρτικα, 66* και Ιωάννου Σιαμίδη, *Σημειώσεις,* 19, Χρύσανθου Φιλιππίδη, *Η Εκκλησία Τραπεζούντος*, 750-1 και 767, Άνθιμου Παπαδόπουλου, *Χρύσανθος,* 215, Οικουμενικό Πατριαρχείο, *Μαύρη Βίβλος,* 278. Βλ. και Γεώργιου Τασούδη, *Βιογραφικαί αναμνήσεις,* 162-164, 166-167, όπου αναφέρει και τη σημαντική βοήθεια του στενού συνεργάτη του Χρύσανθου Νίκου Λεοντίδη. Επίσης βλ. και Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αρχείο Προφορικής Παράδοσης, Περιφέρεια Τραπεζούντας, τμήμα Γαλίαινας, Λειβάδια, Παναγιώτης Ευφροσυνίδης, *Φάκελος Έξοδος.* Ερευνήτρια Ελένη Γαζή, 27-11-1961.

33. Παναγιώτη Κιαγχίδη, *Τα Ποντιακά αντάρτικα,* 75-76, 81-82 και 84 και Ιωάννου Σιαμίδη, *Σημειώσεις,* 29-31. Επίσης, εφόδια λάμβαναν και από τις τρεις μεγάλες μονές της περιοχής, Σουμελά, Βαζελών και Περιστερεώτα. Βλ. Παναγιώτη Κιαγχίδη, *Τα Ποντιακά αντάρτικα,* 85-86 και Ι.Χ. Σιανόγλου, *Από την τραγωδία του Πόντου,* 18.

του αντάρτικου αυτού σώματος ήταν ο Ιωάννης Κιαγχίδης (Καράγιαννη), από τη Γουρνίσκια Λειβαδίων, ενώ η πολιτική διοργανωτική επιτροπή αποτελούνταν από τους Ιωάννη Δοξόπουλο, πάρεδρο και ανακριτή του Ειρηνοδικείου Μάτσκας (Ματσούκας), Κωνσταντίνο Αμοιρίδη του Ιωάννη, Γεώργιο Γεωργιάδη (Τορλακίδη) και τον Ηγούμενο της Μονής του Περιστερεώτα Γρηγόριο Παντελίδη[34].

Παράλληλα με την οργάνωση της αντάρτικης ομάδας, οι πατέρες της μονής του Αγίου Γεωργίου Περιστερεώτα συγκάλεσαν Ηγουμενοσυμβούλιο και αποφάσισαν να διεξάγουν Γενική Συνέλευση όλων των αρχών, όπου έστειλαν ως αντιπρόσωπο τον αρχιμανδρίτη Γρηγόριο Σιδηρουργόπουλο, ο οποίος και προήδρευσε της Συνελεύσεως. Πράγματι, στις αρχές του 1919 ο αρχιμανδρίτης Γρηγόριος συγκάλεσε Γενική Συνέλευση των μουχταροδημογερόντων, των ιερέων, των διδασκάλων και των υπόλοιπων προκρίτων και κατοίκων των 15 ελληνικών και των 3 τουρκικών χωριών της Εξαρχίας Γαλίαινας. Αποφασίστηκε η από κοινού προστασία των κατοίκων και εκλέχτηκε μικτή επιτροπή, που αποτελούνταν από τους μουχτάρηδες του κάθε χωριού, για να επιβλέπει την κατάσταση. Μάλιστα, το πρακτικό που συντάχθηκε στη Συνέλευση, δόθηκε στον τοπικό υποδιοικητή της Ματσούκας προς γνώση των γενομένων[35]. Επιπλέον, η αδελφότητα των Γαλιανιτών της Τραπεζούντας, για να ανακουφίσει τους δοκιμαζόμενους αδελφούς τους, διενήργησε εράνους μεταξύ των ομογενών της Ρωσίας[36], ενώ από τα έσοδα του ταξιδιού που πραγματοποίησε ο αδελφός της μονής Γρηγόριος, δόθηκαν τα μισά στην αδελφότητα των Γαλιανιτών για να μοιραστούν στους έχοντες ανάγκη[37].

Με την αποχώρηση, όμως, των ρωσικών στρατευμάτων και έπειτα από συνεννόηση που είχε ο μητροπολίτης Τραπεζούντας Χρύσανθος, με τον προύχοντα της Γαλίαινας Ιωάννη Δοξόπουλο και τον ηγούμενο της μονής Γρηγόριο Παντελίδη, αποφασίστηκε η πολιτοφυλακή να παραδώσει τα όπλα. Ο Χρύσανθος είχε εξασφαλίσει σε συνεννοήσεις του με τους Τούρκους αξιωματούχους την ασφάλεια των κατοίκων της Τραπεζούντας και το ίδιο πίστευε και για τη Γαλίαινα. Από την πολιτοφυλακή που είχε δημιουργηθεί, δε συμφώνησαν όλοι να παραδώσουν τα όπλα και περίπου 15 νέοι ενώθηκαν με το περίφημο αντάρτικο της Σάντας[38].

34. Βλ. Παναγιώτη Κιαγχίδη, *Τα Ποντιακά αντάρτικα,* 84.

35. Ιωάννου Ευφροσυνίδη, *Ιστορικαί σελίδες,* 29-30. Πρβλ. και Χαράλαμπου Κιαγχίδη, *Ιστορία*, 70-72. Ο Ευφροσυνίδης σημειώνει στη συνέχεια ένα περιστατικό κατά το οποίο φαίνεται ότι παρ' όλα τα μέτρα που έλαβαν η κατάσταση δεν ομαλοποιήθηκε. Συγκεκριμένα, ληστρική συμμορία Τούρκων επιτέθηκε εναντίον του ποιμνίου του Νικόλαου Παντελίδη και των αδελφών του, που βρισκόταν στα Φρακτά του χωριού Λειβάδια, με σκοπό να αρπάξουν το κοπάδι και να σκοτώσουν τα αδέλφια. Τελικά, μην καταφέρνοντας να επιτύχουν το σκοπό τους, πήγαν στην Αρμενού και επιτέθηκαν στην οικογένεια Σαϊνίδη, τους οποίους λήστεψαν και κακοποίησαν.

36. Εφημερίδα ΕΠΟΧΗ, 16 Φεβρουαρίου 1919, έτος Β΄, αρ. 34. Βλ. Παύλου Αποστολίδη, μητροπολίτη Δράμας, *Η Μητρόπολις Ροδοπόλεως,* 201.

37. Εφημερίδα ΕΠΟΧΗ, 14 Μαΐου 1919, έτος Β΄, αρ. 69. Βλ. Παύλου Αποστολίδη, μητροπολίτη Δράμας, *Η Μητρόπολις Ροδοπόλεως,* 201. Συγκεκριμένα, από τα 8.572 ρούβλια που συγκέντρωσε, διέθεσε τα 4.572 υπέρ της μονής και τα 4.000 υπέρ των δοκιμαζομένων Γαλιανιτών.

38. Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αρχείο Προφορικής Παράδοσης, Περιφέρεια Τραπεζούντας, τμήμα Γαλίαινας, Λειβάδια, Παναγιώτης Ευφροσυνίδης, *Φάκελος Έξοδος.* Ερευνήτρια Ελένη Γαζή, 27-11-1961.

Ματσούκα (Από το βιβλίο του Ακύλα Μήλλα ΤΡΑΠΕΖΟΥΣ)

Τα περιστατικά βίας όμως συνεχίζονταν και η ζωή τον χριστιανών κατοίκων της Ματσούκας διέτρεχε σοβαρό κίνδυνο, όπως αποδείκνυε το περιστατικό της λεηλασίας και της δολοφονίας, τον Αύγουστο του 1920 στην τοποθεσία Ουράδ, όπου Τσέτες εκτέλεσαν όλους τους άνδρες μαζί και τους προεστούς της Κοινότητας Λειβάδια που βρίσκονταν στο συγκεκριμένο παρχάρι[39]. Εκτός από τις περιπτωσιακές αυτές στιγμές βίας και δολοφονιών στο πλαίσιο της γενοκτονικής πολιτικής είχε αποφασισθεί η εξόντωση του συνόλου του πληθυσμού της Ματσούκας. Έτσι, το Μάρτιο του 1922, τη Μεγάλη Τετάρτη προς Μεγάλη Πέμπτη, τμήμα του τουρκικού στρατού, που αποτελούνταν από 6.000 άτομα με επικεφαλής τούς στρατηγό Αλή Γαλίμπεη και τον αξιωματικό Αλή Ριζάμπεη, εισήλθαν στη Ματσούκα και στη Γαλίαινα και διέταξαν να παρουσιαστούν όλοι οι άνδρες ηλικίας 15 έως 70 χρόνων, με την απειλή πως αν δεν συμμορφωθούν στις εντολές θα πυρπολήσουν όλα τα χωριά. Κάποιοι χώθηκαν μέσα στα πυκνά δάση της Γαλίαινας και κατάφεραν να ξεφύγουν[40], οι περισσότεροι, όμως, προτίμησαν να παραδοθούν. Τους συγκέντρωναν, λοιπόν, στις εκκλησίες και στα σχολεία και από εκεί τους έστελναν στη Λιβερά, όπου τους τοποθετούσαν

39. Παναγιώτη Κιαγχίδη, *Τα Ποντιακά αντάρτικα,* 73-74. Μεταξύ αυτών ήταν και ο πρόεδρος της Κοινότητας των Λειβαδίων Κωνσταντίνος Αμοιρίδης (Ευμοιρίδης). Βλ. επίσης στο Παναγιώτη Κιαγχίδη, σελ. 80-8, όπου παραθέτει τις μαρτυρίες κάποιων από τους πρωταγωνιστές των γεγονότων, όπως των Νικόλαου Κιαγχίδη και Χαράλαμπου Γεωργιάδη. Επίσης, βλ. και Ιωάννου Σιαμίδη, *Σημειώσεις,* 24-25, όπου αναφέρει την τοποθεσία ως Στουράδ.
40. Ιωάννου Σιαμίδη, *Σημειώσεις,* 33-35.

μέσα σε αχυρώνες, σε εκκλησίες και σχολεία. Όταν συγκεντρώθηκαν γύρω στις δύο χιλιάδες (2.000) δόθηκε διαταγή στους Αλή Γαλίμπεη και Αλή Ριζάμπεη να τους κάψουν ζωντανούς. Δίπλα στην εκκλησία ήταν το καφενείο, όπου βρισκόταν υπό περιορισμό ο προύχοντας της Γαλίαινας Ιωάννης Δοξόπουλος, ο οποίος με τη συνέργεια του ηγουμένου του Περιστερεώτα Γρηγόριου Παντελίδη[41] κατάφερε να γλιτώσει τους Έλληνες της Γαλίαινας και της Ματσούκας, δωροδοκώντας το στρατηγό Αλή Γαλίμπεη με το σημαντικό χρηματικό ποσό των 3.000 χρυσών λιρών[42]. Τα χρήματα αυτά προέρχονταν κυρίως από το ταμείο της μονής[43] και από συλλογή εράνων των ευπορότερων κατοίκων της περιοχής, καταφέρνοντας έτσι να μετατρέψουν τη διαταγή της γενικής εξόντωσης σε μερική εξορία και να κερδίσουν κάποια σχετική ελευθερία. Ουσιαστικά, όμως, κέρδισαν μόνο μια μικρή χρονική παράταση της ολοκληρωτικής εξόντωσης και εκδίωξής τους από την περιοχή[44].

Η Ματσούκα και τα εξαρχικά χωριά των σταυροπηγιακών μονών, όπως ήταν επόμενο, εντασσόμενα κι αυτά στο γενικό σχέδιο εξολόθρευσης και εκδίωξης του ελληνικού στοιχείου από την περιοχή λεηλατήθηκαν και ερημώθηκαν με συστηματικό διωγμό που εξαπολύθηκε την Άνοιξη του 1922. Σε έγγραφο του Κεντρικού Συμβουλίου των Επαρχιακών Συνδέσμων του Πόντου, στις 5 Μαΐου 1922, περιγράφεται η απαγόρευση των αρχών στους χριστιανούς των 14 ελληνικών χωριών, να σπείρουν τα χωράφια τους μέχρι νεωτέρας διαταγής, ενώ εισήλθαν στα χωριά στρατός, χωροφύλακες και Τσέτες, οι οποίοι κατέστρεψαν, ατίμασαν και λεηλάτησαν. Όσοι κατάφεραν να διασωθούν κατέφυγαν στην Τραπεζούντα, ενώ άλλοι εκτοπίστηκαν σε άθλια κατάσταση προς άγνωστη διεύθυνση[45].

Κατά τη διάρκεια της συστηματικής εξόντωσης του χριστιανικού στοιχείου του Πόντου, η προστασία των Μονών της Ματσούκας στάθηκε ιδιαίτερα σημαντική. Σε αναφορά του Προεδρείου του Κεντρικού Συμβουλίου των Επαρχιακών Συνδέσμων του Πόντου, προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη, στις 29 Φεβρουαρίου 1922, σημειώνονται τα εξής αποκαλυπτικά: «Ἐν τῷ μέσῳ τῆς μαινόμενης ταύτης

41. Η μεγάλη προσφορά του ηγούμενου Γρηγόριου αναφέρεται και από τον Σιανόγλου, όπου μεταξύ άλλων τον χαρακτηρίζει ως «ὁ μεγάλης ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης ἄξιος», ο οποίος κατάφερε και συνέλεξε το ποσό της δωροδοκίας όταν στη Μονή στερούνταν ακόμη και ξερού ψωμιού. Βλ.Ι.Χ. Σιανόγλου, *Από την τραγωδία του Πόντου,* 26-7.

42. Βλ. Ι.Χ. Σιανόγλου, *Από την τραγωδία του Πόντου,* 27, Παναγιώτη Κιαγχίδη, *Τα Ποντιακά αντάρτικα,* 76 και 83 και Ιωάννου Σιαμίδη, *Σημειώσεις,* 35, όπου ο τελευταίος σημειώνει το ποσό των 2.000 χρυσών λιρών. Στη συνέχεια αναφέρει την εξορία και όλες τις κακουχίες που υπέστησαν μέχρι το Ερζερούμ. Πεζοπορώντας 17 ημέρες πολλοί από τους εξορισθέντες πέθαναν στο δρόμο προτού φτάσουν στο Ερζερούμ. Ο Σιαμίδης αναφέρει το στρατηγό Αλή Γαλίμπεη ως Χαλή μπέη και τον αξιωματικό Αλή Ριζάμπεη ως Ανηλιζά μπέη. Πρβλ. και Παύλου Αποστολίδη, μητροπολίτη Δράμας, *Η Μητρόπολις Ροδοπόλεως,* 224.

43. Πρβλ. και Ιωάννου Ευφροσυνίδη, *Ιστορικαί σελίδες,* 18, Χαράλαμπου Κιαγχίδη, *Ιστορία*, 64 Βλ. και Ιωάννου Σιαμίδη, *Σημειώσεις,* 37.

44. Παναγιώτη Κιαγχίδη, *Τα Ποντιακά αντάρτικα,* 76 και 83.

45. Βλ. Κωνσταντίου Εμμ. Φωτιάδη, *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου,* τ. 5ος, Θεσσαλονίκη, 2002, έγγραφο 308, σ. 359-361 και Κωνσταντίνου Φωτιάδη, *Η ιστορία,* 16. Βλ. και Νίκου Λαπαρίδη, *Η Ματσούκα,* 32 και 97-98, Γεωργίου Βαλαβάνη, *Σύγχρονος Γενική Ιστορία,* 105-106 και Γεωργίου Θ. Κανδηλάπτου, *Ο Ελληνομνήμων*, 248.

κολάσεως αἱ ἱεραί Μητροπόλεις καί Μοναί τοῦ Πόντου ἀποτελοῦσι τά μόνα Κέντρα ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἐκεῖ χειμαζόμενος Ἑλληνισμός ἀντλεῖ θάρρος ἐν τῇ ἀντοχῇ, καί δι΄ ὧν συνέχεται ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς ἐθνικής ὑποστάσεως καί θρησκευτικῆς συνειδήσεως αὐτοῦ. Παρ΄ αὐτῷ, αἱ τρεῖς ἱστορικαί Πατριαρχικαί καί Σταυροπηγιακαί μοναί τοῦ Πόντου, ἡ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Βαζελῶνος, ἡ τῆς Παναγίας Σουμελᾶ, ἡ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Περιστερεώτα, καί ἡ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Χουτουρᾶ, εἰσίν ἱερά ἅσυλα ἀνακουφίσεως καί καταφυγῆς. Μαρτυρούσαι ἀπό χιλιετηρίδων ἐπί τῶν ὑπερποντίων ὀρέων, ἐξακολουθοῦσι νά καλύπτωσι τούς φεύγοντας, νά ἐνθαρρύνωσι τούς ἡλαττωμένους, καί νά τρέφωσι τούς πεινῶντας»[46].

Η τύχη των τριών μεγάλων μοναστηριών της Ματσούκας, της Παναγίας Σουμελά, του Αγίου Ιωάννη του Βαζελώνα και του Αγίου Γεωργίου Περιστερεώτα ακολούθησε τη μοίρα του Ελληνισμού. Ανώτεροι κυβερνητικοί υπάλληλοι με στρατιωτικό απόσπασμα μετέβησαν τον Ιανουάριο του 1923 στις Μονές με τη διαταγή να εκδιώξουν από αυτές τους πατέρες με τη ρητή διαταγή να μην πάρουν μαζί τους τα κειμήλια ή άλλη περιουσία των μονών[47]. Με τον τρόπο αυτό σημαντικά κειμήλια που αποθησαυρίζονταν επί αιώνες στα κέντρα αυτά της Ορθοδοξίας, παρέμειναν στην Τουρκία η διαμέσου λεηλασιών εξήχθησαν λαθραία από τη χώρα και πωλήθηκαν παρανόμως.

Οι κάτοικοι των χωριών της Ματσούκας, όσοι διασώθηκαν, ήρθαν ως πρόσφυγες στην Ελλάδα και η πλειοψηφία εξ’ αυτών εγκαταστάθηκε σε χωριά και πόλεις της Μακεδονίας.

Ο **Θεοδόσιος Κυριακίδης** είναι διδάκτωρ ιστορίας. Εργάζεται ως επιστημονικός συνεργάτης στην Έδρα Ποντιακών Σπουδών της Φιλοσοφικής Σχολής του Α. Π. Θ. και διδάσκει ως επισκέπτης λέκτορας στο Διεθνές Πανεπιστήμιο Ελλάδος. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα περιλαμβάνουν την ιστορία και τον πολιτισμό των Ελλήνων του Πόντου και της Μικράς Ασίας καθώς και τη Γενοκτονία του χριστιανικού πληθυσμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Έχει συγγράψει μονογραφίες και άρθρα σχετικά με την εκκλησιαστική και κοινωνική ιστορία του Πόντου, τη Γενοκτονία, την Οθωμανική Αυτοκρατορία, το Οικουμενικό Πατριαρχείο και το Βατικανό.

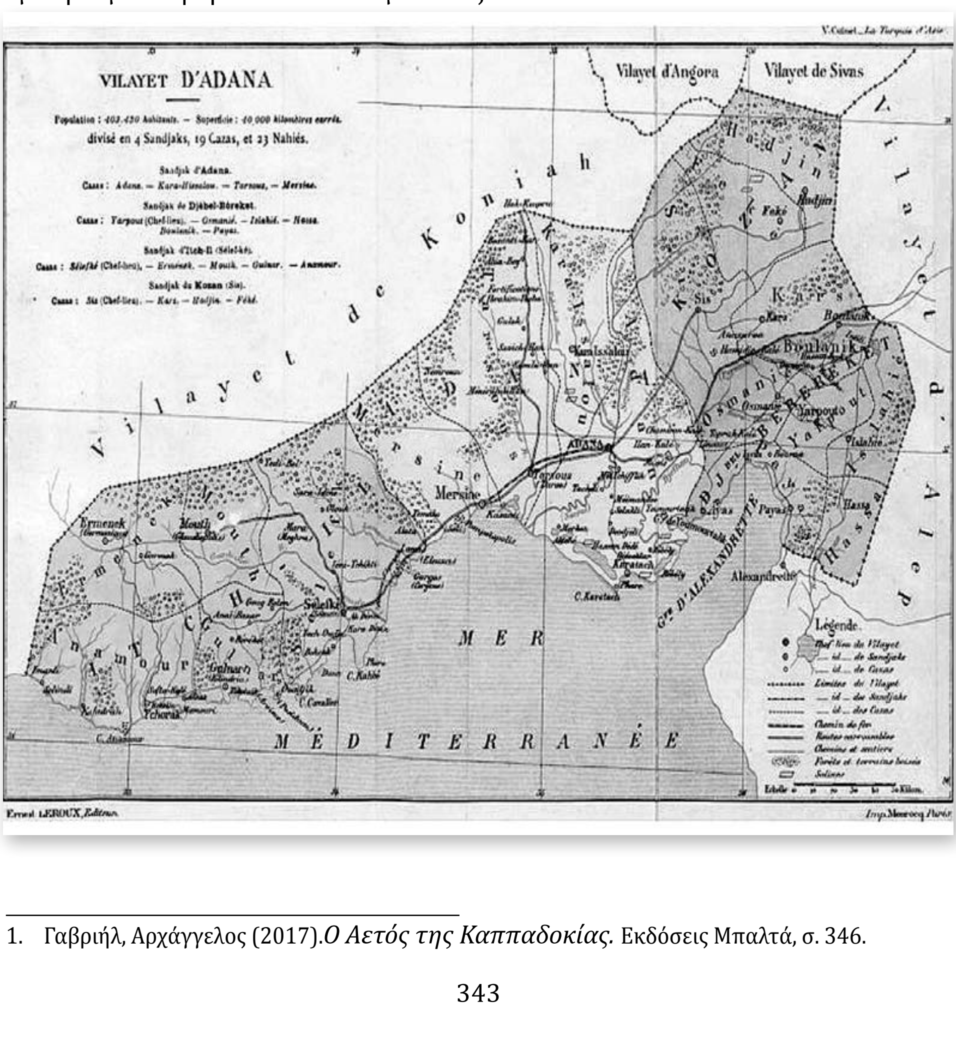
46. Κωνσταντίνος Φωτιάδης, *Πηγές της ιστορίας του Κρυπτοχριστιανικού προβλήματος*, Θεσσαλονίκη 1997, 29 και Κώστα Φωτιάδη, Η εθνική και θρησκευτική συνείδηση των Ελλήνων του Πόντου, Θεσσαλονίκη 1996, 37-38.

47. Βλ. και Ι.Χ. Σιανόγλου, *Από την τραγωδία του Πόντου,* 63.

ΜΕΡΣΙΝΑ, Η ΜΙΚΡΗ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ ΤΗΣ ΚΙΛΙΚΙΑΣ ΣΕΛΕΥΚΕΙΑ, ALTER EGO ΤΗΣ ΜΕΡΣΙΝΑΣ

Αρχάγγελος Γαβριήλ

Στη νοτιοανατολική άκρη της Μικρασιατικής χερσονήσου υπάρχει ένας μακρινός παράδεισος που για πολλούς αιώνες παρέμενε δυσπρόσιτος ακόμα και στους γειτονικούς του λαούς. Μιλάμε φυσικά για την πλούσια και ευδαίμονα Κιλικία που για να την επισκεφτεί κανείς, έπρεπε βασικά να διασχίσει από μεν τα βορειοδυτικά την απόρθητη κλεισούρα των περίφημων Κιλικίων Πυλών και από τα νοτιοανατολικά τις εξίσου δυσκολοδιάβατες Συριακές Πύλες. Ο μόνος φαινομενικά εύκολος τρόπος για να προσεγγίσει κάποιος την εξαιρετικά εύφορη πεδιάδα της ήταν να έλθει με πλοίο και να αποβιβαστεί στην ομαλή, πλατιά και βαλτώδη παραλία της, αλλά και πάλι υπήρχε το εμπόδιο της ρηχής θάλασσας που δεν επέτρεπε στα μεγάλα καράβια να πλησιάσουν στην ακτή. Αγκυροβολούσαν στα ανοιχτά, οι επιβάτες επιβιβάζονταν σε βάρκες ή καΐκια, και τα εμπορεύματα φορτώνονταν σε μαούνες[1].

1. Γαβριήλ, Αρχάγγελος (2017).*Ο Αετός της Καππαδοκίας.* Εκδόσεις Μπαλτά, σ. 346.

Η πρωτόγονη αυτή κατάσταση άρχισε να αλλάζει το 1840, ένα μόλις έτος μετά την έναρξη μιας περιόδου εντατικών εκσυγχρονιστικών μεταρρυθμίσεων, της γνωστής ως Τανζιμάτ[2]. Τότε ξεκίνησε να κτίζεται από το μηδέν στην παραλία της Κιλικίας μια νέα πόλη που εξελίχτηκε σύντομα στο κύριο λιμάνι της πλούσιας αυτής περιφέρειας. Ονομάστηκε Μερσίνα από τις μυρσίνες[3], τους αρωματικούς θάμνους που φύτρωναν στην περιοχή. Η μεγάλη οικονομική ανάπτυξη της νεόδμητης πόλης προκάλεσε από το 1860 και μετά ένα ισχυρό μεταναστευτικό κύμα από ολόκληρη την Οθωμανική Αυτοκρατορία αλλά και από το εξωτερικό. Έτσι κοντά στους γηγενείς Τουρκομάνους, Κούρδους, Άραβες φελάχους και Αρμενίους ήλθαν και εγκαταστάθηκαν πολλοί Σύριοι, Ελληνοκύπριοι, νησιώτες από το Αιγαίο και προπάντων Ρωμιοί από την άγονη και φτωχή Καππαδοκία[4]. Για αυτούς τους τελευταίους η Μερσίνα και η Σελεύκεια αλλά και γενικότερα ολόκληρη η Κιλικία ήταν η περίφημη Τζέτζελη[5], η γη της Επαγγελίας!

Στα τέλη του 19ου αι. και τις αρχές του 20ου κορυφώθηκε η οικονομική ευημερία της Μερσίνας, προπάντων όταν το 1886 το λιμάνι της συνδέθηκε σιδηροδρομικά με τα Άδανα και στη συνέχεια το 1915, όταν η τοπική αυτή γραμμή ενώθηκε με το σιδηρόδρομο Κωνσταντινούπολης-Βαγδάτης. Η αθρόα εισροή ξένων κεφαλαίων και η συγκέντρωση πλούτου στα χέρια Μερσινιωτών επιχειρηματιών δημιούργησαν μια ισχυρή αστική τάξη που αποτελείτο κυρίως από Έλληνες και Αρμένιους. Τα μέλη της απολάμβαναν τη ζωή τους, διασκέδαζαν, εκπαίδευαν τα παιδιά τους σε Γαλλικά σχολεία στο Λίβανο αλλά και με δασκάλους στο σπίτι, έκαναν ταξίδια αναψυχής στη Σμύρνη, στην Πόλη, στην Ευρώπη και ντύνονταν με την τελευταία λέξη της μόδας. Παράλληλα, η μεγάλη ανάπτυξη του λιμανιού της Μερσίνας αναζωογόνησε και τις δυο παλιές, ιστορικές πόλεις της Κιλικίας: την Ταρσό, όπου στην αρχαιότητα υπήρχε σπουδαία φιλοσοφική σχολή και ήταν η πατρίδα του Αποστόλου Παύλου, καθώς και τη Σελεύκεια, τη σημερινή Σιλίφκε των Τούρκων. Αυτή η Σελεύκεια, που έχει το επίθετο «έπί Καλυκάδνῳ (ποταμῷ)», για να ξεχωρίζει από τις δεκαπέντε συνώνυμες πόλεις της ελληνιστικής εποχής, είναι η μόνη που άκμασε και επέζησε ως τις μέρες μας λόγω της σημαντικής στρατηγικής της θέσης. Βρίσκεται στη διασταύρωση της παραλιακής οδού της Τραχείας Κιλικίας[6] με το δρόμο που από παλιά οδηγούσε ως τα ψηλά όρη του Ταύρου κι από εκεί συνέχιζε στο κεντρικό οροπέδιο της Ανατολίας[7]και στο Ικόνιο. Από την ίδρυση της Μερσίνας, η εξέλιξη της Σελεύκειας ήταν πολύ στενά συνδεδεμένη σε όλους τους τομείς με την ανάπτυξη αυτού του καινούργιου μεγάλου εμπορικού λιμανιού της Νοτιοανατολικής Μικράς

2. Erik, Zürcher (2004). *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας.* Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, σ. 105 κε.
3. Μυρτιές.
4. Toksöz, Meltem (2005). Η Οθωμανική εκδοχή του εκσυγχρονισμού. *Ιστορικά της Ελευθεροτυπίας 19-5-2005,* σ.σ. 30-31.
5. Αναστασιάδη-Μανουσάκη, Σοφία (2002). *Μνήμες Καππαδοκίας.* Αθήνα, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, σ.σ. 119, 214-223.
6. Ο δρόμος αυτός έρχεται από τη γειτονική Παμφυλία , φτάνει στη Μερσίνα και συνεχίζει έως την Αλεξανδρέτα.
7. Freely, John (2008). *Μικρά Ασία, Ταξίδι στην Ιστορία της.* Αθήνα, Εκδόσεις Περίπλους, σ. 466.

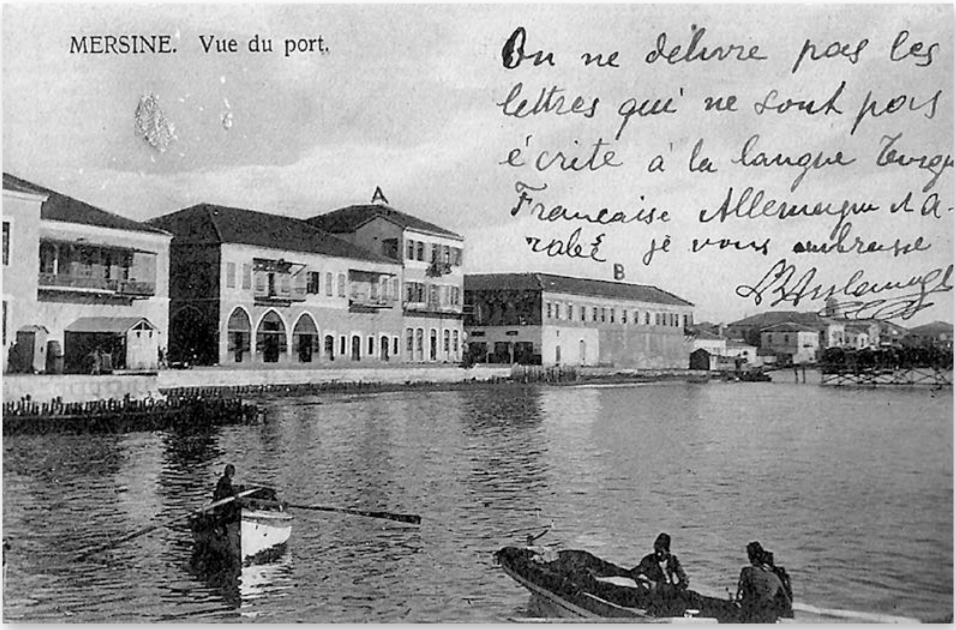
Ασίας. Οι δυο πόλεις λειτουργούσαν και στην κοινωνική τους ζωή σαν συγκοινωνούντα δοχεία[8].

Η σύμπλευση των Χριστιανών επιχειρηματιών της Κιλικίας με το σουλτανικό καθεστώς του Αβδούλ Χαμίτ και στη συνέχεια με τους Νεοτούρκους, φάνηκε να εξασφαλίζει τη συνεργασία ή τουλάχιστον την ανοχή των Τούρκων, παρόλο που αυτοί κατά καιρούς προχωρούσαν σε διώξεις των Αρμενίων, οι οποίοι εδώ και μισό αιώνα διεκδικούσαν δυναμικά την εθνική τους ανεξαρτησία. Στην Κιλικία πάντως οι Τούρκοι δεν τους καταδίωκαν και γι' αυτό προκάλεσαν κατάπληξη και τρόμο τα φοβερά επεισόδια που έγιναν σε βάρος τους σε ολόκληρο το βιλαέτι τον Απρίλιο του 1909 και προπάντων στην πρωτεύουσά του, στην πόλη των Αδάνων[9]. Όπως αργότερα αποδείχθηκε, οι σφαγές αυτές ήταν το προανάκρουσμα του μεγάλου διωγμού του Αρμενικού Έθνους που ξεκίνησε το 1915, εξελίχτηκε σε γενοκτονία και ολοκληρώθηκε το 1917.

Οι Έλληνες της Κιλικίας δε μοιάζει να ανησύχησαν και πολύ με τα παθήματα των Αρμενίων, τα πράγματα όμως άρχισαν να αλλάζουν ραγδαία, όταν το 1917 η αρχικά ουδέτερη Ελλάδα μπήκε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό των Δυτικών Δυνάμεων[10] και κυρίως μετά την έναρξη της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Το Κεμαλικό εθνικιστικό καθεστώς της Αγκύρας έδειξε τότε ξεκάθαρα την πρόθεσή του να θέσει τέρμα στην πολυπολιτισμικότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και να δημιουργήσει ένα νέο, καθαρά εθνικό Τουρκικό κράτος. Για λίγο καιρό, μετά τη λήξη του Πολέμου και την ήττα της Τουρκίας, η επιβολή της Γαλλικής κατοχής στην Κιλικία δημιούργησε στους Έλληνες και Αρμενίους της περιοχής[11] ένα κλίμα αισιοδοξίας. Σύντομα όμως έγινε φανερό πως οι Γάλλοι δεν ήταν διατεθειμένοι να διακινδυνεύσουν δικές τους στρατιωτικές δυνάμεις για την προστασία του προτεκτοράτου που τους ανατέθηκε με τη συνθήκη ειρήνης στην περιοχή της Νοτιοανατολικής Μικρασίας. Στις αρχές του καλοκαιριού του 1921 το Γαλλικό εκστρατευτικό σώμα αναγκάστηκε να συγκεντρωθεί στις τρείς μεγάλες πολιτείες της Κιλικίας , τα Άδανα, την Ταρσό και τη Μερσίνα, οι οποίες μετατράπηκαν σε φρούρια τριγυρισμένα με συρματοπλέγματα και εκτεταμένα οχυρωματικά έργα. Και πάλι όμως οι Γάλλοι φοβούνταν την αιφνιδιαστική παραβίαση των οχυρώσεων από τους αντάρτες και την πρόκληση καταστροφικών δολιοφθορών. Στα ανοιχτά του λιμανιού της Μερσίνας ήταν αγκυροβολημένα μεγάλα θωρηκτά και καταδρομικά, όπως το «Ernest Renan», «Waldeck Rousseau», «Paris», τα οποία μόλις εντόπιζαν κάποια ύποπτη κίνηση γύρω από τις πόλεις, άρχιζαν ισχυρούς βομβαρδισμούς ακόμα και τη νύχτα, με τη βοήθεια των ισχυρών προβολέων τους. Ήταν όμως τέτοιος ο φανατισμός και το πείσμα των Τούρκων, που στις επιθέσεις τους δε λογάριαζαν τίποτε, ούτε τη ζωή τους ή τη σωματική τους ακεραιότητα.

---

8. Συγγένειες, γάμοι, φιλίες ενώνανε τις δυο κοινωνίες
9. Adossidés A. (1910). *Arméniens et Jeunes Turcs. Les massacres de Cilicie.* Paris, P.V.Stock,Editeur (ολόκληρο το βιβλίο).
10. Η Βενιζελική κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης κήρυξε τον πόλεμο κατά των Κεντρικών Αυτοκρατοριών στα τέλη Νοεμβρίου του 1916.
11. Όσοι επέζησαν από το μεγάλο διωγμό και επέστρεψαν στα σπίτια τους.

Σύντομα οι Γάλλοι παραχώρησαν την υπεράσπιση της υπαίθρου αλλά και των πόλεων της Κιλικίας στην Αρμενική Λεγεώνα[12], η οποία όμως και αυτή δεν κατάφερε να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τον αμείλικτο κλεφτοπόλεμο των τσετών και τις συνεχείς επιθέσεις των στρατιωτικών δυνάμεων της Κεμαλικής κυβέρνησης της Αγκύρας. Προκειμένου να κυριαρχήσουν με ασφάλεια στη Συρία και στο Λίβανο που τους ενδιέφεραν πολύ περισσότερο, η Γαλλική Κυβέρνηση υπέγραψε τον Οκτώβριο του 1921 στην Άγκυρα με τον εκπρόσωπό της Φρανκλέν-Μπουιγιόν συμφωνία για την επιστροφή της Κιλικίας στην Τουρκία[13].

Οι εξελίξεις αυτές προκάλεσαν μεγάλη αναστάτωση στο Χριστιανικό πληθυσμό της Μερσίνας και της Σελεύκειας. Οι πιο πολλοί από τους πλουσίους κλείδωσαν άρον-άρον τα σπίτια τους αφήνοντας ανέγγιχτα τα υπάρχοντά τους και αναχώρησαν με τα πλοία της γραμμής για την Κωνσταντινούπολη, η οποία βρισκόταν τότε στα χέρια των Δυτικών Συμμάχων. Ειδικά οι Έλληνες πίστευαν ότι, μόλις θα ηρεμούσαν τα πράγματα, θα γύριζαν πίσω στην πόλη τους, για να συνεχίσουν τη ζωή τους[14]. Κάποιοι από αυτούς όμως που διαθέτανε καλύτερη πληροφόρηση και ήταν πιο διορατικοί, συνειδητοποίησαν γρήγορα πως οι Εθνικιστές της Αγκύρας αποτελούσαν το μέλλον της Τουρκίας και γι' αυτό φρόντισαν εγκαίρως να ξεπουλήσουν τις περιουσίες τους στην Κιλικία. Μεταξύ των πρώτων που ρευστοποίησαν κινητά και ακίνητα στη Μερσίνα ήταν και ο μεγα-

12. Είχε συγκροτηθεί από επιζήσαντες του μεγάλου διωγμού και από εθελοντές της Αρμενικής ομογένειας.
13. Erik, Zürcher (2004), σ. 217.
14. Μαρτυρία της Αναστασίας, χήρας του φαρμακοποιού Μερσίνας Λεωνίδα Ασλάνογλου (Ασλάνη).

λοεπιχειρηματίας Μποντοσάκης[15], ο οποίος εγκαταστάθηκε με όλη την οικογένειά του, γονείς και αδέλφια, στην Πόλη[16], όπου ήδη είχε αγοράσει το περίφημο ξενοδοχείο Πέρα Παλάς, το οποίο έκανε και έδρα όλων των επιχειρήσεών του.

Δυστυχώς η τραγική αποτυχία της αστόχαστης Μικρασιατικής εκστρατείας και η συνακόλουθη αναγνώριση του Κεμαλικού καθεστώτος από όλες τις Μεγάλες Δυνάμεις, έσβησαν τις ελπίδες των Μερσινιωτών για επιστροφή ή για παραμονή στην πόλη τους. Από εκείνους που είχαν καταφύγει στη Βασιλεύουσα, μερικοί φοβήθηκαν δικαιολογημένα πως θα αντιμετωπίσουν μεγάλα προβλήματα με τους Τούρκους και έσπευσαν να αναχωρήσουν για την Ελλάδα πριν τη συνθηκολόγηση και την ανταλλαγή των πληθυσμών. Το αποτέλεσμα ήταν αργότερα οι Ελληνικές κυβερνήσεις να τους διαχωρίσουν από τους ανταλλάξιμους Μικρασιάτες πρόσφυγες και να μη τους αποζημιώσουν για την ακίνητη περιουσία που άφησαν στην Κιλικία. Οι υπόλοιποι Μερσινιώτες που παρέμειναν στην Πόλη μέχρι την ανταλλαγή, εκδιώχθηκαν από τους Τούρκους, γιατί δεν περιλήφθηκαν στην κατηγορία των établis, δηλαδή των Ελλήνων μόνιμων κατοίκων της Κωνσταντινουπόλεως, που ήταν εγκατεστημένοι στη Βασιλεύουσα πριν την 30ή Οκτωβρίου 1918. Οι établis εξαιρέθηκαν από την ανταλλαγή, όπως και οι Μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης.

Εκτός όμως από τους πλούσιους που οι περισσότεροι, όπως είπαμε, καταφύγανε στη Βασιλεύουσα, από τη Μερσίνα και τη Σελεύκεια φύγανε πανικόβλητες το Φθινόπωρο του 1921 και πολλές μεσοαστικές και μικροαστικές οικογένειες, πριν καταληφθούν από τους Τούρκους οι πόλεις στις οποίες διέμεναν. Επειδή οι πιο φτωχοί δεν είχαν χρήματα, για να αναχωρήσουν με τα επιβατικά πλοία της γραμμής, οι Γάλλοι αλλά και η Ελληνική Κυβέρνηση τους βοήθησαν να ταξιδέψουν με εμπορικά πλοία που τους μεταφέρανε με τις αποσκευές τους στη Συρία, το Λίβανο, στην Αίγυπτο, την Κύπρο, τη Γαλλία και την Ελλάδα[17]. Αρκετοί από αυτούς επιβιβάστηκαν στο ελληνικό πλοίο «Κωνσταντίνος», το οποίο τους έφερε πρώτα στη Σμύρνη, όπου υποστήκανε το μαρτύριο της καραντίνας. Στη συνέχεια τους αποβίβασαν στον Πειραιά, όπου ξανά ταλαιπωρήθηκαν στο λοιμοκαθαρτήριο του Αγίου Γεωργίου και από εκεί με ένα μικρό βαπόρι τους μεταφέρανε στην Κόρινθο, όπου διαμένουν ακόμα και σήμερα μερικοί απόγονοί τους. Από τη Σελεύκεια και τις γύρω περιοχές πολλοί περάσανε με καΐκια στην Κύπρο, αλλά οι Άγγλοι δεν τους δέχτηκαν και τους προώθησαν για την Ελλάδα[18].

Στο προσωπικό επιστολικό μας αρχείο έχουμε το γράμμα της Σοφίας (Ασλάνογλου;) προς την επίσης Μερσινιώτισσα αγαπημένη της φίλη Ευγενία Αγιάνογλου, η οποία βρισκόταν στην Πόλη[19]. Η επιστολή αυτή έχει γραφτεί στις 15 Νοεμβρίου 1921 και περιγράφει με απελπισία την κατάσταση που επικρατού-

15. Ήταν Καππαδόκης από τον Πόρο (Μπορ).
16. Σωτηρόπουλος, Βρασίδας (1979;). *Μποδοσάκης.* Αθήνα, Ερμείας, σ. 71.
17. Κιτρομιλίδης, Πασχάλης (εισαγωγή-εποπτεία), Μουρέλος, Γιάννης (επιμέλεια), 1982. Η Εξοδος. *Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, τ. Β΄, σ.σ. 519-524,* Αθήνα ,1982.
18. Κιτρομιλίδης, Πασχάλης (εισαγωγή-εποπτεία), Μουρέλος, Γιάννης (επιμέλεια),1982. Η Εξοδος. Ό.π., σ.526.
19. Οικογενειακό επιστολικό αρχείο Αρχ. Γαβριήλ (D 27, φακ.7, επ.38).

σε εκείνες τις μέρες στη Μερσίνα: «*Να ιδείς την Μερσίναν σε τι χάλια ευρίσκεται! Μου είναι αδύνατο να σου το περιγράψω. Καθημερινώς αδειάζει και καθημερινώς γεμίζει από Αδανιώτες*»[20]. Αμέσως πιο κάτω προσθέτει: *« Και ημείς σκοπεύομεν να φύγωμεν δια το Changhai, via Alexandreia»*(!) . Και τέλος κλείνει το γράμμα της πολύ συγκινημένη: *«Ποιος ξέρει πότε και αν θα ίδωμεν η μία την άλλην. Σε φιλώ πολλά, πολλά, πολλά, Σοφία».*

Οι υπόλοιποι Έλληνες Μερσινιώτες[21] που παραμείνανε στην πόλη τους μέχρι την ανταλλαγή των πληθυσμών, κατατάσσονταν σε τρεις ομάδες. Την πρώτη αποτελούσαν όλοι όσοι διαθέτανε ξένη υπηκοότητα, την οποία την είχαν ή την απέκτησαν με διαφόρους τρόπους. Έτσι π.χ. ο Κύπριος μεγαλοεπιχειρηματίας Αντωνάκης Μαυρομμάτης, ως υποπρόξενος της Ρωσίας[22], είχε αποκτήσει τη ρωσική υπηκοότητα αλλά και παράλληλα, επειδή η Κύπρος τότε ανήκε στη Μεγάλη Βρετανία, δεν υπήρχε περίπτωση να θεωρηθεί ανταλλάξιμος. Η οικογένειά του τον Αύγουστο του 1927 εξακολουθούσε να παραμένει ανενόχλητη στο σπίτι της και να διατηρεί την περιουσία της[23]. Το ίδιο συνέβη και με άλλες Κυπριακές οικογένειες, αν και πολλοί Κύπριοι αναχώρησαν από τη Μερσίνα και τη Σελεύκεια με τη θέλησή τους για την Κύπρο, τη Μεγάλη Βρετανία ή άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Επίσης αρκετές Ελληνίδες παντρεμένες με Ευρωπαίους υπηκόους, θεωρήθηκαν ότι διέθεταν και αυτές την υπηκοότητα του συζύγου τους[24].

Μια δεύτερη ομάδα αποτελούσαν ορισμένοι Έλληνες Μερσινιώτες που μιλούσαν και τα αραβικά και το επίθετό τους έμοιαζε να είναι αραβικό ή τουρκικό. Αυτοί προσκομίζοντας διάφορα έγγραφα γνήσια (;) ή πλαστά και παρουσιάζοντας μάρτυρες στη Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής (Κομισιόνα), υποστήριζαν ότι ήταν χριστιανοί Άραβες Συριακής καταγωγής, που ανήκαν στο ποίμνιο του Πατριαρχείου Αντιοχείας. Με αυτόν ακριβώς τον τρόπο η Σεραφία Σάτηρ[25], μητέρα του Δημητρού Σάτηρ[26], γραμματέα του Γαλλικού Προξενείου της Μερσίνας, κατάφερε να μείνει στη Μερσίνα μέχρι το καλοκαίρι του 1925[27], οπότε οι Τουρ-

20. Οι Αδανιώτες και αυτοί απελπισμένοι λόγω της αποχώρησης των Γάλλων, κατεβαίναν και στη Μερσίνα, για να φύγουν στο εξωτερικό.
21. Και οι Έλληνες της Σελεύκειας που παρακολουθούσαν τι κάναν οι Μερσινιώτες που ήταν πάντα καλύτερα πληροφορημένοι.
22. Αναγνωστοπούλου, Σία (1998). *Μικρά Ασία, 19ος αι.-1919.Οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες.* Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, Β΄ έκδοση, σ. 450, σημ. 51.
23. Οικογενειακό επιστολικό αρχείο Αρχ. Γαβριήλ (D 27, φακ.7, επ.52). Απόγονοι της οικογενείας Μαυρομμάτη κατοικούν ακόμα και σήμερα στη Μερσίνα.
24. Κιτρομιλίδης, Πασχάλης (εισαγωγή-εποπτεία), Μουρέλος, Γιάννης (επιμέλεια),1982, ό.π. σ. 522.
25. Ήταν σύζυγος του Χαράλαμπου Σάτηρ από το Ανδρονείκιο της Καππαδοκίας, ο οποίος διέθετε περιουσία σχεδόν ισάξια με εκείνη του Αντωνάκη Μαυρομμάτη. Η Σεραφία ισχυριζόταν ενώπιον της επιτροπής ανταλλαγής ότι η Αραβική καταγωγή της οικογενείας της αποδεικνυόταν από τη σημασία της ονομασίας Σάτηρ που στα αραβικά σημαίνει το μεγαλοπρεπή άρχοντα. Σύμφωνα όμως με τον Εμμανουήλ Τσαλίκογλου (Οικογενειακό επιστολικό αρχείο Αρχ. Γαβριήλ, βλέπε D 26, σ. 115), το όνομα Σάτηρ προέρχεται από το Ανδρωτικιότικο επίθετο Σατιρλόγλου που και αυτό προήλθε μάλλον από το Σωτιρλόγλου.
26. Γαβριήλ, Αρχάγγελος (2015). *Στο Βασίλειο του Αργαίου.* Εκδόσεις Μπαλτά,σ.136,137.
27. Οικογενειακό επιστολικό αρχείο Αρχ. Γαβριήλ (D 27,φακ. 9, επ.38, D 28, φακ.7, επ. 2). Η ιστορία αυτή ήταν ιδιαίτερα εξευτελιστική για την οικογένεια Σάτηρ, η οποία παλιότερα είχε αντιταχθεί με πάθος στην υπαγωγή της Κιλικίας στο Πατριαρχείο της Αντιοχείας. Δες και: Ladas

κικές αρχές μετά από δικαστική απόφαση την επιβίβασαν με το ζόρι στο πλοίο της γραμμής και την έστειλαν στην κόρη της στην Πόλη[28]. Σχετικές ήταν και οι περιπτώσεις της κας Ελματζόγλου, της κας Ταχιντζή, της Κατίνας Κανάρογλου, η οποία έμεινε με τα παιδιά της στο σπίτι της έως τα μέσα του 1925 και μετά αναγκάστηκε να φύγει για την Αθήνα[29], της Μαρί Σούρσοκ που τον Ιούνιο 1926 βρισκόταν και αυτή ακόμη στη Μερσίνα με τα παιδιά της Κώστα και Δημητρό[30] και της Ελπίδας Παρούτη που παρέμεινε στη Μερσίνα τουλάχιστον ως τον Ιανουάριο του 1931. Οι Τούρκοι όμως της δήμευσαν την κτηματική της περιουσία και έτσι τελικά φαίνεται πως υποχρεώθηκε να αναχωρήσει για την Ελλάδα[31].

Φαινομενικά οι Μερσινιώτες που έμειναν και μετά την ανταλλαγή στα σπίτια τους και κράτησαν τις περιουσίες τους [32], μοιάζανε να είναι τυχεροί αλλά αυτό δεν είναι αλήθεια. Μόνοι και αποκομμένοι από συγγενείς και φίλους βασανίζονταν από συνεχή αβεβαιότητα και ανασφάλεια. Το μυαλό τους το είχαν όχι σε αυτούς που βρίσκονταν παρόντες γύρω τους αλλά στους απόντες αγαπημένους συγγενείς και φίλους που φύγαν οριστικά από τη Μερσίνα.

Στην τρίτη και καταφανώς μεγαλύτερη ομάδα κατατάσσονται όσοι αδύνατοι οικονομικά Μερσινιώτες παραμείνανε στην πόλη τους έως την έκδοση στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1924 της τελικής διαταγής για αναχώρησή τους στα πλαίσια της ανταλλαγής πληθυσμών που προέβλεπε η Συνθήκη της Λοζάνης[33]. Η όλη διαδικασία του εκπατρισμού των τελευταίων Ελλήνων κατοίκων της Μερσίνας ξεκίνησε και τυπικά, όταν το Σεπτέμβριο του 1923 ήλθε στο μεγάλο λιμάνι της Κιλικίας με πλοίο από την Αθήνα ο τριαντάχρονος Γιάννης Ζουμπούλης ως απεσταλμένος της Μικτής Υποεπιτροπής Ανταλλαγής των πληθυσμών[34]. Καταγόταν από την Κωνσταντινούπολη, γνώριζε τρεις ξένες γλώσσες, γαλλικά, αγγλικά και τούρκικα και είχε διοριστεί Γενικός Γραμματέας της Κομισιόνας, η οποία θα διαχειριζόταν την τύχη των χιλιάδων ανταλλάξιμων προσφύγων της κεντρικής και νοτιοανατολικής Τουρκίας[35]. Η Κομισιόνα θα κατέγραφε τα προσωπικά και περιουσιακά στοιχεία των οικογενειών των προσφύγων και θα τις εφοδίαζε με πιστοποιητικά και διαβατήρια για την αναχώρησή τους από το λιμάνι της Μερσίνας[36].

P. Stephen (1932).*The exchange of minorities, Bulgaria, Greece and Turkey.*New York, The Macmillan Company, σ.433.

28. Το σπίτι της το πήρε ένας Τουρκοκρητικός Χότζας, με τον οποίο συγκατοίκησε για αρκετό καιρό έως την αναχώρησή της για την Πόλη.
29. Οικογενειακό επιστολικό αρχείο Αρχ. Γαβριήλ (D 28, φάκ. 7, επ.27).
30. Οικογενειακό επιστολικό αρχείο Αρχ. Γαβριήλ (D 27, φακ.7, επ. 38).
31. Οικογενειακό επιστολικό αρχείο Αρχ. Γαβριήλ (D 27, φακ.9, επ. 39).
32. Για τη Σελεύκεια δεν έχουμε σχετικές πληροφορίες, μάλλον όμως δεν υπήρξαν ανάλογες περιπτώσεις.
33. Οικογενειακό επιστολικό αρχείο Αρχ. Γαβριήλ (D 28,φάκ.7,επ. 1).
34. Παγτζίλογλου, Μίλτος (1988). *Η Γενοκτονία των Ελλήνων και των Αρμενίων της Μικράς Ασίας.* Αθήνα, αυτοέκδοση, σ.291 κ.ε.
35. Δηλαδή των περιφερειών της Καισαρείας, του Ικονίου, της Σεβαστείας, του Βαν, του Μπιτλίς, του Ντιαρμπεκίρ και της Κιλικίας.
36. Τα γραφεία της Κομισιόνας εγκαταστάθηκαν στο δεύτερο όροφο του σπιτιού του Μίλτου Παγτζίλογλου και γι' αυτό το βιβλίο του που χρησιμοποιούμε ως πηγή (δες υποσ.26) έχει ιδιαίτερη αξία.

Πρόεδρος της Μικτής Υποεπιτροπής ήταν ο Δανός A. Brown. Αντιπρόσωπος της Ελλάδας ήταν ο Δημήτριος Οικιάδης, αδελφός του Καπού Κεχαγιά του Πατριαρχείου[37]. Την Τουρκία αντιπροσώπευε ο γιατρός Τεφίκ Ρουστή, που καταγόταν από πλούσια οικογένεια της Ρόδου, η οποία εγκαταστάθηκε στη Μερσίνα μετά τον πόλεμο[38]. Αργότερα έγινε Υπουργός των Εξωτερικών διαφόρων Κεμαλικών Κυβερνήσεων και με το καινούργιο του όνομα Ρουστή Αράς, υπήρξε από τους πρωτεργάτες της Ελληνοτουρκικής φιλίας. Της διοικητικής υπηρεσίας της Κομισιόνας προΐστατο ο Γιάννης Ζουμπούλης και τη στελέχωναν έξι υπάλληλοι, από τους οποίους οι τέσσερις ήταν Έλληνες και από αυτούς οι τρεις ήταν στρατιωτικοί, εμφανίζονταν όμως ως πολίτες. Οι τελευταίοι εκτός των άλλων καθηκόντων είχαν αναλάβει την αποστολή να ανακαλύπτουν και απελευθερώνουν Έλληνες αξιωματικούς και στρατιώτες αιχμαλώτους καθώς και πολίτες που βρίσκονταν παράνομα στα χέρια Τούρκων ιδιωτών και δούλευαν σαν σκλάβοι κυρίως σε αγροκτήματα. Των δυστυχισμένων αυτών ανθρώπων είχαν χαθεί τα ίχνη τους και κανένας δεν ήξερε αν ήταν ζωντανοί ή είχαν σκοτωθεί ή πεθάνει από τις κακουχίες.

Το Φθινόπωρο του 1923 άρχισαν να καταφθάνουν στο λιμάνι της Μερσίνας από την Καππαδοκία αλλά και από πιο μακρινές περιοχές, μεγάλες ομάδες προσφύγων, οι οποίες επιβιβάζονταν σε τρένα στους σιδηροδρομικούς σταθμούς του Ερεγλί και προπάντων του Ουλούκισλα. Οι πιο πολλοί από τους δυστυχισμένους αυτούς ανθρώπους δεν είχαν ξαναδεί σιδηρόδρομο και επιβιβάζονταν τρομοκρατημένοι σε εκείνο το μηχανικό θηρίο που το ονόμαζαν «σεϊτάν βαπόρ». Όταν κατέβαιναν από το τρένο, οι περισσότεροι στρατοπέδευαν στην περιοχή του λιμανιού, στις προκυμαίες, στους κοντινούς δρόμους και πλατείες. Αρκετοί που έρχονταν από την Καππαδοκία, ιδίως από την Καισάρεια, τη Νίγδη, το Ανδρονίκειο ή το Μπορ, είχαν συγγενείς ή φίλους, οι οποίοι έσπευδαν να τους πάρουν στα σπίτια τους και να τους φιλοξενήσουν. Ελάχιστοι έμεναν στα ξενοδοχεία ή τα χάνια και όσοι είχαν μικρά παιδιά ή ανήμπορους γέρους, στεγάζονταν στα κτίρια των δύο μεγάλων κοινοτικών σχολείων και στις αυλές τους καθώς και στα προαύλια των εκκλησιών[39]. Όλοι τους σχεδόν ήτανε φτωχικά ντυμένοι και οι άντρες δε διαφέρανε στην αμφίεσή τους από τους Τούρκους συμπατριώτες τους. Αντί για παντελόνια φορούσαν σαλβάρια και αντί για παπούτσια τσαρούχια και γεμενιά[40]. Το κεφάλι τους το κάλυπταν με φέσια, κεφαλομάντιλα ή κουλάχια[41].

Η κατάσταση στην προκυμαία του λιμανιού ήταν απελπιστική. Εκεί συνωθούνταν εκατοντάδες οικογένειες που κοιμούνταν πάνω σε μπόγους και κασόνια, βρώμικοι, πολλές φορές νηστικοί, με τα μάτια καρφωμένα στα βαρυφορτωμένα καράβια που φεύγανε το ένα πίσω από το άλλο, έχοντας βάλει ρότα

37. Κιτρομιλίδης, Πασχάλης(εισαγωγή-εποπτεία), Μουρέλος, Γιάννης(επιμέλεια),1982. Η Εξοδος, ό.π., σ. 38, σημ. 1.
38. Παγτζίλογλου, Μίλτος (1988), σ.292.
39. Σε κάποια φάση και ο κεντρικός ναός του Αγίου Γεωργίου είχε γεμίσει και στο εσωτερικό του με πρόσφυγες (Οικογενειακό επιστολικό αρχείο Αρχ. Γαβριήλ (D 28, φακ.7, επ.49).
40. Ανδρικά παπούτσια χωρίς κορδόνια, τύπου παντοφλέ, το μοντέλο των οποίων ληλθε από την Υεμένη(Παραρά-Ευτυχίδου Νίτσα, 2008. Μικρασιατικός Γλωσσικός Πλούτος. Νέα Ιωνία Αττικής, ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.,σ.54)
41. Καλύμματα μυτερά από άσπρη τσόχα (Παγτζίλογλου, Μίλτος ,1988, σ.294).

για μια μακρινή και αβέβαιη νέα πατρίδα[42]. Σα να μη τους έφταναν τα τόσα βάσανά τους, είχαν και το φόβο για τις συμμορίες Κούρδων και Φελάχων που περνούσαν τρέχοντας ανάμεσα στους πρόσφυγες και βούταγαν ό,τι εύρισκαν μπροστά τους . Του Παππού του μικρού τότε Νεαπολίτη[43] Σίμου Ευθυμιάδη τού πήραν το φέσι από το κεφάλι και όταν αυτός προσπάθησε να τους κυνηγήσει, κάποιοι άλλοι που παραμόνευαν όρμησαν και τους άρπαξαν δυο μπόγους με ρούχα. Το χειρότερο όμως ήταν ότι κάθε λίγο και λιγάκι εκδηλώνονταν ύποπτα κρούσματα σοβαρών ασθενειών μεταξύ όλων αυτών των ταλαίπωρων ανθρώπων και αρκετοί πέθαιναν. Από το φόβο μήπως εξαπλωθεί λόγω του μεγάλου συνωστισμού κάποια πολύ μολυσματική ασθένεια και ειδικά ο εξανθηματικός τύφος και η χολέρα, τους αρρώστους τους απομόνωναν αμέσως σε κάτι παλιά εγκαταλειμμένα χάνια και αποθήκες και τους νεκρούς τους θάβανε συχνά ομαδικά, σκεπάζοντάς τους με ένα παχύ στρώμα ασβέστη.

Καθώς αντιμετώπιζαν με μεγάλη δυσκολία τούτη την εξαιρετικά δυσάρεστη κατάσταση, οι Μερσινιώτες που είχαν απομείνει στην πόλη τους δεν ήταν σε θέση να διαλέξουν τι ακριβώς ήθελαν περισσότερο. Να περιμένουν να δουν πώς θα εξελιχτούν τα πράγματα ή να φύγουν για την Ελλάδα και αλλού μια ώρα αρχύτερα; Βρίσκονταν σε αμηχανία, γιατί κάθε μέρα άκουγαν συνεχώς διαφορετικές ειδήσεις. Οι Άραβες που επρόκειτο να αναχωρήσουν και αυτοί στα πλαίσια της επιδιωκόμενης εθνικής ομογενοποίησης των Τούρκων, μια ακουγόταν ότι σύντομα θα τους ξαποστείλουν στη Συρία και μια πως θα παραμείνουν στην Κιλικία, όπως ακριβώς και οι επιζήσαντες της γενοκτονίας Αρμένιοι, που αυτοί όμως δεν είχανε και πού να πάνε. Οι Τούρκοι πάντως τους ντόπιους Έλληνες δε βιάζονταν να τους διώξουν, γιατί σε μεγάλο βαθμό στηριζόταν επάνω τους η λειτουργία της πόλης και προπάντων του λιμανιού. Αρχικά μια διαταγή του Βαλή των Αδάνων προέβλεπε πως οι ντόπιοι Ρωμιοί κάτοικοι της Μερσίνας θα αποπεμφθούν, μόνον «αφού αδειάσει ολόκληρη η Ανατολή». Παράλληλα όμως κυκλοφορούσαν κάθε λίγο και λιγάκι φήμες ότι ως το τέλος αυτού ή του επόμενου μήνα θα φύγουν. Όταν ακουγόταν κάτι τέτοιο, αρκετοί έντρομοι οικογενειάρχες χάνανε την υπομονή και την ψυχραιμία τους και σπεύδανε να ξεπουλήσουν μισοτιμής όλα τα υπάρχοντά τους[44].

Όσο διαδραματίζονταν όλα αυτά, η Μικτή Υποεπιτροπή για την Ανταλλαγή των Πληθυσμών συνέχιζε απερίσπαστη το έργο της, ετοιμάζοντας τα ομαδικά και ατομικά έγγραφα, με τα οποία ολόκληρες πόλεις και χωριά θα επιβιβάζονταν στα καράβια που περίμεναν στη σειρά να επιβιβάσουν τους ξεριζωμένους από τις πατρογονικές τους εστίες Ρωμιούς της Κεντρικής, και Ανατολικής Μικρασίας. Οι περισσότεροι είχανε φτάσει από το εσωτερικό στη θάλασσα, την οποία μάλιστα αρκετοί έβλεπαν για πρώτη φορά. Επικεφαλής τους είχανε τα κοινοτι-

---

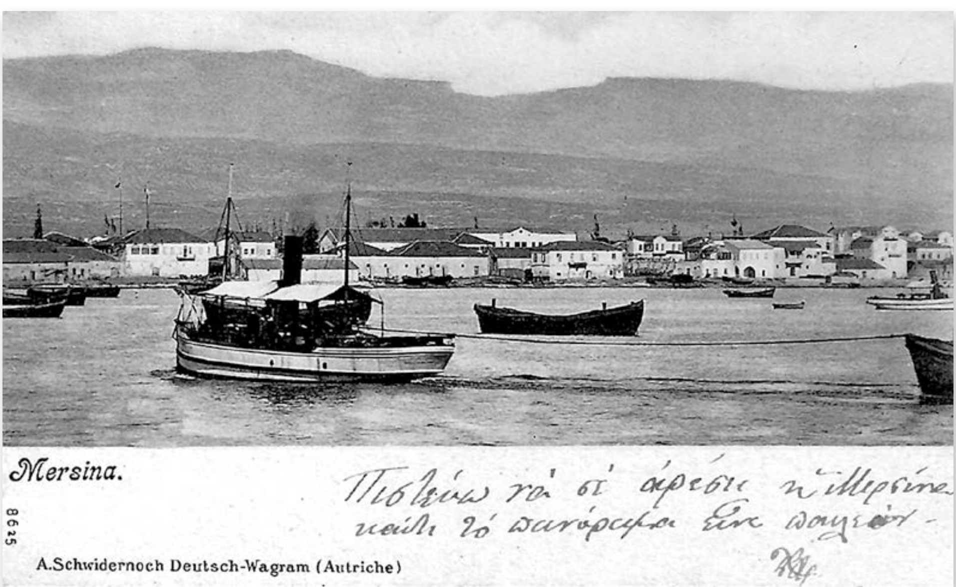
42. Γαβριήλ, Αρχάγγελος (2016). Το αηδονάκι του Νέβσεχιρ. *ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. Περιοδική Έκδοση του Κέντρου Σπουδής και Ανάδειξης Μικρασιατικού Πολιτισμού,* σ.6-9, αρ. φύλλου 20, Νέα Ιωνία Αττικής, Σεπτέμβριος 2016. Το αφήγημα στηρίζεται στη μαρτυρία του Νεαπολίτη Σίμου Ευθυμιάδη.

43. Από το Νέβσεχιρ, τη Νεάπολη της Καππαδοκίας.

44. Οικογενειακό επιστολικό αρχείο Αρχ. Γαβριήλ (D 28, φακ.7, επ.1).

κά τους συμβούλια, τους παπάδες τους και κουβαλούσαν μαζί τους εκτός από τα αρχεία της κοινότητάς τους και διάφορα ιερά κειμήλια[45]: παλιές βυζαντινές εικόνες, χρυσούς και ασημένιους σταυρούς, εξαπτέρυγα, δισκοπότηρα, χρυσόδετα ευαγγέλια και ιερά βιβλία, πολλά από τα οποία ήταν γραμμένα με την καραμανλίδικη γραφή[46]. Μεταφέρανε ακόμα και λείψανα αγίων, όπως του Αγίου Ιωάννη του Ρώσου οι Προκοπιείς και οι Νεβσεχιρλήδες του νεομάρτυρα Αγίου Γεωργίου του Νεαπολίτη. Τα ιερά και τα όσια κάθε χωριού και πόλης φορτώνονταν πρώτα, με σεβασμό και προφυλάξεις στα σαπιοκάραβα φορτηγά καράβια που είχε στείλει η Ελληνική Κυβέρνηση και ύστερα επιβιβάζονταν σιωπηλά και με απόγνωση τα τραγικά θύματα της Ελλαδικής απερισκεψίας.

Παράλληλα με τις καθαρά γραφειοκρατικές διαδικασίες, η Κομισιόνα με τους τρεις μυστικούς στρατιωτικούς της υπαλλήλους εντατικοποιούσε τις έρευνες για την ανακάλυψη εξαφανισμένων ατόμων. Αυτοί ρωτούσαν όλους εκείνους που εμφανίζονταν ενώπιον της Υποεπιτροπής εάν είχαν πληροφορηθεί ή είχε υποπέσει στην αντίληψή τους κάποια ύποπτη παρουσία χριστιανών σε κτήματα, επιχειρήσεις ή σε σπίτια μουσουλμάνων. Επίσης δέχονταν και όλες τις καταγγελίες για πρόσφατες ή και παλιές απαγωγές και εξαφανίσεις κοριτσιών, αγοριών και γυναικών. Ευτυχώς με ενέργειες του σημαντικού μέλους της Κομισιόνας, του γιατρού Τεφίκ Ρουστή, η Τουρκική Διοίκηση έθεσε στη διάθεση της Μικτής Επιτροπής ένα αυτοκίνητο με Τούρκο οδηγό και έτσι πολύ συχνά γίνονταν αιφνιδιαστικές έρευνες σε ολόκληρη την πεδιάδα, στις ορεινές περιοχές της Κιλικίας αλλά ακόμα και στην Καππαδοκία, ειδικά στην περιοχή του Ταλάς[47].

45. Παγτζίλογλου, Μίλτος (1988), ό.π. σ.294-296.
46. Σε τούρκικη γλώσσα με ελληνικό αλφάβητο.
47. Προφορική μαρτυρία του Μίλτου Παγτζίλογλου.

Η πιο χαρακτηριστική περίπτωση απελευθέρωσης Ρωμιάς κοπέλας που καταγγέλθηκε πως είχε απαχθεί από κάποιο Τούρκο, είναι εκείνη που αφηγείται στο βιβλίο του ο Μίλτος Παγτζίλογλου[48]. Σύμφωνα με τη διήγησή του λοιπόν, ένα αντρόγυνο Ελλήνων προσφύγων που κατάγονταν από τα Άδανα, λίγο πριν αναχωρήσουν για την Ελλάδα, καταγγείλανε στη Μικτή Επιτροπή της Μερσίνας πως την κόρη τους, την εικοσάχρονη Ευγενία, την απήγαγε πριν λίγες μέρες ο γιος ενός πλούσιου τσιφλικά του μεγάλου κάμπου της Κιλικίας. Η Επιτροπή ξεκίνησε αμέσως ανακρίσεις και αφού συγκέντρωσε όλα τα απαραίτητα στοιχεία, έδωσε εντολή σε έναν υπάλληλό της, το λοχαγό Δημήτρη Μπεκέ, να μεταβεί με το υπηρεσιακό αυτοκίνητο της Κομισιόνας στα κτήματα του Τούρκου απαγωγέα και να ψάξει με τη βοήθεια και της Τουρκικής Χωροφυλακής. Η αναζήτηση δυστυχώς δεν καρποφόρησε, γιατί το κορίτσι το είχανε φυγαδεύσει έγκαιρα αλλού, ο κομισέρης όμως της Τζανταρμερίας ανέλαβε την υπόθεση προσωπικά και υποσχέθηκε πως σύντομα θα ανακάλυπτε το κρησφύγετο, όπου κρύψανε την κοπέλα. Στο μεταξύ όμως οι γονείς της αναγκάστηκαν με πόνο ψυχής να φύγουν για την Ελλάδα, χωρίς να προλάβουν να μάθουν τα τελικά αποτελέσματα των ερευνών.

Μετά από λίγες μέρες εμφανίστηκαν στα γραφεία της επιτροπής δυο τζανταρμάδες που συνόδευαν μια χανούμισα που είχε σκεπασμένο με γιασμάκι το πρόσωπό της. Την παρέδωσαν επίσημα στο Γιάννη Ζουμπούλη, το Γραμματέα της Κομισιόνας, ο οποίος, αφού την ανέκρινε και διαπίστωσε πως ήτανε πράγματι η Ευγενία, αμέσως τηλεγράφησε στον Πειραιά, για να ειδοποιηθούν οι γονείς της πως η κόρη τους βρέθηκε. Η ιστορία αυτή όμως είχε απρόοπτες εξελίξεις. Οι ανακρίσεις αποκάλυψαν ότι την αληθινά πανέμορφη κοπέλα, όχι μόνο δεν την άρπαξε ο Αχμέτ, ο γιος του πλούσιου τσιφλικά, αλλά πως η ίδια τον είχε ακολουθήσει στο αρχοντικό του με τη θέλησή της. Απ' ό,τι φαίνεται οι γονείς της δεν είχαν πάρει καθόλου είδηση το ειδύλλιο των δύο ερωτευμένων νέων.

Ολόκληρη εκείνη τη μέρα η Ευγενία δε σταμάτησε να κλαίει και δεν έφαγε τίποτε. Τη νύχτα την κλειδώσανε σε ένα δωμάτιο, για να κοιμηθεί αλλά αυτή δεν έκλεισε μάτι. Έκλαιγε συνεχώς απαρηγόρητη φωνάζοντας τον αγαπημένο της Αχμέτ να έλθει να την ελευθερώσει. Την επομένη πρωί-πρωί ο ίδιος ο Ζουμπούλης τη συνόδευσε στο λιμάνι και την παρέδωσε προσωπικά στον πλοίαρχο ενός μικρού φορτηγού πλοίου που ήταν δεμένο στην άκρη μιας ξύλινης εξέδρας του λιμανιού και ήταν έτοιμο να αποπλεύσει βαρυφορτωμένο με τους δυστυχισμένους επιβάτες του για την Ελλάδα. Από όσο δυστυχώς γνωρίζουμε, κανένας δεν έμαθε ποτέ τι απέγινε εκείνο το δύσμοιρο κορίτσι![49]

Τελικά, το Σεπτέμβριο του 1924 κυκλοφόρησε η διαταγή που έλεγε πως οι μόνιμοι κάτοικοι της Μερσίνας θα φεύγανε για την Ελλάδα στις αρχές Οκτωβρίου, παρόλο που οι πρόσφυγες από το εσωτερικό της Μικρασίας εξακολουθού-

48. Παγτζίλογλου, Μίλτος (1988), ό.π. σ.σ. 294, 295.
49. Ο Μίλτος Παγτζίλογλου είχε γνωρίσει και ο ίδιος την Ευγενία και είχε εντυπωσιαστεί από την ομορφιά της και τη ρομαντική της περιπέτεια.

σαν να καταφτάνουν αθρόοι στη θάλασσα[50]. Όταν κάποιοι παραπονέθηκαν ότι η νέα διαταγή τους αιφνιδίασε, η απάντηση που τους δόθηκε ήταν πως είχαν ήδη φτάσει στην πόλη πολλοί Τούρκοι ανταλλάξιμοι που θα εγκαθίσταντο στα σπίτια, τα οποία θα αφήνανε οι Έλληνες. Οι περισσότεροι από τους ανταλλάξιμους ήτανε οι τελευταίοι Τουρκοκρητικοί που είχαν απομείνει στη Μεγαλόνησο μετά την ένωσή της με την Ελλάδα. Αρκετοί από αυτούς προέρχονταν από καλές και πλούσιες οικογένειες των μεγάλων αστικών κέντρων του νησιού, οι οποίες δεν εκτεθήκανε στις πολλές τρομοκρατικές ενέργειες που είχαν συμβεί στην ύπαιθρο και είχανε προκαλέσει εκτεταμένο κύμα φυγής το 1912, το 13, το 14 … Όταν άρχισε να καθυστερεί η αναχώρηση των Ελλήνων από τη Μερσίνα, σε πολλά σπίτια για κάποιο διάστημα αναγκάστηκαν να συμβιώσουνε χριστιανοί και Μουσουλμάνοι ευτυχώς χωρίς μεγάλα προβλήματα. Το καλό ήταν που οι Τουρκοκρητικοί μιλούσαν πολύ καλά τα ελληνικά και είχανε βιώσει εδώ και κάποιο καιρό την πίκρα της προσφυγιάς, οπότε δείχνανε κατανόηση στους Έλληνες Μερσινιώτες που ετοιμάζονταν κι αυτοί με τη σειρά τους να εγκαταλείψουνε τα σπίτια τους.

Στα μέσα Οκτωβρίου άρχισαν να αποβιβάζονται στο σιδηροδρομικό σταθμό της Μερσίνας οι οπισθοφυλακές των Καππαδοκών προσφύγων. Οι πιο πολλοί από αυτούς τελέσανε στην πατρίδα τους την τελευταία λειτουργία τους, ανήμερα της γιορτής της Παναγίας[51] και στη συνέχεια, μέσα σε δυο-τρεις εβδομάδες βάλθηκαν να μαζέψουνε τα πράγματά τους, να τακτοποιήσουν τις διάφορες εκκρεμότητες και να ετοιμαστούν για το αγύριστο ταξίδι του ξεριζωμού. Στα τέλη Σεπτεμβρίου και στις αρχές Οκτωβρίου αναχώρησαν από το σταθμό του Ουλούκισλα τα περισσότερα τρένα με Καππαδόκες πρόσφυγες για το λιμάνι της Μερσίνας[52]. Στην τελευταία αμαξοστοιχία φορτώθηκαν και 38 κιβώτια με τα ιερά κειμήλια της πανάρχαιας πατρίδας που είχε περισυλλέξει κατά τους προηγούμενους μήνες σε ολόκληρη τη χώρα του Αργαίου ο περίφημος επίσκοπος Σεβαστείας Γερβάσιος Σουμελίδης. Τα είχε φυλάξει με ασφάλεια στην καλά οχυρωμένη Ιερά μονή του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου στο Ζιντζίντερε.

Όταν επιτέλους ήλθε και γι’ αυτόν τον Αρχιερέα, που είχε απομείνει τελευταίος, η ώρα της αναχώρησης, έστειλε στο Μουτεσαρίφη Καισαρείας Μουαμέρ Μπέη[53] τα κλειδιά της Μονής των Φλαβιανών και του Μητροπολιτικού ναού του Αγίου Νικολάου της Καισαρείας, με την παράκληση να μη βεβηλωθούν τα ιερά αυτά μνημεία και οι τάφοι των Μητροπολιτών που βρίσκονταν στον περίβολο της εκκλησίας. Οι Τουρκικές αρχές τού διαθέσανε φρουρά που συνόδεψε τον ίδιο, τα πολύτιμα κιβώτια και μια μικρή ομάδα ορφανών που είχε φιλοξενήσει αρκετό καιρό στη Μονή. Ανάμεσα σε αυτά θα πρέπει να βρίσκονταν και τα είκο-

50. Η προηγούμενη διαταγή έλεγε πως οι Μερσινιώτες θα φύγουν, αφού προηγουμένως αδειάσει ολόκληρη η Ανατολή. Δες και υποσημείωση 37.

51. Μπρόλιου, Κούλα (2021). Παγκόσμια Ημέρα της Γυναίκας. *ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. Περιοδική Έκδοση του Κέντρου Σπουδής και Ανάδειξης Μικρασιατικού Πολιτισμού,* σ.25, αρ. φύλλου 25, Νέα Ιωνία Αττικής, Σεπτέμβριος 2021.

52. Κιτρομιλίδης, Πασχάλης(εισαγωγή-εποπτεία), Μουρέλος, Γιάννης (επιμέλεια),1982. Η Εξοδος, ό.π., μαρτυρία του Σερ. Ρίζου, σ. 301.

53. Τον γνώριζε από την Σεβάστεια, από την οποία καταγόταν ο Μουαμέρ.

σι παιδάκια ενός καραβανιού εκτοπισμένων Φωκιανών που διασχίσανε περπατώντας 600 χιλιόμετρα από τη θάλασσα ως το Ζιντζίντερε. Στη διάρκεια τούτης της μαρτυρικής διαδρομής τα παιδάκια αυτά χάσανε τους γονείς τους από τα γιουρούσια των Τούρκων χωρικών που σκοτώνανε τους άντρες και βιάζανε τις γυναίκες. Για καλή τους τύχη μέσα στην ατυχία τους, τα «λείψανα» των Φωκιανών είχανε βρει καταφύγιο στις πάντα ανοιχτές αγκάλες του Γερβάσιου[54].

Φτάνοντας στη Μερσίνα , ο «Τελευταίος Έλληνας της Καππαδοκίας» φρόντισε πριν απ' όλα με τη βοήθεια της Μικτής Υποεπιτροπής Ανταλλαγής να αποθηκευτούν τα 38 κιβώτια με τα πολύτιμα ιερά κειμήλια της Αγιοτόκου χώρας του Αργαίου σε ένα καλά φυλασσόμενο χώρο κοντά στο Τελωνείο του λιμανιού. Η Επιτροπή ανέλαβε να επιλέξει για τη σημαντική αποστολή της μεταφοράς το ασφαλέστερο καράβι από εκείνα που είχε μισθώσει η Ελληνική Κυβέρνηση και, όταν αυτό βρέθηκε, ο Σουμελίδης επέβλεψε ο ίδιος τη φόρτωση των κιβωτίων.

Τρεις μέρες προτού σαλπάρει το πλοίο, ο Γερβάσιος, επίσκοπος Σεβαστείας, είχε την ιστορική τιμή να τελέσει στον κατάμεστο από Καππαδόκες πρόσφυγες και ντόπιους Μερσινιώτες ναό του Αγίου Γεωργίου στη Μερσίνα τη στερνή Αρχιερατική Λειτουργία που πραγματοποιήθηκε στα χώματα της Μικρασίας, πριν την αναχώρηση για την Ελλάδα και του τελευταίου Ρωμιού πρόσφυγα[55].

Στις 23 Οκτωβρίου 1924 φύγανε όσοι Μερσινιώτες είχαν απομείνει, εκτός από κάποιους λίγους, για τους οποίους η Μικτή Επιτροπή καθυστερούσε να βγάλει απόφαση.

Στις 13 Νοεμβρίου η Κομισιόνα έκλεισε τα γραφεία της και ο πρόεδρος A. Brown, ο Έλληνας αντιπρόσωπος Δημήτριος Οικιάδης και ο Τούρκος ομόλογός του Τεφίκ Ρουστή αναχώρησαν από τη Μερσίνα[56]. Απέμεινε μόνον ο Γενικός Γραμματέας Γιάννης Ζουμπούλης, για να ξεκαθαρίσει το αρχείο και να παραδώσει στην Τουρκική Διοίκηση και τις δικαστικές υπηρεσίες του Βιλαετιού στα Άδανα όλα τα απαραίτητα έγγραφα για τη διερεύνηση και την εκδίκαση εκκρεμών θεμάτων που σχετίζονταν με την ανταλλαγή των πληθυσμών. Γενικά οι εντυπώσεις που άφησε η Μικτή Υποεπιτροπή Ανταλλαγής, παρά το εξαιρετικά δύσκολο και πολύπλοκο έργο που επιτέλεσε, ήταν θετικές. Ειδικά ο Έλληνας αντιπρόσωπος Δημήτριος Οικιάδης εκτέλεσε τα καθήκοντά του με αντικειμενικότητα, παρά τις αλλεπάλληλες πιέσεις που δεχόταν για μεροληπτική τακτοποίηση αρκετών περιπτώσεων.

Τον Ιανουάριο του 1925 στη Μερσίνα εγκαταστάθηκε στα εγκαταλειμμένα σπίτια των Ελλήνων ένα τελευταίο κύμα Τουρκοκρητικών προσφύγων και στις 20 του ίδιου μήνα ο Μουσταφά Κεμάλ, επισκέφτηκε με τη γυναίκα του θριαμβευτικά και

54. Καραθανάσης, Αθανάσιος, 2020. Πρακτικά 9ου Συμποσίου ΚΕΜΙΠΟ, Νέα Ιωνία, σ. 169.

55. Στην Ελλάδα ο Γερβάσιος Σουμελίδης χειροτονήθηκε το 1934 Μητροπολίτης Γρεβενών, όπου και πέθανε το 1943 στη διάρκεια της Γερμανικής κατοχής, άρρωστος και ταλαιπωρημένος από τις κακουχίες. Μέχρι το θάνατό του δε σταμάτησε να περιμαζεύει και να φροντίζει ορφανά. Εκείνα όμως που αγάπησε περισσότερο ήταν τα είκοσι παιδάκια από τη Φώκαια.

56. Οικογενειακό επιστολικό αρχείο Αρχ. Γαβριήλ (D 28, φακ.8, επιστ. 4). Μετά την αναχώρηση της Κομισιόνας, όλα τα θέματα που διερευνούσε αυτή πέρασαν στη δικαιοδοσία των Τουρκικών υπηρεσιών.

ειρηνικά αυτή τη φορά τη Μερσίνα, δυόμισι χρόνια μετά την αιματηρή του είσοδο στην πυρπολημένη Σμύρνη. Από τη Δύση ως την Ανατολή τα πάντα αλλάξανε στη Μικρασία. Ειδικά στην Κιλικία πόλεις πανάρχαιες που οι απαρχές τους χάνονται χιλιετηρίδες πίσω στο βασίλειο των Χετταίων και στους Ελληνικούς αποικισμούς, αλλά και που μερικές από αυτές ταυτίστηκαν και με τα πρώτα βήματα της Χριστιανικής Θρησκείας[57], ξαφνικά αποκόπηκαν από τις ιστορικές τους ρίζες. Η ανταλλαγή των πληθυσμών και η ολική αποχώρηση των Ελλήνων από αυτά τα ευλογημένα μέρη της Κιλικίας ήταν ένα τραγικό και ανεπανόρθωτο ιστορικό δυστύχημα.

Σπασμένα κιονόκρανα,
ναοί βεβηλωμένοι,
επιγραφές που δε μιλούνε πια.
Άγιοι με τα μάτια τρυπημένα,
νεκροί στη μοναξιά τους ξεχασμένοι.
Καππαδοκία Μάνα μου, έχεις ξεμείνει πλέον
χορταριασμένο μνήμα των χαμένων μας ονείρων!
Κι εσύ πανώρια Κιλικία βλέπεις τα πλοία της φυγής
να αλαργεύουν για μια άγνωστη πατρίδα πόνου!
Όλα σιωπούν…
Η ανάμνηση είναι πλέον
το άδειο σάβανο
ενός κόσμου που έχει σβήσει
για πάντα.

Ο **Αρχάγγελος Γαβριήλ** είναι απόφοιτος του Ιστορικού-Αρχαιολογικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Αθηνών. Έκανε μεταπτυχιακές σπουδές στη Γαλλία (Πανεπ. Lyon II και ONISEP Παρίσι). Υπηρέτησε στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο από το 1981 έως το 1993. Υπήρξε διευθυντής του Πειραματικού Σχολείου του Πανεπιστημίου Αθηνών (Π.Σ.Π.Α.) και του 2ου Πειραματικού Γυμνασίου Αθήνας. Ήταν επίσης καθηγητής στη Βαρβάκειο πρότυπη Σχολή. Είναι Επίτιμος Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων Πειραιά, Αντιπρόεδρος της Ένωσης Μικρασιατών Ν. Ιωνίας Αττικής «Η Καππαδοκία» και μέλος του Δ.Σ. του Κέντρου Σπουδής και Ανάδειξης Μικρασιατικού Πολιτισμού (ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.) του Δήμου Νέας Ιωνίας. Έχει δημοσιεύσει Μικρασιατικά ιστορικά μυθιστορήματα, διηγήματα και πολλά επιστημονικά άρθρα. Η οικογένειά του κατάγεται από τη Νεάπολη της Καππαδοκίας.

57. Η Ταρσός ήτανε πατρίδα του Αποστόλου Παύλου.

ΜΟΥΔΑΝΙΑ

Μιλτιάδης Δ. Πολυβίου

Τα Μουδανιά ήταν παραλιακή κωμόπολη περιβεβλημένη από εκτεταμένους ελαιώνες, στην νότια ακτή της Προποντίδας, στην είσοδο του κόλπου της Κίου. Απείχε περίπου 25 χιλιόμετρα από την Προύσα, της οποίας αποτελούσε το επίνειο, και συνδεόταν με αυτήν σιδηροδρομικώς, ενώ με την Κωνσταντινούπολη υπήρχε καθημερινή συγκοινωνία με πλοίο της γραμμής.

Πόλισμα με το όνομα αυτό εμφανίζεται να υπάρχει το 1318, μετά την καταστροφή από τους Τούρκους της πόλης Απάμεια που υπήρχε στην ίδια περίπου θέση και η οποία είχε διαδεχθεί εκεί την ακόμη αρχαιότερη πόλη Μύρλεια, που ιδρύθηκε μάλλον τον 5ο π. Χ. αιώνα ως αποικία των Κολοφωνίων. Στη θέση της Μύρλειας το 225 π. Χ. ο Προυσίας έκτισε μια νέα πόλη την οποία ονόμασε Απάμεια προς τιμή της συζύγου Απάμας.

Πριν από τη μικρασιατική καταστροφή τα Μουδανιά ήταν μια ακμάζουσα κωμόπολη 6.000 κατοίκων, από τους οποίους τα ¾ ήσαν Έλληνες και το ¼ Τούρκοι, που κατοικούσαν σε δύο ξεχωριστές συνοικίες, ενώ υπήρχαν και ελάχιστοι Αρμένιοι και Εβραίοι. Παρά το αλίμενο της ακτής, η δια θαλάσσης εμπορική κίνηση από και προς τα Μουδανιά ήταν έντονη, γιατί αποτελούσαν τον κόμβο διακίνησης των προϊόντων της πλούσιας βιθυνιακής ενδοχώρας προς την Κωνσταντινούπολη και το εξωτερικό, έτσι ώστε τα Μουδανιά να αποτελούν το οικονο-

μικό κέντρο μιας μεγάλης περιοχής πολύ μεγαλύτερης από τα όρια της επαρχίας τους. Οι ασχολίες των κατοίκων ήταν κυρίως η ελαιοκαλλιέργεια, η σηροτροφία, το εμπόριο και η ναυτιλία. Η συντριπτική πλειονότητα των καταστημάτων ήταν ελληνικά. Το καλοκαίρι έρχονταν από την Προύσα πολλές οικογένειες, κυρίως Αρμενίων και μελών της εκεί ευρωπαϊκής παροικίας, για θαλάσσια λουτρά. Το 1870 μεγάλη πυρκαγιά είχε καταστρέψει την ελληνική κυρίως συνοικία, δηλαδή το κεντρικότερο και πλουσιότερο μέρος της κωμόπολης, η οποία μετά ανοικοδομήθηκε ρυμοτομημένη σε κανονικά οικοδομικά τετράγωνα.

Από διοικητική άποψη τα Μουδανιά ήταν πρωτεύουσα της Υποδιοικήσεως του Καζά Μουδανιών, που περιλάμβανε 23 κωμοπόλεις και χωριά και υπαγόταν στη Νομαρχία Προύσας. Η Υποδιοίκηση Μουδανιών περιλάμβανε τους δήμους Μουδανιών, Τρίγλιας και Καλολίμνου. Το Διοικητικό Συμβούλιο της υποδιοικήσεως απαρτιζόταν από τον υποδιοικητή, τον ιεροδικαστή, τον αρχιερατικό επίτροπο, τον οικονομικό έφορο και τον γραμματέα, που ήταν διορισμένα μέλη. Αιρετά μέλη ήταν δύο μουσουλμάνοι και δύο χριστιανοί πολίτες. Στο δικαστήριο (ιεροδικείο) μετείχαν ένας χριστιανός και ένας μουσουλμάνος. Στη δημαρχία μετείχαν 4 χριστιανοί και 1 μουσουλμάνος. Δήμαρχος εκλεγόταν συνήθως χριστιανός.

Από το 1919 η κοινοτική διοίκηση οργανώθηκε ως εξής: Την πολιτική διοίκηση της κοινότητας την ασκούσε η Δημογεροντία, την διοίκηση των σχολών η Εφορεία και την διοίκηση των εκκλησιών οι Επιτροπές. Για τα γενικής φύσεως ζητήματα, καθώς και για κάθε διαφορά που προέκυπτε, συνεδρίαζαν όλες μαζί ως κοινοτικό συμβούλιο (από τις επιτροπές των εκκλησιών έπαιρνε μέρος ένας μόνον επίτροπος). Τα μέλη των παραπάνω αρχών εξέλεγε κάθε ενορία και ο αριθμός τους ήταν καθορισμένος ανάλογα με τον πληθυσμό της ενορίας και των συνοικιών της. Την ίδια εποχή έγινε μεταρρύθμιση και στα αντίστοιχα ταμεία. Συγκεκριμένα, μέχρι τότε τα ταμεία των σχολών και των εκκλησιών ήταν ξεχωριστά, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει ορθολογιστική κατανομή των σχετικών κονδυλίων, καθώς συνέβαινε συχνά να δαπανώνται αφειδώς ποσά για τον στολισμό των ναών ενώ τα σχολεία αντιμετώπιζαν οικονομικές δυσχέρειες. Για τον λόγο αυτό τα ταμεία της Δημογεροντίας, της Εφορείας και των Εκκλησιών συγχωνεύθηκαν σε ένα Κεντρικό Ταμείο, που είχε ως κύριο μέλημα την πληρωμή της μισθοδοσίας του προσωπικού των σχολών και δευτερευόντως τα έξοδα συντήρησης των ναών. Εκτός από τις παροχές από το Κεντρικό Ταμείο, στην κάλυψη των αναγκών λειτουργίας και συντήρησης των σχολείων συνέβαλαν και τα εισοδήματα των κτημάτων τα οποία αφιέρωναν σ’ αυτές διάφοροι μουδανιώτες, ενώ υπήρχαν κατά καιρούς και έκτακτες δωρεές.

Εκκλησιαστικώς τα Μουδανιά αρχικά ήταν πατριαρχική εξαρχία και από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα εντάχθηκαν στη Μητρόπολη Προύσης, Μουδανίων και Τρίγλιας. Περιελάμβαναν δύο ενορίες, της Μητροπόλεως ή Αγίου Γεωργίου και της Αγίας Θεοδοσίας. Πνευματικός αρχηγός της ορθόδοξης κοινότητας ήταν ο αρχιερατικός επίτροπος. Κοινοτική αρχή υπεύθυνη έναντι της κυβέρνησης και Μητρόπολης ήταν η εφοροδημογεροντία. Τα μέλη της εφοροδημογεροντίας ήταν τέσσερα και συνεδρίαζαν υπό την προεδρία του μητροπολίτη ή του αρχιερατικού επιτρόπου. Οι επίτροποι της ενορίας του Αγίου Γεωργίου

ήσαν τέσσερις ενώ της ενορίας της Αγίας Θεοδοσίας τρεις. Πριν την πυρκαγιά του 1870 υπήρχαν 14 ναοί και παρεκκλήσια, ενώ μετά από αυτήν εκτός από τους δύο ενοριακούς ναούς υπήρχαν τα παρεκκλήσια της Αγίας Παρασκευής και της Αγίας Επισκέψεως και τα αγιάσματα των Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, του Αγίου Παντελεήμονος, του Αγίου Γεωργίου, της Ζωοδόχου Πηγής, της Αγ. Μαρίνης, του Χριστού Σωτήρος και των Ταξιαρχών, καθώς και τα μετόχια των μονών Βατοπεδίου και Αγίας Αικατερίνης του Σινά. Το μετόχι του Βατοπεδίου υπήρχε πριν το 1654 και η βατοπεδινή κτηματική περιελάμβανε το εντός του οικισμού συγκρότημα του μετοχίου με το πέριξ ελαιόκτημα, καθώς και κάποια ελαιοκτήματα στις γύρω τοποθεσίες, τα οποία, εκτός από ελαιόδενδρα, είχαν επίσης συκομουριές (για την μεταξοσκωληκοτροφία) και αμπέλια. Το κτιριακό συγκρότημα του βατοπεδινού μετοχίου βρισκόταν στους πρόποδες του λοφίσκου *Μύλοι*. Η ύπαρξη του μετοχίου είχε ως αποτέλεσμα να καταγράφεται έντονη παρουσία μουδανιωτών ιερωμένων σε αφιερώματα και κτητορίες στο Βατοπέδι τις τελευταίες δεκαετίες του 18^ου^ αιώνα και τις πρώτες του 19ου, όπως ο Μητροπολίτης Πελαγονίας Νεκτάριος, ο βατοπεδινός μοναχός Ιερεμίας και, ιδιαίτερα, ο επίσης βατοπεδινός μοναχός Φιλόθεος, ο οποίος υπήρξε ο κτήτορας πολλών και σημαντικών έργων στη μονή της μετανοίας του.

Στην τοπική εκκλησιαστική ιστορία εγγράφεται, κατά κάποιο τρόπο, και ο ιερομάρτυς Αθανάσιος από τη Σπάρτη της Αττάλειας, που μαρτύρησε στα Μουδανιά το 1653.

Σχολείο στα Μουδανιά υπήρχε ήδη το 1777. Χαρακτηριστικό δείγμα της αγάπης των κατοίκων τους για την ενίσχυση της εκπαίδευσης είναι το γεγονός ότι το 1802 μεταξύ των κατά τόπους επιτρόπων για τη συλλογή συνδρομών για την Αθωνιάδα Σχολή καταγράφονται και δύο από τα Μουδανιά. Τα τελευταία χρόνια της ζωής της η ελληνική κοινότητα διέθετε Αστική Σχολή Αρρένων, Παρθεναγωγείο και Νηπιαγωγείο, που στεγαζόταν στο χώρο του βατοπεδινού μετοχιακού συγκροτήματος. Μετά την πυρκαγιά και συγκεκριμένα το 1872 δίπλα στο μετόχι της Μονής Βατοπεδίου οικοδομήθηκε νέο κτίριο, το οποίο διαιρέθηκε σε δύο τμήματα, την Αστική Σχολή με έξη δασκάλους και το Παρθεναγωγείο με πέντε δασκάλες. Στο κάτω μέρος στεγαζόταν το νηπιαγωγείο. Τα τελευταία χρόνια, μετά από διαπραγματεύσεις με τη Μονή Βατοπεδίου, προγραμματιζόταν αναδιαμόρφωση του χώρου και ανέγερση νηπιαγωγείου, όμως η επακολουθήσασα καταστροφή ματαίωσε τα σχετικά σχέδια.

Στα Μουδανιά υπήρχαν δύο σωματεία, η «Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Απάμεια» με έντονη φιλεκπαιδευτική και πολιτιστική δραστηριότητα, και ο «Αλληλοβοηθητικός Εργατικός Σύλλογος Άγιος Γεώργιος» με φιλανθρωπική κυρίως δράση.

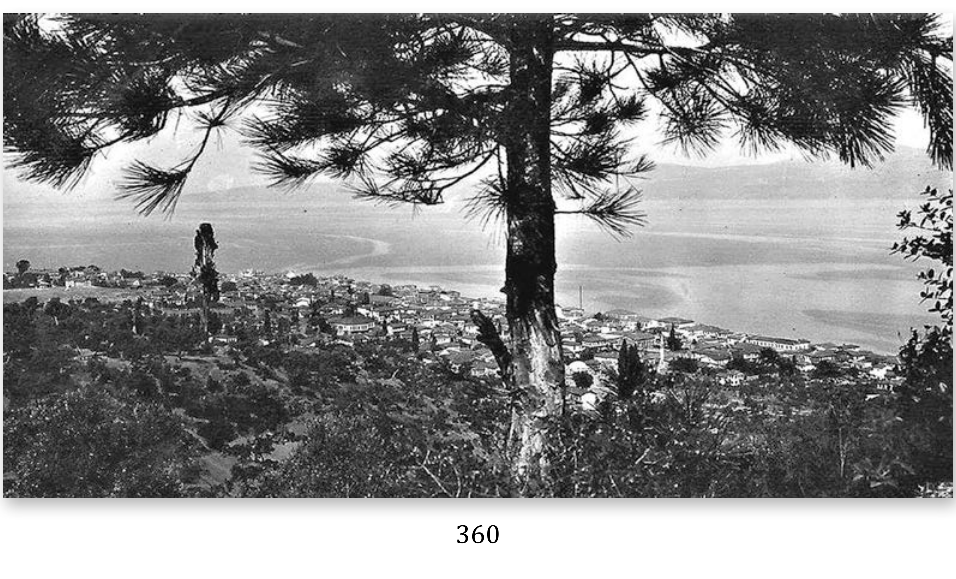
Το 1914 με την έκρηξη του πολέμου επιστρατεύθηκαν πολλοί Μουδανιώτες, οι αποθηκευμένες ελιές δεσμεύθηκαν, τα ελληνικά καταστήματα απογυμνώθηκαν, η ατμοπλοϊκή συγκοινωνία με την Κωνσταντινούπολη διακόπηκε, οι στερήσεις σε είδη πρώτης ανάγκης ήταν μεγάλες, αλλά τελικά κατορθώθηκε να αποφευχθεί ο εκτοπισμός των κατοίκων.

Τα Μουδανιά κατελήφθησαν από τον ελληνικό στρατό στις 30 Ιουνίου 1920. Δύο χρόνια και δύο μήνες μετά, τις τραγικές τελευταίες ημέρες του Αυγούστου

του 1922, η ελληνική κοινότητα των Μουδανιών εγκατέλειψε τον γενέθλιο τόπο κλείνοντας έτσι τον κύκλο της ζωής της.

Μετά από μερικές μέρες έγινε στα Μουδανιά η λεγόμενη Συνθήκη των Μουδανιών, που αποτέλεσε το προοίμιο της Συνθήκης της Λοζάνης. Οι εργασίες της άρχισαν στις 3 Οκτωβρίου 1922 (20 Σεπτεμβρίου με το π. ημ.) κατά την οποία συναντήθηκαν στο αρχοντικό Γαϊτάνου οι εκπρόσωποι των κρατών της Αντάντ (Αγγλία, Γαλλία, Ιταλία) με τους εκπροσώπους της Ελλάδας και της Τουρκίας. Η συνθήκη καθόριζε ότι ο ελληνικός στρατός και οι ελληνικοί πληθυσμοί θα αποχωρούσαν από την Ανατολική Θράκη και ότι το σύνορο Τουρκίας – Ελλάδας θα ήταν ο ποταμός Έβρος. Η ελληνική αντιπροσωπία αρχικά αρνήθηκε να υπογράψει στις 11 Οκτωβρίου το κείμενο της συνθήκης, αλλά, υπό την πίεση των πραγμάτων, υποχρεώθηκε να το κάνει μετά τρεις μέρες, δηλαδή τη νύχτα της 14ης προς την 15η Οκτωβρίου.

Προσωπικότητες από τα Μουδανιά.

Από τα Μουδανιά ήταν ο Οικουμενικός Πατριάρχης Καλλίνικος Ε΄, ο οποίος πατριάρχευσε για δύο περιόδους, 1801 – 1806 και 1808 – 1809. Αναβάθμισε την Μεγάλη του Γένους Σχολή και γενικότερα διακρίθηκε για την υποστήριξη της εκπαίδευσης.

Μουδανιώτης ήταν ο Μητροπολίτης Πελαγονίας Νεκτάριος, ο οποίος υπήρξε ο χορηγός της δεύτερης έκδοσης του τετράγλωσσου λεξικού (ελληνικά, βλαχικά, βουλγαρικά, αλβανικά) του Δανιήλ Μοσχοπολίτη στη Βενετία το 1802.

Από τα Μουδανιά ήταν ο δάσκαλος Θεοδόσιος Ρώμπαπας, που εξέδωσε στα 1806, μεταφρασμένο από τα γαλλικά και εμπλουτισμένο από τον ίδιο, το βιβλίο «*Μαθήματα της Ναυτικής Επιστήμης*». Υπάρχει κάποια όχι ισχυρή πιθανότητα να ταυτίζεται με τον Θεοδόσιο Δημάδη.

Μουδανιώτης ήταν ο λόγιος και προοδευτικός κληρικός Θεοδόσιος Δημάδης, ο οποίος είχε σπουδάσει στην Πατριαρχική Σχολή και στο πανεπιστήμιο της Πίζας. Διετέλεσε εφημέριος της ορθόδοξης εκκλησίας στο Λιβόρνο και αργότερα δάσκαλος στο Αϊβαλί και, κυρίως, στη Ζάκυνθο, όπου, μεταξύ των άλλων, είχε μαθήτρια και την γνωστή από την αυτοβιογραφία της Ελισάβετ Μουτζάν Μαρτινέγκου. Ήταν μέλος της Φιλικής Εταιρείας και συμμετείχε στην Επανάσταση του ’21. Έγραψε Γραμματική της ελληνικής γλώσσης και σύγγραμμα Στοιχείων Φιλοσοφίας και Φυσικής που παρέμεινε ανέκδοτο.

Ο μουδανιώτης Γρηγόριος Νίκαγος συμμετείχε στην επανάσταση του ’21 στη Μολδοβλαχία ενταγμένος στο στράτευμα του Αλέξανδρου Υψηλάντη.

Μουδανιώτης ήταν και ο λόγιος αγωνιστής και πολιτικός Γεώργιος Πραΐδης (1791 - 1873) που είχε σπουδάσει στη Μεγάλη Σχολή του Γένους και στη συνέχεια νομικά στην Πίζα και στο Παρίσι. Δίδαξε στη Βλαχία όπου ίδρυσε σύλλογο για τη διάδοση της παιδείας. Ήταν μέλος της Φιλικής Εταιρείας και κατά την Επανάσταση συνόδευσε στη μετάβασή του στην Ελλάδα τον Μαυροκορδάτο, του οποίου υπήρξε στενός συνεργάτης. Διετέλεσε διευθυντής του γραφείου του Εκτελεστικού και επί Καποδίστρια και Όθωνα υπηρέτησε σε υψηλές διοικητικές θέσεις, ενώ χρημάτισε κατ’ επανάληψη Υπουργός Δικαιοσύνης. Διακρίθηκε για την τιμιότητά του και πέθανε πάμπτωχος.

Φίλος και συνεργάτης του Μαυροκορδάτου ήταν και ο Μητροπολίτης Άρτης Πορφύριος, καταγόμενος και αυτός από τα Μουδανιά.

Μεταξύ των μελών της Φιλικής Εταιρείας αναφέρεται και ο μουδανιώτης έμπορος στην Οδησσό Γεώργιος Παπούδογλου.

Ο Θεοδόσιος Θωμίδης από τα Μουδανιά ήταν γενικός αστυνόμος Μεσολογγίου κατά το διάστημα της πολιορκίας του, ο οποίος έπεσε μαχόμενος μέσα στην πόλη μαζί με εκείνους που αποφάσισαν να μη συμμετάσχουν στην Έξοδο.

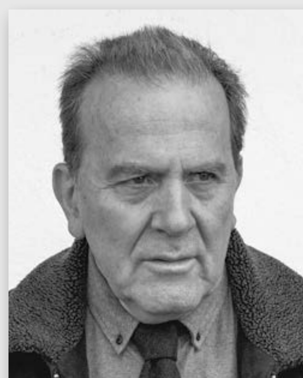
Από τα Μουδανιά προφανώς ήταν και ο αγιογράφος που υπογράφει σε εικόνες του 1865 ως Φίλιππος Μουνδανιώτης.

Από τα Μουδανιά ήταν ο Ιωάννης Φιλαλήθης (+ 1888), ο οποίος υπήρξε επί σαράντα χρόνια δάσκαλος στη Μεγάλη Σχολή του Γένους.

Γεννημένος το 1909 στα Μουδανιά από τριγλιανούς γονείς ήταν ο ήρωας Ναπολέων Σουκατζίδης. Ως κομμουνιστής ο Σουκατζίδης φυλακίστηκε στην

Ακροναυπλία και κατά την γερμανική κατοχή στο Χαϊδάρι, όπου οι Γερμανοί τον χρησιμοποιούσαν για διερμηνέα. Όταν την Πρωτομαγιά του 1944, εν όψει της επικείμενης εκτέλεσης 200 κρατουμένων στους οποίους συμπεριλαμβανόταν και ο ίδιος, του πρότεινε ο διοικητής να τον αντικαταστήσει με άλλον, ο Σουκατζίδης είχε το ψυχικό μεγαλείο να απαντήσει ότι θα δεχόταν την εξαίρεσή του μόνον εάν η θέση του έμενε κενή, με αποτέλεσμα να ακολουθήσει στο θάνατο τους υπόλοιπους.

Μουδανιώτης ήταν και ο κομμουνιστής αγωνιστής Βασίλης Νεφελούδης (1906 – 2004), που υπήρξε από τις πιο τίμιες και ανεπίληπτες μορφές του αριστερού κινήματος στην Ελλάδα. Ο Νεφελούδης ως πρόσφυγας εγκαταστάθηκε στην Αθήνα και σύντομα αναδείχθηκε ηγετικό συνδικαλιστικό στέλεχος. Προπολεμικά διετέλεσε βουλευτής και Γραμματέας της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ. Επί Μεταξά φυλακίστηκε, ενώ κατά την Γερμανική κατοχή δραπέτευσε στην Αίγυπτο όπου πρωταγωνίστησε στο εκεί ελληνικό αντιφασιστικό κίνημα. Το 1964 εκλέχθηκε βουλευτής με την ΕΔΑ, για να φυλακιστεί και πάλι κατά τα χρόνια της δικτατορίας των συνταγματαρχών. Μετά την μεταπολίτευση διετέλεσε μέλος της ηγεσίας του ΚΚΕ Εσωτερικού.

Μιλτιάδης Δ. Πολυβίου

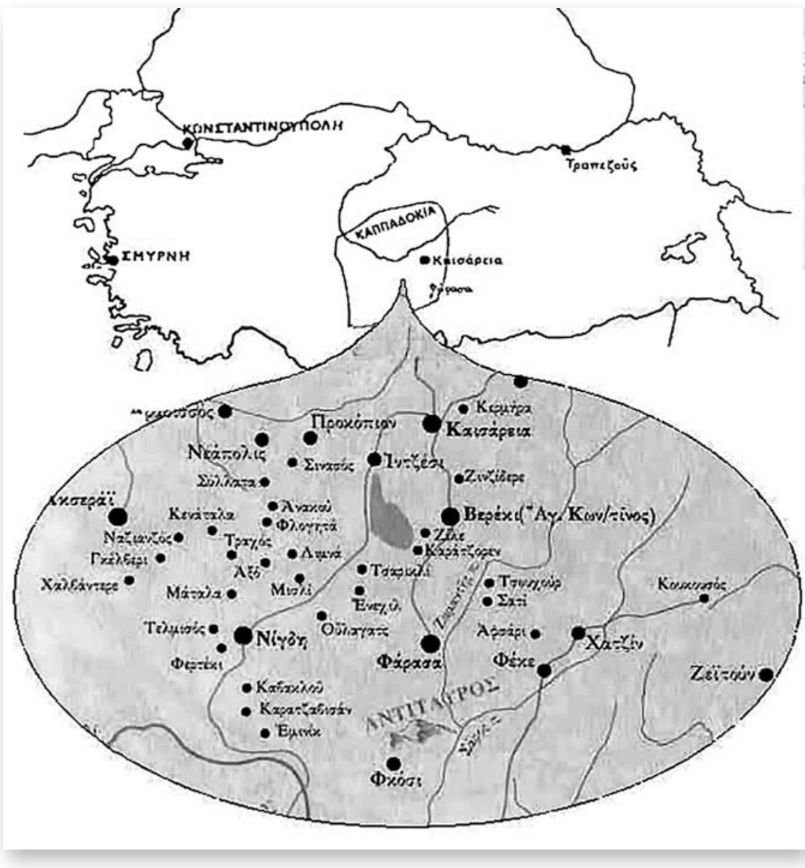
Γεννήθηκε το 1946 στα Νέα Μουδανιά. Είναι διπλωματούχος αρχιτέκτων της Πολυτεχνικής σχολής του Α.Π.Θ., διπλωματούχος μεταπτυχιακών σπουδών του κλάδου Βυζαντινής Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. και διδάκτωρ της Σχολής Αρχιτεκτόνων του Ε.Μ.Π. Αντικείμενο των επιστημονικών του ενδιαφερόντων αποτελεί η έρευνα της μεταβυζαντινής εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής, αλλά και ο μικρασιατικός ελληνισμός, ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος και οι μεταπολεμικοί ποιητές της Θεσσαλονίκης. Εξέδωσε τα βιβλία *Το καθολικό της μονής Ξηροποτάμου* (Αθήνα 1999, βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών) και *Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική στο Πήλιο κατά τον 18ο και 19ο αιώνα* (Βόλος 2019, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Θεσσαλίας).

ΝΕΑΠΟΛΗ ΤΗΣ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ
(Νεβ Σεχίρ, *Nevşehir*)
Μια νέα όμορφη πολιτεία

Κων/νος Μ. Νίγδελης

Γενικά

«Η Νεβσεχίρ ευρίσκεται εις γραφικωτάτην θέσιν κειμένην μεταξύ δύο ωραίων βουνών, των οποίων το μεν, εκτεινόμενον ακριβώς προς ανατολάς, δεικνύει προς την πόλιν την καταπράσινον δια μαγευτικωτάτων αμπελοκήπων υπώρειαν αυτού, το δε, κείμενον όπισθεν, δια των αποκρήμνων και καταμαύρων αυτού βράχων επικάθηται ως γρανιτώδες στέμμα, και ο δια της μεταξύ της κοιλάδος διερχόμενος ρύαξ, ποτίζων τους εκατέρωθεν αυτού θελκτικωτάτους κήπους, καθιστώσι την εν αυτή διαμονήν μαγευτικωτάτην με ρομαντικωτάτην θέαν, ώστε όλοι οι περιηγούμενοι την χώραν ομοφώνως αποφαίνονται ότι η πόλις είνε, αν όχι η ωραιοτέρα, πάντως όμως μια εκ των ωραιοτάτων πόλεων της Μικράς Ασίας»[1].

1. *Εκαντονταετηρίς της εν Κωνσταντινουπόλει Εφορείας των Ελληνικών Σχολών Νεαπόλεως Καππαδοκίας 1820-1920,* Εν Κωνσταντινουπόλει, τύποις Α.Α. Κορομηλά 1920, σ. 11.

Άποψη, με την οποία συμφωνεί και καταγράφει το σύνολο των ιστοριοδιφών, όπως για παράδειγμα ο Φαρασόπουλος Συμεών λέγοντας πως «*έχει τι το μαγευτικόν»,*[2] ο Ιωαννίδης Αθανάσιος γράφοντας πως «αι πάλευκαι αυτής οικίαι παρέχουσι μαγικώτατον θέαμα τω πλησιάζοντι ξένω και εξ άλλου η αμπελόφυτος και δενδρόφυτος πεδιάς εν τοιαύτη ώρα του έτους καθέλγει»[3], κ.ά.

II

Η πόλη ευρίσκεται σε απόσταση 290 χλμ. νότια της Άγκυρας, 68 χλμ. ΝΔ της Καισάρειας, στην κοιλάδα αριστερού ανωνύμου παραποτάμου του Άλυ, και μόλις 3 χλμ. στα ΝΑ της υψώνεται το Οϊλού ντάγ, πρόβουνο του Γκερμίλ νταγ.

III

Ήταν Μουδουρλίκ, έδρα Καϊμακαμλικίου η οποία υπαγόταν στο Μουτεσαριφλίκι της Νίγδης και στο Βαλελίκι του Ικονίου.[4]

Το ιστορικό γίγνεσθαι

Η ιστορία της πόλεως αρχίζει κάπου από τα παλιά, αδιευκρίνιστο το πότε. Οι υπάρχουσες μαρτυρίες των πληροφορητών, που έζησαν εκεί και τότε, βρίθουν με το *«όπως έλεγε ο παππούς του παππού μου»*, *«έτσι μάθαμε και λέγαμε στα παιδιά μας»*, πως κοινότητα υπήρχε από τα *«χρόνια των μεγάλων βασιλιάδων».*

Πράγματι, ενώ γνωρίζουμε ακριβώς και με περισσές λεπτομέρειες τη νεότερη αναδημιουργία της, κατέχουμε ελάχιστες πληροφορίες για το πότε άρχισε η πραγματική ιστορία της, με κάποιους μάλιστα ιστοριοδίφες να κάνουν λόγο για μικρό χωριό που χτίστηκε στις πλαγιές του βουνού Καχβετζί (Kahveci), στην κοιλάδα του ποταμού Άλυ (Kızılırmak) από τους Χετταίους.

Πάντως όλοι συμφωνούν: αρχίζει από τα παλιά και είναι χωρισμένη σε δυο περιόδους.

Η πρώτη περίοδος: Βυζαντινά χρόνια.

Άποψη την οποία αποδέχονται άπαντες σχεδόν οι ιστοριοδίφες, αλλά υφίσταται και ως κυρίαρχη παράδοση από το σύνολο των πληροφορητών. Πως υπήρχε στη σημερινή θέση της Νεβσεχίρ μικρή κοινοτική μονάδα των 15- 20 οικογενειών, που ανήκε στην Υποδιοίκηση του Ουργκιούπ και έφερε το όνομα Μούσκαρα[5] *«κατέχουσα μικράν υπώρειαν του λόφου... Παρά την θέσιν ανευρέ-*

---

2. **Φαρασόπουλος Συμεών**, Τ*α Σύλατα, μελέτη του νομού Ικονίου υπό Γεωγραφικήν,Φιλολογικήν και Εθνολογικήν Έποψιν*, εν Αθήναις 1895, σ. 11.
3. **Ιωαννίδης Αθανάσιος**, «Οδοιπορικαί σημειώσεις», *Ξενοφάνης, σύγγραμμα περιοδικόν*, τόμος α΄, τεύχος α΄, τυπογραφείο Τρίμη Αθήναι, 1896, σ. 323.
4. **Χατζηκυριακίδης Κυριάκος**, *Μεταλλείο Ταύρου-Μπουγά Μαντέν 1826-1924*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Αφοί Κυριακίδη 1999, σ. 47.
   Βαλελίκ =γενική διοίκηση.
   Μουτεσαριβλίκ αλλά και σαντζάκι= διοίκηση.
   Καϊμακαμλίκ= αλλά και καζάς =υποδιοίκηση.
   Μουδουρλίκ =δήμος.
5. Μόσκαρα, Μούσχαρα.

θησαν ερείπια παρεκκλησίου, γεγλυμμένοι επί λίθων σταυροί, μαρτυρούντες περί της αρχαίας καταγωγής, υποστάντων κατά τους μετά την άλωσιν χρόνους την αυτήν τύχην ην πάσαι αι εύφοροι και περίβλεπτοι περιφέρειαι της Καππαδοκίας…».

Η σύγχρονη ιστορία.

Τύχη αγαθή, το έτος 1668 ένας από τους νεαρούς της κοινότητας ηλικίας μόλις 15 χρόνων ονόματι Ιμπραχίμ, υιός του Ιζετδίν Αλή αγά, στέλνεται στην Κωνσταντινούπολη και με τη βοήθεια συγγενούς μπαίνει στην υπηρεσία της αυλής.

Εντός μικρού χρονικού διαστήματος, *«δια της εμφύτου αυτώ ευφυΐας προάγεται βαθμηδόν και αποκτήσας την εύνοιαν του Σουλτάνου Αχμέδ Γ΄ ανέρχεται εις υψηλά αξιώματα … τω δε έτος 1718 εις το αξίωμα του Μεγάλου Βεζύρη».* Και ίσως το σημαντικότερο: γίνεται αυτοκρατορικός γαμπρός, Δαμάτ[6].

Άμεσα, με την ανάληψη του σημαντικού αξιώματος, συνέλαβε και υλοποίησε την ιδέα- όραμα της αναδημιουργίας της μικρής γενέτειράς του.

Με βάση λοιπόν το σχετικό αυτοκρατορικό διάταγμα της οικοδόμησης της νέας πόλης:

- Ανέθεσε τη χάραξή της σε πολεοδόμους της εποχής[7].
- Οικοπεδοποίησε εκτάσεις.
- Έκτισε μικρό αλλά ισχυρότατο φρούριο για την παρούσα και μελλοντική προστασία του πληθυσμού από τους ληστές που λυμαίνονταν την περιοχή.
- Μετέφερε από το βουνό Γκιουβερτζινλίκ και ενίσχυσε το υπάρχον αρδευτικό σύστημα- υδροδότηση της κοινότητας με δημόσιες κρήνες.
- Κόσμησε την κοινότητα με μεγαλοπρεπέστατο τζαμί, ένα Ιμαρέτιο και μια βιβλιοθήκη…

6. Νυμφεύθηκε την κόρη του Σουλτάνου Φατημά.
7. Κατά το Ιπποδάμειο σύστημα.

- Έκτισε λουτρώνα για τις ανάγκες του πληθυσμού.
- Και μια σειρά δημοσίων κτηρίων ούτως ώστε να καταστεί άμεσα έδρα υποδιοικήσεως.

  Φυσικά, έλαβε και όλα τα απαραίτητα μέτρα για την άμεση προσέλκυση πληθυσμού των παρακείμενων κοινοτήτων. Μέτρα σημαντικά, ρηξικέλευθα, πρωτόγνωρα για εκεί και τότε, με τα οποία πραγματικά επετεύχθη ο σκοπός του.

  Παραθέτουμε μερικά εξ αυτών:
- Προσέφερε τις οικοπεδοποιημένες εκτάσεις δωρεάν, έναντι του ευτελούς ποσού, για κάθε οικόπεδο, της τάξεως των πέντε (5) γροσίων.
- Απήλλαξε τους αγοραστές από τους φόρους μεταβιβάσεως κ.λ.π.
- Καθιέρωσε πλήρη φορολογική απαλλαγή στις οικογένειες για μεγάλο χρονικό διάστημα.
- Φυσικά εξασφάλισε και πλήρη ασφάλεια, με την εγκατάσταση αστυνομικής δυνάμεως.

Άμεσο αποτέλεσμα:

- Πλήθος οικογενειών και των δύο μεγάλων θρησκευτικών ομάδων από τις όμορες κοινότητες του χώρου προσέτρεξαν για να απολαύσουν τις δοθείσες προνομίες, να βρουν τη δική τους στέγη στη νέα πολιτεία, η οποία έλαβε το όνομα Νεβ σεχίρ, από τον ιδρυτή της Δαμάτ Ιμπραχίμ πασά:
- Με τη μουσουλμανική ομάδα-συνοικία, να καταλαμβάνει το κέντρο του λόφου επί του οποίου βρίσκεται το φρούριο.
- Και τη χριστιανική, να καταλαμβάνει κατά μήκος όλη την υπώρεια- πρόποδες του βουνού έχουσα απέναντί της το όρος της Παναγίας.

Μνήμης χάριν, παραθέτουμε μια σειρά χριστιανικών κοινοτήτων, οι οποίες αποτέλεσαν τον ανθρώπινο αιμοδότη για τη δημιουργία της Νεβσεχίρ.

Φερτέκι, Φάρασα, Σάλαντα, Μισθί, Γκολτζούκ- Λημνά, Τηρχήν-Τροχός, Σουβερμέζ-Φλογητά, Ανταβάλ, Τιλ, Μαλακοπή.

Επισήμανση

Σύμφωνα με την ενεπίγραφη μαρμάρινη πλάκα του τουρκικού λουτρώνα η πόλη φαίνεται πως οικοδομήθηκε το έτος 1720.

Πληθυσμιακά

Αδιαμφισβήτητο: επρόκειτο περί πολυπληθούς πόλεως, μιας από τις μεγαλύτερες του ευρύτερου χώρου.

Γεγονός: πληθώρα ερευνητών απαντά στο ερώτημα περί της συνθέσεως του πληθυσμού, αλλά με διαφορετικούς αριθμούς που προκαλούν μάλιστα σύγχυση. Επιπλέον και επιμένουμε σε αυτό: η όποια απάντηση θα πρέπει σαφώς προηγουμένως να προσδιορίζεται με επιφυλακτικότητα, λαμβάνοντας υπόψη της ορισμένα βασικά στοιχεία και ένα ικανό πλαίσιο προστασίας για την απόδοση της πραγματικότητας.

Διότι, για παράδειγμα, η έλλειψη ικανής Στατιστικής Υπηρεσίας, η περιρρέουσα ατμόσφαιρα, μα και οι ιδιαίτερες συνθήκες, προσέφεραν λανθασμένες εκτιμήσεις και, κατά συνέπεια, λανθασμένες καταγραφές.

Η **χρονολογία,** επίσης, δηλαδή για ποια εποχή μιλάμε.

Για την προ των συνθηκών Χάττι Σερίφ του Γκιούλχανέ (1839) και Χάττι Χουμαγιούν (1856), που οι μετακινήσεις ήταν τα μάλα δύσκολες, έως σχεδόν ακατόρθωτες, για μετά τη φιλελευθεροποίηση του καθεστώτος που οι κάτοικοι άρχισαν να μετακινούνται- μεταναστεύουν και τα χωριά να πλήττονται με λειψανδρία αρχικά και στη συνέχεια από την έλλειψη ολάκερων οικογενειών.

Διότι όπως σχεδόν παντού, ο πληθυσμός κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, μειώθηκε δραματικά εξαιτίας της **εσωτερικής μετανάστευσης** του ενεργού της πληθυσμού προς τα μεγάλα αστικά κέντρα της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης, για βιοποριστικούς και όχι μόνο λόγους.

Αλλά και οι **εντάσεις** εξαιτίας του Πρώτου Μεγάλου Πολέμου, οι συνεχείς διώξεις, αλλά και οι πιέσεις από πλευράς των Νεότουρκων οδήγησαν τους νέους ή σε κάθε περίπτωση μια σημαντική μερίδα του πληθυσμού να μεταναστεύσει προς τα οργανωμένα κέντρα του ελληνισμού και κυρίως στην Κωνσταντινούπολη, οι οποίοι μετά την καταστροφή παρέμειναν ως **Εταπλί...**[8]

Έστω και εις ένδειξη μερικές καταγραφές:

- 15 αι.: μικρός αγροτοκτηνοτροφικός οικισμός με 15 περίπου χανέδες-σπίτια.
- 1720: αναγέννηση της νέας πόλεως, με την εγκατάσταση νέων οικογενειών μουσουλμάνων και χριστιανών από παρακείμενες κοινότητες του χώρου.
- *«Κατοικούμενον υπό πολλών χριστιανών Ρωμαίων, ολίγων Τούρκων, και ολίγιστων Αρμενίων, ο αριθμός των οικητόρων ίσως φτάνει περί τας πέντε ή έξι χιλιάδας». (Κύριλλος: 1815/8).*
- *«Κατοικείται υπό πολλών Οθωμανών, 6.000 Γραικών και ολίγων Αρμενίων.*
- *(Ρίζος Ν.:1856/94).*
- *«Το όλον των κατοίκων ανέρχεται κατά τας τελευταίας στατιστικάς (1883) εις 3.328 οικογενείας εξ ων τα 7/10 Έλληνες τουρκόφωνοι». (Βαλαβάνης Ιωακείμ: 1891/75).*
- *«Έχει 22.000 κατοίκους ων 9.000 χριστιανοί ορθόδοξοι». (Φαρασόπουλος Συμεών:1895/11).*
- *«Αριθμεί 4.000 οικογενείας, ων 1.600 Χριστιανικαί Ορθόδοξοι». (Ιωαννίδης Αθανάσιος:1896/323).*
- *«Έχει πληθυσμόν περίπου 24.000 χιλιάδας εξ ων οι 9.000 Έλληνες τουρκόφωνοι», Σαραντίδης Αρχέλαος: 1899/118).*
- *«Χριστιανοί Ορθόδοξοι 10.000 και οι Τούρκοι 14.000», (Ξενοφάνης: 1905/230).*
- *«Με βάση τους πίνακες ανταλλαγέντων ήρθαν από τη Νεάπολη 645 οικογένειες με 2.540 άτομα», (Ασβέστη Μαρία 1980/99).*

8. **Εταπλί, μη ανταλλαχθέντες,** θεωρήθηκαν οι Έλληνες τουρκικής υπηκοότητας κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης, οι εγκαταστημένοι προ της 30ης Οκτωβρίου 1918.

Τύχη αγαθή, από το εξαιρετικό πόνημα *Εκαντονταετηρίς της εν Κωνσταντινουπόλει Εφορείας των Ελληνικών Σχολών Νεαπόλεως Καππαδοκίας 1820-1920*, Εν Κωνσταντινουπόλει, τύποις Α.Α. Κορομηλά 1920, αλιεύουμε τις παρακάτω βιβλιογραφικές καταγραφές από τις σελίδες 30 και 21.

I

«Κατά ταύτην το 1260 έτος (1844) ο άρρην ελληνικός πληθυσμός κατά συνοικίας ήτο:

- Της άνω ελληνικής συνοικίας	763
- Της μέσης ελληνικής συνοικίας	642
- Της κάτω ελληνικής συνοικίας	699
	Σύνολον 2.104

Τω δε 1267 (1851) κατά την νέαν απογραφήν ευρέθησαν:

	Ενδημούντες	εν Κων/πόλει	άρρενες	θήλεις	το όλον
- Της άνω συνοικίας	640	257	897	890	1.787
- Της μέσης συνοικίας	604	174	778	756	1.534
- Της κάτω συνοικίας	534	249	883	914	1.797
Σύνολον			**2.558**		**5.118**[9]

II

Κατά την τελευταίαν απογραφήν η Νεβσεχίρ είχεν 21.526 κατοίκους, εξ ων:

	Άρρενες	θήλεις	Σύνολο
Τούρκοι:	6.987	6.223	13.210
Έλληνες:	3.824	3.482	7.306
Αρμένιοι Γρηγοριανοί:			878
Αρμένιοι διαμαρτυρόμενοι:			87
Αρμενοκαθολικοί			45

9. Δηλαδή, εντός επταετίας ο άρρην πληθυσμός αυξήθηκε κατά 454 άτομα, με αναλογία 65 περίπου κατ’ έτος.

Εκκλησιαστικά

Είναι γνωστόν τοις πάσι: το θρησκευτικό συναίσθημα των κατοίκων της Καππαδοκίας ήταν απαράμιλλο, μετουσιωμένο σε χιλιάδες εκκλησιών κάθε είδους να κοσμούν με την παρουσία τους τον τόπο από το ένα άκρο ίσαμε το άλλο.

Από την Καισάρεια ως το Αχσαράι και από την Νίγδη έως το Ικόνιο.

Άπειρες… μικρές, μεγάλες, βραχοεκκλησιές, λαξευτές, τρίκλιτες, πεντάκλιτες… *«τα σπίτια του Θεού»,* να υπάρχουν και να λειτουργούν στις ελληνορθόδοξες κοινότητες, μικρές οάσεις, κουκκίδες ενός άλλου πολιτισμού στην απεραντοσύνη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

α΄

Εκκλησιαστικά η κοινότητα υπαγόταν στην **Ιερά Μητρόπολη Καισαρείας**, της οποίας ο μητροπολίτης έφερε τον τίτλο **«Υπέρτιμος των Υπερτίμων και Έξαρχος πάσης Ανατολής»** και με την έδρα της Μητροπόλεως να διαφέρει κατά καιρούς.[10]

β΄

Εκκλησίες

Σύμφωνα με τις βιβλιογραφικές καταγραφές, αλλά κυρίως με βάση τις μαρτυρίες των πληροφορητών που έζησαν εκεί και τότε, οι οποίες φυσικά αποτελούν ανεκτίμητο θησαυρό γνώσης, στην κοινότητα υπήρχαν οι παρακάτω ευκτήριοι οίκοι.

- **Ο Ιερός Ναός του Αγίου Γεωργίου.**

Κτίσμα, σύμφωνα με τις μαρτυρίες, του 1744, το οποίο κατεδαφίσθηκε το 1794 και στη θέση του αναγέρθηκε νέος, μεγαλύτερος περικαλλής ναός, με ένα ιδιαίτερο και χαρακτηριστικό τετραώροφο κωδωνοστάσιο, έργο του 1870.[11]

Επισήμανση

Εις τον αύλειο χώρο του ναού υπήρχε μικρή κρήνη «*καλουμένη του Αγίου Γεωργίου, της οποίας το ύδωρ και παρά τοις τούρκοις τιμάται ως ιαματικόν».[12]*

- **Ο Ιερός Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου.**

Μεγαλοπρεπής εκκλησία στη Μεσαία Συνοικία, έργο του 1849[13].

---

10. Για παράδειγμα, από το 1882 έως και την Ανταλλαγή -1924, ως δεύτερη έδρα χρησιμοποιείτο η κοινότητα του Ζιντζίντερε. Ενέργεια οφειλόμενη στον εκ Ιντζέ-σου καταγόμενο Μητροπολίτη Καισαρείας Ιωάννη Αναστασιάδη, ο οποίος και ίδρυσε την περιλάλητο **«Ροδοκανάκειον Ιερατικήν Σχολήν».**

11. Σημ.: Το πρώτο κτίσμα ήταν μια μικρή μονόχωρη εκκλησία, η οποία, λόγω της αλματώδους αύξησης του χριστιανικού πληθυσμού δεν κάλυπτε τις υπάρχουσες ανάγκες.
Η κατεδάφισή του, σύμφωνα με τον οικείο κώδικα, άρχισε στις 9 Ιουνίου του 1794, ημέρα Πέμπτη, οι δε εργασίες ανέγερσής του στις 14 Ιουνίου του ιδίου έτους ημέρα Τετάρτη. Τα εγκαίνια στις 3 Σεπτεμβρίου του 1796.

12 *Εκαντονταετηρίς, ό.π.,* σ. 28.

13. Με πληθώρα ιερών λειψάνων μεταξύ των οποίων του Οσίου Γεωργίου του Νεαπολίτη, τμήματα των οστών του Αγίου Γρηγορίου του θεολόγου κ.ά.
Σημ.: Μετά την Ανταλλαγή μετατράπηκε σε αποθήκη, στρατώνα και… φυλακή!

Επισήμανση

Σύμφωνα με τον οικείο Κώδικα:

Δαπανήθηκε το ποσό των 12 χιλιάδων λιρών «*άπασαι προερχόμεναι εξ ερά-νων»* και των Αδελφοτήτων της Πόλης. Το έργο περατώθηκε επί αρχιερατείας του επισκόπου Λεοντίου. Κατασκευαστής- αρχιτέκτονας ήταν κάποιος Γρηγόριος.

- **Το παρεκκλήσι του Αγίου Γρηγορίου.**
- **Η μικρή εκκλησία της Αγίας Μακρίνας.**
- **Το λαξευτό ξωκλήσι του Αγίου Γεωργίου.**
- **Η παλιά εκκλησιά της Παναγίας**.

γ΄

Τύχη αγαθή, η κοινότητα προσέφερε στο διάβα του χρόνου δυο επιφανείς αγίους, αληθινά διαμάντια του Ορθόδοξου αγιολογίου. Φυσικά παραθέτουμε σύντομο βιογραφικό σημείωμα.

- **Άγιος Θεοχάρης ο Νεαπολίτης**

Καταγόμενος από τη Νεβσεχίρ ενεκλείσθη το έτος 1740, κατόπιν διαταγής του Σουλτάνου Αχμέτ και του Γενικού Διοικητή του μικρασιατικού χώρου μαζί με πλειάδα χριστιανών νέων σε στρατόπεδο συγκέντρωσης. Τα προσόντα του εκτίμησε ο τοπικός Καδής- δικαστής και κατόπιν ενεργειών του τον απέσπασε ως υπηρέτη της οικίας του.

Γρήγορα κέρδισε την εμπιστοσύνη και τον θαυμασμό του, ο οποίος του πρότεινε μάλιστα να τον παντρέψει με την κόρη του, αφού πρώτα γίνει μουσουλμάνος.

Ο Θεοχάρης αρνήθηκε να αλλαξοπιστήσει και ο δικαστής θεωρώντας την άρνησή του προσβλητική, τον απείλησε με βασανιστήρια. Παρ’ όλες τις απειλές δεν ενέδωσε και γι’ αυτόν τον λόγο στις 20 Αυγούστου του 1740, αφού προηγουμένως τον βασάνισαν, τον λιθοβόλησαν και τελικά τον κρέμασαν σε μια λεύκη.[14]

Με την Ανταλλαγή τα λείψανα του Αγίου Θεοχάρη ήλθαν στην Θεσσαλονίκη και τοποθετήθηκαν στον Ναό της Αγίας Αικατερίνης, όπου και σήμερα βρίσκονται.

Η μνήμη του εορτάζεται πάντοτε στις 20 Αυγούστου εκάστου έτους.

- **Όσιος Γεώργιος ο Νεαπολίτης**

Επονομαζόμενος και **Κιουτζούκ Κεΐς**, δηλαδή μικρόσωμος ιερέας.

Επρόκειτο περί ενός διαπρεπούς εφημερίου του Ιερού Ναού της Κοιμήσεως Θεοτόκου που, στο πλαίσιο των καθηκόντων του, προσκληθείς το 1797 να λειτουργήσει στην παρακείμενη κοινότητα της Μαλακοπής, συνελήφθη στην τοποθεσία Κόπια Ντερεσί από εξαγριωμένους ληστές, οι οποίοι τον βασάνισαν και τον καρατόμησαν.

Μετά την Ανταλλαγή το ιερό λείψανό του μεταφέρθηκε στην Ελλάδα και κατατέθηκε στον Ιερό ναό Αγίου Ευσταθίου στην Νεάπολη Νέας Ιωνίας, ενώ μικρό τεμάχιό του είναι θησαυρισμένο εις τον Μητροπολιτικό Ναό του Αγίου Γεωργίου Νεαπόλεως.

14. Η λεύκη εκείνη ονομάστηκε «καντλί-καβάκ», το οποίο σημαίνει «λεύκη αίματος» και, σύμφωνα με την παράδοση, για αρκετό χρόνο από τα σπασμένα κλαδιά της έρεε αίμα. Η λεύκη έγινε τόπος προσκυνήματος Οθωμανών και Χριστιανών.

Η μνήμη του εορτάζεται στις 3 Νοεμβρίου εκάστου έτους.

δ΄

Οι καλοί υπηρέτες- Ο ευσεβής κλήρος[15].

Μνήμης χάριν, παρουσιάζουμε όσους αλιεύσαμε από την υπάρχουσα βιβλιογραφία του χώρου και τις καταγεγραμμένες μαρτυρίες.

- Παπα Σάββας, από τους πρώτους ιερείς της κοινότητας, εφημέριος του Αγίου Γεωργίου.
- Παπα Γεώργιος, Κιουτσούκ Κεΐς, εφημέριος της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. (Δολοφονήθηκε). Αναγνωρίστηκε «ως Πατέρας της Πατρίδος» από τους συμπατριώτες και ανακηρύχθηκε από την εκκλησία ως άγιός της.
- Παπα Γεώργιος, ο οποίος απέθανε εις την Κύπρο.
- Παπα Θεόκτιστος, από τη Νίγδη.
- Ιεροδιάκονος Ιωσήφ.
- Ιερομόναχος Γερμανός.
- Ιερομόναχος Δωρόθεος.
- Ιερομόναχος Ιωάσαφ, εκ Μουταλάσκης.
- Ιερομόναχος Αγαθάγγελος Χερτέμογλου, εκ Ταβλοσούν.
- Αρχιμανδρίτης Λεόντιος.
- Παπα Ευγένιος.
- Παπα Αβραάμ, απόφοιτος της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης.
- Φίλιππος Αριστόβουλος, η πλέον εμβληματική προσωπικότητα της κοινότητας, επονομαζόμενος και *«Μέγας διδάσκαλος της Κοινότητας».*

Επισημάνσεις

Η κοινότητα της Νεαπόλεως μεταξύ των πολλών ανάδειξε και πληθώρα σημαντικών προσώπων στον χώρο της εκκλησίας όπως:

Τους Αρχιερείς: Θεόκτιστον (Χαλεπίου), Νεκτάριον (Ναζιανζού), Παΐσιον τοποτηρητή της μητροπόλεως Βελλά και Κονίτσης.

Θεολόγους- ιερείς: Φίλιππο Αριστόβουλο, Βασίλειο Κρανιάδη, Αρχιμανδρίτη Κωνσταντίνο Αλατόπουλο, Θωμά Σαββόπουλο, Ιάκωβο Λαΐσιο, κ.α.

Εργασιακά, επαγγέλματα και άλλα τινά

Σύμφωνα με τους ιστοριοδίφες επρόκειτο για μια ακμάζουσα πολυπληθή πολιτεία, κέντρο Διοικητικό, Δικαστικό, Στρατιωτικό μα και Οικονομικό.[16]

Και το κυριότερο: με σύγχρονες υποδομές, μιας και η δημιουργία της ανάγεται στις αρχές του 18^{ου} αιώνα. Βεβαίως, ο ερευνητής οφείλει να λάβει υπόψη του μια σειρά παραγόντων για την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων όπως:

Ο αντιπραγματισμός

Για μια σειρά δοσοληψιών. Κυρίαρχο στοιχείο των οικονομικών συναλλαγών, δηλαδή, η αγορά προϊόντων με την αντίστοιχη πώληση των δικών τους, χωρίς τη μεσολάβηση των χρημάτων.

---

15. Σημ.: Υπενθυμίζουμε πως οι περισσότεροι των αναφερομένων ιερέων υπηρέτησαν στο διάβα του χρόνου και ως διδάσκαλοι στις διάφορες σχολικές μονάδες της κοινότητας.
16. **Φαρασόπουλος Συμεών**, *ό.π.,* σ. 11, «Ούσα πλουσιωτέρα πόλις του Ικονίου…»,

Ο χρόνος, αλλά και οι υποδομές

Παράγοντας καταλυτικός μιας και διαφορετικές ήταν οι επιθυμητές παραγωγές του 19ου αιώνα από αυτές του 20ου, αλλά και με διαφορετικές υποδομές, μιας και οι καλλιεργητές ή οι παραγωγοί κάθε είδους δέχονται τις νέες ευρωπαϊκές τεχνολογίες, εισάγεται κάθε μορφής τεχνογνωσία.

Η έλλειψη κάθε κρατικού προγραμματισμού για την ορθολογική εκμετάλλευση των πόρων και η νοοτροπία των διαμεσολαβητών (εμπόρων) να βγάζουν πολλά από την αφέλεια και την αδυναμία των παραγωγών αλλά και των καταναλωτών.

Το ανθρώπινο δυναμικό

Το οποίο είχε κοινά στοιχεία με τους «άλλους», όπως τη φτώχεια, την εκμετάλλευσή τους από τους διαμεσολαβητές, την πίεση της εξουσίας, ντόπιας και κεντρικής.

Και μια γενική παραδοχή

Τουλάχιστον μέχρι τις αρχές του 20ου αι. κάθε οικογένεια στην περιοχή ήταν σχεδόν αυτάρκης, με την ανάπτυξη στον μέγιστο βαθμό της οικιακής οικοτεχνίας κάθε μορφής.

Φυσικά και πάντοτε με τις ισχύουσες εθιμικές γεωργικές πρακτικές:

- **Ορτακλίκ:** συνεταιρικά.
- **Ικιλεμέ:** το όργωμα επί πληρωμή.[17]
- Υπήρχε ειδικό μισθολόγιο για την επί πληρωμή χρησιμοποίηση εργατών γης. Διαφορετικά πληρωνόταν στο σβάρνισμα με το *«ταμπάν»*, που ήταν της τάξεως των τεσσάρων περίπου γροσίων από αυτό του θερισμού των σιτηρών, που ήταν περίπου στα 3 γρόσια το στρέμμα.
- **Αλληλοβοήθεια:** επρόκειτο περί μιας σημαντικότατης γεωργικής εθιμικής πρακτικής για εκεί και τότε. Λόγω της λειψανδρίας, απότοκο– πληγή από την εσωτερική μετανάστευση, οι εναπομείναντες βοηθούσαν ο ένας τον άλλον ούτως ώστε και γρήγορα τελείωναν οι εργασίες, αλλά και ανέξοδα, μιας και στηρίζονταν όλα στην προσωπική εργασία.

I
Πρωτογενής παραγωγική διαδικασία

Στη σύγχρονη οικονομική θεωρία αφορά κυρίως τον τομέα της γεωργίας - κτηνοτροφίας κάθε μορφής.

Στην κοινότητα παρατηρήθηκαν οι παρακάτω καλλιέργειες:

- Σίτου, πιάρ-σίκαλης, κσάρ-κριθαριών, φακούδια (φακές), ρεβιθιών, μπιζελιών- μΰρντΰμΰκ, τζεχριού[18] κρεμμυδιών, σκόρδων κ.α.

---

17. **Σημ.:** Σε χρήματα, 5-6 γρόσια το στρέμμα… ή σε είδος, δηλαδή μισό **«σινίκ»** κατά στρέμμα.
18. Πρόκειται για το φυτό Ερυθρόδανος, που χρησιμοποιείτο στην παρασκευή φαρμάκων και χρωμάτων.

- Επισήμανση
- Υπάρχει ένας χαρακτηριστικός διαχωρισμός των αγροτικών εκτάσεων σε:
- **Χαρούμια:** δηλαδή χωράφια περιορισμένης έκτασης και απόδοσης.
- **Ταρλάδες:** μεγάλες αγροτικές εκτάσεις.
- **Αμπέλου** (βρώσιμα και οίνου).
- **Μελισσοκομίας, αρκλίκ.**
  Ιδιαίτερη ασχολία των κατοίκων για την κάλυψη προσωπικών αναγκών αλλά και για βιοποριστικούς λόγους.[19]
- **Πτηνοτροφίας**
  Κάθε οικογένεια κάλυπτε τις ανάγκες της σε γιαμουρτά- αβγά εξ ιδίων, με τη δημιουργία και συντήρηση κοτετσιών, αλλά και με την «αγορά» στο πλαίσιο του αντιπραγματισμού άλλων χρειωδών.
- **Σηροτροφίας**
  Επρόκειτο για μια επικερδέστατη παραγωγή, η οποία εισήχθη το 1728 από τον ηγούμενο της μονής του Τιμίου Προδρόμου «*για να ασχοληθώσιν οι μοναχοί με κάποιαν αποδοτικήν εργασίαν δημιουργώντας εν τη περιοχή της μονής τζιφλίκ- αγρόκτημα εφοδιάζων αυτό με μουριές…».*[20]
  Παραγωγή που υιοθετήθηκε από οικογένειες όμορων κοινοτήτων και μεταξύ αυτών και της Νεάπολης.
- **Κτηνοτροφίας**
  Χωρίς ιδιαίτερο και αξιοσημείωτο ενδιαφέρον. Έτσι, όπως όλες οι γεωργικές οικογένειες, διατηρούσαν μικρό αριθμό οικόσιτων ζωντανών για την κάλυψη των ετήσιων αναγκών τους σε κρέας και τα παράγωγά του, όπως: βόδια, αγελάδες, πρόβατα[21] και ελάχιστα άλογα.

II

Δευτερογενής τομέας

Στη σύγχρονη οικονομική θεωρία αφορά κυρίως τον τομέα της μεταποίησης κάθε μορφής

- **Οικοτεχνίες κατασκευής χαλιών και ταπήτων**[22].

Επρόκειτο, σύμφωνα με τους πληροφορητές, περί μιας επικερδέστατης απασχόλησης, κυρίως του γυναικείου πληθυσμού, η οποία εισήχθη από τους εμπόρους της Καισάρειας. Οι οποίοι ανέλαβαν μαζί με την εγκατάσταση των τεζκιάχ ή τεστκιάχ- αργαλειών και την εκμάθηση της τέχνης τόσο του πλεξίματος, όσο και της σχετικής βαφής.

---

19. Σημ.: σύμφωνα με τους πληροφορητές οι ασχολούμενοι είχαν δέκα με είκοσι «πετέκια»- (κυψέλες), από τις οποίες έπαιρναν το μέλι της χρονιάς, αλλά ταυτόχρονα και το απαραίτητο κερί.
20. **Ιωάννης Κάλφογλους**, *ό.π.*, σ. 476.
21. Πλατύνουρα, καραμάνικης ράτσας.
22. Επιπλέον των όποιων οικονομικών ανταλλαγμάτων, που ειρήσθω εν παρόδω ανακούφιζαν οικονομικά την οικογένεια, απετέλεσε ως ένα σημείο και τρόπο απελευθέρωσης της γυναίκας, αναπτύσσοντας νέους ορίζοντες στην καθημερινότητα της.

Φυσικά ο τρόπος της αμοιβής ήταν και αυτό ένα ζήτημα, στηριζόμενο εν πολλοίς στις ιδιαίτερες συμφωνίες, αλλά και στην επικρατούσα πρακτική. Σε συνάρτηση πάντοτε με την ικανότητα της ταπητουργού, την παραγωγικότητα, την ποιότητα, το μέγεθος της παραγωγής, τις τυχόν άλλες διεξόδους.

Βεβαίως, οι κατασκευάστριες διακρίνονταν σε δυο κατηγορίες:

Εκείνες, που εργάζονταν με το μεροκάματο και με πρόσθετη αμοιβή το φαγητό της ημέρας. Δηλαδή, το καϊφαλτού (κολατσιό) σπάνια, και στα σίγουρα οϊλέ γεμεϊ (μεσημεριανό).

Εκείνες, που εργάζονταν με το κομμάτι ή με τις παρακάτω επικρατούσες αμοιβές:

- αμοιβές σε είδος των παραγομένων προϊόντων, τα οποία μεταπουλούσαν ενδεχομένως σε καλύτερες τιμές.
- αμοιβές με τους κόμβους.
- αμοιβές με τη σειρά (στη Νεάπολη).
- αμοιβές με τη σειρά, για κάθε γραμμή μια δεκάρα (Σκόπη).
- αμοιβές κατ' αποκοπή (σε όλα τα μέρη).

- Χειροτεχνικές κατασκευές για πούλημα

- Εργόχειρα πάσης φύσεως.
- Βελουδένιες παντόφλες, ανδρικές μα και γυναικείες.
- Κάλτσες, φανέλες, σάλια, λευκά ή βαμμένα, με σχέδια ή και χωρίς αυτά.
- Προϊόντα τα οποία πουλούσαν στις μεγάλες αγορές, με αγοραστικό κοινό χριστιανούς μα και μουσουλμάνους.

- Αλευρόμυλοι (πετρελαιοκίνητοι)

Δυο, ελληνικών συμφερόντων, οι οποίοι κάλυπταν τις ανάγκες των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής:

- Μάγγανος, Πεζιρχανές ή Μπεζίρ χάνι, ελαιόμυλος. Ελληνικής ιδιοκτησίας.

Επρόκειτο για **πρωτόγονο εργοστάσιο** στο οποίο παραγόταν ένα είδος σπορέλαιου από σπόρους ρόκας, που οι μουσουλμάνοι ονόμαζαν μπεζίρ και ήταν πλατιά διαδεδομένο στον χώρο της Καππαδοκίας τόσο ως βρώσιμο αγαθό, όσο και ως φωτιστική ύλη στα ειδικά λαδολύχναρα, τα λαϊού τσιρέκια, με τα χειροποίητα βαμβακοφιτίλια[23].

III
Τριτογενής τομέας- υπηρεσίες- εμπόριο

Στη σύγχρονη οικονομική θεωρία αφορά κυρίως τον τομέα των παροχών υπηρεσιών κάθε μορφής.

23. Σημ.: Η λειτουργία του μάγγανου ήταν απλή και στηριζόταν σε τροχό, μια ανέμη και στη βοήθεια ενός ζώου, συνήθως βοδιού.

- **Τυπογραφείο:** πρόκειται για μια πρωτοποριακή πρωτοβουλία από τον ίδιο τον δημιουργό της Νέας Πόλεως Δαμάτ Ιμπραήμ πασά, ο οποίος από το 1727, σχεδόν ταυτόχρονα με τη χάραξη της πόλης, αγόρασε και εγκατέστησε τα απαραίτητα μηχανήματα στην Πόλη, αλλά και στην ιδιαίτερή του πατρίδα.
- **Κοινοτικό Ιατρείο:** λειτουργούσε με δαπάνες της κοινότητας και προσέφερε υπηρεσίες δωρεάν για τους απόρους ή και έναντι σχετικά μικρής αμοιβής.

Επισήμανση

Η κοινότητα ευτύχησε να έχει από τις τάξεις της στο διάβα του χρόνου εξαιρετικούς ιατρούς, που υπηρέτησαν και σε διάφορες θέσεις της αυτοκρατορίας όπως τους:

- Ευμολπίδη Ιωάννη, (Άγκυρα, Αθήνα, Παρίσι).
- Αδοσίδη Γεώργιο.
- Ηρωΐδη Σταύρο, δημαρχιακό ιατρό της Αγκύρας.
- Κολλητίδη Γεωργάκη, Αρχίατρο του Υπουργείου Αστυνομίας και του νοσοκομείου των Κεντρικών Φυλακών.
- Κουκκίδη Ιωάννη, κοινοτικό ιατρό.
- **Κοινοτικό Φαρμακείο:** λειτουργούσε όπως ακριβώς και το ιατρείο, καλύπτοντας τις ανάγκες του πληθυσμού. Απλά, σύμφωνα με τους πληροφορητές λίγο πριν την Ανταλλαγή λειτουργούσαν τρία (3), εκ των οποίων τα δυο ελληνικών συμφερόντων.
- **Χάνια:** Καταγράφονται εννεά (9)[24].
- **Φούρνοι: δώδεκα (12)[25].**
- **Λουτρώνες**:

Δυο, εκ των οποίων ο ένας της χριστιανικής κοινότητας…«*Περικαλλέστατο μνημείον της φιλοτιμίας των ελληνορθόδοξων, το οποίον εφείλκυε τον φθόνον, κτισθέντα το 1893 επί του γηπέδου του παλαιού νεκροταφείου δια κοινών εράνων των συμπολιτών παρά τα πολλά κωλύματα τα οποία παρενέβαλλεν η τοπική Αρχή».*[26]

Επισημάνσεις

Σύμφωνα με τα απογραφικά στοιχεία των αρχών του 20ου αιώνα, η κοινότητα της Νεαπόλεως διέθετε:

Αγορά που περιελάμβανε 1.055 καταστήματα κάθε είδους.

Ψιλικατζίδικα, ραφτάδικα, κουρεία, καφενεία, παντοπωλεία, χρυσοχοεία, νεωτερισμών, τσαγκάρικα, σιδεράδικα παντός είδους κ.ά.

Μικρή αγορά 30 περίπου καταστημάτων προ του αυλόγυρου της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου.

24. Εκαντονταετηρίς, ό.π., σ. 21
25. Ό.π., σ.21.
26. Ό.π. σ. 22.
Σημ.: Έγιναν πολλές προσπάθειες, με πιο σημαντική αυτή του 1874, η οποία κατέληξε σε ναυάγιο… και με σοβαρότατα επεισόδια το έτος 1892.

Σειρά συντεχνιών μεταξύ των οποίων:[27] ραφτών, γεμενιτζήδων,[28] βαφέων, ψιλικατζήδων, καϊκτσήδων, χρυσοχόων, κουρέων, μελισσοκόμων.

Τα της παιδείας γενόμενα

Ι

Οι τύποι των δημοσίων σχολικών μονάδων στην πόλη της Νεβσεχίρ είναι οι παρατηρούμενοι σε όλο τον ευρύτερο χώρο της περιοχής, στο διάβα του χρόνου, με αξιόλογες θα λέγαμε διαφοροποιήσεις.

Έτσι καταγράφονται:

- «Λαμπρά εκπαιδευτήρια»- (Βαλαβάνης Ιωακείμ: *1891/75).*
- *«Ελληνική Σχολή, 1804»- (Κοιμίσογλου Συμεών: 2005/358).*
- *«Παρθεναγωγείο, 1845».*
- *«Νηπιαγωγείο, 1849».*
- *«Αλληλοδιδακτικά Σχολεία, το 1850 και 1851»- «(Ρίζος Ν.:1856/94).*
- *«Ελληνικόν Σχολείον, 1851»- «(Ρίζος Ν.:1856/95).*
- «Αστικήν Σχολή και Παρθεναγωγείον μετ' ευαρίθμων διδασκάλων»- *(Φαρασόπουλος Συμεών:1895/54).*
- *«Νηπιαγωγείον αρρένων, νηπιαγωγείον θηλέων, παρθεναγωγείον και πλήρη αστική σχολή»- (ΙωαννίδηςΑθανάσιος:1896/323-324).*

(...)

ΙΙ

Ιδιαιτερότητες

Επρόκειτο για παράλληλες εκπαιδευτικές δραστηριότητες, δηλαδή σχολικές μονάδες που είχαν δημιουργηθεί και συντηρούντο από ιδιώτες. Μια αξιέπαινη προσπάθεια από ευφυείς και λάτρεις της ιδιαίτερης πατρίδας τους κατοίκους της Νεβσεχίρ, οι οποίοι, προ της λειτουργίας της οποιασδήποτε κοινοτικής σχολικής μονάδας, φρόντισαν για την εκπαίδευση των παιδιών όπως το μπορούσαν ή δημιούργησαν κάποιες πρωτοποριακές, που λειτουργούσαν ταυτόχρονα.

Φυσικά δεν είναι καθόλου τυχαίο πως από το τέλος περίπου του 18ου αιώνα καταγράφεται η ύπαρξη σχολικής μονάδας στην κοινότητα, αν και κάποιοι κάνουν λόγο και για παλαιότερους χρόνους,[29] με πρώτο διδάσκαλο- (1804) τον πατέρα Θεόκτιστο από τη παρακείμενη Νίγδη.

Τις παρουσιάζουμε:

- Ψυχιατήριον ή Σχολή του Συμεών:

Επρόκειτο περί ιδιωτικής σχολής, η οποία λειτουργούσε εντός της οικίας

27. Αναγνωστοπούλου Σια, Μικρά Ασία, 19ος αι. – 1919, οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες, από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σ. 368.
28. Gemeni: γυναικείος χρωματιστός κεφαλόδεσμος και gemenici αυτός που υφαίνει και βάφει κεφαλόδεσμους.
29. *Εκαντονταετηρίς, ό.π., σ. 47: «Προ τούτου και μετά αυτόν προς τη κοινοτική σχολή υπήρχον ουκ ολίγα γραμματοδιδασκαλεία υπό ιδιωτών συντηρούμενα ανδρών και γυναικών προς μετάδοσιν στοιχειώδους αναγνώσεως και γραφής προς μαθητευομένους αμφοτέρων των φύλων».*

του ιδρυτή της, επονομαζομένου και παιδονόμου, προσωνύμιο που του δόθηκε από τους κατοίκους της κοινότητας.[30]

- Οικοδιδασκαλείον Φερτέκογλου Κ.

Επρόκειτο περί προσπαθείας που διατηρήθηκε έως και το 1882, παράλληλα με τα κοινοτικά σχολεία, παρέχοντας επιπλέον εγκυκλίους γνώσεις.

- Οικοδιδασκαλείον της Οκουμούς Ραχήλ, (εγγράμματος Ραχήλ).

Παρείχε στις νεαρές μαθήτριες επιπλέον των απαραιτήτων και γνώσεις περί της τεχνικής του ραψίματος, της υφάνσεως, στοιχεία καλής μαγειρικής κ.ά.

III

Αδελφότητες

Ο από μηχανής θεός για την εύρυθμο λειτουργία και των σχολικών μονάδων.

Επρόκειτο για σωματειακές ενώσεις, οι οποίες δημιουργήθησαν τόσο στη Νεβσεχίρ όσο και από μετανάστες της στην Πόλη, με κυριότερο σκοπό αυτόν της συλλογής χρημάτων για τη συντήρηση των σχολείων, των εκκλησιών, αλλά και των απόρων συμπολιτών τους.

Μνήμης χάριν τις παραθέτουμε:

- «Φιλόπτωχος Αδελφότης των Εφήβων Νεαπόλεως»-1872.
- «Λέσχη Ινδικτιάς»-1879.
- «Φιλεκπαιδευτική Λέσχη Βασιλειάς»-1886.
- «Φιλοπρόοδος Αδελφότης»-1887.
- «Ανορθωτικός Σύνδεσμος των Νεαπολιτών ο "παπα Γεώργιος"»-1911.
- «Αδελφότης Κυριών Νεαπόλεως "η Ανάστασις"»-1919.

Σημείωμα

Είναι βέβαιο πως εκείνο που γνωρίζουμε είναι το ελάχιστο, ενώ εκείνο που αγνοούμε είναι το άπειρο. Συνεπώς, τούτη η μικρή μελέτη αποτελεί ένα απειροελάχιστο δείγμα γνώσης, μιας όασης του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού εκεί και τότε: τη Νεβσεχίρ της Καππαδοκίας.

Με τα κύματα της μοίρας να ρίχνουν τους ανθρώπους της, φευ, έτσι απλά, στα βράχια της ανέχειας, μια κάποια εποχή: στη Νεάπολη της Θεσσαλονίκης, στο Ομορφοχώρι της Λάρισας, στον Βόλο, στον Πειραιά, στη Ν. Ιωνία, στην Αθήνα, στην Καβάλα, τη Μυτιλήνη, στην Κρήτη.

«Κάγιεν καρjά»- κάηκε η καρδιά τους, αλλά δεν το έβαλαν κάτω. Ήταν ΚΑΠΠΑΔΟΚΕΣ, γνώριζαν από δυσκολίες. Κοίταξαν τον ουρανό λέγοντας ***«Αλλάχ, σεν ιράς, γκετίκ,»***[31] ανασκουμπώθηκαν, πέτυχαν, πρόκοψαν, γιατί ***«μπου ντουνιά τσαρκ φελέκ»-*** στρογγυλός είναι ο κόσμος.

---

30. Σημ.: Σύμφωνα με τον Φ. Αριστόβουλον «Έχων πνεύμα νεωτεριστικόν και δημιουργικόν συνέταξεν ιδιαιτέρους κανόνας περί της εσωτερικής *ευταξίας και καθηκόντων των τε διδασκάλων και μαθητών, εχάραξεν όλως καινήν οδόν εν τη διδασκαλία, δι΄ ης και ευκολώτερον εμάνθανον οι παίδες και λίαν ευνοϊκοί καθίσταντο προς το σχολείον…»*
31. Θεέ μου, φέρε τα βολικά…

Α, ναι και κάτι ακόμα: πάντοτε, μέσα στα φυλοκάρδια, διατηρούσαν τις μνήμες, το άρωμα της ζωής, ανεκτίμητο θησαυρό, μεταφέροντάς τες μυητικά, αγαπητικά και με περισσή περηφάνια στους απογόνους τους.

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

- Αναγνωστοπούλου Σια, «Μικρά Ασία, 19ος αι. – 1919, οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες, από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος», Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
- «Εκαντονταετηρίς της εν Κωνσταντινουπόλει Εφορείας των Ελληνικών Σχολών Νεαπόλεως Καππαδοκίας 1820-1920», Εν Κωνσταντινουπόλει, τύποις Α.Α. Κορομηλά 1920.
- Ιωαννίδης Αθανάσιος, «Οδοιπορικαί σημειώσεις», Ξενοφάνης, σύγγραμμα περιοδικόν, τόμος α΄, τεύχος α΄, τυπογραφείο Τρίμη, Αθήναι, 1896.
- Κοιμίσογλου Συμεών, «Καππαδοκία, μνημείο παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς, Ελλήνων, ιστορία, πίστη, πολιτισμός», εκδόσεις Ναυς, Θεσσαλονίκη 2006.
- Ρίζος Νικόλαος, «Καππαδοκικά, ήτοι δοκίμιον ιστορικής περιγραφής της Αρχαίας Καππαδοκίας και ιδίως των επαρχιών Καισαρείας και Ικονίου», εν Κωνσταντινουπόλει, 1856.
- Σαραντίδης Αρχέλαος, «Η Σινασός, ήτοι θέσις, ιστορία, και διανοητική κατάστασις, ήθη, έθιμα και γλώσσα της εν Καππαδοκία κωμοπόλεως Σινασού και σύντομος περιγραφή των εν επαρχίαις Καισαρείας και Ικονίου Ελληνικών κοινοτήτων», Εν Αθήναις 1899.
- Φαρασόπουλος Συμεών, «Τα Σύλατα, μελέτη του νομού Ικονίου υπό Γεωγραφικήν Φιλολογικήν και Εθνολογικήν Έποψιν», εν Αθήναις 1895.

Κων/νος Μ. Νίγδελης

Γεννήθηκε, μεγάλωσε, σπούδασε και εργάστηκε στη Θεσσαλονίκη ως καθηγητής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Ίδρυσε το Κέντρο Ιστορίας του Δήμου Συκεών και το Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού της Ιεράς Μητροπόλεως Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως στα οποία είναι και υπεύθυνος.

Είναι μέλος της Επιτροπής Δημοσίων και Διεθνών Σχέσεων της Εταιρείας Συγγραφέων Βορείου Ελλάδος, Αντιπρόεδρος της Αμφικτυονίας Ελληνισμού και μέλος της Εταιρείας Λογοτεχνών Βορείου Ελλάδος (Ε.Λ.Β.Ε.). Στο ερευνητικό και συγγραφικό του έργο, στα άρθρα του σε περιοδικά και εφημερίδες, ξεχωριστή θέση κατέχουν τα θέματα των αλησμόνητων πατρίδων. Για το έργο του τιμήθηκε κατ' επανάληψη από φορείς του Ιδιωτικού και Δημοσίου τομέα, μεταξύ των οποίων και από την ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ.

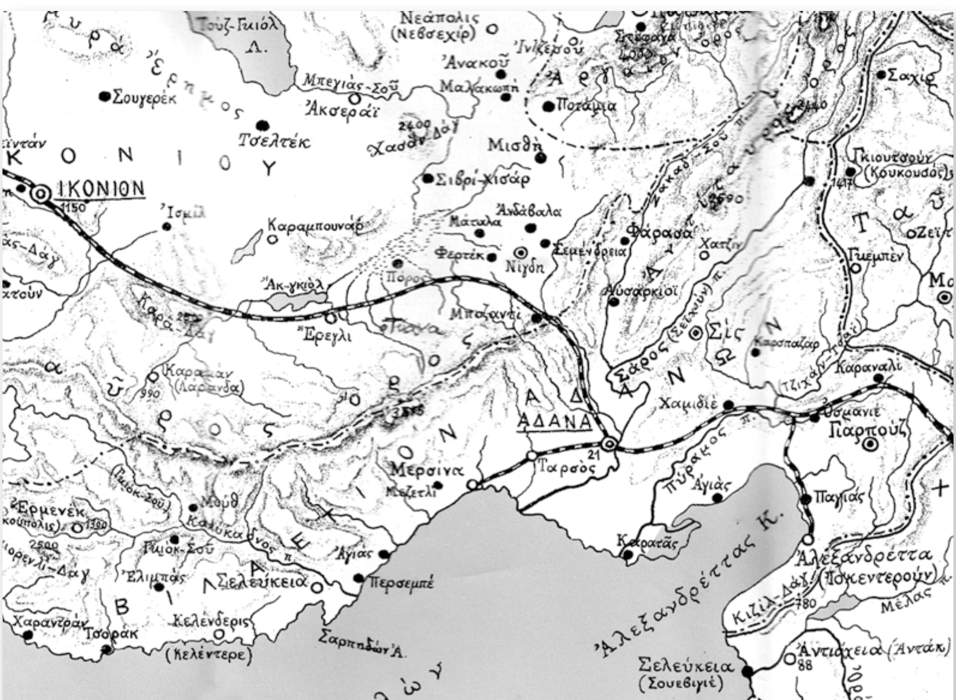
Έχει εκδώσει πληθώρα έργων.

ΝΙΓΔΗ – ΠΟΡΟΣ – ΤΥΑΝΑ

Βάνα Χαραλαμπίδου

Πρόσφυγες για πάντα

Στους προσφυγογενείς τρίτης γενιάς περιλαμβάνεσαι αν ο προπάππος, ο παππούς και ο πατέρας σου είναι γεννημένοι μια φορά κι έναν καιρό στης γενεσιουργού και ελληνίζουσας Ανατολής τα μέρη, στα χώματα της Μικρασίας, στην καρδιά της Ανατολίας, στην Καππαδοκία, την «εντός του Άλυος γη» κατά τον Ηρόδοτο, σ' έναν τόπο με μακραίωνη και πολυτάραχη ιστορία. Αν οι πρόγονοί σου, ως μέλη του Rum millet, του ρωμαίικου έθνους, έχουν δει το φως επί πολλές γενιές στα μέρη αυτά, έζησαν, δούλεψαν, μόχθησαν στα χώματά τους, πρόκοψαν, έχτισαν σπίτια, δημιούργησαν οικογένειες, ανάστησαν παιδιά κι εγγόνια και κάποια μαύρη μέρα εξαναγκάστηκαν να τα εγκαταλείψουν όλα με αισθήματα συντριβής. Ένας τέτοιος τόπος είναι η περιοχή της Νίγδης, που βρίσκεται 131 χιλ. νοτιοδυτικά της Καισάρειας και 237 χιλ. βορειοδυτικά του Ικονίου, με γειτονικά της τα ίχνη της λαμπρότητας των αρχαίων Τυάνων και τις πηγές, τα άφθονα νερά, τους οπωρώνες, τα αμπέλια, τους μπαξέδες και τα μποστάνια του καταπράσινου και εύφορου Πόρου, του σημερινού Bor.

Χάρτης της Καππαδοκίας, όπου διακρίνονται οι πόλεις, Νίγδη, Πόρος, Τύανα

Πανάρχαια η πόλη της **Νίγδης.** Είναι η Nahida των Χετταίων, η Κάδηνα του Στράβωνα, η μεθόριος των Σελευκιδών, η αμυντική έπαλξη στο προπύργιο της ορθόδοξης πίστης και του χριστιανικού μοναχισμού Ανατολικό Θέμα του Βυζαντίου, η επαρχία του Σουλτανάτου του Rum των Σελτζούκων, η Nekide των αράβων γεωγράφων, η Nagda της περιήγησης του Ibn Battuta, το εμπορικό, διοικητικό και στρατιωτικό κέντρο του mutasarriflik [: βαθμίδα διοίκησης] στο σαντζάκι Νίγδης του βιλαετιού Ικονίου των Οθωμανών. Η πόλη, χτισμένη σε υψόμετρο 1216 μ., οφείλει την ύπαρξη και άνθισή της στη γεωγραφική της θέση στο οδικό σύστημα της νοτιοανατολικής Μικράς Ασίας, στο δρόμο που χρησιμοποιούν όλοι οι αυτοκρατορικοί στρατοί κατά τις εκστρατείες τους εναντίον εχθρικών φύλων για την προάσπιση των ανατολικών συνόρων, αλλά και τα ασκέρια των ατάκτων επιδρομέων.

Μετά τη μάχη του Ματζικέρτ το 1071, αρχίζει η αντίστροφη μέτρηση για τη χριστιανική Ανατολή που παραδίδεται στους νομάδες της κεντρικής Ασίας. Οι Σελτζούκοι της καταλείπουν ορισμένα λαμπρά μνημεία. Στο εντυπωσιακό κάστρο, την ακρόπολη του 11ου αι., χτισμένη πάνω σε βυζαντινό οχυρό, υψώνεται ο οθωμανικός πύργος με το ρολόι [: Saat Kulesi] και το Allaedin Cami του 1223 με ωραία διακόσμηση στο μιχράμπ και τις πύλες. Το μπεζεστένι [: κλειστή αγορά] του 16ου αι., το Sungur Bey Cami, επισκευασμένο από τους Μογγόλους το 1335, με περίτεχνο διάκοσμο, ένα ιεροδιδασκαλείο [: Ak Medrese], το Bas Han και το Sari Han του 1358 συγκαταλέγονται στα αξιοθέατά της. Κι ακόμη τρία μαυσωλεία, με εντυπωσιακότερο αυτό της αγαπημένης κόρης του Σελτζούκου σουλτάνου Kilij Arslan IV, της Hudavent Hatun, οκταγωνικό κτίριο του 1312, διακοσμημένο με φυτικά και ζωομορφικά γλυπτά, δικέφαλους αετούς, αρπαχτικά με ανοιχτά φτερά, λιοντάρια και λευκά μάρμαρα στα υπέρθυρα και τις καμάρες. Πολλές αρχαιότητες της περιοχής εκτίθενται στο Αρχαιολογικό και Εθνογραφικό Μουσείο.

Ο πύργος του ρολογιού, στο κάστρο της Νίγδης

Η επικράτηση στα μέσα του 13ου αι. των Τουρκομάνων του Ταύρου υπό τους Καραμανίδες, που ορίζουν πρώτοι την τουρκική ως επίσημη γλώσσα της επι-

κράτειάς τους, κατέλειπε το όνομα στους κατοίκους [: Καραμανλήδες]. Όλοι οι επικυρίαρχοι υποκύπτουν το 1243 στους Μογγόλους. Ο τόπος αλλάζει χέρια συχνά με αδιάκοπους πολέμους, ληστρικές επιδρομές και λεηλασίες για να καταλήξει στους Οθωμανούς το 1467. Οι ισλαμικοί θεσμοί εξαπλώνονται και επικρατούν. Άνθρωποι από πανσπερμία εθνοτήτων συμβιώνουν αρμονικά ή αντιμάχονται με λύσσα, βυζαντινοί θρύλοι επιβιώνουν μαζί με αραβικά παραμύθια, παραδόσεις, τραγούδια, προσευχές και κατάρες αναμιγνύονται, καππαδοκικές διάλεκτοι διασώζουν ατόφια στοιχεία μεσαιωνικών ελληνικών˙ ο φόβος, η ανασφάλεια, η αναγκαία συνύπαρξη, η θρησκευτική πολυμορφία καθορίζουν την καθημερινότητα του πληθυσμού.

Οι χριστιανοί κατοικούν κυρίως σε λιθόκτιστα σπίτια στο Kayabaşi, μία απόμερη γειτονιά γύρω από το Kaya Mescit, από τον 16ο αι. Πολλοί απασχολούνται με το εξαγωγικό εμπόριο -προς την Πόλη, τη Μερσίνα, την Ταρσό ή το εξωτερικό- και την υφαντουργία με την παραγωγή βαμβακερών υφασμάτων και μπασμάδων [: σταμπωτά]. Τον 19ο αι. στο Kayabaşi υψώνεται μεγαλόπρεπη εκκλησία αφιερωμένη στα Εισόδια της Θεοτόκου και ο μητροπολίτης Ικονίου εδρεύει στη Νίγδη, λόγω του μεγάλου ποιμνίου ορθοδόξων στην περιοχή. Σε δέκα χιλιόμετρα απόσταση βρίσκεται το περίφημο βυζαντινό μοναστήρι Eski Gümüs με τις τοιχογραφίες του 10ου -11ου αι.. Το αρρεναγωγείο, που σώζεται μέχρι σήμερα, χρονολογείται από το 1913. Απογραφή του 1914 αναφέρει πληθυσμό 53.754 μουσουλμάνων, 26.156 ορθοδόξων, 1.149 Αρμενίων και 137 προτεσταντών. Ραγδαία συρρίκνωση του πληθυσμού καταγράφεται το 1924, μετά τον πόλεμο που περνά σαν καταιγίδα στον ορίζοντα, με 7.688 μουσουλμάνους και 861 χριστιανούς σε 322 οικογένειες.

Ο **Πόρος** απέχει 14 χιλ. από τη Νίγδη. Είναι χτισμένος σε υψόμετρο 1.190 μ., στους πρόποδες του Αντιταύρου, μέσα στην εύφορη κοιλάδα των Τυάνων, που ελέγχει το πέρασμα προς την Κιλικία -τις Κιλίκιες Πύλες- στο Bor ovasi, τον ομώνυμο κάμπο του μεγάλου οροπεδίου. Πρόκειται πιθανόν για τη Βορησσό, σταθμό ανασύνταξης βυζαντινών στρατευμάτων.

Αλλάζουν οι επικυρίαρχοι συχνά στον Πόρο μέχρι να καταλήξει στους Οθωμανούς, για να εξελιχτεί στο σημερινό επαρχιακό, μάλλον ήσσονος σημασίας Bor, που ακόμη διατηρεί το bedesten [: σκεπαστή αγορά] του 15ου αι. - ήδη από τότε ο Πόρος είχε απορροφήσει ένα μέρος από το εμπόριο της Νίγδης. Στα μνημεία του περιλαμβάνονται το σελτζουκικό Sari Ali Cami, δύο οθωμανικά λουτρά, η χριστιανική συνοικία με τα πετρόκτιστα σπίτια, το άλλοτε ελληνικό σχολείο και ο ερειπωμένος ναός του Αγίου Γεωργίου με τις κατεστραμμένες αγιογραφίες κάτω από τα επιχρίσματα. Αυτός αντικατέστησε τον περίφημο ναό των Καππαδοκών αγίων Πέντε Μαρτύρων, με τα πλούσια αναθήματα και λαμπρή πανήγυρη, που κατεδαφίστηκε το 1835 για να επεκταθεί μία μεγάλη αγορά. Το ελληνικό σχολείο λειτουργούσε εδώ από το 1856.

Είναι μια πολιτεία με άλλοτε ακμάζοντα συνεταιρισμό ταπητουργών, τη «Μέλισσα του Πόρου»˙ διέθετε περισσότερους από 85, ίσως και εκατό αργαλειούς, που ύφαιναν υπέροχα ανατολίτικα χαλιά και κιλίμια, αλλά και βαμβακερούς αλατζάδες [:υφάσματα κατώτερης ποιότητας] και κάμποτ [:χοντρό

βαμβακερό]. Τα χέρια της υφάντρας ανασυνθέτουν με δεξιοτεχνία χιλιόχρονα σχέδια, χωρίζουν, ενώνουν και κομποδένουν νήματα βαμμένα με βαφές από ρίζες φυτών σε χρώματα σταχτιά, κόκκινα και ώχρας. Είναι μια πόλη με ανθηρό εμπόριο και πασίγνωστο παζάρι, που προσελκύει πλήθη από τις γύρω κωμοπόλεις και χωριά. «Πέρασε το παζάρι του Πόρου, τράβα το γάιδαρο σου στη Νίγδη» λέει χαρακτηριστικό γνωμικό και πολλά τραγούδια αναφέρονται σ' αυτό. Μεταπράτες και πραματευτές απ' όλη την περιοχή φέρνουν εδώ φορτωμένα σε ιππήλατους ή βουβαλοκίνητους αραμπάδες τα εμπορεύματά τους, όλα προϊόντα οικιακής οικονομίας ή οικοτεχνίας˙ μαλλί, λινάρι, τσανάκες πήλινες, δημητριακά, πουλερικά, λαχανικά, φρούτα- τα περίφημα μήλα και τα βερίκοκα Τοκάλογλου-, σταφίδες, ακατέργαστα δέρματα, εργαλεία, μπακίρια, κιλίμια, υφαντά, σαμάρια... Όλη αυτή η δραστηριότητα καθιστά την πολιτεία περιφερειακό εμπορικό κέντρο. Η κωμόπολη επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καταγράφεται ως kaimakamlik, επαρχία διοικούμενη από καϊμακάμη [: διοικητή] και ως έδρα καζά.

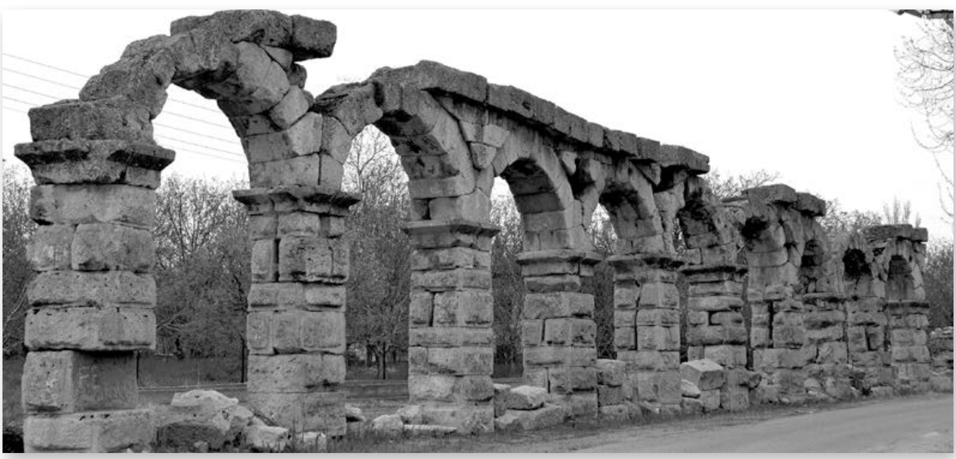

Ο Πόρος, σήμερα

Το 1889 το Bor είχε διαμορφωμένους 13 μαχαλάδες, όλους μουσουλμάνων εκτός από έναν, 33 σχολεία, ένα γυμνάσιο, επτά ιεροδιδασκαλεία, βιβλιοθήκη, 82 τζαμιά και προσευχητάρια, διοικητήριο, 23 μύλους, έντεκα φούρνους, οκτώ τεκέδες, δύο καφενέδες, 660 μαγαζιά, 26 εργοστάσια, πολλά εργαστήρια και 4.472 σπίτια. Το 1924 εδώ κατοικούν 1.184 τουρκόφωνοι χριστιανοί σε 316 οικογένειες, 600 Αρμένιοι και 6.907 Τούρκοι, Κούρδοι και Κιρκάσιοι μουσουλμάνοι, που συμβιώνουν ειρηνικά.

Σε μικρή απόσταση από τη Νίγδη, 15 χιλ. νοτιοδυτικά βρίσκονται τα αρχαία **Τύανα**. Σύμφωνα με τον Στράβωνα ιδρύθηκαν τον 22ο αι. π. Χ. κατά μία εκδοχή από τη βασίλισσα της Ασσυρίας Σεμίραμι, της οποίας «καλά φραγμένος τύμβος» φαίνεται πως υπήρχε εδώ, και κατά μία άλλη από τον βασιλιά της Ταυρίδας Θόαντα, εξού και Θόανα - Τύανα, για να εξελιχθούν τον 17ο π. Χ. αι. σ' ένα από τα σημαντικότερα κέντρα του Χεττίτικου βασιλείου, με το όνομα Tuwanuva [: βασιλική πόλη]. Μετονομάστηκε σε Tuhana, ο Ξενοφών τα αναφέρει ως Δανά,

«σπουδαία και ευδοκιμούσα πόλη». Στην ύστερη αρχαιότητα τα ονομάζουν «Ευσέβεια η προς Ταύρω». Είναι γενέτειρα του Απολλώνιου Τυανέως, σημαντικού νεοπυθαγόρειου φιλοσόφου του 1ου αι. Όταν ο ρωμαίος αυτοκράτορας Αυρηλιανός εκστρατεύει εναντίον της βασίλισσας της Παλμύρας Ζηνοβίας, καταλαμβάνει την Τυανίτιδα˙ η ιστορία λέει ότι με τη διαμεσολάβηση του Απολλώνιου δεν κατέστρεψε τα Τύανα. Επί Ρωμαίων, που τους κατέλειπαν το εντυπωσιακό υδραγωγείο, μεγάλα κτίσματα, παλάτια και λουτρά, είναι αυτόνομη δημοκρατία με δικό τους νόμισμα με το όνομα Antoniana Colonia Tyana. Στις αρχές του 7ου αι. τα Τύανα συμπεριλαμβάνονται στις μεγαλύτερες πόλεις της Μικρασίας. Στα βυζαντινά χρόνια χαρακτηρίζονται «πόλις, Ελλάς εν Καππαδοκών έθνει». Φέρονται ως γενέτειρα του βυζαντινού αυτοκράτορα Ρωμανού Διογένη. Εξελίσσονται σε σημαντικότατο χριστιανικό κέντρο στην ενδοχώρα της ανατολικής Μεσογείου με πάμπολλους ναούς, για να οριστεί από τον αυτοκράτορα Ουάλλη μητροπολιτική έδρα της Καππαδοκίας. Κειμήλια, εικόνες και το τέμπλο της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου των Τυάνων -παρόμοιο μ' αυτό του Πατριαρχείου της Πόλης- μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα το 1924. Παίρνει το όνομα Kilisehisar [: κάστρο εκκλησιών], παραφθορά αποτελεί το σημερινό όνομα Kemerhisar. Το 1856 σε περικαλλές κτίριο λειτούργησε εδώ αστική σχολή, εξατάξιο παρθεναγωγείο, τριτάξιο νηπιαγωγείο, βιβλιοθήκη, υφαντήριο και ταπητουργείο.

Ρωμαϊκό Υδραγωγείο στα Τύανα

Όλη η περιοχή της Νίγδης χαρακτηρίζεται από ένα θυελλώδες ιστορικό παρελθόν με ετερογενείς πληθυσμούς, οι οποίοι διαχρονικά διατηρούν πολιτισμική και διοικητική αυτονομία, πλούσια γλωσσική κληρονομιά και υψηλό επίπεδο θρησκευτικής καλλιέργειας. Οι γηγενείς Ρωμιοί, που αποτελούν προϊόν εθνολογικού μίγματος, θεωρούν εαυτούς όχι απλώς υπηκόους της πολυεθνικής οθωμανικής επικράτειας, αλλά απευθείας κληρονόμους της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Παρόλο που διατηρούν το ελληνικό αλφάβητο στη γραφή της τουρκικής [: καραμανλίδικα] και αλώβητο το θρήσκευμά τους, οι ορθόδοξοι χριστιανοί, αυτά τα «μικρασιατικά απομεινάρια του Βυζαντίου», καταγράφονται ως

τουρκόφωνοι από το 1437 ακόμη, αφού υπό την κυριαρχία των αλλοθρήσκων υποχρεώνονται, για λόγους κοινωνικούς, πολιτικούς, οικονομικούς και κυρίως επιβίωσης, να υιοθετήσουν τη γλώσσα και ορισμένα ήθη και έθιμα του κατακτητή. Στα τέλη του 19ου αιώνα ένα εκτεταμένο πρόγραμμα ίδρυσης σχολείων, χρηματοδοτημένο από εύπορους αποδήμους, επιχειρεί να αναστήσει την ελληνομάθεια με τη διδασκαλία της ελληνικής στον πληθυσμό.

Μέχρι το 1923 και το μοιραίο, γεωπολιτικό, πολιτιστικό όσο και αποκρουστικό ορόσημο της Λοζάνης, με το οποίο επιχειρούνται τεράστιες εθνικές ανακατατάξεις και εθνοκαθάρσεις. «Ανταλλάξιμοι» του επί χάρτου σχεδιασμένου, μεθοδικά οργανωμένου και σπαρακτικού ξεριζωμού χαρακτηρίζονται όλοι οι ορθόδοξοι πληθυσμοί της Μικρασίας. Είναι τα τραγικά θύματα της σύγκρουσης γεωστρατηγικών συμφερόντων, πολιτικών και διπλωματικών σκοπιμοτήτων και ολέθριων παρεμβάσεων των ισχυρών του κόσμου και της τραγικής ιστορικής συγκυρίας, που οδήγησε στην υπογραφή της χωρίς προηγούμενο στην ιστορία συνθήκης της Λοζάνης, της 30ης Ιανουαρίου 1923, περί υποχρεωτικής ανταλλαγής πληθυσμών [:nüfüs mübadelesi]. Ήταν το επακόλουθο της Καταστροφής του 1922 και του κύματος της αποτρόπαιης βίας που σάρωσε τη Μικρασία, σηματοδοτώντας το τέλος της τρισχιλιετούς ελληνικής παρουσίας και την αναγκαστική μαζική απέλαση προς την Ελλάδα 1.500.000 ψυχών και προς την Τουρκία 450.000 μουσουλμάνων, με αποκλειστικό κριτήριο το θρήσκευμα.

Τις φαρμακωμένες μέρες του Αυγούστου του 1924 οικογένειες με τα ανήλικα παιδιά τους, με την ψυχή στο στόμα και δυο μποξάδες με όλα τα υπάρχοντά τους και κάποια τιμαλφή -χαλιά, κιλίμια, ευαγγέλια και άλλα βιβλία σε καραμανλίδικη γραφή και την εικόνα της Παναγίας στα χέρια- εξαναγκάζονται να μετέχουν σ' ένα σιωπηλό έπος, στον βίαιο, βάρβαρο κι όπως αποδείχτηκε παντοτινό εκπατρισμό τους. Με σπαραγμό υποχρεώνονται να αποχωριστούν τον τόπο τους στην απομονωμένη και περίκλειστη από βουνά, σχεδόν απροσπέλαστη μικρασιατική ενδοχώρα. Φορτώνονται στην καρότσα του αραμπά, απ' όπου αντικρίζουν για τελευταία φορά το σπιτικό τους και τα γνώριμα τοπία της γενέτειρας γης να χάνονται στο βάθος του ορίζοντα μέχρι να σβήσουν από τα κλαμένα μάτια τους σαν καπνός. Φτάνουν στον σιδηροδρομικό κόμβο και κέντρο συγκέντρωσης του Ulukisla, για να επιβιβαστούν σε βαγόνια εμπορικού τρένου, του «τετράτροχου κάρου χωρίς βουβάλια και χωρίς άλογα» και μετά από διαδρομή εξακοσίων χιλιομέτρων στο λιμάνι της Μερσίνας, στην Κιλικία της νότιας Τουρκίας, όπου σαστισμένοι αντικρίζουν για πρώτη φορά στη ζωή τους τη θάλασσα, «το μεγάλο νερό!».

Πλοία πάνε κι έρχονται φορτωμένα στα αμπάρια και το κατάστρωμα ανθρώπινη απελπισία. Μπλέκονται μέσα στο πλήθος των απεγνωσμένων, με προέλευση από πολιτείες και χωριά της μικρασιατικής ενδοχώρας, που περιμένοντας τον αναγκαστικό απόπλου στρατοπεδεύουν σε σχολειά, ναούς, αυλές, πίσω από μάντρες, σε τσαντίρια ή στο ύπαιθρο. Ένα κυνηγημένο ανθρώπινο κοπάδι, περίπου 192.000 άνθρωποι, μετακινούνται δι' αυτής της οδού μέχρι το τέλος του 1924. Υποσιτίζονται με το συσσίτιο που διανέμεται, από τύχη μερικοί γλιτώνουν τη δυσεντερία και την ελονοσία που θερίζουν κυρίως παιδιά και ηλικιωμένους. Τε-

λικά επιβιβάζονται σε βάρκες γεμάτες θρήνο και από ανεμόσκαλα σε ένα καράβι φορτηγό, δεν θυμούνται ποιό από τα δεκάδες «πλοία της μεγάλης φυγής», τα επιταγμένα σαράβαλα, τα «πλωτά φέρετρα» που εκκενώνουν τη Μικρασία από τον χριστιανικού θρησκεύματος πληθυσμό της˙ το «Λέσβος» είναι, το «Παντελής», το «Αρχιπέλαγος», το «Ωκεανός» ή μήπως το ιταλικό «Triestino»; Βρίσκονται μαζί με εκατοντάδες άλλους ξεκληρισμένους στοιβαγμένοι στο κατάστρωμα, κάτω από τον ήλιο της μέρας και το αγιάζι της νύχτας, μερόνυχτα σ' ένα μακρύ και περιπετειώδες προς το άγνωστο και την εξορία ταξίδι, στη διάρκεια του οποίου όσοι πεθαίνουν από τις κακουχίες πετιούνται «χωρίς κάσα, όπως ο Χριστός» στη θάλασσα. Τα χαλιά και τα κιλίμια στους μποξάδες μουσκεύουν, μουχλιάζουν και αργότερα πετιούνται όλα. Απομεινάρια ενός κόσμου που διαλύθηκε ξαφνικά και βίαια στα εξ ων συνετέθη, ξεμπαρκάρουν κάποτε έκτοποι και καραβοτσακισμένοι στη νησίδα του Αϊ Γιώργη της Σαλαμίνας, όπου το λοιμοκαθαρτήριο –τουλάχιστον 100.000 άνθρωποι περνούν από εδώ-, που τους επιφυλάσσει τον εξευτελισμό της καραντίνας κι όπου μετά την υποχρεωτική παραμονή απολυμαίνονται τα ρούχα, κόβονται τα μαλλιά και τα γένια. Τουλάχιστον πενήντα μέρες ήταν στη θάλασσα και στους δρόμους˙ κανείς δεν θυμάται πόσο ακριβώς διήρκησε αυτή η διαδρομή. Ξεβράζονται αλλόθροοι και ανέστιοι σε χώρα ξένη και άξενη, όπου πρέπει άμεσα να ενσωματωθούν, σε πόλεις άγνωστες και εχθρικές, όπου πρέπει να συνηθίσουν να ζουν, χωρίς να ξέρουν ούτε μία λέξη ελληνική, όμως και τα τουρκικά τους δεν είναι τα σωστά αλλά τα καραμανλίδικα που μιλούν οι Καππαδόκες˙ με τους συγγενείς τους στους πέντε ανέμους, τους «πατριώτες» τους σκορπισμένους σε όλη την ελληνική επικράτεια, το σπίτι τους στην πατρίδα πεντάρφανο και το βιός τους σε ξένα χέρια στα βάθη της Ανατολίας, το μέλλον άδηλο και σκοτεινό μπροστά τους, τις όποιες οικονομίες έφεραν ραμμένες στα ρούχα τους να εξανεμίζονται, την πείνα, τις επιδημίες και τις άλλες αρρώστιες, ελονοσία, τύφο, φθίση, δυσεντερία να παραμονεύουν, την καταφρόνια, την εχθρότητα και την καχυποψία των ντόπιων να καιροφυλακτούν, με ανοιχτή πληγή στην ψυχή τους την απώλεια της προαιώνιας εστίας στη μοναδική πατρίδα...

Ορισμένοι θα καταλήξουν στη Θεσσαλονίκη, του σπαρασσόμενου από πολύχρονες πολιτικές διαμάχες, αποδιοργανωμένου διοικητικά και υπό οικονομική κατάρρευση εθνικού κορμού, για να βρουν καταφύγιο μαζί με εκατοντάδες άλλους κατατρεγμένους στις αποθήκες του λιμανιού, που μετατρέπονται σε πρόχειρα καταλύματα χωρίς καμία υποδομή. Πολυμελείς οικογένειες εγκαθίστανται για καιρό εκεί σε έξι τετραγωνικά μέτρα, ανάμεσα σε δυο κουβέρτες σε ρόλο διαχωριστικού, ώσπου να τους παραχωρηθεί με κλήρωση στον προσφυγικό συνοικισμό της Τούμπας ένα ταπεινό σπιτάκι δυο δωματίων, από αυτά που οικοδομεί και διανέμει η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων. Για την ακρίβεια μέχρι να επιχειρήσουν την κατάληψη με απελπισμένη «έφοδο» ενός από τα εκατοντάδες πανομοιότυπα χαμηλά σπιτάκια σε μία από τις συνοικίες, που, μαζί με τα κυρίαρχα επί πέντε δεκαετίες βασίλεια της παράγκας, κύκλωσαν και τελικά ανάστησαν με την ψυχή της προσφυγιάς τη Θεσσαλονίκη.

Ήταν αφεντικά και νοικοκυραίοι μέχρι που τα σάρωσε όλα ο άνεμος της ιστορίας και τώρα είναι πλέον «πρόσφυγες»! Πρόσφυγες, λέξη συντριπτική,

που μέχρι σήμερα δεν χάνει την υποτιμητική και περιφρονητική σημασία της, αυτήν που της αποδίδουν οι γηγενείς. Είναι επιπλέον αποκλειστικώς τουρκόφωνοι, όπως οι περισσότεροι Καππαδόκες, γεγονός που συνεπάγεται μύριες όσες ταπεινώσεις. Έχουν με σπαραγμό υποταχτεί στην επιβεβλημένη μοίρα ν' αποχωριστούν την «πατρίδα» τους, όπως δεν παύουν ισοβίως να αποκαλούν την πεφιλημένη ενδοχώρα της Μικρασίας, τον τόπο τους, τον παράδεισό τους στη μακρινή Ανατολία, τα σπίτια, τη ζωή, τις συνήθειες, το βιός και τους προσφιλείς νεκρούς τους. Βιώνουν τις πιο συγκλονιστικές στιγμές της σύγχρονης ιστορίας ως αυθεντικοί μάρτυρες και τραυματική την εμπειρία του βίαιου ξεριζωμού από τη χαμένη Εδέμ. Διατηρούν το όνειρο της επιστροφής στις πανάρχαιες κοιτίδες τους ζωντανό˙ δεν έχουν εκποιήσει τα αμπέλια, τους μπαξέδες και τα μποστάνια τους, όπως θα μπορούσαν, στους γείτονες Τούρκους, που επίμονα τα ζητούν μέχρι την τελευταία στιγμή, ελπίζοντας ότι θα ξαναγυρίσουν κάποτε, όταν όλα εξομαλυνθούν -τόσο ασύλληπτος τους φαίνεται ο ξεριζωμός τους! Μόνο τα ζωντανά, καζάνια, κιούπια και άλλα βαριά αντικείμενα έχουν ξεπουλήσει μαζί με τα γεννήματα σ' εξευτελιστικές τιμές. Προλαβαίνουν πριν ξεριζωθούν να συναντήσουν τους μουσουλμάνους πρόσφυγες από την Ελλάδα, που έφτασαν νωρίτερα για να πάρουν το σπίτι τους, τους έχουν με κλάματα παραδώσει τα κλειδιά, όπως τους επιβάλλεται από τις τοπικές αρχές. Η μόνη περιουσία που έχουν καταφέρει να πάρουν μαζί τους, εκτός από το σπαραγμό τους, είναι η κλειδωμένη μέσα τους σαν θησαυρός πολύτιμη μνήμη, η άσβεστη θύμηση, που εξελίσσεται σε κεφάλαιο και μέσο διατήρησης της ιδιαίτερης και διακριτής πολιτισμικής τους ταυτότητας.

Φέρουνε τουρκογενές επώνυμο, το οποίο με την άφιξή τους σπεύδουν ν' αλλάξουν σε άλλο ελληνοπρεπές˙ οι «τουρκομερίτες», οι «τουρκόσποροι» και «ογλούδες», όπως επί δεκαετίες τους αποκαλούν περιφρονητικά οι ντόπιοι -αντίστοιχα «γιαρί γκιαβούρ» [: άπιστοι κατά το ήμισυ] αποκαλούνται στην Τουρκία οι μουσουλμάνοι που ξεριζώθηκαν από την Ελλάδα- είναι ανεπιθύμητοι στην ελληνική επικράτεια, όπως το διαπίστωσαν ήδη από το 1922 τα πρώτα κύματα προσφύγων˙ οι εκδηλώσεις φοβίας, καχυποψίας, στιγματισμού, περιθωριοποίησης και απροκάλυπτης έχθρας εναντίον τους προσλαμβάνει μορφή κοινωνικού ρατσισμού, που μεγεθύνει τον αποκλεισμό και την αποξένωσή τους από την ελληνική κοινωνία. Το αντιλαμβάνονται, το πληροφορούνται, τους συνιστάται ή τους επιβάλλεται, η αλλαγή του ονόματος υπηρετεί πολλές, ευκόλως εννοούμενες, σκοπιμότητες. Η τραυματική εμπειρία της αφομοίωσής τους θα τους πληγώνει επί δεκαετίες. Η περιουσία τους «στην πατρίδα», στρέμματα γόνιμης γης, αμπελώνες, μποστάνια, μπαχτσέδες και υποστατικό με διώροφο σπίτι, στάβλους για τα ζωντανά και αποθήκες για τα γεννήματα, είναι καταγεγραμμένη και εκτιμημένη σε χρυσές λίρες από την τοπική υποεπιτροπή Ανταλλαγής και αναμένουν μάταια να αποζημιωθούν γι αυτήν στο ακέραιο, σύμφωνα με τις ρητά διατυπωμένες υποσχέσεις και τους όρους της συνθήκης. Οι ελπίδες θα καταρρεύσουν οριστικά το 1930, όταν Βενιζέλος και Ινονού προχωρούν στον τελικό διακανονισμό του ζητήματος ανταλλάξιμων περιουσιών. Το Σύμφωνο της Άγκυρας αποδέχεται πως η αξία των ελληνικών περιουσιών στη Μικρά Ασία είναι μικρότερη από την αξία των μουσουλμανικών περιουσιών στην Ελλάδα˙ παρά τη θύελλα αντιδράσεων τα χρέη προς τους πρόσφυγες παραγράφονται!

Θα ζήσουν ταλαντευόμενοι ανάμεσα σε δύο κόσμους, στροβιλιζόμενοι στη δίνη αναμνήσεων και συναισθημάτων, ανακαλώντας καθημερινά με προκατακλυσμιαίους αναστεναγμούς ιστορίες από την αλησμόνητη «πατρίδα» στην Ανατολία, την πεμπτουσία κάθε χαράς, ικανοποίησης, ειρήνης, ασφάλειας, δεσμού με τη χαμένη «γη της επαγγελίας», αυτήν που δεν ξεχνούν και δεν εγκαταλείπουν ποτέ. Μαζί τους την έχουν πάρει μέσα στους μποξάδες που έφεραν από κει, τη βλέπουν στον ύπνο τους, τη μελετάνε στον ξύπνιο τους, την ιστορούν στις κουβέντες τους, την ανακαλούν με συγκίνηση σαν μία εξιδανικευμένη χώρα που δεν υπάρχει πια, μόνο κάποτε υπήρξε στα όνειρά τους. Έχασαν το βιός τους, αλλά όχι τη μνήμη τους, αυτή δεν εκπατρίζεται ποτέ! Αναλώνονται σ' ένα διαρκές μνημόσυνο της ζωής τους εκεί, με γλαφυρές περιγραφές για τα πανύψηλα βουνά της Ανατολίας, όπου το χιόνι ποτέ δεν έλιωνε στις κορυφές, για τα αμπέλια που ψήλωναν δεμένα στις κληματίδες τους, τους οπωρώνες και τα καταπράσινα περιβόλια…˙ με νοερές ξεναγήσεις στο πατρογονικό τσιφλίκι και στα κελάρια του παππού τα γεμάτα γεννήματα και καρπούς, όλα τα μπερεκέτια και τα καλά, τα παγωμένα σερμπέτια από μέλι και τριαντάφυλλο, τα χαμένα για πάντα καζάντια, που άνοιξε η γη και τα κατάπιε μεμιάς. «Ἑξωτερικό» έγινε πια η γη τους, «ας όψονται οι μεγάλοι "προστάτες" και τα σκοτεινά τους σχέδια...». Ξετυλίγουν το νήμα από το κουβάρι ενός απώτατου παρελθόντος, που φωλιάζει στα έγκατα της μνήμης από χρόνια και ζαμάνια, από τον αιώνα τον άπαντα. Μεταγγίζουν στη νεότερη γενιά μία ακατανίκητη έλξη για την Ανατολή, με τα λόγια και τις ιστορήσεις, με τα παραμύθια και τις αναπολήσεις, με την καταφανή συγκίνηση και τον κόμπο στο λαιμό, με τα δάκρυα που ανεβαίνουν στα μάτια χωρίς να κυλούν, με τις καταβολές ολόκληρων γενεών που προηγήθηκαν, με τα κατάλοιπα της αρχαίας φυλής που ρέει στο αίμα αθέλητα. Αδιόρατα ίχνη αρχίζουν να σαλεύουν ανεπαίσθητα στα κύτταρα των νεότερων, εισχωρούν στις φλέβες, φωλιάζουν κάτω από το δέρμα, διαγράφονται σε μία γραμμή της φυσιογνωμίας. Μεταβιβάζουν τον καημό τους, που κάνει τους επιγόνους τους να νιώθουν απολύτως και μόνο Ανατολίτες, Μικρασιάτες, Καππαδόκες.

Το Προσκύνημα

Σχεδόν έναν αιώνα μετά, όταν πια είναι πολύ αργά και κανείς από τους ανιόντες δεν ζει πλέον για να καθοδηγήσει τα βήματα, προσφυγογενείς της τρίτης γενιάς, με κληρονομημένη τη νοσταλγία των παππούδων και των γονιών τους και σημαδεμένοι καθοριστικά με τη σφραγίδα της καταγωγής τους, παρά το γεγονός της καθολικής ενσωμάτωσης τους στην ελληνική πραγματικότητα, επιχειρούν με την περιήγηση στα σεληνιακά τοπία της μυστηριακής Καππαδοκίας να ανασυνθέσουν έναν οριστικά χαμένο κόσμο. Να βρεθούν στη μόνη πατρίδα των δικών τους, να δουν με τα μάτια τους τις πάντα χιονισμένες κορυφές του Αργαίου [: Ergiyes Dagi] με το ανενεργό πια ηφαίστειο καταντικρύ στις διαδρομές τους και το πλατύ ποτάμι, τον Άλυ [: Kizilirmak], τον μεγαλύτερο σε μήκος ποταμό της χώρας, που καθιστά εύφορη την καλλιεργήσιμη γη με τα κοκκινωπά νερά του να κυλούν αιώνες τώρα, αδιάφορα για τα γεγονότα που συντελούνται γύρω τους. Να διατρέξουν τα δύσκολα περάσματα της οροσειράς του Ταύρου,

«της οικουμένης το βάραθρο», μέσα από τα φαράγγια προς τις αρχαίες «δεινές κλεισούρες», τις Κιλίκιες Πύλες [: Gülek Boğazi], που σίγουρα κάποια στιγμή διέσχισαν οι μακρινοί προπάτορες. Να περιπλανηθούν στην καταπράσινη από τα άφθονα νερά - «τους αενάως και πανταχόθεν ρεόντες πολυρρόους ρύακας» - κοιλάδα με τα περιβόλια, τους αμπελώνες, τους μπαξέδες, τα μποστάνια, τους «πολύδεντρους λειμώνας» της κεντρικής Ανατολίας, γενέθλιας γης των παππούδων τους. Να θαυμάσουν στη διακεκριμένη πόλη του Σουλτανάτου του Rum [: Rum Sultaniği], τη Νίγδη, τα σπουδαία μνημεία των Σελτζούκων και στο μουσείο της ένα παμπάλαιο χαλί μ' έναν δικέφαλο αετό στο κέντρο -βυζαντινό ή σελτζουκικό κατάλοιπο; Να προσκυνήσουν συγκινημένοι τον χτισμένο στους πρόποδες του Αντιταύρου πατρογονικό Πόρο, το ατείχιστο και καταπράσινο Bor, να ανασάνουν και να αφουγκρασθούν τα ατελείωτα παραμύθια που ψιθυρίζει ο αέρας του, να αναζητήσουν όσα προκάλεσαν την αιμάσουσα πληγή και τον αγιάτρευτο καημό της απώλειας του, να εντοπίσουν τα συγυρισμένα σπίτια με τα στέφανα στο εικονοστάσι που άφησαν πίσω τους οι γεννήτορες, ν' αγγίξουν τα ίχνη της γενιάς τους που μένουν ανεξίτηλα εδώ κι έναν αιώνα, να πατήσουν τη γη που γέννησε και ανάθρεψε τους προγόνους, τα χώματα απ' όπου τους ξερίζωσαν βάναυσα, τον τόπο όπου άφησαν τους πεφιλημένους νεκρούς τους.

Σε κεντρική πλατεία του Bor υψώνεται ακόμη ο πύργος του ρολογιού. "Masallah" [: να μη βασκαθεί] γράφει στην προμετωπίδα του αστικού λεωφορείου αντί άλλου προορισμού. Περιπλανιούνται στην, σαν θεατρικό σκηνικό, παλιά ελληνική γειτονιά με τα πετρόχτιστα σπίτια˙ πίσω τους ξεφυτρώνουν μιναρέδες από μικρά τζαμιά και προσευχητάρια. Orta Sokak [: Μέση Οδός] γράφει η ξεθωριασμένη ταμπέλα. Ποιο να είναι το κονάκι του παππού, ποιο έχει έξι παράθυρα στον όροφο; Που ήταν το πατητήρι που γέμιζε με τα λαχταριστά σταφύλια από τους αμπελώνες; Σωπαίνουν οι πέτρες, δεν απαντούν τα χαλάσματα. Αρκετά σπίτια κατοικούνται πρόχειρα επισκευασμένα, σοβατισμένα με χρώματα μενεξεδιά, άλικα ή ώχρας, με γέρικες κληματαριές σκαρφαλωμένες πάνω τους. Κάποια αρχοντικά περίκλειστα σε ψηλά ντουβάρια έχουν ανακατασκευαστεί και παραχωρηθεί σε νεώτερες χρήσεις. Μερικά έχουν καταρρεύσει οριστικά, μόνο γκρεμίδια γεμάτα αγριάδες απομένουν απ' αυτά. Άλλα ρημάζουν χωρίς σκεπή, με παράθυρα που χάσκουν ορθάνοιχτα, κολώνες ορφανές, ραγισμένους τοίχους με ξεφλουδισμένα επιχρίσματα και φυτρωμένα αγριόχορτα, υπολείμματα από γύψινα ανάγλυφα, ξεγυμνωμένη πλινθοδομή αποκαλυπτική μιας επιμελούς δόμησης.

Διακρίνονται ταβάνια με εμφανείς ξυλοδοκούς, κλιμακοστάσια έτοιμα να καταρρεύσουν˙ καμάρες και τόξα αιωρούνται στο κενό και ετοιμόρροπα σαχνισιά, στηριγμένα σε ξύλινα δοκάρια με ανθεκτικά φουρούσια από μονόλιθο ή συμπαγές ξύλο, αφήνουν να φανερωθεί η παλιά ομορφιά τους. Φριχτά οξειδωμένες σιδερένιες αυλόπορτες με σκαλισμένες ημερομηνίες, 1901 εδώ, 1912 εκεί, ακόμη και 1891, κι έναν μοναχικό κεντημένο σταυρό˙ με σκουριασμένα λουκέτα φυλάσσονται καγκελόπορτες, κάποιες ανοιχτές. Άγρια χορταριασμένες οι εγκαταλειμμένες αυλές. Οι βερικοκιές που χρωμάτιζαν το γκρίζο της πέτρας φορτωμένες με τους περίφημους καρπούς τους, αυτές που μνημόνευαν οι μεγάλοι, θα έχουν πια ξεραθεί… Μία μαντηλοδεμένη Τουρκάλα τινάζει ένα πανί σ'

ένα σκεπαστό χαγιάτι, όπως σίγουρα θα έκανε τότε η γιαγιά τους˙ η εικόνα της τους κάνει να κοντοσταθούν σιωπηλοί και να την παρατηρούν. Όχι, η γιαγιά δεν φορούσε μαντήλα, μόνο είχε στα μαλλιά της πλεγμένα φλουριά. Η γυναίκα τους αντιλαμβάνεται και εξαφανίζεται στο εσωτερικό του σπιτιού. Αναζητούν το παλιό, «περικαλλές» ελληνικό σχολείο, όπου έμαθαν τα πρώτα γράμματα οι γονείς τους από τη δασκάλα, την Αφροδίτη, με τη μεγάλη του αυλή όπου έπαιζαν με ξεφωνητά με τα άλλα παιδιά˙ το ανακαίνισαν και λειτουργεί ακόμη μορφώνοντας τα τουρκάκια κάτω από τα πορτραίτα του Κεμάλ. Εντοπίζουν το παμπάλαιο χαμάμ [: Eski Hamam], όπου σίγουρα θα πήγαινε ο παππούς τους˙ είναι αναστηλωμένο και λειτουργεί κανονικά από το 1417, έξι αιώνες τώρα˙ στην είσοδό του στεγνώνουν βαμβακερά πεστιμάλια και πεσκίρια [: πετσέτες], βασικά στοιχεία του πολιτισμού των οθωμανικών λουτρών.

Στεγνές και αχρηστεμένες στέκουν κάποιες δημόσιες κρήνες˙ από αυτές με τα γκιούμια θα κουβαλούσαν τότε το νερό στο νοικοκυριό τους. Ανεβοκατεβαίνουν στα σοκάκια, τα καλντερίμια και τα σκαλάκια όπου κάποτε λαχάνιαζαν οι προπάτορες˙ πιτσιρίκια δεκάδες χαλούν τον κόσμο παίζοντας όπως τότε στους μαχαλάδες, τους πλησιάζουν με περιέργεια, δεν έρχονται δα και τόσοι πολλοί ξένοι στο Bor. Έχουν μάθει λίγες λέξεις αγγλικών στο σχολείο και ρωτούν για την προέλευση αυτών των περίεργων «αλλοδαπών» με τις φωτογραφικές μηχανές στα χέρια. «Yunan» [: Έλληνες], η απάντηση, αλλά η λέξη δεν τους λέει πολλά, δεν έζησαν την αρμονική συνοίκηση, δεν βίωσαν τις μαύρες μέρες του οριστικού αποχωρισμού, ίσως μόνο καμιά φορά να έχουν ακούσει τη δική τους προγιαγιά να αφηγείται ιστορίες για τους παλιούς της συντοπίτες, τους γείτονες και φίλους, που χαρακτηρίστηκαν εχθροί και χάθηκαν ξαφνικά από τη ζωή τους.

Η περιπλάνηση οδηγεί τα βήματα στο ποταμάκι με το λιγοστό νερό και τα παλιά πέτρινα γεφυράκια, το Yesilirmak [:πράσινο ποτάμι] που διασχίζει την πόλη. Οι αμπελώνες έχουν όλοι ξεπατωθεί. Οι αλλαγές είναι μεγάλες, η ανοικοδόμηση ακατάσχετη, τα έργα ανάπλασης συγκεκριμένης αισθητικής εκτεταμένα, τόσο που είναι αμφίβολο, αν εκείνοι που αποχαιρέτησαν με δάκρυα το Bor το 1924 θα ταύτιζαν τις γνώριμες εικόνες του τόπου τους με τη ραγδαία αναπτυσσόμενη σημερινή πόλη των σαράντα και πλέον χιλιάδων κατοίκων. Μόνο το πολυτραγουδισμένο παζάρι συνεχίζει αδιάλειπτα τη λειτουργία του μέχρι σήμερα σε μία αχανή έκταση, εν μέρει υπαίθριο και αλλού στεγασμένο, όπως μαρτυρούν σύγχρονες φωτογραφίες.

Οι προσκυνητές σπεύδουν και στο Kemerhisar, σε δέκα χιλιόμετρα απόσταση, για να μεταφερθούν ακόμη πιο παλιά στον χρόνο, ανάμεσα στα ερείπια των αρχαίων Τυάνων, πόλη «μεγάλη και ευδαίμονα», μήλον της έριδος μεταξύ Βυζαντινών και Αράβων για αιώνες. Διάσπαρτα παντού είναι τα λείψανα και οι θεμελιώσεις των αρχαιοτήτων, πεσσοί, μάρμαρα σμιλεμένα και υπερμεγέθη κατάλοιπα πολυτελών κτιρίων. Το εντυπωσιακό υδραγωγείο εκτείνεται υπέργειο επί 1.200 μ. Από εδώ έσπευσαν να καταφύγουν στη Νίγδη και τον Πόρο οι κάτοικοι, μετά από τις επανειλημμένες δηώσεις και καταστροφές, που υπέστη η άλλοτε λαμπρή τους πολιτεία. Και τρία χιλιόμετρα μετά στο διπλανό Bahçeli φτάνουν, για να βρεθούν στα λείψανα των ρωμαϊκών λουτρών με τη μεγάλη

ανοιχτή δεξαμενή [: Roma Havuzlu], σ' ένα κατάφυτο τοπίο με φυσικές πηγές. Από εδώ ξεκινούσε το υδραγωγείο των Τυάνων για να τροφοδοτεί με νερό την πόλη. Διατηρείται σε άριστη κατάσταση αυτή η δεξαμενή, αφού συντηρήθηκε το 1967. Να ήταν εδώ που κολυμπούσανε οι γονείς τους όταν ήταν μικρά παιδιά, όπως έλεγαν στις αφηγήσεις τους;

Η περιπλάνηση προκαλεί δονήσεις στον σεισμογράφο της ψυχής και ανάμικτα συναισθήματα. Ψυχική αναστάτωση, λύπη για την απώλεια, μελαγχολία για την ερήμωση, συγκίνηση για το παρελθόν, αναπάντητα ερωτηματικά ...˙ ανακούφιση που ξεπληρώνουν ένα ηθικό χρέος προς τους γεννήτορες, που, παρά τον διακαή τους πόθο, ξενογεννημένοι με τη σκιά ενός άλλου τόπου πάνω τους, ποτέ δεν κατόρθωσαν να επιστρέψουν στη γενέθλια γη τους, αυτήν που ποτέ δεν απαρνήθηκαν˙ χαρά που εντόπισαν τη ρίζα τους. Και μία μικρή ικανοποίηση που μπορούν να μετέχουν στις ευχάριστες αναμνήσεις από ένα παρελθόν ευημερίας, αλλά και στις οδυνηρές μνήμες, τον πόνο και την απόγνωση των εκπατρισμένων της οικογένειας για τη χαμένη Εδέμ. Πόσα δεν θα είχαν να τους πουν, αν τους έβλεπαν εκεί! Μοιάζει με κεράκι που ανάβει στη μνήμη τους αυτό το προσκύνημα, σε ένδειξη βαθειάς ευγνωμοσύνης που πλούτισαν αυτούς, τους επιγόνους τους μ' ένα τέτοιο θυελλώδες, πλούσιο, σύνθετο, πολυπολιτισμικό παρελθόν απ' αυτόν τον αρχαίο, τον ξεχωριστό, τον ιστορικό και πολυτάραχο τόπο. Από τον οποίο, στην πραγματικότητα, εκείνοι, δύο φορές ξένοι, πρόσφυγες για πάντα, δεν έφυγαν ποτέ!

Βάνα Χαραλαμπίδου

Γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη από γονείς Καππαδόκες. Σπούδασε στο Οικονομικό Τμήμα της Ν.Ο.Ε του Α.Π.Θ. Εργάστηκε ως δημοσιογράφος του πολιτιστικού ρεπορτάζ από το 1981 επί μία εικοσαετία στην εφημερίδα «Θεσσαλονίκη». Από το 1986 συνεργάστηκε παράλληλα με την ΕΡΤ3 ως παραγωγός και παρουσιάστρια ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών εκπομπών. Διηύθυνε από το 1994 και επί έντεκα χρόνια, το πολιτιστικό ραδιόφωνο της ΕΡΤ3, τον 9.58 FM. Εργάστηκε ως υπεύθυνη του Γραφείου Τύπου του Κ.Θ.Β.Ε, του Τελλόγλειου και του ΟΠΠΕ'Θ και ως αρχισυντάκτης του συλλεκτικού περιοδικού του ΟΠΠΕ'Θ «Θεσσαλονίκη '97». Είναι μέλος της ΕΣΗΕΜΘ από το 1986. Έχει γράψει και εκδώσει πέντε προσωπικά βιβλία. Αρθρογραφεί σε διάφορα περιοδικά.

Η ΝΙΚΑΙΑ ΤΗΣ ΒΙΘΥΝΙΑΣ

Επίχαρις Β. Μιχαηλίδου

Οχυρωμένη με τείχη διπλά, ρωμαϊκά και βυζαντινά, πλάι στην πανέμορφη λίμνη της Βιθυνίας, την «Ιζνίκ γκιολού», την Ασκανία, βρίσκεται η **Νίκαια**, μια πόλη - θρύλος, που της πήραν τους θησαυρούς κι απόμεινε σπίτι βουβό, χωρίς ζωή, χαρές και πλούτη. Μεγαλόπρεπες πύλες, ορθάνοιχτες τώρα, χωρίς φρουρούς, ανοίγουν δρόμους στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα. Η πύλη της Κωνσταντινούπολης, η πύλη της Λεύκης, η πύλη του Γενίσεχιρ, η πύλη της Λίμνης. Πέντε χιλιόμετρα η περίμετρος των τειχών, δέκα μέτρα το ύψος, κράτησαν για αιώνες αντίσταση στις ατέλειωτες μάχες που δόθηκαν αποκρούοντας επιδρομείς, που την ζήλευαν και ποθούσαν να την κατακτήσουν, μέχρι που το **1331** επί **Ανδρονίκου Β΄,** παραμελημένη από τους ηγέτες του Βυζαντίου, την κατέλαβαν **οι Οθωμανοί του Ορχάν Γαζή**. Κράτησε αναμμένο ένα μικρό λυχνάρι ελληνισμού μέχρι τον Αύγουστο του 1920, που **οι τσέτες του Κεμάλ** θανάτωσαν τους τελευταίους ακρίτες του Ελληνισμού.

Η Νίκαια

Η πόλη έχει μεγάλη και πολυτάραχη ιστορία. Υπάρχουν πολλές παραδόσεις για την ίδρυση και τους πρώτους αποίκους της Νίκαιας. Σε νομίσματα του 1ου και 2ου αι. μ.Χ. ο Διόνυσος και ο Ηρακλής αποκαλούνται «κτίστες», ιδρυτές της πόλης.[1] Ο **ιστορικός Μέμνων** αναφέρει ότι ιδρύθηκε γύρω στο 330 π.Χ. από στρατιώτες από την πόλη **Νίκαια της Λοκρίδας**, κοντά στις Θερμοπύλες, οι οποίοι ακολούθησαν τον **Μ. Αλέξανδρο**. Κατά την επιστροφή τους από την εκστρατεία, ίδρυσαν την Νίκαια στα εύφορα χώματα της Βιθυνίας, σε ανάμνηση

της μακρινής πατρίδας τους. Άλλοι υποστηρίζουν ότι την ονόμασε το 301 π.Χ. ο στρατηγός του Μ. Αλεξάνδρου **Λυσίμαχος**, για να τιμήσει την σύζυγό του **Νίκη** ή Νίκαια. Στη Νίκαια γεννήθηκε το 190 π.Χ. ο **Ίππαρχος**, που έχει χαρακτηρισθεί ο μεγαλύτερος αστρονόμος της αρχαιότητας και όλων των εποχών και ο ιστορικός **Δίων Κάσσιος** (155 μ.Χ.) συγγραφέας του έργου «Ρωμαϊκή ιστορία».

Κατά τη **Ρωμαϊκή περίοδο**, η Νίκαια συνέχισε να είναι μια από τις σημαντικές πόλεις της Μικράς Ασίας που συναγωνιζόταν τη Νικομήδεια για το ποια θα γινόταν έδρα του κυβερνήτη της επαρχίας της Βιθυνίας. Η έκταση και ο πληθυσμός της αυξήθηκαν την εποχή του αυτοκράτορα **Τραϊανού** (98-117 μ.Χ.). Όταν την επισκέφτηκε ο **Αδριανός** το 123 μ.Χ., διακρίνοντας την στρατηγική της θέση, ξεκίνησε αμυντικά και εξωραϊστικά έργα, που ολοκληρώθηκαν τον 3ο αιώνα. Ιστορικές μαρτυρίες, επιγραφές και ευρήματα δηλώνουν την ύπαρξη θεάτρου, ναού του Απόλλωνα, αγοράς και υδραγωγείου.

Ο **Μέγας Κωνσταντίνος** την ανέδειξε σε σημαντική πόλη της νέας Βυζαντινής αυτοκρατορίας, συγκαλώντας εκεί την **Α΄ Οικουμενική Σύνοδο**, για την οποία συγκεντρώθηκαν 318 Πατέρες από όλο τον Χριστιανικό κόσμο[1]. Ο **ιστορικός Ευσέβιος** αναφέρει ότι ο Κωνσταντίνος επέλεξε τη Νίκαια – Νίκη, λόγω της ευοίωνης προσωνυμίας της (ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ)[2]. Στα χρόνια του Βυζαντίου η Νίκαια παραμένει σημαντικό πνευματικό κέντρο. Δύο σπουδαίες οικουμενικές Σύνοδοι, η Α΄ το 325 και η Ζ΄ το 787 μ.Χ., που διατύπωσαν τα δόγματα της Ορθοδόξου πίστεως, αντικρούοντας η Α΄ τον μονοφυσιτισμό του Αρείου και η Ζ΄ την αίρεση των εικονομάχων, συγκλήθηκαν στην ιστορική αυτή πόλη, στους περικαλείς ναούς της **Αγίας Σοφίας** η Α΄ και της **Κοιμήσεως της Θεοτόκου** η Ζ΄. Οι ελάχιστοι Ιζνικλήδες (Νικαιώτες), που γλίτωσαν τη σφαγή και ήρθαν στην Ελλάδα έλεγαν ότι έξω από τα κάστρα, σώζονταν κάτι πέτρες λαξευμένες, συμμετρικές, τα «σκαλοπάτια», όπου πίστευαν πως κάθισαν οι Πατέρες, που συγκρότησαν την Οικουμενική Σύνοδο[3], ενώ και μέσα στο Ναό της Αγίας Σοφίας, πίσω από την Αγία Τράπεζα, υπάρχουν βαθμίδες, όπου κάθονταν οι Αρχιερείς.

Ναός Αγίας Σοφίας Νίκαιας

Ο ναός της Κοιμήσεως κατά την οθωμανική κατάκτηση δεν μετατράπηκε σε τζαμί και ήταν ο ενοριακός Ναός της μικρής Ελληνικής κοινότητας μέχρι τον Δεκαπενταύγουστο του 1920, που οι Έλληνες φονεύτηκαν και ο Ναός καταστράφηκε με απίστευτη βαρβαρότητα από τους Τούρκους.

Μετά την **Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους το 1204**, εδώ κατέφυγε η στρατιωτική και η πολιτική ηγεσία του Βυζαντίου και ίδρυσαν την **αυτοκρατορία της Νίκαιας**. Πρωτοστάτησε ο **Θεόδωρος Λάσκαρης**, ο γενναίος στρατηγός, ο οποίος κατά την πολιορκία της Πόλης κατάφερε να αποκρούσει τους Φράγκους από το τμήμα του τείχους που προστάτευε. Η Νίκαια αναδείχθηκε πρωτεύουσα της νέας αυτοκρατορίας. Ο Θεόδωρος Λάσκαρης, ο και ποιητής της Μεγάλης Παράκλησης στην Υπεραγία Θεοτόκο, διακήρυξε ως Έλλην αυτοκράτωρ την πίστη πως θα ανακτήσουν την πρωτεύουσα, εκφράζοντας το κοινό αίσθημα των Βυζαντινών, ενώ ο **Ιωάννης Βατάτζης**, που τον διαδέχτηκε, έγραφε στα 1237 στον πάπα Γρηγόριο*: «Εμείς οι Έλληνες δεν θα πάψουμε ποτέ να πολεμούμε εναντίον των κατακτητών, ωσότου απελευθερώσουμε τα εδάφη μας.»*

Η **Ελένη Γλύκατζη- Αρβελέρ** επισημαίνει ότι τα λόγια του ιδρυτή της αυτοκρατορίας της Νίκαιας είναι η πρώτη εκδήλωση της Μεγάλης Ιδέας της απελευθέρωσης του Γένους, του «πάλι με χρόνους με καιρούς, πάλι δικά μας θάναι», ενώ ο ιστορικός Απόστολος Βακαλόπουλος δηλώνει ότι η δήλωση του Βατάτζη θεωρείται η γέννηση της «μεγάλης ιδέας» που ενέπνεε τους Έλληνες μέχρι το τραγικό 1922.

Ύστερα από εξήντα χρόνια, το 1261, οι Βυζαντινοί με ορμητήριο τη Νίκαια κατόρθωσαν να ανακτήσουν την Βασιλεύουσα. Με την **ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης** η Νίκαια έχασε σταδιακά την λάμψη της. Ωστόσο οι κάτοικοί της πόλης, περήφανοι για την ιστορία και την γεωγραφική της θέση στη διασταύρωση έξι οδών, κράτησαν για ένα διάστημα ψηλά το πολιτιστικό και οικονομικό της επίπεδο. Ο Αραβας ταξιδιώτης του 12ου αιώνα, ο **al-Herewy**, αναφερόμενος στην Αγία Σοφία της Νίκαιας, γράφει: *«Η εκκλησία αυτή αποτελεί αντικείμενο ιδιαίτερου σεβασμού. Εκεί μπορεί να δει κανείς την εικόνα του Μεσσία και τα πρόσωπα των Πατέρων, που κάθονται στους θρόνους τους.»* Ο συγγραφέας του 13ου αιώνα, **Νικηφόρος Βλεμμύδης,** τονίζει σ' ένα του ποίημα ότι η Νίκαια είναι *«μία πόλη με φαρδείς δρόμους γεμάτους από ανθρώπους, καλά οχυρωμένη, περήφανη για το περιεχόμενό της, το πιο εξαιρετικό αντικείμενο της Αυτοκρατορικής συμπάθειας».*

Το 1081 μ.Χ. η Νίκαια καταλαμβάνεται από τους **Σελτζούκους** του **Αλπ Αρσλάν** και γίνεται η πρώτη πρωτεύουσα του **σουλτανάτου του Ρουμ**. **Απελευθερώνεται το 1097** επί **Αλεξίου Α΄ Κομνηνού** από τους Βυζαντινούς με τη βοήθεια των σταυροφόρων της Α΄ Σταυροφορίας και παραμένει Βυζαντινή για 235 ακόμη χρόνια.

Το 1331 καταλαμβάνουν την Νίκαια οι **Οθωμανοί,** που έχουν ανακηρύξει πρωτεύουσά τους την **Προύσα.** Μέρος των κατοίκων τότε εξισλαμίζονται και αρχίζει σταδιακά η παρακμή της ένδοξης πόλης. Από τον 19ο αιώνα μάλιστα, με την κατασκευή των σιδηροδρομικών γραμμών της Ανατολίας που την παρέκαμπταν, έχασε εντελώς την οικονομική και στρατηγική σημασία της, όντας πλέον μια μικρή, ασήμαντη κωμόπολη.

❖ Κατά την οθωμανική περίοδο γύρω από την Νίκαια δημιουργήθηκαν οικισμοί από Έλληνες, αυτόχθονες και άλλους που ήρθαν στα ενδότερα της Βιθυνίας από την απέναντι Ελλάδα και τα νησιά, για να αποφύγουν την καταπίεση τοπικών αρχόντων, οι οποίοι διατήρησαν την εθνική συνείδηση και την θρησκεία τους μέσα σε πολύ δύσκολες συνθήκες. Η **Κίος**, οι **Λεύκες**, το **Κιουπλιά**, το **Σογιούτ**, το **Ορτάκιοϊ**, το **Χουδί**, το **Μπουρχανιέ**, το **Ακτζέ Μπουνάρ**, το **Κιούπι**, το **Μιχαλίτσι**, το **Παπουτζάκ Δεβρέντ**, το **Βεζίρ Χαν** είναι μερικές από τις πιο γνωστές ελληνικές κοινότητες μεταξύ Νίκαιας και Νικομήδειας, που περιλαμβάνονταν στην μητροπολιτική επαρχία της Νίκαιας. Υπολογίζεται ότι το 1920 τον Ελληνικό πληθυσμό της επαρχίας αποτελούσαν 10.250 Ελληνικές οικογένειες[5].

Στο πέρασμα των σκληρών αιώνων της τουρκικής κυριαρχίας, οι Έλληνες της Βιθυνίας, εκτός από της παραθαλάσσιας Κίου, έχασαν την Ελληνική γλώσσα τους και έγιναν τουρκόφωνοι. Χρησιμοποιούσαν την καραμανλίδικη γραφή και άκουγαν τα Ελληνικά μόνο στην εκκλησία και στο σχολείο, δεν πρόδωσαν όμως ποτέ την πατρίδα τους και την πίστη. Οι Έλληνες αυτοί με τις μεταρρυθμίσεις του **τανζιμάτ** από τα μέσα του 19[ου] αι. μέχρι τις αρχές του 20[ου], οπότε και γράφτηκε ο τραγικός επίλογος της ιστορίας τους, ανάσαναν, ανέκτησαν την ελληνική γλώσσα και έφθασαν στο αποκορύφωμα της ανάπτυξής τους.

Στην Νίκαια πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο**,** στην διάρκεια του οποίου βομβαρδίστηκε η πόλη, μπορούσε κανείς να θαυμάσει εκτός από τα τείχη και την Αγία Σοφία και άλλα μνημεία, τα οποία δυστυχώς δεν υπάρχουν σήμερα. Μεταξύ αυτών η ιστορική εκκλησία της Κοιμήσεως, η εκκλησία της Ανάληψης, του 9[ου] αι., που είχε εξαιρετικά μωσαϊκά και ο ναός του Υακίνθου, μαυσωλείο της αυτοκρατορικής οικογένειας. Ο ναός της Αγίας Σοφίας τραυματίσθηκε σοβαρά, αλλά δεν καταστράφηκε. Το 1935 με απόφαση της κυβέρνησης του Κεμάλ λειτούργησε ως Μουσείο, ενώ τα Χριστούγεννα του 2000 μ.Χ., με την ευκαιρία του εορτασμού της χιλιετηρίδος από την Γέννηση του Θεανθρώπου, τελέσθηκε Πατριαρχικό συλλείτουργο με συμμετοχή κληρικών και πλήθους κόσμου, από την Ελλάδα, που θέλησαν να ζήσουν το μοναδικό γεγονός[4.] Το 2011 μετατράπηκε πάλι σε τζαμί όπως και η Αγία Σοφία Τραπεζούντας.

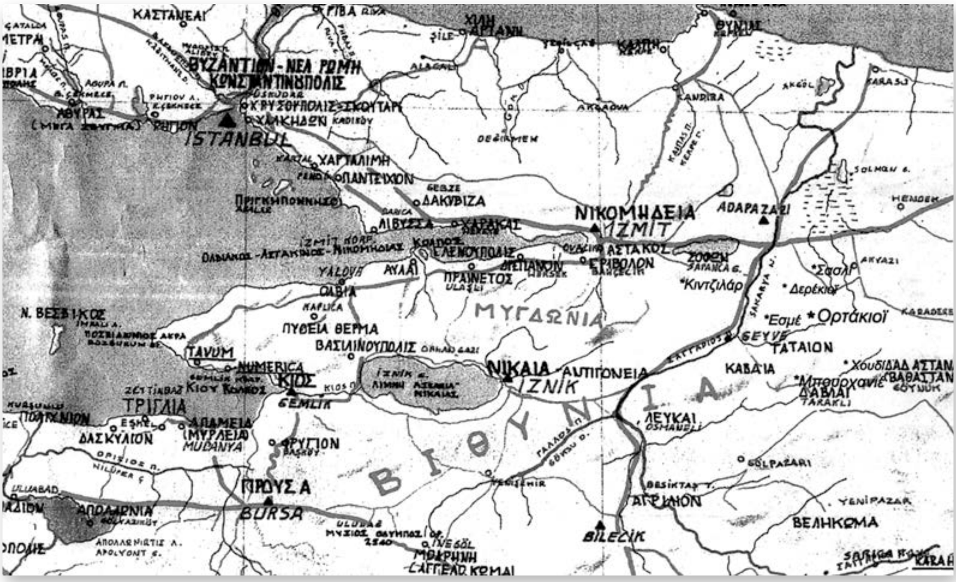
Σήμερα η Νίκαια είναι μια μικρή πόλη 20.000 περίπου κατοίκων, στην οποία σώζονται οι ρωμαϊκοί και βυζαντινοί προμαχώνες και ο σεπτός Ναός της Αγίας του Θεού Σοφίας, που μόνον κατ' όνομα είναι τζαμί.

Ερχόμαστε στην τελευταία περίοδο πριν την καταστροφή. Το 1915 η Νίκαια- Ιζνίκ αναβαθμίστηκε από την τουρκική διοίκηση, έγινε καϊμακαμλίκι που υπάγονταν στο μουτεσαριφλίκι της Νικομήδειας και είχε και μπελεντιέ (δημαρχείο) με Τούρκο δήμαρχο.

Την ελληνική κοινότητα την διοικούσαν αζάδες, εκλεγμένοι δηλαδή κοινοτικοί επίτροποι, που αποτελούσαν την πενταμελή εκκλησιαστική επιτροπή και την τριμελή σχολική εφορεία. Είχε πληθυσμό 550 κατοίκων, 87 οικογένειες, ενώ οι Τούρκοι ήταν δύο περίπου χιλιάδες. Υπήρχαν και δύο αρμένικες και τρεις εβραϊκές οικογένειες. Οι ορθόδοξοι Έλληνες κατοικούσαν σε συνοικία δική τους, χωριστά από τους Τούρκους και είχαν δικό τους μουχτάρη, κοινοτάρχη[3].

Οι Νικαιώτες ασχολούνταν με την γεωργία, την αμπελουργία, την καλλιέργεια της ελιάς, το ψάρεμα στη λίμνη και την παραγωγή μεταξιού. Τα προϊόντα

τους τα προωθούσαν στην Πόλη. Κάθε εβδομάδα γίνονταν στη Νίκαια παζάρι. Υπήρχε και καφενείο και χάνι Ελληνικό. Όλα τα σπίτια υδρεύονταν από το αρχαίο υδραγωγείο. Το νερό μεταφέρονταν με πήλινους σωλήνες από την Πύλη της Λεύκης στους μαχαλάδες σε δημόσιες κρήνες. Είχαν και πηγάδια στα σπίτια για τις καθημερινές ανάγκες.

Χάρτης της Βιθυνίας

Στα χρόνια πριν την καταστροφή, η **ελληνική κοινότητα της Νίκαιας** γνώρισε ανάπτυξη και πρόοδο. Γύρω στα 1850 ίδρυσε **σχολεία** σε κτίριο που βρισκόταν δίπλα στο ναό της Κοίμησης της Θεοτόκου. Λειτουργούσαν δύο τετρατάξια δημοτικά σχολεία, αρρεναγωγείο και παρθεναγωγείο. Στο αρρεναγωγείο δίδασκε ένας δάσκαλος-Δανιήλ το όνομα του τελευταίου δασκάλου-και στο παρθεναγωγείο δύο δασκάλες από την Κίο[3]. Οι δασκάλες παρέδιδαν και ιδιωτικά μαθήματα Ελληνικής γλώσσας στα σπίτια.

Ο **ναός της Κοιμήσεως** είχε μαρμάρινους κίονες στο νάρθηκα, τρούλο με τον Παντοκράτορα, πολλά ψηφιδωτά, και ψηλό καμπαναριό. Είχε και δυο θαυμάσια αρχαία μανουάλια, που οι κάτοικοι τα έθαψαν πριν την καταστροφή...

Η έδρα της αρχαίας **Μητρόπολης Νίκαιας,** της οποίας ο Μητροπολίτης είχε τον τίτλο «Μητροπολίτης Νικαίας, υπέρτιμος και έξαρχος πάσης Βιθυνίας» είχε μεταφερθεί στην παραθαλάσσια **Κίο,** όπου υπήρχε συμπαγέστερος και πολυπληθέστερος Ελληνικός πληθυσμός. Εκεί υπήρχε και Μητροπολιτικό μέγαρο, το «Δεσποτικό». **Τελευταίος Μητροπολίτης ήταν ο Βασίλειος**, ο οποίος αναδείχθηκε κατόπιν Πατριάρχης[3].

Οι κάτοικοι της Νίκαιας στοχάζονταν με δέος την ιστορία της πόλης τους, καθώς αντίκρυζαν τα αρχαία μνημεία, αλλά και τα ερείπια ναών και ανακτόρων, που ήταν βουλιαγμένα στο βυθό της λίμνης και διακρίνονταν όταν ήταν

ήρεμα τα νερά και όταν κατέβαινε η στάθμη σε καιρούς ανομβρίας. Ξένοι αρχαιοκάπηλοι και ένας δικός μας είχαν βρει χρυσά βυζαντινά νομίσματα κοντά στα κάστρα, στην Πύλη της Κωνσταντινούπολης.

Δίπλα στη λίμνη περνούσε ο δημόσιος δρόμος που οδηγούσε στην Κίο, 47 χιλ. απόσταση στα δυτικά, ενώ άλλοι δρόμοι, επίσης αμαξιτοί, οδηγούσαν στο Γενίσεχιρ, στη Λεύκη, στη Γκέυβε, στο Ορτάκιοϊ, στη Γιάλοβα, στη Νικομήδεια.

Με την έναρξη του κεμαλικού κινήματος η Βιθυνία υπέστη τις μεγαλύτερες καταστροφές από όλες τις βόρειες επαρχίες της Μικράς Ασίας[5]. **Η σφαγή των Ελλήνων της Νίκαιας έγινε στις 14 Αυγούστου του 1920**, όταν επέδραμε στην πόλη η **κεμαλική μεραρχία του Τζιεμάλ μπέη[5]**. Αφηγείται ο Θωμάς Αναστασιάδης, εκ των διασωθέντων της Νίκαιας: *«Επί 75 ημέρες οι τσέτες είχαν μπλοκάρει τον Ελληνικό μαχαλά της Νίκαιας. Δεν μπορούσε να φύγει κανείς. Είχαν βάλει σκοπούς στις πύλες που οδηγούσαν έξω από την πόλη. Ευτυχώς, λίγο πριν, ο Τούρκος διευθυντής του ταχυδρομείου της Νίκαιας τηλεγράφησε στον πατέρα μου, με τον οποίο είχαμε πάει στη Πόλη για δουλειές, να μην γυρίσουμε. Έτσι σωθήκαμε. Γενικά οι Τούρκοι συμπολίτες μας, με τους οποίους είχαμε πολύ καλές σχέσεις, έμειναν ουδέτεροι. Φοβήθηκαν και δεν αντέδρασαν.* ***Στις 14 Αυγούστου, παραμονή της Κοιμήσεως****, της γιορτής που πανηγύριζε η εκκλησία μας, οι τσέτες μάζεψαν όλο τον ελληνικό πληθυσμό και τον οδήγησαν έξω από την Πύλη της Λεύκης στα αμπέλια. Εκεί έσφαξαν όλους τους Έλληνες με γερμανικές ξιφολόγχες. Ανάμεσα σ΄ αυτούς η μητέρα και η αδελφή μου. Τα πτώματα τα πέταξαν στη σπηλιά που βρίσκονταν εκεί και τα έκαψαν. Ο τελευταίος ιερέας της Νίκαιας, ο ογδοντάχρονος παπα- Ιορδάνης βρήκε μαρτυρικό θάνατο. Οι τσέτες του έβαλαν σαμάρι στην πλάτη, χαλινάρι στο κεφάλι και πετάλωσαν τα χέρια του και τα πόδια. Κάθησε στην πλάτη του ο χότζας και τον ανάγκασε να περπατάει με τα τέσσερα. Ύστερα τον θανάτωσαν…».*

Ο περίλαμπρος ναός της Κοιμήσεως καταστράφηκε. Βίασαν γυναίκες πάνω στην Αγία Τράπεζα. Των γυναικών πετάλωσαν τα στήθη. Μαζί έσφαξαν και τις αρμένικες και εβραϊκές οικογένειες»[6]. Ένας μόνο από τους κατοίκους κατόρθωσε να διασωθεί, διότι τον νόμισαν πεθαμένο και αυτός δραπέτευσε και αφηγήθηκε το δράμα σε όλη του την αγριότητα. Τέλος έβαλαν φωτιά στην ελληνική συνοικία.

Ύστερα από είκοσι μέρες μπήκε στη Νίκαια η **Μεραρχία Σμύρνης** και βρήκε τα πτώματα στη σπηλιά. Συνόδευε και ο **Μητροπολίτης Βασίλειος**. Τέλεσαν τρισάγιο και έθαψαν το ακρωτηριασμένο πτώμα του ιερέως. Την μεραρχία ακολουθούσε και ο Major Strover, σύνδεσμος της μεραρχίας, μάρτυρας και αυτός των φρικαλεοτήτων[4]. Γράφει στα απομνημονεύματά του ο διοικητής της Μεραρχίας Σμύρνης, **Αλέξανδρος Μαζαράκης-Αινιάν:** *«..Επιτέλους φθάσαμε τα μεσάνυχτα εις Νίκαιαν […] Επισκέφθην τους αρχαίους ναούς, οι οποίοι είχον υποστεί σημαντική και ολοσχερή καταστροφή. Αλλά το φρικτότερο ήτο το θέαμα των πτωμάτων, ανδρών, γυναικών, νηπίων εσφαγμένων και ημικαυμένων, ολοκλήρου της ελληνικής κοινότητος, εστοιβασμένων εντός σπηλαίου εγγύς της πόλεως […] Η ελληνική συνοικία ήτο έρημος, τα σπίτια ανοιχτά και λεηλατημένα[6]».*

Κάποιοι ισχυρίζονται ότι ο Τζιεμάλ μπέης και οι άνδρες του Γκιόκ Μπαϊράκ Ταμπουρού (Τάγμα της Κυανής Σημαίας) δρούσαν αυτόνομα και ανεξέλεγκτα.

Υπάρχουν ντοκουμέντα ότι εκτελούσε άμεσες εντολές του ίδιου του **Μουσταφά Κεμάλ**[7]. Οι Έλληνες δεν εφάρμοσαν αντίποινα στους ντόπιους Τούρκους οι οποίοι δεν συμμετείχαν στη σφαγή. Την ίδια εποχή οι τσέτες πραγματοποίησαν συστηματικές σφαγές και λεηλασίες στα ελληνικά χωριά της επαρχίας, **Μπίλετζικ, Λεύκες, Κιουπλιά, Σογιούτ, Πέλτος, Βεζύρ-χαν**. Στα χωριά αυτά οι τσέτες είχαν επιδράμει από τον Μάρτιο και είχαν οδηγήσει σε εξορίες θανάτου στα ενδότερα (Άγκυρα, Ντιαρμπεκίρ) όλο τον άρρενα πληθυσμό, ο οποίος ατιμάσθηκε και αποδεκατίστηκε ατιμωρητί από τους εγχώριους Τούρκους[4].

Αυτό ήταν το μαρτυρικό τέλος της ένδοξης Νίκαιας το 1920, προοίμιο της ολοκληρωτικής καταστροφής του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας το 1922.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ- ΠΗΓΕΣ

1. Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού. http://asiaminor.ehw.gr/
2. Αρχοντία Β. Παπαδοπούλου: «Η ιστορική διαδρομή στη γη της Βιθυνίας» σ.33.
3. Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών: Αρχεία Προφορικής Παράδοσης, επαρχία Βιθυνία, περιφέρεια Νίκαια, οικισμός Νίκαια, αρ. Β 97.
4. Σολδάτος, Χ.: «Η εκπαιδευτική και πνευματική κίνηση του Ελληνισμού της Μ. Ασίας (1800-1922) Α: Η Γέννηση και η εξέλιξη των σχολείων». Αθήνα 1989, σελ. 93. 5. Βενέδικτος Αδαμαντιάδης: «Έκθεσις της εις ανθρωπίνας υπάρξεις και εις χρήμα απωλείας συνεπεία της εκριζώσεως του Ελληνισμού της Βορειοδυτικής Μικράς Ασίας». Δελτίο Κ.Μ.Σ. τ.Ζ σ.83-100.
6. Αλέξανδρος Μαζαράκης-Αινιάν, Απομνημονεύματα, Ίκαρος, Αθήνα 1948, σελ.281-282
7. «Οι σφαγές στα ρωμιοχώρια της Βιθυνίας»: Απόστολος Καραγιανόπουλος Mikrasiatis ΑΡΘΡΑ / 11 Ιουνίου 2018.

ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑ ΤΗΣ ΒΙΘΥΝΙΑΣ

Η **Νικομήδεια**, ιστορική πόλη και λιμάνι της Βιθυνίας, τόπος δόξης και μαρτυρίου, υπήρξε πρωτεύουσα του ανατολικού Ρωμαϊκού κράτους από το 293 έως το 330 μ.Χ. Είναι χτισμένη αμφιθεατρικά στο βάθος του ομώνυμου κόλπου, άλλοτε «Αστακηνού», 90 χιλ. ΝΑ της Κωνσταντινούπολης.

1915. Άποψη της Νικομήδειας

Πατρίδα του **Αρριανού**, ιστορικού των εκστρατειών του Μεγάλου Αλεξάνδρου, και πατρίδα και τόπος μαρτυρίου του ιατρού **Αγίου Παντελεήμονα**, υπήρξε σπουδαίο πολιτικό και πολιτιστικό κέντρο στα Ελληνιστικά και στα Ρωμαϊκά χρόνια.

Η πόλη ιδρύθηκε γύρω στα 712 π.Χ., κατά τον δεύτερο ελληνικό αποικισμό, **από Μεγαρείς και Αθηναίους** ως «Ολβία», ενώ αργότερα μετονομάστηκε «Αστακός».

Στους Ελληνιστικούς χρόνους, τον 3^{0} αιώνα π.Χ. καταστράφηκε από τον Λυσίμαχο, ενώ τον ίδιο αιώνα, ο **Νικομήδης Α΄ ο φιλέλληνας** την επανίδρυσε, την οχύρωσε με ισχυρά τείχη και έκτισε στο υψηλότερο σημείο ανάκτορα και δημόσια κτίρια. Της έδωσε το όνομά του, και την ανέδειξε **πρωτεύουσα της Βιθυνίας και του Πόντου**[2].

Η Νικομήδεια στα χρόνια των Ρωμαίων έγινε διάσημη. Την τίμησε ιδιαίτερα ο αυτοκράτορας **Αδριανός**, ο οποίος το 120 μ.Χ., όταν σχεδόν ισοπεδώθηκε από σεισμό, ανοικοδόμησε και αναβάθμισε την πόλη. Επί των ημερών του καθιερώθηκαν αθλητικοί αγώνες, κόβονταν νομίσματα και διανοίχθηκε ένα κανάλι με το οποίο η παρακείμενη λίμνη της Νικομήδειας (Σαπάντζα) ενώνονταν με τη θάλασσα.

Το 293 μ.Χ. ο **Διοκλητιανός** την ανοικοδόμησε πάλι, την οχύρωσε με ισχυρά τείχη, έκτισε ανάκτορα, αμφιθέατρο, λουτρά, ίδρυσε ναυπηγεία, νομισματοκοπείο και εργοστάσιο όπλων και την ανακήρυξε **πρωτεύουσα της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας**. Ήταν η τέταρτη μεγαλύτερη πόλη της Αυτοκρατορίας, ισότιμη με την Αλεξάνδρεια, τη Ρώμη και την Αντιόχεια[3.] Στη διάρκεια των διωγμών που κήρυξαν ο Μαξιμιανός και ο Διοκλητιανός γύρω στο 300 μ.Χ., μαρτύρησαν σ΄ αυτήν δεκάδες χιλιάδες Χριστιανών. Οι άγιοι Άνθιμος, Παντελεήμων, τα αδέλφια Ευλάμπιος και Ευλαμπία, η αγία Κυριακή, ο άγιος Ευστράτιος και οι Άγιοι δισμύριοι Μάρτυρες, που καήκαν μέσα στο ναό ανήμερα Χριστούγεννα, είναι μερικοί από τους πιο γνωστούς Μάρτυρες, που πότισαν με το αίμα τους την γη της Νικομήδειας.

Η πολυτάραχη πόλη, αν και ταλαιπωρούνταν από καταστρεπτικούς σεισμούς, συνέχισε να πρωταγωνιστεί ως πρωτεύουσα του κράτους, έως ότου η ανακήρυξη της νέας πρωτεύουσας, της επτάλοφης Κωνσταντινουπόλεως από τον **Μέγα Κωνσταντίνο**, είχε ως αποτέλεσμα να περάσει σε δεύτερη μοίρα. Η Νικομήδεια εξακολούθησε ωστόσο να είναι σημαντική, λόγω της γεωγραφικής θέσεως αλλά και της πνευματικής της ζωής. Εκεί λειτουργούσε και η ονομαστή **σχολή ρητορικής και φιλοσοφίας** υπό τον διάσημο Αντιοχέα ρήτορα **Λιβάνιο.**

Όπως μαρτυρείται στον Συνέκδημο του Ιεροκλή[9], η Νικομήδεια κατά την Πρωτοβυζαντινή περίοδο ήταν η πολιτική και εκκλησιαστική μητρόπολη της επαρχίας Βιθυνίας. Τα πρωτεία τα διεκδικούσε και η Νίκαια. Η αντιπαράθεσή των δύο πόλεων συνεχίστηκε κατά τους βυζαντινούς χρόνους, οπότε επικράτησε η Νίκαια, η οποία γνώρισε τότε μεγάλη άνθηση.

Ο αυτοκράτορας **Ιουστινιανός** επισκεύασε τα τείχη και προσπάθησε να ανακαινίσει την πόλη, η οποία δεχόταν συχνές επιδρομές από τους Πέρσες και τους Άραβες. Μετά από αυτό το χρονικό σημείο οι αναφορές στη Νικομήδεια είναι λίγες.

Η Νικομήδεια καταλήφθηκε από τους **Οθωμανούς το 1337**, τελευταία από τις μεγάλες πόλεις της Βιθυνίας, μετά από δύο πολιορκίες. Έκτοτε η πόλη παρήκμασε. Μέρος του πληθυσμού εξισλαμίσθηκε, ενώ αργότερα, μετά την παραχώρηση προνομίων από τον **Σουλτάνο Μωάμεθ τον Πορθητή** στον **Πατριάρχη Γεννάδιο**, ο χριστιανικός ελληνικός πληθυσμός συσπειρώθηκε γύρω από την τοπική Μητρόπολη. Έκτοτε πνευματικός αρχηγός, επικεφαλής της κοινότητας και υπεύθυνος απέναντι στην τουρκική διοίκηση ήταν ο Μητροπολίτης. Το 1795 ο **Μητροπολίτης Αθανάσιος Κύπριος Καρύδης** ίδρυσε το πρώτο ελληνικό σχολείο.[1]

Η Νικομήδεια της εποχής της εξόδου των Ελλήνων, τον Ιούνιο του 1921, έστω κι αν δεν θύμιζε τις δόξες της Ρωμαϊκής εποχής και του Βυζαντίου, εξακολουθούσε να αποτελεί σπουδαίο εμπορικό κέντρο με ακμάζουσα ελληνική κοινότητα[5], καθώς ήταν συνδεδεμένη ακτοπλοϊκώς με την Κωνσταντινούπολη και σιδηροδρομικώς με την Άγκυρα, από τα μέσα του 19ου αι. Αποτελούσε με τα γύρω χωριά, τούρκικα και ελληνικά, ανεξάρτητο σαντζάκι, μουτεσαριφλίκι, που υπάγονταν κατευθείαν στο Υπουργείο Εσωτερικών της Τουρκίας.

Οι ελληνικές κοινότητες που ανήκαν στη μητρόπολη Νικομηδείας αριθμούσαν 70.000 κατοίκους[5]. Ο συνολικός πληθυσμός της πόλης ήταν 30.000 περίπου, αποτελούμενος από 7.000 Έλληνες και ισάριθμους Αρμένιους, ενώ οι

Τούρκοι ήταν 15.000 και υπήρχαν και 1.000 Εβραίοι και Λεβαντίνοι[3].Το 1915 οι Αρμένιοι οδηγήθηκαν σε εξορία θανάτου. Έφυγαν χιλιάδες, επέστρεψαν τρεις…

Οι Τούρκοι κατοικούσαν αμφιθεατρικά στη ράχη του Ορχάν Τζαμί, όπως ονομάζονταν ο λόφος που δέσποζε πάνω από το λιμάνι. Το ομώνυμο τζαμί είχε χτιστεί στη θέση του μεγαλοπρεπούς ναού των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης, που αιώνες δέσποζε στην κορυφή. Στο προαύλιο σώζονταν μέχρι το 1921 δύο τεράστιες μαρμάρινες κολυμβήθρες των πρωτοχριστιανικών χρόνων[1].

Μέσα από την πόλη περνούσε η σιδηροδρομική γραμμή Κωνσταντινούπολη - Άγκυρα, όπως και το αρχαίο κανάλι, πλάτους 10 μ., από το οποίο ανέβαιναν τα καΐκια ως το φάκτορ, το τουρκικό εργοστάσιο κατασκευής στρατιωτικών υφασμάτων[1].

Το Δημαρχείο, μπελεντιέ, ήταν παραλιακά, απέναντι από το μονοπώλιο καπνού, το Ρετζί, του οποίου όλοι οι διευθυντές ήταν Έλληνες, αφού οι Έλληνες της Νικομήδειας, 90% ήταν μορφωμένοι. Στα αριστερά τού Δημαρχείου οι φυλακές και δεξιά το δικαστήριο, ο ναύσταθμος και ο ταρσανάς. Πιο πέρα στα δεξιά ήταν ο Σταθμός του σιδηρόδρομου. Κοντά στο σταθμό στα ανατολικά υπήρχαν ερείπια, τα οποία οι Έλληνες της Νικομήδειας ονόμαζαν «Δισμύριοι», γιατί υπήρχε παράδοση ότι εκεί ήταν η εκκλησία, όπου το 304 μ.Χ., επί Μαξιμιανού, είχαν καεί ανήμερα τα Χριστούγεννα, δισμύριοι Χριστιανοί. «Όσοι απέμειναν», έλεγαν, «αποτέλεσαν τον μετέπειτα πληθυσμό της Νικομήδειας»[1].

Οι Έλληνες, οι οποίοι μιλούσαν μεταξύ τους ελληνικά και μόνον με τους Τούρκους τούρκικα, είχαν δική τους δημογεροντία, αποτελούμενη από τους προκρίτους της κοινότητας, έμπειρους, ευκατάστατους και με διοικητικές ικανότητες. Αυτοί συγκεντρώνονταν με πρόσκληση του Μητροπολίτη στη Μητρόπολη και μετά από συζήτηση όριζαν εφόρους υπεύθυνους για την λειτουργία των σχολείων, την μητρόπολη και τους ναούς και μουχτάρη, επικεφαλής της κοινότητας[1]. Υπήρχαν 4 συνοικίες-μαχαλάδες: Τουρκ μαχλεσί, Ρουμ μαχλεσί, Ερμενί μαχλεσί και Γιαχουντί μαχλεσί[1].

Η **ελληνική συνοικία** ήταν στην παραλία. Από μπροστά περνούσε η **Λεωφόρος Ανεξαρτησίας** (Χουριέτ τζαντεσί), ένας φαρδύς δρόμος με πλατάνια, πλακόστρωτος. Εκεί σ΄ ένα ωραίο περίβολο περιτειχισμένο βρισκόταν ο επιβλητικός **Μητροπολιτικός Ναός του Αγίου Βασιλείου**, που είχε κτισθεί από τον **Μητροπολίτη Φιλόθεο Νικομηδείας** και το Μητροπολιτικό μέγαρο. Στο ναό ως πολύτιμος θησαυρός φυλάσσονταν το δεξί χέρι του Μ. Βασιλείου, το οποίο ο τελευταίος Μητροπολίτης, Αλέξανδρος, παρέδωσε μαζί με άλλα ιερά λείψανα και κειμήλια σε 15 κιβώτια στο πολεμικό πλοίο «Κιλκίς» και μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα[7]. Την εκκλησία υπηρετούσαν δύο ιερείς και ένας διάκονος.

Στον ίδιο περίβολο με την Μητρόπολη ήταν και **τα Σχολεία των Ελλήνων**, ένα διτάξιο Νηπιαγωγείο μεικτό, πεντατάξιο Αρρεναγωγείο, και Παρθεναγωγείο. Το κτίριο της Μητροπόλεως, το Νηπιαγωγείο και το Παρθεναγωγείο ήταν ξύλινα, ενώ της Αστικής Σχολής, νεότερης κατασκευής, ήταν πέτρινο[1]. Τα Σχολεία ήταν όλα διώροφα. Στο επάνω πάτωμα υπήρχε μεγάλη αίθουσα για τις τελετές, το γραφείο του διευθυντή και τρεις αίθουσες. Κάτω αίθουσες και βοηθητικοί χώροι.

Τελευταίος διευθυντής ήταν ο Στυλιανός Παπαγεωργίου. Παιδονόμος που τον φοβόνταν όλοι ήταν ο Τσιρκόνης. Το πρόγραμμα των Μαθημάτων περιλάμβανε Ελληνικά, Μαθηματικά, Εμπορικά, Γαλλικά και Τούρκικα. Οι δάσκαλοι ήταν όλοι καλοί. Τους έφερνε η Σχολική Εφορεία από την Πόλη. Οι δασκάλες του Νηπιαγωγείου ήταν απόφοιτες της Αστικής Σχολής, που τις επέλεγαν οι Έφοροι. Ελένη Τσίρκου και Ιφιγένεια Αναστασιάδου ήταν οι τελευταίες δασκάλες του Νηπιαγωγείου. Στη Νικομήδεια υπήρχε και το «Σχολείο των Καλογραιών» ψηλά στον τουρκικό μαχαλά και στην ελληνική συνοικία το κολλέγιο «Saint Barbe». Υπήρχε και τούρκικο Σχολείο[1].

Στην ελληνική συνοικία ήταν και **η αγορά της πόλης** με εμπορικά καταστήματα κάθε είδους, υφασματοπωλεία, παντοπωλεία, εστιατόρια, ουζοπωλεία, ραφτάδικα, τσαγκαράδικα, μπακάλικα. Όλα τα καταστήματα τα είχαν Έλληνες. Τα επαγγέλματα των Ελλήνων, εκτός από έμποροι, που ήταν ο κυριότερος τομέας ασχολίας τους, ήταν υποδηματοποιοί, μπακάληδες, σιδεράδες, καπνεργάτες και μερικοί ψαράδες. Ελάχιστοι ήταν υπάλληλοι στη Ρετζί και στο σιδηρόδρομο. Υπήρχαν γύρω από την πόλη και μύλοι και εργοστάσια καπνού. Κάθε Παρασκευή γίνονταν παζάρι, όπου Τούρκοι και Έλληνες από τα γύρω χωριά πουλούσαν γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα.

1921. Η Μονή του Αγίου Παντελεήμονα στη Νικομήδεια

Δύο χιλιόμετρα δυτικά από την πόλη ήταν ο τόπος του μαρτυρίου και το **Μοναστήρι του Αγίου Παντελεήμονα** με μεγάλη εκκλησία χτισμένη πάνω στον τάφο του. Το μοναστήρι ήταν περιτειχισμένο με τοίχο ύψους 10 μ. Ο ναός, σύγχρονος με του Αγίου Βασιλείου, ανοικοδομήθηκε το 1858[4] και τον φρόντιζε ένας ιερομόναχος[5]. Κατεβαίνοντας 40 σκαλιά συναντούσες άλλη εκκλησία. Πιο κάτω ήταν ο τάφος του Αγίου και το αγίασμα, το οποίο κατά την παράδοση ανέβλυσε, όταν οι Χριστιανοί πήραν το σκήνωμά του και το έθαψαν. Εκεί ήταν και μια στοά με μικρές θύρες με χριστιανικά σύμβολα, σταυρούς και το

όνομα ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ. Ήταν μάλλον **κατακόμβη,** χριστιανικό κοιμητήριο. Ο Δεσπότης πήγαινε και έκανε λιτανείες. Τον Ιούλιο, την ημέρα της γιορτής του Αγίου έφθαναν στη Νικομήδεια προσκυνητές από όλα τα χωριά, την Πόλη και το εξωτερικό. Πολλοί καλόγεροι έρχονταν από τη Ρωσία. Έφερναν κάθε χρόνο χρυσό επιτάφιο στον Άγιο. Στον αυλόγυρο επάνω σε ένα υψηλό σιδερένιο τρίποδα κρέμονταν μία τεράστια καμπάνα, δώρο τσάρου της Ρωσίας.

Στα 300 μ. περίπου από την εκκλησία, υπήρχε η χιλιόχρονη ελιά, πάνω στην οποία είχαν δέσει τον Άγιο κατά το μαρτύριό του. Πλάι στο Μοναστήρι ήταν το **χριστιανικό κοιμητήριο** με ωραία μαρμάρινα μνημεία. Γύρω στην περιοχή υπήρχε πυκνή βλάστηση και έρεε ένα μικρό ποτάμι, καλούμενο Σισλί, που πότιζε τις μουριές που καλλιεργούσαν για την σηροτροφία και όπου οι γυναίκες έπλεναν τα κιλίμια τους.[1]

Άλλη εκκλησία ήταν ο **άγιος Θεόδωρος** στον τουρκομαχαλά, κάτω από το Ορχάν τζαμί. Το καντήλι του το άναβαν και οι Τούρκοι και περίμεναν την ημέρα της μνήμης του, που οι χριστιανοί μοίραζαν κόλλυβα και άρτους. Στο τέλος της Ελληνικής συνοικίας υπήρχε περιφραγμένο το **μνημείο του αγίου Ερμολάου**, δάσκαλου του Αγίου Παντελεήμονα, στα κάγκελα του οποίου Έλληνες και Τούρκοι έδεναν κορδελάκια, παρακαλώντας για την υγεία τους.

Παραλιακά ήταν το **Αχσί τζαμί**, που μέσα στο μισοφέγγαρο του τρούλλου είχε ένα σταυρό! Κατά την παράδοση μόλις το έχτιζαν γκρεμίζονταν. Κάποιος τους είπε να βάλουν σταυρό και τότε κρατήθηκε[1].

13-6-21. Από την εκκένωση της Νικομήδειας

Σύμφωνα με τη **Μαύρη Βίβλο** που κατήρτισε το Οικουμενικό Πατριαρχείο το 1919, για τους διωγμούς και τα μαρτύρια του Ελληνισμού της Τουρκίας, από το 1914 έως το 1918, οι απειλές, οι διωγμοί, οι λεηλασίες και οι φόνοι στη Θρά-

κη, την Δυτική Μικρά Ασία και την επαρχία Νικομήδειας άρχισαν από το 1914. Ήταν η **πρώτη φάση των διωγμών.** Ο φανατισμός και το μίσος του μουσουλμανικού λαού εναντίον των Ελλήνων ενισχύονταν έντονα από τον τουρκικό τύπο. Πολλά χωριά της Βιθυνίας και της επαρχίας Νικομήδειας υπέστησαν φοβερούς διωγμούς και μερικά εγκαταλείφθηκαν[10].

Κατά τη **δεύτερη φάση των διωγμών**, από τον Ιούνιο του 1919 μέχρι τον Αύγουστο του 1920, οι ορδές των τσετών με ιδιαίτερη μανία λεηλάτησαν τα χωριά και εξόντωσαν τον πληθυσμό σε όλες τις επαρχίες της Βιθυνίας, γεγονός που για λόγους πολιτικών σκοπιμοτήτων της εποχής ελάχιστα έχει γίνει γνωστό[9].

Μετά την **ανακωχή του Μούδρου (1918)** που τερμάτιζε τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο ανατολικό μέτωπο, αγγλικές δυνάμεις κατέλαβαν τη Νικομήδεια. Τον Ιούλιο του 1920 στάλθηκε στη Νικομήδεια το 16ο Σύνταγμα Πεζικού του Ελληνικού Στρατού, ενώ τους μήνες Αύγουστο και Σεπτέμβριο αποβιβάσθηκε ολόκληρη η 11η Μεραρχία Μαγνησίας[5]. Στις 15 Οκτωβρίου του 1920 οι Άγγλοι αποχώρησαν[6]. Τα έτη 1920 -1921 η πόλη κατέχονταν από ελληνικά στρατεύματα. Στο λιμάνι ναυλοχούσαν Αγγλικά και δύο Ελληνικά πλοία, το «Αβέρωφ» και το «Κιλκίς».

Τον Ιούνιο του 1921, οι ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις αποχώρησαν από την Νικομήδεια, με διαταγή του αρχιστρατήγου, για να συμμετάσχουν στην επιχείρηση κατάληψης της Άγκυρας, ενέργεια η οποία, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του ελληνικού επιτελείου, θα οδηγούσε τον Κεμάλ σε συνθηκολόγηση[1.] Ταυτόχρονα προέλαυναν τα κεμαλικά στρατεύματα στην Νικομήδεια! Τμήμα της μεραρχίας παρέμεινε για λίγο για να προστατεύσει τον πληθυσμό και να εξασφαλίσει την επιβίβαση στα πλοία των Ελλήνων κατοίκων και των προσφύγων που είχαν συρρεύσει από τα γύρω κατεστραμμένα χωριά[5]. Στις 15 Ιουνίου 1921 ο ελληνικός στρατός εγκατέλειψε την Νικομήδεια. **Μια μέρα πριν, έφυγε και ολόκληρος ο Ελληνικός πληθυσμός**, εγκαταλείποντας σπίτια, περιουσίες, τη ζωή τους ολόκληρη.

Οι Κεμαλικοί αμέσως μετά μπήκαν στην πόλη, κατεδάφισαν από τα θεμέλια το Βυζαντινό μοναστήρι του Αγίου Παντελεήμονα και πολλά χριστιανικά σπίτια. Σήμερα στο σημείο που ήταν το Μοναστήρι περνάει ο δρόμος για την Άγκυρα και έχει κτιστεί μια καινούργια συνοικία.

Οι 15 ομογενείς από το Αντάπαζαρ, που παρέμειναν στην πόλη, σφαγιάσθηκαν…

Η έγκαιρη αναχώρηση του πληθυσμού της Νικομήδειας έγινε, διότι η κυβέρνηση Γούναρη, εν όψει της προελάσεως των Κεμαλικών είχε προνοήσει και αποφασίσει την «προσωρινή μετακόμιση» του ελληνικού πληθυσμού στην Ελλάδα. Μάλιστα το «Υπουργείο της Περιθάλψεως» απέστειλε στην Κωνσταντινούπολη 1.000.000 δραχμές για τα έξοδα μεταφοράς των προσφύγων της Νικομήδειας, με την εντολή οι πρόσφυγες να κατανεμηθούν στις νήσους Λήμνο, Σάμο, Χίο και στους νομούς Αρκαδίας, τον Βόλο και το Αγρίνιο»[6].

Στις 17/6/1921 ανακοινώθηκε από τον **Στρατηγό Παπούλα** το ακόλουθο δελτίο στρατιωτικής καταστάσεως της 15ης Ιουνίου: Περιοχή Νικομηδείας: *«Ημέτερον τμήμα κατοχής πόλεως, διά στρατιωτικούς λόγους εκκένωσε την πόλιν, αφού προηγουμένως μεταφέρθησαν άπαντες οι πρόσφυγες. Η εκκένωσις εγένετο άνευ ουδεμιάς παρενοχλήσεως του εχθρού.».[6] «Οι εκ Νικομηδείας», ήταν οι*

πρώτοι πρόσφυγες από την Μικρά Ασία που έφτασαν στον Βόλο στις 16 Ιουνίου 1921 με το αγγλικό ατμόπλοιο «RELCHERS».[6]

Τα **ιερά κειμήλια της Μητροπόλεως Νικομήδειας** και της Μονής του Αγίου Παντελεήμονος παραδόθηκαν, μέσα σε 12 κιβώτια, στις 26 Ιουνίου 1921, στο πολεμικό πλοίο «Κιλκίς»[7]

Αυτοί που έφυγαν τελευταίοι είδαν από το καράβι τη Νικομήδεια παρανάλωμα του πυρός[9].

1910. Ορτάκιοϊ Βιθυνίας

Η ολοκληρωτική καταστροφή και το τέλος των Ελληνικών χωριών της περιοχής έγινε ως εξής: Μερικά χωριά, όπως το **Καράπελιτ** και το **Ασάκιοϊ** (Φουντουκλί), καταστράφηκαν από τους τσέτες και οι κάτοικοι φονεύθηκαν απάνθρωπα τον Ιούνιο του 1919.

Από τον Μάρτιο ως τον Ιούλιο του 1920 οι τσέτες του Τζαβούρ Αλή κατέστρεψαν και εξόντωσαν με απερίγραπτη βαρβαρότητα τους Έλληνες του μεγάλου χωριού **Ορτάκιοϊ**, του **Χουδίου**, του **Μπουρχανιέ**, του **Σισλί** και του **Κιούπη** στην περιοχή της **Γκέυβε**.

«Ολόκληρος ο πληθυσμός αυτός με εμπόριο και ανθούσα βιομηχανία μετάξης, δεκαπέντε χιλιάδες κάτοικοι περίπου, συσωρεύθηκαν περί τα τέλη Ιουνίου του 1920 σε υψώματα στο Καρά Τσάι, πλησίον του Σαγγάριου ποταμού. Εκεί βασανίστηκαν, ατιμάστηκαν και εν τέλει κατεσφάγησαν από τους τσέτες, οι οποίοι είχαν συμπαραστάτη τον εντόπιο τουρκικό πληθυσμό. Η σφαγή διήρκεσε επί τριήμερον. Όσοι διέφευγαν εις τα πέριξ δάση καταδιώκονταν με την βοήθεια κυνών και τυχόν συλλαμβανόμενα ακρωτηριάζονταν και εφονεύοντο. Ελάχιστοι κατόρθωσαν να φθάσουν στο Αντάπαζαρ και στη Νικομήδεια. Περί τα τέλη Αυγούστου ουδείς Έλλην είχε μείνει εις την περιφέρεια εκείνη. Εγλύτωσαν μόνον όσοι εκ προνοίας είχαν εγκαταλείψει την πατρίδα των προ της επιδρομής.»[8]

Την ίδια τύχη είχαν και τα χωριά μεταξύ Κίου και Νικομήδειας, **Γιάλοβα**, **Κουρί**, **Κατιρλί**, **Αρμουτλή**, το **Φούλατζικ** βόρεια της λίμνης Ασκανίας και η **Λεύκη**.

Οι ελάχιστοι κάτοικοι που κατόρθωναν να αποδράσουν έφθαναν πρόσφυγες στη Νικομήδεια, όπου φιλοξενούνταν στο Μοναστήρι του Αγίου Παντελεήμονα, σε σπίτια και σε τσαντίρια.

Κλείνουμε τη σύντομη αναφορά μας στις σφαγές της Βιθυνίας με απόσπασμα από το πρωτοσέλιδο της Δευτέρας 17ης Μαΐου 1920 της εφημερίδας «ΕΜΠΡΟΣ» των Αθηνών, που φιλοξενεί ανταπόκριση του δημοσιογράφου **Κωνσταντίνου Φαλτάϊτς** για τα γεγονότα της Νικομήδειας.[9] «*Όταν το φετινό Απρίλη έφτασα στη Νικομήδεια, αποσταλμένος από την εφημερίδα «Εμπρός» για να παρακολουθήσω το εκεί πολεμικό μας μέτωπο, βρέθηκα, πριν ακόμα πατήσω το πόδι μου στη στεριά, εμπρός στην εικόνα της μεγαλύτερης φρίκης και καταστροφής. Από το βαπόρι που πλέαμε στον κόλπο της Νικομήδειας βλέπαμε τους καπνούς των χριστιανικών χωριών [...] που τα έκαιαν οι Τούρκοι και όταν εφτάσαμε στο λιμάνι της Νικομήδειας είδαμε την παραλία γεμάτη πρόσφυγες, Έλληνες, Αρμένιους, Κιρκάσιους, Τούρκους ακόμη, που έφευγαν από τον Τουρκικό τυφώνα. [...] Εξήντα χιλιάδες άνθρωποι, Έλληνες, Αρμένιοι, Κιρκάσιοι, Αλβανοί, Πέρσες ... έφευγαν μαζί με τον Ελληνικό στρατό στο πλησίασμα των Τούρκων του Κεμάλ. Από την περιοχή της Νικομήδειας με σαρανταπέντε σχεδόν ελληνικές πολιτείες και χωριά και σαράντα σχεδόν αρμένικα χωριά και πολιτείες δεν έχει μείνει σήμερα άλλο τίποτα από στάχτη και ερείπια, και οι εκατό χιλιάδες των σφαγμένων».*

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ- ΠΗΓΕΣ

1. Κ.Μ.Σ Φάκελος Β 102 Νικομήδεια / Τελευταίος μουχτάρης της Νικομήδειας ήταν ο Σταύρος Ανθόπουλος, ιεροψάλτης του Αγίου Βασιλείου. Α. Παπαδοπούλου «Ιστορική διαδρομή στη γη της Βιθυνίας» σ.44.
2. http://www.ehw.gr/asiaminor/forms/ Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού «ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ» Νικομήδεια (Αρχαιότητα)
3. https://neanikomidia.weebly.com/istoria.html
4. Κ.Μ.Σ. Η ΕΞΟΔΟΣ Τόμος Α΄ «Μαρτυρίες από τις επαρχίες των Δυτικών Παραλίων της Μικρασίας». Αθήνα 1980 σ.281-333.
5. Αγάπη Ευδωρίδου: «Ο Ελληνισμός στη Νικομήδεια και την Περιφέρεια της». Θεσσαλονίκη 2010 σ. 92-95.
6. Η Μαγνησία στο πέρασμα του χρόνου FB Νικομήδεια 904.
   Δημ. Κωνσταντάρα-Σταθαρά: «Μικρασιάτες Πρόσφυγες στη Μαγνησία». Βόλος 2008.
7. http://www.apostoliki-diakonia.gr/gr_main/catehism/theologia_zoi/themata
   Το δεξί χέρι του Μεγάλου Βασιλείου φυλάσσεται στην αίθουσα συνεδριάσεων της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος.

8. Βενέδικτος Αδαμαντιάδης: «Έκθεσις της εις ανθρωπίνας υπάρξεις εις χρήμα απωλείας συνεπεία της εκριζώσεως του Ελληνισμού της Βορειοδυτικής Μικράς Ασίας». Δελτίο Κ.Μ.Σ.Ζ σ. 86-87.
9. https://agonaskritis.gr/ Εκτοπίσεις Ελληνικών πληθυσμών Μικράς Ασίας 1919 – 1922 Νικομήδεια / https://mikrasiatis.gr/oi-sfages-sta-romioxoria-tis-vithynias/
10. Αγάπη Ευδωρίδου έ.α. σ. 86-95.
«Οι σφαγές και οι κάθε μορφής διωγμοί των Ελλήνων, δεν ήταν αυθόρμητη έκρηξη ενός θρησκευτικού ή φυλετικού φανατισμού. Ήταν ένα καλά οργανωμένο σχέδιο της κυβέρνησης των Νεότουρκων, σ.49. Και Μαύρη Βίβλος, σσ.106-114.Τα όσα λεπτομερώς περιγράφονται στις ανωτέρω σελίδες αποτελούν ανατριχιαστικές περιγραφές των διωγμών και μαρτυριών του ελληνισμού στην επαρχία Νικομήδειας.»

Επίχαρις Β. Μιχαηλίδου

Φιλόλογος, πρόεδρος του ιστορικού Συλλόγου της Νίκαιας «Αδελφότης Βιθυνών», εκδότρια του περιοδικού «Βιθυνιακά Χρονικά».

Γεννήθηκε στη Νίκαια του Πειραιά από γονείς πρόσφυγες Μικρασιάτες. Ο πατέρας της Βασίλειος Μιχαηλίδης από το Χουδί και η μητέρα της Πολυξένη Κακουρίδη από το Ορτάκιοϊ της Βιθυνίας. Φοίτησε στο Β΄ Γυμνάσιο Θηλέων του Πειραιά. Πτυχιούχος της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Υπηρέτησε από το 1969 έως το 2006 στο εξατάξιο Γυμνάσιο και κατόπιν στο Λύκειο της ακριτικής Κόνιτσας των Ιωαννίνων και συνεργάστηκε με τον μακαριστό Μητροπολίτη Σεβαστιανό Οικονομίδη στο πολύπλευρο έργο της Μητρόπολης Δρυϊνουπόλεως και Κονίτσης. Υπηρέτησε επίσης στο Αρσάκειο Γυμνάσιο Πατρών, στην «Ελληνική Παιδεία» και στα εκπαιδευτήρια «Απόστολος Παύλος» Ισθμού Κορίνθου. Ασχολείται με την αρθρογραφία και την ποίηση.

ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ ΠΟΝΤΟΥ

Νικόλαος Β. Πετρίδης

Η Νικόπολις του Πόντου είναι η σημερινή πόλη Şebinkarahisar της Τουρκίας. Βρίσκεται περίπου 120 χιλ. νότια από την Κερασούντα και είναι πρωτεύουσα της ομώνυμης επαρχίας Σεμπίνκαραχισαρ (του νομού Κερασούντας). Κατά τον 19ο αι. και μέχρι το 1863 ανήκε στο βιλαέτι της Τραπεζούντας και στη συνέχεια προσαρτήθηκε στο βιλαέτι της Σεβάστειας. Μετά την ανταλλαγή πληθυσμών έγινε ξεχωριστός νομός και αργότερα υποβαθμίστηκε σε επαρχία του νομού Κερασούντας.

Όλη η περιοχή Νικοπόλεως βρίσκεται σε οροπέδιο, όπου τα χαμηλότερα σημεία βρίσκονται στα 1.300-1.600 μέτρα και οι υψηλότερες κορυφές ξεπερνούν τα 3.000 μ.

Η ιστορική Νικόπολις ιδρύθηκε το 66 π.Χ., από τον Ρωμαίο στρατηγό Πομπήιο, ύστερα από την τελική επικράτησή του επί του Μιθριδάτη ΣΤ΄ του Ευπάτορος και την κατάλυση του Βασιλείου του Πόντου. Η μάχη που δόθηκε στην περιοχή αυτή ήταν αποφασιστικής σημασίας, αφού το στράτευμα του Μιθριδάτη κατατροπώθηκε και ο ίδιος διέφυγε ανατολικά για να καταλήξει στον Κιμμέριο Βόσπορο όπου πέθανε το 63 π.Χ.

Ο Πομπήιος ονόμασε τον νέο οικισμό Νικόπολη, ακριβώς ως υπόμνηση της νίκης του επί του Μιθριδάτη και εγκατέστησε σ' αυτήν βετεράνους, ηλικιωμένους και τραυματίες λεγεωνάριους, μαζί με ντόπιους που προσήλθαν εθελοντικά στη νέα πόλη. Την ακριβέστερη μαρτυρία επ' αυτού, μας δίνει ο Δίων Κάσσιος (Βιβλίο 36, 50): «...πόλιν εν τω χωρίω εν ω ενενικήκει συνώκισε, τοις τραυματίαις και τοις αφηλικεστέροις των στρατιωτών αυτήν δους. Και σφισι και των περιχώρων εθελονταί πολλοί συνώκησαν, και εισί και νυν, Νικοπολίται τε ωνομασμένοι...».

Ο λόγος που δόθηκε ελληνικό όνομα στη νέα πόλη, πρέπει να οφείλεται σε δύο παράγοντες. Πρώτον, ότι μεγάλο μέρος των λεγεωνάριων του Πομπηίου σ' αυτήν την εκστρατεία προέρχονταν από τη Μακεδονία, την Ήπειρο και την Κάτω Ιταλία, δηλαδή περιοχές με ελληνικό πληθυσμό και γλώσσα. Δεύτερον, ότι ήδη στις περιοχές του Βασιλείου του Πόντου ως τμήμα του ελληνιστικού κόσμου, εκτός από τους απογόνους των παλιών Ελλήνων αποίκων και οι άλλοι λαοί είχαν ήδη επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό και υπήρχε σαφής πολιτιστική επιρροή, αλλά και επικράτηση της ελληνικής γλώσσας.

Υπάρχει διχογνωμία εάν το σημερινό Σεμπίνκαραχισαρ είναι η ιστορική Νικόπολις ή η Κολωνία, που ανοικοδομήθηκε επίσης από τον Πομπήιο επί αρχαιότερου κάστρου. Σύμφωνα με κάποιες εκτιμήσεις, η αρχαία Νικόπολις βρίσκεται στο σημερινό χωριό Πιούρκ (της περιοχής Σούσεχρι), νότια του ποταμού Λύκου ενώ το Σεμπίνκαραχισαρ είναι η αρχαία Κολωνία. Εάν όμως κάποιος έχει προσωπική γνώση της περιοχής, του εδάφους και των αποστάσεων, αντιλαμβάνεται ότι το Πιούρκ δεν μπορεί να αντιστοιχεί με την αρχαία Νικόπολη, σύμφωνα με όσα στοιχεία διαθέτουμε από αρχαίες πηγές. Αντίθετα, λαμβάνοντας υπόψη τις περιγραφές από τις ίδιες πηγές, τα γεωγραφικά και εδαφολογικά δεδομένα, καθώς και τις στρατιωτικές και εμπορικές οδικές χαράξεις των επομένων αιώνων, μπορούμε να τοποθετήσουμε την αρχαία Κολωνία στη σημερινή πόλη Koyulhisar (δυτικά του Σεμπίνκαραχισαρ) και την αρχαία Νικόπολη λίγα χιλιόμετρα νοτιοδυτικά από τη σημερινή, στη θέση των χωριών Λάπα και Σουτζάκ. Όποια κι αν είναι η σωστή θεωρία, φαίνεται ότι κάποια στιγμή η αρχαία Νικόπολις εγκαταλείφθηκε και δημιουργήθηκε νέα οχυρωμένη πόλη με ακατάβλητο κάστρο, που προστάτευε απόλυτα τις διαδρομές ανατολικά προς Χερρίανα και βόρεια προς Κερασούντα, στο σημείο που βρίσκεται το σημερινό Σεμπίνκαραχισαρ.

Ήδη από τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες έχουμε πολλές αναφορές στη Νικόπολη. Ρωμαϊκά νομίσματα με το όνομα της Νικοπόλεως (και στην ελληνική και στη λατινική γραφή), τους Σαρανταπέντε Μάρτυρες από τους διωγμούς του Λικίνιου (320-324), τις επιστολές του Μεγάλου Βασιλείου «προς Νικοπολίτας» για την αντίστασή τους στον Αρειανισμό (περίπου 372-375), την μαρτυρία του Προκόπιου στο «Περί κτισμάτων» για την αποκατάσταση των τειχών της Νικοπόλεως από τον Ιουστινιανό (527-565) και την ίδρυση Μονής των Σαρανταπέντε Μαρτύρων, την εξέγερση των αιρετικών Παυλικιανών από τα μέσα του 7ου μέχρι και τον 9ο αι., το «Περί Θεμάτων» του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου όπου πάλι ως δύο ξεχωριστές πόλεις αναφέρονται η Νικόπολις και η Κολωνία, καθώς και άλλες πηγές.

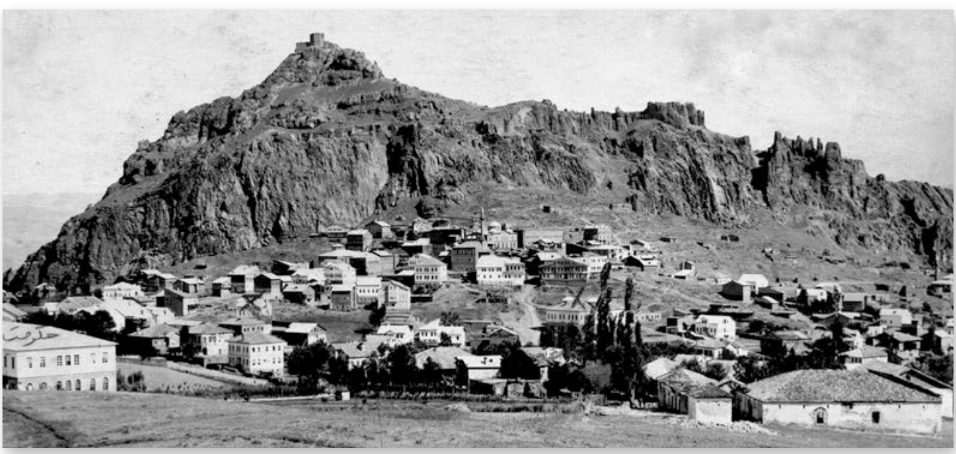
Από τον Μιχαήλ Ατταλειάτη έχουμε την αναφορά του ονόματος «Μαυρόκαστρον», το οποίο προφανώς είναι εξελληνισμός του τουρκικού ονόματος Καραχισάρ, που σημαίνει ακριβώς αυτό, δηλαδή «μαύρο κάστρο». Η έννοια του «καρά» όμως, χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει κάτι μεγάλο, τρομερό και στην περίπτωση αυτή, το μεγάλο και τρομερό κάστρο της Νικοπόλεως. Είναι αυτή η ονομασία που πλέον επικρατεί μετά τη μάχη του Ματζικέρτ (1071) και τη συνεχή παρουσία τουρκομανικών φυλών στην περιοχή, μέχρι την τελική νίκη των Οθωμανών του Μεχμέτ του Πορθητή επί των Ασπροπροβατάδων του Ουζούν Χασάν (συζύγου της Θεοδώρας Κομνηνής) και την πτώση του Μαυρόκαστρου το 1473. Έκτοτε υπάρχει συνεχής οθωμανική κυριαρχία.

Όπως είναι λογικό, ολόκληρη η περιοχή της Νικοπόλεως και οι γειτονικές της Νεοκαισάρειας, των Χερριάνων κλπ, ήδη βρισκόμενες στο όριο επιρροής της Αυτοκρατορίας επί αιώνες πριν την τελική οθωμανική επικράτηση, γνώρισαν πολλές αλλαγές στην πληθυσμιακή τους σύνθεση. Η ρευστή κατάσταση με τις συνεχείς επιδρομές και την εναλλαγή κυριάρχων, πότε Τουρκομάνων και πότε Βυζαντινών, είχαν δυσμενή αποτελέσματα στην οικονομία και τον πληθυσμό. Η είσοδος, μετά την ήττα του Ματζικέρτ, σελτζουκικών πληθυσμών και η μόνιμη εγκατάστασή τους στην περιοχή (ανεξαρτήτως κυριαρχίας κατά περιόδους), αλλοίωσε την εθνολογική και θρησκευτική σύσταση. Γι’ αυτό και βλέπουμε ότι ήδη από τον 12ο αι. υπάρχουν τουρκομανικοί μουσουλμανικοί πληθυσμοί που αυξάνονται σταδιακά σ’ αυτές τις περιοχές ενώ αντίστοιχα μειώνονται οι χριστιανικοί.

Τα πρώτα στοιχεία για τον πληθυσμό της περιοχής, έρχονται δώδεκα μόλις χρόνια μετά την πτώση της Νικοπόλεως. Οι οθωμανικές απογραφές μέχρι και τον 19ο αι., γίνονται για φορολογικούς και στρατιωτικούς λόγους. Απογράφονται οι οικογένειες ως μονάδα, αλλά και οι άγαμοι ενήλικες άρρενες ως ξεχωριστή μονάδα. Με την επικρατούσα μέθοδο υπολογισμού πέντε ατόμων ως μέσο όρο για κάθε οικογένεια, η απογραφή του 1485 δίνει για τη Νικόπολη 307 μουσουλμάνους κατοίκους (60 οικογένειες και 7 άγαμους ενήλικες) και 783 χριστιανούς (151 οικογένειες και 28 άγαμους ενήλικες). Παρά λοιπόν τη δεδομένη έλευση μουσουλμάνων στην περιοχή, καθώς και τους πρώτους εξισλαμισμούς, η Νικόπολη δώδεκα χρόνια μετά την οθωμανική κατάκτηση διατηρεί χριστιανική πληθυσμιακή πλειοψηφία κατά 70%. Το 1520 απογράφονται 358 μουσουλμάνοι και 1.099 χριστιανοί (ποσοστό 75%), το 1547 534 μουσουλμάνοι και

1.404 χριστιανοί (72%) και το 1569 1.205 μουσουλμάνοι και 2.092 χριστιανοί (63%). Βλέπουμε δηλαδή μια σταδιακή αύξηση του συνολικού πληθυσμού μέσα σε 84 χρόνια από 1090 σε 3.297 κατοίκους, πάντα όμως με τα δύο τρίτα περίπου να είναι χριστιανοί.

Όσον αφορά στην εθνολογική σύσταση του χριστιανικού πληθυσμού, δεν υπάρχουν στοιχεία, αλλά θεωρείται βέβαιο πως κατά μεγάλο ποσοστό ήταν Αρμένιοι. Είναι γνωστό ότι ήδη από τον $11^{ο}$ αι. υπήρξε μαζική μετακίνηση αρμενικού πληθυσμού προς το εσωτερικό της Μικράς Ασίας, μετά την προσχώρηση του Βασιλείου του Βασπουρακάν στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Τότε, περισσότεροι από μισό εκατομμύριο Αρμένιοι εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Σεβάστειας και στη συνέχεια εξαπλώθηκαν στις γειτονικές επαρχίες. Με τη σταδιακή εμφάνιση των σελτζουκικών φύλων και την πίεση που ασκήθηκε, αρμενικοί πληθυσμοί κινήθηκαν σταδιακά βορειότερα, διαδικασία που συνεχίστηκε και μετά την οθωμανική κατάκτηση. Έτσι, πολλές περιοχές στα νότια του ηπειρωτικού Πόντου, κατοικήθηκαν από Αρμένιους και σε αρκετές μάλιστα αποτέλεσαν την πλειοψηφία μέχρι τον $19^{ο}$ αι. (πχ Τοκάτη, Αμάσεια, Ερζιντζάν κλπ). Μία από αυτές ήταν και η Νικόπολη, η οποία είχε αρμενική πληθυσμιακή πλειοψηφία μέχρι και τις αρχές του $20^{ου}$ αι., αφού ειδικά από τις αρχές του $19^{ου}$ υπήρξε μαζική μετακίνηση αρμενικού πληθυσμού προς τα βόρεια, ακόμα κα μέχρι τα παράλια του Ευξείνου Πόντου.

Η Νικόπολις μετά την εξέγερση των Αρμενίων και την καταστροφική πυρκαγιά του 1915. (Ιδιωτική Συλλογή Νικολάου Β. Πετρίδη).

Η ύπαιθρος της Νικοπόλεως είχε την ίδια πορεία, με δυσμενέστερα όμως πληθυσμιακά στοιχεία. Αμέσως μετά την πολυετή πολιτική ρευστότητα, τις συνεχείς επιδρομές, τις πολεμικές συγκρούσεις και την οθωμανική κατάκτηση, υπολογίζεται ότι το 38% των χωριών και το 45% των αγροκτημάτων της περιοχής είχαν ερημωθεί. Έτσι, η οθωμανική διοίκηση αποφάσισε να δοθούν φορολογικά κίνητρα για προσέλευση πληθυσμών, επανακατοίκηση της υπαίθρου και εκμετάλλευση της γης.

Εκτός από την πόλη, η μόνη περιοχή που δεν είχε πρόβλημα πληθυσμιακής ερήμωσης, ήταν οι μεταλλευτικοί οικισμοί στα βόρεια της Νικόπολης. Ήδη από τους αρχαίους χρόνους ήταν γνωστή αυτή η περιοχή για την παραγωγή στυπτηρίας, η οποία είχε εφαρμογές στη μεταλλουργία και την χρυσοχοΐα, την φαρμακευτική, τη βυρσοδεψία, την υφαντουργία και την χρήση χρωμάτων και η εμπορία της έφτανε μέχρι τη δυτική Ευρώπη μέσω του λιμανιού της Κερασούντας και Γενουατών εμπόρων. Όλοι αυτοί οι οικισμοί ήταν ορεινοί και δυσπρόσιτοι, γι' αυτό και δεν αντιμετώπισαν τόσο μεγάλο πρόβλημα με τις επιδρομές και τις στρατιωτικές συγκρούσεις, όσο οι πεδινότερες περιοχές.

Βλέπουμε λοιπόν ότι αμέσως μετά την οθωμανική κατάκτηση, καταγράφονται έντεκα οικισμοί στα ορυχεία της στυπτηρίας, με αποκλειστικά χριστιανικό πληθυσμό. Όπως έκαναν και σε άλλες παρόμοιες περιπτώσεις οι Οθωμανοί, έδωσαν ιδιαίτερα προνόμια σε αυτούς τους οικισμούς και τους κατοίκους τους. Απαλλάχτηκαν από τον κεφαλικό φόρο, το φόρο προσόδου γης, το φόρο ιδιοκτησίας, το φόρο κρατικών δαπανών, από την υποχρεωτική συμμετοχή σε δημόσια έργα και αγγαρείες, την υποχρέωση θητείας ως κωπηλάτες στο στόλο και από το παιδομάζωμα.

Όλα αυτά τα προνόμια, μαζί με την απαγόρευση εγκατάστασης μουσουλμάνων και τον εξισλαμισμό, αποτέλεσαν κρίσιμο παράγοντα για την ευημερία αυτών των οικισμών και την αύξηση του πληθυσμού τους, αφού αποτέλεσαν πόλο έλξης και για Ρωμιούς των χαμηλότερων περιοχών. Έτσι, ενώ η παραγωγή στυπτηρίας το 1483 έφτανε σε 150.000 άσπρα, μέχρι το 1520 τριπλασιάστηκε και ανήλθε σε 450.000 άσπρα. Οι 161 ενήλικες μεταλλωρύχοι των 11 οικισμών του 1485, έγιναν 771 σε 17 οικισμούς το 1547 και 1.300 σε 23 οικισμούς το 1569.

Όταν το κράτος αποφάσισε να λειτουργήσει το ίδιο τα ορυχεία, χρησιμοποιώντας τους χριστιανούς ως απλούς εργάτες, τότε η πλειοψηφία αυτών αρνήθηκε να εργαστεί, έπεσε κάθετα η παραγωγή και 180 οικογένειες εγκατέλειψαν την περιοχή. Έτσι αποφασίστηκε να συνεχιστεί το προηγούμενο καθεστώς μονοπωλιακής εκμετάλλευσης της στυπτηρίας από τους χριστιανούς και η πληρωμή ποσοστού στο κράτος. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να συνεχιστεί η αποκλειστική κατοίκηση αυτής της περιοχής και των συγκεκριμένων οικισμών από ελληνορθοδόξους χριστιανούς (Ρωμιούς), οι οποίοι στην απογραφή του 1613 ανέρχονται σε 605 οικογένειες (πάνω από 3.000 άτομα), με μηδενική παρουσία μουσουλμάνων. Μέχρι και την ανταλλαγή πληθυσμών το 1924, αυτοί οι βόρειοι ορεινοί οικισμοί της Νικόπολης κατοικούνταν αποκλειστικά από Έλληνες, με ελάχιστους μουσουλμάνους (κυρίως λόγω οικειοθελών εξισλαμισμών).

Από αυτά τα κοιτάσματα στυπτηρίας πήρε το όνομά της στα νεότερα χρόνια η Νικόπολη. Στα τουρκικά η στύψη (στυπτηρία), ονομάζεται «σαπ» (şap). Έτσι, ενώ κατά τους πρώτους οθωμανικούς αιώνες η πόλη ονομάζεται Καραχισάρ-ι Σαρκί, δηλαδή το Καραχισάρ της ανατολής (σε αντιδιαστολή με αυτό της δύσης, Καραχισάρ-ι Σαχίμπ), από τα τέλη του 19^{ου} αι. χρησιμοποιείται η ονομασία Σαπίν Καραχισάρ, δηλαδή το Καραχισάρ της στυπτηρίας – σαπ (σε αντιδιαστολή με το άλλο Καραχισάρ, που γίνεται πλέον Αφιόν Καραχισάρ, λόγω της παραγωγής οπίου – αφιόν) και μέχρι σήμερα η ονομασία Σεμπίνκαραχισαρ.

Από το όνομα Καραχισάρ προέρχεται και η λαϊκή ονομασία Γαράσαρη που χρησιμοποιήθηκε από τους δικούς μας προγόνους και χρησιμοποιείται επίσης μέχρι σήμερα από τους ντόπιους Τούρκους ως Γαραϊσάρ. Το όνομα Γαράσαρη προκύπτει από τη μετατροπή του αρχικού κάπα σε χι (όπως πολλές ακόμα λέξεις στην ποντιακή διάλεκτο) και τη μη εκφορά του χι στην τουρκική προφορά. Οπότε το Καραχισάρ γίνεται Γαραϊσάρ και κατ' εμάς Γαράσαρη. Το ίδιο συμβαίνει και με το γειτονικό Κοϊλάχισαρ, το οποίο γίνεται Γολαϊσάρ και κατ' εμάς Γολάσαρη.

Κατά τον 16ο αι., με την σταδιακή επέκταση της οθωμανικής κυριαρχίας νοτιότερα, η περιοχή της Νικόπολης παύει να βρίσκεται στο όριο συγκρούσεων και πολιτικής ρευστότητας, οπότε αρχίζει να αναπτύσσεται πλέον οικονομικά και πληθυσμιακά. Ταυτόχρονα αρχίζει να αλλάζει η πληθυσμιακή σύσταση και να γίνονται πλειοψηφία οι μουσουλμάνοι. Ενώ λοιπόν το 1569 έχουμε 1.205 μουσουλμάνους σε δύο συνοικίες της πόλης και 2.092 χριστιανούς σε πέντε συνοικίες, η απογραφή του 1613 δείχνει 1.295 μουσουλμάνους και 1.260 χριστιανούς, ενώ η απογραφή του 1642 δείχνει 1.755 μουσουλμάνους και 1.545 χριστιανούς. Φτάνοντας στην πρώτη επίσημη πληθυσμιακή απογραφή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (όπου απογράφονται πλέον άρρενες όλων των ηλικιών) που έγινε το 1835 για τη Νικόπολη, έχουμε 3.225 μουσουλμάνους και 1.127 χριστιανούς. Είναι πλέον σαφής η ανατροπή της εθνολογικής σύστασης μέσα στην πόλη, με τα δύο τρίτα να είναι μουσουλμάνοι και το ένα τρίτο χριστιανοί, με την πλειοψηφία Αρμενίους και πολύ λιγότερους Ρωμιούς.

Συνολικά στον Καζά Νικοπόλεως (δηλαδή στη σημερινή επαρχία Σεμπίνκαραχισαρ) κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ου αι., τα ποσοστά είναι περίπου ισομερή μεταξύ μουσουλμάνων και χριστιανών (όπου όμως, αντίθετα από την πόλη, πλειοψηφούν οι Ρωμιοί έναντι των Αρμενίων). Έτσι στον Καζά στις απογραφές της δεκαετίας του 1880-1890 έχουμε συνολικό πληθυσμό ανδρών και γυναικών 19.421 μουσουλμάνους – 8.512 Έλληνες – 7.118 Αρμένιους, το 1907 έχουμε 19.478 μουσουλμάνους – 12.450 Έλληνες – 8.167 Αρμένιους και το 1914 (πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τελευταία επίσημη απογραφή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας) έχουμε 26.379 μουσουλμάνους – 16.383 Έλληνες (περίπου 1.000 μέσα στην πόλη) και 8.477 Αρμένιους (οι περισσότεροι μέσα στην πόλη).

Η συμβίωση Ελλήνων και Αρμενίων δεν ήταν πάντα αρμονική (και αυτό παρατηρείται σε όλες τις περιοχές της Αυτοκρατορίας που οι Αρμένιοι είχαν μεγάλο ποσοστό πληθυσμού). Εκτός από τις αφηγήσεις προσφύγων πρώτης γενιάς για τις προστριβές με τους Αρμένιους (με τις γνωστές αδυναμίες της προφορικής ιστορίας), έχουμε και γραπτές πηγές επ' αυτού του ζητήματος. Για παράδειγμα, υπάρχει η επιστολή προς το Πατριαρχείο της συντεχνίας των μεταλλωρύχων στυπτηρίας το 1830, που αναφέρουν τις πιέσεις που δέχονται οι Ρωμιοί του χωριού Τσερτάκ να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους και τα χωράφια τους, από τους Αρμένιους του γειτονικού χωριού Τζίπερι.

Επίσης, από το 1856 έχουμε την αναφορά του Επισκόπου Νικοπόλεως, ο οποίος παραπονείται για την υπερφορολόγηση των Ρωμιών της πόλης, προς όφελος των Αρμενίων που έχουν συμπαραστάτες τοπικούς αξιωματούχους: «… Διά τούτο ισχύει με κάθε τρόπον το μεβλέσι και για τον κατά καιρόν καϊμακά-

μην, και μας φυλακώνουν κάθε χρόνον και μας βιάζουν να πληρώνομεν περισσότερα από την παλαιάν συνήθειαν και τα οκτακόσια οσπήτια των Αρμενίων τα κάμνουν τετρακόσια, αφού γράφουν δύο και τρία οσπήτια συγγενικά ένα οσπήτ… Όθεν ημείς οι ελεεινοί μην έχοντες άλλην ελπίδα ελευθερίας από την καταδυναστείαν των Αρμενίων προσπίπτομεν εις το έλεος της πανσεβάστου ως προσκυνητές ημίν υμετέρας Παναγιότητος, επικαλούμεθα την πατρικήν αυτής κηδεμονίαν και υπεράσπισιν, εις το να μας έλθη νέα βασιλική διαταγή, διά να καταγραφή η κατάστασίς μας και η δύναμις εις των δύο μερών δικαίως, εις καθ' εκείνο να γνωρίζωμεν το χρέος μας… τέκνα εις τας θείας διαταγάς ευπειθέστατα, οι κάτοικοι της πολιτείας Νικοπόλεως».

Ο αρμενικός πληθυσμός πάντως εξολοθρεύθηκε το 1915, ενώ είχαν προηγηθεί και οι σφαγές του 1896. Με την αναμενόμενη προέλαση των ρωσικών στρατευμάτων από το μέτωπο του Καρς προς τα ανατολικά, η αρμενική ηγεσία είχε σχεδιάσει μαζικές εξεγέρσεις σε διάφορες περιοχές της χώρας. Μετά τις ταραχές της Κωνσταντινούπολης όμως, εξαπολύθηκε κύμα συλλήψεων σε διάφορες περιοχές. Στη Νικόπολη οι αρχές συνέλαβαν δεκάδες Αρμένιους προύχοντες και αρκετοί από αυτούς δολοφονήθηκαν κατά τη μεταφορά τους κοντά στο Σούσεχρι. Μαθαίνοντας τα νέα στην πόλη, αποφασίζουν να αντισταθούν και μέσα σε μια νύχτα, στις 2 Ιουνίου 1915, οχύρωσαν τις συνοικίες κάτω από το κάστρο και κατέφυγαν όλοι εκεί. Μετά από μία εβδομάδα, ξέσπασε μεγάλη πυρκαγιά που κατέστρεψε ολοσχερώς τις δυτικές και νοτιοδυτικές μουσουλμανικές συνοικίες, τις δύο αρμενικές και τη μία ελληνική κάτω από το κάστρο, καθώς και το μεγαλύτερο μέρος της αγοράς και της κεντρικής ελληνικής συνοικίας. Για να αποφύγουν την πυρκαγιά οι Αρμένιοι, οχυρώθηκαν πλέον στο κάστρο, με περισσότερους από 1.000 ενόπλους και 4.000 γυναικόπαιδα και ηλικιωμένους. Η πολιορκία από τα τουρκικά στρατεύματα διήρκησε συνολικά έναν μήνα και στο τέλος οι Αρμένιοι επιχείρησαν έξοδο, με αποτέλεσμα να ακολουθήσει σφαγή ενόπλων και αμάχων, αλλά και των υπολοίπων αρμενικών οικισμών γύρω από τη Νικόπολη. Έτσι εξολοθρεύθηκε συνολικά το αρμενικό στοιχείο από τη Νικόπολη. Οι Έλληνες της πόλης με υπόδειξη του Μητροπολίτη, δεν αποδέχτηκαν την προτροπή των Αρμενίων να συμμετάσχουν στη εξέγερση και μάλιστα εκκένωσαν την παλιά ελληνική συνοικία πριν ακόμα από την πυρκαγιά. Τελικά όμως και αυτή η συνοικία κάηκε, όπως και το μεγαλύτερο μέρος της κεντρικής, μαζί με τα ελληνικά σχολεία, τις εκκλησίες και το μητροπολιτικό οίκημα.

Μέχρι εκείνη την εποχή και το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, το ελληνικό στοιχείο στην πόλη και τους γύρω οικισμούς, είχε γνωρίσει μεγάλη ανάπτυξη, κυρίως από τα μέσα του 19^{ου} αι. και μετά. Τα βόρεια χωριά των ορυχείων στυπτηρίας είχαν περίσσευμα πληθυσμού, οπότε δημιούργησαν νέους οικισμούς στα νότια της Νικόπολης, αγοράζοντας καλλιεργήσιμες εκτάσεις. Το ίδιο έγινε και με τα βορειοδυτικά χωριά, τα οποία δημιούργησαν νέους οικισμούς στα δυτικά της Νικόπολης. Ήδη είχε αρχίσει και η μετανάστευση σε μακρινούς τόπους, όπως το Καρς (υπό ρωσική κυριαρχία από το 1878), η Κριμαία και το Νοβοροσίσκ, η Βουλγαρία, η Ρουμανία και οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής. Μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μετανάστευαν στην Κωνσταντινού-

πολη (κυρίως Μάλτεπε και Πριγκηπόννησα), στην Καβάλα στην Κερασούντα, στα Κοτύωρα, στην Αμισό και ως μεταλλωρύχοι στο Ακντάγ-μαντέν, στο Κεσκίν-μαντέν, στο Καρασού του Ατάπαζαρ, στη Μπάλια, στο Ζόγκουλντακ, στην Ποντοηράκλεια κλπ.

Βέβαια είχε ήδη δοθεί νέα πνοή στην οικονομική δραστηριότητα της περιοχής και είχε αυξηθεί ο ελληνικός πληθυσμός. Αρχικά με τη λειτουργία του μεταλλείου αργυρούχου μολύβδου με εκμεταλλεύσιμη περιεκτικότητα χρυσού, στην περιοχή του χωριού Ασαρτζίκ, ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αι. Μετά από αρχική εκμετάλλευση ενός Τούρκου επενδυτή και στη συνέχεια του Εβραίου Δαβίδ Σαβαλάν και του Έλληνα Αβραάμ Θεοδωρίδη, το μεταλλείο αυτό πέρασε στην εταιρεία Asia Minor Mining, με αγγλικά και γερμανικά κεφάλαια. Ήδη έχει αναπτυχθεί σημαντικά ο οικισμός της Λίτζασας (με αρχικούς κατοίκους από τα διπλανά χωριά Ασαρτζίκ, Καταχώρ, Κάλτζασα, Εσκίκιοϊ) και έτσι το μεταλλείο παίρνει το όνομά του, ως Λίτζασα-μαντενί.

Η νέα εταιρεία επενδύει σημαντικά στο μεταλλείο και γίνεται πόλος έλξης εκατοντάδων μεταλλωρύχων από άλλες περιοχές, ενώ πολλοί είναι και οι δυτικοί που εγκαθίστανται ως διοικητικό και εξειδικευμένο προσωπικό. Παράλληλα λειτουργούν και άλλα μεταλλεία (μικρότερης παραγωγής) σε περιοχές του Σαντζακίου Νικοπόλεως, όπως στο Σουπάχ, στο Μαντέν του Μεσουτιέ, στο Κοϊλά-χισάρ, στη Σάργερη και στο Μαντέν του Σούσεχρι.

Την ίδια περίοδο, μετά το 1880, αρχίζουν και μεγάλα έργα οδοποιίας, με αποτέλεσμα η Νικόπολη να γίνει κόμβος οδικών συνδέσεων με τη Νεοκαισάρεια, τη Σεβάστεια, την Κερασούντα, το Ερζιντζάν, την Αργυρούπολη, δηλαδή προς όλες τις κατευθύνσεις.

Τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο η Νικόπολη έχει προσαρτηθεί στο Βιλαέτι Σεβάστειας (πριν ανήκε στο Βιλαέτι Τραπεζούντας) ως έδρα Σαντζακιού (τα υπόλοιπα ήταν της Σεβάστειας, της Αμάσειας και της Τοκάτης), με πέντε Καζάδες: Καράχισαρ (Νικοπόλεως), Αλούτζαρας, Κοϊλάχισαρ, Σούσεχρι και Χαμιντιέ (ή αλλιώς Μεσουτιέ).

Επίσης, την ίδια περίοδο είναι έδρα της Επισκοπής Νικοπόλεως, η οποία το 1889 αναβαθμίζεται σε Μητρόπολη. Αν και η Επισκοπή Νικοπόλεως πρωτοπαρουσιάζεται στους πρώτους χριστιανικούς αιώνες, κατά την αναβάθμισή της παίρνει το όνομα Μητρόπολη Κολωνίας. Αυτό έγινε γιατί λίγα χρόνια πριν, το 1881, είχε συσταθεί η Μητρόπολη Νικοπόλεως στην Ήπειρο και ο οικείος Μητροπολίτης είχε τοποθετηθεί στην Πατριαρχική Σύνοδο, λέγοντας πως θα υπάρξει πρόβλημα εάν οι δύο Μητροπόλεις έχουν το ίδιο όνομα. Έτσι, αποφασίζεται η Επισκοπή Νικοπόλεως να αναβαθμιστεί σε Μητρόπολη, αλλά, όπως αναγράφεται στο σχετικό πρακτικό: «Κολωνίαν τουντεύθεν μετονομαζομένην, εκ του εκεί κειμένου ομωνύμου χωρίου Κολωνίας, Κολσεχίρ τουρκιστί καλουμένου». Βλέπουμε ότι κι εδώ παρουσιάζεται ως αρχαία Κολωνία το Κοϊλάχισαρ (ή Κοϊλάσεχιρ) και ως αρχαία Νικόπολη το Σεμπίνκαραχισαρ.

Στη Μητρόπολη Κολωνίας και Νικοπόλεως πλέον (όπως συνηθίστηκε να αναφέρεται από τους ντόπιους κατοίκους), έγινε προσπάθεια να υπάρξει αναδιοργάνωση, διότι η πορεία της ήταν ταραχώδης τα προηγούμενα χρόνια.

Από τις αρχές του 19ου αι. Επίσκοπος ήταν ο Ιωαννίκιος, ο οποίος παύθηκε και αντικαταστάθηκε το 1832 από τον Χριστοφόρο Φυτιανό. Επί των ημερών του έγιναν προσπάθειες για υπεράσπιση των συμφερόντων του ελληνορθοδόξου ποιμνίου, κάτι που συνεχίστηκε με μεγαλύτερη επιτυχία από τον Ιερεμία Χατζή που τον διαδέχτηκε το 1864. Επί των ημερών του Ιερεμία έχουμε την ανοικοδόμηση ναών και σχολείων επί μία δεκαετία, διαδικασία που ευνοήθηκε από τις διατάξεις του Τανζιμάτ για τη λειτουργία των εθνοτήτων – μιλλέτ.

Το 1879 Μητροπολίτης εκλέχτηκε ο Γεννάδιος Περιστερεώτης, του οποίου η περίοδος σημαδεύτηκε από έριδες, καταγγελίες για κακοδιαχείριση στη Μητρόπολη και στη Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου του Καγιά-τιπι, με αποτέλεσμα μια δεκαετία αναταραχής. Να σημειώσουμε ότι η Παναγία του Καγιά-τιπι είχε ήδη αναδειχθεί σε σημαντικό προσκύνημα της ευρύτερης περιοχής, μετά την ανοικοδόμησή της στις αρχές του 19ου αι. Βρισκόταν μέσα σε σπηλαιώδες άνοιγμα, λίγα χιλιόμετρα ανατολικά της Νικόπολης, στο σημείο που είχε ιδρυθεί αρχικά το 475-480 περίπου, από τον μετέπειτα Επίσκοπο Νικοπόλεως Όσιο Ιωάννη τον Ησυχαστή, που στη συνέχεια μόνασε στα Ιεροσόλυμα.

Όταν αναβαθμίστηκε σε Μητρόπολη Κολωνίας το 1889, πρώτος Μητροπολίτης εκλέχτηκε ο Δωρόθεος και μετά το θάνατο αυτού το 1894, ο Λεόντιος Χουτουριώτης. Σημαντική στιγμή για την νεότερη ιστορία της Νικοπόλεως αποτελεί η εκλογή το 1899, του Πολύκαρπου Ψωμιάδη από τα Κοτύωρα. Επί δώδεκα έτη πρόσφερε μεγάλο έργο και επί των ημερών του ιδρύθηκαν δεκάδες νέοι ναοί και σχολεία σε όλες τις επαρχίες της Μητρόπολης. Δυστυχώς λόγω αντιμαχιών με μερίδα κατοίκων της παλιάς ελληνικής συνοικίας της Νικόπολης, ζήτησε να αποχωρήσει και να αναλάβει τη Μητρόπολη Νεοκαισαρείας, στη πατρίδα του τα Κοτύωρα.

Ο διάδοχός του το 1911, ήταν ο Σωφρόνιος Νηστόπουλος, ο οποίος προσπάθησε να ελαχιστοποιήσει τις δυσμενείς επιπτώσεις του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, τις επιστρατεύσεις στα τάγματα εργασίας και τους πρώτους εκτοπισμούς Ρωμιών της Νικοπόλεως, μέχρι το θάνατό του το 1917. Στη συνέχεια εκλέχτηκε ο Δωρόθεος Χρηστίδης, αλλά μέσα σ' αυτές τις δύσκολες περιστάσεις του πολέμου, απέφυγε επί ένα και πλέον έτος να μεταβεί στη Νικόπολη από την Κωνσταντινούπολη και μετά από διαμαρτυρίες των Νικοπολιτών, αντικαταστάθηκε από τον Επίσκοπο Σεβαστείας Γερβάσιο Σουμελίδη, ο οποίος τοποθετήθηκε ως Πατριαρχικός Έξαρχος στη Μητρόπολη Κολωνίας.

Η περίοδος του Γερβασίου χαρακτηρίστηκε από προσπάθειες για καταπολέμηση του λιμού που αντιμετώπιζε όλη η επαρχία λόγω των επιπτώσεων του πολέμου, την περίθαλψη των ορφανών, καθώς και τις επιδρομές του Τοπάλ Οσμάν, μέχρι το 1922 που με την διχαστική κίνηση του παπα-Ευθύμ Καραχισαρίδη και την ίδρυση του «Τουρκο-Ορθόδοξου Πατριαρχείου», τοποθετήθηκε Μητροπολίτης Άγκυρας και μετά την ανταλλαγή πληθυσμών και τη συγχώρεση του Πατριαρχείου, ήρθε στην Ελλάδα.

Όλη αυτήν την περίοδο του 19ου και του 20ου αι., η πρώην Επισκοπή Νικοπόλεως και μετά Μητρόπολη Κολωνίας, συμπεριελάμβανε μια μεγάλη εδαφική περιοχή. Οι εκκλησιαστικές επαρχίες ήταν της Νικοπόλεως (η κεντρική), της Αλούτζα-

ρας ανατολικά, της Κολωνίας (Κοϊλάχισαρ) δυτικά, της Μελανθίας (Μεσουτιέ) δυτικά και του Σούσεχρη νοτιοδυτικά και νότια. Μετά το 1864 προστέθηκαν επίσης οι επαρχίες Κιρικίου (Γουρούχ) στα βόρεια προς Κερασούντα, της Ρεφαγιάς στα νοτιοανατολικά προς Ερζιντζάν, του Επεσίου (Χαπές) στα νοτιοδυτικά και του Γιαϊλά-γουζιού (τα χωριά του παρχαριού Τσάμπασιν) στα βορειοανατολικά.

Μέσα στη Νικόπολη υπήρχαν δύο ελληνικές ενορίες. Η ενορία των Ταξιαρχών βρισκόταν στην παλιά ελληνική συνοικία (Eski Rum Mahallesi), κάτω ακριβώς από το κάστρο της Νικοπόλεως. Ο παλιός ξύλινος ναός των Αρχαγγέλων ανακατασκευάστηκε ως πέτρινος το 1840 και δίπλα του βρισκόταν το διώροφο πέτρινο πεντατάξιο σχολείο της συνοικίας. Ανατολικά βρισκόταν το ελληνικό νεκροταφείο, με κοιμητηριακό παρεκκλήσι.

Η ενορία της Αγίας Τριάδας περιλάμβανε τη νέα ελληνική συνοικία (Yeni Rum Mahallesi) προς τη βόρεια έξοδο της πόλης και τη συνοικία Σεϊρανίου (Seyran Tepe), η οποία βρισκόταν στο κέντρο και στην αγορά. Στο Σεϊράνι κατασκευάστηκε το 1864 ο μητροπολιτικός ναός της Αγίας Τριάδας και η διώροφη πέτρινη οκτατάξια Αστική Σχολή Νικοπόλεως, με το Παρθεναγωγείο στο ισόγειο.

Σήμερα έχουν απομείνει ελάχιστα ερείπια από την Αστική Σχολή και το ναό των Ταξιαρχών, ενώ η Αγία Τριάδα και το σχολείο στην παλιά ελληνική συνοικία έχουν ισοπεδωθεί εντελώς. Επίσης, έχουν απομείνει λίγες από τις παλιές ελληνικές οικίες στη νέα συνοικία και πολύ λιγότερες στο Σεϊράνι και καταστήματα στην αγορά, αφού η πυρκαγιά του 1915 κατέστρεψε το μεγαλύτερο μέρος αυτών και το σύνολο της παλιάς ελληνικής συνοικίας.

Τα μεγάλα δεινά για τους Έλληνες της Νικοπόλεως άρχισαν με την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Με την υποχρεωτική στράτευση πολλοί ομογενείς οδηγήθηκαν στα τάγματα εργασίας, κυρίως στο μέτωπο του Σαρίκαμις. Ο πληθυσμός που παρέμεινε είχε να αντιμετωπίσει την επίταξη των ζώων (με αποτέλεσμα την αδυναμία εκτέλεσης αγροτικών εργασιών), την απαγόρευση ελεύθερης κυκλοφορίας, διάφορες υποχρεωτικές αγγαρείες με μεταφορά υλικών και χειρωνακτικές εργασίες για άνδρες και γυναίκες, την γενική εξαθλίωση, λιμό και θανάτους. Την ίδια περίοδο άρχισαν να κυκλοφορούν ληστρικές ομάδες (ως «πολιτοφυλακή»), όπως του Τοπάλ Οσμάν, του Ταπάνογλου, του Τόμογλου, του Καρά Αχμέτ κλπ., οι οποίες με το πρόσχημα έρευνας και ανεύρεσης φυγόστρατων, έκαναν επιδρομές στα χωριά, λεηλατούσαν, λήστευαν και δολοφονούσαν.

Το 1916, με την προέλαση των Ρώσων στο μέτωπο του Καρς, άρχισαν να καταφθάνουν ομάδες μουσουλμάνων προσφύγων από το Ερζερούμ, το Ερζιντζάν, τη Μπαϊπούρτη, το Κελκίτ κλπ. Και αυτοί, προκειμένου να βρουν τρόφιμα και στέγη, έμπαιναν στα ελληνικά χωριά, έκλεβαν και βιαιοπραγούσαν εναντίον των κατοίκων, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις καταλάμβαναν οικίες και εκδίωκαν τους νόμιμους ιδιοκτήτες.

Τον Νοέμβριο του 1916 άρχισαν οι εκτοπισμοί, με πρώτα θύματα τους Έλληνες της Αλούτζαρας, του Κάμισλι, του Αναστός, του Χίντζιρι, της Μπάλτζανας και της Τρουπτσής, όλοι ανατολικοί οικισμοί της Νικόπολης. Οι κάτοικοι αυτών των οικισμών εκτοπίστηκαν στην περιοχή της Τοκάτης, όπου έφτασαν μετά από 30 μέρες πεζοπορίας εν μέσω ψύχους και χιονοπτώσεων.

Το καλοκαίρι του 1917 ήταν η σειρά των υπόλοιπων ανατολικών χωριών, δηλαδή της Χάχαβλας, του Σπαχή, του Αλισάρ, του Φέιλερε, της Έσολας και του Καλετζίκ. Αυτοί εκτοπίστηκαν στην περιοχή του Τσάγγιρι, όπου έφτασαν μετά από 90 μέρες πεζοπορίας. Την ίδια περίοδο εκτοπίστηκαν και οι Έλληνες των νοτιοανατολικών χωριών, δηλαδή της Ρεφαγιάς, Γούζουλου, Αλατζάχαν, Κονδύλια, Πισιούρ, Μοντολάς, Μέντεμε, Σεΐτμπελη και Ολούτσουκουρ, οι οποίοι έφτασαν μετά από 50 μέρες πεζοπορίας στο Αζιζιέ και στη συνέχεια προωθήθηκαν σε χωριά της νότιας Σεβάστειας, του Χαρπούτ και του Ικονίου. Μικρότερης έκτασης σποραδικοί εκτοπισμοί έγιναν και σε κατοίκους χωριών του Επεσίου, του Σούσεχρη και του Κοϊλάχισαρ.

Μετά την ανακωχή του 1918, οι περισσότεροι εκτοπισμένοι της περιοχής Ρεφαγιάς και Σούσεχρη και λιγότεροι από τις άλλες περιοχές, ήρθαν στην Ελλάδα μέσω Βηρυτού του Λιβάνου. Οι υπόλοιποι που επέλεξαν να επιστρέψουν στα χωριά της Νικόπολης, άρχισαν να φτάνουν την άνοιξη του 1919 και βρήκαν τα σπίτια τους και τις περιουσίες τους λεηλατημένες και κατεστραμμένες. Σε όλη αυτήν την περίοδο, αρκετοί από τους Έλληνες που δεν εκτοπίστηκαν, προκειμένου να γλιτώσουν από την πείνα και τις λεηλασίες, έφυγαν στην Κερασούντα και στα Κοτύωρα και έμειναν εκεί ή συνέχισαν για τη Ρωσία.

Μετά την έναρξη του κεμαλικού κινήματος, άρχισαν νέα δεινά για τους Νικοπολίτες. Οι συμμορίες του Τοπάλ Οσμάν έκαναν επιδρομές σε όλες τις περιοχές, ληστεύοντας και σκοτώνοντας. Στις αρχές του καλοκαιριού του 1920 ο ίδιος εγκαταστάθηκε στη Νικόπολη και οι τσέτες του γυρνούσαν στα χωριά επιτάσσοντας ζώα και ζητώντας χρήματα από τους πρόκριτους. Μάλιστα από τον Μητροπολίτη Γερβάσιο ζητήθηκαν 2500 χρυσές λίρες, προκειμένου να μην πειράξουν τους κατοίκους της Νικόπολης. Ευτυχώς παρενέβη ο νέος έπαρχος, ονόματι Ριφάτ Μπέης και ανάγκασε τον Τοπάλ Οσμάν να αποχωρήσει, επιστρέφοντας μάλιστα τα ζώα που είχε επιτάξει στους ιδιοκτήτες τους.

Όλη η επόμενη περίοδος ήταν ασταθής και επικίνδυνη για τους Έλληνες, αφού συμμορίες τσετών κυκλοφορούσαν παντού. Αντάρτικο δεν μπόρεσε να αναπτυχθεί, αφού η παρουσία του στρατού ήταν αυξημένη, με την έδρα του Γ΄ Σώματος στο Σούσεχρι. Οπότε, όσοι βγήκαν στο αντάρτικο, κινήθηκαν προς τις δυτικότερες περιοχές της Νεοκαισάρειας και της Αμάσειας.

Τον Μάρτιο του 1921 φτάνει και πάλι στη Νικόπολη ο Τοπάλ Οσμάν, με δύναμη 1.500 τσετών. Αντί να κινηθεί προς το Κότσγκιρι, προκειμένου να καταστείλει την εξέγερση των Κούρδων, όπως είχε διαταχθεί, αυτός εγκαθίσταται για σχεδόν ένα μήνα στη Νικόπολη, επιτάσσοντας σπίτια Ελλήνων και πανδοχεία. Τρόμος επικράτησε σε όλη την πόλη, με τους Έλληνες κλεισμένους στα σπίτια τους και τους νέους να φεύγουν στα γύρω χωριά για να γλιτώσουν, αφού οι τσέτες ήταν συνεχώς στους δρόμους, έκλεβαν, ξυλοκοπούσαν και σκότωναν. Όταν τελικά έβγαλε διαταγή να συγκεντρωθούν όλοι οι Έλληνες το επόμενο πρωινό και έγινε αντιληπτό ότι επίκειται γενική σφαγή, ο έπαρχος ενημέρωσε τηλεγραφικά τον Κεμάλ και ήρθε διαταγή προς τον Τοπάλ Οσμάν να φύγει αμέσως από τη Νικόπολη, χωρίς να πειράξει κανέναν. Ο ίδιος ο έπαρχος με την τοπική αστυνομία και ντόπιους μουσουλμάνους πολιτοφύλακες, περικύκλωσαν

το οίκημα που είχε στήσει το αρχηγείο του ο Τοπάλ Οσμάν και με την απειλή όπλων τον υποχρέωσαν να φύγει για το Κότσγκιρι. Μετά την καταστολή της κουρδικής εξέγερσης με μαζική σφαγή επίσης, στην επιστροφή πέρασε νότια της Νικόπολης και κινούμενος προς τα δυτικά, δολοφόνησε δεκάδες Έλληνες στο Σουσεχρι και στο Κοϊλάχισαρ.

Κατά τη διετία 1920 – 1921, πραγματοποιήθηκαν και πάλι εκτοπισμοί, κυρίως από την περιοχή του Επεσίου προς τη Μαλάτεια, το Χαρπούτ και το Ντιγιαρμπακίρ. Επίσης, μετά την επικράτηση του κεμαλικού κινήματος το 1921, άρχισαν εκ νέου επιστρατεύσεις για τα τάγματα εργασίας. Όσοι επιστρατεύτηκαν από την περιοχή της Νικόπολης, μετακινήθηκαν προς υποχρεωτική εργασία σε οδικά και σιδηροδρομικά έργα της περιοχής Τραπεζούντας αρχικά, μετά στην περιοχή Αμισού και τέλος στο Σαρίκαμις και στο Ερζερούμ.

Η σύγχρονη Νικόπολις, όπως φαίνεται από το κάστρο.
(Φωτογραφία: Νικόλαος Β. Πετρίδης).

Η μακραίωνη ελληνική παρουσία στη Νικόπολη και την περιφέρειά της, έληξε οριστικά με την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών. Ενώ ήδη είχαν εγκαταλείψει την περιοχή εκατοντάδες κάτοικοι προς τις παραθαλάσσιες πόλεις και τη Ρωσία και πολλοί είχαν πεθάνει στους τόπους εκτοπισμού και στα τάγματα εργασίας, τον Απρίλιο του 1924 στρατιωτικά αποσπάσματα άρχισαν να περιοδεύουν στα χωριά και να υποχρεώνουν τους Έλληνες να φύγουν προς τα λιμάνια του Ευξείνου Πόντου.

Από τα μέσα Μαΐου άρχισαν να καταφτάνουν ανταλλάξιμοι μουσουλμάνοι από την Ελλάδα, κυρίως από την περιοχή της Πτολεμαΐδας. Απελπισμένοι κι αυτοί, άρχισαν να δημιουργούν προβλήματα και να καταλαμβάνουν σπίτια Ελλήνων μέσα στην πόλη. Από τις αρχές Ιουνίου οι Έλληνες της Νικόπολης, φο-

βούμενοι τα χειρότερα από τους νεοφερμένους μουσουλμάνους, εγκατέλειψαν τις οικίες τους και έστησαν πρόχειρο καταυλισμό στο παλιό αρμένικο νεκροταφείο. Μετά από παραμονή περίπου μιας εβδομάδας εκεί, άρχισαν κατά μικρές ομάδες να ακολουθούν το παράδειγμα των γειτονικών χωριών και να κατευθύνονται προς την Κερασούντα.

Η τελευταία μεγάλη ομάδα, εγκατέλειψε τη Νικόπολη στις 12/25 Ιουνίου 1924, ημέρα Τετάρτη. Αφού ενώθηκαν με τους κατοίκους που είχαν απομείνει στα βόρεια χωριά Καταχώρ, Λίτζασα και Ασαρτζίκ, συνέχισαν με πεζοπορία επί πενθήμερο και υπό συνεχή βροχή, μέσα από τις διαβάσεις της οροσειράς του Παρυάδρη, σε υψόμετρο άνω των 2.000 μ. Στην Κερασούντα έμειναν για πενήντα μέρες, μέχρι να αρχίσουν οι αποστολές προς Ελλάδα. Η πρώτη έγινε με ατμόπλοιο του Λόιντ Τριεστίνο, η δεύτερη με το ελληνικό «Ιωάννης» και η τρίτη και μεγαλύτερη, αναχώρησε στις 15 Αυγούστου, ημέρα της Παναγίας, με το ατμόπλοιο «Αρχιπέλαγος». Μετά από ταξίδι έξι ημερών έφθασαν στη Θεσσαλονίκη και πέρασαν 15 μέρες στην καραντίνα της Καλαμαριάς.

Από εκεί οι πρόσφυγες από τη Νικόπολη και τα χωριά της περιφέρειάς της, διασκορπίστηκαν σε όλη την Ελλάδα. Στην Αθήνα (κυρίως στην Καλλιθέα, στο Ελληνικό και στη Νίκαια), στη Θεσσαλονίκη (κυρίως στη Θέρμη, στη Νικόπολη και στο Φιλαδέλφειο), στην περιοχή της Δράμας (κυρίως Κύργια, Δοξάτο, Προσοτσάνη), στην περιοχή Σερρών (κυρίως Σιδηρόκαστρο, Βυρώνεια, Νέο Πετρίτσι, Αλιστράτη), στην περιοχή Αλεξανδρούπολης (κυρίως Πυλαία, Συκορράχη, Φέρες, Αισύμη), στην περιοχή Κομοτηνής (Κασσιτερά, Σάπες), στην περιοχή Κιλκίς (Ευκαρπία), στην περιοχή Έδεσσας (Άλωρο, Ριζάρι, Μαρίνα), στην Βέροια και στην περιοχή της (Κωστοχώρι), στην περιοχή Κοζάνης (Νικόπολη), στην περιοχή Λάρισας (Ελασσόνα, Ολυμπιάδα), στην περιοχή Πάτρας (Απιδεώνας) και διάσπαρτοι σε διάφορα άλλα μέρη της Ελλάδας. Η πιο μαζική εγκατάσταση Νικοπολιτών, έγινε στην Καβάλα και σε πολλά χωριά της περιφέρειάς της, οπότε δικαίως θεωρείται η «πρωτεύουσα» των απογόνων προσφύγων από την ιστορική Νικόπολη του Πόντου.

Ο **Νικόλαος Β. Πετρίδης** είναι ιστορικός, ερευνητής και συγγραφέας, με προγονική καταγωγή από τη Νικόπολη του Πόντου. Από πολύ νέος ασχολήθηκε με την Ιστορία (είναι πτυχιούχος του Τμήματος Ιστορίας της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών) και ταξίδεψε σε όλες τις βαλκανικές και παρευξείνιες χώρες και τη Μικρά Ασία. Από το 2016 εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Τουρκία και επί σειρά ετών ερευνά, ανακαλύπτει, ταυτοποιεί και καταγράφει κάθε ίχνος της Ρωμιοσύνης.

ΟΥΣΑΚ

Μικρασιατικός Σύλλογος Ν. Ευκαρπίας «ΟΥΣΑΚ»

Γεωγραφικά το Ουσάκ απέχει 160 χλμ. ανατολικά της Σμύρνης. Κατά την αρχαιότητα και πριν την εκστρατεία του Μ. Αλεξάνδρου ήταν η περίφημη για τα κρασιά της Ευκαρπία. Από την ονομασία του παρακειμένου βουνού Τήμενος, (Τημενίδες ονομάζονταν οι βασιλιάδες των Μακεδόνων σαν απόγονοι του Τήμενου γιού του Ηρακλή), μετονομάστηκε Τημένου Θύραι.

Επί βυζαντινής αυτοκρατορίας η επισκοπή της υπαγόταν στη Μητρόπολη και επαρχία Φιλαδελφείας. Κατελήφθη από τους Τούρκους και διοικητικά ανήκε στο διαμέρισμα (βιλαέτι) Προύσας, στη διοίκηση (σαντζάκ) Κιουτάχειας και ήταν πρωτεύουσα επαρχίας (καζάς) με 3 δήμους και 158 χωριά.

Το Πατριαρχείο τοποθέτησε αργότερα την Επισκοπή της στην επαρχία Φρυγίας και στη Μητρόπολη Λαοδικείας. Πριν από τη Μικρασιατική καταστροφή ο ελληνικός πληθυσμός της επαρχίας της Ευκαρπίας (Ουσάκ) ήταν περίπου 25.000, από τους οποίους οι 5.000 περίπου Έλληνες ήταν στην πόλη Ουσάκ. Οι Έλληνες είχαν ξεχωριστές συνοικίες και έτσι διατήρησαν πιο εύκολα συνείδηση, θρησκεία, ήθη και έθιμα ελληνικά.

Το 1919 αριθμούσε 372 μαθητές και των δύο φύλων, είχε δύο εκκλησίες, μία παλιά της Παναγίας και μία του Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης και οι δύο σε ελληνικές συνοικίες. Η τουρκική γλώσσα επικράτησε για δύο κύρια λόγους. Πρώτον γιατί μακριά από τα παράλια της Μικράς Ασίας οι Τούρκοι ήταν πιο αυταρχικοί και δεν δέχονταν εύκολα άλλες γλώσσες και δεύτερο γιατί όλες οι συναλλαγές γίνονταν υποχρεωτικά στα Τούρκικα. Οι χριστιανοί του Ουσάκ όπως και σε πολλές πόλεις της Ανατολής δεν γνώριζαν Ελληνικά.

Πρέπει να ειπωθεί ότι υπήρχαν Εγγλέζοι, Εβραίοι, Αρμένιοι, ακόμη και πολλοί Τούρκοι που μιλούσαν ελληνικά στη Σμύρνη, στην περιφέρεια της Καισάρειας, της Νίγδης και στον Πόντο. Μπόρεσαν έτσι πιο εύκολα όχι μόνο την πίστη και τον εθνικισμό τους να σώσουν ατόφιο, αλλά και την ελληνική γλώσσα να φυλάξουν. Οι Τούρκοι γενικά στα παράλια παρουσίαζαν πιο πολιτισμένο πρόσωπο μια και εκεί είχε πολλούς ξένους. Σχεδόν όλοι οι Έλληνες στο Ουσάκ ήταν επαγγελματίες, χρυσοχόοι, μηχανικοί, τσαγκάρηδες, ράφτες και βιοτέχνες.

Τα χαλιά του Ουσάκ (εφάμιλλα των Περσικών) καθώς και τα υφαντά του, προϊόντα Ελλήνων βιοτεχνών και οικοτεχνικής, ήταν τα πιο ξακουστά στην Τουρκική επικράτεια.

Τα πολλά και αρίστης ποιότητας γεωργικά προϊόντα της επαρχίας ακόμη και επί Τουρκοκρατίας, δικαιολογούσαν απόλυτα την αρχαία ονομασία Ευκαρπία. Τα γεωργικά προϊόντα του Ουσάκ τροφοδοτούσαν τη Σμύρνη και ταξίδευαν στην Ευρώπη και σε ολόκληρο τον κόσμο.

Για να καταλάβει κανείς την παραγωγική ικανότητα της επαρχίας του Ουσάκ θα πρέπει να λάβει υπόψη του ότι τα χωράφια του έδιναν όλα τα είδη γεωργικών προϊόντων από κρασί, σιτάρι, κριθάρι, φασόλια, φακές κλπ. και λάχανα, που έφθαναν μέχρι 30 οκάδες (30 κιλά περίπου) το ένα, όπως λένε οι παλαιότεροι.

Κάθε Πέμπτη γινότανε παζάρι το οποίο είχε πολύ κόσμο, πολύ κίνηση και υπήρχαν πάρα πολλά είδη, ακόμη και ζώα. Τα ψώνια γινότανε σε μεγάλες ποσότητες τα οποία μετέφεραν χαμάληδες Τούρκοι.

Στις μεγάλες γιορτές των Χριστουγέννων και του Πάσχα σχεδόν όλοι οι Έλληνες πήγαιναν στην εκκλησία. Στο προαύλιο των εκκλησιών υπήρχαν καθισμένοι και μερικοί Τούρκοι γιατί πραγματικά πίστευαν ότι θα είχαν τη χριστιανική ευλογία. Πολλοί επίσης Τούρκοι μπαίνανε μέσα στην εκκλησία και ήταν καθισμένοι κάτω από το ευαγγέλιο του παπά. Ήταν κάποιοι άρρωστοι που πίστευαν ότι θα γίνουν καλά.

Με τους κατακτητές Τούρκους δεν υπήρχαν γενικά οξυμένα προβλήματα μέχρι την άνοδο των Νεότουρκων. Από τότε άρχισαν οι τριβές και ο διωγμός των χριστιανών. Οι Τούρκοι σαν λαός μπορούσαν και ζούσαν ειρηνικά με τους Έλληνες. Μετατρέπονται όμως σε όχλο βάρβαρο με τις εντολές της αρχής του. Αυτή η εντολή των διωγμών δόθηκε με την άνοδο των Νεότουρκων ανεξάρτητα από τις διακηρύξεις τους.

Τα ελληνικά στρατεύματα εισήλθαν στην πόλη στις 16 Αυγούστου του 1920 και εκεί εγκαταστάθηκε το Α' Σώμα Στρατού (Α' Σ.Σ.).

Οι Έλληνες πέρασαν μέρες ελευθερίας και χαράς. Για πότε βρέθηκαν ελληνικές σημαίες, πετάχτηκαν τα φέσια και πλάτυναν τα χαμόγελα. Η χαρά όμως δεν κράτησε πολύ. Η μάχη του Αλή Βεράν στις 17 Αυγούστου 1922 και οι σφαγές αμάχων που ακολούθησαν, έκαναν τους έλληνες να εγκαταλείψουν την πόλη με κάθε μέσον παίρνοντας μαζί τους ότι μπορούσαν.

Η Ευκαρπία υποδουλώθηκε ξανά στους Τούρκους στις 19 Αυγούστου 1922. Η οδύσσεια όμως δεν τελείωσε με τη φυγή. Ήταν η αρχή. Φτάνοντας στη Σμύρνη είχαν την τύχη όλων των ξεριζωμένων Ελλήνων. Οι βαρβαρότητες που ακολούθησαν έχουν περιγραφεί. Άλλο όμως να διαβάζεις περιγραφές και άλλο να ζεις καταστάσεις.

Ο σιδηροδρομικός σταθμός του Ουσάκ

Σήμερα ένα μέρος των κατοίκων της Ευκαρπίας ζει στη Ν. Ευκαρπία Θεσσαλονίκης. Παράδοση αποτελεί η ιστορία και τα βάσανα της προσφυγιάς. Οι κάτοικοι της Ν. Ευκαρπίας θυμούνται, ανιστορώντας οι παλαιότεροι στους νεότερους και οι νεότεροι στους πιο νέους.

Δεν χάθηκαν οι ρίζες. Απλά μεταφυτεύτηκαν και δίνουν πάλι καρπούς, όπως έδιναν πάντα στην ΕΥΚΑΡΠΙΑ.

Ο **Μικρασιατικός Σύλλογος Ν. Ευκαρπίας «ΟΥΣΑΚ»** ιδρύθηκε το 1982 από τους πρόσφυγες που κατοίκησαν στη Ν. Ευκαρπία το 1922 μετά την καταστροφή. Ήταν μια ομάδα ανθρώπων οι οποίοι ένοιωθαν την ανάγκη να διασώσουν, να διατηρήσουν και να μεταλαμπαδεύσουν τα ήθη και έθιμα των αλησμόνητων πατρίδων στις νεότερες γενιές.

Στα ήθη και έθιμα συμπεριλαμβάνονται τα τραγούδια και οι χοροί, της Μικράς Ασίας, που ύστερα από πολύ σοβαρή έρευνα και μελέτη διδάχθηκαν οι χορευτικές ομάδες, οι οποίες έχουν συμμετάσχει σε πόλεις όλης της Ελλάδος, καθώς και στο εξωτερικό (Γαλλία, Βέλγιο, Βουλγαρία, Τουρκία).

Ο Μικρασιατικός Σύλλογος Ν. Ευκαρπίας «ΟΥΣΑΚ» διατηρεί πέντε χορευτικά τμήματα εκμάθησης Μικρασιάτικων χορών, τμήμα χορωδίας, τμήμα εκμάθησης χειροποίητου χαλιού, καθώς και τμήματα εκμάθησης παραδοσιακών οργάνων.

ΠΕΡΓΑΜΟΣ

Στρατής Μπαλάσκας

«Επιβάς πλοιαρίου ομοίου ως προς το πλήρωμα τω του Χάρωνος προσωρμίσθην παρά τον Αταρνέα (Τικελί). Την επαύριον 20 Μαρτίου ιππεύσας ανηρχόμην δια την Πέργαμον. Εισέτι απείχον ώρας οδόν και η υψηλή αυτής ακρόπολις παρέστη μεγαλοπρεπής προ των οφθαλμών μου. Αύτη υπέρκειται, οιονεί δεσπόζουσα, της σήμερον οικουμένης πόλεως».

Περιοδικό της Μυτιλήνης «Πιττακός». 15 Μαΐου 1879. Όταν ακόμα εκδίδονταν περιοδικά κι η γλώσσα είχε κάτι απ’ τον ήχο των φτερών του αγγέλου που ανακατεύει τα νερά της γούρνας Βηθεσδά. Γαβριήλ Φίλιος Χαραλαμπίδης ο συγγράψας.

Πολλά χρόνια μετά και ο αχός των φτερών του αγγέλου ακούστηκε, δεν χρειάστηκε γλυκύς Ιησούς, πρόλαβες και χώθηκες στα νερά ...μυήθηκες. Ήρες τον κρέβατόν σου και περιπάτησες επί της προγονικής Αιολίδος γης.

Πέργαμος ήταν λέει ο εγγονός του Αχιλλέα ο και κτήτορας της πόλης. Χωριουδάκι ήταν τότες γύρω τριγύρω από έναν αψηλό λόφο που δέσποζε στον κάμπο. Αλήθεια ή ψέματα ποιος ξέρει; Τι σε νοιάζει κιόλας... Το Πέργαμον κάστρον της ανατολής αποκούμπι της ματιάς του ταξιδιώτη στο δρόμο απ’ το νότο στο βορρά, απ’ το βορρά στο νότο, απ’ τη χερσόνησο της Ερυθραίας στην είσοδο των Δαρδανελίων. Πέργαμον κάστρον λες, «παραμύθι παραμύθι το κουκί και το ρεβύθι...» Πέργαμον κάστρον λες «...δώστου κλώτσο να γυρίσει, παραμύθι ν’ αρχινίσει».

Το Δικελί, ένας σωρός αψηλά κτίρια που φαίνονται ακόμα και από τη Μυτιλήνη, στο ύψος εκεί καρσί απ' το αεροδρόμιο. Το προσπερνάς, εύκολα πολλά ξεπερνάς στην Τουρκία, μια μπύρα στο άνοιγμα, περίεργα τούτα τα ανοίγματα στην Τουρκία ανάμεσα σε ντουβάρια, ταυτίζονται πάντα με οικόπεδα από εκκλησιές που - αχρείαστες ήτανε - γκρεμίστηκαν. Στη διασταύρωση του κεντρικού δρόμου βορρά - νότου των παραλίων με το δρόμο προς το Δικελί, προς τα κτήματα του Δικέλια που γίναν λιμάνι της Περγάμου σαν δυσκόλεψε να χρησιμοποιείται σαν τέτοιο το λιμάνι του Τσανταρλί, η αιολική Πιτάνη, στη διασταύρωση αυτή ο αρχαίος Ατταρνεύς πέντε έξι χιλιόμετρα μακριά απ' τη θάλασσα ετούτο το αιολικό λιμάνι καρσί απ' τη Μυτιλήνη μπαζώθηκε απ' τη λάσπη που κουβάλαγε ο Κάϊκος ποταμός, η ιστορία δεν μπαζώνεται, δυο τεράστιοι πέτρινοι όγκοι σημαδεύουν την άκρη του κρηπιδώματος του λιμανιού κι ένα ντουβάρι χτισμένο με λεσβία δομή φανερώνει τη χαμένη πολιτεία.

Ξανά στο δρόμο περνάς μέσα από μπαμπακοχώραφα, ένα εργοστάσιο επεξεργασίας περλίτη, μια παρατημένη βιομηχανία επεξεργασίας χρυσού, μια γέφυρα οθωμανική... Στις γκραβούρες, τις πιο γνωστές γκραβούρες της Περγάμου φαίνεται σαν η γέφυρα των καμηλιέρηδων. Προσπερνάς βιαστικά τα αψηλά τετράπατα σπίτια της νέας Περγάμου, Μπέργκαμα το σημερινό της όνομα, «νουφούς» ήτοι πληθυσμός ψυχές 70.000 τα αψηλά τούτα σπίτια στο ύψος των τεπέδων, των μακεδονικών τάφων που σπάρθηκαν στον κάμπο γύρω τριγύρω από το Πέργαμον κάστρον, να κρύψουν στην αιωνιότητα τα άψυχα κορμιά των Μακεδόνων αφεντάδων της πολιτείας.

Προσπερνάς τα αψηλά τα σπίτια, ίσα μπροστά σου το όρος Πήδασος το Πέργαμον κάστρον. Γύρω σου η Τευθρανία χώρα «περιλαμβανομένη μεταξύ Περγαμηνής, Ελαϊτιδος και εκβολών του Καϊκου ποταμού». Μέσα απ' την πολιτεία διακρίνεις το Σελινούντα και τον Κάικο, ανηφορίζοντας στο όρος Πήδασος προς την ακρόπολη Νάναι καλά ο Σελινούντας - «Θεός σχωρέσει» τη θειά σου την Αναστασία που έζησε 40 χρόνια και πέθανε στην οδό Σελινούντος στη Νέα Ιωνία της Αθήνας, το σοκάκι πίσω από το άγαλμα της μάνας, - ποιας μάνας - δίπλα στο περίπτερο με τις παγωμένες μπύρες. Πέθανε χωρίς ποτέ της να μάθει γιατί τον έλεγαν έτσι το δρόμο - και ο Κήτειος. Διακρίνεις καθαρά τους μαχαλάδες της παλιάς πολιτείας, «θα επιστρέψω» λες, ίσα πάνω η ακρόπολις, ότι απέμεινε.

«Εις τας ανασκαφάς της Περγάμου οι Γερμανοί ήσαν λίαν ευτυχείς. Ολίγα μόνον κτυπήματα σκαπάνης ήρκεσαν όπως εκθάψωσιν ό,τι δεν ηλπίζετο. Τα αγάλματα ταύτα επηκολούθησαν άλλα κειμήλια τέχνης, άτινα όμως, δυστυχώς, απήλθον εις τα του Βερολίνου μουσεία και πινακοθήκας, προωρισμένα ίσως να επισκοτίσωσι κατά την πληθύν, λαμπρότητα και εύκλειαν των αποταμιεθησομένων κειμηλίων άπαντα τα παραπλήσια μουσεία της Ευρώπης».

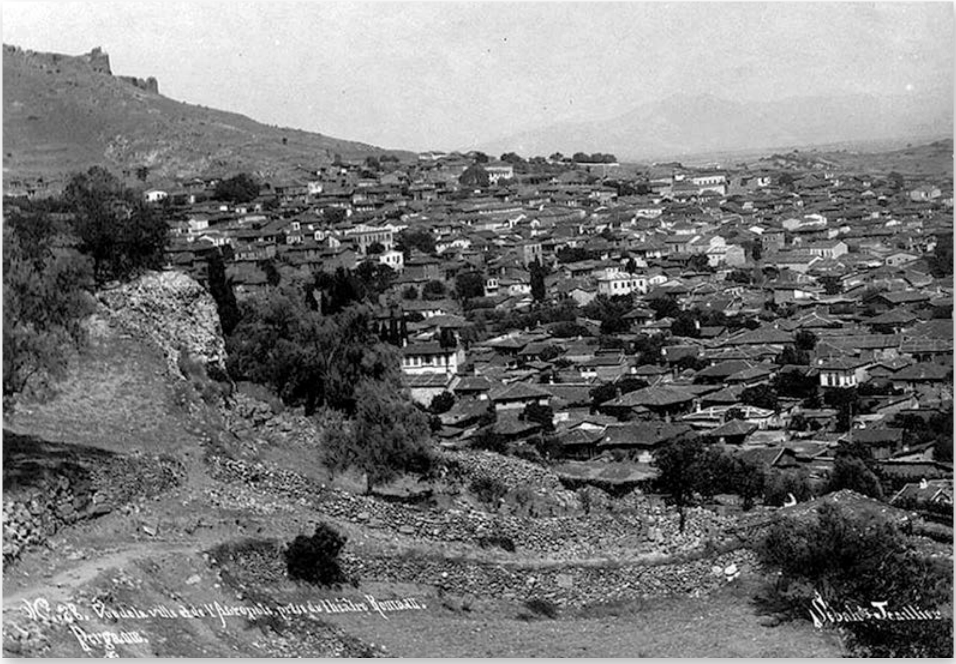
Πέργαμος γιος του Αχιλλέα ο ιδρυτής της πολιτείας, χαμογελάς... γιος ενός απ' τους γιους του Νεοπτόλεμου και της Ανδρομάχης χήρας του Έκτορα λέει η άλλη πλευρά, μετά το θάνατο του πατέρα του έφυγε απ' την Ήπειρο με τους οπαδούς του κι ήρθε εδώ στα παράλια. «Όχι όχι...» ο Τεύθρας φωνάζουν οι τρίτοι ίδρυσε το κράτος τούτο, ο Τεύθρας που διώχτηκε από την Τρωάδα από εισβολείς, ο Τεύθρας σύζυγος της Αύγης κόρης του βασιλιά της αρκαδικής Τεγέας

Αλεού ερωμένης του Δία όχι όχι του γιου του του Ηρακλή μάνας του Τήλεφου... Τι σημασία να ‘χουν όλα τούτα... Ο Φιλέταιρος Τιανός σφετερίστηκε το θησαυρό που του εμπιστεύτηκε ο Λυσίμαχος και ίδρυσε το βασίλειο της Περγάμου που αναγνωρίστηκε σαν τέτοιο απ’ το Σέλευκο Φιλέταιρος Τιανός ο ιστορικός ιδρυτής του βασιλείου συμπαθάτε με όλοι οι προηγούμενοι ο πρώτος των Ατταλιδών. Κι ύστερα ο Ευμένης ο Α΄, ο Άτταλος ο Α΄ ο Σωτήρ και Ευεργέτης που κατανίκησε τους Γαλάτες, ο Ευμένης ο Β΄, ο Άτταλος ο Β΄ ο Φιλάδελφος, ο Άτταλος ο Γ΄ ο και Φιλομήτωρ και Φιλοπάτωρ ο άκληρος μα και άγαμος που πέθανε το 133 π.Χ. κι άφησε το βασίλειό του κληρονομιά στο δήμο των Ρωμαίων. Πλαστή φώναζε ο τελευταίος των Ατταλιδών βασιλιάς Αριστόνικος, τέσσερα χρόνια πολέμησε τους Ρωμαίους άδικα... Κυριάρχησε η Ρώμη κι ύστερα κυριάρχησε ο Χριστός. Επιμένει στην αποκάλυψη ο Ιωάννης. «Ξέρω πού κατοικείς. Εκεί που έχει το θρόνο του ο σατανάς».

«Ιδού ο περίβλεπτος ναός του Διός! Ω οποίος και οπόσος εν αυτώ εισέρρευσε το πάλαι κόσμος οποίων ψυχών χείλη απετύπωσαν επί των αγαλμάτων φιλήματα πόσα στήθη, πόσοι πόδες τον ηγίασαν. Οποίαι γλώσσαι Χαρίτων και λαλιαί αηδόνων αντήχησαν εν αυτώ».

Ο θρόνος του σατανά, η ακρόπολις της Περγάμου ο μέγας βωμός του Διός, πάνε αιώνες που ο Δίας δεν μοσχομύρισε τσίκνα απ’ τα προς τιμήν του σφάγια στα ποδάρια του θρόνου του. Πάνε χρόνια που ο ίδιος ο θρόνος κομμένος, κομμάτια σε ξύλινα κιβώτια στάλθηκε στη Γερμανία. Τιτανομαχία η μάχη του παλιού με το καινούργιο, η σωτηρία λένε του ανθρώπινου είδους, εξόριστοι

οι πρωταγωνιστές του στο Βερολίνο, αρπαγμένοι από τους Χούμαν και τους Κόντσε, τους Κνάκφους και τους Σάτσμαμ, τους Δαίρφελντ και τους Βίγκαν. Ο τελευταίος είχε και την ιδέα για το χτίσιμο του μουσείου της Περγάμου στο μακρινό Βερολίνο. Να μη μπορούν να φύγουν τα μάρμαρα ή μη μόνο εάν το μουσείο-φυλακή γκρεμιστεί. Εξορίστηκαν τα μάρμαρα που ιστορούσαν την νίκη του καλού.

Σκληρός κι ανάλγητος λέει ήταν ο Άτταλος ο Α΄ που ‘χτισε το μεγάλο βωμό κι όχι μόνο δαύτον. «Σφάζει με λύσσα, έγραψε ο Παυσανίας, όλους τους άντρες και τις γριές, κι αυτά ακόμα τα βυζανιάρικα στων μανάδων των τις αγκαλιές, να μασήσει τις σάρκες και να ρουφήξει το αίμα τους, να κορώνει στα στερνά με τέτοια φλόγα και πάθος που να ασελγεί και σ’ αυτά ακόμα τα νεκρά ή ετοιμοθάνατα κορμιά των γυναικών και των παρθένων που αλλόφρονες πέφτανε επάνω στα σπαθιά τους να αυτοκτονήσουν». Ο Ατταλος ο Α΄ που νίκησε τους Γαλάτες, που ‘γραψε ανάποδα τη λέξη ΝΙΚΗ πάνω στην παλάμη του και την αποτύπωσε στα σπλάχνα του σφαγμένου ζώου που έτσι και μίλησε, πρόβλεψε τη νίκη τη σφαγή των Γαλατών, η σφαγή ήταν θέλημα Θεού. Οι αποκλεισμένοι στη Μικρά Ασία Γαλάτες, οι Γαλάτες που αυτοκτονούν, που σφάζουν τα παιδιά τους, οι καημένοι οι Γαλάτες, νικημένοι μαζί με τους νικητές εξόριστα αγάλματα στο Βερολίνο και στις άλλες πρωτεύουσες της Εσπερίας. Εκεί στον τόπο που γεννήθηκαν αγάλματα και ναοί, νικητών και νικημένων μοναχά αχοί ονομάτων και σημάδια από το πέρασμά τους. Στο Ασκληπιείο η σφραγίδα του Γαληνού, η Ιερά Οδός που οδηγεί στην πανάκεια, όλα γίνονται κατορθωτά εδώ ακόμα και το να στήνεις στον αέρα ένα τέτοιο θέατρο σαν αυτό που κρέμεται απ’ τα νύχια του ιερού της Αθηνάς στην πλαγιά του Πήδασου πάνω από την πόλη.

«Ο ήλιος εξακοντίζει θερμάς κατά κεφαλής μου ακτίνας, εγώ δε εξαγαγών την γραφίδα ηρξάμην ιχνογραφών τα τήδε κακείσε διεσπαρμένα συντρίμματα πλην μετά τινά λεπτά παρουσιασθείς πυρρόθριξ Γερμανός απηγόρευσε μοι τούτο».

Σταματάς, να ανασάνεις εσύ να ανασάνει κι η ψυχή σου και δίπλα σου να ζωγραφίζει ανενόχλητος το χάος ένας πολίτης του κόσμου. «Ο πατέρας μου ήταν Ιουδαίος απ' τη Θεσσαλονίκη, η μάνα μου χριστιανή απ' την Κωνσταντινούπολη γεννήθηκα στη Νέα Ορλεάνη, παντρεύτηκα Αγγλίδα ο ένας γαμπρός μου είναι Κουβανός κι ο άλλος Βάσκος». Η μετεμψύχωση του Γαβριήλ Χαραλαμπίδη - Φίλιου. Ετούτο, το σύγχρονο σου, κανένας Γερμανός «πυρρόθριξ» δεν του απαγορεύει να ζωγραφίζει. Πλέον δεν σου απαγορεύουν να ζωγραφίζεις. Σου θάβουν τις ζωγραφιές...

Αν και όσες ζωγραφιές και να σου θάψουν δεν μπορούν να σβήσουν τα χρώματα. Από τα μαβιά σπίτια της Πέργαμος. Τα σπίτια που ύμνησε ένας Σεφέρης.

Κατηφορίζεις απ' τις πλαγιές του Πήδασου, η Κλεοπάτρα άρπαξε τη βιβλιοθήκη με τις περγαμηνές προς χάρη της βιβλιοθήκης της στην Αλεξάνδρεια. Ως αντίδωρο προσέφερε στην πόλη το ναό τους Σεράπιδος. Το «Κιζίλ Αυλή». Με κόκκινα τεράστια τούβλα χτισμένο, η σήραγγα του Σελινούντα ξέρασε εκεί στη μια του άκρια το κορμί του πιστού πρώτου μάρτυρα της Περγάμου για το Χριστό Αντύπα. Οι Περγαμηνές γιαγιάδες σαν τους έφερνε ο δρόμος απ' την Πολιτεία σταυροκοπιούνται εκεί στην άκρια του «Κιζίλ Αυλή», κρυφά μην τύχει και τους δει ο άγιος στον έναν βυζαντινό πύργο στη μια άκρια του ναού του Σεράπιδος που 'γινε «Κουρτουλούς τζαμί», «τζαμί της απελευθέρωσης», κι ο άλλος ο Άι Γιάννης ο Θεολόγος στον άλλο πύργο, στην άλλη άκρια, στον άλλον πύργο που παραμένει κλειστός κι αραχνιασμένος.

«Οίος κόσμος μαρμάρινος και περικαλλής αγαλμάτων απεικονιζόντων τον Δία και Ποσειδώνα, την Αθηνάν και Αφροδίτην, τον Απόλλωνα και Ερμήν, Σωκράτας και Αριστείδας, Πλάτωνας και Αριστοτέλεις, Θεμιστοκλείς και Αλέξανδρους!Αλλά φευ εις πνοήν νέων ιδεών ο ένθεος ούτος κόσμος κατερρύη, διεσπάρη, εθρυματίσθη! Αποσαρώνουσα τας αναμνήσεις και τα τεκμήρια των ειδωλολατρών, επήλθεν η χριστιανική θρησκεία εν καταστροφή των αψύχων αυτών μαρμάρων, και κόσμος όλος περικλεών ηρώων και βασιλέων και θίασοι φαιδροπών και χαριέντων θεών έσπευσαν να κρυβώσι εις τα έγκατα της γης, αιδούμενοι και τρομάζοντες το μεγαλοπρεπές και βαρύ του Ναζωραίου πρόσωπο».

Χώνεσαι στο Καλέ Μαχαλεσί, στο Ρουμ Μαχαλεσί στη ρωμέικη γειτονιά. Ένα λουλακί, κι ένα βενέτικο, ένας κίονας που φυτρώνει από τη γης και χίλια παιδικά χαμόγελα, όλα τούτα μαζί είναι ό,τι επιμένει στη συνοικία να ανασαίνει και να ανασταίνει. Το ρωμέϊκο παρθεναγωγείο ερειπιώνας, η γειτονική εκκλησιά, η Ζωοδόχος Πηγή πια δεν υπάρχει, στη θέση της ένα σχολειό. Δεν υπάρχει πια κι η άλλη εκκλησιά οι Άγιοι Θεόδωροι καρσί στο αρρεναγωγείο. Ετούτο επέμενε. Ερείπιο; Ναι ερείπιο επέμενε και έστεκε όρθιο. Τα ψευδοκιονόκρανα του κορινθιακού ρυθμού στις πόρτες και στα παραθύρια στηρίζαν θαρρείς όρθια τα ντουβάρια. Ώσπου έγινε ξενοδοχείο...

Περπατάς στα σοκάκια, δεν έχει πια ούτε Αγίους Θεοδώρους, ούτε Ζωοδόχο Πηγή, ούτε Άι Γιώργη... Έπεσαν όλα, συντρίφθηκαν όλα κατά πως συντρίφθηκαν τα μάρμαρα της παλιάς θρησκείας. Νικήθηκαν οι νικητές κατά πως νική-

θηκαν καπότες οι Γαλάτες οι του Αλαρίχου απόγονοι έκαναν χάζι ξανά. Απ’ την παλιά θρησκεία πήραν τα μάρμαρα, απ’ την καινούργια τα χρυσάφια. Κερδίζεις κι από το γκρέμισμα του Δία κι από το γκρέμισμα του Ναζωραίου σε τούτη τη γειτονιά.

«Οι κάτοικοι Περγάμου συντηρούσιν αρρένων σχολεία μετά διδασκάλων, και παρθεναγωγείον μετά διδασκαλίσσης και βοηθού. Βεβαίως ουδενού φείδονται οι πολίται προς προαγωγήν των σχολείων των»

Τα σοκάκια της Πέργαμος είναι τα ομορφότερα σοκάκια στον κόσμο. Επιμένεις κι ας σου χαμογελάνε όλοι συγκαταβατικά σαν το λες. Κι όλα θαρρείς κι έχουν ένα προσανατολισμό. Το Ντομούζ Αλάνι, το κέντρο του ρωμέϊκου μαχαλά, τα καφενεία του Σαμσών και του Κανέλλη απ’ τη μια και απ’ την άλλη μεριά της βρύσης, τα σπίτια του ενός και του αλλουνού, όλα κει μαζί με τα σκαλοπάτια και τ’ αγίασμα τ’ Αι Γιώργη. Δεν έχει πια Άι Γιώργη... Μα έμεινε το όνομα της πλατείας, πλατεία Άι Γιώργη, οι παππούδες, όσοι ζήσανε, επιμέναν και τη έλεγαν Ντομούζ Αλάνι. Η αλάνα με τα γουρούνια. Εκεί φέρνανε οι κυνηγοί από το Κόζακ τα αγριογούρουνα, τα άπλωναν έξω από τον τούρκικο μαχαλά μη τύχει και τον μαγαρίσουν...

«Η της Περγάμου κοινότης δύναται πολλά να διαπράξη καλά δια της συμπνοίας ήτις φαίνεται σύντροφος αυτή και δι ων εμπνέεται φιλελληνικοτάτων και εθνικών αισθημάτων».

Στρέφεις το μάτι κατά τα βορειοδυτικά, εκεί λες πρέπει να ‘ναι τα εξόριστα μάρμαρα. Από πάνω σου ο ναός του Τραϊανού, στην κορφή του Πήδασου, οι κατακτητές ακόμα κι οι κατακτητές αγιάζουν σ’ αυτόν τον τόπο, εσύ δεν έχεις να χαρείς για κανέναν πατριωτισμό γνήσιο ή ψευδεπίγραφο. Παραπέρα το Ασκληπιείο... «Τι έμεινε εδώ;» φωνάζεις. Στις Αμέρικες, στις Αυστραλίες, στις Αθήνες, στη Λέσβο. Γαλάτες και Ρωμιοί, νικητές και νικημένοι, μάρμαρα της νικημένης θρησκείας, ασβέστης και σκόνη η θρησκεία που νίκησε, όλα λες περνάν, μένει ο τόπος κι η φωνή του μπάρμπα Βάσου Καπάνταη ακόμα απ’ τα χρόνια τα παλιά που επέμενε. Έναν αιώνα τώρα η φωνή που επιμένει:

«Να γινόταν μια ώρα να περπάταγα μέσα στους δρόμους σου, τα βήματά μου να ακούσω πάνω στο λιθόστρωτό σου, στα στοιχειωμένα κι ακατοίκητα σπίτια σου μέσα να μπω και να ανασάνω τη μυρωδιά τους, και τα σημάδια που άφησαν οι ανθρώποι σου να ψάξω να βρω».

Αντίδωρο από τον πρόπερασμένο αιώνα τα λόγια τα ύστατα του Γαβριήλ Χαραλαμπίδη Φίλιου: *«Παγερόν σκώμμα και χλεύη πολλών κοινοτήτων αι φαιδραί εορταί εκείναι και κομπορρημονούσαι σπονδαί υπέρ του Ελληνισμού, προ των αδόλων και ανεπιπλάστων αισθημάτων τούτων»!*

Κλείνεις τα μάτια, ο ιδρώτας σκίζει το κούτελό σου στα δυο, απαγγέλλεις και συ σιγά σιγά τους στίχους μη σ’ ακούσουν οι παππούδες κι οι γιαγιάδες και τρομάξουν: «Το καρφί που κάρφωσαν στον τοίχο για να κρεμάσουν το ρούχο τους, τον σταυρό από την κάπνα του κεριού του Πάσχα κάτω απ’ τις πόρτες, τις χαρακιές της βούρτσας στο ασβέστωμα, το σανίδι που έτριζε, ήχους, εικόνες και μυρουδιές να αναπαραστήσω, ζεστή κι αναστημένη να σε νοιώσω, μητέρα μου Πέργαμο».

Ο **Στρατής Μπαλάσκας** γεννήθηκε, στην Αθήνα, πριν 59 χρόνια. Ο πατέρας του ήταν πρώτη γενιά πρόσφυγας από τη Μικρασιατική Πέργαμο που μεγάλωσε σε ορφανοτροφείο αφού από την οικογένεια του το 1922 δεν σώθηκε κανένας. Μεγάλωσε στη Μυτιλήνη όπου και ολοκλήρωσε την δευτεροβάθμια εκπαίδευση του. Σπούδασε στην Αθήνα.

Σήμερα δημοσιογραφεί για θέματα Αιγαίου στο Αθηναϊκό – Μακεδονικό Πρακτορείο Ειδήσεων ενώ έχει πίσω του μια 35χρονη επαγγελματική πορεία σε μεγάλα Μέσα Ενημέρωσης της Λέσβου και της Αθήνας. Έχει βραβευτεί επανειλημμένα για αυτήν. Το 2015 – 2016 του απονεμήθηκε το βραβείο «Ανδρέας Χριστοδουλίδης» και το «Βραβείο Μπότση» για την κάλυψη της προσφυγικής κρίσης. Στο περιθώριο της δημοσιογραφικής του έρευνας αλλά και μερικές φορές εξαιτίας της συνέταξε σειρά ιστορικών μελετών.

Συγγραφέας παιδικών μυθιστορημάτων, έχει εκδώσει ποιητικές συλλογές και βιβλία για την ιστορία της Λέσβου και της Μικρασιατικής Αιολίδας. Με πλούσια κοινωνική δραστηριότητα και δεκάδες αναφορές σε αυτόν στην Ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία έχει συμμετάσχει σε δεκάδες επαγγελματικά και επιστημονικά συνέδρια με ανακοινώσεις του.

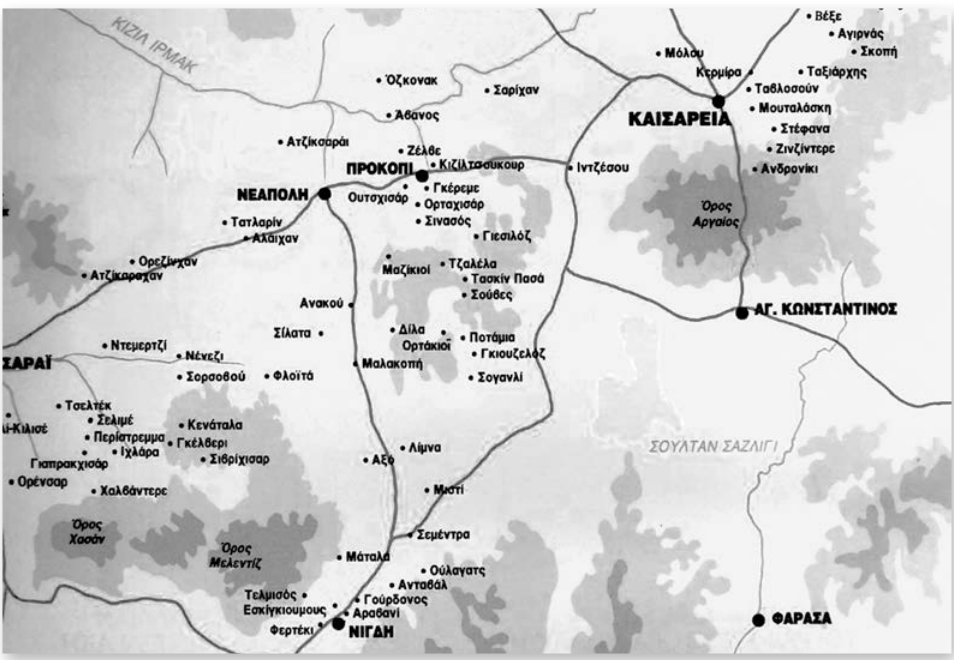
Πρώτος σε ψήφους σύμβουλος Μυτιλήνης στις τελευταίες εκλογές με το συνδυασμό της «Δημοκρατικής Μυτιλήνης». Έχει τιμηθεί δυο φορές για τη συμβολή του στην Ελληνοτουρκική προσέγγιση. Είναι ενεργό μέλος του Σώματος Ελλήνων Προσκόπων από το οποίο έχει τιμηθεί με το μετάλλιο της Προσκοπικής Αξίας.

ΤΟ ΠΡΟΚΟΠΙ

Ελένη Γ. Καπετανίδου
Δρ. Παρασκευή Σαραντίδου

1. Ονομασία και Γεωγραφικός προσδιορισμός

Το Προκόπι, Ürgüp (Ουργκιούπ) στην τουρκική, γνωστό στους προβυζαντινούς ως Οσίανα ή Ασίανα, δηλαδή πόλη των Αγίων, το Κάστρο, όπως συνήθιζαν να το αποκαλούν οι Καππαδόκες, εξαιτίας ενός παλαιού φρουρίου- του Αρσλάν Γαζή που δέσποζε στον χώρο - απλωνόταν, χτισμένο σε υψόμετρο 1200 μ., στην κοιλάδα του Ταμισού ποταμού, 60 χιλ. δυτικά της Καισάρειας και 20 χιλ. ανατολικά της Νεάπολης (Νεβσεχίρ). Η πόλη χάρη στην ιδιαίτερη γεωμορφολογική φυσιογνωμία, περιβαλλόμενη από τους κωνοειδείς και πυραμιδόσχημους βράχους που σχηματίστηκαν από την ηφαιστειακή λάβα του Αργαίου Όρους, το 1985 χαρακτηρίστηκε από την Unesco μνημείο φυσικής κληρονομιάς.

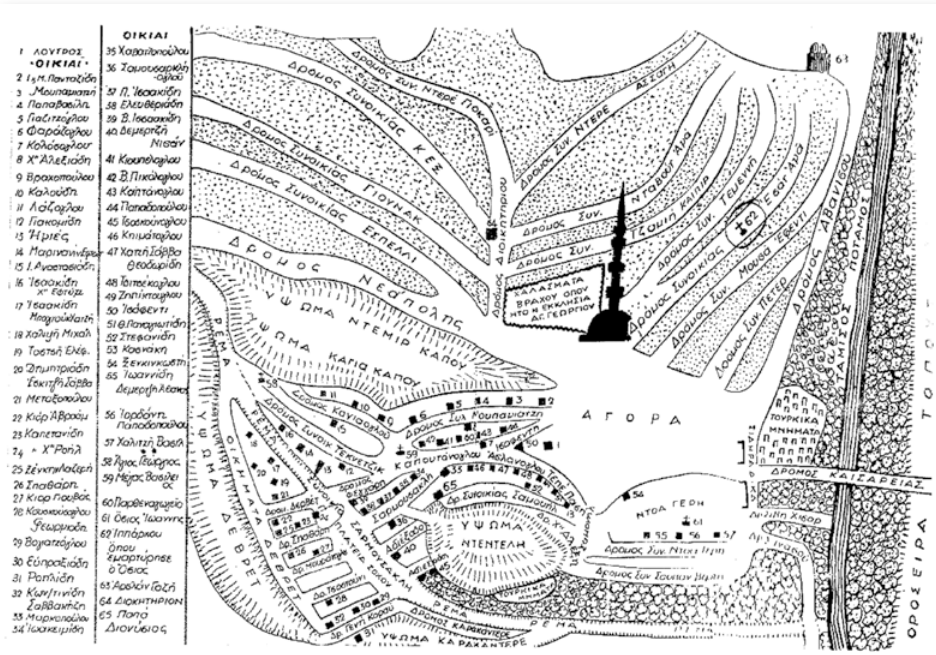

ΠΗΓΗ: Καππαδοκία, Περιήγηση στη Χριστιανική Ανατολή, Αθήνα 1991

2. Πληθυσμός, Συνοικίες και Γλώσσα

Τη μεικτή κοινότητα Προκοπίου συνιστούσαν μουσουλμανικοί και χριστιανικοί πληθυσμοί ελληνορθόδοξων και Αρμενίων Κοπτών. Η αναγνώριση ισότιμης θέσης των μη μουσουλμανικών μιλλιέτ από την Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων (Τανζιμάτ 1839-1871) έδωσε στους αλλόδοξους πληθυσμούς τη δυνατότητα αυτοπροσδιορισμού.

Οι ελληνορθόδοξοι κάτοικοι τελούσαν υπό αυτοδιοικητικό καθεστώς με τη λειτουργία του θεσμού της Δημογεροντίας και της Εφορίας, ενώ παράλληλα ίσχυε και ο θεσμός των Μουχτάρηδων για κάθε έναν από τους πέντε ορθόδοξους και τους δώδεκα τούρκικους μαχαλάδες (συνοικίες). Σε αυτούς τους πέντε μαχαλάδες κατοικούσαν αποκλειστικά οι 2.321 Ρωμιοί, 604 οικογένειες. Οι πέντε μαχαλάδες ήταν: α) Τοά Γερί (τόπος της Δέησης) με πληθυσμό 465 χριστιανούς και την εκκλησία του Οσίου Ιωάννη του Ρώσου, β) Καπτάν μαχαλεσί με πληθυσμό 483 χριστιανούς και την εκκλησία του Αγίου Βασιλείου, γ) Σαμουήλ ή Τεπέ Μπασί (κορυφή του λόφου) με πληθυσμό 333 χριστιανούς, δ) Σαρμουσακλί με πληθυσμό 607 χριστιανούς και ε) Μουπαατζί με πληθυσμό 433 χριστιανούς. Εκτός από αυτές τις πέντε διοικητικά αναγνωρισμένες συνοικίες, υπήρχαν και τέσσερις μικρότερες: το Σουπάν βερτί, το Τεκνετζίκ, το Καρακάντερε και το Γενί κορού, οι οποίες αποτελούσαν προεκτάσεις των παραπάνω πέντε μαχαλάδων. Σύμφωνα με τον Λ. Ευπραξιάδη, κατά την απογραφή του 1919 (Νουφούζ) το Προκόπι αριθμούσε 12.000 μουσουλμάνους και 7.000 χριστιανούς.

3. Οι γειτονιές του Προκοπιού και ορισμένα σπίτια Ρωμιών (Από τη μελέτη του Λ. Γ. Ευπραξιάδη, *Το Προκόπι η πατρίδα μου*
3. The neighbourhoods of Ürgüp and some Greek houses (From the study by L. G. Evpraxiadis, *Prokopi, My Homeland. History and Folklore*

Τοπογραφικό διάγραμμα των ρωμέικων συνοικιών
ΠΗΓΗ: Λ. Ευπραξιάδης, Προκόπι Καππαδοκίας

Η ομιλούμενη γλώσσα στο Προκόπι, όπως και σε άλλες 48 από τις 81 συνολικά ορθόδοξες κοινότητες της Καππαδοκίας, ήταν η τουρκική και η επικρατούσα γλώσσα γραφής τα καραμανλίδικα (τουρκικά με ελληνική γραφή). Εντούτοις, η διάδοση της ελληνικής γλώσσας από τα τέλη του 19ου αι. κατέστησε μεγάλο μέ-

ρος του εγγράμματου ορθόδοξου πληθυσμού δίγλωσσο, γεγονός που επιβεβαιώνεται από τις καταχωρίσεις κωδίκων και χειρόγραφων στα Γενικά Αρχεία του Κράτους και στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, αλλά και από το σωζόμενο στο Γραφείο της Αδελφότητας Προκοπιέων Αθηνών, Πειραιώς και περιχώρων *«Ο Οσιος Ιωάννης ο Ρώσσος»* αρχειακό υλικό. Οι Ρωμιοί του Προκοπίου υιοθέτησαν την τουρκική γλώσσα ως γλώσσα των εμπορικών συναλλαγών αλλά και για λόγους συνεννόησης με τους πολύγλωσσους πληθυσμούς και τις πολυιδιωματικές ελληνόφωνες κοινότητες της ευρύτερης Καππαδοκίας, όπου επικρατούσα κοινή γλώσσα ήταν η τουρκική. Η χριστιανική θρησκεία, η επιρροή της Εκκλησίας και η ευρεία διάδοση της ελληνικής από τα μέσα περίπου του 19ου αι. κ.ε. διαμόρφωσαν την ελληνορθόδοξη ταυτότητα των ανταλλάξιμων Προκοπιέων.

3. Εκκλησίες

Στο Προκόπι υπήρχαν τέσσερις εκκλησίες που εντάσσονταν στη δικαιοδοσία της Μητρόπολης Καισαρείας. Οι δύο, προς τιμήν του Αγίου Γεωργίου, ήταν λαξευμένες σε βράχους. Η μία εξ αυτών, η παλαιότερη από όλες τις εκκλησίες της κοινότητας, βρισκόταν στον κεντρικό μεγάλο βράχο, κοντά στην αγορά. Δεν υπάρχουν στοιχεία για το χρόνο της ανέγερσής της. Αυτό που γνωρίζουμε είναι ότι ο ναός με την πάροδο του χρόνου υπέστη σημαντικές φθορές με αποτέλεσμα να καταρρεύσει το 1850. Σε αυτήν την εκκλησία, σύμφωνα με την παράδοση, προσευχόταν κρυφά ο Όσιος Ιωάννης μέχρι την κοίμησή του (27 Μαΐου 1730). Η ανέγερση της δεύτερης λαξευτής εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου στη συνοικία Τεκνετζίκ είχε αρχίσει περί τα τέλη του 18ου αι. πριν την ολοκληρωτική κατάρρευση της πρώτης και ολοκληρώθηκε προς αντικατάσταση αυτής.

Η τρίτη εκκλησία, του Αγίου Βασιλείου, χτίστηκε το 1832 πάνω σε λόφο στο κέντρο της πόλης, ώστε ήταν ορατή από όλες τις ελληνικές συνοικίες. Στη δυτική πύλη υπήρχε η εξής επιγραφή: «*Η εκκλησία αυτή εχτίστηκε επί της βασιλείας του Σουλτάνου Μαχμούτ, Πατριάρχου Κωνσταντίνου και Μητροπολίτη Καισαρείας Παϊσίου, με την επιστασία των προυχόντων και με τη συνδρομή και προσωπική εργασία όλων των κατοίκων σ' ένα χρόνο μέσα και εγκαινιάστηκε την 15η Αυγούστου 1834*». Η μεγαλοπρεπής εκκλησία με τον υπερυψωμένο γυναικωνίτη πάνω σε 34 κίονες από γρανίτη, με την πλούσια αγιογράφηση και τις σπάνιες εικόνες, με το μαρμάρινο ανάγλυφο τέμπλο και τον χρυσοστόλιστο άμβωνα χαράκτηκε ανεξίτηλα στη μνήμη των προσφύγων. Η Ελισάβετ Ισαακίδου (του Χατζηευθύμη), προγιαγιά της Παρ. Σαραντίδου, συνήθιζε να λέει *«σαν τον Άγιο Βασίλειο δεν έχω δει άλλη εκκλησία.*

Η τέταρτη εκκλησία, του Οσίου Ιωάννου του Ρώσσου, είχε κτιστεί στην συνοικία του Τοά Γερί, εκεί που ήταν αρχικά ο τάφος του Οσίου. Η ανέγερση του ναού ξεκίνησε το 1886 με χρήματα και προσωπική εργασία όλων των Προκοπιέων. Η αποπεράτωση της, όμως, έγινε εφικτή με την βοήθεια της Ρωσικής Ιεράς Μονής του Αγίου Παντελεήμονος στο Άγιο Όρος. Τα εγκαίνια πραγματοποιήθηκαν το 1892 από τον Μητροπολίτη Καισαρείας. Αξίζει να σημειωθεί ότι εικονίσματα του τέμπλου διασώθηκαν από τους πρόσφυγες και κοσμούν σήμερα το τέμπλο του νέου ναού στην Εύβοια.

Ο ιερός ναός του Οσίου Ιωάννου Ρώσσου και όλες οι εκκλησίες του Προκοπίου μετά την Ανταλλαγή κατεδαφίστηκαν.

4. Ήθη, Έθιμα, και Παραδόσεις

Οι Ρωμιοί του Προκοπίου τηρούσαν πιστά τα ήθη και έθιμα της παράδοσης του τόπου τους, τα περισσότερα από τα οποία απαντώνται σε όλη την Καππαδοκία και ήταν στενά συνδεδεμένα με τη χριστιανική λατρεία. Υπήρχαν, μάλιστα, αρκετοί χοροί αφιερωμένοι στους Αγίους και τις θρησκευτικές εορτές από όπου δανείζονταν το όνομά τους. Η έντονη θρησκευτικότητα των Προκοπιέων εξηγεί και το γεγονός ότι στα περισσότερα σπίτια υπήρχε ένα δωμάτιο προσευχής, διακοσμημένο με εικόνες, που παρέπεμπε σε μικρό εκκλησάκι. Μπροστά στα εικονίσματα κρεμόταν το καντήλι που έκαιγε συνέχεια μπεζίρι (σπορέλαιο), πλην των μεγάλων εορτών που το αντικαθιστούσαν με ελαιόλαδο. Την παραμονή της ημέρας εορτασμού της κάθε εκκλησίας γινόταν λιτάνευση της εικόνας του Αγίου στις συνοικίες. Προς τιμήν της μνήμης του Αγίου Γεωργίου (23 Απριλίου) τελούνταν συλλείτουργο και των τριών εκκλησιών, γιατί ήταν η πιο μεγάλη γιορτή της πόλης. Σε αυτή συμμετείχαν και οι Τούρκοι, που αποκαλούσαν τον Άγιο Γεώργιο με το όνομα Χιδιριλιάζ και θεωρούσαν τη μέρα της εορτής του αρχή του καλοκαιριού. Αξίζει να αναφερθεί ότι στη συνοικία Τοά Γερί, τόπο ταφής του Οσίου Ιωάννη του Ρώσσου, συγκεντρώνονταν χριστιανοί και μουσουλμάνοι, με επικεφαλής τους ιερείς και τους ιμάμηδες αντίστοιχα, για να προσευχηθούν σε περιόδους ανομβρίας ή προτού αναχωρήσουν ως προσκυνητές για τα Ιεροσόλυμα ή την Μέκκα. Ο συνεορτασμός και η συμπροσευχή χριστιανών και μουσουλμάνων ενισχύουν τις πολλές προφορικές μαρτυρίες που διαβεβαίωναν για την ειρηνική συνύπαρξη των δύο κοινοτήτων μέχρι και την περίοδο της Ανταλλαγής.

Οι χοροί του Προκοπίου, όπως και όλης της Καππαδοκίας, ήταν αντιπροσωπευτικοί της κοινωνικής οργάνωσης, των αντιλήψεων και των ηθών της περιοχής. Τους χορούς χαρακτήριζε η μεγαλοπρέπεια της λιτότητας. Η σεμνότητα της κίνησης, χωρίς υπερβολικά λικνίσματα, συνοδευόταν είτε από το ανέμισμα του μαντηλιού είτε από τον ήχο κουταλιών ή ποτηριών που συνέπιπτε με το σθεναρό πάτημα του πέλματος στη γη, ενώ το σώμα παρέμενε στητό και περήφανο. Αμιγώς ανδρικοί ή γυναικείοι αλλά και μικτοί, οι χοροί, κυκλικοί ή αντικριστοί, δηλωτικοί του κοινωνικού διαχωρισμού της θέσης και του ρόλου των δύο φύλων χορεύονταν σε οικογενειακές ή κοινωνικές εκδηλώσεις. Στους κυκλικούς χορούς τηρείτο η ιεραρχία. Προπορεύονταν οι άνδρες κατά φθίνουσα σειρά ηλικίας και κοινωνικής θέσης και ακολουθούσαν οι γυναίκες χωρίς, όμως, «να πιάνονται» με τους άντρες. Ο πιο χαρακτηριστικός από τους αντικριστούς χορούς με τα κουτάλια αλλά και ο πλέον αγαπητός για τη χαρούμενη μελωδία του, με καταγωγή από το Ικόνιο, κοινός σε όλην την Καππαδοκία ήταν το Κόνιαλι. Τα μουσικά όργανα που έδιναν τον ρυθμό στους χορευτές ήταν το ούτι και το κανονάκι. Με το ούτι ερμηνεύονταν και οι περίφημοι αμανέδες.

5. Οικονομία - Παιδεία

Η γεωγραφική του θέση στην καρδιά της Καππαδοκίας, κατέστησε το Προκόπι κέντρο κρατικών και δημοτικών υπηρεσιών και έδρα «του καϊμακαμλικίου», δηλαδή της περιφέρειας Προκοπίου, η οποία ανήκε στο μουτεσαριφλίκι

της Νίγδης και υπαγόταν στο βιλαέτι του Ικονίου. Στο Προκόπι λειτουργούσαν Δικαστήρια και Μουφτείο, Ταχυδρομείο, Τηλεγραφείο, Υποθηκοφυλακείο και Τελωνείο αλλά και Περιφερειακό Ιατρείο.

Στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αι. το Προκόπι γνώρισε σημαντική οικονομική ανάπτυξη, η οποία οφειλόταν τόσο στην ευφορία του τόπου, όσο και στις επικρατούσες ευνοϊκές οικονομικές συνθήκες της περιόδου. Φρουτοπαραγωγική και σταφυλοπαραγωγική η περιοχή, με αμπελώνες που απλώνονταν μέχρι τη Νεάπολη (Νέβσεχιρ), φημιζόταν για τις σταφίδες της και τα αποξηραμένα βερύκοκα. Στο κέντρο της πόλης λειτουργούσε μεγάλη πολυσύχναστη αγορά η οποία ανέδειξε το Προκόπι ως τον σημαντικότερο εμπορικό κόμβο κοντά στη Σινασσό, καθώς συγκέντρωνε το έντονο ενδιαφέρον όλων των γύρω περιοχών. Τα υψηλής ποιότητας παραγόμενα αγροτικά προϊόντα, αφού υπερκάλυπταν τις τοπικές και διατοπικές καταναλωτικές ανάγκες, αξιοποιούνταν στην εγχώρια μεταποιητική βιοτεχνία και σε ποσοστό 70-80% διατίθεντο στις εσωτερικές αγορές της οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στις οποίες μεταφέρονταν διά ξηράς, αρχικά με καραβάνια και στη συνέχεια, μετά τη διάνοιξη του σιδηροδρομικού δικτύου, με το τρένο.

Οι Προκοπιείς εκμεταλλεύτηκαν με εξορύξεις και τα πλούσια κοιτάσματα μαρμάρου και αλάβαστρου, καθώς και την άφθονη πρώτη ύλη που πρόσφεραν τα λατομεία γρανίτη και ασβεστόλιθου. Ο πρωτογενής τομέας παραγωγής εξαρτιόταν κατά κύριο λόγο από την εργατική δύναμη των μουσουλμάνων, ενώ ο δευτερογενής και το εξαγωγικό εμπόριο ελέγχονταν σχεδόν αποκλειστικά από τους χριστιανούς. Οι επαγγελματοβιοτέχνες ορθόδοξοι ήταν οργανωμένοι σε συντεχνίες, με κυριότερη αυτή των χτιστών (πετράδων) οι οποίοι *«αναλάμβανον μονοπωλιακά το χτίσιμο κάθε είδους οικοδομών σ΄ όλην την κοντινήν και μακρυνή περιοχήν»*. Επίσης, υπήρχαν και οι συντεχνίες των υποδηματοποιών, των ραφτάδων, των σιδηρουργών. Πολλοί Προκοπιείς, εξάλλου, δραστηριοποιούνταν στην Κωνσταντινούπολη, τη Σαμψούντα, τα Άδανα, τη Μερσίνα και τη Σμύρνη, όπου διατηρούσαν εμπορικά καταστήματα ή συνεταιριστικές επιχειρήσεις και ανταλλακτήρια νομισμάτων.

Εκτός από τις οικιακές εργασίες οι γυναίκες του Προκοπίου ασχολούνταν επαγγελματικά με την υφαντουργία και την κεντητική- που γνώριζαν μεγάλη ανάπτυξη σε όλη την Καππαδοκία- αλλά και την ταπητουργία. Οι γυναίκες του Προκοπίου κατασκεύαζαν βαμβακερά και μάλλινα υφαντά καθώς και ονομαστά για τα σχέδια τους χειροποίητα χαλιά. Κάθε σπίτι διέθετε χειροκίνητο αργαλειό και λειτουργούσε ως μια μικρή βιοτεχνία παραγωγής χαλιών και κιλιμιών, που προορίζονταν τόσο για την κάλυψη των αναγκών της οικογένειας όσο και για εξαγωγή μέχρι την Ευρώπη και την Αμερική. Στο Προκόπι, στις αρχές του 20ου αιώνα, 333 εργαζόμενοι, από τους οποίους οι περισσότεροι ήταν γυναίκες, ανάμεσά τους και μία σχεδιάστρια χαλιών, απασχολούνταν στην ταπητουργία. Οι ταπητουργοί αποτελούσαν το 1/3 του εργατικού δυναμικού της πόλης.

Η οικονομική ευμάρεια του Προκοπίου αποτυπωνόταν, εκτός των άλλων, στα τριάντα διώροφα αρχοντικά σπίτια που κοσμούσαν την πόλη με την ιδιαίτερη αρχιτεκτονική και τους κήπους τους. Μεταξύ αυτών και τα τρία σωζόμενα μέχρι το 2002 αρχοντικά: του Χατζηροήλ Καπετανίδη, το μοναδικό που

είχε μπαλκόνι, το χαρακτηριστικό χαριτζιέ, του Βασίλειου Ισαακίδη και του Χατζηευθύμιου Ισαακίδη. Στο τελευταίο, μάλιστα, είχαν διατηρηθεί το ταντούρι και οι περίτεχνες τοιχογραφίες του κεντρικού δωματίου του δευτέρου ορόφου.

Η οικονομική άνθηση που σημειώθηκε στη διάρκεια των μεταρρυθμίσεων οδήγησε στην πληθυσμιακή έκρηξη του χριστιανικού στοιχείου η οποία *«έφτασε σε ποσοστό 200%»* κατά την δεύτερη πεντηκονταετία του 19^{ου} αι. Την ίδια περίοδο εγκαινιάστηκε και η έντονη εκπαιδευτική δραστηριότητα των ελληνορθόδοξων κατοίκων. Συγκεκριμένα, στο Προκόπι λειτουργούσαν, παράλληλα με τα δώδεκα δημοτικά τουρκικά σχολεία (Ιπτιταγή) και το ένα τουρκικό *ημιγυμνάσιο* (Ρουστιγιέ), αλληλοδιδακτικό σχολείο αρρένων και παρθεναγωγείο. Το Παρθεναγωγείο στεγαζόταν σε κτήριο που δώρισε στην κοινότητα η επιφανής οικογένεια των αστών, διαμενόντων στην Κωνσταντινούπολη, Καπτανιδέων (Ζαδέ Καπτάν). Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση αριθμούσε 250 μαθητές και μαθήτριες. Με την αυγή του 20^{ου} αι. (1904) στο διτάξιο νηπιαγωγείο της πόλης φιλοξενούνταν 250 νήπια, ενώ στην επτατάξια αστική σχολή αρρένων και στο εξατάξιο παρθεναγωγείο φοιτούσαν ήδη 230 μαθητές και 120 μαθήτριες αντίστοιχα. Στις αρχές της επόμενης δεκαετίας (1912-13) ο αριθμός μαθητών και μαθητριών στο σύνολο των εκπαιδευτικών βαθμίδων ανερχόταν στους εξακόσιους. Η διδασκόμενη ύλη ακολουθούσε το εκπαιδευτικό πρόγραμμα του Πατριαρχείου και παρακολουθούνταν από τον Μητροπολίτη Καισαρείας.

Το έντονο μορφωτικό ενδιαφέρον των Προκοπιέων είχε αναλάβει να καλλιεργήσει η Εφορία. Στην πολυσχιδή δράση της, εκτός από το φιλανθρωπικό έργο και τη συντήρηση των εκκλησιών, περιλαμβανόταν και η εύρυθμη λειτουργία των σχολείων. Τα έσοδά της προέρχονταν από εράνους, δωρεές και αξιοποίηση της κοινοτικής περιουσίας. Η Εφορία μεριμνούσε για την πρόσληψη και πληρωμή των δασκάλων, την παρακολούθηση της προόδου των μαθητών και τη χορήγηση υποτροφιών στους αριστεύσαντες, προκειμένου για τη συνέχιση των σπουδών τους σε ανώτερες σχολές. Το φιλεκπαιδευτικό έργο της Εφορίας συνεπικουρούσε, επίσης, *η Φιλόμουσος Αδελφότης Προκοπιέων* «Η Αρετή», που είχε ιδρυθεί στην Κωνσταντινούπολη το 1908 με στόχο την αναβάθμιση και προαγωγή της παιδείας στο Προκόπι. Την κοινωνική δραστηριότητα των ευκατάστατων Προκοπιέων συμπλήρωνε η ιδρυθείσα το 1894 Φιλόπτωχος Αδελφότης *Η Ορθοδοξία,* που είχε αναλάβει τα έξοδα συντήρησης και περίθαλψης των αναξιοπαθούντων Ρωμιών κατοίκων.

Ωστόσο, η εκδήλωση του κινήματος των Νεότουρκων το ίδιο έτος και η ακολουθούμενη στη συνέχεια εθνικιστική πολιτική, δεδομένου ότι επανακαθόρισαν το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, προκάλεσαν τη μεταβολή των συνθηκών των όρων διαβίωσης των κατοίκων του Προκοπίου. Η έντονη οικονομική, εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα της ελληνορθόδοξης κοινότητας του Προκοπίου διακόπηκε αμετάκλητα, υπό το βάρος των αλλαγών του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου και των τραγικών συνεπειών της αποτυχημένης Μικρασιατικής Εκστρατείας. Αφότου αποφασίστηκε να συμπεριληφθούν στη Σύμβαση της Ανταλλαγής οι πληθυσμοί της Καππαδοκίας, μετά από

«ένα άγριο παζάρι καθ΄ όλη τη διάρκεια του Δεκεμβρίου του 1922 και στις αρχές Ιανουαρίου του 1923 όλοι οι ...τουρκόφωνοι χριστιανοί της Καππαδοκίας, μαζί με τα πλουσιότερα και πιο εκλεπτυσμένα ξαδέρφια τους από τις γύρω πόλεις όπως το σύγχρονο Ουργκούπ (Προκόπιον)...πήραν τον δρόμο για την Ελλάδα».

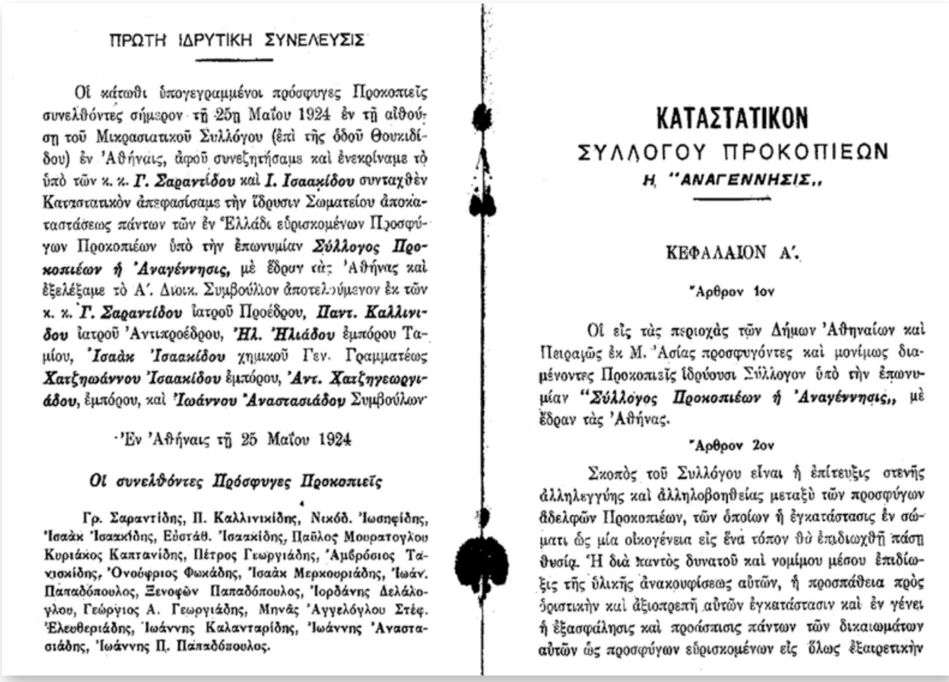
6. Κατά την Ανταλλαγή

Οι ελληνορθόδοξοι κάτοικοι του Προκοπίου (όπως και όλοι οι Ρωμιοί της Καππαδοκίας) συμπεριλήφθηκαν στους ανταλλάξιμους πληθυσμούς της Κεντρικής και Νότιας Μ. Ασίας, όταν ναυάγησε το σχέδιο να υπαχθούν ως ορθόδοξοι Τούρκοι στο Τουρκορθόδοξο Πατριαρχείο. Η μετανάστευσή τους στην Ελλάδα πραγματοποιήθηκε κατά διαταγή και οργανώθηκε σταδιακά υπό την εποπτεία της Διεθνούς Μεικτής Επιτροπής στο διάστημα μεταξύ του φθινοπώρου του 1923 και του 1925, ενώ οι ευπορότεροι Προκοπιείς, είχαν φροντίσει να αναχωρήσουν πρωτύτερα. Το 1924, έτος εφαρμογής της Ανταλλαγής, το Προκόπι είχε πληθυσμό 14 χιλιάδες κατοίκους εκ των οποίων οι 4 χιλιάδες ήταν χριστιανοί. Κατά τον Λ. Ευπραξιάδη, μετά την αναχώρηση για την Ελλάδα στις εγκαταλειφθείσες ιδιόκτητες οικίες τους τοποθετήθηκαν τριακόσιες οικογένειες Σλαβομακεδόνων από την Έδεσσα, τη Φλώρινα και την Καστοριά.

Την επιμέλεια της μετεγκατάστασης στη νέα πατρίδα είχε αναλάβει η υποεπιτροπή του Προκοπίου, έργο της οποίας ήταν η περισυλλογή του κοινοτικού, εκπαιδευτικού και εκκλησιαστικού αρχείου, ο διαμοιρασμός και ο έλεγχος των δηλώσεων της ακίνητης περιουσίας των ανταλλάξιμων, η διάσωση τμήματος της κινητής περιουσίας, αλλά και η διαφύλαξη των ιερών αναγνωσμάτων και σκευών με *πρώτο απ’ όλα του ιερού λείψανου του Οσίου Ιωάννου του Ρώσου.* Υπό την καθοδήγηση της υποεπιτροπής κατέστη δυνατή και η ασφαλής μεταφορά του πληθυσμού στην Ελλάδα. Οι Προκοπιείς, αφού οδηγήθηκαν στον σιδηροδρομικό σταθμό του Ουλούκισλα, όπου παρέμειναν επί δεκαπενθημέρου σε σκηνές αναμένοντας το τρένο που θα τους μετέφερε ομαδόν στο λιμάνι της Μερσίνας, αναχωρούσαν από εκεί με πλοία για την Ελλάδα. Ταξιδεύοντας *δύο νύχτες και μια μέρα ως τον Πειραιά,* αποβιβάστηκαν στο Λοιμοκαθαρτήριο του Αγίου Γεωργίου (στη νήσο Φαρμακούσα του Κερατσινίου) και εκεί διαχωρίστηκαν. Άλλοι συνέχισαν με το πλοίο μέχρι τη Χαλκίδα.

7. Η Εγκατάσταση στην Ελλάδα

Οι πρώτοι πριν την ανταλλαγή αφιχθέντες στην Ελλάδα Προκοπιείς είχαν ιδρύσει τον Μάιο του 1924 τον Σύλλογο *Η Αναγέννησις*. Παρά το γεγονός ότι το Σωματείο είχε καταβάλει κάθε δυνατή προσπάθεια, αρχικά καταγράφοντας τον ακριβή αριθμό των ανταλλάξιμων Προκοπιέων και στη συνέχεια διατηρώντας συνεχή επαφή με το ελληνικό κράτος και την Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ), ώστε να επιτευχθεί η σύσσωμη εγκατάσταση της κοινότητας Προκοπίου στον ίδιο τόπο, κάτι τέτοιο, για λόγους που σχετίζονται τόσο με τους ίδιους όσο και με την ακολουθούμενη από το κράτος και την ΕΑΠ πολιτική αποκατάστασης, δεν κατέστη εφικτό.

ΠΡΩΤΗ ΙΔΡΥΤΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ

Οἱ κάτωθι ὑπογεγραμμένοι πρόσφυγες Προκοπιεῖς συνελθόντες σήμερον τῇ 25ῃ Μαΐου 1924 ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Μικρασιατικοῦ Συλλόγου (ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Θουκιδίδου) ἐν Ἀθήναις, ἀφοῦ συνεζητήσαμε καὶ ἐνεκρίναμε τὸ ὑπὸ τῶν κ. κ. **Γ. Σαραντίδου** καὶ **Ι. Ισαακίδου** συνταχθὲν Καταστατικὸν ἀπεφασίσαμε τὴν ἵδρυσιν Σωματείου ἀποκαταστάσεως πάντων τῶν ἐν Ἑλλάδι εὑρισκομένων Προσφύγων Προκοπιέων ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν **Σύλλογος Προκοπιέων ἢ Ἀναγέννησις,** μὲ ἕδραν τὰς Ἀθήνας καὶ ἐξελέξαμε τὸ Α΄. Διοικ. Συμβούλιον ἀποτελούμενον ἐκ τῶν κ. κ. **Γ. Σαραντίδου** ἰατροῦ Προέδρου, **Παντ. Καλλινίδου** ἰατροῦ Ἀντιπροέδρου, **Ἠλ. Ἠλιάδου** ἐμπόρου Ταμίου, **Ἰσαὰκ Ἰσαακίδου** χημικοῦ Γεν. Γραμματέως **Χατζηωάννου Ἰσαακίδου** ἐμπόρου, **Ἀντ. Χατζηγεωργιάδου,** ἐμπόρου, καὶ **Ἰωάννου Ἀναστασιάδου** Συμβούλων·

Ἐν Ἀθήναις τῇ 25 Μαΐου 1924

Οἱ συνελθόντες Πρόσφυγες Προκοπιεῖς

Γρ. Σαραντίδης, Π. Καλλινικίδης, Νικόδ. Ἰωσηφίδης, Ἰσαὰκ Ἰσαακίδης, Εὐστάθ. Ἰσαακίδης, Παῦλος Μουρατογλου Κυριάκος Καπτανίδης, Πέτρος Γεωργιάδης, Ἀμβρόσιος Ταννισκίδης, Ὀνούφριος Φωκάδης, Ἰσαὰκ Μερκουριάδης, Ἰωάν. Παπαδόπουλος, Ξενοφῶν Παπαδόπουλος, Ἰορδάνης Δελάκογλου, Γεώργιος Α. Γεωργιάδης, Μηνᾶς Ἀγγελόγλου Στέφ. Ἐλευθεριάδης, Ἰωάννης Καλανταρίδης, Ἰωάννης Ἀναστασιάδης, Ἰωάννης Π. Παπαδόπουλος.

ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟΝ
ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΠΡΟΚΟΠΙΕΩΝ
Η "ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ,,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Ἄρθρον 1ον

Οἱ εἰς τὰς περιοχὰς τῶν Δήμων Ἀθηναίων καὶ Πειραιῶς ἐκ Μ. Ἀσίας προσφυγόντες καὶ μονίμως διαμένοντες Προκοπιεῖς ἱδρύουσι Σύλλογον ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν **"Σύλλογος Προκοπιέων ἢ Ἀναγέννησις,,** μὲ ἕδραν τὰς Ἀθήνας.

Ἄρθρον 2ον

Σκοπὸς τοῦ Συλλόγου εἶναι ἡ ἐπίτευξις στενῆς ἀλληλεγγύης καὶ ἀλληλοβοηθείας μεταξὺ τῶν προσφύγων ἀδελφῶν Προκοπιέων, τῶν ὁποίων ἡ ἐγκατάστασις ἐν σώματι ὡς μία οἰκογένεια εἰς ἕνα τόπον θὰ ἐπιδιωχθῇ πάσῃ θυσίᾳ. Ἡ διὰ παντὸς δυνατοῦ καὶ νομίμου μέσου ἐπιδίωξις τῆς ὑλικῆς ἀνακουφίσεως αὐτῶν, ἡ προσπάθεια πρὸς ὁριστικὴν καὶ ἀξιοπρεπῆ αὐτῶν ἐγκατάστασιν καὶ ἐν γένει ἡ ἐξασφάλησις καὶ προάσπισις πάντων τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν ὡς προσφύγων εὑρισκομένων εἰς ὅλως ἐξαιρετικὴν

Η συστατική πράξη του Συλλόγου Προκοπιέων «Η Αναγέννησις»
ΠΗΓΗ: Αρχείο του Σωματείου Προκοπιέων Αθηνών, Πειραιώς και περιχώρων «Ο Οσιος Ιωάννης ο Ρώσσος»

Η Ε.Α.Π. κατηύθυνε τους πρόσφυγες στην αγροτική αποκατάσταση, ενώ η επαγγελματική εξειδίκευση των Προκοπιέων στο εμπόριο και τη βιοτεχνία ήταν αυτή που τους ωθούσε στις αστικές ή περιαστικές περιοχές. Για τους λόγους αυτούς οι Προκοπιείς ακολούθησαν τη γενική τάση της πολυδιασποράς των προσφυγικών πληθυσμών εντός και εκτός της ελληνικής επικράτειας. Ένα σημαντικό τμήμα τους εγκαταστάθηκε στη βόρεια Εύβοια, όπου ίδρυσαν, στο πρώην τσιφλίκι του Αχμέτ Αγά, τον ομώνυμο συμπαγή οικισμό στις εκτάσεις των απαλλοτριωθέντων από το ελληνικό κράτος κτημάτων της Ειρήνης Νόελ Μπέκερ, συζύγου του Άγγλου βουλευτή Φίλιπ Νόελ Μπέκερ. Μέρος αυτών επέλεξε να εγκαταλείψει την αγροτική αυτή περιοχή και να μετοικήσει στην πόλη της Χαλκίδας και στο Μακρυμάλλη. Άλλοι Προκοπιείς κατέφυγαν στη Λάρισα, τη Μακεδονία- κυρίως στη Θεσσαλονίκη- και τη Θράκη. Άλλοι, πάλι, διασκορπίστηκαν στην Αττική, ενώ υπήρξαν και κάποιοι που αναζήτησαν την τύχη τους στο εξωτερικό. Οι ομάδες της Εύβοιας και της Β. Ελλάδας έτυχαν επί το πλείστον της αγροτικής αποκατάστασης, ενώ οι παραμείναντες στην Αττική συμμορφώθηκαν με τις επιλογές που παρείχε η αστική αποκατάσταση. Από τους τελευταίους, οι εύποροι Προκοπιείς είτε εγκαταστάθηκαν στους πρότυπους συνοικισμούς είτε αυτοστεγάστηκαν με δικά τους έξοδα σε μισθωμένες κατοικίες ή σε οικήματα που ανήγειραν οι ίδιοι. Αντιθέτως, οι φτωχότεροι, εξαναγκασμένοι να καταλύσουν στους αυτοσχέδιους προσφυγικούς συνοικισμούς, παρέμειναν

επί μακρό χρονικό διάστημα σε παράγκες και παραπήγματα, προσδοκώντας την αρωγή του ελληνικού κράτους για την οριστική τους αποκατάσταση. Η τελευταία πραγματοποιήθηκε με μεγάλη χρονοκαθυστέρηση, μόλις στα τέλη της δεύτερης δεκαετίας του Μεσοπολέμου, οπότε τους παραχωρήθηκαν έναντι δανείου κατοικίες διαφόρων τύπων στους νεοαναγειρόμενους κρατικούς προσφυγικούς συνοικισμούς των παρυφών της Αθήνας και του Πειραιά.

Οι Προκοπιείς της Αττικής

Η πολυδιασπορά των Προκοπιέων επιβεβαιώνει την επικράτηση της πολιτικής της απροσάρμοστης εγκατάστασης, η οποία υιοθετήθηκε εκ μέρους του κράτους με κριτήρια την εξυπηρέτηση των επιτακτικών αναγκών της στιγμής και χωρίς κάποιο συγκεκριμένο σχέδιο. Γι' αυτό, συγκροτημένη ομαδική εγκατάσταση Προκοπιέων εντός Αττικής βρίσκουμε μόνο στον συνοικισμό της Ελευσίνας, όπου μαρτυρείται η μαζική παρουσία 25 οικογενειών. Οι περισσότερες, όμως, εγκαταστάσεις του Μεσοπολέμου στο λεκανοπέδιο παρατηρούνται διάσπαρτες στην ευρύτερη περιοχή του Πειραιά, με τις συχνότερες να σημειώνονται στις βορειοδυτικές συνοικίες της πόλης. Συγκεκριμένα, καταγραφές πυκνές δηλώνονται στη Δραπετσώνα, συγκριτικά πιο αραιές στο Κερατσίνι (Ταμπούρια, Ευγένεια, Αμφιάλη) και στο Πέραμα, στη Νίκαια και στη Νεάπολη, στον Κορυδαλλό και στον Ρέντη, αλλά και στην Καλλίπολη καθώς και στο κέντρο του Πειραιά. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι εγκαταστάσεις του Πειραιά, όπως και οι περισσότερες της Αθήνας, πραγματοποιήθηκαν σε όμορες ή κοντινές συνοικίες πράγμα που αποδεικνύει την επιθυμία αλλά και την προσπάθεια των Προκοπιέων να διατηρήσουν τη μεταξύ τους ενότητα ή έστω να επιτύχουν τη μέγιστη δυνατή εγγύτητα με τους συμπατριώτες τους. Για την περιοχή της Αθήνας υπάρχουν αναφορές που τοποθετούν Προκοπιείς στο Αιγάλεω, συχνότερες στους Ποδαράδες (Ν. Ιωνία), στον Περισσό και στο Ν. Ηράκλειο, σπανιότερες στην Καλλιθέα και στον Βύρωνα, στους Αμπελόκηπους, στη Λ. Συγγρού, στο σταθμό Λαρίσης, στο κέντρο της Αθήνας και στο Μαρούσι. Η επιλογή ή η ανάγκη της εγκατάστασης στις προαναφερθείσες περιοχές πέριξ του Πειραιά και της Αθήνας συνδέεται στενά με τις δυνατότητες επαγγελματικής αποκατάστασης και συνακόλουθα με την εξασφάλιση της επιβίωσης. Είναι, επίσης, άρρηκτα συνυφασμένη με τη διασφάλιση της αποπληρωμής των προσφυγικών δανείων για την απόκτηση κατοικίας. Αφενός η Δραπετσώνα, το Κερατσίνι και η Νίκαια, καθώς γειτνίαζαν με τις βιομηχανικές μονάδες που είχαν αναπτυχθεί στους βορειοδυτικούς όρμους του λιμανιού, αφετέρου ο Ρέντης κείμενος δίπλα στη συνοικία των εργοστασίων, τα Καμίνια, έδιναν εργασιακή διέξοδο στους νεήλυδες Προκοπιείς, ενώ η Ν. Ιωνία προσφερόταν για τη γυναικεία απασχόληση στην ταπητουργία. Δεν ήταν λίγοι, όμως, κι εκείνοι που εργάστηκαν ως δημόσιοι ή ιδιωτικοί υπάλληλοι. Αρκετοί, επίσης, οι περισσότεροι οικονομικά ευκατάστατοι, είτε στράφηκαν στα ελεύθερα επαγγέλματα είτε ανέπτυξαν ποικίλη εμπορική δραστηριότητα.

Η έντονη επαγγελματική και κοινωνική κινητικότητα των Προκοπιέων παρατηρείται, ωστόσο, μετά την πλήρη ενσωμάτωσή τους στη νέα πατρίδα, κατά τα χρόνια που ακολούθησαν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Αποτέλεσμα αυτής απο-

τελεί η διαφοροποίηση στη σύσταση και την πυκνότητα των αρχικών εγκαταστάσεων. Μεταπολεμικά, αρκετοί Προκοπιείς, και μάλιστα της δεύτερης γενιάς, εγκαταλείποντας τα βιομηχανικά προάστια, επέλεξαν να μετεγκατασταθούν σε περιοχές που εξασφάλιζαν καλύτερη ποιότητα ζωής. Αξιοσημείωτο, ωστόσο, είναι το γεγονός ότι στράφηκαν σε μέρη τα οποία αποτελούσαν πρότυπους προσφυγικούς συνοικισμούς ή όπου γνώριζαν πως ήταν ήδη εγκατεστημένοι συντοπίτες τους, όπως στην Καλλίπολη, τη Ν. Σμύρνη, το Ν. Ηράκλειο, συνοικίες στις οποίες συναντούμε έως και σήμερα απογόνους της τρίτης γενιάς.

8. Ο Οσιος Ιωάννης ο Ρώσσος

Ο Οσιος Ιωάννης ο Ρώσσος αναγνωρίστηκε ως το νεότερο σύμβολο της Ορθοδοξίας στην Καππαδοκία. Λατρευόταν από τους χριστιανούς και απολάμβανε του σεβασμού των μουσουλμάνων. Ο Οσιος Ιωάννης υπολογίζεται ότι γεννήθηκε το 1690 σε ένα χωριό της Ρωσίας. Συνελήφθη αιχμάλωτος στο Ρωσοτουρκικό πόλεμο το 1711 και πουλήθηκε ως δούλος στον ίππαρχο Προκοπίου Εσσέτ Αγά. Παρ' όλες τις πιέσεις και την κακομεταχείριση των Οθωμανών, δεν δέχθηκε να αλλάξει την θρησκεία του. Ζούσε μέσα στο στάβλο φροντίζοντας τα ζώα του αφέντη του. Οι κακουχίες και η ασκητική ζωή κατέβαλαν τον Ιωάννη, ο οποίος, αφού κοινώνησε, παρέδωσε το πνεύμα του στις 27 Μαΐου 1730 σε ηλικία 40 χρόνων. Το λείψανό του ενταφιάστηκε στο ελληνικό νεκροταφείο στη συνοικία Τοά Γερή. Μετά από 3 χρόνια άνοιξαν το μνήμα του και βρήκαν το σώμα του ατόφιο, άφθαρτο αλλά και ευωδιάζον. Αρχικά τοποθέτησαν το σώμα του σε κάσα κάτω από την Αγία τράπεζα της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου, όπου ο Όσιος έκανε τις προσευχές του. Αργότερα, μετέφεραν το σώμα του στην εκκλησία του Αγίου Βασιλείου. Κατά την ανταλλαγή, το 1924, οι Προκοπιείς φυγάδευσαν το σκήνωμα του Όσιου στην Ελλάδα. Σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες, οι τουρκικές αρχές άφησαν τους χριστιανούς να πάρουν τα Ιερά σκεύη και τις εικόνες, αλλά δεν τους επέτρεψαν να αποσπάσουν το Ιερό σκήνωμα: *«Λέγοντας ότι αυτός μεσ'τα χέρια μας άγιασε και θα μείνει εδώ, κλείδωσαν την εκκλησία και την σφράγισαν. Όταν το άκουσε ένας σιδηρουργός, ο κ. Νικολάου, με το παρατσούκλι «Νισάναγας», πήγε στον παπα-Χαράλαμπο και του είπε ότι αυτός μπορεί να ανοίξει με αντικλείδι την πλαϊνή πόρτα της εκκλησίας την νύχτα, για να μπορέσουν να βγάλουν το Ιερό σκήνωμα. Έτσι, την άλλη μέρα 10 Σεπτεμβρίου 1924 που αναχωρούσε ο κ. Παναγιώτης Παπαδόπουλος πήρε το σκήνωμα, το τύλιξε σε ένα κιλίμι και το πέρασε από το Τελωνείο λέγοντας ότι είχε μέσα τρόφιμα και ρούχα. Ναύλωσε με δικά του έξοδα το πλοίο «Βασίλειος Δεστούνης» με το οποίο εκτός από το σκήνωμα το Οσίου μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα και 800 πατριώτες».* Το πλοίο αναχώρησε από το λιμάνι της Μερσίνας, έφτασε στον Πειραιά και κατόπιν, τον Οκτώβριο του 1924, στην Χαλκίδα όπου, Προκοπιείς που κατέλυσαν εκεί, τοποθέτησαν προσωρινά_το σκήνωμα στον Ιερό Ναό του Ιωάννου Προδρόμου. Το 1926, αφού μετέφεραν το ιερό λείψανο στο Νέο Προκόπι, το τοποθέτησαν αρχικά στον ναό του Αγίου Κωνσταντίνου και στη συνέχεια, το 1951, το εναπόθεσαν στον επιβλητικό ναό που κτίστηκε προς τιμήν του

Οσίου. Από τότε μέχρι και σήμερα η εκκλησία του Οσίου Ιωάννου του Ρώσσου στο Νέο Προκόπι αποτελεί ιερό προσκύνημα, σημείο αναφοράς και τοπόσημο συλλογικής μνήμης για τους απανταχού Προκοπιείς όπως και για όλους τους Καππαδόκες.

9. Τα Σωματεία

Εκατό χρόνια μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή οι απόγονοι των πρώτων Προκοπιέων προσπαθούν να διατηρήσουν ζωντανή τη μνήμη της πατρίδας τους. Θεματοφύλακες της μνήμης είναι τα τρία ανά την Ελλάδα ενεργά Σωματεία- Αθηνών, Πειραιώς και περιχώρων, Χαλκίδας και Θεσσαλονίκης- υπό την κοινή ονομασία *Σωματείο Προκοπιέων ο Όσιος Ιωάννης ο Ρώσσος.* Τηρώντας καταλόγους μελών και φίλων εξασφαλίζουν με συνδρομές και δωρεές τη βιωσιμότητά τους. Τα σωματεία διαθέτουν λαογραφικές εκθέσεις και φυλάσσουν αρχεία προερχόμενα από ιδιωτικές συλλογές που δεν κατατέθηκαν στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ) ή στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών (ΚΜΣ). Με τη διοργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων ποικίλου περιεχομένου, πλαισιωμένων ενίοτε με τις παρεμβάσεις καταξιωμένων ιστορικών, και με αξιόλογες - αν και περιορισμένες - εκδοτικές πρωτοβουλίες επιδιώκουν να αφυπνίσουν τις αναμνήσεις των παλαιότερων και να διεγείρουν το ενδιαφέρον των νεότερων. Με την πραγματοποίηση εκδρομών προσδοκούν να συνδέσουν τους απογόνους των προσφύγων δεύτερης και τρίτης γενιάς τόσο μεταξύ τους όσο και με τους προγόνους τους. Για τον λόγο αυτό ετήσιος προορισμός των Σωματείων Αθηνών και Θεσσαλονίκης είναι το Νέο Προκόπι, όπου φιλοξενείται το Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού Προκοπίου Ευβοίας στον ανακαινισμένο χώρο του πρώην ξενώνα των προσκυνητών του Οσίου. Στο Μουσείο εκτίθενται διασωθέντα ιστορικά έγγραφα, ιερά κειμήλια και αντικείμενα του καθημερινού βίου των Προκοπιέων της Καππαδοκίας. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν οι χειρόγραφοι κώδικες της καταγραφής της ακίνητης περιουσίας των 604 ανταλλάξιμων οικογενειών, οι φωτογραφικές απεικονίσεις και τα χειροποίητα χαλιά. Για τον ίδιο λόγο και το Σωματείο Προκοπιέων της Αττικής είχε λειτουργήσει από το 1956 έως και το 1967 παιδική κατασκήνωση αρρένων και θηλέων στο Μακρυμάλλη Ευβοίας. Αρκετές φορές, εξάλλου, στο διάστημα των εκατό χρόνων από τον ξεριζωμό, τα Σωματεία οργάνωσαν επισκέψεις στο Προκόπι της Καππαδοκίας στοχεύοντας στην επανατροφοδότηση των δεσμών με τη γενέθλια γη των προγόνων τους.

Ο προσανατολισμός των πρωτοβουλιών των σύγχρονων σωματείων σε συνδυασμό με το περιεχόμενο των ενεργειών τους, επιβεβαιώνοντας την παραμονή του τραύματος της προσφυγιάς στο συλλογικό υποσυνείδητο, εξακολουθούν να παράγουν όλα αυτά τα χρόνια δύο αποτελέσματα: τη διαρκή υπενθύμιση της ταυτότητας και τη φαντασιακή ανασύσταση της χαμένης πατρίδας. Έναν αιώνα μετά τον διωγμό, τα σωματεία των Προκοπιέων καλούνται να διαχειριστούν το δύσκολο εγχείρημα της αναγκαιότητας διάσωσης της ιστορικής μνήμης από τους μακρινούς απογόνους των πρώτων εκείνων προσφύγων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- CLARK BRUCE, *Δυο φορές ξένος ΟΙ ΜΑΖΙΚΕΣ ΑΠΕΛΑΣΕΙΣ ΠΟΥ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΑΝ ΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΙΑ*, Ποταμός, Αθήνα 2007
- Γκιζελή Β., *Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα 1920-1930*,Επικαιρότητα , Αθήνα 1984
- Ευπραξιάδης, Λ., *Προκόπι Καππαδοκίας*, Θεσσαλονίκη 1988
- Zürcher J., Erik, *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*, Αλεξάνδρεια 2004
- Καπετανίδου Γε. Ε., *Ο Αστικός Προσφυγικός Συνοικισμός της Ευγένειας(Πειραιώς): Εγκαταστάσεις προσφύγων από το Προκόπι της Καππαδοκίας στον συνοικισμό της Ευγένειας,* Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή Εργασία, Τμήμα Ιστορίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Ιούλιος 2018
- Κιτρομηλίδης Π., «Οι νοερές κοινότητες και η αφετηρία του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια», στο Θάνος Βερέμης (επιμ.), *Εθνική Ταυτότητα και εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1997
- Κυραμαργιού Ε., *Δραπετσώνα 1922-1967 Ένας Κόσμος στην άκρη του κόσμου*, ΕΙΕ, ΙΙΕ, Αθήνα, 2019
- Πρωτοπρεσβύτερου Χρυσόστομου Ενωτιάδη *«Ιστορικές Ματιές»* 1994, 2η έκδοση
- Σεφέρης Γ., *Τρεις μέρες στα μοναστήρια της Καππαδοκίας*, Αθήνα 2000
- Τόκα, Π., *Οι Χοροί και τα Τραγούδια απο τα Φάρασα της Καππαδοκίας στο Πλατύ Ημαθίας μέσα από τα Έθιμα και τις Παραδόσεις,* Μεταπτυχική Διατριβή, Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2012
- Χαρακόπουλος Μάξιμος, *«Ρωμιοί της Καππαδοκίας»*, 2014
- Χατζηιωσήφ Χ., *ΣΥΝΑΣΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΝΟΣ ΤΟΠΟΥ ΧΩΡΙΣ ΙΣΤΟΡΙΑ*, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ, ΗΡΑΚΛΕΙΟ 2005
- ΣΥΛΛΟΓΙΚΑ ΕΡΓΑ
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τ. ΙΓ, *ΝΕΩΤΕΡΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΑΠΟ 1833 ΩΣ 1881*,Εκδ. Αθηνών
- Κουρουπού Μ.- Μπαλτά Ε., *ΕΛΛΗΝΟΟΡΘΟΔΟΞΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ 1. ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ Πηγές στα Γενικά Αρχεία του Κράτους και στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών,* Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 2001
- Λιάκος Α., (επιμ.), *ΤΟ 1922 ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ μια νέα ματιά*, Νεφέλη, Αθήνα 2011
- Τσιτσελίκης Κ., (επιμ.), *Η ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΗ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗ ΤΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ Πτυχές μια εθνικής σύγκρουσης*, ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΕΜΟ, Αθήνα 2006
- ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ
- Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Μ. Ασία: http://www.ehw.gr/l.aspx?id=3684
  http://www.ehw.gr/l.aspx?id=5944
- Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού Προκοπίου Ευβοίας https://oir.gr/moyseio/mikrasiatikou-politismou/

Η **Ελένη Γε. Καπετανίδου** γεννήθηκε στον Πειραιά και κατοικεί στο Κερατσίνι. Κατάγεται εκ πατρός από το Προκόπι της Καππαδοκίας και εκ μητρός από το Γερακάρι Ρεθύμνου. Είναι πτυχιούχος του Τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας και του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και τελειόφοιτη μεταπτυχιακή φοιτήτρια στο Τμήμα Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου. Την περίοδο 2014-2019 είχε διατελέσει Δημοτική Σύμβουλος, εντεταλμένη Βιβλιοθηκών και Πολιτισμού, του Δήμου Κερατσινίου-Δραπετσώνας. Από το 1996 εργάζεται ως καθηγήτρια Φιλόλογος στη δημόσια εκπαίδευση.

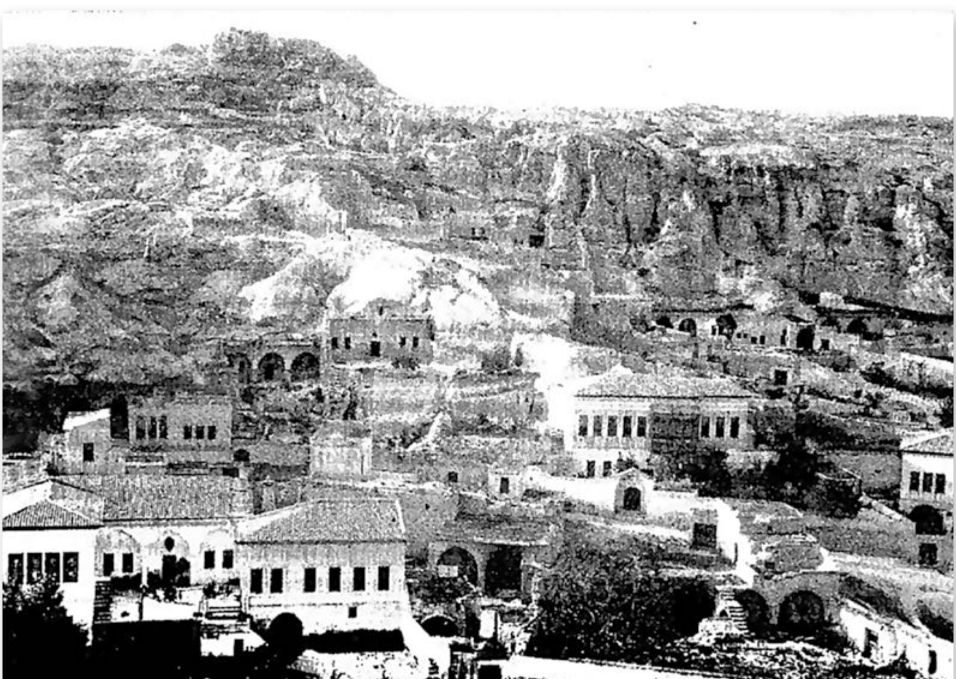

Η **Παρασκευή Σαραντίδου** γεννήθηκε στον Πειραιά και κατοικεί στο Ν. Ηράκλειο. Η οικογένειά της κατάγεται από τη Σινασσό και το Προκόπι. Έχει κάνει προπτυχιακές και μεταπτυχιακές σπουδές στη Διοίκηση Επιχειρήσεων με ειδίκευση Marketing στο California State University Long Beach και Διδακτορικό στο University of Stirling στην Σκωτία. Την περίοδο 1985-1998 είχε εργαστεί σε πολυεθνικές εταιρείες σε διοικητικές θέσεις Marketing και από το 1998 είναι καθηγήτρια Marketing στο Αμερικάνικο Κολλέγιο Ελλάδος. Είναι Πρόεδρος της Αδελφότητας Προκοπιέων ο «Όσιος Ιωάννης ο Ρώσσος» Αθηνών-Πειραιώς-Περιχώρων από το 2017 μέχρι σήμερα.

Το Ρωμέικο λουτρό στο Προκόπι

Άποψη της συνοικίας Σαρμουσακλί

Η ΡΑΙΔΕΣΤΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΘΡΑΚΗΣ

Θεοφάνης Μαλκίδης

1. Εισαγωγή

Η Θράκη σύμφωνα με τους αρχαίους Έλληνες ήταν αδελφή της Ευρώπης και της Αφρικής και ήταν νύμφη του Κρόνου[1]. Οι Πυθαγόρας, Πλάτωνας, Αριστοτέλης, Αισχύλος, θεωρούσαν τη Θράκη «*Αγία χώρα του φωτός και των Μουσών*»[2] και ο Ηρόδοτος αναφέρει ότι η Θράκη ήταν το μέγιστο έθνος μετά τους Ινδούς[3], ενώ τα φύλα της ξεπερνούσαν τα 64[4]. Ο Θουκυδίδης αναφέρει σημαντικά στοιχεία για την καταγωγή των Θρακών οι οποίοι ανήκαν στο Διακό γένος, από το οποίο κατά συνείδηση και παράδοση κατάγονταν και οι λοιποί Έλληνες[5]. Ο Στράβωνας αναφέρει ότι ο Όλυμπος, ένα μέρος της Αττικής, η Εύβοια, η Βοιωτία, κατοικούνταν από Θρακικά φύλα[6] και ο Παυσανίας τονίζει ότι οι Θράκες ήταν πολυάριθμοι υπολειπόμενων μόνο των Κελτών[7]. Ο αποικισμός τον 7ο και 6ο αι. π.Χ δημιουργεί σημαντικά οικιστικά και εμπορικά κέντρα (Ραιδεστός, Άβδηρα, Μαρώνεια, Αίνος, Καρδία, Σηστός, Πέρινθος, Σηλυβρία, Βυζάντιον Απολλωνία, Μεσημβρία, Οδησσός, Κάλλατις) και νέα δεδομένα στην περιοχή[8].

Η εκστρατεία του Δαρείου του Α' επέβαλε την περσική κυριαρχία στην περιοχή (550-330 π. Χ), ενώ μετέπειτα αναπτύχθηκε το βασίλειο των Οδρυσών που κυριάρχησε τον 5ο αι.[9]. Από το 359 π. Χ μέχρι και το 281 π.Χ, η Θράκη βρίσκεται υπό την κυριαρχία των βασιλέων της Μακεδονίας Φιλίππου του Β΄ και του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Το 279 π. Χ εισβάλλουν στη Θράκη οι Κέλτες και αργότερα οι Ρωμαίοι κατέχουν το χώρο, αφού οι Θράκες νικήθηκαν το 105 π. Χ στη μάχη του Έβρου. Το 38 μ.Χ. ιδρύεται η πρώτη εκκλησία της Θράκης από τον απόστολο Παύλο στην Πέρινθο (Ηράκλεια)[10], η οποία κυριάρχησε στην εκκλησιαστική ζωή[11] και το 46 π.Χ., η Ρώμη ανακηρύσσει τη Θράκη επαρχία με πρωτεύουσα την Πέρινθο[12]. Το 254 μ.Χ. εισβάλλουν οι Γότθοι, το 375μ.Χ. οι Ούννοι, το 481

1. Γερμίδη Α. *Ιστοριογεωγραφική περιγραφή της Ανατολικής Θράκης*. Θεσσαλονίκη: Θρακική Εστία Θεσσαλονίκης τ. 1987-1988, σ.9.
2. Καλογεράς Ε. *Συνοπτική ιστορία της ενιαίας Θράκης*. Κομοτηνή 1996, σ.165.
3. «*Θρηίσκων δε έθνος μέγιστου εστί μετά γε Ινδούς πάντων ανθρώπων*» Ηρόδοτος Ε' 3.
4. Ηρόδοτος VII 110.
5. Θουκιδίδου Ιστορία- της νυν ελληνικής Θαλάσσης και Β 97, Β 99 Ζ 27. Γεωργιάδης Θ. *Θράκη και Θράκες στην αρχαιότητα.* Αλεξανδρούπολη: Ένωση βιβλιοθηκών Ν. Έβρου 1995, σ.275. Γεωργαντζής Π. *Θρακών Πάθη.* Ξάνθη 1997, σ.27
6. Στράβων χ.471. και Ζ΄Α, 321.
7. Παυσανίου βιβλ. 1.9.5. Γεωργαντζής Π. *Αρχαίοι και σύγχρονοι Θράκες. Ήθη και έθιμα των αρχαίων και οι ρίζες των σημερινών Θρακών*. Ξάνθη, 1978, σ. 142.
8. Δαβίσκας Κ. *Ιστορία της Θράκης.* Θεσσαλονίκη: SALTO, 1986 σελ. 288.
9. Bakirtzis C. Triandaphyllos D. *Thrace. Grece* Athens 1992, σ.8.
10. Λαμπουσιάδου Γ. «Εκκλησία Ηράκλειας». Θρακικά 23 (1955), σ.48. Θρακικά τ. 26 (1957), σ.3-213.
11. Λέκκου Π. *Οι μονές της Βόρειας και της Ανατολικής Θράκης*. Θεσσαλονίκη: Γ. Δεδούση 1999, σ.20.
12. Καψής Α. *Ο Ελληνισμός της Θράκης στους ρωμαϊκούς χρόνους*. Αθήνα 1963, σ.56.

μ.Χ. οι Οστρογότθοι. Από το 493 μ. Χ έως το 502 μ.Χ. εισβάλλουν οι Αβάροι, ξανά οι Γότθοι και οι Ούννοι, το 545 μ.Χ. κυριαρχούν στο χώρο οι Σκλαβηνοί, ενώ το 679 μ.Χ. εμφανίζονται οι Βούλγαροι[13].

Με την ίδρυση της ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, η περιοχή αποκτά μεγαλύτερη σημασία λόγω της μεταφοράς της πρωτεύουσας στην Κωνσταντινούπολη, στη Νέα Ρώμη το 330 μ.Χ. Αυτήν την περίοδο αναπτύσσονται μια σειρά από πόλεις, που αποτελούν οικονομικά και πνευματικά κέντρα που κρατούν πρωταγωνιστικό ρόλο[14]. Εκτός της πρωτεύουσας Κωνσταντινούπολης, πόλεις που αναπτύσσονται είναι η Αδριανούπολη, η Μεσημβρία, η Αγχίαλος, η Βάρνα, η Φιλιππούπολη, ο Πύργος, οι Σαράντα Εκκλησιές, το Διδυμότειχο, η Καλλίπολη, η Στενήμαχος, η Ραιδεστός.

Η Ραιδεστός ιδρύθηκε τον 6ο αι. π.Χ. από Σάμιους αποίκους[15]ως Βισάνθη [16]στη δυτική ακτή της θάλασσας του Μαρμαρά σε απόσταση 135 χιλιομέτρων από την Κωνσταντινούπολη.[17]Η Ραιδεστός ήταν έδρα του μητροπολίτη Ηρακλείας[18], ο οποίος ήταν επιφορτισμένος με το (τιμητικό) καθήκον να παραδίδει στον Οικουμενικό Πατριάρχη την πατριαρχική ράβδο[19]. Κατά την οθωμανική περίοδο υπαγόταν διοικητικά στο Βιλαέτι Αδριανουπόλεως και ήταν έδρα του ομώνυμου σαντζακιού και καζά, όπου περιλάμβανε εκτός από τη Ραιδεστό και πόλεις όπως η Τυρολόη, τα Μάλγαρα, η Πέρινθος (Ηράκλεια), η Χαριούπολη, το Μυριόφυτο[20].

Το 1873 η Ραιδεστός είχε 27.000 κατοίκους (6.000 Έλληνες, 8.000 Τούρκοι, 12.000 Αρμένιοι, 1.000 Εβραίοι) και οι Έλληνες διέθεταν μία αστική σχολή με 240 μαθητές και επτά δασκάλους, ένα παρθεναγωγείο με 150 μαθήτριες και πέντε εκπαιδευτικούς και δύο νηπιαγωγεία με 260 νήπια και τέσσερις νηπιαγωγούς. Ο ελληνικός πληθυσμός της Ραιδεστού το 1919 είναι περίπου ο ίδιος (6250)[21], έχοντας μεσολαβήσει ο διωγμός μετά το 1908 και ειδικότερα κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όπου πολλοί Έλληνες της Ραιδεστού εξο-

13. Σοϊλεντάκης Ν. *Ιστορία του Θρακικού Ελληνισμού* Α΄ τόμος. Αθήνα: Παπαζήσης 2004, σ.132.
14. Κυριακίδη Σ. «Η Θράκη κατά τους Βυζαντινούς χρόνους». *Αρχείο Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού,* 12 (1947) σ.49-62.
15. Μαμώνη Κ. «Ανέκδοτη ιστορική περιγραφή Ραιδεστού», Περί Θράκης, τόμος 1, Ξάνθη, 2001, σ.178.
16. Σαμοθράκης Α. Λεξικόν γεωγραφικόν και ιστορικόν της Θράκης. Αρχείο Θρακικού Λαογραφικού Γλωσσικού Θησαυρού , 28, 1963, σ.56.
17. Loukopoulou L. «Contribution à l' historie de la Thrace Propontique durant la periode archaique», Μελετήματα 9, Κέντρον ελληνικής και ρωμαϊκής αρχαιότητος, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 1989, σ.78.
18. Κουρίλας Ε. «Βιογραφικός κατάλογος μητροπολιτών Ηρακλείας», Θρακικά 38, 1958. Κουρίλας Ε. Heraclia Sacra, Αθήναι, 1957, σ.67.
19. Βαφειάδης Ν. Εκκλησιαστικαί επαρχίαι της Θράκης, Αθήνα: Εταιρεία Θρακικών Μελετών, 1953, σ.89.
20. Γριτσόπουλος Τ. «Συμβολή εις την εκκλησιαστικήν ιστορίαν της Ραιδεστού», Αρχείο Θρακικού Λαογραφικού Γλωσσικού Θησαυρού , 1953, σ.56.
21. Ψάλτης Σ. Η Θράκη και η δύναμις του εν αυτή Ελληνισμού, Αθήνα: Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, 1919, σ. 114.

Χάρτης και Φωτογραφίες από: Μαυρίδης Δ. Από την Κωνσταντινούπολη στη Ραιδεστό. Σε αναζήτηση της νεοελληνικής ταυτότητας, ΠΑΚΕΘΡΑ, Ξάνθη 2003.

ντώθηκαν στα τάγματα εργασίας ή ως στρατιώτες του Οθωμανικού κράτους στις φονικές μάχες στην Καλλίπολη.

Στην Ραιδεστό πριν την αναγκαστική αποχώρηση των Ελλήνων το 1922 υπήρχαν τέσσερις ναοί, ο μητροπολιτικός ναός της Παναγίας της Φανερωμένης, του Αγίου Γεωργίου, της Παναγίας της Ρευματοκράτειρας και του Αγίου Αθανασίου. Η πολιούχος της Ραιδεστού Παναγία η Ρευματοκράτειρα βρισκόταν στο δυτικό τμήμα του αποκαλούμενου «Φραγκομαχαλά» και το θαυματουργό εικόνισμα της μεταφέρθηκε το 1922 στη Βασιλική της Αχειροποιήτου στη Θεσσαλονίκη.

Το κέντρο, ίσως, της πολιτιστικής κίνησης της πόλης, ήταν ο «Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος εν Ραιδεστώ», ο οποίος είχε ιδρυθεί το 1871 και λειτούργησε μέχρι το 1920 και αποτέλεσε την πυρήνα της πνευματικής δραστηριότητας των Ελλήνων[22].

Επιπλέον στην πόλη υπήρχαν πολλά σημαντικά σχολεία και εκπαιδευτήρια όπως η «Θεοδωρίδειος Σχολή» αρρένων καθώς και το «Γεωργιάδειον Παρθεναγωγείον»[23].

22. Μαμώνη Κ . «Από την ιστορίαν και δράσιν των συλλόγων Ραιδεστού Θράκης», Μνημοσύνη 2, 1968-1969, σ.78.
23. Μανουήλ-Κορφιάτη Θ. Η Ραιδεστός, Θεσσαλονίκη, 1985, σ.45. Βακαλόπουλος Κ. Ιστορία της Μείζονος Θράκης. Θεσσαλονίκη: Σταμούλης 2004, σ.377.
Μανουηλίδης Φ. «Πόλις και Νομός Ραιδεστού», Θρακικά 24, 1955, σ.34.

2. Η Ραιδεστός των Ελλήνων

Η ιστορία της Ραιδεστού ξεκινά από την προϊστορική εποχή και η σταθερότητα που δημιούργησε η ανατολική Ρωμαϊκή αυτοκρατορία παγίωσε την ευημερία της πόλης, η οποία άρχισε να ξεπερνά την σημαντική μέχρι τότε Ηράκλεια[24].

Όπως ήδη αναφέρθηκε Σάμιοι άποικοι δημιούργησαν τον 6ο αι. π.Χ. τη Ραιδεστός ως Βισάνθη, η οποία κατά την κλασσική εποχή βρέθηκε υπό την κυριαρχία των Αθηναίων και χρησιμοποιήθηκε ως κέντρο συγκέντρωσης της αγροτικής παραγωγής της Θράκης[25].

Στην πρώτη βυζαντινή περίοδο η πόλη εμφανίζεται με το όνομα «Resisto» ή «Registo» και ο Ιουστινιανός την οχύρωσε σε μεγάλο βαθμό, αφού οι κατά καιρούς επιδρομείς στην περιοχή είχαν πάντα σαν σκοπό την έξοδο στη θάλασσα[26]. Η πόλη εξελίχθηκε σε εμπορικό και οικονομικό κέντρο και το πλήθος των ονομασιών της (Raedestos, Redestas, Redestos, Redisco, Rodesto, Rodestol, Rodestus, Rodischo, Rodistus, Rodosto, Rodostus, Roesto, Rostho, Rothostoca, Rudischo, Rudustu και Ruysto), δείχνει, το πώς η εμπορική δραστηριότητα αλλάζει τον χαρακτήρα της αγροτικής- κτηνοτροφικής ζωής[27].

Ο Προκόπιος επισημαίνει ότι η Ραιδεστός ήταν *«ευλιμένη», τόσο που ο Ιουστινιανός, « ... ανέστησε πόλιν, τείχει μεν ερύμνην, μεγέθει δε διαφερόντως υπέρογκον*[28].

Μέχρι την Οθωμανική εισβολή[29], ο Ελληνισμός αναπτύσσεται, προωθώντας την κοινοτική παράδοση. Το 1071 ο Μιχαήλ Ατταλειάτης, γνωστός ως συγγραφέας της «Ιστορίας»[30] ίδρυσε στη Ραιδεστό, όπου είχε κτήματα και περιουσία, το «Πτωχοκομείο του Πανοικτήρμονος Χριστού», κοντά στην Εκκλησία του Χριστού (σήμερα τέμενος του Ρουστέμ Πασά)[31].

Στο κείμενο υπάρχουν πολλές πληροφορίες για την πόλη και το «Κάστρον

---

24. Η Ηράκλεια, η αρχαία Πέρινθος, πόλη ιστορική και αποικία των Σαμίων και αυτή, «αρχαία και διάσημη», όπως την αποκαλεί ο Τάκιτος, ήταν η πρωτεύουσα της Θράκης. Οι ίδιοι οι Περίνθιοι χαρακτήριζαν την πόλη τους ως «διττοθαλασσούσα», όπως αναγράφεται σε αρχαία νομίσματα της Περίνθου. Μετά την επισκίασαν η Κωνσταντινούπολη και η Ραιδεστός. Εδώ κήρυξε ο Πρωτόκλητος Απόστολος Ανδρέας και ίδρυσε τη Μητρόπολη Ηράκλειας, της οποίας Επισκοπή έγινε η Ραιδεστός. Μετά μεταφορά της πρωτεύουσας στην Κωνσταντινούπολη, η Ηράκλεια έγινε η δεύτερη μετά το Βυζάντιο πόλη και έγινε έδρα της πρώτης μητροπολιτικής περιφέρειας. Με την παρακμή της Ηράκλειας, η Μητρόπολη μετετράπη σε Μητρόπολη Ηράκλειας και Ραιδεστού (1694). Μαυρίδης Δ. Από την Κωνσταντινούπολη στη Ραιδεστό - Σε αναζήτηση της νεοελληνικής ταυτότητας, ΠΑΚΕΘΡΑ, Ξάνθη 2003, σ.123.
25. Μαμώνη Κ. ο.π. 2001, σ.45 Παπακώστας Ι. Διά τον σύνδεσμον του απανταχού Ελληνισμού, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήναι, 2010, σ.45.
26. Μαυρίδης Δ., ο.π. 2003, σ.78.
27. Külzer A - Koder J. Tabula Imperii Byzantini, Band 12 , Ostthrakien (Europe), OAW, Wien, 2008, σ.98.
28. Μαυρίδης Δ., ο.π. 2003, σ.167.
29. Βογιατζής Γ. Η πρώιμη Οθωμανοκρατία στη Θράκη, Αθήνα: Ηρόδοτος, 1998, σ.123.
30. Ατταλειάτης Μ. Ιστορία, Αθήνα: Εκδόσεις Κανάκη, 1997. Ατταλειάτης Μ «Διάταξις επί τω παρ' αυτού συστάντι πτωχοτροφείω και τω μοναστηρίω», στο Κ. Ν. Σάθα, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, τόμος 1, Βενετία, 1872.
31. Μαμώνη Κ, οπ. π. 2001,σ.46.

Ραιδεστού» ή «Κάστρο», όπως αργότερα αναφερόταν η πόλη[32], ενώ οι κάτοικοι του εσωτερικού πυρήνα της Ραιδεστού αναφέρονταν μέχρι πρόσφατα ως «Καστριανοί». Τον 11° αι., ο Λογοθέτης του Αυτοκράτορα Μιχαήλ Δούκα, Νικηφόρος (Νικηφορίτζης), προσπάθησε με μεταρρυθμιστικές ενέργειες να ανασυγκροτήσει την οικονομία του κράτους. Έτσι στη Ραιδεστό ίδρυσε αποθήκη («φούνδακα») με χαρακτήρα μονοπωλίου του σίτου, στην προσπάθεια να κρατικοποιήσει το εμπόριο, να εξασφαλίσει την τροφοδοσία της Κωνσταντινούπολης, να κατανείμει δίκαια τους φόρους και να περιορίσει την κερδοσκοπία. Την αποθήκη τα τέλη και κατένειμε τον σίτο σε εμπόρους που διέθεταν καταστήματα στην αποθήκη. Το αποτέλεσμα ωστόσο της προσπάθειας ήταν απογοητευτικό και προκάλεσε αγανάκτηση, καταλήγοντας σε καταστροφή της σιταποθήκης.

Τον 12ο αι. αναφέρεται η εγκατάσταση Βενετών εμπόρων στη Ραιδεστό και το 1202 η Δ΄ Σταυροφορία μετατρέπει τη Ραιδεστό σε τμήμα των ενετικών κτήσεων. Με την κατάλυση και διαμοιρασμό της ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας το 1204, η Ραιδεστός, κατακτάται από τη Βενετία. Τον 13ο αιώνα οι Γενουάτες αντικαθιστούν τους Βενετούς και λίγο αργότερα η «Καταλανική Εταιρεία» καταλαμβάνει τη Ραιδεστό το 1306 και την καθιστά έδρα της δραστηριότητάς της[33].

Η εμφάνιση των Οθωμανών αλλάζει τα πάντα. Η πόλη της Ραιδεστού συνθηκολόγησε το 1357 στον τόπο που ονομάσθηκε «Σεχιτλέρ Μεζαρί» («Νεκροταφείο των Μαρτύρων»), με όρους που επέβαλλε ο Σουλεϊμάν Γαζή Πασά. Η Συνθήκη και οι όροι της παράδοσης σωζόταν μέχρι τη πυρκαγιά του 1826 στη βιβλιοθήκη της Μητρόπολης. Ένας όρος της Συνθήκης αφορούσε την απαλλαγή των κατοίκων της πόλης από την υποχρέωση να τρέφουν και να στεγάζουν τους Οθωμανούς στρατιώτες, όρος ο οποίος αποδείχθηκε σημαντικός, αφού η Ραιδεστός έγινε σημείο συνάντησης των οθωμανικών στρατιών.

Ακολούθησε η εγκατάσταση εποίκων στην πόλη, όπου κατάλαβαν μέρος του κέντρου της περιορίζοντας τους χριστιανούς στις παράλιες συνοικίες. Το 1540 η Ραιδεστός είχε 12 χριστιανικές και 12 μουσουλμανικές συνοικίες, με 1550 χριστιανούς και 1715 μουσουλμάνους κατοίκους[34].

Το 1556 επί Σουλτάνου Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπή, ο Βεζύρης Ρουστέμ Πασάς θέλησε για την ανάπτυξη της πόλης να οικοδομήσει στη Ραιδεστό κτίσματα υπέρ του κοινωνικού συνόλου, που κατά την παράδοση ήταν το ιδανικό ζητούμενο για την ισλαμική πολεοδομία[35]. Τα κτίσματα οικοδομήθηκαν στην περιοχή του λόφου της παραλίας, όπου πριν υπήρχε η βυζαντινή εκκλησία του Χριστού και το «Κάστρον Ραιδεστού». Η ανέγερση αυτών των κτισμάτων απαί-

32. Dumbarton Oaks Studies, Byzantine Monastic Foundation Documents, Volume 1, Attaleiates: Rule of Michael Attaleiates for his Almshouse in Rhaidestos and for the Monastery of Christ Panoiktirmon in Constantinople, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington. D.C., 2000, σ.78.

33. Σταματιάδης Ε. Οι Καταλανοί εν τη Ανατολή, Αθήναι, 1869, σ.172.

34. Βογιατζής Γ. οπ. π. 1998, σ. 238

35. Μαυρίδης Α.Δ. - Τσιγάρας Χ.Γ., Γενισέα, Νέα πόλη του Νέστου-τόπος συνάντησης πολιτισμών, Δήμος Βιστωνίδος, Γενισέα 2010, σ.56.

τησε μεγάλη εργατική δύναμη η οποία προήλθε από την Αρμενία, αποτελώντας τη βάση της κοινότητας των Αρμένιων που εγκαταστάθηκαν στην πόλη.

Όπως είναι αναμενόμενο με την κατάκτηση της Θράκης, αναδεικνύεται μία διαφορετική πλέον κατάσταση, όπως αποδεικνύουν οι εντυπώσεις των περιηγητών της εποχής. Στη «Νεωτερική Γεωγραφία» των Δανιήλ Φιλιππίδη και Γρηγορίου Κωνσταντά (1781) υπάρχει η αναφορά «Ραιδεστός, πόλι ονομαστή, μεγάλη και πολυάνθρωπη με θρόνο αρχιεπισκόπου»[36]. Ο Γοδεφρίδος Βιλαρδουίνος στο «Χρονικό της κατάκτησης της Κωνσταντινούπολης» (1204) γράφει για την *«... κατοικημένη από Έλληνες...»*, *« ... πολύ πλούσια και δυνατή και μεγάλη... από τις καλύτερες πόλεις της Ρωμανίας...»*, *« ... σε μία από τις καλύτερες τοποθεσίες...»,* ενώ ο Μάρκος Αντώνιος Κατσαΐτης (1742) τονίζει ότι η Ραιδεστός είναι *«πόλη δοξασμένη από τις πιο ενδιαφέρουσες της Τουρκίας»* και ο Robert de Dreux χαρακτηρίζει τη Ραιδεστό το 1669 *«... ωραιότατη και εμπορικότατη ...», «... με καθημερινή συγκοινωνία με την Κωνσταντινούπολη...»*[37].

Ο Κελεμέν Μίκες περιγράφει την πόλη (1720) ως «*ευχάριστη, γραφική, πολύ μεγάλη και εξευγενισμένη με τα γύρω χωράφια καλλιεργημένα έτσι που να μοιάζουν με φροντισμένους κήπους...»*, *«... πολύ ευχάριστη η θέα της και τέρπει το βλέμμα...», «κτισμένη στην παραλία με αμπέλια γύρω-γύρω...», «... το φαγητό άφθονο και καλό...»*[38]. Επιπλέον αναφέρει ότι η πόλη της Ραιδεστού χωριζόταν σε τέσσερα τμήματα (Ρωμηοί, Τούρκοι, Αρμένιοι και Εβραίοι).

Κατά το 15ο - 16ο -17ο αι. σημειώνονται μαζικές μετακινήσεις ελληνικών πληθυσμών από το Αιγαίο και την κυρίως Ελλάδα προς την Μικρά Ασία και τη Θράκη. Είναι η εποχή κατά την οποία ο Ελληνισμός ετοιμάζεται να αναγεννηθεί, με άξονα το σιτάρι, όπως είχε αναφέρει ο Μιχαήλ Ατταλειάτης, *«εν τω κάστρω τη Ραιδεστώ κατάγουσιν άμαξαι τον σίτον πολλαί»*[39].

Οι κοινότητες ευημερούν και διαμορφώνουν την ταυτότητα και τον χαρακτήρα του ελληνικού πληθυσμού. [40]Η περιοχή της Ραιδεστού με τους εικοσιοχτώ οικισμούς των Γανόχωρων και τις απέραντες εκτάσεις είναι ελκυστική, τόσο που μεγάλος αριθμός Ελλήνων από το Αιγαίο και την Πελοπόννησο εγκαθίστανται εκεί.

Με τις προϋποθέσεις αυτές κατά το τέλος του 17ου αι., η Ραιδεστός αναδεικνύεται και πάλι ως το κέντρο συγκέντρωσης και εξαγωγής της αγροτικής παραγωγής. Ο Κελεμέν Μίκες (1721) αναφέρει ότι κατά την εποχή της σοδειάς τριακόσια περίπου κάρα γεμάτα αγροτικά προϊόντα συνωστιζόταν στην πόλη κάθε μέρα[41], αφού οι αγρότες και οι κτηνοτρόφοι από την Αδριανούπολη, την Κεσσάνη, τις Σαράντα Εκκλησιές, τη Βιζύη, την Αρκαδιούπολη, τα Γανόχωρα και τη Μακρά Γέφυρα, μετέφεραν την παραγωγή τους στη Ραιδεστό.

36. Μαυρίδης Δ. ο.π. 2003, ο.π. σ. 156.
37. Μαυρίδης Δ. Τσιγάρας Χ.Γ. ο. π. 2010, σ.45.
38. Kelemen Mikes: Letters from Turkey, Kegan Paul, London, 2000, σ.56.
39. Ατταλειάτης Μ. ο. π. 1997, σ.34.
40. Βουραζέλη-Μαρινάκου Ε. Αι εν τη Θράκη συντεχνίαι των Ελλήνων κατά την Τουρκοκρατία, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1950, σ.23.
41. Kelemen M. ο.π. 2000, σ.89.

Εκεί, τα προϊόντα αγοράζονταν και αποθηκεύονταν από χονδρέμπορους, που τα μεταπωλούσαν στην Κωνσταντινούπολη και τα μεγάλα λιμάνια της Ευρώπης. Τα πλοία έφερναν στο λιμάνι της πόλης έλαια, προϊόντα των νησιών του Αιγαίου, σαπούνι, εσπεριδοειδή, υφάσματα, μηχανήματα και αποικιακά.

Προκειμένου να στηριχθεί η αυξανόμενη οικονομική δραστηριότητα, στις αρχές του 20ού αιώνα λειτουργούσαν τρεις τράπεζες, μία των οποίων ήταν η «Τράπεζα Μυτιλήνης», κάνοντας την πόλη (και) κέντρο χρηματοπιστωτικών δραστηριοτήτων.

3. Εκκλησία- Κοινότητες- Συντεχνίες- Σχολεία- Σύλλογοι

Συνεκτική δύναμη του Ελληνισμού στην οθωμανική περίοδο ήταν η Ορθόδοξη Εκκλησία και στα πλαίσια αυτά ο Σουλτάνος παραχώρησε προνόμια στον Οικουμενικό Πατριάρχη, καθιστώντας εκπρόσωπο του Ρωμαίικου Μιλλέτ . Το σύστημα αυτό απεδείχθη αποδοτικό και επιτυχές και οι Έλληνες προσπάθησαν να κρατήσουν τις ρυθμίσεις και να επωφεληθούν από αυτές. Έτσι, οι κοινότητες οργανώθηκαν σε ομάδες οι οποίες διοικούνταν από μέλη τους Δημογέροντες, με ηγεσία τον Μητροπολίτη.

Επιπλέον ο Κριμαϊκός Πόλεμος (1854) και οι κοινωνικές μεταρρυθμίσεις που έδιναν προνόμια στις μειονότητες (Τανζιμάτ 1839 και 1855)[42] ωφέλησαν τους Έλληνες, οι οποίοι με ραγδαίους ρυθμούς ανήλθαν οικονομικά και κοινωνικά[43].

Ιδιαίτερο πεδίο δράσης και δημιουργίας ήταν η παιδεία, όπου η κοινότητα, το πρότυπο δημοκρατίας, αλληλεγγύης, φιλανθρωπίας, επαγγελματικής συντεχνιακής οργάνωσης, συνάντησε την αξία της παιδείας και τη δημογραφική άνοδο[44].

42. Βακαλόπουλος, Κ. Η ιστορία της μείζονος Θράκης: Από την πρώιμη Οθωμανοκρατία μέχρι τις μέρες μας. Θεσσαλονίκη: Σταμούλης Αντ., 2004, σ.109.
43. Σοϊλεντάκης Ν. οπ. π. 2004, σ.79.
44. Ψάλτης Σ. ο.π. 1919, σ.34.

Οι κοινότητες χρηματοδοτούνται από τις συντεχνίες (ισνάφια), στη συνέχεια χρηματοδοτούν την παιδεία, η οποία πραγματώνεται κατά τον 19ο αι. με τους συλλόγους. Η ιστορία των εκπαιδευτικών συλλόγων της Θράκης, αρχίζει με την ίδρυση του «Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως» το 1861, ο οποίος επέδειξε σημαντική δράση ως οργανωτής της εκπαίδευσης του Ελληνισμού, ενώ παρόμοιοι σύλλογοι ιδρύθηκαν σε όλη τη Θράκη[45]. Το 1872 ιδρύεται στην Αδριανούπολη ο «Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Αδριανουπόλεως» και στη Ραιδεστό ιδρύεται το 1871 ο «Θρακικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Ραιδεστού», ο οποίος το 1897 επαναλαμβάνει τη δράση του ως «Αναγνωστήριον η Βισάνθη» γιατί είχε απαγορευτεί από τις τουρκικές αρχές η λέξη σύλλογος[46]. Το παράδειγμα της Ραιδεστού ακολούθησε ολόκληρη η περιφέρειά της και στις αρχές του 20ου αιώνα, υπήρχαν ανάλογοι σύλλογοι σχεδόν παντού γύρω από τη Ραιδεστό, ακόμη και σε μικρά χωριά και κοινότητες. Οι σύλλογοι υποστηρίζονται από τον «Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων», που ιδρύθηκε στην Αθήνα το 1869 υπό την αιγίδα του Υπουργείου των Εξωτερικών[47].

Οι σκοποί των συλλόγων ήταν κυρίως εκπαιδευτικοί και απέβλεπαν στη μόρφωση και την ανάδειξη και τόνωση της εθνικής ταυτότητας. Στην ίδρυση και τη λειτουργία των συλλόγων πρωτοστατούσαν οι έμποροι και βιοτέχνες, ενώ οι συντεχνίες κινητοποιούνται και προσφέρουν αφιλοκερδή προσωπική εργασία. Οι οικοδόμοι εργάζονται αμισθί για την ανέγερση κτηρίων για τους συλλόγους, ενώ οι έμποροι ανταγωνίζονται σε δωρεές. Ευεργέτες της Ραιδεστού είναι οι Σταύρος και Πασχάλης Γεωργιάδης («Γεωργιάδειον Αρρεναγωγείον», Νηπιαγωγείο), οι μεγαλέμποροι δημητριακών Κωνσταντίνος και Γεώργιος Θεοδωρίδης («Θεοδωρίδεια Εκπαιδευτήρια») και ο Κ. Κωνσταντινίδης[48].

Στο «Θρακικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Ραιδεστού» υπήρχε βιβλιοθήκη με αναγνωστήριο, συλλογή αρχαιοτήτων, συλλογή νομισμάτων, πινακοθήκη και αίθουσα για τη φιλαρμονική[49]. Ο Σύλλογος οργάνωνε γιορτές και χορούς, ενώ η σημαντική συλλογή αρχαιοτήτων του Συλλόγου διασώζεται σήμερα στο αρχαιολογικό μουσείο της Θεσσαλονίκης[50].

---

45. Μαμώνη Κ. ο.π. 1968-1969
46. "Θρακικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος εν Ραιδεστώ". Έκθεσις των πεπραγμένων από της συστάσεως αυτού μέχρι τέλος του Γ΄ έτους, Κωνσταντινούπολις 1884, σ.128. Βακαλόπουλος Κ. Η Θρακική έξοδος (1918-1922). Θεσσαλονίκη: Σταμούλης, σ. 488.
47. Παπακώστας Ι. ο.π. 2010, σ.89.
48. Μαυρίδης Δ. ο.π. 2003, σ.189.
49. Μπελιά Ε. Εκπαίδευση και αλυτρωτική πολιτική. Η περίπτωση της Θράκης 1856-1912, Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ 1995, σ.52.
50. Στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης εγκαινιάστηκε το 2016 μια περιοδική έκθεση με τίτλο «Ραιδεστός-Θεσσαλονίκη. Αρχαιότητες σ΄ ένα ταξίδι προσφυγιάς», όπου εκτέθηκαν συγκεντρωμένα τα μαρμάρινα αρχαία γλυπτά που κουβάλησαν μαζί το 1922 οι πρόσφυγες από τη Ραιδεστό και τα παρέδωσαν στο μουσείο.
    Τα αρχαία γλυπτά (κορμοί, προτομές, ανάγλυφα, στήλες, επιγραφές), δίνουν τον πλούτο της Ανατολικής Θράκης. Τα πιο διάσημα εκθέματα είναι δυο ακέφαλα αγάλματα, ένας κούρος και μια κόρη. («κορμός κόρης», «Εκ Ραιδεστού, μεταφερθέν εκ της εκεί λέσχης τω 1922», «κορμός κούρου, εκ Ραιδεστού, μεταφερθέν εκ της εκεί λέσχης τω 1922».)

Ιδιαίτερη ήταν η ευσέβεια των Ραιδεστινών που ενέπνευσε και υποστήριξε την ανέγερση ναών. Ο Γάλλος αρχαιολόγος A. Dumont, κατά την περιήγηση της Θράκης το 1868, διαπιστώνει πως οι Έλληνες κατόρθωσαν μέσα στις αντιξοότητες να κρατήσουν τη γλώσσα τους και τον πολιτισμό τους, δικαιολογώντας τη διατήρηση αυτή λόγω της έφεσης προς την παιδεία και το ρόλο της Ορθοδοξίας. Στις βάσεις αυτές, η εγκύκλιος παιδεία δημιουργεί τις προϋποθέσεις για πνευματική άνθηση και προσφέρει στέρεη γνώση[51].

Ο κούρος και η κόρη της Βιζύης ήταν τα δύο σημαντικότερα γλυπτά από τη αρχαιολογική συλλογή που φυλασσόταν ως το 1922 στη Ραιδεστό. Περιλάμβανε γλυπτά από την ανατολική Θράκη, νομίσματα, αρχαία και βυζαντινά, χειρόγραφα και παλαίτυπα βιβλία. Συγκεκριμένα, είχαν περισυλλεγεί «621 νομίσματα, ελληνικά, ρωμαϊκά, βυζαντινά, επιγραφές, ανάγλυφα, αγάλματα, προτομές, αρχαία λείψανα, τρία χειρόγραφα, απολιθώματα φυτών, οστράκων και λοιπά περίεργα». Ανάμεσά τους κι ένα τμήμα ευαγγελισταρίου, του 11[ου] αιώνα, που βρίσκεται σήμερα στο μουσείο Μπενάκη στην Αθήνα.

Πέρα από τους ντόπιους, στη δημιουργία της αρχαιολογικής συλλογής Ραιδεστού συνέβαλαν αρκετοί Έλληνες και ξένοι επιστήμονες. Ετσι το 1885, με τη βοήθεια της Αρχαιολογικής Εταιρείας πήγε στη Ραιδεστό ο Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς και κατέγραψε επιστημονικά τα εκθέματα της αρχαιολογικής συλλογής. Ακόμη στην επιστημονική οργάνωση του μουσείου βοήθησαν οι Γάλλοι αρχαιολόγοι A. Dumont, Th. Homolle, G. Seure και τρία μέλη της γαλλικής εταιρείας ελληνικών σπουδών.

Το μουσείο οργανώθηκε καλύτερα μετά την απελευθέρωση της Θράκης το 1920, όταν στάλθηκε ο έφορος αρχαιοτήτων Νικόλαος Παπαδάκης και ο εφορεύων αρχαιοτήτων Θράκης Γεώργιος Λαμπουσιάδης. Οι δύο απεσταλμένοι «ανέλαβον το έργον της περισυλλογής και ταξιθετήσεως πάντων των φυλαχθέντων αντικειμένων τα οποία περιήλθον εις την κυριότητα του κράτους αυτοδικαίως».

Στο κάλεσμα για την περισυλλογή των αρχαιοτήτων της ευρύτερης περιοχής Ραιδεστού, ανταποκρίθηκαν όλοι οι Έλληνες της περιοχής. Ήταν τέτοιος ο ζήλος των κατοίκων, όπως σημειώνει ο αρχαιολόγος Α. Παπαδόπουλος- Κεραμεύς, που συνέταξε από πλευράς του ελληνικού κράτους τον επίσημο κατάλογο της συλλογής, «ώστε και αυτοί οι χωρικοί έσπευδον κομίζοντες αφιλοκερδώς αρχαία μνημεία, σχέδια αναγλύφων και αντίγραφα επιγραφών». [...]»Ζαφείρης Χ. Μνήμη οδοιπορία. Ανατολική Θράκης. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο 2008

Συλλογικό: Ραιδεστός-Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο, σ.234. Θεσσαλονίκης 2016.

51. Μαυρίδης Δ., ο.π. 2003, σ.45.

Εντύπωση προκαλεί το 1871 στον ανταποκριτή της γαλλικής «Επιθεώρησης των Δύο Κόσμων», η προσήλωση των Ελλήνων στην παιδεία, ενώ σύμφωνα με τον Τζώρτζ Φίνλεϋ, οι Έλληνες είχαν μικρότερο ποσοστό αναλφαβητισμού από τους δυτικοευρωπαίους της εποχής της Εθνεγερσίας.

Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι, σε άσημο χωριό της περιφέρειας της Ραιδεστού, ο ταπεινός δάσκαλος διαθέτει προσωπική βιβλιοθήκη με κείμενα των Ελλήνων κλασικών συγγραφέων και μένει κατάπληκτος από την εμμονή των Ελλήνων να διαφυλάξουν την εθνική τους πολιτισμική ταυτότητα[52].

4. Η Γενοκτονία, η εκδίωξη, η προσφυγιά

Η Ραιδεστός ευρισκόμενη στο κέντρο της παγκόσμιας πολεμικής δίνης, που παρέσυρε λαούς και αυτοκρατορίες άλλαξε πολιτισμικό και κοινωνικό χαρακτήρα. Οι πολυπληθείς Αρμένιοι διέφυγαν προκειμένου να γλυτώσουν τη Γενοκτονία που προηγήθηκε της μαζικής σφαγής των Ελλήνων.

Η Θράκη από τα τέλη του 19ου αιώνα δέχθηκε αδιάκοπα πλήγματα από τους Βούλγαρους οπαδούς του επεκτατισμού, από τους Νεότουρκους και από τα συμφέροντα των ευρωπαϊκών δυνάμεων. Από την Επανάσταση του 1908 διεξάγονταν διωγμοί σ' ολόκληρη την Οθωμανική Αυτοκρατορία εναντίον των χριστιανικών πληθυσμών, και ιδιαίτερα, όπου άκμαζε ο Ελληνισμός[53].

Οι διωγμοί αυτοί έγιναν αγριότεροι και πήραν ιδιαίτερη οξύτητα από τα μέσα Φεβρουαρίου του 1914 και με την είσοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο συντελέστηκε η καταστροφή με μαζικές σφαγές, λεηλασίες, πυρπολήσεις χωριών και εξόντωση διά της αποστολής στο εσωτερικό της Ανατολής εκατοντάδων χιλιάδων χριστιανών.

Το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου θα βρει την Ελλάδα στο πλευρό των νικητών. Μετά την υπογραφή της ανακωχής του Μούδρου άρχισαν πρώτα να επιστρέφουν οι εκτοπισμένοι, ενώ η απελευθέρωση της ανατολικής Θράκης το 1920[54], αναπτέρωσε τις ελπίδες για οριστική αποκατάσταση της περιοχής, επομένως και της Ραιδεστού, αλλά η κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου είχε δραματικές επιπτώσεις[55].

Σε συνδυασμό με την αλλαγή της πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων έναντι του Μουσταφά Κεμάλ, το αποτέλεσμα ήταν να υπογραφεί η συνθήκη ανακωχής των Μουδανιών, με την οποία ο ελληνικός στρατός διατάχθηκε να εκκενώσει όχι μόνο την Ιωνία, αλλά μέσα σε 15 μέρες και την Ανατολική Θράκη[56], εκεί όπου υπήρχαν μεγάλες στρατιωτικές δυνάμεις του και εύρωστο ελληνικό στοι-

52. Φίνλεϋ, Γ. Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως, Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων 2008, σ.287.
53. Οικουμενικό Πατριαρχείο: Μαύρη βίβλος διωγμών και μαρτυρίων 1919, Αρσενίδης, σ.123.
54. Γεραγάς Κ.: Αναμνήσεις εκ Θράκης, 1920-1922, Εστία, 1926, σ.178.
55. Βακαλόπουλος Κ. Διωγμοί και γενοκτονία του Θρακικού Ελληνισμού-Ο πρώτος ξεριζωμός (1906-1917), Θεσσαλονίκη: Ηρόδοτος, 1998, .348. Βακαλόπουλος Κ. Η Θρακική Έξοδος (1918-1922), Θεσσαλονίκη: Ηρόδοτος, 1999, σ.287.
56. Psomiades H. *The Eastern Question: The Las phase.* Thessaloniki: Institute for Balkan Studies 1968, σ. 42.

χείο[57] . Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ανέφερε σε σχετικό του τηλεγράφημα τα εξής: *«Ανακοινώσατε, παρακαλώ τηλεγράφημα εις πληρεξουσίους Θράκης. Ανατολική Θράκη απωλέσθη ατυχώς δι' Ελλάδα και επανέρχεται εις άμεσον κυριαρχίαν Τουρκίας.... Επί πλέον υποχρεούμεθα να εκκενώσωμεν από τούδε Θράκην. Ολόκληρος προσπάθειά μου στρέφεται πως χάνοντες Θράκην να σώσωμεν εν μέτρω δυνατώ Θράκας....Όσον τραγικόν και αν είνε, ανάγκη Θράκες να εγκαταλείψωσιν την γην, ην τόσων αιώνων κατοικούσιν αυτοί και πρόγονοί των, δεν υπάρχει άλλο μέσον σωτηρίας δι' αυτούς....»*[58].

Το στρατηγείο της στρατιάς Θράκης έφυγε από τη Ραιδεστό και εγκαταστάθηκε στην Αλεξανδρούπολη την 9/10/1922. Στις 30 Σεπτεμβρίου του 1922 ο αναπληρωτής του γενικού διοικητή Θράκης Κ. Γεραγάς ανέλαβε και επίσημα να συντονίσει το έργο του ξεριζωμού του Ελληνισμού της Ανατολικής Θράκης, που αφορούσε πάνω από 200.000 άτομα[59].

Μέχρι τα μέσα Οκτωβρίου του 1922 είχαν εκκενωθεί ιστορικά κέντρα της Ανατολικής Θράκης, η Σηλυβρία, η Ηράκλεια, η Ραιδεστός, τα Γανόχωρα, οι Σαράντα Εκκλησιές, η Αδριανούπολη και είχε γίνει η μετακίνηση 260.000 Θρακών. Ένα μήνα αργότερα, το Νοέμβριο του 1922, έφευγαν και οι 25.000 Έλληνες της Καλλίπολης, ενώ το ελληνικό στοιχείο της Τσατάλτζας και ένα μεγάλο ποσοστό του νομού της Κωνσταντινούπολης αναχώρησε το 1924, σύμφωνα με τα προβλεπόμενα από την ελληνοτουρκική συνθήκη ανταλλαγής των πληθυσμών.

5. Συμπεράσματα

Η Ραιδεστός αποτέλεσε μία σημαντική, για πολλούς λόγους, πόλη η οποία κατά τη διάρκεια της ιστορικής της πορείας, είχε σημαντικό ρόλο στην κοινωνία, στην οικονομία, στην πολιτική, στον πολιτισμό του Ελληνισμού της καθ΄ ημάς Ανατολής.

Η οικονομική της οργάνωση, η κοινοτική παρουσία, η εκκλησιαστική δράση, ο κεντρικός ρόλος της παιδείας , οι δωρεές και οι ευεργέτες, είναι μερικές από τις συνιστώσες από την προσφορά της Ραιδεστού και του ελληνικού πληθυσμού στην ιστορική διαδρομή του ελληνικού έθνους που έζησε υπό ασφυκτικές συνθήκες, δημιουργώντας όμως, μία σπουδαία παράδοση.

Η τραγική κατάληξη (και) του ελληνικού πληθυσμού της Ραιδεστού το 1922, ακολούθησε αυτήν ολόκληρου του προσφυγικού κύματος που ήρθε στην Ελλάδα.

Οι Ελληνίδες και οι Έλληνες της Ραιδεστού εγκαταστάθηκαν κυρίως στην από το 1953 μετανομασθείσα Νέα Ραιδεστό (Μαντζάρ) Θεσσαλονίκης, και σε άλλες περιοχές της Μακεδονίας[60].

57. Παπαχριστοδούλου Π. «Ανατολική Θράκη και ο Ελληνισμός αυτής από το 187- 1922». *Αρχείο Θρακικού Λαογραφικού Γλωσσικού Θησαυρού* 27 (1958) σ.163- 173. Μαζαράκης- Αινιάνος Α. Απομνημονεύματα. Αθήνα: Ίκαρος, 1948. σ.313-318.
58. Γεραγάς Κ. ο.π. σ.147-148.
59. *Θράκη 2000. 80 χρόνια από την ενσωμάτωση στην Ελλάδα.* Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων, σ.45. Psomiades H. «Thrace and the armistice of Mudanya, October 3-11, 1922», Δελτίο Κέντρο Μικρασιατικών Ερευνών 1997-1998, σ.213.
60. Μαραβελάκης Α.-Βακαλόπουλος Α.: Αι προσφυγικαί εγκαταστάσεις εν τη περιοχή Θεσσαλονίκης, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1955, σ.276.

Εκεί, μαζί με τις οικίες τους, τις εκκλησίες, τα σχολεία, μετέφεραν και τον πλούτο της ιδιαίτερης (αλησμόνητης- αξέχαστης) πατρίδας , άυλο (παραδόσεις) και υλικό (αρχαιολογική συλλογή, εικόνες), που χαρακτηρίζει και προσδιορίζει την ελληνική παρουσία στο Ραιδεστό και ολόκληρη την ανατολική Θράκη.

Χαρακτήρας και προσδιορισμός που εκατό χρόνια μετά την εκδίωξη, αποκτά νέες νοηματοδοτήσεις και επανακαθορισμούς. Επαφίεται λοιπόν, στις Ελληνίδες και τους Έλληνες της Ραιδεστού αλλά και ολόκληρης προσφυγικής Ελλάδας, να ανακτήσουν τη μνήμη, την ιστορία, τον πολιτισμό της. Είναι ένα από τα κυρίαρχα ζητούμενα, εάν μπορούμε να δώσουμε ένα μήνυμα, συμβολισμού και ουσίας, εκατό χρόνια μετά από το 1922.

Θεοφάνης Μαλκίδης

Γεννήθηκε στην Αλεξανδρούπολη από προγόνους διασωθέντες της Γενοκτονίας εναντίον των Ελλήνων. Σπούδασε Οικονομικές Επιστήμες, Παιδαγωγικά και Κοινωνιολογία της Ιστορίας και είναι διδάκτορας του Παντείου Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ασχολείται με τις πτυχές της σύγχρονης Ελληνικής παρουσίας στη Μικρά Ασία, στα Βαλκάνια και την ανατολική Μεσόγειο και τα κείμενα του έχουν δημοσιευθεί σε αυτοτελείς μελέτες, επιστημονικά περιοδικά, συλλογικούς τόμους και πρακτικά συνεδρίων στην Ελλάδα και το εξωτερικό.

ΣΑΡΑΝΤΑ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΘΡΑΚΗΣ

Ελευθέριος Θ. Χατζόπουλος

Γεωγραφικός προσδιορισμός

Η Θράκη έλαβε το όνομα της από τον πρώτο οικιστή της Θείρα υιού του Ιάφεθ απογόνου του Νώε όπως μας επιβεβαιώνει και ο Ιώσηπος. Η επαρχία των Σαράντα Εκκλησιών ορίζεται προς Ανατολάς από τον Εύξεινο Πόντο, προς Δυσμάς με την επαρχία Αδριανούπολης, προς Βορρά με την επαρχία της Ανατ. Ρωμυλίας και προς Νότο με την επαρχία της Ραιδεστού.

Μεσόγεια πόλη της Ανατολικής Θράκης, ανατολικά της Αδριανούπολης, σε απόσταση περίπου 50-55 χιλ., ενώ απέχει περίπου 237 χιλ. από την Κωνσταντινούπολη. Σύμφωνα δε με τον ετήσιο οδηγό του 1912, απείχε από την Αδριανούπολη 8 ώρες, από το σιδηροδρομικό σταθμό του Baba-Eski 5 ώρες, και η τιμή εισιτηρίου ήταν 50 πιάστρες.

Θα τη βρούμε γεωγραφικά στη Βόρειο-Ανατολική περιφέρεια της Ευρωπαϊκής Τουρκίας. Είναι κτισμένη σε δύο λόφους, στις υπώρειες του Μικρού Αίμου και διαρρέεται από έναν ασήμαντο χείμαρρο, τον Μπουκλουτζά Ντερέ. Έχει εύκρατο και υγιεινό κλίμα, περιστοιχίζεται πανταχόθεν από αμπελώνες και ο περίβολος της είναι καταπράσινος. Πιθανολογείται ότι βρίσκεται στη θέση που ήταν κατά την αρχαιότητα η ελληνική πόλη Καρπούδαιμων, όπως αναφέρει ο Πτολεμαίος.

Το όνομα της σήμερα στα τουρκικά είναι kirkklareli, το αρχικό ήταν Kirkkilise = Σαράντα Εκκλησιές. Είναι πρωτεύουσα της ομώνυμης επαρχίας και νομού της Τουρκίας. Η γεωγραφική θέση της υπήρξε πάντα σπουδαίας στρατιωτικής σημασίας και σήμερα εδρεύουν μεγάλες μονάδες του Τουρκικού στρατού.

Ιστορική αναδρομή

Ελληνικότατη πόλη της Ανατ. Θράκης, η οποία καταλήφθηκε από τους Οθωμανούς το 1372 με τον σουλτάνο Μουράτ Α΄. Απελευθερώθηκε το 1920 από τον Ελληνικό στρατό και σήμερα μετά την ανακωχή των Μουδανιών (25.9.1922) και τη Συνθήκη της Λοζάνης (24.7.1923) ανήκει στην Τουρκία. Πριν το 1918, οι Σαράντα Εκκλησιές αποτελούσαν σαντζάκι (επαρχία), που ανήκε στο βιλαέτι(-νομό) της Αδριανούπολης.

Στο αρχείο του Σαραντακκλησιώτη δικηγόρου και πρώην βουλευτή Ροδόπης Σπύρου Σγουρόγλου υπάρχει σημείωμα με το ακόλουθο περιεχόμενο ως προς την ονομασία της τοποθεσίας: «Καρποδαίμων-Ταρπόδιζος-Ηράκλεια-Τζόϊδος=40 Εκκλησίαι». (Επικρατέστερον το *Καρποδαίμων*). Στην καθημερινή κουβέντα την έλεγαν Κασαμπά, οι δε Βούλγαροι Λόζεγκραντ=αμπελούπολη. Από την περιοχή της πέρασαν πολλές φυλές, οι οποίες κατευθυνότανε προς Κωνσταντινούπολη, για να την καταλάβουν, όπως Κέλτες, Γότθοι, Ούννοι και Άβαροι.

Πλατεία Ελευθερίας στις Σαράντα Εκκλησίες της Ανατολικής Θράκης.
Οι θαμώνες των κέντρων είναι Ρωμιοί (περί το 1910)

Η Ανατολική Θράκη προσαρτήθηκε στην Ελλάδα με την Συνθήκη των Σεβρών, και κατελήφθη από τον ελληνικό στρατό υπό τον Εμμανουήλ Ζυμβρακάκη τον Ιούνιο-Ιούλιο 1920. Στη διάρκεια της ελληνικής διοίκησης που ακολούθησε αποτέλεσε πρωτεύουσα ιδίου ομώνυμου νομού και ανήκε στη Γενική Διοίκηση Θράκης. Ο νομός αυτός βρισκόταν στο βορειοανατολικό τμήμα της χώρας, και ήταν ακριτικός. Συνόρευε στα βόρεια με την Βουλγαρία, και καταλάμβανε τα ανατολικά τμήματα της Ανατολικής Θράκης, ενώ ήταν ο μοναδικός νομός της Ελλάδας, που βρεχόταν από την Μαύρη Θάλασσα.

Εγκαταλείφθηκε δε πάλι τον Οκτώβριο του 1922 στα πλαίσια της Ανακωχής των Μουδανιών. Με τη Συνθήκη της Λοζάνης του 1923 η περιοχή προσαρτήθηκε οριστικά στην Τουρκία. Σήμερα τα εδάφη του τέως ελληνικού νομού αποτελούν κυρίως μέρος της τούρκικης επαρχίας kirkklareli που έχει διαφορετική έκταση.

Πληθυσμός

Η περιοχή των Σαράντα Εκκλησιών είχε πάντα ακμαίο Ελληνικό στοιχείο που δεν μπόρεσαν να αλλοιώσουν οι Τούρκοι με τις μετοικεσίες μουσουλμανικών πληθυσμών, ούτε οι Βούλγαροι με την άγρια τρομοκρατία των παρακρατικών κομιτατζήδων.

Οι Σαράντα Εκκλησιές, το 1830 είχαν 400 ελληνικές οικογένειες, 810 τουρκικές, 250 βουλγαρικές, 65 βοημικές και 16 εβραϊκές. Πριν την ανταλλαγή των πληθυσμών στην πόλη διέμεναν περίπου 20.000 Έλληνες. Επίσης, υπήρχαν αρκετοί Βούλγαροι, Τούρκοι, Εβραίοι και Αρμένιοι. Οι Σαράντα Εκκλησιές ήταν πριν από την Μικρασιατική Καταστροφή μια ακμάζουσα-ελληνική στην πλειοψηφία της-κοινότητα της Ανατ. Θράκης, με μεγάλη ιστορία και ελληνορθόδοξη παράδοση. Η ελληνική κοινότητα που δημιουργήθηκε από τον 17ο αι. έφθασε στις αρχές του 20ου αι. τους 10.000 κατοίκους και σύμφωνα με επίσημες Οθωμανικές στατιστικές του 1910 ο συνολικός πληθυσμός της περιφέρειας ήταν 159.650 και παρουσίαζε την εξής σύνθεση:

ΕΘΝΟΤΗΤΑ	ΚΑΤΟΙΚΟΙ	ΠΟΣΟΣΤΟ
Τούρκοι	53.000	33,19%
Έλληνες	77.000	48,23%
Βούλγαροι	28.500	17,86%
Εβραίοι - Αρμένιοι	1.150	0,72%
ΣΥΝΟΛΟ	**159.650**	**100,00%**

ενώ ο πληθυσμός της πόλης ήταν 16.416 κάτοικοι εκ των οποίων 9.300 άνδρες και 7.116 γυναίκες. Την ενδοχώρα αποτελούσαν πόλεις και χωριά με σημαντική παρουσία όπως Σκοπός, Γένα, Βιζύη, Αρκαδιούπολη, Λουλέ Μπουρκάζ, Βαβά Εσκή, Σκεπαστό, Πέτρα, Σκόπελος και άλλα.

Υπήρχε η αστική τάξη η οποία κατοικούσε στην πόλη αλλά και στα μεγάλα αστικά κέντρα της περιφέρειας καθώς και ο γεωργοκτηνοτροφικός πληθυσμός που ήταν η πλειοψηφία.

Οι κατοικίες ανάλογα με τις θρησκευτικές και εθιμοτυπικές ιδιαιτερότητες ήταν αντίστοιχες. Από τα διασωθέντα οικήματα προκύπτει ότι υπήρχαν τέσσερις βασικές κατηγορίες κατοικιών.

- Σπίτια των πεδινών αγροτών
- Σπίτια των ορεινών και ημιορεινών κτηνοτρόφων
- Τα σπίτια των επαγγελματοβιοτεχνών και
- Τα σπίτια των επιχειρηματιών

Οι δύο τελευταίες κατηγορίες βρισκόταν στα αστικά κέντρα και ήταν ως επί το πλείστον διώροφες και είχαν πλήρη λειτουργικότητα.

Το πάλαι ποτέ αρχοντικό του ιατρού Κωνσταντίνου Ι. Κεραμέως στο Μεγάλο Μπάιρι. Τα ερείπια που φαίνονται είναι η γκρεμισμένη εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. (Φωτογραφία του 1952 της οικογένειας Κεραμέως).

Διοίκηση-Δημόσιες Υπηρεσίες

Ο νομός Σαράντα Εκκλησιών ήταν διοικητική διαίρεση, Νομός της Ελλάδος κατά την περίοδο 1920 – 1922 και ανήκε στην Γενική Διοίκηση Θράκης μαζί με τους νομούς Έβρου, Αδριανουπόλεως, Καλλιπόλεως, Ροδόπης, και Ραιδεστού και σύμφωνα με την απογραφή του 1920 περιλάμβανε 7 επαρχίες (υποδιοικήσεις) και 238 πόλεις, χωριά και οικισμούς με πρωτεύουσα την πόλη των Σαράντα Εκκλησιών.

Υποδιοικήσεις (επαρχίες) Νομού Σαράντα Εκκλησιών

ΕΠΑΡΧΙΑ	ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ
Σαράντα Εκκλησιών	Σαράντα Εκκλησιές	11.070
Ανακτορίου	Ανακτόριον	19.111
Αρκαδιουπόλεως	Αρκαδιούπολη	21.333
Αρτίσκου	Αρτίσκος ή Ελευθέραι	20,861
Βιζύης	Βιζύη	18.953
Βρύσης	Βρύση	11.919
Σιδηροχωρίου	Σιδηροχώρι	5.253
ΣΥΝΟΛΟ		**108.500**

Μεγαλύτερες πόλεις και οικισμοί του Νομού Σαράντα Εκκλησιών.

ΠΟΛΗ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ
Σαράντα Εκκλησιές	16.416
Αρκαδιούπολη	5.715
Βιζύη	3.830
Ανακτόριον	3.358
Βρύση	3.279
Αρτίσκος ή Ελευθέραι	3.108
Σκοπός	3.045
Γέννα	1.996
Κουπέριο	1.879
Σιδηροχώρι	1.766

Στην εκλογική περιφέρεια των Σαράντα Εκκλησιών, εκλέγονταν 8 βουλευτές, 4 ΄Ελληνες και 4 Τούρκοι. Κατά διαστήματα είχαν εκλεγεί οι: Αντώνιος Βεζιρτζόγλου, Νικόλαος Κωνσταντόπουλος, Φλώρος Φλωρίδης, Κ. Χατζηγιαννάκης, Γεώργιος Κόκκινος Γεώργιος, Ιχσάν Φεζήλ Ζαδέ Μπέης, Ναζλή εφέντης, Σουκρή Εφέντης και Χουρσίτ Μουστ.

Εκτός από τις Διοικητικές Αρχές, υπήρχαν: Δημαρχείο, Τηλεγραφείο, Ταχυδρομείο, Στρατώνες, Κτηματολόγιο, Διεύθυνση Δημοσίων έργων, Πταισματοδικείο, Ειρηνοδικείο, Πρωτοδικείο (1920) και Σωφρονιστικό κατάστημα.

Προξενεία

Λειτουργούσαν τα εξής προξενεία: Της Αυστροουγγαρίας με προξενικό πράκτορα τον Κωνσταντίνο Δ. Δοδόπουλο, της Γαλλίας με προξενικό πράκτορα τον Δ. Π. Δοδόπουλο και διερμηνείς τον Κωνσταντίνο Ι. Κεραμέα και τον Δ. Ταυρίδη. Τα εν λόγω προξενεία, πέρα από τις διπλωματικές αντιπροσωπείες, διέθεταν κυρίως και εμπορικές αντιπροσωπείες. (περίοδος 1913).

Το Ελληνικό προξενείο με πρόξενο τον Τσερέπη είχε άλλους πρωτεύοντες στόχους και σκοπούς.

Παιδεία- Σχολεία

Η παιδεία στη Θράκη κατά τους πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας είναι

πανομοιότυπη με αυτήν της υπόλοιπης Ελλάδας. Χαρακτηρίζεται από την ανυπαρξία της εκπαίδευσης, την έλλειψη σχολείων και οι εκπαιδευτικές ανάγκες καλύπτονται από δασκάλους ημιμαθείς, από ιερείς που διδάσκουν κρυφά στο νάρθηκα στα κελιά, στα μοναστήρια, δηλαδή στο κρυφό σχολείο. Με την εμφάνιση του πανσλαβισμού στη Μακεδονία όσο και στη Θράκη η παιδεία αναδιοργανώνεται με συμπαραστάτη την Ελληνική εξωτερική πολιτική, τον Ελληνικό φιλολογικό σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως και με την εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική αδελφότητα Κωνσταντινουπόλεως «Αγαπάτε Αλλήλους»

Οι Έλληνες της τουρκοκρατούμενης Θράκης στα τέλη του 19ου αι. και στις αρχές του 20ου αι. πραγματοποίησαν δυναμικά και αδιάκοπα μία στροφή προς τα γράμματα, τις τέχνες και τον πολιτισμό, με αποτέλεσμα η πνευματική ακτινοβολία των εκπαιδευτικών κέντρων της περιοχής να υπερβεί τα γεωγραφικά όριά της και να αποκτήσει ευρύτερες διαστάσεις. Επιφανείς δάσκαλοι, με επιστημονική και παιδαγωγική επάρκεια, εκσυγχρονιστικές αντιλήψεις και ιεραποστολικό φρόνημα, εργάστηκαν με ζήλο στα συγκροτημένα σχολεία και των Σαράντα Εκκλησιών.

Έτσι, στις αρχές του 20ου αι. λειτουργούν σε ολόκληρη τη Θράκη πληθώρα εκπαιδευτικών μονάδων με σύνολο Ελλήνων μαθητών που έφτανε τις 25.623 έναντι 19.330 των Τούρκων. Στην πόλη των Σαράντα Εκκλησιών και στην ευρύτερη περιοχή της το 1900, παρά τις οικονομικές δυσκολίες λειτουργούσαν:

Νηπιαγωγεία και νηπιοπαρθεναγωγεία, Δημοτικά σχολεία, ημιγυμνάσιο που εξελίχθηκε και λειτούργησε και ως γυμνάσιο και ήταν μεγαλοπρεπέστατο Κεντρικό Σχολείο κτισμένο το 1910 στο κεντρικότερο και περιφανέστερο σημείο της πόλεως, μέσα στη μεγάλη πλατεία της. Ήταν σαν ένα υπέροχο πνευματικό φρούριο.

Επίσης, λειτουργούσαν η Κεντρική Ελληνική σχολή, το Κεντρικό παρθεναγωγείο, το Κεντρικό εκπαιδευτήριο, η Κεντρική Ελληνική Σχολή και η πλήρης Αστική Σχολή στην πλατεία του Μεγάλου Μπαίρ, το αλληλοδιδακτικό των Αγίων Πάντων, των 40 Μαρτύρων, και του Αγίου Ιωάννου. Ήτοι σύνολο 100 σχολεία με 156 διδασκάλους, με 4.504 μαθητές και 2.735 μαθήτριες.

Οι δαπάνες για τη συντήρηση και λειτουργία τους ανερχότανε σε 3.600 Οθωμανικές λίρες τις οποίες ενίσχυε η Εκκλησία και οι συντεχνίες των τσαγκάρηδων και των αμπατζήδων.

Τα πιο κύρια μαθήματα στα αλληλοδιδακτικά σχολεία ήταν η κατήχηση, η ηθική, η γεωγραφία, αρχές γραμματικής, η ανάγνωση, η γραφή, η πρακτική αριθμητική.

Επίσης λειτουργούσαν 5 Τουρκικά σχολεία με 770 μαθητές και μαθήτριες, 4 Βουλγαρικά με 660 αγόρια-κορίτσια και 2 Εβραϊκά, ένα για αγόρια και ένα για κορίτσια.

Για πανεπιστημιακές σπουδές πηγαίνανε στην Αθήνα στο Καποδιστριακό, στη Γαλλία φοιτούσαν στο πανεπιστήμιο του Μονπελιέ που λειτουργούσε από το 1289, στο Παρίσι και στη Γερμανία .

Πολιτιστικοί σύλλογοι

Τη μεγάλη πρόοδο και την ανθηρότατη ακμή της πόλεως των Σαράντα Εκκλησιών μαρτυρούν και τα πολλά και περίφημα σωματεία της, εκπαιδευτικά, φιλανθρωπικά, αθλητικά, καλλιτεχνικά, επαγγελματικά κλπ.

Είναι εξακριβωμένο ότι από το 1870 και μετά η πορεία των συλλόγων και των συντεχνιών παίζουν σημαντικότατο ρόλο στην Εθνική ζωή μεριμνώντας για την ανάπτυξη της παιδείας, της αγαθοεργίας και του πολιτισμού.

Από την περίοδο αυτή και μέχρι την οριστική εγκατάλειψη στην πόλη των 40 Εκκλησιών λειτουργούσαν αρκετοί πολιτιστικοί φορείς, όπως εκπαιδευτικοί, φιλανθρωπικοί, αθλητικοί, καλλιτεχνικοί:

ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΣΥΛΛΟΓΟΥ	ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΗΣ	ΠΕΡΙΟΧΗ
Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος	1865 (Α.Ω.Ξ.Ε.)	Εντός πόλεως
Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα ΕΛΠΙΔΑ	1872	Ενορία Αγίων Πάντων
Φιλόπτωχος Αδελφότητα η ΟΜΟΝΟΙΑ	1870	Εντός πόλεως
Μουσικός Σύλλογος ΑΡΙΩΝ	1898	Εντός πόλεως
Σύλλογος Κυριών και Δεσποινίδων η ΕΛΠΣ		Σκοπός
Η Μαντολινάτα κυριών και δεσποινίδων ΗΒΗ		Εντός πόλεως
Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα Εφήβων ΕΙΡΗΝΗ	1873	Ενορία Σαράντα Μαρτύρων
Γυμναστικός Σύλλογος ΑΤΛΑΣ		Εντός πόλεως
Δραματικός Σύλλογος ΕΛΠΙΣ		Εντός πόλεως
Δραματικός Σύλλογος ΑΓΑΠΗΣ		Ενορίας Τιμίου Προδρόμου
Διάφορες Ενοριακές Αδελφότητες		Εντός πόλεως
Συντεχνία Κεραμιτζήδων		Εντός πόλεως
Συντεχνία Υποδηματοποιών ΑΓΑΠΗ		Εντός πόλεως
Συντεχνία Αμπατζήδων		Εντός πόλεως

Έργο τους η πραγματοποίηση διαλέξεων, η οργάνωση και παρουσίαση θεατρικών παραστάσεων, εκδρομές, μουσικές βραδιές, συναυλίες, συσσίτια, φιλανθρωπικοί έρανοι και φρόντιζαν για την ενίσχυση των σχολείων, για τη διατήρηση του Εθνικού και Θρησκευτικού φρονήματος των Ελλήνων. Λειτουργούσε επίσης και το Club des Israelites.

Περίθαλψη-Νοσοκομεία

Υπήρχε ένα δευτεροβάθμιο νοσοκομείο, παράρτημα του νοσοκομείου της Αδριανούπολης, το οποίο δεν είχε τη δυνατότητα χειρουργικών επεμβάσεων. Υπήρχε νομίατρος και πληθώρα ιατρών διαφόρων ειδικοτήτων που ο κάθε ένας συνεργαζόταν και με ένα φαρμακείο. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα ονόματα των ιατρών: Κωνσταντίνος Ι. Κεραμεύς, Σοφοκλής Τζελέπογλου, Κωνσταντίνος Χατζηγιαννάκης, Δημήτριος Ταυρίδης. Φαρμακοποιός ο Γουλιέλμος Πατρικόπουλος με καταγωγή από την Ήπειρο. Υπήρχαν ακόμη 1 δημαρχιακός γιατρός, 5 στρατιωτικοί και 1 οδοντίατρος.

Φαρμακοποιοί: Αριστείδης Κάζης, Ιωάννης Δασκαλόπουλος, Θεόδωρος Δημητρίου, Ιωάννης Αναστασιάδης, Πέτρος Μουριάδης και Π. Ευκλείδης.

Εκκλησίες

Ως μία των Επισκοπών της Μητροπόλεως Αδριανουπόλεως αναφέρεται η Επισκοπή Καράβου για πρώτη φορά στο Τακτικό του Πατριάρχου Νικολάου του Μυστικού κατά τον 10ο αι. Επίσης, αναφέρονται εντός των ορίων της μετέπειτα Μητροπόλεως Σαράντα Εκκλησιών οι Επισκοπές Σκοπέλου και Βρύσεως (Βουνάρ Χισάρ). Όλες αυτές οι Επισκοπές εξέλιπαν σταδιακά από τον 14ο μέχρι τον 15ο αι. Κατά την Οθωμανική περίοδο και μέχρι τις αρχές του 19ου αι. δεν υπήρχε Ορθόδοξος ναός στις Σαράντα Εκκλησιές. Οι χριστιανοί της πόλης εκκλησιάζονταν στο γειτονικό χωριό Ηρακλείτσα (Eriklice).

ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ	ΕΤΟΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ	ΣΥΝΟΙΚΙΑ
Κοιμήσεως της Θεοτόκου Μητρόπολη	1829	Ενορία της Μητροπόλεως Μεγάλο Μπαίρι
Αγίων Πάντων	1858	Σιδηροδρομικός σταθμός Ενορία Αγίων Πάντων
Σαράντα Μαρτύρων	1859	Ενορία Σαράντα Μαρτύρων
Τιμίου Προδρόμου		Ενορία Αγίου Ιωάννου
Ζωοδόχου Πηγής (με Αγίασμα)		

Σήμερα όλοι οι ναοί είναι κατεδαφισμένοι. Λειτουργούσαν παράλληλα δύο συναγωγές και 3 Βουλγάρικες εκκλησίες, του Αγίου Σπυρίδωνος, του Αγίου Αθανασίου και του Αγίου Νικολάου.

Στα τέλη του 19ου αι. εγκαταστάθηκε στις Σαράντα Εκκλησιές ο Επίσκοπος Σκοπέλου Παύλος, ως Βοηθός Επίσκοπος της Μητροπόλεως Αδριανουπόλεως. Τον Μάιο του 1906 η περιοχή των Σαράντα Εκκλησιών αποσπάστηκε από τη Μητρόπολη Αδριανουπόλεως και αποτέλεσε ξεχωριστή Μητρόπολη και ήταν η 83^{η} στη σειρά των Μητροπόλεων συμπεριλαμβάνοντας τις εκκλησιαστικές περιφέρειες, Σκοπού, Γέννας, Βουνάρ-Χισάρ, Σκεπαστού, Ευκαρίου, Κουρούδερε, Παντζηκλάρ, Κουγιούν Δερέ, Κουγιούν Καβάρ, Πέτρας και Σκοπέλου. Πρώτος Μητροπολίτης, ο τέως Πρεσπών και Αχριδών Άνθιμος που ενθρονίστηκε στις 4 Μαΐου 1906.

Οι Μελισσηνός Χριστοδούλου Μητροπολίτης Μαρωνείας–Θάσου (1914-1920) και Άνθιμος Πελτέκης Δεβρών-Βελισσού (1891-1900) κατάγονταν από τις Σαράντα Εκκλησιές.

Ασχολίες των κατοίκων

Η πλειοψηφία των κάτοικων της ευρύτερης περιοχής ασχολούνταν με την αμπελουργία, τη γεωργία και την κτηνοτροφία, ενώ η αστική τάξη ασχολούνταν κυρίως με το εμπόριο, τη βιομηχανία και την παροχή υπηρεσιών.

Στον πρωτογενή τομέα, τα διάφορα παραγόμενα δημητριακά ανερχόταν σε 3.320.000 - κιλά από τα οποία τα 2.563.000 τα καταναλώνανε και τα 750.000 γινότανε εξαγωγή. Υπήρχε πλούσια παραγωγή οσπρίων 1.200.000 και 800.000 κρεμμύδια.

Γύρω από την πόλη και σε ακτίνα μιάμιση ώρας με τα μεταφορικά μέσα της εποχής είχε μόνο αμπέλια. Ο μέσος όρος της ετήσιας παραγωγής σταφυλιών ήταν 7.800.000 οκάδες που μπορούσε να φτάσει και τις 12.000.000 οκάδες, όταν είχε καλή χρονιά και καλή σοδειά. Αντίστοιχα, η οινοπαραγωγή ανερχότανε στην περιοχή σε 140.800 εκατόλιτρα ενώ στην πόλη των Σαράντα Εκκλησιών σε 80.000 έως 100.000 εκατόλιτρα και ήταν εμπορεύσιμα και εξάγονταν σχεδόν στο σύνολο τους στη Γαλλία, όπως και διάφορα φρούτα σε ειδικές συσκευασίες. Για την καλλιέργεια των αγρών τους διέθεταν 25.000 ζεύγη βοοειδών.

Στην κτηνοτροφική εκμετάλλευση διέθεταν 8.000 βουβάλια, 25.000 αγελάδες, 7.000 ίππους, 8.000 χοίρους, 450.000 πρόβατα και 150.000 κατσίκια και διάφορα κατοικίδια πτηνά περί τα 5.000.000.

Τα προϊόντα του κτηνοτροφικού πληθυσμού είναι 1.000.000 οκάδες τυριού από τις οποίες οι 600.000 προωθούνταν στην αγορά της Κωνσταντινούπολης και ένα μέρος στην Αλεξάνδρεια, βούτυρο εξαιρετικής ποιότητας. Επίσης υπήρχε παραγωγή μαλλιών περί τις 600.000 κιλά από τα οποία οι 200.000 γινότανε εξαγωγή στη Γαλλία.

Στην οικοτεχνία σημαντική θέση είχε η υφαντική με πρώτες ύλες το μαλλί, το λινάρι και το μετάξι, που ήταν δικής τους παραγωγής.

Στην αστική τάξη ειδικά των Ελλήνων, ανήκει το εμπόριο γενικώς: εξαγωγές - εισαγωγές, η λειτουργία και εκμετάλλευση αλευρομύλων, τυροκομείων, ποτοποιείων, αρτοποιείων, μεταλλουργείων. Λειτουργούσαν ελαιοτριβεία, σησαμελαιοτριβεία, χαλβαδοποιεία, βυρσοδεψεία, κεραμοποιεία, και αγγειοπλαστεία, ενώ ιδιαίτερη ανάπτυξη σημείωναν οι κλάδοι της υφαντουργίας και της Υποδηματοποιίας, καθώς και το εμπόριο υφασμάτων, των αποικιακών. Το σύνολο σχεδόν των ανωτέρω μονάδων λειτουργούσε με σύγχρονα μηχανήματα και εργαλεία.

Υπήρχαν καταστήματα αποικιακών-εδωδίμων, οπτικών, νεωτερισμών, υφασμάτων, ραφτάδικα, αρωματοπωλεία, καφενεία, φωτογραφεία, ξυλουργεία.

Επίσης, λειτουργούσαν ασφαλιστικές εταιρίες, όπως η La Nationale, η L' Orient de Grece, η Societe Generale d' assurance, η The national British, η Union of London και η Union de Paris, καθώς και δικηγορικά γραφεία.

Είχε υποκατάστημα η Τράπεζα Θεσσαλονίκης και η Banque Ottomane, ενώ παράλληλα λειτουργούσαν και 3 Ελληνικά γραφεία αργυραμοιβών.

Από την ενότητα της παιδείας και της οικονομίας αποδεικνύεται ότι οι Έλληνες κατείχαν τα σκήπτρα.

Ήθη και έθιμα

Τα ήθη και έθιμα, οι δοξασίες, οι προλήψεις, οι θρύλοι και οι παραδόσεις των Σαρανταεκκλησιωτών συνέθεταν την αρμονική κοινωνική ζωή τους. Επιπρόσθετα, αντικαθρέφτιζαν και απεικόνιζαν την ιδιορρυθμία του ψυχικού και συναισθηματικού κόσμου τους και επί πλέον φανέρωναν και το δείκτη της ευφυΐας τους.

Άλλωστε τα έθιμα ως ένα σημείο καθορίζονται από τη λαϊκή παράδοση που είναι στοιχείο ζωής που διαιωνιζόμενα μέσα στο παρελθόν και στο χτες πιστοποιούν την ταυτότητα του κάθε λαού.

Ενδεικτικά θα αναφέρω το κυριότερο ανά μήνα έθιμο:

ΜΗΝΑΣ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΕΘΙΜΟΥ
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ Γενάρς για τρανός	Το έθιμο της Σούρβας Η γιορτή της Μπάμπως Τα βρεξούδια
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ Φλεβάρς για Μικρός	Έθιμα Τυρινής
ΜΑΡΤΙΟΣ Μάρτς για Βαγγελισμός	Τα χελιδονίσματα
ΑΠΡΙΛΙΟΣ Απριλς για Ψεύτς	Κάλαντα του Λαζάρου Πάσχα
ΜΑΙΟΣ Μάης για τριανταφλάς	Το έθιμο της κούνιας
ΙΟΥΝΙΟΣ Θερτής για θεριστής	Το έθιμο του κλήδονα
ΙΟΥΛΙΟΣ Αλωντής για Αλουνιστής	Το έθιμο της περπερούνας
ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ Αύγουστιυς για Παναγιά	Τα πανηγύρια της Παναγίας
ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ Τρυγητής,για Σταυριάτης για Ορτυκολόγος	Γιορτή τρύγου και κρασιού.
ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ Αι Δημήτρης για Αι Δημητριάτς	Γιορτή Αγίου Δημητρίου
ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ Δεκέμβρης για παχνιστής	Τα έθιμα του Δωδεκαημέρου «Χριστούγεννα-Πρωτοχρονιά-Φώτα»

Στον κύκλο της ζωής (γεννητούρια-γάμος-θάνατος) μόλις γεννιότανε το μωρό η μαμή έπαιρνε ένα μεταξωτό κόσκινο και κοσκίνιζε πάνω από τη λεχώνα κουφέτα, διάφορους ξηρούς καρπούς, σταφίδες και ρωτούσε τραγουδώντας

Πού ήταν εψέ, που ήταν προψέ, το σαλό
ήταν στο Γκογκόν το μύλο
Φαίνονται τα πράματα του
Τα δαν τα κορίτσια όλα και ξεροκοκκίνισαν

Δεν πηγαίνανε στο σπίτι της λεχώνας μετά τη δύση του ηλίου, αλλά και αυτήν δεν έβγαινε μέχρι να σαραντίσει. Έβαζαν στο προσκέφαλο της ένα ψαλίδι, σαπούνι και άλλα για να προφυλάγεται αυτή και το νεογέννητο από αρρώστιες και μάτιασμα. Οι έγκυες γιόρταζαν τους Αγίους Συμεών και Σπυρίδωνα για να μην γεννήσουν παιδιά σημαδεμένα ή με σπυριά.

Ο γάμος θεωρούνταν μεγάλος και σημαντικός σταθμός στη ζωή του ανθρώπου. Οι περισσότεροι γάμοι γινότανε με προξενιό. Να σημειωθεί ότι οι προξενιές δεν γινότανε ποτέ Τρίτες ή 13 του μηνός και στη χάση του φεγγαριού. Ιεροτελεστία το ντύσιμο της νύφης και οι φιλενάδες της τραγουδούσαν ασταμάτητα:

Ήρθε η ώρα η καλή κι η ώρα η ευλογημένη
Να ναι οι πόρτες ανοιχτές κι η προίκα απλωμένη…………..
όπως και το ξύρισμα του γαμπρού,
Μπαρμπέρη τα ξυράφια σου, καλά να τα αρματώσεις
Σαν ξυρίσεις το γαμπρό να μην τον αιματώσεις………..

Ο θρήνος για το νεκρό είναι γνωστό έθιμο από τα Ομηρικά έπη, όπου η Ανδρομάχη και οι γυναίκες κλαίνε τον Έκτορα. Το πένθος για την οικογένεια κρατούσε τρία χρόνια.

Το σύνολο των εορτών, τα δρώμενα για τα ήθη και έθιμα έδιναν κάποιο χαρούμενο τόνο στη ζωή τους και φέρνανε κοντά συγγενείς και φίλους και το κυριότερο δεν άφηναν να χαθούν οι ρίζες τους, η εθνικότητα τους και η δίψα για λευτεριά.

Διωγμοί πριν το 1922

Η ζωή των Ελλήνων στις αλύτρωτες περιοχές, ποτέ δεν ήταν ειδυλλιακή. Πάντα υπήρχε η αίσθηση της καταπίεσης και αυτή ήταν έντονη ιδίως στις περιοχές της Θράκης, όπου οι κατακτητές Οθωμανοί αισθάνονταν ισχυροί.

Στις 11 Οκτωβρίου 1912, οι Βούλγαροι καταλαμβάνουν την Ανατολική Θράκη και αρχίζουν τους εποικισμούς αποβλέποντας στην αλλοίωση, στην μείωση και στην πλήρη απαξίωση του Ελληνικού πληθυσμού. Ακολουθούν αρπαγές διωγμοί, επιτάξεις, πυρπολήσεις, καταστροφές, δολοφονίες. Πολλοί από τους κατοίκους αναγκάστηκαν να μετακινηθούν σε άλλες πόλεις της Θράκης και της ελεύθερης Ελλάδας.

Με την ανακατάληψη της Θράκης από τους Νεότουρκους η Οθωμανική καταπίεση εκδηλώνονταν σε όλα τα επίπεδα. Από τον σουλτάνο, έως τον έσχατο στρατιώτη… από το πιο σημαντικό ζήτημα έως το πιο ασήμαντο.

Και φθάνουμε στο Μαύρο Πάσχα, 6 Απριλίου 1914. Η 6η Απριλίου είναι γνωστή ειδικά στους νεοέλληνες ως η ημερομηνία κατά την οποία η Γερμανία επιτέθηκε στην Ελλάδα, το 1941 στα οχυρά του Ρούπελ. Για τους Θρακιώτες, όμως, η ημέρα αυτή ανακαλεί άλλες οδυνηρές αναμνήσεις επειδή σηματοδότησε την απαρχή των συστηματικών διώξεων σε βάρος του Θρακικού Ελληνισμού από τους Τούρκους και όχι μόνον.

Την περίοδο αυτή, 1908 – 1922, οι διωγμοί, οι σφαγές και οι πιέσεις των Ελλήνων στη Θράκη πήραν μορφή γενοκτονίας. Κοινές οι διαπιστώσεις των Γερμανών αξιωματικών, Φον Γκόλτς και ειδικά του μισέλληνα Λίμαν Φον Σάντερς που εκλύθηκαν σε διαφορετικούς χρόνους από τους Νεότουρκους για την ανασυγκρότηση του Τουρκικού κράτους: *«Εκείνο που πρέπει να λάβετε σοβαρά υπόψη αφού θέλετε να κατοικείτε ήσυχοι και ανενόχλητοι στο έδαφος αυτό, πρέπει να διώξετε τις ξένες μη Μουσουλμανικές εθνότητες και μάλιστα τους Έλληνες που είναι οι πιο επικίνδυνοι αφού είναι εξαπλωμένοι παντού και κρατούν στα χέρια τους όλο τον οικονομικό πλούτο της χώρας σας, όπως και τα σκήπτρα στην παιδεία. Αν δεν το πράξετε, νάστε σίγουροι ότι θα σας υποδουλώσουν οικονομικά και πνευματικά και θα σας εκμεταλλεύονται χειρότερα απ' ότι σήμερα».*

Έτσι άρχισε το ξεκλήρισμα του Ελληνισμού που πήρε μορφή γενοκτονίας και επεκτάθηκε στο σύνολο του Ελληνισμού της καθ' ημάς Ανατολής. Οι κάτοικοι της περιοχής μαζεύοντας το «είναι» τους πήραν τους δρόμους της προσφυ-

γιάς καταφεύγοντας και πάλι στην Ελεύθερη Ελλάδα και επέστρεψαν μετά την λήξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου και την απελευθέρωση της Θράκης.

Οριστικός ξεριζωμός

Δυστυχώς, όμως, γι' αυτούς και για τον Ελληνισμό εν γένει, η χαρά δεν κράτησε πολύ. Παράξενα τα παιχνίδια της μοίρας του ανθρώπινου γένους. Οι μεγάλες δυνάμεις της εποχής εκείνης αποφάσισαν υπέρ της Τουρκίας και καταδίκασαν την Ελλάδα. Με αυτήν την ενέργεια εξυπηρετούσαν τα δικά τους συμφέροντα. Οι Άγγλοι πήραν την περιοχή της Μουσούλης, οι Γάλλοι το Λίβανο, οι Ιταλοί τα Δωδεκάνησα και οι Τούρκοι τη Θράκη. Αυτά ήταν τα αποτελέσματα της Συμφωνίας ή Ανακωχής των Μουδανιών.

Στις 25 Σεπτεμβρίου 1922: Ο Ελευθέριος Βενιζέλος τηλεγράφησε: *«Ανακοινώστε παρακαλώ, τηλεγράφημα εις πληρεξουσίους Θράκης, Ανατολική Θράκη απωλέσθη ατυχώς δι' Ελλάδα και επανέρχεται εις άμεσο κυριαρχία Τουρκίας, αποκλειομένης πάσης διαμέσου λύσεως. Υποχρεούμεθα να εκκενώσωμεν από τούδε Θράκην. Ολόκληρος προσπάθειά μου στρέφεται πως χάνοντας Θράκην, να σώσωμεν εν μέτρω δυνατώ Θράκας………»*

Έτσι, οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις ήταν υποχρεωμένες να εγκαταλείψουν την Ανατ. Θράκη εντός ενός δεκαπενθημέρου, ενώ το σύνολο του Ελληνικού πληθυσμού πήρε και πάλι, οριστικά αυτή τη φορά, το δρόμο της προσφυγιάς, οι δε Μεγάλες Δυνάμεις επέβλεπαν τη μεταβίβαση της Διοίκησης της Ανατ. Θράκης στις Τουρκικές αρχές εντός 30 ημερών.

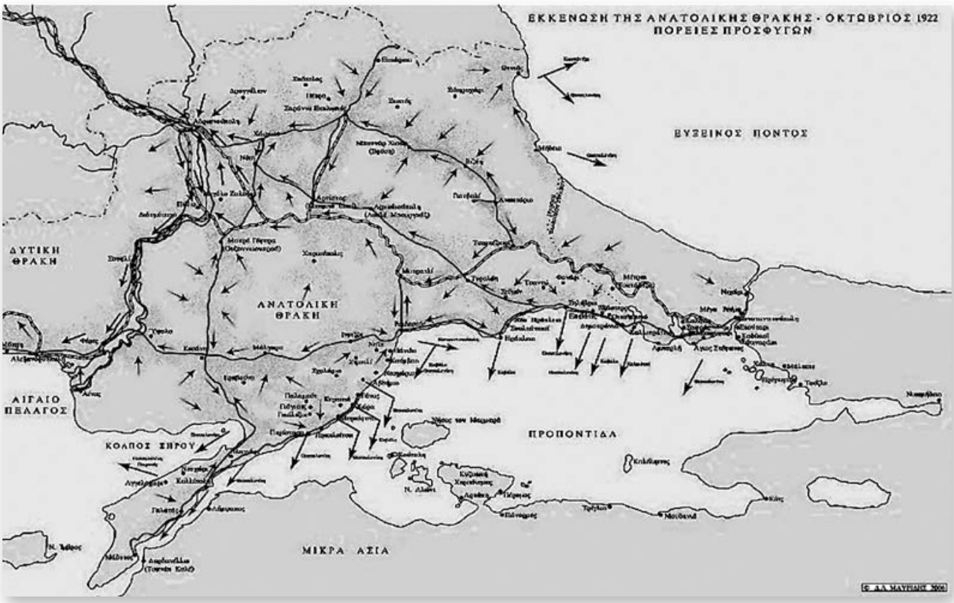
Έτσι οι Σαρανταεκκλησιώτες συμμάζεψαν το «είναι» τους και πήραν των ομματιών τους, μπαίνοντας οριστικά στο δρόμο της εξορίας και της προσφυγιάς. Άφησαν πίσω τους, τους χρυσαφένιους αμπελώνες, τις λαγκαδιές και γενικά τη γη που γεννήθηκαν και δημιούργησαν. Άφησαν πίσω τους το τρισχιλιόχρονο λίκνο του Ελληνισμού όπου ανθοβολούσε η Ελληνική σκέψη και προκοπή. Άφησαν πίσω τους, τους παμπάλαιους τάφους των προγόνων τους, τις εκκλησίες τους και έπαιρναν μαζί τους το φως της ελεύθερης ψυχής τους.

Στις 24.10.1922 η Ελληνική Διοίκηση των Σαράντα Εκκλησιών, παρέδωσε την πόλη και την περιφέρεια της στην εποπτεύουσα για την εκκένωση διασυμμαχική Επιτροπή. Παρέμειναν στην πόλη τελικά 150 ελληνικές οικογένειες, οι οποίες υποχρεώθηκαν κι αυτές από τις τραγικές περιστάσεις που επικρατούσαν, να εκπατριστούν το Μάρτιο του 1924.

Περιγραφή της διαδρομής-Που εγκαταστάθηκαν και που βρίσκονται σήμερα

Άλλοι πέρασαν στην αντίπερα όχθη, περνώντας τα παμπάλαια γεφύρια του Έβρου ποταμού και άλλοι κατευθύνθηκαν στα παράλια της Προποντίδας στα λιμάνια της Ραιδεστού, της Ηράκλειας, των Γανοχώρων και της Καλλίπολης και από εκεί ατμοπλοϊκώς αποβιβάζονταν στα λιμάνια του Πόρτο Λάγος, της Καβάλας, της Θεσσαλονίκης και του Βόλου, για να διασκορπιστούν στη συνέχεια στην ελληνική ενδοχώρα δημιουργώντας νέους οικισμούς με τα αξέχαστα ονόματα των αλησμόνητων πατρίδων.

Με την Ανταλλαγή των πληθυσμών, οι περισσότεροι κάτοικοι της εγκαταστάθηκαν στην Κεντρική Μακεδονία (Θεσσαλονίκη, Σέρρες, Κιλκίς, Έδεσα, Βέ-

Εκκένωση Ανατολικής Θράκης Οκτώβριος 1922,πορείες προσφύγων και σημεία εξόδου. (Χάρτης του Δ.Α. Μαυρίδη 2006).

ροια) στην περιοχή της Καβάλας και της Δράμας και στην περιφέρεια της Δυτ. Θράκης, ενώ αρκετοί μετανάστευσαν στην Αμερική.

Στις περιοχές που εγκαταστάθηκαν τα πράγματα δεν ήταν ρόδινα. Οι ντόπιοι είτε από άγνοια είτε από φόβο ήταν εχθρικοί απέναντι τους και μάλιστα φοβέριζαν τα παιδιά τους «σώπα γιατί θα σε δόκω στουν πρόσφυγα»...και όμως ρίζωσαν και γίνανε δέντρα μεγάλα και ξανάβγαλαν κλαριά και φύλλα της ελπίδας πράσινα, κι απάνω στα κλαριά τους, σαν τα πουλιά, κελαηδούν σήμερα τα παιδιά τους, δεύτερη, τρίτη και τέταρτη γενιά της προσφυγιάς.

Ειδικά στο Δήμο Θεσσαλονίκης μετά την ανταλλαγή-ξεριζωμό των πληθυσμών, τη δεκαετία του 1920 οι πρόσφυγες των Σαράντα Εκκλησιών της Ανατ. Θράκης, δημιούργησαν συνοικισμό εξ ου και η ονομασία του. Άρχισαν να κτίζουν σπίτια με ένα ή δύο δωμάτια και κουζίνα στην αρχή, όσο για να βάλουν το κεφάλι τους κάτω από το κεραμίδι, όπως έλεγαν. Η πρώτη εκκλησία ήταν μία ξύλινη παράγκα και στη συνέχεια ανεγέρθηκε μεγαλοπρεπής ναός αφιερωμένος στην Κοίμηση της Θεοτόκου, όπως ήταν η Μητρόπολη στην πατρίδα.

Το 1932 ιδρύθηκε τοπικό σωματείο με την επωνυμία «Φιλανθρωπική Ένωσις Κυριών και Δεσποινίδων Συνοικισμού 40 Εκκλησιών»

Τα οδωνύμια της περιοχής είναι αφιερωμένα σε πόλεις της Ανατ. Θράκης και της Ανατ. Ρωμυλίας (Βόρειας Θράκης) όπως: Σκοπού, Ραιδεστού, Κεσσάνης, Αγαθουπόλεως, Βασιλικού, Αγίου Στεφάνου. Άλλα οδωνύμια είναι αφιερωμένα σε προσωπικότητες της Ανατ. Θράκης και της Ανατ. Ρωμυλίας, όπως: Γεωργίου Βιζυηνού (πεζογράφος, ποιητής και λόγιος) και Στίλπωνος Κυριακίδου (καθηγητή λαογραφίας του Α.Π.Θ.). Επίσης υπήρχαν και η οδός Κωνσταντίνου Κεραμέως και Κωνσταντίνου Χατζηγιανάκη.

Επίλογος

Αγαπητοί/ες μου αναγνώστες/τριες τα όσα έχω περιγράψει για την πόλη των Σαράντα Εκκλησιών και την περιφέρεια της με πλήρη αντικειμενικότητα αλλά με περίσσια αγάπη και σεβασμό, ας θεωρηθούν ένα Αγιοκέρι, λίγο νερό, θυμίαμα, σπονδές στους τάφους των προγόνων μας που κοιμούνται στα Άγια χώματα τα πάντα Ελληνικά και ελπίζω ότι έχω κινήσει το ενδιαφέρον σας γενικώς για τις αλησμόνητες πατρίδες. Πιστεύω πως αν κάποτε επισκεφτείτε τη Θράκη, θα αισθανθείτε να σας παίρνει μια αόρατη δύναμη από το χέρι να σας ανεβάζει στις ουρανογείτονες κορφές του Ισμάρου και της Στράντζας και θα ακούσετε μια γλυκιά φωνή από το υπερπέραν να σας σιγοψιθυρίζει ότι από εδώ από τους Ορφικούς δρυμώνες ξεκίνησε το Ορφικό τραγούδι και έγινε τραγούδι όλου του κόσμου.

Εις της Θράκης την ένδοξη χώρα
Σέρναν μάγισσες μεγάλο χορό
Μα εφύσησε αγέρι ψυχρό
Και σκορπιστήκαν τώρα.....

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:
- Ιωάννης Σ. Γιαννακόπουλος: «Εν Σαράντα Εκκλησίες Α! και Β! τόμος».
- Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος: «Διωγμοί και γενοκτονία Θρακικού Ελληνισμού, η Θρακική έξοδος 1918-1922, Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού – Θράκη».
- Κωνσταντίνος Γεωργίου Κεραμεύς: «Αρχείο Κοινωφελούς Ιδρύματος Χαριλάου Κ. Κεραμέως».
- Σοφία Καραβέλλα: «Πολυαγαπημένη μου Θράκη».
- Απόστολος Π. Ευθυμιάδης: «Η συμβολή της Θράκης στους απελευθερωτικούς αγώνες του Έθνους 1361-1920».
- Μελισσηνός Χριστοδούλου: «Ιστοριογεωγραφική περιγραφή της επαρχίας Σαράντα Εκκλησιών» (26/10/1881)
- Χρυσός Οδηγός του 1912 ANNUAIRE ORIENTAL

Μαριάννα Τσιολπίδου: Φιλόλογος-ιστορικός: Επιμέλεια

Ελευθέριος Θ. Χατζόπουλος

Γεννήθηκε και μεγάλωσε στη Θεσσαλονίκη, πρόσφυγας δεύτερης γενιάς. Οι γονείς του Θεολόγος και Συναδινή ήταν από την Καστάμπολη Γανοχώρων Ανατ. Θράκης. Σπούδασε λογιστική και είναι απόφοιτος του Γαλλικού Κολλεγίου De La Salle και του Ιταλικού Ινστιτούτου Casa di Italia. Έφεδρος αξιωματικός, συνταξιούχος τραπεζικός. Ασχολείται με την παράδοση από το 1959 αρχικώς ως χορευτής του Λυκείου Ελληνίδων Θεσσαλονίκης και στη συνέχεια του Αλεξανδρείου Μελάθρου. Τέως πρόεδρος της Θ. Ε. Σερρών και της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Θρακικών Σωματείων. Είναι παντρεμένος με τη Θρακιώτισσα Χρυσούλα Πεταλά. Έχει δύο παιδιά το Θεολόγο και τη Λαμπριάννα.

ΣΑΦΡΑΜΠΟΛΗ, ΠΑΤΡΙΔΑ ΑΛΗΣΜΟΝΗΤΗ

Πέτρος Τριανταφυλλίδης

Η Σαφράμπολη (σημερινή ονομασία στα Τούρκικα Safranbolu), είναι μια πόλη που βρίσκεται στο βόρειο τμήμα της Μικράς Ασίας. Η ευρύτερη περιοχή στην αρχαιότητα ονομαζόταν Παφλαγονία και αργότερα αποτέλεσε το βυζαντινό «Θέμα» της Παφλαγονίας. Η Παφλαγονία βρέχεται βόρεια από τον Εύξεινο Πόντο και στο μεγαλύτερο μέρος της είναι ορεινή και δύσβατη. Η γεωμορφολογία της περιλαμβάνει πολλές κοιλάδες που διατρέχονται από ποταμούς και χείμαρρους, γεγονός που σε συνδυασμό με το κλίμα την καθιστά πάρα πολύ εύφορη.

Η πόλη της Σαφράμπολης βρίσκεται 420 χλμ. ανατολικά της Κωνσταντινούπολης, 200 χλμ. βόρεια της Άγκυρας και είναι κτισμένη στις πλαγιές του βουνού Όλγασυ. Οι ακτές του Εύξεινου Πόντου, με τις αρχαίες ελληνικές πόλεις Άμαστρη και Παρθένι, απέχουν 70 χλμ. βόρεια της Σαφράμπολης.

Η Σαφράμπολη, η πόλη του Σαφράν, οφείλει την ονομασία της και την ευημερία της στο πολύτιμο φυτό σαφράν (κρόκος) που ευδοκιμεί στην περιοχή αλλά και στην στρατηγική της θέση. Ακόμα και πριν από τα χρόνια της βυζαντινής κυριαρχίας, έμποροι από τα βάθη της Ανατολής, άλλα και από τη Δύση έρχονταν στην Σαφράμπολη για να εμπορευτούν το πολύτιμο Zafaran ή Safranum όπως το έλεγαν οι Γενοβέζοι. Για την πόλη ήταν κάτι το συνηθισμένο να κυκλοφορούν σε αυτήν Άραβες, Πέρσες και Βενετοί.

Η αρχαία ονομασία της πόλης ήταν Δάδυβρα και επί οθωμανικής κυριαρχίας θα ονομαστεί Safranbolu (Σαφράμπολη). Από τα τέλη του 18ου αι. οι Σαφραμπολίτες είχαν κατορθώσει να επιβάλουν παράλληλα με το καθιερωμένο όνομα της πόλης και το όνομα Θεοδωρούπολη, υποστηρίζοντας πως αυτό ήταν το όνομα της πόλης τους στα χρόνια της Βυζαντινής εποχής. Στο μουσείο Μπενάκη υπάρ-

χει σήμερα μια εκκλησιαστική σφραγίδα του 1805 καθώς και αρκετά ενδεικτικά σχολείων που φέρουν το όνομα Θεοδωρούπολη.

Τη Σαφράμπολη την διασχίζει ο ποταμός Γκουμούς-Σου (Ασημοπόταμος), ενώ οι Ρωμιοί κάτοικοι της περιοχής τον αποκαλούσαν και «Άη Γιώργη». Ο ποταμός του Αγ. Γεωργίου ήταν το φυσικό σύνορο το οποίο χώριζε τη συνοικία των Ρωμιών με την συνοικία των Τούρκων. Στην συνοικία των Τούρκων υπάρχει ακόμα και σήμερα η ακρόπολη, στην οποία στεγάζονταν το διοικητήριο με το στρατώνα και τις φυλακές, ενώ λίγα μέτρα παρακάτω ήταν η μεγάλη αγορά (το τσαρσί) της Σαφράμπολης και το ιστορικό καραβάν-σαράι Τσιτσί Χάν, που ακόμα και σήμερα λειτουργεί ως ξενοδοχείο. Το Τσιτσί Χάν χτίστηκε πριν από τετρακόσια χρόνια, ενώ τα πολλά χάνια και το μπεζεστένι (κλειστή αγορά) μας δείχνουν ότι η πόλη για πολλούς αιώνες ήταν η σημαντικότερη στην ευρύτερη περιοχή.

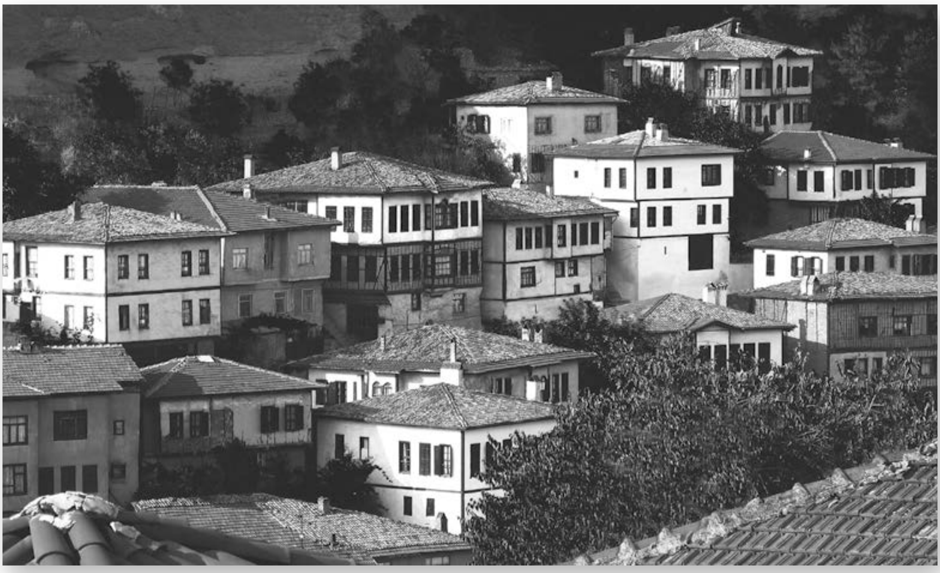
Η πόλη ήταν κτισμένη πάνω στον ανατολικό δρόμο των καραβανιών που ξεκινούσαν από την Κωνσταντινούπολη, περνούσαν από την Κασταμονή, την Σαμψούντα και την Τραπεζούντα και συνέχιζαν προς την κεντρική Ασία. Ένας άλλος κάθετος οδικός άξονας από την παράλια πόλη Άμαστρη του Εύξεινου Πόντου, περνούσε από την Σαφράμπολη συνέχιζε στην Άγκυρα και χανόταν στις χώρες του νότου της μέσης Ανατολής. Έξω από το Τσιτσί-Χάν γίνονταν κάθε Σάββατο το μεγάλο παζάρι της Σαφράμπολης, το οποίο προσέλκυε μεγάλο αριθμό εμπόρων. Αυτή η εμποροπανήγυρη εξακολουθεί να γίνεται μέχρι και σήμερα.

Το Κιράν-Κιοΐ ήταν η Ελληνική συνοικία της Σαφράμπολης και βρίσκονταν βορειοδυτικά της αγοράς και των τουρκομαχαλάδων. Στο κέντρο της Ρωμαίικης συνοικίας ήταν ο μαχαλάς Κιλισέονου, όπου εκεί βρίσκεται η εκκλησία του Άγιου Στεφάνου. Ο Αγιος Στέφανος κτίστηκε το 1871 σε σημείο που παλαιοτέρα υπήρχε άλλος ναός που κάηκε το 1860 μαζί με αρκετά σπίτια του συνοικισμού. Γύρω από τον μαχαλά της εκκλησίας υπάρχουν οι μαχαλάδες Ντολαμμπάτ, Κιρκιλάκ και Τσαμπάζ, στους οποίους υπάρχουν μέχρι και σήμερα όλα τα κονάκια των ρωμιών κατοίκων της Σαφράμπολης. Ο Ρωμαίικος με τον Τούρκικο συνοικισμό χωρίζονταν, όπως είπαμε, από μια βαθιά χαράδρα που στο βάθος της κυλούσε ο Ασημοπόταμος. Τα πετρόκτιστα γεφύρια που υπάρχουν σε όλο το μήκος του ποταμού, ένωναν τα δυο μιλέτια, όπου Τούρκοι και Ρωμιοί ζούσαν μονιασμένοι, παρά τις όποιες θρησκευτικές διαφορές.

Πριν από το 1922 στη Σαφράμπολη κατοικούσαν περίπου τρεις χιλιάδες Ρωμιοί/χριστιανοί και περίπου πέντε χιλιάδες Τούρκοι/μουσουλμάνοι. Οι ρωμιοί Σαφραμπολίτες που ζούσαν μακριά από τις μεγάλες πόλεις με ελληνόφωνους πληθυσμούς, με το πέρασμα των αιώνων έχασαν την γλώσσα τους αλλά κατάφεραν να κρατήσουν ισχυρό το θρησκευτικό τους συναίσθημα. Για τους τουρκόφωνους Ρωμιούς είχαν τυπωθεί από πολύ παλιά βιβλία στη τουρκική γλώσσα αλλά με ελληνικούς χαρακτήρες, τα γνωστά μας Καραμανλίδικα. Στην εκκλησία τα ευαγγέλια ήταν γραμμένα στα Καραμανλίδικα και στις λειτουργίες οι παπάδες έψελναν στα τούρκικα. Μόνο στις γιορτές έλεγαν κανένα κύριε «ελέησον» στην ελληνική γλώσσα.

Τα ρωμαίικα σχολεία της Σαφράμπολης βρίσκονταν όλα μέσα στον αυλόγυρο του Αγ. Στεφάνου. Το αρρεναγωγείο, το παρθεναγωγείο και το νηπιαγωγείο στα τέλη του 19ου αι. με αρχές του 20ου αι. είχαν περίπου τριακόσια παιδιά. Μετά την αποφοίτηση τους, όσες οικογένειες είχαν την οικονομική δυνατότη-

τα, έστελναν τα παιδιά τους να σπουδάσουν στα μεγάλα αστικά κέντρα της αυτοκρατορίας. Κοντινότεροι προορισμοί ήταν η Καισάρεια, η Κωνσταντινούπολη και η Τραπεζούντα, ενώ αρκετοί συνέχιζαν τις σπουδές τους στην Αθήνα και στις μεγάλες πόλεις της Δυτικής Ευρώπης.

Η κύρια απασχόληση των Ρωμιών ήταν το εμπόριο. Η Σαφράμπολη ήταν μεγάλος διαμετακομιστικός σταθμός μεταξύ Κωνσταντινούπολης, Αρμενίας και Περσίας. Οι Ρωμιοί διέθεταν περίπου εκατό καταστήματα μέσα στο τσαρσί, ενώ οι συντεχνίες τους ήταν από τις ποιο εύρωστες. Ιδιαίτερα το σινάφι των κουγιουμτζήδων (αργυροχρυσοχόοι) ξεχώριζε σε όλη την Μικρά Ασία. Η Κωνσταντινούπολη και η Σαφράμπολη ήταν δυο από τις πόλεις που διέσωσαν την βυζαντινή παράδοση στην αργυροχρυσοχοΐα. Πολλά «τζιβαέρια» εκκλησιαστικής και κοσμικής αργυροχρυσοχοΐας διασώθηκαν και εκτίθενται σήμερα στο μουσείο Μπενάκη.

Άλλα επαγγέλματα που άνθησαν την εποχή εκείνη ήταν του τσαγκάρη, του γεμενετζή, του καλαϊτζή, του υφαντή, του κατασκευαστή αγροτικών εργαλείων και μαγειρικών σκευών. Ξακουστό επίσης ήταν το σινάφι των πετράδων. Το σινάφι των λιθοξόων-χτιστών ήταν σχεδόν αποκλειστικά στα χέρια των Ρωμιών κατοίκων της Σαφράμπολης. Οι περίφημοι κτίστες έφτιαξαν την εκκλησία του Αγίου Στεφάνου, τα τοξωτά γεφύρια, τους νερόμυλους της περιοχής, τις κρήνες και κάθε παλιά κατασκευή που στέκει όρθια μέχρι τις μέρες μας. Η απαράμιλλη ομορφιά των διώροφων και τριώροφων σπιτιών, τα οποία κατασκευάστηκαν περίτεχνα από πέτρα και ξύλο στα τέλη του 19^{ου} με αρχές του 20^{ου} αιώνα, σήμερα κατοικούνται από τους νέους ιδιοκτήτες τους και αποτελούν στο σύνολό τους ένα ζωντανό αστικό αρχιτεκτονικό μουσείο. Η UNESCO το έτος 1998 χαρακτήρισε τα σπίτια της Σαφράμπολης μνημείο παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς.

Τα εύφορα εδάφη της περιοχής έκαναν τα χώματα να καρπίζουν με όλα τα αγροτικά αγαθά, όπως ρύζι, δημητριακά, λινάρι, σαλέπι, ζαρζαβατικά και πολ-

λά οπωροφόρα δένδρα κλπ. Στην περιοχή υπήρχαν πολλοί αμπελώνες που παρήγαν εξαιρετικό κρασί. Ένας άλλος τομέας της οικονομίας που βρισκόταν σε μεγάλη άνθηση ήταν η κτηνοτροφία. Το εμπόριο του μαλλιού και ιδιαίτερα η επεξεργασία δέρματος έφεραν μεγάλα κέρδη στους Σαφραμπολίτες. Οι ταμπαχανέδες (βυρσοδεψεία) στην αγορά της Σαφράμπολης είχαν περίοπτη θέση και προμήθευαν με δερμάτινα είδη μέχρι και τον οθωμανικό στρατό. Σημαντικό ρολό στην οικονομία της Σαφράμπολης έπαιζε και το άφθονο νερό, με το οποίο εφοδίαζε την πόλη ο Ασημοπόταμος. Έτσι τα χρόνια εκείνα λειτουργούσαν 12 υδρόμυλοι και στους γύρο μαχαλάδες υπήρχαν διάσπαρτοι 50 πετρόκτιστοι τσεσμέδες (βρύσες–κρήνες).

Για τις ασχολίες, τις συνήθεις και την διατροφή των Σαφραμπολιτών γράφει ο Παύλος Παυλίδης που στις αρχές του 20ου αι. σπούδαζε στην Ιατρική Σχολή Αθηνών και ήρθε σε επαφή με τον σύλλογο των Μικρασιατών η «Ανατολή». Ο σύλλογος εξέδιδε τον καιρό εκείνο το περιοδικό «Ξενοφάνης» και ο Παυλίδης σε ένα από τα άρθρα που έγραψε το 1906 περιέγραψε με ακρίβεια την προετοιμασία που κάνουν οι κάτοικοι της Σαφράμπολης πριν την έλευση του χειμώνα.

«... Οι Ορθόδοξοι κάτοικοι της Σαφραμπόλεως λίαν προνοητικοί όντες, ως άλλοι μύρμηγκες, εισάγουσιν εις τας αποθήκας αυτών κατά το θέρος άπαντα τα κατά τον χειμώνα χρειώδη. Και πρώτον παρασκευάζουσιν ήτοι κόπτουσιν εκ ζύμης και ξηραίνουσι κατ' Αύγουστον και Σεπτέμβριον τα λεγόμενα Μακαρόνια, άτινα αν και ουχί σωληνοειδή αλλά σκωληκοειδή, παρασκευαζόμενα συνήθως εξ εκλεκτού σίτου, αποτελούσιν εύγευστον τροφήν.

Κατά τον αυτόν χρόνον επίσης αποθηκεύονται και τα μνημονευθέντα ήδη γλυκίσματα ρεδζέλια, μπουλαμάδες, πεστίλια κ.τ.λ.. Πλήν τούτων κατασκευάζονται τα Ταρχανά από οξύγαλον έωλον, άλευρον και διάφορα αρωματικά καρυκεύματα, το και ειδικόν δια την σούπαν κατά τας χειμερινάς πρωίας, τον ισαστά (άμυλον) το μεταποιούμενον δια σακχάρου εις εξαίρετον βρεφικόν έδεσμα, ως και διάφοροι καρποί μούρα, δαμάσκηνα, μήλα, μελιδζάναι, φασίολοι κ.τ.λ. κ.τ.λ.

Ο δε Οκτώβριος εν μέρει δε και ο Σεπτέμβριος είναι οι μήνες των εκατομβών, ότε δηλαδή εκάστη οικογένεια πρέπει να κόψη τουλάχιστον από μίαν δάμαλιν προς παρασκευήν του ονομαστού Παστουρμά (παστού κρέατος) των αρωματικών και μυρωδικών λουκανίκων, του κηϊμά κλπ.

Εντέλει αναφέρω και το πληγούρι (πουλκούρ) ήτοι ξηρόν εψημένον και λειοτριβημένον σίτον ως και το κιοδζέ, εξού κατά τας μεγάλας εορτάς, ιδίως το Πάσχα, μαγειρεύονται εν φούρνοις μετά κρέατος τα νοστιμώτατα Κεσκέκ.....΄΄

Σε άλλο άρθρο του ο Παυλίδης περιγράφει την εκκλησία, το σχολείο και το νοσοκομείο:

«....Της Σαφραμπόλεως τρία έτερα κτήρια έχω να εξάρω. Εκ τούτων η εν ονόματι του Πρωτομάρτυρος και Αρχιδιακόνου Στεφάνου Εκκλησία των Ορθοδόξων είναι εκ των ευρυθμοτάτων και καλλιτεχνικοτάτων κτιρίων: Η εκκλησία εκτισμένη στερεώτατα, εκ λίθων τετραγωνικών, περιβάλλεται πανταχόθεν υπό ευρέως προαυλίου, περιλαμβάνοντος την Μητρόπολιν, την Δημοτικήν Σχολήν και τον κήπον αυτής. Είναι αρκετά ευρύχωρος, δυναμένη να περιλάβη έως 6 χιλ. ανδρών.

Στηριζομένη δε επί τεσσάρων πελωρίων κιόνων εξέχει μεγαλοπρεπώς κατά τον αιθέριον θόλον.

Μη υπαρχούσης δε άλλης εκτός αυτής κείται ακριβώς εις το μέσον των Ορθοδόξων συνοικιών, εκεί ένθα το Κηράνκοϊ ... και όπου τρις της εβδομάδος την Τρίτην, την Παρασκευήν και το Σάββατον συγκροτείται η μικρά αγορά. Έτερον κτίριον ρυθμικότατον και εν αρίστει θέσει κείμενον παρά τας συνοικίας των Ορθοδόξων είναι το ευάερον Νοσοκομείον, μετά ευφόρου πέριξ κήπου, ενός λουτρόνος και περιφήμου δροσερού ύδατος. Κτισθέν το λαμπρόν τούτο ίδρυμα τω 1887 υπό του τότε Νομάρχου Κασταμονής Αβδούλ Ραχμάν...».

Το 1912 οι Βαλκανικές συμμαχικές δυνάμεις Βουλγαρία, Σερβία και Ελλάδα, κήρυξαν τον πόλεμο κατά της Τουρκίας. Η αυτοκρατορία κηρύσσει γενική επιστράτευση και οι Ρωμιοί της Σαφράμπολης, ως Οθωμανοί υπήκοοι επιστρατεύονται. Τέλος του 1914 με αρχές του 1915 μετά από την μεγάλη στρατιωτική πανωλεθρία που έπαθαν οι Τούρκοι από τους Ρώσους στον Καύκασο άρχισαν τα πογκρόμ κατά των Αρμενίων.

Οι Ρωμιοί εκείνο το διάστημα αφοπλίστηκαν και εστάλησαν στο μέτωπο των Δαρδανελίων και της Μέσης Ανατολής. Ελάχιστοι Σαφραμπολίτες που υπηρετούσαν στον οθωμανικό στρατό επέζησαν από τα πολεμικά μέτωπα. Δυο από αυτούς που γύρισαν και κατάφεραν να έρθουν ως την Ελλάδα ήταν ο έμπορος Θεόδωρος Γκιουλόγλου και ο αξιωματικός του Οθωμανικού στρατού Δημητρός Τσιλπιρίδης.

Το 1916 μετά από εντολή για μποϊκοτάζ στα ελληνικά μαγαζιά, οι αρχές συνέλαβαν τους ρωμιούς προύχοντες και τους καταστηματάρχες της Σαφράμπολης και τους οδήγησαν στα τάγματα εργασίας. Ελάχιστοι Σαφραμπολίτες οι οποίοι είχαν την οικονομική δυνατότητα, εξαγόρασαν την ελευθερία τους δίνοντας σημαντικά ποσά, ενώ οι υπόλοιποι υπέμειναν τις κακουχίες και έλπιζαν να γίνει ανακωχή για να γυρίσουν γρήγορα στα σπίτια τους. Ορισμένοι κατάφεραν να δραπετεύσουν και για μεγάλο χρονικό διάστημα κρύβονταν σε βουνά και σε κρησφύγετα περιμένοντας να έρθει η πολυπόθητη ειρήνη. Δυστυχώς ελάχιστοι γύρισαν ζωντανοί από τους φυγάδες.

Τα τάγματα εργασίας στην πραγματικότητα ήταν τάγματα εξόντωσης. Ο Γιαννάκος Κατιρτζόγλου έμπορος και ο Αχιλλέας Τσιλπιρίδης υποδηματοποιός, ήταν δυο από αυτούς που οδηγήθηκαν τότε στα τάγματα εργασίας και χάθηκαν στα βουνά του Ντιάρ Μπεκίρ. Κάθε οικογένεια εκείνα τα σκοτεινά χρόνια θρήνησε και κάποιον δικό της.

Το 1919 η προέλαση του ελληνικού στρατού στα εδάφη της Μικράς Ασίας δημιούργησε κλίμα συγκρατημένης αισιοδοξίας στους Ρωμιούς της Σαφράμπολης. Δυστυχώς παρόλο που η Σαφράμπολη απείχε πολλές εβδομάδες δρόμο από την ζώνη των πολεμικών επιχειρήσεων, οι Τούρκοι εθνικιστές στην ενδοχώρα άρχισαν τα πογκρόμ κατά των Ελλήνων.

Κάποιοι διορατικοί Σαφραμπολίτες βλέποντας το κακό να έρχεται και στον τόπο τους, πήραν τις οικογένειες τους και έφυγαν για την Κωνσταντινούπολη, που εκείνο τον καιρό ήταν υπό την επίβλεψη των συμμαχικών δυνάμεων. Πάρα τις αντιξοότητες οι Σαφραμπολίτες ήλπιζαν και προσπαθούσαν να συνεχίσουν όσο γίνεται φυσιολογικά τη ζωή τους.

Ο Σαφραμπολίτης Θεόδωρος Γκιουλόγλου, που είχε επιστρατευτεί το 1912, γυρίζοντας στην πατρίδα του έπειτα από οκτώ χρόνια, τα δύο τελευταία αιχμάλωτος των Εγγλέζων στις φυλακές του Καΐρου, παντρεύτηκε και περιέγραψε το έθιμο του γάμου στην Σαφράμπολη τον Μάρτη του 1921.

«... Μάρτη του 1921 έγινε ο γάμος και ξέχωρα τα ζόρια που περνούσαμε εκείνο τον καιρό όλα έπρεπε να γίνουν όπως όριζε το έθιμο γιατί η στέψη είναι ιερό πράμα.

Από τις προηγούμενες ημέρες οι γυναίκες του μαχαλά άρχισαν τις ετοιμασίες με τα μαγειρέματα. Τη παραμονή όπως έλεγε το έθιμο έγινε το νυφιάτικο λουτρό. Από πολύ νωρίς ήρθαν τα κοριτσόπουλα του μαχαλά από το σπίτι για να πάρουν τη νύφη και μαζί με τα όργανα που παίζαν σεβνταλίδικα τραγούδια επήγαν στο χαμάμ. Εκεί τους περίλαβε η χαμαμτζού και όλα τα θηλυκά τραγουδώντας έκαμναν το λουτρό τους. Η νονά της νύφης μια κιμπάρισσα απ΄το Γιαζίκιοι πλήρωσε το νυφιάτικο χαμάμ και μοίρασε σεκερλίδικα φρούτα σ΄ όλα τα κοριτσόπουλα. Σαν τελείωσαν, τραγουδιστά έφυγαν από το χαμάμ και το απόγευμα ακολουθήσαν τ΄ αρσενικά για το χαμάμ του γαμπρού. Ο τελάλης αξημέρωτα σεργιάνιζε στα καλντερίμια του μαχαλά και διαλαλούσε τραγουδιστά τον αυριανό γάμο. Την άλλη μέρα μετά την στέψη πήρε φωτιά ο μαχαλάς από το γλέντι που στήθηκε. Οι ρακιές, τα μεζεκλίκια και όλα τα μπερκέτια της ανατολής γέμισαν τα τραπέζια και τα ούτια με τα σάζια που λαλούσαν μέχρι το ξημέρωμα καρσιλαμάδες, απτάλικα και ζεϊμπέκικα...».

Το 1922 ήταν η χρονιά που άρχισε ο ξεριζωμός των Σαφραμπολιτών από τον τόπο τους. Το κακό άρχισε τους πρώτους μήνες του 1922 όταν οι χωροφύλακες μάζεψαν ξανά αρκετούς άντρες και τους πήγαν εξορία. Το καλοκαίρι του 1922 αστυνομικό απόσπασμα συγκέντρωσε όλους τους κάτοικους της Ελληνικής συνοικίας στην εκκλησία του Αγίου Στεφάνου με το πρόσχημα ότι θέλει να ελέγξει τα σπίτια για τυχόν φυγάδες ή οπλισμό. Δυο θαρραλέες Ρωμιές όμως ψηφώντας τον κίνδυνο ξέφυγαν και πήγαν να ζητήσουν βοήθεια από ένα Τούρκο προύχοντα που γνώριζε καλά τον βαλή της Σαφράμπολης. Ο βαλής

μη γνωρίζοντας τις αυθαίρετες ενέργειες του αστυνόμου έστειλε αμέσως ένα στρατιωτικό απόσπασμα και ματαίωσε τα όποια σχέδια του αστυνόμου.

Τον Οκτώβρη του ίδιου έτους άτακτα τμήματα εθνικιστών γύριζαν τα βράδια στους ελληνικούς μαχαλάδες πυροβολώντας και πετροβολώντας τα φωτισμένα παράθυρα των σπιτιών και απειλώντας τους Ρωμιούς πως οι μέρες τους σε αυτόν τον τόπο είναι μετρημένες. Πολλοί φοβήθηκαν και πήραν στα σοβαρά τις απειλές των άτακτων παρακρατικών και αποφάσισαν να φύγουν για την Κωνσταντινούπολη, ελπίζοντας να επιστρέψουν πίσω μόλις ομαλοποιηθεί η κατάσταση.

Μέσα σε λίγους μήνες και μέχρι την υπογραφή της συνθήκης για την ανταλλαγή των πληθυσμών πέντε κύματα Σαφραμπολιτών έφυγαν για το ταξίδι της προσφυγιάς. Ο δρόμος που ακολούθησαν ήταν αυτός που οδηγούσε στα λιμάνια του Παρθενίου και της Αμάστρας και από εκεί με τα καράβια μέσω Κωνσταντινούπολης έφτασαν στην Ελλάδα. Από τη Σαφράμπολη ο δρόμος σκαρφαλώνει ψηλά στα βουνά, κατηφορίζει στις δασώδεις πλαγιές και συναντά τα αγεφύρωτα ποτάμια που μέσα στο καταχείμωνο τα νερά τους είναι σχεδόν αδιάβατα.

Κάθε οικογένεια είχε έναν αγωγιάτη με τον ανάλογο αριθμό ζώων που μετέφεραν τα στοιχειώδη κλινοσκεπάσματα και είδη ρουχισμού σε μπόγους. Τα ζώα είχαν δυο κοφίνια που εκτός από τους μπόγους μετέφεραν μικρά παιδιά και ανήμπορους ηλικιωμένους. Οι διανυκτερεύσεις γίνονταν στην ύπαιθρο καθώς πανδοχεία δεν υπήρχαν μέσα στην ορεινή διαδρομή προς τα λιμάνια.

Τέσσερα με πέντε μερόνυχτα έκαναν περίπου για να αντικρίσουν την Μαύρη θάλασσα. Εκεί σαν έφτασαν, οι συνθήκες που αντίκρισαν ήταν απερίγραπτες. Τα ακάθαρτα καράβια της τουρκικής ακτοπλοΐας έφταναν εκεί κατάφορτα μέχρι τα αμπάρια από πρόσφυγες του ανατολικού Πόντου. Πολλοί από αυτούς ήταν άρρωστοι από εξανθηματικό τύφο και ευλογιά. Οι τουρκικές αρχές δεν έπαιρναν κανένα μέτρο για να τους απομονώσουν και να τους χωρίσουν από τους υγιείς επιβάτες.

Σαν έφτασαν στην Κωνσταντινούπολη οι συμμαχικές στρατιωτικές αρχές δείχνοντας απάνθρωπη αδιαφορία στοίβαζαν στην κυριολεξία τους χιλιάδες πρόσφυγες στα ακάθαρτα επιταγμένα εργοστάσια, σε αποθήκες και σε στρατώνες της Πόλης. Κάτω από αυστηρή απομόνωση χωρίς αρκετό νερό και σωστή τροφή, οι μεταδοτικές ασθένειες θέριεψαν και χιλιάδες πρόσφυγες πέθαναν πριν προλάβουν να επιβιβαστούν στα πλοία για την Ελλάδα.

Τα διαδοχικά κύματα των Σαφραμπολιτών που κατάφεραν να φτάσουν στον Πειραιά, οδηγούνταν στο νησάκι Άγιος Γεώργιος, ανάμεσα στο Πέραμα και τη Σαλαμίνα, όπου είχε στηθεί υγειονομικός σταθμός (καραντίνα). Οι Σαφραμπολίτες που αποβιβάστηκαν στη Θεσσαλονίκη, οδηγήθηκαν στην καραντίνα της Καλαμαριάς. Η ζωή στα συρματοπλεγμένα λοιμοκαθαρτήρια, αν και κράτησε λίγο καιρό, ήταν βασανιστική. Οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης και οι αρρώστιες κατέβαλαν τους πρόσφυγες που ήταν για πάρα πολύ καιρό ταλαιπωρημένοι και υποσιτισμένοι.

Στη βόρεια Ελλάδα φεύγοντας από την καραντίνα της Καλαμαριάς άλλες οικογένειες έμειναν στη Θεσσαλονίκη, άλλες πήγαν στην Έδεσσα και στην Αριδαία, ενώ τριάντα τρεις οικογένειες με οδηγό τον παπά-Γερμανό, εγκαταστάθηκαν στη Σκύδρα. Δεκάξι οικογένειες εγκαταστάθηκαν και στο χωριό Ανατολή του νομού Ιωαννίνων.

Στον Πειραιά φεύγοντας από την καραντίνα του Αγίου Γεωργίου ο πρωτοπρεσβύτερος Ιερόθεος Κεστελίδης οδήγησε τους Σαφραμπολίτες στην περιοχή των Ποδαράδων (σημερινή Νέα Ιωνία). Αρχικά έμειναν σε σκηνές και σε ξύλινα παραπήγματα και αργότερα σε πλινθόκτιστα δωμάτια και προσφυγικές κατοικίες που κατασκεύασε η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων. Ο νέος «Συνοικισμός Σαφράμπολης» με την εκκλησιά του Αγίου Στεφάνου συγκέντρωσε τους περισσότερους Σαφραμπολίτες και έγινε η νέα τους πατρίδα. Λίγες οικογένειες Σαφραμπολιτών εγκαταστάθηκαν και στον Πόρο της Τροιζηνίας στην Πελοπόννησο.

Οι κάτοικοι της Σαφράμπολης που ήρθαν πρόσφυγες στην Ελλάδα δε λησμόνησαν ποτέ την «πατρίδα» όπως την έλεγαν. Σήμερα η δεύτερη και τρίτη γενιά είναι οι τελευταίοι μάρτυρες που άκουσαν από «πρώτο χέρι» την ταραχώδη ζωή της πρώτης γενιάς προσφύγων.

Χρέος όλων μας είναι να αφήσουμε στην τέταρτη γενιά το καντήλι της οικογενειακής μνήμης αναμμένο .

Πηγές-βιβλιογραφία:

- Προφορικές αφηγήσεις-μαρτυρίες του παππού μου Θεόδωρου Γκιουλόγλου - Τριανταφυλλίδη και της γιαγιάς μου Χριστίνας Κατιρτζόγλου.
- Κυριακόπουλος, Χρήστος (1998). Σαφράμπολη. Θεσσαλονίκη, αυτοέκδοση.
- Λυκούδης, Γεράσιμος & Τριανταφυλλίδης, Πέτρος (2014). Από τη Σαφράμπολη της Μικράς Ασίας στη Σαφράμπολη της Νέας Ιωνίας. Νέα Ιωνία, Πολιτιστική Ένωση Μικρασιατών «Η Καππαδοκία».
- Αρτόπουλος, Ιωάννης (2019). Η Σαφράμπολη μέσα από την ιστορία. Θεσσαλονίκη, αυτοέκδοση.

Πέτρος Τριανταφυλλίδης

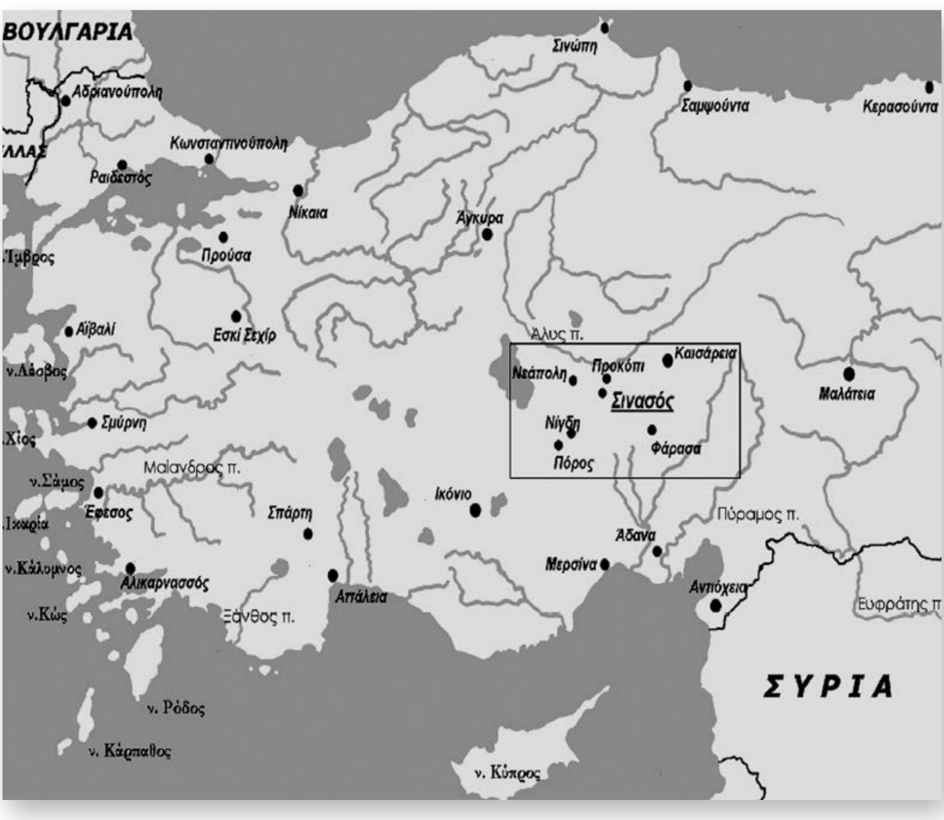
Γεννήθηκε στην Καλογρέζα το 1965. Η οικογένεια του κατάγεται από την Σαφράμπολη Μικράς Ασίας. Είναι μέλος της Ε.Φ.Ε. (Ελληνικής Φωτογραφικής Εταιρίας) και ασχολείται με την ταξιδιωτική φωτογραφία από το 1986. Στα 35 χρόνια φωτογραφικής περιπλάνησης έχει επισκεφτεί 120 χώρες και ιδιαίτερα τόπους που άνθιζε ο Ελληνισμός της Ανατολής. Έχει πραγματοποιήσει τρεις ατομικές εκθέσεις, ενώ φωτογραφίες του έχουν βραβευθεί σε πανελλήνιους διαγωνισμούς. Το 2014, με την υποστήριξη της Πολιτιστικής Ένωσης Μικρασιατών «Η Καππαδοκία» συνέγραψε μαζί με τον Γεράσιμο Λυκούδη το βιβλίο «Από τη Σαφράμπολη της Μικράς Ασίας στη Σαφράμπολη της Νέας Ιωνίας». Είναι διαχειριστής της σελίδας «Σαφράμπολη η γενέτειρα των προγόνων μας». Ταξιδιωτικά του κείμενα και φωτογραφίες φιλοξενούνται στην ιστοσελίδα kalogrezart.gr.

ΣΙΝΑΣΟΣ

Χρήστος Χατζηιωσήφ

Θέση, πληθυσμός και ιστορία

Η Σινασός της Καππαδοκίας βρισκόταν στο κέντρο του υψιπέδου της Ανατολίας σε υψόμετρο 1.163 μέτρων, σε απόσταση 60 χιλιομέτρων προς τα νοτιοδυτικά από την Καισάρεια, στη μητρόπολη της οποίας υπαγόταν εκκλησιαστικά. Η απόσταση αυτή καλυπτόταν με τα μέσα της εποχής σε δύο μέρες, με μία ενδιάμεση διανυκτέρευση στο Ιντζεσού. Διοικητικά ανήκε σε διαφορετικά σαντζάκια και βιλαέτια (Ικονίου, Αγκύρας) ανάλογα με τις κατά καιρούς μεταβολές της διοικητικής διαίρεσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από το 18^{ο} αιώνα και μετά. Όπως δείχνουν τα πρώτα οθωμανικά φορολογικά κατάστιχα (δεφτέρια), ο πληθυσμός της ήταν μεικτός, χριστιανικός και μουσουλμανικός, τουλάχιστον από το 15^{ο} αιώνα. Οι ελληνόφωνοι Χριστιανοί αποτελούσαν την πλειονότητα, αλλά η αναλογία ανάμεσα στις δύο ομάδες δεν ήταν σταθερή πράγμα που προκαλούσε κατά καιρούς προστριβές με αφορμή την κατανομή της κατά αποκοπή φορολογίας που βάρυνε την κωμόπολη.

Γύρω στα 1870 καταγράφονταν στη Σινασό περισσότερες από 600 χριστιανικές φορολογικές εστίες. Τότε, στη μεγαλύτερη πληθυσμιακή ακμή ο χριστιανικός πληθυσμός πρέπει να κυμαινόταν σε τρεις με τρεισήμισι χιλιάδες, ενώ οι μουσουλμάνοι αντιπροσώπευαν το ένα πέμπτο του συνόλου με 800 περίπου κατοίκους. Στη Σινασό υπήρχαν μία με δύο οικογένειες που τα ονόματά τους έδειχναν ότι κατάγονταν από εξελληνισμένους ορθόδοξους Αρμένιους. Δεν υπήρχαν Εβραίοι κάτοικοι.

Η παλαιότερη ιστορία της κωμόπολης είναι αδιευκρίνιστη. Στις αρχές του 20ου αιώνα η ιστορική καταγωγή τους απασχολούσε πολλούς από τους νέους μορφωμένους Σινασίτες, οι οποίοι δεν ήξεραν να εξηγήσουν ούτε την προέλευση του ονόματος του οικισμού. Καθώς η κρατούσα τότε γραφή του ονόματος ήταν Συνασός με ύψιλον, πολλοί ετυμολογούσαν το όνομα από το ρήμα συνάζω καθώς στη Συνασό εγκαθίσταντο κατά καιρούς οικογένειες από γειτονικά χωριά τα οποία είχαν εξισλαμιστεί. Στο συναξαριστή του Νικόδημου Αγιορείτη η Σινασός αναφέρεται ως η αρχαία Ναζιανζός, θεωρία που επιβίωσε στη σφραγίδα του σχολείου και μετά την ανακάλυψη της πραγματικής θέσης της Ναζιανζού μακριά από τη Σινασό. Η Σινασός αναφέρεται ονομαστικά ως εύπορο χριστιανικό πόλισμα στο βίο του ιδρυτή του τάγματος των μπεκτασήδων Χατζή Μπεκτάς, που συντάχτηκε το 13ο αιώνα. Στα τέλη του 19ου αιώνα υποκύπτοντας στη μόδα περί ινδοευρωπαίων ο τοπικός λόγιος Ιωάννης Αρχέλαος Σαραντίδης διόρθωσε την ορθογραφία σε Σινασσός, μορφή που επικράτησε στην απλοποιημένη της μορφή Σινασός.

Ο οικισμός αναπτυσσόταν στις πλαγιές των λόφων που πλαισίωναν δύο χαράδρες, οι οποίες τέμνονταν στο βόρειο μέρος του, στο Μισοχώρι, όπου βρισκόταν η κεντρική εκκλησία Κωνσταντίνου και Ελένης διαγωνίως απέναντι από το τζαμί. Διαιρούταν σε τέσσερις χριστιανικές συνοικίες (μαχαλάδες)-Γαβρά, Λουλά, Κήπο, Γενή Μαχαλά- και σε μία τουρκική στο λόφο του Αγίου Αιμιλιανού. Με τη δημογραφική ανάπτυξη του 19ου αιώνα συγκροτήθηκε μια νέα συνοικία στον λόφο του Κάπαλου, η οποία όμως δεν έλαβε ιδιαίτερη διοικητική υπόσταση.

Οικονομία

Η κωμόπολη διατηρούσε λίγες σχέσεις με την Καισάρεια, την τοπική εκκλησιαστική πρωτεύουσα. Οικονομικά και ιδεολογικά ήταν προσανατολισμένη προς την Κωνσταντινούπολη. Όλα τα νέα αγόρια της Σινασού, μόλις τελείωναν το τοπικό αρρεναγωγείο, σε ηλικία 12 η 14 χρονών ανάλογα με την σε κάθε εποχή καθορισμένη διάρκεια των σπουδών, ξεκινούσαν ομαδικά με τη συνοδεία ενηλίκων συμπατριωτών τους για την Πόλη. Εκεί εντάσσονταν ως μαθητευόμενοι στις επιχειρήσεις που διατηρούσαν συγγενείς και άλλοι συμπατριώτες τους. Οι επιχειρήσεις αυτές δραστηριοποιούνταν σε δύο κυρίως κλάδους, στα χαβιαράδικα, τα οποία ειδικεύονταν στην παρασκευή και την εμπορία παστών ψαριών και χαβιαριών, και σε αυτόν των προμηθευτών πλοίων. Σε μια πρώιμη φάση οι επιχειρήσεις των δύο κλάδων συνυπήρχαν στην ίδια συντεχνία και συχνά και την ίδια επιχείρηση. Μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα οι επιχειρήσεις αυτές ήταν οργανωμένες σύμφωνα με το συντεχνιακό σύστημα. Δεν γνωρίζουμε από πότε οι Σινασίτες εξασκούσαν αυτές τις επαγγελματικές δραστηριότητες στην Πόλη.

Πάντως στις αρχές του 19ου αιώνα είχαν κυριαρχήσει στη συντεχνία των χαβιαράδων, όπου συνεργάζονταν με Χριστιανούς από γειτονικά τους ελληνόφωνα χωριά, όπως η Μαλακοπή. Τα εμβάσματα των ξενιτεμένων στην Πόλη ήταν αυτά που εξασφάλιζαν τη συντήρηση του χριστιανικού πληθυσμού στην ίδια τη Σινασό. Η γεωργία έπαιζε συμπληρωματικό ρόλο στην τοπική οικονομία, παρόλο που κάθε οικογένεια διέθετε ένα μικρό κλήρο που αποτελούταν από οπωρώνες, κυρίως βερίκοκα και αμπέλια και ασκεπή γη στην οποία καλλιεργούσαν δημητριακά και όπιο. Η κτηνοτροφία ήταν μικρής κλίμακας και ως επί το πλείστον οικόσιτη. Τέσσερις μύλοι που κινούνταν με το νερό άλεθαν την τοπική παραγωγή δημητριακών. Λειτουργούσαν επίσης κατά καιρούς ένα με δύο εργαστήρια παραγωγής λινέλαιου που ανήκαν σε μετανάστες από το χωριό Φλογητά. Δεν υπήρχε άλλη βιοτεχνία στη Σινασό. Οι ανάγκες των κατοίκων σε βιοτεχνικά και βιομηχανικά προϊόντα και σε συμπληρωματικά τρόφιμα καλύπτονταν από τις αποστολές που έκαναν οι ξενιτεμένοι της Πόλης και με αγορές στην αγορά στο Προκόπι (Ουργκιούπ), το Κάστρο των Σινασιτών, που απείχε τέσσερα χιλιόμετρα προς Βορά. Στους Χριστιανούς εμπόρους στο Προκόπι εξαργύρωναν οι Σινασίτες τις συναλλαγματικές με τις οποίες τους αποστέλλονταν τα εμβάσματα από την Πόλη.

Η κρίση των ετών 1873-1876 και η Σινασός στις παραμονές της Ανταλλαγής

Η εικόνα της οικονομίας και της κοινωνίας τις παραμονές της Ανταλλαγής των πληθυσμών και της Εξόδου το 1924 ήταν πολύ διαφορετική από αυτήν που περιγράφτηκε πιο πάνω. Αποτελούσε την κατάληξη των τάσεων που απελευθέρωσε η μεγάλη ανατροπή των συνθηκών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στην κρίσιμη συγκυρία των ετών 1873-1876. Η κρίση εκδηλώθηκε με την καταστροφή των σοδειών των ετών 1873-1875 εξαιτίας του βαριού χειμώνα και το λιμό που ακολούθησε σε πολλές περιοχές στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας. Η κρίση οδήγησε στην υποτίμηση του νομίσματος και στην πτώχευση του οθωμανικού κράτους το 1875. Η παραχώρηση συντάγματος από το σουλτάνο τον επόμενο χρόνο ήταν ένας ελιγμός που στόχευε στην εκτόνωση των εσωτερικών πιέσεων, δεν κατόρθωσε όμως να κατευνάσει τον εθνικισμό ούτε των Νεότουρκων ούτε των υποτελών χριστιανικών εθνοτήτων της αυτοκρατορίας. Στη Μικρά Ασία άρχισε τότε μια μετακίνηση των πληθυσμών από το εσωτερικό προς τα παράλια και σε πιο εύφορες περιοχές, όπως η Κιλικία. Στη Σινασό η κρίση είχε ως συνέπεια η προσωρινή μετανάστευση στην Πόλη να μετατραπεί για πολλούς σε μόνιμη εγκατάσταση εκεί με τη μετακίνηση ολόκληρης της οικογένειάς τους.

Παράλληλα, αποκαλυπτόταν η δυσκολία των συντεχνιών να προσαρμοστούν στις νέες οικονομικές συνθήκες. Ενώ οι χαβιαράδες έδωσαν το όνομα στο συμβολικό κέντρο της νέας εποχής, το χρηματιστήριο που λειτούργησε στο Χαβιαρόχανο στο Γαλατά, ο αριθμός των εργαστηρίων που συμμετείχαν στη συντεχνία άρχισε να μειώνεται. Το αποτέλεσμα ήταν η επαγγελματική διαφοροποίηση των νέων Σινασιτών με την είσοδό τους σε νέα επαγγέλματα πέρα από αυτά του χαβιαρά και του μπακάλη - προμηθευτή πλοίων. Όταν στις αρχές

του 20ου αιώνα προχώρησε η κατασκευή της γραμμής του σιδηροδρόμου της Βαγδάτης πολλές σινασίτικες οικογένειες εγκαταστάθηκαν σε πόλεις σταθμούς πάνω στο δρόμο προς την Κωνσταντινούπολη από τις οποίες περνούσε τώρα το τραίνο, όπως ήταν το Ακ Σαράι και το Κίρ Σεχίρ.

Η Δημογεροντία

Η κρίση των ετών 1873-1876 κλόνισε το θεσμό της Δημογεροντίας, τα οκτώ μέλη της οποίας έλεγχαν μέχρι τότε την κοινωνική ζωή στη Σινασό και εκπροσωπούσαν τη χριστιανική κοινότητά της προς τα έξω. Εκλέγονταν για ένα έτος, δύο ανά συνοικία και κάθε ζευγάρι κρατούσε ένα κομμάτι της κεντρικής σφραγίδας. Η Δημογεροντία είχε κατορθώσει να δημιουργήσει μια προστατευτική σφαίρα γύρω από την κοινότητα πάνω στην οποία αποσβένονταν οι πιέσεις της επαρχιακής και της κεντρικής οθωμανικής διοίκησης. Ως τον 20ο αιώνα η Σινασός υπαγόταν στον καζά του Νεβσεχίρ που απείχε 27 χιλιόμετρα, μιας μέρας δρόμο, και όχι σε αυτόν του γειτονικού Κάστρου (Προκόπι). Πριν από το 1873 τα μέλη της Δημογεροντίας εκλέγονταν κάθε Μάϊο στην Πόλη από τα ανώτερα μέλη των συντεχνιών (μάστορες και τεζαχτιάρηδες). Η μεταφορά της εκλογής στη Σινασό κατέστησε το σύστημα πιο δημοκρατικό, αλλά ταυτόχρονα βοήθησε να αναφανούν νέες εσωτερικές έριδες που ενισχύονταν από τις οικονομικές μεταβολές και την πίεση από την ενίσχυση της κεντρικής κρατικής εξουσίας.

Τα σχολεία

Στις αρμοδιότητες της Δημογεροντίας ανήκε επίσης η εποπτεία και η χρηματοδότηση των σχολείων της Σινασού. Η πρώτη μνεία για την ύπαρξη σχολείου

στη Σινασό είναι του 1788. Δεν αποκλείεται όμως να υπήρχε και παλαιότερα κάποιο είδος εκπαίδευσης καθώς έχουν διασωθεί ιδιωτικά έγγραφα που δείχνουν ότι οι εμπορευόμενοι στην Πόλη γνώριζαν τα αναγκαία γράμματα για τη διεκπεραίωση των συναλλαγών τους. Οι Σινασίτες αντιμετώπιζαν τη λειτουργία του αρρεναγωγείου όχι σαν ένα απλό μέσο εκμάθησης των γραμμάτων, αλλά και ως ένα μέσο κοινωνικοποίησης των παιδιών. Η εκπαίδευση ήταν υποχρεωτική και δωρεάν. Κατά το 19ο αιώνα και μέχρι την Ανταλλαγή το αρρεναγωγείο, η Σχολή, βρέθηκε στο κέντρο της κοινωνικής ζωής. Υπαγόταν στη Δημογεροντία, η οποία προσλάμβανε και μισθοδοτούσε τους δασκάλους και επέβλεπε τη λειτουργία του με ένα ιδιαίτερο όργανο, την Εφορία του σχολείου. Στο σχολείο τηρούταν τα κοινοτικά αρχεία, στα οποία καταγράφονταν οι δικαιοπραξίες επί ακινήτων, οι διαθήκες και τα πρακτικά της δημογεροντίας. Στη μεγάλη αίθουσα του σχολείου δίδονταν θεατρικές παραστάσεις που οργάνωναν ερασιτέχνες ηθοποιοί με έργα από το ελληνικό και ξένο δραματολόγιο της εποχής.

Το 1871 προστέθηκε στο αρρεναγωγείο και ανεξάρτητο παρθεναγωγείο, το οποίο έπαιξε σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη των ηθών στην τοπική κοινωνία. Σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε σε πολλά χωριά της Μικράς Ασίας, η Εκκλησία δεν έπαιζε κανένα ρόλο στη λειτουργία των δύο σχολείων. Εξάλλου δύσκολα θα μπορούσε να συμβεί αυτό καθώς ήταν η Δημογεροντία που επέλεγε τους ιερείς, οι οποίοι πριν αναλάβουν τα καθήκοντά τους υπέγραφαν δήλωση με την οποία υπόσχονταν ότι θα απείχαν από κάθε ανάμειξη στην τοπική πολιτική ζωή.

Εκκλησίες και μοναστήρια

Η υπεροχή των λαϊκών πάνω στους κληρικούς φαίνεται και στην περίπτωση της Μονής του Αγίου Νικολάου. Ο Αγιος Νικόλαος ήταν ο πολιούχος της Σινασού· το μοναστήρι του, κατά το ήμισυ λαξευμένο στο βράχο βρισκόταν ένα χιλιόμετρο προς νότον. Μέσα στον οικισμό υπήρχε ένα μετόχι του μοναστηριού, αλλά και στους δύο τόπους δεν κατοικούσαν μοναχοί. Μια επιτροπή, κάτω από την εποπτεία της δημογεροντίας, διαχειριζόταν την κινητή και ακίνητη περιουσία της μονής. Γνωρίζουμε πως μέχρι την ανταλλαγή διατηρούνταν παλαιοί κώδικες της μονής στους οποίος καταγράφονταν οι κοινοτικές υποθέσεις και δεν έχουν διασωθεί. Στη μονή υπήρχε και μικρή βιβλιοθήκη, με ένα μεγάλο αριθμό θεατρικών έργων και κάποιων δοκιμίων για τη θεατρική τέχνη. Η δημιουργία της θεατρικής βιβλιοθήκης οφειλόταν στους νέους Σινασίτες οι οποίοι συμμετείχαν στην Επιτροπή και αποτελούσαν τον φορέα καινοτομιών στη μορφωτική και την οικονομική ζωή της κοινότητας. Στο οικονομικό επίπεδο ίδρυσαν στις αρχές του 20ου αιώνα σηροτροφείο και ταπητουργία προσπαθώντας να δημιουργήσουν ένα πυρήνα τοπικής παραγωγής, ο οποίος θα ανέκοπτε τη δημογραφική έξοδο.

Μέσα στον οικισμό υπήρχαν δύο εκκλησίες η παλαιότερη ήταν των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης (1729)και η νεότερη των Ταξιαρχών (1840). Στους αγρούς διατηρούνταν πολλά παρεκκλήσια λαξευμένα σε βράχους, τα περισσότερα από τα οποία ανάγονταν στους βυζαντινούς χρόνους. Ορισμένα είχαν διατηρήσει τον ανεικονικό διάκοσμο της εποχής της εικονομαχίας. Τα ακιδογραφήματα στις τοιχογραφίες μαρτυρούν ότι οι Σινασίτες μέχρι το τέλος εξα-

κολουθούσαν να τα επισκέπτονται και να λειτουργούνται σε αυτά καθώς και στις μεγάλες λαξευτές εκκλησίες της γειτονικής κοιλάδας στο Κόραμα.

Το βουνό της Αψηλής Παναγιάς υψωνόταν στα όρια των αγρών της Σινασού προς το νότο, πάνω από το βυζαντινό τρωγλοδυτικό οικισμό της Γοργολής. Από τη Γοργολή ξεκινούσε το υδραγωγείο που έφερνε το νερό στον οικισμό. Στην κορυφή του βουνού που είχε την όψη κόλουρου κώνου πρέπει να υπήρχε ένα προχριστιανικό ιερό κορυφής. Το 1869 κτίστηκε εκεί μια εκκλησία της Παναγίας που γιόρταζε στις 8 Σεπτεμβρίου. Το πανηγύρι που πραγματοποιούταν τότε στην καρδιά μιας εορταστικής περιόδου δύο εβδομάδων αποτελούσε τη σημαντικότερη στιγμή για τη συμβολική και φυσική αναπαραγωγή της κοινότητας. Αμέσως μετά το τέλος των εορτασμών, τα καραβάνια με τους νέους και μεγαλύτερους άνδρες και τους εφήβους που ξενιτεύονταν για πρώτη φορά έπαιρναν το δρόμο για την Πόλη. Το ταξίδι αυτό διαρκούσε δύο εβδομάδες κατά τις οποίες οι ταξιδιώτες είχαν να αντιμετωπίσουν εκτός από τα στοιχεία της φύσης και την απειλή από τους ληστές.

Το άλλο μεγάλο πανηγύρι ήταν εκείνο που γινόταν ανήμερα του Αγίου Νικολάου. Ενώ η γιορτή στην Αψηλή Παναγιά ήταν ανοικτή μόνο στους Σινασίτες, το πανηγύρι του Αγίου Νικολάου προσέλκυε προσκυνητές και από άλλα χριστιανικά χωριά, ακόμα και Τούρκους.

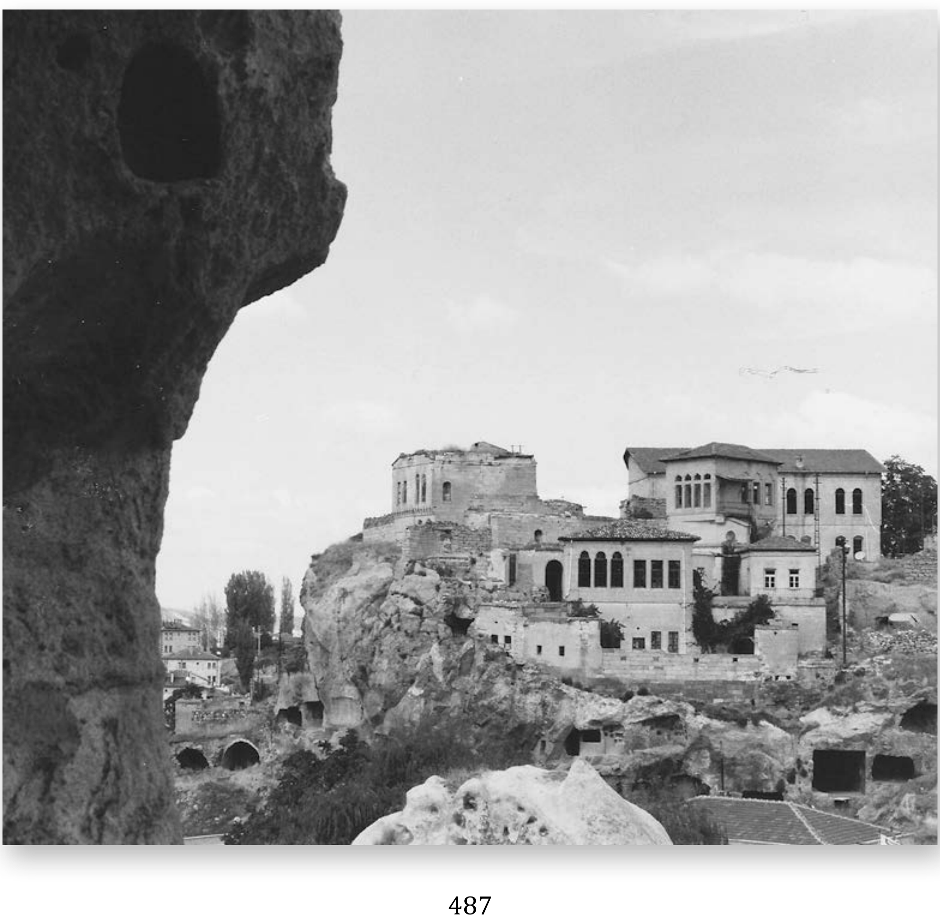
Από τις γιορτές του 12ήμερου πιο εντυπωσιακή ήταν εκείνη των Φώτων κατά την οποία εκτυλισσόταν το καθαρτήριο δρώμενο του Σιφώτη.

Η επανάσταση των Νεοτούρκων: Από τον ενθουσιασμό στην καταπίεση

Η επανάσταση των Νεοτούρκων το 1908 και η επαναφορά του συντάγματος του 1876 έγινε δεκτή με ενθουσιασμό από τους Σινασίτες σαν η αυγή μιας νέας εποχής ελευθερίας και ειρηνικής συνύπαρξης Ελλήνων και Τούρκων. Η ευφορία δεν κράτησε όμως πολύ, καθώς η πολιτική των Νεοτούρκων διέψευσε τις ελπίδες που είχαν στηρίξει πάνω τους οι Χριστιανοί της αυτοκρατορίας. Οι Βαλκανικοί πόλεμοι που ακολούθησαν και ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος προκάλεσαν μια αναζωπύρωση του εθνικισμού και στις δύο πλευρές και εγκατέστησαν ένα κλίμα σιωπηρής καταπίεσης των Χριστιανών και φόβου. Οι Σινασίτες είχαν μια θολή μνήμη των προηγούμενων διώξεων που είχαν υποστεί. Παροιμιώδες είχε μείνει το όνομα του Σαχπάζ αγά, ενός τυραννικού τοπάρχη, αλλά η χρονική στιγμή της δράσης του και οι λεπτομέρειες του τέλους του είχαν διατηρηθεί με θολό και συγκεχυμένο τρόπο στη συλλογική μνήμη. Από τις αρχειακές πηγές γνωρίζουμε ότι το Μάρτιο του 1769 οι Σινασίτες είχαν υποστεί μια αργυρολογική επιδρομή των γενιτσάρων από το γειτονικό Κάστρο (Προκόπι), οι οποίοι ξεκινούσαν για το ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1768-1774. Οικογενειακές ενθυμήσεις μιλούν επίσης για επιδρομή περαστικών στρατευμάτων το 1832 κατά τη διάρκεια του τουρκοαιγυπτιακού πολέμου 1831-1833.

Σε σχέση με όσα υπέστησαν οι Έλληνες που κατοικούσαν στα παράλια του Αιγαίου, οι Σινασίτες πέρασαν χωρίς μεγάλες απώλειες τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι περισσότεροι άνδρες, από όσους είχαν παραμείνει στη Σινασό, καθώς η πλειονότητα βρισκόταν στην Πόλη, κατόρθωσαν να αποφύγουν τη στράτευση

με δωροδοκίες των τοπικών στρατιωτικών αρχών και διάφορα στρατηγήματα. Από την άλλη μεριά παραγκωνίστηκε η Δημογεροντία και διορίστηκε για πρώτη φορά δήμαρχος, χριστιανός Σινασίτης, ενώ τοποθετήθηκε Τούρκος δάσκαλος στο σχολείο. Μετά το τέλος του πολέμου αρκετές οικογένειες Χριστιανών εγκατέλειψαν τη Σινασό για την Πόλη αναζητώντας περισσότερη ασφάλεια. Η κατάσταση για τους Σινασίτες έγινε περισσότερο ασφυκτική κατά τη διάρκεια της Μικρασιατικής εκστρατείας του ελληνικού στρατού. Καθώς η περιοχή βρισκόταν μακριά από το μέτωπο δεν υπέστη τις σφαγές και τους εκτοπισμούς άλλων χριστιανικών πληθυσμών. Από την άλλη όμως εντάθηκε η οικονομική απομύζηση των Χριστιανών. Τότε κατασχέθηκε η κινητή περιουσία όσων είχαν εγκαταλείψει την κωμόπολη και τα σπίτια τους γυμνώθηκαν από την επίπλωση και πολύτιμα είδη. Η μείωση του χριστιανικού πληθυσμού από τις συνεχείς διαρροές οδήγησε μετά το 1920 για λόγους οικονομίας και ασφάλειας στη συστέγαση του αρρεναγωγείου με το παρθεναγωγείο στο κτήριο του πρώτου. Μια ενδιαφέρουσα πτυχή αυτής της περιόδου ήταν η εμπλοκή Σινασιτών στις προσπάθειες των κεμαλικών να ιδρύσουν ένα τουρκοορθόδοξο Πατριαρχείο υπό τον Παπά- Ευθύμ. Με το τέλος της Μικρασιατικής εκστρατείας μερικές οικογένειες επωφελήθηκαν από μια σύντομη ευνοϊκή συγκυρία για να εγκαταλείψουν και αυτές οριστικά την πατρίδα τους για την Πόλη.

Η έξοδος

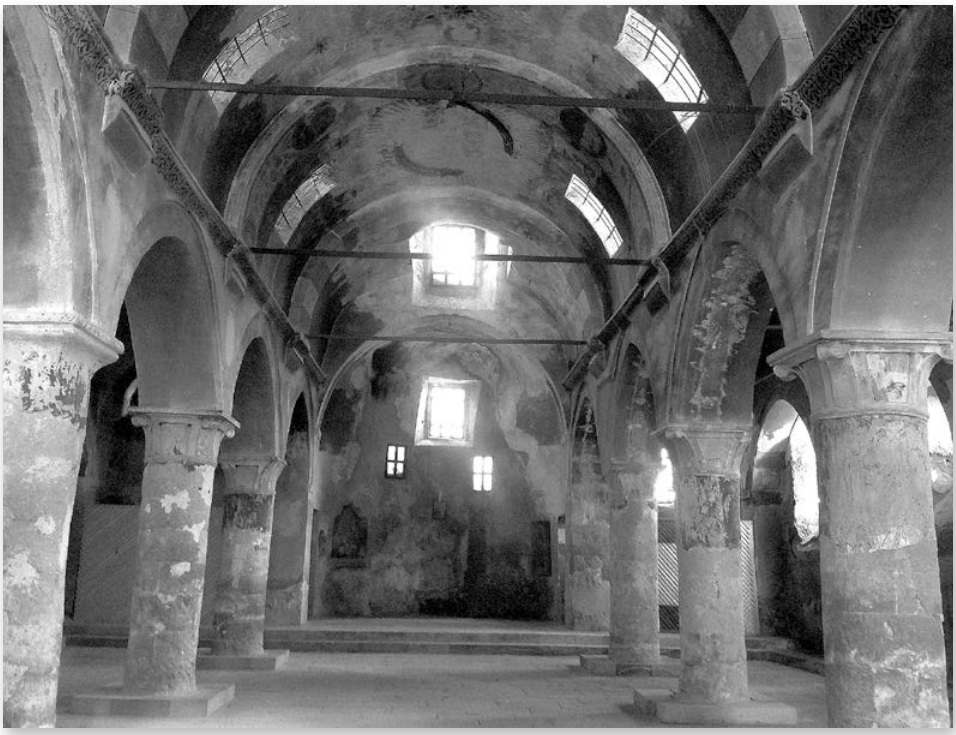
Η συνθήκη της Λωζάνης και η απόφαση για την ανταλλαγή των πληθυσμών βρήκε έτσι τη Σινασό με το χριστιανικό πληθυσμό μειωμένο και εξουθενωμένο οικονομικά. Την οργάνωση της εξόδου την ανέλαβε η τελευταία Δημογεροντία, που αναδείχτηκε ύστερα από ψηφοφορία, με επικεφαλής έναν πρώην υπονομάρχη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τον Ρίζο Ν. Ρίζου. Στην εργασία αυτή επικουρείτο από μια επιτροπή πλούσιων Σινασιτών, την «αντιπροσωπεία» της δημογεροντίας στην Πόλη, η οποία τη στήριζε οικονομικά και είχε τη δυνατότητα να επικοινωνεί με τους Σινασίτες εμπόρους τους εγκατεστημένους στον Πειραιά ήδη πριν από τους βαλκανικούς πολέμους και τη μικρή κοινότητα Σινασιτών στις ΗΠΑ (Νέα Υόρκη). Δύο στοιχεία διαφοροποιούν τη διαχείριση της εξόδου από την τελευταία Δημογεροντία από ό,τι συνέβη σε άλλες χαμένες πατρίδες της Μικράς Ασίας. Το πρώτο είναι η συνειδητή προσπάθεια να αποθανατιστούν φωτογραφικά γενικές όψεις των διαφόρων συνοικιών και δημόσια κτήρια με σημαντική δαπάνη για τα πενιχρά κοινοτικά οικονομικά. Το δεύτερο ήταν η προσπάθεια της δημογεροντίας χρησιμοποιώντας τις επαφές των Σινασιτών του Πειραιά στο κόμμα των Φιλελευθέρων και με τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου να τηρείται ενήμερη και ει δυνατόν να επηρεάσει την απόφαση των ελληνικών αρχών για τον τόπο της εγκατάστασής τους στην Ελλάδα. Κατόρθωσαν έτσι να αποφύγουν τη μεταφορά τους στη Θεσπρωτία με το επιχείρημα ότι στην περιοχή υπήρχε πρόβλημα με τους «κομιτατζήδες» εννοώντας προφανώς τους Τσάμηδες. Πάνω στο ζήτημα της επιλογής του τόπου εγκατάστασης ξέσπασε μια εσωτερική διένεξη ανάμεσα στους παραδοσιακούς που στόχευαν σε μια αναβίωση της κοινότητας ως αγροτικού οικισμού και τους μοντέρνους που θωρούσαν ότι μόνο η εγκατάστασή τους κοντά στο λιμάνι του Πειραιά θα επέτρεπε να ξαναβρούν τα επαγγέλματα που ασκούσαν προηγουμένως στην Κωνσταντινούπολη. Επρόκειτο για μια διαμάχη που συνεχίστηκε και μετά την άφιξή τους στην Ελλάδα. Με την αγροτική αποκατάσταση έλπιζαν πως θα αποφευγόταν η προλεταριοποίηση και η διασπορά των Σινασιτών στις διάφορες γωνιές της Ελλάδας και του εξωτερικού. Θα επωφελούνταν επίσης από την κυβερνητική πολιτική στην Ελλάδα, η οποία έδινε έμφαση στην ανάπτυξη της γεωργίας στη Μακεδονία.

Η πρώτη συνοδεία ανταλλάξιμων Σινασιτών έφυγε την 1η Αυγούστου 1924 για τη Μερσίνα, όπου θα επιβιβάζονταν στα πλοία· οι τελευταίοι εγκατέλειψαν οριστικά τη Σινασό στις 2 Οκτωβρίου του ίδιου έτους. Συνολικά έφυγαν 940 άτομα που ανήκαν σε 320 οικογένειες, από τις οποίες οι 110 καταγράφονταν ως άπορες. Συγκριτικά η οικονομική κατάσταση των 2000 περίπου Σινασιτών που παρέμεναν στην Πόλη ήταν πολύ καλύτερη. Τα κινητά που πήραν αυτά τα άτομα γέμισε 76 κιβώτια των 6.640 οκάδων. Από αυτά 8 κιβώτια περιείχαν κοινοτική περιουσία βάρους 772 οκάδων. Η μεταφορά της κοινοτικής περιουσίας στοίχισε 81.580 γρόσια και των 110 απόρων οικογενειών κόστισε άλλα 180.000 γρόσια. Η αντιπροσωπεία στην Πόλη συνέβαλε στις δαπάνες με περισσότερες από 1.200 λίρες Τουρκίας και η Επιτροπή του Αγίου Νικολάου διέθεσε άλλες 350 λίρες Τουρκίας, δηλαδή συνολικά πάνω από 155.000 γρόσια.

Όλος αυτός ο κόσμος και το υλικό κατέληξαν στην Αττική, στον Πειραιά και την Ελευσίνα, με τη κοινοτική περιουσία να περνά στα χέρια του Κράτους μέσω του Ταμείου Ανταλλαξίμων. Τον επόμενο χρόνο 148 οικογένειες έφυγαν για τη Βιστρίτσα σε απαλλοτριωμένο τμήμα του τσιφλικιού του Αθανασίου Πετσάλη, όπου το Μάϊο παρουσία πλουσίων Σινασιτών του Πειραιά και επισήμων τοποθετήθηκε ο θεμέλιος λίθος του οικισμού Νέα Σινασός. Μετά τα λαμπρά εγκαίνια, η εγκατάσταση εξελίχτηκε σε εφιάλτη για τους πρώτους εποίκους. Τα οικήματα αργούσαν να παραδοθούν, ενώ η ελονοσία έκανε θραύση στους ασυνήθιστους σε αυτήν πρώην κατοίκους των υψιπέδων της Ανατολίας. Στον πρώτο χειμώνα φαίνεται ότι πέθαναν 120 ψυχές, με αποτέλεσμα να διαρρεύσει το μεγαλύτερο μέρος των επιζώντων πριν ολοκληρωθεί η κατασκευή των οικημάτων μετά από δύο χρόνια. Το 1925 -1926 στον κώδικα της εκτιμητικής επιτροπής που κατέγραφε την περιουσία που εγκατέλειψαν οι Σινασίτες στην Τουρκία δηλωνόταν η περιουσία μόνον 36 ατόμων που κατοικούσαν στη Νέα Σινασό, ενώ την ίδια στιγμή είχαν γίνει δηλώσεις από 249 «Πειραιώτες», 95 «Πολίτες», 73 «Αθηναίους», 54 «Ελευσινιώτες» κ.ο.κ. Η επικράτηση της αστικού τύπου εγκατάστασης σφραγίστηκε το 1925 με τη σύσταση στον Πειραιά του Φιλανθρωπικού Σωματείου Νέα Σινασός, το οποίο ανέλαβε το ρόλο της φαντασιακής κοινότητας των Σινασιτών. Στο σωματείο αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό η διάσωση της μνήμης της χαμένης πατρίδας και η προώθηση της εικόνας της στην ελλαδική κοινωνία. Ας αναφερθούν εδώ δύο στοιχεία αυτής της προσπάθειας. Το πρώτο αφορά την έκδοση το 1925 ενός πολυτελούς λευκώματος με κείμενα και φωτογραφίες, πολλές από τις οποίες προέρχονταν από τη φωτογράφιση που είχε αναθέσει η τελευταία Δημογεροντία.Το δεύτερο ήταν η συμπερίληψη λήμματος για τη Σινασό στον τόμο ΚΑ' σελίδα 860 της Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαίδειας του εκδοτικού οίκου Πυρσός, του μεγάλου εκδοτικού εγχειρήματος της δεκαετίας του μεσοπολέμου. Την ίδια στιγμή στην εγκυκλοπαίδεια δεν υπήρχε λήμμα για άλλους μεγαλύτερους μικρασιατικούς οικισμούς, όπως το γειτονικό στη Σινασό Προκόπι.

Ο **Χρήστος Χατζηιωσήφ** είναι ιστορικός, ομότιμος καθηγητής του Πανεπιστημίου Κρήτης και διακεκριμένο μέλος του Ιδρύματος Τεχνολογίας και Έρευνας. Είναι συγγραφέας πολλών άρθρων και κεφαλαίων σε συλλογικούς τόμους στα ελληνικά και σε πολλές ξένες γλώσσες. Έχει επιμεληθεί τους οκτώ τόμους της *Ιστορίας της Ελλάδας του* $20^{ου}$ *αιώνα* στις Εκδόσεις Βιβλιόραμα 1999- 2009 και είναι ο συγγραφέας των βιβλίων *Η Γηραιά Σελήνη. Η βιομηχανία στην Ελλάδα 1830 - 1940*, Θεμέλιο 1993, *Συνασός. Ιστορία ενός τόπου χωρίς ιστορία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2005 και *Η ενοποίηση της Ευρώπης και η επιστροφή του εθνικισμού*, Βιβλιόραμα 2017.

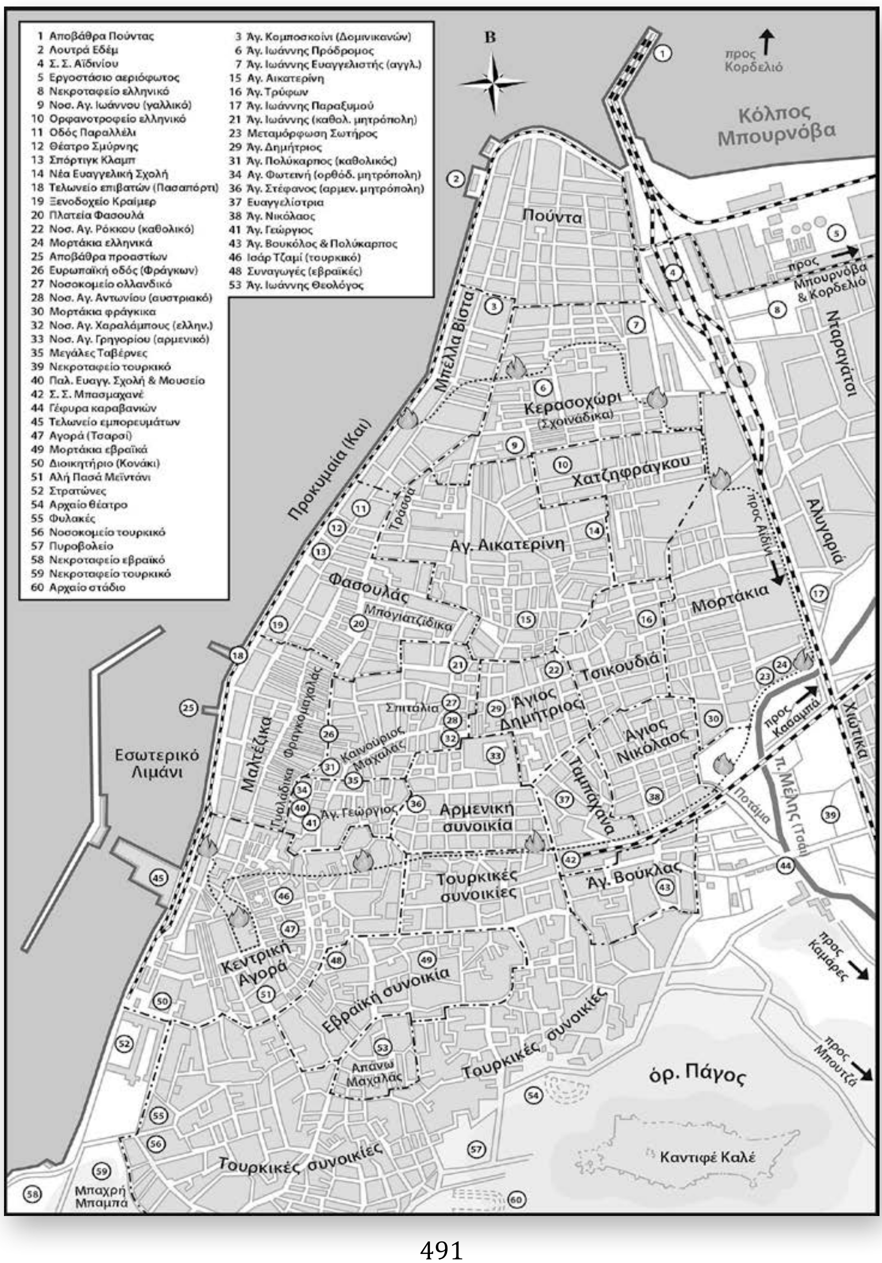
Η Εκκλησία των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης

ΣΜΥΡΝΗ. Η Νύμφη της Ιωνίας

Γιώργος Πουλημένος

Ιστορική αναδρομή

Στη διάρκεια της ζωής της από την ίδρυσή της τον 11ο αι. π.Χ., η Σμύρνη γνώρισε μία πληθώρα από κυρίαρχους και κατακτητές: Αιολείς, Ίωνες, Λυδούς, Πέρσες, Μακεδόνες, Ρωμαίους, Βυζαντινούς, Τούρκους εμίρηδες, Σταυροφόρους, Μογγόλους και Οθωμανούς.

Η ανάπτυξή της κατά τα νεότερα χρόνια ξεκίνησε στα τέλη του 16ου αι. με την εγκατάσταση στη Σμύρνη αγγλικών και γαλλικών εμπορικών εταιρειών, οι δραστηριότητες των οποίων διευκολύνονταν από τις διομολογήσεις (διακρατικές συμφωνίες μεταξύ των δυτικών κρατών και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για φορολογικές ατέλειες των ξένων, ετεροδικία κ.λπ.). Νέα μεγάλη ώθηση έδωσαν από τα μέσα του 19ου αιώνα τα έργα υποδομής (σιδηρόδρομος, λιμάνι, προκυμαία), καθώς και η μαζική εισροή Ελλήνων από την ηπειρωτική Ελλάδα και τα νησιά, οι οποίοι έδωσαν εκ νέου ελληνικό πρόσωπο στην πόλη: η τουρκική Ιζμίρ έγινε και πάλι Σμύρνη.

Τα χρόνια της βασιλείας του σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ Β' ως την επανάσταση των Νεοτούρκων το 1908 υπήρξαν η χρυσή εποχή της Σμύρνης, με την αλματώδη ανάπτυξη του διαμετακομιστικού εμπορίου, την ίδρυση βιομηχανιών και βιοτεχνιών, την εκτίναξη του αριθμού των ναών, των σχολείων, των κατοικιών, των ξενοδοχείων, των θεάτρων, των λεσχών και των κέντρων ψυχαγωγίας, καθώς και την υλική και πνευματική ανύψωση του ελληνικού κυρίως στοιχείου. Η ελληνική γλώσσα κατέστη κυρίαρχη, απαραίτητη για όσους έπαιρναν μέρος στην εμπορική και πολιτιστική κίνηση της πόλης, με τη γλώσσα του Τούρκου κυρίαρχου να είναι πλέον αναγκαία μόνο για την επικοινωνία με τις Αρχές.

Όλα αυτά τελείωσαν λίγο μετά την επικράτηση των Νεοτούρκων, με την πολιτική εκτουρκισμού και διώξεων των μειονοτήτων που ακολουθήθηκε. Το μποϊκοτάζ των ελληνικών επιχειρήσεων ακόμα και πριν από τους Βαλκανικούς Πολέμους, η εκδίωξη των ελληνικών πληθυσμών των παραλίων –όχι όμως και της ίδιας της Σμύρνης– πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, καθώς και η στρατολόγηση των Ελλήνων Οθωμανών υπηκόων κατά τη διάρκεια του πολέμου και η αποστολή τους στα περιβόητα «αμελέ ταμπουρού» (τάγματα εργασίας) στο εσωτερικό, απ' όπου επέστρεφαν ελάχιστοι, επέφεραν αποφασιστικό πλήγμα στις σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων κατοίκων, με αποτέλεσμα η συμβίωση των δύο κοινοτήτων να καταστεί πλέον σχεδόν αδύνατη.

Την κατάσταση αυτή εις βάρος του ελληνικού στοιχείου ανέτρεψε προσωρινά η απόβαση του ελληνικού στρατού τον Μάιο του 1919 και η επακόλουθη Ελληνική Διοίκηση της Σμύρνης τα επόμενα τρία χρόνια, η οποία όμως τερματίστηκε με τραγικό τρόπο το 1922.

Πληθυσμός

Σύμφωνα με εκτιμήσεις ξένων περιηγητών, ο πληθυσμός της Σμύρνης πέρασε για πρώτη φορά τις 100.000 κατοίκους το τελευταίο τέταρτο του 18ου αι. (Choiseul-Goufier, 1776), και χρειάστηκαν πάνω από εκατό χρόνια για να φτάσει τις 200.000 (Tancred Raven, 1886). Ως το 1840 οι Τούρκοι επικρατούσαν πληθυσμιακά των Ελλήνων. Το έτος αυτό, σύμφωνα με τον Joseph Bargigli, οι Έλληνες κάτοικοι –Οθωμανοί και Έλληνες υπήκοοι μαζί– ξεπέρασαν για πρώτη φορά τους Τούρκους, φτάνοντας τις 55.000 έναντι 45.000 σε σύνολο τότε 130.000 κατοίκων.

Αν και, σε αντίθεση με τα προάστια, δεν έγινε ποτέ πληθυσμιακή απογραφή της πόλης της Σμύρνης από την Ελληνική Διοίκηση, υπολογίζεται ότι το 1922

ο πληθυσμός της ξεπερνούσε τις 280.000: Έλληνες 140.000, Τούρκοι 80.000, Εβραίοι 25.000, Αρμένιοι 15.000, Ευρωπαίοι, Αμερικανοί και Λεβαντίνοι (Δυτικοί που διέμεναν επί πολλές γενιές στο Λεβάντε) 15.000, και λοιποί 5.000. Οι Τούρκοι, οι Εβραίοι και οι Αρμένιοι έμεναν κατά κύριο λόγο σε ξεχωριστούς μαχαλάδες στο νότιο τμήμα της πόλης, ενώ οι Έλληνες, οι Δυτικοί και τα ευπορότερα μέλη των άλλων εθνοτήτων κατοικούσαν σε μικτές συνοικίες βορειότερα, από τον Άγιο Γεώργιο και τον Φασουλά ως την Μπέλλα Βίστα και την Πούντα. Μικτά ήταν και κάποια απ' τα προάστια όπως το Κορδελιό και ο Μπουρνόβας, όπου έμεναν και αρκετοί Τούρκοι, ενώ άλλα, όπως ο Μπουτζάς και ο Κουκλουτζάς, είχαν σχεδόν αποκλειστικά ελληνικό πληθυσμό.

Τις μέρες πριν την Καταστροφή ο αριθμός των ατόμων που βρίσκονταν στη Σμύρνη είχε αυξηθεί σημαντικά φθάνοντας τις 400-450.000, καθώς είχαν συρρεύσει στην πόλη πάνω από 150.000 Έλληνες και Αρμένιοι πρόσφυγες από το εσωτερικό ακολουθώντας τον υποχωρούντα ελληνικό στρατό.

Οικονομία

Το λιμάνι της Σμύρνης ήταν το κύριο εξαγωγικό λιμάνι για τα προϊόντα της Μικράς Ασίας, και το δεύτερο σε εμπορική κίνηση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μετά την Κωνσταντινούπολη. Εξάγονταν αγροτικά προϊόντα όπως τα περιώνυμα σύκα της περιοχής της Σμύρνης, ανατολικά καπνά, σταφίδες, βαμβάκι και γλυκόριζα, ορυκτά όπως η σμύριδα και το χρώμιο, και βέβαια οι διάσημοι «σμυρναϊκοί» τάπητες, οι οποίοι πάντως δεν υφαίνονταν στην ίδια τη Σμύρνη, αλλά σε πόλεις και χωριά του εσωτερικού. Παράλληλα εισάγονταν πετρέλαιο, άλευρα, αποικιακά (καφές, ζάχαρη), νήματα και υφάσματα, υαλικά, καθώς και διάφορα βιομηχανικά είδη και μηχανήματα.

Η Σμύρνη ήταν το μοναδικό βιομηχανικό κέντρο της περιοχής. Από τους 10 ατμοκίνητους αλευρόμυλους οι 9 ήταν ελληνικοί, ενώ το ίδιο ίσχυε και για την πλειοψηφία των μηχανουργείων, όπως εκείνο του Ισηγόνη στην Πούντα. Υπήρχαν ακόμα υφαντουργεία, κλωστήρια, βαφείο νημάτων για την ταπητουργία, καθώς και μία ζυθοποιία ελληνο-ελβετικών συμφερόντων. Επιπρόσθετα λειτουργούσαν στη Σμύρνη πολλές μικρότερες βιοτεχνίες, όπως ελαιοτριβεία, σαπωνοποιεία, βυρσοδεψεία, κιβωτιοποιεία, συσκευαστήρια σύκων και σταφίδων, βιοτεχνίες επεξεργασίας καπνού, χαρτοποιίες, οινοποιίες και οινοπνευματοποιίες (ρακί, κονιάκ). Οι 2.000 συνολικά βιομηχανίες και βιοτεχνίες απασχολούσαν γύρω στους 11.000 εργάτες, εκ των οποίων το 50% ήταν Έλληνες και το 30% Τούρκοι. Στον εμπορικό τομέα δραστηριοποιούνταν γύρω στις 1.800 επιχειρήσεις με 4.000 υπαλλήλους, και άλλες 2.500 περίπου ατομικές επιχειρήσεις (χωρίς υπαλλήλους). Οι Έλληνες αποτελούσαν το 58% του συνολικού υπαλληλικού προσωπικού.

Σύμφωνα με στοιχεία του 1921, το συνολικό εργατικό δυναμικό της Σμύρνης, που περιλάμβανε, εκτός από τους παραπάνω, τους εργαζόμενους σε εμπορικά καταστήματα, σε χώρους εστίασης και ψυχαγωγίας, στα μέσα μεταφοράς κ.ά., ανερχόταν σε 44.000 περίπου άτομα, από τα οποία 24.000 ήταν άνδρες, 13.000 γυναίκες και 7.000 παιδιά κάτω των 15 ετών.

Ναοί, νοσοκομεία, σχολεία και ευαγή ιδρύματα

Στη Σμύρνη υπήρχαν 19 ορθόδοξα παρεκκλήσια και εκκλησίες, χωρίς ανάμεσα σ' αυτές να περιλαμβάνονται και εκείνες των προαστίων. Οι παλαιότερες ήταν η μητρόπολη της Αγίας Φωτεινής και ο Άγιος Γεώργιος, και η μεγαλύτερη η Αγία Αικατερίνη στην ομώνυμη συνοικία. Όλες όσες βρίσκονταν εντός της ζώνης που αποτεφρώθηκε απ' τη φωτιά του 1922 κάηκαν ολικώς ή μερικώς και στη συνέχεια κατεδαφίστηκαν. Διασώθηκαν έξι: η Αγία Μαρκέλλα στο Νταραγάτσι, ο ναός των Ταξιαρχών στο ορθόδοξο νεκροταφείο, ο Άγιος Ιωάννης στην Αλυγαριά, ο Άγιος Κωνσταντίνος στο Τεπετζίκι, ο Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος στον Απάνω Μαχαλά και ο Άγιος Βουκόλος. Ο τελευταίος είναι η μόνη παλαιά ορθόδοξη εκκλησία που υφίσταται ως σήμερα, ενώ τελευταία ανακαινίστηκε και χρησιμεύει ως πολιτιστικό κέντρο. Στην πολυπολιτισμική Σμύρνη υπήρχαν επίσης 14 καθολικοί, 5 προτεσταντικοί και 2 αρμενικοί ναοί και ναΐδρια, από τους οποίους σώζονται 4 καθολικοί –ανάμεσά τους και η καθολική μητρόπολη του Αγίου Ιωάννου– και 2 προτεσταντικοί. Ένας από τους τελευταίους, ο ολλανδικός ναός του Αγίου Αντωνίου, έχει μετατραπεί σε ορθόδοξο, τη νέα Αγία Φωτεινή. Από τις 11 συναγωγές έχουν διατηρηθεί οι 9, ενώ από τα πολυάριθμα τζαμιά κάηκαν μόνο τρία, όσα βρέθηκαν κοντά στο νότιο όριο των καμένων.

Κάθε εθνότητα είχε το δικό της νοσοκομείο: Γραικικό (το μεγαλύτερο και σπουδαιότερο), καθολικό (ιταλο-αυστριακό), ολλανδικό, αρμενικό, γαλλικό, βρετανικό και τουρκικό. Σώθηκαν τα τρία τελευταία, από τα οποία το γαλλικό με ζημιές που αποκαταστάθηκαν.

Από τα πολυάριθμα ελληνικά σχολεία, τουλάχιστον ένα σε κάθε ενορία, διασώθηκαν τα δύο νεότερα και μεγαλύτερα: το Κεντρικό Παρθεναγωγείο και η Νέα Ευαγγελική Σχολή, που χρησιμοποιούνται ως σχολεία μέχρι σήμερα. Επίσης σώζεται η ενοριακή σχολή του Αγίου Ιωάννη στον Απάνω Μαχαλά, η οποία βρέθηκε έξω από τη ζώνη της φωτιάς. Όσον αφορά τα ξένα εκπαιδευτικά ιδρύματα, γλίτωσαν τρία, όμως το ωραιότερο απ' αυτά, το Ιταλικό Παρθεναγωγείο, κατεδαφίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1940 για να διαπλατυνθεί η Παράλληλος (İkinci Kordon).

Η ελληνική κοινότητα διατηρούσε επίσης ορφανοτροφείο, φιλόπτωχο ταμείο, άσυλο αστέγων, το Λαϊκό Κέντρο με τα συσσίτια για απόρους, οικοτροφεία και διάφορα άλλα ευαγή ιδρύματα. Όλα κάηκαν στη μεγάλη φωτιά της Σμύρνης. Όσον αφορά δε το ορθόδοξο νεκροταφείο στο Νταραγάτσι, το οποίο αν και βεβηλωμένο διασώθηκε αφού η φωτιά δεν έφτασε ως εκεί, η προσπάθεια του ελληνικού κράτους αργότερα να το αγοράσει απέβη άκαρπη. Σήμερα στον χώρο του φιλοξενούνται εγκαταστάσεις του πανεπιστημίου της 9ης Σεπτεμβρίου (ημέρα της ανακατάληψης της Σμύρνης από τους Τούρκους).

Πολιτισμός, ψυχαγωγία και αθλητισμός

Στη Σμύρνη κυκλοφορούσαν λίγο πριν την Καταστροφή 8 ελληνικές εφημερίδες, με παλαιότερη την ευρείας κυκλοφορίας Αμάλθεια, καθώς και 2 περιοδικά. Στην τουρκική γλώσσα εκδίδονταν άλλες 8 εφημερίδες, στην ισπανοεβραϊκή (λαντίνο) 5, στην αρμενική 7 και στη γαλλική 5. Υπήρχαν επίσης αρκετά

τυπογραφεία που εξέδιδαν βιβλία σε όλες τις παραπάνω γλώσσες, καθώς και πολλά βιβλιοπωλεία.

Στο κτήριο της παλαιάς Ευαγγελικής Σχολής, δίπλα στην Αγία Φωτεινή, στεγαζόταν μουσείο με αρχαιότητες και νομισματική συλλογή, μικρή πινακοθήκη, καθώς και βιβλιοθήκη με 50.000 τόμους, ανάμεσά τους και αρκετές παλαιές εκδόσεις.

Τμήμα της προκυμαίας της Σμύρνης πριν από την Καταστροφή.
Από αριστερά: Οικία Μπακιρτζιάν, Θέατρο Σμύρνης, Γαλλικό προξενείο, καφενείο Αλάμπρα, λέσχη Sporting Club, θέατρο Sporting, Ιταλικό Παρθεναγωγείο, καφενείο και κινηματογράφος των Παρισίων.

Με βάση στοιχεία του 1921, στη Σμύρνη υπήρχαν 15 κινηματοθέατρα, 8 αίθουσες χορού, πάνω από 500 καφενεία, γύρω στις 220 ταβέρνες και οινοπωλεία για τις λαϊκές τάξεις, καθώς και περίπου 40 ζυθοπωλεία. Ανάμεσα στα τελευταία ήταν και ένα μεγάλο υπαίθριο, στον Κήπο της ζυθοποιίας Αϊδίν στο Χαλκά Μπουνάρ. Εκτός από τα κινηματοθέατρα, τις αίθουσες χορού και ελάχιστα αριστοκρατικά καφενεία της προκυμαίας, όπου το κοινό ήταν μικτό, στα υπόλοιπα κέντρα ψυχαγωγίας οι θαμώνες ήταν σχεδόν αποκλειστικά άνδρες.

Τα περισσότερα θέατρα και κινηματογράφοι ήταν συγκεντρωμένα στην προκυμαία, με πιο σημαντικά το Θέατρο Σμύρνης και το Θέατρο Κυβέλης (πρώην θέατρο Sporting). Όλα σχεδόν ανήκαν σε Έλληνες. Εκεί ανέβαιναν επιθεωρήσεις, οπερέτες και όπερες από ελληνικούς και ξένους θιάσους, δίνονταν συναυλίες, ενώ κατά διαστήματα προβάλλονταν και κινηματογραφικές ταινίες. Οι πιο γνωστές κινηματογραφικές αίθουσες ήταν το Παλλάς και το Λουξ. Μουσική άκουγε κανείς επίσης και στα καφενεία της προκυμαίας, όπου εμφανίζονταν οι περίφημες εστουδιαντίνες.

Οι ανώτερες τάξεις σύχναζαν στις 16 λέσχες της Σμύρνης, με πιο γνωστές την Ελληνική Λέσχη, τη Λέσχη Σμύρνης, τη Μικρασιατική Λέσχη (πρώην Sporting Club) και τη Λέσχη των Κυνηγών. Οι λέσχες, εκτός από τις χοροεσπερίδες που διοργάνωναν τον χειμώνα, διέθεταν αναγνωστήρια, καπνιστήρια και, φυσικά, αίθουσες χαρτοπαιγνίου.

Τα δύο μεγαλύτερα αθλητικά σωματεία της Σμύρνης ήταν ο Πανιώνιος, με ιδιόκτητο στάδιο δίπλα στο ορθόδοξο νεκροταφείο, και ο Απόλλων. Άλλοι ελληνικοί σύλλογοι ήταν ο Πέλοψ στο Καρατάσι, και ο Θησεύς και ο Ερμής στον Μπουρνόβα, όπου είχε την έδρα της και βρετανική αθλητική ομάδα. Ακόμα,

υπήρχαν και 3 αρμενικά, καθώς και 2 τουρκικά σωματεία. Ένα από τα τελευταία, η Altay, «κληρονόμησε» μετά την Καταστροφή το στάδιο του Πανιωνίου, όπου στεγάζεται ως σήμερα. Πολλά σχολεία διέθεταν κι αυτά αθλητικές ομάδες, που συναγωνίζονταν με τα επίσημα σωματεία. Τα κύρια αθλήματα ήταν ο στίβος και το ποδόσφαιρο.

Η Σμύρνη στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο

Η κατατρομοκράτηση του ελληνικού πληθυσμού της Θράκης και των παραλίων της δυτικής Μικράς Ασίας με στόχο να εγκαταλείψουν τις εστίες τους και να καταφύγουν στην Ελλάδα άρχισε ήδη από τα τέλη του 1913, για να κορυφωθεί την άνοιξη του 1914. Λίγο πριν την έναρξη του Μεγάλου Πολέμου, οι περιοχές αυτές είχαν αδειάσει από τους Έλληνες κατοίκους τους.

Μόνο οι Έλληνες της Σμύρνης και των Βουρλών εξαιρέθηκαν και δεν εκδιώχθηκαν. Τους νέους άνδρες τούς περίμενε όμως το μαρτύριο των εργατικών ταγμάτων (αμελέ ταμπουρού). Αν και θεωρητικά μπορούσαν να αποφύγουν τη στράτευση καταβάλλοντας αντισήκωμα (το λεγόμενο «μπεντέλι»), συχνά καλούνταν να πληρώσουν το σχετικό ποσό επανειλημμένα, και όταν πια αδυνατούσαν να το πράξουν, τότε τους στράτευαν. Για να γλιτώσουν, πολλοί κατέφευγαν στην Ελλάδα, ενώ άλλοι κρύβονταν σε κρυψώνες στα διάκενα των ξύλινων οροφών των σπιτιών, αποτελώντας τα θρυλικά «ταβάν ταμπουρού» (τάγματα των ταβανιών). Όμως Τούρκοι χωροφύλακες έκαναν αιφνιδιαστικές εφόδους στα σπίτια και συλλάμβαναν όσους έβρισκαν. Εκείνους που αντιστέκονταν τους ξυλοκοπούσαν και τους οδηγούσαν σιδηροδέσμιους στο ειδικό στρατολογικό γραφείο για Χριστιανούς. Εκεί, στο φοβερό Μπεϊλέρ σοκάκι, τους περίμενε άγριο ξύλο και βουρδουλιές, ώσπου να σταλούν εντέλει μαζί με τους υπόλοιπους στρατεύσιμους στο τάγμα τους, στο εσωτερικό της Ανατολίας.

Στα αμελέ ταμπουρού οι Χριστιανοί υπηρετούσαν τη θητεία τους άοπλοι, συνήθως σπάζοντας πέτρες και κατασκευάζοντας δρόμους υπό άθλιες συνθήκες. Οι κακουχίες, οι επιδημίες, ο υποσιτισμός και το ψύχος συντελούσαν ώστε μόνο μικρό ποσοστό να επιστρέφει τελικά στα σπίτια του.

Δεν υπέφεραν όμως μόνο οι στρατεύσιμοι εκείνη την περίοδο. Ο εξανθηματικός τύφος θέριζε, ενώ παράλληλα, λόγω του αποκλεισμού του λιμανιού της Σμύρνης από τους Βρετανούς, άρχισε και η πείνα, που γρήγορα πήρε μεγάλες διαστάσεις. Το ψωμί και άλλα βασικά τρόφιμα διανέμονταν με δελτίο («βεσικά») σε ανεπαρκείς ποσότητες, οπότε άρχισε να ανθίζει η μαύρη αγορά. Ακόμα και η οργάνωση συσσιτίων από την ορθόδοξη κοινότητα παρουσίαζε μεγάλες δυσκολίες λόγω έλλειψης καυσίμων υλών.

Από τον Μάιο του 1916 ξεκίνησαν και αεροπορικοί βομβαρδισμοί. Σε έναν μάλιστα από αυτούς επλήγη η συνοικία του Αγίου Τρύφωνος, με πολλά θύματα. Οι βομβαρδισμοί συνεχίστηκαν με διαλείμματα ως το καλοκαίρι του 1917.

Τέλος, μία τραγωδία αποφεύχθηκε την τελευταία στιγμή. Μετά από προσπάθειες της ορθόδοξης κοινότητας ματαιώθηκε η πρόθεση του τότε βαλή (νομάρχη) Ραχμί μπέη να αποσταλεί μεγάλος αριθμός ορφανών Ελληνόπουλων στο μουσουλμανικό ορφανοτροφείο της Μαγνησίας, κάτι που πιθανότατα θα είχε σαν αποτέλεσμα τον εξισλαμισμό τους.

Η Ελλάδα στη Σμύρνη

Στις 2/15 Μαΐου του 1919, με εντολή των Συμμάχων, ο ελληνικός στρατός αποβιβαζόταν στη Σμύρνη. Σύσσωμος ο ελληνικός πληθυσμός είχε συγκεντρωθεί στην προκυμαία και παρακολουθούσε με δάκρυα στα μάτια την άφιξη των στρατιωτών. Οι καμπάνες ηχούσαν χαρμόσυνα, οι γαλανόλευκες ανέμιζαν, οι ζητωκραυγές δονούσαν τον αέρα. Κορίτσια έραιναν τους φαντάρους με ροδοπέταλα και ο Μητροπολίτης Χρυσόστομος γονάτιζε και ευλογούσε την ελληνική σημαία. Μετά από αιώνες δουλείας, η Σμύρνη ήταν και πάλι ελεύθερη!

Δεν έγιναν όμως όλα κατ' ευχήν, σύμφωνα με το σχέδιο. Ένα ευζωνικό τμήμα, αντί να αποβιβαστεί νοτιότερα, στο προάστιο Καραντίνα, με σκοπό να περικυκλωθούν οι τουρκικές συνοικίες, αποβιβάστηκε στο κέντρο της προκυμαίας, ανάμεσα στο πλήθος. Από εκεί οι εύζωνοι αποπειράθηκαν να φτάσουν στο στόχο τους παρελαύνοντας κατά μήκος της προκυμαίας και περνώντας μέσα από τους τούρκικους μαχαλάδες. Όμως, λίγο μετά την πλατεία του Διοικητηρίου έπεσαν οι πρώτοι πυροβολισμοί.

Οι εύζωνοι αντέδρασαν, και μέσα σε μια ώρα η τουρκική αντίσταση είχε κατασταλεί. Σ' αυτό συντέλεσε και η καταρρακτώδης βροχή που έπεσε γύρω στο μεσημέρι. Υπήρξαν θύματα και από τις δύο πλευρές, που αυξήθηκαν όταν κάποια στοιχεία βρήκαν την ευκαιρία να αντεκδικηθούν για όσα είχαν υποστεί τα προηγούμενα χρόνια. Ο αριθμός των θυμάτων ποικίλει ανάλογα με την πηγή: κυμαίνεται από μερικές δεκάδες κατά τους Έλληνες, ανάμεσά τους και Έλληνες στρατιώτες, έως εκατοντάδες ή και χιλιάδες σύμφωνα με τους Τούρκους. Από τις νέες ελληνικές Αρχές καταδικάστηκαν σε θάνατο και εκτελέστηκαν δύο εύζωνοι ως υπεύθυνοι λεηλασιών και κλοπών. Αργότερα συστήθηκε ειδική συμμαχική επιτροπή για να ερευνήσει τα έκτροπα στη Σμύρνη, στο Αϊδίνι και αλλού, τα συμπεράσματα της οποίας δεν ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκά για τους Έλληνες. Ο κακός σχεδιασμός της απόβασης είχε αργότερα, το 1922, και άλλες ολέθριες συνέπειες, αφού εκατοντάδες Έλληνες εκτελέστηκαν μετά την τουρκική ανακατάληψη της Σμύρνης ως υπαίτιοι των «σφαγών» του 1919.

Με την άφιξη του Ύπατου Αρμοστή Αριστείδη Στεργιάδη η κατάσταση στην πόλη ομαλοποιήθηκε, αφού ο Στεργιάδης προσπάθησε να κρατήσει ίσες αποστάσεις ανάμεσα στους Έλληνες και τους Τούρκους, σε σημείο μάλιστα συχνά να ευνοεί επιδεικτικά τους τελευταίους. Το γεγονός αυτό, καθώς και ο στρυφνός και αυταρχικός χαρακτήρας του Ύπατου Αρμοστή, δημιούργησε πολλές αντιπάθειες προς το πρόσωπό του ανάμεσα στον ελληνικό πληθυσμό της Σμύρνης. Γενικά πάντως η Σμύρνη, ελληνική πια, γνώρισε στη συνέχεια ένα ευτυχισμένο και ειρηνικό διάστημα, χωρίς τριβές ανάμεσα στις δύο σημαντικότερες κοινότητες, τουλάχιστον όσο ο ελληνικός στρατός σημείωνε επιτυχίες στα πεδία των μαχών. Αυτή ήταν όμως η τελευταία αναλαμπή της πόλης, αφού η κατάσταση μετά την υποχώρηση των Ελλήνων στον Σαγγάριο πήρε δυσάρεστη τροπή και βαριά, απειλητικά σύννεφα άρχισαν να συγκεντρώνονται στον ορίζοντα.

Ο παππούς μου

Ενδιάμεσα, και συγκεκριμένα την Πρωτοχρονιά του 1920, ο παππούς μου Σταμάτης Χατζηγιάννης, τότε δεκανέας πυροβολικού, έφτανε με μεταγωγικό

ατμόπλοιο στη Σμύρνη προερχόμενος από τη Θεσσαλονίκη. Να οι πρώτες του εντυπώσεις:

«Αρμενίζαμε όλη την υπόλοιπη μέρα και νύχτα, και την επόμενη, πρώτη του νέου έτους 1920, με το ξημέρωμα, αφήναμε πίσω μας τα Βουρλά με τα ξακουστά παλικάρια, που δεν κατάφεραν να τα απομακρύνουν οι Τούρκοι στο διωγμό του 1914 πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Παρακάτω, αφού περάσαμε το εξωτερικό φρούριο της Σμύρνης, το Εξώκαστρο, άρχισαν να παρελαύνουν μπροστά μας τα νότια προάστια της Σμύρνης, το Κοκάργιαλι, το Γκιόζτεπε, η Καραντίνα, το Καρατάσι.

Λίγη ώρα αργότερα αντικρίζαμε για πρώτη φορά τη Νύμφη της Ιωνίας, τη χιλιοτραγουδισμένη Σμύρνη. Δεξιά στην προκυμαία, προς το Διοικητήριο, είδαμε το εντυπωσιακό Κουμέρκι – το Τελωνείο – και ένα μικρό λιμάνι (…). Κι ακόμα, στο βάθος, το στεφάνωμα της ξακουστής πόλης, το φρούριο Κατιφέ Καλέ, και στα πόδια του οι απάνω μαχαλάδες που έπεφταν προς τη θάλασσα. Πιο πάνω απ' το λιμάνι άρχιζαν τα αρχοντικά της αφρόκρεμας της Σμύρνης, Ελλήνων, Άγγλων, Γάλλων, Ιταλών, και κάθε άλλης ράτσας ευγενικής. (…)

Παίρνοντας τη στροφή στο ακρωτήριο της Πούντας μας περίμενε ένα θέαμα ανεπανάληπτο: τα φημισμένα ακρογιάλια του Κόλπου της Σμύρνης. Αριστερά φάνηκε το Κορδελιό με την υπέροχη προκυμαία, τη χρυσή αμμουδιά του και τις βίλες των πλούσιων Σμυρνιών και των Τούρκων πασάδων, που έφταναν μέχρι του Παππά τη Σκάλα. Οι βίλες αυτές είχαν όλες ιδιόκτητες ξύλινες εξέδρες για τα μπάνια που εκτείνονταν ως μέσα στη θάλασσα, με καμπίνες για ν' αλλάζουν στην άκρη. Πιο δεξιά, στον μυχό του, ο κόλπος πλησίαζε στον Μπορνόβα, με τις πανέμορφες κοπέλες και κυράδες. (…)

Πριν περάσει πολλή ώρα το πλοίο μας πλεύριζε στην πρόχειρη προβλήτα της Πούντας, όπου σε μια ξύλινη εξέδρα άραζαν και ξεφόρτωναν τα φορτηγά πλοία. Μόλις έδεσε το πλοίο άρχισε αμέσως η αποβίβαση, πρώτα των κτηνών και κατόπιν των ανδρών. Ανάμεσά τους, από τους πρώτους, ήμουν κι εγώ.

Δεν είχα προλάβει να κατεβώ καλά-καλά και μου ανέθεσαν μιαν αγγαρεία. Γνώριζαν ότι καταγόμουν από την περιφέρεια Σμύρνης, και θα πίστευαν μάλλον ότι ήμουν από τη Σμύρνη την ίδια, και άρα θα ήξερα την πόλη. Εγώ όμως την έβλεπα για πρώτη φορά, και ούτε τούρκικα ήξερα καθόλου. Στο χωριό μου, την Κάτω Παναγιά, δεν είχαμε καθόλου Τούρκους, ούτε είχε ποτέ γεννηθεί Τούρκος εκεί. Ο αστυνόμος, ο δημόσιος εισπράκτορας και ο μουντούρης – ο πολιτικός αντιπρόσωπος –έρχονταν καθημερινά από τον Τσεσμέ, που απείχε 20-30 λεπτά με τα πόδια. Στη Σμύρνη πάντως αποδείχτηκε ότι τα τούρκικα δεν ήταν καθόλου απαραίτητα, αφού εδώ ζούσαν τόσοι πολλοί Έλληνες, ώστε οι Τούρκοι να την αποκαλούν Γκιαούρ Σμύρνη.

Μου έδωσαν λοιπόν ένα κάρο με δύο άνδρες, και έναν αξιωματικό για συνοδεία. Σκοπός της αποστολής μας ήταν να προμηθευτούμε κρέας και ψωμί για τους άνδρες. Αυτό όμως δεν θα ήταν και ιδιαίτερα εύκολο, αφού κατέφθαναν συνεχώς νέες στρατιωτικές μονάδες (…). Έτσι, οι φούρνοι δεν πρόφταιναν να ικανοποιούν τις ανάγκες σε ψωμί, αλλά και το κρέας παρουσίαζε έλλειψη λόγω των εορτών.

Βγήκαμε λοιπόν με το κάρο γυρνώντας φούρνους και κρεοπωλεία και συγκεντρώνοντας ό,τι βρίσκαμε. Στο μεταξύ ο καιρός χάλασε, άρχισε να βρέχει του κα-

λού καιρού, και φυσικά γίναμε μούσκεμα. Όταν μαζέψαμε αρκετά γυρίσαμε στην Πούντα, κοντά στον Άγιο Γιάννη του Παροξυμού όπως τον έλεγαν οι Σμυρνιές, που πίστευαν ότι θεράπευε την ελονοσία. Εκεί, σε μιαν αλάνα που υπήρχε δεξιά, προς το τέλος της λεωφόρου που ξεκινούσε απ' το λιμάνι, είχαν καταυλιστεί οι πυροβολαρχίες, έχοντας ξεφορτώσει τα κτήνη και μέρος του υλικού. Νομίζω ότι η συνοικία λεγόταν Χιώτικα και, όπως έμαθα, στο βάθος του δρόμου βρίσκονταν οι οίκοι ανοχής.

Όσο έλειπα, η βροχή είχε σχεδόν μετατρέψει τον καταυλισμό σε τέλμα. Ψάχνοντας να βρω τη σκηνή του σιτιστή για να παραδώσω τα τρόφιμα, την αναγνώρισα από ένα μουλάρι που ήταν εκεί απ' έξω και μασουλούσε έχοντας χώσει τη μουσούδα σ' ένα σακί γεμάτο με ρεβίθια. (...) Κανείς όμως δεν έβγαινε να το απομακρύνει, για να μη μουσκέψει απ' τη βροχή.

Αφού έδιωξα το μουλάρι προς τους στάβλους, παρέδωσα τα συγκεντρωμένα τρόφιμα στον σιτιστή και κοίταξα να καταφύγω σε κάποιο φιλικό αντίσκηνο, να βγάλω από πάνω μου το χιτώνιο για να στεγνώσει. Πηγαίνοντας προς τα εκεί, μες στη νεροποντή, αντίκρισα κάτι που με συγκλόνισε κι έκανε την καρδιά μου να λαχταρίσει: τρεις Σμυρνιοπούλες σαν τα κρύα νερά, κρατώντας σκεπασμένα πανέρια και αψηφώντας την κατακλυσμιαία βροχή που τις είχε κυριολεκτικά μουσκέψει, γύριζαν τ' αντίσκηνα μοιράζοντας γλυκά και κουλούρια σμυρναίικα, θέλοντας να προσφέρουν στους φαντάρους λίγη οικογενειακή θαλπωρή.

Παίρναμε όλοι με συγκίνηση απ' τα τρυφερά τους χεράκια τα γλυκά, που μας θύμιζαν τα σπίτια μας, γιορτινά και χαρούμενα λόγω της ημέρας, αλλά και τόσο μακρινά. Μας παρηγορούσε όμως η σκέψη ότι την οικογενειακή ζεστασιά που αποστερούμαστε, την προσφέραμε για το μεγαλείο της Πατρίδας...»

Η Καταστροφή

Δύο εβδομάδες μετά τη μεγάλη τουρκική επίθεση στις 13/26 Αυγούστου 1922 στο Αφιόν Καραχισάρ, ο νικηφόρος τουρκικός στρατός έμπαινε στη Σμύρνη. Τρία χρόνια, τρεις μήνες, τρεις βδομάδες και τρεις μέρες ελληνικής κατοχής και διοίκησης της πόλης τερματίζονταν.

Οι διαθέσεις των Τούρκων φάνηκαν από την πρώτη στιγμή. Η αρμενική συνοικία ήταν ο πρώτος στόχος, για ν' ακολουθήσουν οι απομακρυσμένες ελληνικές συνοικίες και τα ελληνικά προάστια. Λεηλασίες, ληστείες, βιασμοί και φόνοι, μια πλήρης γκάμα θηριωδιών, αποτελούσαν το ρεπερτόριο της βίας. Αυτουργοί ήταν στρατιώτες του τακτικού στρατού, τσέτες, χωρικοί που είχαν συρρεύσει στην πόλη, αλλά και Τούρκοι πολίτες της Σμύρνης. Σ' αυτά ήρθε να προστεθεί το άγριο λιντσάρισμα του Μητροπολίτη Χρυσοστόμου, τον οποίο παρέδωσε στον όχλο ο ίδιος ο Τούρκος στρατιωτικός διοικητής, ο Νουρεντίν πασάς. Διδάχθηκαν μ' αυτό το παράδειγμα οι νικητές πως οι Χριστιανοί αποτελούσαν θεμιτή λεία: μπορούσαν να κάνουν μ' αυτούς ό,τι ήθελαν.

Τις επόμενες τρεις μέρες η κατάσταση συνεχώς χειροτέρευε. Η αρμενική συνοικία άδειασε. Όσοι Αρμένιοι δεν δολοφονήθηκαν, άφησαν τα σπίτια τους και κατέφυγαν σε ναούς, σχολεία και ξένα ιδρύματα, ελπίζοντας ν' αποφύγουν τα χειρότερα υπό την απατηλή προστασία του πλήθους που βρισκόταν εκεί. Τα ίδια και οι πρόσφυγες από το εσωτερικό, που γέμιζαν τα προαύλια των ναών,

την προκυμαία και τους γύρω δρόμους, νηστικοί και απελπισμένοι. Στις μακρινές συνοικίες και στα προάστια –στο Νταραγάτσι, στον Άγιο Κωνσταντίνο, στο Καρατάσι, στο Μερσινλί, στον Μπουρνόβα και αλλού– τα πτώματα συσσωρεύονταν, και απομακρύνονταν με κάρα. Στην κεντρική Σμύρνη οι Έλληνες κλείνονταν στα σπίτια τους. Όσοι τολμούσαν να κυκλοφορήσουν στους δρόμους προπηλακίζονταν, ληστεύονταν και δολοφονούνταν, αν δεν φορούσαν κονκάρδα με τα χρώματα κάποιου ξένου κράτους. Λίστες προγραφών καταρτίστηκαν, και όσοι περιλαμβάνοντας σ’ αυτές συλλαμβάνονταν, καταδικάζονταν στα «Δικαστήρια της Ανεξαρτησίας» και εκτελούνταν. Από τα πολεμικά που ήταν δεμένα στον κόλπο της Σμύρνης, οι ξένοι παρακολουθούσαν τα τεκταινόμενα με αυτοσυγκράτηση έως αδιαφορία. Είχαν εντολές να μην επεμβαίνουν, παρά μόνο για να προστατεύσουν τις ζωές και τις περιουσίες των υπηκόων των κρατών τους.

Το πρωί της 13ης Σεπτεμβρίου (νέο ημερολόγιο), τέσσερις μέρες μετά την είσοδο των Τούρκων, μπήκαν οι πρώτες φωτιές στην αρμενική συνοικία. Αν και οι πυροσβέστες κατάφεραν να σβήσουν τις αρχικές εστίες, συνεχείς εμπρησμοί σε διάφορα σημεία κατέστησαν τελικά το έργο τους αδύνατο. Από νωρίς το απόγευμα οι μεμονωμένες εστίες άρχισαν να ενώνονται, και η γιγαντιαία φωτιά κατέτρωγε πια τα πάντα στο διάβα της. Περνώντας τα όρια της αρμενικής συνοικίας, εξαπλώθηκε γρήγορα και στις ελληνικές, στον Άγιο Γεώργιο, στον Άγιο Δημήτριο, στα Σπιτάλια.

Ως τη νύχτα η φωτιά έγινε ανεξέλεγκτη, φτάνοντας μετά τα μεσάνυχτα και στην κατάμεστη με απελπισμένο κόσμο προκυμαία. Εκεί, οι πρόσφυγες και οι ξεσπιτωμένοι Σμυρνιοί βρέθηκαν αντιμέτωποι με τον πύρινο θάνατο από τη μία πλευρά, τα βαθιά νερά της θάλασσας απ’ την άλλη, και τα πολυβόλα των Τούρκων που είχαν στήσει μπλόκα στα δύο άκρα της προκυμαίας, εμποδίζοντάς τους να φύγουν προς τη σωτηρία. Πολλοί καίγονταν, και άλλοι σπρώχνονταν ή πηδούσαν στη θάλασσα και πνίγονταν. Φρικιαστικές κραυγές ακούγονταν από μίλια μακριά. Και σαν να μην έφταναν όλα αυτά, πάνοπλοι Τούρκοι κυκλοφορούσαν ανάμεσα στο πλήθος, ληστεύοντας και σφάζοντας.

Μπροστά στην ανθρωπιστική καταστροφή που συντελούνταν μπροστά στα μάτια τους, οι ξένοι από τα πλοία, με πρώτους τους Βρετανούς, δραστηριοποιήθηκαν και άρχισαν να παραλαμβάνουν πρόσφυγες, ενώ ως τότε τους απωθούσαν, ρίχνοντάς τους πίσω στη θάλασσα. Όσοι όμως κατάφεραν να γλιτώσουν έτσι δεν ήταν παρά σταγόνα στον ωκεανό.

Η φωτιά συνεχίστηκε και τις επόμενες δύο μέρες, αλλάζοντας κατεύθυνση με τη βοήθεια του ανέμου και κατακαίγοντας ό,τι είχε απομείνει στο εσωτερικό της Σμύρνης. Μάλιστα έφθασε να απειλήσει ακόμα και το Διοικητήριο, με τις νέες τουρκικές αρχές να ετοιμάζονται να το εγκαταλείψουν άρον-άρον. Από τις χριστιανικές συνοικίες έμειναν ανέπαφες μόνο η Πούντα, τμήματα της Μπέλλα Βίστα, καθώς και όσες συνοικίες βρίσκονταν σφηνωμένες ανάμεσα στους τούρκικους μαχαλάδες ή ανατολικά των γραμμών του τρένου. Η εβραϊκή συνοικία, όπως και οι τουρκικές και το μεγαλύτερο τμήμα της κεντρικής αγοράς (τσαρσί) δεν έπαθαν τίποτε.

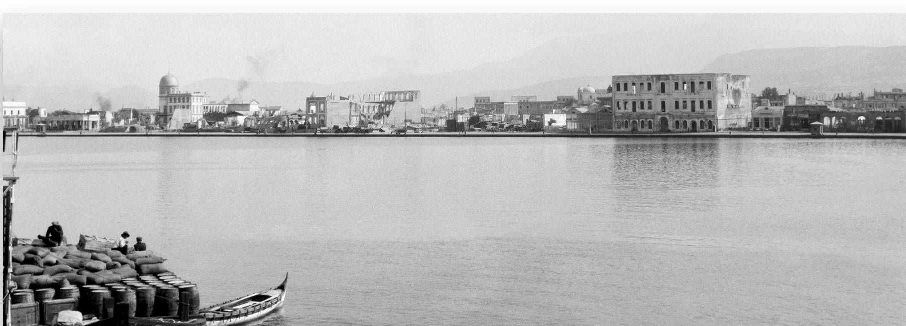
Η Εξοδος

Σύμφωνα με διαταγή που εκδόθηκε αμέσως μετά τη φωτιά, όλοι οι Χριστιανοί άρρενες στρατεύσιμης ηλικίας (18-45 ετών) θεωρήθηκαν αιχμάλωτοι πολέμου. Συλλαμβάνονταν, κλείνονταν προσωρινά σε στρατόπεδα συγκεντρώσεως όπου απογυμνώνονταν από κάθε τι πολύτιμο, ως τα ρούχα και τα παπούτσια, και στη συνέχεια εκτοπίζονταν στο εσωτερικό. Μικρό ποσοστό όμως έφθανε στον προορισμό του, αφού στον δρόμο οι περισσότεροι σκοτώνονταν, είτε από τους ίδιους τους συνοδούς τους είτε από εξαγριωμένους Τούρκους χωρικούς. Αλλά και εκείνοι που έφθαναν στα στρατόπεδα αιχμαλώτων αποδεκατίζονταν από τις άθλιες συνθήκες που επικρατούσαν εκεί. Ελάχιστοι από αυτούς επέστρεψαν.

Οι υπόλοιποι, ηλικιωμένοι άνδρες και γυναικόπαιδα, περίμεναν με αγωνία τα πλοία που θα τους απομάκρυναν από την καμένη Σμύρνη, αφού αν δεν κατάφερναν να φύγουν μέσα στην προθεσμία που δόθηκε θα τους περίμενε η ίδια τύχη όπως τους νέους άνδρες, δηλαδή η εκτόπιση και ο θάνατος.

Τελικά τα πλοία έφτασαν, με πρωτοβουλία των Αμερικανών. Μετά από συμφωνία με τους Τούρκους, ελληνικά πλοία πλεύρισαν ανενόχλητα στην προβλήτα της Πούντας για να παραλάβουν τους απελπισμένους πρόσφυγες. Μόνη προϋπόθεση ήταν να μη φέρουν την ελληνική σημαία. Μέσα σε λίγες μέρες απομακρύνθηκαν γύρω στους 150.000 Χριστιανοί, οι οποίοι αρχικά μεταφέρθηκαν στα κοντινά νησιά, Μυτιλήνη και Χίο. Από εκεί προωθούνταν σε άλλα νησιά και στην ηπειρωτική Ελλάδα. Ως αστοί που ήταν στην πλειοψηφία τους, η Αθήνα, η Θεσσαλονίκη, ο Βόλος και άλλες πόλεις ήταν οι κύριοι τελικοί προορισμοί των Σμυρνιών προσφύγων.

Οι απόγονοί τους, τρίτης και τέταρτης γενιάς οι περισσότεροι, διατηρούν πάντα με νοσταλγία στην καρδιά τους την αλησμόνητη Σμύρνη.

Λίγους μήνες μετά την Καταστροφή, το εμπόριο στη Σμύρνη έχει ξαναρχίσει. Στην καμένη προκυμαία διακρίνονται το ανέπαφο Ιταλικό Παρθεναγωγείο (με τον τρούλο), και τα ερείπια του τετραώροφου ξενοδοχείου Κραίμερ, με τον άνω όροφο να έχει καταρρεύσει.

Γιώργος Πουλημένος

Κατάγεται από την πλευρά της μητέρας του από την Κάτω Παναγιά του Τσεσμέ. Σπούδασε χημικός μηχανικός στη Γερμανία και εργάστηκε επί 30 περίπου έτη ως αναλυτής/προγραμματιστής Η/Υ. Ο Μικρασιάτης παππούς του Σταμάτης Χατζηγιάννης ήταν εκείνος που του ενέπνευσε την αγάπη για τις αξέχαστες πατρίδες, με αποτέλεσμα τα τελευταία χρόνια να ασχολείται σε βάθος με τη Σμύρνη παίρνοντας μέρος σε επιστημονικά συνέδρια και παρουσιάσεις και εκδίδοντας σχετικά βιβλία και χάρτες. Έργα του ως τώρα: A Lexicon of Smyrneika (2011, με τους Alex Baltazzi και George Galdies, τρίγλωσσο λεξικό της σμυρναίικης διαλέκτου, αγγλικά-ελληνικά-τουρκικά), Σμύρνη-İzmir: Ιστορικός χάρτης (2017, με τη Μαριάννα Μαστροσταμάτη), Οι Μηνιώτες στην Κατοχή (2018, επιμέλεια), Η Προκυμαία της Σμύρνης (2018, με τον Αχιλλέα Χατζηκωνσταντίνου, δίτομο, βραβείο Ακαδημίας Αθηνών 2019), Λέων & Εμινέ (2018, μυθιστόρημα), Σμύρνη – Περιηγητικός οδηγός 1922 (2019, μετάφραση στα τουρκικά 2021).
Περισσότερα στο http://gpoulimenos.info/el/

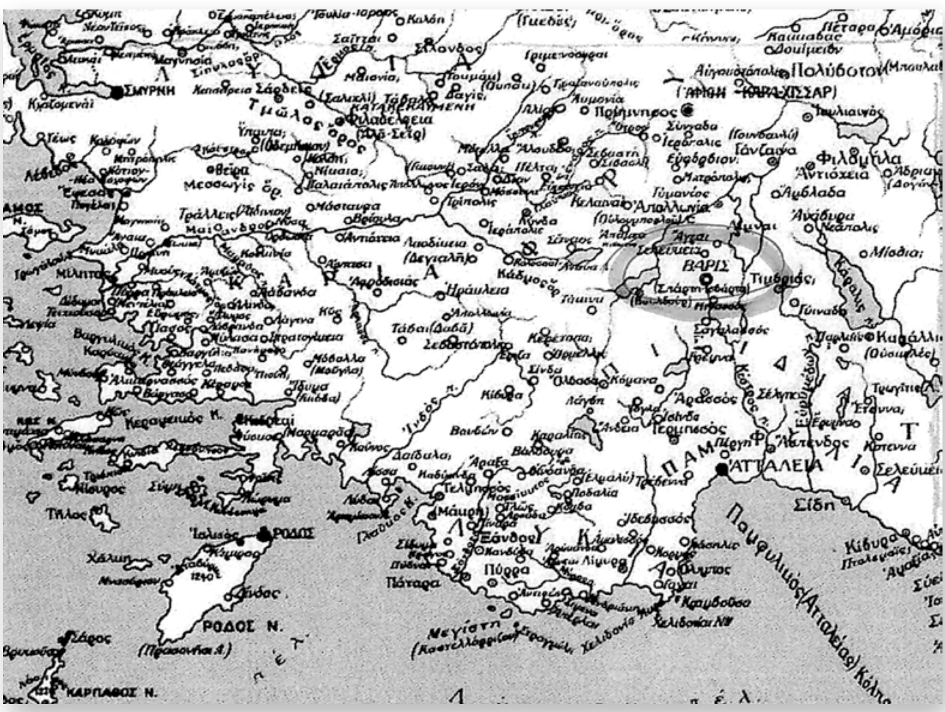
Η ΣΠΑΡΤΗ ΤΗΣ ΠΙΣΙΔΙΑΣ

Λουκάς Π. Χριστοδούλου

Ιστορικά

Η Σπάρτη της Πισιδίας βρισκόταν σε υψόμετρο 1.000 μ. περίπου, στο οροπέδιο του Ταύρου, 25 χλμ. ανατολικά του Βουρδουρίου, 30 χλμ. δυτικά της λίμνης του Εγερδίρ και σε απόσταση 100 χλμ. βόρεια της Αττάλειας.

Η πόλη ήταν σε μια καταπράσινη περιοχή με πολλά νερά ενώ την διέσχιζε ο χείμαρρος Τσάι, που οδηγούσε τα πλεονάζοντα νερά της λίμνης Γκιολτσούκ προς την Αττάλεια. Στην περιοχή αναφύονταν πεύκα, λεύκες, και έλατα, καστανιές και οπωροφόρα δένδρα, ενώ χαρακτηριστικό στοιχείο ήταν οι απέραντοι ροδώνες.

Χάρτης Μ. Ασίας με τη Σπάρτη

Για το πώς βρέθηκαν Έλληνες στη Σπάρτη της Πισιδίας, πολλές είναι οι εκδοχές που αγγίζουν τους μύθους και τους θρύλους. Ερευνητές όμως ορίζουν τις πρώτες εμφανίσεις τους πέρα από τον 12ο αι. μ.Χ. Από τη χαραυγή όμως του 17ου αι. ξαναπροβάλλει ζωντανή η χριστιανική κοινότητα της Σπάρτης δίνοντας το ιστορικό της παρόν στη Μικρασιατική ενδοχώρα[1].

1. Βάσος Η. Βογιατζόγλου, «Η Σπάρτη της Μ. Ασίας», Έκδοση Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας, 1992

Κατ' άλλους οι Πισίδες, φύλο με καθαρές ελληνικές αρετές αφού αντιμετώπισαν τους Πέρσες θα επιβιώσουν των πολέμων των διαδόχων του Μεγάλου Αλεξάνδρου και θα αναδείξουν σημαντικές πολιτείες κατά τη Ρωμαϊκή περίοδο, με πρώτη την πασίγνωστη κι από τις πορείες του Αποστόλου Παύλου, Μικρή Αντιόχεια, την Πισιδική Αντιόχεια και μετά τη Σαγαλασσό, την Απολλωνία, τη Βάριτα την οποία πολλοί θεωρούν ως πρόδρομο πόλη της Σπάρτης (ες-Βάριτα, εσ-πάριτα, εσπάρτα, Σπάρτα)[2].

Ημείς επιμένομεν ότι είμεθα απόγονοι των εκ Λακωνίας Σπαρτιατών, των γνωστών πολεμιστών, των προσληφθέντων εις την στρατιωτικήν υπηρεσίαν των Περσών, και τούτο αποδεικνύουσι σήμερον τα παλληκάρια μας κατά την εξόντωσιν των καθαρμάτων του Μουσσολίνι. Είμεθα απόγονοι Πισσιδών, τους οποίους ούτε ο Μέγας Αλέξανδρος ηδυνήθη να καθυποτάξη[3].

Αλλά και ο Γεώργιος Σακκάρης, Γυμνασιάρχης Κυδωνιών που υπηρέτησε στη Σπάρτη, παραθέτει τις απόψεις του Γάλλου G. Radet (αρχαιολογική επιθεώρηση Revue archeologique, τόμος 22) και δίνει τις δικές του απαντήσεις σχετικά με την προέλευση της ονομασίας της πόλης Σπάρτης[4], καταλήγοντας:

Κατά τ' άλλα την ιστορίαν της πόλεως ταύτης ως και του Βουρδουρίου καλύπτει βαθύ σκότος. Οι κάτοικοι αυτών συν τη απωλεία της εθνικής γλώσσσης απέβαλον ταχέως και πάσαν σχεδόν ανάμνησιν του εαυτών εθνικού παρελθόντος, λείψανα δε τινα μόνον αυτού διέσωσεν η μόνη ασφαλής παραμείνουσα κιβωτός του έθνους, η θρησκεία, και επ' αυτών σήμερον στηρίζει μετ' ελπίδων τας ρίζας αυτού της τελουμένης αναγεννήσεως το εύκαρπον δένδρον. Αλλ' εν τοις κόλποις της παρθένου χώρας της Σπάρτης (ας συγχωρήση ημίν ο κ. Radet την χρήσιν του ενδόξου τούτου ονόματος προς ελαχίστην μεν της επιστήμης ζημίαν, άσκησιν δ' ίσως ικανής εθνικής γοητείας) υπάρχουσιν αναμφιβόλως μεγάλοι αρχαίων μνημείων θησαυροί, έχω δε πολλάς αφορμάς να πιστεύω ότι ο τους πόρους κεκτημένος και δεξιός ερευνητής θα δυνηθή ικανόν φως να ρίψη επί του μακρού παρελθόντος της μετ' ελπίδων αναμορφουμένης ταύτης χώρας.

Η αντίδραση στη παραπάνω τοποθέτηση του Γ. Σακκάρη, είναι η θέση του Βασιλ. Αρτεμιάδη[5]:

...Εγώ φρονώ ότι συνέβη το εναντίον. Τας ονομασίας Βάρις, Σάπορτα κλπ. τας έπλασαν διάφοροι ξένοι περιηγηταί οίτινες περιήλθον την Μικρασίαν μετά την άλωσιν των μερών εκείνων υπό των Σελτζούκων και των Τούρκων. Οι περιηγηταί ούτοι εν τη επιθυμία των να εξελληνίσουν τα τουρκικά ονόματα και οδηγούμενοι από την προφοράν, την λέξιν Ισπάρτα την παρεμόρφωσαν εις Βάριτα, Σάπορτα κλπ. Ενώ είναι γνωστόν ότι ο Τούρκος δεν ημπορεί να προφέρει το γράμμα «Σ» εις την αρχήν της λέξεως και δι' αυτό προσθέτει προ αυτού εν «Ι». Το αυτό συμβαίνει με τας λέξεις, Ισταμπούλ, Ισκεντέρ, Ισμύρ κλπ.

2. Οι Σπαρταλήδες στην παλιά και τη νέα πατρίδα, (συγγραφή: Χ. Σαπουντζάκης, οργάνωση Κ. Σαπουντζάκη) Έκδοση Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας. 2007.
3. Φίλιππος Νικολαΐδης «Τσενέογλου», «Ιστορία της Σπάρτης Μ. Ασίας κατά τον τελευταίον αιώνα (1822-1922), Αθήνα 1958.
4. Περιοδικό Ξενοφών Ε΄ τόμος «Πισιδικά Σπάρτη, Βάρις» σελ. 348-351.
5. Χάρης Σαπουντζάκης, «Ανθολόγιο Πισιδίας», Έκδοση Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας, 2000.

Σε μια συνοπτική μελέτη του το 2020, ο επίτιμος δικηγόρος Πιέρρος Πλαγιαννάκος παραθέτοντας ιστορικά στοιχεία και καταγραφές, καταλήγει στο συμπέρασμα *«ότι υπάρχει Λακωνική κοινή καταγωγή Σπαρταλήδων και Μανιατών».*

Η πόλη της Σπάρτης δοκιμάζεται σκληρά στις 20 Σεπτεμβρίου 1914 από ένα μεγάλο σεισμό που είχε ως αποτέλεσμα να καταρρεύσουν 1.500 σπίτια και στα ερείπιά τους να εγκλωβιστούν και να σκοτωθούν 320 Έλληνες και 1.500 Τούρκοι, ενώ υπήρχαν και πολλοί τραυματίες. Οι κάτοικοι για μήνες βρίσκονταν σε σκηνές ενώ σε βοήθειά τους ήρθαν πολλοί εύποροι Σπαρταλήδες που ήταν εγκατεστημένοι στη Σμύρνη και προσέφεραν με εράνους ικανοποιητική ενίσχυση[6].

Η ζωή των χριστιανών κατοίκων[7] της ήταν πολυκύμαντη και πολυδαίδαλη, γεμάτη πόνους και δάκρυα, γέλια και χαρές, εξάρσεις και κατήφεια. Η μακραίωνη, υποχρεωτική διαβίωση στην αγκαλιά του προαιώνιου εχθρού, η συνύπαρξη με τους πονηρούς άρπαγες και ανώριμους κυρίαρχους υποχρεώνει σε μια μακροπρόθεσμη στρατηγική και σοφά μελετημένους ελιγμούς, που, τόσο ο σχεδιασμός όσο και η τακτική τους λειτουργικότητα και δράση, υπαγορεύονται σ' ένα πλαίσιο αδιάκοπης εγρήγορσης και ετοιμότητας[8].

Αλλά ας δούμε πώς ήταν η Σπάρτη το 1905 με βάση τη στατιστική που δημοσίευσε ο Μικρασιατικός Σύλλογος «Ανατολή» σε μια προσπάθεια καταγραφής της επαρχίας Πισιδίας[9] με στοιχεία και από τις Τουρκικές αρχές:

Η πόλη της Σπάρτης είχε 27.700 Τούρκους, 4.643 Έλληνες και 550 ξένους (κυρίως Αρμένιους), είχε 11 εκκλησίες, 3 ιερείς πεπαιδευμένους και 2 απαίδευτους, 1 Αρρεναγωγείο 8 τάξεων, 8 δασκάλους και 312 μαθητές, 1 Παρθεναγωγείο 5 τάξεων, 3 διδασκάλισσες και 100 μαθήτριες. Ο προϋπολογισμός του Αρρεναγωγείου ήταν 400 λίρες και του Παρθεναγωγείου 120. Τα τουρκικά σχολεία ήταν 30 γιατί σε κάθε συνοικία υπήρχε ένας δάσκαλος, μία τάξη με μερικούς μαθητές.

Διοίκηση

Η Σπάρτη ήταν έδρα διοίκησης (σαντζάκι) του νομού Ικονίου και είχε διοικητή που ονομαζόταν μουτεσαρίφης. Στη διοίκησή της υπάγονταν οι υποδιοικήσεις (καζάδες): 1) Σπάρτης, 2) Απολλωνίας ή Σωζοπόλεως (Ουλούμπορλου), 3) Εγερδίρ, 4) Καρά Αγάτς και 5) Μικράς Αντιόχειας (Γιάλοβατς).

Την πόλη διοικούσε δήμαρχος και δημοτικό συμβούλιο (12 δημοτικοί σύμβουλοι) ενώ τους χριστιανούς ορθοδόξους εκπροσωπούσαν 2 αιρετοί σύμβουλοι.

Οι κάτοικοι κατανέμονταν στους λεγόμενους μαχαλάδες (συνοικίες): 24 τουρκικοί, 4 ελληνικοί και 1 αρμένικος. Οι τέσσερεις ελληνικές συνοικίες ήταν: 1) των Εισοδίων (απάνω μαχαλάς ή Τσαβούζ), 2) του Γενεσίου της Θεοτόκου,

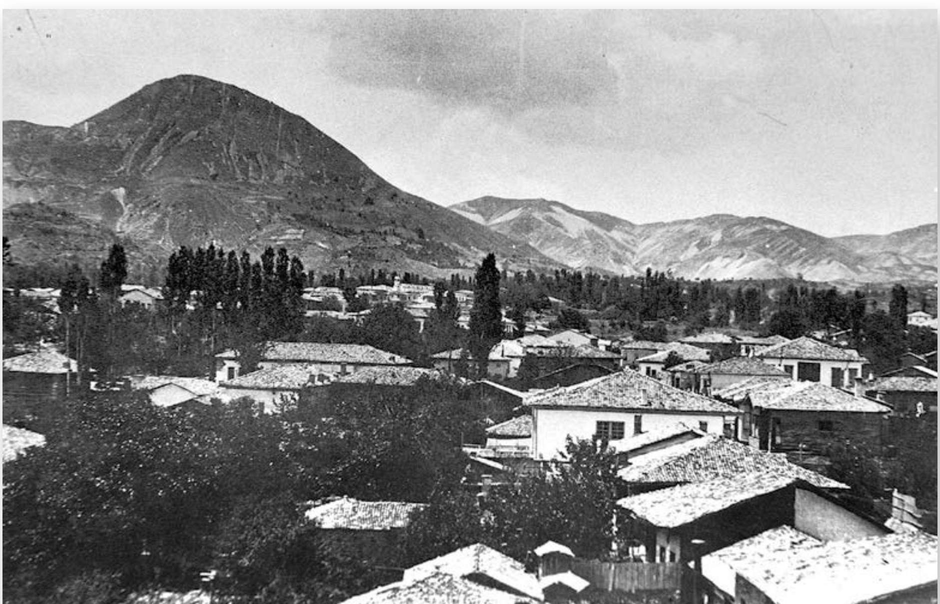
---

6. Φίλιππος Νικολαΐδης-Τσενέογλου, «Ιστορία της Σπάρτης Μ. Ασίας κατά τον τελευταίον αιώνα (1822-1922), Αθήνα 1958.
7. Οι χριστιανοί ορθόδοξοι που ζούσαν στην Μ. Ασία, ήταν Οθωμανοί υπήκοοι. Στην παρούσα εργασία όταν αναφέρουμε Έλληνες εννοούμε τους χριστιανούς ορθοδόξους της Μ. Ασίας.
8. Βάσος Η. Βογιατζόγλου, «Η Σπάρτη της Μ. Ασίας», έκδοση Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας, 1992.
9. Περιοδικό «Ξενοφάνης» 1905.

της Μητροπόλεως ή Κεμέρ, 3) των Ταξιαρχών (κάτω μαχαλάς) και 4) της Κοιμήσεως (Εμρέ μαχαλάς)[10].

Οι χριστιανοί ορθόδοξοι κάτοικοί της είχαν δημιουργήσει από το 1861 τη «Δημογεροντία Σπάρτης», μια μορφή αυτόνομης διοίκησης για την επίλυση των προβλημάτων τους.

Πρώτος Πρόεδρος και από τους ιδρυτές της Δημογεροντίας (1869-1885) ήταν ο Γιαννάκης Κιοκπάσογλου (Γιαννάκη Εφέντη), μορφή πολλή σημαντική για τον Ελληνισμό της Σπάρτης, που εξασκούσε τεράστια επιρροή στους Τούρκους. Σημαντικός ακόμη πρόεδρος υπήρξε ο Νάθαν Κεχαγιόγλου και ο Μηνάς Κεχαγιόγλου άνθρωπος ακέραιος και μεγάλης παιδείας, μεγαλέμπορος και ταπητουργός, ως και οι: Χαράλαμπος Χρηστίδης και Παναγιώτης Σεραφετίνογλου. Αξιόλογοι δημογέροντες υπήρξαν οι: Νικόλαος Διαμαντόγλου, Ευστάθιος Τσενόγλου, Χαράλαμπος Αθανασόγλου, Δαμιανός Καχραμάνογλου, Κυριάκος Τσακίρογλου, Νικόλαος Ταρακτσόγλου, Ιορδάνης Ελλέζογλου, Χαράλαμπος Πατζήζογλου, Δαμιανός Στύλογλου, Κοσμάς Γεωργιάδης, Κωνσταντίνος Χατζη-Δουρμούσογλου, Χάρης Σιναντίδης.

Η Σπάρτη περί το 1922

Μέσα στις αρμοδιότητες της Δημογεροντίας ήταν και η τήρηση του δημοτολογίου, όπου καταγραφόταν αυστηρά κάθε μεταβολή των χριστιανών (γεννήσεις, θάνατοι). Οι δηλώσεις των μεταβολών γίνονταν μέσω της εκκλησίας από τον αρμόδιο επίτροπο ή νεωκόρο και στη συνέχεια η καταχώριση από τον

10. Φίλιππος Νικολαΐδης «Τσενέογλου», «Ιστορία της Σπάρτης Μ. Ασίας κατά τον τελευταίον αιώνα (1822-1922), Αθήνα 1958.

ειδικό γραμματέα. Φυσικά ανάλογη δήλωση γινόταν και στις Τουρκικές Αρχές μέσω του Γενικού Γραμματέα[11].

Τη εικοστή πρώτη Μαΐου τελείται η επέτειος εορτή της Δημογεροντίας, καθ' ην δίδωσιν αύτη λόγον των πεπραγμένων μετά την τέλεσιν της συνήθους δοξολογίας και δεήσεως. Η δε της Εφορείας εορτή τελείται την Κυριακήν του Θωμά μεγαλοπρεπεστέρα εκείνης, καθότι εν αυτή πρόκειται και περί κοινού των πολιτών εράνου υπέρ των σχολείων. Και ενταύθα δε η Εφορεία παρέχει την εαυτής λογοδοσίαν και άσματα ψάλλονται και πανηγυρικοί απαγγέλλονται. Εν αυτή προς τούτοις γίνεται μνεία μετ΄ επαίνων και εγκωμίων των ευεργετών και δωρητών των σχολείων, ων τα ονόματα είσιν αναγεγραμμένα επί δύο μαρμαρίνων πλακών, τεθειμένων προς εκάτερα της θύρας της μεγάλης αιθούσης του δημοτικού σχολείου των αρρένων. Μεταξύ τούτων διαπρέπουσι χρυσοίς γράμμασιν αναγεγραμμένα τα ονόματα των φιλομούσων ευεργετών Κιοκπάσογλου, Κεχαγιόγλου, και Σεραφετίνογλου. Τούτοις προσετέθη προ τινός και γυνή φιλότιμος και γενναία, η Σοφία Κεχαγιόγλου δωρησαμένη τοις σχολείοις περί τας τετρακοσίας λίρας, αποτελούσας το πλείστον της περιουσίας αυτής, δούσα ούτω μέγα και επίζηλον αυταπαρνήσεως παράδειγμα[12].

Εκπαίδευση

Μέχρι τον 9ο αι. όλη η εκπαίδευση ήταν περιορισμένη και ασκείτο στο προαύλιο ή μέσα στην εκκλησία. Ακολούθησαν τα γραμματοδιδασκαλεία τα οποία είχαν μερικοί κληρικοί η δε διδασκόμενη ύλη ήταν το ψαλτήρι και ο οκτώηχος ενώ περί το 1880 καταργήθηκαν τα γραμματοδιδασκαλεία.

Η πεντηκονταετία (1830-1880) είναι ο χρυσός αιώνας των λεγόμενων «αλληλοδιδακτικών» σχολείων. Με ένα δάσκαλο, το πολύ δύο, και πολλούς βοηθούς από τους μεγαλύτερους και άριστους μαθητές, τους λεγόμενους «πρωτόσχολους» προσφερόταν, ικανοποιητική για την εποχή, επιπέδου μόρφωση. Μορφή αυτού του συστήματος ο Γρηγοράκης Δημητριάδης, Ελλαδίτης από την Έδεσσα, ενώ αργότερα διέπρεψαν ο Κυριακός Τσακίρης και Γεώργιος Δημητριάδης[13].

Το 1887 ήλθαν στη Σπάρτη οι πρώτοι διδασκαλιστές Νικόλαος Ευσταθιάδης και Σωκράτης Παυλίδης και ιδρύθηκε πεντατάξιο Δημοτικό σχολείο που κάθε τάξη είχε τον δάσκαλό της και συγχρόνως αναγέρθηκε γυμναστήριο στην αυλή του Μεγάλου Σχολείου. Σε αυτό το σχολείο δίδαξε ο περίφημος Ελληνιστής Αντώνιος Καραντώνης[14], που είχε χάσει τον αριστερό του βραχίονα στους εθνικούς αγώνες και δίδαξε επί 15-20 χρόνια.

Το 1893-1894 ο Μικρασιατικός Σύλλογος «ΑΝΑΤΟΛΗ» απέστειλε δασκάλους στη Σπάρτη και μεταξύ αυτών τον Γεώργιο Σακκάρη, διδάκτορα Φιλολογίας που καταγόταν από το Αϊβαλί (Κυδωνίες). Χρημάτισε επί πολλά χρόνια Γυμνασιάρ-

11. Βάσος Η. Βογιατζόγλου, «Η Σπάρτη της Μ. Ασίας», Έκδοση Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας, 1992.
12. Περιοδικό «Ξενοφάνης» τόμος Α΄, σελ. 359.
13. Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας, «Οι Σπαρταλήδες στην παλιά και τη νέα τους πατρίδα», Ν. Ιωνία 2007.
14. Περιοδικό «Η Σπάρτη της Ανατολής», 'Ενωση Σπάρτης Μ. Ασίας, Άρθρο Ειρήνης Γαλανού-Μπουφίδη «Ο Διδάσκαλος του Γένους Αντώνης Καραντώνης». Ιαν. 2021.

χης και ίδρυσε το μεγάλο σχολικό κτίριο του Ημιγυμνασίου Αρρένων (οκτατάξιο) όπως επίσης και τον Φιλαρμονικό Σύλλογο των Νέων «Ορφεύς» της Σπάρτης.

Έτσι στη Σπάρτη λειτουργεί πλέον Αρρεναγωγείο, Παρθεναγωγείο (σχολείο μόνο για κορίτσια, 4-5 τάξεις) και Νηπιαγωγείο (σχολείο για νήπια με 2 τάξεις).

Το μεγάλο Σχολείο ήταν ξύλινο κτίριο εκτάσεως 900-1.000 τ.μ. και περιλάμβανε 10 αίθουσες παραδόσεων, ευρύχωρο διάδρομο όπου υπήρχαν μαρμάρινες τιμητικές στήλες στις οποίες με χρυσά γράμματα ήταν γραμμένα τα ονόματα των δωρητών, ευεργετών και μεγάλων ευεργετών.

Υπήρχαν επίσης άλλα δύο εκπαιδευτήρια που είχαν κτιστεί από τον Ιωάννη Κιοκπάσογλου και τα αδέλφια Παναγιώτη και Στέφανο Σεραφετινίδη ως και ένα παλιό εκπαιδευτήριο στο προαύλιο του ναού των Ταξιαρχών και νέο παράρτημα στο προαύλιο της εκκλησίας του Εμρέ[15].

Για τον αριθμό των μαθητών και τη χρηματοδότηση των σχολείων, ο Γεώργιος Σακκάρης[16], γράφει:

Προς την ούτω λαμπράν των σχολείων της Κοινότητος ανάπτυξιν ανάλογος είναι και ο αριθμός των εις αυτά φοιτώντων. Υπέρ τους επτακοσίους παίδας αναγράφουσι κατ' έτος τα διπλότυπα της Εφορείας και των σχολείων τα μητρώα, αριθμός, όν μάτην θα εζητούμεν εν άλλοις τόποις της Τουρκίας και εν αυταίς ταις ισοπληθώσι κώμαις της Ελλάδος. Ο προς τα γράμματα ζήλος των κατοίκων είναι ου μόνον επαίνου πολλού αλλά και θαυμασμού μεγάλος άξιος, διότι το πλήθος τούτο των μαθητών συρρέει παρά πάσας τας μεγάλας προς την μάθησιν δυσχερείας, οίας παρέχουσι αι δειναί οικονομικαί περιστάσεις και αι μεγάλαι εν τοις σχολείοις δαπάναι. Εκατόν περίπου λίρας εισπράττονται εξ εισιτηρίων, ών μόνον οι ομολογουμένως άποροι απαλλάσσονται, η δε των διδακτικών βιβλίων πώλησις είναι μόνον της Εφορείας δικαίωμα, σημαντικόν εντεύθεν κέρδος αναγραφούσης εν τω εαυτής προϋπολογισμώ.

Εισί δε αι δαπάναι των σχολείων αι μικραί, υπερβαίνουσαι το ποσόν των πεντακοσίων λιρών ετησίως, ας απαιτούσι και το πλήθος των διδασκόντων και οι μισθοί των παιδονόμων και των υπηρετών και η θέρμανσις και αι επισκευαί των σχολείων. Αλλ' η του ποσού τούτου εξεύρεσις εις μεγάλας εκάστοτε αμηχανίας εμβάλλει την Εφορείαν, διότι ουδείς σχεδόν σταθερός πόρος εκ παγίων κεφαλαίων υπάρχει, ώστε μεγάλα συνήθως ελλείμματα παρουσιάζονται. Τούτο δε συμβαίνει διότι τα μεν πλείστα των κληροδοτημάτων μένουσιν εισέτι αδιάθετα τινά δε εξ αυτών ελάχιστον εισόδημα αποφέρουσιν, αλλά και αν πάντα τα υπάρχοντα προσηκόντως διατεθώσι ο εξ αυτών πόρος μικρόν θα υπερβαίνει τας εκατόν λίρας, διότι χιλιολίρων ευεργετών δυστυχώς δεν εγένετο εισέτι δυνατόν να ευμοιρήση η πόλις. Ούτω το γε νυν έχον τα εισοδήματα των σχολείων προέρχονται εκ των εισιτηρίων, της πωλήσεως των βιβλίων, της προσφοράς των ναών, του δίσκου της επετείου, του λαχείου του Παρθεναγωγείου και των δικαιωμάτων βαπτίσεων, γάμων και μνημοσύνων.

15. Φίλιππος Νικολαΐδης-Τσενέογλου, «Ιστορία της Σπάρτης Μ. Ασίας κατά τον τελευταίον αιώνα (1822-1922), Αθήνα 1958.
16. Περιοδικό «Ξενοφάνης» τόμος Α', σελ. 360.

Εκκλησία

Η Σπάρτη ήταν έδρα του Μητροπολίτη Πισιδίας που είχε τον τίτλο «Σεβασμιότατος Μητροπολίτης Πισιδίας, υπέρτιμος και Έξαρχος πάσης Λυκίας, Σίδης, Μυρέων και Ατταλείας και Μικράς Αντιοχείας».

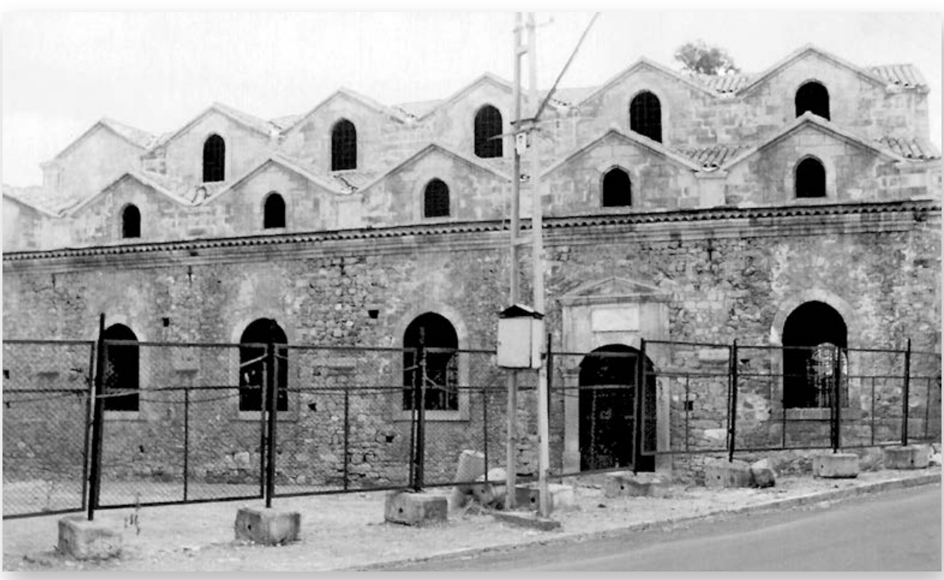
Η Εκκλησιαστική Επαρχία Πισιδίας ήταν δεκάτη έβδομη μεταξύ των Μητροπόλεων του Οικουμενικού Θρόνου και είχε τις εξής κοινότητες: 1) Σπάρτης 2) Ατταλείας 3) Καστελλορίζου 4) Μάκρης 5) Λιβησίου 6) Βουρδουρίου 7) Πάρλας 8) Πολυδωρίου 9) Νησίου 10) Ελμαλί 11) Φοίνικος 12) Αντιφέλλου 13) Μύρων 14) Καλαμακίου 15) Αλαΐας.

Ο Μητροπολίτης Πισιδίας τα καλοκαίρια βρισκόταν στη περιφέρεια Σπάρτης ενώ τον χειμώνα στη περιφέρεια Αττάλειας, Μάκρης και Καστελλορίζου ενώ είχε ετήσια αρχιερατική επιχορήγηση 400 χρυσές λίρες Τουρκίας.

Στη Σπάρτη και στη γύρω περιοχή υπήρχαν πάνω από 10 εκκλησίες και ξωκκλήσια. Οι σπουδαιότερες ήταν[17]:

- του Γενέσιου της Θεοτόκου, η Μητρόπολη, πέτρινη, τρίκλιτη βασιλική που ανακαινίστηκε το 1868 και βρισκόταν στην ενορία Κεμέρ,
- των Εισοδίων της Θεοτόκου, πέτρινη και του Αγίου Γεωργίου, πέτρινη που βρισκόταν στην ενορία Τζαβούζ ,
- των Ταξιαρχών, του Αγίου Νικολάου και του Αγίου Ευσταθίου στη ενορία των Ταξιαρχών (Θεμέλ),
- της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Έμρε, (η μόνη με τρούλο) που σήμερα δεν υπάρχει πλέον.

Σήμερα σώζονται δύο από τις μεγαλύτερες εκκλησίες (του Γενεσίου και των Εισοδίων).

Εκκλησία Γενέσιον της Θεοτόκου (Μητρόπολη)

17. Βάσος Η. Βογιατζόγλου, «Η Σπάρτη της Μ. Ασίας», Έκδοση Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας, 1992

Τα οικονομικά των εκκλησιών διαχειρίζονταν οι εκκλησιαστικές επιτροπές που τις αποτελούσαν έγκριτοι πολίτες που διορίζονταν από τη Δημογεροντία.

Τα τελευταία 50 χρόνια πριν από τον ξεριζωμό, Μητροπολίτες Πισιδίας ήταν οι: Παρθένιος, Βενέδικτος, Γεράσιμος Ταντάλίδης, Κωνσταντίνος Βαλιούλης και ο Πατάρων Μελέτιος Χρηστίδης.

Ασχολίες και Προϊόντα

Οι ασχολίες των κατοίκων ποικίλλουν και από εθνολογικής άποψης. Οι Τούρκοι ασχολούνταν καθ' ολοκληρίαν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία, με την καλλιέργεια των ρόδων και των αμπελιών, ενώ οι χριστιανοί ορθόδοξοι ασχολούνταν με τα αμπέλια τους, (ούζο και ρακί), και τα οπωροφόρα δένδρα έχοντας, κατά πλειοψηφία, τούρκους εργάτες στη δούλεψή τους.

Η βιοτεχνία χαλιών, ιδίως τα τελευταία χρόνια πριν την έξοδο των χριστιανών έτεινε να εξελιχθεί σε βιομηχανία από βιοτεχνία. Το χειροποίητο χαλί τύπου «Σπάρτα χαλησί» ήταν η κύρια δραστηριότητα των χριστιανών κατοίκων της Σπάρτης.

Βέβαια οι Σπαρταλήδες[18] διακρίθηκαν και στο εμπόριο. Μάλιστα στη Σμύρνη είχε δημιουργηθεί παροικία 1.000 ατόμων με αποκλειστικό σκοπό το εμπόριο χαλιών, ροδέλαιου, φρούτων και σιτηρών. Τα προϊόντα από τη Σπάρτη στη Σμύρνη μεταφέρονταν στην αρχή με καμήλες, μέχρι να κατασκευαστεί η σιδηροδρομική γραμμή Σμύρνης-Αϊδινίου-Εγερδίρ.

Όσον αφορά τα επαγγέλματα, στην πόλη, υπήρχαν πολλοί χριστιανοί ασχολούμενοι ως γιατροί, δικηγόροι, φαρμακοποιοί κλπ. ενώ κατείχαν καταστήματα και οι χρυσοχόοι, ράπτες, επιπλοποιοί κλπ. Αντίστοιχα τα επαγγέλματα των Τούρκων ήταν: ροδοκαλλιεργητές, αμαξάδες, σιδεράδες, αρτοποιοί και μάγειροι.

Ήθη και Έθιμα

Οι Σπαρταλήδες όπως και άλλες κοινότητες ήταν προσηλωμένοι στην Ορθόδοξη Εκκλησία και ακολουθούσαν πιστά όλες τις χριστιανικές εορτές τις οποίες τιμούσαν κατά τον καλύτερο τρόπο.

Ιδιαίτερη στιγμή ήταν ο εορτασμός των Φώτων. Αμέσως μετά τη Θεία Λειτουργία στην εκκλησία της Μητροπόλεως, όλοι οι εκκλησιαζόμενοι κατέβαιναν στη γέφυρα του ποταμού Τσάι που ήταν στολισμένη με μυρσίνες και δάφνες για το ρίξιμο του σταυρού. Στα παγωμένα νερά του ποταμού έπεφταν ελληνόπουλα και τουρκόπουλα προκειμένου να τον πιάσουν, ενώ Τούρκοι έπαιρναν «αγιασμένο» νερό για να ραντίσουν τα δέρματά τους για να μην σαπίσουν!

Εκτός από τις ονομαστικές γιορτές που ήταν σημαντικό γεγονός για κάθε σπίτι οι Σπαρταλήδες πήγαιναν συνήθως τον μήνα Μάιο εκδρομές στις γύρω από την Σπάρτη περιοχές ενώ ήταν και δεινοί ταβλαδόροι. Δεν υπήρχε σπίτι που να μην διαθέτει τάβλι, ένα παιχνίδι στο οποίο συμμετείχαν και γυναίκες[19].

18. Με το όνομα «Σπαρταλήδες» εννοούμε τους ορθόδοξους χριστιανούς κατοίκους της Σπάρτης της Πισιδίας.
19. Βάσος Η. Βογιατζόγλου, «Η Σπάρτη της Μ. Ασίας», Έκδοση Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας, 1992.

Διώξεις – Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος – Η άφιξη των Ελλήνων στη Σμύρνη

Με την είσοδο της Τουρκίας στο πλευρό της Γερμανίας (Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος), στις 20 Ιουλίου 1914, κηρύχθηκε επιστράτευση και οι Σπαρταλήδες θεωρούσαν ότι θα επιστρατευθούν μόνον οι μετά το 1886 γεννηθέντες.

Μετά τρεις μέρες η τριανδρία που κυβερνούσε την Τουρκία, των Εμβέρ, Ταλαάτ και Τζεμάλ εξέδωσε νόμο περί γενικής επιστρατεύσεως των ηλικιών από 20 μέχρι 45 ετών ενώ επέτρεψε σε όσους είχαν την οικονομική ευχέρεια να πληρώσουν «αντισήκωμα στρατιωτικό», ισοδύναμο με 44 χρυσές τουρκικές λίρες για απαλλαγή από τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις. Ένα χρόνο αργότερα έχουμε νέο νόμο με εισήγηση των Γερμανών συμβούλων. Να επιστραφεί το «αντισήκωμα» και να επιστρατευθούν όλοι ανεξαιρέτως οι από ηλικίας 20 έως 45 ετών. Έτσι πολλοί κατετάγησαν στον τουρκικό στρατό ενώ αρκετοί κρύφτηκαν σε καταφύγια-κρησφύγετα για τρία-τέσσερα χρόνια.

Τον Απρίλιο του 1915, 40-45 πρόκριτοι της Σπάρτης εκτοπίστηκαν στην περιφέρεια του Ικονίου, όμως χάρη στην κινητοποίηση πατριωτών, αμνηστεύθηκαν και επέστρεψαν στη Σπάρτη. Σημαντική ήταν η παρέμβαση του Χένρυ Μοργκεντάου, πρεσβευτή των Ηνωμένων Πολιτειών στην Κωνσταντινούπολη.

Μετά τη υπογραφή της συνθήκης του Μούδρου, τον Νοέμβριο του 1918, η ευρύτερη περιοχή από Αττάλεια έως Σπάρτη πέρασε στη σφαίρα επιρροής της Ιταλίας, ενώ μετά την αποβίβαση των Ελλήνων στη Σμύρνη τον Μάϊο του 1919 η Σπάρτη και άλλες ελληνικές κοινότητες δέχονται επιθέσεις από τον αρχιληστή Δεμιρτζή Μεχμέτ Εφέ για περίπου ένα χρόνο.

Το 1919 επιφανείς Σπαρταλήδες εγκατεστημένοι στη Σμύρνη και ασχολούμενοι με επιχειρηματικές δραστηριότητες ιδρύουν τον «Σύλλογο Πισιδών».

Τέλη Απριλίου, μέσα Μαΐου 1921 άρχισε η ομαδική εκτόπιση όλων των ανδρών από 15 έως 70 ετών πολλοί των οποίων παρέμειναν στην εξορία (Ακσεράϊ, Χαρπούτ, Χαλβαντέρε, Ερζερούμ, Καισάρεια, Σεβάστεια, Ντιαρμπακίρ) μέχρι την ώρα του ξεριζωμού, τον Οκτώβριο του 1922. Αρκετοί πέθαναν από τις κακουχίες και τις ασθένειες[20].

Ο ξεριζωμός

Αμέσως μετά την πυρπόληση της Σμύρνης και την εκδίωξη των ελληνικών πληθυσμών από τα παράλια της Μ. Ασίας, το μήνυμα του Κεμάλ Ατατούρκ είναι να απομακρυνθούν όλοι οι ελληνικοί πληθυσμοί που βρίσκονταν στο εσωτερικό της Μ. Ασίας και συγκατοικούσαν με Τούρκους. Έτσι ξεκινούν νέοι διωγμοί, χωρίς να έχουν αρχίσει ακόμα οι συζητήσεις για τη Συνθήκη της Λοζάνης και τα περί Ανταλλαγής των πληθυσμών.

Στις 8 Οκτωβρίου 1922, μας πληροφορεί ο Παπαϊωακείμ Πεσματζόγλου,[21] τον καλεί ο μουτεσαρίφης της Σπάρτης και του δίνει διορία μέχρι το τέλος Οκτωβρί-

---

20. Φίλιππος Νικολαΐδης -Τσενέογλου, «Ιστορία της Σπάρτης Μ. Ασίας κατά τον τελευταίον αιώνα (1822-1922), Αθήνα 1958.
21. Πρωτοπρεσβυτέρου Παπαϊωακείμ Πεσματζόγλου, «Αναμνήσεις (Από την Πατρίδα μου Σπάρτη Μ. Ασίας)», Επιμέλεια έκδοσης, εισαγωγή, σημειώσεις: Χάρης Σαπουντζάκης Έκδοση Ενώσεως Σπάρτης Μ. Ασίας, Ν. Ιωνία 1990.

ου να αποχωρήσουν όλοι οι χριστιανοί ορθόδοξοι από την Σπάρτη μέσω του σιδηροδρόμου Αϊδινίου-Σμύρνης έως το Αγιασολούκ (Παλαιά Έφεσος) όπου από εκεί πεζή θα έφταναν στο Κουσάντασι που θα περίμεναν ελληνικά πλοία να τους παραλάβουν και να τους μεταφέρουν στην ηπειρωτική και νησιωτική Ελλάδα.

Ο πρωτοπρεσβύτερος Παπαϊωακείμ γνωρίζοντας τις πολύ μεγάλες δυσκολίες της διαδρομής, αντέτεινε η αποχώρηση να γίνει μέσω του λιμανιού της Αττάλειας αν και ήταν μια επικίνδυνη διαδρομή, με ληστές να καραδοκούν σε αρκετά σημεία. Στο τέλος πείθει τις τουρκικές αρχές να αναχωρήσουν μέσω Αττάλειας, με τη συνοδεία Τούρκων χωροφυλάκων.

Η Παρασκευή 14 Οκτωβρίου 1922[22] ορίζεται ως ημέρα αναχώρησης. Ξημερώνει και όλοι οι χριστιανοί συγκεντρώνονται σε ένα σημείο της αγοράς που λέγεται «Σαμάμ Παζαρί». Είναι βουρκωμένοι και συγκινημένοι. Ξέρουν ότι θα εγκαταλείψουν τις πατρογονικές τους εστίες και ενδεχόμενα να μην επιστρέψουν ποτέ. Παίρνουν μαζί τους μόνο οικογενειακά κειμήλια και ό,τι άλλο αξιόλογο μπορεί να μεταφερθεί και βέβαια ρουχισμό και τρόφιμα για το ταξίδι χωρίς επιστροφή. Τους συνοδεύουν 20 Τούρκοι χωροφύλακες. Το μεγάλο καραβάνι των Ελλήνων της Σπάρτης ξεκινάει για την Αττάλεια.

Μόλις ένα τέταρτο από μετά την αναχώρηση τους δέχονται την πρώτη έρευνα-ληστεία για χρυσαφικά και λίρες. Η έρευνα κράτησε 2 ώρες γεγονός που τους οδήγησε να μην φτάσουν έγκαιρα στο Βουρδούρι που ήταν ο πρώτος σταθμός τους και έτσι κατάφεραν και φτάσανε στο Κιόλ Πασί, το τσιφλίκι του Σουλεϊμάν μπέη, όπου το βράδυ 20 οικογένειες δέχθηκαν εκ νέου ληστρική επίθεση.

Η πομπή των Ελλήνων προσφύγων της Σπάρτης, πότε με αργό βήμα, πότε με καθυστερήσεις και πάντοτε με την έννοια ότι σε κάποιο σημείο θα τους επιτεθούν για να τους ληστέψουν, πορεύεται προς την Αττάλεια.

Την Τρίτη 18 Οκτωβρίου 1922, προχωράνε προς την κωμόπολη Παγιάμ-Αγατζί όπου υπήρχε και υποδιοίκηση χωροφυλακής και ήταν τα σύνορα μεταξύ των επαρχιών Σπάρτης και Αττάλειας. Προσπαθούν να ανασυνταχθούν. Έχουν πολύ δρόμο ακόμα μπροστά τους. Παραμένουν 2 ημέρες και πραγματοποιείται έρανος μεταξύ τους για τη συγκέντρωση χρημάτων για να νοικιάσουν 10 δίτροχα αμάξια, 20 γαϊδούρια και 12 βοϊδάμαξες προκειμένου να τα χρησιμοποιήσουν για την πορεία τους προς την Αττάλεια που είχε και τα πιο επικίνδυνα σημεία της διαδρομής. Ο έρανος αποδίδει 600 τουρκικές χάρτινες λίρες και νοικιάζονται τα εν λόγω μεταφορικά μέσα.

Στις 20 Οκτωβρίου 1922 η πομπή, το καραβάνι, ξεκινάει και πάλι με τη συνοδεία των 20 Τούρκων χωροφυλάκων, 12 Ατταλειωτών και των διοικητών τους και χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα την επομένη 21 Οκτωβρίου εισέρχονται στην Αττάλεια. Η πρώτη φάση της Οδύσσειας έχει πραγματοποιηθεί κατά ικανοποιητικό τρόπο.

Οι πρόσφυγες που ήδη έχουν συγκεντρωθεί στην Αττάλεια είναι περίπου 7.000 άτομα γιατί έχουν συγκεντρωθεί και από το Βουρδούρι, το Νησί, την

22. Κατά το ημερολόγιο 14 Οκτωβρίου είναι ημέρα Σάββατο και όχι Παρασκευή. Υπάρχει πρόβλημα με αντιστοίχιση ημερομηνιών και ημερών.

Πάρλα, αλλά και από το Αϊδίνι, το Ντενισλί και Ναζλί. Τακτοποιούνται σε χριστιανικά σπίτια και περιμένουν τα ελληνικά πλοία να έρθουν να τους πάρουν.

Νηστικοί και πολλοί άρρωστοι, μικροί και μεγάλοι, περιμένουν τα ελληνικά πλοία της σωτηρίας που έρχονται, 3 τον αριθμό, στις 4 Νοεμβρίου χωρίς να φέρουν την ελληνική σημαία και με τη συνοδεία αμερικανικού αντιτορπιλικού για συνοδεία και ασφάλεια.

Κυριακή 6 Νοεμβρίου. Οι πρόσφυγες έχουν επιβιβαστεί στα πλοία και εγκαταλείπουν την Αττάλεια και τη Μ. Ασία για πάντα. Ο Παπαϊωακείμ Πεσματζόγλου, αναλογίζεται:

[….Φεύγουμε βαθύτατοι πικραμένοι. Πληρώνουμε τα σφάλματα των μεγάλων. Πηγαίνουμε να βρούμε καταφύγιο στη μητέρα Ελλάδα. Υπό την σκιά της Ακροπόλεως ίσως, στην Αθήνα, όπου πολλοί συμπατριώτες μας παλαιότερα είχαν σπουδάσει και όταν είχαν γυρίσει μας μιλούσαν γι' αυτήν. Ξέρουμε ότι είμαστε πρόσφυγες. Τώρα γλιτώνουμε το μαχαίρι του Τούρκου, αλλά είμαστε γυμνοί. Μας μένει μόνο η ψυχή μας. Οι Σπαρταλήδες ήταν πάντα ικανοί να δημιουργούν από το μηδέν περιουσίες. Τουλάχιστον θα είμαστε ελεύθεροι…]

Η άφιξη και εγκατάσταση στην Ελλάδα

Τα 3 πλοία με τους πρόσφυγες από την Αττάλεια φθάνουν στη Ρόδο, μετά ταξίδι δύο ημερών και οι επιβαίνοντες αναγκάζονται «να στριμωχτούν» σε 2 πλοία γιατί το τρίτο πλοίο επέστρεψε στη Μερσίνα, για να παραλάβει τους Σπαρταλήδες άνδρες που είχαν επιστρέψει από την εξορία και είχαν συγκεντρωθεί στο λιμάνι της Μερσίνας, περιμένοντας και αυτοί το δικό τους πλοίο, της σωτηρίας.

Από τα δύο πλοία, το ένα με 3.500 Σπαρταλήδες κατευθύνεται στις Σπέτσες και Ύδρα και το άλλο πάλι με 3.500 άτομα, ξεκινάει για Πειραιά έχοντας μαζί του τον Παπαϊωακείμ Πεσματζόγλου. Κάνει στάσεις σε νησιά γιατί ο πλοίαρχος έχει διαταγές να αποβιβάζει κόσμο. Έτσι 1.500 πρόσφυγες κατέρχονται στην Πάρο, 1.000, στη Νάξο και 700 στη Μύκονο. Στις 16 Νοεμβρίου 1922 οι τελευταίοι 300 Σπαρταλήδες αποβιβάζονται στον Πειραιά μαζί με τον Παπαϊωακείμ Πεσματζόγλου.

Αλλά τώρα έχουν νέα προβλήματα. Έπρεπε οι οικογένειες να συνταχθούν αφού οι άνδρες ήταν εξορία και ήρθαν αργότερα με άλλα πλοία. Οι Σπαρταλήδες ερχόμενοι στην Ελλάδα περίπου 3 μήνες μετά τους πρόσφυγες της Μικρασιατικής Καταστροφής δεν βρίσκουν κανένα κατάλυμα για να διανυκτερεύσουν. Είναι όλα κατειλημμένα. Προσπαθούν με ό,τι οικονομίες έχουν να νοικιάσουν κάποιο κατάλυμα.

Για να οργανωθούν καλύτερα στις 25 Φεβρουαρίου 1923, ιδρύουν τον σύλλογο «Σπάρτη της Πισιδίας» που αναγνωρίστηκε με την υπ' αριθ. 532/21.3.1923 απόφαση του Πρωτοδικείου Αθηνών. Τα γραφεία του συλλόγου, ήταν στην οδό Αριστείδου στην Αθήνα.

Σκοποί του συλλόγου, ήταν:

- Η συγκέντρωση και εγκατάσταση στον ίδιο χώρο, με εποικισμό, όλων των εκ Σπάρτης της Πισιδίας και των περιχώρων αυτής καταγομένων και καταφυγόντων ήδη στην Ελλάδα Ελλήνων και
- Η εξεύρεση της εργασίας στα μέλη αυτού και εν γένει η ανάπτυξη του αισθήματος αλληλεγγύης και αλληλοβοηθείας μεταξύ των μελών του.

Τα μέλη του συλλόγου έπρεπε να κατάγονταν από τη Σπάρτη Πισιδίας ή τα περίχωρά της και ετησίως να καταβάλλουν το ποσό των 25-50 δραχμών. Ως «περίχωρα» εννοούνταν: το Βουρδούρι (Πολυδώριο), η Πάρλα, το Νησί, η Μικρή Αντιόχεια (Γιάλοβατς), το Ουλούμπορλου (Σωζόπολη), η Σαγαλασσός κ.α.

Ο σύλλογος διοικείτο από 9μελές Διοικ. Συμβούλιο που εκλεγόταν κάθε έτος. Το πρώτο Διοικ. Συμβούλιο, απετέλεσαν οι:

Πρόεδρος: Παπαϊωακείμ Πεσματζόγλου και Μέλη: Βασίλειος Πετράκης, Β. Ιατρίδης, Χριστόφορος Χεκίμογλου, Βασίλειος Γαβριηλίδης κ.α.

Ο Παπαϊωακείμ Πεσματζόγλου επικεφαλής Σπαρταλήδων σε συνεννόηση με την κυβέρνηση «Επανάστασις 1922» ψάχνουν τοποθεσία για να δημιουργήσουν τον δικό τους συνοικισμό. Την άνοιξη του 1923 μεταβαίνουν στους Ποδαράδες, που τότε ανήκε στο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων. Μένουν ικανοποιημένοι, αφού ο τόπος διέθετε πολλά νερά και αποφασίζουν να ανεγείρουν τον δικό τους συνοικισμό. Το Ταμείο Περίθαλψης Προσφύγων (Τ.Π.Π.) ξεκινάει τις διαδικασίες για την αγορά 1.320 στρεμμάτων προκειμένου να δημιουργήσει ένα από τους 4 πρώτους προσφυγικούς συνοικισμούς στη περιοχή της Αττικής. Οι άλλοι τρείς ήταν: Βύρωνας, Καισαριανή, Κοκκινιά.

Αφού προηγούνται εργασίες διαμόρφωσης του εδάφους, στις 30 Ιουνίου 1923 τίθεται ο θεμέλιος λίθος του συνοικισμού που κατά δημοσιεύματα των εφημερίδων έμελλε να φιλοξενήσει 400 οικογένειες Σπαρταλήδων[23]. Στην τελετή θεμελίωσης παραβρέθηκαν ο αρχηγός της «Επανάστασις 1922» Νικ. Πλαστήρας, ο Πρωθυπουργός Στυλ. Γονατάς, ο υπουργός Πρόνοιας Απόστ. Δοξιάδης και άλλοι επίσημοι.

Στις 9 Δεκεμβρίου 1923, και ενώ ήδη έχουν ανεγερθεί 400 δωμάτια γίνονται τα εγκαίνια του συνοικισμού «ΙΩΝΙΑ» παρουσία του Νικ. Πλαστήρα, του πρωθυπουργού Στυλ. Γονατά, του υπουργού Πρόνοιας Απόστ. Δοξιάδη και του Προέδρου της Ε.Α.Π. Henry Morgenthau[24], ο οποίος έχει έρθει στην Ελλάδα ένα μήνα νωρίτερα αναλαμβάνοντας την προεδρία της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων (Ε.Α.Π.) και θέλοντας με τον τρόπο αυτό να συμβάλει στην αποκατάσταση των προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής.

Βέβαια Σπαρταλήδες δεν εγκαταστάθηκαν μόνο στη Ν. Ιωνία και στην περιοχή της Αττικής. Μία ομάδα 22 οικογενειών εγκαθίστανται στη περιοχή της Κοζάνης στον συνοικισμό Βοδωρίνα (οικισμό που εγκατέλειψαν οι μουσουλμάνοι κάτοικοί του με τη Συνθήκη της Λοζάνης και την Ανταλλαγή των Πληθυσμών). Το 1928 ο οικισμός Βοδωρίνα μετονομάζεται σε Νέα Σπάρτη (Φ.Ε.Κ. 156^{A} – 08/08/1928) και ήταν ένας αμιγής προσφυγικός συνοικισμός με 86 άτομα (23 οικογένειες), που θα εγκαταλειφθεί στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο γιατί καταστράφηκε 2 φορές. Μία από τους Ιταλούς και μία από τους Γερμανούς για τη συμμετοχή των κατοίκων του στην Εθνική Αντίσταση.

Επίσης Σπαρταλήδες, εγκαθίστανται στις Σπέτσες, Πόρο, Γιαννιτσά, Θεσσαλονίκη, Έδεσσα, Βέροια, Βόλο, Πάτρα, Καστοριά, Σκαφίδι Κοζάνης, Αλεξαν-

23. Εφημερίδα «ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΒΗΜΑ», 1.7.2023
24. Χ. Σαπουντζάκης-Λ. Χριστοδούλου, «Η Ν. Ιωνία στο Μεσοπόλεμο». Έκδοση Ένωσης Σπάρτης Μ. Ασίας. Ν. Ιωνία 2013.

δρούπολη, Λήμνο όπου και δημιουργούν αξιόλογες ταπητουργικές μονάδες. Παράλληλα αναπτύσσουν την ροδελαιοπαραγωγή στην περιοχή Τσοτυλίου, Καστοριάς και Γρεβενών.

Η Σπάρτη της Πισιδίας, έδωσε στην Ελλάδα πολλούς αξιόλογους επιχειρηματίες που συνέβαλαν και συμβάλλουν στην ανάπτυξη της Ελληνικής Βιομηχανίας και Οικονομίας, με ιδιαίτερο ζήλο στους κλάδους της Ταπητουργίας και της Υφαντουργίας.

Σήμερα υπάρχει ο σύλλογος «Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας» που εδρεύει στη Ν. Ιωνία. Ιδρύθηκε το 1933 ως «Ένωση Σπαρταλήδων Ν. Ιωνίας ''Τα Σπάρτα''» με πολύ αξιόλογο έργο στον Πολιτισμό και την Κοινωνία.

Για τη δράση του τιμήθηκε από την Ακαδημία Αθηνών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

- Βάσος Η. Βογιατζόγλου, «Η Πισιδία της Μ. Ασίας», έκδοση Ένωση Σπάρτης Πισιδίας, 1978.
- Βάσος Η. Βογιατζόγλου, «Η Σπάρτη της Μ. Ασίας», έκδοση Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας, 1992.
- Ειρήνη Γαλανού-Μπουφίδη, «Ο Εκπαιδευτικός Αντώνης Καραντώνης, Οι δικές του Πατρίδες», Εκδόσεις «ΚΟΡΑΛΛΙ». Αθήνα.
- Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας, «Οι Σπαρταλήδες στην παλιά και τη νέα τους πατρίδα», Ν. Ιωνία 2007.
- Περιοδικό «Ξενοκράτης». Τόμοι 1-5
- Πρωτοπρεσβυτέρου Παπαϊωακείμ Πεσματζόγλου, «Αναμνήσεις (Από την Πατρίδα μου Σπάρτη Μ. Ασίας), Επιμέλεια έκδοσης, εισαγωγή, σημειώσεις: Χάρης Σαπουντζάκης Έκδοση Ενώσεως Σπάρτης Μ. Ασίας, Ν. Ιωνία 1990.
- Φίλιππος Νικολαΐδης «Τσενέογλου», «Ιστορία της Σπάρτης Μ. Ασίας κατά τον τελευταίον αιώνα (1822-1922), Αθήνα 1958.
- Χάρης Σαπουντζάκης, «Ανθολόγιο Πισιδίας», έκδοση Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας, 2000.
- Χαρ. Δ. Σαπουντζάκης, «Η Ελληνική παιδεία στη Σπάρτη Πισιδίας», 1983.

Λουκάς Π. Χριστοδούλου

Γεννήθηκε το 1953 στη Ν. Ιωνία. Πτυχιούχος Οικονομικών Επιστημών (Α.Σ.Ο. & Ε.Ε). Εργάστηκε στον Ιδιωτικό Τομέα επί 33 έτη μέχρι να συνταξιοδοτηθεί, ως ανώτερο στέλεχος σε διευθυντικές θέσεις.

Δημοτικός Σύμβουλος δήμου Ν. Ιωνίας (2003 -2010), όπου κατείχε διαδοχικά τις θέσεις του Αντιπροέδρου της Δημοτικής Επιχείρησης (Δ.Ε.Π.Ε.Α.) 2003–2004, του Αντιδημάρχου Οικονομικών 2005-2006, του Προέδρου του Δ.Ο.Ν.Ν.Ι.Α. 2007-2008 και του Προέδρου του Πνευματικού Κέντρου 2008-2011.

Αντιπρόεδρος του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. Δήμου Ν. Ιωνίας από το 2011 έως το 2012. Πρόεδρος του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. από το 2013 έως σήμερα. Από το 2020 Πρόεδρος της Ένωσης Σπάρτης Μ. Ασίας.

Η Σπάρτη περί το 1920

Η ΣΥΛΛΗ
(μια ελληνική πολίχνη στα περίχωρα του Ικονίου)

Τάκης Α. Σαλκιτζόγλου

Γενικές πληροφορίες

Η Σύλλη, που βρίσκεται σε απόσταση 6 μόνο χιλιομέτρων από το Ικόνιο, παρουσιάζει μεγάλο γεωλογικό, ιστορικό, εθνολογικό και λαογραφικό ενδιαφέρον. Είναι χτισμένη στους πρόποδες του όρους του Αγίου Φιλίππου (Τεκελί-νταγ) που αποτελεί απόληξη της οροσειράς του Ταύρου. Ο οικιστικός ιστός της εκτείνεται στις δυο όχθες ενός χειμάρρου, που ρέει στο μέσον μιας στενής κοιλάδας ποτάμιας διαμόρφωσης (Σίλλε-ντερεσί). Πάνω από τη νότια όχθη του χειμάρρου αυτού προβάλλουν επιβλητικές υπόσκαφες και λαξευμένες στους βράχους σπηλαιώδεις κατασκευές.

Χάρτης Μικράς Ασίας

Η εικόνα της Σύλλης αλλά και ο περίγυρος της, με τις κατακόμβες της, τους λαξευτούς ναούς και τα σπηλαιώδη κελιά ασκητών και αναχωρητών, μαρτυρούν ότι η περιοχή αυτή κατοικήθηκε από τα πρωτοχριστιανικά χρόνια. Υποστηρίζεται μάλιστα πως τα σπήλαια που την περιβάλλουν πρέπει να χρησίμευσαν από τους προϊστορικούς χρόνους ως οικήματα τρωγλοδυτών. Ακόμα και μέχρι προ ολίγων μόλις ετών χρησίμευαν ως κατοικίες ή ως αποθηκευτικοί χώροι. Ο χριστιανισμός βρήκε εκεί μια από τις πρώτες εστίες του, αφού ο Απόστολος Παύλος πρώτα πέρασε από το Ικόνιο, όπου κήρυξε τη νέα θρησκεία και προσηλύτισε την Αγία Θέκλα. Είναι λογικό επομένως να δεχθούμε πως ο χριστιανισμός της περιοχής αυτής (Λυκαονίας) είναι αρχαιότερος από αυτόν της Καππαδοκίας και οι σπηλαιώδεις ναοί και τα πετρομονάστηρα της Σύλλης, αν και πολύ μικρότερα σε αριθμό, είναι παλαιότερα από αυτά της κοιλάδας του

Γκιόρεμε. Πάντως καμία σοβαρή ανασκαφή ή επισταμένη αρχαιολογική έρευνα δεν έχει γίνει ακόμα.

Μετά την επικράτηση του χριστιανισμού, οι βράχοι της Σύλλης με τις σπηλιές τους και τις κατακόμβες ήταν φυσικό να μετατραπούν σε λατρευτικούς χώρους, σε ναούς, ναϋδρια, μοναστήρια, σκήτες και κυρίως κελιά φιλέρημων ασκητών και αναχωρητών. Ο μοναχισμός αναπτύχθηκε στη μικρή κοιλάδα της Σύλλης, που αν και γεωγραφικά ανήκει στη Λυκαονία, ιστορικά, λαογραφικά και πολιτισμικά κατατάσσεται στην Καππαδοκία.

Στοιχεία της ιστορίας της Σύλλης

Η περίπτωση της Σύλλης προκάλεσε το ενδιαφέρον πολλών επιστημόνων. Οι ιστορικοί εκλήθησαν να απαντήσουν στο πρόβλημα της προέλευσης των χριστιανών κατοίκων της, οι βυζαντινολόγοι προσπάθησαν να εξακριβώσουν το μαρτυρούμενο από δεκάδες εκκλησίες μεσαιωνικό παρελθόν της, οι γλωσσολόγοι μελέτησαν το ιδιόμορφο ελληνικό γλωσσικό ιδίωμα των κατοίκων της και οι θρησκειολόγοι προβληματίστηκαν από τις σχέσεις της γειτονικής μονής του Αγίου Χαρίτωνος (Ακ- Μαναστίρ) με το τάγμα των στροβιλιζομένων δερβίσηδων χορευτών του Ικονίου[1]. Η διατήρηση μιας ελληνικής κωμόπολης σε απόσταση αναπνοής από την πόλη του Ικονίου (τη θρησκευτική πρωτεύουσα της Τουρκίας), θεωρήθηκε από τους ιστορικούς μια «*μεμονωμένη και δυσερμήνευτη περίπτωση*» και οι κάτοικοί της «*ελληνόφωνοι απόγονοι των βυζαντινών*»[2].

Μέχρι τα μέσα του 18^{ου} αι. η Σύλλη ήταν μια ελληνόφωνη χριστιανική κωμόπολη 6 έως 7.000 κατοίκων, που οι περιηγητές του 18^{ου} αι. την χαρακτήριζαν ως «*γκιαούρκιοϊ*», δηλαδή χωριό των απίστων. Στο μέσον αυτής της στενής κοιλάδας ανεγέρθηκε σε αδιευκρίνιστο μέχρι στιγμής χρονικό σημείο ο σωζόμενος σχεδόν ακέραιος μέχρι σήμερα σπουδαίας αρχαιολογικής αξίας ναός του Αρχαγγέλου ή Αρχιστρατήγου Μιχαήλ. Σύμφωνα με πάμπολλες μαρτυρίες οι χριστιανικές εκκλησίες της Σύλλης ξεπερνούσαν τις τριάντα και ανάμεσά τους ξεχώριζαν ο ναός του Αρχαγγέλου Μιχαήλ και η εκκλησία της Παναγίας της Θεοτόκου.

Ο «*μέγας και περικαλλής*» αυτός ναός δεσπόζει στο μέσον της κοιλάδας και είναι ένα από τα ωραιότερα δείγματα βυζαντινής ναοδομίας στη Μικρά Ασία. Η τοπική παράδοση αποδίδει την ανέγερσή του στην Αγία Ελένη, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού της προς ανεύρεση του Τιμίου Σταυρού. Μια σχετική επιγραφή που υπάρχει μέσα στην εκκλησία δημιούργησε την εσφαλμένη εντύπωση στους σημερινούς Τούρκους κατοίκους ότι ο ναός αυτός είναι αφιερωμένος στην Αγία Ελένη, την " ιδρύτριά" του, ενώ στην πραγματικότητα είναι αφιερωμένος στον Αρχάγγελο (ή Αρχιστράτηγο ή Ταξιάρχη) Μιχαήλ.

1. βλ. Σαλκιτζόγλου Τ.: *Η μονή του Αγ. Χαρίτωνος.* (Δελτίο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, τομ. ΙΣΤ, σελ.119-166).
2. βλ. Βρυώνης Σπ.: *Η παρακμή του μεσαιωνικού ελληνισμού και η διαδικασία εξισλαμισμού* (εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1996, σελ. 398-399).

Ο ναός του Αρχαγγέλου Μιχαήλ (Φωτογραφία του 2017)

Είναι τελείως αβέβαιη η ακριβής χρονολόγηση της ανέγερσης του σπουδαίου αυτού ναού, πάντως είναι εμφανές ότι πρέπει να καταταγεί στην πρωτοβυζαντινή περίοδο. Στη άποψη αυτή συνηγορούν ο αρχιτεκτονικός ρυθμός του ναού (σταυροειδής βασιλική με τρούλο) και διάφορες κατασκευαστικές λεπτομέρειες που αποδεικνύουν την αναμφισβήτητη παλαιότητά του, που ίσως να ανατρέχει μέχρι τον 7ο ή 8ο αι. Η σωζόμενη ακέραιη μέχρι σήμερα εικονογράφηση του τρούλου και τα δείγματα της αγιογράφησής του, που αποκαταστάθηκαν προσφάτως, ανάγονται οπωσδήποτε στον 19^{ο} αι. Υπήρξαν και άλλες δύο τουλάχιστον αγιογραφήσεις παλαιοτέρων αιώνων, που επίσης αποκαταστάθηκαν μερικώς. Τον Οκτώβριο του 1924 ο τελευταίος επίτροπος του πανάρχαιου αυτού χριστιανικού ναού φεύγοντας από τη Σύλλη εμπιστεύτηκε με δάκρυα στα μάτια το κλειδί της εκκλησίας στον Τούρκο Δήμαρχο, του εξήγησε την αρχαιολογική και αρχιτεκτονική σημασία του και τον παρακάλεσε να τον κρατήσει ανέπαφο.

Η άλλη μεγάλη εκκλησία της Σύλλης ήταν η Παναγία Θεοτόκος, της οποίας σώζεται μόνο το λαξευμένο μέσα στο βράχο τμήμα της στην περιοχή της πρώην ελληνικής συνοικίας Τακατζή, ενώ η συνεχόμενη οικοδομημένη προέκτασή της δεν έχει διασωθεί. Σε κάποια σημεία διασώζονται ακόμη ίχνη βυζαντινών εικονογραφήσεων. Ο ναός διέθετε ιδιαίτερο χώρο, όπου φιλοξενούντο και κοιμόντουσταν όσοι έπασχαν από κάποια ασθένεια και ανέμεναν να θεραπευθούν με τη μεσολάβηση της Παναγίας (η αρχαία *εγκοίμησις*).

Από τις τριάντα και περισσότερες εκκλησίες σώζονται σήμερα δύο ακόμα, ο λαξευτός ναός Κυριακόν (ή του Αγίου Κυριάκου) και ο ανακατασκευασμένος εσχάτως ναός της Αγίας Μαρίνας επάνω στο λόφο που βρίσκεται στη δυτική έξοδο της Σύλλης. Ο ναός αυτός εθεωρείτο ότι προστάτευε και βοηθούσε τις μητέρες, ώστε να έχουν περισσότερο γάλα για το θηλασμό των νεογνών.

Οι επιδρομές των Αράβων και τα γεγονότα της εικονομαχίας (7ος, 8ος και 9ος αι.) είχαν ως αποτέλεσμα την εγκατάλειψη της περιοχής και τη συνακόλουθη ερήμωσή της Σύλλης. Η περιοχή αυτή έμεινε ακατοίκητη μέχρι τις αρχές του 13ου αι., παρά το ότι η γειτονική μονή του Αγίου Χαρίτωνος κατά τον 10ο και τον 11ο αι. βρισκόταν σε πλήρη λειτουργία.

Η ίδρυση της Σύλλης κατά τον 13ο αιώνα

Η τοπική παράδοση των Ελλήνων κατοίκων της Σύλλης επιμένει ότι η εκ νέου εποίκιση της Σύλλης πραγματοποιήθηκε την εποχή που στη Μικρά Ασία είχε εγκατασταθεί το κράτος των Σελτζούκων Τούρκων με πρωτεύουσα το Ικόνιο. Σύμφωνα με την ευρέως διαδεδομένη τοπική αυτή παράδοση, που την κατέγραψε στις αρχές του 19ου αι. ο τότε μητροπολίτης Ικονίου Κύριλλος, όταν ο Σελτζούκος σουλτάνος του Ικονίου Αλαέτ-ντιν ο Α΄ ο Καϊκουμπάντ (1219-1237) θέλησε να ανεγείρει το μεγάλο τζαμί που μέχρι σήμερα σώζεται στο λόφο του Ικονίου (*Αλαέτ-ντιν τεπεσί*), διέταξε να κατεδαφισθεί ο ευρισκόμενος στο κέντρο της σημερινής Σύλλης ερημωμένος βυζαντινός ναός του Αρχαγγέλου Μιχαήλ και τα οικοδομικά υλικά του να χρησιμοποιηθούν για την ανέγερση του ισλαμικού αυτού τεμένους του Ικονίου. Μόλις όμως οι εργάτες άρχισαν το έργο της κατεδάφισης του ναού «*φλόγες πυρός εξήλθον εξ αυτού και κατέκαυσαν τους παρεστώτας. Τούτο μαθών ο σουλτάνος και φοβηθείς παρητήθη του σκοπού, αποστείλας μάλιστα και φαμιλίας επτά αιχμαλώτους, ους είχε μεταναστεύσας περίπου τας 30.000 φαμιλίας εκ της εν Πελοποννήσω επαρχίας των Λακώνων, δια να κατοικήσουν εκεί προς περιποίησιν και λυχναψίαν του ναού και άμα να έχωσι και την φροντίδα του παρ' αυτού οικοδομηθέντος εν Ικονίω προσκυνήματος*»[3]. Ο Κύριλλος προσθέτει ότι σε ανταπόδοση της υποχρέωσης των νέων κατοίκων

Τμήμα του οικιστικού ιστού της Σύλλης (φωτογραφία του 1905)

3. βλ. Κυρίλλου του Στ.: "*Η Αρχισατραπία του Ικονίου*"- Εισαγωγή, σχόλια κλπ. Τάκη Σαλκιτζόγλου (εκδ. Μπαλτά, 2018, σελ. 111 κ.επ.).

της Σύλλης να περιποιούνται το τζαμί του Ικονίου, διέταξε να αποτελέσει η περιοχή της Σύλλης *βακούφι*[4] του τζαμιού αυτού και τους παραχώρησε σημαντικές φορολογικές απαλλαγές.

Οι παραδόσεις έλκουν πάντοτε την αφετηρία τους από κάποιο ιστορικό γεγονός, επενδεδυμένο όμως με πρόσθετα φανταστικά στοιχεία. Στον πυρήνα αυτής της ευρύτατα διαδεδομένης παράδοσης παραμένει η επανεποίκιση της Σύλλης κατά τη διάρκεια της βασιλείας του σουλτάνου του Ικονίου Αλαέτ-ντιν του Α΄, δηλαδή μεταξύ των ετών 1219 έως 1227. Κατά την πλέον πιθανή εκδοχή οι πρώτες αυτές επτά οικογένειες των «Λακώνων» που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή του Ικονίου θα πρέπει να μετεφέρθησαν αναγκαστικά εκεί από τα περίχωρα της Αττάλειας , από το Σύλλαιον της Παμφυλίας, η οποία πράγματι τότε ήταν υποταγμένη στο Σελτζούκο σουλτάνο. Με τη διαφορά ότι οι έποικοι της Σύλλης δεν ήταν Λάκωνες (δηλαδή κάτοικοι της Λακωνίας από την Πελοπόννησο) αλλά Τσάκωνες, δηλαδή Ακρίτες, φύλακες των συνόρων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Η δε ονομασία της Σύλλης πρέπει να προέρχεται από αυτή την παλαιά πατρίδα τους (το Σύλλαιον), σύμφωνα με τη γνωστή συνήθεια των προσφύγων να ονομάζουν τη νέα τους εγκατάσταση με όνομα που θυμίζει την παλαιά τους πατρίδα. Οι νέοι έποικοι της Σύλλης πρέπει να ήταν Έλληνες από το Σύλλαιον της Παμφυλίας και τα ελληνικά που μέχρι το 1924 μιλούσαν οι Συλλαίοι (και τα οποία μιλούν ακόμη και σήμερα αρκετοί απόγονοί τους στην Ελλάδα) μοιάζουν με τα ελληνικά των Ελλήνων της Μάκρης και του Λιβισιού, που βρίσκονται στην περιοχή της Αττάλειας, πρωτεύουσας της Παμφυλίας[5].

Σκότος βαθύ περιβάλλει την ιστορία της ελληνικής αυτής κωμόπολης μέχρι τις αρχές του 19ου αι., όπως συμβαίνει άλλωστε με όλες σχεδόν τις χριστιανικές κοινότητες της κεντρικής Μικράς Ασίας. Ψήγματα μόνον της ζωής που βίωναν οι κάτοικοι της Σύλλης μπορούμε να διαγνώσουμε από την ανάγνωση των 18 φιρμανίων που εκδόθηκαν από την Υψηλή Πύλη από τον 17ο μέχρι τον 19ο αι. Τα φιρμάνια αυτά αναγνωρίζουν τις φορολογικές ατέλειες των κατοίκων της Σύλλης, που ο εκάστοτε Σουλτάνος τις επιβεβαίωνε, αποκαλύπτουν όμως ότι υπήρχαν και σημαντικές παραβιάσεις τους. Όλα σχεδόν τα φιρμάνια αυτά διέτασσαν τους τοπικούς άρχοντες να σέβονται τα δικαιώματα των χριστιανών κατοίκων της Σύλλης, οι οποίοι, μην αντέχοντας τις αυθαιρεσίες και τις καταπιέσεις κάποιων τοπικών αρχόντων (ντερεμπέηδων, πασσάδων κ.α.), «*αναγκάζονταν να εκπατρίζονται ή σκορπούσαν στα γύρω χωριά*». Την πολιτική αυτή τηρούσε το Διβάνι στην επιθυμία του να σέβεται το αρχικό φιρμάνι του Αλαετ-ντίν του Α΄, του σουλτάνου των Σελτζούκων, τους οποίους οι Οθωμανοί θεωρούσαν προγόνους τους.

---

4. *Βακούφι* (wakf, δηλ. αφιέρωμα) ήταν το ακίνητο, που είχε παραχωρηθεί στην ιδιοκτησία ευαγούς ιδρύματος (ναού, νοσοκομείου, πτωχοκομείου κλπ.), στο οποίο και μόνον απέδιδε τους οφειλόμενους φόρους, συνήθως λιγότερο επαχθείς.

5. Ο Ανδριώτης Ν. είχε την άποψη πως το γλωσσικό ιδίωμα της Σύλλης μοιάζει περισσότερο με τα ελληνικά που μιλούν στη Μάκρη και το Λιβίσι. -βλ. και Κωστάκης Θαν. : *Το γλωσσικό ιδίωμα της Σίλλης* (εκδ. Κ.Μ.Σ., Αθήνα, 1968)

Οικονομική ζωή της Σύλλης

Η Σύλλη λοιπόν αποτελούσε βακούφι του μεγάλου ισλαμικού τεμένους του Ικονίου και οι φορολογικές απαλλαγές που της είχε παραχωρήσει ο Αλαέτ-Ντίν ο Α΄ ήταν η αιτία της οικονομικής ανάπτυξής της, μιας ανάπτυξης που επιταχύνθηκε σημαντικά μετά τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ και του Χάττι-Χουμαγιούν από τα μέσα του 19ου αι. Από τότε άρχισε η μεγάλη ευημερία του χριστιανικού αυτού πολίσματος, οι κάτοικοι του οποίου επέτυχαν μια αλματώδη οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη, έτσι που να δεσπόζουν στην ευρύτερη περιοχή. Η ευημερία αυτή των Ελλήνων της Σύλλης, που διέπρεπαν στο εμπόριο, οδήγησε πολλούς από αυτούς στην εσωτερική μετανάστευση και στην εγκατάστασή τους στις μεγάλες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Ικόνιο, κ.λ.π.), όπου επιδόθηκαν σε εμπορικές επιχειρήσεις. Έτσι σιγά – σιγά ο ελληνοχριστιανικός πληθυσμός της Σύλλης μειωνόταν και τη θέση των αποχωρούντων κατελάμβαναν Τούρκοι από τις γύρω περιοχές. Στα τέλη του 19ου αι. η Σύλλη αριθμούσε 3.500 Έλληνες, ο αριθμός όμως αυτός συνεχώς μειωνόταν λόγω της συνεχιζόμενης αποδημίας προς τις μεγάλες πόλεις της Τουρκίας. Σε αυτό συνετέλεσε, εκτός των άλλων, και μια μεγάλη πυρκαγιά που γύρω στα 1900 αποτέφρωσε περί τις 200 κατοικίες.

Η οικονομική ζωή της Σύλλης χαρακτηρίζεται από τις εξαιρετικές ικανότητες των κατοίκων της στο εμπόριο. Φύσει ανήσυχοι και φιλαπόδημοι οι Έλληνες της Σύλλης μετατόπισαν το κέντρο των δραστηριοτήτων τους έξω από την πατρίδα τους, είτε περιοδεύοντας από την άνοιξη μέχρι το φθινόπωρο στο εσωτερικό όλης της Μικράς Ασίας, είτε εγκατεστημένοι στις μεγάλες πόλεις του οθωμανικής επικράτειας. Το αντικείμενο της εμπορίας τους ήταν πολυποίκιλο. Αφιόνι, που καλλιεργείτο τότε στις πεδιάδες της Μικράς Ασίας και προωθείτο στις φαρμακευτικές βιομηχανίες της Ευρώπης, μια εκλεκτή ποικιλία ερίου, το *τιφτίκι,* καθώς και ένα πλήθος από πολλά άλλα ετερόκλητα προϊόντα, όπως υφάσματα, είδη διατροφής, γούνες, ψιλικά είδη κ.α. Σε μικρότερο επίπεδο πολλοί Συλλαίοι περιέτρεχαν μεγάλο μέρος της Μικράς Ασίας ως πλανόδιοι έμποροι με πληθώρα εμπορευμάτων. Αναχωρούσαν μετά τις γιορτές του Πάσχα και επέστρεφαν τον Οκτώβρη. Οι συμπατριώτες και η οικογένειά τους τους αποχαιρετούσαν ή τους υποδέχονταν από ένα παρακείμενο λόφο, που τον έλεγαν “ *γιαπατζή ντουντου*”. Παράλληλα μέσα στη Σύλλη δημιουργήθηκε από τα τέλη του 19ου αι. μια αξιόλογη ταπητουργική βιοτεχνία, δείγμα της οποίας είναι μερικά από τα πλέον καλαίσθητα και λεπτοκαμωμένα χαλιά της Ανατολής. Λέγεται ότι μέσα στη Σύλλη στις αρχές του 20ου αι. υπήρχαν περίπου 200 αργαλειοί, όπου δούλευαν κυρίως νεαρές γυναίκες.

Τα κέρδη των Συλλαίων εμπόρων, ιδίως μετά τα μέσα του 19ου αι., συνετέλεσαν στη δημιουργία μιας εύπορης αστικής τάξης, που φρόντιζε να δείχνει τον πλούτο της με την οικοδόμηση μεγάλων και πολυτελώς επιπλωμένων κατοικιών αλλά και με την ενίσχυση κοινωφελών έργων, όπως ανέγερση σχολείων, επισκευή ναών, μετάκληση εκπαιδευτικών από την Ελλάδα κ.λ.π. Οι πολυτελείς κατοικίες των Συλλαίων, που οικοδομήθηκαν εκείνη την περίοδο, προκάλεσαν μάλιστα τον θαυμασμό του πρώτου προξένου της Ελλάδος, που τοποθετήθηκε

στο Ικόνιο το έτος 1907[6]. Σήμερα σχεδόν όλες έχουν κατεδαφισθεί, εκτός από καμιά δεκαριά που κατόρθωσαν να διασωθούν. Έτσι η οικιστική εικόνα της σημερινής Σύλλης δεν έχει καμία ομοιότητα με την προ του 1924.

Κοινωνική ζωή της Σύλλης

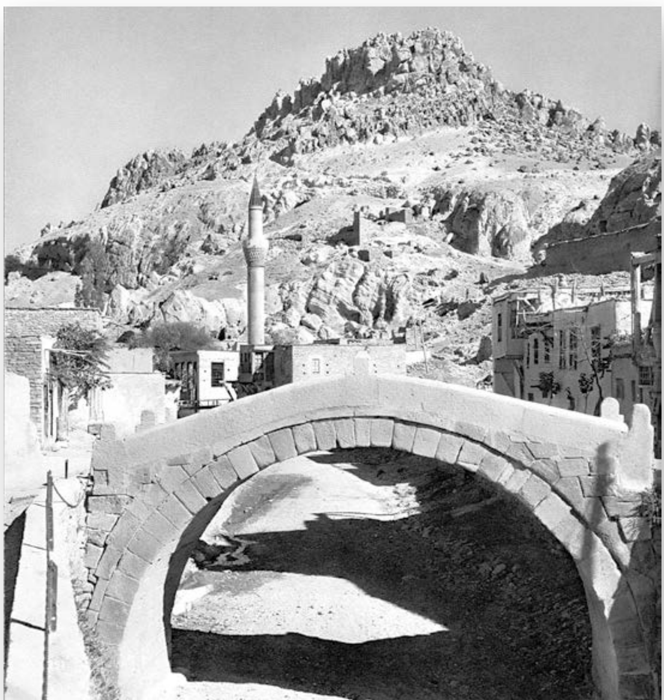
Τα εμβάσματα, που οι εύποροι ξενιτεμένοι Συλλαίοι έστελναν στις οικογένειές τους, δημιούργησαν την αξιόλογη ευμάρεια και τις ανέσεις, με τις οποίες η ελληνική αυτή κωμόπολη έμεινε στην ανάμνηση των Μικρασιατών. Ιδιαίτερα πρέπει να τονισθεί η ανάδειξη στις αρχές του 20ου αι. μιας μικρής αλλά ζωντανής τάξης πεπαιδευμένων ατόμων, που φρόντισε για την άνοδο του μορφωτικού επιπέδου των κατοίκων και παρακολουθούσε τα τεκταινόμενα στο ελεύθερο ελληνικό κράτος. Αξιοσημείωτη είναι η δημιουργία στις αρχές του 20ου αι. κινήματος δημοτικιστών στη Σύλλη, που ήταν μάλιστα συνδρομητές του *Νουμά*, του γνωστού λογοτεχνικού περιοδικού που διακήρυσσε τη δημοτική γλώσσα. Στις στήλες του Νουμά δημοσιεύτηκε και επιστολή ενός Συλλαίου αναγνώστη, φανατικού δημοτικιστή, ο οποίος ήταν μέλος του συσταθέντος τότε στη Σύλλη συλλόγου "*Γλώσσα και ζωή*". Στις σχολικές εορτές οι μαθητές παρίσταναν αρχαία δράματα και σε κάποιο περιορισμένο κύκλο λάμβαναν χώρα φιλολογικές βραδιές[7]. Μέσα σε τέτοιο περιβάλλον συχνές ήταν οι δημόσιες εκδηλώσεις της νεολαίας της Σύλλης υπέρ του Ελ. Βενιζέλου. Από τους Συλλαίους που ήλθαν μετά το 1923 στην Ελλάδα υπάρχει η πληροφορία ότι αρκετοί νεαροί Έλληνες της Σύλλης κυκλοφορούσαν μέσα στην πόλη τους τραγουδώντας το γνωστό άσμα "*Βενιζέλαρε πατέρα της πατρίδας*...κ.λ.π." ενώ στον διασωθέντα Ληξιαρχικό Κώδικά της Σύλλης υπάρχουν περιπτώσεις γονέων που έδωσαν στα παιδιά τους το βαπτιστικό όνομα Βενιζέλος[8].

Γύρω στα τέλη του 19ου αι. και τις αρχές του 20ου οι Έλληνες της Σύλλης ήταν στη συντριπτική τους πλειονότητα αστοί και η πατρίδα τους είχε εξελιχθεί σε μια μικρή αλλά ζωντανή πόλη. Αξίζει να τονισθεί ότι, σύμφωνα με τις οθωμανικές στατιστικές, μέχρι τα μέσα του 18ου αι. οι Έλληνες ήταν οι μοναδικοί κάτοικοι της Σύλλης και ανέρχονταν σε 6 έως 7.000 ψυχές. Περί τα μέσα του 19ου αι. το ήμισυ περίπου των κατοίκων ήταν Τούρκοι, που έβρισκαν απασχόληση στα κτήματα των Ελλήνων, ενώ όπως προελέχθη οι Έλληνες κάτοικοι προτιμούσαν τα εμπορικά επαγγέλματα, τόσο μέσα στη Σύλλη όσο και στο γειτονικό Ικόνιο, όπου κατέληξαν να κυριαρχήσουν οικονομικά και εμπορικά. Από τις αρχές όμως του 20ου αι. το κύμα μετανάστευσης των Ελλήνων κατοίκων της Σύλλης εντάθηκε. Από το χρονικό αυτό σημείο και έπειτα όσο μειωνόταν ο ελληνικός πληθυσμός τόσο αυξανόταν ο τουρκικός, μέχρι που στα 1924 δεν είχαν παραμείνει παρά μόνον 1.519 Έλληνες.

---

6. Μέχρι τότε τα δικαιώματα και τα συμφέροντα όλων των χριστιανών της Οθωμανικής αυτοκρατορίας τα προστάτευε η Ρωσία, βάσει της συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή.
7. βλ. Αρέθας Αργαίος (Ασκητόπουλος Γ.) εφημ. Αλύτρωτος, Αθήνα, αρ. φυλλ. Α-33, της 7-10-1918.
8. βλ. τον *Ληξιαρχικού Κώδικα της Σύλλης* που εκδόθηκε το 2020 από τον εκδοτ. οίκο Μύρτος, σελ. 239, όπου το έτος 1913 (προτού καλά-καλά να έχει τελειώσει ο ελληνοτουρκικός πόλεμος) ο Μηνάς Χριστοφορίδης βάφτισε το γιό του και του έδωσε το όνομα Βενιζέλος.

Η κοινωνική ζωή των Συλλαίων ήταν προσανατολισμένη γύρω από τις θρησκευτικές τελετουργίες των τριάντα και πλέον εκκλησιών της, πολλές από τις οποίες ήταν υπόσκαφες ή λαξευτές. Κυριότερη βέβαια από αυτές, όπως προαναφέρθηκε, ήταν ο πρωτοβυζαντινός ναός του Αρχαγγέλου Μιχαήλ και η Παναγία η Θεοτόκος, *εξ ημισείας λελατομημένη* (μέσα σε βράχο) και *εξ ημισείας κτιστή*. Στις υπόλοιπες εκκλησίες τελούνταν συχνά λειτουργίες και πανηγύρεις, οι οποίες συνοδεύονταν από ενδιαφέροντα τοπικά έθιμα, χορούς και άλλα λαογραφικά δρώμενα, για τα οποία με δυσκολία μπορούμε να έχουμε σήμερα ακριβείς πληροφορίες. Σημαντικές τελετουργίες λάμβαναν χώρα και στον υπερκείμενο της Σύλλης βραχώδη λόφο, όπου κατά την παράδοση κατέφυγε η Αγία Θέκλα όταν την καταδίωκαν οι αλλόπιστοι.

Το πέτρινο γεφύρι της Σύλλης και ο βράχος της Αγίας Θέκλας

Από την πλούσια λαογραφική παράδοση της Σύλλης σώζεται στους Συλλαίους της Ελλάδας η ανάμνηση πολλών γραφικών εθίμων αλλά και ενός ξεχωριστού κώδικα οικογενειακής συνοχής, που τους διακρίνει. Στη λαογραφική παράδοση της Σύλλης εντάσσεται και η διατήρηση χαρακτηριστικών ελληνικών παραδόσεων, μύθων, παροιμιών και δημοτικών τραγουδιών, όπως π.χ. το " Γεφύρι της Άρτας" σε μια ενδιαφέρουσα παραλλαγή του. Χαρακτηριστικό επίσης στοιχείο του λαογραφικού πλούτου της μικρασιατικής αυτής κωμόπολης είναι η εντυπωσιακή και μοναδικού πλούτου νυφιάτικη τοπική φορεσιά (η λεγόμενη *ετέκτσε*), στην οποία διακρίνονται εμφανείς βυζαντινές επιδράσεις και η οποία μέχρι σήμερα φοριέται από όλα τα μικρασιατικά χορευτικά λαϊκά συγκροτήματα.

Σπουδαίες πληροφορίες για τη Σύλλη και για το χαρακτήρα των Συλλαίων μας δίνει ένα σπανιότατο βιβλίο ενός ιατρού από τη Σμύρνη, του Νικ. Βακαλόπουλου, ο οποίος γνώρισε τους κατοίκους της και τους περιγράφει διεξοδικά σε αυτό το σύγγραμμα του που έχει μορφή περιπετειώδους μυθιστορήματος και τιτλοφορείται "*Ο Συλλαίος*"[9]. Οι Έλληνες της Σύλλης περιγράφονται ως πανέξυπνοι, φιλόξενοι, φιλοπρόοδοι και ανοιχτόκαρδοι αλλά οξύθυμοι και πεισματάρηδες.

Το πολιτιστικό επίπεδο των Συλλαίων δεν θα υπήρχε αν δεν υπήρχε η αφοσίωση των Συλλαίων στα γράμματα και την Παιδεία. Τα δύο σχολεία που είχαν, αρρένων και θηλέων, δέσποζαν με τον όγκο τους μέσα στον οικιστικό ιστό της Σύλλης και από εκεί πέρασαν και δίδαξαν τα ελληνόπουλα σπουδαίοι εκπαιδευτικοί που εμφύσησαν στις νεανικές ψυχές τους αισθήματα πατριωτισμού. Μια προσπάθεια όμως της δημογεροντίας να ιδρύσει μια Σχολή Νηπιαγωγών ατυχώς δεν είχε αίσιο τέλος.

Το γλωσσικό ιδίωμα της Σύλλης

Τα ελληνικά των Συλλαίων συνιστούν ένα αξιοπερίεργο ιδίωμα, που εξελίχθηκε και αναπτύχθηκε σε συνθήκες σχεδόν απόλυτης μόνωσης, χωρίς σοβαρές επιρροές από άλλες περιπτώσεις επιβίωσης της ελληνικής γλώσσας, διασώζοντας πολλές λέξεις από τα αρχαία ελληνικά και από τη δημώδη βυζαντινή γλώσσα. Για το λόγο αυτό άλλωστε τα "*σιλλιώτικα*" κατατάσσονται από τους γλωσσολόγους ξεχωριστά, αν και πολλοί τα εντάσσουν στην ευρύτερη καππαδοκική διάλεκτο. Το αναγραφέν από τον Κύριλλο ότι οι χριστιανοί της Σύλλης «*ομιλούσι και την σήμερον την αρχαίαν λακωνικήν διάλεκτον, ανάρθρως όμως, σολοικοβαρβάρως και λέξεσι κεκομμέναις*» οδήγησε πολλούς στο συμπέρασμα ότι οι Συλλαίοι μιλούσαν τα τσακώνικα, δηλαδή μια διάλεκτο που μιλιόταν στην ορεινή Λακωνία, στη νοτιοανατολική Πελοπόννησο και η οποία θεωρείται μετεξέλιξη της διαλέκτου των αρχαίων Σπαρτιατών. Νεότερες έρευνες όμως απέδειξαν ότι τα ελληνικά της Σύλλης καμία απολύτως σχέση δεν έχουν με τα τσακώνικα. Ο Κύριλλος παρασύρθηκε ίσως από το ότι εξέλαβε τους Τσάκωνες της τοπικής παράδοσης ως Λάκωνες, ενώ "Τσάκωνες" αποκαλούντο, όπως αποδείχθη, κατά τον Μεσαίωνα οι Ακρίτες, δηλαδή οι φρουροί των συνόρων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας[10]. Οι κάτοικοι του Συλλαίου της Παμφυλίας ήταν πράγματι Ακρίτες και, κατά μία άποψη, τα ελληνικά των Συλλαίων προσομοιάζουν περισσότερο με τα ελληνικά των Ελλήνων της νοτιοδυτικής Μικράς Ασίας.

Η Εξοδος

Οι Συλλαίοι ήρθαν στην Ελλάδα σε διαφορετικούς χρόνους και διεσπάρησαν σε διαφορετικούς τόπους. Από την εποχή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου είχαν

9. Το δυσεύρετο αυτό βιβλίο πρόκειται να επανεκδοθεί λίαν προσεχώς από τις εκδόσεις "Ροδολίβος" με την επιμέλεια του εγγονού του συγγραφέως Αντ. Βλασσόπουλου.

10. Οι βυζαντινοί ακρίτες αποκαλούντο συνεκδοχικά και Τσάκωνες, επειδή ένα μέρος από αυτούς καταγόταν πράγματι από την Τσακωνιά. Απαρτίζονταν όμως και από άλλους Έλληνες, όπως κατοίκους της Κεφαλονιάς, της Μακεδονίας, της ελληνιστικής Συρίας, της Κύπρου κ.λ.π. Βλ. Σαλκιτζόγλου Τάκης, *Η Σύλλη του Ικονίου*, εκδ. Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα 2005, σελ. 159 – 172

αρχίσει να αναχωρούν οι πλέον ευκατάστατοι, που προέβλεπαν τα χειρότερα. Μετά τη συνθήκη της Λοζάνης του 1923 οι ανταλλάξιμοι έφευγαν κατά διάφορα κύματα μέχρι τον Οκτώβριο του 1924 που έφυγαν οι τελευταίοι. Είχαν απομείνει μόνο περί τους 1.500 Έλληνες Συλλαίοι όταν άρχισε το πικρό ταξίδι της αναχώρησης για την "μητέρα Ελλάδα". Ο αριθμός των γυναικών ήταν πολλαπλάσιος των ανδρών αφού το 70% των ανδρών είχε εξοντωθεί στα διαβόητα τάγματα εργασίας (*αμελέ ταμπουρού*). Οι οικογένειες που δεν είχαν κανένα άντρα έμειναν τελευταίες. «*Όταν φύγαμε από το χωριό ήμασταν μόνο γυναίκες και μικρά παιδιά*» λέγει στην αφήγησή της η Αναστασία Λεπτίδου, πληροφορήτρια του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών[11]. Το τελευταίο κλιμάκιο, περίπου 400 - 450 άτομα, αναχώρησε για την Ελλάδα τον Οκτώβριο του 1924.

Οι "*μουαζίρηδες*" δηλαδή οι ανταλλάξιμοι Τούρκοι πρόσφυγες που ήρθαν να κατοικήσουν στη Σύλλη, έτυχε να είναι άνθρωποι απαίδευτοι και αγροίκοι. Αμέσως επιδόθηκαν στην κατεδάφιση όλων σχεδόν των ελληνικών οικοδομημάτων και τη χρησιμοποίηση των υλικών της κατεδάφισης για άλλες ανάγκες τους, όπως πχ. την ξυλεία για τα τζάκια τους, τις πέτρες για τις κατασκευές τους κ.λ.π. Από τα παλαιά αρχοντικά των πλουσίων εμπόρων της Σύλλης ελάχιστα σώζονται σήμερα.

Οι επήλυδες Τούρκοι που ήρθαν από την Ελλάδα τρομοκρατούσαν τους ολοένα λιγότερους Έλληνες που είχαν απομείνει. «*Μερικοί κακοί Τούρκοι*» (συνεχίζει η Αναστ. Λεπτίδου) «*μπαίναν στα σπίτια και λεηλατούσαν, κλέβαν. Άνοιγαν τα μπαούλα, έβλεπαν κάτι καλό.....το έπαιρναν κι΄ έφευγαν. Κάθε βράδυ άκουγες τις πόρτες που χτυπούσαν. Λεηλατούσαν δέκα-δεκαπέντε σπίτια κάθε μέρα....*» Η στάση τους αυτή προξένησε την αγανάκτηση των ντόπιων Τούρκων, που διατηρούσαν άριστες αναμνήσεις από τη συμβίωσή τους με τους Έλληνες και έβλεπαν την ποιότητα των εποίκων που κατέκλυσαν τη Σύλλη. «*Μας πήρανε το χρυσάφι και μας έφεραν το μπακίρι*» έλεγαν.

Το σύνηθες δρομολόγιό για την Ελλάδα άρχιζε με τη μετακίνησή τους με το σιδηρόδρομο μέχρι τη Μερσίνα. Οι ταλαιπωρίες τους όμως δεν είχαν τελειωμό: «*Στη Μερσίνα πάλι μας πήραν ό,τι είχαμε. Γινόταν έλεγχος και μας παίρναν τα χρυσαφικά και ό,τι άλλο μας βρίσκαν. Μας έψαχναν πριν μπούμε στο βαπόρι.*» Από εκεί ατμοπλοϊκώς μέχρι τον Πειραιά. Εγκαταστάθηκαν σε διάφορες πόλεις, στην Αθήνα, τον Πειραιά και τη Θεσσαλονίκη, τα ακραία σημεία των οποίων κατελήφθησαν από πρόσφυγες (Δραπετσώνα, Νέα Ιωνία, Καισαριανή κλπ.). Πάρα πολλοί κατέφυγαν στη Βέροια, την Κέρκυρα, την Αριδαία, την Τρίπολη, τη Δράμα κ.α. Οι γυναίκες κυρίως ανέλαβαν το ηράκλειο έργο της εγκατάστασης στην Ελλάδα και της προσαρμογής στη μοίρα της προσφυγιάς, οι ηρωικές χήρες των ανδρών που είχαν εξολοθρευτεί στα τάγματα εργασίας.

Η προσπάθεια που έκανε ο τελευταίος δήμαρχος τους, ο Ιωάννης Χριστοφορίδης, να εγκατασταθούν στη Θεσπρωτία και να δημιουργήσουν τη "Νέα Σύλλη", απέτυχε για διαφόρους λόγους[12]. Έτσι οι Συλλαίοι είναι σήμερα εγκα-

---

11. βλ. Η Εξοδος, τομ. Β΄ σελ. 350 (εκδ. Κέντρου Μικρασιατικών. Σπουδών, Αθήνα, 1982)
12. βλ. Σαλκιτζόγλου Τ.: *Η ματαίωση της ανασύστασης μιας μικρασιατικής κοινότητας, (*εφημ. Μικρασιατική Ηχώ, αριθ. φυλ. 382, Μάϊος-Ιούνιος 2008).

τεσπαρμένοι σε ολόκληρη την Ελλάδα, πράγμα που δεν εμπόδισε πολλούς να δεχθούν το 2009 με ενθουσιασμό την ίδρυση του πρώτου συλλόγου τους, της *Ένωσης Συλλαίων*, και να προσέρχονται με έκδηλη συγκίνηση από τις επαρχίες στις εκδηλώσεις του σωματείου τους.

Επίλογος

Ο χρόνος και η αδιαφορία μετέβαλαν επί τα χείρω τα ερείπια της περίπου κατεδαφισμένης Σύλλης. Από τις τόσες χριστιανικές εκκλησίες υψώνεται υπερήφανος και σχεδόν ακέραιος ο «*μέγας και περικαλλής*» πρωτοβυζαντινός ναός του Αρχαγγέλου Μιχαήλ ο οποίος διασώθηκε χάρις στην επίμονη απαίτηση των ντόπιων Τούρκων της Σύλλης, με τους οποίους, όπως προελέχθη, οι Έλληνες είχαν πάντα πολύ καλές σχέσεις. Ο ναός αυτός αναπαλαιώθηκε εσχάτως από τις τουρκικές αρχές και αποτελεί σήμερα επισκέψιμο μουσείο, που προσελκύει τους τουρίστες, και κυρίως τους Μικρασιάτες που έρχονται από την Ελλάδα. Στην ανακαίνιση του εμβληματικού αυτού ναού, ο οποίος είναι σήμερα μουσείο που αναπαριστά χριστιανική εκκλησία, βοήθησε ποικιλοτρόπως και η εν Ελλάδι Ένωση Συλλαίων.

Οι Συλλαίοι της Ελλάδας (της πρώτης, της δεύτερης αλλά και της τρίτης προσφυγικής γενεάς) διατηρούν ζωντανή την ανάμνηση της προγονικής τους γενέθλιας γης και διακρίνονται από έντονο τοπικιστικό συναίσθημα. Αναθυμούνται με συγκίνηση τις καλές στιγμές που πέρασαν οι πρόγονοί τους στη Σύλλη και στις διασκεδάσεις και τα πανηγύρια τους τραγουδούν μέχρι σήμερα τα τραγούδια που άκουγαν από τους γονείς τους και τους παππούδες τους.

Εξακολουθούν να επισκέπτονται τη γη των προγόνων τους, να προσεύχονται μέσα στον περικαλλή και μεγαλοπρεπή βυζαντινό ναό του Αρχαγγέλου Μιχαήλ και ελπίζουν να επισκεφθούν κάποτε και την περιώνυμη μονή του Αγίου Χαρίτωνος (Ακ-Μαναστίρ), που κράτησε επί αιώνες άσβηστη τη λαμπάδα της Πίστης τους παρά τις σειρήνες και τις πιέσεις του γειτονικού Τεκέ των γνωστών περιστρεφομένων Μεβλεβή - δερβίσηδων, αλλά που δυστυχώς η επίσκεψη σε αυτήν είναι απαγορευμένη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

- Σαλκιτζόγλου Τ.: *Η Σύλλη του Ικονίου.* (β΄ εκδ. Μπαλτά, Αθήνα, 2016)
- Ιεσσαί-Κασιμάτη Ν.: *Σύλλη, η γη των προγόνων μου.* (εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2018)
- Μελίδου-Κεφαλά Ν.: *Πρόσφυγες από τη Σύλλη Ικονίου.*(εκδ. Αφών Κυριακίδη, Θεσ/νίκη, 2015)
- Κωστάκης Θαν.: *Το γλωσσικό ιδίωμα της Σίλλης.* (εκδ. Κ.Μ.Σ. Αθήνα 1968)

- Βακαλόπουλος Ν.: *Ο Συλλαίος, Ασιανή μυθιστορία.*(εκδ. Ροδολίβος, υπό έκδοσιν)
- Καραγαβριηλίδου Σ.*: Σύλλη Ικονίου, Μουσικοχορευτικήπαράδοση* (εκδ. Μύρτος, Αθήνα, 2018)
- *Ο Ληξιαρχικός Κώδικας της Σύλλης.* (εκδ. Μύρτος, Αθήνα, 2020)

Ιστοσελίδες
Ένωση Συλλαίων: http://enosi-syllaion.gr/sille/
Νέα και παλιά της Σύλλης: http://sillelis.blogspot.gr/

Ο **Τάκης (Παναγιώτης) Σαλκιτζόγλου** (γενν.1934) μάχιμος δικηγόρος Αθηνών επί πέντε σχεδόν δεκαετίες, εκτός από την συγγραφή νομικών βιβλίων και διατριβών, ασχολήθηκε και με την Ιστορία της Μικράς Ασίας, ιδίως της απώτερης πατρίδας του, που είναι η Σύλλη της Λυκαονίας. Είναι συγγραφέας των βιβλίων: *Η Μικρά Ασία στην Επανάσταση του 1821, Η Σύλλη του Ικονίου*, *Η Αρχισατραπία του Ικονίου*, ο *Ληξιαρχικός Κώδικας της Σύλλης* καθώς επίσης και πολλών άρθρων και εκτενών μελετών επάνω σε μικρασιατικά θέματα, τα οποία δημοσιεύτηκαν στο Δελτίο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, στα Μικρασιατικά Χρονικά, στο Βυζαντινό Δόμο κλπ. Πρωτοστάτησε στην ίδρυση της Ένωσης Συλλαίων της οποίας διετέλεσε πρόεδρος επί μία δωδεκαετία.

ΤΡΑΠΕΖΟΥΣ, ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΑ

Κυριάκος Χατζηκυριακίδης

Η ιστορία της πόλης και των κατοίκων της

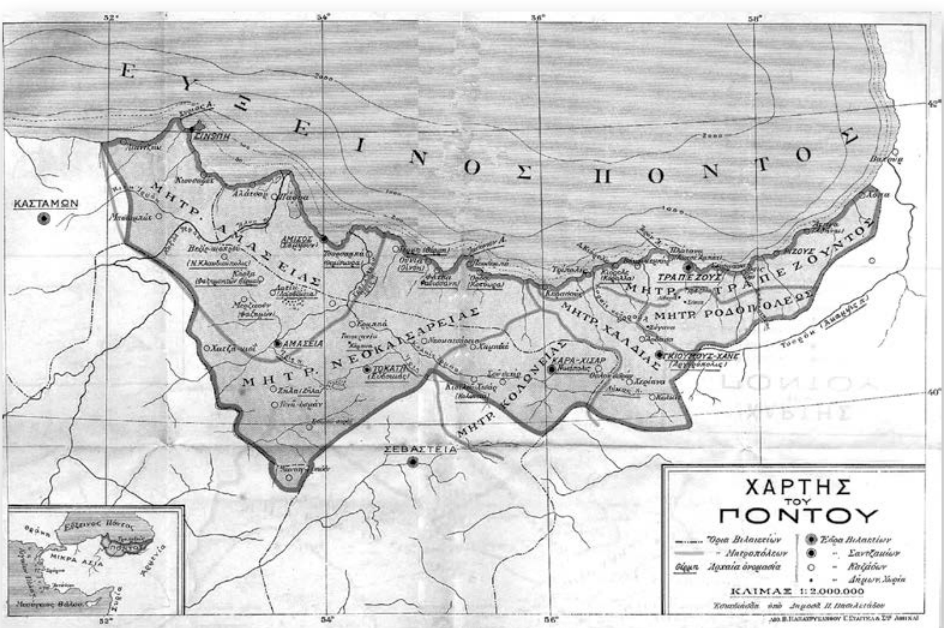
«Νάτην η Τραπεζούντα -πρωτεύουσα ιστορική των Κομνηνών- γεμάτη εκκλησιές, κάστρα βυζαντινά, τζαμιά κι ορθοδοξία, που από τη μια μεριά της σκαρφαλώνει στον λόφο του "Πόζ τεπέ" [Μίθριον όρος] κι απ' την άλλη δροσολογιέται ανέμελα στην θάλασσα του Ευξείνου, που πότε χαϊδεύει τις αμμουδιές της καταγάλανη, και πότε ανασηκώνεται θυμωμένη, σε κύματα θεόρατα, που σπάζουν και βροντολογούν στα βράχια του γιαλού της [...] Συγκινημένη η θύμηση παίρνει τους δρόμους και περπατά: ρωμαίικες γειτονιές, τούρκικοι μαχαλάδες, τζαμιά και μιναρέδες που λογχίζουν τον αέρα, αλλά και εκκλησιές – πόσες εκκλησιές! – περιοχές ολόκληρες της πόλης όλο ελληνισμός...» γράφει ο γνωστός δημοσιογράφος – ευθυμογράφος Δημήτρης Ψαθάς (1966) για την πόλη, όπου γεννήθηκε κι έζησε μέχρι τα εφηβικά χρόνια του.

Ο δε Κωνσταντίνος Ν. Παπαμιχαλόπουλος, Πελοποννήσιος δημοσιογράφος και πολιτικός, προσεγγίζοντας για πρώτη φορά την Τραπεζούντα σημειώνει τον Αύγουστο του 1903: «Στρέφομαι διαρκώς προς ταύτην και θαυμάζω. Κείται ανειμένη επί μαλακών, γεωδών, αλληλεπικειμένων εκτάσεων, ωσεί τραπεζίων, εξ ων και το όνομα έσχεν. Η θέα αυτής προσπίπτει λίαν ευάρεστος δια τας πολλάς ευμεγέθεις οικοδομάς, εξ ων προέχουσιν αναμίξ μιναρέδες των τουρκικών τεμενών και κωδωνοστάσια χριστιανικών ναών, συναναφύρονται δε δένδρα υψηλά και συχνοί κήποι, περιβαλλόμενα που και που υπό παλαιών προ-τουρκικών τειχών, άπαντα αιγλήεντα και λαμπρά και γελώντα σήμερον υπό το φέγγος τοιούτου ηλίου [...] διάφοροι επαύλεις μετά θαλερών κήπων, ηρέμα ανερχόμεναι εις ύψος 300 και επέκεινα μέτρων υπέρ την θάλασσαν μέχρι του Σοούκ-σου (*Ψυχρού ύδατος*), εφ' ού απλούνται, ως απαλαί Ναϊάδες, αι ωραιόταται και καταφενέσταται και χλοερώταται επαύλεις των ευπορούντων...». Ο ίδιος αναφέρει επίσης σε άλλο σημείο τής πολύ πλούσιας και παραστατικής αφήγησης του ταξιδιού του, αναχωρώντας από την πόλη: «Από του καταστρώματος του πλοίου απολαύω αύθις της ωραίας θέας της Τραπεζούντος [...] Ιδού ο Φαιός λόφος [Πόζ τεπέ]· ιδού υπ' αυτόν αμέσως η «Θεοσκέπαστος»· ιδού η αμαξιτός προς την Περσίαν οδός· ιδού ο λόφος των Μυρίων· ιδού μικρόν τι εκείθεν αι λοχμώδεις εκβολαί του Πυξίτου· [...] και περαιτέρω ο μητροπολιτικός ναός Άγιος Γρηγόριος και το μητροπολιτικόν οίκημα· ιδού και το Φροντιστήριον και η «Χρυσοκέφαλος» και η Αγία Σοφία· ιδού το Σοούκ Σου! [...] Ταύτα δε πάντα καταυγάζουσιν επιχαρίτως αι τελευταίαι ακτίνες του δύοντος ηλίου της ημέρας ταύτης».

Πάρα πολλές και εξαιρετικά ενδιαφέρουσες -όπως οι παραπάνω αναφερόμενες- είναι οι περιγραφές της πόλης της Τραπεζούντας σε όλες τις ιστορικές περιόδους από ανθρώπους που έζησαν σε αυτή ή την επισκέφθηκαν. Η Τραπεζούς/Τραπεζούντα (*Trabzon, Trebizond*, *Trapezunt*), «περικαλλής και ένδοξος, η

βασιλίς των πόλεων του Ευξείνου Πόντου» ήταν «πόλις αρχαιοτάτη και των γε εν τη Εώα πασών αρίστη» όπως σημειώνει ο λόγιος Ιωάννης Ευγενικός.

Κτισμένη στις κατάφυτες πλαγιές του Μίθριου όρους στις ακτές του ανατολικού Πόντου, η Τραπεζούντα ιδρύθηκε το 756 π.Χ. (επικρατέστερη χρονολογία) -αρχαιότερη δηλαδή της πόλης του Βυζαντίου και της ίδιας ακόμη της Ρώμης- από Μιλησίους που είχαν προηγουμένως ιδρύσει ως αποικία τους τη Σινώπη (δυτικός Πόντος). Για την ίδρυση και τους Έλληνες κατοίκους της «έσπευσε» να μας ενημερώσει από πολύ νωρίς ο Ξενοφώντας στο έργο του «Κύρου Ανάβασις», εξιστορώντας την επιστροφή του ίδιου και των Μυρίων στην Ελλάδα μετά την αναμέτρησή τους με τον Πέρση βασιλιά Αρταξέρξη στα Κούναξα (401 π.Χ.). Ταλαιπωρημένοι, έχοντας διασχίσει όλη την Ανατολία, οι Μύριοι έφθασαν στην κορυφή του όρους Θήχης από όπου αντικρίζοντας τον Εύξεινο Πόντο αναφώνησαν με ενθουσιασμό τη φράση που παραμένει παροιμιώδης μέχρι και σήμερα: «θάλαττα, θάλαττα!». Οι Μύριοι, κατά την αφήγηση του Ξενοφώντα, διέμειναν στη Τραπεζούντα για έναν περίπου μήνα (Φεβρουάριο 400 π.Χ.) όπου δέχθηκαν τη φιλοξενία και τις περιποιήσεις των κατοίκων της: «...ήλθον [οι Μύριοι] επί θάλατταν εις Τραπεζούντα πόλιν Ελληνίδα οικουμένην εν τω Ευξείνω Πόντω, Σινωπέων άποικον εν τη Κόλχων χώρα [...] Τραπεζούντιοι και εδέξαντό τε τους Έλληνας και ξένια έδοσαν βους και άλφιτα και οίνον».

Χάρτης - μητροπόλεις του Πόντου

Η πόλη της Τραπεζούντας παρέμεινε υποτελής στη Σινώπη, διατηρώντας την αυτονομία της και την εικόνα της ευημερία της -έκοβε και δικό της νόμισμα-, ακόμη και όταν πέρασε στην περσική κυριαρχία. Στην περίοδο του ανεξάρτητου Βασιλείου του Πόντου υπό την εξουσία τής παρθικής καταγωγής, σταδιακά

εξελληνιζόμενης, δυναστείας των Μιθριδατών, με πρωτεύουσα την Αμάσεια, η Τραπεζούντα παραμένει ουσιαστικά ελεύθερη, σύμμαχος της Ρώμης. Η περιοχή έφθασε στην κορύφωση της ακμής της στη διάρκεια της βασιλείας του Μιθριδάτη ΣΤ΄ του Μέγα, του επονομασθέντος και Ευπάτορος (132-63 π.Χ.), ο οποίος πρόβαλε σθεναρή αντίσταση στους Ρωμαίους. Ηττήθηκε τελικά από τα στρατεύματα του Πομπηΐου και η περιοχή του Πόντου αποτέλεσε ρωμαϊκή επαρχία (Πολεμωνιακός Πόντος). Στους ρωμαϊκούς χρόνους, περίοδος «της αστικοποίησης, της εξέλιξης της πόλης για διαμόρφωση ενός δικτύου πόλεων», σύμφωνα με την Παρ. Παπαδοπούλου-Συμεωνίδου, η Τραπεζούντα με το προνόμιο της ελεύθερης πόλης επεκτάθηκε και αναπτύχθηκε χάρη στις υποδομές και το ευρύ δίκτυο των οδών, όπως συνέβη σε όλον τον Πόντο στη ρωμαϊκή περίοδο. Τα σημαντικά έργα ενίσχυσαν την -έτσι κι αλλιώς- αξιοσημείωτη στρατηγική θέση της και έδωσαν ώθηση στο εμπόριο, καθιστώντας την Τραπεζούντα, από πολύ νωρίς, ως ένα από τα σημαντικότερα διαμετακομιστικά κέντρα μεταξύ Δύσης και Ανατολής.

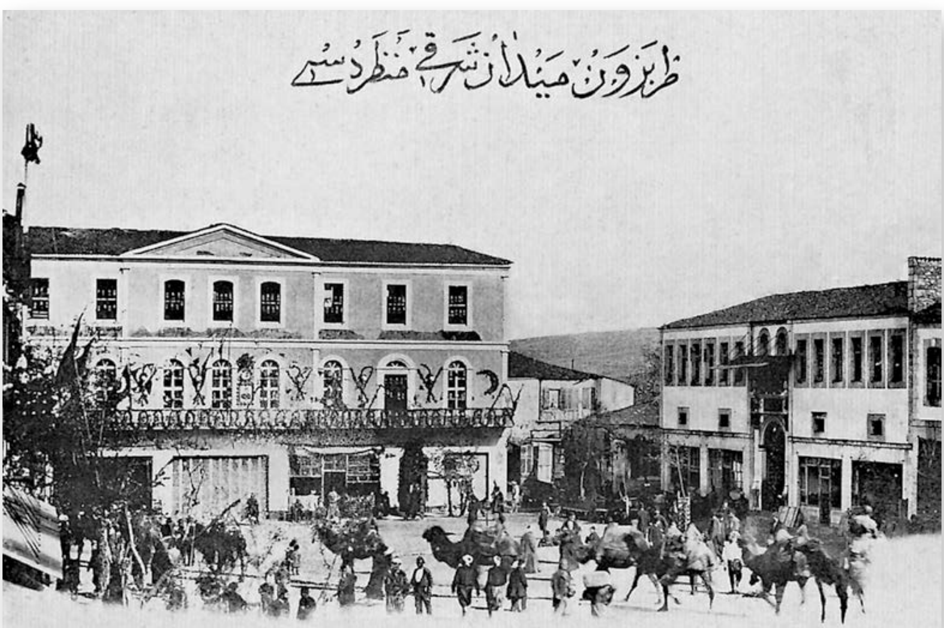
Παρά τις επιδρομές και τις καταστροφές που υφίσταται κατά καιρούς, η σημασία της πόλης γίνεται ακόμη μεγαλύτερη στη διάρκεια της εξουσίας του Ιουστινιανού (527-565 μ.Χ.) (Ελενόποντος) και ιδιαίτερα μετά τον 8ο αιώνα μ.Χ. με τη συγκρότηση των Θεμάτων στη χριστιανική πλέον Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Η Τραπεζούντα γίνεται η πρωτεύουσα του Θέματος της Χαλδίας (9ος αι. μ.Χ.) συμπεριλαμβάνοντας παραλιακά την «Τραπεζουσία χώρα» μέχρι τον ποταμό Φάσι και στα μεσόγεια μέχρι την Κολωνία, την Καμάχα και το Ερζιγγιάν (Κελτζηνή).

«Ούτω έρρεον τα έτη και οι αιώνες του βίου της Τραπεζούντος, μέχρις ότου επέστη η λαμπροτάτη περίοδος αυτής, ήτοι η πρώτη αρχή του ΙΓ΄ αιώνος μ. Χριστόν», σημειώνει ο Κ. Παπαμιχαλόπουλος. Ειδικότερα, μεταξύ των ετών 1204-1461 θα συσταθεί και θα ευημερήσει η Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας, αρχής γενομένης από τον Αλέξιο Α΄ (επονομαζόμενο και Μέγα) και τον αδελφό του Δαυίδ. Τα μέλη της δυναστείας έφεραν τον τίτλο «βασιλεύς και αυτοκράτωρ Ρωμαίων», αφού στόχευαν στην επανίδρυση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (από το 1204 η Πόλη είχε καταληφθεί από τους Σταυροφόρους), και από τα τέλη του 13ου αι. ο τίτλος άλλαξε σε «εν Χριστώ βασιλεύς και αυτοκράτωρ πάσης Ανατολής, Ιβήρων και Περατείας», με έμβλημα τον προς την Ανατολή στραμμένο μονοκέφαλο αετό. Την περίοδο των Μεγαλοκομνηνών η Τραπεζούντα απέκτησε μεγαλοπρεπείς ναούς (Αγ. Σοφία, Άγ. Ευγένιος, Παναγία Χρυσοκέφαλος, Μονή Παναγίας Θεοσκεπάστου κ.ά.) και τα γύρω μεγάλα μοναστικά κέντρα (Παναγία Σουμελά, Άγ. Γεώργιος Περιστερεώτα και Άγ. Ιωάννης Βαζελών) ευεργετήθηκαν με σημαντικά προνόμια παραχωρημένα με αυτοκρατορικά χρυσόβουλα.

Η Τραπεζούντα ήταν αναμφίβολα η σπουδαιότερη πόλη στην Ανατολή, προσελκύοντας το ενδιαφέρον των τότε κυρίαρχων στη Μεσόγειο και τη Μ. Θάλασσα, των Βενετών και κυρίως των Γενουατών, οι οποίοι είχαν μάλιστα αποκτήσει τη δική τους περιοχή εγκατάστασης μέσα στην πόλη. Εκτός της τεράστιας οικονομικής σημασίας της (ορυκτός πλούτος, γεωργία, εμπόριο), η Τραπεζού-

ντα έγινε, επίσης, ειδικά στον 14ο και τον 15ο αιώνα, το κέντρο των επιστημών (αστρονομία, μαθηματικά κά.), των γραμμάτων (αγιολογία, χρονογραφήματα, μεταφράσεις βιβλίων κ.λπ.) και των τεχνών (σχολή μικρογραφίας, ζωγραφική κ..ά.), με ιδιαίτερα προβεβλημένες για την εποχή τους προσωπικότητες όπως τους: Γρηγ. Χονιάδη, Κωνστ. Λουκίτη, Γ. Χρυσοκόκκη, Ανδρ. Λιβαδηνό, Μιχ. Πανάρετο, Βησσαρίωνα, Γεώργ. Τραπεζούντιο κ.ά.

Η κατάλυση της απομονωμένης και αποδυναμωμένης, εξαιτίας εσωτερικών προβλημάτων και εξωτερικών απειλών, Αυτοκρατορίας των Κομνηνών από τον Μωάμεθ Β΄ τον Πορθητή (Αύγουστο του 1461) είχε ως αποτέλεσμα τη σύλληψη και αργότερα τη θανάτωση του τελευταίου αυτοκράτορά της Δαυίδ Μεγαλοκομνηνού και της οικογένειάς του, την αιχμαλωσία νέων αγοριών και κοριτσιών και την αναγκαστική μετακίνηση της πλειοψηφίας των χριστιανών κατοίκων έξω από τα τείχη της Τραπεζούντας, στα Εξώτειχα. Οι λόγιοι κατευθύνθηκαν προς τη Δύση, μετακενώνοντας την αρχαία κλασική γραμματεία στην αναγεννώμενη εκείνη την εποχή Ιταλία. Οι εύπορες οικογένειες (Μουρούζη, Καρατζά, Υψηλάντη κ.λπ.) πήγαν στην Κωνσταντινούπολη και εξελίχθηκαν από τον 17ο αι. και μετά σε πολιτικούς και κοινωνικούς παράγοντες της οθωμανικής διοίκησης, συγκροτώντας μαζί με άλλες οικογένειες της Πόλης την κοινωνία των Φαναριωτών.

Καραβάνι στην κεντρική πλατεία (Meydan) της Τραπεζούντας (αρχ. Αντ. Μαΐλλη)

Οι πρώτοι αιώνες της Οθωμανοκρατίας είναι μια περίοδος εσωστρέφειας για όλη την περιοχή του Πόντου και ειδικότερα για την Τραπεζούντα, η εικόνα της οποίας δημογραφικά και κυρίως αρχιτεκτονικά αλλοιώθηκε (εγκατάσταση μουσουλμάνων και μετατροπή όλων των βυζαντινών ναών σε τζαμιά). Από

τη μια η απόλυτη οθωμανική κυριαρχία στον Εύξεινο Πόντο και στα Στενά τον κατέστησε απροσπέλαστο για τους Δυτικούς που παλιότερα κυριαρχούσαν στο θαλάσσιο εμπόριο, και από την άλλη εξισλαμισμοί και αυταρχική εξουσία των ντερεμπέηδων (τοπικών δυναστών μιας περιοχής) δημιούργησαν, οι τελευταίοι ιδιαίτερα μετά τα μέσα του 17ου αιώνα και μέχρι τις αρχές του 19ου αι., ασφυκτικές συνθήκες στο χριστιανικό στοιχείο, το οποίο αναζήτησε, όταν είχε την ευκαιρία, καταφύγιο είτε στον μεσόγειο ορεινό Πόντο (περιοχή Χαλδίας) είτε στην τσαρική Ρωσία. Η δημογραφική υπεροχή των μουσουλμάνων δεν στάθηκε, παρ' όλα αυτά, ικανή να «σβήσει» τον ελληνικό χαρακτήρα της πόλης. Αναφέρει σχετικά η Παρ. Παπαδοπούλου-Συμεωνίδου: «η κατασκευή πολλών κτισμάτων στα επόμενα χρόνια [ενν. στην περίοδο της Οθωμανοκρατίας] στην εντός των τειχών πόλη, πράγμα που διαπιστώνεται από την αρχιτεκτονική τους, την μορφή και τυπολογία τους, συνετέλεσε στον αποχαρακτηρισμό της εντειχισμένης πόλης ως μουσουλμανικής, παρά την εκδίωξη του ελληνικού πληθυσμού της μετά την άλωση και την μη κατασκευή νέων ναών εντός της περιοχής αυτής. Στην θετική εξέλιξη της κοινωνίας συνέβαλαν και τα μέτρα ελευθερίας στην άσκηση των οικονομικών δραστηριοτήτων».

Η Τραπεζούντα της ακμής και της ευημερίας. Οι Ευρωπαίοι στον Πόντο

Η Τραπεζούντα θα αρχίσει, πράγματι, να επανακτά την πρότερη κυρίαρχη θέση της μεταξύ των παράκτιων και μεσόγειων πόλεων του ιστορικού Πόντου καθώς και των βόρειων ακτών της Μ. Θάλασσας από το τελευταίο τέταρτο του 18ου αιώνα. Ειδικότερα στην εκατονταετή περίοδο 1774-1878, μια περίοδο που ουσιαστικά καθόρισε την τύχη και το μέλλον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, από τη μια εξαιτίας των νικηφόρων για τη Ρωσία ρωσοτουρκικών πολέμων και από την άλλη λόγω του αδυσώπητου ανταγωνισμού μεταξύ των Μ. Δυνάμεων για τον έλεγχο της περιοχής, η Τραπεζούντα αποτέλεσε το σημαντικότερο λιμάνι του Ευξείνου Πόντου. Καθοριστικότατη, επομένως, ήταν η παρουσία και η επιρροή των Ευρωπαίων σε τομείς που αφορούσαν στη στρατιωτική οργάνωση, τη διπλωματία, την οικονομία, την τεχνολογία, αλλά και την πολιτισμική έκφραση.

Στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής του Πόντου, ιδιαίτερα της Τραπεζούντας, καθοριστική σημασία είχε και πάλι η παρουσία των Ευρωπαίων. Μπορεί οι εμπορικές σχέσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τους Ευρωπαίους στην επικράτειά της να είχαν ξεκινήσει ήδη από τον 16ο αιώνα (διομολογήσεις), ωστόσο ουσιαστική ευρωπαϊκή διείσδυση παρατηρείται μετά τη λήξη του ρωσοτουρκικού πολέμου και την υπογραφή της Συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774). Η συνομολογηθείσα μεταξύ Πύλης και Ρωσίας συμφωνία έδωσε στην τελευταία το δικαίωμα διεξαγωγής ελεύθερου εμπορίου στη Μ. Θάλασσα, διανοίγοντάς την ουσιαστικά και στους υπόλοιπους Ευρωπαίους. Στις δεκαετίες που ακολούθησαν, η Τραπεζούντα, το σημαντικότερο λιμάνι των νότιων ακτών του Ευξείνου Πόντου, εισήλθε σταδιακά σε μια περίοδο οικονομικής ανάπτυξης, όμοια της οποίας, ουδέποτε ίσως, είχε προγενέστερα γνωρίσει.

Παρόμοια προνόμια εμπορικής φύσης αναγνωρίσθηκαν, στα τέλη του 18ου - αρχές 19ου αιώνα, και στην Αυστρία (1794), τη Μ. Βρετανία (1799) και τη Γαλ-

λία (1802), που την εποχή εκείνη από στρατιωτικής και οικονομικής άποψης ήταν οι πλέον ισχυρές ευρωπαϊκές δυνάμεις. Ιδιαίτερα μετά τη Συνθήκη της Αδριανούπολης (1829), οπότε και επιτεύχθηκε η πραγματική χειραφέτηση της ρωσικής και γενικότερα της ευρωπαϊκής ναυσιπλοΐας από τους περιορισμούς της Πύλης, η Τραπεζούντα και το λιμάνι της αποτέλεσαν για τα ευρωπαϊκά κράτη την «οδό και την πύλη» προς την Ανατολία, τον Καύκασο, τη Νότια Ρωσία και την Περσία. Έτσι, στη δεκαετία του 1830 τη Μ. Θάλασσα άρχισαν να διασχίζουν ευρωπαϊκά και οθωμανικά ατμόπλοια, συνδέοντας με τακτικές γραμμές την Τραπεζούντα με την Πόλη, έχοντας ενίοτε την Αμισό ως ενδιάμεσο σταθμό.

Η αγγλοοθωμανική εμπορική σύμβαση του 1838 έδωσε σταδιακά, παρά την απροθυμία τοπικών αξιωματούχων της οθωμανικής διοίκησης, αξιοσημείωτη ώθηση στο βρετανικό εμπόριο, ειδικά στο εξαγωγικό, προς τις οθωμανικές αγορές. Ανάλογα οφέλη αποκόμισαν και οι άλλες Μ. Δυνάμεις που υπέγραψαν παρόμοιες συμφωνίες με την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Καθώς, λοιπόν, η Τραπεζούντα αναπτυσσόταν σε κέντρο διεθνούς κλίμακας και ενδιαφέροντος, ευνοημένη από την τακτική ατμοπλοϊκή σύνδεση και τη γεωγραφική θέση της, ακριβώς επάνω στον δρόμο των καραβανιών, που καθιστούσε φθηνότερα τα μεταφορικά έξοδα των αγαθών από και προς την Περσία, οι Ευρωπαίοι επιδόθηκαν στη σύσταση ενός δικτύου προξενείων, ειδικά μετά το 1830, ακριβώς για να εξασφαλίσουν προνομιακή θέση στη διεξαγωγή του διεθνούς εμπορίου. Μόνον οι Ρώσοι, που είχαν εξασφαλίσει νωρίτερα το δικαίωμα διεξαγωγής εμπορικών δραστηριοτήτων, προηγήθηκαν χρονικά ιδρύοντας προξενικά καταστήματα, όχι μόνο στην Τραπεζούντα (1805) αλλά και σε άλλα λιμάνια, όπως στην Αμισό και την Κερασούντα.

Ακολούθησαν οι Γάλλοι και κυρίως οι Βρετανοί. Ειδικά οι τελευταίοι βρίσκονταν σε αναζήτηση μιας φθηνότερης οικονομικά διαδρομής μεταφοράς των εισαγωγών και των εξαγωγών τους με την Περσία, ιδρύοντας το υποπροξενείο τους στην Τραπεζούντα το καλοκαίρι του 1831, το οποίο και διατήρησαν αδιάλειπτα μέχρι το 1914. Ιδιαίτερα από το 1840, και με ιδιαίτερη ένταση στη δεκαετία του 1850 χάρη στον Κριμαϊκό Πόλεμο, και μέχρι το 1880, το βρετανικό υποπροξενείο στην παγκόσμιας σημασίας πόλη της Τραπεζούντας είχε κυρίαρχη θέση μεταξύ των προξενείων, τα οποία ανέρχονταν σε εννέα (9) το 1868 (μεταξύ αυτών και της Ελλάδας, των δύο Σικελιών, της Πρωσίας κ.ά.). Ενδεικτικό της μεγάλης σημασίας που επέδιδε η Βρετανία στην Τραπεζούντα ήταν και το μεγάλο χρηματικό ποσό που ετησίως διέθετε το Λονδίνο στον υποπρόξενο του τοπικού υποπροξενείου και για τα απαιτούμενα έξοδα του γραφείου, έναντι των άλλων ευρωπαϊκών προξενείων, λ.χ. της Αυστροουγγαρίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας. Δεν είναι υπερβολή να σημειωθεί ότι, με βάση τα δεδομένα της περιόδου εκείνης, το υποπροξενείο της Τραπεζούντας ήταν από τα σημαντικότερα της Βρετανίας.

Γενικότερα οι εντεταλμένοι Ευρωπαίοι πρόξενοι και υποπρόξενοι στην Τραπεζούντα επιτέλεσαν σημαντικό έργο στον τομέα τής προάσπισης των πολιτικών και εξωτερικών συμφερόντων της χώρας ή των χωρών που εκπροσωπούσαν στη συγκεκριμένη περιοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Επιπλέον, πα-

ράλληλα με την προσπάθειά τους να προωθήσουν τις εθνικές δραστηριότητες και βλέψεις στον ανατολικό κυρίως Πόντο, προστάτευαν και τα δικαιώματα όλων όσοι ζούσαν εκεί ως υπήκοοι του κράτους εκπροσώπησης. Στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους εντασσόταν και η τακτική και λεπτομερής -ειδικά στην περίπτωση της Μ. Βρετανίας- πληροφόρηση της κεντρικής διοίκησης μέσω ετήσιων εκθέσεων-αναφορών για την εν γένει οικονομική, εκπαιδευτική και δημογραφική δομή της πόλης και της ευρύτερης περιοχής της, διαμορφώνοντας ανάλογα και καθορίζοντας ουσιαστικά την εκάστοτε εθνική πολιτική.

Η έντονη οικονομική δραστηριοποίηση και διείσδυση των Ευρωπαίων στον Πόντο, ιδιαίτερα στον παράλιο, δημιούργησε ευκαιρίες και προοπτικές για το χριστιανικό στοιχείο της περιοχής, το οποίο στα μέσα του 19ου αι. αριθμούσε σε σύνολο 4 χιλ. οικιών, 1,2 χιλ. ελληνικές, 500 αρμενικές, 180 ήταν των καθολικών Αρμενίων, 20 των διαμαρτυρομένων και 100 των Ευρωπαίων, με βάση τους υπολογισμούς του Σ. Ιωαννίδη. Έλληνες και Αρμένιοι, γλωσσομαθείς, με γνώση της λειτουργίας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και με αξιοσημείωτη δεξιότητα στην άσκηση εμπορίου αποτέλεσαν το χρήσιμο και αναγκαίο δυναμικό για τους Ευρωπαίους επενδυτές. Υπάλληλοι και διερμηνείς στα προξενεία, ασφαλιστικοί πράκτορες για τα προϊόντα που έφθαναν στο λιμάνι της Τραπεζούντας, υπάλληλοι στο τελωνείο, το ταχυδρομείο, τις ατμοπλοϊκές εταιρείες, ιδιοκτήτες εμπορικών καταστημάτων, ήταν μερικές μόνο από τις απασχολήσεις τους.

Όμως οι εντυπωσιακοί ρυθμοί ανάπτυξης της οικονομίας του Πόντου, ιδιαίτερα της Τραπεζούντας, πρωτεύουσας του ομώνυμου σαντζακιού και βιλαετίου, έμελλαν να ανασχεθούν εξαιτίας μιας σειράς τοπικών και παγκόσμιων εξελίξεων στο τρίτο τέταρτο του 19ου αιώνα: επιδημία (1864) στους μεταξοσκώληκες της Περσίας (πρώτη ύλη για τα φημισμένα μεταξωτά της), λήξη του αμερικανικού εμφυλίου και άρα επανεμφάνιση στην αγορά του φημισμένου βάμβακος του αμερικανικού Νότου, κατακόρυφη μείωση των εμπορικών συναλλαγών με τον Καύκασο τον οποίο ήλεγχαν σε μεγάλο βαθμό οι Ρώσοι, κατασκευή από τους Ρώσους σιδηροδρομικής σύνδεσης Καυκάσου-Περσίας (λιμάνι Πότι-Τιφλίδα-Μπακού-Περσία) και, κυρίως, διάνοιξη της Διώρυγας του Σουέζ (1869) που άλλαξε άρδην τον οικονομικό προσανατολισμό όλων των Ευρωπαίων.

Παρ' όλα αυτά, η αναμφίβολη ανάσχεση του ρυθμού ανάπτυξης της Τραπεζούντας δεν έγινε αμέσως αισθητή. Όπως προκύπτει από τους επαγγελματικούς οδηγούς και τον Τύπο, «η αντοχή των εμπορικών επιχειρήσεων στον χρόνο, εξακολουθούσαν να επιβιώνουν και κατά την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα, αναδεικνύει την τροχιά που διέγραψε η αστικοποίηση του πληθυσμού της Τραπεζούντας μετά την καθιέρωση ελεύθερης ναυσιπλοΐας στον Εύξεινο Πόντο», σημειώνει εύστοχα η Άρτ. Ξανθοπούλου-Κυριακού. Κατά συνέπεια, λοιπόν, παρά το ότι η Τραπεζούντα έπαψε να διατηρεί την ίδια αξία της στη διεξαγωγή του παγκόσμιου εμπορίου, ωστόσο αφενός στο λιμάνι της εξακολουθούσαν στα τέλη του 19ου-αρχές 20ού αι. να καταπλέουν βρετανικά και άλλα εμπορικά πλοία και αφετέρου η Γερμανία, η τότε ταχέως ανερχόμενη Δύναμη, είχε αρχίσει να επιζητά τρόπους οικονομικής και γεωστρατηγικής διείσδυσης, προσπαθώντας στην ουσία να αναπληρώσει τον χρόνο που είχε «χάσει» στον

στίβο του ευρωπαϊκού ανταγωνισμού για την περιοχή της Ανατολίας και εν προκειμένω του Πόντου.

Σε μία πόλη 50 χιλ. κατοίκων στις αρχές του 20ού αι., οι 15 χιλ. Έλληνες δέσποζαν στον τομέα της οικονομίας και της παιδείας. Είναι χαρακτηριστικό ότι η κεντρική πλατεία της (Μεϊντάν/Meydan), μέσα και γύρω από την οποία «χτυπούσε η καρδιά» της πόλης, ήταν γνωστή ως Γκιαούρ Μεϊντάν (Giaour Meydan/ πλατεία των απίστων). Η οικονομική δύναμη και επιφάνεια των αστών της Τραπεζούντας καταδεικνόταν, άλλωστε, από την ύπαρξη τριών τραπεζών (Γ. Καπαγιαννίδη, Αδελφών Φωστηροπούλου και Αδάμ Κ. Θεοφυλάκτου-Α. Λεοντίδου), από τις οποίες οι δύο πρώτες είχαν ξεκινήσει και συνέχιζαν να διατηρούν το εμπορικό τμήμα τους, καθώς και από τη λειτουργία ενός υποκαταστήματος της Τράπεζας Αθηνών. Η ευμάρεια και το κύρος των οικονομικών παραγόντων της Τραπεζούντας αντικατοπτρίζονταν στις πολυτελείς ιδιωτικές κατοικίες τους και στα δημόσια κτίσματα (τράπεζες, θέατρο, διοικητήριο, προξενικά καταστήματα, νοσοκομείο κ.λπ.), που τόσο αρχιτεκτονικά όσο και στη διακόσμηση των εσωτερικών χώρων τους ακολουθούσαν τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Αρκετά από αυτά τα διατηρημένα κτήρια και η περίφημη ελληνική συνοικία στο λιμάνι της Δαφνούντας μαρτυρούν ακόμη και στον σύγχρονο επισκέπτη τον πολιτισμό που ανέπτυξαν οι Ρωμιοί της Τραπεζούντας.

Παιδεία και σωματειακή οργάνωση

Η οικονομική ανάπτυξη δημιούργησε τις ιδανικές συνθήκες για την άνθιση της Παιδείας και αντίστροφα η Παιδεία καλλιέργησε την αισθητική και ανέπτυξε τις δεξιότητες των κατοίκων, ώστε να επιδίδονται με αξιώσεις τόσο στο εμπόριο όσο και στις διάφορες άλλες επαγγελματικές ασχολίες τους. Σύμφωνα με τον Ευστ. Πελαγίδη «η πόλη αυτή [ενν. η Τραπεζούντα], από άποψη εκπαιδευτική, μορφωτική κα εθνική, έχει για τον Ελληνισμό της Ανατολής την ίδια σημασία που είχε η Σμύρνη (οι ή Κυδωνίες), για τον Ελληνισμό της δυτικής Μ. Ασίας, και η Καισάρεια για τους Έλληνες της κεντρικής Μ. Ασίας». Το περιώνυμο Φροντιστήριο της πόλης, ιδρυμένο ήδη από τα τέλη του 17ου αιώνα από τον Σεβαστό Κυμινήτη και με «διαδόχους» τους μεγάλους επίσης παιδαγωγούς (Ηλ. Κανδήλη, Σάβ. Τριανταφυλλίδη, Κωνστ. Ξανθόπουλο, Περ. Τριανταφυλλίδη κ.ά.), αποτέλεσε τον «τηλαυγή φάρο» στη βορειοανατολική Μ. Ασία, όντας συνυφασμένο με τη νεότερη ιστορία της πόλης. Το περικαλλές κτήριό του, έργο του αρχιτέκτονα Αλεξ. Κακουλίδη (1902), κτήριο-σύμβολο της προηγμένης Εκπαίδευσης του Πόντου, είναι σήμερα για τους απογόνους των Ελλήνων του Πόντου το πιο αναγνωρίσιμο στοιχείο της Τραπεζούντας και ένας από τους σημαντικότερους συνδετικούς κρίκους με την ιστορική πατρίδα. Συμπληρωματικά με τη λειτουργία του Φροντιστηρίου και άλλων εκπαιδευτηρίων για την εκπαίδευση των αγοριών, αξίζει να τονιστεί και η ιδιαίτερη μέριμνα για τη μόρφωση των κοριτσιών με την ίδρυση Παρθεναγωγείου ήδη από τα μέσα του 19ου αιώνα.

Επιστολικό δελτάριο. Εγκαίνια του Φροντιστηρίου Τραπεζούντος

Την παιδεία και την πολιτισμική έκφραση του ελληνικού στοιχείου της πόλης ενίσχυσαν επίσης και οι σύλλογοι. Μάλιστα για τη σημασία γενικότερα της σωματειακής οργάνωσης των Ελλήνων της Ανατολής η αείμνηστη Κυρ. Μαμώνη έγραψε: «Η σωματειακή οργάνωση του ελληνισμού αφενός μεν ενδυνάμωσε τους συνεκτικούς αρμούς (γλώσσα, παιδεία, θρησκεία) που χαρακτηρίζουν τις προηγμένες κοινωνικές ομάδες. Αφετέρου, προσέδωσε στα επιτεύγματα και στις προσπάθειές της τον τύπο της ευγένειας και της ανθρωπιάς». Στην πόλη της Τραπεζούντας δραστηριοποιήθηκαν ιδιαίτερα σημαντικοί για το έργο τους σύλλογοι: φιλεκπαιδευτικοί (λ.χ. Ξενοφών, Προμηθεύς κ.ά.), φιλόπτωχοι (Αδελφότης Τραπεζούντος), αδελφότητες Κρωμναίων και Αργυρουπολιτών, και, βέβαια, η Αδελφότης Κυριών Τραπεζούντος «Η Μέριμνα». Το ιστορικό γυναικείο σωματείο (ίδρυση 1904), που παρείχε για την εκπαίδευση των κοριτσιών στην τέχνη της κοπτικής-ραπτικής και εργοχείρων-κεντημάτων στα εργαστήριά του, προσέφερε πλούσιο κοινωνικό, φιλανθρωπικό και εθνικό έργο στην Τραπεζούντα μέχρι το 1922, ιδιαίτερα στην περίοδο των διώξεων των Αρμενίων και των Ελλήνων (1915-1922). Μετά την «Έξοδο» η «Μέριμνα» έμελλε να συνεχίσει την πολυσχιδή δράση της στη Θεσσαλονίκη με την ίδια ζέση και την ίδια αξιοσημείωτη δύναμη (από το 1923 μέχρι και τις ημέρες μας).

Το τέλος της «καλλίστης των πόλεων» του Πόντου

Η τελευταία δεκαετία παρουσίας του Ελληνισμού στον Πόντο, εν προκειμένω στην Τραπεζούντα, είχε πολλές διακυμάνσεις. Αναμφίβολα, η πόλη κλήθηκε να διαχειριστεί κρίσεις και καταστάσεις, πολλές φορές πολύ σοβαρές, εμπόδια ανυπέρβλητα, προβλήματα δισεπίλυτα που επηρέασαν την εικόνα και την καθημερινότητά της. Η γενοκτονία των Αρμενίων ήταν το πρώτο μεγάλο σοκ για

την πόλη, καθώς βίωσε την απώλεια ενός ανεκτίμητου κομματιού της ιστορίας, του πολιτισμού και της οικονομίας της. Ήταν όμως μόνον η αρχή, αφού οι νεοτουρκικές πιέσεις αφορούσαν στο σύνολο των χριστιανών της Αυτοκρατορίας. Η ρωσική κατοχή του Πόντου στο διάστημα Απρ. 1916-Μάρτ. 1918 ανέστειλε παροδικά την εφαρμογή της ανθελληνικής νεοτουρκικής πολιτικής. Όταν όμως μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση (1917) και την επικράτηση των μπολσεβίκων, τα ρωσικά στρατεύματα αποχώρησαν, μαζί τους και πολλοί Έλληνες φοβούμενοι τα τουρκικά αντίποινα, οι Νεότουρκοι προχώρησαν στην υλοποίηση των σχεδίων τους εναντίον του ρουμ μιλλέτ. Η ανακωχή και η λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου ήταν και πάλι μία πολύ σύντομη ανάπαυλα για το ελληνικό στοιχείο που δοκιμαζόταν σκληρά. Πολύ σύντομα ακολούθησε η κεμαλική πολιτική ολοκλήρωσης του προγράμματος εξόντωσης και εκδίωξης των Ελλήνων από τις εστίες τους στον Πόντο.

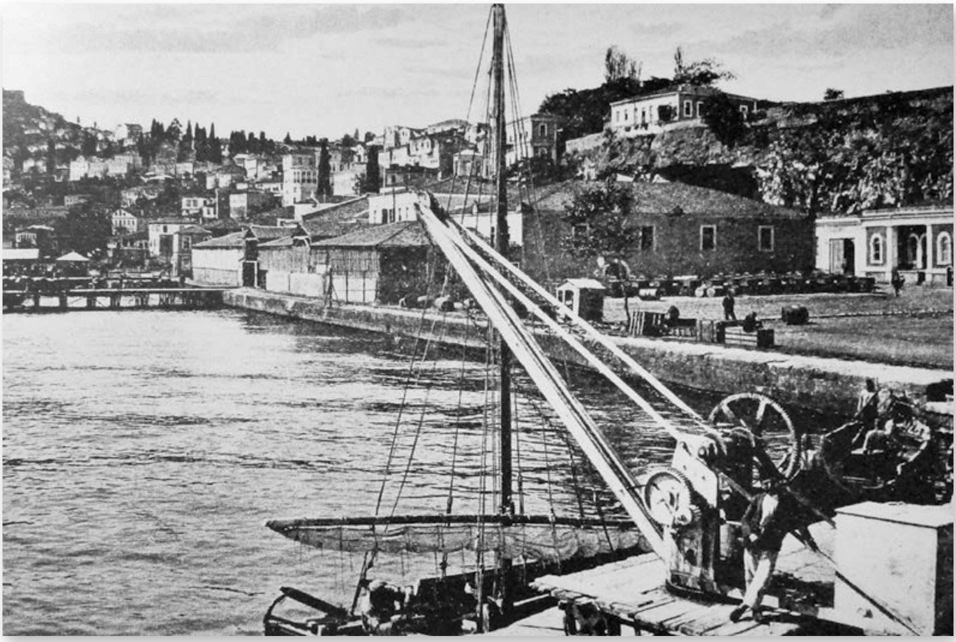
Οικισμοί ερημώθηκαν, μοναστήρια και ναοί λεηλατήθηκαν, σχολεία, σύλλογοι, εφημερίδες έκλεισαν. Η φυγή ήταν η μόνη λύση. Η «μεγαλόφωτη, μεγαλόμουση, μεγαλόπνοη Τραπεζούντα» ήταν πλέον παρελθόν. Οι κάτοικοι της Τραπεζούντας και των περιχώρων της επιβιβάστηκαν στα πλοία της σωτηρίας και κατευθύνθηκαν στον Πειραιά και την Αττική γη (λ.χ. Καλλιθέα), και κυρίως στη Θεσσαλονίκη (λ.χ. Καλαμαριά) από όπου οι περισσότεροι διαχύθηκαν σε όλη τη Β. Ελλάδα.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

- Σάβ. Ιωαννίδης, Ιστορία και στατιστική Τραπεζούντος και της περί ταύτην χώρας ως και τα περί της ενταύθα ελληνικής γλώσσης, Τυπ. Ι. Α. Βρετού, Κωνσταντινούπολη 1870.
- Άρτ. Ξανθοπούλου-Κυριακού – Ευρ. Γεωργανόπουλος – Κυρ. Χατζηκυριακίδης, Οι Έλληνες του Πόντου και η Οθωμανική Αυτοκρατορία (1461-1923), Αρχείον Πόντου – Παράρτημα 36, Επιτροπή Ποντιακών Μελετών, Αθήνα 2015.
- Παρ. Παπαδοπούλου-Συμεωνίδου, Τραπεζούς. Η πόλη στο φως του πολιτισμού της, εκδόσεις University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2011.
- Κωνστ. Ν. Παπαμιχαλόπουλος, Περιήγησις εις τον Πόντον, εκ των τυπογραφείων του «Κράτους», Αθήνα 1903.
- Ευστ. Ε. Πελαγίδης, Τραπεζούντα, μεγαλόφωτη, μεγαλόμουση, μεγαλόπνοη (1461-1923), εκδ. Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2014.
- Κυρ. Στ. Χατζηκυριακίδης, «Η οικονομία του βιλαετίου Τραπεζούντας μέσα από τις εμπορικές εκθέσεις του Βρετανού (υπο)προξένου Alfred Biliotti (1873-1885)», στα Πρακτικά του 3ου Διεθνούς Συνεδρίου Ποντιακών Ερευνών «Ο Πόντος στην ύστερη Οθωμανική Αυτοκρατορία (1774-1908): Κοινωνία και Οικονομία» (18-20 Νοεμβρίου 2016, Θεσσαλονίκη), Θ. Κυριακίδης-Κ. Χατζηκυριακίδης (επιμ.), εκδόσεις University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2018, σ. 67-86.
- Χρύσανθος Τραπεζούντος, Η Εκκλησία Τραπεζούντος, Τυπογραφείο Εστία, Αθήνα 1933.

Ο **Κυριάκος Χατζηκυριακίδης** δίδαξε ως επισκέπτης λέκτορας στο Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου τα ακαδημαϊκά έτη 2009-2011. Από το 2017 είναι επίκουρος καθηγητής της Έδρας Ποντιακών Σπουδών Φιλοσοφικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Παράλληλα, διδάσκει στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (Ε.Α.Π.) ως Συνεργαζόμενο Εκπαιδευτικό Προσωπικό. Τα θέματα που τον απασχολούν ερευνητικά, οι ανακοινώσεις του σε ελληνικά και διεθνή συνέδρια και τα συγγράμματά του σχετίζονται με την οικονομική και την κοινωνική ιστορία του Ελληνισμού της Ανατολής και της Κύπρου (19ος-αρχές 20ού αι.), με την Ελληνική Διασπορά, την Ελληνική Επανάσταση, καθώς και με την προσφυγική εγκατάσταση και τη συλλογική-σωματειακή οργάνωση των Ελλήνων του Πόντου στην Ελλάδα μετά το 1922.

Η αποβάθρα του λιμανιού της Τραπεζούντας στις αρχές του 1900

Χορός Σέρρα (πυρίχειος). Επιστολικό δελτάριο του 1905

ΤΡΙΓΛΙΑ ΒΙΘΥΝΙΑΣ

Γεράσιμος Αποστολάτος
Βασίλης Σακελλαρίδης

Η Τρίγλια βρίσκεται στις νότιες ακτές της θάλασσας του Μαρμαρά (Προποντίδα), 11 χλμ. δυτικά των Μουδανιών. Από την Κωνσταντινούπολη απέχει 40 ναυτικά μίλια (73 χλμ.) με κατεύθυνση νότια.

Karte des Nordwestlichern Kleinasien. Walther v. Diest 1903

Η κωμόπολη της Τρίγλιας αναπτύχθηκε ανάμεσα σε δυο λόφους το Σταυροπήδι προς Ν. και την Κορακοφωλιά προς Β. Λόγω αυτής της ιδιομορφίας του εδάφους και το γεγονός ότι στη συμβολή των δυο λόφων έτρεχαν νερά σε ανοικτό μικρό χείμαρρο (ντερές), που κατέληγε στη θάλασσα, ο αστικός ιστός της Τρίγλιας περιορίστηκε μέχρι το τέλος του 19ου αι. στην ίδια περίπου έκταση, αλλά, και μετά τον ξεριζωμό των Ελλήνων χριστιανών το 1922 και την εγκατάσταση αργότερα μωαμεθανών από την Ελλάδα.

Ιστορική αναδρομή από το 1900 και μετά μέχρι την αποχώρηση-εκδίωξη

Η ιστορία της ευρύτερης περιοχής γύρω από την Τρίγλια ξεκινάει από τον 4^{ο} π.Χ. αι., ως μια από τις πόλεις-περιοχές που ήταν υποτελείς στην Αθηναϊκή Συμμαχία.

Στη συνέχεια αναφέρονται μετακινήσεις πληθυσμών από τη Θράκη και άλλες περιοχές στην ευρύτερη Βιθυνία και ακολούθησε ο ελληνικός αποικισμός τους πρώτους μ.Χ. αι. Βυζαντινοί Αυτοκράτορες μετέφεραν πληθυσμούς από τη Μακεδονία και αλλού τον 7^{ο}, 8^{ο} και 9^{ο} αι.

Παράλληλα, από τον 8ο αι. άρχισαν να ιδρύονται τα πρώτα μοναστήρια στην ευρύτερη περιοχή της Τρίγλιας που μετατράπηκε σταδιακά σε μοναστηρότοπο, ενώ στον διπλανό Όλυμπο της Προύσας ανθούσε ήδη ο μοναχισμός.

Περί το τέλος του 13ου αι. οι οικογένειες των εργατών, που ασχολούνταν με την καλλιέργεια και τη συντήρηση των γεωργικών εκτάσεων των μοναστηριών, μετακινήθηκαν από την ενδοχώρα, κοντά στα μοναστήρια, προς ΒΑ, κοντά στη θάλασσα, και σχηματίστηκε ο αρχικός οικισμός της Τρίγλιας.

Η κοινωνία της Τρίγλιας στη συντριπτική της πλειοψηφία από ρωμιούς, ορθόδοξους χριστιανούς υπήρξε ένα υπόδειγμα σώφρονος και προοδευτικής οργάνωσης και διαχείρισης των κοινών. Φωτισμένοι εφοροδημογέροντες σε απόλυτη συνεργασία με τους μητροπολίτες διαμόρφωσαν το πλαίσιο λειτουργίας της κοινότητας. Μιας κοινότητας που ανέπτυξε υψηλό επίπεδο διαβίωσης τηρουμένων των συνθηκών της εποχής εκείνης.

Στην περίοδο από τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αι. μέχρι το 1915, η οικονομία της Τρίγλιας ανθούσε προοδευτικά. Το κύριο προϊόν ήταν η «τριγλιανή ελιά» που απέκτησε φήμη, όχι μόνο στη γειτονική Κωνσταντινούπολη αλλά και στο εξωτερικό, με σημαντικές εξαγωγές. Επίσης, αναπτύχθηκε η σηροτροφία, η αμπελουργία που παράλληλα με άλλες δραστηριότητες έδωσαν ώθηση στην τοπική οικονομία.

Στην περίοδο από τα τέλη του 19οι αι. μέχρι τον «πρώτο διωγμό» (1915-1918), η κοινότητα της Τρίγλιας οργανώθηκε σε θέματα τοπικής διοίκησης (εφοροδημογεροντία, εκπαίδευση, εκκλησία, φορολογία υπέρ της κοινότητας και του κράτους, καλλιέργεια της γης, σηροτροφία, εμπόριο, αλιεία κλπ.), η οποία λειτουργούσε ανεξάρτητα και παράλληλα με την οθωμανική διοίκηση. Η εσωτερική οργάνωση και η τοπική αυτονομία είχαν ως αποτέλεσμα να ανέβει σημαντικά το βιοτικό επίπεδο των κατοίκων της Τρίγλιας.

Ο εθνομάρτυρας μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος Καλαφάτης γεννήθηκε και ανατράφηκε στην Τρίγλια. Στις δύο περιόδους της εξορίας του, μητροπολίτης Δράμας τότε, στη γενέτειρά του Τρίγλια, ο Χρυσόστομος ανέλαβε σημαντικές πρωτοβουλίες και υλοποίησε πολλά έργα (νέο ελληνικό νεκροταφείο με ναΐδριο, γυμναστήριο, νέο εμβληματικό σχολείο, οργάνωση λειτουργίας των εκκλησιών, του νεκροταφείου για μείωση των εξόδων, κλπ.). Τα έργα που είχε

Άποψη της Τρίγλιας Βιθυνίας περί το 1915

ξεκινήσει, τα συνέχισε και από τη νέα του θέση ως μητροπολίτης Σμύρνης (μετά το 1910) μεριμνώντας για την αποπληρωμή των οφειλών για την ανέγερση του νέου σχολείου, την κατασκευή Ηρώου πεσόντων, την κατασκευή αποβάθρας το φθινόπωρο του 1921 κλπ.

Πληθυσμός, σύνθεση

Με βάση τα οθωμανικά αρχεία, που δημοσιοποιήθηκαν πρόσφατα, προκύπτει ότι από το 1521 έως το 1921 υπάρχει μια σταδιακή αύξηση των ελληνικών νοικοκυριών από 180 σε 1.000, ενώ τα μουσουλμανικά νοικοκυριά δεν υπερέβησαν τα 25 σε όλη αυτή την περίοδο.

Στο βιβλίο του Παντελή Κοντογιάννη «Γεωγραφία Μ. Ασίας», έκδοσης 1921, αναφέρεται ότι η Τρίγλια είχε 4.500 κατοίκους, εκ των οποίων 4.050 Έλληνες και 450 Τούρκοι.

Επίσης, σύμφωνα με την εργασία «Εκτοπίσεις Ελληνικών Πληθυσμών Μικράς Ασίας», του Ευθύμη Λεκάκη, η Τρίγλια πριν το 1922 είχε 1.000 σπίτια με 6.000 Έλληνες και 500 μουσουλμάνους κατοίκους. Έχει επίσης 20 καφενεία, 4 φουρνάρικα, ένα μεγάλο ελαιουργείο, 14 χειροκίνητα ελαιοτριβεία, ένα ξενοδοχείο, 12 τσεσμέδες (çeşme/δημόσιες κρήνες), ένα τζαμί και ένα μεγαλοπρεπές νεοκλασικό κτήριο στο οποίο στεγάζεται το διοικητήριο της πόλης.

Σχολεία

Σχολείο υπήρχε στην Τρίγλια από τα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αι.. Το 1839 ανεγέρθηκε το κτίριο του αρρεναγωγείου[1] και με δωρεά του ευεργέτη Γεωργίου Ζαρίφη αναγέρθηκε το κτίριο του παρθεναγωγείου, στη δεκαετία του 1880, στο οποίο στεγάστηκε και το νηπιαγωγείο που λειτουργούσε ήδη.

Μαθήτριες των Εκπαιδευτηρίων Τρίγλιας, 1920

1. Τρύφων Ευαγγελίδης, Βρύλλειον-Τρίγλεια, 1934

Στην περίοδο 1909-1912 ανεγέρθηκε το μεγαλοπρεπές και επιβλητικό «Νέο Σχολείο», με πρωτοβουλία του Χρυσόστομου, Μητροπολίτη Δράμας τότε. Για την ανέγερση αυτού του σχολείου δαπανήθηκαν σημαντικά ποσά, μεγάλο μέρος των οποίων καλύφθηκε από δωρεές ευεργετών και, κυρίως του Ιωάννη Σάπαρη, Τριγλιανού εφοπλιστή και εμπόρου από το Βουκουρέστι. Λειτούργησε τις τρεις πρώτες σχολικές περιόδους μέχρι τον πρώτο διωγμό των Τριγλιανών, το καλοκαίρι του 1915. Μετά την επιστροφή τους τον Οκτώβριο του 1918, επαναλειτούργησε, μέχρι τον ξεριζωμό τον Αύγουστο του 1922.

Μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών (1924) το κτίριο αυτό χρησιμοποιήθηκε και πάλι ως σχολείο, από τους Τούρκους κατοίκους πλέον, μέχρι τη δεκαετία του 1980, οπότε εγκαταλείφθηκε λόγω σημαντικών φθορών και επικινδυνότητας. Το πανεπιστήμιο του Ολύμπου (Προύσας) ανέλαβε το έργο της αναπαλαίωσης του κτιρίου, διατηρώντας τα βασικά αρχικά αρχιτεκτονικά και στατικά του στοιχεία, και την άνοιξη του 2021 ολοκληρώθηκαν οι σχετικές εργασίες. Το κτίριο προβλέπεται να χρησιμοποιηθεί ως Μουσείο Ειρήνης και σε άλλες σχετικές δραστηριότητες του Δήμου Μουδανιών.

Πριν από την ανέγερση του Νέου Σχολείου, λειτουργούσαν δύο νηπιαγωγεία, εκ των οποίων το ένα στεγαζόταν στο κτίριο του παρθεναγωγείου και το άλλο στην περιοχή του επάνω μαχαλά, κοντά στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου Άνω.

Εκκλησίες

Εκκλησίες υπήρχαν στην περιοχή της Τρίγλιας από τον 8ο αι., δεδομένου ότι αποτελούσαν τα καθολικά μονών, γύρω από τις οποίες εγκαταστάθηκαν οι πρώτοι κάτοικοί της (Υπεραγία Θεοτόκος-Παντοβασίλισσα, Άγιος Στέφανος-Μονή Χηνολάκκου, Μονή Μηδικίου). Μονές υπήρχαν και στα όρια του οικισμού της Τρίγλιας, όπως η σημαντική μονή Πελεκητής. Οι μονές προσέλκυαν εκατοντάδες μοναχούς. Πολλοί από αυτούς ήταν μορφωμένοι, ενώ άλλοι αποκτούσαν παιδεία μέσα στις μονές. Οι μοναχοί των μοναστηριών της Τρίγλιας συμμετείχαν στις οικουμενικές συνόδους και υπέστησαν πολλά μαρτύρια ως εικονολάτρες. Είναι μεγάλος ο αριθμός των αγίων, οσίων και μαρτύρων που διακόνησαν τα μοναστήρια της Τρίγλιας. Η πνευματική υπόσταση των μοναστηριών δεν άφησε ανεπηρέαστη την κοινωνία που δημιουργούνταν στην Τρίγλια. Ήδη από την εποχή της Άλωσης (1453 μ.Χ.) και μετά μερικές μονές αποτέλεσαν άτυπα κέντρα για να μάθουν γραφή και ανάγνωση οι νέοι.

Εκτός από τα καθολικά των μονών, ανεγέρθηκαν και άλλες εκκλησίες τον 17ο αι. για να καλύψουν τις θρησκευτικές ανάγκες των Ελλήνων χριστιανών κατοίκων της. Οι αντίστοιχες ανάγκες του μικρού τουρκικού πληθυσμού καλύπτονταν από τη μετατροπή του καθολικού (Ευαγγελίστρια) της Μονής Χηνολάκκου ή Αγίου Στεφάνου σε τζαμί που έγινε το 1661.

Οι εκκλησίες της Τρίγλιας στις αρχές του 20ου αι. ήταν επτά: Υπεραγία Θεοτόκος-Παντοβασίλισσα, Αγ. Γεώργιος Κάτω, Άγιος Γεώργιος Άνω, Άγιος Ιωάννης, Άγιος Δημήτριος, Υπεραγία Θεοτόκος-Μητρόπολη και Αγία Επίσκεψις. Από αυτές, η εκκλησία της Αγίας Επισκέψεως κάηκε το 1895 και εκείνη του Αγίου Δημητρίου, που ήταν ετοιμόρροπη, κατεδαφίστηκε το 1909, για να ανεγερθεί

στην ευρύτερη έκταση το «Νέο Σχολείο», με πρωτοβουλία του Χρυσόστομου, Μητροπολίτη Δράμας τότε. Οι εκκλησίες του Αγίου Γεωργίου Κάτω και του Αγίου Ιωάννη κατεδαφίστηκαν, από τους Τούρκους, μετά τον ξεριζωμό του 1922 και στη θέση της πρώτης δημιουργήθηκε πάρκο, ενώ στη θέσης της δεύτερης ανεγέρθηκε το δημαρχιακό κτίριο.

Διωγμοί και πριν το 1922

Οι Τριγλιανοί, εκτοπίστηκαν βίαια από την Τουρκική κυβέρνηση στην Προύσα, στην περίοδο 1915-1918 (Α' παγκόσμιος πόλεμος), όπως και οι κάτοικοι άλλων ελληνικών χωριών της Βιθυνίας σε άλλες περιοχές. Στην εξορία τους, οι Τριγλιανοί αποδεκατίστηκαν από τις κακουχίες και τις ασθένειες (εξανθηματικός τύφος κλπ.). Το τέλος του πολέμου, βρήκε την Τουρκία ηττημένη και οι Τριγλιανοί πρόσφυγες που είχαν επιζήσει, επέστρεψαν στην πατρίδα τους. Εκεί βρήκαν είτε κατεστραμμένα τα σπίτια τους είτε σ΄ αυτά εγκατεστημένους μουσουλμάνους πρόσφυγες από τη Μακεδονία[2] που τους ανάγκασαν να αποχωρήσουν.

Επισκεύασαν τα κατεστραμμένα σπίτια δεχόμενοι βοήθεια από το φιλόπατρη Τριγλιανό εφοπλιστή και επιχειρηματία στο Βουκουρέστι Ιωάννη Σάπαρη και σταδιακά κατόρθωσαν να ανασυγκροτήσουν την οικονομία τους, με την καλλιέργεια των κτημάτων τους, την αύξηση των εσόδων της εφοροδημογεροντίας, με την επικαιροποίηση των εσωτερικών φόρων της κοινότητας και με άλλες μεταρρυθμίσεις. Ορισμένοι πούλησαν τα κτήματά τους και έτσι κατάφεραν να αποπληρώσουν τα δάνεια που πήραν στην Προύσα που τους βοήθησαν να επιζήσουν.

Ασχολίες κατοίκων (γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία, εμπόριο)

Οι κάτοικοι της Τρίγλιας ασχολούνταν, κυρίως, με την ελαιοπαραγωγή, τη σηροτροφία, την αμπελουργία και την αλιεία. Η ελαιοπαραγωγή αποτελούσε τη βασική απασχόληση των κατοίκων και για το σκοπό αυτό είχαν αναπτύξει μονάδες κάθετης επεξεργασίας της ελιάς (ελαιοτριβεία μικρά και μεγάλα, ελαιομάγαζα, εξαγωγικό εμπόριο κλπ.). Το εμπόριο της ελιάς και του ελαιόλαδου ήταν ανθηρό στην εσωτερική αγορά (Κωνσταντινούπολη κυρίως) και η εξαγωγή του έφθανε σε μακρινές χώρες (Ρουμανία, Ρωσία κλπ.) με τα ιστιοφόρα των Τριγλιανών καπετάνιων και μετά την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αι. με μηχανοκίνητα καράβια.

Ο Τρύφων Ευαγγελίδης περιγράφει τις ελιές της Τρίγλιας, σε ελεύθερη μετάφραση: Έχουν μεσαίο μέγεθος, είναι στρογγυλές με παχιά και βουτυρώδη σάρκα, που προτιμούσε η διεθνής κοινωνία της Κωνσταντινούπολης αλλά και ο λαός, ως βασική τροφή με τον τίτλο «μαύρο χαβιάρι». Εκλεκτότερες ελιές ήταν οι μη σιτεμένες σε άρμη, που αλατίζονταν σε κοφίνια μέχρι να αποβάλουν την πικράδα και να στραγγιστούν, μοιάζοντας στις ελληνικές θρούμπες. Ονομάζονταν σελεϊζεϊτούν και χρησιμοποιούνταν για οικιακή χρήση από τον παραγωγό, που κρατούσε και πολύ εκλεκτές ελιές σε άρμη για τις ετήσιες ανάγκες της οικογένειας.

2. Ευθύμης Λεκάκης

Ακολουθούν αποσπάσματα από το κείμενο του Τριγλιανού λαογράφου Σταύρου Μαργαρίτη που περιγράφει τη διαδικασία της ελαιοκαρπίας:

Ο τρύγος της ελιάς αρχινούσε από το Νοέμβριο μέχρι και το Γενάρη και έβλεπες παρέες από 15-20 άτομα γυναίκες και άντρες να πηγαίνουνε όλοι μαζί, κάνανε τις λεγόμενες λινοβοθειές δηλαδή αλληλοβοήθειες, σήμερα στα δικά μου αύριο στα δικά σου, και έτσι κατ' αυτόν τον τρόπο δεν πελάγωνε ο κάθε νοικοκύρης, διότι ήτο κόπος μεγάλος αυτός. Οι ελιές θα τρυγηθούν με την βέργα, δουλειά των ανδρών και μετά πάλι οι γυναίκες θα τις μαζέψουν από κάτω μία – μία. Έπειτα όταν θα κουβαληθούν στο σπίτι, θα γίνει άλλη διαλογή. Θα βγει η χοντρή ελιά, η οποία θα μπει στην άρμη (σαλαμούρα), θα μπουν σε μεγάλα κάπια (βαρέλια) 3.000-4.000 χιλιάδες οκάδες σε κάθε βαρέλι. Αυτά τα βαρέλια τα λέγανε και «Μπόμπες». Έπειτα το δεύτερο χέρι πάει στο λαδαριό (ελαιοτριβείο).

Τις χοντρές ελιές ερχόντουσαν έμποροι και τις παίρνανε για την Κωνσταντινούπολη και άκουγες τους πωλητές στην Πόλη να φωνάζουν στα μαγαζιά «ωραίες Τριγλιανές χοντρές ελιές». Η παραγωγή της Τρίγλιας στην Πόλη είχε μεγάλη αξία. Τις δε υπόλοιπες όπως γράφω πιο πάνω πήγαιναν στο λαδαριό για λάδι. Τέτοια λαδαριά, η Τρίγλια είχε πολλά κατά την εποχή εκείνη. Εκεί τα λαδάρια αυτά δουλεύανε μέρα – νύχτα, μέχρι το πρωί και έτσι όποιος δεν είχε ύπνο και δεν μπορούσε να κοιμηθεί πήγαινε στο λαδαριό και καθότανε κοντά στο καζάνι και ζεσταινότανε και αν πάλι πεινούσε, άνοιγε το κελάρι μέσα είχε ψωμιά χάσικα από τον φούρνο του Προύσαλη και έκοβε ένα-δυο φελιά (φέτες) και τις έκανε στην φωτιά καροτές (φρυγανιές) και μετά τις βουτούσε στο λάδι και έτρωγε, χόρταινε. Εκεί το τραπέζι ήταν κοινό για όλους, όποιος πήγαινε στο λαδαριό έπρεπε να κάτσει να φάει και «αν δεν καθότανε να φάει φαγητό, έτρωγε ξύλο».

Η σηροτροφία αποτελούσε μια ακόμη βασική απασχόληση των κατοίκων, δεδομένου ότι η επεξεργασία γινόταν στο σπίτι και ένας τουλάχιστον όροφος ήταν αφιερωμένος στο σκοπό αυτό. Για τις ανάγκες της σηροτροφίας, όλοι σχεδόν οι κάτοικοι είχαν κτήματα με μουριές. Παραγόντουσαν ετησίως 30.000 κιλά νωπά κουκούλια που πουλιούνταν, κυρίως, στην Προύσα, για τα 40 μεταξουργεία που λειτουργούσαν εκεί. Υπήρχαν και μερικά «πρωτόγονα» μεταξουργεία στην Τρίγλια (μεντζίλια), με χειροκίνητους αργαλειούς.

Η αμπελουργία ήταν η δεύτερη απασχόληση, στην καλλιέργεια της γης, σε σχέση με την ελαιοπαραγωγή. Ο αριθμός των κτημάτων με αμπέλια ήταν πολύ μικρότερος από εκείνον των ελαιοκτημάτων, όπως προκύπτει από τη μελέτη των Κωδίκων της Τρίγλιας, σχετικά με τα πωλητήρια κτημάτων, τις διαθήκες και τα προικοσύμφωνα. Από την παραγωγή σταφυλιών, κάποιοι τα πουλούσαν και άλλοι έβγαζαν κρασί, ρακί, πετιμέζι, ρετσέλια (γλυκό κουταλιού) κλπ.

Καλλιεργούσαν και άλλα προϊόντα, όπως σιτηρά, κρεμμύδια, αλλά σε μικρότερες ποσότητες. Σε μικρότερης έκτασης κτήματα (μπαξέδες) καλλιεργούσαν οπωροφόρα δένδρα (μήλα, αμύγδαλα, κεράσια, αχλάδια, κυδώνια, σύκα κλπ.), αλλά αυτά προορίζονταν, κυρίως, για οικιακή και εσωτερική κατανάλωση και όχι για εμπόριο.

Εκτός, όμως, από την καλλιέργεια της γης, ένας αριθμός κατοίκων ασχολούνταν με τη θάλασσα και την αλιεία, δεδομένου ότι ο οικισμός ήταν παραλιακός,

έστω και αν δεν είχε κατασκευαστεί αποβάθρα μέχρι το 1921, η οποία κατασκευάστηκε με πρωτοβουλία του Χρυσόστομου, Μητροπολίτη Σμύρνης, από το «Ελληνικό Μηχανικό». Ψαράδες υπήρχαν επαγγελματίες και ερασιτέχνες. Οι ερασιτέχνες πήγαιναν στην παραλία για να ψαρέψουν είτε για δική τους κατανάλωση είτε για πώληση σε καφενεία με ουζομεζέδες. Ψάρευαν με πεζόβολα, πεταχτάρια, καλαμίδια, συρτές, απόχη, καμάκια κ.α. Οι επαγγελματίες ψαράδες χρησιμοποιούσαν σκάφη αλιείας που ήταν κωπήλατα και μακρόστενα για να αναπτύσσουν ταχύτητα, όπως οι αλαμάνες και οι σαντάλες (για το ψάρεμα της παλαμίδας, του κολιού της σαρδέλας κλπ).. Τέτοια πλεούμενα δεν συναντάμε στις ελληνικές θάλασσες. Η «σαντάλα» ήταν ένας από τους βασικούς τύπους ψαράδικων σκαφών της θάλασσας του Μαρμαρά.

Οι Τριγλιανοί έκαναν «κουμπάνια», εφοδιασμό σε τρόφιμα, πάστωναν τα λεγόμενα αφρόψαρα, παλαμίδα, κολιό, σκουμπρί, σαρδέλα, χαμψί κλπ. Τα παστά ψάρια τα έλεγαν γαράτα, τα σκουμπράκια τα αποξήραναν στον ήλιο και γίνονται οι τσίροι. Στο καθημερινό τραπέζι, στις εργασίες στις ελιές και στους μπαξέδες, τα παστά ψάρια ήταν απαραίτητα. Αγαπούσαν πολύ τη λακέρδα, τα κομμάτια παλαμίδας αλατισμένα και διατηρημένα με λάδι, τον παστό κολιό, τη σαρδέλα στο λαδόξυδο, τις αντζούγιες και τους τσίρους.[3]

Αρκετοί Τριγλιανοί ασχολούνταν και με την κτηνοτροφία, εκτός από τα ζώα που είχαν για τις ανάγκες του σπιτιού (πρόβατα, κατσίκες κλπ.), τα οποία παραλάμβανε τσοπάνης κάθε πρωί, από το Σεργί, και τα επέστρεφε το απόγευμα, υπήρχαν 50-80 αγελάδες και 100-200 αιγοπρόβατα. Άλογα είχαν λίγοι, αλλά γαϊδούρια πολλοί.

Ήθη και έθιμα

Τα ήθη και τα έθιμα της Τρίγλιας ήταν πολλά και μερικά διατηρήθηκαν από τους πρόσφυγες στις νέες πατρίδες τους (Ραφήνα Αττικής, Νέα Τρίγλια Χαλκιδικής).

Τα χριστουγεννιάτικα έθιμα περιγράφονται γλαφυρά από τον Θανάση Πιστικίδη στο βιβλίο του «Τρίγλια Βιθυνίας» (σελ. 228).

Εκτός από το ελιομάζωμα, όλες οι εργασίες, αγροτικές και θαλασσινές, σταματούσαν, από την προπαραμονή, γιατί το δωδεκάμερο εκτός από το ότι είναι γεμάτο γιορτές, γενικώς εθεωρείτο εορταστικό, όπως και η Μεγάλη Βδομάδα επίσης, και μόνο καμιά επείγουσα εργασία θα γινόταν.

Μοναδική φροντίδα λοιπόν το νοικοκύρεμα των σπιτιών, οι προμήθειες και η καλή και νοικοκυρεμένη εμφάνιση της οικογένειας για τις γιορτές.

Ειδικότερα οι θαλασσινοί, και προπάντων οι ψαράδες, τρεις και τέσσερες μέρες απ' τα Χριστούγεννα, τραβούσαν καΐκια και βάρκες στη στεριά. Στη θάλασσα δεν έμενε κανένα πλεούμενο, έπρεπε όλα, μικρά και μεγάλα, να βγουν στη στεριά. Θα τα ρίξουν στη θάλασσα πια ύστερ' απ' τον καινούργιο χρόνο, των Φώτων. Έπρεπε να αγιαστούν τα νερά και κατόπι ν΄ αρχίσουν τη δουλειά στη θάλασσα, ν' αρχίσουν ταξίδια ή να ψαρέψουν. Ούτε από στεριά με πετονιά ούτε με πεζόβολο

3. Στάθης Δημητρακός

ψάρευαν και οι ερασιτέχνες ακόμη, αν δεν αγιάζονταν τα νερά. Αυτές βέβαια οι μέρες δεν περνούσαν τελείως αργίες για τους θαλασσινούς. Ήταν η ευκαιρία να σταniάρουν και να βάψουν βάρκες και καΐκια κι όταν ξανάπεφτα ν στη θάλασσα φορούσαν κι αυτές τα καλά τους σαν νυφούλες. Τάκα, τάκα, δούλευε το καλέμι του καλαφάτη ρυθμικά στις αναποδογυρισμένες βάρκες ή στις κουβέρτες των καϊκιών να μπει το λινάρι στους αρμούς να πισσωθεί και να βαφτεί.

Φρέσκο ψάρι το δωδεκαήμερο δεν έβρισκες ούτε γι' άρρωστο στην Τρίγλια, εκτός αν πήγαινε κανένας Τούρκος για ψάρεμα, αλλά και αυτό ήταν σπάνιο, γιατί και οι Τούρκοι είχαν προσαρμοστεί στα δικά μας έθιμα και συνήθειες . Το ρίξιμο των καϊκιών στη θάλασσα τ' Αγιαννιού συνήθως ήταν πανηγύρι με τις ευχές «καλά ταξίδια και πολλές καλές ψαριές».

Η οικογένεια Κάρατση. Στο κέντρο καθιστοί, το ζεύγος, Φίλιππος Κάρατσης και Ζωή Στεργίου και από αριστερά προς τα δεξιά τα τέκνα τους Μαρία, Εμμανουήλ, Γεώργιος, Ιωάννης και Ιορδάνης. Στο κέντρο, όρθια η αδελφή του Φίλιππου Κάρατση Μαρία, σύζ. Μπαμπαρουξή. (Συλλογή Συλλόγου Απανταχού Τριγλιανών).

Το χαρτοπαίγνιο για τον Αϊ-Βασίλη ήταν σχεδόν άγνωστο στην Τρίγλια στην πλειοψηφία των κατοίκων. Δεν έλλειπαν τελείως βέβαια οι χαρτοπαίχτες (κουμαρτζήδες), αλλ' αυτοί ήσαν λίγοι και δακτυλοδεικτούμενοι. Στα σπίτια μεταξύ οικογενειακών φίλων παίζονταν ο μουτζούρης και καμιά τριανταμία συνήθως, όχι όμως με χρήματα, αλλά με κουκιά και φασόλια.

Ειδικά, για τα έθιμα των Φώτων, ο Τριγλιανός Σταύρος Μαργαρίτης έγραψε και δημοσίευσε ο Στάθης Δημητρακός:

Εκείνα τα χρόνια τα Θεοφάνεια εορταζότανε στην Τρίγλια με μεγαλοπρέπεια. Μετά τη Θεία λειτουργία από τις εκκλησίες, τον Αϊ Γιώργη, τον Αϊ Γιάννη, την Παντοβασίλισσα, θα κατεβούν ο κόσμος από όλες τις ενορίες, στο γιαλό. Εκεί στα

παραθαλάσσια καφενεία στου Αποστόλου Συρκιόγλη, στου Πηνιώτη, που το είχε ο χοντρός καφετζής Σούρας με ενοίκιο, ήσαν συγκεντρωμένα μεγάλα παλικάρια του χωριού που θα πέσουν στην θάλασσα «για τη χάρη» να πάρουν τον Σταυρό. Γινόντουσαν παρέες – παρέες με τις μακριές και χνουδωτές τους γούνες, όρθιοι περιμένανε και πίνανε συνέχεια κονιάκ ώσπου να απολύσουν οι εκκλησίες, να κατεβούν ο κόσμος στο γιαλό, μαζί με τους παπάδες, τους ψαλτάδες, και τον Δεσπότη, όπου θα μπει μέσα στην βάρκα ο Δεσπότης μαζί με τους παπάδες και θα τραβήξουν στο πέλαγος, για να ρίξουν τον Σταυρό. Εν τω μεταξύ, τα παλικάρια περιμένανε στην παραλία, στην αμμουδιά, χώρια τα παλικάρια της κάθε ενορίας. Από τους χωριανούς πολλοί βάζανε και στοιχήματα. Εν τω μεταξύ ο Δεσπότης κάνει πως ρίχνει τον Σταυρό προς τα αριστερά, αλλά μετανιώνει και τον ρίχνει στα δεξιά. Τότε αρχίζει ο πόλεμος μεταξύ των παλικαριών, ποιος θα πρωτοπάρει τον Σταυρό. Αν τον πάρει λ.χ. ένα παλικάρι από την ενορία του Αϊ Γιώργη, θα τον φιλήσει, στην συνέχεια θα τον φιλήσουν όλα τα παλικάρια μετά ο Σταυρός θα δοθεί στα χέρια του Δεσπότη, και μετά θα βγουν έξω η βάρκα με το πλήρωμα.

Εν τω μεταξύ τα παλικάρια τους περιμένουν έξω οι δικοί τους, με τις μακριές γούνες, και με τα πιοτό κονιάκ, μέντες κ.λπ. Το παλικάρι που θα πάρει το Σταυρό λ.χ. της ενορίας του Αϊ Γιώργη, η κουμπανία αυτή θα πάρει τον Τίμιο Σταυρό από την εκκλησία της ενορίας του και θα γυρίσουν όλο το χωριό με τον δίσκο για να μαζέψουν χρήματα. Με αυτά τα χρήματα που θα συγκεντρώσουν από το γύρισμα του Σταυρού στο χωριό, θα δοθούν στην Σχολική Επιτροπή όπου θα χρησιμοποιηθούν για τα ορφανά παιδιά που πηγαίνουν σχολείο, για οποιαδήποτε ανάγκη τους. Εν τω μεταξύ από το ποσό της είσπραξης θα πάρουν και τα παιδιά της ενορίας που πήραν τον Σταυρό ένα μερίδιο και θα κάνουν γλέντι τρικούβερτο, με συνοδεία μουσικών οργάνων. Κατ’ εκείνη την εποχή κυριαρχούσαν οι λατέρνες, ενώ τα ψιλά παιχνίδια (βιολιά, λαγούτα κ.λπ.) όπως τα λέγανε οι Τριγλιανοί ήσαν πολύ ολίγα.

Για τα έθιμα στη βάπτιση έχει γράψει ο Στάθης Δημητρακός:

Η βάπτιση γινόταν στην εκκλησία. Σε σπάνιες και επείγουσες καταστάσεις, αν το παιδί ήταν άρρωστο, η βάπτιση γινόταν στο σπίτι. Το παιδί το πήγαινε στην εκκλησία η μαμή. Η μητέρα (και ο πατέρας) δεν πήγαιναν στην εκκλησία. Ο νονός μοίραζε «μαρτυριά» ή «μαρτυριές», φλουράκια ή σταυρουδάκια ψεύτικα. Η «μαρτυριά» σήμαινε παρουσία κατά τη βάπτιση. Οι νονοί έδιναν στο παιδί το όνομα που ήθελαν, ήταν δική τους επιλογή. Συνήθως οι νονοί έδιναν όνομα συγγενών τους βλ. Φόρουμ, Βαφτιστικά (Κύρια) Ονόματα των Τριγλιανών. Τα παιδιά από την εκκλησία έτρεχαν στο σπίτι «να πουν» το όνομα του παιδιού και τα συχαρίκια στους γονείς και να πάρουν μπαξίσι (φιλοδώρημα). Το πρώτο παιδί που πήγαινε το χαρμόσυνο μήνυμα έπαιρνε το πιο «γερό» μπαξίσι.

Το παιδί το πήγαινε από την εκκλησία στο σπίτι η νονά. Η μητέρα έκανε τρεις μετάνοιες, φιλούσε το χέρι της νονάς και έπαιρνε το παιδί. Ο νονός ήταν πρόσωπο αξιοσέβαστο για τους γονείς και κατόπιν για το παιδί. Ο κουμπάρος που πάντρευε το ζευγάρι συνήθως βάφτιζε το πρώτο παιδί. Σύμφωνα με την παράδοση ο νονός δεν έπρεπε να βαφτίσει παιδιά διαφορετικού φύλου.

Η Σοφία Γιαρένη περιγράφει στο βιβλίο της « Η ιστορία μου» το έθιμο του Άϊ Νικόλα:

Από τα παιδικά μου χρόνια θυμάμαι λίγα πράγματα. Η ζωή μας τότε ήταν πολύ όμορφη γενικά και ευχάριστη. Θυμάμαι του Αγίου Νικολάου, την παραμονή το βράδυ, κάναμε προσευχές και μετάνοιες στον Αϊ Νικόλα να φέρει παιχνίδια. Και το πρωί όταν ξυπνούσαμε κοιτάζαμε κάτω από το μαξιλάρι να δούμε τι παιχνίδια μας είχε φέρει. Και βρίσκαμε πάντα παιχνίδια . Αυτό ήταν μια μεγάλη χαρά για μας. Τα παιχνίδια αυτά δεν είχαν καμιά σχέση με κείνα που φέρνανε οι γονείς και οι συγγενείς μας στις γιορτές των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς.

Πότε εγκατέλειψαν τις πατρογονικές τους εστίες και υπό ποιες συνθήκες

Στην τραγική καμπή των γεγονότων της ιστορίας, τον Αύγουστο του 1922, όταν οι ελληνικοί πληθυσμοί των παραλίων της Μ. Ασίας αναγκάσθηκαν να εγκαταλείψουν τις πατρογονικές τους εστίες για να σωθούν, οι Τριγλιανοί στάθηκαν «τυχεροί». Ο Τριγλιανός εφοπλιστής Φίλιππος Καβουνίδης, από την Κωνσταντινούπολη, ανταποκρίθηκε στην απελπισμένη κραυγή, την έκκληση των συμπατριωτών του γραμμένη από το δήμαρχο:

«Συμπατριώτη και φίλε κ. Φίλιππε Καβουνίδη σώσε μας. Κάνε ότι μπορείς, στείλε όσα καράβια μπορείς, πλήρωσε οτιδήποτε για λογαριασμό μας, να σωθούμε και θα στο χρωστάμε όσο ζούμε... εμείς και τα παιδιά μας...».

Ο φιλόπατρις εφοπλιστής έστειλε τα καράβια του στην Τρίγλια. Μια ολόκληρη κοινωνία με πόνο ψυχής και έντονη την αγωνία για το μέλλον αναγκάζονταν να εγκαταλείψει την πατρίδα. Μέσα σε ατμόσφαιρα απερίγραπτης ψυχολογικής έντασης, οι Τριγλιανοί, αλλά και κάτοικοι γειτονικών χωριών, κατάφεραν να επιβιβαστούν στα πλοία και να προωθηθούν σε ελληνικά λιμάνια, αρχικά στη Ραιδεστό ή την Τένεδο και στη συνέχεια στην Θεσσαλονίκη, την Καβάλα και τον Πειραιά και να σωθούν από τους τσέτες που ήταν ήδη στα περίχωρα της Τρίγλιας.

Ακολουθεί ένα σύντομο απόσπασμα από την εκτεταμένη περιγραφή των γεγονότων από τον Χρυσόστομο Φιλίππου Καβουνίδη:

[...]Και κάποια στιγμή τον ακούσαμε ήρεμα μα αποφασιστικά, να μας λέει, πως πήρε την απόφαση, να πάει ο ίδιος στην Τρίγλια με το «Βιθυνία» την ώρα πού όλοι έφευγαν όπως-όπως από εκεί για να μη διακινδύνευση το έργο της σωτηρίας. Κι' αυτό, γιατί φοβότανε πως ο πλοίαρχος ή το πλήρωμα μπορούσε να φοβηθούν και να φύγουν, πριν ολοκληρώσουν το σωτήριο έργο τους. Μάταια η μητέρα έκλαιγε και τον παρακαλούσε ν' αλλάξει γνώμη, είχε μικρά παιδιά, πού κινδύνευαν να μείνουν ορφανά... Εκείνος επέμεινε... Τελικά συμβιβάστηκαν, με το να της υποσχεθεί, πώς δεν θα βγει έξω από το πλοίο, στη στεριά, για κανένα λόγο...

Έτσι έφυγε το Βιθυνία με το ρυμουλκό και τον πατέρα και έφθασε στην Τρίγλια. Βρήκε μια Τρίγλια έρημη από κάθε πλεούμενο. Και η τελευταία βάρκα είχε φύγει προς την σωτηρία. Και χιλιάδες Τριγλιανοί και κάτοικοι των γειτονικών χωριών είχαν συγκεντρωθεί στην παραλία και περίμεναν την σωτηρία — το βαπόρι πού θα έστελνε ό Φίλιππος Καβουνίδης.

Το «Βιθυνία» μεγάλο πλοίο δεν μπορούσε να πλησιάσει στην παραλία. Και ούτε βάρκες ούτε καΐκια υπήρχαν πια, να μεταφέρουν τον κόσμο στο πλοίο.

Η θεία πρόνοια, όπως ανέφερα προηγουμένως, είχε βάλει το χέρι της. Τα ρυμουλκό, πού συνόδευε το Βιθυνία για λόγους μόνον ασφαλείας, άρχισε να πλησιάζει στη στεριά και να πλευρίζει την προβλήτα πού πριν από λίγα χρόνια είχε κατασκευάσει ο Ελληνικός Στρατός στην Τρίγλια ύστερα από παράκληση του Δεσπότη της Σμύρνης. Ό κόσμος έριχνε, όπως – όπως, ότι είχε κατορθώσει να πάρει μαζί του, στο κατάστρωμα του ρυμουλκού, έμπαινε μέσα και αυτό γεμάτο τούς έφερνε στο «Βιθυνία». Εκεί τα πράγματά τους έμπαιναν στα αμπάρια του πλοίου και ο κόσμος κούρνιαζε στις καμπίνες, στα καταστρώματα και στα υποστρώματα του πλοίου. Χιλιάδες μπήκαν έτσι στο πλοίο σώζοντας τελικά τη ζωή τους και ότι πιο πολύτιμο κατόρθωσαν να πάρουν μαζί τους. Σε κάποια στιγμή ο πατέρας, παραβαίνοντας τις υποσχέσεις πού είχε δώσει στη μητέρα, πήρε μερικούς ναύτες οπλισμένους και βγήκε στη στεριά. Γύρισε τις εκκλησίες της Τρίγλιας, πήρε τις πιο πολύτιμες και θαυματουργές εικόνες την ΠΑΝΤΟΒΑΣΙΛΙΣΣΑ και την ψηφιδωτή ΑΓΙΑ ΕΠΙΣΚΕΨΗ, πήρε τα δισκοπότηρα, τούς χρυσούς και ασημένιους σταυρούς των εκκλησιών, πήρε τα μουσικά όργανα, πού ο ίδιος είχε χαρίσει στην Τρίγλια, και τα έφερε στο πλοίο. Αργότερα τα παρέδωσε στην ελληνική κυβέρνηση. Επειδή μερικοί Τριγλιανοί δίσταζαν να φύγουν από το χωριό και να αφήσουν τις περιουσίες τους, τρέχοντας προς το άγνωστό, προσπάθησε να τους πείσει πως ήταν βέβαιο, πως οι Τούρκοι, που κατέβαιναν άγριοι, θα τους περνούσαν από το μαχαίρι. Εκείνοι έμειναν αμετάπειστοι. Για να επιτύχει να σώσει και τους λίγους αυτούς παρά το πείσμα τους πήρε σαν όμηρους στο πλοίο τις οικογένειες των λίγων Τούρκων πού έμεναν στην Τρίγλια. Όταν πια άδειασε ή παραλία από τον κόσμο, το «Βιθυνία», γεμάτο κόσμο ως τα κατάρτια, εγκατέλειψε την Τρίγλια και ό πατέρας δακρυσμένος που γεννήθηκε και αγάπησε να χάνεται σιγά – σιγά από τα μάτια του…

Σε λίγο οι Τούρκοι έφθασαν στο χωριό, έπιασαν τούς λίγους πού έμειναν εκεί και θέλησαν να τους σκοτώσουν όλους. Ό φόβος όμως των αντιποίνων στις τουρκικές οικογένειες που κρατούσε στο «Βιθυνία», σαν όμηρους ο πατέρας, τους κράτησε. Και έτσι σώθηκαν και οι λίγοι που είχαν απομείνει στο χωριό και κατάφεραν με χίλια βάσανα να σωθούν προς την Πόλη, αργότερα. Το «Βιθυνία» έφθασε στη Ραιδεστό και άρχισε να βγάζει τον κόσμο και τα πράγματα που είχε σώσει ο καθένας . Σέ λίγο θα ξαναγύριζε στην Πόλη να συνέχιση την επισκευή του, για να πάρει κι αυτό, αργότερα, το δρόμο του γυρισμού προς την Ελλάδα. […]

Περιγραφή της διαδρομής και χώροι πρώτης εγκατάστασης

Τα πλοία του Καβουνίδη, αποβίβασαν τους Τριγλιανούς στην Τένεδο και στη Ραιδεστό της Ανατ. Θράκης, που εκείνη την εποχή ήταν υπό ελληνική διοίκηση. Σύντομα όμως έπρεπε να εκκενωθεί και η Ανατ. Θράκη ως αποτέλεσμα της ήττας του ελληνικού στρατού στη Μ. Ασία. Οι Τριγλιανοί από την Τένεδο και τη Ραιδεστό κατευθύνθηκαν στη Θεσσαλονίκη (στον καταυλισμό προσφύγων της Άνω Τούμπας) και τον Πειραιά (περιοχές παλιών εργοστασίων Ρετσίνα και Μαλικούτη).

Ο χειμώνας του 1922-1923 ήταν πολύ δύσκολος για τους πρόσφυγες. Τριγλιανοί που ήταν ήδη εγκατεστημένοι στην Ελλάδα προσέτρεξαν σε βοήθεια των προσφύγων συμπατριωτών τους. Έτσι, οι υιοί του Τριγλιανού Δημοσθένη Σταυρίδη που διέμεναν στην Αθήνα έκαναν ενέργειες και φρόντισαν να παρα-

χωρηθεί στους Τριγλιανούς ένα μέρος από το κτήμα Σκουζέ στην περιοχή της Ραφήνας. Εκεί οι Τριγλιανοί έκτισαν τη νέα τους πατρίδα, τη Ραφήνα. Ομοίως ο εκ Τριγλίας μητροπολίτης Καμπανίας Διόδωρος Κάρατσης, μερίμνησε για την εγκατάσταση των Τριγλιανών στη Χαλκιδική. Προτάθηκε αρχικά το Καργί λιμάν στα σημερινά Νέα Μουδανιά, όμως λόγω του κινδύνου της ελονοσίας οι Τριγλιανοί προτίμησαν το Σουφλάρι που ήταν στα μεσόγεια και σε κοντινή απόσταση από Καργί λιμάν. Εκεί οι Τριγλιανοί έκτισαν τη νέα τους πατρίδα, τη Νέα Τρίγλια. Εργατικοί και φιλοπρόοδοι, οι Τριγλιανοί ανέπτυξαν τις νέες τους πατρίδες και συντηρούν τους αδελφικούς δεσμούς στις δύο κοινότητες.

Που εγκαταστάθηκαν τελικά στην Ελλάδα

Πέρα από τις δύο κοινότητες, τη Ραφήνα Αττικής και τη Νέα Τρίγλια Χαλκιδικής, που συγκέντρωσαν τους περισσότερους Τριγλιανούς, μικρός αριθμός Τριγλιανών προτίμησε τα αστικά κέντρα, την Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη και την Καβάλα, που την εποχή εκείνη διέθετε πολλά εργοστάσια επεξεργασίας καπνού. Μικρότερες ομάδες από οικογένειες Τριγλιανών διασκορπίστηκαν σε κωμοπόλεις και χωριά όλης της Ελλάδας και κυρίως στους νομούς Αττικής, Θεσσαλονίκης, Χαλκιδικής, Καβάλας και Κοζάνης[4].

Οι Τριγλιανοί στη Θεσσαλονίκη και στη Νέα Τρίγλια ίδρυσαν το «Σύλλογο των Απανταχού Τριγλιανών» και οι Τριγλιανοί της Ραφήνας το «Σύλλογο Τριγλιανών». Οι δύο σύλλογοι οργανώνουν από κοινού εκδηλώσεις και τιμούν τους προγόνους τους. Κορυφαία ετήσια εκδήλωση είναι τα «Χρυσοστόμια» στη μνήμη του εθνομάρτυρα εκ Τριγλίας, Αγίου Χρυσοστόμου Σμύρνης. Επίσης τιμούν τον ευεργέτη και σωτήρα των Τριγλιανών Φίλιππο Καβουνίδη όπως και αξιόλογους Τριγλιανούς που διακρίθηκαν τόσο στην Τρίγλια, όσο και στις νέες πατρίδες.

Οι Τριγλιανοί, ίδρυσαν μουσεία με κειμήλια από την πατρίδα τους, κυκλοφόρησαν επί πολλές δεκαετίες την εφημερίδα τους «Τριγλιανά Νέα», συνεχίζουν να εκδίδουν βιβλία που αναδεικνύουν τον πολιτισμό και την ιστορία της πατρίδας τους και τηρούν τα έθιμα και τις παραδόσεις των προγόνων τους.

4. Στάθης Δημητρακός : Οι τόποι που εγκαταστάθηκαν οι Τριγλιανοί, ως πρόσφυγες, το 1922, www.triglianoi.gr

Γεράσιμος (Μάκης) Αποστολάτος

Γεννήθηκε στην Αθήνα, ολοκλήρωσε τις γυμνασιακές του σπουδές στο Βαρβάκειο και απέκτησε το δίπλωμα του Αγρονόμου-Τοπογράφου μηχανικού από το ΕΜΠ. Ακολούθησαν μεταπτυχιακές σπουδές στο University College London, με αντικείμενο τη Φωτογραμμετρία. Εργάστηκε στο ΥΠΕΧΩΔΕ (1965-2000) και συνέχισε στον ιδιωτικό τομέα ως ελεύθερος επαγγελματίας, μέχρι το 2011, οπότε συνταξιοδοτήθηκε, μετά από 46 χρόνια επαγγελματικής απασχόλησης. Ασχολείται με πρωτογενή έρευνα σε θέματα ιστορίας και πολιτισμικής κληρονομιάς της πατρίδας της μητέρας του, Τρίγλιας Βιθυνίας Μ. Ασίας.

Βασίλης Σακελλαρίδης

Γεννήθηκε στην Καβάλα από πρόσφυγες γονείς που είχαν καταγωγή την Τρίγλια Βιθυνίας και το Σκοπό Ανατολικής Θράκης. Μεγάλωσε στη Θεσσαλονίκη. Σπούδασε φυσική στο Α.Π.Θ. και ηλεκτρονικά υπολογιστών στο Πανεπιστήμιο του Σαουθάμπτον στην Αγγλία. Εργάστηκε ως προϊστάμενος πληροφορικός σε βιομηχανίες της Θεσσαλονίκης. Διετέλεσε πρόεδρος του Συλλόγου Απανταχού Τριγλιανών. Ασχολείται με τη διάσωση και ανάδειξη ιστορικού και πολιτιστικού υλικού από τις αλησμόνητες πατρίδες.

Νεάνιδες από την Τρίγλια, στο πανηγύρι του Αη Σωτήρα. (Συλλογή Ευγενίας Μυτιληναίου)

Υποδοχή του Μητροπολίτη Δράμας Χρυσοστόμου (μετέπειτα εθνομάρτυρα Χρυσοστόμου Σμύρνης) στην πατρίδα του, Τρίγλια το 1906. Διακρίνεται στο κέντρο της φωτογραφίας. (Συλλογή, Συλλόγου Απανταχού Τριγλιανών)

ΤΡΙΠΟΛΗ ΠΟΝΤΟΥ

Παναγίτσα Ξενιτέλλη

Γεωγραφία και Ιστορία

Η Τρίπολη του Πόντου, σήμερα Tirebolu, είναι μια πόλη, της οποίας η ίδρυση χρονολογείται ήδη από την αρχαιότητα, με κάποιους να αναφέρουν ότι ιδρύθηκε τον 7ο αι. π.Χ. από τους Μιλήσιους[1]. Η ονομασία της, όπως μαρτυρεί και η ετυμολογία της λέξης Τρίπολη, προέρχεται από το γεγονός ότι η πόλη αυτή σχηματίστηκε από την συνένωση τριών μικρότερων αρχαίων πόλεων, της Ισχοπόλεως, των Αργυρίων ή Αργυρείων και της Φιλοκάλειας[2]. Η Τρίπολη τοποθετείται 77 χιλ. δυτικά της Τραπεζούντας και 54 χιλ. ανατολικά της Κερασούντας[3]. Η πόλη βρίσκεται στις εκβολές του Χαρσιώτου (Harşit) ποταμού και επεκτείνεται νότια μέχρι τα βουνά Σισ-δάγ και Τσαλ-δάγ[4].

Χάρτης της Τρίπολης του Πόντου

Η Τρίπολη στο παρελθόν έζησε στιγμές ακμής και ανάπτυξης, όμως με το πέρασμα του χρόνου επήλθε η σταδιακή οικονομική παρακμή. Κατά τη διάρκεια της δυναστείας των Κομνηνών η πόλη κατέστη το καλοκαιρινό θέρετρο της αυτοκρατορικής οικογένειας, ενώ το 1350 και ως συνέπεια των πολλαπλών εξεγέρσεων σχετικά με τη διαδοχή του θρόνου αποτέλεσε και το καταφύγιο

1. *Islam Ansiklopedisi*, 124:381.
2. Παπαμιχαλόπουλος, *Περιήγησις εις τον Πόντον*, 257.
3. Shariat-Panahi S. Mohammad T., 'Τρίπολη (Οθωμανική Περίοδος)'.
4. Κοντογιάννης, *Γεωγραφία της Μικράς Ασίας*, 70.

του τότε δωδεκάχρονου αυτοκράτορα Αλέξιου του Γ'[5]. Το 1461 τελικά η Τρίπολη καταλαμβάνεται από τον Μωάμεθ στην εκστρατεία του κατά των Κομνηνών και στην πόλη εγκαθίστανται οι Τουρκομάνοι νομάδες Çepni. Στα χρόνια που ακολούθησαν (15ος-18ος αι.) η πόλη βίωσε άνθιση λόγω του λιμανιού της, αλλά και λόγω της εγκατάστασης μεταλλουργών από τη Χαλδία, χωρίς ωστόσο η πόλη να γνωρίσει μεγάλη οικονομική και πληθυσμιακή ανάπτυξη. Οι χριστιανικοί και μουσουλμανικοί πληθυσμοί της πόλης φαίνεται να συμβίωναν αρμονικά και δεν υπάρχουν ενδείξεις για βίαιους εξισλαμισμούς στην περιοχή[6].

Μετά την κατάκτηση, η πόλη υπάχθηκε διοικητικά στους φεουδάρχες 'Ντερεμπέηδες'[7], μέχρι και το 1810, όταν έπειτα από εξέγερση του μπέη της Τριπόλεως, εκδιώκεται ο τελευταίος ντερεμπέης της πόλης, Κετχουτζαδές Μεχμέτ αγάς. Το 1816 την εξουσία καταλαμβάνει ο Κελ Αλίογλου Αλή αγάς, που ανατρέπεται την ίδια χρονιά από τα οθωμανικά στρατεύματα. Γύρω στο 1826 ο τότε σουλτάνος Μαχμούτ Β' αποφασίζει τη διάλυση της αρχής των Ντερεμπέηδων και έκτοτε η Τρίπολη ανακηρύσσεται υποδιοικητική περιφέρεια και υπάγεται διοικητικά στο Νομό Τραπεζούντος.[8] Ενώ οι σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων ήταν σχετικά καλές, κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 υπήρξε αναβρασμός στην πόλη από τον ελληνικό πληθυσμό, με αποτέλεσμα, να αποσταλεί φιρμάνι από την Κωνσταντινούπολη, το οποίο απαγόρευε την υποστήριξη της επανάστασης στους Έλληνες κατοίκους υπό την απειλή αυστηρών κυρώσεων. Οι σχέσεις των κατοίκων της πόλης, παρότι χαρακτηρίζονται καλές φαίνεται να διακατέχονταν από καχυποψία[9].

Η έναρξη του 20ου αι. δε διέφερε σημαντικά από τα προηγούμενα χρόνια, ενώ δεν υπήρχαν φανερά σημάδια για το τι θα ακολουθούσε. Ωστόσο, τα πράγματα άλλαξαν δραματικά με την έναρξη του Α' Παγκοσμίου πολέμου και την είσοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων το 1914. Ρωσία και Οθωμανική Αυτοκρατορία βρέθηκαν αντίπαλες στον αγώνα για ισχύ, με τη Ρωσία να καταστρώνει επεκτατικά σχέδια με στόχο τη διάλυση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Το Δεκέμβριο του 1914 ο ρωσικός στόλος βομβαρδίζει την Τρίπολη, τραυματίζοντας και σκοτώνοντας πολλούς αμάχους, μεταξύ των οποίων και Έλληνες κάτοικους της πόλης[10].

Από το 1915 ξεκινάει μια περίοδος εκτενών βιαιοπραγιών από το μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εναντίον των χριστιανικών πληθυσμών ολόκληρης της αυτοκρατορίας συμπεριλαμβανομένης και της Τρίπολης.

Πρώτο στόχο αποτέλεσαν οι Αρμένιοι, η μοίρα των οποίων προμηνυόταν ήδη από τους διωγμούς και τις σφαγές του 1894-96. Υπό τη συγκάλυψη του

5. Γκρίτση-Μιλλιέξ, *Η Τρίπολη του Πόντου*, 17.
6. Shariat-Panahi S. Mohammad T., 'Τρίπολη (Οθωμανική Περίοδος)'.
7. Στρατιωτικού τιμαριούχοι που λάμβαναν μεγάλες εκτάσεις γης από το Σουλτάνο αρχικά για να τον συνοδεύουν στις εκστρατείες τους και έπειτα για να επιβάλουν την τάξη στους πληθυσμούς του Πόντου.
8. Σακκάς, *Η ιστορία των Ελλήνων της Τριπόλεως του Πόντου*, 18–19.
9. Shariat-Panahi S. Mohammad T., 'Τρίπολη (Οθωμανική Περίοδος)'.
10. Γκρίτση-Μιλλιέξ, *Η Τρίπολη του Πόντου*, 39.

Α’ Παγκοσμίου Πολέμου οι Αρμένιοι πληθυσμοί της Τρίπολης, όπως και γενικότερα της αυτοκρατορίας συνελήφθησαν, εκδιώχθηκαν, εξορίστηκαν, ενώ πολλοί σφαγιάστηκαν στα γεγονότα που είναι σήμερα γνωστά ως Αρμενική Γενοκτονία[11]. Ωστόσο, δεν ήταν μόνο οι Αρμένιοι πληθυσμοί που έγιναν στόχος των Οθωμανών, καθώς όλοι οι χριστιανικοί πληθυσμοί της αυτοκρατορίας βρέθηκαν στο επίκεντρο διωγμών και εξοριών.

Το 1916 τα ρωσικά στρατεύματα καταλαμβάνουν την Τραπεζούντα και κάποια γειτονικά χωριά, όχι όμως και την Τρίπολη, οι χριστιανικοί κάτοικοι της οποίας θεωρούσαν τη ρωσική επέλαση ως σωτηρία. Υπό το φόβο της ρωσικής κατάκτησης μεγάλο μέρος του τουρκικού πληθυσμού αποχώρησε από την πόλη. Ταυτόχρονα, ξεκίνησαν και οι εκπατρισμοί των ομογενών πληθυσμών από τις τούρκικες αρχές στα εδάφη που καταλάμβαναν οι Ρώσοι, προκαλώντας ανησυχία[12]. Παρά τις ελπίδες των Ελλήνων οι Ρώσοι δεν προχώρησαν ποτέ στην κατάληψη της Τρίπολης και «ο Χαρσιώτης ποταμός υπήρξε το τελευταίο όριο της προελάσεως των Ρώσων»,[13] καθώς τα γεγονότα της Οκτωβριανής Επανάστασης οδήγησαν στην απόσυρση των Ρώσων από τον πόλεμο. Η Αυτόνομη Δημοκρατία του Πόντου (1917-1922, de facto μέχρι το 1919) που προπαγανδίστηκε από τους Ρώσους δεν αναγνωρίστηκε ποτέ και δεν μπόρεσε να συμβάλει στην ανεξαρτησία των Ελλήνων της περιοχής[14].

Το τέλος του Α’ Παγκοσμίου Πολέμου δε σήμανε και το τέλος του πολέμου μεταξύ Ελλήνων και Οθωμανών. Η Ελλάδα βρέθηκε στην πλευρά των νικητών, ενώ η Οθωμανική αυτοκρατορία στην πλευρά των ηττημένων. Με βάση τη Συμφωνία των Σεβρών (1920) στα κέρδη της Ελλάδας συμπεριλαμβανόταν εκτός των υπολοίπων και η διοίκηση της Σμύρνης, με στόχο την τελική ενσωμάτωση της περιοχής. Το 1919 ο ελληνικός στρατός αποβιβάστηκε στη Σμύρνη με βάση τη συμφωνία, όμως, σύντομα πραγματοποιήθηκε προσπάθεια επέκτασης στα ενδότερα της Μικράς Ασίας. Την ίδια χρονιά ο Κεμάλ Ατατούρκ αποβιβάζεται στην Σαμψούντα κηρύσσοντας ουσιαστικά την αρχή του Τουρκικού πολέμου της Ανεξαρτησίας, με βασικό σύνθημα η «Τουρκία για τους Τούρκους», με διακηρυγμένη πρόθεση την οριστική απομάκρυνση των αλλόδοξων πληθυσμών. Ο ελληνικός στρατός κατάκοπος από τις συνεχείς μάχες δεν μπόρεσε να διατηρήσει το μικρασιατικό μέτωπο, όταν ο τουρκικός στρατός ξεκίνησε την αντεπίθεση. Η συνεχής υποχώρηση του ελληνικού στρατού από την γραμμή Eski Şehir - Kütahya - Afyon Karahisar (το ανατολικότερο βαθύ σημείο που έφτασε ο ελληνικός στρατός) προϊδέαζε για την κατάληξη της εκστρατείας. Στις 27 Αυγούστου/9 Σεπτεμβρίου του 1922 η Σμύρνη πέφτει στους Τούρκους και ο ελληνικός πληθυσμός ξεριζώνεται. Καθ’ όλη τη διάρκεια του μικρασιατικού πολέμου και ως αποτέλεσμα της διαφαινόμενης ήττας του ελληνικού στρατού πολλοί ελληνικοί πληθυσμοί τόσο από τη Μικρά Ασία, όσο και από τον Πόντο

11. Morris και Ze’evi, *The Thirty-Year Genocide*.
12. Σακκάς, *Η ιστορία των Ελλήνων της Τριπόλεως του Πόντου*, 95–99.
13. Στο ίδιο, 103.
14. Κωνσταντίνος Φωτιάδης, ‘Η Δημοκρατία του Πόντου’.

(και φυσικά από την Τρίπολη), είχαν ξεκινήσει τη μετανάστευση προς την Ελλάδα και τη Ρωσία. Ωστόσο, με την καταστροφή της Σμύρνης επισφραγίστηκε το τέλος του χριστιανικού στοιχείου στην Τουρκία. Η Συμφωνία της Λοζάνης του 1923 που προέβλεπε την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών με βάση τη θρησκεία, ουσιαστικά αποτέλεσε την ταφόπλακα της Μεγάλης Ιδέας και οδήγησε 1.200.000 χριστιανούς πρόσφυγες στην Ελλάδα.

Το ελληνικό στοιχείο

Ο πληθυσμός της Τρίπολης συμπεριλάμβανε Τούρκους, Έλληνες και Αρμένιους με τον αριθμό τους να μεταβάλλεται συνεχώς μέσα στους αιώνες. Σύμφωνα με τον Γ. Σακκά η Τρίπολη είχε περίπου 12.000 κατοίκους, με τους Έλληνες να αποτελούν το 30% του συνολικού πληθυσμού[15]. Με βάση την επίσημη απογραφή του 1880 στην Τρίπολη κατοικούσαν 8.139 άρρενες, εκ των οποίων οι 2.934 ήταν Έλληνες, ενώ οι 213 ήταν Αρμένιοι[16]. Με το πέρασμα στον 20ο αι. ο αριθμός των Ελλήνων κατοίκων αυξήθηκε, με τον μητροπολίτη Τραπεζούντας Χρύσανθο να αναφέρει ότι υπήρχαν 3.000 Έλληνες, αριθμός μάλλον υπερβολικός[17]. Το 1901 υπολογίζεται ότι κατοικούσαν γύρω στις 250 οικογένειες Ελλήνων, ενώ τα τελευταία χρόνια της ελληνικής παρουσίας στην Τρίπολη, δηλαδή τα χρόνια πριν το 1922, ο ελληνικός πληθυσμός έφτανε τα 2.500 άτομα[18].

Οι Έλληνες της πόλης είχαν αναπτύξει όλες τις απαραίτητες κοινωνικές δομές. Η Τρίπολη υπαγόταν στη μητρόπολη Τραπεζούντας και διέθετε δύο εκκλησίες, την μεγάλη ορθόδοξη εκκλησία του αρχαγγέλου Μιχαήλ[19] και τη μικρότερη βυζαντινή που ήταν αφιερωμένη στη Ζωοδόχο Πηγή. Η τελευταία αυτή εκκλησία μετατράπηκε σε τζαμί στα τέλη του 19ου αι., αφήνοντας την πόλη με μόνο μία μεγάλη εκκλησία[20]. Ωστόσο, η πόλη διέθετε και αρκετά μικρότερα παρεκκλήσια[21].

Η πρώτη αναφορά για ελληνικό σχολείο στην Τρίπολη γίνεται στα μέσα του 19ου αι., όπου αρχικά δίδασκε ο ιερέας της πόλης, ενώ αργότερα έγινε αλληλοδιδακτικό. Το 1870 καταγράφεται το πρώτο ελληνικό σχολείο για άρρενες με μαθητές από όλα τα κοντινά χωριά[22]. Στα τέλη του 19ου αι. ο Κυριάκος Ξενόπουλος χτίζει το πρώτο δημοτικό σχολείο, το οποίο διέθετε εξατάξιο αρρεναγωγείο και τριτάξιο παρθεναγωγείο, ενώ τα κορίτσια που επιθυμούσαν να συνεχίσουν στις επόμενες τάξεις παρακολουθούσαν κοινά μαθήματα με τα αγόρια.

---

15 Σακκάς, Η ιστορία των Ελλήνων της Τριπόλεως του Πόντου, 21.

16. Λαζαρίδης Διαμαντής, *Στατιστικοί πίνακες της εκπαιδεύσεως των Ελλήνων στον Πόντο 1821-1922*, 174.

17. Γκρίτση-Μιλλιέξ, *Η Τρίπολη του Πόντου*, 30 υποσ. 2.

18. Κοντογιάννης, *Γεωγραφία της Μικράς Ασίας*, 70.

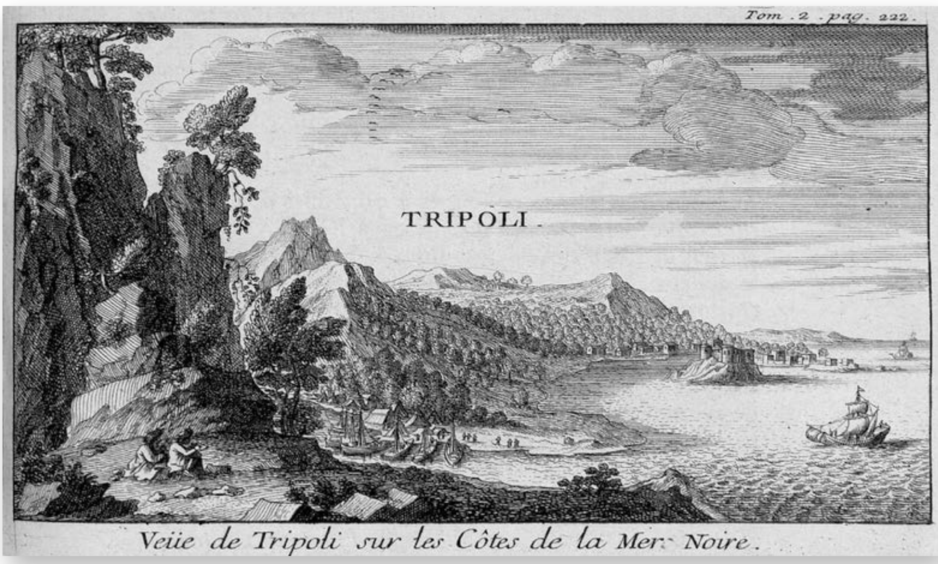
19. Γκρίτση-Μιλλιέξ, *Η Τρίπολη του Πόντου*, 118–20; Χρύσανθος, *Η εκκλησία Τραπεζούντος*, 86.

20. Σακκάς, *Η ιστορία των Ελλήνων της Τριπόλεως του Πόντου*, 258.

21. Γκρίτση-Μιλλιέξ, *Η Τρίπολη του Πόντου*, 120–25.

22. Λαζαρίδης Διαμαντής, *Στατιστικοί πίνακες της εκπαιδεύσεως των Ελλήνων στον Πόντο 1821-1922*, 38, 53.

Μάλιστα στο σχολείο στεγαζόταν και νηπιαγωγείο[23]. Το 1905 ιδρύονται στην Τρίπολη τα Μαυρίδεια Εκπαιδευτήρια ή η Αστική Σχολή της Τρίπολης με έξοδα της κοινότητας. Τα εκπαιδευτήρια διέθεταν επτατάξια σχολή αρρένων και πεντατάξιο παρθεναγωγείο, ενώ οι δάσκαλοι προέρχονταν από τη Μεγάλη του Γένους Σχολή της Κωνσταντινούπολης ή το Φροντιστήριο της Τραπεζούντας[24]. Η παρουσία της Αστικής Σχολής αποδείχθηκε βραχύβια, καθώς έπαυσε τη λειτουργία της το 1916 λόγω της πρώτης φάσης της εκδίωξης των ορθοδόξων Ελλήνων[25]. Στην πόλη δε φαίνεται να υπήρχαν ελληνικά νοσοκομεία και ορφανοτροφεία, αλλά τόσο η εκκλησία, όσο και η κοινοτική αρχή περιέθαλπαν τους ορφανούς και άπορους της κοινότητας μέσα από τα φιλανθρωπικά και φιλόπτωχα ταμεία που διέθεταν[26].

Άποψη της Τρίπολης του Πόντου

Η οικονομική δραστηριοποίηση των Ελλήνων κατοίκων

Ο πληθυσμός της πόλης ήταν κυρίως αγροτικός, ενώ η ύπαρξη των μεταλλείων στην ευρύτερη περιοχή είχε ως αποτέλεσμα πολλοί κάτοικοι να απασχολούνται στην εξόρυξη μετάλλων. Τα εδάφη της Τρίπολης δεν ήταν εύφορα, μη επιτρέποντας την καλλιέργεια σιτηρών, ενώ μόνο το καλαμπόκι ευδοκιμούσε στην περιοχή, από όπου παραγόταν το ψωμί για την καθημερινή σίτιση των κατοίκων. Γενικά, η περιοχή δε διέθετε πολλά λιβάδια και βοσκοτόπια με αποτέλεσμα να μην ευνοείται η κτηνοτροφία, παρά μόνο οι κάτοικοι να εκτρέφουν

23. Στο ίδιο, 222.
24. Στο ίδιο, 128.
25. Shariat-Panahi S. Mohammad T., 'Τρίπολη (Οθωμανική Περίοδος)'.
26. Σακκάς, *Η ιστορία των Ελλήνων της Τριπόλεως του Πόντου*, 23.

ελάχιστα οικόσιτα ζωντανά. Ωστόσο, τόσο στην πόλη, όσο και στη γύρω περιοχή δόθηκε έμφαση στην αμπελοκαλλιέργεια και κατά συνέπεια γνώρισε μεγάλη άνθιση η παραγωγή κρασιού[27]. Το μπρούσκο της Τρίπολης αποτέλεσε το βασικότερο εξαγώγιμο προϊόν της περιοχής, κάνοντας την γνωστή για τους αμπελώνες της ειδικά στις μεγάλες γειτονικές πόλεις του Πόντου, όπως η Τραπεζούντα και η Κερασούντα. Άλλο ένα βασικό προϊόν που καλλιεργούνταν στην Τρίπολη ήταν η κάνναβη. Οι σπόροι της κάνναβης χρησιμοποιούνταν για τη σίτιση, ενώ οι ίνες του φυτού χρησίμευαν στην κατασκευή σκοινιών, τσουβαλιών, αλλά και υφασμάτων. Το ύφασμα από την κάνναβη αποτελούσε το βασικό υλικό για τα γυναικεία και ανδρικά ενδύματα. Η υφαντουργία με κάνναβη ήταν αρκετά διαδεδομένη, καθώς πολλοί ήταν οι κάτοικοι της Τριπόλεως που φορούσαν τέτοιου είδους ρούχα μέχρι και τις αρχές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Η επεξεργασία της κάνναβης αποτέλεσε μία βιοτεχνία την οποία είχαν αναλάβει αποκλειστικά οι γυναίκες.

Ένα άλλο βασικό προϊόν της Τρίπολης ήταν τα φουντούκια. Η αύξηση στη ζήτηση των φουντουκιών οδήγησε στην αύξηση της παραγωγής τους στις ευνοϊκές για αυτά περιοχές της Τρίπολης. Μάλιστα, καθώς η αγορά μεγάλωνε, οι κάτοικοι της Τρίπολης εγκατέλειψαν σταδιακά τα αμπέλια και επικεντρώθηκαν στους φουντουκιώνες. Η εξαγωγή τους πλέον δεν περιοριζόταν στις γύρω περιοχές του Πόντου, αλλά το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής κατευθυνόταν στα λιμάνια της Ρωσίας. Η εξέλιξη στην ακτοπλοΐα με τη χρήση πιο σύγχρονων πλοίων, όπως τα ατμόπλοια, οδήγησε το φουντούκι της Τρίπολης σε μεγάλα λιμάνια σε όλη την Ευρώπη, όπως αυτά της Αλεξάνδρειας, της Μασσαλίας, της Τεργέστης και του Αμβούργου. Στην περιοχή της Τρίπολης ευδοκιμούσαν δύο ειδών φουντούκια, τα 'Σιβρί' και τα 'Μπουλκ', με την επεξεργασία τους να ανατίθεται και πάλι στις γυναίκες[28].

Όπως αναφέραμε και προηγουμένως η ύπαρξη μεταλλείων στις γύρω περιοχές ήταν καθοριστικής σημασίας για την ανάπτυξη της Τρίπολης. Πολλοί μεταλλουργοί από την περιοχή ζούσαν για μεγάλα διαστήματα στην πόλη της Τρίπολης, αλλά και στα γύρω χωριά, τα οποία υπαγόταν στην υποδιοικητική περιφέρεια της Τρίπολης, για να έχουν ευκολότερη πρόσβαση στα μεταλλεία. Μάλιστα, βάση της βιβλιογραφίας ο κύριος λόγος που πολλοί κάτοικοι της Τρίπολης δεν εξισλαμίστηκαν βίαια ήταν λόγω των προνομίων που κατείχαν λόγω της ενασχόλησής τους με τα μεταλλεία της περιοχής. Ωστόσο, οι μεταλλουργοί της Τρίπολης και των γύρω περιοχών δεν απασχολούνταν μόνο στα μεταλλεία του Πόντου, καθώς πολλοί από αυτούς μετανάστευαν μέχρι τη Ρωσία, για να δουλέψουν στα μεταλλεία του Καυκάσου. Παράλληλα, καθώς η Τρίπολη δεν είχε σύνδεση με το εσωτερικό τμήμα της Μικράς Ασίας, όλη η διακίνηση των εμπορευμάτων γινόταν μέσω θαλάσσης. Ως αποτέλεσμα, οι κάτοικοι της Τρίπολης ασχολήθηκαν τόσο με την αλιεία, όσο και με το εμπόριο. Πολλοί Τριπολίτες είχαν τα δικά τους καΐκια με τα οποία έβγαιναν για ψάρεμα στη Μαύρη

27. Γκρίτση-Μιλλιέξ, *Η Τρίπολη του Πόντου*, 47.
28. Στο ίδιο, 57–58.

Θάλασσα, η οποία ήταν πλούσια σε ψάρια και θαλασσινά, που έφταναν σε κάθε σπίτι. Η Μαύρη Θάλασσα προσέφερε άφθονο γαύρο, ο οποίος παστωνόταν και αποτελούσε εμπορεύσιμο προϊόν.[29] Τον 19ο και 20ο αι. πολλοί από τους ψαράδες μετανάστευσαν στη Ρωσία, με κυριότερο προορισμό την Κριμαία. Εκεί εργάζονταν κυρίως σε εργοστάσια επεξεργασίας ψαριών, όπου πάστωναν ψάρια τους μήνες Μάρτιο με Σεπτέμβριο, επιστρέφοντας το υπόλοιπο διάστημα πίσω στην πόλη τους[30]. Κατά τη διετία 1910-1912 πολλοί Τριπολίτες αποφάσισαν να μεταναστεύσουν στη Ρωσία για οικονομικούς λόγους, εγκαταλείποντας τις πατρογονικές εστίες.

Ωστόσο, το σημαντικότερο και διαχρονικότερο επάγγελμα με το οποίο ασχολούνταν οι κάτοικοι της Τρίπολης ήταν το θαλάσσιο εμπόριο. Μέχρι τις αρχές του 19ου αι. μετακινούνταν αποκλειστικά σε κοντινές αποστάσεις με καΐκια και βάρκες, μεταφέροντας διάφορα προϊόντα, όπως ρύζι, φασόλια και κρασί. Πολλοί είχαν τα δικά τους πλοία, ενώ άλλοι δούλευαν σε ξένα, κυρίως τουρκικά, καΐκια. Μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο και την κατάκτηση του Καυκάσου από την Ρωσία, το ναυπηγείο Σελέας άκμασε και άρχισαν να κατασκευάζονται μεγαλύτερα πλοία, τα οποία μπορούσαν πλέον να διανύουν μεγαλύτερες αποστάσεις. Η άνθιση της ναυπηγικής στην Τρίπολη μετά το 1840 οδήγησε στην κατασκευή μεγαλύτερων πλοίων και την περαιτέρω ανάπτυξη του εμπορίου. Η βασική χώρα με την οποία εμπορεύονταν η Τρίπολη ήταν η γειτονική Ρωσία, ενώ το διάστημα του 20ου αι. προϊόντα από την Τρίπολη έφταναν σε πολλά ευρωπαϊκά λιμάνια. Οι κάτοικοι της Τρίπολης διέπρεψαν στο εμπόριο της ευρύτερης περιοχής του Πόντου, ενώ πολλοί από αυτούς ταξίδευαν σε μεγάλα πλοία με ρωσική σημαία στη Μαύρη Θάλασσα κατά τα τέλη του 19ου-αρχές 20ου αι.[31]

Η Τρίπολη από τη θάλασσα

29. Στο ίδιο, 52–53.
30. Σακκάς, *Η ιστορία των Ελλήνων της Τριπόλεως του Πόντου*, 29.
31. Shariat-Panahi S. Mohammad T., 'Τρίπολη (Οθωμανική Περίοδος)'.

Ήθη και Έθιμα

Το ελληνικό στοιχείο της Τρίπολης διατήρησε, με ιδιαίτερη θέρμη και αφοσίωση, τα ήθη και τα έθιμα της περιοχής, σε μια προσπάθεια να διατηρήσει αναλλοίωτη την ελληνικότητα της πόλης. Οι δάσκαλοι και ο κλήρος είχαν τεθεί θεσμοφύλακες των εθίμων και φρόντιζαν για την τήρηση των βασικών αρχών της οικογένειας και της χρηστής ζωής. Τα έθιμα της πόλης έφεραν στοιχεία από την παράδοση της αρχαίας Ελλάδας, αλλά και από το εγγύτερο Βυζαντινό παρελθόν. Σε όλες τις εορταστικές περιστάσεις, όπως γάμους και βαφτίσεις, γινόταν πανηγυρικές εκδηλώσεις με τη συμμετοχή ολόκληρης της κοινότητας. Ο γάμος διαρκούσε τρεις ολόκληρες μέρες. Την πρώτη μέρα γίνονταν οι επισκέψεις των συγγενών και η μετάβαση στο λουτρό, τη δεύτερη, που ήταν και η μέρα του γάμου, πραγματοποιούνταν η στέψη, ενώ η νύφη έφτανε στην εκκλησία με συνοδεία μουσικών οργάνων και γαμήλιων τραγουδιών. Με το τέλος του γάμου, η γαμήλια πορεία συνοδευόμενη από πυροτεχνήματα σταματούσε σε συγγενικά σπίτια για ευχές και κεράσματα. Φτάνοντας στο σπίτι του γαμπρού, οι συγγενείς της νύφης έφραζαν την πόρτα για να μην μπορεί να εισέλθει ο γαμπρός και αξίωναν διάφορα δώρα, όπως αρνιά και πουλερικά, και μόνο, όταν, έπειτα από διαπραγματεύσεις, ο γαμπρός τους παραχωρούσε τα δώρα, του επέτρεπαν την είσοδο. Την τρίτη και τελευταία μέρα του γάμου λάμβανε χώρα η τελετή του «χαρίσματος», κατά την οποία οι συγγενείς της νύφης την επισκέπτονταν και της προσέφεραν χρήματα για τις ανάγκες του νεόνυμφου ζευγαριού. Κάποια από τα έθιμα, όπως το να αποφεύγει η κοπέλα να ειδωθεί με το μνηστήρα της πριν το γάμο, είχαν επιρροές από την μακροχρόνια συμβίωση με τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς.[32]

Βασικά έθιμα αποτελούσαν ακόμη οι πανηγυρικοί εορτασμοί μεγάλων εορτών, όπως της Ζωοδόχου Πηγής, της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, του Αγίου Γεωργίου και των Θεοφανίων. Την ημέρα της Ζωοδόχου Πηγής όλοι οι ορθόδοξοι Τριπολίτες πήγαιναν στο πανηγύρι στης Παναγίας της Κλησέπορης σε γειτονικό χωριό της περιοχής[33]. Μετά τη λειτουργία ακολουθούσαν μαζώξεις, ενώ το βράδυ, κατά την επιστροφή στην Τρίπολη, στηνόταν κανονικό πανηγύρι με μουσικές και τραγούδια. Στη μνήμη του Αγίου Γεωργίου όλοι οι κάτοικοι της Τρίπολης ανέβαιναν στην κορυφή του βουνού Ζιράπ-Ταγ, όπου υπήρχε ένα «ιερό άλσος» και κατέθεταν διάφορα αφιερώματα (ταξίματα) στον τιμώμενο άγιο. Μνεία αξίζει να γίνει και στην εορτή των Θεοφανίων, κατά τη διάρκεια της οποίας οι χριστιανοί της Τρίπολης μαζεύονταν στην παραλία για να γίνει ο αγιασμός των υδάτων με τη ρήξη του σταυρού, τον οποίο βουτούσαν στη θάλασσα για να πιάσουν δέκα ή και παραπάνω άνδρες.

Τέλος, η εορτή του Πάσχα τιμόταν με λαμπρότητα, καθώς, η Ανάσταση συμβόλιζε για τον ελληνισμό του Πόντου την ελπίδα για απελευθέρωση από τον τούρκικο ζυγό. Η λειτουργία της Ανάστασης ξεκινούσε στις 4 το πρωί, ενώ την ώρα του «Χριστός Ανέστη» η αυγή ξεσκιζόταν από τους πυροβολισμούς και τις

32. Σακκάς, *Η ιστορία των Ελλήνων της Τριπόλεως του Πόντου*, 55–61; Γκρίτση-Μιλλιέξ, *Η Τρίπολη του Πόντου*, 80–98.

33. Γκρίτση-Μιλλιέξ, *Η Τρίπολη του Πόντου*, 120.

ρουκέτες. Αφού ξημέρωνε και τελείωνε η λειτουργία, ξεκινούσαν οι «πασχαλινές επισκέψεις» από συγγενείς για να διατρανώσουν το «Χριστός Ανέστη» και να δώσουν τις πρέπουσες ευχές, με τις επισκέψεις αυτές να συνεχίζονται για ένα διάστημα τριών ημερών. Οι επισκέπτες απολάμβαναν το πασχαλινό τραπέζι που στρωνόταν σε κάθε ελληνικό σπίτι της Τρίπολης[34]. Ακόμα, αρκετοί κάτοικοι της πόλης σχεδίαζαν και πραγματοποιούσαν θρησκευτικά ταξίδια στο μοναστήρι της Παναγίας Σουμελά και πιο σπάνια στους Αγίους Τόπους, για να προσκυνήσουν στα μέρη όπου έζησε και σταυρώθηκε ο Χριστός. Όσοι ταξίδευαν στις περιοχές της Ιερουσαλήμ και της Βηθλεέμ, γυρνώντας, λάμβαναν τον τιμητικό τίτλο του «Χατζή»[35]. Η συνοπτική αυτή αφήγηση ενός μόνο μέρους των εθίμων των κατοίκων της Τρίπολης τονίζει τη βαθιά επιθυμία για τη διατήρηση της ελληνικότητας, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα την ανάγκη των κατοίκων για διαφυγή από την καθημερινότητα.

Πολλά από αυτά τα έθιμα, που διατηρούνται μέχρι και σήμερα, λάμβαναν χώρα με την ανοχή των τουρκικών αρχών και πληθυσμών, που σέβονταν τις ιδιαιτερότητες των Ελλήνων συμπολιτών τους. Γενικά, οι σχέσεις των Ελλήνων με τους Τούρκους της Τρίπολης δεν χαρακτηρίζονταν από εντάσεις και μίσος, με τις δυο εθνότητες να συμβιώνουν αρμονικά για πολλά χρόνια, διατηρώντας ο καθένας τα δικά του στοιχεία, ήθη και έθιμα. Ωστόσο, πάντα υπήρχε μια διστακτικότητα που οφειλόταν κυρίως στη βαθιά ελπίδα των Ελλήνων κατοίκων, ότι η περιοχή θα ξαναγίνει ελληνική. Αυτή η διστακτικότητα και η καχυποψία μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων βγήκε στην επιφάνεια κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών (1912-1913) και του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, οπότε Ελλάδα και Τουρκία βρέθηκαν να πολεμούν σε αντίθετα στρατόπεδα[36].

Το ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου

Με το ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και την ανάμειξη της Τουρκίας σε αυτόν, όλοι οι κάτοικοι της Τρίπολης και γενικά του Πόντου βρέθηκαν σε αναταραχή. Το γεγονός που πυροδότησε ιδιαίτερη ανησυχία ήταν τα γεγονότα του Ιουλίου του 1915. Όλοι οι κατά τόπους διοικητές διατάχθηκαν να συλλάβουν και να εκτελέσουν τους Αρμένιους, που αρχικά θεωρούνταν επικίνδυνοι, ενώ έπειτα η διαταγή για συλλήψεις και εξοντώσεις επεκτάθηκε και στον υπόλοιπο αρμενικό πληθυσμό ανεξαιρέτως. Ο αρμενικός πληθυσμός της Τρίπολης πιάστηκε εξ απήνης, όπως και οι Έλληνες συμπολίτες τους, που μόνο μπορούσαν να εικάσουν τη μοίρα των Αρμένιων που συνελήφθησαν από τις νεοτουρκικές αρχές. Η σφαγή των περίπου 2.000 Αρμενίων που ζούσαν στην Τρίπολη προκάλεσε δικαιολογημένη ανησυχία και στους Έλληνες κατοίκους της πόλης[37].

Τις σφαγές των Αρμενίων ακολούθησε μια σχετική ηρεμία, που μάλλον αποτελούσε τη γαλήνη πριν τη τρικυμία για όλους τους Έλληνες της Μικράς

34. Σακκάς, *Η ιστορία των Ελλήνων της Τριπόλεως του Πόντου*, 66–74.
35. Γκρίτση-Μιλλιέξ, *Η Τρίπολη του Πόντου*, 128–30.
36. Σακκάς, *Η ιστορία των Ελλήνων της Τριπόλεως του Πόντου*, 32–34.
37. Στο ίδιο, 89–92.

Ασίας, οι οποίοι θα ακολουθούσαν, σε μικρότερη κλίμακα βέβαια, τη μοίρα των Αρμενίων. Ωστόσο, η εξέλιξη του πολέμου έδωσε μια προσωρινή, έστω, ανάσα ελπίδας. Τον Απρίλιο του 1916 ο ρωσικός στρατός, έπειτα από τη νίκη επί των τουρκικών στρατευμάτων στο μέτωπο του Καυκάσου, παρελαύνει προς την Τρίπολη και καταλαμβάνει τα γειτονικά της χωριά. Ωστόσο, η προέλαση σταματάει έξω από την Τρίπολη, στις εκβολές του Χαρσιώτου ποταμού, όπως έχει ήδη αναφερθεί. Αν και οι Έλληνες της Τρίπολης είχαν ενθουσιαστεί με την ελπίδα της κατάληψης της πόλης από τους Ρώσους, ανησυχούσαν μήπως οι τουρκικές αρχές προχωρήσουν στον βίαιο εκπατρισμό τους, όπως έγινε στη γειτονική πόλη Ελεβήν. Οι ελπίδες τους για ρωσική βοήθεια αποδείχθηκαν μάταιες, αφού οι Ρώσοι για δεκαέξι μήνες παρέμειναν στρατοπεδευμένοι στον Χαρσιώτη ποταμό. Ενώ οι ανησυχίες τους για τη εκδίωξή τους από τις τουρκικές αρχές επιβεβαιώθηκαν.

Οι εκδιώξεις του 1916 και το τέλος του ελληνισμού στην περιοχή

Στις 8 Νοεμβρίου του 1916 ανακοινώθηκε το φιρμάνι που επέβαλε την έξοδο όλου του ελληνικού πληθυσμού από την Τρίπολη. Μέχρι τις 16 του ίδιου μήνα οι Τριπολίτες έπρεπε να εγκαταλείψουν τον τόπο τους σε μια πορεία προς το άγνωστο. Καθώς, όμως, οι αρχές της πόλης δεν είχαν ενημερωθεί για την απέλαση, οι Έλληνες συνέχιζαν να ελπίζουν ότι κάτι θα αλλάξει. Δεν άργησε, ωστόσο, η έλευση του Τούρκου διοικητή που ανακοίνωσε ότι όλοι οι Έλληνες έπρεπε να φύγουν εντός τριών ημερών, ακολουθώντας μια πορεία προς το εσωτερικό της Μικράς Ασίας, με τη συνοδεία της τούρκικης χωροφυλακής. Χωρίς περιθώριο για αντιρρήσεις, οι Έλληνες μάζεψαν όσα μπορούσαν, πούλησαν τα ακίνητά τους και εγκατέλειψαν τα σπίτια τους σε μια πορεία που θύμιζε την αντίστοιχη των Αρμενίων, πορεία από την οποία δεν είχαν επιστρέψει ποτέ.

Στις 13 Νοεμβρίου ξεκίνησαν οι βίαιες εκδιώξεις των χριστιανών από τα σπίτια τους, οι οποίοι ακολούθησαν το δρόμο της εξόδου, μετακινούμενοι αρχικά προς την Έσπια. Στην πορεία τους αυτή ενώνονταν με άλλους Έλληνες εκδιωγμένους από τις γειτονικές περιοχές. Φτάνοντας στο χωριό Καραερίκ, οι αρχές τους κατέγραψαν και τους έδωσαν ένα επίσημο έγγραφο με σφραγίδα, που μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν σαν δελτίο για τρόφιμα. Όμως, το Καραερίκ αποτελούσε μάλλον την αρχή μιας πορείας μέσα στην κακοκαιρία που κράτησε μέρες. Οι συνθήκες ήταν άθλιες και η διαδρομή περνούσε από δύσβατες περιοχές, με μικρά μόνο διαλείμματα σε διάφορες πόλεις, για τον εφοδιασμό με τα απαραίτητα για την επιβίωση. Στην πορεία τους οι χριστιανοί συναντούσαν πόλεις με κάποτε αθρόους Αρμένικους πληθυσμούς, που τώρα έστεκαν ερημωμένες[38].

Έπειτα από μέρες πορείας οι Έλληνες καταφτάνουν στο ερημωμένο χωριό Πίρκ, όπου τους επιτρέπεται να διαμείνουν για ένα μικρό διάστημα. Όμως, η κακοκαιρία και τα χιόνια στα μέσα του Δεκεμβρίου, σε συνδυασμό με την έλλειψη σε χρήματα και τρόφιμα και τις άθλιες συνθήκες υγιεινής έφεραν μια σειρά από πανδημίες, όπως η δυσεντερία, ο τύφος και η πανούκλα. Ακολούθησαν

38. Γκρίτση-Μιλλιέξ, *Η Τρίπολη του Πόντου*, 139–48.

εκατοντάδες θάνατοι, ενώ μόνο όσοι διέφυγαν νωρίς μπόρεσαν να σωθούν. Παρά τις προσπάθειες και την μέριμνα του Πασά Βεχίπ της περιοχής, η περίθαλψη κατέστη ανεπαρκής.

Από τους 13.000 χριστιανούς που είχαν εγκατασταθεί στο Πίρκ, μέχρι το Μάρτιο του 1917 είχαν απομείνει μόνο 800. Από εκεί οι περισσότεροι προσπάθησαν να περάσουν στην Ρωσία, ακόμα και μέσα από στρατιωτικοποιημένες ζώνες, όπου απαγορευόταν η διέλευση στους χριστιανούς. Ωστόσο, η απελπισία ήταν μεγάλη και η πορεία αυτοκτονίας, που ξεκίνησε τον Αύγουστο του 1917, αποτελούσε την καλύτερη λύση. Τουλάχιστον 40 από τους μόλις 80 Τριπολίτες που είχαν επιβιώσει πέθαναν στη διαδρομή λόγω του βαρύ χειμώνα, ενώ οι υπόλοιποι συνελήφθησαν και φυλακίστηκαν, για να απελευθερωθούν έξι μήνες αργότερα. Πολλοί προσπάθησαν να ολοκληρώσουν τη διαδρομή, λίγοι, όμως, τα κατάφεραν. Τον Μάρτιο του 1918 υπογράφεται η συμφωνία του Μπρέστ-Λιτόφσκ και η Τουρκία ανακαταλαμβάνει τα χαμένα εδάφη της στον Πόντο. Οι Τούρκοι πρόσφυγες καλούνται να επιστρέψουν στις πόλεις και τα χωριά τους, σε αντίθεση με τους ελληνικούς πληθυσμούς, οι οποίοι εκδιώκονται και πάλι προς το εσωτερικό της Μικράς Ασίας. Οι περισσότεροι από αυτούς επιχείρησαν εκ νέου να περάσουν στην Ρωσία με καΐκια, όμως, πολλοί σκοτώθηκαν στη διαδρομή. Τέλος, κάποιοι από τους Τριπολίτες παρέμειναν στην Κερασούντα, με την ελπίδα να επιστρέψουν σύντομα στην Τρίπολη[39].

Η απόβαση του ελληνικού στρατού το 1919 στα παράλια της Μικράς Ασίας έδωσε νέα ελπίδα σε όσους Τριπολίτες παρέμειναν στα εδάφη του Πόντου. Ο φανατισμός, όμως, των Κεμαλικών δυνάμωνε και η θέση των Ελλήνων που παρέμεναν στην Τουρκία όλο και χειροτέρευε. Το νεοτουρκικό όραμα προσέβλεπε σε μια «Τουρκία για τους Τούρκους» και οι Έλληνες της Μικράς Ασίας και του Πόντου δεν αποτελούσαν μέρος της νέας συνιστώσας. Νέες διώξεις, εξορίες, εκβιασμοί, ληστείες και δολοφονίες διέγραφαν το σκηνικό μέσα στο οποίο οι Έλληνες καλούνταν να επιβιώσουν. Το μέλλον όσων Τριπολιτών δε διέφυγαν από την Τουρκία κατά την ανακωχή του 1918 και επέστρεψαν στην Τρίπολη, μαζί με τους υπόλοιπους Έλληνες που παρέμειναν στις διάφορες πόλεις του Πόντου, με βασικότερη την Κερασούντα, ήταν μάλλον προδιαγεγραμμένο. Από το 1918 μέχρι και το 1922, οπότε επήλθε και η οριστική έξωση την ελληνικών πληθυσμών, ο Τοπάλ Οσμάν, Οθωμανός αξιωματικός και αρχηγός πολιτοφυλακής των Εθνικών Δυνάμεων,[40] με τη βοήθεια τοπικών παραγόντων κυνήγησαν και εξόντωσαν τους λίγους εναπομείναντες Τριπολίτες, μεταξύ των οποίων τους: Ανέστη Αναστασιάδη, Σπύρο Φωτιάδη, Νίκο Δημητριάδη, Ανέστη και Νικόλα Κωνσταντινίδη. Όταν το 1922 έλαβε χώρα η Μικρασιατική Καταστροφή και αποφασίστηκε η υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών με την υπογραφή της Συνθήκης της Λοζάνης, δεν είχαν απομείνει παρά μόνο ελάχιστοι χριστιανοί στην Τρίπολη[41].

39. Στο ίδιο, 148–55; Σακκάς, *Η ιστορία των Ελλήνων της Τριπόλεως του Πόντου*, 233.

40. Λαμψίδης Γεώργιος, *Τοπάλ Οσμάν: Ιστορίες μιας Γενοκτονίας.*

41. Σακκάς, *Η ιστορία των Ελλήνων της Τριπόλεως του Πόντου*, 232–40.

Εγκατάσταση στην Ελλάδα

Με την καταστροφή του 1922 δεν είχε απομείνει τίποτα που να μαρτυράει το ένδοξο παρελθόν του ελληνισμού στη Μικρά Ασία και τον Πόντο. Οι ελάχιστοι Έλληνες της Τρίπολης, μαζί με τους εναπομείναντες Έλληνες των υπόλοιπων πόλεων του Πόντου, είχαν πλέον πάρει το δρόμο προς την Ελλάδα σε ένα ταξίδι χωρίς νόστο. Οι περισσότεροι από τους Τριπολίτες εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλονίκη, ενώ λίγοι από αυτούς εγκαταστάθηκαν στην Πρέβεζα και στην Πάτρα. Τέλος, ένα μέρος από αυτούς αποβιβάστηκε στον Πειραιά και εγκαταστάθηκε σε σκηνές στο πίσω μέρος του Σκοπευτηρίου Καλλιθέας, όπου συναντήθηκε μετά από χρόνια με πρώην συντοπίτες, που είχαν μεταναστεύσει προ τριετίας στην Ρωσία και επέλεξαν να μετοικήσουν αργότερα στην Ελλάδα. Άλλες οικογένειες Τριπολιτών εγκαταστάθηκαν σε Αθήνα και Πειραιά, ενώ πολλοί στοιβάχτηκαν σε παραπήγματα στο Νέο Φάληρο, στο Χαροκόπειο, στο Ρουφ και στη Δραπετσώνα.

Το κράτος φαίνεται ότι ξέχασε την αποκατάσταση των οικογενειών εκ Τριπόλεως και μόνο 32 χρόνια αργότερα τους χορηγήθηκαν μικροοικόπεδα και δάνεια για να μπορέσουν να χτίσουν τα νέα τους σπίτια και να οικοδομήσουν μια νέα ζωή σε δυσμενείς συνθήκες και μακριά από την Τρίπολη[42]. Όμως, η Τρίπολη εκείνη, με τον ζωντανό ελληνικό πληθυσμό, εγκατεστημένο εκεί από αιώνες, δεν υπήρχε πια και τη θέση της πήρε η Tirebolu, όπου παρά τις προσπάθειες να εξαφανιστεί κάθε ελληνικό στοιχείο, οι φωνές και τα τραγούδια των Ελλήνων από τα πανηγύρια τους ακόμα αντηχούν στα γύρω βουνά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

- Γκρίτση-Μιλλιέξ, Τατιάνα. *Η Τρίπολη του Πόντου : ιστορική μονογραφία*. Κέδρος, 1976.
- Κοντογιάννης, Παντελής Μ. *Γεωγραφία της Μικράς Ασίας*. Ανατύπωση. Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων. Επιτροπεία Εθνικών Δημοσιευμάτων ; 1995.
- Λαζαρίδης, Διαμαντής. *Στατιστικοί πίνακες της εκπαιδεύσεως των Ελλήνων στον Πόντο 1821-1922*. Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών, 1988.
- Λαμψίδης, Γεώργιος. *Τοπάλ Οσμάν: Ιστορίες μιας Γενοκτονίας*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, 2020.
- Παπαμιχαλόπουλος, Κωνσταντίνος. *Περιήγησις εις τον Πόντον*. Αθήνα: Τυπογραφείο του ‘Κράτους’, 1903.

42. Στο ίδιο, 241–44.

- Σακκάς, Γεώργιος 1908-. *Η ιστορία των Ελλήνων της Τριπόλεως του Πόντου : ιστορική αφήγηση*. [χ.ο.], 1957.
- Φωτιάδης, Κωνσταντίνος. 'Η Δημοκρατία του Πόντου'. *Pontos.gr*. https://www.pontos.gr/default.aspx?catid=269.
- Χρύσανθος, Αρχιεπίσκοπος Αθηνών. *Η εκκλησία Τραπεζούντος*. Τυπογραφείον 'Εστία', 1933.
- *Islam Ansiklopedisi*. τ. 124, 1973.
- Morris, Benny, και Dror Ze'evi. *The Thirty-Year Genocide: Turkey's Destruction of Its Christian Minorities, 1894–1924*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2019.
- Shariat-Panahi S. Mohammad T. 'Τρίπολη (Οθωμανική Περίοδος)'. Στο *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Μ. Ασία*, 2002.
- Εικόνες:
- Χάρτης και Εικόνα 2: https://www.pontosnews.gr/669165/san-simera-ston-ponto-kai-allou/san-simera-to-1916-archizei-o-ektopismos-ton-ellinon-tis/
- Εικόνα 1: https://el.travelogues.gr/item.php?view=43534

Γεννημένη το 1996 η **Παναγίτσα Ξενιτέλλη** με καταγωγή από τη Λέσβο, σπούδασε στο τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, με ειδίκευση στην Ιστορία και έπειτα ολοκλήρωσε το μεταπτυχιακό της στο Διεθνές Πανεπιστήμιο Ελλάδος, όπου ασχολήθηκε με την πρώτη φάση της Γενοκτονίας των Αρμενίων την περίοδο 1894-96. Πραγματοποίησε την πρακτική της άσκηση στο Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα και δούλεψε ως ερευνήτρια στο Istorima για τη δημιουργία του μεγαλύτερου αρχείου προφορικών μαρτυριών στην Ελλάδα. Εκτός από Ελληνικά γνωρίζει άριστα Αγγλικά και Γαλλικά, ενώ έχει λάβει μέρος σε επιστημονικά συνέδρια και προγράμματα.

Ο ΤΣΕΣΜΕΣ ΤΗΣ ΙΩΝΙΑΣ

Θοδωρής Κοντάρας

Στο δυτικότερο άκρο της Μ. Ασίας, στο μυχό ενός όρμου της Ερυθραίας χερσονήσου, είναι χτισμένη η μικρή πόλη του Τσεσμέ, που οφείλει την ακμή της στο ασφαλές λιμάνι της, κέντρο στρατιωτικό και εμπορικό ήδη από την υστεροβυζαντινή περίοδο.

Ο Τσεσμές δεν είναι αρχαία πόλη ούτε έχει μακραίωνη ιστορία, όπως άλλες ελληνικές πόλεις της Μικρασίας. Ένα μικρό φρούριο χτίστηκε κάποτε για να προστατεύει τη Σκάλα, το λιμανάκι ακριβώς απέναντι από τη Χώρα της Χίου, 90 περίπου χλμ. δυτικά της Σμύρνης. Ίσως προϋπήρχαν εκεί κάποιοι εντελώς ασήμαντοι οικισμοί ήδη από την απώτατη αρχαιότητα (Κισσούς, Φοινικούς, Κασύστης κλπ.), μα οι πληροφορίες των αρχαίων συγγραφέων είναι συγκεχυμένες και τα αρχαιολογικά ευρήματα λιγοστά κι ασήμαντα. Όλος ο τόπος ελεγχόταν επί πολλούς αιώνες από την ισχυρή αρχαία πόλη των Ερυθρών, μια από τις σπουδαιότερες της Ιωνίας μέχρι τα μέσα βυζαντινά χρόνια.

Μετά το χτίσιμο του μεγάλου κάστρου από τους Οθωμανούς τον 15ο αι., ο Τσεσμές σταδιακά έγινε μια σημαντική πόλη των ιωνικών ακτών και το λιμάνι του απόκτησε σπουδαιότητα για τα στρατιωτικά και οικονομικά ζητήματα της ευρύτερης περιοχής. Λέγεται ότι το όνομα του οικισμού οφείλεται σε μια μεγάλη βρύση κοντά στο λιμάνι, από την οποία υδρεύονταν τα πλοία (τουρκ. *çeşme*: βρύση, κρήνη). Μια τέτοια νεότερη οθωμανική κρήνη σώζεται ακόμη στη νοτιοδυτική γωνιά του κάστρου, μπροστά από το παλιό τζαμί, πολύ κοντά στο παλιό λιμάνι του Τσεσμέ.

Περίφημη στην ιστορία έμεινε η ρωσοτουρκική ναυμαχία που συνήφθη το 1770 στα ανοιχτά του όρμου του Τσεσμέ, κατά τη διάρκεια των Ορλωφικών, και είχε ως αποτέλεσμα την πανωλεθρία της τουρκικής αρμάδας.

Η ακμή της πόλης, που κατέστη σταδιακά μεγάλο ναυτικό κι εμπορικό κέντρο του Ανατ. Αιγαίου, συνδεδεμένο τακτικά με τη Χίο και άλλα νησιά, με τη Σμύρνη, την Πόλη, τον Πειραιά, την Τεργέστη και άλλα λιμάνια της Μεσογείου και του Ευξείνου, τοποθετείται μεταξύ των ετών 1780 και 1922.

Σημαντικοί ιστορικοί σταθμοί για την περιοχή από το 19ο αι. έως την Καταστροφή, είναι *τα φόβια* (η περίοδος της Ελληνικής Επανάστασης, κατά την οποία τρομοκρατήθηκε και λεηλατήθηκε ο τόπος, ιδίως τα έτη 1821-23), η ανάκαμψη των ετών 1830-1850, οπότε συνέρρευσαν πολλοί έποικοι από διάφορα ελληνικά μέρη, υπόδουλα ή ελεύθερα, και οργανώθηκε συστηματικά ο κοινοτικός βίος, οι τρομεροί σεισμοί του 1881-1883, που ρήμαξαν τη Χίο και τη Δυτ. Ερυθραία, προξενώντας τεράστιες καταστροφές και πολλά θύματα, η φυλλοξήρα των αμπελιών (περίπου 1890-1906), που προκάλεσε οικονομική καταστροφή και μεγάλο ρεύμα μετανάστευσης των ανδρών προς την Αμερική, η νεοτουρκική επανάσταση του 1908, με τα γνωστά επακόλουθά της για τον Ελληνισμό, ο Πρώτος Διωγμός (1914-1919) και η απελευθέρωση (20 Μαΐου 1919 - 2 Σεπτεμβρίου 1922).

Κάτοικοι

Ο Τσεσμές υπήρξε κατά βάση ελληνική πόλη. Ενώ στον αρχικό πυρήνα του οικισμού, μέσα και γύρω από το κάστρο, κατοίκησαν κυρίως Οθωμανοί και λιγοστοί Χριστιανοί, μετά την κατάκτηση της Χίου από τους Τούρκους (1566) και τη σταδιακή αδιαφορία των οθωμανικών αρχών για την περιοχή και την στρατιωτική σημασία της, σιγά σιγά η περιοχή εποικίστηκε από Έλληνες που ήρθαν εδώ για οικονομικούς κυρίως λόγους. Έτσι λοιπόν, η μικρή πολιτεία κατακλύστηκε από Χιώτες, Κυκλαδίτες, Ευβοιώτες, Μοραΐτες, Ηπειρώτες και άλλους Έλληνες, που βρήκαν εδώ εργασία και ασφάλεια και *καζάντισαν* δουλεύοντας κυρίως την εύφορη γη. Εξ άλλου, ο Τσεσμές και η Ερυθραία είναι η φυσική ενδοχώρα της Χίου, της οποίας ο πλεονάζων πληθυσμός βρίσκει διέξοδο στην γειτονική ιωνική χερσόνησο.

Το πλήθος των κατοίκων του Τσεσμέ και της Δυτικής Ερυθραίας φανερώνει η ύπαρξη της Επισκοπής και αργότερα της Μητρόπολης Κρήνης.

Από τα τέλη του 19ου αι. οι πληροφορίες για τον πληθυσμό του Τσεσμέ είναι αντικρουόμενες και ελέγχονται ως πλασματικές. Φυσικά, συστηματική απογραφή δεν έγινε ποτέ στην περιοχή της Ερυθραίας. Οι Οθωμανοί αφενός και το Πατριαρχείο, οι διάφορες ελληνικές αρχές (πρόξενοι, δημογεροντίες) και πολλοί Έλληνες συγγραφείς αφετέρου συνήθως δίνουν υπερβολικούς αριθμούς, εξυπηρετώντας ο καθένας τους δικούς του σκοπούς. Σε οθωμανική «απογραφή» του 1892 αναφέρονται συνολικά 9.871 κάτοικοι στον Τσεσμέ. Αργότερα, ο Παντ. Κοντογιάννης (1921) κι ο Σταμ. Χατζήμπεης (1961) αναφέρουν 17.000 κατοίκους, εκ των οποίων 15.000 είναι Έλληνες κι οι υπόλοιποι Τούρκοι. Κατά τη στατιστική του περιοδικού *Ξενοφάνης* (1904) ο Τσεσμές έχει 18.000 κατοίκους (οι 15.000 Έλληνες). Αντιφατικοί είναι και οι αριθμοί που δίνουν διάφοροι για τον πληθυσμό στον καζά του Τσεσμέ: 50.000 κάτ. (Ευ. Δράκος, 1907), 37.342 (Ι. Μ. Κρήνης 1911, χωρίς τον πληθυσμό των αμιγών τουρκικών χω-

ριών), 68.450 κάτ. (Δ. Ν. Μπότσαρης, 1912), Ασφαλέστερη –και πιο επίσημη– θεωρούμε την απογραφή του Μιχ. Νοταρά, που έγινε το 1921 για λογαριασμό της Υπάτης Αρμοστείας Σμύρνης. Αυτή αναφέρει 11.200 κατοίκους στην πόλη του Τσεσμέ μαζί με τον κοντινό οικισμό των Λιτζιών (Λουτρά του Τσεσμέ). Απ' αυτούς 9.481 ήταν Έλληνες, 1.700 Τούρκοι και 19 Εβραίοι.

Σύμφωνα με την παραπάνω στατιστική, στον καζά του Τσεσμέ κατοικούσαν τότε συνολικά 36.967 άνθρωποι (32.863 Έλληνες, 4.085 Τούρκοι και 19 Εβραίοι). Ο καζάς περιλάμβανε, εκτός της πόλης, και τους ακόλουθους 17 οικισμούς:

1. Αγιά-Παρασκευή ή Κιόστε. Κάτοικοι 3.500 Έλληνες.
2. Κάτω Παναγιά. Κάτοικοι 3.100 Έλληνες.
3. Βατζίκι ή Χωριό (Οβατζίκ). Κάτοικοι 1.200 (900 Έλληνες, 300 Τούρκοι).
4. Αλάτσατα. Κάτοικοι 10.000 (9.950 Έλληνες, 50 Τούρκοι).
5. Αγριλιά. Κάτοικοι 400 Έλληνες.
6. Σεούτι (Σογιούτ), με 100 Έλληνες.
7. Ρεΐσντερες. Κάτοικοι 3.020 Έλληνες. Εδώ συνυπολογίστηκαν και οι κάτοικοι του επινείου Κερμεάλεσι.
8. Λυθρί ή Λεθρί (οι αρχαίες Ερυθρές). Κάτοικοι 1.800 Έλληνες.
9. Ροβιθόκαμπος ή Νεουνταλάνι (Νοχούταλάνι). Κάτοικοι 100 Έλληνες.
10. Ζίγκουι (Ουζούνκουγιού) ή Χριστός. Κάτοικοι 205 Έλληνες.
11. Πυργί. Κάτοικοι 432 (307 Έλληνες, 125 Τούρκοι).
12. Κερμένι, Κερμεγένι. Κάτοικοι 239 Τούρκοι.
13. Καράκιοϊ. Κάτοικοι 160 Τούρκοι.
14. Κάτω Βατζίκι, Καραβατζίκι (Καντή Οβατζίκ). Κάτοικοι 220 Τούρκοι.
15. Σιράνταμι ή Μπαρμπαρόσι. Κάτοικοι 750 Τούρκοι.
16. Ζεχτινέρι (Ζεϊτινλέρ). Κάτοικοι 250 Τούρκοι.
17. Ζεχτίνελι, Ζεϊτίνελι. Κάτοικοι 291 Τούρκοι.

Εκτός από αυτούς τους οικισμούς όμως, αναφέρονται από διάφορες πηγές και οι ακόλουθοι μικροί αγροτικοί οικισμοί, μερικοί από τους οποίους δεν είχαν σταθερό πληθυσμό, γιατί οι περισσότεροι κάτοικοί τους τον χειμώνα μετακινούνταν στα Αλάτσατα ή άλλα μεγαλύτερα χωριά.

1. Νάριτζας, Άριτζας. Κάτοικοι 150 Έλληνες (1904, στατιστική του περιοδικού *Ξενοφάνης*).
2. Τσουραλάνι, Τσουρού Αλάνι. Κάτοικοι 50 Έλληνες (1904, στατιστική του περιοδικού *Ξενοφάνης*).
3. Μπουγέτα, με λίγες οικογένειες Ελλήνων.
4. Τσικούρια, με λίγες ελληνικές οικογένειες.
5. Γκιουνέψι, με 23 ελληνικές οικογένειες (περίπου 100 άτομα).
6. Γκιζίλαγάτσι, με πολύ λίγες ελληνικές οικογένειες.
7. Ζεχτιντζίκι, με λίγες ελληνικές οικογένειες.
8. Σάφντερες, Σάπτερε, με λίγες ελληνικές οικογένειες.
9. Παμούκουκι (Παμούκ Κουγιού), με πολύ λίγες ελληνικές οικογένειες.

Σημειωτέον ότι ο ελληνικός πληθυσμός στον καζά του Τσεσμέ το 1921 είχε μειωθεί αρκετά, σε σχέση με εκείνον του 1911-1912, λόγω του διωγμού του 1914-1919. Πολλοί Έλληνες (Τσεσμελήδες και από γειτονικά χωριά) είχαν παραμείνει στην Ελλάδα ή στο εξωτερικό μετά τον Πρώτο Διωγμό και δεν ξαναγύρισαν στην πατρίδα τους Αντίθετα, ο τουρκικός πληθυσμός αυξήθηκε, λόγω της έλευσης Τούρκων προσφύγων από τα Βαλκάνια που εγκαταστάθηκαν μετά το 1912 στην περιοχή της Ερυθραίας. Πάντως το ποσοστό ελληνικού πληθυσμού στην Δυτική Ερυθραία είναι 89%, το δεύτερο υψηλότερο στη Μ. Ασία μετά την περιοχή του Αϊβαλιού.

Οι κάτοικοι είχαν υψηλότατο εθνικό φρόνημα, καλλιεργημένο ιδιαίτερα μέσω της παιδείας και της Εκκλησίας. Δεν έλειψαν από τους αγώνες του έθνους (πόλεμος του 1897, Μακεδονικός Αγώνας, Βαλκανικοί Πόλεμοι, Α΄ Παγκ. Πόλεμος), όπου συμμετείχαν αθρόοι εθελοντές. Ως γνωστόν, ο μέγας ήρωας των ΗΠΑ στον Α΄ Παγκ. Πόλεμο ήταν ο Αλατσατιανός μετανάστης Γεώργιος Διλβόης. Βοηθούσαν πάντοτε κάθε εθνική προσπάθεια με εράνους, εισφορές, λαχεία κλπ. Χιλιάδες ήταν επίσης οι εθελοντές που πολέμησαν και θυσιάστηκαν στα μέτωπα της Μικρασίας.

Ο Τσεσμές στις αρχές του 20ου αιώνα

Διοίκηση και Κοινοτική Οργάνωση

Ο Τσεσμές από το 1864 ήταν έδρα *καζά* (επαρχίας), που ανήκε στο *σαντζάκι* (νομό) της Σμύρνης, το οποίο υπαγόταν στο *βιλαέτι* (περιφέρεια) Αϊδινίου ή Σμύρνης. Παλιότερα η περιοχή της Δυτικής Ερυθραίας διοικητικά ανήκε στο «*εγιαλέτι της Άσπρης Θάλασσας*» (ευρύτερη περιφέρεια του Αιγαίου), το οποίο ελεγχόταν από τον *καπουδάν πασά*, τον αρχιναύαρχο του οθωμανικού στόλου. Η πόλη ήταν επίσης έδρα *ναχιέ* (δήμου), που περιλάμβανε την Αγ. Παρασκευή, το Βατζίκι και τα Λίτζια. Είχε όλες τις οθωμανικές διοικητικές υπηρεσίες (φρουραρχείο, δικαστήρια, εφορία, κτηματολόγιο, λιμεναρχείο, ταχυδρομείο, τηλεγραφείο,

φυλακές κλπ.), αλλά και τις κοινοτικές αρχές των υποδούλων Ελλήνων. Η διοικητική οργάνωση της *Ελληνικής Κοινότητος Κρήνης* ήταν η γνωστή της Τουρκοκρατίας. Αφενός η Εκκλησία κι αφετέρου η δημογεροντία υπήρξαν οι στυλοβάτες των Χριστιανών. Εξάλλου, η αυτοδιοίκηση των υποδούλων προσέδιδε σ' αυτούς μια αίσθηση ελευθερίας και αποτελούσε ευκαιρία για περαιτέρω δράσεις.

Ο εκάστοτε επίσκοπος Κρήνης και από το 1902 ο μητροπολίτης προέδρευε της δημογεροντίας, με αναπληρωτή τον αρχιερατικό επίτροπο, ενώ εκπρόσωποι από όλους τους χριστιανικούς μαχαλάδες και τις ενορίες του Τσεσμέ συμμετείχαν σ' αυτήν, συνήθως με τριετή θητεία. Στα καθήκοντα της δημογεροντίας ανήκαν η διαχείριση της κοινοτικής περιουσίας, η επίβλεψη της εκπαίδευσης, η κατανομή των χρημάτων του οθωμανικού δημοσίου προς τις κοινότητες του καζά, η φροντίδα για την ύδρευση, τη δημόσια υγεία, τους δρόμους, καθώς και διάφορες δικαστικές και οικονομικές εξουσίες, όπως η εκδίκαση αστικών διαφορών και η επιβολή τοπικών φόρων στους Ρωμιούς της περιφέρειας του Τσεσμέ.

Εκκλησία

Στην περιοχή του Τσεσμέ, από τους πρώτους κιόλας χριστιανικούς αιώνες, λειτουργούσε η Επισκοπή Ερυθρών, μια από τις πρώτες του βυζαντινού κράτους, η οποία, όπως και ολόκληρη η Ερυθραία, υπαγόταν στην Ιερά Μητρόπολη Εφέσου, που ήταν τρίτη τη τάξει ανάμεσα στις μητροπόλεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Από τα ύστερα βυζαντινά χρόνια και μετά τις τουρκικές επιδρομές, η Επισκοπή Ερυθρών σταδιακά ξέπεσε και καταργήθηκε. Μετά τον 18ο αι., με την πύκνωση του χριστιανικού πληθυσμού, το 1806 το Πατριαρχείο ίδρυσε την Επισκοπή Κρήνης και Ανέων, η οποία ανήκε και πάλι στη Ι. Μ. Εφέσου και περιλάμβανε εδάφη της Δυτικής Ερυθραίας και της περιοχής των Σωκίων (τα παλαιά Άνεα), στον Μαίανδρο ποταμό. Από τότε πλέον εμφανίζεται η λόγια ονομασία *Κρήνη*, που αποτελεί ακριβή μετάφραση της τουρκικής *Τσεσμέ* και χρησιμοποιήθηκε έκτοτε ως επίσημη ελληνική ονομασία για την πόλη. Όμως στην καρδιά όλων των κατοίκων της Ερυθραίας παραμένει πάντοτε η ονομασία *Τσεσμές* και όχι η *Κρήνη*.

Με τη μεγάλη αύξηση του πληθυσμού, η επισκοπή χωρίστηκε το 1883 στα δύο, την Ανέων (με έδρα τα Σώκια) και την Κρήνης, η οποία το 1903 προήχθη σε μητρόπολη με έδρα τον Τσεσμέ. Η φήμη του μητροπολίτη Κρήνης ήταν «*Υπέρτιμος και Έξαρχος πάσης Ιωνίας*» και στη δικαιοδοσία του υπάγονταν οι καζάδες του Τσεσμέ και των Καράμπουρνων (δηλαδή όλη η Δυτ. Ερυθραία), αλλά και τα Εγγλεζονήσια του Ερμαϊκού κόλπου, που διοικητικά ανήκαν στα Βουρλά. Πρώτος Μητροπολίτης Κρήνης (1903-1914) εξελέγη ο Θεόκλητος Ελευθερίου (Μοσχονήσια 1838 – Κων/πολη 1918), που ήταν Επίσκοπος στην ίδια έδρα από το 1883, και τελευταίος (1918-1922) ο Καλλίνικος Λαμπρινίδης (Κων/πολη 1881 - Ν. Ερυθραία 1957), ο οποίος μετά την Καταστροφή εξελέγη Μητροπολίτης Ελασσόνος.

Μέσα στον Τσεσμέ λειτουργούσαν πέντε μεγάλες εκκλησίες. Παλιότερη ήταν ο Άγ. Χαράλαμπος, που καταστράφηκε στην Επανάσταση του 1821 και ξαναχτίστηκε πολύ μεγαλύτερος το 1832. Ο ναός ήταν μητροπολιτικός και σώζεται μέχρι σήμερα, στεγάζοντας διάφορες πολιτιστικές δραστηριότητες του

Δήμου Τσεσμέ. Λαμπρές ήταν επίσης οι εκκλησίες της Ευαγγελίστριας (1835), στη συνοικία του Μαρμαρά, και του Αγ. Παντελεήμονα (1840), στη συνοικία του Κορακάρη, με ψηλά εντυπωσιακά καμπαναριά. Και οι τρεις είχαν αξιόλογα μαρμάρινα τέμπλα, έργα Τηνιακών μαρμαρογλυπτών, μελών της οικογένειας Γ. Χαλεπά και Μ. Λαμπαδίτη. Νεότεροι ναοί ήταν η Παναγίτσα η Ψαριανή (1873) και η Αγ. Φωτεινή (1881). Όλοι, πλην της μητρόπολης, έχουν καταστραφεί μετά το '22, όπως η συντριπτική πλειοψηφία των ναών της Ερυθραίας.

Στην Ι. Μ. Κρήνης υπήρχαν πολλές άλλες επιβλητικές εκκλησίες, όπως τα Εισόδια της Παναγιάς (1832), η Αγ. Τριάδα (1872) και ο Άγ. Κωνσταντίνος (1901) στα Αλάτσατα, η Παναγιά η Γουρνά (1840;) και οι Άγ. Σαράντα στην Αγ. Παρασκευή, η Ζωοδόχος Πηγή και η Αγ. Ματρώνα στο Λυθρί, η Κοίμηση της Παναγίας (1856) στην Κάτω Παναγιά, ο Άη-Δημήτρης (1834) στο Ρεΐσντερε, ο Άη-Γιάννης ο Θεολόγος στο Μελί και ο Άη-Νικόλας του Αχιρλιού.

Σύμφωνα με τη στατιστική του 1911, στην εκκλησιαστική επαρχία Κρήνης λειτουργούσαν συνολικά 42 ναοί με 66 ιερείς, 208 παρεκκλήσια και 4 μονές (Αγ. Νικολάου Αλατσάτων, Αγ. Γεωργίου και Αγ. Ιωάννη στον Τσεσμέ και Παναγιάς Ελεούσας στο Ρεΐσντερε). Πολλοί από τους ναούς είχαν την αρχή τους από τα μέσα του 17ου και 18ου αι., αλλά οι περισσότεροι χτίστηκαν μεταξύ 1832 και 1880.

Παιδεία

Στην επαρχία του Τσεσμέ, η παιδεία ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την Εκκλησία και τις κατά τόπους ρωμαίικες κοινότητες, φαινόμενο γενικό στην Τουρκοκρατία. Έχουμε ενδείξεις ότι υπήρχαν σχολεία στις πόλεις και στα μεγάλα χωριά ήδη από τον 18ο αι., δεν ήταν όμως συστηματικά οργανωμένα και είχαν λίγους μαθητές. Η εκπαίδευση οργανώθηκε ολοένα και πιο συστηματικά από το 1830-1840 και μετά, στο πλαίσιο του νεοελληνικού διαφωτισμού και με την άνοδο του βιοτικού επιπέδου των Ελλήνων. Έτσι, τις παραμονές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου δεν υπήρχε χωριό στον καζά του Τσεσμέ χωρίς σχολείο. Οι κοινότητες αναλάμβαναν την ανέγερση και τον εξοπλισμό των σχολείων, καθώς και το διορισμό δασκάλων. Τα έξοδα καλύπτονταν από τα έσοδα των εκκλησιών, τις δωρεές πλουσίων ομογενών και την έκτακτη φορολογία των κατοίκων. Το Πατριαρχείο καθόριζε το σχολικό πρόγραμμα και τη διδακτέα ύλη. Οι δάσκαλοι τα παλιότερα χρόνια ήταν συνήθως ιερείς, όμως από τα μέσα του 19ου αι. κάθε κοινότητα προσπαθούσε να διορίσει τους καλύτερους και πιο μορφωμένους -συχνά καλοπληρωμένους- δασκάλους για τα παιδιά της. Μέσω της παιδείας διαδόθηκε η επίσημη γλώσσα της εποχής, η καθαρεύουσα, και κυρίως η ελληνική εθνική ιδέα, που χαλύβδωσε αργότερα την εθνική συνείδηση των υπόδουλων κατοίκων.

Στις ανατολικές παρυφές του Τσεσμέ χτίστηκε το 1879 η ξακουστή Κρηναία Σχολή, που περιλάμβανε σχολεία κάθε βαθμίδας (νηπιαγωγείο, δημοτικό, αρρεναγωγείο, παρθεναγωγείο και ημιγυμνάσιο). Σ' αυτά το 1921-22 δίδασκαν 18 εκπαιδευτικοί και φοιτούσαν 1.006 μαθητές. Καλά σχολεία υπήρχαν επίσης στα Αλάτσατα (1.126 μαθητές, 19 δάσκαλοι), στην Κάτω Παναγιά (389 μαθητές, 7 δάσκαλοι), στην Αγ. Παρασκευή (383 μαθητές, 6 δάσκαλοι), στο Λυθρί (272 μαθητές, 4 δάσκαλοι) και στο Ρεΐσντερε (550 μαθητές, 7 δάσκαλοι).

Στις 11 χριστιανικές κοινότητες του καζά Τσεσμέ κατά το τελευταίο σχολικό έτος 1921-22 λειτούργησαν 17 σχολεία με 65 εκπαιδευτικούς, 2.180 μαθητές και 1.824 μαθήτριες. Εντυπωσιάζει ο υψηλός αριθμός μαθητριών, σε σχέση με άλλες περιοχές, ιδίως του ελεύθερου ελληνικού κράτους. Σε πολλά σχολεία λειτουργούσαν καλές βιβλιοθήκες, που οργανώθηκαν με τη βοήθεια των τοπικών συλλόγων.

Κοινωνική Οργάνωση

Μετά το σουλτανικό διάταγμα Χάτι Χουμαγιούν του 1856, που χορηγούσε περισσότερες ελευθερίες στους μη μουσουλμάνους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στη Δυτική Ερυθραία ιδρύθηκαν διάφοροι σύλλογοι με σκοπούς εκπαιδευτικούς, φιλανθρωπικούς, κοινωνικούς, πολιτιστικούς, θρησκευτικούς, ακόμη και αγροτικούς, οι οποίοι παράλληλα εξυπηρετούσαν συγκαλυμμένα και τους εθνικούς, τους πατριωτικούς στόχους των Ελλήνων. Ένας ευρύς κύκλος από Ερυθραιώτες φιλοπροόδους και φιλόμουσους επιστήμονες και διανοούμενους επιδόθηκε με ζήλο στην ανάπτυξη της ελληνικής παιδείας και των γραμμάτων, στην καλλιέργεια των τεχνών, ιδίως του θεάτρου και της μουσικής, και γενικά στην άνοδο του κοινωνικού επιπέδου των κατοίκων. Τέτοιοι σύλλογοι ήταν:

α) στον Τσεσμέ η *Κρήνη* (1873), η *Φιλόμουσος Αδελφότης «Αθηνά»* (1877), η *Φιλοπρόοδος Αδελφότης «Αι Μούσαι»* (1894), η *Φιλόπτωχος Αδελφότης* (1903).
β) στα Αλάτσατα *Η Ερυθραία* (1884), η *Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών* (1900), η *Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης «Αι Μούσαι»* (1904) και ο *Γεωργικός Σύνδεσμος*.
γ) στην Κάτω Παναγιά *Το Άργεννον* (1878), η *Ομόνοια* (1899) και *Ο Ταξιάρχης*.
δ) στον Ρεΐσντερε *Η Πρόοδος* (1908).

Άλλοι από αυτούς ήταν βραχύβιοι και καταργήθηκαν από τις οθωμανικές αρχές κι άλλοι ήσαν μακροβιότεροι, με πολυσχιδή και πολύτιμη δράση, που ανύψωσε το πνευματικό, το εθνικό και το ηθικό επίπεδο των μελών κάθε τοπικής κοινωνίας.

Οικονομία

Η οικονομία στην περιοχή του Τσεσμέ ήταν κατά βάση αγροτική. Οι περισσότεροι κάτοικοι της πόλης και των άλλων οικισμών της επαρχίας ασχολούνταν κυρίως με την αμπελοκαλλιέργεια και πολύ λιγότερο με την ελαιοκομία ή άλλες καλλιέργειες. Πριν από το 1860-1870 η παραγωγή *μπογιάς* (ριζαριού) και η σηροτροφία είχαν ευρεία διάδοση, αλλά σταδιακά η ζήτηση περιορίστηκε πολύ, τα χημικά χρώματα εκτόπισαν το ριζάρι, ενώ το μετάξι αντικαταστάθηκε από τη σταφίδα. Η παραγωγή σταφίδας, ροζακιάς και σουλτανιάς, ήταν πολύ μεγάλη και το προϊόν περιζήτητο στις ευρωπαϊκές αγορές. Πριν από το 1914 παράγονταν περίπου 15.000 τόνοι σταφίδας όλων των ειδών. Στις εξαγωγές, περιλαμβάνονταν επίσης το σουσάμι, το εκλεκτής ποιότητας γλυκάνισο και τα *κουντουρούδια* (χαρούπια). Η παραγωγή άλλων γεωργικών προϊόντων ήταν μικρή και προοριζόταν κυρίως για την οικογενειακή κατανάλωση ή την τοπική αγορά. Έτσι, παράγονταν κυρίως κριθάρι, βαμβάκι, αμύγδαλα, σύκα και ρόδια, κουκιά και ρεβίθια, λαχανικά, μέλι και λιγοστά εσπεριδοειδή. Πολλοί Τσεσμελή-

δες, Κατωπαναούσοι και σχεδόν όλοι οι κάτοικοι της κοντινής Αγ. Παρασκευής ασχολούνταν με τη ναυτιλία και ιδίως με την αλιεία. Οι Αγιαπαρασκευούσοι διέθεταν ένα στόλο με περισσότερα από 300 πλεούμενα, ψαράδικα τα πιο πολλά, μα και σφουγγαράδικα και μεταφορικά. Τα ψάρια παστώνονταν κι εξάγονταν στα διάφορα λιμάνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Ελλάδας. Σημαντική ήταν και η εξαγωγή αποξηραμένων χταποδιών, ιδίως προς Βουλγαρία και Ρουμανία. Η κτηνοτροφία ήταν οικόσιτη και η παραγωγή μικρή. Εκτρέφονταν κυρίως κατσίκες και πρόβατα της χιώτικης φυλής, που είναι γαλακτοφόρα, πουλερικά και λίγα βοοειδή. Στην κτηνοτροφία είχαν ιδιαίτερη επίδοση οι Τούρκοι των μικρών χωριών.

Στις πόλεις Τσεσμέ κι Αλάτσατα, καθώς και στα μεγάλα χωριά (Αγ. Παρασκευή, Κάτω Παναγιά, Ρεΐσντερε, Λυθρί) δραστηριοποιούνταν οι *σιναφλήδες*, δηλαδή κάθε είδους καταστηματάρχες και επαγγελματίες, που εξυπηρετούσαν μια πολυπληθή πελατεία, ελληνική και τουρκική. Στον Τσεσμέ επίσης είχαν την έδρα τους εφοπλιστές, μεγαλέμποροι, εξαγωγείς σταφίδας (*φατόροι*), τραπεζίτες, επιχειρηματίες και μεγάλοι κτηματίες, που διέθεταν πλούτο και χρήμα πολύ. Διανοούμενοι, γιατροί, φαρμακοποιοί και δικηγόροι υπήρχαν επίσης στις δυο πόλεις του καζά.

Μεγάλη ανάπτυξη γνώρισε και η υφαντική, στην οποία επιδόθηκαν με ιδιαίτερο ζήλο οι γυναίκες της Κάτω Παναγιάς, του Λεθριού και των Αλατσάτων, καθώς και οι καλογριές των μοναστηριών του Άη-Νικόλα και του Άη-Γιάννη. Χαρακτηριστικά υφαντά ήταν τα ολόμαλλα πολύχρωμα *πεύκια* (κιλίμια εξαιρετικής τέχνης), οι *αλατζάδες* για κάθε είδους ρουχισμό και τα *κοκκινομπάμπακα φαντά*, είδη προικός από κανελί τοπικό βαμβάκι, που βαφόταν κόκκινο με το ριζάρι και υφαινόταν στ' *αργαστήρια* (αργαλειούς).

Γλώσσα – Ήθη – Έθιμα

Ανέκαθεν η Ερυθραία είχε στενότατες σχέσεις με τη Χίο. Και οι δύο τόποι έχουν αμέτρητα κοινά στοιχεία στη λαογραφική ζωή και στον εθιμικό βίο, όπως και στα γλωσσικά ιδιώματα, φυσικά με πολλές παραλλαγές και τοπικές ιδιαιτερότητες. Η πόλη του Τσεσμέ είναι η δίδυμη «αδελφή» της Χώρας της Χίου, από την οποία απέχει μόνο 8,5 μίλια.

Οι Έλληνες της επαρχίας του Τσεσμέ μιλούσαν, με την χαρακτηριστική τραγουδιστή προφορά τους, ιδιώματα παρόμοια με τα χιώτικα, στα οποία συνυπήρχαν σπάνιες αρχαίες λέξεις (π.χ. *άφτω*: ανάβω – *αλεκάτη*: ηλακάτη – ρόκα – *ξύ(γ)αλο*: οξύγαλα, γιαούρτι), βυζαντινά γλωσσικά απολιθώματα (π. χ. *μαγλαβίζω*: τυραννώ, βασανίζω – *σοινικιάζω*: υπολογίζω τον καιρό – *άξαμο*: ίχνος, σχέδιο), λατινογενή δάνεια (π. χ. *φουντάνα*: στέρνα – *μπουζού*: τσέπη – *αλέστος*: γρήγορος – *ρεγουλέρνω*: ρυθμίζω) και άφθονες τουρκικές λέξεις, πλήρως εξελληνισμένες στη μορφή (π. χ. *τσουχτίζω*: καταπονούμαι – *κεφκίρα*: σουρωτήρι – *μπόσικος*: χαλαρός – *ανταγιάντιστος*: ανυπόφορος).

Οι φορεσιές των κατοίκων είναι παρόμοιες γενικά με τις νησιώτικες. Οι άντρες ήταν βρακάδες, δηλαδή φορούσαν *σαλβάρια*, με *γελέκι*, *εσλίκι* (σακάκι) και *τσαρντίνια* (περικνημίδες) από τσόχα, με πλούσια μπιρσιμένια σχέδια, με-

ταξωτό πολύτιμο ζωνάρι και στο κεφάλι φέσι με φούντα ή γούνινο καλπάκι. Οι γυναίκες φορούσαν *τα μισοφούστανα με το πορκάκι* (πολύπτυχη υφαντή φούστα με εφαρμοστό ζακέτο), σε συνδυασμό με πολλά κοσμήματα και διάφορα κεφαλοδέσια με βάση ένα πλουμιστό μαντήλι. Οι αστοί των πόλεων, αλλά και των χωριών, ήταν *φραγκοφορεμένοι* ήδη από τα μέσα του 19ου αι. και ντύνονταν σύμφωνα με την ευρωπαϊκή μόδα της εποχής.

Τα *αντέτια* (έθιμα) και τα *συνήθεια* του Τσεσμέ δεν διαφέρουν και πολύ από τον γενικό εθιμικό βίο του Αιγαίου. Σε όλες τις θρησκευτικές γιορτές τηρούνταν ιδιαίτερες συνήθειες (π. χ. κάλαντρα, ειδικά φαγητά και γλυκά, κούνιες, προμαντεύματα κλπ.), οι Αποκριές, η Πρωτομαγιά, οι *αφανοί* (φωτιές τ' Άη-Γιαννιού) κι ο κλήδονας τελούνταν με παλλαϊκή συμμετοχή, ενώ η μουσική και ο χορός δεν έλειπαν από καμιά κοινωνική εκδήλωση. Χαρακτηριστικοί χοροί ο συρτός, ο μπάλλος και ο καρσιλαμάς και συνηθέστατα όργανα τα *βιολούνια* (βιολί, λαβούτο), το *ντουμπελέκι* και το *σαμντούρι*. Το μουσικό και ποιητικό ρεπερτόριο ήταν πολυποίκιλο και πλούσιο. Παλαιότατα βυζαντινά άσματα (παραλογές), δημοτικά τραγούδια ιστορικά, ερωτικά, σκωπτικά, εργατικά, θρηνητικά κ. ά. συνυπήρχαν με σμυρναίικα *μινοράκια*, τούρκικα ηδυπαθή *σαρκιά*, αμανέδες, καντάδες και συνθέσεις ευρωπαϊκού ύφους, δημιουργώντας έτσι ένα μωσαϊκό ήχων και στίχων κάθε λογής.

Όσον αφορά στη διατροφή, τη βάση της αποτελούσαν λαχανικά και χορταρικά όλων των ειδών, ελαιόλαδο και κρασί, άφθονα όσπρια, πολλά ψάρια, ελιές, ξηροί καρποί και φρούτα, τυρί, γιαούρτι και λιγοστό κρέας.

Ο Τσεσμές. Δεκαετία 1965-1975

Ο Πρώτος Διωγμός

Στην περιοχή της Ερυθραίας διώξεις κατά του χριστιανικού στοιχείου είχαν να συμβούν από τον καιρό του 1821-1822. Όμως μετά τη Νεοτουρκική Επανά-

σταση (1908) εφαρμόστηκε η πολιτική εκτουρκισμού των μη μουσουλμανικών εθνοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με κάθε τρόπο. Αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής, με αφορμή την ήττα της Τουρκίας στον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο, αλλά και με τις υποδείξεις των Γερμανών, ήταν η εκδίωξη μέσα σε λίγες μέρες όλων των Ελλήνων της επαρχίας του Τσεσμέ, τον Μάιο του 1914. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Οικουμενικού Πατριαρχείου και τις αναφορές Ελλήνων και ξένων διπλωματών, διώχτηκαν από τις εστίες τους και προσέφυγαν στην Ελλάδα 60.496 κάτοικοι όλων των ελληνικών κοινοτήτων της Μητροπόλεως Κρήνης. Ο διωγμός οργανώθηκε συστηματικά από τις οθωμανικές αρχές, με επικεφαλής τον πλούσιο Τούρκο των Λιτζιών Αλή Ζαντέ Καραμπίνα. Στον οικονομικό αποκλεισμό, στην καταλήστευση και στην τρομοκράτηση των ελληνικών πληθυσμών, λόγω των κάθε είδους βιαιοπραγιών, πρωτοστάτησαν, εκτός από τις επίσημες αρχές και *τα καρακόλια* (τους αστυνομικούς), και οι Τούρκοι πρόσφυγες από τη Σερβία, που εγκαταστάθηκαν αθρόοι στην Δυτική Ερυθραία, διαρπάζοντας τις ελληνικές περιουσίες.

Οι Έλληνες πρόσφυγες της επαρχίας Τσεσμέ διασκορπίστηκαν σε διάφορα μέρη της Ελλάδας, όπου έζησαν κάτω από άθλιες συνθήκες και σε κατάσταση μεγάλης ένδειας επί πέντε χρόνια περίπου. Μετά την ήττα της Τουρκίας (1918), από την άνοιξη του 1919 οι περισσότεροι επέστρεψαν σταδιακά στον τόπο τους, για να βρουν τα πάντα λεηλατημένα και κατεστραμμένα. Γρήγορα επούλωσαν τις πληγές του Α΄ Διωγμού με την εντατική εργασία τους και έζησαν για τρία χρόνια στιγμές ύψιστης εθνικής υπερηφάνειας, με την απελευθέρωση της περιοχής από τον ελληνικό στρατό (Μάιος 1919).

Η Καταστροφή

Μετά την ήττα και τη ραγδαία υποχώρηση του ελληνικού στρατού (Αύγουστος 1922), αρκετοί στρατιώτες από την περιοχή του Τσεσμέ ειδοποίησαν έντρομοι τους συμπατριώτες τους να φύγουν για να σωθούν από την εκδικητικότητα των Τούρκων. Πολλοί πρόλαβαν τότε να φύγουν με κάθε πλωτό μέσο προς τη Χίο, τις Οινούσσες, τη Σάμο και τη Μυτιλήνη, όπως οι Τσεσμελήδες, οι Λυθριανοί, οι Μελιώτες, οι Αγιαπαρασκευούσοι και οι κάτοικοι αρκετών καραμπουρνιώτικων χωριών, συναποκομίζοντας και σημαντικό μέρος της κινητής περιουσίας τους, χωρίς να υποστούν τις δολοφονίες και όλων των ειδών τις βιαιότητες, που επακολούθησαν με την προέλαση του τουρκικού στρατού.

Υπήρξαν όμως και κοινότητες που δεν πίστεψαν ούτε τα στρατευμένα παιδιά τους ούτε τις τραγικές ειδήσεις για την πυρπόληση της Σμύρνης ούτε τον ίδιο τον Πλαστήρα, που υποχώρησε τελευταίος με το απόσπασμά του και συμβούλευε τους κατοίκους να φύγουν. Είναι φανερό πως οι κάτοικοι δεν ήθελαν να εγκαταλείψουν τις περιουσίες τους ούτε να ξαναζήσουν την τραγική εμπειρία της πικρής προσφυγιάς του 1914-19. Κανείς δεν φανταζόταν το μέγεθος της καταστροφής που επερχόταν. Παράλληλα, ο Μητροπολίτης Καλλίνικος και οι τοπικές ελληνικές αρχές συμβούλευαν τον κόσμο να παραμείνει στις εστίες του, ακολουθώντας τις εντολές του Αρ. Στεργιάδη, γεγονός που απέβη μοιραίο για την τύχη των εντοπίων.

Τη νύχτα της 3ης Σεπτ. 1922 αναχώρησε από τον Τσεσμέ η τελευταία ομάδα του ελληνικού στρατού, μαζί με τον αντισυνταγματάρχη Οδυσσέα Μαρούλη και τον Κρήνης Καλλίνικο. Παρέμειναν όμως χιλιάδες κάτοικοι των Αλατσάτων, της Κάτω Παναγιάς, του Ρεΐσντερε και άλλων μικρών χωριών. Όταν κατέφθασαν αγριεμένοι και φανατισμένοι οι Τούρκοι στρατιώτες και οι τσέτες, δεν υπήρξε βιαιότητα που να μη διαπραχθεί: φόνοι, βιασμοί, τραυματισμοί, αρπαγές γυναικών, λεηλασίες, ξυλοδαρμοί συνέβαιναν επί πολλές μέρες συνεχώς εις βάρος των αμάχων. Οι κάτοικοι έζησαν ώρες τρομερής αγωνίας και στιγμές άφατου πόνου, καθώς υπέστησαν την εκδικητική μανία των νικητών. Χιλιάδες άντρες κρατήθηκαν όμηροι κι από αυτούς, μετά από φοβερές κακουχίες, βάσανα και μαρτύρια, ελάχιστοι διασώθηκαν και ήρθαν το 1923 στην Ελλάδα. Οι γέροι και τα γυναικόπαιδα από όλα τα κοντινά στον Τσεσμέ μέρη συγκεντρώθηκαν σταδιακά μετά την 15η Σεπτεμβρίου 1922 και στοιβάχτηκαν στο ναό του Αγ. Χαραλάμπους. Από εκεί, αφού λεηλατήθηκαν για πολλοστή φορά οι προσφυγικοί τους μπόγοι, κατά ομάδες σύρθηκαν στην αποβάθρα, για να επιβιβαστούν στα πλοία που τους οδήγησαν και πάλι στον εκπατρισμό, οριστικά τώρα πια. Έτσι, στο τέλος του Σεπτέμβρη του '22, έσβησε για πάντα ο Ελληνισμός από την περιοχή του Τσεσμέ.

Η Εγκατάσταση στην Ελλάδα

Οι Ερυθραιώτες πρόσφυγες από την περιφέρεια του Τσεσμέ αρχικά προσέφυγαν κατά χιλιάδες στη Χίο, τις Οινούσσες και τη Σάμο. Από εκεί οι περισσότεροι διεσπάρησαν σε διάφορα μέρη της Ελλάδας και μετά το 1924-25 εγκαταστάθηκαν οριστικά σε προσφυγικές συνοικίες των πόλεων, σε νέα χωριά και σε τόπους όπου υπήρχαν ανταλλάξιμοι Τούρκοι. Τα κυριότερα μέρη εγκατάστασης είναι τα ακόλουθα:

Χίος (συνοικίες Βαρβάσι, Νοσοκομείο, Καστέλλο), Οινούσσες, Μυτιλήνη, Λήμνος (Άγ. Δημήτριος), Σκιάθος, Καβάλα, Θεσσαλονίκη (Καλαμαριά, Ν. Κρήνη, Ν. Μηχανιώνα, Περαία), Ν. Ιωνία Μαγνησίας, Αθήνα και Πειραιάς (Αιγάλεω, Βύρωνας, Βούλα, Ν. Ερυθραία, Ν. Σμύρνη, Ν. Ιωνία, Ν. Φιλαδέλφεια, Καισαριανή, Κορυδαλλός, Κοκκινιά, Χαλάνδρι, Ν. Ψυχικό), Μέγαρα (Ν. Μελί), Κορινθία (Κόρινθος, Κιάτο), Πάτρα, Ηλεία (Γαστούνη, Γλύφα, Κάτω Παναγιά) και Κρήτη (Ηράκλειο, Ρέθυμνο, Χανιά, Ιεράπετρα).

Πολλοί επίσης μετανάστευσαν στη Γαλλία, στην Αίγυπτο, στην Αυστραλία και κυρίως στις Η.Π.Α.

Βιβλιογραφία

- Αικατερίνης Γ., Χαμένες Πατρίδες. Το χωριό μας η Αγία Παρασκευή του Τσεσμέ (το Κιόστε), 1760-1922, Σκιάθος 1984.
- Αντωνίου Δαυίδ, Η εκπαίδευση στη Δυτική Μικρά Ασία 1919-1922, τόμ Α΄, εκδ. Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήναι 2007
- Αντωνόπουλος, Σταμ., Μικρά Ασία, Αθήναι 1907.
- Βλάμος Κ. Α. Οικονόμος, Τα Αλάτσατα της Ιωνικής ή Ερυθραίας Χερσονήσου

1640-1914, εκδ. Μιχ. Τριανταφύλλου, Θεσ/νίκη 1946.
- Ένωσις των απανταχού εκ Κάτω Παναγιάς καταγομένων, Του χωριού μας, Αθήναι 1958.
- Ζήκας ή Τζήκας Γ. Ν., Αρχαία Ερυθραία. Το Μελί και η περιοχή, Κάτω Χαλάνδρι Αττικής 1979.
- Καμέρη – Τσουκαλά Ε., Το χρονικό της Ευτυχώς, Λευκωσία 1989.
- Κλεάνθης Φ. Ν., Αλάτσατα, η Χαμένη Πατρίδα μου, Αθήνα 1987.
- Κοντάρας Θ., Οι φορεσιές της Ερυθραίας Μ. Ασίας, περιοδικό Ενδυματολογικά 1, σ. 40-70, εκδ. Πελοποννησιακού Λαογραφικού Ιδρύματος, Ναύπλιο 2000.
- Κοντογιάννης Παν., Γεωγραφία της Μικράς Ασίας, Αθήναι 1921, σ. 308-315.
- Κορομηλά Μ. – Κοντάρας Θ., Ερυθραία, ένας ευλογημένος μικρόκοσμος στην καρδιά της Ιωνίας, Αθήνα 1997.
- Κουτσοδόντη Ε., Αλάτσατα Μ. Ασίας, εκδ. Πελασγός, Αθήνα 2001.
- Κουτσοδόντη Ε., Σκόρπια φύλλα, εκδ. Πελασγός, Αθήνα 2002.
- Μαθιουδάκη - Δραγασάκη Μ., Μνήμες Μικρασίας, Ιεράπετρα 2001.
- Μαμώνη Κ. – Ιστικοπούλου Λ., Σωματειακή οργάνωση του Ελληνισμού στη Μικρά Ασία (1861-1922), Εστία, Αθήνα 2006.
- Μαραβελάκης Μ. – Βακαλόπουλος Α., Οι προσφυγικές εγκαταστάσεις στην περιοχή της Θεσσαλονίκης, εκδ. Βάνιας, Θεσ/νίκη 1993.
- Μαρινάκης Θ. Αρχιμ., Οι αετοί της Ανατολής, Θεσ/νίκη 1991
- Μηνιώτης Μ., Τα Μικρασιάτικα, Χίος 1987.
- Νοταράς Ι. Μιχάλης, Εις την Ιωνίαν, Αιολίαν και Λυδίαν, Αθήναι 1972.
- Σιδερής Ι. Μ., Κωμόπολις Αγία Παρασκευή, «Το Χωριό», επαρχίας Κρήνης – Τσεσμέ, Αθήναι, 1962
- Σολδάτος Χρ., Η εκπαιδευτική και πνευματική κίνηση του Ελληνισμού της Μ. Ασίας (1800-1922), τόμοι 3, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1989.
- Τροβάς Δ. Α., Εκεί που δε χτυπούνε πια οι καμπάνες, Αθήνα 1976.
- Χατζήμπεης Στ., Η Κρήνη (Τσεσμές) και η περιοχή της, Μικρασιατικά Χρονικά, τ. Θ΄, 1961, σ. 227-245 και τ. ΙΒ΄, 1965, σ. 207-230.
- Χατζήμπεης Στ., Μια ζωή γεμάτη αγώνες, εκδ. οίκος Μέλισσα, Αθήνα 1966

Ο φιλόλογος **Θοδωρής Κοντάρας** ασχολείται με τη λαογραφία και την ιστορία του Ελληνισμού της Μικρασίας, κυρίως των περιοχών Ιωνίας, Αιολίδας και Προποντίδας. Άρθρα, εργασίες και μελέτες του έχουν δημοσιευθεί σε λαογραφικά βιβλία, επιστημονικά περιοδικά μουσείων κι εφημερίδες μικρασιατικών σωματείων. Είναι επιμελητής της σειράς «*εξ Ανατολών*» των Εκδόσεων Μπαλτά, με βιβλία μικρασιατικού περιεχομένου κάθε είδους. Κάνει επίσης ραδιοφωνικές εκπομπές και διαλέξεις με μικρασιατικά θέματα και έχει τιμηθεί για την προσφορά του στη μικρασιατική ιδέα από πολλά μικρασιατικά σωματεία.

ΤΑ ΦΑΡΑΣΑ ΤΗΣ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ
Η «Πούλια του Αντίταυρου»

Ιορδάνης Β. Παπαδόπουλος

Τα Φάρασα βρισκόταν στο μέσο περίπου της απόστασης Καισαρείας – Αδάνων. Ήταν το κεφαλοχώρι Φάρασα (Farassa) και η «πλειάδα» των ομόγλωσσων χωριών που αναφέρονται ως Αποικίες των Φαράσων: Αφσάρι (Afşar) Κίσκα (Kısge), Σαττί (Sattı), και Τσουχούρι (Çukuryurt), που βρίσκονταν Β.Α. των Φαράσων προς την πλευρά της Καισάρειας και το Καρσαντί (Karsantı ή Φκόσι), προς την πλευρά των Αδάνων. Για το Αφσάρι, οι Φαρασιώτες χρειάζονταν μια μέρα δρόμο. Για το Καρσαντί, που ήταν πολύ μακρύτερα, Ν.Α. των Φαράσων, προς την πλευρά των Αδάνων, χρειάζονταν δυο τρεις ημέρες δρόμο. Από το Αφσάρι ήταν μια μέρα δρόμος για τα άλλα χωριά Κίσκα, Σαττί, Τσουχούρι, τα οποία μεταξύ τους απείχαν μισή ως μια ώρα δρόμο. Εκεί γύρω βρίσκονταν και τα τουρκόφωνα Ρωμιοχώρια Ταστσί (Taşcı), Κιουρούμτζε (Kürümce), Πεσκαρdάς (Beşkardaş), Μπαχτσετζίκ (Bahçeçık), τα οποία το Κ.Μ.Σ. θεωρεί ως αποικίες των Φαράσων.

Χάρτης της Επαρχίας Φαράσων (Rum Nahıesı). Χαρτογραφική Υπηρεσία Κ Μ. Σ.

Οι Φαρασιώτες, όταν αναφέρονταν στη γλώσσα τους, έλεγαν *«το μέρτο η γώσσα ένι τα ρωμάκα»* (η δική μας γλώσσα είναι τα ρωμάκα). Η γιαγιά μου (η Ευλαμπία, παπαδιά του Παπά Μάρκου, ήλθε το '24 από το Σαττί 44 ετών) έλεγε *"το μέτρο η γώσσα ένι του Χριστού η γώσσα"* (Η δική μας γλώσσα είναι του Χριστού η γλώσσα). Οι κάτοικοι όλων των αποικιών μιλούσαν «το γλωσσικό ιδίωμα των Φαράσων»[1]. Έχουμε συνεπώς, στις απρόσιτες βουνοκορφές του Αντίταυρου τα Φάρασα, αυτήν την *«Πούλια του Αντίταυρου»*: Φάρασα (α΄ μεγέθους), Καρσαντί (β΄), Αφσάρι (β΄), τα τρία Κίσκα (γ΄), Τσουχούρι (γ΄), Σαττί (γ΄) και το Ξουρτζάιδι (γ), (διαλύθηκε εκατό χρόνια πριν την ανταλλαγή). Δεν υπήρχαν Τούρκοι στα Φαρασιώτικα χωριά, παρά μόνο ένας ή δυο φύλακες για να τους προστατεύουν από τους τσέτες. Έμεναν με τις οικογένειές τους, και τα παιδιά τους πήγαιναν μαζί στο σχολείο και μάθαιναν Φαρασιώτικα. Μάλιστα, στα Φάρασα πολλά από τα παραμύθια στον Dawkins (1911) τα διηγήθηκε ο Γιουσούφ Μουλαχασάν, ο γιος του Τούρκου αγροφύλακα.

Το Κ.Μ.Σ. (Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών) διακρίνει την «Περιφέρεια των Φαράσων», από την «Περιφέρεια Αποικιών Φαράσων» στην οποία περιλαμβάνει τα ελληνόφωνα χωριά Αφσάρι, Κίσκα, Τσουχούρι, Σαττί, Καρσαντί (Φκόσι) και τα τουρκόφωνα χωριά Κιουρούμτζε (Γαριπτσάς), Χοστσάς, Πεσκαρdάς, Ταστσί και Μπαχτσετζίκ. Στην περιοχή των «αποικιών» ήλθαν «τζάκια» και από άλλα χωριά της Καππαδοκίας και από τον Μακρινό Πόντο. Οι Σκεντέριδες ήλθαν στο Αφσάρι από την Καισάρεια καταγόμενοι από την Αλεξανδρέττα και την Αλεξάνδρεια (εξ ου και το επώνυμο). Συνεργάτες του Κ.Μ.Σ. πραγματοποίησαν εκατοντάδες επισκέψεις στην Αθήνα και στα περίχωρα της Αττικής, δεκάδες μεταβάσεις στην Επαρχία: Πλατύ Θεσσαλονίκης, Πετρανά και Βαθύλακκο Κοζάνης, Αγροσυκέα και Μυλότοπο Γιαννιτσών και δεκάδες ταξίδια στη Μ Ασία. Συγκέντρωσαν 7207 σελίδες[2] χειρόγραφο υλικό για τα Φάρασα και τις αποικίες.

Για την αξία αυτού του υλικού *«και το ειδικό βάρος των μαρτυριών»* ο καθηγητής Γεώργιος Τενεκίδης σημειώνει[3]: *«Οι αφηγητές πλήρωσαν τις συνέπειες, καλές ή κακές, τραγικές στην περίπτωσή μας, των πολιτικών χειρισμών, πάνω στην ίδια τη σάρκα τους και αυτοί περισσότερο από κάθε άλλον είναι σε θέση να περιγράψουν αυθεντικά αυτόν τον αντίκτυπο. Η ιστορική αξία των κειμένων αυτών οφείλεται στο ότι κανένας μεταγενέστερος δεν μπορεί να αναλάβει με ίση αρμοδιότητα και αυθεντικότητα το έργο του μάρτυρα. Στο είδος της κάθε μαρτυρία είναι και ένα unicum,* (σ. σ. Μοναδικό)...*αν κλασσικό είναι το έργο που θα μείνει κ τ ή μ α ε ς α ε ί γιατί*

1. 1. Π. Καρολίδης: "Και εντεύθεν μεν του Αντιταύρουαι αρχαιότεραι διάλεκτοι είναι του Μισθίου και η της Γουρδούνου, εν δε τω Αντιταύρω η των Φαράσων των οποίων άποικοι κατά παράδοσιν είναι αι λοιπαί εν τω Αντιταύρω Ελληνόγλωσσοι κοινότητες, Αφσάρκογι, Καούρκογι, και Κίσκε (Κισκισσός) μολονότι αύτη είναι γνωστή εκ των Βυζαντινών ήδη χρόνων). "Γλωσσάριον συγκριτικόν ελληνοκαππαδοκικών λέξεων, ήτοι η εν Καππαδοκία λαλουμένη ελληνική διάλεκτος και τα εν αυτή σωζόμενα ίχνη της αρχαίας Καππαδοκικής γλώσσης." Εν Σμύρνη 1885, σ. 3
2. Στο αρχείο του Κ Μ Σ υπάρχουν μαρτυρίες σε 50.000 χειρόγραφο υλικό για την Καππαδοκία. Αυτά τα ντοκουμέντα αποτελούν πολύτιμο υλικό για τον ερευνητή. Octave Merlier "Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ" .Κ Μ Σ, σ. 162 επ. Αθήνα 1974.
3. "Η ΕΞΟΔΟΣ¨ τ. Α΄ Μαρτυρίες από τις Επαρχίες των Δυτικών παραλίων της Μικρασίας. Κ.Μ.Σ. 1980 Πρόλογος Γ. Τενεκίδη, Επιμέλεια Φ. Δ. Αποστολόπουλου.

είναι ανεπανάληπτο, σίγουρα οι μαρτυρίες αυτές δεν πρόκειται να ξεπεραστούν από νέα, εντελώς ανέφικτη, αντίστοιχη εργασία αλλά θα αξιοποιηθούν ως απαραίτητο υλικό που θα χρησιμοποιήσει οπωσδήποτε ο ιστορικός, άσχετα αν στηριχθεί σ' αυτές, κατά τον ένα ή τον άλλο τρόπο...». Με βάση αυτό το υλικό έχουν γραφτεί από συνεργάτες του Κ Μ Σ ειδικές μονογραφίες για τα Φάρασα[4].

Λαογραφικό υλικό συγκέντρωσα και ο ίδιος κατά τις δεκαετίες του '50 και '60, κυρίως στο Πλατύ Ημαθίας, τόπο μόνιμης εγκατάστασης των Φαρασιωτών. Στα Πετρανά Κοζάνης (γενέτειρα μου) όπου εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες από το Ταστσί και μερικοί από Σαττί και άλλα χωριά. Πληροφορίες πήρα από το Βαθύλακκο Κοζάνης, όπου εγκαταστάθηκαν οι Τσουχουρλούδες, από τα Γρεβενά, από το Δοξαρά (Μπούρα, οικισμός έξω από τα Γρεβενά). Από την Αγροσυκέα Γιαννιτσών, όπου εγκαταστάθηκαν Σατιλούδες, από Νέο Μυλότοπο (Κιουρουμτζελίδες). Από τη Θεσσαλονίκη και από το Μοσχάτο Αθηνών όπου οι Φαρασιώτες ίδρυσαν Σύλλογο "Τα Φάρασα Καππαδοκίας".

Διάκριση των όρων *Φάρασα*

Σ' αυτή την εργασία, ως «Φάρασα» θα εννοούμε την πολίχνη αλλά και όλη την περιφέρεια με τα λοιπά ομόγλωσσα χωριά. Οι τοποθεσίες Αφσάρι όπου μετοίκισαν Φαρασιώτες και από εκεί στο Σαττί και στο Τσουχούρι, ήταν ακατοίκητες, ενώ στην Κίσκα (αρχαία Κισκισσός), την εποχή που ήλθαν οι Αφσαρώτες άποικοι, υπήρχαν ήδη Μουσουλμάνοι και Ρωμιοί. Η Κίσκα ήταν έδρα του Μουdούρι, σαν να λέμε έδρα Δήμου. Στην Κίσκα υπάγονταν οι Κοινότητες των αποικιών και καμιά δεκαριά τουρκικά χωριά. Η Επαρχία λεγόταν Ρουμ Ναχιεσί (Επαρχία Ρωμιών) επειδή η πλειονότητα των κατοίκων ήταν Ρωμιοί. Τα Φάρασα υπαγόταν στην Καισάρεια. Οι αποικίες ανήκαν στα Άδανα.

Οι κάτοικοι των αποικιών πήγαιναν στα Φάρασα στις μεγάλες γιορτές και στα πανηγύρια (ζιαρέτ). Για το θέμα η Μέλπω Μερλιέ αναφέρει: *«Τα Φάρασα και οι αποικίες δεν είχαν, όπως θα νόμιζε κανείς, πολλές σχέσεις μεταξύ τους. Οι αποικίες πήγαιναν στα Φάρασα στις μεγάλες γιορτές, ενώ μερικοί Φαρασιώτες, τα τελευταία χρόνια, πήγαιναν και θέριζαν στις αποικίες... Αυτό που ξεχωρίζει την περιφέρεια των Φαράσων ...είναι επίσης που δεν έχει παρά ένα ελληνικό χωριό: τα Φάρασα, τα λίγα και μικρά χωριά που βρίσκονταν στην περιοχή είναι τούρκικα...Έτσι στέκουνταν τα Φάρασα μοναχικά. Στο κέντρο μιας άγριας και δύσβατης χαράδρας. Το Αλά νταγ απομόνωνε δυτικά την περιφέρεια, τείχος αδιαπέραστο»*[5]

---

4. Ενδεικτικά: 1) Ν. Π. Ανδριώτη. Το γλωσσικό ιδίωμα των Φαράσων. Κ Μ Σ, Αθήνα1948. 2) Δ. Λουκόπουλου, Δ. Πετρόπουλου "Η Λαϊκή Λατρεία των Φαράσων" Κ.Μ.Σ. ATHENES 1949 3) Δ. Λουκόπουλου, Δ. Λουκάτου. Παροιμίες των Φαράσων. Κ.Μ.Σ. ATHENES 1951.4) Octave Merlier Proverbes de Farassa. Tradyits du Grec d' apres l' edition Loucopoulos – Loucatos par Octave Merlier. Athenes 1951. 5) Θεοδώρου Θεοδωρίδη "Φαρασιώτικες παραδόσεις, Μύθοι και Παραμύθια." "ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ" 1964. 6) Θεοδώρου Θεοδωρίδη Τοπονύμια και Λαογραφικά των Φαράσων της Καππαδοκίας Μικρασιατικά Χρονικά 1970. 7) Μαρία Β. Ασβέστη Επαγγελματικές Ασχολίες των Ελλήνων της Καππαδοκίας. Επικαιρότητα 1980.
5. Μέλπως Λογοθέτη-Μερλιέ: Οι ελληνικές κοινότητες στη σύγχρονη Καππαδοκία Δελτίο Κ.Μ.Σ τ. Α' σ. 69.

Οι κάτοικοι των χωριών, όσο βρίσκονταν στην περιοχή των Φαράσων διακρίνονταν από την ονομασία του χωριού καταγωγής τους: Φαρασώτ(ης), Καρσαντιλούς, Αφσαρώτ(ης), Σατιλούς, Κισκελούς, Τσουχουρλούς. Εκτός περιοχής των Φαράσων, στα Άδανα, στην Καισάρεια, στη Σινασό και σε άλλες πόλεις της Καππαδοκίας ή στα αστικά κέντρα Σμύρνη, Πόλη κλπ., όλοι τους έλεγαν Φαρασιώτες και στα τουρκικά Φαρασαλήδες. Ο Κάλφογλους αναφέρει τον Καισαρείας Παΐσιο Β΄, ως *«Φαράσαλη»,* (σελ. 113) καθώς και τον Αφ**σ**αρώτη Χ» Δαμασκηνό, ηγούμενο, μετά το 1845, της Μονής Ιωάννου Προδρόμου ως Αφσάρ-κιοϊλή (Φαρασαλή)*:* "Ύστερα από το 1845 έγινε ηγούμενος ο Αφ**σ**αρώτης, (Φαρασαλής) Χ" Δαμασκηνός"[6].

Η ίδρυση των αποικιών

Η Μέλπω Μερλιέ γράφει[7] πως ο αποικισμός από τα Φάρασα "θάρχισε κατά το 1840 – 1850". Το Καρσαντί (Φκόσι) και το Αφσάρι υπήρχαν πολύ πριν από το 1792. Οι κάτοικοι των οικισμών Αφσάρι και Καρσαντί, στο Πλατύ όταν τους ρωτούσα, μόνο ακουστά είχαν ότι προέρχονται από τα Φάρασα. Ενώ όσοι πρόσφυγες ήλθαν από Σαττί, Κίσκα και Τσουχούρι μου είπαν πως θυμούνται ότι μετακινήθηκαν από το Αφσάρι όταν ήταν παιδιά (1850-60). Οι γεροντότεροι Ανταλλάξιμοι έλεγαν «ο χωρίος μας ήσην πενήντα εξήντα χρόνους.». Το Καρσαντί και το Αφσάρι εποικίστηκαν κατά τα μέσα του 17ου αιώνα.

Η διασπορά από το Αφσάρι θα άρχισε την περίοδο του Tanzimat Devri (Μεταρρυθμίσεις). Τότε που "αναγνωρίστηκε ισονομία" σε όλους τους Οθωμανούς υπηκόους. Οι νόμοι και τα διατάγματα Hatt*ı Şerif Gülhane (1839) και Hatt*ı Hümayun (1856), αναγνώριζαν ισονομία στα διάφορα έθνη και δικαίωμα πρόσβασης στις κρατικές υπηρεσίες. Το 1876 δημοσιεύτηκε και το Σύνταγμα του Abdulhamid. Αυτά σύμφωνα με τους νόμους, οι οποίοι ποτέ δεν εφαρμόστηκαν. Όμως αυτή την περίοδο αναθάρρησαν οι Ρωμιοί και ξεχύθηκαν από τα ορεινά στους πρόποδες του Αργαίου. Οι Φαρασιώτες απλώθηκαν στο οροπέδιο και σχημάτισαν τις αποικίες. Και από άλλες περιοχές ήλθαν τουρκόφωνοι Χριστιανοί Ορθόδοξοι και σχημάτισαν τους οικισμούς Ταστσί, Πεσκαρdάς, Χοστσάς, Παχτζετζίκι και Κιουρούμτζε. Αυτή την περίοδο καταλύθηκε η Δυναστεία των Κοζάνογλου με έδρα το ΚΟΖΑΝ (Σίσι) και το Ρουμ Ναχιεσί (Επαρχία των Ρωμιών) διασπάστηκε και προσαρτήθηκε σε δυο Νομούς. Τα Φάρασα παρέμειναν στο Σαντζάκι Καισαρείας (Νομού Αγκύρας) και οι αποικίες στο Σαντζάκι Κοζάν (Νομού Αδάνων).

Στα αρχεία της Μονής[8] (1861) αναφέρεται πως από τα Χριστιανικά χωριά,

---

6. Ιωάννης Η. Κάλφογλους "Ιωάννης Πρόδρομος Μοναστηρή ΓΙΑΟΔ ΜΟΝΗ ΦΛΑΒΙΑΝΩΝ 1898 σ. 27
7. Μέλπω Μερλιέ ανωτ. σ. 66. "Μερικοί πρόσφυγες μας πληροφορούν, χωρίς όμως να μας το διαβεβαιώνει καμιά γραπτή πηγή, πως τα μεταλλεία στα Φάρασα έκλεισαν μετά το ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1878... Οι ατελείς αυτές πληροφορίες μας βοηθούν να συμπεράνουμε πως ο αποικισμός θάρχισε κατά το 1840-1850."
8. Ι. Η. Κάλφογλους ανωτ. σ. 546. "Το έτος 1861 στις 18 7/βρίου, το Γενικό Συμβούλιο της Μονής, που καταρτίζει τον προϋπολογισμό για τη συντήρηση των σχολείων της Μονής καθόρισε ως ετήσια προσφορά 3 γρόσια για κάθε οικογένεια της Επαρχίας. Και για τη ρύθμιση που έγινε σε ένα πίνακα γράφτηκαν 5 455 οικογένειες. Κατά την άποψή μας, στον πίνακα που έγινε καταχωρίστηκαν μόνο οι οικογένειες που είχαν τη δυνατότητα να πληρώσουν".

κάθε οικογένεια πρόσφερε 3 γρόσια. Τα 3 γρόσια δεν ήταν ποσό ευκαταφρόνητο: το 1792 με 1 γρόσι έπαιρνες ένα ζεύγος παπούτσια, ή 8 οκάδες κρέας. Ένα πρόβατο κόστιζε 5,5 γρόσια, ένας γάιδαρος 16 γρόσια. Ήταν το 1 γρόσι ίσο με 1/100 της χρυσή τουρκικής λίρας. Ασφαλώς δεν έδιναν όλες οι οικογένειες αλλά μόνο οι «έχοντες και κατέχοντες». Και η εγγραφή στο κατάστιχο αναφέρει: Η Κιουρούμτζε 50 οικογένειες, Μπαχτσετζίκ 35, Αφσάρι 30, Κίσκα 20, Φάρασα 150, Καρσαντί 40. Δεν αναφέρονται[9] τα χωριά Σαττί και Τσουχούρι. Που σημαίνει πως δεν είχαν εποικιστεί ως αυτή τη χρονιά (1861) ή δεν τους είχαν «ανακαλύψει» ακόμη οι «εισπράκτορες» της Μονής Ι. Προδρόμου.

Οι πρώτοι κάτοικοι στο Αφσάρι και στο Καρσαντί ήταν έποικοι από τα Φάρασα (μέσα του 18ου αι.). Από το Αφσάρι (1850-1870) ίδρυσαν τα χωριά: Σαττί, Κίσκα, Τσουχούρι. Στην Κίσκα υπήρχε ήδη οικισμός Ρωμιών τουρκόφωνων και Τούρκων. Μερικές οικογένειες από τα Φάρασα και από το Αφσάρι μετοίκησαν και στην Κιουρούμτζε. Αυτές οι οικογένειες, καίτοι ελληνόφωνες, με τον καιρό τουρκοφώνησαν. Μια γειτονιά «Φάρασα μαχλεσί» και μια «Αφσάρ μαχλεσί» αναφέρονται στην Κιουρούμτζε, από τους πρόσφυγες που έφτασαν στην Ελλάδα.

Η Μέλπω Μερλιέ γράφει: «Πέντε είναι οι αποικίες, αλλά δύο οι κατ' ευθείαν αποικίες των Φαράσων, το Αφσάρι και το Φκόσι (Κάρσαντι). Οι άλλες τρεις, η Κίσκα, το Σατί και το Τσουχούρι, είναι αποικίες του Αφσαριού, σα να λέμε εγγόνια των Φαράσων...»[10]. Ο αιδ. Παπά Θόδωρος, αναφέρει πως υπήρχε ένα ακόμη ελληνόφωνο χωριό το Ξουρδζάιδι (διάττων αστέρας)[11].

Ο Οκτάβ Μερλιέ γράφει για τα Φάρασα[12]. «Χαμένα μέσα στα υψίπεδα της Καππαδοκίας τα Φάρασα, στα βάθη της Μικράς Ασίας, παρέμειναν μια εστία Ελληνισμού. Εκεί πάνω δεν ήταν πλέον Ευρώπη, είναι Ανατολή. Και όμως τα Φάρασα είναι το πρώτο προκεχωρημένο φυλάκιο της Ευρώπης».

Τα Φάρασα, ήταν απομονωμένα, όχι μόνο από όλα τα αστικά κέντρα της Καππαδοκίας, αλλά και από της αποικίες τους. Χτισμένα πάνω σε απρόσιτο φαράγγι του Αντίταυρου, στο μέσο περίπου Καισάρειας και Αδάνων. Καρόδρομοι δεν υπήρχαν σε απόσταση 40-50 χιλ.

Οι Έλληνες δεν είχαν ακουστά τα Φάρασα, αλλά και πολλοί Μικρασιάτες. Ακόμη και "λόγιοι" δε γνώριζαν τίποτε γι' αυτά. Εδώ στην Ελλάδα, οι Φαρασιώτες συστήνονταν ως «Καϊσερλίδες», επειδή η Καισάρεια ήταν το Διοικητικό τους κέντρο (Καζάς). Οι των αποικιών ως «Ανταναλίδες», επειδή τα Άδανα ήταν το διοικητικό τους κέντρο.

9. Ι. Η. Κάλφογλους ανωτ. σ. 234
10. Μ. Μερλιέ ανωτ. σ. 65
11. Θεόδωρος Θεοδωρίδης. "Ν δυτικά των Φαράσων, 3-4 ώρες δρόμο, είναι μια μεγάλη χαράδρα ...που μέσα ήτο άλλοτε το ρωμαίικο χωριό Ξουρδζάιδι. Το χωριό αυτό 100-150 χρόνια πριν την Ανταλλαγή, διαλύθηκε και μερικές οικογένειες ήρθαν στα Φάρασα και άλλες πήγαν στο Φκόσι ή Καρσαντί. ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ τ. ΙΔ΄, σ. 152.
12. Octave Merlier Proverbes de Farassa ανωτ. σ. 13

Ίδρυση του οικισμού, όνομα της κώμης. Φάρασα – Βαρασός

Ο αιδ. Παπά Θόδωρος Θεοδωρίδης υποστηρίζει πως το όνομα Βαρασός προέρχεται από το τοπωνύμιο Πάρσα ή Πάρτσα[13]. Ο Ιωάννης Κάλφογλους αναφέρει πως τα Φάρασα είναι το τέως. Π ε ρ α σ ί α[14]. Ο Καρολίδης για την ίδρυση των Φαράσων αναφέρεται στις πρώτες επιδρομές των Αράβων[15] πιθανό τον 7ο ή 8ο αι. μ. Χ. Οι κάτοικοι της Καππαδοκίας και όλης της Μικράς Ασίας (Πολίτες, Σμυρνιοί, Ανταναλίδες κλπ.), αποκαλούσαν Φαράσαλιδες τους προερχόμενους από όλα τα ελληνόφωνα χωριά της περιφέρειας, η οποία ήταν γνωστή ως «Ρουμ Ναχιεσί» (Rum Nahiesi, Επαρχία Ρωμιών)

Ο εποικισμός των Φαράσων (από την Πάρσα ή από αλλού) έγινε πριν από τον 11ο αι. οπότε κατακτήθηκε η Καππαδοκία από τους Σελτζούκους Τούρκους μετά την κατάληψη του Μαντζικέρτ. Τα Φάρασα (Faraşa), οι κάτοικοι Φαράσαλιδες (Faraşalı). Ο Καρολίδης χρησιμοποιεί και την ονομασία «η Φαρασών»[16].

Τοποθεσία

Τα Φάρασα σημερινή ονομασία Τσάμλιτζα (Çamlıca) βρίσκεται σε υψόμετρο 1050 μ, μισή ώρα από το Ζαμάντη ποταμό (Ονοπνίκτη των Βυζαντινών). Ο Ζαμάντης είναι ο δεξιός παραπόταμος του Σάρου ο οποίος εκβάλλει στον κόλπο της Αλεξανδρέττας, κοντά στα Άδανα.

Τα σπίτια ήταν απλωμένα σε μια πλαγιά του Αλά Νταγ. Έφταναν ως το «Γαλά» (κάστρο). Σύμφωνα με τη διαμόρφωση του εδάφους χωρίζονταν σε τέσσερις μεγάλους μαχαλάδες και έξι μικρότερους. Ο κάθε μαχαλάς είχε και το ξεχωριστό όνομα που έπαιρνε από τη διαμόρφωση του εδάφους ή από την πιο παλιά οικογένεια που κατοικούσε εκεί.

Οι μεγάλες γειτονιές ήταν: 1) Ο πάνω μεχάς (Βοράς) κυρίως από καταγόμενους από το Ξουρδζάιδι, 2) ο κάτω μεχάς (Νότος), 3) ο πίσω μεχάς (Ανατολάς), 4) ς' Κυρίτσας ο μεχάς (Δυσμάς). Ο Λεβίδης αναφέρει ότι τα Φάρασα κείνται επί του Ποταμού Σάρου και έχουν 300 χριστιανικές Ορθόδοξες οικογένειες[17]. Οι Φαρασιώτες για να πάνε στην Καισάρεια, έπρεπε να υπερβούν τον ορεινό όγκο του Αργαίου. Προς τα Άδανα ο δρόμος ήταν κατηφορικός και η πρόσβαση πιο

13. Θεόδωρου Θεοδωρίδη "Τοπωνύμια και Λαογραφικά" "Τα Φάρασα όσο και ο Βαρασός πρέπει να έχουν την ονομασία τους από το τοπωνύμιο Πάρσα ή Πάρτσα, αφού μάλιστα η παράδοση λέει ότι από την Πάρσα κατέβηκαν οι πρώτοι κάτοικοι και έχτισα το Βαρασό..." ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ τ. ΙΓ΄ 1967 σ. 210

14. Ι. Η Κάλφογλους ανωτ. σ. 6. "Το χωριό Φάρασα κείμενον μέσα στην περιοχή της Επαρχίας Καισαρείας είναι το τέως Π ε ρ α σ ί α χωριό ή τα ξακουστά Φάρασα που ονομάστηκαν από την εις αυτά εκκλησία των Αγίων Ιωνά και Βαραχησίου.

15. Π. Καρολίδου "Γλωσσάριον ..." ανωτ. σ. 35. "Φαίνεται ότι η αρχαιότης των Φαράσων, ανατρέχει μέχρι της εποχής των μεγάλων Αραβικών, είτα δε των Μογγολικών και Τουρκικών επιδρομών, οπότε η φύσει οχυρά και δυσπρόσιτος θέσις παρέσχεν άσυλον εις τους πανταχόθεν εκ των πεδινών μερών εις τας δυσπροσίτους κοιλάδας,, του Αντιταύρου καταφεύγοντας Χριστιανούς"

16. Π. Καρολίδου "Γλωσσάριον" ανωτ. Σ. 33. "Τα Φάρασα ή Φαρασών κείνται επί του δεξιού βραχίονος του Σάρου ποταμού (νυν Ζαμάντα σου) εντός των δυσπροσίτων αυλώνων του Αντιταύρου."

17. Α. Μ. Λεβίδης "ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ" του έτους 1905 σ. 148-149. " Άλλοτε είχον πλείονας, αίτινες διεσκορπίσθησαν εις άλλας κοινότητας της επαρχίας ευποροτέρας....»

εύκολη. Οι Φαρασιώτες χρειάζονταν για την Καισάρεια τέσσερις μέρες δρόμο το θέρος και πέντε μέρες το χειμώνα, το ίδιο και για τα Άδανα που ήταν το διοικητικό κέντρο των αποικιών. Εκκλησιαστικό κέντρο για όλους τους Φαρασιώτες ήταν η Καισάρεια.

Στην Καππαδοκία οι αποστάσεις μετριόνταν σε «δρόμο - χρόνο». Δρόμος που κρατούσε λιγότερο από μια ώρα ήταν: «νος τσιγαρά αψημάτου στράτα» (μια τσιγαριά δρόμος). Καρόδρομοι δεν υπήρχαν στην περιοχή των Φαράσων, παρά σε απόσταση μια μέρα δρόμο[18].

Τα Φάρασα εθεωρούντο τόπος εξορίας όχι μόνο για τούς λοιπούς Μικρασιάτες, αλλά και για τους ίδιους Καππαδόκες των άλλων περιοχών. Χαρακτηριστική η ρήση των κατοίκων της Αξού. Όταν ήθελαν να απειλήσουν κάποιον έλεγαν: στα Φάρασα θα σε κάνω εξορία[19]

Τα Φάρασα ήταν το μοναδικό ελληνόφωνο χριστιανικό χωριό στο κέντρο, περιτριγυρισμένο από δεκάδα τουρκικά. Σε μερικά από αυτά τα χωριά κατοικούσαν «Ντονμέδες». Πρώην Χριστιανοί που άλλαξαν πίστη, όχι ακριβώς με τη θέλησή τους αλλά από πίεση, για να μπορέσουν να επιβιώσουν. Σε ένα άκρως εχθρικό περιβάλλον, κυρίως μετά την ελληνική επανάσταση του 1821, αυτοί οι πρώην Χριστιανοί αναγκάστηκαν να δεχτούν τον Ισλαμισμό. Το στίγμα «ντονμέ» (dönme: γυρισμένος) συνήθως ακολουθούσε δυο τρεις γενεές την οικογένεια. Κάτι που προσπαθούσαν όλοι να κρύψουν από τους Τούρκους (από φόβο) και από τους Χριστιανούς (από ντροπή) ώσπου να ξεχαστεί το γεγονός.

Αρκετοί διατηρούσαν μερικές παλιές χριστιανικές συνήθειες. Η νοικοκυρά όταν ζύμωνε πριν αφήσει το ζυμάρι για να φουσκώσει, το σταύρωνε με το χέρι. Οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί τους διέκριναν από τους εξωμότες. Οι Ντονμέδες προσπαθούσαν να κρύψουν τον εξισλαμισμό τους, ενώ οι εξωμότες συνήθως διατυμπάνιζαν την αλλαξοπιστία τους για να φαίνονται πιστοί και αρεστοί στους άρχοντες. Ντονμέδες μουσουλμάνους ελληνόφωνους, είχαμε στη Δυτική Μακεδονία, στα χωριά των Γρεβενών. Το 1923 ως «Ανταλλάξιμοι» πήγαν στην Τουρκία.

Διοίκηση

Τα Φάρασα είχαν δυο Κοινότητες, του «πάνω μεχά» και του «κάτω μεχά» (μαχαλά). Οι περισσότεροι του πάνω μεχά ήταν εσωτερικοί μετανάστες από το Ξουρδτζάιδι. Οι δυο κοινότητες δεν είχαν πάντοτε αγαθές σχέσεις. Αν τα κατάφερναν ποτέ να μονιάσουν, θα μπορούσαν να κάνουν τα Φάρασα Δήμο. Τα Φάρασα διοικητικά υπαγόταν στο Σαντζάκι Καισάρειας, στο Βαλελίκι Αγκύρας. Η Κίσκα ήταν το διοικητικό κέντρο (Müdürlük) των αποικιών και υπαγόταν

18. Μέλπω Μερλιέ: Δελτίο, Κ.Μ Σ. τ. Α΄, σελ. 72 *«Τα Φάρασα δεν είναι μόνο μέρες μακριά από τα μεγάλα κέντρα, την Καισάρεια και τ' Άδανα. Από την πρωτεύουσα της επαρχίας τους, το Βερέκι, τα Φάρασα απέχουν 12 ώρες, από τις Αχιαβούδες, το πολυσύχναστο κέντρο τους, δηλαδή το δήμο τους, 6 ώρες. Οι μεγάλες αρτηρίες της Καππαδοκίας περνούσαν 100 χιλιόμετρα μακριά, γι' αυτό ίσως ν' απόμειναν μοναχά τους τα Φάρασα, τα ίδια, χωριό και περιφέρεια, φρουρός του ελληνισμού στη νοτιοανατολική Καππαδοκία»*

19. Γ. Β. Μαυροχαλυβίδη "Η ΑΞΩ Καππαδοκίας" τ. Β' σ. 353 σημ. 12. ΑΘΗΝΑ! 990. Οι Αξενοί για να παραστήσουν το παράμερο των Φαράσων, λέγανε's Φάρασα να σε ποίκω sürgün (εξόριστο).

στο Καζά Φέκε, και στο Βαλελίκι Αδάνων. Η Κίσκα είχε Χριστιανούς Ελληνόφωνους και Τουρκόφωνους, και αρκετές οικογένειες Μουσουλμάνων, που ήταν διοικητικοί υπάλληλοι του Μουτούρη και άλλοι υπηρέτες. Το Καρσαντί ήταν έδρα Δήμου και υπαγόταν στα Άδανα.

Πληθυσμός

Στα μέσα του 17ου αι., αναφέρονται σε γραπτές πηγές τα Φάρασα ως σημαντική πόλη. Θα πρέπει να είχαν περί τις 1.000 οικογένειες. Δηλαδή, (από 5 άτομα κατά οικογένεια) ήταν μια κωμόπολη των 5.000 κατοίκων. Καρολίδης αναφερόμενος στα Φάρασα γράφει πως «προ διακοσίων ετών ήκμαζον» και «τα Φάρασα αποτελούσι την μόνην πολυάνθρωπον κωμόπολιν»[20].

Τα Φάρασα σύμφωνα με το κατάστιχο της Μονής Ιωάννου Προδρόμου, το έτος 1861 είχε 150 οικογένειες που προσέφεραν για τη συντήρηση της Μονής από 3 γρόσια το χρόνο[21]. Προφανώς 150 ήταν οι οικογένειες που «μπορούσαν» να προσφέρουν το αναλογούν ποσό. Τα 3 γρόσια ήταν ένα βδομαδιάτικο του εργάτη. Πρέπει να υποθέσουμε πως οι οικογένειες ήταν τουλάχιστον τριπλάσιες, δηλ. 450 οικ. Αν υπολογίσουμε κατά μέσο όρο 5 άτομα στην οικογένεια έχουμε 2 250 ψυχές το έτος 1861.

Σύμφωνα με υπολογισμούς του Κ.Μ.Σ., κατά την ανταλλαγή πληθυσμών του 1924, από τα Φάρασα ήλθαν 204 οικογένειες, 583 άτομα[22]. Όλοι ήταν Έλληνες ελληνόφωνοι.

Κατά την Ανταλλαγή, ο μέσος όρος μελών της οικογένειας στα Φάρασα είναι 2,86 άτομα. Αριθμός ασυνήθιστα μικρός για Καππαδοκική οικογένεια. Σε αντίθεση προς τις «αποικίες» που ο μέσος όρος είναι γύρω στο 4,50 άτομα κατά οικογένεια. Βέβαια, ο πληθυσμός αποδεκατίστηκε κατά την ανταλλαγή, αλλά δεν δικαιολογείται τόση διαφορά. Η εξήγηση βρίσκεται μάλλον στο γεγονός πως οι Φαρασιώτες ξενιτεύονταν σε μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με τους κατοίκους των αποικιών. Αυτό πιστοποιείται και από το γεγονός ότι στους καταλόγους άλλων περιοχών της Καππαδοκίας, που καταρτίστηκαν το 1924, για τις ανάγκες της ανταλλαγής, περιλαμβάνονται ονόματα Φαρασιωτών και τα περισσότερα με το επίθετο «Φαρασιώτης», Φαρασόπουλος, Φαράσογλου ή «Φαρασαλής».

Γλώσσα

Οι κάτοικοι των Φαράσων είχαν συνείδηση της ιδιαιτερότητας της γλώσσας τους, τη διέκριναν από την ποντιακή, από την κοινή ελληνική, αλλά και από τα άλλα Καππαδοκικά ιδιώματα[23]. Όταν αναφέρονταν στη γλώσσα τους έλεγαν «το *μέρτο* η γώσσα» ή έλεγαν, *«Μεις κατζέβουμι ρωμάκα»* δηλ. εμείς ομιλούμε ρωμαίικα. Η γιαγιά μου η Ευλαμπία (παπαδιά από το Σαττί), σε ερώτησή μου

20. Π. Καρολίδου. "Γλωσσάριον" σ. 33-37*: «Επειδή η Φαρασιωτική διάλεκτος είναι η σπουδαιότερα διασώσασα λείψανα της εν Καππαδοκία λαλουμένης ποτέ προελληνικής Αρίας, ταύτην κυρίως έχομεν υπ' όψιν ομιλούντες υπό γλωσσολογικήν έποψη."*
21. Ι. Η. Κάλφογλους ΜΟΝΗ ΦΛΑΒΙΑΝΩΝ σ. 547.
22. Η ΕΞΟΔΟΣ Κ.Μ.Σ Αθήνα 2004 σ. 307
23. Νικόλαος Ανδριώτης "Το Γλωσσικό Ιδίωμα των Φαράσων" Κ Μ Σ 1948

«τί είδους γλώσσα είναι η δική μας;»: *«Το μέτρο η γώσσα, γουζί μου, τα ρωμάκα, ένι του Χριστού η γώσσα»* (η δική μας γλώσσα, αρνάκι μου, τα ρωμάκα, είναι του Χριστού η γλώσσα). Οι Φαρασιώτες πρόσφυγες, μόνο εδώ στην Ελλάδα «πληροφορήθηκαν» από τους συνεργάτες του Κ Μ Σ ότι η γλώσσα τους λέγεται «Φαρασιώτικη διάλεκτος» ή «Καππαδοκικό ιδίωμα των Φαράσων». Εκεί στην πατρίδα έλεγαν πως ομιλούν «ρωμάκα».

Για να εκτιμήσουμε τη γνώμη που είχαν οι ίδιοι οι Φαρασιώτες για τη γλώσσα τους καθώς και για τα άλλα Καππαδοκικά ιδιώματα, αναφέρουμε την άποψη που είχε για τα ρωμάκα, ο Καισαρείας Παΐσιος Β' (1777-1871). Ήταν ο ίδιος, γέννημα θρέμμα Φαρασιώτης, και διετέλεσε για τρεις δεκαετίες Ηγούμενος της Μονής Ιωάννου Προδρόμου στο Ζινδζίτερε (1805-1832) και για άλλες τέσσερις δεκαετίες (1832-1871) Μητροπολίτης Καισαρείας: "Στο Αφσάρ, Φάρασα, Πόστ καρά Κιόι ομιλούν ελληνικά αλλά μόνο οι ίδιοι τα καταλαβαίνουν"[24].

Βλέπουμε πως ο Παΐσιος βρίσκει τη μητρική του γλώσσα «ακαταλαβίστικη» για τους μη Φαρασιώτες των άλλων ελληνόφωνων Καππαδοκών. Από την περικοπή συνάγεται ακόμη ότι, το 1792, υπήρχαν στην περιφέρεια Φαράσων ελληνόφωνα χωριά μόνο τα Φάρασα, το Αφσάρι και το Κάρσαντι. Και αυτά είχαν μαζί 550 ορθόδοξες οικογένειες.

Το Αφσάρι και το Καρσαντί ιδρύθηκαν από τα Φάρασα, πριν από το 1792. Ελληνικά (*ρωμάκα*) μιλούσαν μόνο στα Φάρασα, στο Αφσάρι και στο Καρσαντί. Ο Παΐσιος δεν αναφέρει, κατά τη χρονιά 1792, τα χωριά Σαττί, Κίσκα και Τσουχούρι, που αποικίστηκαν αργότερα από το Αφσάρι., μέσα του 18ου αι. Στο Πλατύ Ημαθίας όπου εγκαταστάθηκαν οι περισσότεροι Φαρασιώτες, τη δεκαετία του '40 και του '50, μπορούσα να επισημάνω τις διαφορές στην προφορά και να διακρίνω αν ο συνομιλητής μου καταγόταν από τα Φάρασα, από το Καρσαντί ή από τα άλλα χωριά Αφσάρι, Κίσκα, Τσουχούρι, Σαττί.

Επιγαμία σε τουρκόφωνους και ελληνόφωνους Ρωμιούς

Οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί δεν έκαμναν διάκριση μεταξύ ελληνόφωνων και τουρκόφωνων, όσον αφορά στον τρόπο που τελούσαν τα μυστήρια, τις θρησκευτικές τελετές και τα πανηγύρια τους. Για τους Φαρασιώτες, «Χριστιανοί» ήταν μόνο οι Ορθόδοξοι (ελληνόφωνοι ή τουρκόφωνοι αδιακρίτως). Οι αλλόδοξοι δεν θεωρούνταν γνήσιοι Χριστιανοί. Για ζητήματα επιγαμίας δεν τους ενδιέφερε η γλώσσα, δεν ξεχώριζαν ελληνόφωνους από τουρκόφωνους Ορθόδοξους Χριστιανούς. Με τους αλλόθρησκους υπήρχε το πρόβλημα και ακόμα μεγαλύτερο με τους αλλόδοξους (Καθολικούς, «Ουνίτες», Ευαγγελιστές, Προτεστάντες κλπ.).

Σε ερώτησή μου *«πώς και έπαιρναν κορίτσια από τουρκόφωνους;»* ο ερωτώμενος ξαφνιάζεται και απαντά *«Γιατί; Δεν είναι και αυτοί Χριστιανοί;»*

Αναφέρω την περίπτωση με τρεις αδελφές από ελληνόφωνη οικογένεια στο Σαττί, Ήλθαν από τη Μ. Ασία με την Ανταλλαγή σε ηλικία περίπου 40 - 45 ετών.

---

24. Ι. Η Κάλφογλους ΜΟΝΗ ΦΛΑΒΙΑΝΩΝ σ. 543.ανωτ. "Ο αφέντης Παΐσιος λέγει πως το έτος 1792 στην επαρχία της Μητρόπολης Καισαρείας στις 18 κωμοπόλεις μόνο ...στις τελευταίες πέντε μιλούν ελληνικά, όμως αυτά που μιλούν μόνο οι ίδιοι τα καταλαβαίνουν."

Η μια ήταν η γιαγιά μου (η Παπαδιά Ευλαμπία), παντρεμένη στο Σαττί με ελληνόφωνο. Μιλούσε «ρωμάκα», και γνώριζε ελάχιστα τουρκικά. Μια αδελφή της Κυριακή μιλούσε ρωμάκα, γνώριζε και τουρκικά. Μια τρίτη αδελφή, Μάρθα του Καραγκιόζη. Ενώ τα Φαρασιώτικα ήταν η μητρική της γλώσσα, τα είχε ξεχάσει Για να συνεννοηθώ μαζί της τη δεκαετία του '40 στα Πετρανά Κοζάνης, είχα διερμηνέα την εγγονή της Κατίνα. Ρώτησα τη γιαγιά μου, πώς γίνεται και από τις τρεις αδελφές, που ζούσαν σε γειτονικά χωριά, η μια δεν ήξερε τούρκικα, η άλλη δεν καταλάβαινε τα ρωμάκα και η τρίτη γνώριζε και ρωμάκα και τούρκικα. Παραθέτω την απάντηση:

«Τό 'ινα η 'δεφή μου, η Κυριεκή, παραδόθη σο Σάββα του Γρβαήλη του Μεχτσή σην Κίσκα. Ατζεί ήσαντι του κατζεύκαν το μέτρο τη γώσσα, με ήσαντι τζαι του κατζεύκαν τούρτζικα. Η Κυριεκή κατέσκην τα ρωμάκα, έμαθην τζαι τα τούρτζικα. Τ' άβου μου η 'δεφή, η Μάρθα, παραδόθη σον Πρόδημη του Καρακιόζη σο Ταστσί. Ατζείνα σα πεθερικά του κατσεύκαν άλεϊ τούρτζικα. Μιττσίκο κορζόκο δώδεκα δεκατρία χρονώ, χάσην τα ρωμάκα, έμαθην τα τούρτζικα.» (Η μια αδελφή μου η Κυριακή παντρεύτηκε με το Σάββα του Γαβριήλ του Μιχτσή στην Κίσκα. Εκεί υπήρχαν που μιλούσαν τη δική μας γλώσσα μα υπήρχαν και που μιλούσαν τουρκικά. Η Κυριακή κατείχε τα ρωμάκα, έμαθε και τα τουρκικά. Η άλλη αδελφή μου Μάρθα, παντρεύτηκε τον Πρόδρομο του Καραγκιόζη στο Ταστσί. Εκείνοι μιλούσαν μόνο τουρκικά στα πεθερικά της. Μικρό κοριτσάκι δώδεκα δεκατριών χρονών, ξέχασε τη ρωμαίικη λαλιά της και έμαθε τουρκικά).

Η λέξη «παραδόθη» σημαίνει παντρεύτηκε. Ο πατέρας (ή ο αδελφός) «παρέδιδε» τη νύφη στον γαμπρό. Αυτό που και τώρα γίνεται εδώ τυπικά στην εκκλησία, όπου ο πατέρας παραδίδει τη νύφη στην είσοδο της εκκλησίας στον γαμπρό, εκεί είχε βαθύτερο νόημα ως προς τις σχέσεις των συζύγων. Τα δικαιώματα "της πατρικής εξουσίας" μεταβιβάζονται στον σύζυγο. Συνέχεια του ρωμαϊκού δικαίου κατά το οποίο η νύφη αποσπάται από τον πατέρα και ενσωματώνεται στην οικογένεια του συζύγου στον οποίο μεταβιβάζεται δια του γάμου η εξουσία του Pater familias.

Τα κορίτσια «παραδίδονταν» πολύ μικρά, στην πρώτη εφηβεία, και εύκολα αφομοιώνονταν στο περιβάλλον της οικογένειας του άντρα τους. Ελληνόφωνες νύφες που πήγαιναν σε τουρκόφωνο χωριό, συνήθως ξεχνούσαν τα ρωμάκα, γιατί εκεί δεν έβρισκαν ομόγλωσσους για να διατηρήσουν την επαφή με τη μητρική τους γλώσσα και η τουρκική γλώσσα ήταν πιο ισχυρή από τα ρωμάκα. Τουρκόφωνες νύφες (Ορθόδοξες) που παντρεύονταν σε ελληνόφωνο χωριό, μάθαιναν ρωμάκα, αλλά δεν ξεχνούσαν τα τουρκικά, γιατί υπήρχαν πάντοτε αρκετοί που μιλούσαν τη μητρική της γλώσσα,.

Σχολεία

Από τις προφορικές πληροφορίες, μπορούμε να διακρίνουμε τις εξής περιόδους σχετικά με τα εκπαιδευτικά πράγματα στα Φάρασα:

α) Ως τα μέσα του 18ου αι., οργανωμένο σχολείο δεν υπήρχε στα Φάρασα. Ο Εφημέριος του χωριού, αν κατείχε μερικά κολλυβογράμματα, το «οχτωήχι» και το «ψαλτήρι», προσπαθούσε εκ των ενόντων να τα «διδάξει» στα παιδιά που κατόπι κανοναρχούσαν στην εκκλησία.

Ο Κάλφογλους σημειώνει πως στα τέλη του 18ου αι. δεν υπήρχε κανονικό σχολείο στα Φάρασα. Αναφερόμενος στον Πέτρο, μετέπειτα Μητροπολίτη Καισαρείας Παΐσιο Β΄ και στις σχολικές του επιδόσεις γράφει ότι δεν υπήρχε σχολείο αλλά κι αν υπήρχε ένα υποτυπώδες σχολείο, το πολύ να μάθαινε το Αλφάβητο και το Οχτωήχι για να γινόταν παπάς[25]. Ο Παΐσιος, κατά κόσμον Πέτρος, γεννήθηκε στα 1777.

Στο πρώτο μισό του 19ου αι. η κατάσταση βελτιώθηκε. Γύρω στα 1870 ως τα 1880 αναφέρονται οι δάσκαλοι ο Νικόλας του Τοπουζόκκου και ο Αναστάσης του Κοβκεχά που τον έλεγαν και Ακάκιο. Είχαν σπουδάσει στη Νίγδη και στην Καισάρεια. Αυτοί δίδασκαν Ιερά Ιστορία, το αλφαβητάρι και τα εκκλησιαστικά βιβλία. Διέθεταν και μια «Γραμματική» (πιθανώς χειρόγραφη).

β) Στη περίοδο, από το 1880 έως τις αρχές της πρώτης δεκαετίας του 20ου αι., έρχεται ως Ιεροδιδάσκαλος ο Χατζή Εφεντή με βοηθό τον Μποετζή. Σ' αυτό το διάστημα δίδασκαν μόνο εκκλησιαστικά γράμματα και «ολίγην» αριθμητική. Φαίνεται πως ο υπέρ συντηρητικός Χατζή Εφεντή (ο νυν Όσιος Αρσένιος ο εκ Φαράσων), δεν άφηνε «εξωτικούς» δασκάλους να «ενδημήσουν» στα Φάρασα. Πίστευε πως οι ξένοι δάσκαλοι (πιθανόν «ουνίτες») μπορεί να προσηλυτίσουν τα «πρόβατα του ποιμνίου» του. Και ακόμη, κατά την άποψη του Χατζή Εφεντή *«αν τα παιδιά μάθουν πολλά γράμματα θα ξενιτεύονται ευκολότερα».*

Αναφέρεται μάλιστα η περίπτωση ενός δασκάλου που, παρά την αρνητική στάση του Χατζή Εφεντή, παρέμενε στα Φάρασα ακλόνητος στο καθήκον. Κάποια νύχτα βροχερή με ανεμοθύελλα, γκρεμίστηκε ο τοίχος του σχολείου. Ο Χατζή Εφεντή το απέδωσε σε Θεία βούληση. Αμέσως απαίτησε να εξοστρακιστεί ο «ξένος» δάσκαλος, ο οποίος πράγματι έφυγε από το χωριό. Την περίοδο που δίδασκε ο Χατζή Εφεντή οι μαθητές επιδίδονταν και στη Αγιογραφία. Ο Χατζή Εφεντή ζωγράφιζε δυο τρεις Αγίους, τους κρεμούσε στον πίνακα και έλεγε στα παιδιά να ζωγραφίσουν όποια εικόνα τους αρέσει. Οι μαθητές χρησιμοποιούσαν χρώματα από φυσικά υλικά, χόρτα, φλούδες ροδιού, αιθάλη από κάπνα κλπ. Ο Χατζή Εφεντή συνήθιζε να φέρνει τα παιδιά στη Σπηλιά της Παναγιάς για να κάνει μάθημα, για να υπάρχει πιο επιβλητική ατμόσφαιρα μέσα στον ιερό χώρο. Και ο πατέρας του Χατζή Εφεντή, ο παπά Αναστάσης Αρπατζής ή Αρτζίδης, δάσκαλος και ο ίδιος, εκεί στη σπηλιά έκαμνε τα μαθήματα.

Το Μαυροπίνακα τον έφτιαχναν τα παιδιά[26]:*»Το μαύρο το σανίδι φταίγκαμντα τζαι βαφτήγκαμτα μεις τα φσόκκα μο του λελέ τις άθη. Δζαι αδού πάνου γραφτήγκαμε μο το άσπρο το χώμα».* (Το μαυροπίνακα το φτιάχναμε και το βάφαμε εμείς τα αγόρια με του λελέ τα άνθη. Και εδώ πάνω γράφαμε με το άσπρο το χώμα.)

Φαίνεται πως ο Χατζή Εφεντή αυτή την περίοδο περιόρισε τη δραστηριότητα μόνο στα Θρησκευτικά του καθήκοντα, ήταν ήδη υπερήλικος (είχε περάσει τα

25. Ι. Η. Κάλφογλους. ΜΟΝΗ ΦΛΑΒΙΑΝΩΝ σ. 155,145. Στην πολίχνη Φάρασα τότε επειδή δεν υπήρχε σχολείο (κι αν υπήρχε μόνο το Αλφάβητο και τον Οκτώηχο θα μάθαινε και θα γινόταν Παπάς). (Ο Παΐσιος) σε ηλικία 16 ετών με τον πατέρα του, ήλθε στο Ζινδζίδερε ...για να πάει στη σχολή του Γερμανού. Επειδή η μητρική του γλώσσα ήταν η αρχαία γλώσσα των Φαράσων (σ. σ. τα "Ρωμάκα") τον διευκόλυνε στα μαθήματα.

26. Πληροφορητής, στο Πλατύ, Κοσμάς Δημητρόγλου.

65, γεννήθηκε το 1840) και ζούσε ασκητικά, απομονωμένος σε ένα κελί. Ο Χατζή Εφεντή στις 4 Ιουλίου 1924 μπροστά στον Μητροπολιτικό Ιερό Ναό των Πολιούχων Ιωνά και Βαραχησίου, άρχισε να εκδίδει τα "Βαπτιστικά" των συγχωριανών του. Με μάρτυρες που "βεβαίωναν" την βάπτιση σε ημερομηνία που πιθανόν να μη είχαν γεννηθεί οι ίδιοι. Αυτά τα βαπτιστικά χρησίμευαν στην Ελλάδα ως "ταυτότητες". Περιείχαν το όνομα του πατέρα, της μητέρας, του Νονού και του Εφημέριου. Ο Χατζή Εφεντή ξεκίνησε από τα Φάρασα πεζοπορία ως τη Μερσίνα. Με το καράβι ήλθε στον Πειραιά, όπου δεν τους επέτρεψαν να βγουν και αποβιβάστηκε μαζί με το ποίμνιό του στην Κέρκυρα. Εκεί "εκοιμήθη" στις 10 Νοεμβρίου 1924, σαράντα ημέρες μετά την άφιξή του, όπως είχε προφητεύσει κατά την αναχώρηση από τα Φάρασα. Έλεγε «να υπάμη σο Γιονανιστάνι, α βγκούμη σ' έν ατάς τζαι σε σαράντα ημέρες α γαβουστιέσω σον Κύριο» (θα πάμε στην Ελλάδα, θα βγούμε σε ένα νησί και σε σαράντα ημέρες θα ανταμώσω με τον Κύριο).

γ) Από το 1900 έως το 1912 παρατηρήθηκε μια «άνθηση γραμμάτων» στα Φάρασα. Σ' αυτό το διάστημα ήλθαν δάσκαλοι και από άλλες περιοχές. Ως και Ιδιωτικό Σχολείο λειτούργησε αυτή την περίοδο[27]: *«Εγεννήθην 14 Αυγούστου 1895 εις Φαράσα Καισαρείας Καππαδοκίας. Ονομάσθην Θεόδωρος... Εφοίτησα στο ιδ. Σχολείον Χρυσοστόμου Βαφίδου. Μετά ήλθεν από την Καισάρειαν Δημοδιδάσκαλος και μετά ήλθαν άλλοι δύο Δάσκαλοι μάθαμε την Ελληνικήν, Τουρκικήν και Γαλλικήν. Τελείωσα το 1907,...ηναγκάστηκα να πάω στης Σμύρνης το Γυμνάσιον.»*

δ) Με τους Βαλκανικούς πολέμους για δυο τρία χρόνια τα Φάρασα έμειναν χωρίς δασκάλους. Το 1914 επιδιορθώθηκε το παλιό διδακτήριο. Ένας Φαρασιώτης που έμενε στη Σμύρνη, όταν αρρώστησε βαριά ο πατέρας του, «έταξε» Σχολείο στους Προστάτες Αγίους Ιωνά και Βαραχίσιο. Πραγματικά, όταν έγινε καλά ο άρρωστος, έστειλε χρήματα να χτιστεί το σχολείο. Αρχιμάστορας ήταν ο Αναστάσιος Σαλμάνης, πέτρες έφεραν από το Γαλά (κάστρο).

Οι τελευταίοι δάσκαλοι πριν την ανταλλαγή, ήταν ο Κοσμάς από το Κορμπούν (χωριό κοντά στην Καισάρεια) και ο Ιβαννάκης από το Ζινδζίδερε. Είχαν φοιτήσει και οι δύο στη Μονή Αγίου Προδρόμου Ζινδζίδερε και θεωρούνταν «σπουδαγμένοι». Δίδασκαν Γυμναστική, Γραμματική, Αριθμητική, Ιερά Ιστορία και εξηγούσαν και το Ευαγγέλιο. Από τότε που επεκράτησαν οι Νεότουρκοι στην εξουσία, καθιερώθηκε ως υποχρεωτική και η τουρκική γλώσσα στα σχολεία των αλλοεθνών.

Εκκλησίες

Ο Μητροπολιτικός Ναός των Φαράσων ήταν αφιερωμένος στους Αγίους Ιωνά και Βαραχήσιο. Εκκλησίες της Παναγιάς:

α) Κοντά στο χωριό Β Ανατολικά ήταν «'ς Παναγίας το κάδζι». Ένας βράχος όπου υπήρχε σκαλιστή σπηλιά[28] *«...από το βατό δρόμο στα 20 και πλέον μέτρα, που τα κάλυπταν πέτρινα σκαλιά, κολλημένα στο βράχο ...Το άνοιγμα του στομίου*

27. Θεόδωρος Παπαθεοδώρου "Ο βίος μου από γέννα Μέχρι σήμερα." Ιδιόγραφο χειρόγραφο σημείωμα.
28. Θεόδωρος Θεοδωρίδης, ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ τ. ΙΔ΄, σελ. 153.

της είχε ύψος 15 και μάκρος 20 μέτρων, ενώ το μέσο βάθος έφτανε τα 30 μέτρα... Το δάπεδο ήταν 400 – 500 τ. μ. και για να ισοπεδωθεί είχε τοίχωμα στο άνοιγμα, πάνω στο οποίο είχαν στηρίξει σανίδωμα. Ο Ναός ήτο στο βάθος δεξιά, και αριστερά του είχε την στέρνα του αγιάσματος... Δεξιά, στο τοίχωμα του βράχου, ήσαν τα κελιά 3 – 4 και στην άκρη ήτο το μέρος που έσφαζαν τα ταγμένα ζώα. Το 15Αύγουστο που γιόρταζε η Παναγιά, μαζεύονταν Χριστιανοί από όλα τα Φαρασιώτικα χωριά, αλλά και Αρμένιοι και Τούρκοι, κουβαλώντας τα τάματα. Είχαν τη συνήθεια να ρίχνουν στο αγίασμα μικρά κέρματα καθώς και κοσμήματα - «τάματα». Μετά τη Θεία Λειτουργία άρχιζαν οι χοροί και τα τραγούδια αφιερωμένα ειδικά στην «Παναγιά τη Σουλτάνα».

β) Σε απόσταση 2,5 – 3 ώρες και Ανατολικά του χωριού υπήρχε η τοποθεσία «ο Άγιος» ή «Μανάγιο», σε υψόμετρο 500 μ. στην αριστερή όχθη του Ζαμάντη ποταμού. Εκεί ήταν η παλιά Μονή της Θεοτόκου που οι Φαρασιώτες την έλεγαν «Μοναστήρι της Παναΐας ή Σα**χ** - Μούρη» (μήπως από το περσικό Σαχ Μαρία;). Ο Ιερός Ναός, σταυροειδούς σχήματος, ήταν τρισυπόστατος αφιερωμένος στο μέσον επ' ονόματι της Θεοτόκου, στα δεξιά στο όνομα των Αρχαγγέλων, «Ε Στράτεχος», και αριστερά στον Αϊ Βασίλη. Πίσω από το Μοναστήρι υπήρχε παρεκκλήσι της Αγίας Βαρβάρας. Μπροστά από το παρεκκλήσι υπήρχε πηγή της οποίας το νερό θεωρούσαν αγίασμα. Κατά την παράδοση, ένας Φαρασιώτης οραματίστηκε την ύπαρξη του ναού το 1774. Ανακαινίστηκε από τον Μητροπολίτη Καισαρείας Γρηγόριο τον Αθηναίο. Σε χορευτικό τραγούδι αφιερωμένο στην Παναγία, ο ιδιαίτερος τονισμός με το ζωηρό και επίμονο πήδημα όλης της ομάδας στο δίστιχο: *Θεοτόκο Θεοτόκο, σου Σαχ – Μούρη τη Θεοτόκο "ανακαλεί στη μνήμη του πανηγυριστή τον φανατισμό, μεταξύ των Χριστοτοκικών και Θεοτοκικών, διαμαχών του Ε΄ μ. Χ. Αιώνος. Οι Χριστοτοκικοί Νεστοριανοί...έλεγαν την Παναγία Χριστοτόκον, αντίθετα προς την Ορθόδοξον αντίληψιν κατά την οποίαν ο Χριστός... εγεννήθη Θεάνθρωπος»*[29]Από παλιά χαλάσματα και υπολείμματα κάστρου φαίνεται πως υπήρχε χριστιανικό χωριό.

γ) Τρίτη Εκκλησία της Παναγιάς ήταν «Τα Μακρά η Παναΐα» στην «Πάνου Άνα». Κοντά στον όχτο του Ζαμάντη ποταμού (Ονοπνίκτη) υπήρχαν δυο παρεκκλήσια το ένα του Αγ. Προδρόμου και το άλλο του Πρωτομάρτυρα Στεφάνου. Στην άλλη όχθη του ποταμού ήταν η Μονή της Παναγίας όπου μόναζε ο Ιερομόναχος Δωρόθεος ο επονομαζόμενος «Βαραχησιοπολίτης», ο οποίος έγραψε την «Ακολουθία» των Αγίων Ιωνά και Βαραχησίου, και μετέφρασε το «Κυριακοδρόμιο" και το Ευαγγέλιο στη Φαρασιώτικη διάλεκτο. Μια κλίμακα σκαλισμένη στο βράχο οδηγεί σε σπηλιά από την οποία βγαίνει αγίασμα. Πιο κάτω στο δρόμο υπήρχε παρεκκλήσιο της Αγ. Παρασκευής.

δ) Στο βάθος της φάραγγας του Ζαμάντη ποταμού είναι σπήλαιο του Αγ. Βασιλείου όπου πήγαιναν την παραμονή της γιορτής με τραγούδια χορούς και τουφεκιές οι Φαρασιώτες για να προσκυνήσουν. Είναι η πορεία - χορός με το τραγούδι «Χυτάτε να υπάμε σον Ες Βασίλη», Φαρασιώτικος χορός. Πηγαίνοντας για τη σπηλιά του Εζ Βασίλη, περνούσαν από το Αγίασμα του Χρυσοστό-

29. Θεόδωρος Θεοδωρίδης, ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ τ. ΙΔ΄ σελ. 121.

μου, όπου άναβαν ένα κερί και στέκονταν για να ξαποστάσουν οι προσκυνητές. Κατόπι περνούσαν από τα παρεκκλήσια της Παναγιάς και του Αγίου Ορέστη.

ε) Στην κορυφή του βουνού η εκκλησία της Αϊ Άννας και η εκκλησία της Παναγίας, Μεγάλες εκκλησίες χτισμένες από την εποχή των Βυζαντινών. Στην αριστερή όχθη του ποταμού υπάρχει σπήλαιο στο βράχο με παρεκκλήσι του Ιωάννου Χρυσοστόμου. Λίγα βήματα πιο πέρα, κάτω από το βουνό Καβάρι κάτζι, υπάρχει μαγαράς (σπηλιά) 100 μέτρα βάθος από όπου βγαίνει νερό με ορμή. Άλλοτε πάλι στερεύει η πηγή και ξανάρχεται κατά διαστήματα. Δεν μπορούσαν να δώσουν εξήγηση πώς γίνεται και το νερό πότε σταματάει και πότε τρέχει με ορμή. Υπήρχε η παράδοση πως το νερό στερεύει όταν πάει να νιφτεί ένας αμαρτωλός, όταν πήγαινε να πιει μια Τουρκάλα ή όταν πλησίαζε ένας ληστής. Ίσως το φαινόμενο να είχε σχέση με την παλίρροια.

Τελευταίος Εφημέριος στα Φάρασα ήταν ο Ιερομόναχος Χατζή Εφεντή, που ανακηρύχθηκε από το Οικουμ. Πατριαρχείο *«Άγιος Αρσένιος ο Καππαδόκης ο εκ Φαράσων».* (Πράξ. 11 Φεβρ. 1986)

Διασπορά των Φαρασιωτών πριν την ανταλλαγή

Όσο τα Φάρασα βρίσκονταν υπό το βαρύ ζυγό της δυναστείας των Κουζάνογλου, δεν τολμούσαν να ξεμυτίσουν από την αετοφωλιά τους, γιατί κινδύνευαν από τις ληστρικές φυλές Κούρδων και Αφ**σ**άρων που έστηναν «παγάνα» στα περάσματα του Αντίταυρου. Ο Ιστορικός Καρολίδης αναφέρει: Οι Φαρασιώτες *«απέτρεπον επί ποινή θανάτου εις τον περιώνυμον περιηγητήν και συγγραφέα Tchichatscheff περιηγούμενον, ουδ επί στιγμήν να παραμείνει παρ' αυτοίς, φοβούμενοι μη υπ' αυτού προδοθώσιν».* ΄Οσοι κατάφερναν να ξεφύγουν από τον κλοιό, έμεναν μόνιμα στη νέα τους πατρίδα. Όταν καταλύθηκε η δυναστεία των Κουζάνογλου (1846) ανάσαναν οι Χριστιανοί. Αυτή όμως η ελευθερία συντέλεσε στη μεγαλύτερη διασπορά των Φαρασιωτών, διότι πλέον είχαν την ευχέρεια των μετακινήσεων προς τα άλλα αστικά κέντρα της Καππαδοκίας και μακρύτερα *"...η σχετικώς βελτίον κατάστασις συντελεί εις την αυξανομένην διασποράν των Φαρασιωτών. Αι κατά το οροπέδιον του Αργαίου Ελληνικαί κοινότητες Ανδρονικίου, Αλυσσοποτάμου (σ.σ. Ζινδζίδερε) και η Σινασσός ξενίζουσιν ολοκλήρους αποικίας Φαρασιωτών"* [30].

Ο πληροφορητής Χαρ. Κουλαξίζογλου[31] αναφέρει πως το χωριό έγινε στα χρόνια του παππού του πατέρα του (περίπου 1830;), οπότε ήλθαν 15 οικογένειες από τα Φάρασα και άλλες οικογένειες από Γκιολτζούκ, Τσάτ, Ρούμκαβάκ. Ο Παπά Νικόλας ο Μπαρούτογλου αναφέρει πως από τα Φάρασα ήλθαν στο Ρούμκαβακ 12 οικογένειες, 4 γενιές πίσω από τη δική του. Το Ρούμκαβακ (περιοχή Καισαρείας) Στην ανταλλαγή είχε 110 οικογένειες.

«ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ του εν Σινασώ Χριστιανικού πληθυσμού κατά την απογραφή του Μαϊου 1924

30. Π. Καρολίδης "ΓΛΩΣΣΑΡΙΟΝ..." σ. 36
31. Χειρόγραφο Φάρασα, κεφ. ΚΑ σ. 6540, Κ Μ Σ

Εκπατρισθείσες οικογένειες[32]*: Επώνυμα Φαρασιωτών Στεφάνου Λαζοπούλου, Λαζάρου Φαρασιώτου, Ιωάννου Φαρασιώτου, Παρασκευά Φαρασιώτου, Αναστασίου Περσία, Γεωργίου Φαρασιώτου, Ιορδάνου Φαρασιώτου, Χ» Μηνά Φαρασιώτου, Γρηγορίου Φακουδά, Παναγιώτου Φαρασιώτου».* Εφτά στους δέκα αναφέρονται με το παρώνυμο «Φαρασιώτης».

Ανάλογη είναι η παρουσία Φαρασιωτών και σε άλλες πόλεις. Σε κώδικα στο Νέβσεχιρ (Νεάπολη) τα ονόματα των Φαρασιωτών: Μιχαήλ Ελευθερός(!), Μουράτ Αναστασίου, Στέφανος Κωνσταντίνου. Στους τηλεφωνικούς καταλόγους είναι πάνω από 100 Φαρασιώτες. Όλοι αυτοί ήταν εσωτερικοί μετανάστες. Ήλθαν στην Ελλάδα, όπου τους συνόδευε το τοπωνυμικό επώνυμα.

Άλλα χριστιανικά κέντρα (που δεν ανήκαν στο συγκρότημα των Φαράσων, με τα οποία είχαν συχνή επικοινωνία, συναλλαγές και επιγαμία οι Φαρασιώτες ήταν:

Καράτζορεν, Καρατζά ορέν, Μιλούσαν την Καππαδοκική διάλεκτο όπως οι Ζιλιώτες. Αϊ Κωσταντίν (Βερέκι, 52 χιλ.), Ζινδζίδερε (11 χιλ. από την Καισάρεια). Στο Ζινδζίδερε (Φλαβιανά) ήταν η Μονή του Αγ. Προδρόμου, Ιερατική Σχολή και τα λοιπά εκπαιδευτήρια (Οικοτροφείο Αρρένων, Θηλέων, Παρθεναγωγείο, Σχολή Νηπιαγωγών). Καισάρεια 89 χιλ., όπου ο Πρωτόθρονος και Υπέρτιμος των Υπερτίμων Μητροπολίτης Καισαρείας. Ήταν το Εκκλησιαστικό κέντρο όλων των Καππαδοκών και το Διοικητικό κέντρο των Φαράσων. Εκεί πήγαιναν οι Φαρασιώτες για δουλειές.

Πλατύ Θεσσαλονίκης (νυν Ημαθίας"), μέσα της δεκαετίας 1920.
(Φωτογραφία 1990. Στάθης Σκεντερίδης).

32. Λαζάρου Τακαδόπουλου, επιμέλεια Κούλας Ξηραδάκη, Η ΣΙΝΑΣΟΣ, 1974, σ. 25. Ο εντοπισμός των Φαρασιωτών στον κατάλογο έγινε από τον αιδ. Παπά Θεόδωρο Θεοδωρίδη.

Ο **Ιορδάνης Β. Παπαδόπουλος** γεννήθηκε στην Κοζάνη (1930) από γονείς Καππαδόκες. Έζησε στο Πλατύ Ημαθίας σε γειτονιές προσφύγων. Σπούδασε στη Θεσσαλονίκη Μαθηματικά, στην Αθήνα Παιδαγωγικά, Νομικά, Πολιτικές και Οικονομικές Επιστήμες στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (2ο Βραβείο). Διοίκηση Επιχειρήσεων (Μάστερ) στην ΑΣΟΕΕ. Υπηρέτησε σε Γυμνάσια εσωτερικού και του εξωτερικού. Έχει δημοσιευμένες μονογραφίες, για μαθητές και φοιτητές. Μετέχει σε πολιτιστικές δραστηριότητες από τη δεκαετία του ’50, με επίκεντρο την Καππαδοκία. Πήρε μέρος σε συνέδρια του Υπ. Παιδείας, της Ελληνικής Μαθηματικής Εταιρείας, Συλλόγων και Δήμων.

ΠΑΛΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΦΩΚΑΙΑ

Κώστας Χατζηαντωνίου

Θέση

Η Φώκαια, μια από τις αρχαιότερες ιωνικές πόλεις στα δυτικά μικρασιατικά παράλια, στα όρια Ιωνίας- Αιολίδας, βρίσκεται σε μικρή χερσόνησο και συγκεκριμένα στον μυχό μικρού κόλπου, στις βόρειες ακτές μεγαλύτερης χερσονήσου η οποία προβάλλει βόρεια του Ερμαϊκού (İzmir Körfezi) και νότια του Ελαϊτικού (*Çandarl*i Körfezi) κόλπου, ακριβώς απέναντι από τη βόρεια άκρη της χερσονήσου της Ερυθραίας. Σε «άκρα πετρώδη» (Λίβιος) θέση και σε απόσταση 44 μιλίων (70 χλμ.) βορειοδυτικά της Σμύρνης, περικλείεται από δύο όρμους-λιμάνια, τον βόρειο ή Μικρό Γιαλό (ο αρχαίος Λαμπτήρ, σήμερα Κιουτσούκ Ντενίζ) και τον νότιο ή Μεγάλο Γιαλό (ο αρχαίος Ναύσταθμος, σήμερα Μπουγιούκ Ντενίζ), που είναι και το βασικό λιμάνι, το οποίο καλύπτεται από συστάδα νησίδων. Ένα τρίτο λιμανάκι- καταφύγιο, το Μουσί, βρίσκεται δυτικότερα, στην έξοδο του κόλπου, μεταξύ κάστρου και μύλων. Την έξοδο του κόλπου κάλυπτε το Μικρό Νησί (αρχαίο Βακχείο, κατόπιν Άγ. Γεώργιος, σήμερα Incir Adasi), που μαζί με άλλες νησίδες [Ελαιούσα (Oglak), Μεγάλο Νησί ή Δρεπάνι (Orak), Πίτα (Metallik), Καρτέρια (Hayirsiz)] σχηματίζουν το σύμπλεγμα Περιστερίδες.

Ίδρυση – Αρχαία Ιστορία

Οι πρώτοι της κάτοικοι ήταν Αιολείς που ανανέωσαν παλαιά μυκηναϊκή παρουσία, όπως μαρτυρούν κεραμικά ευρήματα. Το όνομά της η πόλη το χρωστά στους Φωκείς αποίκους που έφτασαν στην περιοχή περί το 1050 π. Χ. Ωστόσο η ανάπτυξή της αρχίζει τον 8^{ο} αι. π. Χ., μετά την εγκατάσταση Αθηναίων. Κατά την παράδοση, μαζί με τα παιδιά Φωκέων πατέρων και Ορχομενίων μητέρων που ήλθαν απ’ τη Φωκίδα μέσω Θορικού Αττικής, στην περιοχή έφτασαν Χαιρωνείς και Αθηναίοι υπό τον Φιλογένη, αργότερα δε και Ίωνες από τις Ερυθρές και την Τέω. Ως πρώτοι βασιλείς της αναφέρονται οι απόγονοι του βασιλιά των Αθηνών Κόδρου Άβαρτος, Δέοιτος, Πέρικλος (Παυσ. 7, 3, 9 και Στράβων, 13.1.1).

Μέλος της ιωνικής δωδεκάπολης, με όλα τα ιωνικά θέσμια (Απατούρια, μηνολόγιο, τέσσερις φυλές), η Φώκαια θα αναπτυχθεί ραγδαία για να γίνει τον 7^{ο} αι. π.Χ. μια από τις ισχυρότερες πόλεις της Ιωνίας. Οι τολμηροί έμποροι και θαλασσοπόροι της την κατέστησαν πλουσιότατη ενώ παράλληλα μετέδιδαν στη Δύση τη φλόγα του ιωνικού πολιτισμού, «ναυτιλίησι μακρήσι πρώτοι Ελλήνων εχρήσαντο» (Ηρόδοτος). Οι Φωκαείς, στα μεγάλα και επικίνδυνα ταξίδια τους, με συνοδεία πολεμικών πλοίων (πεντηκοντόροι), λόγω του φόβου των πειρατών, διέσχιζαν όλη τη δυτική Μεσόγειο, πέρασαν από τις Βαλεαρίδες και τις Ηράκλειες Στήλες (Γιβραλτάρ) και έφτασαν στην Ταρτησσό, εμπορευόμενοι πλήθος προϊόντων (μεταξύ αυτών την περίφημη πορφυρή βαφή και τον σπουδαίο φωκαϊκό ορείχαλκο). Αυτή η ολιγάνθρωπη αλλά σπουδαία, οικονομικά και πολιτισμικά, πόλη, που ήταν από τις πρώτες που έκοψαν νόμισμα (από ήλεκτρο, τους περίφημους “στατήρες”), θα ιδρύσει και άλλες πόλεις όχι μόνο στη Μ. Ασία αλλά και στη Δύση: τη Μασσαλία στις γαλλικές ακτές, τη Μαινάκη και

το Εμπόριον στην Ισπανία, την Αλαλία στην Κορσική, την Ολβία και την Κάλαρι στη Σαρδηνία, την Ελέα στη Νότια Ιταλία.

Η ακμή αυτή θα διακοπεί λόγω της περσικής επέκτασης. Οι κάτοικοί της προτίμησαν την εξορία από την υποτέλεια (Ηρόδοτος Ι, 163) και οι συγκλονιστικές σκηνές που εκτυλίχθηκαν στη Φώκαια, μαρτυρούν το υψηλό φρόνημα του ιωνικού ελληνισμού. Οι Φωκαείς απέρριψαν την πρόταση του Άρπαγου να παραδώσουν ένα οίκημα και να κατεδαφίσουν έναν προμαχώνα. Καθείλκυσαν τις πεντηκοντόρους τους, επιβίβασαν τις οικογένειες και αφού φόρτωσαν αναθήματα, αγάλματα και έπιπλα, απέπλευσαν προς τη Χίο. Στη συνέχεια κατευθύνθηκαν στην αποικία τους Αλαλία στην Κορσική, αφού πρώτα επέδραμαν στη Φώκαια και εξόντωσαν την περσική φρουρά. Κατόπιν βύθισαν στη θάλασσα μύδρους (πυρακτωμένο σίδερο), με όρκο να μην επιστρέψουν πριν αυτοί αναδυθούν. Εν τούτοις μόνο οι μισοί πήγαν στην Κορσική (545 π. Χ.) και πολλοί επέστρεψαν στην πόλη τους. Όσοι έμειναν στην Κορσική, μετά την κατάληψη της Αλαλίας από τους Καρχηδονίους, λίγα χρόνια αργότερα (παρά την καδμεία νίκη των Φωκαέων σε μια ναυμαχία), αναγκάστηκαν να φύγουν πάλι και κατευθύνθηκαν στο Ρήγιο (κυρίως) και σε άλλες πόλεις της Κάτω Ιταλίας ενώ μικρός αριθμός γύρισε στη Φώκαια όπου οι Πέρσες είχαν επιβάλλει δοσιλογικό τυραννικό καθεστώς. Η πόλη όμως δεν ανέκτησε πια την παλαιά της δόξα και η αδυναμία της φαίνεται από το γεγονός ότι συμμετείχε μόνο με τρία πλοία στην ιωνική επανάσταση. Ωστόσο η ηγεσία όλου του στόλου από τον Διονύσιο Φωκαέα μαρτυρεί πως δεν έλειψαν οι μεγάλες μορφές.

Ρωμαϊκή – Βυζαντινή Περίοδος

Η Φώκαια ακολούθησε τη μοίρα της ελληνικής Ανατολής, πέρασε πάλι στην περσική κυριαρχία, απελευθερώθηκε από τον Μέγα Αλέξανδρο, υπήχθη στο βασίλειο των Σελευκιδών και κατόπιν της Περγάμου πριν υποδουλωθεί στους Ρωμαίους. Έλαβε μέρος στην επανάσταση του Αριστόνικου (133- 129 π. Χ.) με συνέπεια παρ' ολίγον να ισοπεδωθεί: σχετική απόφαση της ρωμαϊκής συγκλήτου ματαιώθηκε μετά από παρέμβαση των πάντοτε φίλων της Ρώμης Μασσαλιωτών χάριν της μητροπόλεώς τους. Την εποχή του Αυγούστου γίνεται «ελεύθερη» πόλη (Πλίνιος). Τα βυζαντινά χρόνια αναπτύσσεται πάλι ως λιμάνι και έδρα επισκοπής αλλά η παρακμή της αυτοκρατορίας καταβάλλει και αυτήν. Κατακτάται από τον Τούρκο εμίρη Τζαχά στα τέλη του 11ο αι. και στη συνέχεια υποφέρει από διαρκείς τουρκικές επιδρομές. Γνωρίζει μια τελευταία αναλαμπή την εποχή της αυτοκρατορίας της Νικαίας και περί το 1250 οι κάτοικοί της ιδρύουν δύο ώρες βορειοανατολικά της πόλης, σε κατάφυτη περιοχή με ασφαλή όρμο προς εκμετάλλευση της άφθονης στυπτηρίας, τη Νέα Φώκαια. Κατά τον 14ο αι., πριν υποταχθούν στους Οθωμανούς, οι δύο πλέον Φώκαιες γνωρίζουν τη γενοβέζικη κυριαρχία υπό την οικογένεια Ζακκαρία που χτίζουν νέο κάστρο. Θα πέσει τελικά στα χέρια των Τούρκων το 1455.

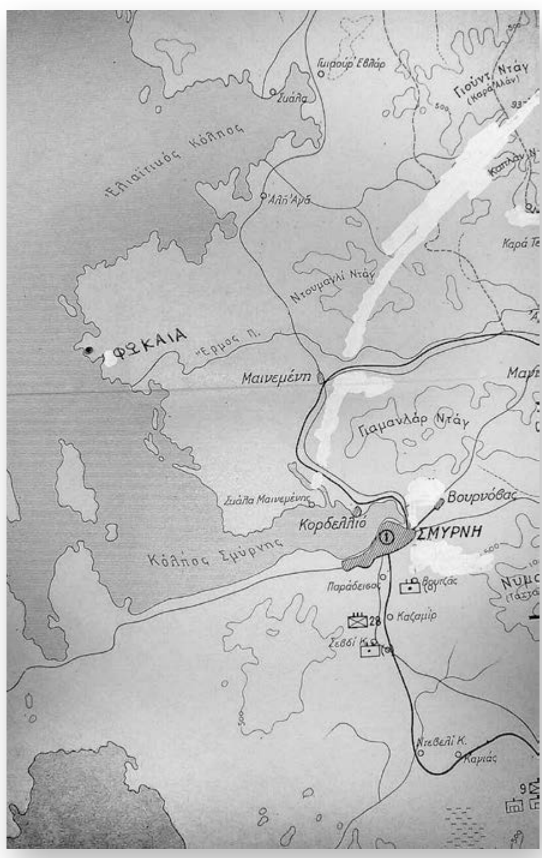
Τουρκοκρατία

Με την έναρξη της τουρκοκρατίας, πολλοί Φωκαείς μεταφέρονται από τον Μωάμεθ στην Κωνσταντινούπολη ενώ πολλοί εξισλαμίζονται. Ωστόσο το ελλη-

νικό στοιχείο δεν θα εξαφανιστεί ποτέ. Παρά τις διώξεις, τους εξισλαμισμούς, τις εκτοπίσεις, τις βενετικές επιδρομές στην περιοχή και τις απελπισμένες εξεγέρσεις που αποψιλώνουν τον ελληνισμό στις Φώκιες, η ελληνική παρουσία συνεχίζεται και δεν είναι απλώς αποτέλεσμα της αναγέννησης του 19ου αι. Υπήρξε αέναη μέχρι τις αρχές του 18ου αι., όταν ενισχύθηκε από πληθυσμιακές μετακινήσεις (κυρίως από νησιά του Αιγαίου, ειδικά την Κύθνο και τη Νάξο). Τον ίδιο αιώνα η Ν. Φώκαια παραχωρείται από το Πατριαρχείο στη μητρόπολη Εφέσου. Το 1821 το λιμάνι της Π. Φώκαιας χρησιμοποιήθηκε ως ορμητήριο από τα ψαριανά πλοία που οικειοποιήθηκαν παλιά χάλκινα κανόνια των Γενοβέζων, τα οποία απέσπασαν από τα μπεντένια (το παλαιό γενουατικό φρούριο).

Νεότερη Ιστορία

Στην αυγή του 20ου αι., ο καζάς Φωκαιών ανήκε στο σατζάκιο Σμύρνης και περιλάμβανε την Παλαιά και τη Νέα Φώκαια (Εσκή και Γενιτζέ Φότσα). Παρότι η εγγύτητα της Σμύρνης επιβραδύνει την πρόοδο της Φώκαιας, οι Έλληνες από το 40% των κατοίκων τον 19ο αι., φτάνουν στις αρχές του 20ου αι. το 75% των κατοίκων. Οι αριθμοί στις πηγές ποικίλλουν: Ανώνυμος Άγγλος περιηγητής δίνει το 1835 400 ελληνικά και 600 τουρκικά σπίτια. Ο Α. Παπαδόπουλος αναφέρει πως το 1879 από τους 5.500 κατοίκους οι 4.000 είναι Έλληνες ή, κατ' άλλες πηγές, 6.300 σε σύνολο 7.000. Επίσημη τουρκική απογραφή το 1902 δίνει πληθυσμό 10.380 κατ., εκ των οποίων 7.584 ορθόδοξοι χριστιανοί, 2.240 μουσουλμάνοι, 459 Λεβαντίνοι, 23 Αρμένιοι και 62 Εβραίοι. Απογραφή του 1904 δίνει 6.300 Έλληνες σε σύνολο 7.700. Κατά τον εμπορικό οδηγό του Μ. Μιχαηλίδη οι Έλληνες ήταν 6.000 σε σύνολο 9.000 ενώ η Γεωγραφία της Μ. Ασίας του Π. Κοντογιάννη (1921) και η Έξοδος του Κ.Μ.Σ. δίνουν πληθυσμό 8.000 Έλληνες που είναι όμως το σύνολο των Ελλήνων κατοίκων Παλαιάς και Νέας Φώκαιας, περίπου ίσα μοιρασμένοι μεταξύ Παλαιάς και Νέας. Άλλες πηγές δίδουν 9.000 Έλληνες και 3.000 Τούρκους πριν την Καταστροφή, πληροφορία που τεκμαίρει το ποσοστό 75% που προαναφέρθηκε.

Η Παλαιά Φώκαια, ήταν χτισμένη περίπου στη θέση της αρχαίας, στον μικρό κόλπο με τα δύο λιμάνια. Εκτός της οδικής συγκοινωνίας, υπήρχε και θαλάσσια σύνδεση με τη Σμύρνη, με τα ατμόπλοια της εταιρείας Χαμηδιέ, σε 4,5 ώρες. Μετά από μια μικρή πεδιάδα, την πόλη περιέβαλλαν άδενδρα υψώματα. Τον μικρό βόρειο λιμένα (Μικρός Γιαλός), περιέβαλλαν καφενεία, σφαγεία, ψαράδικα και αποθήκες αλατιού. Εδώ ήταν το διοικητήριο, το τελωνείο και το ξενοδοχείο «Μασσαλία». Στον νότιο, κύριο λιμένα (Μεγάλος Γιαλός) ήταν και το καρνάγιο όπου κατασκευάζονταν καΐκια, τα ονομαστά τσερτσίνια. Υπήρχαν εννέα συνοικίες, τρεις τουρκικές (Τζαμί Κεμπίρ, Μπάντι Ασιγιάμπ, Τζεμπχανέ) και έξι ελληνικές: Μεγάλου και Μικρού Γιαλού, Αγ. Τριάδος (ή Μπογιά μαχαλάς), Αγ. Νικολάου, Κιουτσούκ και Μπουγιούκ Καπί. Κύρια προϊόντα το αλάτι (εκτεταμένες αλυκές και εργοστάσια αφαλάτωσης και επεξεργασίας), λάδι, σταφύλια και κρασί (το περίφημο φωκιανό, από μαύρο και χοντρό σταφύλι).

Με κεντρική ελληνική συνοικία τη Χώρα, αρχικά περιχαρακωμένη με τείχη (που κατεδαφίστηκαν περί το 1860), η Παλαιά Φώκαια επεκτάθηκε το δεύτερο μισό του 19ου αι. (οπότε η μεγάλη της αναγέννηση) προς τη θάλασσα, στο Μικρό Γιαλό. Περίφημη η λαϊκή αρχιτεκτονική, όπως αυτή διασώζεται ως σήμερα στα ελληνικά σπίτια που δεν έπεσαν, ιδίως στα περίφημα «ξώσπιτα» του Μικρού Γιαλού. Τόπος που πολλοί Σμυρναίοι είχαν εξοχικά, η Φώκαια φιλοξενούσε τις καλοκαιρινές κατασκηνώσεις της ΧΑΝ Σμύρνης. Το Μερσινάκι ήταν η αγαπημένη παραλία των Φωκιανών. Σήμερα στην πατρίδα, η παλαιά οικιστική δομή σε μεγάλο βαθμό έχει διατηρηθεί. Σώζονται πολλά ελληνικά κτίρια, σπίτια, σχολείο, κρήνη και τμήμα του γενοβέζικου κάστρου, τα Μπεντένια (Μπέσκαπιλαρ), στη μικρή γλώσσα γης μεταξύ Μικρού και Μεγάλου Γιαλού. Σώζονται επίσης λείψανα του ναού της Αθηνάς (ανασκαφές Ακουργκάλ το 1953) και ενός άλλου αρχαίου ναού. Σώζεται επίσης το αρρεναγωγείο (ως λέσχη δασκάλων).

Εκκλησίες - Σχολεία

Ο κεντρικός ναός της Φώκαιας ήταν αυτός της Αγ. Ειρήνης που σήμερα δεν υπάρχει. Γκρεμίστηκε το 1922 και στη θέση του κτίστηκε τουρκικό σχολείο. Η εικόνα της σώθηκε το 1914 αλλά χάθηκε το 1922. Δεν υπάρχει επίσης ο ναός του Αγ. Νικολάου, που βρισκόταν στον ισθμό μεταξύ Μικρού και Μεγάλου Γιαλού. Πίσω από το αρρεναγωγείο ήταν η εκκλησία της Αγ. Τριάδας (που έχτισαν εργάτες των αλυκών), με το μεγάλο της πανηγύρι) και σ' ένα δρόμο ανάμεσα στις δύο αλαταποθήκες του Μικρού Γιαλού η Αγ. Αναστασία. Στο νεκροταφείο των «αρχόντων» που βρισκόταν πίσω από τα τελευταία ξώσπιτα του Μικρού Γιαλού, βρισκόταν ο ναός του Αγ. Κωνσταντίνου.

Στο νεκροταφείο των «φτωχών», λίγο μακρύτερα, ο ναός του Αγ. Γεωργίου. Στο τέρμα των λόφων του Μικρού Γιαλού η Αγία Κυριακή. Πολλά ήταν και τα ξωκλήσια: Του Προφήτη Ηλία στον ομώνυμο λόφο (σήμερα Καλέ νταγ), του Αγ. Θεόδωρου και της Αγ. Παρασκευής στην Αναφανή, η Παναγιά η Χαμηλή ή Γαλατερή (Ζωοδόχος Πηγή) σε χαράδρα Α. της Φώκαιας, πίσω από το μύλο του Μπακαθανάση, του Αγ. Ισιδώρου στον ομώνυμο λόφο. Πάνω από το βουνό Ερκέτζ Αγίλια (όπου η ονομαστή φωκιανή πέτρα) ήταν η Παναγιά η Υψηλή (Κυρά

των Αγγέλων, η εικόνα της οποίας μεταφέρθηκε μετά την καταστροφή στην Καλλονή της Λέσβου) και στο δρόμο προς τη Νέα Φώκαια, απέναντι από τη νησίδα Καρτέρια, ο Άη Γιάννης ο Κασουράς. Τέλος, στην περιοχή Λουτρός (στα ριζά του Προφήτη Ηλία), υπήρχε αρχαίος τύμβος που οι Τούρκοι ονομάζουν Σεϊτάν Χαμάμ.

Η παιδεία των Φωκιανών ήταν λαμπρή. Το 1863 ιδρύεται στον περίβολο του ναού της Αγ. Ειρήνης προκαταρκτικό σχολείο. Ένα χρόνο αργότερα αυτό ανακαινίζεται και μετατρέπεται σε κοινοτικό. Το 1866 ιδρύεται Ελληνικό Σχολείο, το οποίο, μαζί με το αλληλοδιδακτικό και τη Βιβλιοθήκη, θα συναποτελούν το «Μέγαρο Μουσών». Στη συνέχεια χωρίστηκαν και πάλι. Στο κέντρο της χώρας, πλάι στην αγία Ειρήνη, λειτουργούσε το Παρθεναγωγείο ενώ στο Μικρό Γιαλό η Αστική Σχολή. Υπήρχε τέλος και νηπιαγωγείο. Σχολική βιβλιοθήκη περιείχε εκατοντάδες τόμους και περί τα είκοσι σπάνια χειρόγραφα. Ο διευθυντής του σχολείου Πέτρος Μιχαηλίδης, λόγιος περίφημος που κατά τον Σαρτιώ, αφηγείτο χαμηλόφωνα στους μαθητές ιστορίες από την Ελληνική Επανάσταση, είναι αυτός που θα δημοσιεύσει έναν μικρό τόμο με την ιστορία της Φώκαιας από την αρχαιότητα. Το 1879 ο Α. Παπαδόπουλος αναφέρει ύπαρξη σχολαρχείου και παρθεναγωγείου, με σύνολο 220 μαθητών και μαθητριών. Την τελευταία χρονιά (1921- 1922) στο αρρεναγωγείο και στο παρθεναγωγείο της Π. Φώκαιας φοιτούσαν 486 μαθητές και μαθήτριες ενώ στη Ν. Φώκαια 690 μαθητές και μαθήτριες.

Η Νέα Φώκαια

Η Νέα Φώκαια βρίσκεται 12 χλμ. (2 ώρες) ΒΑ. της Παλαιάς. Κτισμένη το 13ο αι. στη θέση της αρχαίας Κυλλήνης, διασώζει μερικά εγκαταλελειμμένα πετρόχιστα ελληνικά σπίτια, το έρημο σχολείο και «κούλες» που θυμίζουν μανιάτικους πύργους. Στο μέσον του δρόμου προς την Παλαιά Φώκαια ήταν ο θερινός οικισμός της Καρτέρας. Αρχές 19ου αι. ζούσαν εδώ 430 ελληνικές οικογένειες (σε σύνολο 680), σύντομα όμως οι ρυθμοί της ελληνικής ανάπτυξης έγιναν καταιγιστικοί. Το 1870 ζούσαν στη Ν. Φώκαια 740 ελληνικές οικογένειες και μόλις 210 τουρκικές. Ο Α. Παπαδόπουλος το 1879 δίνει 4.300 Έλληνες. Πριν την Καταστροφή οι Έλληνες θα φτάσουν τους 7.500 (Π. Κοντογιάννης). Το περιοδικό «Ξενοφάνης» ωστόσο, το 1905 (με τη Ν. Φώκαια στον πίνακα της μητροπόλεως Εφέσου) δίνει 9.000 Έλληνες ενώ ο Εμπορικός Οδηγός του Μ. Μιχαηλίδη 10.000 Έλληνες. Συντηρούσαν πεντατάξιο αρρεναγωγείο με τρεις δασκάλους και 30 μαθητές και τριτάξιο παρθεναγωγείο με δυο δασκάλες και 40 μαθήτριες και νηπιαγωγείο (2 νηπιαγωγοί, 180 παιδιά). Οι δύο εκκλησίες, ο ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου του 1363, που ανακαινίστηκε το 1796 και ο ναός του Αγ. Αθανασίου, είχαν τέσσερις εν όλω ιερείς.

Έθιμα

Τα ήθη και τα έθιμα είναι κοινά με αυτά της περιοχής Σμύρνης. Ειδικά την παραμονή της Πρωτοχρονιάς στη βασιλόπιτα έβαζαν ένα ωραίο κλαδί ελιάς κι ένα ποτήρι κρασί (κύρια προϊόντα της περιοχής) για να τα ευλογήσει ο Άγι-

ος Βασίλειος που θα έρθει. Στα ανοιχτά σπίτια τα τραπέζια ήταν στρωμένα με φρούτα, ξηρούς καρπούς και ποτά για να κερνούν. Στα παιδιά που έλεγαν τα κάλαντα δεν έδιναν χρήματα αλλά ξηρούς καρπούς και γλυκά. Χριστούγεννα και Πάσχα συνήθιζαν να μαγειρεύουν πιλάφι με ρεβίθια και κρέας. Πριν στρωθεί το τραπέζι όμως, έπρεπε να δώσουν ένα πιάτο και στους φτωχούς.

Ο πρώτος διωγμός

Η πολιτική των Νεότουρκων για ολοκληρωτικό εκτουρκισμό της Ανατολής αρχίζει και εδώ με οικονομικές κυρώσεις, μποϊκοτάζ, απαγόρευση συναλλαγών με Έλληνες. Ακολουθούν οι επιθέσεις συμμοριών που παραλύουν όχι μόνο το εμπόριο αλλά και την καθημερινή ζωή. Το γερμανοτουρκικό σχέδιο για τουρκοποίηση των παραλίων τίθεται σε εφαρμογή πριν ξεσπάσει ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος. Τον Μάιο του 1914, με οδηγίες του υπουργού Εσωτερικών Ταλαάτ προς τον βαλή Σμύρνης Ραχμή, αρχίζει η δράση καθοδηγούμενων συμμοριών και στην περιοχή της Φώκαιας. Κάθε νύχτα, πάνοπλες ομάδες ξεχύνονταν στους δρόμους, χτυπούσαν και έσπαζαν πόρτες και παράθυρα και στη συνέχεια επιδίδονταν σε σφαγές, βιασμούς, λεηλασίες. Στις προθήκες των χασάπικων κρέμονταν ανθρώπινα μέλη με την επιγραφή «χριστιανικό κρέας» (Σαρτιώ, σ. 162). Ο σχεδιασμός κορυφώνεται την τρομερή νύχτα της 30ης Μαΐου 1914. Λίγες ημέρες νωρίτερα, ο αρχηγός της Χωροφυλακής Μαινεμένης είχε επισκεφτεί την πόλη αλλά και τα γειτονικά τουρκικά χωριά για να εξηγήσει τους στόχους του σχεδίου και να μυήσει στην εκτέλεσή του.

Η «Μαύρη Βίβλος διωγμών και μαρτυρίων του εν Τουρκία Ελληνισμού» την οποία εξέδωσε το Οικουμενικό Πατριαρχείο το 1919, δίνει μια εικόνα της πρώτης αυτής φάσης της τραγωδίας και για τον ελληνισμό της Π. Φώκαιας. Πρώτα άρχισε η επίθεση στα μικρότερα χωριά του καζά. Στίφη από τα γύρω χωριά αλλά και ντόπιοι Τούρκοι περιέζωσαν τη Φώκαια και άρχισαν το προμελετημένο έργο τους. Ο Φελίξ Σαρτιώ, σταλμένος εκείνη την περίοδο από το υπουργείο Καλών Τεχνών της Γαλλίας στην περιοχή για ανασκαφές και αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων, αφηγείται:

«Οι κραυγές τρόμου, οι φωνές και οι θρήνοι των θυμάτων υψώνονταν μέσα στη νύχτα ανακατεμένες με το θόρυβο των δολοφονιών, με τα λαρυγγόφωνα καλέσματα των επιτιθέμενων, με το ποδοβολητό των αλόγων, με τα αλυχτίσματα των σκύλων και τον ξερό κρότο από τα πυροβόλα. Φωτιές ανάβουν εδώ κι εκεί από το πετρέλαιο που είχαν χύσει στις δημοτικές πυροσβεστικές αντλίες· σπίτια, με τον κόσμο κλειδωμένο μέσα, λαμπάδιαζαν. Το πανικόβλητο πλήθος με ξεσκισμένα ρούχα και ματωμένο πρόσωπο τρέχει προς την παραλία. Μαζεύουμε μέσα από το δρόμο ένα νεογέννητο, του οποίου δεν μπορούμε να βρούμε τη μητέρα και το εμπιστευόμαστε σε μια γυναίκα που θηλάζει το μικρό της. Οι δύστυχοι στριμώχνονται στις βάρκες και τα ιστιοφόρα, χωρίς να μπορούμε τις περισσότερες φορές να τους φροντίσουμε· γιατί η πόλη είναι μεγάλη, τα φαρμακεία λεηλατημένα, ο δημοτικός γιατρός παίρνει μέρος στη λεηλασία. Τόσο αλλόφρον είναι το πλήθος που πολλοί πνίγονται. Στην αρχαία Φώκαια, τα μεγάλα πλοία που σταθμεύουν για το εμπόριο αλατιού, δέχονται πολλούς απ' αυτούς που καταφέρνουν να ξεφύγουν· αλλά δεν είναι αρκετά. Η πόλη έχει περίπου οκτώ χιλιάδες Έλληνες. Οι αρχές μού δίνουν την άδεια να χρησιμοποιήσω τον τηλέγραφο, πράγμα που μου επιτρέπει να καλέσω βιαστικά ατμόπλοια από τη Σμύρνη. Οι αρχές βιάζονται να ξεμπερδεύουν, διότι τις βιαιότητες που ικανοποίησαν το πάθος τους για αίμα, θα τις ακολουθούσε η μοιρασιά των λαφύρων. Το δράμα διάρκεσε είκοσι τέσσερις ώρες, κατά τις οποίες εκτυλίχθηκαν οι δύο μεγάλες πράξεις του, η σπαραξικάρδια έξοδος και η αναίσχυντη λεηλασία. Οι πρόσφυγες έφυγαν απόλυτα απογυμνωμένοι, μη έχοντας τίποτα εκτός από αυτά που έφεραν πάνω τους· κάποιοι είδαν να τους κλέβουν ακόμα και τα παπούτσια τους. Στην ακτή απ' όπου μπάρκαραν, υπέστησαν τις τελευταίες επιθέσεις πλιατσικολόγων που άρπαζαν από τις γυναίκες τούς μπόγους με τα παλιά ρούχα που είχαν και έκαναν σωματική έρευνα σε άνδρες, γυναίκες και παιδιά, για να τους πάρουν τα χρήματα και τα μικροαντικείμενα που είχαν μπορέσει να αποκρύψουν...» (σελ. 162- 164).

Οι επιθέσεις, οι πυροβολισμοί, οι αλαλαγμοί, οι διαρπαγές, οι σφαγές κράτησαν ως το μεσημέρι της επομένης, μέσα στον κοπετό, το θρήνο και το κλάμα των Φωκιανών που σφάζονταν ή κακοποιούνταν. Στη Μαύρη Βίβλο του Πατριαρχείου διαβάζουμε φρικιαστικές λεπτομέρειες εγκλημάτων, βεβηλώσεων, βιασμών, στραγγαλισμών ακόμη και νηπίων. Ο Σαρτιώ και η γαλλική αποστολή, με κίνδυνο της ζωής τους έσωσαν εκατοντάδες Έλληνες και στη συνέχεια, με τηλεγραφήματα και εκθέσεις προς τη γαλλική κυβέρνηση αλλά και τον διεθνή τύπο έκαναν ευρύτατα γνωστά τα φοβερά γεγονότα. Όμως ο τουρκικός στόχος αυτής της φάσης επιτεύχθηκε. Σε λίγες μέρες, ελάχιστοι Έλληνες είχαν μείνει στις Φώκαιες. Χιλιάδες έφευγαν προς τη Μυτιλήνη, τη Χίο, τον Πειραιά ή τη Θεσσαλονίκη. Μετά την καταστροφή εστάλη από τη Σμύρνη ικετήρια αναφορά προς τον

δήμο Μασσαλίας για να μεσολαβήσει προς τη γαλλική κυβέρνηση ώστε να τιμωρηθούν όσοι ερήμωσαν την αρχαία και ένδοξη μητρόπολη των Μασσαλιωτών:

«Επί των καπνιζόντων ερειπίων της ωραιοτάτης αρχαίας πόλεως, εν η εξήλειψαν και το τελευταίον ίχνος του πολιτισμού, πανηγυρίζουσι σήμερον τους αγρίους θριάμβους των οι βάνδαλοι ούτοι, καθ' ον χρόνον οι απόγονοι των αρχαίων Φωκαέων, γυμνοί και πειναλέοι, εκ των γειτονικών νήσων, εις τα οποίας εζήτησαν άσυλον και καταφύγιον, ατενίζουσι τεθλιμμένοι προς τας ανθηράς παραλίας, τας οποίας εξηναγκάσθησαν να εγκαταλίπωσι, και εν αις τα θυσιαστήρια των προγόνων των εβεβηλώθησαν υπό ανημέρων επιδρομέων».

Ανάλογες πρωτοβουλίες με καταγγελίες διεθνώς για τα γεγονότα ανέλαβε και ο μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος. Στο μεταξύ, μέχρι το τέλος του καολοκαιριού του 1914, ολόκληρος σχεδόν ο ελληνικός πληθυσμός είχε εγκαταλείψει την περιοχή. Οι Φωκιανοί σκόρπισαν στη Σμύρνη, στη Μυτιλήνη, τη Χίο, τη Θεσσαλονίκη, τη Χαλκιδική, την Κρήτη, την Αττική, την Εύβοια. Η πατριαρχική Βίβλος αναφέρεται σε 5.450 που εκπατρίστηκαν. Άλλες πηγές κάνουν λόγο για 11.000 Φωκιανούς που κατέφυγαν στην ελεύθερη Ελλάδα ενώ πολλοί κρύβονταν για καιρό σε παρακείμενα υψώματα και σπηλιές. Συνολικά, στο διωγμό του 1914 εκτοπίστηκαν 9.250 Έλληνες από τον καζά της Π. Φώκαιας: 5.450 από την Π. Φώκαια, 1.492 από το Βαγαράσι, 808 από το Σουγιουτζούκ, 589 από το Μπαρέλ και 911 από το Γκερένκιοϊ. Από τον καζά της Νέας Φώκαιας εκτοπίστηκαν: από τη Νέα Φώκαια 6.450, το Αλήαγα 1.800, το Αράπ Τσιφλίκ 322, το Κοζ Μπεϊλή 145, το Τσακμακλή 350. Από τα αρχεία του ελληνικού Υπουργείου Περιθάλψεως της εποχής εκείνης διαπιστώνεται ότι ο αριθμός των Ελλήνων από την περιφέρεια Φώκαιας που έφτασε στην Ελλάδα, υπολογίζεται περί τις 18.000 και ως τόποι διαμονής τους αναφέρονται οι περιοχές της Μυτιλήνης με 6.000 Φωκιανούς, της Θεσσαλονίκης με 3.000, της Αθήνας και του Πειραιά με 1.600, της Εύβοιας με 150, του Ηρακλείου Κρήτης με 150, της Καβάλας, της Χίου, του Βόλου κ.ά. Ειδικότερα στην Μυτιλήνη, για καλύτερη περίθαλψη των προσφύγων, η πόλη χωρίστηκε σε δέκα τμήματα και ένα ήταν αποκλειστικά για τους Έλληνες από την περιφέρεια της Φώκαιας. Ο αριθμός των Φωκιανών που δέχτηκε περίθαλψη στη Μυτιλήνη υπολογίστηκε, την 31.12.1918, στις 5.182.

Η περίοδος της πρώτης προσφυγιάς διήρκεσε μέχρι τον Μάιο του 1919, οπότε, μετά την απελευθέρωση της Φώκαιας από τον ελληνικό στρατό, επανέκαμψαν ως το τέλος του 1920 περί τους 11.000 Φωκιανούς. Περίπου 5.000 υπολογίζεται ότι προτίμησαν να παραμείνουν στα νησιά ή στην ηπειρωτική Ελλάδα. Όσοι γύρισαν, γρήγορα ξεπέρασαν τα προβλήματα, αποκαθιστώντας τη συνέχεια της παρουσίας τους στην περιοχή, όχι όμως για πολύ, αφού λίγο αργότερα, το 1922, όσοι δεν σφαγιάστηκαν, θα αναγκάζονταν να εγκαταλείψουν οριστικά τα πατρογονικά τους εδάφη.

Η τελική καταστροφή

Η μεγάλη έξοδος αρχίζει στις 29 Αυγούστου 1922 ενώ Έλληνες και Τούρκοι πρόκριτοι πηγαίνουν προς υποδοχή του τουρκικού στρατού μήπως και σωθούν από τη σφαγή. Ο Γ. Τζιτζίρας διηγείται πώς χάθηκαν (Έξοδος, Α΄, 48- 51):

«… Στην Ανεφανή γλέπομε καμιά δεκαριά νοματαίοι στα άλογα καβάλλα. Ήτανε δικοί μας και Τούρκοι, οι μουχτάρηδοι, ο πρόεδρος, ούλοι οι καλοί. Πού πάνε αυτοί; είπαμε εμείς. Βλέπομε τον Παπαγιάννη το δήμαρχο να πααίνει κατά την Πελεκητή [σημ. Πέτρινο μνημείο ύψους 4,5 μ. στο δρόμο προς Σμύρνη, σήμερα Τας Κουλέ]. Μας είπανε ότι πάνε ν' απαντήσουν τον τούρκικο στρατό να μιλήσουν, να μην πειράξουν τον κόσμο. Αυτοί που πήγαν ούτε γύρισαν πίσω, τσι σφάξανε οι Τούρκοι. Ο δήμαρχος ο Παπαγιάννης έλεγε στον κόσμο. Μη φεύγετε, θα ζήσουμε σαν αδέρφια με τσι Τούρκοι. Ξεγελάστηκαν πολλοί και μείνανε. Πήγανε τα γυναικόπαιδα και κλειστήκανε στα γερά τα σπίτια. Σπάσαν οι Τούρκοι τσι πόρτες και τσι πήρανε ούλοι. Τη γυναίκα του την πήρανε κι αυτή. Τη νύχτα ήρθε τούρκικος στρατός μέσα κι έβαλε σφαή τσι Φώκιες…».

Από τον Μικρό Γιαλό πολλοί διέφυγαν προς τις νησίδες έξω από το λιμάνι, στο Μεγάλο και το Μικρό Νησί. Στο πρώτο οι Τούρκοι δεν επιτέθηκαν εξαιτίας της φήμης ότι υπήρχαν ένοπλοι, υπό τον καπετάν Γιάννη Ανανιάδη. Ο τούρκος διοικητής πήγε με λευκή σημαία και με ομιλία προσπάθησε να τους πείσει να επιστρέψουν. Ευτυχώς, με καΐκια πέρασαν σε Χίο και Μυτιλήνη και σώθηκαν. Στο Μικρό Νησί όμως, οι Τούρκοι πήγαν με βάρκες και πήραν τους άτυχους Φωκιανούς. «Τσι σκοτώσανε ούλοι μέσα στην Ανατολή», συνεχίζει τη διήγηση ο Γ. Τζιτζίρας. «Στο δρόμο, στα χωριά που περνάγανε, τσι σκοτώνανε οι χωριάτες. Στο Κεδίζι [ενν. Γκεντίζ, ποταμός Έρμος] σφάξαν πολλοί. Ο Καρεφούλης γλίτωσε και με τα 'λεγε» (όπ.π.).

Πίσω στην πόλη, πολλοί έμειναν νομίζοντας πως θα συνεχίσουν να ζουν με τους Τούρκους. Ο δήμαρχος προσέφερε σερμπέτι στο δημαρχείο και ο τούρκος τελάλης φώναζε να έλθουν με το καλό οι Φωκιανοί. Ξεγελάστηκαν πολλοί και πήγανε. Τη νύχτα ο τουρκικός στρατός άρχισε να σπάει τις πόρτες για να μαζέψει και όσους κρύβονταν. Μέχρι το επόμενο πρωί συγκέντρωσαν τους Έλληνες στα σχολεία, στο Διοικητήριο και στη δημαρχία. Από εκεί, σε πυκνή φάλαγγα ξεκίνησε με συνοδεία στρατιωτών η πορεία θανάτου, αφού πρώτα οι στρατιώτες, τούς πήραν ότι πολύτιμο είχαν μαζί τους. Στα χωράφια που περνάγανε τους σκότωναν οι (τούρκοι) χωριάτες. Στον δρόμο προς Μαινεμένη σκότωσαν τον δήμαρχο και διαπόμπευσαν τη γυναίκα του, αφού την ξεγύμνωσαν να περπατά στολισμένη με κορδέλες. Αυτήν τη γυναίκα τελικά την παντρεύτηκε ένας τούρκος αξιωματικός. Ύστερα από δεκαετίες, Φωκιανοί που πήγαν, τη βρήκαν και την προσκάλεσαν να έλθει στην Ελλάδα αλλά αρνήθηκε. Στο Γκεντίζ (ποταμός Έρμος) έσφαξαν πολλούς. Στην πορεία θανάτου, οι φόνοι και οι βιασμοί ήταν συνεχείς. Όσοι δεν μπορούσαν να ακολουθήσουν τη φάλαγγα, όπως οι γέροντες, γριές, ασθενείς, ανάπηροι και παιδιά σκοτώνονταν επί τόπου ή πέθαιναν εκεί που σωριάζονταν εξαντλημένοι. Πολλά κορίτσια οδηγήθηκαν σε χαρέμια. Η τελική πράξη της τραγωδίας γράφτηκε έξω από τη Μαγνησία, σε χαράδρα του όρους Σίπυλος όπου σφαγιάστηκαν όσοι είχαν απομείνει, στην φοβερή κοιλάδα του Κιρκ ή Γκιζ Ντερέ.

Η εξόντωση των Νεοφωκιανών

Στην Νέα Φώκαια το ίδιο χρονικό διάστημα, όταν μπήκαν οι κεμαλικοί, εκδόθηκε διαταγή να μαζευτούν όλοι οι Χριστιανοί στο Κονάκι στο γιαλό. Άντρες,

γυναίκες, παιδιά, γέροι, μανάδες με μωρά στις αγκαλιές, ενώ τα νέα κορίτσια οδηγούνταν στο ξενοδοχείο του Μποζγλάνη όπου άρχισαν να ξετυλίγονται φρικιαστικές σκηνές. «Στα δύο παραθύρια του ξενοδοχείου», θυμάται αυτόπτης μάρτυρας, «πρόβαλλαν κοπέλες που έμπηγαν ξετρελαμένες κραυγές, σα να τις σκότωναν. Τα κορίτσια δέρνονταν, άπλωναν τα χέρια. Σπάραζαν. Από μέσα έβγαιναν άλλα χέρια, αντρίκια, που τις τραβολογούσαν. Τα κορίτσια έσκυβαν από τα παραθύρια και μαδούσαν τα μαλλιά τους. Μαθεύτηκε πως τα κορίτσια τα άρπαξαν από τις φαμίλιες τους κι ολονυχτίς τα γλεντούσαν τούρκοι αξιωματικοί».

Περίπου 2.500 Χριστιανοί συγκεντρώθηκαν τελικά ο ένας πάνω στον άλλον έξω από το κονάκι. Ταλαιπωρήθηκαν ακόμα λίγες ώρες. Νωρίς το απόγευμα βγήκε από το κονάκι ένας αξιωματικός κι έμπηξε δυνατή φωνή να ακουστεί: «Ιλερί Γιουρού γιουνους» δηλαδή, «Εμπρός, περπατάτε!». Μαύρη η φάλαγγα φάνηκε να τραβάει προς την στροφή. Τα κεφάλια γυρνούσαν να δουν για στερνή φορά τα σπίτια, την ακρογιαλιά, τους μύλους. Αποχαιρετούσαν την πατρίδα για πάντα. Η πορεία θανάτου: Τσακμακλί, Μαινεμένη, Μαγνησία, Σαλιχλί, Φιλαδέλφεια, Κούλα, Ουσάκ, Μπανάζ, Αφιόν Καραχισάρ, Ικόνιο. Απ' όπου περνούν, επιθέσεις, κακοποίηση, βιασμοί, φόνοι. Μετά από 45 μέρες πορείας θανάτου από τους 2.500 έχουν μείνει οι μισοί, 1.200. Οι υπόλοιποι είχαν ξεκληριστεί από την πείνα και τις κακουχίες. Μανάδες κρατούσαν τα πεθαμένα μωρά τους. Έγκυες γεννάγανε στον δρόμο. Στο Ικόνιο είχε μείνει πια το ένα τρίτο. Η πορεία θανάτου προς Νίγδη, έφτασε στο Ιντζέσου και στην Καισάρεια τα Χριστούγεννα και τον Γενάρη. Είχαν μείνει 150. Στα τέλη του Γενάρη 1923 στην Καισάρεια μάζεψαν τα γυναικόπαιδα για να τα στείλουν στην Μερσίνα. Κουρελήδες, άρρωστοι, σκελετωμένοι, οι Φωκιανοί πέθαιναν. Τελικά από τους 2.500 Φωκιανούς και πορεία 3.000 χιλιομέτρων, γλύτωσαν περίπου τριάντα (30) Φωκιανοί που ήρθαν στην Ελλάδα, τον Σεπτέμβριο του 1923, με το πλοίο «Προποντίς».

Στην προσφυγιά

Κύριοι προορισμοί των Φωκιανών προσφύγων ήταν η Μυτιλήνη, ο Πειραιάς, ο Βόλος, η Κρήτη και η Θεσσαλονίκη. Στην Αττική, πέρα από τις προσφυγικές συνοικίες, πολλοί εγκαταστάθηκαν στις ανατολικές ακτές του όρμου της Αναβύσσου (όπου υπήρχαν οι αλυκές, η παλιά τους ασχολία…), μεταξύ Αναβύσσου και Σουνίου, όπου ίδρυσαν την νέα Παλαιά Φώκαια στις ακτές του Σαρωνικού. Ένας αριθμός που εγκαταστάθηκε αρχικά στα Λιόσια, θα κατοικούσε τελικά στο Χαϊδάρι.

Ο Γ. Τζίτζιρας αφηγείται «Σε μια βραδιά μέσα, πέντε- έξι νοματαίοι, στήσαμε τρακόσια τσαντίρια. Οι Αρβανίτες δε μας αφήνανε, θέλανε να μας σκοτώσουνε. Ο Τσότρας ο Αντώνης, ο παπα- Αναστάσης, ο Μαριανός, ο Σεβνταλής, εγώ, είμαστε οι πρώτοι κάτοικοι της Αναβύσσου, ούλοι Φωκιανοί» (όπ.π.).

Ο Αθ. Παπουτσής αφηγείται στον Απ. Ανδρεάδη πώς οι Φωκιανοί, με υπόδειξη του στρατηγού Πλαστήρα ιδρύσανε τον Παμφωκαϊκό Σύλλογο «Ο Πρωτεύς», με πρώτο διοικητικό συμβούλιο τον ίδιο, τον στρατιωτικό ιατρό Βασίλη Τζούρο και τους Παναγιώτη Ζινανέ, Ευάγγ. Πουλούδα, Αναστάσιο Ανανίδη και Ιωάννη Σταβέρα». Μετά από μια αποτυχημένη προσπάθεια στην Κασσάνδρα Χαλκιδικής, οι παράγοντες του συλλόγου κατέληξαν στην Ανάβυσσο όπου υπήρχαν

αλυκές και όπου άρχισαν να εργάζονται πολλοί Φωκιανοί. Πολλοί έφυγαν λόγω του άνυδρου και άγονου τοπίου αφού ζούσαν ακόμη σε σκηνές ως τον Μάρτιο του 1926, οπότε η κυβέρνηση Πάγκαλου απαλλοτρίωσε και τους παραχώρησε γη. Το 1932 έκτισαν σχολείο και το 1947 αναγνωρίστηκαν ως κοινότητα. Το 1948 ιδρύθηκε ο Αθλητικός Ποδοσφαιρικός Σύλλογος «Πρωτέας». Άλλοι οικισμοί Φωκιανών δημιουργήθηκαν στη Χαλκιδική (η Νέα Φώκαια στο βόρειο τμήμα της χερσονήσου της Κασσάνδρας), στη Μυτιλήνη (Σκάλα Λουτρών), στην Κρήτη (Ρέθυμνο, Μαρουλάς, Πλατανιάς).

Εκατό χρόνια μετά από τον διωγμό του 1914 οι γραπτές μνήμες και οι φωτογραφίες του Φελίξ Σαρτιώ, μετά από έρευνα του Χάρη Γιακουμή ήλθαν και πάλι στην επιφάνεια μέσα από το ντοκιμαντέρ της Ανιές Σκλάβου και του Στέλιου Τατάκη. Το φιλμ «Γεγονότα στη Φώκαια 1914» εξετάζει το συνολικό πλαίσιο των γεγονότων ξεκινώντας από την Αρχαία Φώκαια και την ίδρυση των αποικιών στο γαλλικό έδαφος, των οποίων οι δεσμοί με την Μικρά Ασία οδήγησαν τον Σαρτιώ ως εκεί. Μιλά επίσης για τον ίδιο τον Σαρτιώ και το έργο του, αλλά και για την σημαντική ανακάλυψη του αρχείου του από τον Χάρη Γιακουμή. Και φυσικά εξιστορεί μέσα από αρχειακό υλικό και μαρτυρίες τα ίδια τα γεγονότα, εξετάζει την κατάσταση της Τουρκίας την περίοδο εκείνη και ακολουθεί την διαδρομή των προσφύγων, στα μέρη της Ελλάδας στα οποία βρήκαν καταφύγιο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Εγκυκλοπαίδειες: Ελευθερουδάκη, τ. 12. Αθήνα 1928.
- Πάπυρος- Λαρούς- Μπριτάνικα. Τ. 60. Αθήνα 1994.
- Ιστορία Ελληνικού Έθνους. Εκδοτική Αθηνών. Τόμοι διάφοροι.
- Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών. Η Εξοδος. Τόμος Α΄. Αθήνα 1980.
- Κιουλέκας Γιάννης. Μαρτυρία.
- Μικρασιατική Ηχώ. Φ. Φάλμπος, Δεκέμβριος 1961.
- Μικρασιατικά Χρονικά. Τόμοι διάφοροι.
- Παπαδόπουλος Κεραμεύς Αθανάσιος. Φωκαϊκά. Ιστορική και τοπογραφική μελέτη. Σμύρνη 1879.
- Πρωτέας Μέντωρ. Η φρικαλέα τραγωδία της Π. Φώκαιας. Αθήναι 1915.
- Sartiuax Félix. L' Asie Mineure grecque (1919). Ελληνική έκδοση: Η ελληνική Μικρασία. Μετάφραση Ντ. Νίκα. Εκδόσεις Ιστορητής 1993.
- Σαρτιώ Φ. Φώκαια. Έκδοση κοινότητας Π. Φώκαιας και Ριζαρείου Ιδρύματος
- Σολομωνίδης Χρ. Ο Σμύρνης Χρυσόστομος. Αθήναι 1971.
- Στεφανίδης Στ., Πλουμίδης Δ. Χίος- Σμύρνη. Ινφογνώμων Αθήνα 2004.
- Χατζηαντωνίου Κ. Ιστορία της Μ. Ασίας, τ. 1-3. Γόρδιος, Αθήνα 2009- 2011.
- Χόρμπος Ν. Παλαιά Φώκαια. Θεσσαλονίκη 1988.

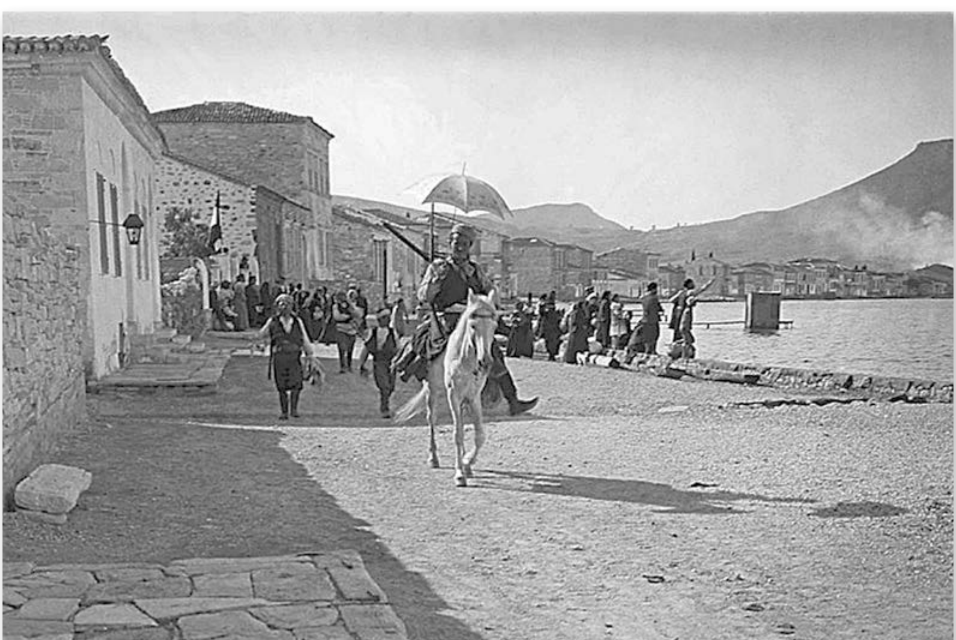
Κώστας Χατζηαντωνίου

Γεννήθηκε στη Ρόδο το 1965. Ιστορικός, πεζογράφος και δοκιμιογράφος, είναι μέλος της Εταιρίας Συγγραφέων, της Διοικούσας Επιτροπής του «Ιδρύματος Κωστής Παλαμάς» και διευθυντής του λογοτεχνικού περιοδικού «Το Κοράλλι». Το συγγραφικό του έργο περιλαμβάνει ιστορικές μελέτες για την Μικρά Ασία, βιογραφίες, αφηγήματα, δοκίμια και τρία μυθιστορήματα – ένα εκ των οποίων («Αγκριτζέντο») έλαβε το 2011 το Βραβείο Λογοτεχνίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης («European Union Prize for Literature») και έχει μεταφραστεί σε έξι γλώσσες. Τελευταίο βιβλίο, το μυθιστόρημα «Το στέμμα των αυγών» (Καστανιώτης, 2020).

Φωτογραφίες από το αρχείο Φελίξ Σαρτιώ και αφορούν τα γεγονότα του 1914.

Κατά την περίοδο της έκδοσης του εν λόγω βιβλίου, το Διοικ. Συμβούλιο του Κέντρου Σπουδής και Ανάδειξης Μικρασιατικού Πολιτισμού (ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.) του Δήμου Ν. Ιωνίας, αποτελούσαν, οι:

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Λουκάς Χριστοδούλου, Οικονομολόγος, Συγγραφέας, Ερευνητής
ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ: Γεράσιμος Λυκούδης, Ζωγράφος, Αγιογράφος
ΜΕΛΗ: Αγγελική (Γκέλυ) Σακκαλόγλου, Αντιδήμαρχος Ποιότητας Ζωής, Περιβάλλοντος και Δημοτικής Συγκοινωνίας
Ελένη Αλατσίδου, Αντιδήμαρχος Παιδείας και Πολιτισμού
Πολυξένη (Ξένια) Παλλιόγλου, Μέλος Δ.Σ. "Ένωσης Σπάρτης Μ. Ασίας"
Καλλιόπη Στεριάδου, Δρ. Παντείου Πανεπιστημίου, Συγγραφέας
Αθανάσιος Αποστολόπουλος, Καρδιολόγος, Δημοτικός Σύμβουλος
Γιάννης Ηλιού, Πρόεδρος "Σωματείου Ινεπολιτών-Κασταμονιτών - Η Κοίμηση της Θεοτόκου"
Χρυσάνθη Αθηνάκη, Φιλόλογος, Μέλος Δ.Σ. "Συλλόγου Σμυρναίων Ν. Ιωνίας"
Αρχάγγελος Γαβριήλ, τ. Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων, συγγραφέας
Δήμητρα Φίλιππα, Αντιπρόεδρος "Συλλόγου Ποντίων Ν. Ιωνίας- Η Σινώπη"
Γιώργος Νουβέλογλου, Πρόεδρος "Συνδέσμου Αλαγιωτών Ν. Ιωνίας-Ο Αγιος Γεώργιος"
Σταύρος Παπαγερασίμου, Γεωπόνος, Γεν. Γραμματέας "Ένωσης Σπάρτης Μ. Ασίας"
Δημήτριος (Τάκης) Κωστιδάκης, Καραγκιοζοπαίχτης, Επίτιμος Πρόεδρος "Ιωνικού Συνδέσμου"
Χρήστος Χατζηϊωάννου, πρώην Αντιδήμαρχος.

Αναπληρωματικά μέλη
ΠΡΟΕΔΡΟΥ: Γεώργιος Σαββόπουλος, Συνταξιούχος Τραπεζικός
ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΥ: Ουρανία Κουτούλα, Συνταξιούχος ΔΕΗ, Απόφοιτος Γαλλικής Φιλολογίας
ΜΕΛΗ:
Χατζή Ελένη, Αντιδήμαρχος Κοινωνικής Προστασίας
Βασίλης Σπηλιωτόπουλος, Αντιδήμαρχος Ψηφιακής Πολιτικής
Φωτούλα Καραβία, Γεν. Γραμματέας "Συλλόγου Σμυρναίων Ν. Ιωνίας"
Έλσα Ανθρακίδου, Αντιπρόεδρος "Συλλόγου Σμυρναίων Ν. Ιωνίας"
Σωτήρης Βάρβογλης, Αγιογράφος, Ψηφιδογράφος
Λαμπρινή Σπανοπούλου, Γεν. Γραμματέας "Σωματείου Ινεπολιτών-Κασταμονιτών – Η Κοίμηση της Θεοτόκου"
Αναστασία Κουδούνα, Ταμίας "Συλλόγου Σμυρναίων Ν. Ιωνίας"
Κούλα Μπρόλιου, Πρόεδρος "Πολιτιστικής Ένωσης Μικρασιατών Ν. Ιωνίας-Η Καππαδοκία"
Δημήτριος Ανθόπουλος, Πρόεδρος "Συλλόγου Ποντίων Ν. Ιωνίας-Η Σινώπη"
Ευγενία Χατζόγλου, Ταμίας Δ.Σ. "Συνδέσμου Αλαγιωτών Ν. Ιωνίας- Ο Αγιος Γεώργιος"
Νικόλαος Παντελίδης, Μέλος Δ.Σ. "Ένωσης Σπάρτης Μ. Ασίας"
Γιάννης Κοντίτσης, Πρόεδρος "Ιωνικού Συνδέσμου"
Φιλίππα (Λίλιαν) Αθυμαρίτου, Πανεπιστημιακός-Αρχιτέκτων, Γραμματέας Δημοτικού Συμβουλίου Δήμου Ν. Ιωνίας

ΒΙΒΛΙΑ ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.

1. “Νέα Ιωνία 1923 – 2003: 80 χρόνια” Μεγάλο Λεύκωμα, 2004, σελ. 204.
2. Πρακτικά 1ου Συμποσίου: “Ο Ελληνισμός της Μ. Ασίας από την αρχαιότητα μέχρι τη Μεγάλη έξοδο” 2005, σελ. 256.
3. “Στέλιος Καζαντζίδης” Μικρασιατες μουσικοί της Νέας Ιωνίας – Στ. Ουλκέρογλου - Π. Αμελίδη - Ευστ. Τσεσμελή, 2005, σελ. 78.
4. Πρακτικά 2ου Συμποσίου: “Παιδεία – Εκπαίδευση στις αλησμόνητες πατρίδες της Ανατολής” 2006, σελ. 330.
5. “Μικρασιατικός Γλωσσικός Πλούτος” – Νίτσας Παραρά -Ευτυχίδου 2006 Α΄ έκδοση, 2008 Β΄ έκδοση, σελ. 272.
6. “Τα πρώτα σχολεία των προσφύγων στη Νέα Ιωνία” – Χάρη Σαπουντζάκη– Μάκη Λυκούδη. Α΄έκδοση 2007, Β΄έκδοση 2008, σελ. 270
7. Πρακτικά 3ου Συμποσίου: “Τρεις χιλιετίες Μικρασιατικού Πολιτισμού (Επιστήμες-Γράμματα-Τέχνες)” 2008, σελ. 270.
8. “Εκκλησιαστικά κειμήλια των πατρίδων της καθ΄ ημάς Ανατολής στους ναούς της Ν. Ιωνίας“. Λεύκωμα, 2009, σελ. 230
9. “Βραχοκκλησιές και πετρομονάστηρα της Καππαδοκίας” – Γιάννη Σταματιάδη, 2009, σελ. 250.
10. Πρακτικά 4ου Συμποσίου: “Πολιτικοί, Κοινωνικοί, Οικονομικοί θεσμοί, των Ελλήνων της Μ. Α. κατά τους νεότερους χρόνους” 2010, σελ. 340.
11. “Τα Ελληνικά Κωνσταντινουπολίτικα περιοδικά για παιδιά και νέους” (1898-1919) Ζαχαρούλας Καραβά, 2010, σελ. 367.
12. “Τσεσμές. Πολιτισμός και καθημερινή ζωή” – Κορίννας Ανδριώτου-Μπούρχα, 2010, σελ. 244.
13. “Καππαδοκικά παραμύθια και λαϊκές παραδόσεις” – Ιορδάνη Παπαδόπουλου, 2011 Α΄ έκδοση, 2012 Β΄ έκδοση, σελ. 134.
14. Πρακτικά 5ου Συμποσίου: “Η συμβολή των προσφύγων στην πολιτική, πολιτιστική και οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδος” 2012, σελ. 288.
15. Πρακτικά 6ου Συμποσίου: “Η κοινωνική μέριμνα στις κοινότητες της Μ. Ασίας κατά τους νεότερους χρόνους” 2014, σελ. 244.
16. “Το Πελλαδάρι στους αιώνες” – Δημήτρη Ρήγα, 2015, σελ. 334.
17. Πρακτικά 7ου Συμποσίου: “Η θέση και ο ρόλος της Μικρασιάτισσας κατά τους νεότερους χρόνους, έως το 1922” 2016, σελ. 272.
18. Οι εκλογές στη Ν. Ιωνία 1923-1975 (Βουλευτικές-Δημοτικές-Γερουσιαστικές) – Λουκά Χριστοδούλου, 2016, σελ. 450.
19. Ο άνθρωπος που έκανε τις Κυδωνίες ν΄ ανθίσουν – Ειρήνης Βεκρή, 2017, σελ. 150.

20. Πρακτικά Ημερίδας: "Ελληνισμός και Ορθοδοξία στη Μ. Ασία", 2017 σελ. 48
21. Καππαδοκία. Λατρευτικά και άλλα τινα στον αέναο κύκλο του χρόνου – Κων. Νίγδελη, 2018, σελ. 450
22. Πρακτικά 8ου Συμποσίου: "Λίγο πριν την 100/ετία: Πώς και γιατί οι Έλληνες υπέστησαν την μεγαλύτερη Καταστροφή της Ιστορίας τους" 2018, σελ. 230.
23. "Η Μικρά Ασία μέσα από τη Λογοτεχνία". Ειρήνης Κατσίπη-Σπυριδάκη, 2019, σελ. 192.
24. Πρακτικά 9ου Συμποσίου: "Η επίδραση των Μικρασιατών προσφύγων στον Νεοελληνικό Πολιτισμό", 2020 σελ. 250
25. "Η συμμετοχή των Μικρασιατών στην Επανάσταση του 1821"- Συλλογικό έργο, 2021, σελ. 250.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.

Τεύχη :
1-25 με ιστορικό περιεχόμενο και αναφορές στις Αλησμόνητες Πατρίδες

Ειδικές Εκδόσεις :
"Ακριτικά Έπη",
"Το θέατρο σκιών,"
"Τα μέσα μαζικής μεταφοράς",
"Δήμος Ν. Ιωνίας 75 χρόνια".

DVD

Παραγωγή 2 επιμορφωτικών DVD με θέματα :

"Το χαλί",
" Τα μέσα μαζικής μεταφοράς"

Το Κέντρο Σπουδής και Ανάδειξης Μικρασιατικού Πολιτισμού (ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.) αποτελεί Ν.Π.Δ.Δ. και διέπεται από τις διατάξεις του άρθρου 203 ίου Π.Δ. 410/95 (Δ.Κ.Κ.).

Η ίδρυσή του δημοσιεύθηκε στο Φ.Ε.Κ. αρ. 646 / τ. 2 / 2003, όπου παρατίθεται η σχετική Συστατική Πράξη του Δημοτικού Συμβουλίου Νέας Ιωνίας Αττικής (113/03).

Με την υπ' αριθμ. 36281/04.08.2011 Υπουργική απόφαση (ΦΕΚ Β' 1765/5.8.2011) το ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. εξαιρέθηκε της συγχώνευσης κι εξακολουθεί να λειτουργεί ως αυτόνομο Ν.Π.Δ.Δ.

Για την επίτευξη των σκοπών του, το ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. μπορεί να συνεργάζεται με τις υπηρεσίες του Δήμου και των Νομικών Προσώπων του, με τους Ο.Τ.Α. γενικότερα, με Ν.Π.Δ.Δ., Ν.Π.Ι.Δ., και με πολίτες.

Στο πλαίσιο των δράσεων του Κέντρου περιλαμβάνονται η έρευνα, μελέτη και εκπόνηση προγραμμάτων, η ίδρυση και λειτουργία εξειδικευμένης βιβλιοθήκης, οι εκδόσεις, η προκήρυξη υποτροφιών, η καταγραφή στοιχείων του μουσικού και ορχηστικού πολιτισμού, η διδασκαλία παραδοσιακών τεχνών, η λειτουργία μουσείων, η διεξαγωγή εκθέσεων καιη οργάνωση εκδηλώσεων και συνεδρίων.

Οι πόροιτου ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. προέρχονται από το Δήμο Ν. Ιωνίας. Παράλληλα, ενίσχυση προσφέρουν οι δωρεές και χορηγίες φορέων και φυσικών προσώπων.

Το Κέντρο στεγάζεται σε ανακαινισμένους χώρους του συγκροτήματος κτιρίων του Δήμου Νέας Ιωνίας που βρίσκονται στην οδό Πατριάρχου Ιωακείμ 4, πολύ κοντά στο σταθμό των Η.Σ.Α.Π.

Σε καθημερινή βάση, υποδεχόμαστε το κοινό από τις 09:30 έως τις 13:00.

ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.
Γραφεία: Πατριάρχου Ιωακείμ 4, Νέα Ιωνία 142 34
Αρ. Τηλ.: 210 2795012
Ηλεκτρ. διεύθ.: kemipo@otenet.gr

ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.